MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

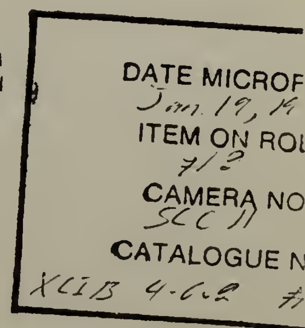
DR. BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL ÉS SZÖVEG-KÉPPEL

HONT VÁRMEGYE

ÉS SELMECZBÁNYA

BUDAPEST,

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Magyar Tudományos Akadémia-épület.

HONT VÁRMEGYE

ÉS SELMECZBÁNYA SZ. KIR. VÁROS

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT

IRTÁK

A HONTVÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK

84 MŰMELLÉKLET, 109 KÉPPEL,
EZEK KÖZÖTT 2 TÉRKÉP, 28 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA ÉS 2 SZINNYOMAT;
TOVÁBBÁ 65 SZÖVEG-KÉP ÉS KIMERITŐ NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

BUDAPEST,
ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG
V., Magyar Tudományos Akadémia-épület.

8325—906. Nyomatott Wodianer F. és Fiai könyvnyomdájában, Budapesten.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:
RÁKOSI JENŐ
főrendiházi tag
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FŐSZERKESZTŐ:
BOROVSZKY SAMU Dr.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

MÁSODELNÖK:
LÓCZY LAJOS Dr.
egyet. ny. r. tanár
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

SZERKESZTŐK:
VIRTER FERENCZ **VENDE ALADÁR.**

TAGOK:

Balassa József dr.
tanár.

Baltik Frigyes
ág. h. ev. püspök.

Balogh Pál
író.

Bánóczi József dr.
anár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bárczy István dr.
Budapest székesfőváros polgármestere.

Bársony István
a Kisfaludy-társaság tagja.

Bátky Zsigmond dr.
a Néprajzi Múzeum őre.

Bayer József
anár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bedő Albert
ny. államtitkár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Benedek Elek
a Kisfaludy-Társaság tagja.

Berecz Antal
a M. Földrajzi Társaság főtitkára.

Bernát István
orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia tagja.

Berzeviczy Albert
v. b. t. t., ny. vall.- és közokt. miniszter, a Magy. Tud. Akadémia elnöke.

Bezerédj Viktor dr.
államtitkár.

Borbély Lajos
a Rimamurány-salgó-tarjáni vasmű-részvény-társaság vezérigazgatója.

Csapodi István dr.
egyetemi m.-tanár.

Császár Imre
Orsz. Szinműv. Akad. tanár.

Csoma József
a M. Tud. Akadémia tagja, a Herald. és Geneal. társ. ig. v. tagja.

Csőke Ferencz
keresk. min. tanácsos, az elnöki osztály főnöke.

Dárday Sándor dr.
a m. kir. állami legfelsőbb számvevőszék alelnöke.

Dedek Crescens Lajos
tudom.-egyetemi könyvtárőr, tb. udvari káplán.

Demény Károly
m. k. posta- és távirda-igazgató.

Dobokay Lajos
miniszteri tanácsos.

Entz Géza dr.
műegyetemi r. tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.
az Erdélyi Múzeum könyvtárának igazgatója.

Falk Miksa dr.
A M. T. Akadémia tagja.

Fejérpataky László dr.
a Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgató-őre, a M. Tud. Akadémia tagja.

Fritz Péter
a budapesti keresk. és iparkamara titkára.

Gelléri Mór
kir. tanácsos, az Orsz. Iparegyesület igazgatója.

Gonda Béla
keresk. miniszteri tanácsos.

Havass Rezső
a Földrajzi Társaság alelnöke.

Hock János
plébános, országgyűlési képviselő.

Rónai Horváth Jenő
cs. és kir. vezérőrnagy, a M. Tud. Akadémia tagja.

Hutyra Ferencz dr.
az állatorvosi főiskola igazgatója.

Kada Elek
író, Kecskemét város polgármestere.

Kammerer Ernő
min. tanácsos, a Szépművészeti Múzeum igazgatója.

Katona Lajos dr.
a M. Tud. Akadémia tagja.

Kenedi Géza dr.
szerkesztő.

Kenessey Kálmán
min. oszt. tanácsos, vasúti és hajózási főfelügyelő.

Konkoly Thege Miklós
a Központi Meteorologiai Intézet igazgatója, a M. Tud. Akadémia tagja.

Lánczy Leó
a főrendiház tagja, a Pesti Magy. Keresk. Bank elnöke.

Lipcsey Ádám dr.
szerkesztő.

Madarász Gyula dr.
nemzeti múzeumi őr.

Molnár Viktor
államtitkár.

Nagy Géza dr.
nemzeti múzeumi őr, a M. Tud. Akadémia tagja.

Némethy Károly dr.
belügyminiszteri tanácsos.

Nyáry Sándor dr.
műegyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.
ny. jogakadémiai tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót
orsz. főlevéltárnok, a M. Tud. Akadémia tagja.

Pasteiner Gyula dr.
egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Porzsolt Kálmán
a Pesti Hirlap főmunkatársa.

Pettkó Béla
orsz. allevéltárnok.

Radisich Jenő
min. tanácsos, az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum igazgatója.

ifj. Reiszig Ede dr.
a M. Herald. és Geneal. és a M. Tört. társaság ig. vál. és a Műemlékek Orsz. Biz. lev. tagja.

Sándor József
az E. M. K. E. alelnökfőtitkára.

Szabó Antal
belügymin. osztály-tanácsos.

Id. Szinnyei József
a n. múzeumi hirlapkönyvtár őre, a M. Tud. Akad. tagja.

ifj. Szinnyey József dr.
egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Szterényi Hugó dr.
tanár.

Szőts Farkas
ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf
a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.
udvari tanácsos, a közös penzügymin. osztályfőnöke, a M. T. Akad. tagja.

Telegdi Roth Lajos
főbányatanácsos, királyi főgeologus.

Váradi Antal dr.
az Országos Színművészeti Akadémia igazgatója.

Vécsey Tamás dr.
egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Visontai Soma dr.
ügyvéd, orsz. képviselő.

Zilahi-Kiss Béla (Junius)
a Budapesti Hirlap munkatársa, történetiró.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

HONTMEGYEI KÖTETÉNEK HELYI MUNKATÁRSAI:

Berzeviczy Béla
szolgabíró, Ipolyság.

Czobor Miklós
kir. alügyész, Ipolyság.

Faller Károly
főbányatanácsos, Selmeczbánya.

Király Ernő
liczeumi igazgató, Selmeczbánya.

Krupecz István
ág. h. ev. alesperes, Udvarnok.

Kudora János
plébános, Visk.

Litschauer Lajos
[bányaiskolai igazgató, Selmeczbánya.

Matunák Mihály
plébános, Breznóbánya.

Pongrácz Elemér
a képviselőház pénztárosa, Budapest.

Richter Ede
városi levéltáros, Selmeczbánya.

Rill József
nyug. kir. tanfelügyelő, Ipolyság.

Id. Sághi Benő
ügyvéd, Ipolyság.

Sobó Jenő
főbányatanácsos, Selmeczbánya.

Stuller Gyula dr.
főorvos, Selmeczbánya

Toldy Zsigmond
földbirtokos, Deménd.

Vitális István dr.
főiskolai tanár, Selmeczbánya.

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Balkay Béla dr. — Baltik Frigyes. — Bedő Albert. — Borovszky Samu dr. — Czobor László — Fejérpataky László dr. — Ivánka István. — Jankovich Béla dr. — Kudora János. — Landauer Béla dr. — Lóczy Lajos. — Matunák Mihály. — Nagy Géza dr. — Némethy Károly dr. — Pongrácz Elemér. — Sembery István. — Id. Szinnyei József. — Vécsey Tamás dr.

HONT VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

Hont vármegye hazánk kisebb vármegyéi közé tartozik, mert területe csak 2649.83 □ km., de természeti viszonyainak változatossága az ország legérdekesebb vármegyéi közé emeli. A Felvidék, a Magyar Középhegység és a Kis Alföld itt találkoznak és különleges természeti sajátságaik nagyon változatosan szövődnek össze. A vármegye fekvése.

A vármegye legdélibb pontja a Dunának U alakú hajlásában, az Ördöghegy lábánál van, az éjszaki szélesség 47° 45′ 69″ alatt; a legéjszakibb pontja pedig Selmecz-Bélabánya határának Barsszklenó felé való kiugrásán, a Bukovecz-hegy lábánál, az éjszaki szélesség 48° 30′ 48″ alatt van. A vármegye éjszak-déli hossza 83 km. A vármegye legnyugatibb pontja, a bát-lévai állami út közelében (Árpás mellett) 36° 17′ 7″ és a legkeletibb Erdőmeg közelében 37° 1′ 38″ Ferrótól keletre van; vagyis a vármegye szélessége csak 56 km.

A vármegye határai keleten Nógrád felé, éjszakon Zólyom felől és nyugaton Bars és Esztergom vármegyék felől nagyobbrészt hegyeken és dombokon huzódik át; délen Esztergom és Pest vármegyék felől a Duna von természetes határt. Határai.

A vármegye felületének legnagyobb része hegyes, dombos. Tágasabb lapályok csak az Ipoly mentén vannak. Innen nyílik a Korpona és a Selmecz patak alsó völgylapálya is: az Felsőtúrig, emez Egegig. A Szekincze patak felső szakaszán, Bát körül, kisebb völgyteknő van. A Szekincze alsó szakaszának völgylapálya már nagyobbrészt Bars és Esztergom javára tágítja a Garam völgyét. Függőleges tagoltság.

Hont vármegye hegységeit földrajzi íróink közül *Bél* Mátyás ismertette 1742-ben először bővebben. Még részletesebben írta le a vármegye hegységeit *Hunfalvi* János alapvető munkájában. (A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása. Pest. 1863. I. k. 228. l.) A vármegye hegyeit, dombjait négy gyüjtőnév alatt foglalhatjuk össze, u. m. 1. Selmeczbányai hegycsoport, 2. Szénavár-dacsókeszi hegycsoport, 3. Börzsönyi hegycsoport és 4. Garam-ipolyközi földhát. A Selmeczbányai hegycsoport csaknem teljesen a vármegye éjszaknyugati részén terül el, csak kis része nyúlik át Zólyom és Bars területére. Éjszak felől a Körmöczbányai hegycsoporttól és nyugat felől a Nagy Fátra hegyrendszeréhez tartozó Madarastól és az újbányai hegységektől élesen választja el a Garam völgye. Kelet felől az Osztrovszki-hegységtől völgyület különíti el, melyben a Neresnicza patak éjszakra és a Korpona patak dél-délnyugatra tart; ezt a völgyet követi a Zólyom-Korpona között levő megyei út is. Dél felé nincs éles határ, a Németi—Bácsfalú—Lissó—Bát községeket összekötő vonal mentén a Selmeczbányai hegycsoport a Garam-ipolyközi földhátba megy át. A Selmeczbányai hegycsoportnak és egyben az egész vármegyének legmagasabb hegye a Szitnya; 1011 m. magasra emelkedik és ormáról elragadóan szép kilátás nyílik 18 vármegyére. Hegységek.

A Szitnya gerincze kelet-délkelet és nyugat-éjszaknyugati irányban nyúlik el, előcsúcsa, a Kis-Szitnya 772 m. magasra emelkedik.

A Szitnya után a Selmeczbányától nyugatra eső Paradicsom hegy a legmagasabb (942 m.); délnyugat felől a Tanád csatlakozik hozzá, a melynek csúcsa 914 méter magas. A Tanád-Paradicsom hegy gerincze dél-délnyugat és éjszak éjszakkeleti irányban a Szitnya gerinczének csapásirányára csaknem derékszögben terjed. E két irányban helyezkednek el a Selmeczbányai hegycsoport többi hegyei is, a melyek közűl Tópatak község felett a Szkalka (883 m.), Selmeczbánya mellett a gyönyörű Kalvária hegy (727 m.), majd a Sobó hegy (888 m.), a Hideghegy (876 m.), a Kopasz hegy (850 m.). Hodrusbánya felett a Dóczi hegy (869 m.),

Módertáró közelében a Csúcsos hegy (869 m.), Kőpatak mellett a Drjnov hegy (764 m.) és Bakabánya környékén a Nagy Viharos (754 m.) a legmagasabbak.

A Szénavár-dacsókeszi hegycsoport a vármegye éjszakkeleti részét borítja a Korpona patak és az Ipoly folyó között. Legmagasabb csúcsa, Szénavártól éjszakra, a Kopany závoz, 777 m. magas. A legtöbb hegy csúcsa azonban a 600 métert sem éri el; tulajdonképpen magas feltérség ez a vidék, a melyet az éjszaki részen dél-délnyugati és a déli részen kelet-délkeleti irányú völgyek rovátkolnak.

A Börzsönyi hegycsoport, az Ipoly és a Duna között, a Magyar középhegység dunáninneni részéhez tartozik, de meglehetősen elszigetelten emelkedik ki és csak délkeleti oldalán csatlakozik a Nagyszálhoz. Legmagasabb hegye, a Csóványos 939 m. magas. A Csóványosban, a hegység orografiai felépítésére jellemző irányban, két hegygerincz sarkallik össze a délkelet-éjszaknyugati hegygerinczen a Magosfa (906 m.) és a Miklós bércz (723 m.) a legkiemelkedőbb hegycsúcsok, a délnyugat-éjszakkeleti hegygerincz valóságos sziklaéllé keskenyült a Szimpatak és az Oltárpatak hátráló, völgyvájó munkája következtében. A Szabókő (836 m.) és az Oltárkő e fal szabadon álló sziklapillérei, míg a Nagy Hideghegy (865 m.) előhegyeivel, a Magas Taxxal és a Nagy Inóczczal, meglehetősen elszigetelten emelkedik ki. Ilyen hegyszigetként emelkedik, a Csóványos előörseként, a Várbükk (739 m.) és a Magyar hegy (716 m.), a Spitzberg (571 m.) és a Pogány hegy (536 m.), a Nagy Homlok (548 m.) és a Sóshegy (585 m.), a Feketehegy (481 m.) és a Paphegy (474 m.), míg a hegycsoport periferiáján éjszakon Drégelyvár (444 m.), Kőkapu (462 m.) és a Pulya hegy (461 m.), nyugat felé a Sákola teteje (496 m.) s a Nagy Galla (479 m.) és dél felé a Duna zebegény-nagymarosi hajlatában az Ördöghegy (485 m.) és a Hegyes-fejű (Spitzkopf, 482 m.). A Börzsönyi hegycsoport is feltérség jellegű, különösen a déli részen, a melyen a nép u. n. laposokat különböztet meg. Egyik legnagyobb lapos a nagymaros-kóspallagi. A Börzsönyi hegycsoporthoz tartozik az a kis hegytömeg is, a mely az Ipoly-Duna szögletében szigetként emelkedik az ipolyszalka-garamkövesdi megyei úttól keletre. A Duna medréből meredek sziklafallal szökik fel és az esztergom-visegrádi Dunaszorosnak egyik legfestőibb részletét alkotja. E hegytömeg legkiemelkedőbb hegyei a 400 méteres Burda, a 355 méteres Királyi hegy és a 341 méteres Szkala.

A Garam-ipolyközi földhát a báti völgyteknőtől délnek húzódik és Garamkövesd határában ér véget. Legkiemelkedőbb részei: Horhi mellett a Hradistje (284 m.), Csank mellett a Burka (234 m.), Dalmad mellett a Macskás (234 m.) és a Somlyó (254 m.), Szántó közelében a Gyurkó tető (234 m.), Tergenye mellett a Lóhegy (238 m.), Lontó mellett a Pusztahegy (243 m.) és a Békás (253 m.), Ipolyszakállos és Garamkissalló között az Istenhegy (238 m,) meg a Nagy Irtvány (226 m.), Kisölved mellett a Felsőhegy (235 m.) és a Csillaghegy (228 m.), Páld és Szalka között a Baglyas teteje (290 m.) és a déli végén a Kövecses hegy (285 m.). E földhát nyugati részén vonul végig a Garam és az Ipoly vizválasztója a Kövecses hegytől a Hradistjeig és onnan Bacsófalva irányában, a Szitnya és a Tanád gerinczén át, a Hideg hegyig folyton éjszakra huzódik és csakhamar elhagyja Hont határát.

Folyóvizek. Hont vármegye folyóvizei mind a Dunába ömlenek. A folyóvizek túlnyomó részét a Garam és az Ipoly vezetik le a Dunába, csak a vármegye délkeleti részéről fut le nehány kisebb patak közvetetlenül a Dunába.

A Garam, melynek jóformán csak a torkolata esik Hont területére, a vármegye éjszaknyugati és nyugati peremének a vizeit gyűjti össze. A Hodrusi patak, a richnyavai völgy és Bakabánya vidékének »dolinái« a felszinen és a 17 km. hosszú II. József-altáró a mélyben csekélyebb vizmennyiséget szállítanak bele. Fő adózója a vármegye területén a Szekincze patak, mely Kőpatak község felől délnek indul és Báton alul az Almáska patakkal, Tergenye alatt a Percz patakkal gyarapodván, Páld mellett ömlik a Garamba.

Az Ipoly folyó Kóvár határában ömlik be a vármegye területére. Szetéig nyugati irányban folyik és lomhán kanyarog jobbra-balra. Szetétől Szalkáig déli irányban halad tovább s Helemba és Szob között csaknem derékszög alatt ömlik a Dunába. Az Ipoly nagyon sok patak vizét viszi magával, különösen a vármegye éjszaki részéről. A jobboldaliak közűl a Korpona és a Selmecz patak a legnagyobb. A Korpona patak a Litava és Varbók vizével gyarapodván, Ipolyság alatt, a Selmecz patak pedig, a Veperecz és Nádas patakokkal egyesülvén, Gyerk alatt ömlik az Ipolyba. Szete felett a Búr patak, Ipolyszakállos alatt az Egeres patak a je-

lentékenyebbek. Baloldalról a Börzsönyi hegycsoport patakjai, a Kemencze patak és a Krautfeldwiesen vize a legjelentékenyebbek. Az Ipoly vize igen lassan folyik át a vármegye területén, mert míg a forrás vidékén kilométerenként 20 métert esik, itt csak 0.3—0.4 m. az esése. Ez az oka, hogy csekély vizállás mellett a nagy kanyarulatokban csaknem megáll a viz, ha pedig áradás következik, átlépi a medret és nagy területeket elönt. Ezek az áradások táplálják az ipolymenti mocsarakat. A kiáradt viz egyben tágítja is az árteret, mert a völgytalp két oldalán a homokpadokat mindegyre alámossa. Szűkebb völgyrészlet csak Ipolyságnál és a legalsóbb, délkeleti szakaszán van. Itt az erozió a tömöttebb kőzetekben szűk völgykaput vájt ki. Az eroziós vizmosások közül, a melyek különösen a szénavárdacsókeszi fensikon alkottak tömérdek árkolást, legszebb a honti szakadás: 15 m. magasról esik le itt a viz, a mi valóban impozáns látvány.

A Duna a Garam torkolatától Kismaros határáig csak rövid útvonalban érinti a vármegyét, de ezen a kis útszakaszon a nagy folyam minden tájképi szépsége egyesül. A Garam torkolatától Szobig széles, zátonyszigetes mederben kelet felé hömpölyög a hatalmas viz, Szob alatt dél felé fordúl át és az Ördöghegy lábát sziklafalak közé szorult, U alakú, szűk mederben kénytelen zúgva-morogva megkerülni. A vármegye határát, két ágra szakadván, hagyja el. A Duna vize a dévényi kaputól a nagymaros-visegrádi szorosig fokozatosan csekélyebb hajlású mederbe kerül; az a roppant viztömeg tehát, a mely a dévényi kapun át rohan a Kis-Alföldre, az esztergom-visegrádi Duna-szoroson, áradás alkalmával, nem folyhat le kellő gyorsasággal; ez az oka, hogy a megrekedt viz gyakran átlépi a partokat és nagy területeket áraszt el. A Duna legborzasztóbb árvizeit a jégtorlódás okozza. A folyamban a Garam és az Ipoly torkolata között is és Nagymaroson túl is zátonyszigetek vannak. A főveszedelmet az e zátonyokon keletkezett fenékjég okozza. E fenékjégbe ugyanis a homok és a kavics is belefagy és az ekként megterhelt jég, a mikor megindul a zajlás, nem kerülhet a viz felszinére, hanem a meder fenekén hömpölyög, majd a kanyarulatokban és szűk mederrészletekben megtorlódva, a legvégzetesebb árvizek okozója lesz. A Duna nagy árvizeit mind a jégtorlódás okozta. Az 1838. évi rettenetes árviznek is az esztergom-visegrádi szorosban keletkezett jégtorlasz volt a főoka. Hontban Nagymaros, Zebegény, Szob, Helemba, Garamkövesd és Szalka került viz alá és a lakosság is alig tudott megmenekülni. Az 1886. évben megindított szabályozási munkálatok üdvös hatása most már érezhető. A jégtorlódás végzetes jelensége legalább azóta nem mutatkozott.

Az árvizekből táplálkozó ipolymenti mocsarakon kívül, a selmeczbányai hegycsoportban számos kisebb mesterséges hegyi tó van, a melyeknek vize csaknem kivétel nélkül gáttal elrekesztett völgyfejekben gyűlt össze és nagyobbára mai napig is a bányászat szolgálatában áll. Ilyenek a bacsófalvi, a Szitnya csúcsától nyugatra, a tópataki, a reichaui, a szélaknai, a roszgrundi (Selmecz és Banka között), a hodrusi, stb. Valamennyit szép fenyőerdő foglalja gyönyörű keretbe. Állóvizek.

Hont vármegye igen gazdag ásványos forrásokban. A Búr patak völgyében Bori, Szántó és Magyarad községek területén egymást éri a sok ásványos forrás. Bori község határában, a Búr patak balpartján, öt forrás van egymás közelében, melyek mind igen szénsavasak. A szénsav nagy gázbuborékokban tör fel és egész forrongást okoz a vizben. A »Buzgó« vizét fürdésre is használják, de ivóviznek is kiválóan alkalmas valamennyi. A magyaradi meszes-kénes hévvizek is a Búr patak balpartján, apró mésztufadombok tetején fakadnak. A forrásokból kiszabaduló kénhidrogén szaga már messziről érzik. A legbővebb vizű forrás felett csinos fürdőház áll, egy másik forrás vizét pedig ivógyógymódra használják. A szántói savanyúvizforrások, a melyeknek hirneve messze túlhaladta a vármegye határait, a magyaradi kénes forrásokkal szemben, a Búr patak jobbpartján bugyognak és igen tiszta üdítő savanyúvizet szolgáltatnak sok szabad szénsavval. A vizet 1863-ban Molnár János és 1887-ben dr. Molnár Nándor elemezte s a két elemzés összehasonlításából is kitetszik, hogy a szántói viz összetételében lényegesen nem változott és így méltán megérdemli jelenleg is nagy hirnevét. Számos ásványforrás fakad a Selmeczpatak völgyében is Szalatnya, Mere és Gyügy községek határában. Egykor a szalatnyai savanyúviz volt a legkelendőbb az egész környéken. Az 1858. évi földrengés óta azonban nemcsak az ivóviz keresete csappant meg, hanem kies fekvésű, széltől védett fürdőjének a látogatása is kiment a divatból, pedig nagyon érdemetlenül. Mere, Gyügy és Bori ásványos vizei langyos (19° C.), meszes, kénes vizek, melyek szintén mésztufa dombokon bugyognak föl és messzire terjesztik záptojásszagú kénhidro- Ásványos vizek.

génjöket. A »Kő« vize dr. Schenck István vegyelemzése szerint, sziksót és konyhasót is tartalmaz. A környék csúzos, köszvényes és szembajos lakói látogatják főleg ; a »Büdös« forrás-vizét a kereskedésekben is árulják. A vármegye nyugati részén, Kiskér és Varsány községeknél, a keleti részen Csall és Felsőpalojta vidékén és éjszakon Korpona mellett fakadnak még jelentéktelenebb ásványos vizek.

Geológiai alakulás és kőzetek.

Hont vármegye kőzetei, a melyek arany- és ezüsttartalmú teléreikkel a vármegye éjszaki részén, Selmeczbányán és vidékén, a földkerekség egyik legrégibb fémbányászatának szolgálnak alapul, már régóta magukra vonták a bányászati és geológiai szakkörök figyelmét. A bányászatról, a melyet külön fejezetben részletesen ismertetünk, már 1558-ban említést tesz *Agricola* György, de a szorosabb értelemben vett földtani irodalmi adatok is messze visszanyúlnak, különösen Selmecz vidékére vonatkozólag. Ines *Esmark* már 1798-ban szienitet ismer fel Hodrusbányán és az arany-ezüsttartalmú vulkáni kőzeteket e szienit módosulatainak véli. *Beudant*-nak is a hodrusbányai összetett kristályos szilikátkőzet ötlik legelőbb a szemébe és azt gránitnak mondja. Ő alkalmazza a selmeczi kőzetekre a trachit nevet. Főleg Selmeczbánya vidékét tanulmányozta, melyről három kötetes nagy munkájához csatolt atlaszában külön geológiai térképet is nyújt, a mely délen Borfőig terjed ; de a vármegye más helyein is megfordult és külön földtani szelvényt ad a Börzsönyi hegységről is Szalkán, Börzsönyön és Drégelyen át. Az első magyar ember, a ki Hont vármegyére vonatkozólag alapvető geológiai ismereteket közöl, *Pettkó* János bányaakadémiai tanár volt. Ő állapította meg Selmeczbánya uralkodó kőzetneméneknek posztnummulitos korát és részletesebb földtani képeket is közölt, de csak Selmeczbánya vidékéről. Az egész vármegyéről a bécsi földtani intézet geológusainak a hatvanas évekből való felvételi jelentései alapján kiadott földtani térkép (III. és VII. lapja) nyújt legjobb áttekintést. A fősúlyt e felvételek alkalmával is Selmeczbánya vidékére fektették, a nyugati részt *Andrian*, a keletit Korponáig *Paul* vette fel. A vármegye középső részén *Foetterle*, *Raczkiewicz* és *Hinterhuber* dolgozott és a déli részt Ipolyszakállostól a Dunáig G. *Stache* térképezte. *Lipold* Selmeczről külön részletes felvételt is készített. A bécsi geológusok jelentései újra ráfordították a szaktudósok figyelmét Hont vármegye földtani viszonyaira. *Pettkó* mindjárt »észrevételeket« tesz közzé és csakhamar külföldiek is felkeresik Selmeczbánya vidékét. 1872-ben *Zeiler* és *Henry* Francziaországból, 1876-ban *Judd* Angolországból, 1875. és 1877-ben G. v. *Rath* Németországból jön e vidék érdekes kőzeteinek tanulmányozására. Ugyancsak 1877-ben kezdi meg dr. *Szabó* József is Selmeczbánya geológiai tanulmányozását s a főbb petrografiai eredményeket már 1878-ban közli. 1881-ben *Hussak* bécsi egyetemi tanár közöl petrografiai tanulmányt, de Szabó is folytatja kutatásait *Cseh* Lajos és *Gezell* Sándor társaságában. 1887-ben nagyméretű geológiai térképen, 1891-ben testes kötetben adja közre a kutatások eredményét. Selmeczbányán befejezvén a munkát, a megye déli részének, a Dunabalparti trachithegységnek a részletes feldolgozásához fogott. E munkájában érte utól a halál; jegyzeteit Schafarzik adta közre 1895-ben. A munka azonban nem szünt meg. A magyar földtani intézet megbizásából Hont vármegye déli részén kezdte meg *Inkey* Béla 1896-ban a Kis Magyar Alföld agrogeológiai felvételét. Ezt a felvételt az Ipoly mentén Bél vidékéig *Horusitzky* folytatta. 1899-ben Nagymaros és 1901-ben Selmeczbánya vidékéről dr. *Böckh* Hugó tett közzé nagybecsű munkálatokat, a melyek új világot vetnek a vármegye e két legszélsőbb pontjának szövevényes földtani viszonyaira.

Hont vármegye geológiailag legérdekesebb része kétségtelenűl a vármegye éjszaknyugati csücske, Hodrusbánya és Selmeczbánya vidéke. A fentebb elősorolt szakemberek gneisz-gránitot és csillámpalát, aplitot és pegmatitot, szienitet (granodioritot) és dioritot, kvarczot, werfeni palát, mészkövet és dolomitot említenek a vármegye legelterjedtebb kőzetein, az andeziteken kívül. A gneiszot és a csillámpalát a régebb geológusok egyértelműen a legrégibb, archeikorú, kőzetnek vélték ; dr. Böckh Hugó ellenben sokkal fiatalabb kort állapított meg a Szálláshegyen és a vihnyei völgyben. Bankával szemben, a Szálláshegy (Kohlberg) lejtőjén felfelé haladva, gneiszot, majd csillámpalát és végül werfeni palát találunk. A gneisz a csillámpalán át fokozatos átmenetet alkot a werfeni palába és csak ott található, a hol granodiorit, vagy aplit tör át a werfeni palán. A makroszkóposan gneisznak mutatkozó kőzet mikroszkóp alatt két kőzetből állónak bizonyúl : a világossárga, aprószemű kőzet, a mely orthoklászból, kvarczból és andezinből áll, *aplit ;* a sötétebb, zöldesbarna kőzet, a melyben csillám, szillimanit, földpát és kvarcz ismer-

hető fel, átalakított *werfeni pala*. A vulkáni eredésű aplit áthatotta az üledékes werfeni palát és azt gneisz-szerűvé alakította. Az érintkezéstől távolabb a kontakt hatás kisebb, a kőzet csillámpalaszerű, a mely azután át nem változott werfeni palába megy át. A szálláshegyi werfeni palában bőven fordúl elő Myacites Fassaënsis és Naticella costata, a melyek e rétegek alsó triasz korát kétségtelenül megszabják. A rajtok áthaladó granodiorit és aplit pedig még fiatalabb. A granodiorit (dr. Szabó J. szienites orthoklasz trachitja) a II József altáróban számos helyen áttör a biotitos amfibólos andeziten, tehát fiatalabb annál. A biotitos-amfibólos andezit azonban a vármegye több helyén az alsó mediterrán emeletbe tartozó anomiás homokon terült el, a felső mediterrán bázisát alkotva. Nyilvánvaló tehát, hogy a szálláshegyi werfeni palának gneisz- és csillámpalaszerűvé való átalakítása is csak a mioczén-korszakban történhetett. Ugyanilyen fiatalkorú az a gneisz is, dr. Böckh H. vizsgálatai szerint, a mely a Windischleuten-táró körűl észlelhető, de egészen más eredésű. Már makroszkóposan is eltér az előbbi gneisztől. Míg amaz aprószemű és szalagos, emez öregszemű és makroszkóposan az Alpok protoginjére emlékeztet. Mikroszkóp alatt tipusos katakläzos sztrukturát mutat : a földpátokat és a kvarczokat összetört részekből álló öv környezi, a mi nagy nyomásra vall. Biotitje kloritosodott, ortoklászát mikroklin járja át. Andezinje bontott és rovására kalczit és epidot képződött. E kőzet ásványos és vegyi összetétele teljesen megegyezik a granodioritéval, a melybe átmeneteket is mutat. Ez a gneisz tehát a granodioritnak nyomás következtében gneisz-szerűvé vált félesége. A vármegye éjszaknyugati csücskén előforduló gneisz- és csillámpalaszerű kőzetek e szerint kétféle eredésűek : egyrészt a werfeni palák injicziált és kontaktmetamorfizált féleségei, másrészt dinamometamorf hatás következtében rétegessé vált katakläzos granódioritok és mind a két metamorfizált kőzet gneisz-, illetőleg csillámpalaszerű külsejét csak a fiatalabb harmadkorban. a mioczénban, nyerte. Ugyanilyen korú az *aplit*, a granodioritos magmatelér kőzete és a *pegmatit*, a melyet Szabó és Cseh is mindig a granodioritban leltek nagyszemű faciesként.

A *szienitet* is az ősi kőzetek sorába iktatta a legtöbb geológus. A nevet Esmark alkalmazta még 1798-ban és azt Beudant is, Pettkó is elfogadta. G. v. Rath kvarczdioritnak, Hussak dioritnak nevezi, de ők is öreg és aprószemű féleségről tesznek említést. Szabó az aprószeműt diallag-dioritnak nevezi és ő az első, a ki jóval fiatalabb korba, a mezozoiba helyezi ; az öregszeműt Szabó szienites biotitortoklász-trachitnak mondotta s még fiatalabb korba, a felső eoczénba tette. Böckh H. az öregszeműt, a granodioritot a mioczénba tartozónak mutatta ki. Ezek szerint a Selmeczbányai hegységben nincs archéi-korú kőzet és az a »gneisz«-foltocska, a melyet Raczkiewicz Litva vidékéről említ, és az a csillámpala, a melyet Dr. Szabó József Felsőtur vidékéről az archéi korba tartozónak jelölt meg, minden valószinűség szerint szintén fiatalabb.

Legtöbb geológus magát a kvarczitot is nagyon régi, devon vagy általában paleozói korú kőzetnek tartotta. Dr. Szabó József a paleozóinak tartott kvarczitot a Dóczi hegyen (Kerlingen) jelölte ki a legnagyobb felületi elterjedésben. Nagyban szerepel a Szálláshegy és a Bukovecz között, magasra emelkedik a Vihnye és Hodrusvölgy befogta területen, a Szarvaskő-csúcsban, a Koncsjarban és Selmecz közvetetlen közelében, a Kis Sobó hegy lejtőjén az ú. n. Heklsteint alkotva. A kvarczit aprószemű, szennyesfehér, vagy sárgás kőzet. Gyakran mutat palás szerkezetet és a palásság síkján sárgás, egészen fehéres csillámos, a miből Szabó a csillámpalával való rokonságra mutat és olyan csillámpala-féleséggel hozza kapcsolatba, a melyben a kvarcz a túlnyomó. A Dóczi-hegy kvarczitja azonban, dr. Böckh vizsgálatai szerint, elkovásodott granodiorit és az elkovásodást a posztvulkánikus hatások okozták. Van azonban a kvarczitnak más tipusa is. Már Pettkó említi, hogy a kvarczit egyes helyeken triaszmészkő elkovásodásából képződött. Ez az elkovásítás különösen olyan helyeken mehetett végbe, a hol az andezitmagmából kiszabaduló gőzök férkőztek a mészkőhöz. Ide tartozik minden valószínűség szerint a Heklstein kvarczitja. A szklenói völgyben levő mészégetőnél dr. Pálfy M. oly feltárást talált, a melyből kitünik, hogy az ottani kvarczit a triaszmész alá települt, tehát a werfeni pala és a felső triaszmész között foglal helyet s így valószínűleg a lunzi kvarczittal egykorú. Ez a kvarczit harmadik, legidősebb tipusa. Ehhez a tipushoz tartozik a Szálláshegy kvarczitja, a mely a Szálláshegy felső triaszkorú meszeinek a csapásában fekszik és a dőlése is megegyezik azokéval.

Alsó triász. Ezek szerint Hont vármegyében az archéi kor egyáltalában nincs, a paleozói kor pedig csak nagyon alárendelten lehet képviselve és csak a mezozói kor kőzetei jelentkeznek határozottabban a felszínen, bázisukban azzal a csillámos, többnyire vöröses, palás homokkővel, a melyet a déltiroli Werfen után neveztek el és a mely biztos határt jelez a paleozói és mezozói kor mesgyéjén. A werfeni pala a Szálláshegyen és a vármegye éjszaknyugati csücskén eléggé elterjedt. Kövületekről a Szálláshegy lejtőjén már Born tesz említést (1774), ezen a nyomon Beudant is kereste (1818), de csak Hauer Ferencznek sikerült rábukkannia, a ki nyomban felismerte a Naticella costata, Münst. és a Myacites Fassaënsis, Wissin vezérkagylókat, a melyeket immár 15 helyről ismerünk nemcsak a felületen, hanem a mélyben, a József altáró szintjében s az »Arany-asztal«-táróban, a hol Lipold és Gröger fedezte fel őket.

Felső triász. A szklenói völgyben, a mészégetőnél, kvarczit települ a felső triaszmész alá, a mely valószínűleg a lunzi kvarczittal egykorú. Ezt a képződményt azonban még nem tanulmányozták kellőképen Hont vármegyében. A werfeni palák fedőjét mészkő és dolomit alkotja. A werfeni palára való települését jól látni a Szálláshegyen és a Páduai Ó-Antal-táró környékén, Felső-Ferencz-táró felett. Szabó a Hodruska-völgyből kiemelkedő Závoz-hegy dolomitjából Megalodusra valló kövületnyomot lelt. A mészkő és dolomit a Szálláshegy—Bukovecz és a hodrusi völgyben nagyobb tömeget alkot, a bélabányai györgytárói völgyben, továbbá a vármegye középső részén, Bori mellett közvetlenül és Boritól kissé távolabb, a Dolnyahegyen szigetként bukkan fel. A mészkő általában fehér, de olykor szürkés, sárgás, vereses vagy kékes. Ritkán tiszta $CaCO_3$, legtöbbször $MgCO_3$ keveredik hozzá és fölfelé dolomitba megy át.

Eoczén. A triasz után a vármegye területe hosszú ideig szárazföld volt, mert júra- és krétakorú lerakodásoknak nyoma sincsen. Csak az eoczén idejében történő parteltolódások következtében jutott be éjszakról az eoczén-tenger, a melynek alapkonglomerátjai, a szklenói völgyön át, a bélabányai Györgytáróig húzódnak és megjelölik az eoczén-tenger partvonalát.

Felső oligoczén. Az eoczén korban éjszakról behatolt tenger e korszak után ismét visszahuzódott és éjszakon legközelebb a handlovai medenczében hagyta hátra üledékeit. Az a tény, hogy e medencze oligoczén rétegeiben andezittörmeléknek nyoma sincs, arra enged következtetni, hogy a selmeczvidéki andezitek, az oligoczén korszakban még nem voltak meg. A vármegye déli része az oligoczén korszak végén tenger alatt volt, minthogy nehány helyen olyan üledékes rétegek ismeretesek, a melyek a felső oligoczéntól az alsó mediterránba vezetnek át fokozatosan : a Pectunculus obovatus-os és a Cerithium margaritaceum-os (vagy horni) rétegek, mint alsóbb, és az anomiás homokok, mint felsőbb rétegek ; az első kettőt a felső oligoczén legmagasabb, az utolsót az alsó mediterrán legalsóbb rétegének kell tekintenünk. Dr. Schafarzik és dr. Szontágh Helemba és Kövesd között (1879-ben) durvaszemű homokból és agyagból a felső oligoczén vezérkövületei : a Cerithium margaritaceum és Pectunculus obovatus társaságában olyan kövületeket (Aporrhais, Dentalium, Fusus etc. sp.) találtak, a melyek a felső oligoczén és a mediterrán fauna sajátszerű keveredését mutatják.

Szobtól éjszakra, Márianosztra felé, a Misarieck patak völgyében, csillámos homokos agyagfoltok láthatók, a melyekben Wolf Cerithium margaritaceumot és C. plicatumot talált. E maradványok alapján e rétegek is a felső oligoczénba sorozhatók és említést érdemel, hogy andezittörmeléknek nyoma sincs bennök.

Mediterrán. Az anomiás homok Hont vármegye derekán annak a medenczének a peremén fordul elő, a melyet az Ipoly folyó Kővártól Ipolyságig kelet-nyugati irányban szel át. A Börzsönyi hegység keleti peremén Stache szintén több helyen említi az anomiás homokot, pl. Drégelyvár alatt, Honton, Hantken és Szabó mutatta ki. A vármegye éjszaknyugati peremén, Nyéknél Raczkiewicz Anomia costatát és Ostrea digitalinát gyüjtött belőle. A mediterrán tengernek ebben az éjszaki öblében az alsó mediterrán korban hemzsegett a sokféle czápa, melyeknek csontmaradványait Palojta, Szelény vidékén találták.

Vulkánizmus. Az alsó mediterrán korszak végével hatalmas vulkáni tevékenység színtere volt a vármegye területe. A kilökött hamuból és tufából, valamint a kiömlő hatalmas lávaárakból épültek fel a vármegye andezit hegységei. Az andezittufának az anomiás homokra való települését Stache állapította meg először a Börzsönyi hegység peremén. Nyomban utána Raczkiewicz is megerősíti e települést a nagy-

csalomjai járás területén, a nyéki profil alapján. Stache, Raczkiewicz, Inkey egyértelműen hangoztatják, hogy az anomiás homokban még nem fordul elő az andezittufa, tehát az annál fiatalabb képződmény. Az eoczén tenger előnyomulása, az oligoczén visszahuzódása a vármegye éjszaki részén már e korszakokban zavargásra utal, de a leghatalmasabb diszlokácziók az alsó mediterrán korszak végén indultak meg. A vármegye éjszaknyugati csücskén meglevő triászképletek rögökre szakadtak és legnagyobbrészben a mélybe zökkentek. Különösen a vármegye derekán kerültek a mélybe hatalmas rögök, kapcsolatosan azzal az óriási tömeggel, a mely a Kis Magyar Alföld helyén sülyedt a mélybe. Ezek a mélybe sülyedő nagy tömegek nyomták ki azt a hatalmas vulkáni tömeget, a mely a vármegye hegyein és magasabb dombjain a legfőbb kőzetanyag. A vármegye legmagasabb hegyeit, éjszakon a Szitnyát és délen a vármegye leghatalmasabb ·határkövét, a 939 m. Csóványost, egyaránt andezit alkotja. Míg a magas hegytömegekben a kompakt andezit az uralkodó kőzet, e hegytömegek peremén és a magasabb dombhátságokon a lazább tufa, konglomerát és breccsia az uralkodó. A tufa és a tömött andezit sok helyen váltakozik egymással, különösen a selmeczbányai andezittömegben. Ugyanitt az andeziteknek külsejében és ásványos összetételében mutatkozó különbségek is régóta feltüntek a geológusoknak, a mit eléggé kifejez az a sokféle név, a melyekkel az andeziteket és a velök rokon többi vulkáni kőzetet illették. Az ásványos összetételben mutatkozó különbség, kapcsolatban a településsel, kétségtelen bizonyítékai annak, hogy itt korban is eltérő lávaárakkal van dolgunk. A lávaárakat szolgáltató vulkánok rekonstrukcziójára is történtek kisérletek, különösen Pettkó és Judd fáradozott ezen a téren, de a képzelmet e tekintetben nagyon kevés exakt adat támogatja. Biztosabb alapokra fektethető a kormeghatározás. Az andezitek (trachitok) posztnummulitos korát már Pettkó megállapította. Szabó a szieniteket hozta korban közelebb hozzájok, a mennyiben az aprószemüt, a diallag-dioritot, triasz után valónak mondta és az öregszeműt : a granodioritot, szienites biotit-ortoklász trachit néven, a trachitokkal egyesítvén, a felső eoczénba helyezte. Ugyanő mutatta ki, hogy a propilit (zöldkő), a melyet még Hussak is harmadkorelőttinek és önálló kőzetnek tartott, csak a trachit zöldköves módosulata. Még jobban kitágította a harmadkori vulkáni kőzetek csoportját dr. Böckh Hugó, a ki a saját vizsgálatai és Cseh Lajosnak a bányákra vonatkozó adatai alapján kimutatta, hogy a diallag-diorit, sőt az aplit (Hussak paleozói turmalin gránitja) és a gneisz is az andezit-erupcziói körbe tartozik. E körbe tartoznak ezek szerint : a kristályos szemcsés szövetű diallag-diorit és granodiorit savanyú telérkőzetével, az aplittal ; a porfiros szövetűek közül pedig a piroxszénes andezit, a biotitos amfibólos hipersztén es andezit és a riolit. A *diallag-diorit* a bélabányai Györgytárónál lép fel. Üde állapotban feketészöld, de gyakran zöldkövesedett. Alkotó részei, az alárendeltebb magnetit, titanit és apatiton kívűl, diallag, hipersztén, amfiból, biotit, plagioklász, mikroklin és kvarcz. Legfeltünőbbek a szines alkatrészek, a biotit szélein kloritosodva és a zöldes, »közönséges« amfibol. Legérdekesebb a diallag, mely a biotit mellett a leggyakoribb alkatrész. Földpátja a labradorit-bytownit sorozatba tartozó plagioklász és mikroklin.

Eruptiv kőzetek.

A *granodiorit* főelterjedése a hodrusi völgyben van. Öregszemű, világosszürkeszinű kőzet. A színes alkotórészek közül kloritosodott biotit és zöld, »közönséges« amfibol lépnek fel benne. Piroxszén teljesen hiányzik, a mi élesen megkülönbözteti a biotitos-amfibolos andezittől. A színtelen alkatrészek közül andezin-plagioklász, szanidinszerű ortoklász és kvarcz a legfontosabb. A titanit olykor szabadszemmel is kivehető, az apatit, magnetit, zirkon csak mikroszkóposan ismerhető fel. A granodiorit nyomás következtében helyenként gneisz-szerűvé vált ; másutt ismét vagy maga, vagy még gyakrabban savanyú telérkőzete, a werfeni-palát metamorfizálja gneiszszerűvé.

Az *aplit* a granodiorittal kapcsolatosan, a granodioritos magma szélső fáczieseként lép fel. Fehérszinű ortoklászból, alárendelten andezinből és kvarczból álló kőzet, kis mennyiségben muszkovit és helyenként turmalin is észlelhető benne. A turmalin igen szépen dichroitos ; sokszor gömbös tömegeket alkot és az aplitnak ezt a féleségét a bányászok tigrisércznek nevezik. A granodioriton, dioriton és a triasz-üledékeken több helyen áttör s az általa kontaktmetamorfizált kőzetekben, kontakt-ásványként, a turmalin is előfordul.

A *piroxszénes andezit* a Selmeczbányai hegyvidék legelterjedtebb kőzete. Belőle épült fel a Tanád hegyláncza is. Makroszkóposan üde állapotban sötét, csak-

nem feketeszinű és hol tömöttebb, hol porfirosabb szövetű. A magnetit-szemcséken és az alárendelten előforduló apatittűkön kívül, piroksz én és plagioklász-földpát a fő ásványalkatrésze. A piroksz én kétféle : hipersztén oszlopos formában, erős pleochroizmussal, a legtöbbször erősen elbontva, néha teljesen szerpentinné vagy klorittá alakulva ; továbbá augit, a tipikus zöldköves féleségekben, meglepően ép állapotban. A plagioklász a bytownit-labradorit sorozatba tartozik, sokszor egészen üde. Az alapanyagban kevés az üveg, erősen elbontott. Maga a kőzet is a legtöbb helyen erősen elbontott : zöldkövesedett, kaolinosodott.

A *biotitos amfibolos hipersztén andezit* a vármegye déli részén, a Börzsönyi-hegységben a legelterjedettebb. Jellemző ásványkombinácziója egy, az andezin-labradorit sorozatba tartozó plagioklász, biotit, amfiból és néha hipersztén ; olykor kvarcz is észlelhető benne ; az első kiválások közül cordierit, apatit és magnetit fordul elő. Legfeltünőbb alkotórésze a hatszögletes pikkelyekben, gyakran chloritosodva jelentkező biotit és az amfiból, mely a bazaltos féleségekhez tartozik. Hol a biotit, hol az amfiból lép túlsulyra ; innen van régebbi szétkülönítése, a mi azonban nem indokolt. Hipersztén elég gyakori, néhol túlsúlyra jut, például a Szitnya kőzetében, a melyet ezen az alapon Szabó piroksz énandezitnek vett, a biotit és az amfiból jelenléte azonban élesen megkülönbözteti tőle. Alárendelten szanidin és kvarcz is fellép, ez alapon kapcsolta össze Szabó a granodiorittal. Utólagos termék gyanánt tridimit is fellép az üregekben. A Börzsönyi-hegységben gyakran fordul elő benne a gránát is.

A *riolit* színtelen alkotórésze üveges szanidin biotit és kvarcz ; alárendelten az albit oligoklász sorozatba tartozó plagioklász, magnetit és apatit. Mikrofelzites és vitrofires kifejlődésben lép fel és szurokkövekkel, valamint perlitekkel függ össze, a melyekkel érdekes átmenetek kötik össze. Jól tanulmányozható a Garamvölgy felé néző hegylejtőkön Szklenótól Bakáig.

Viszonylagos kor.

A felsorolt kőzeteknek egymáshoz való viszonylagos korát főleg a bányafeltárások alapján lehetett megállapitani. Cseh Lajos a Páduai Ó-Antal-táró vaspályaszintjében diallag-dioritban piroksz énandezitrögöt talált bezárva ; ez árvány alapján a diorit fiatalabb a piroksz énandezitnél. A Flórián-tárón a granodiorit behatol a diallagdiorit részei közé, mikroszkóp alatt látni, hogy a granodiorit földpátja a diorit diallagjából egy darabot magábazárt ; mindez arra mutat, hogy a granodiorit fiatalabb a dioritnál. A granodiorittal szorosan összefüggő aplit a Glanzenberg-altárón a piroksz én andeziten és a Páduai Ó-Antal-táró szintjében a dioriton tör át, a miből látnivaló, hogy a piroksz énandezitnél és a dioritnál fiatalabb. A biotitos amfibólon a Stampfer-aknán riolit tör át. Ez adatok alapján nyilvánvaló, hogy a Selmeczbányai hegység harmadkori eruptiv kőzeteinek egymás iránt való viszonylagos korsorozata a következő : piroksz én andezit, diorit, granodiorit, aplit, biotitos amfibólos hipersztén es andezit és riolit. Böckh Hugó e kőzetek vegyi összetételéből és a településből azt következteti, hogy e kőzetsorozat két erupczió-cziklusban került a felszinre. Mind a két cziklus bázikus kőzettel indult meg és savanyúval fejeződött be. A szűkebb értelemben vett Selmeczi hegységben az első cziklusból a piroksz énes andezit, a másodikból a biotitos amfibólos hipersztén es andezit a legelterjedtebb. E két kőzet egymásra való települése jól látható a Sobóhegyen a felszinen, a Szent-Háromsághegy belsejében pedig a Ferencz császár altáróban. E településből azt a valószinű következtetést vonhatjuk, hogy a vármegye többi részén, t. i. az Osztrovszki-hegységekhez csatlakozó Szénavár dacsókeszi-hegycsoport vidékén és a tágasabb értelemben vett Börzsönyi-hegységben is ugyanilyen e két kőzet viszonylagos kora. Az eddigi vizsgálatok adataiból annyi látszik bizonyosnak, hogy a Börzsönyi-hegység túlnyomó nagy részében legalább is kétféle andezittipus van : a piroksz énes andezit s a biotitos amfibólos hipersztén es andezit. Ez a két kőzettipus azonban nem válik el egymástól oly élesen, mint Selmeczbánya vidékén, mert itt pl. a biotit és az amfiból a piroksz énes andezitben is fellép, habár csak nagyon alárendelten és erősen korrodált állapotban. Elég gyakran fellép a Börzsönyi hegység andezitjeiben a gránát is. A biotitos amfibólos hipersztén es andezitben, a gyakran nagy mennyiségben jelentkező hipersztén en kivül, különösen az a feltünő, hogy amfibólja, a selmeczvidéki biotitos amfibólos andezitekétől eltérően, a közönséges zöldes amfibólhoz áll közelebb, a mely pedig Selmeczbánya vidékén a diorit és granodioritra jellemző. Az ásványalkatrészeknek ez a sajátszerű fellépése vezette dr. Szabó Józsefet a tipus-keveredés elméletének felállítására, a mely szerint a fiatalabb trachitláva felmelegíti, részben megolvasztja a régebbit és elegyrészeiből egyeseket átvesz. A selmeczvidéki biotitos-amfibólos andezitekben több helyen

(pl. a II. József-altáró irányában, a Zipser-akna környékén) ismeretesek piroksz énes andezit-zárványok, ezek azonban alig mutatják némi nyomát annak, hogy idősebb andezitekként a fiatalabb a biotitos amfibólos andezitet a felolvasztásig felmelegíteni tudták volna. Még bajosabb feltételezni ezt oly rengeteg intenzitással és méretekkel, a mint azt a Börzsönyi hegységben a tipuskeveredés megkivánná. Sokkal valószínűbb, hogy abban a magma-öbölben, a melyből a Börzsönyi hegység andezitjei kiömlöttek, nem haladt annyira előre a magmatikus elkülönülés, mint a selmeczvidékiben. A Selmeczi hegységben a külszínen, és még inkább a bányákban, sok helyen meggyőződhetünk arról, hogy a porfirosszövetű effuziv kőzetek, t. i. az andezitek és a riolitok magmájának lávaár alakjában való kiömlését tufájuk erupcziója előzte meg. Selmecz környékén e tufákból olyan növénymaradványok (Carpinus grandis, Ulmus macrophylla, Castanea Kubinyi és bacillariák) kerültek ki, a melyek a neogén korra utalnak, de a kort közelebbről nem jelölik meg. Állati kövületek pedig Selmecz vidékéről eddigelé az andezites tufából nem ismeretesek. A vármegye középső részéről azonban, a hol a tufa a legnagyobb területen fordul elő, *Raczkiewicz* és *Foetterle* Szelény és Dacsókeszi, *Halaváts* Felsőtúr, *Gaál* István Felsőpalojta vidékéről olyan andezittufát ír le, a mely Ancillaria glandiformis, Chenopus (Aporrhais) pes pelecani, Turritela Archimedis és turris, Pectunculus pilosus, Cassis, Pecten, Fusus, Conus, Venus, Pleurotoma, Lucinia fajokat, tehát a felső mediterrán jellemző kövületeit zárja magába. Ezek a kövületek nemcsak az andezittufa-erupcziók korát szabják meg közelebbről, hanem azt is bizonyítják, hogy a harmadkori vulkánok hamuja és a magmának egyéb elporlasztott része a tengerbe hullott le. Abból a rétegsorból, a melyet dr. G. *Stache* Kemencze vidékén állapít meg, kiviláglik, hogy a vármegye déli részén is legalább három hatalmasabb tufaerupczió volt és hogy a vulkáni működés szünetelése közben neptuni rétegek képződtek, még pedig a mélyebb színtekben főleg agyag, a magasabbakban homok és kavics és a zátonyokon, a hol korallok, mészkőképző algák és osztrigák telepedtek le, mészkő. E rétegek mind, még a vulkáni eredésű andezittufával kevert agyag, sőt maga a tufa is, temérdek felső mediterránkorú kövületet zárnak magukba. M. *Hoernes* Szobról 70 kagylót és csigát sorolt fel, *Stache* a szobi fauna fajszámát 214-re emelte. *Franzenau* Ágost Letkésről, a melyet szintén *Stache* említ először gazdag kövület lelőhelyeként, 223 állatfajt ismert fel, e számból 111 esik a lágytestűekre és 106 a foraminiferákra, a melyek közül a Nodosaria és Truncatulina Letkesiensis-nek ez a locus classicusa. A szakirodalomban nagyhirű Bori bacilleraceas telepe is; e sajátszerű növényekből *Pantocsek* 208 fajt sorolt föl és azok között a Salacia Boryana új génuszt és új fajt képvisel. Ugyancsak Bori-ból dr. *Taxler* László szivacstűket írt le. A felső mediterrán korban olyanféle arczulata volt a vármegyének, mint manapság Olaszország délnyugati partvidékének, Nápolytól Szicziliáig. A vulkáni tevékenység megkezdődésétől fogva, az időközi erupcziókon kivül, a vármegye területe a szolfatárák, a mofetták, a fumarolák és a forró víz hatásának szünetlenül ki volt téve. A posztvulkanikus tényezők egyik legfontosabb hatása a zöldkövesedés és a vele kapcsolatos telérképződés, a melyről a bányászatról szóló fejezetben lesz bővebben szó. A vármegye nagy részén a felső mediterrán-korú képződmények alkotják a látható alapkőzetet, minthogy a mediterrán-korszak végével a tenger visszavonult a vármegye területéről és a szármata tenger üledékei : a homok, a durvaszemű mészkő, Horusitzky felvételi jelentései szerint, a Garamipolyközi földhát nyugati oldalán is csak Kisölyvedtől Páldig van meg Cerithium pictum, Tapes gregaria, Mactra podolica, Cardium plicatum szármata-korú vezérkövületekkel. Szármata.

A szármata-korszak végével a tenger véglegesen visszavonúlt a vármegyéből és a szárazzá lett területen megkezdődött a folyóvizeknek : az Ipolynak és számtalan pataknak, meg a szélnek romboló és épitő munkája és egyben olyan szubtropikus növény- és állatvilágnak a megtelepülése, a milyen most Dél-Európában található. A Nagy Alföldnek a pontusi korszak vége felé beállott tetemes sülyedésével Hont területén újabb vetődések keletkeztek. E nyílásokon tódult fel a bazalt, a mely Hontban a selmeczbányai Kalvária-hegyet alkotja. E vetődések nyitottakútat a Kis Alföld pontusi korú elegyes tengervizének lecsapolódásához és e vetődések mentén alakúlt ki az esztergom-visegrádi szorosban a Duna folyam medre, melynek kialakulása után megkezdődött, a mélyebben fekvő Duna medre felől, a visszaható eróziós munka az Ipoly folyó medrében is. Az Ipoly régebbi, magasabban fekvő kavicshordalékában kimélyítette ily módon azt a med- Plioczén.

ret, a mely a mai árterületet alkotja és arra főleg durvább homokot rakott le.

Diluvium. A mikor a levantei korszak végével a Nagy Alföld levantei tava is lecsapolódott, a Duna medrének a Nagy Alföldön való kimélyedése a visszafelé ható erozió következtében újabb és még mélyebb meder alakítására kényszerítette az Ipoly folyót is ; így alakúlt ki a diluviumban az Ipolynak mai medre. Ezzel egyidejűleg a mai árterületen nagy mocsarak keletkeztek, a melyek lassanként az árvizek iszaphordalékából és a levegőből lehullott löszanyagból mindinkább feltöltődtek és termő talajjá alakultak át. A lösz, a diluviumnak ez a jellemző légi képződménye, az Ipoly és mellékpatakjainak a völgye mentében, a hegységek peremén, nagy területeken alkotja a vármegye felső talaját. A diluvium jellemző állatjának, a mamutnak, kedves tartózkodási helye volt a vármegye területe. Hatalmas mamutcsordák legelésztek az Ipoly és a Duna völgyében ; az ipolymenti nagy mocsarakban jól érezték magukat a szarvasorrúak is. Ezt bizonyítja az a sok csont, a mely a vármegye több helyén került már napvilágra az eroziótól feltárt löszből. Így a honti szakadékból, a melyet Zipser szerint 1793-ban zápores nyitott meg, temérdek mamut- és rinoczerosz-csont került már elő. 1864-ben Nagymaroson, a házak felett, az ú. n. Kurzel-Riegel szőlőhegy déli oldalában találtak mamut-csontokat. 1873-ban Luczenbacher Pál szobi téglavetőjében került ki a löszből két agyar és más csontrész, melyek a Nemzeti Múzeumban láthatók. De legújabban is találnak ilyen ősállati maradványokat.

Alluvium. Az Ipoly folyó az ó-alluvium idejében nagy tevékenységet fejtett ki, a menynyiben felsőbb szakaszán temérdek anyagot ragadott magával, a melyből lejebb egész terraszokat épített. Vámosmikolánál Horusitzky szerint, 120, Letkés körül 115 m. magasak ezek a terraszok a tenger színe felett. Nagy területet foglalnak el az Ipoly völgyén az összemosott anyagból keletkezett kolluvialis képződmények is, melyek helyenként két méternél is vastagabbak. Az új-alluvium képződményei közé tartoznak az Ipoly jelenlegi medrében a kanyarulatoknál feltorlódó kavics-halmazok és a Duna zátonyszigetein szárazra vetett futóhomok, valamint a tőzeg és a szíksó is. Ipolypásztótól délre, a Széki tó helyén, Horusitzky az iszapot is tőzegesnek találta ; az ő megfigyelése szerint az altalaj tőzegességét a felszínen zsombékok árulják el. Kisebb szíkes foltok a Széki tónál és Tölgyes községnél fordulnak elő, a hol nyáron a sziksó ki is virágzik. A posztvulkánikus tevékenység a vulkáni erupcziók ideje óta máig megnyilatkozik, noha ereje rendkívül megcsökkent. A posztvulkáni munka terményei közűl a geizir-tevékenységből keletkezett édesvízi kvarczitot az alluvium képződményei közé sorozhatjuk már. Szokolya környékén s a Szitnya tövében : Hlinik és Illés közelében sok vízi növény (Phragmites Ungeri, Thypha Ungeri, Glyptostrobus Europaeus, Thuioxylon Hlinykianum, Osmundites Schemniciensis stb.) elkovásodott részét és egy süly-féle emlős koponya-köbelét találta Pettkó. (Földt. Közl. I. 180. l.) A mészlerakodás napjainkban is folytatódik a vármegye kénes és kénsavas hévvizeiben, Bori, Mere, Gyügy és más községek határában. A posztvulkánikus tevékenység zöldkövesítő és telérképző hatása sem szűnt meg még teljesen ; a Hodrusi völgyben, a Schöpfertárón például, egy helyt úgyszólván a szemünk előtt megy végbe a telérképződés.

Ásványok. Hont vármegye hasznosítható ásványainak túlnyomó nagy része telérásvány ; ezek képződése a neogén-korú erupcziókkal függ össze. Ezt Lipold bizonyította be először. Az effuziv magma főleg szilikátok (földpát, csillám, amfiból, piroksztén stb.) alakjában merevedett meg, a belőle kiszabadúlt fém-szoluicziók, gőzök és gázok pedig a telérásványok képződésére adtak alkalmat. A telérekben érczrétegeknek kvarczrétegekkel való váltakozása lehetségessé teszi a telérásványok kiképződésében a paragenesis és a successió megállapítását. Ily szempontból Fessl tanulmányozta a selmeczi telérásványokat behatóbban és öt periodust különböztetett meg. Az első, a legrégibb periodusban a kvarcz vaskos és ú. n. czinopelt (vashidroxidtól veresre festett vaskos kvarczot) tartalmaz, a melybe galenit, szfalerit, pirit, kalkopirit, és arany van behintve. A második periodus kvarcza kristályos, de már gyéren fordúl elő benne a czinopel s a vaskos galenit és pirit. A harmadik periodus kvarcza szintén kristályos, de itt-ott ibolyás színű részek vannak közte ; e kvarczréteg alatt a vaskos galenit, szfalerit, pirit, kalkopirit és a kvarcz sztefanitot fog be, míg felette szép kristályokban kiképződött galenit, pirit, kalkopirit következik, mint a melyek már a negyedik periodushoz tartoznak. A negyedik periodusban lép fel a czinnabarit és az argentit is, a melyekre a negyedik periodus kvarcza

telepszik, helyenként szép ametisztekkel. Dr. Szabó szerint az ametiszt után successive barnapát, majd kalczit következik, mely utóbbi olykor az ötödik periodusba is átmegy. Az ötödik periodus legjellemzőbb ásványa a gipsz, de valószinűleg ide tartozik a barit, epszomit, malachit is. Az erupcziós magma helyenként kontakt ásványok képződésére is alkalmat szolgáltatott. Szakkörökben nagyhírű a Kohutova (Uszkertova) kontaktja, a hol a mészkőben fasszait, pleonaszt, hesszonit, ofikalczit fordúl elő. G. v. *Rath* a monzoni (tiroli) világhírű kontakt mását ismerte fel benne. Hont vármegye ásványainak leírásához J. E. v. *Fichtel* (1794), *Esmark* (1798), *Beudant* (1818), *Haidinger*, *Cotta*, *Pettkó*, *Lipold*, *Hauer*, *Foetterle*, G. v. *Rath*, *Szabó*, *Schmidt*, *Loczka*, *Sipőcz*, *Szádeczky* s mások járultak szakközleményekkel.

A *terméselemek* osztályából az aranyat és ezüstöt kell elsőhelyen felemlítenünk. Az *arany* csakis termés-állapotban fordúl elő, míg az ezüstfém túlnyomó része az ezüst-érczekből kerűl ki. A termés-aranyat ma már csak Selmecz- Bélabányán és külutczáiban : Bankán, Hodrusbányán és Stefultón, meg a szomszédos Szélaknán és Hegybányán (Pjerg) bányászszák, de egykor Bakabányán (Pukancz), sőt a Börzsönyi hegységben: Börzsöny, Perőcsény és Szokolya határában is voltak aranybányák. A termés-arany a selmeczi bányákban kvarczos (czinopeles) és agyagos telérekből kerűl ki olyan apró szemcsékben, hogy szabad szemmel rendesen nem is látható. Nagyobb termés-aranyat találtak a Grüner-telér legéjszakibb részén, Bélabányán (Baumgartner-telércsoport) és a Spitaler-telérben (Mihály-tárón). Cseh Lajos a hodrusi fővölgyből nyíló Jalsova völgyben is lelt termés-aranyat. A *terméséüstöt* szőrszálalakú, ú. n. hajezüst alakban gyakrabban tárja fel a bányászék és a kalapács. Selmeczen a Ferencz-aknán, Bankán a Teréz-érben, Stefultón a Ferencz császár altáró szintjében és különösen Hodrusbányán kvarczüregekben, fészkekben ülve nem egyszer fordúl elő. Richter bányatanácsos *ezüstamalgámot* is említ a Pacher-táróból, sőt irodalmi adatok szerint a *terméshigany* is előfordúlt Selmecz vidékén. Terméselemek.

Hont vármegye ásványfajainak igen nagy része a szulfidok osztályába tartozik. A metalloidok szulfidjai közül az *antimonit*ot pirit, barit és barnapát kiséretében J. E. von Fichtel (Mineralogische Aufsätze) már 1794-ben említi Selmeczről, a *Wehrlit*nek, az ezüsttellurwismuthnak pedig Börzsöny a locus classicusa. A szakirodalomban *pilsenit* (Börzsöny németes neve után) és molybdénezüst néven is említik. A mostani neve Danától ered és Wehrle bányaakadémiai tanár nevét őrzi. Dr. Sipőcz Lajos elemzése szerint a Budapesten őrzött példány Ag Bi_7 Te_7 és a bécsi Bi_3 Te_5 képletre vezethető vissza; így a wehrlit helyzete az ásványrendszerben maig bizonytalan. A fémek szulfidjai közül a *galenit*, *szfalerit*, *pirit* a selmeczi telérek legközönségesebb ásványai, gyérebben fordulnak elő a *markazit*, *arzenopirit* és az *argentit*, vagy a lágy-ezüstércz, még ritkább a *pirrhotin*, melyet Mohs már 1804-ben említ Selmeczről kézikönyvében és a *hesszit*, a melynek Richhofen szerint a börzsönyi telérekben kellett előfordulnia. Hauer és Stache a *redrutitot* is említik Selmeczről a Spitalerérből, ugyanebben az évben fordúlt elő ritkaságként a *czinnabarit* is. A fémek szulfidjai közt bányászati szempontból legfontosabb az argentit, a mely helyenként, pl. a stefultói István-telér déli vágatában, vezérszerepet visz a nemes érczek közt. A nemes (ezüst-) érczek nagy többsége : a *világos* és a *sötét vörös ezüstércz* (proustit, pirargirit), a *ridegezüstércz* (sztefanit) és a *polibázit* a szulfosok alosztályába tartozik. A pirargirit, sztefanit és polibázit a Schöpfer-táróból kerül ki a legszebb kristályokban, az Ó-Mindszent-táróban ezüst és arany is előfordúl e nemes érczek társaságában. Stefultón, az István-telér északi részében, a sztefanit a kvarczos telérben fészkeket tölt ki. Az ezüstérczek gyakori kisérője a szulfosok közül a *kalkopirit*, mely gyakran igen szép szfenoidumos kristályokban fordul elő, ritkább a *tetraëdrit* (Banka). Szulfidok.

Az oxidok osztályából a kvarcz a leggyakoribb. Selmecz szép kék ametisztjei régóta híresek. Különösen a Pacher-táróból, a Spitaler-telérből kerültek ki egykor szép kristályok ; de legfőbb lelőhelyét, a Klementbelnét, régóta berakták. Elég szépek kerülnek ki a Mihály- és az Istenáldás-táróból, továbbá a Zsigmond- és az Amália-aknából. *Czitrinek* a Mihály-táróból, hegyikristályok István-aknából szerezhetők leginkább. Igen érdekes az u. n. *vagdalt kvarcz*, melyről Szabó kimutatta, hogy kalczit után képződött infiltrácziós pszeudomorfóza. A kvarcz a kőzetekben is igen elterjedt alkatrész. A *kalczedon* (kvarzin) féleségei közül a *jáspis* a Kalvária hegy keleti oldalán a felszinen, a II. József altáróban pedig a föld alatt bőven

lelhető. A tömött (kripto-kristályos) kvarczféleségek közül a *szarukő* gyakori telértöltelék (pl. Istvánaknán), az aranytartalmú *czinopel* is vaskos kvarcz, melyet vasoxid festett veresre. A kvarcz anyagának, SiO_2-nek, rombos módosulata, a *tridimit*, mint utólagos termék, vékony pikkelyekben, az andezitek repedéseiben, a vármegye egész területén előfordul. Az *anatáz, rutil* és *czirkón* csak mikroszkópos kristályokban ismeretesek. Dr. Szádeczky Gyula a szobi Sághegy andezitjéből *zafirt* is említ, melyet már szabad szemmel is felismerhetni, minthogy átmérője 0.5—1.5 mm. Csak apró pikkelyekben fordul elő a *hematit*.

A hidroxidok közül két nevezetes ásványa van a megyének: az *opál* és a *diaszpór*. Az üvegopál (hialit), félopál, faopál, mint egykori hévforrások terménye, sok helyen előfordul, különösen a báti medenczében, Bakabánya, Bagonya, Felső- és Alsóalmás, Zsember és Borfő vidékén. Borfőn Dercsényi Ferencz hét láb hosszú és két láb széles megkövesült fát talált. Faopál és félopál féleségek Szentantal, Tópatak, Berencsfalu környékén is előfordulnak. A *diaszpór* Selmecz-Bélabánya között abból az agalmatolit-tömzsből kerül ki, a melyet 1823-ban a Nándor koronaherczeg-táróval nyitottak meg. Trichroiszmusáról nevezetes; sugártörését a három főirányban Michel Lévy és Lacroix határozta meg Párisban. A hidroxidok közé tartozó *limonit* (barna vasércz) csak alárendelten fordúl elő. Bélabányán, a György-tárói völgyben a bányavizből válik ki, mint *gyepvasércz*. A Szálláshegy kvarczitjában pszeudomorfozát alkot piritkoczkák után, az andezitekben magnetit rovására keletkezik bomlás utján.

Haloid sók. A *haloid sók* osztályából, nem tekintve azokat a mikroszkópos kősókoczkákat, a melyek a kvarcz zárványaiként figyelhetők meg, csak a *fluorit* fordúl elő és az is igen gyéren. Irodalmi adatok szerint a Nándor-táró agalmatolitjából, újabban a Ferencz-aknából került ki.

Karbonátok. Az ásványok ötödik osztálya gazdagabban van képviselve. A *karbonátok* közül a kalczit-sorozatból a *kalczit*, a *barnapát* és a *rodokrozit*, az aragonit sorozatból az *aragonit* és a *czerusszit*, a bázikus karbonátokból a *malachit* és a mangánsavas sók közül a *hausmannit* fordul elő. Legközönségesebb a kalczit, részint telérásvány, részint a plagioklász bomlásterménye alakjában. Igen gyakran találni szép kristályokban, rendesen szkalenoéderekben, melyek olykor oszlopos termetűek. A szobi andezit másodlagos kalczitjának oszlopos termetű kristályai, Hulyák vizsgálatai szerint, igen hegyes szkalenoéderek (R 13), csúcsukon az alapromboéderrel. A barnapát az István-teléren telértöltelékként fordul elő, az Erzsébet-teléren pedig az aplit repedéseit nyereghorpadású barnapát-romboéderek vonják be. A Schöpfer-táró kvarczgeodáinak ametiszt-kristályain is sokszor találunk szép barnapát-kristályokat. A rodokrozit a Grüner-telér törmelékében (a II. József altárón) másodlagos termékként, mint a telér-töltelék czementje, fordul elő. Stefultón az István-telér apró erecskéinek töltelékében ez a vezérásvány. Innen manganokalczit néven kerűl ki. Dialogitnak is nevezik, különösen a Mihály-táróit.

Az aragonit, főként mint vasvirág, szép példányokban fordul elő Hodrusbányán, az ó Mindszent-tároban. A bankai (schitrisbergi) czerusszitot Schmidt Sándor írta le behatóan. A malachit a selmeczi érczteléreken, mint a pirit és kalkopirit bomlási terméke, eléggé közönséges. A hausmanitot, ezt a ritka mangánsavas mangánsót, Haidinger említi Bakabányáról.

Szulfátok. Az ásványok hatodik osztályából a vizmentes normális szulfátokat csak a *barit* képviseli. Baritjáról leghíresebb Nándor-tárón a Bieber-telér déli része, Mihály-akna felé, a hol nagy mennyiségben fordul elő csinos, táblás kristályokban; silányabb példányok ma is találhatók, künn a hányón. A viztartalmú szulfátok közül legközönségesebb a *gipsz*. A Spitaler-telérben, Zsigmond-akna táján csoportosan, nagy kristályokban fordul elő. Az *epszomit* főleg a markazit bomlásterményeként lép fel Selmeczen a Zsigmondaknán, Bélabányán a Nándor-tárón. Hodrusbányán Koloradó-teléren hatalmas cseppkő-alakzatok képződtek az epszomitból; ez a cseppköves epszomit néha pirosas és az úrvölgyi fauszeritre emlékeztet; e hasonlóság alapján kerűl forgalomba a hodrusi epszomit pirosas félesége *fauszerit* néven. A veres színt, Loczka I. elemzése szerint, az epszomit anyagához keveredett *Co* és *Mn* okozza. A *zink-vitriol* (gosszlarit) a szfalerit bomlástermékeként több helyről (Pacher-táró, György-táró, Hodrus) ismeretes.

Aluminátok. Az ásványok hetedik osztályában a spinell csoportot a *pleonaszt*, *pikotit* és a *magnetit* képviseli. A pleonaszt kontakt-ásványként fordult elő Hodrusbánya köze-

lében, a Kohutova völgyből nyíló Uszkertova-völgy mészkövében, fénytelen, fekete kristályokban. A pikotit csak mikroszkópos kristályokban ismeretes a Kalváriahegy bazaltjának olivinjeiben. A magnetit kontakt ásványként a Sprohova völgyben (Vihnye felé) lép fel geológiailag rendkivül érdekes képződésben ; az eruptiv kőzetek alkotórészeként az első kiválások közé tartozik, itt-ott impregnáczióként oly tömegesen jelentkezett, hogy bányászni is megkisérlették, mint pl. Hodruson, de csekély eredménynyel.

Foszfátok. A nyolczadik osztály szegényesen van képviselve. Az *apatit* ugyan az andeziteknek és a bazaltnak eléggé gyakori járulékos alkatrésze, de csak mikroszkópos kristálytűkben. A *piromorfit* (a bányászok zöld és barna ólomércze) a galenit bomlásterményeként főleg Hodruson fordul elő. Dr. Hidegh Kálmán elemzett a Hofertáróból ilyen pszeudomorfózát galenit után. A *ganomatit*, a mely tulajdonképen antimonsavtartalmú piticit, szintén ritkaság.

Szilikátok. Legtöbb ásványfaj képviseli a kilenczedik osztályt, főleg a szilikátok csoportját ; ezek túlnyomó nagy része azonban csak kőzetalkatrészekként fordul elő. A bázikus szilikátok közül az *andaluzitot* a szobi Sághegy kordieritgneisz zárványaiban említi Szádeczky ca 4 mm. hosszú kristályokban ; a *szillimanit* a selmeczbányai hegycsoport kontakt-metamorfizált werfeni paláiban fordul elő mikroszkópos kontakt-ásványként. A *turmalin* az aplitban és az aplit kontaktjaiban lép föl. Szép dichroitos, kívül kékes héjjal, belül színtelen, vagy barnás maggal. Sokszor mogyorónyi gömbös halmazokban jelentkezik az u. n. tigrisérczben. Ez a gömbös turmalin, Cserey elemzése szerint, vegyileg a zillertalihoz áll közel. Az ortokovasavas sók közül az *olivint* már Esmark is említi (1798.) a Kálvária bazaltjából. A *gránát* a Börzsönyi hegység andezitjében helyenként eléggé gyakori, a szokolyahutai Várhegyet egyenesen Gránáthegynek is mondják. Drégely-vár hegyén, a Medvepatakban, a lelédi hídnál bőven lelni borsószem nagyságú gránátot. Az Uszkertova-völgy kontaktmetamorfizált mészkövében *hesszonit* kontakt ásványként fordul elő borsszem nagyságú, csinos kristályokban. A *biotit* hatszögletes pikkelyekben a biotitos andezit, granodiorit, diallagdiorit és a riolit jellemző ásványa ; a *muszkovit* az aplitra és a palákra szorítkozik ; a *klorit* bomlástermény, a biotit, a hipersztén, az amfiból posztvulkánikus hatásra kloritosodik. Ugyanilyen eredésű a *szerpentin* és a *talk* is. A kénes és vízpárás exhaláczió hatása következtében keletkezett a *kaolin* is, az andezitek és a riolitok földpátjából. Berencsfalun oly intenziv volt a kaolinosodás, hogy, mint *Zipser* említi (1817-ben), egy időben ezt a szép fehér »pipaanyagot« Bécsbe a porczellángyárba és Holicsra az edénygyárba is szállították. A bélabányai György tárói völgyben, illetőleg a Nándor-táróban, a savanyú ortoszilikátok egész csoportja fordul elő, melyek közül a *folerit* vagy *nakrit*, Smith elemzése szerint, a kaolinit átlagos összetételéhez áll közel ; az *agalmatolit* pedig a pirofillittel rokon. Az agalmatolitot a Nándor koronaherczeg-táróval nyitották meg 1823-ban és eleintén a benne előjövő vaskovandot értékesítették ; most az agalmatolitból a selmeczi középponti ezüstkohó téglagyárában kitünő tűzálló téglát gyártanak, sőt 1886 óta Zsolnay pécsi porczellán-gyárában keramikai czélokra is alkalmazzák. Haidinger szerint a Boldogasszony-táró *pimelitje* is agalmatolit. A földesebb, agyagosabb agalmatolitot *dillnitnek* (Bélabányitnak), vagy kolliritnek nevezték el, csak kovasavban szegényebb agalmatolit ez, a mely Klaproth elemzése szerint legközelebb áll a diaszpórhoz. A *kollirit* lelőhelyéül régibb szerzők az István-aknát és a Grüner-telért említik. Lényegileg pirofillit a *bol* is, a melyet Szabó a Kálvária-hegy keleti oldaláról említ ; az aluminium helyét vasoxid foglalja el kisebb-nagyobb mennyiségben.

Az intermediaris szilikátok közül csak a *kordierit* (dichroit) ismeretes a vármegyében, Szabó és Szádeczky a szobi Sághegy kőzetzárványaiból, Böckh H. a ribniki domb biotitos amfibólos andezitjéből említi. A metaszilikátok közül a pirokszén és amfiból-csoport ásványai vezérszerepet visznek a vármegye eruptiv kőzeteiben ; szerintök különítjük el a pirokszénes és az amfibólos andeziteket. A rombos pirokszént a hipersztén képviseli, andezitjeinkben a neovulkánikus kőzetekre jellemző oszlopos formában lép fel és a kőzet töréslapján apró, négyzetforma pettyekben mutatkozik. Dr. Szabó J. a Pokhausz-hegy kőzetéből, a Szitnya közelében, olyan nagy hipersztént szabadított ki, hogy Dr. Schmidt Sándor mineralogiai vizsgálatnak vethette alá. (Természetrajzi Füzetek X. k. 15. l.). A hipersztént az andezitekben Cross konstatálta először Amerikában, a ki Hont vármegyéből is vizsgált hiperszténeket, Bagonya és Podhrad vidékéről. A hipersztébbel együtt for-

dul elő a monoklin piroksznének közül az *augit*. A halcsi völgy piroksznénes andezitjében, Selmecztől északra, vannak a legnagyobb augitek, kurta oszlopokban, jól kivehető tetőlapokkal, kereszt és csillagalakú ikrekben is. Szabó geológiai munkájában Csallról rajzban is meg van örökítve ilyen augitér. A bazaltban öves felépítést mutat. A levelesen is hasadó augit, a *diallag*, az aprószemű diorit vezérásványa, a selmeczi vöröskúti hágón túl, a szklenói út elején, szabad szemmel, is felismerhető. Hussak a diallagon az ikerképződés két érdekes esetét rajzban is bemutatja. Az augitnak zöldes félesége, a *fasszait*, a vármegye legérdekesebb ásványai közé tartozik. Balás főbányamérnök fedezte fel a negyvenes években a hodrusi völgy középső részéből nyíló Kohutova völgy egyik mellékágában, az Uszkertova völgyben. Az irodalomba Foetterle vezette be 1853-ban, majd G. v. Rath irta le a monzóri kontakt másaként és ofikalczitot is említ belőle 4—5 czm. kristályokban. Ezidőszerint pleonaszt, hesszonit, ofikalczit, és fasszait ismeretesek kontakt-ásványokként e lelőhelyről; az eruptiv magmából kiszabadult ásványképzők pneumatolitikus hatására keletkeztek ezek a kontakmetamorfizált mészkőből. Dr. Szabó e helytől nem messze, a Navoristye-völgy mészkövében, *wollasztonitot* vélt felismerni, a mely szintén jeles kontakt-ásvány. Az amfiból csoportból a dioritokban a zöldes, u. n. közönséges és az andezitekben a bazaltos amfiból fordúl elő. A közönséges amfiból sok helyütt, pl. Mocsár felé, kimálva, ujjnyi vastag kristályokban lelhető. A poliszilikátok közül a *földpátok* csoportja a legfontosabb. Az ortoklász-sorozatból maga az *ortoklász* főalkotórésze az aplitnak, a melyben kvarczczal granofiros és mikropertites összenövést mutat; kisebb mennyiségben a granodioritban is fellép. Az üveges ortoklász, a *szanidin*, a riolit földpátja; de alárendelten a biotitos amfibólos andezitekben is feltalálható. A plagioklász sorozatból a *mikroklin* a diallagdioritban, az albitoligoklász tagjai a savanyúbb riolitban, a labradorit-bytownit tagjai a bázikusabb andezitekben és a bazaltban lépnek fel. A *titanit* a granodioritban olykor szabad szemmel is kivehető. A víztartalmú szilikátok, a *zeolitok*, csak alárendelten fordulnak elő. Egyik legnevezetesebb lelőhelyük a Galgenberg, a bélabányai vasúti állomással szemben; itt főleg *heulandit* és *sztilbit* található. A stefultói kohó kőzetében *laumontit* és *chabazit*, a Kornberger-altárón *analcim* lép fel. *Komptonitot, dezmint, natrolitot* is említenek az irodalomban Selmecz és Hodrus vidékéről. Babó *leonharditja* laumontit.

Szénhidrogén-vegyületek. Az ásványok utolsó, tizedik osztályából a szenek vannak képviselve. A nógrádvármegyei barnaszéntelepek Hontba is átnyúlnak és eddigelé Márianosztra, Szokolya, Börzsöny, Középpalojta határában ismeretesek kisebb széntelepek. A szokolyhutai, Kalecsinszky elemezése szerint, 87.31% éghető anyagot tartalmaz. Picziny foltokban Illésen is ismeretes a barnaszén. Selmeczbányán a Ferencz-József-akna körül volt barnaszéntelep, a melyet a XIX. század elején fejtettek is. Újabban (1879) az antali kohónál a vulkáni tufában akadtak szép *fekete kőszén*re; a széndarabok között erősen fénylő, *antraczitszerü* is akad. Úgy látszik, itt az eruptiv anyag kausztikus hatása érvényesült.

Éghajlat. A vármegye éjszak-déli kiterjedése csak 83 km. ugyan, de sajátszerű helyzeténél: a Kis Alföld és a Felvidék között, és változatos függőleges tagoltságánál fogva, nagyobb az időjárások tényezőiben a változatosság, mint az ötszörte szélesebb Nagy Alföldön. Kitetszik ez mindjárt az évi közép hőmérséklet normális eloszlásából. A vármegye délnyugati csücskén, Páld és Garamkövesd vidékén, 10°, a vármegye derekán, Bakabánya—Németiig 9° és onnan Bacsófalva—Korponáig 8°, a vármegye északkeleti csücskén Selmecz-Bélabánya vidékén 7° C. az évi középhőmérséklet. Az évi csapadék eloszlásában is legalább három övet lehet megkülönböztetni Hont vármegye területén. A vármegye derekán: a báti, az ipolysági és a nagycsalomjai járás területén 50—60, a börzsönyi hegység délnyugati területén 60—70, az északi részen, a Selmeczbányai hegycsoportban 70—80 mm. az átlagos évi csapadékmennyiség. A szelek közül az északnyugati és a nyugati az uralkodók. Selmeczbányán 1845-től kezdve végeznek meteorologiai megfigyeléseket. Dr. Schwartz Ottó 1891-ben, a selmeczbányai gyógyászati és természettudományi egyesület megbizásából, 37 év adatait dolgozta fel minthogy azonban Selmeczbánya keletnek nyíló, védett völgyteknőben fekszik, a meteorologiai megfigyelések adatai egészen lokális jellegűek. Az országos meteorologiai intézet nehány év előtt munkakörébe vonta a zivatarok szakszerű megfigyelését is. Hontban Szalka, Ipolypásztó, Visk, Ipolyság, Ipolynyék, Dacsókeszi, Csábrágvarbók és Selmeczbánya a zivatarmegfigyelő állomások. Az 1903. évi megfigyelések szerint, júniusban van a legtöbb

(6—11) napon zivatar, májusban 5—7 és júliusban 4—5 a zivataros napok száma. A zivatarok d. u. 3—5 óra között jelentkeztek a legtöbbször. A zivatarral kapcsolatosan a villámcsapásra is kiterjedt a megfigyelés. Harmincz év alatt 106 esetben okozott a villám tűzkárt a vármegyében, vagyis átlag háromszor évenkint.

Egy-egy vidék klimaviszonyait igen szembetünően tükrözi vissza a növényzet. A röghöz kötött növényfajok minden életműködésükben annyira függnek a világosságtól, a hőtől és a csapadékviszonyoktól, hogy e tényezők helyi eltérése kifejezésre jut a növényfajok külső alakjában is. Egy-egy flóra-terület jellemző növényfajainak kibetűzése, a különböző flóra-területek határainak megállapítása a florisztika legszebb, de egyben legnehezebb feladata. Hont vármegye földje florisztikailag az ország egyik legérdekesebb területe, mert a túladunai pannóniai flórabirodalom összeszövődik itt az éjszaki, balti flórabirodalommal, a melynek növénypolgárai közé a vármegye éjszaki, magasabb hegyein nehány havasalji faj is társul szegődött (l. Dr. Cserey A.: Selmeczbánya vidéke növénytani tekintetben). Növényvilág.

A vármegye déli nagyobb része, völgyeivel és dombjaival, a pontusi flórabirodalom pannoniai flóravidékéhez tartozik. Az alsó vagy pusztai régió árvalányhaj-formácziója a délre nyíló völgyekben egész Berencsfalu környékéig felhatol és a vezérnövényen kívűl, jellemzőbb növényfajai: az éles mosófű (Chrysopogon Gryllus), melynek fás gyökérszálai szolgáltatják a »sikálót«; a vérállító fenyérfű (Andropogon Ischaemum); az apró nőszirom (Iris pumila); a buglyos derczefű (Gypsophila paniculata); a homoki ibolya (Viola arenaria); a fakó gurgolya (Seseli glaucum); az apróvirágú ezüstös pimpó (Potentilla argentea); a csattanó szamócza (Fragaria collina), a melynek a csészéje a terméshez símúl és gyümölcse nehezen válik el a vaczoktól; a szerecsen zsálya (Salvia Aethiopis); a lilaszínű ökörfarkkóró (Verbascum Phoeniceum); a vajszínű ördögszem (Scabiosa ochroleuca); a selymes örvénygyökér (Inula oculus Christi); a háromágú tövisekkel felfegyverzett szúrós szerbtövis (Xanthium spinosum); a cziczkafark (Achillea nobilis és setacea). A homoki puszták formáczióját a kései szegfű (Dianthus serotinus) öve képviseli; jellemzőbb növényfajai: a pannóniai csenkesz (Festuca Pannonica), a fürtös gyöngyike, vagy kigyóhagyma (Muscari racemosum), a kékesen hamvas ernyős olocsán (Holosteum umbellatum), a farkas fűtej (Euphorbia Cyparissias), mely helyenként egymaga takar egész területet, az indásszárú ezüstös hölgymál (Hieracium Pilosella). A halofitákat főleg a libapimpó (Potentilla Anserina), a faluszéli libatop (Chenopodium urbicum) és a kései pitypang (Taraxacum serotinum) képviselik. Az ipolymenti mocsarakban nagy nádasok vannak. A cseplesz meggy (Prunus pumila) formácziója bőven van képviselve. A szelid gesztenye Nagymarosnál még nehány hold erdőt alkot, de a vármegye derekán már csak szórványosan fordúl elő. A szőlővenyige, a melynek a pontusi flórabirodalom az ősi hazája, meleg nyáron dús fürtöket érlel; a mélyrétegű lösztalaj és kiváltképen az alkáliákban gazdag andezitmurva a szőlőnek nagy mértékben kedvez. A vármegye leghíresebb bora a Börzsönyi hegység peremén terem, a szőlő azonban a kukoriczával együtt felhatol egész Kormosó szélességéig. A pontusi flórabirodalom középső régióját a molyhos tölgy (Quercus lanuginosa) formácziója képviseli, a melynek, a fák és a cserjék közül, a kocsányos és a kocsánytalan tölgy (Quercus pedunculata és sessiliflora), a cser (Quercus Ceris), a kopasz szil (Ulmus campestre), a mezei juhar (Acer campestre), a felemásvirágú közönséges kőrisfa (Fraxinus excelsior), az aranysárgavirágú húsos som (Cornus mas), a csíkos kecskerágó, vagy papsapkafa (Evonymus Europaeus), a mogyorós hólyagfa (Staphylea pinnata); a dudvák közűl a ligeti perje (Poa nemoralis), a nagyranövő csodás ibolya (Viola mirabilis), az erdei szamócza (Fragaria vesca), melynek csészéje visszatüremlett és gyümölcse könnyen elválik a vaczoktól; a tarajos csormolya (Melampyrum cristatum) és a fűzlevelű örvénygyökér (Inula salicina) még a nevezetesebb növényfajok. A pontusi flóra felső régióját a fekete fenyő formácziója alkotja az erdei és az ausztriai fenyővel és az egymagvú galagonya (Crataegus monogyna), a rózsa, szeder, bajnócza, rekettye, zanót és nyúlfarkfű fajokkal. Pannoniai flóraterület.

A vármegye éjszaki részének magasabb hegyvidéke a balti flórabirodalomhoz tartozik. A magastörzsű fáknak van itt főszerepük, de ezek mellett a zöld Balti flóra.

rétek és a fűtakarók is jelentékenyek. Általában a hegylejtők alacsonyabb részén a tölgy és a kőris, feljebb a bükk és a gyertyán, legfelül pedig a tűlevelűek az uralkodók ; a hegység déli oldalán nemcsak a tölgy, a kőris és a bükk formácziója keverődnek össze, hanem a fenyveserdőkben előfordul még a kocsános és a kocsántalan tölgy, sőt a cser is. A Szitnyán, a Tatárrét körűl és egészen fel a csúcsig, sűrűn kerűl szem elé a hegyi, vagy fürtös juhar (Acer Pseudoplatanus), melynek fehér és nem vetemedő faja kitünő műfát szolgáltat, továbbá a jókori, vagy töklevelű és a mezei juhar (Acer platanoides és campestre). Az erdei tisztásokon szórványosan a fehér nyír (Betula alba), a rezgő nyárfa (Populus tremula), a kecskefűz (Salix caprea), melynek szép barkáit virágvasárnapkor szentelik, mindenütt található, de nem hiányzik a hárs sem. Kmety András, a Szitnyavidék e lelkes floristája a Kis-Szitnya hársfáját Tilia Sitnensisnek keresztelte el. Nagyon szembetünő, hogy a Szitnya éjszaki lejtőjén határozottan a fenyő dominál. Feltünő, hogy a szálerdőben a jegenyefenyő (Abies pectinata DC.) luczfenyővel (Picea excelsa DC.) keverve van túlsúlyban. A vörös fenyőnek nem kedvez ez a vidék. A cserjék közül nevezetesebbek az alacsonyabb dombvidéken is honos mogyorón, közönséges borókán, kökényen, csíkos kecskerágón, galagonyán és kányafán (Viburnum opulus) kivül az ebcseresznye vagy ükörke-loncz (Lonicera Xylosteum), vesszős fagyal (Ligustrum vulgare), málna (Rubus Idaeus), fekete áfonya (Vaccinium Myrtillus), farkas boroszlán (Daphne Mezereum), melynek hármas lila virágai az orgona virágaira emlékeztetnek és hazánk egyik legmérgesebb növénye ; továbbá a borostyán (Hedera Helix), melynek szára a Szitnyán karvastagságú.

A Szitnya és vidéke a vadontermő rózsák legklasszikusabb helye, még Tirol és Svájcz sem vetekedhetnek vele. Európában hozzáfoghatóan gazdag rózsalelőhely nem ismeretes. A Szitnya vadontermő rózsáit *Kitaibel* Pál, a pesti botanikus-kert alapítója, kezdte ismertetni, de főleg *Kmety* berencsfalusi róm. kath. plébános érdeme, hogy most már a Szitnyáról és környékéről leírt rózsafajok és fajváltozatok száma háromszázra rúg. Kmety maga is sok rózsát írt le és sok anyagot küldött *Borbás* Vinczének »A Magyar birodalom vadontermő rózsái monographiájának kisérlete« czímű nagy munkájához, valamint *Braun* Henriknek (Beiträge zur Kenntniss einiger Arten u. Formen der Gattung Rosa).

Borbás Vincze hazánk vadontermő rózsáit 11 csoportra (sectio) osztotta. Ezek közül a Szitnyán és vidékén 9 van képviselve ; magán a Szitnyán 7. Már júniusban, de különösen júliusban legszebb virításban találjuk a Szitnya rózsáit. Legfeltünőbbek a nagyszirmúak és ezek között is különösen a Rosa gallica, olykor egész 8 cm.-es virágokkal. Belőle származik a százlevelű rózsa (R. centifolia). A nagyszirmú rózsák közül a Rosa trachyphylla Rau. csak a Szitnyán fordul elő. A csipkerózsák csoportjából legszebb a Rosa Friwaldskyi H. Br. A felálló kelyhű alpesi és tiroli rózsák igen szépen vannak képviselve a Szitnyán ; ezek között legérdekesebb a Rosa Ilseana Crép., a mely a Szitnyán kivül csak kevés helyen ismeretes hazánkban. Először Kitaibel említi (Rosa glaucescens Kit. néven), másodszor (1876-ban) Kmety találta Szélaknán. Borbás említi, hogy ez a rózsa délen élénkpiros, holott a Szitnyán egészen halvány. Érdekes még e csoportból a Rosa incana Kit. és a Kmetiana Borb., továbbá a Rosa Sytnensis Kmety és f. Petri Km. A rozsdás levelű rózsák közül a kellemes illatú Rosa rubiginosa L., R. nitidula, Bess, scabrata Crép, Bohemica H. Br. (Németiben), Gisellae, Borb. és különösen a szép Rosa granensis említendő. A molyhos rózsáknak a Rosa tomentosa Sm., a fahéjrózsáknak a Rosa cinnamomea L. f. foecundissima Koch a főképviselője. Legjellemzőbb azonban a Szitnyán az alhavasi és az apró levelű rózsák csoportja. Az alhavasi rózsák virágjai rendesen magánosak, bíborbirosak. Nevezetesebbek a Rosa pubescens, adenophora, globosa, pirifera stb. Érdekes közülök a R. coccialba, a melynek sötétvörös virága belül fehéres. Az aprólevelű rózsákat a Rosa spinosissima L. és f. spinosa képviseli.

A dudvás-növények a fiatal fenyvesekben szintén nagy számmal találhatók.

A réteken feltünőbb tömeges-növényfajok : az őszi kikirics (Colchicum autumnale). legmérgesebb növényeink egyike ; a tavaszi kikirics, vagy orvosi kankalin (Primula officinalis), a tavaszi vagy magyar sáfrány (Crocus Heuffelianus, Selmeczbánya, Teplipatak), a kikeleti hóvirág (Galanthus nivalis), a mocsári gólyahir (Caltha palustris), főleg patakágyak mentén, ugyanilyen helyeken a fehér kalapfű lapu, vagy acsafű (Petasites albus), melyen gyakran élőskö-

Honti szakadék.

A Szitnya-hegy teteje.

dik a sárga szádor (Orobanche flava) ; az agyagos partokon a lókörmű martilapu (Tussilago Farfara), a százszorszép (Bellis perennis), a galambszínű ördögszem (Scabiosa columbaria), a nagyvirágú margitfű (Chrysanthemum Leucanthemum), a pitypangfélék, a boglárkafélék (dagadttövű boglárka), veronikák, csengetyűkék, nefelejcsek, a barátszegfű (Dianthus Carthusianorum), a széleslevelű gyapjas fű (Eriophorum latifolium, pl. a Paradicsom alján), a kosborfélék : a vitéz, foltos, gömbös, agár, bodza kosbor (Orchis militaris, maculata, globosa, morio, sambucina), a mocsári zsurló (Equisetum palustre). Nagyrabecsült tömeges-növény a vármegyében a leánykökörcsin, Anemone (Pulsatilla) grandis ; halványlila virágai a Szitnya déli lejtőin, a Tatárréten már 'akkor nyilnak, a mikor még a Szitnya éjszaki oldala hó alatt van. Őszkor virít a szagos harangvirág (Adenophora suaveolens) ; a Szitnyát díszíti a nagyvirágú Parnassia palustris és a bársonyos mécsvirág (Lichnis coronaria), melyet nagy biborszínű virágai miatt kertekben is kedvelnek. Elég tömeges helyenként a tavaszi lednek (Lathyrus seu Orobus vernus), a csinos kétlevelű csilla, vagy erdei jáczint (Scilla bifolia), a galambvirág (Isopyrum thalictroides) ; ritkább a pikkelyes farontó, vagy kónya vicsorgó (Lathraea squammaria), mely a bükk és a mogyoró gyökerén élősködik ; továbbá a fehér fagyöngy (Viscum album), mely a gyümölcsfákra is rátelepszik ; sziklás helyeken gyakori a borsos varjúháj (Sedum acre), a kövi rózsa (Sempervivum tectorum és hirtum). Nagyon ritka sziklanövény a hegyi tömjéngyökér (Libanotis montana), a melyet Kmety észlelt (Veleba Sitna 103. l.) a Szitnyán.

A hegyi kaszálók és legelők sokféle füve közül csak hegyvidéken ismeretes a közepes rezgőfű (Brisa media), a kék nyúlfarkúfű (Sesleria coerulea) és a szagos borjúpázsit (Anthoxanthum odoratum), mely utóbbi okozza cumarin-szagával a hegyvidéki széna kellemes illatát.

E hegyvidéki füvek, a havasalji rózsák csoportja, a jegenye és a luczfenyő erdők, de kiváltképen a Szentlászló tárnicsa (Gentiana cruciata), az egyvirágú és a gyöngyvirágú körtike (Pirola uniflora és secunda), a változó búzavirág (Centaurea variegata), a fekete szeder (Rubus saxatilis), a hármaslevelű macskagyökér (Valeriana tripetris) és a fürtös kőrontó (Saxifraga Aizoon) havasalji flórát jeleznek a Szitnyán.

Virágtalanok.

A havasalji flórára emlékeztet a harasztok, páfrányok nagy része is. Hegyvidékek árnyas erdeiben, sziklahasadékaiban sokféle páfrány él. Árnyas fenyvesekben közönséges az erdei paizsika (Aspidium Filix mas), ehhez hasonló, de finomabb alkotású az erdei hölgyharaszt (Athyrium Filix femina) ; gyakori az ölyv-, vagy sasharaszt (Pteris aquilina) és édesgyökerű páfrány (Polypodium vulgare) ; inkább nedves sziklákban fordul elő a ritka mocsári paizsika (Aspidium Thelipteris), napos sziklafalakon pedig az apró szirti haraszt (Woodsia ilvensis). A sziklahasadékokban a kislevelű harasztok közül : a kövi, a csipkés és a rostos bodorka (Asplenium Ruta muraria, Trichomanes és septemtrionale) található. A kigyónyelvű harasztokat a kis holdruta (Botrychium Lunaria) képviseli. A korpafüvek közül csak a kapcsos korpafű (Licopodium clavatum) gyakoribb, a mohos korpafű (Lycopodium Selago) csak a Szitnyán fordul elő, a lépcsők fölött. A súrlók közűl különösen az erdei és a téli súrló (Equisetum sylvaticum és hiemale) érdemel említést. Az egyszerűbb alkotású virágtalan növények (mohok, telepesek) tenyészetének felette kedvező Hont vármegye nedves talaja. A csúcson termő lombos *mohok* közűl a Dicranium scopiarum L., Encalypta vulgaris, Webera cruda Schreb. Bryum polymorphum, Mnium-fajok, Polytrichum commune, Buxbaumia aphylla L., fajokon kivül, a melyek a síkon épúgy otthonosak, mint a hegyvidéken, különösebb figyelmet érdemel a hegyvidéki Bartramia Halleriana és a sziklákon és tűzhelyeken növő Fumaria Halleriana. Az oldaltermő lombos mohokat a Fontinalis antipyretica Dill. és főleg a Hypnumok képviselik. A réssel nyiló lombos mohok közül, a melyeknek csak egy neme, az Andraea ismeretes hazánkban, gyakori a Szitnyán az Andraea petrophylla Electa. A kocsános lombos mohok közűl igen elterjedtek a tőzegmohok (Sphagnum). A *májmohok* közül, a közönséges Marchantia polymorphán kivűl, az illatos Grimaldia barbifrons, a sziklákon növő Preissia commutata, s a Fegatella conica és a földkerekség egyik legelterjedtebb mohja, a Metzgeria furcata képviseli főleg. A *zuzmók* közűl a cladoniák, usneák, ramalineák, peltigerák, parmeliák, graphideák bőven találhatók. A Szitnyán, a többi zuzmó társaságában él az *izlandi zuzmó* (Cetraria Islandica) és a *rénzuzmó* (Cladonia rangiferina) is.

A vármegye gombáit igen sok kiváló mikologus tanulmányozta. E téren dr. *Scopoli* Antal János, a selmeczbányai főiskola egykori hirneves tanára volt az első. Nevét máig őrzik a Hydnum coralloides, Scop., a Boletus strobilaceus Scop. stb. Rendkivül sok gombát gyüjtött Kmety és anyagát Hazslinszky Frigyes, (Előmunkálatok Magyarhon gombavirányához és Magyarhon és társországainak szabályos discomycetái.), J. A. Bäumler (Fungi Schemnitzienses), dr. D. Saccardo (Contributo alla flora mycologica di Schemnitz), Abbé de Bresadola (Hymenomycetes Hungarici Kmetiani) és dr. Hollós László (Magyarország gasteromycetái és Magyarország földalatti gombái) dolgozták fel. Hazslinszkynak dr. Mágócsi Dietz Sándor, Hollósnak Szabó Zoltán is küldött a vármegyéből anyagot. A gazdaságilag káros gombákat újabban a selmeczbányai középponti kisérleti állomás teszi tanulmány tárgyává és a Vadas Jenő szerkesztette »Erdészeti Kisérletek«-ben különösen dr. Tuzson János ismertetett sok káros gombafajt.

Az *ehető gombák* közül nevezetesebbek : a bunkós gombák közül : a medvefarok, a lasa és a kláris gomba (Clavaria Botrytis flava és coralloides) ; a hydnumfélék közül a petrezselyem-gomba (Hydnum coralloides). Nagyon kedvelt a kanyargós gereben (Hydnum repandum), melyet őszkor a fagy beálltáig kapni. A polyporus-félék közül a bokros gomba (Polyporus frondosus) korhadó tölgyön gyakori. A tinóorrú gombák közül jó nyári gomba a gesztenyeszínű tinóorrú (Suillus castaneus); az édesnyelű tinóorrú (Boletus scaber) igen izletes, savanykás gomba, de korántsem oly becses, mint a hiribi (Boletus bulbosus vagy edulis), melynek husosabb, őszi termését télire is szárítják. Jó a bronzgomba (Boletus aereus), a húsos tinóorrú (Boletus bovinus), a melyet a fenyvesekben bőven lelni és a szemcsésnyelű tinóorrú (Boletus granulatus) is. A cantharellus-félék közül a tojássárgaszínű rókagomba (Cantharellus cibarius) kellemes kajszinbaraczk illatával nagyon kedvelt. Még kedveltebb a lemezes gombák (Agaricus-félék) közül a rizike (Lactaria deliciosa), melynek kellemes zamatú az illata ; ez kétségkívül a legjobb ehető gombák közé tartozik, őszkor erdőn-mezőn bőven terem, különösen mohok között. Legfontosabb azonban az Agaricusok közül a csiperke (Psalliota campestris), a melynek Ipolyságon csibiskegomba, csuportgomba a magyar neve. Ha lemezei megfeketednek, dobjuk el.

A kékhátú russula (Russula cyanoxantha) ehető, ellenben a vékony karimájú, fehérbélű vargánya (Russula foetens) kerülendő. Jó a szegfű-galócza (Agaricus esculentus) s az édeskés laska-gomba (A. ostreatus). Nagyon kedvelt a tölcsérgomba (A. infundibuliformis), a mely nyáron, meleg eső után, tömegesen bújik ki ; kellemes, jóízű a szilfagomba (A. ulmarius) is. Nagyra becsülik az úrgombát (Amanita Caesarea). A hasas gombák közül, melyekből dr. Hollós László 38 fajt és 4 fajváltozatot sorol fel Hont vármegyéből, a gömbölyű pöfeteg (Bovista plumbea) és a fekete pöfeteg (B. nigricens), a míg fiatal s belseje fehér, ehető és egész novemberig szedhető. Kedvelt tavaszi gomba a papsapka (Gyromitra esculenta). Még kedveltebb tavaszi gomba a kucsmagomba (Morchella esculenta), melyet sokan a legjobb gombának tartanak. Szárítva kereskedelmi czikk is lehetne. Hodrusbányán a hegyes kucsmagomba (M. conica) terem bőségesen. Még nagyobb áron lehetne értékesíteni a szarvasgombákat, vagy triflákat. Ezekből dr. Hollós L. szerint a fehér szarvasgomba (Charomyces meandriformis Vitt.) és a vörös trifla (Melanogaster variegatus Vitt.) fordul elő Hont vármegyében. A fehér szarvasgomba, mely Ipolyságon a rozsnyói káptalan erdejében tömegesen előfordul, burgonyához hasonló földalatti gomba ; kívül sárgás, belseje tömött, eleinte fehér, majd sárgás-barna, meander-formán szalagos, gyakran fölpúposítja a földet és tetejével olykor napvilágra is kerül ; fő termőideje július—szeptember ; ize és illata a franczia szarvasgomba fölé emelik, a melyet pedig 30 frankjával árulnak kilogrammonkint. Az intézőköröknek fel kellene hívni a szegény nép figyelmét e földalatti gomba gyüjtésére és mesterséges termesztésére. Kereskedelmi czikk lehetne nálunk a vörös trifla is, mely diónagyságú, ananász-rum szagú, földalatti gomba. A földalatti gombák nem mérgesek, többnyire élvezhetők is, keresésük azonban sok kitartást és nagy türelmet kíván. Dr Hollós L. tiz fajt sorol fel Hont vármegyéből, melyek közül csak a Tuber maculatum, dryophilum és nitidum s az Elaphomyces arvinus említendők.

A *káros gombák* közűl a szőlő s a burgonya peronoszpórája, a gabonaneműeken élősködő üszög, rozsdagomba és anyarozs széltében elterjedt. A gyümölcsösökben a szilvafa életnedvét a Cucurbitaria Kmetii Bäum., Podosphaera tridactyla

De Bary, az Exoascus pruni Fuckel szívja. Az erdei fákon élősködő gomba-fajok (Polyporusok, Trametesek, Melampsorák, Pucciniák) száma, Bäumler és D. Saccardo vizsgálatai szerint, százakra megy. A vármegyéből leírt új fajok közül a Hymenula microsporea Bäum. (a csörege fűzön), a Tympanis Kmetiana D. Sacc., (a csere-galagonyán) és a Macrosporium Schemnitziense Bäum. említendők. A Trametes pini-nek a fenyvesekben okozott pusztításait bőven ismertette dr. Tuzson János.

Orvosi növények.

Hont vármegye területén harmincznál többféle, ma is használatos *gyógynövény* található. Ilyenek, a fészkesek közül : a pitypáng (Taraxacum officinale L.), a kék buzavirág (Centaurea Cyanus L.), a lókörmű martilapu (Tussilago Farfara L.), a fehér üröm (Artemisia absinthium L.), az orvosi székfű (Matricaria chamomilla L.), a közönséges cziczfark (Achillea millefolium L.), és az örvénygyökér (Inula Helenium L.). A macskagyökér-félék közül : a mezei macskagyökér (Valeriana officinalis L.), a bodzafélék közül: a fekete bodza (Sambucus nigra L.). Az utilapú-félék közül a lándzsás utilapú (Plantago lanceolata L.). A tátogatók közül az ökörfarkkóró (Verbascum phlomoides L.). Az ajakosok közül az orvosi zsálya (Salvia officinalis L.). az orvosi méhfű (Melissa officinalis), a kakukfű (Thymus vulgaris L.), a fodor- és a borsos-menta (Mentha sylvestris L. és M. piperita L.) és a pettyegetett tüdőfű (Pulmonaria officinalis L.). A burgonya-félék közül a maszlag (Datura Stramonium L.), a bolondító beléndek (Hyosciamus niger L.) és a maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna L.). A tárnicsfélék közül a keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata L.), a százforintos földepe vagy kis ezerjófű (Erythraea Centaurium Pers). A pillangósvirágúak közül az orvosi somkóró (Melilotus officinalis). Az ernyősök közül az angyélika (Archangelica officinalis Hoffm.), a foltos bürök (Conium maculatum L.). A mályva-félék közül az erdei és a kerek mályva (Malva sylvestris és rotundifolia), a fehér és a fekete mályva vagy ziliz (Althaea officinalis és rosea). A hársfélék közül a nagylevelű hárs (Tilia grandifolia). Az ibolyafélék közül a háromszinű ibolya (Viola tricolor). A mákfélék közül a pipacs (Papaver Rhoeas) és a virágtalanok közül az édesgyökerű páfrány (Polypodium vulgare).

Állatvilág.

Hont vármegye *állatvilága* természeti alakulata következtében eléggé gazdag. Hegyek és völgyek, magasabb hegyi laposok és alacsonyabb sík térségek, álló és folyóvizek, mezők, rétek és erdőségek váltakoznak itt és sokféle állatfajnak biztosítják a megélhetést. Azok között, a kik e megye változatos állatvilágát kutatták, és irodalmilag ismertették, dr. Scopoli János Antal bányatanácsos volt az első, a ki különösen az izeltlábuakkal foglalkozott előszeretettel. A magyar tudományos madártan megalapítójának, Petényi Salamonnak a szeme is Hont vármegye területén élesedett ki. 1814-ben tizenötéves korában került Selmeczbányára a liczeumba ; a természetrajz elemeit Severlay Mátyástól, a liczeum akkori hírneves tanárától tanulta, de élesszemű megfigyelővé a természet körében képezte ki magát. A kisiblyei főerdész gyermekeit ingyen tanította, csakhogy az ottani pagonyban akadálytalanúl megfigyelhesse a madáréletet. A mikor 1870-ben Kriesch János megkezdte hazánkban állattani utazásait, útját Selmecznek vette és útijelentéseiben a Miklós-aknában talált halakat írta le. Herman Ottó is több izben megfordult a vármegyében. Pók-faunájában 21 selmeczi pókot és a Halászat könyvében az Ipolyból 17 halat sorol fel. Terényi erdőrendező 272 lepkefajt gyüjtött Selmecz vidékén, a melyek a selmeczi főiskola gyüjteményében láthatók. Frivaldszky János, dr. Horváth Géza, Örley László, Petrogalli Arthur egyes adatain kivül Petricskó Jenő »Selmeczbánya és vidéke állattani tekintetben« czímű monografiájában találunk legtöbb adatot. Petricskó 2177 állatfajt sorolt fel, a melyeknek csaknem a fele a bogarakra esik ; utánuk a lepkék és a madarak következnek a legnagyobb fajszámban. A madarak, a bogarak és a lepkék vonták magukra az újabb gyüjtők figyelmét is, a kik közül Vaitzik Emil, Wangel Jenő és Vollnhofer Pál említendők elsősorban. A selmeczbányai középponti erdészeti kisérleti állomás, Vadas Jenő főerdőtanácsos vezetése alatt, az erdészetileg káros állatok tanulmányozását is a megfigyelései körébe vonta.

Hont vármegye faunáját a magyar birodalom állatvilágának éjszaknyugati tájához (regio septentr. occidentalis) sorozzák és főleg azért érdekes, mert itt a dombos felvidék és a sík alföld nem egy jellemző állatfaja együttesen fordul elő.

Emlősök.

Szépen bizonyítják e tételt az emlősök közül mindjárt a denevérek. A pipistrellus nemhez tartozó törpe denevér (P. pipistrellus Schreb), mely inkább a dombos-hegyes vidékeken él és a durva-vitorlájú denevér (Pipistrellus Nathusii Keys & Blas), a mely csaknem kizárólag az alföldi tájakon honos, Selmeczbánya vidékén

Méhely Lajos (Magyarország denevéreinek monographiája, Bpest. 1900. 360 l.) szerint, együttesen fordul elő. A durva vitorlájú denevért, a mely a törpe denevérnél sokkal ritkább, Rokosz István beszterczebányai tanító még 1851-ben gyüjtötte Selmeczen. Már évek óta feltünt dr. Böckh H. főiskolai tanárnak, hogy a bányászati főiskola új épülete előtt télen is röpköd két-három denevér. E sorok írója 1905. deczember 31-én este hat órakor a főiskola épülete előtt a havas kőburkolaton elfogott egyet, a mely a fehértorkú denevér (Vespertilio murinus L. = Vesperugo discolor Natt.) fajnak bizonyult; ez a faj az erdős hegyvidéken van igazán otthon s alföldön nagyon ritka. A simaorrú denevérek közül még a hosszúfülü denevér (Plecotus auritus L.) és a közönséges denevér (Myotis myotis Bechst. = Vespertilio murinus Schreb.) ismeretesek a vármegyében, melyek azonban hazánk más részein is mindenütt közönségesek. A patkósorrú denevérek közül a kis patkós denevér (Rhinolophus hipposideros Bechst.), mely nemének legéjszakibb faja, gyakori Selmecz vidékén.

A ragadozó emlősöknek csaknem minden hazai faja előfordúl a vármegyében, csak hiúzt nem észleltek s a medve és a farkas előfordulása kétséges. A vadmacska sem gyakori. Nehány év előtt (1900-ban) Gerő Gusztáv erdőgondnok lőtt Szélaknán egy hatalmas, szürkés kandúrt, a mely a selmeczi ev. liczeum gyüjteményében van. A vidra nem ritka. Borz a Szitnya erdeiben fordúl elő. Róka minden évben bőven kerűl puska elé; egy hatalmas példány, mely a Sobó-hegyen sztrichnin áldozata lett, a liczeum gyüjteményében látható. A nyuszt és a nyest, a menyét és a görény közönségesek. Nyestet Selmeczen magában a városban is lőttek. A rovarevők közül a sün, vakond, erdei cziczkány, a rágcsálók közül a mókus, gyakoriak. A mogyorós pele levelekből készített, művészi fészkét, egy ízben anyányi kicsinyekkel együtt, e sorok írója is többször gyüjtötte. A vándorpatkány mellett, a mely a bányákban is erősen elterjedt, előfordul még a házipatkány is. A mezei nyúl a zoologus nyelvén gyakori, de a vadász szempontjából nagyon is ritka. A vaddisznót ellenben a vadász sem mondhatja ritkának, különösen a Szitnya erdeiben (Gyekésen). Leggyakoribb nemes vad az őz.

Madarak. A *madarak* közül a pusztai talpastyúk (Syrrhaptes paradoxus Pall.) keltette a legnagyobb feltűnést, a mikor Ázsia pusztáiról jöve, 1888. május—június havában megjelent Hont vármegyében is. Herman Ottó is említi (a Természettudományi Közlöny 226. füzetében), hogy Ipolynyéken mintegy 40 főből álló csapat tűnt fel, a melyből hat darabot el is ejtettek. Ezek közűl egy kakas a II. nemzetközi ornithologiai kongresszuson is ki volt állítva. A következő évben másik nevezetes vándormadarat észleltek a vármegyében: a pásztormadarat, más néven rózsa-seregélyt (Pastor roseus Temm), a melyből Baczuron, Selmeczbánya mellett, lőttek egy példányt. A költözködő madarak közűl az éjszaki költözők tűnnek fel leginkább, azok a madarak t. i., a melyeknek a mi vidékünk épen olyan téli szállásuk, mint a gólyának, fecskének Afrika. Legérdekesebb ezek között a füles vöcsök (Podiceps auritus Lath.), a melynek egy példányát Ocsárd Károly lőtte 1884-ben Hegybányán (Pjergen). Kiválóan éjszaki madár ez és hazánkban nagyon ritka. A nagy bukót (Mergus merganser L.), a mely a sarkkör vidékén van otthon és Chernel István szerint, a szegény lapp és finn embernek valóságos tojótyúkja, többször lőtték a vármegyében. Legismeretesebb éjszaki vendégünk a fenyőrigó (Turdus pilaris L.). Ezzel együtt némely évben nagy mennyiségben kerűl a lószőr-tőrökbe az éjszaki tájaknak másik szép madara, a csonttollú madár (Ampelis garrulus L.). A rendetlenűl megjelenő éjszaki költözők egyik tipusa a nyári zsezse (Cannabina Linaria L.). Míg az előbb említett éjszaki költők itt tartózkodásuk alatt közömbösek, a nyíri zsezse nálunk is határozottan hasznos; Vollnhofer Pál (Erdészeti kisérletek, V. évf. 60. l.) szerint 1902—3. telén a Paradicsom-hegy vörös fenyőire végzetes Tinea laricella molylepke áttelelő zsákos hernyóit a nyíri zsezse nagy csapatai pusztították. A káros éjszaki költözők közül legérdekesebb a gatyás ölyv (Archibuteo lagopus Brünn), melynek egy példányát Pauer János, a főiskola egykori titkára, lőtte Hont vármegyében, 1886-ban. Inkább az éjszaki vidékeken otthonosak a szalonkák is. A vármegye déli részén már márczius elején húznak (Ipolyság III. 5.), az éjszakin csak márczius vége felé vonúlnak át (Bacsófalva, Gyekés III. 25.).

A madárvonulásnak számos megfigyelője van Hont vármegyében; ezek feljegyzései szerint költözködő madaraink tavaszi vonulása 1902-ben a következő volt: legkorábban tért vissza a mezei pacsirta, a Duna mentére már február 16-án, Selmeczre 24-én; korán tért vissza az ipolymenti mocsarakra a bibicz is, Ipolysá-

gon már márczius 6-án jelezték ; mindjárt utána jött a fehér billegető (Tópatak III. 10.).; a gólya valamivel később, márczius vége felé, április elején érkezett. Ezidőtájt jött meg a búbos banka, a darázsölyv, a ráró ; áprilisban tért vissza a füsti fecske, a kakuk, a fülemüle, a molnár fecske, és a sarlós fecske. Csak május elején jelent meg a fürj, a haris, a kövi rigó (Monticola saxatilis L.), a tövisszúró gébics. 1888—9-ben a fenyőrigó nem jött hozzánk, mert hazájában (Livlandban) is enyhe volt az időjárás és bogyó is volt ott bőven. A mi költözködő madaraink közül is sokszor hazánkban telel a vadgalamb és a pacsirta. Állandó madaraink közül a harkályokat és a kóbor czinegéket kell első helyen megemlítenünk. A harkályok közül ritkaságként sorolja fel a Szitnya erdeiből Frivaldszky Imre a fehérhátú fakopácsot (Dedrocopus leuconotus, Bechst.) A czinegék kóbor csapatában legszembetünőbbek az őszapó, a fenyőczinege. A meggyvágó, a keresztcsőrű pinty, a pirók az éneklők közűl ; továbbá a baglyok, a ragadozók rendjéből, általánosan ismert madaraink.

Hüllők és kétéltűek.

A hüllők osztálya szegényes ; a gyikok közül a fali gyík és a kígyóformájú törékeny kuszma a legfeltünőbbek. Mérges kígyó Hont vármegyében nincsen. A vármegye déli részén inkább a vízi sikló, az éjszakin az ausztriai vagy réz-sikló van elterjedve. A kétéletűek közűl a Triton alpestrist említjük meg. A halak osztályából Herman Ottó 17 fajt sorol fel az Ipoly derekáról. A pontyon, a harcsán és a csukán kívül, a rózsás márna színtájába tartozó fejes domolykó, vésettajkú paducz és a tarka meny az Ipoly legjellemzőbb halai. A rózsás márna jóízű rózsaszínű húsa miatt a keresettebb halak közé tartozik ; jóízű a vésettajkú paducz húsa is, de szálkás ; a széles kárász, a sujtásos küsz, a lapos keszeg a szegény ember eledele. A küszhalaknak a ragadozó őn a réme. Az ipolymenti mocsarakban jól érzi magát a nyálkás czompó, a réti és a vágó csík, míg a kövi csík a tiszta vizet kedveli és a kavicsok között bújkál. A kecsege, tok minden évben ellátogat az Ipolyba is ; a tüskés pikó és az angolna kivételes ritkaság. Nagy érdeklődést keltettek egy időben a selmeczi bányavizekben észlelt halak. Rusegger egykori bányagróf közlése alapján, Heckel a fürge cselléről (Phoxinus laevis Ag.), melyet 1851. évben a bélabányai aknában fogtak, azt említi, hogy ijedtében ezer ölnyire is berohan a bányák vizébe. Ugyanő említi a csíkot is. 1863-ban Kornhuber tesz említést egy halfajról (Correspondenzblatt d. Ver. f. Naturk. zu Pressburg II. Jahrg. 1863.) ; ezidőtájt ugyanis a 72 öl mély Niclas-aknából került elő a fürge cselle és a kövi csík (Cobitis barbatula L.) és ezek között egyesek nagy fejjel, kidudorodott szemekkel tűntek ki. Kriesch állattani utazási jelentéseiben a táplálékhiány okozta lesoványodást hozza fel erre magyarázatúl, habár megjegyzi, hogy ő maga ily feltűnő alakú halakat nem kapott. 1873-ban a II. József-altáróhoz tartozó Lill-aknában a fejes domolykó, Squalius dobula L. (= cephalus L.) több példányát fogták ; egy pár máig is látható közűlök a selmeczbányai földtani gyüjteményben. E halak nem sajátságos, bányavizeket lakó fajok, hanem csupán a Garam vizéből véletlenségből betévedt példányok. A fürge cselléről Herman Ottó is említi, hogy a sötét helyeken megrekedt példányai nem pusztulnak el, hanem alkalmazkodnak. Hegyi tavakban az ember honosította meg a halakat.

Halak.

Lágytestűek.

Kisebb területek zoographiai jellemzésére, nehéz helyváltoztatásuk következtében, különösen alkalmasak a csigák és a kagylók. A vármegye árnyas erdeiben, a lehullott lomb között, a kövek alatt, a fák kéregrepedéseiben és a mocsarak vízében sok érdekes csigafajra bukkanhatni. Nagyon szembetűnők az élénkszínű, házatlan csigák, különösen a nagy házatlan csiga (Limax maximus L.), mely 15 cm. hosszúra is megnő és a vármegyében három varietásban (cinero niger, cinereus és unicolor) fordúl elő ; továbbá az aroen-csigák (A. hortensis, brunneus és Bourguignati-fajokkal). A házas csigák közül a Helixek, Vitrinák és a Clausilia-félék a legjellemzőbbek. Az előlkopoltyús csigák közül a Bythinella Austriacat említjük a Szitnya forrásaiból.

Egyenesszárnyúak.

A rovarok egyenesszárnyú rendjéből a sáskák és tücskök némely faja rengeteg számban található. A sáskák közül zoogeografice a Stenobothrus stigmaticus Ramb. és a S. viridulus L. érdekesek ; a tücskök közül pedig a fekete tücsök (Gryllus melas Charp), a mely Pungur Gyula (A magyarországi tücsökfélék természetrajza, Bpest, 1891.) szerint, hazánk egyik legjellemzőbb állatja. Az álreczés szárnyú rovarok rendjébe tartozó szitakötők közül a négypettyes szitakötő (Libellula quadrimaculata L.) nehány év előtt vándorútra kelve, egész rajokban lepte el Selmecz vidékét. A Diplax flaveolát, mely hazánkban nem közönséges, Szentantalból említi Kohaut

(A magyarországi szitakötőfélék természetrajza ; Bp., 1896.) ; egyéb Diplax-félék (meridionalis, Charpenter) Nagymaros környékén közönségesek. Állatfajainknak csaknem a fele (47%) a bogarak rendjébe való. Petricskó Selmeczbánya vidékéről ezernél több fajt említ és ezekből 10%-nál több esik a futóbogarakra. Nagy fajszámban vannak képviselve a czinczérfélék és a chrysomelidák is. Ez utóbbi családból igen ritka, alpesi fajként kell megemlítenem az Orina melanocephala Dfl.-t. Tiroli faj a Mycetochares thoracica Gredler is. A staphilinidák családjából ritka a Medon castanopterus Kr. A nagytermetű bogarak közűl nagyon gyakori a vármegyében a szarvasbogár (Lucanus cervus L.) ; a var. capreolus Sulz ritkább, de még ritkább e családból az Aesalus scarabaeoides L. Az apró bogarak közűl a szúfélék hirhedett kártevők. A görbefogú szú (Tomicus curvidens Germ.) a jegenyefenyőt, a betüző szú (Tomicus typographus L.) a luczfenyőt, a Hylesimus fraxini és crenatus Fabr. a kőrisfát támadja meg. A Tomicus micrographus Gyll, a T. lineatus Gyll, a Helysinus piniperda a kidöntött vagy elnyomott fát rágják. Sok kártevő van az ormányos bogarak között is, melyek nemcsak az erdei fákat támadják meg (mint a Pissodes Picae Ill., a Balaninus nucum L., Anthonomus Ulmi etc.), hanem a gyümölcsfákra is rávetik magukat. Az Anthonomus pomorum például az almafa feslő virágrügyeibe rakja petéit és a termésnek mintegy 4%-át már virágjában tönkreteszi. A megmaradt mogyoró- és diónagyságú almákon a Phyllopertha horticola L. váj mélyreható lyukakat és a termés 5—10%-a ilymódon semmisül meg. (V. ö. Vollnhofer Pál : Rovartani megfigyelések Selmeczbánya környékén. Erdészeti Kisérletek V. és VI. évf.) Hirhedt farontók vannak a hártyásszárnyú rovarok rendjében is, így a levéldarazsak közé tartozó Lyda campestris, vagy a nagy fadarázs (Sirex gigas L.), a mely gyakran akkor kerül elő, a mikor a fa butornak feldolgozva a szobában áll. De ugyancsak e rendből valók a fürkészek, a melyek közül a nagy Rhyssa persausoria L. temérdek fadarázs-álczát pusztít el.

Bogarak. Hártyásszárnyúak.

Lepkék.

A lepkékből már Scopoli is 12 fajt és 8 fajváltozatot ír le Hont vármegyéből (Anno Historico-naturalis V. 110. l.). Az ő elnevezései azonban csaknem teljesen feledésbe mentek. Egy lepkét Révay Péternek, Turócz vármegye főispánjának a tiszteletére nevezett el (Tortrix Revayana), a ki a rovarok lelkes megfigyelője volt. Azért érdekes ez, mert abban az időben, a XVIII. század derekán még a tudósok is édes-keveset törődtek a rovarokkal. Bél Mátyás például, a ki pedig kiváló polyhistor volt, egyetlen lepkét vagy más rovart sem említ hatalmas munkájában, a négy kötetes Notitia Hungariae-ban. Terényi 272 lepkefajt gyűjtött Selmecz vidékén ; Petricskó, főleg Vaitzik Emil gyűjtése alapján, 296 fajt sorol fel. Vaitziknak, Wangelnek (Adatok Magyarország rovarfaunájához. Rovartani Lapok XII. 1905.) és Vollnhofernek újabb gyűjtései 368-ra emelték Hont vármegye lepkéinek számát. Sokat gyűjtött a vármegye déli részén, Nagymaros környékén, Aigner Gyula is. A bunkóscsápú nappali nagy pillangók közűl legjellemzőbb e vidékre a szép Apollólepke (Parnassius Apollo L.) vérvörös szárnyfoltjaival. Csinos a csipkézett Thais Polyxene is. A fehér lepkék (Pieris crataegi, brassicae) rengeteg számban jelennek meg időnként ; legszebb közöttük az Auróra-lepke (Antocharis Cardamines L.), melynek hímje termetben és színezetben erősen eltér a tojótól, annál kisebb és a mellső szárnyainak csúcsa narancsvörösszínű. A sárga lepkék közűl a citromlepke (Ganopteryx Rhamnix L.) a legfeltünőbb. Az apró, élénkszínű boglárkalepkék között legcsinosabb a Thecla betulae. A színjátszó lepkék közül a vármegye erdősdombos vidékén az Aratura Iris L. és A. Ilia Schiff, továbbá az A. Ilia var. Clytie Schiff. fordulnak elő. A szép szöglenczek (Vanessa Atalanta, antiopa, Io, Urticae, polychloros etc.) közűl különösen a Vanessa Io L. ab. ioides említendő, a mely e vármegyén kívül még csak Gölniczbánya és Késmárk vidékéről ismeretes az országban. A gyöngyházlepkéknek és a melitaeáknak sok faja él a vármegyében. A satyridák családjából a Satyrusok, Parargék, Epinephelék és a kicsiny Coeno nymphák sok faja mellett, az alhavasi faunára jellemző Erebiák közül, az E. Medusa, Manto és aethyopis fordulnak elő. A szürkületi lepkék közűl a zúgólepkék családjába tartozó, nagy halálfejű lepke (Acherontia Atropos L.), a mely valószinüleg a burgonyával együtt került hazánkba Amerikából, eléggé gyakori. A zúgólepkék közül a fenyő-, a fagyal-, a hajnalka-, a szőlő-, a kutyatej-, és az oleander-zúgólepkéje a feltünőbb. Eléggé gyakori a kivágott szárnyú Smerinthusok némely faja (Tiliae, ocellata, populi) is. A mimikri érdekes példái a darázsalakú Macroglossa fuciformis, a méhforma szitaszárnyú lepke (Trochilium apiforme). A Sessiák közül a S. tipuliformis és cephiformis fordulnak elő.

A szőrös, vastagtestű szövőlepkék közül, a papmacskafélék családjából az Arctia Hebe s a Callimorpha Hera tűnnek ki élénk szinezetökkel ; a hegyvidéki C. dominula gyakori Selmecz vidékén. A farontólepkék családjából közönségesebbek a gesztenye farontó (Zeuzura aesculi) és a Cossus ligniperda. A Psychidák zsákhordó hernyóit a selmeczi Kalvária-hegy alatt sokszor látni. A liparidák között sok a káros ; legkárosabbak : a fekete gyapjas lepke (Pentophora morio), a bükk gyapjas lepkéje (Dasychira pudibunda L.), a fűzfa gyapjas lepkéje (Leucoma salicis. L.), a sárgafarú lepke (Porthesia chrysorrhaea L.), az apácza-lepke (Psilura monacha és ab. eremita) és a gyapjas lepke (Ocneria dispar L.). A sárgafarú lepke nagy kárt okoz minden évben a gyümölcsösökben, a fűzfa gyapjas lepkéje legutóbb 1902-ben a szélaknai út szép jegenyenyárfáit teljesen lekopasztotta. Sok káros lepke van a selyemlepke fajtársai között is. A gyűrüs gyapjas lepke (Bombyx neustria L.) mindig előfordúl szórványosan a gyümölcskertekben. A cseresznye gyapjas lepkéje (B. lanestris) nehány év előtt a Kalvária-hegy hárssorát is megkopasztotta. A fenyő gyapjas lepkéje (Lasocampa pini), melynek hernyója a leghirhedtebb, legveszedelmesebb fenyőirtó, a vármegyében ritka ; a tölgyfalevelű gyapjas lepke (L. quercifolia) ellenben elég kárt okoz. Európa legnagyobb lepkéje, a nagy éjjeli pávaszem (Saturnia pyri) gyakori, a kökény pávaszemlepkéje (S. spini) és a kis pávaszem (S. pavonia és Carpini) ritkábbak. Terényi és Wangel a T-foltos pávaszemet (Aglia Tau) is gyűjtötte a vármegyében. A fogashátú lepkék családjából a Harpyia Vinula csuklyásfejű és villásfarkú hernyóját nyárfán, fűzfán látni ; a Stauropus fagi hernyója a bükkfán helyezkedik sajátszerű »riasztó« állásba. E család legkárosabb faja a búcsújáró lepke (Cnethocampa processionae). A bagolylepkék közül a juhar bagolylepkéje (Acronycta aceris), a vetési és a buza bagolylepke (Agrotis segetum, tritici), a káposzta, a kender bagolylepkéje (Mamestra brassicae, persicariae) és a Plusia gamma említhetők meg. Az araszolók sok faja közül gyakoribb a pöszméte araszoló lepke (Abraxas grossulariata). A kis lepkék közül az Aglossa pinguinalis hernyói a zsiradékban, az Asopia farinalisei a lisztben tesznek kárt. A mindenfelé elterjedt levélsodró lepkék sok kárt okoznak a vármegyében is. A levélsodró lepkék közül a Teras ferrugana, a molyok közül a Tortrix Zebeana Ratz és a Coleophora (Tinea) laricella jelentkeztek újabban kártevőkül.

Kétszárnyúak.

A kétszárnyú rovarok közül mintegy százötven faj ismeretes a vármegyében. Feltünőbbek tavaszkor a Szt.-Márk legyei, a melyek milliószámra röpködnek a kertekben és nyáron a Tipula gigantea az erdei utakon. Hasznos, merész ragadozók a rablólegyek (Asilus), melyek rejtekhelyeiken leselkedve villámgyorsan támadnak rovartársaikra és a lábaikkal megragadott prédát tőralakú szájrészeikkel gyilkolják le, hogy véröket szívhassák.

Félfedelűek.

A félfedelűek (Hemiptera, Rhynchota) rendjébe nagyon sok káros rovar tartozik. A paizstetveknek (lecaniumok) sok faja pusztít a kertekben. A növényeknek nagy ellenségei a levéltetvek, melyek közvetetlenűl szúrásaikkal, közvetve pedig azáltal károsak, hogy mézharmat-váladékukkal a gombák megtelepedését segítik elő. Nagy feltűnést keltett a nálunk is honos Schizoneura lanuginosa Hart gubacsaiban az a mézga-váladék, a mely a felnyitott gubacsból higany módjára fut szét. A fák »lisztharmat«-ja a levéltetvek levedlett bőre. Leghirhedettebb a levéltetvek között a szőlő-tetű, vagy filloxéra. Hont vármegye szőlőit a váczvidéki csoport inficziálta a 80-as években. 1883-ban még csak három községben lépett fel ; Kiskesziben el is fojtották szénkéneggel, de 1885-ben ismét fellépett a baj és már 9 községben terjedt el és csakhamar tönkretette a vármegye szőlőit. A luczfenyő fiatal hajtásain látható apró tobozforma dudorodásokat a fenyőtetű (Chermes Abietis) okozza.

Százlábúak.

A százlábúak (Myriopoda) osztályából dr. *Latzel* Róbert, a »die Myriopoden der oester.-ungar. Monarchie« czímű alapvető munka hírneves szerzője gyűjtött először tudományos czélból. Petricskó gyűjtését is ő határozta meg. Különösen a Julus- és a Lithobius-nem gazdag fajokban. A Julus foetidus síkföldi faj együtt él a Julus Scandinavius-szal. A Cryptops hortensis Leach-nak egy varietása a C. h. var. Savignyi Leach uj válfaj hazánk faunájában.

Rákok.

A rákok (Crustacea) osztályából a folyami rák, a pinczerák vagy ászka (Oniscus murarius), a bolharák (Gammarus pulex) és egy-két Porcellion kívül, még csak nehány faj ismeretes.

Pókok.

Arrachnoidák tekintetében Hont vármegyét Herman Ottó is jelesnek mondja. Különösen kiemeli a Clubiona corticalis-t, a mely a Kalvária-hegy bazaltján tűnt fel élénk szinezetével és a Chiracanthium cuniculum-ot a Klinger-táró környéké-

ről. A bányákban is él nehány faj. Herman a Glanzenberg-altáró aknájában 148 öl mélységig észlelte a ritka Linyphia Thorelli fajt és a közönségesebb Nesticus cellulans-t. Herman 21 fajt sorolt fel, Petricskó e számot 53-ra emelte.

Férgek. A férgek (Vermes) köréből az általánosan ismert földi gilisztának három válfaja él a vármegyében (Lumbricus terrestris var. platyurus, stagnalis és rubidus). Dr. Örley szerint, a v. platyurus felvidéki, a var. stagnalis és rubidus inkább alföldiek. A fonalférgek között sok élősködő van ; sok megbetegülésnek volt az okozója az Anchylostomum (Dochmius) duodenale, a bányászaszály (cahexia montana) előidézője. A féreg fejlődését, a ragályozást, a betegséget alaposan és kimerítően ismertette dr. Tóth Imre a selmeczbányai orv. és természett. egylet évkönyvében, az Orvosi hetilapban s a bruxellesi közegészségi kongresszuson. Az orvosok az Anguillula intestinalist, A. stercoralist, Ascaris lumbricoidest, sőt az Oxyuris vermicularist is észlelték.

HONT VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Hont vármegye 2649.83 négyzetkilométer területet foglal el. Határai: éjszakon Zólyom, keleten Nógrád, délen Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Esztergom, nyugaton Esztergom és Bars vármegyék. Lakosainak száma, a legutóbbi népszámlálás szerint, 114.359, Selmecz- és Bélabánya thj. városé külön 16.375.

A vármegyében egy r. t. város és 183 község van, melyek öt szolgabirói járás alá tartozó 44 körjegyzőség alá vannak beosztva. A vármegye járásai a következők:

I. Báti járás, Bakabánya nagyközséggel és nyolcz körjegyzőség alá tartozó 31 kisközséggel.

II. Ipolysági járás, Ipolyság nagyközséggel és 9 körjegyzőség alá tartozó 39 kisközséggel.

III. Korponai járás, 9 körjegyzőség alá tartozó 42 kisközséggel.

IV. Ipolynyéki járás, hét körjegyzőség alá tartozó 38 kisközséggel.

V. Szobi járás Nagymaros és Szokolya nagyközségekkel és tizenegy körjegyzőség alá tartozó 29 kisközséggel.

VI. Korpona szab. kir. r. t. város.

A vármegye községei betüsoros rendben a következők.

Alsóalmás tót kisközség, az Almáska patak mellett, 84 házzal és 385 róm. kath. vallású lakossal. A községnek, mely körjegyzőségi székhely, vasúti állomása Léva, posta- és táviróállomása Bát. A vármegye régibb helységei közé tartozik, mely már a XIII. században a sági konvent birtoka. Okleveles említésére találunk 1428-ban is. A török hódoltság korában, a sági prépostság többi birtokaival együtt, Alsóalmás is török kézre jutott és 1685-ig maradt az ellenség hatalma alatt. I. Lipót király akkor a jezsuitáknak adományozta, a kiket 1772-ig uralt a falu. Mária Terézia királynő az 1776-ban alapított beszterczebányai püspökségnek adta és ma is ezé. A község róm. kath. temploma 1877-ben épült. Alsóalmáshoz tartozik a *Kalinó-puszta.* Alsóalmás.

Alsóbágyon, azelőtt *Badin*, tót kisközség a Varbók patak mellett, 37 házzal és 193 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Korpona, postája Csábrágvarbók. Alsóbágyon már a XII. században ismert hely volt és azon hetven falú között szerepel, melyeknek dézsmáját Márton érsek az esztergomi káptalannak adta. A község első urai a *Huntok* voltak, kiknek idejében Alsóbágyon a csábrági vár tartozéka volt. Később IV. Béla király a bozóki prémontreieket gazdagította e faluval; ebben az adománylevelében a község neve *Budoun* alakban szerepel. A mohácsi vész után *Balassa* Zsigmond, az egész bozóki uradalommal együtt, ezt a falut is erőszakkal elfoglalta, Ferdinánd király pedig később megerősítette őt a birtokban. Balassa halála után, özvegye révén, a *Fánchyak* lettek a község urai, a kik a XVII. század derekáig maradtak e birtokukban, mígnem Szelepcsényi György érsek az egyház részére visszaszerezte azt. Ma nincsen nagyobb birtokos a faluban. Alsóbágyon róm. kath. temploma a XVI. századból való. Alsóbágyon.

Alsóbaka, azelőtt *Alsóprandorf*, a barsvármegyei határ közelében fekvő tót kisközség, 133 házzal és 679 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, posta- és táviró-állomása Bát. A *Prandorffy* család névadó községe, melyet 1550-ben kapott adományul. A birtok utóbb a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozott; ezidőszerint *Schoeller* Pál és Sándor lovagoknak van itt nagyobb erdőbirtokuk. A községnek saját temploma nincsen, hívei a felsőbakai templomot látogatják. Alsóbakához tartozik *Berjanka puszta.* Alsóabka.

Alsódacsólam tót kisközség, a Lihovecz patak mellett, 67 házzal és 411 ág. h. ev. lakossal; vasúti és táviró-állomása Korponán, postája Szuhányban Alsódacsólam.

van. A *Dobák* nemzetség ősi fészke volt ; a nemzetség jószágosztozkodása alkalmával, 1337-ben, *Demeter* fiai kapták osztályrészül. Demeter fia *Dacsó* vetette meg alapját az itt törzsökös Dacsó családnak, melytől a falu nevét vette. A vallásharczok korában, 1673-ban, az itteni evangelikus papot is a pozsonyi vésztörvényszék elé idézték. A XVIII. század elején a *Majthényi* családnak volt itt birtoka. A mult század derekán, a Dacsókon kivül, a gróf *Zichy* és a báró *Balassa* családokat találjuk itt. Jelenleg nagyobb birtokos nincsen. Alsódacsólamhoz tartoznak a *Chizskovszka* és *Plieski* puszták.

Alsófegyvernek. *Alsófegyvernek*, Bars vármegye határán fekvő magyar kisközség 72 házzal és 418, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal ; vasúti állomása és távírója Zseliz, postája Füzesgyarmat. Első okleveles említésére 1343-ban akadunk, a mikor a község neve *Feguernek* alakban szerepel. Ugyancsak a tizennegyedik században, 1377-ben, bizonyos Petrus de Feguernek nevű honti nemesről is megemlékezik egy följegyzés. A következő században *Villa Fegvernek* alakban találkozunk vele. 1650-ben Rudolf király egyik vitézének, a horvát származású *Theodosius Sirmiensis*-nek adományozta, a ki a ma is élő és itt birtokos *Szulyovszky*-családnak lett a megalapítója. A múlt század első felében a gróf *Esterházy* család volt a község földesura ; jelenleg nagyobb birtokos a faluban nincsen. Az ev. ref. templom 1716-ban épült, 1805-ben restaurálták, de a tornyát csak 1840-ben építették hozzá. A templom kincsei között őriznek egy úrasztali kelyhet, mely 1738-ból való. 1806-ban az egész falu leégett.

Alsófehérkut. *Alsófehérkut*, azelőtt *Pribel*, a nógrádi határ közelében fekvő tót kisközség, 71 házzal és 350 ág. ev. vallású lakossal ; vasúti állomása és távírója Balassagyarmat, postája Csáb. Oklevél említi már 1244-ben, hogy IV. Béla király a Hunt várához tartozó *Prebul* helységet, Tamás fia *Benchének* adományozta. Ugyancsak oklevél említi, 1262-ben, *Villa Pribel* névvel a helységet. 1292-ben a váczi káptalan bizonyságot tesz, hogy *Parebuli Benche* fia Beeck a birtokából két ekényit eladott a Dobák fiainak, Demeternek és Lukának, valamint *Csehi* Adrián fiainak, Gergelynek és Istvánnak. A XIV. században *Pető* fia, Jánost találjuk itt birtokban, kinek magvaszakadtával *Osztári* Lökös fia, 1394-ben, kapta királyi adományul. A mult században és jelenleg is a gróf *Zichy* családnak birtoka. Az ág. h. ev. templom építési idejét az egyházi följegyzések 1613-ra teszik

Alsólegénd. *Alsólegénd*, azelőtt *Mladonya*, az Alsók patak partján fekvő tót kisközség, 29 házzal és 180 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távírója Korpona, postája Bozók. A község a bozóki uradalom tartozéka volt és a mohácsi vész előtt a prémontreieket uralta ; később *Balassa* révén a *Fánchy* család szerezte meg, de a XVII. században az egyház jutott ismét a birtokába. Alsólegénd községhez tartozik *Hosztyinecz erdőőrlak.*

Alsópalojta. *Alsópalojta*, a Réka patak mellett fekvő tót kisközség 122 házzal és 556 róm. kath. vallású lakossal ; postája helyben van, vasúti és távíró állomása Balassagyarmaton. A *Tardos* nemzetség ősi birtoka volt már a tatárjárást megelőző időkben. Okleveles említésére 1243-ban akadunk, a mikor *Palota* névvel a honti vár tartozéka volt. 1244-ben *Palahta* alakban emlékezik meg róla egy oklevél, melylyel a Tardos nemzetségbeli *Pósa* fiai, Tardos és Sándor, ősi birtokukat eladták *Roland* sági prépostnak. A XIII. század végén is a sági prépost birtokaként említik a följegyzések. A XIV. században a *Dobák* nemzetségnek is itt volt része, majd pedig, a nemzetség osztozkodása alkalmával, 1337-ben, Luka fiai, a *Luka* család ősei, kapták osztályban. 1439-ben az egész birtokot a sági prépostság tulajdonának vallják az oklevelek. 1465-ben Mátyás király, Márton napjára, vásárszabadalmat adott a falunak, melyet e réven *Vásáros-Palojtának* is neveztek. A török hódoltság korában, a sági prépostság többi javaival együtt, ez a birtok is török hatalom alá került és 1685-ig uralta a félholdat. I. Lipót király akkor a jezsuitáknak adta, a kik csaknem egy évszázadig maradtak benne. Mária Terézia királynő az 1776-ban alapított rozsnyói püspökséget gazdagította e birtokkal, a mely azután a rozsnyói főkáptalané lett. 1646-ban itt tartotta a vármegye közgyűlését. A község körjegyzői székhely ; határában savanyúvíz-forrás és kőbánya van. Temploma a sági prépostok korából való, építési éve azonban pontosan meg nem állapitható ; a parochia anyakönyveit 1689 óta őrzik. Alsópalojta községhez tartozik a *Káptalani puszta.*

Alsórakoncza, a Korpona patak mellett fekvő tót kisközség, 116 házzal és 561 róm. kath. vallású lakossal; postája Paláston, vasúti és táviróállomása Teszéren van. Körjegyzőségi székhely. Már 1281-ben a falú okleveles említésére akadunk. Innen vette nevét a *Rakonczai* család, melyet már a XIV. század elején birtokban találunk itt. 1327-ben Rakonczai István jószágát megvásárolta *Bagonya* fia Miklós. 1498-ban *Paska* Péter telepedett le a falúban. A későbbi századokban az egyházi javak között szerepel és újabban a szombathelyi papnevelőé. A falúbeli róm. kath. templom 1788-ban épült; az egyházi kincsek között 1720-ból való kelyhet őriznek. Alsórakoncza.

Alsósipék, a Ledény patak mentén fekvő tót kisközség 26 házzal és 110 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távírója, valamint postája Teszéren van. Okleveles említését már 1286-ban találjuk, a mikor Darási Mach, Mikó fia, szomszédság jogán panaszt emelt az esztergomi káptalan és Benedek prépost előtt *Benedek* Cene fia ellen, mert az *Sypig* nevű birtokát idegeneknek akarta eladni. Ez első okleveles adat után a XV. századig nem akadunk újabbra. A falu *Sypoth*, *Sypith* és *Sepeth* alakban 1438-ban fordul elő, a mikor Zsigmond király *Pálóczy* érseknek adott itt birtokot. Alighanem innen vette nevét és itt volt birtokos az a *Sipéki* család, melynek egyik tagja, Sipéki Orbonáz Antal, 1434-ben Hont vármegye alispánja volt. A XVIII. században a Felsőszúdi *Sembery* családot találjuk itt, mely a mult század elején, a *Zmeskallokkal* együtt, földesura volt a falúnak. A község temploma 1801-ben épült. Alsósipék közelében terült el hajdan *Pyr* község, melyről 1272-ben *Villa Pyr* alakban emlékezik egy oklevél; helyét ma a *Péri puszta* jelöli meg. Ettől a falutól vette nevét és a XIV. században valószinüleg birtokos volt ott az a *Pyri* család, melynek három tagjáról — Tyba, Bene és Ivánka de Pyr — egy 1312. évi följegyzés emlékezik meg. Alsósipék.

Alsószelény, magyar kisközség, 14 házzal és 77 róm. kath. vallású lakossal; postája Kőkeszin, vasúti és táviróállomása Balassagyarmaton van. Hajdan közös volt Felsőszelénynyel, melynek sorsában osztozott. Első okleveles említésére 1270-ben akadunk, a mikor a *Hunt* nemzetségbeli Lampert egri püspök testvérének, *Miklósnak* fiai, Pázmány és Miklós, e birtokért pereskedtek és végül Pázmány nyerte el azt. E nemzetség *Kóvári* családága révén, 1392-ben, *Palásthi* Miklós és Péter örökölték a jószágot, a melyet utódaik századokon át megtartottak. A XV. században része volt itt a *Szelényi* családnak is, a mely innen vette a nevét. 1434-ben Szelényi Tamás a vármegye alispánja volt, a család két másik tagja pedig, *Franciscus* és *Stefanus de Zelen*, királyi emberekként szerepeltek egy 1439. évi oklevélben. A Szelényieket a XVIII. században is birtokban találjuk itt. A mult század első felében, a Palásthiakon kivül, *Plachy* Ferencznek és *Gyürky* Antalnak volt birtoka. Ezidőszerint nagyobb birtokosa nincsen. Alsószelény.

Alsószemeréd, magyar kisközség, 78 házzal és 571 róm. kath. lakossal; vasúti állomása és távírója Tompa, postája Felsőszemeréd. A község első okleveles említését, Felsőszemeréddel együtt, IV. Béla királynak évszám nélkül Selmeczbányán kelt parancsában találjuk, a mikor a király az erről a községről nevezett *Szemerédi* Mihályt a sági préposttal megidéztette. A következő században, 1347-ben, *Poss. Zemeredet* a *Kacsics* nemzetségbeli *Kónya* Miklós neje, *Harsendorfer* Wolfing leánya, Erzsébet, kapta hozományul. 1715-ig Alsószemeréd község a lévai országút mentén, Felsőszemeréd tőszomszédságában feküdt; azonban az országúton áthaladó katonaság addig fosztogatta a lakosságot, mígnem az egész falu, 1715-ben, mindenestől áttelepült arra a helyre, a hol ma áll. A mult század első felében a *Koháryaké* volt, majd a *Szécsényi*, gróf *Forgách*, gróf *Esterházy* és végül a gróf *Breuner* család szerezte meg és jelenleg is annak van itt nagyobb birtoka. A község temploma újabb korbeli. Van a falúban betegápoló-intézet, melyet apáczák kezelnek; ezt gróf *Steinlein* Leontin alapította 1883-ban. A község dülő-nevei között történelmi érdekességűeknek látszanak a következők: Peresvölgy, Szabadföldek, Papkútja. Alsószemeréd.

Alsóterény, tót kisközség, a Selmecz patak partján, 41 házzal és 236 ág. h. ev. lakossal; vasúti megállója helyben van, távírója Teszér, postája Gyügy. Az ősmagyar Tarján, vagy Terjén-had ez egyik telepe ma már egészen eltótosodott; még a mult század elejéig, 1820-ig, minden negyedik vasárnapon magyar prédikáczió volt a templomban, azóta azonban csupán tót szót hallunk. A XVIII. század első felében a gróf *Berényi* és *Lipthay* családokat uralta a falú. A mult században a *Podhorszky*-családot találjuk itt. Alsóterényhez tartozik *Rigómáj-major*. Alsóterény.

Alsózsember. *Alsózsember*, a barsi határ közelében fekvő tót kisközség, 43 házzal és 327 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, postája és távirója Bát. A *Zsemberi* család ősi birtoka, melyet már 1275-ben említenek, a mikor bizonyos Zsemberi Zazun és Ambrus neve bukkan fel. *Zazun* fia Gergely, 1329-ben a maga részét átengedte unokáinak, *Kiskereskényi* Miklós fiainak. 1368-ban *Bagonya* unokái, János és György, vásároltak itt jószágot. 1376-ban Zsemberi Saul és János megosztoztak *Derzsenyei* Mihálylyal a zsemberi határhoz tartozó *Aba* részein. 1405-ben *Szendi* Mihály vajda, a *Kálnay*-család őse, kapott itt királyi adományként birtokot, melyben 1475-ben Mátyás király is megerősítette. A Zsemberiek századokon át maradtak ez ősi fészkükben; ma is áll a kastélyuk, melynek építési évét a XIV. századra teszik. Falán látható a Zsembery-család czimere e körirattal: Aedificatum Anno 1255. Renovatum 1812. Ennek a kastélynak pinczéjéből mintegy kilenczven méter hosszu titkos alagút vezet hosszan a hegyoldalba. 1595-ben itt tartotta a vármegye közgyűléseit. A XVIII. században a *Szulyovszky*-családot találjuk itt részbirtokosként; a mult században pedig a *Benyovszkyak* is itt gazdálkodtak. Jelenleg *Rudnay* Bélának van nagyobb birtoka és övé a Zsemberiek hajdani kastélya is. Másik birtokos a faluban *Schrank* Salamon. A községhez tartozik *Kőhatár-puszta* és *Tissó-major*.

Apafalva. *Apafalva*, azelőtt *Apova*, tót kisközség, száz házzal és 315 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Csáb. A község alapításáról és régi történetéről hiteles adataink nincsenek. A herczeg *Coburg-Koháry* család, a mely jelenleg birtokosa, már a mult század elején földesura volt a községnek. A falubeli ág. h. ev. templom újabb keletű, a régi róm. kath. templom, a mely a reformáczió korában épült, ma már csak romokban látható.

Apátujfalu. *Apátujfalu* (azelőtt *Apáti* és *Ujfalu*, két külön helység) magyar kisközség, 68 házzal és 440 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Balassagyarmat, postája helyben van. *Apáti* község a *Hunt* nemzetség birtoka volt és az 1303. évi osztály alkalmával *Miklós* fia Pázmány, a *Kővári* család őse, nyerte el. A XVIII. században a *Vajda* családnak volt itt birtoka, a mult század első felében pedig a *Tihanyiak* és *Blaskovicsok* voltak a földesurai. *Ujfalu* község 1330-ban fordul elő. E falu urai a *Blaskovicsok* és a *Gyürkyek* voltak; a XVIII. században a *Csesznák* családnak is volt itt birtokrésze. A Gyürky-féle birtok, régi kastélyával együtt, jelenleg *Schusdek* Jakab tulajdona. A hajdani Blaskovics-féle birtok ezidőszerint dr. *Kocziáné*. Apátujfalu község határában vannak a *Pálháza, Ujfalusi* és a *Zabuska* nevű *puszták*.

Apátmarót. *Apátmarót*, tót-magyar kisközség, 67 házzal és 347 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Egegszalatnya, postája Egyházmarót. A község már első királyaink korában fennállott, mint azt a bozóki prépostságnak 1135-ben kelt alapító oklevele tanusítja, melyben *Possessio Marvth* névvel van felemlítve. Egy másik oklevél 1354-ben a pilisi apátság birtokaként emlékezik meg róla. Hiteles megemlítését találjuk még 1405-ben. A mult század derekán és ma is a cziszterczitáké. Apátmaróthoz tartozik *Macskás-puszta*.

Bácsfalu. *Bácsfalu*, régi neve *Bachsdorf*, tót-magyar kisközség, a Ledény patak partján, mindössze 15 házzal és 74 ág. ev. h. lakossal; vasúti állomása és távirója Teszér, postája Ledény. A múlt század elején a *Sembery* család volt a község földesura és jelenleg is annak van itt nagyobb birtoka.

Bacsófalva. *Bacsófalva*, azelőtt *Pocsuvadló*, tót kisközség a Szitnya-hegy tövében, 66 házzal és 427 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása Selmeczbánya, távirója és postája Hegybánya. A község történeti múltjáról hiteles adatok hiányzanak. Temploma 1801-ben épült. Határában a királyi erdőkincstárnak van nagyobb birtoka.

Bagonya. *Bagonya*, tót kisközség, a Szikincze patak mellett, száz házzal és 569 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Léván, távírója Bakabányán és postaállomása helyben van. Első okleveles említését 1424-ben találjuk, a mikor, *Bakanya* névvel, Almás mellett fekvő helységként szerepel. A XVIII. században a *Lipthay* és a *Jánoky* családoknak volt itt birtokuk. A mult század elején báró *Nyáry* Adolf volt a község földesura és ő építette 1816-ban a ma is fennálló kastélyt. Jelenleg *Back* Károlynak van itt nagyobb birtoka. Az ág. h. ev. templom 1658-ban épült.

Bagyan. *Bagyan*, tót kisközség, 41 házzal és 242 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása Léva, távirója és postája Bát. A község körjegyzőségi székhely. A XVIII. szá-

zadban a *Zsembery* családot találjuk itt, majd a *Baross* és *Lukács* családok voltak a földesúrai ; jelenleg nagyobb birtokosa nincs. Temploma mintegy háromszáz évvel ezelőtt épült, de a kora pontosan meg nem állapítható.

Bajta, magyar kisközség, 127 házzal és 580 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása, postája és távírója Garamkövesd. Az esztergomi érsekség régi birtoka. Okleveles említését, *Boytha* alakban, már 1295-ben találjuk ; a későbbi följegyzések azonban jelentéktelenek. Temploma 1872-ben épült. A község dülőnevei között figyelemre méltók a következők : Kopánkútja, Csetkó, Móriczok, Palota, Nagy-János és Papkútja. Bajta.

Bakabánya, tót nagyközség, 715 házzal és 3318 róm. kath. és ág. h. ev. lakossal, kik között sok a magyar is ; vasúti állomása Léván, postája és távírója helyben van. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik ; a korábbi századokban fontos szerepet játszott és hosszú időkön át szabad királyi város volt. Neve különféle alakban fordul elő az oklevelekben, így *Pukancz*, *Pukanecz*, *Németbaka* elnevezéssel. Első említését már 1075-ben, a garammelléki Szent-Benedek rend alapítólevelében találjuk, a melyben *Villa Baka* néven fordúl elő. 1321-ben Róbert Károly bánya-szabadalmakat adott a községnek és ettől fogva a jelentősége mindegyre emelkedik. A XVI. és XVII. századokban Bakabánya állandó középpontja volt a török támadásoknak ; a szomszéd bányavárosok előbástyájaként, az 1569., 1578., 1647. és 1655. évek országgyűlései kőfallal való megerősítését rendelték el, 1659-ben pedig ötven lovas és ötven gyalogosból álló őrséget helyeztek el benne a lakosság védelmére. Hanem a török ennek ellenére is többízben birtokába kerítette, lakosságát lemészárolta, kifosztotta, különösen 1664-ben. A szünetlen harczokban részben kipusztult helységet a szomszéd falvakból ideköltözött tótok népesítették be újra, a kik a szünetelő bányászatnak új lendületet adtak. Bakabánya, mely már Nagy Lajos alatt a hét bányaváros között szerepel, I. Lipót királytól 1686-ban ujabb megerősítést nyert városi jogaira ; az ekkor nyert czímeres pecsétén a következő fölirat olvasható : »Sigill : L. ac. R. Montanae Civitatis Bakabanya Anno 1686«. A község levelesládájában ma is őrzik a következő okleveleket: Róbert Károly eredeti adománylevelét 1321-ből, Ulászlónak 1496-ban az adók tárgyában kelt iratát, Ferdinándnak 1547-ben kiadott vásárszabadalmát, továbbá II. Miksának 1565-ben Dobó István részére adott szabadalomlevelét és III. Ferdinándnak 1647-ből való vásárengedélyét. Bakabánya község róm. kath. temploma a vármegyebeli gothikus építészet egyik legszebb maradványa ; építésének idejéről eltérők a meghatározások, némelyek szerint az alapja XIII. századbeli, számos jel azonban arra mutat, hogy a felépítmény a XVI. századból való. Thurzó Sándor a templomot erős kőfallal vette körül ; a kathedra lépcsőire leány alakja volt festve, ezzel a felirattal : »Margaretha virgo aedificavit ecclesiam hanc 1506«. A torony csak 1864-ben épült hozzá. A templom kincsei között őriznek egy Mátyás korabeli misekönyvet és egy »Summa sancti Thome« gyüjteményt 1484-ből. Az ág. h. ev. hivek temploma 1784-ben épült. A község hajdan jövedelmező bányái kiürültek és így a bányászat szünetel. Bakabánya azonban jelenleg is a vármegye fontosabb pontjai közé tartozik ; van itt több iparegyesület, erdőgondnokság és Szluka Sándornak tégla- és cserépgyára. Bakabánya.

Baráti, magyar kisközség a Cserna-patak mellett, 86 házzal és 431 róm. kath. lakossal ; vasúti állomása és távírója Ipolyság, postája Kemencze. A község okleveles említését már 1156-ban találjuk, a mikor *Adorján* fia István, e falut a garammelléki benczéseknek ajándékozta. 1349-ben *Barathy* alakban szerepel a neve. Az esztergomi káptalan 1462-ben 503 forintért jutott a falu birtokába. 1524-ben *Szobi* Mihálynak is volt itt része. Baráti határában még a mult században földsáncz nyomai látszottak, mintegy 400 méter hosszú és 50 méter széles halom, melyet az anyahegytől mély út választott el ; a földsáncz e nyomait némelyek erődített kolostorral hozzák kapcsolatba, erre nézve azonban okleveles bizonyítékra nem találunk. Az újabb korban *Huszár* Sándornak volt itt birtoka ; kastélya, mely még ma is áll, jelenleg özv. *Okolicsányi* Györgynéé, a kinek nagyobb birtoka is van a faluban. A község temploma, mely Berneczével közös, ismeretlen korból való ; első templomáról megemlékezik II. Géza király oklevele, mely az 1156-ban adományozott földbirtokban és itt épült templomban megerősíti a benczéseket. Figyelemre méltók a község dülőnevei között a Pénzes és a Pereszlényi dülők. Baráthoz tartozik a *Dulánszky-major*. Baráti.

Bát. *Bát*, régi német neve *Frauenmarkt*, tót-magyar kisközség, 281 házzal és 1432 r. kath. és ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása Léva, posta és táviró helyben. Járási és körjegyzőségi székhely. Hajdan német bányaváros volt, királyi pénzverővel és várszerü erődítésekkel. Legrégibb multjának történetét csak a hagyomány világítja meg; Bél Mátyás a falú eredetét Salamon király legerősebb bajnokának, Bátor Oposnak a nevével hozza kapcsolatba; ez azonban alighanem csak legenda. Az oklevelek a XIV. század kezdetétől foglalkoznak Báttal. 1320-ban Róbert Károly király az esztergomi érsekségnek adományozta. A XV. század derekán Lévai *Cseh* László, a ki 1442-ben Rozgonyi Simon egri püspök társaságában Selmeczbányát, majd pedig 1444-ben saját kezére a sági prépostságot kifosztotta. Bátot is megszállotta és a maga számára foglalta le. A Lévai Cseh család 1543-ban kihalván, 1560-ban a *Dobó* család lépett örökébe; majd az utolsó Dobó leány férje-é, *Kolonics* Szigfridé lett, a ki azonban e birtokát elprédálta és igy 1625-ben Bát ismét gazdát cserélt. A kamarától akkor *Csáky* László szerezte meg. A Kolonics-örökösök soká pörösködtek az új birtokossal, de hiába támogatta őket az 1655. évi országgyűlés, az uradalom mégis a Csáky Lászlóé maradt. A későbbi Csákyak azonban szintén adósságokba merültek és annyi kölcsönt vettek fel herczeg Esterházy Pál nádortól és másoktól, hogy a nádor, 1675-ben, szükségesnek látta beavatkozni a tékozlásba és a honti alispán előtt tiltakozott az ellen, hogy a Csákyak a lévai uradalmat több adóssággal terheljék s bárki újabb kölcsönt adjon arra. A Rákóczy-féle fölkelés idején herczeg *Esterházy* Pál, a 17.000 forintnyi nádori járandósága fejében, magának adatta a báti birtokot. Igy jutott Bát az Esterházy-hitbizomány kötelékébe, melyben a mult századig meg is maradt, mígnem az Esterházyak költekezése a hitbizomány nagyobb részét idegen kezekbe juttatta. A báti birtokot a *Schoeller* lovagok szerezték meg, a kiknek jelenleg is nagyobb területük van itt. Bát nagyközség régisége mellett tanúskodik temploma, melynek építési idejét a Batthyány-féle vizitáczió 1070-re teszi; az ősi templom azonban nagy átalakításon ment át, mert mostani építési modora XV. századbeli. Ennek a templomnak sok viszontagságban volt része, mind a vallási harczok idején, mind pedig a török hódoltság korában. I. Rákóczy György, 1645. évi hadjárata alkalmával Báton is megfordult és elfoglalta a templomot; két évvel később azonban, III. Ferdinánd király visszaadatta azt a régi híveknek. 1663-ban azonban a török hadak, melyek Bátot is megszállták, a templomot is földúlták. A Thököly-féle fölkelés idején az evangélikusok foglalták el és maga Thököly hozott ide Egyházmarótról evangélikus papot; de 1683. végén a katholikus hívek, német katonák segítségével, visszavették ősi templomukat. A kurucz háboruk alatt a lutheránusok ujra hatalmukba kerítették és a szécsényi konvent, 1705-ben oda is itélte a lutheránusoknak a vitás templomot, a mely 1781-ig maradt birtokukban, mígnem II. József türelmi rendeletére a katholikusok visszanyerték. A lutheránusok akkor külön templomot építettek maguknak, ez azonban a mult század második felében hasznavehetetlenné vált és így 1873-ban új templomot kellett emelniök, mely díszére válik az egyháznak. 1598-, 1609-, 1610-, 1621- és 1714-ben itt tartotta a vármegye közgyüléseit.

Bátorfalu. *Bátorfalú*, magyar kisközség, 52 házzal és 348 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Lukanénye; körjegyzőség helyben. A község középkori szerepéről nincs hiteles adatunk. A XVIII. században a *Kubinyi*, gróf *Koháry* és a *Balogh* családoknak volt itt birtokuk. A múlt század elején a *Tihanyi*, *Blaskovics* és *Egry* családok voltak a földesúrai. Négy régi és két új úrilak van a faluban; a régieket a Tihanyi, Buócz és Blaskovics, az újabbakat a *Nándory* és *Tornyos* családok építették.

Bél. *Bél*, magyar kisközség az Ipoly mentén, 73 házzal és 549 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal; vasúti megálló helyben; táviróállomása és postája Ipolypásztó. Okleveles említését 1290-ben találjuk, a mikor *Possessio Beel* néven szerepel. 1696-ban *Rudnay* Judité volt. A XVIII. században a *Lipthay*, *Dvonokovits* és a *Madocsányi* családoknak volt birtoka. A mult század hatvanas évéig *Szentivány* Péter, 1871-ig *Majthényi* Ágost, 1889-ig *Rakovszky* Aladár volt a községben birtokos; újabban *Bossányi* Péter, *Ocker* Ferencz, *Tergina* Béla, *Simonyi* Ilona, *Rakovszky* Béla és *Szabadhegyi* Géza a birtokosok. Csinos kastély is van a falúban, a melyet a Bossányi család építtetett. A község két temploma közül a róm. kath. 1714-ben épült Rudnay Zsófia adományából; az ev. ref. templomot Lipót császár idejében építették. 1821-ben az egész község leégett.

Béld, azelőtt *Beluja*, tót kisközség a Szitnya hegy alatt, száz házzal és 581 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Németi, postája Berencsfalu. Első uraiként a *Hunt* nemzetséget ismerjük, melynek leszenyei ágából származó tagja, *Lampert*, kapta 1290-ben e birtokot osztályrészül. 1338-ban a *Kacsics* nemzetségbeli *Széchenyi* Tamás országbiró szerezte meg. A későbbi századok során a *Koháryakat* uralta a falu, ezidőszerint pedig a herczeg *Coburg* család birtoka. II. Rákóczi Ferencz rendeletére a község nevét *Belény* alakban írták. Az ág. h. ev. templom 1785-ben épült, ennél régibb a róm. kath. templom, a melyet 1705-ben emeltek; a templom harangja 1678-ból való. Béld községhez tartozik *Chizsistye puszta* és *Sirokjeluka puszta*. Béld.

Bereklak, azelőtt *Priklek*, tót kisközség, 21 házzal és 108 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Csáb. A XVIII. században a *Ráday* családot uralta a falu. A mult században a *Tihanyi* család volt a földesura; jelenleg Tihanyi Borbála, férjezett *Laszkáry* Gyulánénak van itt nagyobb birtoka. Bereklak községhez tartozik *Skravnik puszta*. Bereklak.

Berencsfalu, azelőtt *Prencsfalu*, vagy *Prinzdorf*, tót kisközség a Szitnya tövében, 149 házzal és 822 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró állomása Németi, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Okleveles említését már 1245-ben találjuk, a midőn IV. Béla király *Prinz* comesnek, Rajnáld fiának, hadi vitézsége elismeréseül egy pusztán maradt földet adományozott, melyet a comes benépesített, megvetvén alapját a mai községnek. Utóbb a birtok a szitnyai uradalomba olvadt és a falu népe sokat szenvedett, báró *Koháry* István földesurasága idejében, a vallási harczoktól. A linzi békekötés után az evangélikusoknak adott kilenczven templom között találjuk a prinzfalusit is, ámde, 1674-ben, a többi protestánsokkal együtt az itteni evangélikus pap is a pozsonyi vésztörvényszék elé állíttatván, a templomot Koháry Ferencz lefoglalta és katholikus papot adott a népnek. A régi pörös templom összedőltével, Koháry István újat építtetett. A birtok jelenleg a herczeg *Coburg-Koháry* család tulajdona. Berencsfalu közelében terült el *Derfel* elpusztult község, melyet 1342-ben említ egy oklevél, ma azonban nyoma sincsen a falunak. Berencsfalu.

Bernecze, magyar kisközség, 250 házzal és 1130 róm. kath. lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolyság, postája Kemencze. A község okleveles említését már 1285-ben találjuk, a mikor a *Hunt* nemzetségbeli Demeter drégelyi várának tartozéka volt. 1295-ben egy birtokháborítási perben, a melyet Ladomér érsek indított a Hunt nembeli Kázmér fiai: István, László és Lambert ellen, akadunk újra a község nevére. *Berneche* község szerepel a pápai tizedszedők 1332—1337. évi lajstromában is. 1413-ban bizonyos Thomas de *Berneche*, királyi ember tisztét viselte egy hontvármegyebeli beiktatásnál; 1446-ban pedig Petrus de *Bernethe* nyert királyi kiküldetést a sághi prépostság kárainak megvizsgálása ügyében. A későbbi századokban az esztergomi érsekséget látjuk a község földesuraként és ma is a herczegprímásnak van itt nagyobb birtoka. A község templomának építési ideje ismeretlen. *Szokoly* Alajosnak csinos úrilaka van a faluban. Bernecze községhez tartozik *Csitári puszta*. A község határában avar sáncz látható. Bernecze.

Bori, azelőtt *Boór*, magyar kisközség a Búr patak mentén, 73 házzal és 383 ev. ref. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Léva, postája Szántó. Egykor kuriális nemes helység, honnan a *Bory* család más vármegyékbe is elszármazott. Hajdan három falu része volt, úgymint *Árnyék-*, *Mogyorós-* és *Beke-Bori*. Első okleveles említését 1263-ban találjuk; érdekesebb följegyzésre azonban 1275-ben akadunk, a midőn IV. László király az Ottokár cseh király ellen vívott csatákban tanúsított vitézségért *Márton* fiának, Miklósnak, az elpusztult *Burry* (Buri) földjét adományozta. Ebben az adománylevélben a következő határok szabják meg a birtok területét: Borfői Mikus földe, Golvágfő, Monorosvég és Monoros-patak. 1330-ban újabb okleveles nyomára akadunk a községnek, a mikor a sági konvent előtt Bory Noyssa fiai és Bory Pető egyezségre lépnek egymással. A XVI. században a *Libárdy* családnak volt itt birtoka, mely családból volt Szondy drégelyi két apródjának egyike. 1629-ben része volt itt a *Pomoti* családnak is. Az ősi Bory családot még a múlt század elején is uralta a falu, mígnem a század dereka táján a nemes község váltotta magához a birtokot. Jelenleg *Dalotti* Aladárnak van itt nagyobb birtoka. A falu határában meleg forrás van, melyet a nép *bori buzgónak* nevezett el. Bori községhez tartozik a *Ráró-major*. Bori.

Bozók. *Bozók*, tót kisközség, a hasonnevű patak mellett, 82 házzal és 511 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és postája helyben van, távírója Korponán. Körjegyzőségi székhely. A vármegye egyik legrégibb és jelentős szerepű helysége, melynek okleveles nyomára már 1135-ben találunk, a mikor II. Béla király megerősíti a *Hunt* nemzetségbeli Lambert comes és neje Zsófia, valamint Miklós fiuk alapítványát, melylyel a prémontrei rend számára kolostort emeltek e birtokukon és több majorságot adományoztak a szerzetnek. A prémontreieket e birtokban 1262-ben IV. Béla király is megerősítette. A bozóki prépostság ettől fogva századokon át fontos helyet foglal el a vármegye történetében, de talán legemlékezetesebb az a pöre, a melyet, olykor véres viszályokkal, Korpona város ellen folytatott némely birtokrészekért; 1351-ben ily viszálykodás alkalmával ölte meg Róbert apátot Dobrakuttyai Leökös. Csak a következő században, 1431-ben, békéltek meg az ellenfelek, de Bozókra mégsem virradtak békés napok. mert 1433-ben a husziták pusztításai dúlták fel a községet. Az Albert király halálát követő zavarokból szintén kivette a részét, a mint ezt Pál prépost panaszából látjuk, a ki Palásti Bertók és László korponai várnagyokat bevádolta, hogy a prépostságot 1444-ben kirabolták és épületeit feldúlták; 1446-ban ugyanezért emelt vádat Gyulafi György korponai kapitány ellen is. A mohácsi vész után következett viszályok idején, 1530-ban, *Balassa* Zsigmond a hajdúival elfoglalta a bozóki kolostort, a szerzetesek egy részét leölette, a többieket futásra kényszerítette; maga ülvén pedig ekként a birtokba, a rendházat erőddé alakíttatta át és abban hajdúkat helyezett el védelmül. Az elűzött prémontreiek, levéltárukkal együtt, a garamszentbenedeki benczésekhez menekültek. Balassa Zsigmondot a birtokból, 1547-ben, öcscse, a János-párti Balassa Menyhért, kiűzte ugyan, de csak rövid időre, mert I. Ferdinánd király visszahódította azt híve, Zsigmond számára. Bozók várát és az ahhoz tartozó földeket Balassa Zsigmond a nejére, *Fánchy* Borbálára, és ez viszont 1562-ben rokonára, Dennai Fánchy Györgyre hagyta, azzal a kikötéssel azonban, hogy, ha a király a jószágot visszavenni óhajtaná, tartozzék a várfalak építésére fordított összeget, hétezer forintot, visszatéríteni. Az 1567. évi XXXI. törv.-cz., egyéb elfoglalt egyházi javak között, a prémontreieket is visszahelyezte a régi birtokukba; de a törvény, a zavaros időkben, csak írott malaszt maradt és a prémontreiek sohasem költözhettek többé ősi fészkükbe. Bozók új ura, Fánchy György, a maga zászlóaljával részt vett abban a szerencsétlen ütközetben, melyet Balassa János 1562-ben Szécsény alatt a török ellen vezetett; maga Fánchy is csak futással menthette meg életét. A Fánchyak közel egy évszázadon át maradtak Bozók birtokában és előkelő szerepet vittek Hont vármegye közéletében, nagyban emelve Bozók jelentőségét is. 1649 előtt több ízben itt tartották a vármegye közgyűléseit. 1650-ben Fánchy Pált és Jánost találjuk a birtokban; az ő nevükhöz fűződik az a hosszú harcz, melyet az egyház Bozók birhatásáért megindított. Fánchy Pál ugyanis az unokahugát, Balassa Szidónia Máriát, vevén feleségül, a katholikus papság ebből zavart támasztott, hogy azután a birtokot az egyház részére visszaszerezze. A nagyszombati papiszék Fánchy Pált és nejét, noha mindketten az ágostai hitvallást követték, vérfertőző házasság vádja alapján a királyi fiskussal megidéztette, majd pedig élet- és vagyonvesztésre ítéltette őket. A rendek kérelmére a király megszüntette ugyan az ítéletet, de Fánchy Pál birtokrésze hosszú időre vitássá vált annak az örökvallásnak a révén, melyet *Szelepcsényi* György, az akkori sági és bozóki prépostságok czímviselője, utóbb esztergomi érsek, nyert Fánchy Páltól az élete megmentéseért, a mit állítólag neki köszönhetett. Ez örökvallás szerint Fánchy Pál arra kötelezte magát, hogy a birtokrészének jövedelméből a jezsuiták számára kollégiumot, vagy a szerzetnek esetleges eltörlése esetén, papnevelő-intézetet alapít. De Fánchy Pál, az örökvallás ellenére, a birtokot a nejére hagyta 1658-ban. Az ebből támadt pör a nagyszombati papnevelő és a jezsuiták között két évszázadon át húzódott és csak 1864-ben nyert befejezést. A Fánchyak után, zálog révén, részök volt a bozóki birtokban még a *Szelényi*, *Bori* és *Balog* családoknak is. 1678-ban *Thököly* Imre egyik tábornoka, gróf Balassa Imre, bevette Bozók várát, lefejeztette az udvarbírót és Móra István várnagyot, végül pedig felgyújtatta a várkastélyt. Thököly azonban nem maradt soká a birtokban, mert leveretése után Bozók vára ismét Szelepcsényi érsek birtokába jutott, a ki azután pörrel és zálogváltással az egész bozóki uradalmat az egyház számára szerezte meg. A jezsuiták azonban, pártfogójuk Kolo-

Alsózsember. — Az ősi Zsembery-kastély. (Most Rudnay Béláé.)

Bernecze. — Szokoly Alajos úrilaka.

A börzsönyi templom.

nics érsek segítségével, 1693-ban kieszközölték, hogy az uradalom fele őket illesse meg és a jövedelem a legújabb korig csakugyan a nagyszombati papnevelő és a budai egyetemi könyvnyomda, mint a jezsuiták örököse, között oszlott meg, mignem Scitovszky primás az utóbbi részt megvásárolta az esztergomi papnevelő számára. A hajdani várkastély jelenleg is áll és uradalmi cselédlakásul használják. A várkápolna régi díszítményeinek azonban nyoma sem maradt meg, minthogy bensejét a Fánchyak korában az ágostai szertartású istentisztelet számára átalakították. A XVII. század második felében a törökök adót szedtek itt azoktól a vidékiektől, a kik ebbe a templomba jártak. 1599-től 1646-ig számos alkalommal itt tartotta közgyűléseit a vármegye. Bozók község, mely a múlt század elején még mezőváros és járási székhely volt, ma kisebb arányokban békés életet él. Jelenleg az esztergomi papnevelőnek van itt nagyobb birtoka. A község határához tartoznak *Kiszel, Kucsera, Lalik, Ocsenás tanyák* és *Újmajor-puszta.*

Bozókalsók, azelőtt *Alsó-Felsőalsók*, tót kisközség, az Alsók patak mellett, 29 házzal és 152 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Bozók. A község története megegyezik Bozók község multjával, mert a mult században is még annak tartozéka volt. Okleveles említésére már 1288-ban bukkanunk. Földesurai a mohácsi vészig szintén a prémontrei szerzetesek voltak, a kiktől *Balassa* Zsigmond hódította el a falut és tőle a *Fánchyaknak* jutott örökrészül. A XVII. század derekától Alsók is, miként Bozók, vita tárgya lett a jezsuiták és a nagyszombati papnevelő között, mignem az esztergomi érsekség ezt a birtokrészt magához váltotta. A XVII. században földesurai voltak még a községnek a *Szelényi*, *Bori* és *Balog* családok is. Jelenleg az esztergomi papnevelő uradalmához tartozik. Bozókalsók községhez tartozik a *Kohn-major* és a *Sirocsina-major.* Bozókalsók.

Börzsöny, német-magyar kisközség, 378 házzal és 1762 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal ; vasúti állomása Ipolypásztón, távirója Vámosmikolán, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. A község neve *Bersen* és *Wersen* alakban már 1270-ben szerepel, a mikor az esztergomi érsekség birtoka volt és valószinűleg egyike azoknak a hontvármegyei községeknek, a melyeket Szent István ajándékozott az egyháznak. A pápai tizedszedők lajstromában, az 1332—1337. években, szintén említve találjuk. A község szász lakosait Zsigmond király 1416-ban, majd Albert 1438-ban telepítette ide az itteni bányák mívelésére ; ezt megerősíti az 1439-ben kelt oklevél, mely Börzsönyt a bányavárosok közé sorozza és határát az esztergomi érsekség birtokának mondja. Bányája a mult század elején kiapadt és akkor be is szüntették az üzemét ; hajdan aranyat, rezet és ként bányásztak itt, de csak kisebb mennyiségben. A mult század elején Börzsöny még mezőváros volt és akkor *Leich-Pilsen* volt a neve. A községben van egy állítólag Szent István-korabeli kápolna, ma már rombaomlott körfalazattal, melyen ez a felirás látható : *Anno 1632. Zachariás Pop fieri fecit.* A műemlékek országos bizottsága ezt a kápolnát a történelmi becsű műemlékek közé sorozta A község másik temploma, a melyet rendesen használnak, újabbkorbeli építmény, csak a szentélye XV. századbeli ; ennek a templomnak az ajtaja fölött a bányászok jelvénye, a kettős kalapács látható, abból az időből, a midőn Zsigmond király, 1417-ben, az esztergomi érseknek itt bányajogot engedélyezett. Harmadik temploma is van a községnek, melyben az ünnep- és vasárnapi miséket tartják, ezt a templomot 1784-ben Batthyányi bibornok-érsek építtette. Az 1674. évi vallásüldözések idején a nagyobb számban levő evangélikusok elvették a katholikus hívektől a régi parochiális templomot, de csak néhány évtizeden át használták, mert a Rákóczi-féle felkelés után a katholikusok ismét visszaszerezték. Az ág. ev. hívek temploma 1853-ból való. 1724-ben a vármegye itt tartotta közgyűléseit. Börzsöny községhez tartozik *Ganád-puszta*, hajdan község, melyről már 1349-ben oklevél emlékezik meg ; továbbá a község határában van *Irtás tanya* is. Börzsöny.

Csáb, magyar kisközség, 130 házzal és 174 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Balassagyarmaton , postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Csáb község ősidők óta települt hely, a mit a határában talált bronzkori leletek bizonyítanak ; ilyen bronztárgyakat találtak az úgynevezett György Márton partalja dombon, a hol a község egykor feküdt és a honnan mai helyére költözött át ; ugyanott földalatti pinczeüregek láthatók. A község okleveles említésével. *Possessio Chab* névvel, már 1330-ban találkozunk. Legrégibb földesurairól és bir- Csáb.

tokviszonyairól kevés a hiteles adat. A mult század elején a gróf *Zichy* és a báró *Balassa* családok voltak a földesurai. Jelenleg a gróf Zichy-féle szeniorátusnak és *Somogyi* Albertnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma 1800-ban épült.

Csábrágvarbók. *Csábrágvarbók*, tót kisközség, 63 házzal és 373 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Korponán, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Csábrágvarbók a vármegye legrégibb községei közé tartozik ; már a magyarok beköltözése előtt lakott hely volt. Történelmi jelentőségéről számos adat beszél ; hajdan erős vára, melynek keletkezését a XIII. században kell keresnünk, fontos szerepet vitt és számtalan ütközetnek volt a színhelye. Csábrág neve, *Zabrond* alakban, először 1256-ban szerepel, mikor IV. Béla király a csábrági szász vendégeknek Németi földjét adta a jószágukért cserébe. Ezután a *Hunt-Pázmán* nemzetsége kapta a birtokot, mely nemzetség itt várat épített. Más följegyzés szerint a Huntokat már a XII. században uralta Csábrág ; itt lakott állítólag az a *Lampert* comes, László király hugának, Zsófiának, férje, a kit az aradi véres országgyülésen Borics párthiveként felkonczoltak. A következő században, 1276-ban, a Hunt nemzetségbeli *Ders* comest találjuk a birtokban, a kit tulajdon testvérei, az ifjabb Ders és Demeter, megtámadtak a várában (*Hradnok* és *Lytva* elnevezéssel) és azt elfoglalván, a vár urát, gyermekeivel és háznépével együtt, fogságba hurczolták és prédaként magukkal vitték a várban fölhalmozott, mintegy háromezer márka értékű kincset. László király ugyanez évben személyesen jelent meg a vár alatt, de a Huntok elleneszegültek, a miért azután a király, hűtlenség bűnében elmarasztalván őket, birtokaik elkobzását rendelte el. Ezt az itéletet azonban nem hajtották végre, mert a király Derset és Demetert ismét a kegyeibe fogadta, sőt Demeternek, 1284-ben, Hont földjét is adományozta. A nemzetség jószágosztozkodása alkalmával. 1285-ben, Csábrág a Ders birtokába jutott. Akkor a vár tartozékai a következő helységek voltak : a két Csábrág, Váralja, Cseri, Varbók, Domanik, Ledény, Kissalló, Alsó-Pomath aliter Bekestelke, Bagonya, Badin, Klaszita, Berencsfalu, Teplicska, Marót, Bernecze és más Kis-Hontban elterülő birtokok. László királynak 1276-ban hozott itéletét a következő század végén Zsigmond király érvényesítette és 1389-ben Budán kelt levelével, a száz évvel előbb hűtlenségbe esett Huntfiak bűne miatt, azok utódait fosztotta meg az összes javaiktól, hogy *Vajdai* Demeter veszprémi püspököt és az annak testvéreitől származott fiakat helyezze a birtokba. Igy jutott Csábrág, összes tartozékaival együtt, a Hunt nembeli Vajdaiak birtokába. 1479-ben Palásthi Tamás volt a várnagy. A Hunt Pázmány nemzetség a XV. századig volt ura e jószágnak, akkor azonban véres testvérharcz támadt Csábrág ura és a drégelyi várúr között, mígnem ez utóbbi, Csábrág várát megrohanván, annak urát és háznépét Drégelyre hurczolta és ott megölette. A drégelyi Hunt azonban nem maradhatott meg az ekként elhódított csábrági várban, mert nádori itélet jószágvesztéssel sujtotta. Az uratlanná vált Csábrág ekkor a koronára szállott. A XV. században az esztergomi káptalan többizben kérte el a birtokot a királytól, de eredménytelenül. Csak a XVI. század elején, 1511-ben, sikerült *Bakócz* Tamásnak megszereznie azt. Bakócz a Huntok régi várát teljesen átalakította és nagyuri igényeihez képest kibővítette. A biboros halála után az *Erdődyekre* maradt a várbirtok, melyet Erdődy Klárával hozományul *Pálffy* Péter nyert, a ki a Csábrági előnevet is fölvette. Itt született világhirü fia, a törökverő Pálffy Miklós, Győr hőse. Az ellenkirályok alatt Csábrág vára és népe sok zaklatást szenvedett ; 1547-ben *Balassa* Menyhért a Ferdinándhoz hű *Pálffy* Pétertől elvívta, de gróf Salm királyi vezér 1549-ben visszaszerezte azt Pálffy Péter számára és királyi őrséget helyezett a várba

Pálffy leányával, Katalinnal, Krusich János, dalmát eredetű vitéz és csábrági kapitány kapta, erősítette és védte a várat a törökök ellen, kik Nógrád, Drégely, Szécsény és más közeli várak elfoglalása után gyakran portyáztak Csábrág felé. Krusich halála után, 1582-ben, özvegye kezével *Illésházy* István, a későbbi nádor, birtokába jutott a vár és özvegy Illésházyné elhalálozásával, 1622-ben, II. Ferdinánd király báró *Koháry* Péter érsekújvári viczegenerálisnak és utódainak adományozta. Azóta a Koháryak, illetve azok fiágának kihalásával, 1817. óta, leányági utódai, a herczeg *Coburg-Koháryaké.* A vár jelentékenyebb hadi szerepet a török-magyar harczok — s kivált 1550-től 1600-ig — és a nemzeti felkelések idején játszott. Kapitányai : Lepoglavai Krusich János, Tarjáni Nagy Fábián, Csábrági Pálffy Tamás, Tarjáni Nagy Ferencz, Kovács Bálint, Berky Boldizsár, Bajcsy János és Révay Márton, különösen a hírszolgálat dolgában tettek megbecsülhe-

tetlen szolgálatokat a bányavidéknek. E czélból, 1560. körül a Drieno hegyen őrtornyot építettek, a honnan ágyúlövéssel és tűzzel jelt adtak Bozókra, Korponára, Szitnyára az ellenség váratlan és hirtelen közeledéséről Nógrád és Drégely felől. Csábrág helyőrsége mindig derekasan viselte magát és bármennyire is áhitozott reá a török, a vár erőssége és védőinek ébersége mindig meghiúsította a támadások sikerét. 1565-ben helyőrsége a török Szécsénynél portyázott, de a törökök megkergették s belőle néhányat levágtak és elfogtak. 1566-ban a törökök kopját akartak törni a csábrágiakkal, de ezek nem ültek fel hamisságuknak és Krusich korponai főkapitány segítségével elűzték őket. 1573-ban a nógrádi és drégelyi törökök nagyon lesték a várat, de őrsége meghiúsította a tervüket. 1574-ben Krusich néhány lovas katonája török kézbe esett és a főkapitány is csak ügygyelbajjal menekülhetett el Bozókra. Ugyanez évben elfogták Bosnyák Ambrus szentantali kapitányt tizenhárom hajdújával, a kik közül hármat levágtak. A kapitányt Nógrádon iszonyú kínzások között vallatták ; ott is halt meg a fogságában. A mikor 1575-ben Kékkő, Divény és Somoskő elesett, még közelebbi veszély fenyegette Csábrágot a török részről s Krusich rendelkezésére ötszáznál több főnyi katonaságot bocsátottak Csábrág és Korpona védelmére. 1578. tavaszán Palojtay Lőrincz, volt török pribék jött vissza Csábrágra egy török fővel, hogy fogadják vissza ; ez nagy rémületet keltett az egész környéken, mert attól tartottak, hogy mindent kikémlelvén, ismét a törökök közé megy és azok vezetője lesz. 1584-ben a bécsi hadi körök Csábrág lerombolásának tervével foglalkoztak, azért, hogy helyőrségét a bányavárosokhoz közelebb helyezzék. De a tervvel csakhamar felhagytak, sőt a következő évben Giulio Ferrari olasz építész, Korpona és Bakabánya erődítője még jobban megerősítette a várat, melyet nagyobb mennyiségű lövőszerrel is elláttak. A csábrági katonaság már ez évben megmutatta, hogy szükség van e vidéken Csábrág várára, mert egy arra portyázó martalóczcsapatot elűzött és belőle ötöt elfogott. A hont-nógrádi várak 1593-ban visszafoglaltatván a törököktől, többé nem fenyegette veszély a várat. A Bocskay-felkelés alatt 1604. deczember 28-án, a fejedelem hajdúi kézrekerítvén Drégely-Palánkot, utána Csábrágot is elfoglalták. 1605. január 2-án már Bozókról szólították fel meghódolásra Korpona városát. Az ezután következő fölkelések idején Bethlen, I. Rákóczy György, Thököly és II. Rákóczi Ferencz csapatai foglalják el a királyhoz mindig hű Koháryak nagy ellenállása után a csábrági várat. Az utolsó felkelés leverése után Csábrág katonai szerepe megszűnik és, csak regényes fekvésű és egészséges vidékű kastélyként szolgál a Koháryak nyári lakóhelyéül, míg végre a XIX. század elején az utolsó Koháry pusztulásnak engedvén át a hatodfélszáz éves sziklavárat, a forgalomhoz közelebb fekvő és könnyebben megközelíthető Szentantalba teszi át honti uradalma székhelyét s azt választja állandó nyaralójául. Csábrág várát 1812-ben Koháry Ferencz felgyujtatta és azóta a hajdan híres vár lakatlan rom. A csábrági templom oltárképe mellé az utolsó Koháry ezt a feliratot vésette : Quae prius in alta multos habitavi per annos — Arce Csabragh humilis me capit iste locus.

A község ág. h. ev. temploma 1773-ban épült. Csábrágvarbókhoz tartozik *Csábrágváralja puszta* r. kath. plébániával és templommal, melyen ez a chronosticon olvasható : Comes Franciscus Koháry posuit Dei honori — valamint üveggyár romjaival és a Coburg herczegi erdőgondnokság székhelyével ; továbbá *Belle* és *Konszkó puszta*, mely hajdan falu volt ; *Konszka* nevével IV. Béla királynak a bozóki prépostság részére 1262-ben kiadott oklevelében találkozunk, továbbá 1342-ben is.

Csákócz, azelőtt *Czekócz*, tót kisközség, a Bozók patak mellett, 74 házzal és 441 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távírója Korpona, postája Bozók. A község a bozóki vár tartozéka volt ; a mohácsi vész előtt a prémontrei szerzetesek voltak az urai, a kiktől *Balassa* Zsigmond hódította el a birtokot, mely később a *Fánchiaknak* jutott örökrészül. A XVII. század derekától Csákócz község is belekerült abba a két századon át húzódott pörbe, melyet a jezsuiták és az esztergomi papnevelő folytattak egymás ellen, mígnem az esztergomi érsek az egész birtokot a papnevelő számára megváltotta. Jelenleg az esztergomi papnevelőnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma 1867-ben épült. Csákóczhoz tartozik *Gerlach puszta*, *Kucsalah puszta* és *Sipkovecz*. Csákócz.

Csall, tót kisközség, 166 házzal és 716 ág. ev. vallású lakossal; postája helyben, vasúti és távíró állomása Drégelypalánkon van. A *Hunt* nemzetség ősi birtoka Csall.

volt ; a csábrági vár tartozékaként, annak sorsában osztozott. Okleveles említésével Kelenye község 1260. évi határjárásában akadunk először, a hol *Chol* alakban szerepel a neve. 1269-ben a Hunt nemzetségbeli *Leszenyei* István és *Nyéki* Mihály határdombokkal látták el. Oklevél emlékezik meg a faluról 1342-ben is, a mikor *Chal* alakban írták a nevét. 1511-ben *Szobi* Mihályt találjuk birtokában. A további századok során a *Balassa* család, majd később, házasság révén, a *Koháry*ak szerezték meg, kiktől a herczeg *Koháry-Coburgok* örökölték és mindvégig megtartották a birtokot. A község két temploma közül a róm. kath. sok vihart élt át a reformáczió zavaraiban ; ezt a templomot még a Hunt nemzetség építhette a XIV. század elején. Csall község híres a gyümölcséről, különösen pompás cseresznyéjéről, melyet messze vidékekre szállítanak. 1630-ban itt tartotta közgyüléseit a vármegye. A faluhoz tartozik a *Belej puszta* és több *tanya*. Csall közelében terült el a *Jablanth* nevü egykori falu, mely a lithvai vár tartozékaként szerepel az oklevelekben, ma azonban nyoma sincsen.

Csank. *Csank*, tót-magyar kisközség, 109 házzal és 498 túlnyomóan ág. ev. vallású lakossal ; postája helyben van, vasúti és táviróállomása Léván. Nevét *Chenk* alakban már 1275-ben említi oklevél, a mikor a *Simonyi* család őseit uralta. A XIV. századbeli oklevelekben *Chank*, *Chonk*, majd *Csank* alakban akadunk a nevére. 1392-ben *Leökös* fiát, István mestert iktatták a birtokba, de 1428-ban már *Lévai Cseh* Péter kapott rá adományt és a lévai vár birtokai közé osztotta be. Az újabb századokban a herczeg *Esterházy* család szerezte meg, melytől *Schoeller* lovag vásárolta meg. A falubeli evangelikus templom építési ideje ismeretlen.

Cseri. *Cseri*, tót kisközség, a Litva folyó mellett, 200 házzal és 755 túlnyomóan ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Litván van. Legrégibb adat e községről 1280-ból való, mikor a *Hunt* nembeli Demeter nyerte adományul : okleveles említést 1369-ben is találunk a községről, a mikor az innen származó *Cseri* család ősét, Miklóst, iktatták birtokba. A XIX. század első felében herczeg *Coburg* volt a község földesura, később a *Pongrácz*, *Paczolay*, *Kcsmery*, *Blaskovics és Hurtay* családoknak volt itt birtokuk, jelenleg pedig *Hurtay* Károlynénak és *Kondor* Emilnek van nagyobb birtoka. A község régi temploma még 1559-ben épült, ennek helyén emelték 1859-ben a ma álló, szép templomot. Cserihez tartozik *Drénóhegypuszta*, *Litvai határ*, *Malmok* és *Irtványok*. Drénóhegy hajdan falu volt, miről 1291-ben tanúskodik oklevél.

Dacsókeszi. *Dacsókeszi*, azelőtt *Keszihócz*, magyar kisközség, 146 házzal és 147 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Csáb. A *Dacsó* család ősi birtoka. A mult század elején a Dacsó családon kívül, a *Beniczkyek* és a *Palásthyak* is földesurai voltak ; jelenleg a fiágban kihalt Dacsó Pál örököseinek és *Hell* Sándornak van itt nagyobb birtokuk. Régi kastély is van a faluban, melyet a Dacsó család a mult század elején építtetett. A község róm. kath. temploma igen régi ; kora pontosan meg nem állapítható ; az ág. h. ev. templom 1874-ben épült. Dacsókeszi községhez tartoznak a *Bikk-* és *Nagyszögi-pusztâk*.

Dalmad. *Dalmad*, tót-magyar kisközség, 80 házzal és 526 róm. kath. vallású lakossal ; saját postája van, vasúti állomása Ipolyszakálloson, távirója Báton van. Körjegyzőségi székhely. A falu neve már 1138-ban *Dalmady* alakban. 1625-ben pedig *Dolmod* alakban szerepel, a mikor a sági konvent birtoka volt ; ugyanígy emlékezik meg a helységről egy másik oklevél, 1342-ben. Innen vette nevét a *Dalmadi* család, mely a XIV. században bukkan fel. 1405-ben *Szendi* István vajda, a *Kálnay* család őse, kapott itt birtokot, melyben Mátyás király 1475-ben megerősítette. A XVIII. században a *Sembery* és a *Balassa* családok birták. A mult században a *Halácsy*, *Zsarnóczay*, *Szapáry* és *Held* családokat uralta ; jelenleg báró *Billot* Eudox özvegyének van itt jószága és ő lakja a régi Halácsy-féle kastélyt. A község temploma 1779-ből való. Dalmad határához tartoznak a *Herczeg-*, *Litas-* és *Szegrétimajorok*.

Darázsi. *Darázsi*, tót kisközség, 35 házzal és 204 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Hontteszér, postája Ledény. A vármegye legrégibb falvai közé tartozik ; okleveles említésére már 1135-ben akadunk, a mikor *Villa Dras* névvel a bozóki prépostság alapítólevelében szerepel. E községtől vette nevét a *Darázsi* család, mely már a XIII. században birtokos volt itt ; a család egyik őse, *Mikó fia Bach*, Darasi névvel szerepel az esztergomi káptalan 1286. évi oklevelében. 1364-ben Péterrel kihalt a Darázsi család és birtokát a *Dalmadi* család nyerte adományul. 1386-ban Dalmadi Gergelyt II. Károly király megerősítette a birtokában. A XVIII.

században a *Radvánszky*, *Sembery* és a *Jeszenszky* családokat találjuk itt ; a Radvánszkyak a mult században is megtartották a jószágukat, rajtok kivül ugyanakkor még a *Rakovszky* és a *Somogyi*-családok voltak a falu földesurai. Jelenleg nagyobb birtokos nincsen. A falu temploma 1840-ben épült. Darázsihoz tartoznak a *Hájik-* és *Harmadikhegy-majorok*.

Demény, magyar kisközség a Búr-patak mentén, 123 házzal és 743 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Tompa, postája helyben van. Innen vette nevét a már kihalt *Deméndi* család, melynek ősei Olaszországból vándoroltak be hazánkba és Nagy Lajos királytól, hadi érdemek jutalmául, Deménd falut nyerték. 1447-ben a család egyik tagja, Miklós, a vármegye követe, 1471-ben pedig Péter honti alispán volt. Deménd község régiségéről tanúskodik az is, hogy egyháza már 1387-ben fennállott. A falu birtokviszonyairól kevés a hiteles adatunk ; egy időben a herczeg *Grassalkovics* család volt a földesura és az építette fel egyik templomát is. A XVIII. században az *Agáts*-családnak is volt itt birtoka. A mult század első felében a *Simonyi*, *Baross*, *Paczolay*, *Benyovszky* és *Palugyay* családok voltak a földesurai ; jelenleg *Szabadhegyi* Zoltánnénak, *Toldy* Zsigmondnak és *Jancsó* Kálmánnak van itt nagyobb birtokuk. A község határában terültek el a *Gördök* és *Hébecz* nevű falvak, melyek a korábbi századokban kipusztultak. Hébecz helységre több oklevél hivatkozik ; innen vette nevét az a *Hébeczi* család, melynek három tagja egy 1297. évi szerződésben szerepel. Ma *Hébecz* kegyhely, templommal és remetelakkal. Deménd községhez tartoznak még a *Baross*, *Csárda*, *Kisirtvány*, *Mária*, *Nagyirtvány* és *Ravon* puszták, valamint a *Szellővár-major*. Történelmi jelentőségre vallanak a falu dülőnevei között a *Bujdosó* és *Szulimán* nevek. Deménd.

Derzsenye, tót kisközség, a barsi határ közelében, 63 házzal és 378 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása Léva, postája és távirója Bát. A község már a XIII. században *Dyrsina* alakban szerepel ; 1296-ban *Szentvalburgai* Benedek itteni birtokát, a sági konvent tanúsága szerint, három évre zálogba adta *Dyrsinai* Kalmár fiainak ; ezt a zálogot azonban aligha váltották ki, mert a következő században a falu nevét már újabb változatban találjuk, a mint ezt az 1354-ben kelt oklevél feltünteti, mely Lipoldus de *Derseneo* szerepléséről emlékezik meg. A Derzsenyei osztályos atyafiak hosszú viszálykodásban éltek egymással, a mint ezt több, XIV. századbeli oklevél bizonyítja ; számos kisebb birtokháborításon kivül, háromízben fölgyujtották és kirabolták a falut, a jobbágyokat pedig leöldösték. A viszálykodás azonban kétségkivül véget ért azzal az 1373. évi kibéküléssel, melyet a szentbenedeki konvent előtt foglaltak írásba, mert a további följegyzésekben nem akadunk ilyen nyomokra. A későbbi századok oklevelei már kevesebb adattal világítják meg a község sorsát. A XVIII. században a *Hódossy* családnak volt itt birtoka. A mult század elején a herczeg *Esterházy* és *Boronkay* családok voltak a földesurai ; jelenleg *Boronkay* Máriának és Ilonának van itt nagyobb birtokuk. A község temploma 1657-ben épült ; ebben a templomban őrzik azt a husziták idejéből való oltárképet, melyet az alsóbakai templomból hoztak ide. A falu Szikenicze nevű dülőjén hajdan akasztófa állott, a mi az egyik birtokos család pallosjogára enged következtetést. Derzsenye községhez tartoznak a *Mahó* és *Peres* puszták. Derzsenye.

Devicse, tót kisközség, 91 házzal és 420 ág. ev. vallású lakossal, vasúti megállója helyben, postája és távirója Németin van. 1256-ban IV. Béla király e községből vendégeket telepített Németibe ; ez oklevélben a falu neve *Dyuche* alakban szerepel. 1483-ban *Paska* Jánost uralta a község, a mely a XVI. században a csábrági vár tartozéka lett. Később *Pálfi* Katát, a csábrági vár urnőjét találjuk a birtokban, a kitől, házasság révén, *Illésházy* István szerezte meg azt. Illésházyról *Joó* Jánosra és ennek nejére, *Balassa* Borbálára, majd ez utóbbinak harmadik férjére, *Koháry* Péterre szállott az uradalom és a Koháryakkal a herczeg *Coburg* család birtokába jutott. Jelenleg is herczeg *Koháry-Coburg* Fülöpnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma mintegy száz éves. Devicse.

Dömeháza, azelőtt *Domanyik*, a Selmecz patak mentén fekvő tót kisközség, 45 házzal és 283 róm. kath. lakossal ; vasúti megállója helyben, postája és távirója Németin van. Ősi település hely, a mit a határában talált urnaleletek bizonyítanak. A község hajdan Zólyom vármegyéhez tartozott és az 1802. évi országgyülés csatolta Hont vármegyéhez. Első okleveles említését 1258-ban, *Domonig* néven találjuk. A következő században, 1342-ben, *Damanyk* névvel, a litvai vár tartozékaként szerepel. A *Domanyiki* család ősi fészke és névadó községe volt. A XVIII. században a *Foglár* családnak volt itt birtoka. A mult század első felében *Ke-* Dömeháza.

viczky Antal volt a földesura. Jelenleg *Dalotti* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma mintegy háromszáz éves, de építésének ideje pontosan meg nem állapítható. Dömeházához tartozik *Vastagerdő-major*, melyet újabban *Margit-major*-nak neveztek el.

Drégely-palánk. *Drégelypalánk*, magyar kisközség, 305 házzal és 1492, jobbára róm. kath. vallású lakossal. A község vasúti állomás, saját postahivatallal és távíróval ; továbbá körjegyzőségi székhely. Drégely és Palánk hajdan két község volt ; az előbbi már az Árpádok korában fennállott, míg Palánknak csak századokkal később vetették meg az alapját. Drégely nevét 1274-ben *Dragul*, vagy *Dráguly*, 1438-ban pedig *Dragoly* és *Drágely* alakban említik az oklevelek. A XIII. század második felében Drégely földjét a nógrádmegyei *Kacsics* nemzetségbeli *Szécsényi* Marót, Mátyás fia, birtokolta ; a mikor azonban Mátyás a lázongó kúnokhoz csatlakozott, IV. László király e birtokától megfosztotta és azt *Hunt* fiainak, *Ders* és *Demeter* testvéreknek, adta. A XIII. század elején Drégely még csak földként — terra — szerepel, de 1284-ben már falu, melyet a *Dobák* nembeli Dobáknak, a Dacsó és Luka családok ősének fiai : Demeter és Tiba, valamint ezeknek rokonai, Csapk és testvérei, Elek, Fülöp és Benedek, megvásárolnak. A beiktatás ellen a Kacsics nembeli Mikó fia, Biter, tiltakozott, azt állítván, hogy a falut ő vette meg 25 márkáért ; Drégely azonban mégis a Huntfiak kezében maradt, mert 1285-ben Huntfi Demeter birtokában találjuk és ekkor már *vára* is fennállott Hont, Bernecze, Vecze, Szalatnya, Teszér, Hruso, Jabloncz és Podlusány tartozékokkal. Valószínű, hogy a Hunt nembeli Demeter az ekkor már pusztuló Hont vár helyett 1284—85-ben építtette föl a drégelyi sziklavárat. Az 1311—1321. években *Trencséni Csák* Máté tartotta elfoglalva, azután királyi birtok gyanánt, az elpusztult Hontvár helyett, a vármegye fővédőhelye lesz és Hont vármegye főispánja és seregének parancsnoka egyúttal Drégely várnagya is. Ilyenképpen szerepel 1342-ben Moronchuk honti főispán. A következő század első negyedében Zsigmond király Drégelyt a *Tary* családnak zálogosítja el. 1423-ban Tary Rupert fia, Lőrincz, Drégely zálogos ura, és Konth Miklós drégelyi várnagy ellen az esztergomi érsek a nádori gyűlésen panaszt emel a jobbágyaitól szedett vám miatt. A drégelyi várnagy azonban tovább is folytatja hatalmaskodásait, mert 1432-ben Garai Miklós nádor is eltiltja, hogy az érsek népétől vámot szedjen. Úgy látszik, hogy a király az érsek szüntelen panaszai következtében váltja ki 1438-ban a zálogot és örök birtokként *Palóczy* György érseknek adományozza azt, Drégely és Hidvég mezővárosokkal és a Sipék helységbeli birtokrészszel együtt. Pálóczy utódja, *Széchy* Dénes bíboros, a gyermek László, utóbb V. László király híve, I. Ulászló trónkövetelő pártja ellen még jobban megerősíti a várat, mely a belviszályok lecsendesedése után a főpapnak és nagyúri vendégeinek szórakozási és vadásztanyája lett. A XVI. század elején Martonosi Pesthény Gergelynek, az utóbb Szapolyai János király kitűnő hadvezérének fia, Pesthény András, ki 1522-ben halt meg, volt Drégely várnagya. Ezideig Drégely csak a magyar érsekek nyaraló várkastélyaként szerepel ; a vár tulajdonképpeni történelmi jelentősége a török betörések korában kezdődik. Ide menekül a mohácsi vész után Várday Pál érsek és kezdetben ő, utóbb pedig a király, állandó helyőrséget tartanak itt. 1534-ben, a mint az Várday érsek panaszából kitünik, Szapolyai török, rácz és magyar katonái Drégely mezővárosát fölégették és a lakosok marháit elhajtották. Esztergom és Nógrád eleste után, Várday érsek *Szondy* Györgyöt nevezte ki a drégelyi uradalom intézőjévé és a vár parancsnokává, a ki később hősies önfeláldozásával örökre emlékezetessé tette Drégely várát. György barátnak, a nagy államférfiúnak, 1551-ben történt meggyilkoltatása után, a török újra megkezdi hódító hadjáratát és Ali budai pasa, Veszprém bevétele után, a hontvármegyei várak ellen fordul. Drégely vára 1552-ben nagyon gyönge volt ; falait megrongálta az a villámcsapás, a mely 1549-ben fölgyujtotta a puskaporos raktárt, lőszere pedig kevés volt. Várday halála után rendetlenül fizették a helyőrséget is, mely mindössze 146 emberből állott ; ezek közül 120 embert a király fogadott fel, 26 embert pedig Selmeczbánya város küldött Szondy segítségére. Bekefalvy Gergely, a vár alkapitánya, rendezetlen szolgálati viszonya miatt elhagyta a várat, úgy, hogy az egyedül Szondy és maroknyi csapata védelmére volt utalva. Ilyen körülmények között érkezett 1552. július hó 6-ának reggelén Ali 12,000 főnyi hadteste Nógrádon át, a drégelyi vár alatt elterülő és ma is *Töröktábornak* nevezett fensíkra. A sereg két hadosztálya (8000 ember) ott tábort ütött, a harmadik (4000 ember) Ipolyság és Balassagyarmat felől körülzárta a várat. Maga a pasa csak

estére érkezettmeg és nyomban felszólította Szondyt, adja fel a várat. A visszautasító válaszra a pasa fölgyujtotta a várat körülvevő fapalánkot, az ú. n. külső várat, és nagy küzdelemmel a sziklavárba szorította Szondyt. Július 7-én hajnalban a török sánczot emelt a vár alatt fekvő Várbérczen, három mozsárlövegét és hat taraczkját fölvonatta, azután lövetni kezdte a vár fővédőművét, a kaputornyot. Az ágyúzás két napon át tartott. Július 9-én a magas kaputorony beomlott és a vár arczéle rommá volt lőve. Ekkor Ali pasa elküldte Szondyhoz követségbe Márton nagyoroszi papot, beszélné rá a vár föladására; de Szondy erre is tagadó választ adott és a fegyverszünetet arra használta fel, hogy két hadapródját, a hontmegyei *Libárdyt* és *Sebestyént*, valamint két kiválóbb török foglyot, drága skarlátba öltözötten, elküldte Alihoz azzal az üzenettel, hogy a várat utolsó leheletéig megvédi és a török vezértől csak azt a kegyet kéri, hogy a két szabadon bocsátott fogoly életéért fogadja cserébe a két apródot és nevelje fel őket vitéz katonákká. A maga személyére pedig azt kérte Alitól, hogy temettesse el tisztességgel. Mialatt Szondy követsége ezt az üzenetet vitte, maga a hős védő minden butorát, ruháját és kincsét a vár piaczán máglyára rakatta, paripáit leszúratta, török foglyait kivégeztette és bajtársait az utolsó rohamra késztette elő. Szondy elutasító válaszára a pasa döntő csapással indult a vár ellen. A védőőrség, Szondyval az élén, a beomlott kapu romjain várta a fölnyomuló, nehány száz főnyi török csapatot. A harcz rövid volt. Szondy az első golyót a térdébe kapta, a másik azután kioltotta az életét; a kimerült és legnagyobbrészt sebesült magyar őrséget pedig a katonák egy szálig fölkonczolták. A vár elesett, de Ali pasa hősként ünnepeltette a vár védőjének holttestét; katonái előtt magasztaló beszédet tartott fölötte, díszes sírba helyezte Szondy tetemét és föléje kopját tüzött le. Drégely rommá lőtt sziklavárát azonban a hódítók nem használhatták többé és a várat föl sem építették. 1575-ben a nógrád-drégelyi bég, a szécsényi és esztergomi bégek segítségével, Drégely község temploma körül árkot ásván, erős fapalánkot épített oda körülbelül kétezer lovas számára és ezentúl a kezdetben *Új-Drégelynek*, később *Palánknak* nevezett erőd lett a hont-nógrádi törökök hadivállalatának kiindulópontja. Az új török erőd helyőrsége, a nógrádi törökkel együtt, már 1575. július havában megtámadja Korponát, majd Bakabányát és az egész környéket megsarczolja. Csak 1593-ban, deczember 6-án, sikerült Pálffy érsekújvári generálisnak Majthényi László zólyomi, báró Thanhausen Honorius véghlesi és Pogrányi korponai főkapitányok segítségével, visszaszerezni Drégelyt és Palánkot a töröktől; a vár védelmére azután Nagy Ferencz volt lévai viczegenerális maradt Drégelyen. A török azonban nem soká hagyta háborgatás nélkül Drégelyt; már a következő hónapban, 1595 januárban, négy zászlóalj török katona termett Drégely és Palánk alatt; de a magyar helyőrség elűzte őket. Ettől fogva egyre sürűbben támadott a nógrádi bég Drégely ellen, de minden támadása kudarczczal végződött. Nemsokára azonban a drégelyi és a palánki várak őrsége zsold híján annyira megfogyott, hogy 1595 deczember havában mindössze csak tíz ember volt ott és a tíz is csak Palánkot védte; így azután az ipolymenti községek rendre meghódoltak a töröknek. Úgy látszik, Drégely nem is kapott többé őrséget, mert ilyértelmű följegyzést nem találunk; később sürgették ugyan a vár kijavítását, de az sem történt meg. Annál jobban megerősítették azonban az 1596. évi mezőkeresztesi vereség után Palánk őrségét, mely a következő évek harczaiban számos alkalommal kitüntette magát. Az 1604. évi XVIII. t.-cz. elrendeli, hogy Drégely és Palánk megerősítésére Hont vármegye közmunkája fordíttassék; ámde Drégelyt nem erősítették meg, sőt 1612 után már a nevével sem foglalkozik a törvényhozás; csak Palánkot állították helyre 1615-ben. Drégelypalánkot 1605. deczember 23-án *Bocskay* István hadvezére, Rhédey Ferencz, elfoglalta és a bécsi békéig meg is tartotta a fejedelem számára. 1619-ben *Bethlen* Gábor fejedelemnek hódol meg a vár és ekkor nehány békés esztendő következett a község lakosaira. 1630-ban a palánki főkapitányság már oly előkelő állás, hogy akkori főparancsnoka, Bakich Péter, aranysarkantyús vitéz és királyi főpohárnok volt. Az ő idejében, 1632-ben, a törökök újabb támadást intéztek Palánk ellen és helyőrségéből 26 embert levágtak. Ez évben a vármegye kétszáz gyalogost küldött a várba. 1638-ban Pogrányi Ferencz volt a palánki főkapitány. 1649-ben a bányavárosok környékén pusztító törököket visszatértökben gróf Forgách Ádám újvári generális Palánknál körülfogta és szétverte. Az ez évi 86. t.-cz. Hont vármegye közmunkáját Drégelypalánk

erősítésére rendeli. Az 1655. év III. t.-cz. pedig kétszáz lovast és kétszáz gyalogost rendel ide. 1662-ben, Strozzi alatt, egy század német gyalogság volt itt ; de a drégelypalánki várnak ekkor már meg voltak számlálva a napjai. 1663-ban Érsekújvár, Nyitra, Léva elfoglalása után, nagy török had közeledett Drégelypalánk megvételére ; a kis számú magyar és német helyőrség, nem mervén szembeszállani az erős ellenhaddal, a vár ágyúit a határban elásta, magát a várat pedig fölgyujtotta és elhagyta. Ezzel Palánk történelmi szerepe véget ért. A palánki ágyúkat (három ágyút és egy hírlövő mozsarat) 1679-ben, Esterházy nádor parancsára, Koháry István kiásatta és Csábrág várába szállította. A község földesura 1848 előtt az esztergomi érsekség volt és ma is annak van itt a legnagyobb birtoka. A r. kath. templom 1734-ben épült. A községhez tartoznak a *Babát-* és *Deszkáspuszták*, *Öregmajor* és *Szondymajor*.

Egeg. *Egeg*, magyar kisközség, 121 házzal és 465 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Egegszalatnyán, postája Gyügyön van. A község körjegyzőségi székhely. Egeg falu okleveles nyomára már a XIII. században akadunk, a mikor a sági konvent birtokaként szerepelt. Az időközi hosszas háborúk a községet népességében és vagyonában annyira megfogyasztották, hogy IV. László király, 1275-ben kelt rendeletével, az adófizetés és katona-beszállásolás terhe alól fölmentette. A községbe ekkortájt új lakosokat is telepítettek, a mit az is bizonyít, hogy 1279-ben a sági konvent és vendégjobbágyai az esztergomi káptalan előtt szerződést kötöttek arra nézve, hogy a polgári ügyeket a lakosok szabadon választott bírája, a villicus, a bűnvádi pereket pedig a sági prépost intézze el. A *forum de Eghuegh* okleveles említését találjuk 1293-ban is. Az új telepítés után a község hamarosan föllendült, úgy, hogy a pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzékében a falu plébánosa már nagyobb összeggel szerepel. I. Mátyás király 1465-ben vásárszabadalmat adott Egegen a sági prépostnak. A török hódoltság korában Egeg is az ellenség hatalmába került és 1685-ig viselte az idegen jármot. I. Lipót király azután a visszaszerzett birtokot a jezsuitáknak adta, a kiket közel egy évszázadig uralt a falu. 1776-ban Mária Terézia királynő az akkor alapított beszterczebányai püspökséget gazdagította e birtokkal, melyet az mindvégig megtartott. A XVIII. században a *Semberyeknek* is volt itt részük. Egeg községhez tartoznak a *Korbász* és *Nagypallag-puszták*.

Egyházmarót. *Egyházmarót*, azelőtt *Házas-Maróth*, tóttal vegyes magyar kisközség, 63 házzal és 371 ág. ev. vallású lakossal ; postája helyben, vasúti és táviró-állomása Egeg-Szalatnyán van. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik ; már 1030-ban szerepel, a mikor Szent István király e birtokot a *Hunt* nemzetségbeli *Lampertnek* adományozta, kinek unokája, Lampert comes, a tőle alapított bozóki prépostságnak adta. A prépostság alapító oklevelében, 1135-ben, *Morout* alakban szerepel a neve. A bozóki prémontreiek e birtokáról 1354-ben is találunk okleveles megemlékezést. A falu nevét egyes történészek *Maróti* János macsói bán (1397—1426.) nevével hozzák kapcsolatba, hiteles adatok azonban ezt nem erősítik meg. Az Anjou-királyok alatt a helység mindinkább emelkedett a jelentőségében. I. Károly és I. Lajos szabadalmakat adtak néki, a melyeket Mátyás király alatt is megtartottak. A XVI. század derekán azonban már jobbágyközségként a *Zmeskall* család birtokába jutott, mely családot a XVIII. és a XIX. században is itt találjuk. Jelenleg *Bartakovics* Ágost özvegyének van nagyobb jószága és ő lakja a Zmeskallok régi kastélyát. A falubeli templomot a husziták idejében építették, de azóta többször átalakították. Egyházmaróthoz tartozik a *Hrabovina-puszta*.

Élesfalu. *Élesfalu*, tót kisközség, a Szikincze patak mellett, 38 házzal és 196 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása Léva, távirója és postája Bát. A község multjáról kevés hiteles adat nyújt felvilágosítást. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle uradalomhoz tartozott és a hitbizomány honti részének eladása alkalmával *Schoeller* lovag szerezte meg, a kinek jelenleg is nagyobb birtoka van itt.

Erdőmeg. *Erdőmeg*, azelőtt *Zahora*, a Kürtös patak mellett fekvő tót-magyar kisközség, 92 házzal és 476 túlnyomóan ág. ev. lakossal ; vasúti állomása, távírója és postája Balassagyarmat. A mult század elején a gróf *Zichy* és a báró *Balassa* családok voltak a földesurai ; jelenleg a gróf Zichy-féle szeniorátusnak és *Somogyi* Albertnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma 1852-ben épült. Erdőmeghez tartoznak az *Alsó- és Felső-Podluzsány puszták* és *Ötödrészmajor*.

Egyházmarót. — Özv. Bartakovics Ágostné kastélya.

Felsőszemeréd. — Gróf Oberndorf Hugó kastélya.

Felsőalmás, az Almás patak mellett fekvő tót kisközség, 90 házzal és 500 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása Léva, postája és távirója Bát. Körjegyzőségi székhely. A községet már 1245-ben említi az ipolysági prépostság határait jelölő oklevél. Egy ellenőrizhetetlen adat szerint 1638 körül *Csáky* László volt a falu földesura. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozott, melynek felosztása alkalmával *Schoeller* lovag szerezte meg a birtok egy részét. Jelenleg, Schoeller lovagon kivül, a beszterczebányai káptalannak van itt nagyobb birtoka. A község temploma XV. századbeli, a mit a templom falában talált 1459. évszám is bizonyít. Felsőalmást 1892-ben csaknem teljesen elpusztította a tűzvész. Hozzá tartoznak *Szegényő* és *Vinár-puszták*. Határában kőbánya van. Felsőalmás.

Felsőbágyon, azelőtt *Felsőbadin*, tót kisközség, 33 házzal és 174 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Csábrágvarbók. A község első urai a *Huntok* voltak, de már a XIII. században a bozóki prémontreiek nyerték királyi adományban IV. Bélától és a mohácsi vészig meg is tartották. Az ellenkirályok korában *Balassa* Zsigmond az egész bozóki uradalmat, Badinnal együtt, elhódította. Balassa özvegye révén a *Fánchyak* jutottak a birtokhoz, a kiket a XVII. század derekáig uralt a falu, mígnem Szelepcsényi érsek visszaszerezte azt az egyház számára. A mult század elején az esztergomi papnevelő volt a földesura ; jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Felsőbágyon.

Felsőbaka, azelőtt *Tót-Baka*, vagy *Felső-Prandorf*, tót kisközség, a Prandorf patak mellett, 95 házzal és 436 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása Léva, postája Bát, távíró-állomása Bakabánya. Körjegyzőségi székhely. Régi helység, mely már az Árpád korbeli királyok idejében megvolt. Határában bányák folyosói és kürtői láthatók ; az előbbiek egyikéből folyik a Prandorf patak is. A felsőbakai bányákat 1770-ben még mívelték, de akkor felhagytak a kiaknázásukkal. A község sok zaklattatást szenvedett a török hódoltság korában, különösen a XVI. század hetvenes éveiben, a mikor a drégelyi török helyőrség sarczolta a vidéket. A falu régi fatemploma még 1486-ban épűlt ; ennek helyén emelték 1773-ban, az újabb templomot. A templom udvarában 1752-ből való sírkő látható, mely alatt Lüdericz orosz császári tábornok felesége, Vessmann Erzsébet nyugszik. Felsőbaka község a XVIII. században a báró *Várkonyi* Amadé, majd a herczeg *Esterházy* családé volt ; de birtoka volt itt a báró *Hellenbach* családnak is. Jelenleg *Schoeller* lovagnak van itt jószága. A falu végén régi udvarház áll, melyet *Hajdu* Ferencz építtetett és *Leidenfrost* Aurél átalakított ; ez az udvarház most az *Imrich* családé. Felsőbaka.

Felsődacsólam, tót kisközség, a Lihovecz patak mellett, 96 házzal és 578 túlnyomóan ág. ev. vallású lakossal ; vasúti és távíró-állomása Korponán, postája Szuhányban van. A *Dobák* család ősi birtoka volt, a melyet IV. Béla király, 1243-ban adományozott a nyitramegyei Chinoránért cserébe. E család osztozkodása alkalmával, 1337-ben, Demeter fiai, a *Dacsó* család ősei, nyerték osztályrészül. E családtól vette nevét a falu, a mely a mult századig uralta a Dacsókat. A község ág. h. ev. templomának hajója a XII., a szentélye pedig a XV. században épült. Az egyházközség iratai között van egy 1516-ból való oklevélnek a másolata, melyben Franciscus Balassa de Gyarmat, Nógrád vármegye főispánja, a dacsólami Szent Miklós püspökről elnevezett egyháznak biztosítja a kürtösi folyóban (in fluvio Krtis) levő malom haszonélvezetét. Ez okirat tanúsága szerint az egyháznak akkor két papja volt és a malom dolgában mind a kettő kérvényezett Balassa Ferencznél. Megemlítendő még egy 1637-ből származott kimutatás is, a melyet Lányi Gergely superintendens készített és a mely kimutatás a templomhoz tartozó földekre vonatkozik. 1608-ban már ág. h. ev. papja is volt. A vallásharczok korában a szomszéd Szénavár katholikus hivei a dacsólami evangélikus templomot fegyveres erővel elfoglalták, mely alkalommal az ellenszegülő egyik dacsólami lakost, a Kukucska család tagját, is megölték. Templomukat a dacsólamiak csak 1681-ben kapták vissza. Ezt a történelmi műbecsű templomot 1905-ben a község stílszerűen restauráltatta. A templom kincsei között van egy aranyozott urvacsorakehely és egy szépmívű borkancsó, 1732-ből. A XVIII. század elején a *Majthényi* családot találjuk birtokban. A mult század elején a *Dacsó*, *Beniczky*, *Horváth*, *Tihanyi* és *Buócz* családok voltak itt földesurak. Jelenleg nincs nagyobb birtokosa. A lakosok fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A faluhoz több malom is tartozik. 1753-ban a község nagy részét tűz hamvasztotta el, 1873-ban pedig a kolera tizedelte meg a lakosságot. Felsődacsólam.

Felső-fegyvernek *Felsőfegyvernek*, a Szekincze patak partján fekvő, magyar kisközség, 53 házzal és 375, jobbára ev. ref. vallású lakossal; vasúti állomása és távírója Zseliz, postája Füzesgyarmat. A községet 1343-ban *Feguernek* névvel említik, 1377-ben pedig bizonyos Petrus de *Fegvernek* nevében van nyoma. A következő században *Villa Fegvernek* alakban akadunk a falu okleveles említésére. 1650-ben Rudolf király a községet egyik vitézének, a horvát származású Theodosius *Sirmiensisnek* adományozta, a kitől a ma is itt birtokos *Szulyovszky* család származik. A mult század elején a *Plachy*, báró *Nyáry*, *Majthényi*, *Tersztyánszky* és Szulyovszky családoknak volt itt földesúri joguk; jelenleg a Szulyovszky, báró Nyáry és *Adler* családoknak van itt nagyobb birtokuk. Két csinos kúria van a községben: a Szulyovszkyaké és a régi Plachy-féle, mely most az Adleré. Templom nincs a faluban. Felsőfegyvernek községhez tartoznak a *Berek* és *Pezsernye puszták*.

Felsőfehérkut. *Felsőfehérkut*, azelőtt *Felső-Pribel*, tót kisközség a Kopasz-hegy alatt, 49 házzal és 251 ág. ev. vallású lakossal; vasúti és távíró állomása Balassagyarmaton, postája Csábon van. 1265-ben *Pribul* néven szerepel. Első urai a *Hunt-Pázmán* nemzetség tagjai voltak, a kiket a XIII. század derekáig uralt a falu; akkor az egyik Hunt, a ki II. András király alatt honti ispán és a bozóki prépostság kegyura volt, pribeli birtokát a bozóki prémontreieknek adta. 1464-ben a *Balassák* kapták királyi adományul. A XVIII. században a *Laszkáry* családot találjuk a birtokban, de részük volt itt még a gróf *Teleki*, a *Pongrácz*, *Nedeczky* és a *Majthényi* családoknak is. Jelenleg Laszkáry Pálnak van itt nagyobb birtoka, ő lakja a Laszkáryak régi kastélyát is. Felsőfehérkút községhez tartozik a *Csehi puszta*, mely a XIII. és XIV. században még falu volt és a *Csehi* családot uralta; ma pusztaság. Egykori templomának romjait a mult században hordták el. Felsőfehérkuthoz tartozik még a *Nedeczky puszta*.

Felsőlegénd. *Felsőlegénd*, azelőtt *Felső-Mladonya*, tót kisközség, 72 házzal és 339 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távírója Korpona, postája Szénavár. A község, Alsólegénddel együtt, a bozóki uradalomhoz tartozott és így történeti múltja is ezzel közös. A mohácsi vész előtt a prémontrei rendet ismerjük e föld birtokosaként, az ellenkirályok korában azonban *Balassa* Zsigmond erőszakkal elfoglalta, a bozóki várkastélylyal együtt; Balassától neje, *Fánchy* Borbála, nyerte örökül a birtokot, a ki viszont rokonára, Dennai Fánchy Györgyre hagyta. A XVII. század derekán Legénd is szerepel abban a kétszázados pörben, melyet a nagyszombati papiszék folytatott a birtokért, míg végűl az esztergomi papnevelő szerezte meg, a mely ma is birtokosa. A község temploma 1889-ben épült.

Felsőpalojta. *Felsőpalojta*, a Pogány-hegy tövében fekvő tót kisközség, 63 házzal és 306 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távírója Balassagyarmat, postája Alsópalojta. Legrégibb okleveles nyomára 1243-ban találunk, a mikor IV. Béla király a *Dobák* családnak itt birtokot adott. A család jószágosztozkodása alkalmával, 1337-ben, ez a rész *Demeter* fiainak, a *Dacsó* család őseinek, jutott. A XV. század elején Dacsó Miklós leánya, Erzsébet révén egy ideig *Terbelédi* Leustáknak is volt itt része, a mely azonban Terbelédi halála után visszaszállt a Dacsó családra, miként azt az 1423-ban kötött egyezség bizonyítja. 1439-ben Dacsó Demeter volt a község földesura. A későbbi századokban a Dacsó és *Luka* családokon kívül, a *Simonfiakat* is uralta a falu; a mult században *Blaskovics* Pálnak, Dacsó Pálnak, a *Kacskovics* családnak, Luka Lajosnak és *Sebastiány* Józsefnek volt itt jószága. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a faluban. Felsőpalojta ág. h. ev. temploma a mult század hatvanas éveiben épült.

Felsőrakoncza. *Felsőrakoncza*, a Korpona-patak mellett fekvő, tót és részben magyar kisközség, 81 házzal és 318 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távírója Ipolyság, postája Palást. Első uraként *Rakonczai* Istvánt ismerjük, kitől 1327-ben *Bagonya* fia Miklós a birtokot megvásárolta. Később a *Palásthyakat* találjuk a birtokban, mely a XVIII. század végéig volt az övék; de részük volt itt a XVIII. században a *Koháryaknak* is, kiktől a herczeg *Koháry-Coburgok* örökölték. A mult század elején a *Nedeczkyeknek* is volt itt jószáguk. Jelenleg nagyobb birtokos nincsen. A község temploma 1797-ből való; egyházi edényei között 1727-ből való értékes ezüstkehely van, melyet Palásthy István ajándékozott a parochiának. Az 1877. évi kolera nagy pusztítást okozott a faluban.

Felsősipék. *Felsősipék*, a Szebelléb patak mellett fekvő tót kisközség, 32 házzal és 167 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása, postája és távírója Teszér. Felsősipék falu hajdan közös volt Alsósipékkel és ennek sorsában osztozott. Első uraként, a

XIII. században, Cene fia Benedeket ismerjük, a kit 1286-ban említ oklevél. Ebben az oklevélben a falu neve *Sypig* alakban fordul elő. A község neve később a XV. században *Sypoth*, *Sypith* és *Sepeth* változatokban szerepel. Legemlékezetesebb okleveles említésére 1438-ban akadunk, a mikor Zsigmond király *Pálóczy* György érseknek itt birtokot adott. Pálóczy a birtokot az esztergomi érsekségnek adta, a mely a mult századig maradt meg benne. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Keresztély Ágost szász herczeg, a későbbi esztergomi érsek, alapította 1718-ban Sipéken a plébániát.

Felsőszelény, magyar kisközség, 30 házzal és 143 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Balassagyarmaton, postája Kőkeszin van. A falu hajdan közös volt Alsószelénynyel és ennek sorsában osztozott. Okleveles nyomára már 1265-ben akadunk. 1270-ben a *Hunt* nemzetségbeli *Miklós* fiai és Pázmány Miklós pörösködnek érte, mígnem az 1303. osztály alkalmával Pázmány, a *Kóváry* család őse nyerte el. A XV. században a *Szelényi* család nevében is felbukkan a község neve, mely családnak két tagja, Franciscus és Stephanus de *Zelen*, 1439-ben királyi emberek voltak. A Szelényi családot a XVIII. században is itt találjuk még. A mult században a *Plachy* családnak volt itt birtoka és nemesi kúriája, mely ma a *Scheuffelen* örökösöké. Felsőszelény községhez tartozik az *Eresztény-major*. Felsőszelény.

Felsőszemeréd, a Selmecz-patak mellett fekvő magyar kisközség, 66 házzal és 696 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Tompán, postája helyben van. A községet első ízben IV. Béla királynak évszám nélkül Selmeczbányán kelt parancsa említi, a mikor a király az erről a községről nevezett *Szemerédi* Mihályt a sági prépposttal megidéztette. A következő században, 1347-ben, *Zemered* alakban akadunk a falu okleveles nyomára, a mikor a *Kacsics* nemzetségbeli *Kónya* Miklós neje, Erzsébet, *Harsendorfer* Wolfing leánya, kapta e birtokot hozományul. A XVIII. század első felében a báró *Hellenbach* család szerezte meg, mely a XIX. században is birtokos volt itt. A mult század elején *Földváry* László, a báró Hellenbach és az *Ivánka* családok voltak a földesurai. A Hellenbach család birtokát gróf *Steinlein* Ottó örökölte, a kastélylyal együtt, melyet a birtokkal gróf *Wilczek* Vilmos bérel. Szép kastélya és mintagazdasága van itt még *Ivánka* Lászlónak. A község temploma 1485-ben épült és igen szép portáléja ma is ép. Felsőszemerédhez tartozik a *Királyfia* puszta, a hol gróf *Oberndorf* Hugónak birtoka és szép kastélya van, melyet még a Földváryak építettek. Királyfia hajdan község volt. 1435-ben a *Királyfiai* és *Veseni* családok voltak az urai. 1446-ban is találunk vonatkozást az elpusztult község nevére, Peres de Királyfia nemes nevében, a kit a sági konvent kárainak ügyében rendeltek ki vizsgálatra. A királyfiai birtok a későbbi századokban a *Földváry* családé lett, mely egyideig a herczeg *Coburg* családtól bírta zálogban ; majd *Zmeskall* szerezte meg, utóbb a *Fülöpp* család és attól *Migazzi* révén jelenlegi tulajdonosa, gróf *Oberndorf*. Felsőszemeréd községhez tartozik még a *Patak-puszta*. Felsőszemeréd.

Felsőterény, azelőtt Alsóterénynyel együtt *Hársasterény*, magyar-tót kisközség a Selmecz-patak mellett, 71 házzal és 357 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Teszér, postája Gyügy. Az ősmagyar *Tarján* vagy *Terjén* had e telepe a századok során teljesen eltótosodott. A XVII. és a XVIII. században a gróf *Berényiek* birtoka volt, a múlt században a *Boronkayak* szerezték meg, majd pedig a *Geussenhaimer* család és attól *Helbig* váltotta magához. Jelenleg *Balla* Gézának van itt nagyobb birtoka és gőzmalma. Felsőterény községhez tartozik a *Bába-major*. Felsőterény.

Felsőtúr, a Korpona-patak mellett fekvő magyar kisközség, 91 házzal és 558 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Ipolyságon, postája helyben van. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik, melyről már 1156-ban találunk okleveles följegyzést, a mikor Márton érsek a falu dézsmáját az esztergomi káptalannak adta. A pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzékében is szerepel. 1435-ben a *Vajda* és *Jánoki* családoknak volt itt birtokuk. Ugyane korban *Nagj Thur* alakban is említik. Innen vette nevét az a Joannes de *Thur*, a ki királyi emberként megbizást nyert, hogy a sági konvent kirablása ügyében megidézze Lévai Cseh Pétert. A XVIII. század elején a *Beniczky* családot uralta a falu ; a mult század elején pedig a *Horváth*, *Fogarassy* és *Pongrácz* családokat találjuk itt. Jelenleg báró *Scherpon* Ozsvát, *Horváth* Miklós és *Nedeczky* Pál a birtokosok. Három urilak van a faluban, ezek közül kettő régebbi építmény. Felsőtúr.

Az egyiket a Fogarassy család építette és az jelenleg *Laky* Károly ezredesé; a másik a Pongrácz családé volt és most báró Scherponé. A harmadik urilak a Nedeczky családé, a mely azt újabban építette. A községbeli templom 1693-ból való, de 1865-ben restaurálták. Felsőtúrhoz tartoznak a *Bodri*, *Borókás*, *Gombos*, *Hollós*, *Nedeczky*, *Pergyés*, *Pléska* és *Szölcz puszták*.

Felsőzsember. *Felsőzsember*, a Szikincze patak mellett fekvő tót kisközség, 109 házzal és 632 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, posta- és távíróállomása Báton van. Árpádkori község, mely a pápai tizedszedők lajstromában is szerepel. 1405-ben *Szendi* István vajda, a *Kálnay* család őse, nyerte királyi adományul a birtokot, a melyben e családot 1475-ben Mátyás király is megerősítette. Része volt itt a XV. század elején *Kisthuri* Miklósnak is. A további századok során a falu Alsózsember sorsában osztozott. A XVIII. század elején a Bellusi *Baross* családot találjuk a birtokban, melyet a mult században is megtartott. A XIX. században, a Barossokon kivül, *Lukács* Lajosnak is volt itt jószága; jelenleg pedig *Csuzy* Pál, *Pethő* Imre és *Pischl* Samu a birtokosai. Egy régi, mintegy két évszázados kastély romjain kívül, egykor a Baross család két urilakát találjuk a faluban; ezek egyikét Csuzy, a másikat Pischl lakja. 1611-ben itt tartotta a vármegye közgyűléseit. A községbeli róm. kath. templom 1745-ben épült; az ág. ev. templom újabb keletü.

Füzesgyarmat. *Füzesgyarmat*, a Szikincze völgyében fekvő magyar kisközség, 166 házzal és 1219 ev. ref. és róm. kath. lakossal; vasúti állomása és távírója Zselizen, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Az esztergomi érsekség régi birtoka, melyet az mindvégig megtartott. A község róm. kath. temploma 1423-ból való és ugyanabból az időből maradt fenn kehelyalakú kőkeresztkútja. A plébánia egyházi edényei között 1519-től való ostyasütőt őriznek. Az ev. ref. templom 1784-ben épült, de 1900-ban átalakították; az ev. ref. egyháznak arannyal befuttatott ezüst urasztali kelyhe 1600-ból való és dombormíves díszítését ez a német felirat környezi: IS : GODT : MIT : VNS : WOLL : KAN : WEDDER VNS : DYRNKET : VNDE : ETETH : GODT : NICHT : VER : GETETH : ANNO : 1600. A község dülőnevei közül kettő történelmileg nevezetes; így a »Török-ölés« nevű dülőben véres vereséget szenvedett egy török csapat; a »Hajdúrét« pedig a kurucz háborúk idején a hajdúk táborozó helye volt.

Garamkissalló. *Garamkissalló*, a Szikincze patak mellett fekvő magyar kisközség, 189 házzal és 1085 ev. ref. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Zalabán, postája helyben, távírója Vámosmikolán van. Körjegyzőségi székhely. A *Hunt-Pázmán* nemzetség volt az ura, az újabb századokban pedig a gróf *Esterházy* család. Jelenleg gróf *Breuner* Ágoston örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A községhez tartoznak a *Mária* és *Sándor* nevű majorok.

Garamkövesd. *Garamkövesd*, dunaparti magyar kisközség, a Garam torkolatánál, 271 házzal és 1172 túlnyomóan róm. kath, vallású lakossal; vasúti és hajó-állomással, távíróval és posta-állomással. Körjegyzőségi székhely. A község, mely az esztergomi érsekség régi birtoka, hajdan tiszta magyar volt; a török háborúk idejében megfogyott lakosokat az esztergomi érsekség tótokkal gyarapította, a kik azonban azóta teljesen megmagyarosodtak. A község tulajdonképen csak a XIX. században emelkedett jelentőségre, a mikor a budapest—bécsi vasúti vonal kiépítésével fontos megállóhelylyé lett. A Garamon át nagyszabású vasúti híd épült itt, mely a modern technikának egyik kiváló alkotása. Garamkövesd róm. kath. temploma 1734-ben épült, de a tornyát csak 1842-ben emelték hozzá. A község lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartoznak a *Garamkövesdi puszta*, *Kovácspatak nyaraló*, *Kovácspatak vasuti megálló* és *Uhliszka malom*. — A falu határában kőbánya is van.

Gyekés. *Gyekés*, tót kisközség, 70 házzal és 507 róm. kath. vallású lakossal; vasúti megállója és távírója Selmeczbánya, postája Bagonya. Régi kincstári birtok, mely a XVIII. századig a királyi bányászkamaraé, a mult század elején pedig az erdőkincstáré volt. A község róm. kath. temploma 1860-ban épült. Gyekéshez tartoznak *Kőpatak* és *Varta puszták*.

Gyerk. *Gyerk*, ipolymenti magyar kisközség, 94 házzal és 548 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Ipolyság, postája és távírója Tompa. A falú neve többféle változatban szerepel a régi följegyzésekben, így *Greky*, *Gereki*, *Guereky*, *Gyrki* alakban. Okleveles említésére már 1156-ban találunk, a mikor Márton érsek *Gyrk* falu dézsmáját az esztergomi káptalannak adta. A sági konvent oklevele szerint 1262-ben

Felsőszemeréd. — Ivánka László kastélya.

Felsőszemeréd. — Gróf Steinlein Ottó kastélya.

Felsőfehérkút. — Laszkáry Pál kastélya.

Ipolybalog. — A Huszár-féle régi kúria.

László mester honti főesperes és testvére, Mihály, vásároltak itt földet; de László főesperes, a királyi család jegyzője, már a következő esztendőben, 1263-ban, az egész falura királyi adományt nyert. 1277-ben László, immár esztergomi prépost, újabb adományt nyert a falu határában. 1279-ben IV. László megengedte, hogy a királyi udvarban betegen fekvő prépost szabadon rendelkezzék birtokai fölött, mire a prépost összes birtokait az esztergomi káptalannak hagyományozta. 1288-ban László király a falut a vármegye hatósága alól kivonta és a káptalan földesuri hatósága alá helyezte. Abban az időben *Málasi* Adorjánnak is volt itt négy ekényi földje, a melyet 1290-ben az esztergomi káptalan más birtokáért elcserélt. A XV. századbeli oklevelekben *Gyeörk*, *Gyeork*, *Geork*, majd *Gyerky* alakban akadunk a falu nevére. 1517-ben *Balogh* Miklóst találjuk itt kisebb birtokban. A török hódoltság korában, a XVII. század végén, a falu csaknem teljesen kipusztult és csak később települt újra. Az esztergomi káptalan a mult századig volt a község ura. Jelenleg nagyobb birtokos nincsen a faluban. A róm. kath. templom 1808-ban épült. Gyerk községhez tartozik *Szovád puszta*.

Gyügy, tót kisközség, 28 házzal és 134 ág. h. ev. lakossal; postája helyben van, vasúti állomása és távirója Egeg. A *Földváry* család régi birtoka volt. A XVIII. században azonban a *Szulyovszky* családot találjuk itt; később a *Zmeskall* család szerezte meg a birtokot, a mely jelenleg gróf *Oberndorf* Hugóé. Gyügy határában ismert kénes ásványvíz- és savanyúviz-források vannak. Gyügy.

Gyürki, a Kopaszdomb alatt fekvő magyar kisközség, 43 házzal és 206 róm. kath. és ág. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmaton, postája Kőkeszin van. A község okleveles említését Nyék határjáró levelében, 1351-ben találjuk, a mikor *Gyiörk* alakban szerepel. Innen vette nevét a *Gyürky* család, melynek itt még a mult század elején birtoka volt. A század derekán már gróf *Teleki* László és báró *Majthényi* László a birtokosok. Jelenleg magának báró Majthényi Lászlónak van itt nagyobb birtoka. Gyürki községhez tartozik *Pető puszta*. Gyürki.

Haraszti, az Ipoly völgyében fekvő magyar kisközség, 32 házzal és 165 róm. kath. és ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása, postája és távirója Balassagyarmat. A falu első okleveles nyomára 1244-ben, IV. Béla király egyik adomány-levelében találunk, mely Harasztit a koarszegi várbirtok határának mondja. A falu neve 1330-ban *Haraza-Gyarmath* alakban fordul elő. A XVIII. században a *Gyürkyek* birtoka volt. A mult század első felében a *Zichyeket* és báró *Majthényi* Lászlót uralta; jelenleg a gróf Zichy-féle szeniorátusnak van itt nagyobb birtoka. A község dülői közül az Aranybánya birhat valamelyes jelentőséggel. Haraszti.

Házasnénye, magyar kisközség, 27 házzal és 216 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró állomása Balassagyarmaton, postája Lukanényén van. A *Dobák* család ősi birtoka volt, melyet IV. Béla király adományozott 1243-ban a nyitramegyei Chinoránért cserébe. E család osztozkodása alkalmával, 1337-ben, Demeter fiai, a *Dacsó* család ősei, nyerték a jószágot osztályrészül. 1418-ban a *Luka*, *Mocskos* és *Palásthy*-családokat találjuk itt. A XVIII. században a *Terstyánszkyakat*, a XIX. század derekán pedig a Terstyánszkyakon kivül, még a *Fekete* családot is uralta. A régi Terstyánszky-féle kastélyt ezidőszerint Terstyánszky Laura lakja. A falubeli róm. kath. templom 1500-ból való. Házasnénye.

Hegybánya, azelőtt *Pierg*, magyarral és részben némettel vegyes tót kisközség, 210 házzal és 1667, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Selmeczbányán, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely, bányahivatallal és kir. erdőgondnoksággal. Régi bányatelep, melynek érczbányászata már századokkal ezelőtt is híres volt. A török dúlások alatt a község sok zaklatást szenvedett a portyázó török hadaktól, melyek a falut nem egyszer kifosztották. A helység róm. kath. temploma 1650-ből való. Hegybányán élénk társadalmi életet találunk, népes kaszinóval. Az ipart a drótkötél-gyár képviseli a faluban. Hegybánya.

Helemba, az Ipoly torkolatánál fekvő magyar kisközség, 210 házzal és 930 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása helyben, távirója és postája Szob. Helemba neve már 1124-ben szerepel az okleveles följegyzésekben. 1138-ban II. Béla király a dömösi prépostságnak 33 helembai halászt ajándékozott. II. Endre idejében Róbert érseknek kiváló gyümölcsöse volt itt, a miről érdekesen emlékezik meg az a királyi rendelet, mely halálbüntetést mér azokra a dunai halászokra, a kik a Helemba szigeti érseki kertből almát lopnak. Később az oklevelek szintén az esztergomi érsekséget nevezik meg a falu uraként. Jelenleg Helemba.

az esztergomi főkáptalannak van itt nagyobb birtoka. Helemba róm. kath. temploma a XVII. századból való. A községhez tartozik a *Somosi puszta.*

Hidvég. *Hidvég*, ipolymenti magyar kisközség, 191 házzal és 886 róm. kath. vallású lakossal; vasúti, távíró- és postaállomása Drégelypalánk. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik, melyről már 1290-ben találunk okleveles adatokat, a mikor is a *Hunt-Pázmán* nemzetség egyik tagja, a *Balassa*-családbeli Péter leányával kötött házassága révén, a hidvégi favárat kapta hozományul. 1356-ban és 1399-ben *Hydwegh* alakban említik az oklevelek ezt a helységet, a hol akkor a vármegye a közgyűléseit is tartotta. 1438-ban Albert király, koronáztatása emlékére, *Pálóczy* György érseknek adományozta a birtokot, a mely akkor a drégelyi vár tartozékaként szerepelt. Pálóczy révén az esztergomi érsekség kapta és mindvégig megtartotta. Hidvég közelében terült el az *Aba* nevű elpusztult község, melylyel 1290-ben találkozunk; a hajdani falunak azonban most már a helye sem állapítható meg. Hidvéghez tartoznak a *Gyürki* és *Primási puszták.*

Hont. *Hont*, ipolymenti magyar kisközség, 179 házzal és 803 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása, postája és távírója Ipolyság. Ez volt a vármegye első székhelye. A *Hunt-Pázmán* nemzetség ez ősi fészkét Hunt vezér még Géza fejedelem korában alapította. Az alapításról, valamint Hunt várának első szerepéről csak a hagyomány nyújt bizonytalan értékű adatokat. Hunt várkastélya a mostani falutól befelé, az Ipoly akkori félszigetén állott és a lenyesett földoldal alkotta természetes védőfalát. Hunt vezér testvére, Pázmán, a falun kívül eső Kukucska- vagy Pázmán-hegy tetejére építette a maga várát, de ennek is csak a síma alapja látható ma. Hunt vára nem állott soká; egyes kútfők szerint a XIII. század végén dúló polgárháborúkban, Kún-László és III. Endre királyok idejében, az egymással viaskodó országnagyok harczaiban pusztult el. A mult század derekán e helyen rendezett ásatás alkalmával, harczi bárdok és szekerczék rozsdás vasai között, emberi maradványokra is találtak a várhely egyik udvarában és a kiásott tárgyak állítólag a XII. századra vallottak. Hiteles okleves említést a községről 1339-ben, Olvár határjáró levelében találunk; további adatot pedig csak egy századdal később, 1438-ban, az az adománylevél nyújt, melylyel Albert király, koronáztatása emlékére, *Pálóczy* György esztergomi érseknek ajándékozta ezt a birtokot. Ugyanez az oklevél is még a drégelyi vár tartozékának mondja Hont földjét. Két századon át ismét hiányzanak az adatok a község történetéről; csak a török hódoltság korában találunk újabb nyomokra, a mikor a község lakossága sokat szenvedett a törökök zaklatásától. A XVII. században dúló zavarokban annyi gyötörtetés érte a községet, hogy lakossága szertemenekült, a mit igazol az a följegyzés, mely 1630-ban Hont községet a pusztult falvak között sorolja fel. A menekülő lakosok egyrésze a »Sárkánytörés« nevű, sziklába vájt üregben húzódott meg az ellenség elől. Egykorú naplójegyzetek szerint a nógrádi bég adómegtagadás miatt, Hont községből az összes családfőket, számszerint hatvan férfit, lemészároltatta; a falu végén álló kis kápolna körül a mult században sok emberi csontot ástak ki, melyeket a nógrádi basa mészárlásaival hoznak kapcsolatba. Hont község földesura mindvégig az esztergomi érsekség volt és jelenleg is ennek van itt nagyobb birtoka. A falu róm. kath. temploma 1775-ben épült. A község határában van a híres *honti szakadás*, a mintegy húsz méter mélységű sziklaárok, melyhez számos monda fűződik. A falu közelében sok mammuth-csontot találnak. Ugyancsak a honti határban, az őskori állatmaradványokkal rakott csitári völgyben van egy kút, melyet a néphit sokáig varázserejűnek vélt és hajdan tömegesen zarándokoltak oda a gyógyulást keresők. Hont községhez tartozik a *Kútberek erdészlak.*

Hontbesenyőd. *Hontbesenyőd*, azelőtt *Pecsenicz*, tót kisközség, 72 házzal és 345 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, postája és távírója Bát. A sági prépostság ősi birtoka volt, a miről már a XIII. században oklevél emlékezik meg. A török hódoltság korában, a sági prépostság többi jószágaival egyetemben, ez a falu is az ozmánok hatalma alá került és 1685-ig maradt török kézen. A mikor I. Lipót király az ellenségtől visszahódított birtokokat a hívei között újra fölosztotta, Besenyőd falut a jezsuiták kapták, a kiket közel egy századon át uralt a falu. Mária Terézia királynő, 1776-ban, az akkor alapított beszterczebányai püspökségnek adta Besenyődöt. Most a beszterczebányai káptalané a birtok. A jezsuiták emlékét őrzi egy régi kolostor-épület. A falu róm. kath.

temploma a husziták idejében épült. 1887-ben az egész községet tűzvész hamvasztotta el. Hontbesenyőd határán át római út vezet, melynek alapja égetett kő. A község lakói fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn.

Hontsomos, azelőtt *Driéno*, tót kisközség, 86 házzal és 366 ág. h. ev. lakossal; vasúti és távíróállomása Korponán, postája Csábrágvarbókon van. Legrégibb említését 1256-ban *Drino* alakban találjuk. Történelmi szerepléséről azok a följegyzések szólnak, melyek e birtokot a csábrági vár tartozékaként említik. A XVI. században *Bakács* Tamás kapta királyi adományként, és az ő révén került az *Erdődy*, *Pálffy* és *Krusics* családok birtokába, majd pedig Krusics özvegyének, *Balassa* Borbálának házasságával, *Koháry* Péter szerezte meg. A Koháry család a XIX. század kezdetéig maradt a birtokban, azután a herczeg *Koháry-Coburgok* örökölték, mely család mindmáig megtartotta. A falu temploma 1773-ban épült. Hontsomos határában van a *Malomvölgy irtvány* és az *Ó-Driénó-puszta*. Hontsomos.

Horhi, a Szikincze-patak mentén fekvő magyar kisközség, 88 házzal és 370 ág. h. ev. és ev. ref. vallású lakossal; vasúti állomása, postája és távírója Léva. Ősidők óta megült hely, a mit a határában kiásott római tárgyak bizonyítanak. A faluról már 1349-ben oklevél emlékezik meg, mely *Horeh* alakban jegyzi fel a nevét. A *Horhy* család névadó birtoka volt, a miről az 1552. évi örökvallás tanuskodik. Később, 1629-ben a *Pomoti* családot találjuk a birtokban. A XVIII. században nemes közbirtokosság lakta a falut; közöttük legjelentékenyebb volt a *Belházy* család, melynek 1755-ből való nyárilaka ma is áll és jelenleg *Belházy* László tulajdona. Ebben a nyaralóban sok becses régi oklevél, könyv, kép és czímer látható. A község ág. h. ev. temploma 1820-ban, az ev. ref. pedig 1869-ban épült. Horhi.

Horváti, a Selmecz-patak mellett fekvő magyar kisközség, 56 házzal és 320 róm. kath. vallású lakossal; vasúti, távíró és posta-állomása Tompa. A *Horváthy*-család ősi birtoka volt, melyet a család ősei, Lóránt és Lőrincz, 1277-ben nyertek adományban IV. László királytól. Loránt fia, Lukács, a ki Róbert Károly udvarában királyi apród volt, újabb adományt nyert Horvátira. 1413-ban bizonyos Jacobus de *Horuathy* nevű nemes is szerepel, a ki Szalatnya községben királyi ember volt. A XVIII. században, a Horváthyakon kívül, a báró *Hellenbach*, *Disznóssy*, és *Földváry*-családok voltak a község földesurai; jelenleg pedig báró *Majthényi* Lászlónak és *Ivánka* Lászlónak van itt nagyobb birtokuk. Horváti községhez tartozik a *Hidegvölgy-major*. Horváti.

Illés, ezelőtt *Ilia*, a Szitnya hegy alatt fekvő tót kisközség, 81 házzal és 581 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Selmeczbányán, postája Selmeczstefultón van. Ősrégi település hely, a mit az itt kiásott hamvvedrek és sirok igazolnak. A község régisége mellett tanuskodik temploma is, a mely 1225-ből való. A falú dülőnevei között történelmi emléket sejtet a Tatárrét, melyhez monda is fűződik az 1599. évi tatárveszedelemről. Illés község határában fekszik a régi korból való *szitnyai vár* romja, mely vár a korábbi századokban fontos szerepet játszott a vármegye felső részének történetében. A szitnyai vár tulajdonképpeni históriája a XVI. század derekán kezdődik, a mikor *Balassa* Menyhért itt megfészkelvén magát, 1546-ban a régi várat kitatarozta és újból megerősítette, hogy azután innen intézze támadásait a bányavárosok ellen. A rablóvár csakhamar hirhedetté lett, úgy, hogy az 1547. évi XII. törv.-czikk, több más hasonló várral együtt, Balassa Menyhért szitnyai fészkének lerombolását is elrendelte. A Ferdinánddal daczoló, Szapolyai párti főispán ellen gróf Salm császári vezért küldték a szitnyai vár bevételére; ámde a vár jó ideig ellenállott. Makri Lukács, az akkori várnagy, azonban nem tudta a várat mindvégig megtartani, mert a várnép, szabad elvonulással megalkudván, föladta a védelmet. A vár lerombolását elrendelő törvényt mindazonáltal még sem foganatosították, így tehát a vár tovább is állott. A Csábrággal együtt a *Pálfiak* kezébe visszajutott birtokot 1560-ban Pálfi Katalin révén *Illésházy* István szerezte meg; majd *Joó* János és ennek neje, *Balassa* Borbála jutott a birtokhoz. Balassa Borbála özvegységre jutván, új házasságot kötött *Koháry* Péterrel, a ki így magának szerezte meg az uradalmat. Koháry Péter a csábrági és szitnyai birtokra királyi adománylevelet nyervén, a csábrági és szitnyai előnevet vette föl. A Thököly-féle harczok idején a szitnyai vár ismét szerephez jutott; akkor Nagy Ádám volt a kapitánya. Az erőd ezután már nem sokáig tartotta magát, Illés.

mert a Rákóczi-féle szabadságharcz idejében, 1702-ben, lerombolták, nehogy az ellenfél elfoglalhassa.

Inám. *Inám*, magyar kisközség, 126 házzal és 494 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása Drégelypalánk, postája Ipolybalog. Elsőizben 1260-ban említik a följegyzések.

Már a XIII. században egyházas hely volt; abból az időből ismerjük Márton nevű papját, a ki 1291-ben Both fia Benedek comes végrendeletének tanúja volt.

A falu birtokosait a XVI. század eleje óta ismerjük. 1506-ban *Werbőczi* István és Terjéni *Radnóti* György kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek egymással, melynek következtében az utóbbi Inám falut kötötte le. Radnóti György magtalan halála után, 1515-ben, Ulászló király megerősítette ebben a birtokában Werbőczit, a kitől fiúsított leánya örökölte és az viszont az esztergomi káptalannak adta. 1539-ben János király a *Bolgár* családnak adott itt kuriális birtokot, melytől a család az Inámi előnevet vette föl.

Az újabb korban a *Berzeviczy*-család szerezte meg a birtokot, melyet *Ehrenstein* Mór, attól pedig jelenlegi tulajdonosa, *Lavatka* Béla vásárolt meg. Kuriális birtokuk volt itt a *Skerlecz* és a *Buriss*-családoknak is, de azok birtoka is idegen kézbe került.

Inám községben ezidőszerint *Sőtér* Kálmánnak, az országoshírű méhészeti szakirónak van kiváló méh-telepe, a melyet 1874-ben alapított és azóta évről-évre gyarapít. A falubeli róm. kath. templom mintegy ötszáz éves, de 1895-ben átalakították és kivetkőztették eredeti alakjából. Inámhoz tartozik a *Buriss major* is.

Ipolybalog. *Ipolybalog*, Ipolymenti magyar kisközség, 123 házzal és 626 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Drégelypalánk, postája helyben van. 1232 ben, *Bolug* néven, már ismert hely volt, melyet II. András király zólyomi uradalmához csatolt. 1351-ben Nyék határjáró levelében találkozunk vele. E községtől vette nevét a *Baloghy*-család, melynek ősi birtoka volt; a család egyik tagja, Sándor, 1447-ben Hont vármegye követe. A Baloghyak itt még a mult század elején is földesurak voltak, de rajtuk kivül *Szentkirályi* Lászlónak is volt birtoka. Jelenleg *Huszár* Aladárnak van nagyobb jószága.

A falu régisége mellett szól az 1100-ból való temploma, melynek tornyán kereszt helyett korona van. Ennek a koronának történetét a néprege tarka köntösben és tömérdek változatban hagyta nemzedékről nemzedékre. Forrásaink azt a magyarázatot fűzik ehhez a hagyományhoz, hogy a Venczel és Róbert Károly királyok közötti viszályban Venczel a magyar szent koronát magával vitte és útjában a szent korona az ipolybalogi templomban pihent. Ennek emlékére van a templom tornyán korona, melyet a nép kegyelettel őriz. A templom kőfallal övezett, érdekes épülete a vármegye egyik nevezetesebb történelmi emléke.

Régi kúriát is találunk a faluban, a melyet Huszár Aladártól jelenleg Garamveszelei *Kazy* Lázár bérel. A község lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Ipolybaloghoz tartozik *Ináncs puszta.*

Mintegy fél ezredév előtt, a falu közelében terült el a *Kalonta* nevű hajdani község, melynek ma a nyomát sem találjuk; ettől vette nevét az a *Kalontai* család, melynek egyik tagja, György, 1499-ben a vármegye alispánja volt.

Ipolydamásd. *Ipolydamásd*, magyar-tót kisközség, 92 házzal és 649 róm. kath. vallású lakossal; vasúti, posta- és táviró állomása Szobon van. A XIII. század óta ismerjük; 1262-ben *Damas* néven szerepel. A népmonda szerint hajdan várhely volt és a vár ura, *Zách* Feliczián, innen indult boszúló útjára a királyné udvarába, Visegrádra. Ez a monda azonban nem támaszkodik semmiféle történeti alapra, mert a Záchoknak nem volt birtokuk Hontban. Az okleveles följegyzések szerint, II. Lajos király korában a *Désházi* család volt a földesura, később az esztergomi káptalan szerezte meg zálogváltság czímén. A török hódoltság korában a törökök 1581-ben, palánkkal erősítették meg és várat is építettek, de a falu nem viselte soká a török jármot. 1646-ban *Bercsényi* László volt a vár kapitánya, kinek távollétében a váczi törökök a várat megrohanták, a várőrséget és a falu lakosságát leölték, magát az erősséget pedig földig lerombolták. A hajdan magyar községbe a törökdúlások után tótokat telepítettek. Az esztergomi káptalan ma is ura e birtokának. A falubeli templom 1861-ben épült.

Az ipolybalogi templom.

Ipolyfödémes, magyar kisközség, 85 házzal és 473 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Drégelypalánk, postája Nagyfalu. Először. 1262-ben, *Fedemus* alakban bukkanunk a nevére. Első ura a *Hunt* nemzetségbeli *Jákó*, a *Födémesi* család őse volt a XIII. században, mely családnak egyik tagja, Miklós, tanúként szerepel abban az oklevélben, melylyel Kázmér fia Lampert mester birtokot adományozott a sági prépostságnak. 1482-ben *Jákóffi* István, Lithvai *Horváth* Péter és *Horváth* Dömjén leányai pörösködtek a födémesi birtokért. Hajdan a község Palást szomszédságában terült el, de a török zaklatásoktól megriadt lakosság, 1552 körül, mindenestül elköltözött és a falu mai helyére települt át. Ennek emléke az a templomrom, melyet határában pusztatemplom néven ismerünk. A XVIII. század elején a *Szmrecsányi* családot találjuk a birtokban; a mult század elején pedig a *Coburg*, *Terstyánszky* és *Lipthay* családok voltak a földesurak. Később *Jankovich*, azután *Eichelburg* szerezte meg, az utóbbitól viszont gróf *Crouy* vásárolta meg. Jelenleg a herczeg *Coburg* családnak, továbbá gróf *Somsich* Ödönnek, *Horváth* Bélának és *Kondor* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A falubeli templom 1757-ben épült. Ipolyfödémeshez tartoznak a *Katinka* és *Raj puszták*. Ipolyfödémes

Ipolykeszi, magyar kisközség, 68 házzal és 385, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távírója Balassagyarmat, postája Nagycsalomia. 1248-ban IV. Béla király *István* ötvös-mesternek hasznos szolgálatokért, *Kezd* vagy *Keszen* földjén, a királyné és a királyi herczeg birtoka között, két ekényi szántóföldet adományozott. 1252-ben ugyancsak IV. Béla király *Simonnak* és társainak Kezd, vagy Keszen területén levő hét ekényi földjét elcseréli a szalkaiak más birtokáért. Szerepel még a község neve az 1256-ban végzett határjárásban is, melyet Baach mester irt le; de ebben a leirásban az Ipoly név nincsen említve és így kétes, vajjon több más, Keszi nevű község között éppen Ipolykeszit kell-e értenünk. Oklevél említi a falut 1353-ban *Kezyw* alakban, akkor *Keszü* Bogod birtoka volt. A további századok során a *Luka* család merül fel e helységben, mely családot a XVIII. században a *Farkas*, gróf *Ráday* és a *Boros* családokkal együtt találjuk a birtokban. Az újabb korban a *Bory*, *Laszkáry*, *Berzsenyi*, báró *Stummer*, *Luby* és *Terstyánszky* családokat uralta. Jelenleg Terstyánszky Andrásnak és *Kondor* Józsefnek van nagyobb birtoka és mindkét birtokosnak kastélya. A két kastély közül a Terstyánszky-féle régebbi építmény; a másikat a Laszkáryak építették és Kondor József átalakította. A falu temploma régi, de 1899-ben restaurálták. *Ipolyi* Arnold néhai nagyváradi püspök és híres tudós, e falúban töltötte ifjúságát, a minek az emlékét a templom falába illesztett tábla örökíti meg. Ipolykeszi.

Ipolynyék, magyar kisközség, 329 házzal és 1557 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távírója Drégelypalánkon, postája helyben van. Járási és körjegyzőségi székhely. Azelőtt, Alsó- és Felsőipolynyék névvel, két külön község volt, mígnem a kettőt 1905-ben Ipolynyék közös névvel egyesítették. A *Nyék* nemzetség ez ősi birtoka azon hetven falu között szerepel, melyeknek dézsmáját Márton érsek, 1156-ban, az esztergomi káptalannak adta. Az 1232. évben II. Endre király a birtokot zólyomi uradalmához csatolta. A XIV. századbeli oklevelekben *Nyek alias Korláthfölde* alakban fordul elő, a mikor 1351-ben *Venczel* fráter a sági konvent előtt *Varbói* Mihály fiának, Lászlónak adta itteni birtokát. A híres nyéki szőlőhegyekről már 1354-ben emlékezik meg az egri káptalan. A XV. század kezdetén, 1421-ben *Nyéki* Jánost, 1439-ben pedig Nyéki Demetert találjuk birtokban. A század végén, 1494-ben, az esztergomi káptalan a *Nyéki*, *Szécsényi* és *Révai* családok birtokait megvásárolta és az egyesített jószágot a mult századig megtartotta. A XV. század végétől, 1494-től, 1544-ig itt tartotta a vármegye közgyűléseit, úgyszintén 1612-, 1692- és 1725-ben is. 1524-ben *Szobi* Mihálynak is volt itt része. A XVII. században osztályosak voltak itt a *Darvas* családbeliek, kiktől a század végén a *Laszkáryak* és *Rádayak* örökölték a birtokot. A Laszkáryak mindvégig megtartották részüket; a Rádayak része azonban többször cserélt gazdát: előbb. a XVIII. század elején, a gróf *Telekiek* örökölték, kiktől a mult században báró *Majthényi* László szerezte meg. Földesurak voltak itt még a XVIII. században a *Koháryak*, majd a mult században a herczeg *Coburgok*, *Berzeviczy* Béla és a *Fekete* család is. Jelenleg herczeg Coburg Fülöpnek, báró Majthényi Lászlónak, ifj. Laszkáry Gyulának, Fischer Bertalannak és Ehrenstein Mórnak van nagyobb birtoka. A községben négy kastély van; ezek legrégibbje a gróf Teleki-féle, mely báró Majthényi László révén, *Horváth* Béláé lett. Csinos Ipolynyék.

kastélya és birtoka van itt még *Haydyn* Károlynak. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A falu temploma 1846-ban épült. Ipolynyékhoz tartoznak a Huszárház és a Józsefmajorok, továbbá a Leklincz puszta, mely hajdan falu volt és 1351-ben szerepel az oklevelekben, a mikor *Neklincz alias Neghlyncz* alakban írták a nevét.

Ipolypásztó. *Ipolypásztó*, magyar kisközség, 220 házzal és 1032 ev. ref. és róm. kath. vallású lakossal; saját vasúti állomása, távirója és postája van. Körjegyzőségi székhely. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik, melyet már a XII. században említenek a följegyzések. Első uraiként a *Hunt* nemzetségbeli *Lampert* comest és nejét, *Zsófiát*, László király húgát, ismerjük, a kik 1135-ben e birtokukat a bozóki prémontrei kolostornak ajándékozták; a konvent ez oklevelében *Paztuh* alakban szerepel a neve. Ugyanakkor Pásztón már apátság is volt, a mint ezt II. Béla királynak 1138-ban kelt oklevele igazolja, melylyel a dömösi zárdának az alsó Ipolyon szabad halászatra ad jogot: »in Ubadi est vivarium quod est commune cum abbate Pastuhiense«. A XIV. században a *Pásztói*-család merűl fel, melynek egyik tagját, Domokost, 1369-ben László nádor eltiltja a Laposd nevü föld elfoglalásától. A XVI. század elején *Lévai Cseh* Zsigmond második neje, *Pásztóhai* Anna révén jutott a birtokhoz, de azt Ferdinánd király a mohácsi vész után, 1529-ben, tőle elvette és Anna királynénak adta. Az 1546. évi XLIV. törvényczikk a pásztói kolostornak várrá való megerősítését rendelte el, ámde a török hadaknak ez az erősség nem tudott ellentállani és az ellenség elhódította. Alighanem akkor szűnt meg az apátság is, melyről a későbbi följegyzések már nem beszélnek. A czisztercziták XV. századbeli temploma azonban még ma is fennáll, de régi kőfalaiból, a melyek körülvették, csupán romok maradtak meg. A török hódoltság megszüntével gazdátlanná vált jószágot *Esterházy* Pál nyerte királyi adományként; a pásztóiak azonban, régi kiváltságaikra hivatkozván, ellentmondtak a birtokba való iktatásnak, a miből hosszas pör támadt, mely végre is az Esterházyak javára dőlt el. Ipolypásztó 1872. évig maradt e család tulajdonában, mígnem, az Esterházy-féle hitbizomány egy részének eladásával, ezt a jószágot Baráti *Huszár* István szerezte meg, kinek leánya, férjezett gróf *Pongrácz* Vilmosné, 1886-ban, hozományul kapta és jelenleg is birtokolja. Ipolypásztó régi pecsétje a saját vérével tápláló pelikánt mutatja, ezzel a fölirattal: »Ipoli Pásztó falu pecséti. 1691«. A község régiségét bizonyítják az itt kiásott cserépurnák és fegyverek, továbbá a határ egy részén átvonuló római út. Ipolypásztóhoz tartoznak: *István-major* és *Zalabai puszta*.

Ipolyszakállos. *Ipolyszakállos*, magyar kisközség, 193 házzal és 1164 róm. kath. és ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása, postája és távirója van helyben. Körjegyzőségi székhely. Már az őskorban települt hely volt, a mit a határban talált régiségek bizonyítanak. A községről már 1299-ben oklevél emlékezik meg, mely *Possessio Zakalos* névvel jelöli meg a falut. 1437-ben *Lévai Cseh* Zsigmond erdélyi vajda zálogba kapta Zsigmond királytól. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle uradalomhoz tartozott, melyet azután a *Huszár*-család szerzett meg vétel útján; jelenleg Huszár Tibornak van itt nagyobb birtoka. A község róm. kath. temploma a XVII. századból való; az ág. h. ev. templom 1832-ben épült.

Ipolyszécsénke *Ipolyszécsénke*, magyar kisközség, 88 házzal és 442 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Drégelypalánk, postája Nagyfalu. Már 1399-ben *Zelchen* névvel szerepel. A XVIII. század elején a *Szombathelyi* családot találjuk a birtokban. A mult század elején *Lipthay* Lajos és György, azután *Jankovich* és gróf *Crouy* voltak a község földesurai; a *Lipthayak* csinos kastélyt is építettek ide. Újabban *Králik* Lajosnak volt itt nagyobb birtoka, mely jelenleg gróf *Somsich* Ödöné és ő lakja a régi kastélyt, melynek parkjában meleg forrásra akadtak. Másik régi kastély is van a faluban, melyet a *Krecsmár* család építtetett. Ipolyszécsénke község körjegyzőség székhelye. A róm. kath. hívek temploma igen régi, építési idejét a XIII—XIV. századra teszik.

Ipolyvecze. *Ipolyvecze*, magyar kisközség, 155 házzal és 852 róm. kath. és ág. hitv. ev. lakossal; vasúti megállója helyben, postája és távirója Drégelypalánkon van. Már 1285-ben *Huntfi* Demeter drégelyi várának tartozéka volt. A későbbi századok során a *Koháryak* szerezték meg a birtokot, majd e család kihalta után, a herczeg *Coburgok* léptek az örökébe. A XVII. században osztályos volt a birtokban a *Darvas* család, melytől a század végén a *Laszkáry* és *Ráday* családok örökölték; a Ráday-részt a XVIII. század elején a gróf *Telekiek* szerezték meg, a kik közel két évszázadon át maradtak a birtokban, mígnem báró *Majthényi* László lett e rész

ura. A Laszkáryak mindvégig megtartották a maguk részét és jelenleg, herczeg Koháry-Coburg Fülöp uradalma mellett, ifj. Laszkáry Gyulának van itt nagyobb birtoka. Temploma 1750-ből való. Ipolyvecze községhez tartozik a *Nyires-puszta.*

Kalászi, azelőtt *Klaszita*, a Szitnya patak mellett fekvő tót kisközség, 21 házzal és 98 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Teszér, postája és távirója Bát. Első uraként 1290-ből a *Hunt* nemzetségbeli *Welk* fiát Sándort ismerjük, A későbbi századokban nem akadunk a falu ckleveles említésére. A XVIII. században a *Gerhard*, a *Sembery*, majd a *Gudics* családok voltak az urai, mely utóbbi családot a mult században is itt találjuk. A XIX. század derekán, a szabadságharcz előtt, a *Baross*-család, később pedig a *Luka* család szerezte meg; jelenleg nincs nagyobb birtokosa. Kalászi.

Kálnaborfő, a Búr patak mellett fekvő magyar kisközség, 32 házzal és 270 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, távirója Bát, postája Csánk. 1275-ben említik először, a mikor IV. László király *Márton* fia Miklósnak, az elpusztult Bwry földet ajándékozván, a birtok egyik határául *Borfői Mikus* földjét jelölték meg. Ugyanezt a birtokot, Márton fia Miklósnak magvaszakadtával, I. Lajos király, 1373-ban, *Burfeui* Jánosnak hagyományozta. Borfő községről és a Borfői-családról még korábbi, 1342-ből való adatot is találunk, a midőn Moroncsuk mester, honti főispán és a vármegye négy szolgabirája bizonyítják, hogy *Borfői* Lőrincz fiai: István, Mihály és Jakab, Borfőn levő részjószáguk birtoklásától Borfői Tegzes István fiait: Tamást, Bakát, Michket és Zomort eltiltották. 1348-ban az esztergomi káptalan tanuskodik arról, hogy Borfői Lőrincz és fiai, István és Jakab, a Borfői István fia Michk megöletéséért, büntetésül 22 márkát lefizetnek és Borfeuban levő birtokrészüket örök időre átruházzák a Michk testvéreire. A sági konvent bizonysága szerint, 1359-ben, *Terjéni* Mathk, a Borfői Lőrincz fiának: Istvánnak özvegye, az őt illető részről sógorai: Mihály és Miklós javára lemond. *Kálnay* Ferencz és testvérei 1506-ban nyernek Ulászló királytól adományt Borfőre, a melyet ettől fogva Kálnaborfőnek neveznek. A mult század elején a *Körmendy*, *Baross*, majd a báró *Bakonyi* családok voltak a földesurai. Jelenleg özv. *Mailáth* Lászlóné, sz. br. Bakonyi Mária birtoka. A faluban csinos, régi kastély van, melyet a Baross család építtetett. A község nevezetességei azok a sziklába vájt barlangok, melyek határában sűrűn láthatók. Van itt nagyobb kőbánya is. A község róm. kath. templomát 1760-ban építették. Kálnaborfőhöz tartoznak a *Hajlós-* és *Kőhatár-majorok.* Kálnaborfő.

Kecskevarbók, (régente *Középvarbók*, melyet a tótok Kozivarbóknak ejtettek ki és ezt helytelenül Kecskevarbókra magyarosították,) tót kisközség, 23 házzal és 139 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Bozók. A történelmi följegyzések nem részletezik Kecskevarbók község multbeli szerepét; a falu a bozóki uradalom tartozéka lévén, annak sorsában osztozott. A mohácsi vészig a prémontrei rendet uralta, az ellenkirályok korában *Balassa* Zsigmond elfoglalván a bozóki uradalmat, Kecskevarbók is gazdát cserélt. A Balassák után a *Fánchyak*, majd pedig a XVII. század derekán az esztergomi érsek következett a birtoklásban. A faluban templom nincsen. Kecskevarbók.

Kelenye, magyar kisközség, 89 házzal és 431 róm. hath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Drégelypalánk, postája Nagyfalu. Már 1259-ben a Hunt nemzetség régi birtokaként szerepel; az egyik Hunt özvegye, Ebruning asszony, a birtoka harmadát, melyet a férjétől nászajándékul kapott, 1259-ben a sági prépostnak adta. 1260-ban Béla király a Hunt várhoz tartozó *Kelenach* földjét *Vaczik* fiainak: Marczel, Bátor, Soph és Hrabor fivéreknek adta. 1402-ben *Kelenye* alakban találkozunk a község nevével az oklevelekben. A XVIII. században a *Szmrecsányi* és *Kubinyi* családot találjuk a birtokban; az újabb korban pedig a *Luka* családot és a *Csáky-Pallavicinieket* uralta a falu; az utóbbiak csinos kastélyt építettek ide. Újabb időben *Hanzély* Lászlónak volt itt birtoka, jelenleg pedig *Widder* Miksának és *Czek* Aladárnak van. Kelenye róm. kath. temploma a XVII. századból való. A községhez tartoznak: az *Ehrenfeld-puszta* és *Rákos-major.* Kelenye.

Kemencze, a Cserna patak mellett fekvő magyar kisközség, 258 házzal és 1326 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Ipolyság, postája helyben van. A vármegye egyik legrégibb községe, melynek első urául a Hunt nemzetséget ismerjük. A hagyomány szerint a *Hunt* családbeli *Godó* vetette meg a falu alapját, a ki ide várat is épített, melynek romjai a község körül elterülő erdőben ma is láthatók. Hogy a Huntok meddig maradtak e birtokukban, arról elágazók a vélemé- Kemencze.

nyek ; egyik forrás szerint a XIII. század végéig uralta e nemzetséget a község ; az okleveles följegyzések szerint azonban már a XII. században része volt itt az esztergomi érsekségnek, miként az abból az iratból is kitünik, melylyel Márton érsek a falu dézsmáját, 1156-ban, az esztergomi káptalannak ajándékozta. A XII. század első felében II. Endre király a maga számára foglalta le a birtokot és azt zólyomi uradalmához csatolta, miről egy 1232. évi oklevél emlékezik meg. A XIII. század vége felé, 1283-ban. Ladomér érsek határt járatott Kemenczén és e határjáró levél a ma is e néven ismert Bugyihó-hegyet, a Maros és a Kemencze patakokat is említi. 1291-ben III. Endre király Korponán kelt rendeletében bizonyos *Ferencznek* visszaadatta a János nevű birtokostól jogtalanul elfoglalt Kemencze földjét és Turi Péter fiával, Bensével, a ki királyi ember volt, kijelöltette a birtok határait. 1293-ban Ferencz a maga birtokrészét a sági konvent előtt hat márkáért *Pásztói* István comes fiának, Jánosnak, eladta. Ugyanez évben *Pásztói* István fiai : László, János és Miklós, az esztergomi érsek jobbágyainak okozott károk miatt, tizennégy rendbeli itéletben elmarasztaltatván, *Ladomér* esztergomi érsek nyerte el a birtokot, a melybe János mester, királyi udvari jegyző, iktatta be. Későbbi oklevél, 1319-ben, szintén az esztergomi érsekség birtokai közé sorolja Kemencze földjét ; ettől fogva az egyház máig is megtartotta a birtokot. Kemencze a XVIII. század derekán kezdett jelentősebb szerepre emelkedni, a mikor földesura : gróf Esterházy Imre esztergomi érsek és gróf Koháry András, a vármegye főispánja, 1751-ben, közös megegyezéssel Kemenczén vármegyeházat építtettek. Kis- és Nagy-Hontvármegyék rendei, negyvenkét éven át, évenként háromszor itt tartották közgyüléseiket, mígnem Kis-Hont 1802-ben Gömör vármegyébe olvadt. A kettős vármegye különválását nem sokkal élte túl a kemenczei megyeháza sem, mert 1806-ban leégett. Az épületromot 1858-ban az esztergomi érsek a kincstártól megvásárolta, újra lakhatóvá tette és uradalmi tisztjeit helyezte el benne. Kemencze község határában vadakban dús erdők terülnek el, a hova Mátyás király is gyakran ellátogatott, minek emlékét a Királyház nevű vadász- és juhászlak örökíti meg. Ettől a hajdani vadászkastélytól mintegy kilométernyire van a Királyné-pallaga, a hol, a hagyomány szerint, Beatrix királyné és udvarhölgyei sátrak alatt mulattak, míg a királyi férj az erdő vadját űzte. Mátyás király emlékét tartja fenn még a Király-kútja, a mely szintén közel esik ide. Jelenleg az esztergomi érsekségen kivül, *Aczél* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A község róm. kath. temploma Mária Terézia korában épült. Kemenczéhez tartoznak *Aczél-puszta*, *Királyháza* és *Okolicsányi-puszták*.

Királyfalu. *Királyfalu*, azelőtt *Kralócz*, tót kisközség 63 házzal és 330 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Németi, postája Berencsfalu. A község hajdan Zólyomvármegyéhez tartozott és csak 1880-ban csatolták Hont vármegyéhez. A mult század elején a herczeg *Coburg* családot uralta, de birtokosok voltak még a gróf *Telekiek* és a báró *Radvánszkyak* is. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Királyfalu ág. h. ev. temploma 1794-ből való.

Kiscsalomia. *Kiscsalomia*, ipolymenti tót-magyar kisközség, 46 házzal és 278 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása, postája és távirója Balassagyarmat. Első urai a *Hunt* nemzetség tagjai voltak és az 1303. évi osztály alkalmával *Miklós* fia, Miklós nyerte, a ki itt a *Kiscsalomjai*-családnak vetette meg alapját. Később a falu Nagycsalomia sorsában osztozott. A XVIII. században a *Zmeskall*-családot találjuk birtokban. A mult század derekán a *Tihanyi*-család, *Balczár* Mihály és *Pajor* István voltak itt földesurak ; jelenleg *Kondor* Emilnek van itt nagyobb birtoka és csinos urilaka. Az ág. h. ev. templom 1884-ben épült.

Kisgyarmat. *Kisgyarmat*, magyar kisközség, a Szikincze patak partján, 177 házzal és 821 r. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása s távirója Zalaba, postája helyben van. A falu nevével, *Praedium Garmoth* alakban, már a bozóki prépostság alapító levelében, 1135-ben találkozunk, hol a prépostság birtokaként van megjelölve. A következő században, 1297-ben, már *Possessio Gormot* alakban említi oklevél. A későbbi századokban kevés följegyzésre akadunk ; a XVIII. században már a herczeg *Pálffy* család az ura ; jelenleg herczeg Pálffy Miklósnak van itt nagyobb birtoka. A falu róm. kath. temploma a XIV. századból való, de 1887-ben restaurálták.

Kiskér. *Kiskér*, magyar kisközség, 75 házzal és 433 jobbára róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és távíró állomása Léva, postája Varsány. Már 1242-ben szerepel a neve a följegyzésekben. Első urai a *Simonyi* család ősei voltak. Simon fia, Adorján comes 1290-ben négy ekényi gyerki földjeért cserébe kapta a kéri birtokot, a melyet 1294-ben a családjabeli *Martonos* fia Simon comes fiainak

Ipolykeszi. — Kondor József kastélya.

Ipolynyék. — Haydin Károly kastélya.

Ipolyszécsénke. — A gróf Crouy-féle kastély. (Jelenleg gróf Somsich Ödöné.)

Kiskereskény. — Özv. Mailáth Istvánné kúriája.

Kistúr. — Az Ivánka kúria.

eladott. 1392-ben *Leökös* fiát, István mestert iktatták a birtokba. A XV. században *Lévai Cseh* Péter erdélyi vajda szerezte meg, kinek birtokában említik az 1428. és 1439. évi oklevelek is. E községtől vette nevét a *Kéry*-család, melynek egyik tagja, Gáspár, 1531-ben a török ellen megvédte Jajczát ; a család másik tagja, Ferencz comes, 1599-ben Hont vármegye alispánja volt. Az újabb századokban *Mailáth*-család volt a falu ura és jelenleg gróf *Mailáth* Györgynek van itt nagyobb birtoka.

Kiskereskény, magyarral vegyes tót kisközség, 33 házzal és 290 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Léva, postája helyben van. A falu nevére már 1242-ben akadunk. A község első birtokosaiként *Simon* fiait : Mihály, Martonos, Jákó és Füle testvéreket ismerjük, a kik a XIII. században birtokháborítás miatt pörben álltak Palásti Ivánka fiával, Jóbbal. A következő században, 1320-ban, a falu nevét *Kergken* alakban említi oklevél ; de már 1439-ben *Kereskény* a neve és ugyanigy szerepelt az 1411 és 1421-iki iratokban is. E falutól vette nevét a *Kiskereskényi* család is, melyről már a XIV. században találunk följegyzéseket. A XV. században a falu a lévai vár uradalmához tartozott. A XVIII. században az *Agárdy* családnak is volt része itt. A mult század elején a *Zmeskall*, *Plachy* és *Bakay* családok a falu földesurai, később örökség útján *Mailáth* Lajos szerzett itt birtokot. Ezidőszerint Mailáth István özvegyének és a *Honecz* családnak van nagyobb birtoka. Kereskény határában, a *Honecz* és *Mailáth*-féle majorokon kívül, a *Nyulvölgy-fogadó* van. Kiskereskény.

Kiskeszi, ipolymenti magyar kisközség, 101 házzal és 515 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása, postája és távirója Ipolypásztó. A falut a vármegye legrégibb községei közé kell sorolnunk, ha hitelt adhatunk annak a történelmi mondának, mely a *Pogányvár* nevű dülőjéhez fűződik és a mely azt a hagyományt örökíti meg, hogy a pogány magyarok itt váracsot emeltek és abban hosszú időn át védekeztek a kereszténység térítő munkája ellen. IV. Béla király 1248-ban, *István* ötvös-mesternek harmadfél ekényi földet adott itt adományúl. Ugyancsak Béla királytól nyertek itt birtokrészt a szalkai vendégek 1252-ben, cserébe más földekért. 1439-ben *Kezew* alakban akadunk a község említésére és akkor már az esztergomi káptalan birtokaként szerepelt, melyet az mindvégig meg is tartott. A községnek ősi románstílű temploma van. Kiskeszi határában van a *Káptalan puszta*. Kiskeszi.

Kisölved, a Szikincze patak mellett levő magyar kisközség, 87 házzal és 463 ev. ref. vallású lakossal ; vasúti állomása Zalaba, postája Garamkissalló és távirója Ipolypásztó. Már 1293-ban *Villa Vlued* alakban szerepel. A XVII. században az esztergomi érsekséget találjuk birtokban és a XVIII. században is ezt uralta a község ; jelenleg azonban nincsen nagyobb birtokosa. Kisölved ev. ref. temploma 1789-ből való. Kisölved.

Kispeszek, magyar kisközség Bars vármegye határának közelében, 17 házzal és 110 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és távíró-állomása Zseliz, postája Tergenye. Okleveles szereplésére *Kis-Pezek* névvel, 1324-ben akadunk először. A XVI. században Nagypeszek községgel együtt, *Dersfi* zselizi uradalmához tartozott. A XVIII. században a gróf *Berényi* családot találjuk a birtokban, de azt nem sokáig tarthatta meg, mert a mult század derekán már gróf *Esterházy* Jánost uralta a község. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Temploma újabb keletű. Kispeszek.

Kistúr, magyar kisközség a Korpona patak mellett, 50 házzal és 333 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és távíró-állomása, valamint postája Ipolyságon van. A falu okleveles szereplésére 1434-ben akadunk, de birtokviszonyait csak az újabb korból ismerjük. A XVIII. században a *Szentkereszty* családot uralta a község ; a mult század elején a *Mártonffy*, *Palásthy*, *Kalocsa* és utóbb a *Kappel* családok voltak itt földesurak. Jelenleg *Ivánka* Lászlónak van nagyobb jószága, csinos kastélylyal, melyben *Somogyi* Béla vármegyei főjegyző lakik. Kistúr.

Kormosó, tót kisközség, 81 házzal és 386 ág. ev. valású lakossal ; vasúti állomása és távirója Németiben, postája Berencsfalun van. A *Hunt* nemzetség ősi birtoka volt, melynek 1266-ban eszközölt határjárásáról emlékeznek meg az oklevelek. A falu, a litvai vár tartozékaként, 1342-ben, *Korompsou* alakban szerepel az oklevelekben. Innen vette nevét a *Kormosói* család, melynek ősei, Fülöp és testvérei, 1317-ben vásároltak itt birtokot. A XVI. században *Werbőczy* Istvánnak szolgált a helység ; később a csábrági vár tartozékaként, ennek sorsában osztozott. *Illésházy* István nádor feleségül vévén Csábrág asszonyát, *Krusics* János Kormosó.

özvegyét, *Pálfi* Katalint, e házassággal megszerezte Kormosó falut. Illésházyról a birtok *Joó* Jánosra és nejére, *Balassa* Borbálára szállott. Balassa Borbála révén a harmadik férje, *Koháry* Péter lépett az örökségbe és tőle a mai birtokos herczeg *Koháry-Coburg* család örökölte. Kormosó község közelében terült el hajdan a *Duhapula* nevű falú, mely 1342-ben a litvai vár tartozéka volt, azóta azonban nyomtalanúl elpusztult. Kormosó határában van a *Dóra gőzfürész-telep*, továbbá a *Teplicske* és *Zsarnószeg puszták*.

Kóspallag. *Kóspallag*, magyarral vegyes tót kisközség, 107 házzal és 607 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Szob, postája Márianosztra. Ez a falu újabb korban keletkezett; 1750-ben telepítették. A koronauradalom birtoka. A falubeli róm. kath. templom szintén újabbkeletű. Még a közelmultban is híres dohánytermő vidék volt.

Kóvár. *Kóvár*, Nógrádvármegye határánál fekvő magyar kisközség, 101 házzal és 513 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása, valamint postája Balassagyarmaton van. Az Árpádkori oklevelekben, *Terra Koarszeg* alakban akadunk a nevére, 1244-ben a *Hunt* nemzetség birtoka volt. 1303-ban *Miklós* fia Pázmány szerezte meg, a ki a *Kóvári* családnak vetette meg az alapját, mely családot még a XVIII. században is itt találjuk. A mult század elején a *Kubinyi*, *Dubraviczky*, *Bory*, *Géczy*, *Horváth*, *Ebeczky*, *Murányi* és *Prónay* családoknak volt itt birtokuk. Újabban gróf *Festetics* Leónak volt nagyobb birtoka, melyet 1905-ben parczelláztak. A község lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Kóvár községhez tartozik a *Szobok puszta*.

Kőkeszi. *Kőkeszi*, magyar kisközség, 46 házzal és 213, jobbára róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmaton, postája helyben van. Első urai a *Hunt* nemzetség tagjai voltak. Már a bozóki prépostság 1135. évi alapító levelében szerepel a neve *Kewkezew* alakban; ez oklevél későbbi korbeli átiratában *Kűkezü* név olvasható. IV. Béla király 1243-ban a honti várhoz tartozó *Kühesü* falut a *Dobák*, *Dona*, *Vaczik* és *Tyba* nevű nemeseknek adta. A község XIII. századvégi birtokosaira nézve adatokat nyújt az az 1296. évi oklevél, melylyel *Eustach* fia *Marosi* (de Marouch), *Bugud* nemes, továbbá *Lóth* fiai: *Hébeczi* (de Hebeth) György és István, valamint *Csákán* fia Ádám, perlekedő felekként, *Kesző* faluból megjelentek az esztergomi káptalan előtt és beiratták a *Kilián* comes fiaival, *Csalomjai* Pázmánnal és Miklóssal kötött birtokosztó egyezségüket. 1353-ban a *Dobák* nemzetségbeli Demeter fiai, Dacsó és Lóránt, a Dacsó család ősei, zálogúl nyerték a jószágot, mely azután a kezükön maradt. A következő században, a Dacsókon kívül, *Zecheni* Frank országbirónak is volt itt birtoka, melyet 1401-ben *Nényei* Jakabtól és *Iwani* Fülöptől vásárolt. 1407-ben *Penchi* Agátának, *Nyéki* László hitvesének, volt itten része. 1497-ben *Paska* Jánost, a mohácsi vész idejében pedig Berzenczei *Bornemissza* Jánost találjuk a birtokban. Az újabb korban a *Bende* család szerzett itt jószágot; a mult század első felében Bende Andrást, később pedig a *Sembery* és *Géczy* családokat találjuk itt. Jelenleg *Méhes* Sándornak, *Hódossy* örököseinek és *Ivánka* Lászlónak van jószáguk. A falubeli templom 1862-ben épült. Kőkeszihez tartoznak a *Nagymező* és *Teleki puszták*.

Középpalojta. *Középpalojta*, tót község, a Rieka patak mellett, 164 házzal és 906 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Alsópalojta. 1243-ban *Palota* névvel a honti vár tartozékaként szerepel. 1244-ben *Palahta* alakban akadunk újra a falu nevére, a mikor a *Turdos* nemzetségbeli *Posa* fiai, Turdos és Sándor, eladták itteni birtokukat *Roland* sági prépostnak. 1330-ban *Palacha* néven van említve és eddig mind a három Palojta együtt szerepel. 1439-ben találunk első nyomot a községnek *Alsó-* és *Felső-Palotha* néven való megoszlására. A XVIII. század első felében az *Ebeczky* és a *Luka* családokat találjuk itt birtokban. A múlt század első felében *Dacsó* Pál, *Blaskovics* Pál, *Luka* Lajos, *Sebastiani* József és a *Kacskovics* család voltak itt földesurak; jelenleg *Bende* Miklósnak van nagyobb birtoka és ő lakja a Dacsóék egykori kastélyát is. A község ág. h. ev. temploma 1621-ben épült. Középpalojta faluhoz tartozik a *Vrbina-puszta* és a *Czigánytelep*.

Középtúr. *Középtúr*, a Korpona patak mellett fekvő magyar kisközség, 49 házzal és 304 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolyság, postája Felsőtúr. A falu nevével a pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzékében találkozunk először. 1435-ben a *Vajda* és *Jánoki* családoknak volt itt birtokuk. E falutól vette nevét az a *Joannes de Thur* királyi ember, a ki a sági konvent

kiraboltatása ügyében Lévai Cseh Pétert megidézte. Ugyane családból Középtúron született Thúry György, a XVI. századbeli hires törökverő vitéz. A XVIII. században a *Palásthy* családot találjuk a birtokban; a mult század elején pedig a *Beniczky*, *Géczy*, *Mártonfy*, *Okolicsányi*, *Kasza*, *Pongrácz*, *Hán* és *Thury* családok voltak itt földesurak; a század derekán a Palásthy és Kalocsa családokat uralta a falu, jelenleg pedig *Ivánka* Lászlónak van itt nagyobb birtoka. A falubeli róm. kath. templom igen régi építmény.

Lászlód, a Litva patak mellett fekvő tót kisközség, 32 házzal és 254 róm. kath. vallású lakossal. A község vasúti és távíró-állomása Korponán, postája Litván van. A bozóki prépostság e hajdani birtoka a prépostság többi jószágainak sorsában osztozott. A XVIII. században a tanulmányalap birtokaihoz csatolták, jelenleg azonban nagyobb birtokosa nincsen. Lászlód.

Ledény, tót kisközség, 98 házzal és 546 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Teszéren, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. 1342-ben *Legen* alakban akadunk okleveles említésére és alig egy évtizeddel később, 1353-ban, Szebeléb község határjáró levelében, *Villa Legeen* alakban szerepel ismét. A falu hajdan a litvai vár tartozéka volt. A XVIII. században a *Géczy* és a *Török* családokat, a mult század első felében pedig, a Géczyeken kívül a *Bohus* családot találjuk a birtokban; majd ezeket a *Korompai*, *Szitár*, *Bodenstein* és báró *Billot* családok váltották fel. Jelenleg gróf *Ledebur* Adolfnak van nagyobb birtoka és kastélya. Ledény községhez tartoznak a *Kövérhegy* és *Paphegy-puszták*, továbbá az *Ujmajor*. Ledény.

Leléd, ipolymenti magyar kisközség, 124 házzal és 533 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása, valamint postája, Garamkövesden van. Az esztergomi érsekség birtoka, melynek multjáról kevés az adatunk; nevét 1262-ben említi oklevél, de későbbi időkből följegyzésre nem akadunk. Történelmi vonatkozást sejthetünk egyik dülőjének, »Széles földek a vár alatt« nevében. A falubeli templomot 1752-ben kezdték épiteni és 1774-ben fejezték be. A község határában fekszik a *Lelédhidi major*. Leléd.

Leszenye, a nógrádi határhoz közel fekvő magyar kisközség, 67 házzal és 429 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Balassagyarmaton, postája Újfalun van. Már a XIII. században egyházas hely volt és abból a korból János nevű papja is ismeretes, a ki 1291-ben, Both fia Benedek comes végrendeletének tanújaként, az esztergomi káptalan előtt hitet tett. A falu újabb említésére 1342-ben akadunk, a mikor *Lezenye* alakban szerepel. Abban az időben a litvai vár tartozéka volt. A XVIII. században már a *Majthényiakat* találjuk a birtokban, mely most báró Majthényi Lászlóé, a kinek itt csinos kastélya is van. Leszenye.

Letkés, ipolymenti magyar kisközség, 181 házzal és 960 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Szobon, postája Szalkán van. Az esztergomi főkáptalan régi birtoka, melyről már 1261-ben irott nyomra találunk, a mikor Benedek érsek Lőrincznek, az esztergomi keresztes lovagok mesterének tanúsága szerint, egyezséget kötött Letkés község lakosaival. Az érsekség mindvégig megtartotta e birtokát. A falu temploma 1811-ben épült. Letkéshez tartoznak a *Bakszarvai*, *Dávidrévi*, *Gallaaljai*, *Lelédhidi* és *Szaklói puszták*. Letkés.

Lisó, tót kisközség, 87 házzal és 502, túlnyomóan ág. ev. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Teszéren, postája Egyházmaróton van. Ősi település hely, a mint ezt a határában talált pogánykori temető bizonyítja. Egy 1268. évi oklevél szerint, *Pousa de Lyso* nevében találjuk nyomát a falu nevének. 1311-ben *Egyed* fia, Bede comes vette zálogba a birtokot. A XVII. században a gróf *Pálffy* családot uralta a falu, a XVIII. században pedig herczeg *Esterházy* szerezte meg, de része volt benne, a század első felében, a *Gyurcsányi* családnak is. Jelenleg *Schoeller* Pál lovagnak van itt vadban dús erdeje. Érdekes barlanglakásokat találunk a község határában, a hegyoldalban. A falubeli ág. ev. hivek régi temploma 1590-ből való, de azóta többizben átalakították; ebben a templomban gótbetűs felíratú, régi keresztelő-medencze látható. Lisóhoz tartoznak a *Koplaló* és *Kövérhegy majorok*. A falú határában kőbánya van. Lisó.

Litva, azelőtt Litava, tót kisközség 95 házzal és 753 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Korponán, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Litva, melynek első ura a *Hunt-Pázmány* nemzetség bozóki családága Litva.

volt, már a bozóki prépostság 1135-ben kelt alapítólevelében *Villa Lythva* alakban szerepel. Későbbi oklevél szerint bizonyos *Zaka* nevű birtokos két ekényi földet és kilencz jobbágyot ajándékozott a rendnek. A *Litvai*-család, mely ettől a helységtől vette nevét, a XIII. században szintén részes volt a birtokban. A litvai várról *Castrum Litua* alakban, elsőízben 1307-ben van okleveles megemlékezés. A sági konvent 1338-ból való oklevele szerint *István* fiai, Tamás és György, litvai birtokuk egy részét hetven márkáért eladják *Demeter* fiainak, András, Dacsó és Loránt palahatai földesuraknak. A község nevét a XIV. században a következő változatokban találjuk : *Lithwa*, *Lethwa*, *Lithavafeude*. A bozóki prémontreieket a XVI. század derekáig senki sem háborgatta a birtokukban, akkor azonban *Balassa* Zsigmond kiűzte onnan a szerzeteseket és a birtokot erőszakkal elfoglalta. Később az evangélikus *Fánchy* család lett a birtok ura, mely család a litvaiakat áttéríttette ; a mikor azonban, 1658 körül, *Szelepcsényi* érsek, majd pedig a jezsuiták lettek a birtokosok, a lakosság ismét visszatért a katholikus hitre. A Thököli- és később a Rákóczi-féle harczokat Litva is végig szenvedte. A bozóki prépostság többi jószágaival egyetemben, a litvai birtok is szerepelt abban a két századon át húzódott pörben, melyet a jezsuiták a nagyszombati papnevelő-intézet ellen folytattak, és a mely csak a múlt században nyert befejezést. A birtok jelenleg a Szent-Istvánról nevezett bozóki prépostság tulajdona. A falubeli régi templom alapja állítólag 1168-ból való és állítólag ennek a régi templomnak a szentélyét használták fel az 1788-ban átalakított mai templom sekrestyéjéül. A templom tornyát 1851-ben építették. Más verzió szerint a tatárok elől menekülő Béla király Litva mellett üdítő patakra talált, a mely mellett megpihenvén, ennek emlékére alapította az itteni ősi templomot. A nép ezt a forrást ma is Béla patakjának nevezi. Litva községhez tartozik a *Peres-puszta*, mely kétségkívül a hosszú időn át húzódott egyházi pörtől nyerte az elnevezését.

Lontó. *Lontó*, a hasonnevű patak mellett fekvő magyar kisközség, 133 házzal és 874 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és távíró-állomása Ipolyszakállos, postája helyben van. Először 1236-ban említik *Lomptow* vagy *Lumptou* alakban. *Lomptow* néven említi az az oklevél, mely 1276-ban IV. László királynak azt a rendelkezését közli, hogy a király *Kázmér* comes fiainak, Pongrácznak és Péternek visszaadatta lontói birtokukat, melyet atyjuk, IV. Béla király idejében elvesztett. Egy 1437. évi oklevél *Possessio Lonto*-ról szól, melyet *Lévai Cseh* Péter erdélyi vajda zálogul nyert Zsigmond királytól. E zálogbirtok későbbi sorsáról nem találunk adatokat. A XVIII. században a *Szent-Iványˇ* család volt a falu földesura, majd házasság révén a *Majthényi*, *Rakovszky*, *Okolicsányi* és *Podhorszky*-családok osztozkodtak rajta. Az újabb korban a *Bossányi*, *Bainville*, *Fejérváry*, *Rajner* Pál, *Ferenczy*, *Vaskovics* és *Szabadhegyi* családokat uralta a falu. Ezidőszerint *Jekelfalussy* Lajos honvédelmi miniszternek, a *Rakovszky* családnak, *Thék* Endre budapesti gyárosnak, *Sulpe* Alfonznak, továbbá Weiss Samu örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Három régi kastély van a faluban, ezek közül a Majthényi-féle jelenleg *Thék* Endrének, az ismert budapesti gyárosnak a tulajdona, a ki művészi ízléssel restaurálta a régi épületet, meghagyván annak eredeti, érdekes jellegét. Thék kastélyában gazdag könyvtár van. A kastély termeit Zsigmond és Mátyás királyok korabeli kőfaragványok és festmények, továbbá régi velenczei műtárgyak, Mária Terézia korabeli kőszobrok díszitik. Thék számos történelmi emlékű kő- és bronztárgyat őriz itt a török világból is, valamint régi fegyvereket is, a melyek részben a régi királyi várból kerültek ide. A másik két régibb kastély a Rakovszkyak és a Szabadhegyiek kúriái voltak. Van még egy újabb negyedik kastély is a faluban, ezt *Jekelfalussy* József és neje építették. Lontó faluban tartotta, 1721-ben, a vármegye közgyűléseit. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Lontó közelében terült el *Kesztócz* alias *Kestuz* hajdani falu, melyről 1240-ben emlékezik meg oklevél, de amely falu az idők során nyomtalanul elpusztult.

Lukanénye. *Lukanénye* és *Házasnénye* 1905. végéig két különálló községtestület volt, akkor a két falu »Lukanénye« közös névvel egyesült.

Lukanénye, magyar kisközség, 69 házzal és 556 róm. kath. vallású lakossal, kiknek száma a legutóbbi népszámlálás óta 448-ról növekedett ennyire. A község vasúti és távíró-állomása Balassagyarmaton, postája helyben van. A vármegye régibb helységei közé tartozik, melyről már IV. Béla király is megemlékezik abban

Lontó. — A Majthényi-féle kastély. Jelenleg Thék Endréé.

Lontó. — Jekelfalussy Lajos kastélya.

Lukanénye. — Báró Majthényi László kastélya.

Lukanénye. — Báró Majthényi Othmár kastélya.

az 1243. évi oklevelében, melylyel ezt a birtokot más három vármegyei faluval együtt, a *Dobák* nemzetségbeli *Dobák*, Tyba, Dona és Vaczik nyitramegyei birtokáért elcserélte. 1337-ben, a Dobák nemzetség jószág-osztozkodása alkalmával, a nényei birtok *Luka* fiainak jutott osztályrészül. A Luka család fél ezredéven át volt a földesura. A mult század első felében, Luka Lajoson kivül, *Blaskovics* Pálnak is volt része itt. Jelenleg báró *Majthényi* Lászlónak és Othmárnak van nagyobb jószága. A falubeli két szép kastély egyikét még a Luka család építette és az most a báró Majthényi Othmár tulajdona. A másik kastély a Blaskovicsoké volt, most pedig báró Majthényi Lászlóé, kinek uri háza híres a vendégszeretetről. Lukanénye község határában fekszik a *Sulyki puszta* és a *Szöcze major.*

Magaslak, azelőtt *Viszoka*, tót kisközség, 57 házzal és 356 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Selmeczbányán, postája Hegybányán van. Régi kincstári birtok. Temploma 1750-ben épült. A községhez tartozik *Kőpatak* puszta. Magaslak.

Magasmajthény, azelőtt *Hrusó*, tót kisközség, 132 házzal és 725 róm. kath. vallású lakossal: vasúti állomása Drégelypalánkon, postája Ipolynyéken van. A bozóki prépostság régi birtoka volt, mely a prépostság többi jószágainak sorsában osztozott. Már 1279-ben akadunk okleveles említésére, a mikor *Hrussó* néven szerepel. A mult század első felében, az esztergomi káptalanon kivül, a *Huszár* családnak is volt itt birtokrésze és jelenleg is ezek a nagyobb birtokosok. 1838-ban az egész falut tűz hamvasztotta el. A községbeli templom 1762-ből való. Magasmajthény határában vannak a *Brack* és *Huszár-majorok.* Magasmajthény.

Magyarad, a Búr patak mellett fekvő magyar kisközség, 26 házzal és 379 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró állomása Ipolyszakálloson, postája Szántón van. 1354-ben, Maróth határjáró levelében, már faluként szerepel. Századokkal ezelőtt ismerték híres gyógyforrását is, a mely mellett a mult század elején, gyógytelep épült. A XVIII. században a *Goszthonyi*-családot uralta a falu, majd a *Brunswick, Zsarnóczay, Kasza* és a *Terstyánszky* családok voltak a földesurai. Újabb időben a *Somogyi* és a báró *Nyáry* családok szereztek itt birtokot. Jelenleg Somogyi Lászlónak és báró Nyáry Adolf özvegyének van nagyobb birtoka és mindkét családnak kastélya. A falubeli kápolna 1834-ben épült. Magyaradhoz tartoznak a *Dobsony* és *Újvilág pusztúk.* Magyarad.

Márianosztra, tóttal vegyes magyar kisközség, 217 házzal és az országos fegyházzal együtt 1548 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távírója Szob, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. A XIII. század óta ismerjük. 1262-ben *Nostre* néven szerepel egy oklevélben. I. Lajos király, 1352-ben, remete szent Pál szerzetesei számára és a szent szűz tiszteletére itt kolostort alapított. A márianosztrai pálosokról számos adomány gondoskodott. Lajos király és Erzsébet királyné, 1382-ben a kolostornak ajándékozták Szob község adóját, Hunyady János kormányzó pedig 1453-ban telket adott a pálosoknak Szobon. A szerzet tagjai közel két évszázadon át maradtak meg a kolostorban. A mohácsi vész után, 1526-ban, a Budára és Esztergom vidékére rontott török hadak rablásainak hirére, a márianosztrai szerzetesek fegyvert fogtak és a korona védelmére Visegrádra siettek, a hol hősiesen küzdöttek. A mikor azonban Esztergom, Vácz és Nógrád török kézre jutott, a nosztrai szerzetesekre is ránehezedett az ozmán hatalom és a rend tagjainak menekülniök kellett. A kolostornak és a pálosok itteni javainak, az 1570—1580 években, a gróf Forgách-család lett a zálogbirtokosa, de a templom és a szerzet egykori háza 1712-ig megrongált állapotban maradt. Széchenyi György érsek közbenjárására azonban a pálosok újra visszatérhettek ősi fészkökbe és a Rákóczi-féle szabadságharcz lezajlása után, Kurpesz Pál perjel ismét helyreállíttatta a kolostort és templomot. A Batthyány-féle vizitáczió, 1779-ben, már 24 szerzetest, tíz ujonczot és 12 szolgáló barátot talál a kolostorban. Ezt a vizitácziót azonban már nem sokkal élte túl a rendház, mert 1785-ben, II. József császár rendeletére, a pálosokat elűzték, levéltárukat a falu végén fölégették és birtokaikat a vallásalaphoz csatolták. A pálosok üresen maradt kolostorában ápolták az 1809. évi győri csata sebesültjeit, a sebeikben elhaltak emlékére pedig a vármegye itt, 1836-ban, fából készült emlékoszlopot emelt, a mely azóta elkorhadt. Az igazságügyi kormány, 1858-ban, a kolostor épületét kibővítette és női fegyencz-teleppé alakíttatta át, a Paulai szent Vincze rendi apáczák felügyeletére bízván az ide telepített elitélteket. A fegyintézet viszonyait a törvénykezésről szóló fejezetben ismertetjük. Az intézet pecsétjében kereszt alatt ez Márianosztra.

a két szó olvasható : Spes Mea. A körirata pedig : Puella Charitas. A község határában Nagy Lajos királynak nevezetes vadaskertje volt, melynek helyét századokkal később is olasz kertnek nevezték. Ma a vallásalapnak van itt nagyobb birtoka.

Mere. *Mere*, tót-magyar kisközség, 31 házzal és 147 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Egegszalatnya, postája Gyügy. Első uraiként a *Palásthyakat* ismerjük, kik e birtokukról lemondván, 1327-ben *János* fia, Pál és *Bodó* fia Bot nyerték el azt. János e birtokától vette a *Merei* nevet. A későbbi századokban a *Sembery*, *Vajda*, *Matolay*, *Máttyus*, *Sárkány* és *Nagy* családoknak volt itt nagyobb birtokuk. Jelenleg *Fabricius* Ágost örököseinek és *Hoffer* Mártonnak van jószáguk. A faluban hideg kénes ásványviz-forrás van.

Méznevelő. *Méznevelő*, tót kisközség, 78 házzal és 358 ág. ev. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Ipolyságon, postája Paláston van. Ősi települt hely, mely a határában talált leletekből következtetve, honfoglaláskori szláv helység lehetett. Első uraként *Szügyi Lontó* Andrást ismerjük, a ki e birtokát, 1302-ben, vejének, a *Hunt* nemzetségbeli *Dersfi* Miklósnak adta át más jószágért cserébe. A későbbi századokban a *Koháryakat* uralta a falu, kiktől a herczeg *Coburgok* örökölték. A falubeli templom 1832-ben épült.

Nádas. *Nádas*, tót kisközség, 86 házzal és 590 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Egegszalatnyán, postája helyben van. Nádas falu már a XIII. században ismert hely volt és a sági prépostság alapítólevelében, 1265-ben, annak birtokaként szerepel. A XIV. és XV. századokban is több oklevélben megtaláljuk a nyomát. A török hódoltság korában az ozmán uralom alá került és 1685-ig viselte az ellenség jármát. I. Lipót király a töröktől visszahódított birtokot a jezsuitáknak adta, kiket közel egy évszázadon át uralt a falu. Mária Terézia királynő 1776-ban az akkor alapított beszterczebányai püspökségnek adományozta, a mely mindvégig megtartotta e jószágát. A falubeli róm. kath. templom 1759-ben épült. Nádas községhez tartoznak a *Hlina* és *Rovnya* majorok ; a falu határában kőbánya is van.

Nagycsalomia. *Nagycsalomia*, ipolymenti magyar kisközség, 140 házzal és 651 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása Dejtáron, távirója Balassagyarmaton, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. 1244-ben IV. Béla király Szügyi de Ziud Obick (Ebeczk) fiának, Miklósnak, az Ipolynál levő Koarszag várát adományozván, a várbirtok egyik határául *Ighazas-Chalamia* községet jelöli meg. Az a templom, melyről a falut már akkor egyházasnak nevezték, a mult század derekán még fennállott, most azonban rom. A XIII. század végén *Chalamya* alakban akadunk a nevére abban az oklevélben, melylyel az esztergomi káptalan, 1291-ben, Both fia Benedek comes végrendeletét kiállította. A pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzéke *Salonua* és *Salomia* alakban emlékezik meg a helységről. A XV. században a királyné birtoka volt, még pedig előbb *Cillei* Borbála özvegy királynéé, a kitől utóbb Albert király 1439-ben a jószágot elvette és nejének, *Erzsébet* királynénak adta. A XVIII. század elején a *Majthényi* és *Ráday* családokat találjuk a birtokban; a mult század első felében gróf *Teleki* Augusztát uralta a falu. Jelenleg gróf *Vay* Gábornak, báró *Majthényi* Lászlónak, *Gáspár* Istvánnak, *Méhes* Józsefnek és *Bolgár* Jánosnak van birtoka, úgyszintén a két utóbbi birtokosnak egy-egy urilaka. A falubeli róm. kath. templom 1845-ben épült. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Nagycsalomia határában vannak a *Kapasz puszta*, *Mélyvölgy* és *Vörösharaszt majorok*.

Nagyfalu. *Nagyfalu*, ipolymenti magyar kisközség, 63 házzal és 349 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Drégelypalánkon, postája helyben van. A község régiségéről egyedül a temploma tanúskodik, melynek építési ideje a XIV. századra tehető. A XVIII. században a *Lipthay* családot uralta a falu, mely család a mult században is megtartotta a birtokát. Régi birtokuk volt itt a *Tersztyánszkyaknak* is, mely jelenleg Tersztyánszky Ákosé. Ezidőszerint még gróf *Somsich* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. Nagyfalu községhez tartoznak a *Csillag* és *Messzelátó-puszták*.

Nagykereskény. *Nagykereskény*, tóttal vegyes magyar kisközség, 51 házzal és 400 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Léva, postája Kiskereskény. Ősi települt hely, a mit a falu határában talált kelta korbeli leletek bizonyítanak. A község nevével először 1320-ban találkozunk az oklevelekben, a mikor *Krskany* alakban szerepel. *Possessio Kereskenyt* említenek 1349-ben, 1411. és 1424-ben az iratok. Abban az időben a lévai várnak volt a tartozéka. A XVIII. században a *Kereskényi*, *Simonyi*, *Szászy* és *Horváthy* családokat uralta a falu. 1767-ben kezdte

meg itt a birtokszerzést Kéthelyi *Mailáth* Ferencz és megvásárolta a Simonyi-családtól a ma is álló kastélyt. A mult század elején a Mailáth családon kivül, a *Zsarnóczay* és *Mándy* családokat találjuk birtokban ; a XIX. század második felében pedig Mailáth László és Imre, továbbá *Pogány* Pál voltak a falu birtokosai. Ezidőszerint özvegy Majláth Lászlónénak, szül. Bakonyi Máriának, valamint Pogány Pál örököseinek, továbbá *Ordódy* Lajosnak és Lászlónak van itt nagyobb birtokuk ; ez utóbbiak a Mailáth Imre-féle javak jogutódjai. A községbeli templomot Mailáth Ferencz építtette a XVIII. század végén. Nagykereskényhez tartoznak : a *Jakubi-major*, mely özv. Mailáth Istvánné tulajdona. A faluhoz tartozik még a *Rovnya-major* is. A községben mészégető-telep van.

Nagymaros, dunaparti nagyközség, 771 házzal és 4175 túlnyomóan német nyelvű és róm. kath. vallású lakossal ; saját vasúti és hajóállomása, telefon- és postahivatala van. Ősrégi települt hely, a mit az itt kiásott urnaleletek is igazolnak. Okleveles emlékeink a XIII. század óta vannak a községről ; első nyomára III. András királynak 1298-ban kiállított oklevelében akadunk, mely a marosi vendégekről szól. Róbert Károly király alatt nagy lendületet vett a helység, a mely Visegráddal, a királyi székhelylyel szemközt, mintegy elővárosa volt annak és jelentős pontja lett a Duna e tájának. Már 1324-ben kiváltságokkal ruházták fel ; akkor nyerte a szabad bíró- és lelkészválasztás jogát, továbbá önálló törvényhatóságát és vámmentességét. Ezeket a kiváltságokat Nagy Lajos király is megerősítette. Ettől fogva Maros egyre emelkedett mind jelentőségben, mind pedig jómódban. Az Anjou-királyok alatt már az ország nevezetesebb városai sorában szerepel ; ezt igazolja az a biztosító levél, a melyet Maros, a hazánkbeli nagyobb városokkal egyetemben, Lajos király leányának, Hedvignek, az ausztriai Vilmos herczeggel kötendő házasságára nézve kiadott. Maros szabadalmait a későbbi királyok is megerősítették, nevezetesen Zsigmond 1388-ban és utóbb 1436-ban, Lajos fia Miklós biró kérelmére, megerősítette a várost régi jogaiban. Új szabadalmakkal ruházta fel Marost 1464-ben Mátyás király, azután 1492-ben II. Ulászló ; a mohácsi vész után pedig I. Ferdinánd adott kiváltságokat a marosiaknak, valamint megerősítette korábbi szabadalmaikat. 1619-ben II. Mátyás és 1688-ban I. Lipót is követték elődeik e példáját. Oltalomlevéllel biztosította I. Rákóczi György 1644-ben a katonai beszállásolás terhe ellen a marosiakat. Nagymaros sorsa közös volt az átellenes Visegrád sorsával ; osztozott annak dicsőségében, de szomorúságában is. A hódoltság idején török rabság nehezedett a városra, nagy terhekkel zaklatván lakosait, a kiket közmunkára, súlyos adókra és véráldozatra kényszerített az ellenséges hatalom. Alig heverte ki a török igát, újabb csapással sujtották a sűrűn átvonuló katonai csapatok, a német császáriak éppúgy, mint Rákóczi hadai. Mindezek betetőzéseül pedig az 1709. évi pestis tette tönkre számban és jómódban a megmaradt lakosságot s az elnéptelenedett helységbe új lakosok betelepítéséről kellett gondoskodni. Első német lakosait állítólag még a Huntok telepítették ide, miként a vármegye több községeibe is ; ezek a régi németek azonban lassanként teljesen megmagyarosodtak és a XVI. században már mint tiszta magyarokról emlékeznek meg róluk a följegyzések. A mai németséget 1715 és 1735 táján telepítették ide. Ezek a németek folytatták és fejlesztették a község régi gazdasági kulturáját, a mely ma kiválóan jelentős kertészetre és gyümölcstenyésztésre mutat Nagymaroson. A hagyomány szerint Róbert Károly király ültette itt az első gesztenyefát. A mióta a vasúti forgalom Nagymarost közelebb hozta az ország középpontjához, híres és kedvelt nyaralóhelylyé lett, a melyet évenkint több ezren keresnek fel, ismét jó módba juttatván a község lakosait. Messze vidékre innen szállítanak szőlőt és gyümölcsöt, a mely valósággal gazdagsághoz juttatta a marosiakat. Nagymaros.

Nagypeszek, Bars vármegye határához közel fekvő magyar kisközség, 131 házzal és 620 ev. ref. és róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Zseliz, postája Tergenye. Nagypeszek nevével 1324-ben találkozunk először az oklevelekben. A XVI. században a *Dersfiek* zselizi uradalmához tartozott. A mult század elején gróf *Esterházy* volt a földesura ; jelenleg gróf *Breuer* örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Az itteni ev. ref. templom 1750-ből való. Nagypeszek faluhoz tartozik az *Ágota-major*. Nagypeszek.

Nemesvarbók, tót kisközség, a Varbók patak mellett, 59 házzal és 268 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Szénavár. A falu a bozóki uradalom tartozéka volt és igy annak sorsában osztozott. A mohácsi vészig Nemesvarbók.

a prémontreieket uralta, később a *Balassák*, majd a *Fánchyak* birtoka lett, míg végül az egyház szerezte meg azt. A falu temploma újabb keletü.

Németi. *Németi*, tót kisközség, 114 házzal és 618 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomás, posta és távíró helyben van. Körjegyzőségi székhely. A község a mult század elején még mezőváros volt és a vármegye történetében jelentősebb szerephez jutott. Hajdan *Nempthy* volt a neve és *Thóti* faluval együtt szerepelt ; a XVI. században a bányavidéki németek *Buirdorf—Bajerdorfnak* (Bajorfalunak) nevezték. Már 1256-ban királyi birtok volt; ez évben IV. Béla király a csábrági és devicsei vendégeknek földet adott itt, kiket Detre zólyomi és szepesi ispán iktatott a birtokba. Másik okleveles följegyzése 1281-ből való, s ez elmondja, hogy IV. László király *Erdő* comestől pejlovat vásárolt és annak vételára fejében kétszáz márka erejéig elzálogosította a zólyomi uradalomhoz tartozó *Nempti* falut. 1286-ban IV. László király a községet *Pál* mester veszprémi prépostnak ajándékozta, római követsége jutalmául ; Pál prépost azonban később lemondott e birtokról, mire III. Endre király, koronáztatása emlékére az esztergomi káptalannak adományozta. 1292-ben az esztergomi káptalan egyezséget kötött itteni német és tót jobbágyaival ; e szerződés szerint a káptalan minden jobbágyának hatvan hold szántóföldet ad, a jobbágy pedig évenként egy ferto finom ezüstöt, két kövér tyukot, két kappant, két fehér kenyeret, két szapu zabot, azonkivül a községtestület évenként egy marhát tartozik fizetni ; a jobbágyok pedig kötelesek a király és királyné adóját denárokban és élelemben leróni. E szerződés arról is intézkedik, hogy a gyermektelen jobbágy tetszés szerint hagyhatja vagyonát bárkire ; a peres ügyekben saját választott birája itélkezik, csak a bűnügyek elbirálása tartozik a földesurra. 1297-ben Erdő comes az esztergomi káptalan javára lemondott arról a zálogjogáról, melyet IV. László királytól a paripájáért nyert ; ettől fogva a jelenkorig az esztergomi káptalan megtartotta e birtokát. A XV. században a *Dacsó* családnak is volt itt része, a mint ezt 1423-ban Terbelédi Leusták özvegyének, Dacsó Erzsébetnek, egyezségi oklevele tanúsítja. A későbbi századok viharából Németi község is kivette a részét ; szenvedett a török zsarolásoktól és pusztult a pestis csapásai alatt. A török hódoltság korában följegyezték, hogy Rákóczy Mátyásnak török rabságból való kiváltására a község száz aranyat és 300 forintot kölcsönzött. A káptalan 1729-ben hat vásár tartására nyert szabadalmat a község számára ; mivel azonban a vásárokat csak kevesen látogatták, nehogy vásárjogukat elveszítsék, a káptalan meghagyta jobbágyainak, hogy szinleges vásárt rendezzenek és kiállítsák marháikat, mint az vásárkor szokásos. A mult század elején Németi még mindig mezővárosként szerepelt. Ezidőszerint a faluban, az esztergomi káptalanon kivül, még idősb *Holczer* Jánosnak van nagyobb birtoka. A községbeli róm. kath. templom az egykorú oklevelek tanúsága szerint 1225-ben már fennállott és 1300-tól a plébánosok nevei is ismeretesek. Németi határában fekszenek a *Balázsovkrizs* és *Zalistyia puszták*.

Ősöd. *Ősöd*, tót kisközség, 39 házzal és 204 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Teszér, postája Egyházmarót. Hajdan a *Semberyek* voltak a földesurai, később a *Koháryaké* lett, majd ezektől a herczeg *Koháry-Coburg* család szerezte meg, ma is az övé. Egykor jeles bortermő vidék volt. Határában van a *Coburg* puszta.

Palást. *Palást*, a Korpona patak mellett fekvő magyar kisközség, 271 házzal és 1579 túlnyomóan r. kath. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Ipolyságon, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. A vármegye legrégibb helységei közé sorozható; mert már 1156-ban szerepel, a mikor Márton érsek a falu dézsmáját az esztergomi káptalannak ajándékozta ; ebben az oklevében *Plast* alakban szerepel. 1230-ban II. András király elrendelte, hogy az itteni királyi dézsmát zólyomi uradalmába szállítsák. IV. Béla királynak évszám nélkül kiállított oklevelében Palást falut a *Csák* nemzetségbeli Máté fia István kapta adományul. 1288-ban *Mách* fiai, István és Péter a maguk részét eladták *Palásthy* Péternek és társainak. A Palásthyakat azonban a XIII. század korábbi éveiben már birtokban találjuk itt. A Palásthyak később, három ágra oszolván, hosszas osztályos pörbe keveredtek. A család levéltárában volt az az érdekes oklevél, melyet II. András király a Szentföldön, 1217-ben, az egyik ott vitézkedett Palásthy részére kiállított. Ezt az oklevelet Werbőczy István is látta, mint azt Tripartitumának II. rész 13. czikkében említi ; de az érdekes okirat 1750 táján elveszett és azóta sem került elő. IV. László király más Palásthyakat is nemesi sorba emelt a várkatonaságból, miként azt 1281-ben kelt levele igazolja. 1281-ben a sági kon-

Magyarad. — Báró Nyáry Adolfné kastélya.

Márianostra.

Palást. — A Palásthy-féle kastély.

vent előtt *Ivánka* fia, Albei, palásti birtokát öt arany márkáért átengedte *Lévának* és fiainak. Róbert Károly király 1327-ben Palásthy Györgyöt és testvéreit a honti várjobbágyok közül szabadokká tette és a királyi nemesek sorába emelte. Palást község nevét a pápai tizedszedők jegyzékében is megtaláljuk és a papjától szedett tized után itélve, már akkor is jelentősebb helység lehetett. Palásthy Bors bitófán kivégzett fiainak birtokrészét, 1331-ben, *Besnyő* Gergely kapta. A XVI. században már politikai szerepe volt a helynek, mert 1544-től 1552-ig itt tartotta a vármegye közgyüléseit. A falu történetében legemlékezetesebb évszám az 1552., mert ez év augusztus 10. napján szintere volt annak a szomorú emlékű ütközetnek, melyet az egyesült magyar és császári hadak Teuffel Erasmus vezérlete alatt a török ellen vívtak és a mely harcz a keresztény sereg teljes vereségével végződött. Ebből a harczból származó fegyverek ma is láthatók itt egyeseknél. Azon a helyen, a hol Sbardelatti Ágoston váczi püspök elesett, a Palásthy-család kápolnát emelt. A török uralom idejéből regényes hagyomány maradt fenn : valami harácsoló török zsarnokot megölve találtak Palást és Födémes között ; a nógrádi bég nyomozást indított a gyilkosság ügyében és azt az itéletet hozta, hogy ha a gyilkos meg nem kerül, annak a községnek a birája, a melyiknek határában az adószedő törököt megtalálták, karóba huzassék. A gyilkost nem tudták kinyomozni, a területet pedig egyik község sem vállalta. Erre a két szomszédos falu biráit az ügy eldöntésére Szécsénybe rendelték és minthogy a födémesi biró, a ki előbb érkezett oda, megesküdött, hogy a terület nem tartozik Födémeshez, a később érkező *Koncz* Ambrus palásti birót, minden tiltakozása ellenére, karóba huzták. A mikor azonban később a födémesiek mégis használni akarták azt a vitás területet, az akkori biróság »tömlöczbe vettetlek, tetvekkel étetlek« fenyegetéssel kényszerítette a palástiakat, hogy vegyenek sarlót és foglalják el azt a területet, a mely őket illeti meg. Koncz Ambrus fából épült háza még a mult század hetvenes éveiben is fennállott. Azon a helyen, hol a birót karóba húzták, a palástiak keresztet állítottak. Igy jutott Palást határába az a darab föld, a hol a födémesi régi templom romjai állanak ; ez a terület a *Klasznyavér* nevet viseli. Palást a XVIII. században Alsó-, Felső- és Közép-Palástra oszlott, ma azonban mind a három egy. A XVIII. század első harmadában, 1730-ban, a vármegye ismét itt tartotta közgyűléseit. A mult század első felében, a Palásthyakon kivül, a *Nedeczky* és *Murányi* családok, valamint az *Ullmann-Szitányi*, gróf *Batthyány* és *Lederer* családok voltak a földesurai. Jelenleg Nedeczky Bélának, *Ivánka* Istvánnak, *Luka* Pálnak és nejének, *Blaskovics* Máriának, továbbá *Vajda* Pálnak és *Zmeskall* Györgyné, Nedeczky Irénnek van nagyobb birtokuk és egy-egy kastélyuk. A régi Palásthy-féle kastély, melyet 1730-ban Palásthy Ferencz tábornok épített, az utóbbi években *Reuss* herczegé volt, kitől *Rothkugel* Arnold lovag és ettől *Roszvadovszky* Jenő lovag szerezte meg. A falubeli díszes, román stilű új templomot 1898-ban Palásthy Pál püspök építtette. Palást községhez tartoznak az *Iszkornya*, *Jalsó*, *Középolvár*, *Litva*, *Olvár*, *Oszikó*, *Sopa* és *Szállásolvár* puszták.

Páld, Esztergom vármegye határának közelében fekvő magyar kisközség, 101 házzal és 543 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Bény, postája Kisgyarmat. A *Hunt-Pázmánok* e régi birtoka, már első királyaink idejében ismert hely volt. *Pauli* alakban emlékezik meg róla a bozóki prépostságnak 1135-ben kelt alapító oklevele. A következő században, 1297-ben, III. Endre király *Kázmér* öt fiának itteni részjószágát elvette és az esztergomi káptalannak adta ; ebben az adománylevélben a község neve *Pauld* alakban szerepel. *Paldfalva* alakban szerepel 1395-ben, de a következő században, 1439-ben, már csak *Páld* néven említik. A falu a bozóki prépostság többi jószágainak sorsában osztozott. A XVIII. században a nagyszombati Szent-Klára apáczarendet találjuk a birtokban. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A községbeli templom 1717-ben épült és 1888-ban restaurálták. Páldhoz tartozik a *Páld puszta*. Páld.

Pereszlény, magyar kisközség, 99 házzal és 667 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása, postája és távirója Ipolyság. Ősrégi települt hely, a mit az Egeres és Kapros nevű dülőiben kiásott származata eredetű urnák és az ezek között talált kőfejszék és fokosok bizonyítanak. Okleveles nyomára első izben 1156-ban akadunk. *Villa Perezlen* nevével 1434-ben, Gyerk határjáró levelében találkozunk. Régi birtokviszonyairól azonban nem nyerünk felvilágosítást. A mult század elején a gróf *Esterházy* és *Forgách* családok voltak a földesurai ; jelen- Pereszlény.

leg gróf *Breuner* Ágostonnak van itt nagyobb birtoka. Az itteni templom 1509-ből való harangját a török dúlások alatt a falu mellett elterülő tóba sülyesztették, nehogy az ellenségnek zsákmányul essék. Pereszlény határában van a *Pereszlényi major*.

Perőcsény. *Perőcsény*, ipolymenti magyar kisközség, 264 házzal és 1219 ev. ref. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Ipolypásztó, postája Vámosmikola. A hagyomány szerint a *Hunt* nemzetségbeli *Salgó* volt e hely első ura, a ki várat épített az erdő mélyében, a hol ennek romjai ma is láthatók. E vár közelében települt a Salgó nevű hajdani falu, mely azóta nyomtalanul eltünt. Perőcsény nevének hiteles említésével abban a határjáró levélben találkozunk, melyet a sági konvent 1380-ban állított ki. *Possessio Perewchen* alakban említi az az 1437. évi oklevél, melylyel *Lévai Cseh* Péter erdélyi vajda e birtokot zálogba vette Zsigmond királytól. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle uradalomhoz tartozott, jelenleg pedig *Huszár* Tibornak van itt nagyobb birtoka. A falubeli ev. ref. templom 1857-ben épült, a harangja azonban 1602-ből való; az egyház 1748. évszámmal jelzett kőkorsót őriz. Perőcsény község határában kell keresnünk az *Orsány* nevű hajdani falut is. — 1282-ben Kún László király a fiutód nélkül megöregedett *Orsáni* Péternek megengedte, hogy vejét, *Etei* Pétert és ennek nejét törvényes utódaiul fogadja. E falunak azonban már nyoma sincsen; Perőcsényhez tartozik még a *Haraszti puszta*, a *Perőcsény major*, a *Bányatelep* és *Paptag*.

Rákócz. *Rákócz*, tót kisközség, 25 házzal és 122 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása, valamint postája Németiben van. Első említését, *Rokonch* alakban, 1291-ben találjuk. Hajdan Zólyom vármegyéhez tartozott, mígnem 1802-ben az országgyülés Hont vármegyéhez csatolta. Régi földesurai a *Rákóczi* és *Foglár* családok voltak. Jelenleg ifjabb *Holczer* Jánosnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik a *Rákócz puszta*.

Sirák. *Sirák*, magyar kisközség, 52 házzal és 252 róm. kath. vallású lakossal: vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Kőkeszi. 1391-ben *Siráki* János, Balázs fia, a sági konvent előtt egyezséget köt a *Csehi* családbeliekkel, a *Felkeszi*, másként Sirák nevű birtok tárgyában, 1494-ben Kinizsi Pál országbiró tesz bizonyságot arról, hogy a Siráki-család Sirák, vagy Felkeszi községben *Remete* Márton telkét *Mocskos* Jánosnak átadta. A mult század első felében *Berócz* Dénes és Kálmán, *Szabó* Antal és *Lábody* Imre voltak a földesurai. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen.

Szalatnya. *Szalatnya*, magyar kisközség, 85 házzal és 491 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Egegszalatnyán, postája Felsőszemeréden van. A község első okleveles szereplésére 1262-ben akadunk. 1285-ben *Huntfi* Demeter drégelyi várának tartozéka volt. Más oklevél szerint, ugyancsak a XIII. század első végén, *Bodor* comes a sági konvent előtt *Lüvő* István nevű rokonára hagyja e birtokát, melyet IV. László királytól kapott. 1299-ben *Zalathna* alakban emlékezik meg róla egy oklevél. E helységtől vette nevét a *Szalatnyai* család. Szalatnyai Benedek bajvívó özvegyének kérelmére, 1326-ban megjárták a falu határait. A családot a következő században is birtokban találjuk itt, miről egy 1413. évi oklevél emlékezik meg. 1504-ben Szalatnyai Jánosnak volt itt része. A későbbi századok során a *Koháry* család szerezte meg a birtokot; az egyik Koháry, a kanczellár-herczeg Ferencz, a mult század elején előkelő fürdőhelylyé akarta a falut alakítani és híres ásványvízforrása közelében díszes fürdőházat és emeletes fogadót építtetett. A szalatnyai forrás csakhamar ismertté lett és a fürdőhely rövidesen föllendült. A forrás vizét újabban kereskedelmi czikként kezelik és ezidőszerinti birtokosa, *Dirner*, újabb lendületet adott a víz kelendőségének. Szalatnyát, mely a mult század elején volt fejlettsége tetőpontján, a mikor egyideig a vármegye is itt tartotta a közgyüléseit, a Koháry-családtól a herczeg *Koháry-Coburgok* örökölték, a kik jelenleg is birtokosok itt. Határához tartoznak a *Kisakol puszta* és a *Savanyúvizkút tanya*.

Szalka. *Szalka*, ipolymenti magyar kisközség, 331 házzal és 1730 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolypásztón, postája helyben van. Körjegyzőség székhelye, régi, mintegy négyszáz éves templommal és emeletes leányiskolával, a mely 1905-ben épült. A vármegye egyik legrégibb helysége, melynek nevével már 1252-ben találkozunk, a mikor Béla király innen vendégeket telepített Kiskeszibe és ott birtokkal ajándékozta meg a szalkaiakat. Határában régi földvár nyomai láthatók. Szalka az esztergomi érsekség régi birtoka. Ennek első nyomára 1274-ben akadunk, abban az oklevélben, melylyel a király más földekért cserébe,

Benedek esztergomi érseknek *Villa Zalkát* adományozza. Azóta az érsekség mindvégig megtartotta birtokát. A török hódoltság korában sokat szenvedett Szalka lakossága ; 1544. szeptember 9-én a falu mellett véres ütközet volt, melyben báró Nyáry Ferencz honti főispán, a nagysurányi és más vidéki helyőrségekkel, az esztergomi törökök 500 lovasát és közel 400 gyalogosát levágta. Az a halom, mely alatt az elesettek maradványai nyugszanak, ma is látható. Mária Terézia korában a község jelentősége emelkedett, a falu kiváltságokat nyert és középpontjává lett a környéknek. A falu oklevelei között ma is őriznek két vásárszabadalmat, a melyeket Mária Teréziától és I. Ferencz királytól kapott. Lakosainak száma, mely az utolsó népszámláláskor 1609 volt, máig 1730-ra emelkedett. Elősegíti a falu fejlődését az a pompás vashíd is, melyet az Ipolyon át, a falu mellett, 1902-ben építtetett az állam. Szalka községben született, 1842. augusztus 15-én, *Csepreghy* Ferencz, a kiváló népszínműíró.

Szántó, búrmenti magyar kisközség, 66 házzal és 449 túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Ipolyszakáloson, postája helyben van ; régiségéről több oklevél emlékezik meg ; a XII. században már jelentékeny hely volt, a mit az az oklevél bizonyít, melylyel a falut, 72 zsellérházzal és 40 ekényi földdel, *Adorján* fia, István, elhalt testvére — *Eusidin* — e birtokát a garammelléki benczéseknek adományozta. 1428-ban *Zantho* alakban szerepel a falu neve. A mohácsi vész után a zircz-pilisi apátot e birtokában gyakran megháborgatták. 1541-ben még az apátság birtoka volt, de 1542-ben már *Nyáry* Ferencz kezén találjuk, a ki 1549-ben is birtokolta. Drégely eleste után Szántó is a török hódoltság körébe esett és három török ur osztozott rajta. 1569-ben ismét a pilisi apát kezébe került, de 1613-ban teljesen áldozatul esett a török hódoltságnak. 1643-ban *Szelepcsényi* György, a későbbi esztergomi érsek, szerezte meg a birtokot és visszaadatta azt a pilisi apátnak. 1696-ban Illyés András apát 1712-ig terjedő időre bérbe adta a birtokot. A mikor 1712-ben III. Károly király Nezorin Flórián wellehradi cziszterczita apátot nevezte ki pilisi apáttá, Szántó a wellehradi apátság birtokába jutott. Nezorin utóda, Mály József, kezdte meg a szántói templom építését, a melyet 1754-ben fejezett be. A wellehradi apátság eltörlésével (1784.) a pilisi apátság egy időre önállóvá lett, de 1787-ben József császár a pilisi apátságot is eltörölte. A birtokot a beszterczebányai kincstári gazdasági kerülethez csatolták, mignem 1806-ban a visszaállított apátság visszanyerte a jószágot. A szántói híres savanyúvizről 1578 óta vannak adataink. A középkori oklevelek még mélységesen hallgatnak róla és igy valószinüleg csak a XVI. században fedezték fel a forrást, melynek hiressége azóta mindegyre terjed. Vizét mind hazánkban, mind pedig a külföldön általánosan ismerik és különösen Németországban van nagy kelete. A forrást az apátságtól *Konkoly-Thege* Sándor bérli, a ki modern gépekkel és fölszereléssel két millió palaczkot töltet a forrásból évenként és állandóan emeli ennek a jeles magyar ásványviznek a jó hírét. Konkoly-Thege Sándornak csinos kastélya is van a faluban. Szántó határában az *Újmajor puszta* fekszik. Szántó.

Százd, búrmenti magyar és részben tót kisközség, 94 házzal és 689 róm. kath. és ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása, távirója és postája Ipolyszakállos. A község eredetéről nincsenek adataink ; némelyek szerint szászok voltak az alapítói, a mire neve is következtetést enged. Oklevél említi a nevét, *Possessio Zaazd* alakban, 1352-ben ; a későbbi századokban azonban kevés följegyzés emlékezik meg róla. A török hódoltság korában sokat szenvedtek a lakosai, míg végtére is kivándoroltak és Százd 1685-ben az elpusztult helységek között szerepel ; 1720-ban azonban újra benépesült. A mult század elején a gróf *Steinlein* család volt a földesura ; jelenleg gróf Steinlein Ottónak és *Ivánka* Lászlónak van itt nagyobb birtoka. Az itteni katholikus templom építési kora a XVI. század elejére tehető ; a templom dombja alatt sokfelé ágazó pinczére akadtak, faragott polczokkal, bejáratánál pedig kőoszloppal körülvett kúttal. Az ág. h. ev. templom 1855-ben épült. Százd községhez tartoznak a *Galagonyás*, *Ivánka*, *Kakasdomb*, *Paula* és *Szellővár* nevű *puszták*. Százd.

Szebelléb, azelőtt *Szebekléb*, *Klieb*, *Sieben-Brod*, *Sebechlabj*, a hasonnevű patak mellett fekvő tót kisközség, 190 házzal és 947 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása, távirója és postája Németi. A vármegye egyik nevezetesebb helysége, melynek multbeli szereplése összefügg a vármegye történetével. Alapítóinak a selmeczbányai németeket tartják, más forrás szerint pedig a bátiak vetették meg az alapját ; hogy mikor, arra nézve nincsen följegyzésünk. 1135-ben, a bozóki Szebelléb.

prépostság alapítólevelében, *Zebeghleb* alakban szerepel a neve. 1156-ban *Zebeleb* is azon hetven helység között fordul elő, melyeknek dézsmáját Márton érsek az esztergomi káptalannak ajándékozta. Más, XII. és XIII. századbeli oklevelekben *Scebleb*, *Zbehleb*, többszörösen *Sebheleb* alakban akadunk a nevére. Bővebb adatot tartalmaz az 1219. évi oklevél, melylyel II. Endre király *Rudger* fiát, Hervint megerősítette szebelébi birtokában, a melyet Imre királytól kapott. 1222-ben Hervin és *Detre* zólyomi főispán, a *Balassák* ősatyja, száz ezüst márkáért az esztergomi káptalannak adták el e birtokukat. Ugyanebben az évben kelt másik oklevéllel, II. Endre király a helységet a Hunt és Blondich (Bolondócz) várak fenhatósága alól kivonván, a káptalan földesúri hatalma alá helyezte és lakosainak vámmentességet adományozott. A német lakosok azonban nemcsak jobbágyi kötelességüket nem teljesítették, hanem sok kárt is okoztak a káptalannak, melynek panaszára a király a jobbágyokat telkeiktől megfosztván, valamennyiüket kiűzette a faluból. de 1233-ban, a káptalan közbenjárására, Endre király megengedte a német lakosok visszatelepítését, kikkel a káptalan ekkor oly értelmű szerződést kötött, hogy minden gazda 110 holdnyi telke után évenként fél ezüst márkát fizessen, a házas zsellér pedig három forintot ; ennek ellenében szabad tetszésükre bízta, hogy német papot tarthassanak, a ki német híveitől tizedet, a magyar és tót lakosoktól pedig a tized negyedét szedheti ; a németek még azt a jogot is nyerték, hogy saját bírót (villicust) választhattak, a ki kisebb ügyekben bíráskodhatott. A török hódoltság korában sokat szenvedett a falu népe ; 1543-ban és a következő években sok lakosát rabságba hurczolta a török ; később azonban, úgy látszik, Szebelléb is megalkudott az ellenséggel, mert a vásárhelyi basa hetvenöt tallérért vásárengedélyt adott a községnek. A kurucz háborúk is nyomot hagytak a faluban. Ez időből több iratot őriznek a község levéltárában : az egyik Leslie tábornok intőlevele, hogy a lakosok ne tartsanak a kuruczokkal ; a másik, 1703-ból, Bercsényi oltalomlevele ; a harmadik Heister levele 1709-ből. A kurucz háborúk lezajlása után, egy századon át, kevés fölemlítendőt találunk a község történetéből ; az 1833. évben azonban ismét emlékezetes küzdelmet kellett az esztergomi káptalannak az itteni jobbágyaival vívnia, a kik megtagadták a robotot ; a küzdelem katonai beavatkozást tett szükségessé és az ügy a királyig jutott, míg végre elintézést nyert. Az esztergomi káptalan máig megtartotta ezt a birtokát. A község XV. századbeli pecsétje Krisztus-főt ábrázol, ezzel a gothikus felirattal : Sigillum oppidi Klibensis. Másik pecsétje 1664. évszámmal van ellátva és hasonló az előbbihez. Hont vármegye 1552-től 1565-ig, továbbá 1595-től 1618-ig és 1693-ban itt tartotta a közgyűléseit, a hajdan községi, jelenleg uradalmi házban. Ez az idő volt Szebelléb fénykora, mely a mult század kezdetéig tartott, a mikor még mindig mezővárosként szerepelt, de régi jelentőségét lassanként elvesztette. Nevezetes szerepe volt a szebellébi régi templomnak is, mely még 1295-ben épült. Ezt a templomot 1584-ben Pálffy és Hardegg császári vezérek, nehogy a török hatalmába jusson, lerombolták és csak a szentélyét hagyták meg ; de 1608-ban újra fölépült a templom, melynek szentélye a régi templom maradványa és ezen ma is láthatók az ősi nyomok. A vallásreformácziót Szebelléb lakosai is elfogadták, de 1626-ban visszatértek régi hitükhöz. Szebelléb község határában *Szentmihály-puszta* fekszik.

Szelencz. *Szelencz*, azelőtt Szelcz, tót kisközség, 25 házzal és 151 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró állomása Korpona, postája Csábrágvarbók. Első uraként a *Hunt* nemzetségbeli *Welk* fiát, Sándort ismerjük, 1303-ból. Majd a bozóki prépostság szerezte meg, melytől a mohácsi vész után elhódította *Balassa* Zsigmond, a ki Ferdinánd királytól adományt is nyert rá. Utóbb, a *Fánchyak* révén, ismét az egyház jutott a birtokába. A mult században még a nagyszombati papnevelő volt a földesura, most azonban nagyobb birtokosa nincsen.

Szelestyén. *Szelestyén*, ipolymenti magyar kisközség, 26 házzal és 126 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása, postája és távirója Balassagyarmat. A mult század elején a *Szilassy*, *Trajtler* és *Vitális* családok voltak a földesurai ; jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Két kastély van a községben ; az egyiket a Szilassy-, a másikat a Vitális család építtette ; e két kastély most a *Fáy*-családé. Szelestyén határában fekszik a *Kisfurda-major*.

Szénavár. *Szénavár*, azelőtt *Szenográd*, a zólyomi határnál, a Litva patak eredeténél, magas fensíkon fekvő tót kisközség, 163 házzal és 1254 róm kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Korpona, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Legrégibb okleveles adatok szerint, Kálmán király itt birtokot adott bizo-

Palást. — Ivánka István kastélya.

Szúd. — Sembery István kastélya.

Szántó. — Savanyuvíz töltőház.

Szántó. — A savanyúvíz-forrás pavillonja.

nyos *Szalárd* nevű nemesnek, a ki két ekényi földet és egy jobbágy-családot Mihály nevű fiának adományozott ; Mihály e birtokrészt az anyjának adta, a ki viszont a bozóki prémontrei zárdának ajándékozta azt. A bozóki prépostságnak 1135-ben megerősített adományai között *Zenarag* alakban szerepel a község neve. Később a bozóki egyházi rend megszerezte az egész községet, melyet a mohácsi vészig meg is tartott, mígnem *Balassa* Zsigmond elhódította és az ő révén a *Fánchyak* lettek az urai, kik után egyideig a jezsuiták jutottak a birtokba. Szénavár községnek is szerepe volt abban a két századon át húzódott pörben, melyet az egyház a bozóki uradalom visszaszerzéseért indított ; a pör végeztével a birtok egy részét az esztergomi papnevelő, másik részét az egyetemi alap nyerte el, a mult század elején azonban az egész jószágot a papnevelő szerezte meg és ma is azé. A falu szép temploma, az ú. n. Sion-hegyen, 1768-ban épült. E templomon kívül kisebb kápolna is van a faluban ; ezt 1748-ban építették.

Szentantal, a Selmecz patak mellett fekvő tót kisközség, 213 házzal és 1631 róm. kath. lakossal ; vasúti állomása Selmeczbányán, postája és távirója helyben van. Körjegyzőségi székhely. A *Hunt* nemzetség ősi birtoka volt ; 1266-ban eszközölt határjárásáról emlékeznek meg a följegyzések. 1342-ben *Zenthantal* alakban a litvai vár tartozéka. Szentantal

E községben találjuk a vármegye legszebb és legnagyobb kastélyát, mely az 1750. évben, gróf Koháry András szeniorságának idejében épült ; de már a XV. században állott ugyanezen a helyen kisebb castellum, a mely, a csábrág-szitnyai uradalomhoz tartozván, a XVI. század közepén báró Lepoglavai Krusich János, a török fogságot is kiállott korponai várkapitány tulajdona volt, ki azt feleségével, Csábrági Pálffy Péter leányával, Katalinnal, kapta. — Krusich gyermektelenül halt meg, az özvegye pedig 1582-ben Illésházy Istvánhoz, a későbbi nádorhoz ment feleségül. Ebből a házasságból sem származott gyermek és igy a nagykiterjedésű csábrág-szitnyai uradalom, Szentantallal együtt visszaszállott a koronára, de csak rövid időre, mert 1622-ben a királyi házhoz feltétlen hűségű Koháry Péter kapta adományként. Ez időtől kezdve Szentantal a Koháryakat uralta két évszázadon át ; a család fiágának kihaltával a Koburgoké lett Szentantal. Eredetileg *Die Au* és későbben a XVII. században *Sanct Anton* néven már a XIV. század végéből származó levéltári feljegyzésekben és illetve transsumptumokban szerepel ; *Die Au* neve is bizonyítja, hogy német települők alapították, kiknek ivadékai századok multán eltótosodtak.

A szabályos négyszögben épült kastélynak annyi a kapúja, a mennyi az évszakok száma, tehát négy ; annyi a szobája, a mennyi hét van egy esztendőben, tehát 52 ; annyi a kéménye, a mennyi hónap van egy évben, tehát 12 ; és annyi az ablaka, a mennyi nap van egy esztendőben, tehát 365. A tágas udvar közepén nagy szökőkút löveli a magasba kristály-vizét. A kápolna külső falán lévő óra mellett ez a chronosticon olvasható :

SUnt Et erUnt horae passU qressUque CUrentes
TaMen Una VenIet qUae tIbI DiCet AbI.

A kastélyhoz fel a faluból százados hársfákkal szegélyezett széles út vezet, melynek alján, a lassan folydogáló Selmecz patak mellett, Szent János kápolnája áll ezzel a fölirással :

Tolle Koháryanum vota coelo Joannes.

A kastély széles folyosóinak falait szebbnél-szebb metszetek és vadásztrofeák diszítik. Utóbbiak mind herczeg Koburg Fülöp vadászzsákmányából származnak. A szentantali várkastély nagyobb részének pompás berendezése még a Koháryak idejéből való. Hosszú sora a régi, becses festményeknek, túlnyomólag arczképek, ékesíti a termek falait. E festmények között találjuk savojai Jenő herczeg arczképét, továbbá a két hős Koháry István, Simonyi ezredes, Mária Terézia és a gyermekei, a török fogságba esett két Koháry arczképeit ; ugyancsak itt látjuk a szép szentantali czigányleány képét, kit egy Koháry fogva tartott a kastélyában, de a szép leánynak sikerült mégis az aranykalitból megszöknie, hogy czigány családjával messzire vándoroljon és hirét soha se hallják többé. A Koháryak alatt szolgált összes katonatisztek arczképeit megőrizték e termek.

E festményeken kivül az antik műkincsek gazdag gyüjteményében is gyönyörködhetik a szem. Nagybecsü kincse az egyik teremnek az a mozaik asztal és az ahhoz tortozó girandolák, melyeket a milleniumi kiállítás történelmi csarnoka számára, a kiállítás tartamára, engedett át a herczegi család. Van a kastélyban egy régi zongora (spinet), olyan, mint a Tökölyé a nemzeti muzeumban. Egyik szobában látható az egyik Koháry kedvelt szakácsnéjának és a macskájának életnagyságban, kartonból készült alakja. Az évszázados velenczei aczéltükrök, szebbnél-szebb régi bútorok, gyönyörű hímzések, például a kápolna oltárainak párnái, melyeket Koháry kisasszonyok hímeztek önkezükkel, mind nagybecsű és érdekes műtárgyak. Szentantalon őrzik a Koháryak levéltárát és könyvtárát is. A várkastély mellett nagy angol park terül el, tavakkal, vízeséssel, remetelakkal, gloriettel, mely utóbbiból felséges kilátás nyílik, különösen Hont vármegye déli tájára.

A község régi templomát II. Rudolf idejében, 1592-ben, Illésházy István családja építtette, de 1789-ben le kellett azt bontani és akkor épült a jelenlegi, nagyobb és díszesebb templom. A falu plébániájának levelesládájában az 1697. évi canonica visitatio iratait őrzik. A XVII. században, 1624-től 1647-ig, számos alkalommal itt tartotta a vármegye közgyüléseit. Szentantal közelében feküdt a *Pakhas* nevű hajdani falu, melyről 1342-ben emlékezik meg oklevél és azt a litvai vár birtokai közé sorozza; ma nyoma sincsen ennek a falunak és nevét csak egy dülő őrzi. Szentantal község határában vannak a *Bazsanyicza-major* és *Rovnya puszta*. Szentantalban született *Grünwald* Béla, a kiváló publiczista és népszerű író.

Szete. *Szete*, Ipolymenti magyar kisközség, 125 házzal és 622, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolyszakáloson, postája helyben van. Már 1240-ben *Villa Zetheth* alakban említik. Az esztergomi érsekséget, melynek ma is nagyobb birtoka van itt, már 1295-ben uralta a falu, a mint ezt Ladomér érsek panaszleveléből tudjuk, melyben a Hunt nembeli Kázmér fiait birtokháborítással vádolja Márton alországbíró előtt. Az esztergomi érsekség szetei birtokáról emlékeznek meg 1648-ban is. Jelenleg még *Skadra* Józsefnek is van itt nagyobb birtoka. A községbeli templom 1737-ből való. Szete községhez tartozik a *Haraszt-puszta*.

Szitnyalehotka. *Szitnyalehotka*, tót kisközség, 43 házzal és 207 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Németi, postája Berencsfalu. A község története összefügg Szitnyatő multjával. A csábrági vár tartozéka volt, s így földesurai is azok voltak, a kiket Csábrág uralt. Jelenleg a *Koháryak* örökösei, a herczeg *Koháry-Coburgok* a birtokosai. A falu hívei a királyfalusi templomot látogatják.

Szitnyató. *Szitnyató*, azelőtt *Szitnyasteffultó*, a szitnyai völgyben fekvő tót kisközség, 42 házzal és 318 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Selmeczbánya, postája Selmeczsteffultó, melytől csak keskeny patak választja el. A *Koháryak* birtoka volt, a mult század első felében pedig, a Koháryak kihalta után, a herczeg *Koháry-Coburg* család szerezte meg; jelenleg *Fülöp* szász-coburg-gótai herczegnek van itt nagyobb birtoka.

Szob. *Szob*, magyar kisközség, a Duna partján, az Ipoly torkolatánál, vasúti állomással, saját postával és távíróval; járási és körjegyzőségi székhely, 318 házzal és 1909 róm. kath. vallású lakossal. A vármegye egyik legrégibb helysége, melynek nevét *Zub* alakban a följegyzések már az Árpád-korban szerepeltetik; honfoglaló Árpád hadai a hagyomány szerint itt keltek át a Dunán. A dömösi apátság 1138-ban innen tizennégy bognárt kapott ajándékul. 1336-ban *Zwb* alakban találkozunk a község nevével. A falu sokszor cserélt gazdát; hol királyi birtok volt, hol pedig egyházi vagy nemesi birtok. 1382-ben Lajos király Szob község egész adóját odaajándékozta a márianosztrai pálosoknak; a következő században pedig, hogy a pálosok ez adót beszedhessék, Hunyady János kormányzó szabad telekkel ajándékozta meg a szerzetet Szobon. Ebből a községből származott az a Szobi Mihály, a ki Werbőczy Istvánt fiává fogadta s az 1505. évi hatvani országgyűlésen nádorrá választását elősegítette. A török hódoltság korában, a XVII. század végén, a sokat zaklatott lakosok mindenestül áttelepültek a Duna mellé; a régi falu beljebb a hegyek között, a mai Puszta-Szob területén feküdt. A XVIII. század elején már az esztergomi káptalan ül a birtokban, mely 1720-ban az erősen megfogyatkozott magyar lakosok számát tótok betelepítésével pótolta. Szob község ősrégi települt hely, a mit igazolnak azok a bronz és vaskori leletek, a melyeket határában találnak. Római őrtorony romjai is láthatók itt, melyeknek eredetét Rómer Flóris

régészünk Carisius Tribunus nevével hozza kapcsolatba. Van itt nagy értékű trachitkőbánya is, továbbá az Első magyar terpentin olajgyár telepe. A róm. kath. templom 1774-ben épült. Szobon két kastély van ; az egyik *Luczenbacher* Pálé, a ki itt nagybirtokos ; a másik a *Gregersen* családé. A község határához tartoznak a *Bőszob* és *Sághegy majorok*, a *Sághegyi kőbánya-telep*, továbbá az *Ujvölgyi major*.

Szokolya, azelőtt *Martnau*, a nógrádi határhoz közel fekvő magyar nagyközség, 321 házzal és 1777 ev. ref. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Verőcze, postája helyben van. A hagyomány szerint *Hunt* vezér telepítette ide az első lakosokat ; erről azonban, valamint a község legrégibb történetéről, kevés hiteles adat világosít fel. 1263-ban IV. Béla király bizonyos *Szokol* nevű templárius kolostorban békült ki a fiával, Istvánnal, László honti főesperes közbenjárására ; azt azonban nem bizonyítja semmiféle följegyzés, hogy ez a Szokol a hontmegyei községgel azonos volna. A falu határában találtak ugyan régi kolostor nyomaira, ez azonban kétségkivül a pálosoké volt, mert ez a szerzet egy időben itt birtokos volt, a mit igazol a község régi pálos eredetű temploma is, mely ma az ev. ref. híveké. A hagyomány szerint a tatárjárás idején a lakosok itt pinczéket vájtak rejtekhelyül és ezek ma is láthatók még, közülök némelyik igen terjedelmes. Régi, kimerített vasbányákat is láthatunk a falu határában. A község földesurai a mult század elején az *Esterházyak* voltak ; jelenleg gróf *Sierstorpff* Henrik és Sándor a nagyobb birtokosok. A falu 1598-ból való pecsétje a sárkányölő szent György lovag alakját tünteti föl ezzel a köriratal : Sigilum S. Georgii de P(ago) Martnau. A község határában fekszenek a *Hideghegy*, *Kismorgó* és *Nagymorgó* erdőlakok, továbbá a *Szokolyahuta-tanya*. Szokolya.

Szúd, tót kisközség, 57 házzal és 268 ág. h. ev. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Egeg-Szalatnya, postája Egyházmarót. 1256-ban *Nempti Buzád*, Boleszló fia és rokonai ősi birtokukat, Nempti falut, elcserélik Szúd helységért ; a birtokba iktatásnál, többek között, tanuként szerepeltek *Zsemberi* Zazin és Ambrus, a *Zsembery* család ősei. Ugyanez évben IV. Béla király nyolcz zólyomi kertészének itt tíz ekényi földet adományozott és ezt a birtokrészt kivonta a honti vár fönhatósága alól. 1302-ben *Hébeczi* Fábián szerzi meg, kinek fiát, Miklóst, 1323-ban Károly király megerősíti a birtokban. Ennek fia Gábor 1342-ben a *Szúdi* nevet vette föl. A Szúdi családról a XV. században több okleveles emlitést találunk ; e följegyzések szerint Andreas de *Zwd* 1402-ben nádori, Laurentinus de Zwd pedig 1423-ban királyi ember volt. 1539-ben is birtokban találjuk itt a Szudi családot. Hajdan három helységre oszlott Szúd falu, ú. m. *Alsó-*, *Közép-* és *Felső-Szúdra* ; az itt törzsökös *Sembery* család, melyet a XVIII. század elején már birtokban találunk, a Felsőszúdi előnevet használja. A Semberyeknek ma is szép kastélyuk és nagyobb birtokuk van itt. Szúd község határában fekszik *Rovnya major*. Szúd.

Szuhány, tót kisközség, 100 házzal és 636 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Korponán, postája helyben van. A falu hajdan a bozóki uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott. A község nevét *Zwhan* alakban. 1423-ban említi oklevél, melylyel *Terbelédi* Leusták özvegye, Keszi *Dacsó* Miklósnak leánya, gyermekei nevében birtokosztó egyezséget köt Dacsó János fiaival ; ez egyezség révén jutottak később a Dacsók e birtokrészhez, melyet a mult századig megtartottak. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Az itteni templom 1699-ben épült. Szuhány.

Tegzesborfő, tóttal vegyes magyar kisközség, 56 házzal ; a lakosainak száma, mely az utolsó népszámláláskor csak 291 volt, maig 350-re emelkedett ; vallásuk róm. katholikus és evangélikus. A község legközelebbi vasúti állomása Léva, távirója Bát, postája Csánk. A *Borfői* családnak volt ősi birtoka. Története különben szorosan összefügg Kálnaborfő történetével. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Az ág. h. ev. templom 1700-ban épült. Határában homokbánya van. Tegzesborfőhöz tartozik a *János puszta*. Tegzesborfő.

Terbegecz, magyar kisközség, 47 házzal és 284 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Balassagyarmat, postája Kőkeszi. Már IV. Béla király 1260-ban *Vaczik* fiainak : Marczel, Bátor, Soph és Hrabor fivéreknek két ekényi földet adományozott itt. Oklevél említi a falut 1295-ben is. A következő században már a vármegye nagyobb községei között szerepel, a mint ez a pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzékéből kitünik, mely szerint *Chelchzer* és *Trebekecz* község papja elég magas tizedet fizetett. E falutól vette nevét a *Terbegeczi* család, melynek egyik tagja, István, már 1381-ben szerepel. Ezután következő földesurait csak a XVII. Terbegecz.

század óta ismerjük, a mikor a *Bakó* családot uralta a falu. 1760-ban *Pongrácz* László ül a birtokban, a mely azóta sűrűn cserélt gazdát. 1801-ben *Lónyai* Menyhért, 1831-ben báró *Flödnikné*, 1844-ben *Gyürky* Sándor, 1848-ban *Okolicsányi* János, 1850 óta a *Würtzler*-család a birtokosa. Részük volt itt a mult században a *Plachy* és *Vajda* családoknak is ; a Plachy-féle rész összeolvadt a Würtzler-birtokkal, míg a Vajda-rész idegen kézre került. A falubeli templom 1790-ben épült.

Tergenye. *Tergenye*, magyar kisközség, a Szikincze patak mellett, 88 házzal ; ev. ref. és részben róm. kath. vallású lakosainak száma, mely a legutóbbi népszámláláskor 543 volt, maig 443-ra olvadt le. A község körjegyzőségi székhely ; vasúti állomása és távírója Zseliz, postája helyben van. Már 1307-ben *Villa Tergenye* alakban említik. Régisége mellett szól temploma, mely a XV. században épült és legujabb időkig eredeti alakjában volt látható, mígnem 1892-ben újjá építették. A mult század elején a gróf *Esterházy* család volt az ura, jelenleg gróf *Breuner* örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Az 1816. évi nagy inség alkalmával ide telepített német és tót lakosok azóta teljesen megmagyarosodtak.

Terpény. *Terpény*, azelőtt *Trpin*, tót kisközség 14 házzal és 149 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távírója Korpona, postája Litva. A falu nevével *Terpen* alakban, már 1262-ben találkozunk az oklevelekben, melyek a *Hunt* vár tartozékának mondják ; de nem sokáig maradt e vár hatalma alatt, mert IV. Béla király *Terjén* földjét a hunti vártól elvette és a bozóki prépostságnak adományozta, mely mindvégig megmaradt birtokában. Alighanem innen vette nevét a *Terjéni* család, melynek három tagjáról — Jacobus, Martinus et Gregorius de *Terjen* — 1312-ben emlékezik meg egy följegyzés. A falu róm. kath. temploma újabb keletű. Terpény határában fekszik *Nándorhalma puszta*.

Tésa. *Tésa*, ipolymenti magyar kisközség, 34 házzal és 233 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása, postája és távírója Ipolyszakálos. Már a tatárjárás előtt faluként szerepelt, mint azt egy 1236-ban kelt oklevél említi. A község földesura a XVIII. század elején a *Foglár*-család volt, melytől a mult században a *Boronkay*-család örökölte, ettől pedig vétel útján a *Jankovicsok* tulajdonába ment át. Jelenleg Jankovics Bélának van itt mintagazdasága ; ő lakja azt a kastélyt, melyet még a Foglár-család épített. A falubeli katholikus templom 1760-ban épült.

Tesmag. *Tesmag*, ipolymenti magyar kisközség, 169 házzal és 719 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása, postája és távírója Ipolyság. A falu első uraként a *Hunt* nemzetséget ismerjük ; 1259-ben az egyik Huntnak özvegye, Eruning asszony, birtokrészt adott itt a sági konventnek. 1270-ben V. István király az egész falut a sági konventnek adományozta, a mit 1282-ben László király is megerősített. *Terra Tesmog* nevéről emlékezik meg 1292-ben kelt más oklevél is, majd későbbi oklevelek *Chesmagh*, *Tismagh* és *Thesmagh* alakban nevezik a falut. V. István és Kún László királyok gyakran vadásztak itt ; emléküket ma is őrzi a Királykút. Tesmag község történeti szerepléséről csak a hagyomány révén tudunk egyetmást, mert a levelesládáját a múlt század elején a falu birája elégette. A török hódoltság korában sokat szenvedett ez a helység is ; így megemlékezik a hagyomány arról, hogy a drégelyi aga ráparancsolt a tesmagi bíróra : szállítsa fel a falu asszonyait a várba ; a bíró ezt a parancsot nem teljesítette és ezért az aga őt, füleinél fogva a vár kapujához szegeztette. Ettől fogva a tesmagi asszonyoknak hetenként egyszer jelentkezniök kellett a várban és ezt a parancsot mindaddig teljesítették, mígnem az 1599. évi pozsonyi országgyűlés vízbefojtás büntetése alatt megtiltotta a nőknek, hogy a várakba látogassanak. A török jármot 1688-ig viselte a falu, akkor azután I. Lipót király az ellenségtől visszahódított birtokot a jezsuitáknak adta, a kiket közel egy évszázadon át uralt a község. Mária Terézia 1776-ban az akkor alapított rozsnyói püspökségnek adományozta. Tesmagnak máig is a püspökség az ura. Az itteni templom a XVIII. századból való. Tesmag határában fekszik *Olvár-puszta*, mely már 1342-ben *Possessio Olwar* alakban szerepel és a XIV., valamint a XV. századbeli följegyzések a sági prépostság birtokának mondják. Tesmag községhez tartoznak még a *Heczkó*, *Sipécz* és *Vinter-puszták*.

Teszér. *Teszér*, tót kisközség, 117 házzal és 592 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomás és posta helyben van ; egyúttal körjegyzőségi székhely. A vármegye e régi helységét már a XIII. században ismerték és akkor *Kis-* és *Nagy-Tezer* névvel két részből állott. 1279-ben IV. László király a *Hunt* nembeli Demeter comesnek

az Ottokár cseh király ellen viselt háborúkban szerzett érdemei jutalmául, Kis-Tezer községet ajándékozta. 1285-ben is a drégelyi vár tartozékai közé sorozzák. A sági konvent egyik, 1311-ben kelt levele *Tezer* alakban említi s jelentősége mellett tanúskodik az is, hogy már a pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzéke plébánosát a jobbmóduak között tünteti föl. A XVI. század elején a *Péli* család a birtokosa, mígnem 1536-ban Péli Antal deák neje, Zsófia, itteni földjeit a sági prépostságnak ajándékozta. Az újabb korban a Teszéri *Deméndy* család volt a földesura, majd a *Dobránszky*, *Hellenbach*, gróf *Steinlein* és *Zmeškall* családok szerezték meg. Teszér községhez tartoznak az *Alsópéri*, *Felsőpéri* és *Peleske* nevű *puszták*. A község határában nagyobbszerű troglodyta barlang látható, mely némely részében emeletes is.

Tompa, magyar kisközség, a Selmecz patak mellett, 35 házzal és 170 róm. kath. val'ású lakossal; körjegyzőségi székhely saját postával, vasúti és távíró-állomással. 1429-ben *Pálóczi* Máté országbíró itt határt járatott. Az újabb korban a *Majthényi* és a *Thuránszky* családok voltak a földesurai. Jelenleg báró Majthényi Lászlónak, továbbá Thuránszky Zoltánnak és *Ivánka* Lászlónak van itt nagyobb birtokuk. Tompa.

Tópatak, azelőtt *Kolpach*, tót kisközség, 67 házzal és 682 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távírója Selmeczbánya, postája Szent-Antal. Okleveles nyomára már 1352-ben akadunk, a mikor *Kulpach* névvel, Selmeczbánya birtokai közé tartozott; a saskői vár kapitánya, *Wesszős* mester, erőszakkal elfoglalta a falut, a következő saskővári kapitány, Zobonya László azonban I. Lajos királynak 1352-ben kiadott rendeletére visszaadta Selmeczbányának. A községet hosszú időn át *Goldbach* néven szerepeltetik az oklevelek; ilyen alakban látható a neve az 1618-ból való pecsétjén is. A mult század elején még a selmeczi bányász-kamara volt a falu földesura; azután az erdőkincstár váltotta magához a birtokot, a melyet mindvégig megtartott. A falubeli templom 1743-ból való. Tópatak községhez tartoznak a *Brezini puszta* és a *Kisiblye tanya*. Tópatak.

Tölgyes, ipolymenti magyar kisközség, 116 házzal és 532 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Ipolypásztó, postája és távírója Vámosmikola. Az esztergomi káptalan régi birtoka, mely már 1219-ben szerepel, *Tulgistue* néven, a följegyzésekben. A községbeli templom építési ideje ismeretlen. Hajdan Tölgyes község a mai helyétől mintegy két kilométernyire a hegyek között feküdt és onnan telepedett át jelenlegi területére. Tölgyes.

Udvarnok, magyarral vegyes tót kisközség, 89 házzal és 398 ág. ev. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása, valamint postája Teszéren van. Hajdan, a XVI. század derekáig, *Felső-Teszér* névvel a Selmecz patak jobb partján, a mai Teszér tőszomszédságában feküdt a falu, mígnem a török zaklatások elől a lakosság a patak balpartjára települt át. Ez volt a fészke az ősi *Teszéri* családnak, melynek egyik tagját, Jacobus de *Thezer* comest, már 1258-ban említi oklevél. A Teszériek sokáig maradtak a birtokban, majd a család fiágának kihaltával *Báthory* István lépett az örökébe. A XVIII. század elején a *Lenkey*, *Prónay* és a *Blaskovics*-családokat uralta. Az újabb korban a *Ruthényi*, *Luka*, *Radvánszky*, *Matulay*, *Geddey*, *Keviczky* és *Nándory*-családokat találjuk itt birtokban. Jelenleg közbirtokosság lakja. Határában fekszik *Patkóspuszta*, a hol a XV. században a Teszériek úrilaka állott; a régi épület részben még lakható és vendégfogadó van benne. Udvarnok község 1610-től 1799-ig Teszérrel együtt egy evangelikus egyházat alkotott a Patkóson épült közös templommal; idővel azonban, sok viszálykodás után, a két község elszakadt egymástól és mindegyik külön templomot épített a saját falujában. Udvarnok.

Ujfalu, lásd *Apátujfalut*. Ujfalu.

Unyad, a bozóki patak mellett fekvő tót kisközség, 50 házzal és 315 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és postája Bozók, távírója Németi. A község a bozóki uradalom tartozéka volt, annak sorsában osztozott; földesurai előbb a *Huntok*, majd a prémontreiek voltak, kiktől *Balassa* Zsigmond elhódította; a XVI. század derekán a *Fánchy* család szerezte meg, a következő században pedig az egyház támasztott érte hosszú pört, míg végül az esztergomi papnevelő uradalmihoz csatolták. A falubeli kápolna 1873-ban épült. Unyad határához tartoznak a *Magospart* és *Szedlicsnó-puszták*. Unyad.

Vámosmikola, magyar kisközség, az Ipoly mentén, 282 házzal és 1700, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Ipolypásztón, postája és táv- Vámosmikola.

irója helyben van. Körjegyzőségi székhely, mely már 1075-ben, *Mikolafalu* névvel szerepel a följegyzésekben. Nevével találkozunk 1394-ben is, de legrégibb birtokosát nem ismerjük. Első tájékoztatót nyujt az az oklevél, melylyel 1437-ben, Lévai *Cseh* Péter, erdélyi vajda vette zálogba Zsigmond királytól a birtokot; annak későbbi sorsáról azonban nem emlékeznek meg a történelmi adatok. A mult század elején még az *Esterházy* herczegi hitbizományhoz tartozott, melynek felosztása alkalmával a *Huszár* család szerezte meg és jelenleg is ennek van itt nagyobb birtoka. Temploma újabb keletű. A községben nagyobbszerű kastély van, melyet az Esterházyak építettek, ma pedig a Huszár család lakja. Vámosmikolához tartozik a *Harmos-tanya* és az *Orzsányi-liget*.

Varsány. *Varsány*, magyar kisközség, 40 házzal és 375 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal; vasúti és távíró-állomása Léván, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. A XIV. és XV. századbeli oklevelekben a következő változatokban akadunk a falu nevére: *Vosyam, Vassyam, Vassan, Vassány, Vosin.* A vármegye legrégibb községei közé tartozik, melyről már a XIII. században szólnak a történeti adatok, a mikor *Simon* fiainak, Mihály, Martonos, Jákó és Füle testvéreknek, a *Varsányi-Simonyi*-család őseinek volt a birtoka, melyet még a XVIII. században is megtartottak. 1405-ben *Szendi* István vajda, a *Kálnay* család őse, kapott itt királyi adományt, melyben 1475-ben Mátyás király is megerősítette. A Kálnayakat a vallásüldözés idején is itt találjuk. 1629-ben a *Horváth* családot, a XVIII. század elején a *Jánokyakat*, a mult században a *Majthényi* és *Nyáry* családokat uralta. Jelenleg báró Nyáry Béla örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Varsány község határában fekszenek a *Csuda-* és *Margit-majorok.*

Visk. *Visk*, ipolymenti magyar kisközség, 157 házzal és 970 róm. kath. vallású lakossal; vasúti-, távíró- és postaállomás helyben van. Ősrégi települt hely, a mit a község határában kiásott kőkorszakbeli eszközök, edények és más emberi nyomok bizonyítanak. A falu nevére való hivatkozást 1156-ban találunk, továbbá 1234-ben abban az oklevélben, melylyel *Viski* Jakab mestert Kemenczére küldték az érsek határperének megvizsgálására. 1256-ban *Mochurka* fia, Viski Péter, honti várnagy, e falubeli négy ekényi földjét elcserélte más birtokkal. 1296-ban III. Endre király a birtokot a *Csák* nemzetségbeli Csák fia Jánosnak adományozta, mely adományt 1303-ban Venczel király is megerősített. A XIV. században *Visc* jelentékeny község lehetett már, a mint azt a pápai tizedszedők jegyzéke mutatja. Annak a századnak az elején, 1303—1312. táján épülhetett Visk vára, a melyet Károly király, 1312-ben, a rozgonyi csata után ostrom alá vett, de nem sok sikerrel. Ennek a várnak kevés szerep jutott a későbbi korokban, mert az oklevelek vajmi keveset jegyeztek fel róla. 1347-ben a *Kacsics* nemzetségbeli *Konya* Miklós tárnokmester neje Erzsébet, *Harsendorfer* Wolfing leánya, nyerte a birtokot hozományul. Az újabb korban a herczeg *Koháry*-család, majd a gróf *Forgách*, utóbb a gróf *Esterházy*-családok szereztek itt birtokot; jelenleg pedig gróf *Breuner* örököseinek van nagyobb birtokuk. Két kastélyt találunk a faluban; a régebbit a Koháryak építették, az újabbat gróf Esterházy János; mind a kettő most a Breuner örökösöké. 1753-ban itt tartotta a vármegye közgyűléseit. Visk határában vannak a *Kisváros, Őrhegy* és *Ujmajor* nevű majorok.

Zalaba. *Zalaba*, magyar kisközség, a Szikincze völgyében, 96 házzal és 410 ev. ref. vallású lakossal; saját vasúti állomása, postája és távírója van. A *Hunt-Pázmán* nemzetség birtoka volt. 1349-ben *Miklós* és fia László bizonyítványt nyertek arról, hogy Szent István király óta Zalaba mindig az őseiké volt. Okleveles említést 1437-ben találunk is a községről, a mikor Zsigmond király zálogba adta Lévai *Cseh* Péternek azt. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozott, 1875-ben pedig *Huszár* István szerezte meg. Jelenleg özv. gróf *Pongrácz* Vilmosnénak van itt nagyobb birtoka. Ev. ref. temploma 1789-ben épült.

Zebegény. *Zebegény*, német-magyar kisközség, a Duna partján, 141 házzal és 680 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomás, posta és távíró helyben van. A benczések birtoka volt, s már 1251-ben megemlékeznek róla az oklevelek. A XIV. században *Papy* Miklós fia, Lőrincz, volt az apátság kegyura; e család magvaszakadtával Zsigmond király, 1396-ban a kegyúri jogot a *Trentul*-testvérekre ruházta. A benczések nem sokáig maradtak meg e birtokukban, a mit igazol az a följegyzés, hogy 1483-ban az elhagyott monostort Zsigmond, pécsi püspök kérte el a pápától. Zebegény további sorsáról kevés adatunk van, régi hirességéről pedig már csak a határa-

beli kolostor-romok tanúskodnak. Jelenleg a koronauradalom birtokai közé tartozik. Közelében sziklabarlangok és kőbányák vannak, benn a faluban pedig kitünő forrásvíz. A róm. kath. templom a mult század elején épült. Zebegényhez tartozik a *Ferencz József szünidei gyermektelep.*

Zsibritó, tót kisközség, 53 házzal és 407 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Selmeczbányán, postája és távirója Szentantalon van. A *Hunt* nemzetség ősi birtoka, melynek már 1266-ban végbement határjárásról szólnak a följegyzések. A litvai vár tartozékaként, 1342-ben, *Sebrethfolua* alakban szerepel a neve. Később a szitnyai uradalomba olvadt és annak sorsában osztozott. Az újabb korban, a *Koháryak* után, a herczeg *Coburgok* szerezték meg és jelenleg is az övék. A falu határában régi katholikus templom romjai láthatók, melyet a község hajdan katholikus hivei Mátyás király korában építettek, mint azt a mult századi canonica visitatio följegyzi; ez a templom a mult század derekán dőlt romba. Az ágostai evangelikus templomot 1838-ban építették. Zsibritó községhez tartozik a *Ráczgyelja erdőőrlak.* Zsibritó.

(*Források*: Monumenta Vaticana Hungariae. — Gróf *Teleki* József: A Hunyadiak kora. — *Fényes* Elek: Magyarország statisztikai és geografiai földrajza. — *Gyürky* Antal: 54 év Hont vármegye történetéből. — *Palugyay* Imre: Békés, Csanád és Hont vármegyék leirása. — *Hőke* Lajos kéziratban maradt monografiája. — Hont vármegye és Selmeczbánya város levéltára, valamint a helyszinen gyüjtött adatok. — *Matunák* Mihály adatai.)

IPOLYSÁG.

Fekvése. Az Ipoly folyó mindkét partján, bőven termő földön, színtiszta magyar vidéken terül el Hont vármegye székhelye, társadalmi életének, politikai és kulturális fejlődésének lüktető középpontja : *Ipolyság nagyközség.* Messzi századokra visszamenő multja talán nem oly gazdag történelmi emlékekben, mint a vármegye más pontja, de a véres századoknak csaknem minden korszakos eseménye hozzáfűződik a nevéhez.

Ság földje. Első okleveles említését IV. Béla királyunknak Zólyomban, 1237-ben, kelt oklevelében találjuk, a mikor a király az esztergomi egyházat a Hont várhoz tartozó *Ság* földjén bírt harmadfél ekényi területének és egy malomhelynek birtokában megerősíti. 1245-ben a váczi káptalan tesz bizonyságot a *Guge* és *Egyed* rokonok között a Sáró, Bálván és Ság birtokok fölött való szóbeli egyezkedéséről ; ez egyezség szerint Péter fia Guge, Adrian fia László és Rugas fia Egyed osztályos atyafiak úgy egyeztek meg, hogy a sárói és bálváni birtok Gugenek és Lászlónak, a sági föld pedig *Rugas* fiának, Egyednek jut osztályrészül. 1254-ben az esztergomi keresztes konvent bizonyítja, hogy Gyarmat és Tamás, Csiszár fia, továbbá Bálint és Pete, azok rokona, egyfelől, másfelől Rugas fia, Egyed, sági nemes, megjelenvén a konvent előtt, élőszóval előterjesztették, hogy Egyedtől 63 hold földet kaptak oly föltétellel, hogy a királyi seregnél annyiszor, a mennyiszer, Egyeddel együtt megjelenni tartoznak, ellenkező esetben Egyed és fiai tőlük és fiaiktól az ajándék földet visszavehessék. E felsorolt okleveleknél nagyobb világosságot vet Ság hajdani helyzetére IV. Bélának 1256-ban kelt oklevele, melyben *Viski* Péter honti várjobbágytól elkérvén viski részbirtokát, cserébe Ság földnek a felét adja, egyszersmind Pétert a várjobbágyok sorából a királyi szolgák sorába helyezi. A határjárást egyúttal Bach mester teljesíti, kinek előadásából az tűnik ki, hogy Ság ekkor a Korpona pataknál, közel Kistúrhoz, feküdt. Az első és főhatár a Hradischa, ma várhegynél, kezdődött ; a többi határpontok : a Korponától a Lipolch-patak és Kürtös-patakig az óriások árka. Sággal szomszédosoknak említi az oklevél : Olvár falut, mely ma puszta ; továbbá Tesmag vagy Tismog községet, hol királyi vadászok laktak ; Parona vagy Proma falut és Sági sidót, a mai Kőmájszőlő helyén. 1260 táján tehát Ságon ezek voltak birtokosok : Viski Péter, Mochurka fia ; Egyed, Rugas fia ; továbbá több várjobbágy és királyi szolga, királyi udvarnokok, az esztergomi káptalan és a sági egyház, vagyis a sági prémontrei prépostság.

Sági prépostság. Mikor, ki által alapíttatott az angyalüdvözölte Boldogságos Szűzről elnevezett sági prémontrei konvent és prépostság? — oklevél hiányában nem tudjuk. Valószinűleg a bozóki és ipolypásztóival egyidőben valamelyik Huntfi alapította a XII. század első felében. Az ipolysági prépostság a XII. században már fennállott ; ezt tanúsítja a mostani templomnak a XII. századból máig fennmaradt román-stílű, csinos portáléja ; két átellenes egész, és két féldomború korinthusi oszlop, tetőzetén féltojásdad koszorúval.

Története. Fuchshoffer Monasteriologiája, Bombardi után, azt állítja, hogy a Huntok már 1075-ben alapítottak volna benedekrendi kolostort Ságon. Fejér György codexében idevonatkozó következő oklevelek hozatnak fel : 1265. IV. Béla király, a néhai Márton bántól a sági prémontrei szerzet részére adott alapítványt, mely a tatár-pusztítás után elveszett, a bán özvegyének kértére megerősíti. Ez oklevélben Hippolit nyitrai kanonok Ságnak újabb határjárását adja. 1268-ban IV. Béla király tanúsítja, hogy néhai Márton bán, a sági konvent alapítója, az ekklézsia felszentelése napján, egész Ság falut a konventnek ajándékozta. Ugyancsak 1268-ban IV. Béla király a régi prépostság jobbágyait a királyné hatósága alá rendelte. Az 1270. évben V. István király az atyjától a sági szerzetnek 1258., 1259., 1264., 1265., 1266.

Ipolyság.

Ipolyság. — A vármegyeháza.

Ipolyság. — Uj városrész a róm. kath. templommal.

Az ipolysági plébánia-templom portáléja.

és 1268. években adott kiváltságokat megerősíti. Mindezek az oklevelek, melyek a jezsuiták egyéb elkobzott iratai között jelenleg az országos levéltárban őriztetnek, a kritika világánál koholmányoknak tűnnek fel. Az 1265. évi oklevél a sági konventet már az összes uradalmainak birtokában akarja feltüntetni, holott e javadalmakat a szerzet csak részletekben, időnként, vétel, egyezkedés és kegyes hagyományok útján gyüjtögette. Igy : 1244-ben és 1264-ben Pósa fiai, Turdos és Sándor, a Turdos nemzetségből, Roland sági prépostnak eladják alsópalojtai birtokukat négy és fél markért. 1258-ban Filep esztergomi prépost bizonyítja, hogy Mohud fia, István, a Hunt-Pázmán nemzetségből, Parassán két ekényi földet a sági konventnek adományozott. 1259-ben ugyanez a Filep prépost bizonyítja, hogy Ebrünnig asszony, Hunt özvegye, tesmagi és kelenyei birtokának harmadát, továbbá marosi jószágrészét, mely birtokokat néhai férjétől nászajándékul kapott, lelki üdveért a sági konventnek adományozza. Ugyanczen Hunt özvegyének leánya, Ivane, Zorachus Endréné, a maga birtokrészét a fent megnevezett három faluban ugyancsak e sági konventnek adja egy márkáért. Ezen örökvallást Benedek esztergomi érsek is bizonyítja. 1292-ben Lampert mester, Kázmér fia, a sági konvent jobbágyain elkövetett rablás, gyilkolás, gyujtás miatti kártérítés fejében olvári jószágát, melynek egy részét már a konvent birta, harmincz márkáért egészben zálogúl adta és miután a kikötött időre a zálogösszeg kétszeresét meg nem fizethette, Födémesi Miklós és Szölcséni Marót szomszédok jelenlétében, a sági konvent prépostjának, Lászlónak, felajánlja a birtokot.

1275-ben IV. László, a huzamos háborúktól és gyakori hadi beszállásokkal terhelt Ság falu lakosait az adótól és hadi szállástól felmentette. A Monasteriologia szerint László király annyira kedvelte Ságot és vidékét vadászati mulatságaira, hogy Lőrincz prépost a királyné közbenjárását kérte fel : kímélné meg a király a szerzetet s jobbágyait a peczérek és solymárok túlságos és gyakori beszállásolásától. Az Árpád királyoknak e vidéken tartott mulatásaira emlékeztetnek a nyolcz határban előforduló királykútak, melyekből a vadászó királyok szomjukat enyhítették.

A sági prémontrei konvent, a tatárpusztítás után, általános tiszteletben, bizalomban mindegyre emelkedett ; királyaink s az egyes urak és úrnők adományai révén a konvent birtokai a vármegye határán túl is gyarapodtak. 1266-ban az Ipoly-hidnak vámszedési jogát kapta a konvent ; 1405-ben vásárszabadalmat nyert, 1407-ben pedig Zsigmond király pallosjoggal ruházta fel a községet.

A szomszédos urak azonban megirigyelték a szerzet virágzó jóllétét. Az Ulászló és Albert özvegye között támadt pártviszály alkalmával 1444-ben, Gyarmati Balázs négy fia Bálint prépostot szerzetes társaival együtt a zárdából kiűzték, a kolostort várrá alakították át és mintegy 8000 frt kárt okoztak ekként a szerzetnek. I. Ulászló király a csendháborítók ellen vizsgálatot rendelt el, de a várnai szerencsétlen csata közbejötte miatt a birtokháborítók megfenyítése elmaradt. A sági kolostorra azonban ezzel nem következtek békés napok, mert két évvel később még keservesebb sors sujtotta le. Lévai Péter vajda fia, László és társa, Füsi László, a kik szövetségesei voltak Rozgonyi Simon egri püspöknek Selmeczbánya és vidéke feldulásában, 1446-ban a sági kolostort támadták meg, elrabolták a kincseit, a barátokat megverték, ruháikat letépték, a levéltárt feldúlták, a pecséteket leszaggatták, végezetül pedig elhajtották a szerzet és a jobbágyság marháit. A garázdáktól okozott kár az akkori becslés szerint tizenhatezer arany forintra rúgott. A vakmerő csiny felháborodást keltett az udvarnál is, a mely széleskörű vizsgálatot rendelt el. De hogy mily eredményt hozott a Pálóczy László országbirótól kiküldött váczi káptalan vizsgálata? erre nem adnak feleletet a följegyzések, de a sági szerzet még 1511-ben is perlekedett a Lévai-Cseh családdal az elrabolt oklevelek visszaadása végett.

A török elhatalmasodása ujabb szerepet juttatott Ság községnek, Buda, Vácz és Esztergom eleste után, az 1546. évi 44. t.-cz. Ságnak országos költségen való megerősitését rendelte el. A várrá alakított kolostor első kapitánya *Thuri* György volt, ugyanaz, a ki húsz évvel utóbb, 1566-ban, Bakony-Palota várát Arszlán fejérvári basa ellen vitézül megvédte. A mikor az esztergomi törökök, 1544-ben, Lévát s benne Balassa Menyhértet meglepték, de visszaverettek, Thuri György sietett a harczosaival a szorongatott Léva védelmére ; azonban már csak a visszavonuló ellenség hátvédét csapdoshatta meg. 1550-ben *Jakusics* Ferenczet látjuk Ság erőde élén, midőn a váczi törökök, Szécsény vidékén garázdálkodván, Ság bevételét is

megkisérlették ; de az ellenséget ismét véres fővel verték vissza, mely alkalommal több keresztény rab szabadult meg a pogány kezekből.

Drégely eleste után, 1552-ben, Ságot is feldúlta a török. A szerzetesek azonban megmenthették a pusztulástól nagybecsű levéltárukat, a melyet magukkal vittek a garamszentbenedeki kolostorba, a hol testvéri fogadtatás várta a menekülőket. A birtokukból elűzött sági szerzetesek mindvégig fentartották igényüket vagyonukra, minek bizonyságára Poklostói sági prépost 1579-ben szt. Benedekből óvást emelt a Balassák önkénye ellen, melylyel a bozóki kolostort erőddé alakították át. A sági hiteles hely levéltári maradványait Szt.-Benedekből később Győr-Szt.-Mártonba (Pannonhalma) vitték.

Bocskay István erdélyi fejedelem a sági prépostság jószágait kedves embereinek ajándékozta el ; a mikor azonban ezen jószágokat az 1608. évi országgyülés előbbi rendeltetésének visszaadta : Ruber Pál prépost ült a birtokba, a melyet az idegen Verancsics Faust czimzetes csanádi püspök, ki az állítólag üres prépostságot a pápától elkérte, tartott elfoglalva. Ruber után, a kit a vármegye protestáns rendei is támogattak birtoka megtartásában, utóbb Majthényi László, majd pedig Szelepcsényi biboros primás viselte a prépostság czimét és húzta a javadalomnak a töröktől korlátolt maradványait.

Ság és vidéke két izben uralta a törököt. Elsőben Drégely eleste után, 1552-től 1595-ig ; másodizben, mint kolduló sági község, 1626-tól Buda visszafoglalásáig. 1626-tól a porta-összeirás egy egész portát tüntet fel, tizenhat egy negyedtelkes gazdával, ezeknek nyolcz lova és negyven darab ökrével. A dicalis összeirás 33 családapát mutat fel 238 dicával. A törökkel való határigazítás alkalmával Ság és Tesmag között árkot vontak, melynek nyomai még a mult század elején is látszottak, s pogányároknak nevezték, melyen túl a török, innen a német császár birodalma terjedt el. De a török hatalom terjedésével nem sok tekintet esett erre a határárokra ; a XVII. század második felében már az egész vármegye az ellenséges uralom hatalmába került.

A város pecsétje.

A mezőváros régi pecsétje 1665-ből való és püspöksüveges, pásztorbotos prépostot ábrázol ezzel a köriratțal : Sigillum oppidi Saag. A község anyakönyvei 1675-ben kezdődnek, de régi oklevelei a gyakori tüzek alkalmával elpusztultak.

I. Lipót császár és király a régi sági prépostságnak a töröktől visszafoglalt jószágait 1688-ban a jezsuitáknak ajándékozta. A prépostság czimét azóta az esztergomi főegyházmegye egy-egy papja nyeri királyi kézből. A jezsuiták a sági birtokot két részre osztották akképen, hogy a sági administraturának : Ság, Tesmag, Olvár, Lipócz és Parassa vagy Szurdok puszták, továbbá Alsópalojta község jutott osztályrészül, — a besenyődi administraturának pedig Besenyőd, Egeg, Nádas és Alsó-Almás jutott. A ságiak a régi prémontrei kolostor és templom romjain, a magok máig fennálló lakó- és gazdasági házát, továbbá 1736-ban 24,400 frt költséggel templomukat felépítették, mely azonban 1832-ben az egész várossal együtt leégett. Az Ipolyságon maig erősen álló kőhidat ugyanők építették, 1769-ben.

1704. végéről felemlítendő, hogy II. Rákóczi Ferencz itt, Ságon, fogadta az erdélyi küldöttséget, a mely fejedelemmé való megválasztását hírül hozta.

A jezsuita rend eltöröltetése után, 1776-ban, Mária Terézia királynő a sági uradalmat a rozsnyói, a besenyődit pedig a beszterczebányai uj püspökségek káptalanjainak adományozta. Azóta Ság a hozzátartozó falvakkal és pusztákkal együtt a rozsnyói káptalan uradalma.

Ipolyság, mint megyei székhely.

Hont vármegyének 1751-ben épült székháza Kemenczén leégvén, a vármegye rendei 1806-ban elhatározták, hogy a székhelyet Ipolyságra teszik át. Huszonegy év telt el, míg végre 1827-ben, Plachy Ferencz királyi tanácsos első alispánsága idején, Ipolyság határában az Ipoly bal partján hozzáfogtak a diszes megyeház építéséhez és nehogy a palota egyedül álljon, ugyanakkor kezdtek egy új falu, vagy külváros telepítéséhez Ságújhely, vagy Uj-Ság elnevezéssel. Már megásták, négyszög kövekkel kirakták a mély kutat és jégvermet ; már állottak az új emeletes megyeház falai, majdnem tetőzetig ; az épitkezés már föl is emésztett 25—30,000 frt költséget, a mikor azután Majthényi Antal, Plachynak az alispánságban utóda, a ki ellene volt a megyeház azon a helyen való építésének, alispáni hatalmát nyomban latba vetette és a helytartótanácsnál kieszközölte, hogy a megyeház Hont-Ipolyság mezővárosban építtessék. Az Ipolyon túl az építkezést nemcsak abbanhagyták, de minden építési anyagot is átszállítottak Ipolyságra. Az új megyeház telkéről kisajátított jobbágyok az Ipoly balpartján, az előbb tervelt

Új-Ságon, vagyis a mai újváros területén nyertek kárpótlást. Az új palota építése lassan haladt. A szabadságharcz az építkezést felében találta és igy csak a viharos idők múltával folytatódott a munka, a melyet 32,000 frt kincstári költséggel, Ő felségének idejövetelének ünnepélyén, 1857-ben fejeztek be.

Ipolyság határa 3630 kat. hold, a mely hajdan 69 jobbágytelekre oszlott. Lakosainak száma : 4000, ezek túlnyomó részben római katholikusok. Kiterjedés és lakosság.

A nagyközség vagyona 1867-ben, tehát az alkotmányos korszak kezdetén, csak egy igen egyszerű földszintes ház és 32 hold szántóföld, továbbá két féléves úrbéri korcsmáltatási jog volt. A nagyközség 1867. évi bevétele 1685 korona 20 fillér, kiadása pedig 2636 korona 82 fillér volt és a pótadó 950 korona 62 fillért tett. Kulturális czélokra a nagyközség 1867-ben és a megelőző időben nem sokat áldozott ; házainak száma akkor még csak 282 volt, ezidőszerint pedig 501. Hogy mily nagy léptekkel haladt a nagyközség fejlődése, ennek legszembeötlőbb képe az az adókimutatás, mely szerint Ipolyság állami adója 1867-ben még csak 12.212 korona volt, 1902-ben pedig ez az összeg 67.937 koronára rúgott. A nagyközség költség- Vagyon és adó.

Ipolyság. — Pénzügyi palota.

vetése 1902-ben : 16,056 korona 58 f. rendes bevétel, 17,568 korona 44 f. pótadó és 34,722 korona 31 f. kiadás volt. Kulturális czélokra a jelzett évben a község pénztára 2652 koronát, a kath. hitközség iskolafentartására 3524 koronát, az izraelita hitközség pedig 1350 koronát fizetett s igy összesen közművelődési czélokra a község és ennek lakossága most már évi 8126 koronát áldoz.

Sághy Benő megyebizottsági tag indítványára épült 1898-ban a posta- és táviróhivatal háza, 1900-ban pedig a pénzügyigazgatóság palotája, valamint a tisztviselők számára épült bérházak. A nagyközség közoktatási viszonyait más fejezetben ismertetjük ; e helyütt csak arra terjeszkedünk ki, hogy az 1872-ben megnyitott polgári leányiskola 1891-ig bérházban volt elhelyezve, mignem a közoktatásügyi kormány 40,000 korona államsegélylyel módot nyújtott a nagyközségnek arra, hogy 56,000 korona költséggel modern iskolát építhetett. De már korábban, 1888-ban, emelték a város diszes házát, melynek emeletén a Honti Kaszinó kényelmes és állandó elhelyezést nyert. A nagyközség tulajdonában lévő épületek mintegy félmillió korona értéket képviselnek és 12,260 korona évi bérjövedelmet

nyujtanak. 1876-ban alakították meg az önkéntes tüzoltó egyesületet, melynek fentartásához a nagyközség évenként 1200 koronával járul. A nagyközség utczáinak világítására 1903-ban 120,000 korona tőkével aerogén-gáztársulat alakult.

A nagyközség fejlődésének sokáig útját állotta a rozsnyói káptalannak 11.200 négyszögöles szérüskertje, mely a község kellő közepébe ékelődött. Végre azonban mozgalom indult meg e terület kisajátítására, a mi 1896-ban czélhoz vezetett és a megváltott területet parczellázták. E helyen új városrész emelkedett, modern, diszes házakkal; 28 ház. továbbá az evangélikus templom, valamint csinos liget nyert itt helyet.

Takarékpénztárak.

Ipolyság közgazdasági életében fontos szerepe van az 1867-ben alakult takarékpénztárnak, mely 60,000 korona alaptőkével indította meg a működését és ma már 400,000 korona a tartaléktőkéje és 60,000 korona a nyugdíjalapja; száz korona névértékű részvényeinek árfolyama pedig ezer koronára emelkedett.

1903-ban alakult meg Ipolyság második pénzintézete a Hontmegyei Népbank részvénytársaság 200.000 korona alaptőkével. Az intézet leginkább váltóleszámítolásokra alapítja a működését.

A Honti Kaszinó.

Ipolyság társadalmi életének egyik góczpontja a Honti Kaszinó, a mely egyike az ország legrégibb egyesületeinek. A rozsnyói káptalan segítségével alapították 1834-ben, a nagy vendégfogadó tőszomszédságában, a káptalantól ajándékozott telken emelt épületben. A mikor a vendégfogadó más kézre került, a kaszinó számára szerződésszerűleg új alapot kellett keresni, akkortájt vásárolták meg az államtól a régi sóház épületének a főútra eső részét és annak telkén építették a mai díszes kaszinóhelyiséget. A Honti Kaszinó a szabadságharcz éveit erősen megsinylette; mind a magyar, mind pedig az osztrák hadak laktanyául foglalták le, a termeit feldúlták, bútorait megrongálták. A kaszinó könyvtárának 1500 kötete abban az időben kallódott el. A szabadságharcz lezajlása után 1852-ben, a kaszinó újból megalakúlt és az ötvenes években gyűlhelye lett a vármegye értelmiségének. Az országos jótékony czélokra, a Magyar Tudományos Akadémia alapja javára és más kulturális intézmények támogatására itt gyüjtötték az adományokat; valamint itt tömörült össze az abszolutizmus szomorú éveiben a bujdosó hazafiság. Ma a kaszinó, díszes helyiségeiben, háromezer kötetre menő könyvtárt tart fenn, a melyet ingyen bocsát az olvasók rendelkezésére.

Sportélet.

1902-ben sport-klub alakult Ipolyságon, a mely a testedző sportokon kívül, galamblövészetet és lóversenyeket is rendez. A Wagner-féle mulatókert mellett két modern tennis-pálya, kuglizó, nyílt étkező és két zárt helyiség nyujt helyet a sport-klub tagjainak a szórakozásra.

KORPONA.

Korpona pecsétje 1627-ből.

A város fekvése. Korpona szab. kir. r. tan. városa, mely 1876-ig Zólyom vármegyéhez tartozott és külön törvényhatóságot alkotott, Hont vármegye éjszaki szélén, a Korpona folyótól elválasztott Magyarérczhegység és Osztroszki hegység nyúlványai között 265 méterrel a tenger színe fölött fekszik.

Neve. *Korpona*, latinul *Carpona*, németül *Karpfen*, tótul *Krupina*. A név legrégibb alakjai : *Corpona*, *Kurpuna*, később a XVI. századtól kezdve német neve : *Karpen*, *Kärpen*, *Korpen*, *Körpen*, *Kern pen*, *Kherppe* és csak a XVII. században fordul elő először a mostani német *Karpfen* és tót *Krupina* néven. Nevét némelyek a görög Καρπός (Karposz) = gyümölcs szóból származtatják, mert sok és jóizű gyümölcsben bővelkedik ; mások a német *Karpfen* = ponty szóból ; ismét mások a tót *krupi* = árpakása szóból, vagy a *Carp* nép nevétől, mely a III. században ezen a tájon lakván, állítólag a Kárpát-hegységnek is nevet adott. Melich János dr. nyelvtudós többféle magyarázatát igyekszik adni ; szerinte a Korpona név a szláv *Krpino*-ra megy vissza, a mely valamilyen *Krp* személynév származéka. Majd a rajnamenti *Karpen* bányaváros nevével hozza kapcsolatba, melyet a német bevándorló bányászok magukkal hoztak, és a melyből jelenlegi magyar, német és tót neve keletkezett.

Története. A város eredete az őstörténet homályában vész el. A régi szármaták birodalmában, Traján római császár idejében (98—117), körülbelül e helyen *Carpis* város szerepel (Marczali : Nagy Képes Világtörténet. 1900. IV. köt. 80. l. térképe). Eltekintve e ténytől is, Korpona hazánk egyik legrégibb városa, régibb a hét bányavárosnál és a mostani Zólyomnál is. Először a folyója nevével találkozunk 1135-ben *Corpona* alakban. A városnak legrégibb fenmaradt oklevele 1238-ból való. Régi voltát bizonyítja ősi, 1609-ig használt czímere is : a paizs veres mezejében hármas zöld halom, legmagasabb középsőjén veres keresztes fehér zászlót tartó Istenbárány, mely heraldikai alakot Francziaországban IX. Lajos, nálunk II. Endre király (1205—1235) használ először ezüst denárjain, keresztes hadjárata emlékére.

Tatárjárás. Már jóval a tatárjárás előtt szabadalmai voltak, melyeknek oklevele, a várossal együtt, a tatárjárás alatt pusztult el. A pusztulásról szólt a vártemplom szentélyének homlokán az 1785-ben még látható felirás : *D. O. M. dicatum hoc templum sanctissimum sub titulo Magnae Dominae B. V. Mariae fundatum, a Bela IV. Rege privilegiatum, Anno* 1242. *cum Civitate combustum.* Ugyanerről megemlékezik IV. Béla király a város privilegiumait 1244-ben megerősítő oklevelében : »Korponai hű vendégeink esedezvén előttünk, hogy a tatárok idejében elvesztett privilegiumjukat ismét kiállítanók, jogaikat és szabadalmaikat bizonyos jegyzékre jelen sorainkkal rendezni parancsoltuk«. IV. Béla király Korpona város polgárainak a következő jogokat és szabadalmakat adta : 1. szabadon választhatnak maguknak papot ; 2. évenként bírót, a kit a király erősít meg ; 3. senki bírája, Zólyom (fő) ispánja, vagy más bíró törvényszéke elé állani nem tartoznak, csupán saját bírájuk elé, ki mind a vér-, mind pedig más esetekben tartozik őket itélni ; hacsak annyira nem súlyos és hűtlenségi az eset, hogy a királyi kihallgatást igényelné ; ez esetben a király itélőszéke elé vizsgálat alá kell az ily esetnek jönnie ; a párviadal köztük ne itéltessék el, tizenkét tekintélyesebb polgár esküje mellett nagy esetek is befejezhetők, hacsak nem súlyos, vagy hűtlenségi, mely a királyhoz tartozik ; 4. fát és követ saját földjük határai között szabadon és bárkinek ellenmondása nélkül vághatnak, illetve fejthetnek ; 5. minden királyi adótól, kivéve a hatá-

A korponai jog.

rokat, egészen szabadok és mentek; 6 a zólyomi ispán, vagy udvarbírája erőszakosan nem hatalmaskodhatik fölöttük, közülök senki házában szállást nem gyakorolhat, hanem kérve s jóakaratukból szállhatnak csupán hozzájuk és illő áron minden szükségeset szerezhetnek tőlük; 7. ellenük (szászok levén) csupán magyarok tanúsága ne engedtessék meg, hanem vegyest szászok-, vagyis németekével; 8. a kihalt családok után üressé lett házakat, ha a törvényes örökösök harmadik kihirdetés után sem jelennének meg, szabad legyen más jövevényeknek átengedni; 9 a szomszéd és határos *Pomaag* földet kiszakítván a honti vártól, nekik adta örökös birtokul és a bozóki monostor *Brech* (Brecs, ma *Briacs*) nevű földjét akár csere, akár pedig vásárlás révén nekik fogja adni; ők pedig tehetségük szerint szükség esetén a királyról gondoskodnak és hadseregében szolgálnak. — Ez az oklevél királyainknál más városok részére a privilegiális oklevelek kiállításában zsinórmértékül szolgált. Ez azon korponai jog, melynek elnyerésére és fentartására a városok annyira törekedtek: »*in iure Corponensi volumus indemnes conservari.*« A korponai jogot megkapták eddigi tudomásunk szerint Turóczszent-Márton 1340-ben, Privigye 1379-ben, a nyitramegyei Heckelshey 1393-ban és Csetnek 1464-ben. Korpona város fölebbezési fórumként is szerepel. Jogára apellálnak nemcsak a szomszéd községek és vármegyék, hanem a távolabb fekvők is. Igy 1435-ben a trencsénmegyei Zsolna városából érkezett a korponai tanácshoz egy megfölebbezett peres ügy és az 1490. óta datálódó korponai pereskönyv számos ide megfölebbezett peres ügyet tartalmaz. A város privilégiumait megerősítette V. István 1270-ben, IV. László 1272-ben, I. (Nagy) Lajos 1369-ben.

Határvillongások.

Korpona városának korán és sokszor kijutott a szomszédaival való határvillongásokból s különféle hatalmaskodásokból. Igy már 1266-ban találunk határvizsgálatot a Hunt-Pázmán nembeli Hunt fiai Péter és Ders, nemkülönben Bana (Selmecz) s Korpona város részéről. 1278-ban Hunt ispán fia, Demeter ispán hatalma alá akarta keríteni a várost, de IV. László király megóvta Korpona jogait és szabadságát. IV. Bélának azon nem teljesült igérete, hogy a Bozók monostorának Brech nevű földjét, akár csere, akár pedig vásárlás révén oda fogja adni, örökös, szinte napjainkig tartó surlódások forrása volt. A korponaiak 1357-ben elfoglalták a nevezett földet, de Egyed bozóki prépost panaszára a váczi káptalan Csery György fia Demeter és János mester, kanonok által a föld és némely rétnek elfoglalásától, valamint a prépostság más földjeinek gyümölcsei és hasznai eltulajdonításától eltiltotta. 1431-ben is folyt per a Brech miatt, melyet László sági prépost és Mátyás korponai plebános közbenjárására megszüntettek, mikor a korponaiak kimondották, hogy a perre vonatkozó összes levelek megsemmisíttessenek és minden panasz, tiltakozás, birság, sértés, ölés, emberöldöklés, vérengzés, erőszakoskodás, melyekkel Szaniszló bozóki prépostot vádolták, megszüntnek tekintessék. 1471-ben a korponaiak a prépostság határait megsértve, Brech földjét elfoglalták, Péter jószágkormányzót megverték és fogolylyá tették, mely hatalmaskodás miatt a királyi kúria fej- és vagyonvesztésben marasztalta el a korponaiakat. A zólyomi, honti ispánok és maguk a korponaiak kérelmére azonban a felek között a következő egyesség jött létre: 1 A bozóki prépost, mint felperes, a korponaiak életének megkegyelmez, de az alperes azonnal 300 jó mértékű arany forintot fizet; 2. ha a korponaiak a prépostságnak most rendezett határait elrontani, vagy perelni megkisérelnék, mindannyiszor száz aranynyal büntettessenek s az okozott kár megtérítésében elmarasztaltassanak; 3. a prépost a Knyazova Hora és Brecs hegyek tizedét bárkinek bérbe adhassa; 4. a prépost a korponai erdőkben saját szükségére fát vágathasson és a korponai mezőkön marháit legeltethesse.

1504-ben Lehotka lakosai a korponai erdőt kiirtották, földjét elfoglalták, marháikat azon legeltették, azonfelül a polgárokat többféle módon zaklatták. Panaszukra II. Ulászló király meghagyta Benedek bozóki prépostnak, hogy a jobbágyai által elfoglalt földet adassa vissza, marháikat azon legeltetni ne engedje és más alkalmatlanságokat szerezni, vagy szereztetni ne merészeljen. 1538-ban pedig, miután a korponaiak egykor a békességes szomszédság végett Csábrág várához tartozó zsibritóiaknak kérésére bizonyos erdőt adtak el oly feltétel alatt, hogy a kiirtott helyen szántóföldek terméséből a korponai plebánosnak tizedet, a városnak pedig bizonyos évi adót fizetnek, — Pálffy Péter várnagy kemény fenyegetéssel megtiltotta e tized fizetését, meghagyván egyszersmind, hogy senki a korponaiak közül magát a mondott erdőben mutatni ne merészelje, különben ott találván, elvereti. Azonkívül a zsibritóiak és devicseiek Korpona polgárait

egyéb bántalmakkal is illették és nekik sok kárt tettek, némely területeiket elfoglalták, erdeiket kivágták, úgy hogy alig egy harmada maradt. Erre Mária királyné Brüsszelből megkereste Erdődy Simon zágrábi püspököt, Csábrág urát, hogy embereit békességre és jobbágyait tartozásuk lefizetésére utasítsa.

Korpona városa, melyet IV. Béla 1244-ben, III. Endre 1295-ben, I. Mátyás 1475-ben meglátogattak, minden békétlenség ellenére, mind nagyobb jólétnek és hírnévnek örvend, lakosai szaporodnak, úgy, hogy 1326-ban túlnépesedés révén rajt bocsátanak és kivándorló polgárai Gömör vármegyében a ma is még német Dobsina városát alapítják. A város előkelő és jómódú voltára mutat az is, hogy 1415-ben Jakab plebános halála után megüresedett korponai plebániára a kegyúr város János esztergomegyházmegyei papot, fejérvári és pécsi kanonokot és a királyné alkanczellárját, választotta meg. Ugyanez évben nagy fénynyel restaurálta a még IV. Béla idejében ujból felépített szép és nagy háromhajós, román izlésű bazilikáját, miként az 1778-ig használt régi padokon volt felirás mutatta: *Restauratio et dedicatio huius Ecclesiae facta est in honorem B. Virginis Mariae idque in die Conceptionis Mariae anno* 1415. Ezidőtájt épülhetett a templom csúcsíves stílű szentélye, a szentélybe nyíló régi sekrestyéje és kápolnája, a mai sekrestye és Zsigmond királynak 1405-iki, az országgyűlés hozzájárulásával kiadott rendelete következtében, mely szerint a városok védő kőfallal és kapukkal vétessenek körül, a város első falai és két kapujának földszinti része is, melyek közül már csak az alsó van meg. Az utóbbinak emelete 1553-ban épült.

Virágzása.

Erődítések.

1426-ban Zsigmond király, a hét bányavárossal, Zólyom, Breznóbánya, Dobronya, Lipcse, stb. városokkal és uradalmakkal, Korpona városát is Borbála királynénak adományozta és ezentúl a város, csekély megszakításokkal, egész 1548-ig a királynék birtoka volt.

A XV. században Korpona városának, a város falain kívül — a mostani Halmay László-féle telken — nagyobbszabású szegény- és kórháza volt, »Szent-Erzsébet ispotálya« névvel, melynek rektora, igazgatója pap volt. 1437-ben, miután rektora, Privigyei János önként lemondott, Udvarnoki Martini István esztergomegyházmegyei papot választotta meg a kegyúr város-rektorrá, mely beneficiumba Mátyás korponai és János németi plebánosok installálták. A reformáczió idejében 1610-ig itt volt a magyar reformátusok és tót evangelikusok temploma és temetője.

A huszita betörés alatt 22 éven át sokat szenvedett a város. Korpona is hatalmukba került és a vártemplom körül ma is meglevő négyszögű erődítményt, fellegvárat, ők építették, a régi városnak a tatárjárástól romokban fekvő anyagát használva fel az építkezéshez.

A huszita-uralom.

1444-ben Palásthy Bertalan és László korponai várnagyok erőszakoskodtak a környéken. Nevezetesen a bozóki monostor épületeit elrontották, birtokait pusztították és a földeket kirabolták. Továbbá Balassa László engedélyével a Zólyom vármegyében fekvő, de Bozókhoz tartozó Ujfalut (Bozóklehota, ma Bozókszabadi) Varbóki Farkas János elfoglalta. Csery Mihály a prépostsághoz tartozó Varbók és Terpény birtokokból kilenczedet, azután a prépostságnak Cseri helységből évenként adni szokott élelmezést és csirkéket visszavette. 1446-ban pedig Kazai Gyulaffy György szintén korponai várnagy a bozóki prépost birtokait: Szénavárat, Lászlódot, mindkét Alsókot, Ujfalut, Lehotát és Rákóczot kizsákmányolta és a prépostságnak más károkat okozott. Nem csoda, hogy ilyen háborús, zavaros időkben a korponaiak elszegényednek és adósságba jutnak. Igy 1449-ben Korponai Lőrincz pap, a váczi németvárosi sz. Mihály plebániatemplom B. Sz. Mária oltárának rektora, Korpona városát az adósságának nehány év óta fizetetlen 75 arany forintnyi évi kamatáért az esztergomi érseki vikárius elé idézi. 1453-ban V. László király a város privilégiumait megerősítő levelében azt mondja, hogy Korpona város tanácsa eléje járulván, a város szükségeit, nyomorúságait és sanyargattatásait előadta, melyeket a szüntelen fosztogatással, zsákmányolással és tűzvészekkel szenvedett. 1463-ban I. Mátyás király a város királyi adója fejében évenként fizetendő 208 frtból inség miatt három esztendőre évenként ötven forintot elengedett. Ugyancsak Mátyás király 1467-ben Korpona városát, arra való tekintettel, hogy a husziták támadásai ellen a plebániatemplom körül erődöt emelt, minden királyi, királynéi és egyéb adótól felmentette. 1470-ben tízévi adómentességet kaptak mindazok, a kik Korponán letelepedvén, uj házakat építettek, 1471-ben pedig a nyomorba jutott városnak rendes adójából 32 arany forin-

A város elszegényedése.

tot engedett el örökre a király és így ezentúl rendes évi adóul csak száz arany forintot tartozott fizetni.

A korponai középkori egyházi életre vonatkozólag megjegyezzük, hogy az említett egyházi épületeken kívül a Bebrava völgyében volt egy Szent Péterről czímzett kápolnája is, melyet utoljára 1509-ben említenek az oklevelek. E kápolna romjai a mult század elején még látszottak, sőt kevés maradványa ma is látható még. Ma csupán a »*na Petrovo*« dűlő tartja fenn emlékét.

1510-ben II. Ulászló király, a város privilégiumait megerősítvén, a vörös pecsétviasz használatát is megengedte.

1526. július 6-án János veszprémi prépost és Dóczy Ferencz barsi főispán, királyi biztosok, a török háború költségeinek fedezésére, visszatérítés kötelezettsége mellett, öt márka és négy lat súlyú két ezüst feszületet és egy pár ámpolnát vettek át a korponai plébániatemplomból.

A reformáczió. A reformáczió, mely a bányavárosokban nemsokára a mohácsi vész után terjedt el, Korponán csak 1540 körül lép uralomra. 1538. nov. 24-én András esztergomi prépost, ekkor még a katholiczizmus hive, felszólítja János korponai plebánost, hogy a szászi és bisztriczai (beszterczebányai) plébánosokat tartozásuk teljesítésére figyelmeztesse. De már 1541-ben a korponaiak Klein János, körmöczbányai ág. ev. helyettes lelkészt hívták meg lelkésznek. 1547-ben Várady Pál esztergomi érsek megtudván, hogy a korponai plébánia részben el van rontva és az ev. lelkészt a plébános jövedelméből fizetik, felszólította gróf Pucheim Farkas zólyomi főispánt a katholiczizmuson ejtett sérelem orvoslására. De Várday és Pucheim már nem tudták a reformácziónak útját állani, a mely ekkor már annyira elhatalmasodott Korponán, hogy egész 1674-ig katholikus papja sem volt.

Törökvilág. Eközben a törökök terjeszkedésével, száz évi szünet után, Korpona újból várként kezd szerepelni. Buda eleste (1541.) után Mária királyné, II. Lajos özvegye, helyőrséget küld Korponára. A török veszély még jobban fenyegette a várost, midőn 1543-ban Esztergom, 1544-ben Nógrád és 1552-ben Drégely és Ság elesett. 1546-ban a törökök már Bozókot is megtámadták. Ugyanazon évben a Csábrág és Szitnya várakat Pálffy Pétertől elfoglaló Balassa Menyhért okozott nagy károkat Korponának. 1551-ben a bányavárosok lovas helyőrséget kérnek a királytól Korponára, ki Krusich János csábrági kapitánynak meghagyta, hogy a csábrági uradalom közmunkájával, a leomlott falak helyébe, palánkot állítson és a várost lássa el nehány legszükségesebb erődítménynyel. Miután pedig Tujgon budai basa 1553. június 5-én erélyes levélben meghódolásra hívta fel Korpona várost, a király Krusichot nevezte ki Korponára kapitánynak és felépíttette a kapuk emeleteit. Korponának 1554-ben már 400 lovas és 189 magyar gyalogos volt a helyőrsége. 1562. márczius végén Balassa János bányavidéki főkapitány és zólyomi főispán a kerületéből mintegy tizezer főnyi hadtestet gyüjtvén össze Korponán, április elején megtámadta Szécsényt, de az odavaló és füleki törökök keményen megverték, mely alkalommal a korponai helyőrség is tönkrement, Krusich főkapitány, a lovasság vezére pedig foglyul esvén, Konstantinápolyba vitetett, honnan csak 1566-ban került vissza Korponára. Az első zavarban a király Dobó István barsi főispánt, az egri hőst, küldte Korpona őrizetére. Ekkor épült a korponai *Tarisznyavár*, az a 12 méter magas és 3 méter vastag kőtorony, melyről a városbeliekkel az ellenség közeledését jelezték. 1564-ben kezdték építeni az alsó kapunak 1905-ben lebontott külső erődítményét, a most is legnagyobb részt meglévő várfalakat, és két bástyáját. Ezentúl a városnak sok baja volt nemcsak a töröktől való félelem és veszély miatt, hanem a helyőrséggel is, a mely kellő fegyelem hiányában másfél évszázadon át sok zavart okozott. A törökök gyakran megközelítették Korponát, különösen a XVI. század második felében, határában raboltak, sok embert levágtak, foglyul ejtettek, a marhaállományt elhajtották, sőt 1582. november 5-én nagy sereggel meg is támadták a várost, melynek helyőrsége és polgársága hősi védelmében érzékeny veszteséget szenvedett ugyan, mert a korponaiakból 207 ember részint elesett, részint pedig fogságba jutott, de a törökök véres fejjel voltak kénytelenek a várostól elvonulni. Fánchy György főkapitánysága idejében (1583—1588) a korponai határban nagyszabásu párviadal folyt a magyar és török vitézek között. Midőn egy török tiszt Fánchyt gyáva szájaskodónak csúfolta, ez párviadalra hivta ki a törököt. A trombitajelre a felek összecsapván, Fánchy kopjájával a török arczrostélyát és sisakját keresztül döfte, mire ez lefordult lováról. E párbaj alkalmával a magyarok közül egy, a törökökből pedig tizenhat vitéz esett el. A pár-

Tarisznyavár.

Korpona. — A régi városkapu.

Korpona. — Részlet a régi városból.

Korpona. — A vártemplom és előbástyája.

Korpona. — Főtér a városházzal.

Korpona. — A Szentháromságtér.

Korpona. — Halma László úrilaka.

viadal után tizenhat ökrön kenyeret, sültet és bort hozván, nagy lakomát ültek és lovaglási versenyeket tartottak. Az érdekes párbajt szemtanúként Gabelmann Miklós, német tudós írja le részletesen. A korponaiak megszabadultak a török veszélytől, midőn főleg Pálffy Miklós hősiessége következtében 1593-ban Fülek, Kékkő, Szécsény, Drégely és Palánk, 1594-ben Nógrád és 1595-ben Esztergom kerültek vissza a király birtokába. Ekkor (1595—1600) a korponaiak az itt téli szállásra elhelyezett vallon katonaságtól szenvedtek sokat, mely a töröknél is jobban garázdálkodott. Nagy félelmet keltett Korponán az 1599-iki októberi tatárjárás is, midőn a vad hordák Korpona környékét elhamvasztották. 1601-ben pedig a zsoldnélküli szabad hajdúk kóboroltak és éhségükben raboltak Korpona vidékén, úgyannyira, hogy megfékezésökre és Korpona védelmére ezer gyalogost és négyszáz lovast vontak össze.

A Bocskay-felkelés.

1605. január 3-án Korpona meghódolt Bocskay István fölkelő fejedelem hadvezérének, Rhédey Ferencznek, ki Bozókon írta alá vezérkarával a kapituláczió pontjait. Ezévi november 17-én Bocskay huszonkét vármegye és a felvidéki szab. kir. városok követeivel, hétezer huszárral és mintegy tizezer hajdúval Korponára érkezett, a hol november 23-ától deczember 3-áig a jelenlegi róm. kath. plebánia-épület és harangtorony alatt egykor állott iskolai épületben Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek királyi biztosokkal békealkudozásokat folytatván, országgyűlést tartott, melyen előkészítették az 1606. június 23-án megkötött bécsi békét; deczember 5—10-éig az ország anyagi szükségleteit szavazták meg és a fejedelem deczember 12-én a béke miatt lázongó hajdúság számára kiállítván szabadsága magna chartáját, deczember 15-én eltávozott Kassára. A Bocskay-fölkelés után, ennek hajdúi ismét fenyegették Korponát és környékét, úgy, hogy 1607-ben Pogrányi Benedek dunáninneni helyettes főkapitány Korpona védelmére a bányavárosoktól kétszáz gyalogost kért.

A korponai országgyülés.

Korpona bővített czímere.

1609-ben II. Mátyás király megerősítvén Korpona város összes privilégiumait, a város ősi czímerét megbővítette olyképpen, hogy a régi istenbárányos czímer a paizs felső részét alkotva, az alsó égkék mező aljára fehér koczkakövekből épült, lövőrésekkel ellátott várfal került, melyből a középen övig kiemelkedő pánczélos vitéz áll, felhúzott rostélyú sisakján vörös-fehér strucztollas bóbitával, felemelt és előre nyújtott jobbjában meztelen pallossal, baljában arany koronát tartva; a paizson királyi korona nyugszik, két kiterjesztett szárnyú, fehér és aranyruhába öltözött angyal pedig egy-egy kézzel a paizsot öleli, a másikkal zöld pálmaágat tart. Ezt a bővített czimert használja Korpona városa jelenleg is.

1610-ben Korpona várjellege megszünt és Draskovich János kir. tárnokmester, haditanácsos és dunáninneni kerületi biztos, a város kulcsait és védelmének felügyeletét a város tanácsára bízta.

Bethlen Gábor.

1619-ben Bethlen Gábor fejedelem foglalta el és 1620-ban hadvezére, gróf Thurzó Szaniszló, a város hadi fölszerelését leltározván, azt a várossal és várral egyetemben Szelényi András városi főbiró parancsnoksága alá helyezte. 1626-ban a törökök, Bethlen szövetségesei, Korponáról ötvenöt embert fogságba hurczoltak és sok marhát zsákmányoltak, de a fejedelem parancsára negyvenhat ember visszanyerte szabadságát és a marha egészen megkerült. 1640-ben a törökök újból megközelítették Korponát, de kárt nem tettek benne.

II. Rákóczy György.

1645-ben a város meghódolván II. Rákóczy Györgynek, húsz válogatott fegyveres gyalogost adott a fejedelemnek. 1647-ben a törökök Korponáról elhurczoltak negyvenhárom embert és mintegy négyszáz tehénből álló gulyát pásztorostul elhajtottak. Általában igen gyakoriak voltak a törökök támadásai Korpona ellen ez időben; 1668-ban a város panaszkodik, hogy tizenegy év alatt háromszáz polgárától fosztották meg és a marhaállományát is sokszor elhajtották. Midőn 1663-ban, Érsekujvár és Léva eleste után a török ismét elfoglalta Szécsényt és Nógrádot, mintegy négyezer főnyi tatár horda zsákmányolt Korpona mellett, de a korponai Bory Mihály, kir. táblai biró és Wesselényi nádor jószágkormányzója, szétüzte őket. Ez évi deczember 11-én Hanzsa nógrádi bég felhívta a várost, hogy hódoljon meg a török császárnak. A török veszély ismét fenyegető lévén, 1665-ben a király Bory Mihályt kinevezte korponai főkapitánynak, havi százharmincz forint fizetéssel és a várost ellátta kétszáz huszárból és kétszáz magyar gyalogosból álló helyőrséggel; sőt 1667-ben a város Tarisznyaváron is húsz gyalog katonát és két őrt tartott.

A konvertita Bory hozta be több, mint száz éves szünet után a kath. vallás gyakorlatát, saját házában állítván oltárt, tábori papot, tanítót és kriptát.

Korpona, Hont vármegye székhelye.

Eközben Korpona városa, mely ugyan még Zólyom vármegye területén feküdt, a török veszedelem miatt 1640-től a XVII. század végeig Hont vármegye székhelye lévén, az itt tartatni szokott törvényhatósági gyüléseken kivül nevezetes mozgalomnak színhelye lett, a mennyiben a Wesselényi-összeesküvés összes honti szálai itt futottak össze. Az összeesküvés egyik vezéralakja Bory Mihály volt, a ki még korponai főkapitánysága idején, 1666 elején, rábirta a nádort, hogy az elégületlenek élére álljon. Jelen volt a nádorral I. Rákóczi Ferencz és Zrinyi Ilona lakodalmán, a stubnyai értekezleten, Bartakovich János honti alispánnal a murányi tanácskozáson, 1667-ben a beszterczebányai gyülésen és mindenütt az összeesküvés érdekében izgatott. Midőn pedig a korponai főkapitánysági állásban kötve érezte magát és egyébként is az ottani nemesség részéről sok kellemetlensége volt, lemondott hivataláról és immár egészen az összeesküvésnek élt. Társai voltak: öcscse György, Duló Gergely és György, Földváry Mihály, Gyürky Gáspár, Jánoky Gáspár, Szánthó János, Kónya Pál és Nagy Pál korponai hadnagyok és Baloghy Gáspár korponai jegyző. Kétszínű szerepet játszott, sőt midőn látta, hogy rossz vége lesz a dolognak, föl is fedezte az összeesküvést Holeschauban gróf Rottal Jánosnak; mindazáltal nem kerülte volna el a halálos itéletet, ha 1668. november elején Bajmóczon meg nem hal. Az összeesküvés fölfedeztetése után, honti részeseit is elfogták és halálra itélték. De nagy váltságdíj lefizetése és a kath. vallásra való áttérésük árán kegyelmet nyertek. Bory utóda a korponai főkapitányságban 1667. október 1-én gróf Balassa Bálint, Hont vármegye főispánja lett.

A Wesselényi-összeesküvés.

1673. őszén a király parancsára gróf Collalto ezredes horvát lovasezreddel megjelenvén a bányavárosok környékén, egymásután elveszi a protestánsoktól az egykori kath. templomokat. Október elején Korponán is járt e czélból és vissza is vette a katholikusok számára a protestánsoktól 1541 óta birt vártemplomot.

1678-ban Balassa vitézei kétszer is megvédték a török ellen Korponát, a hol ekkor két század gyalogság és két század huszárság alkotta a helyőrséget. Az 1681: IV. t.-cz. 7. §-a elrendeli, hogy az 1655 : VIII. t.-cz. 19. §-a értelmében Korponára rendelt száz lovashoz a balassagyarmati és drégelypalánki négyszáz lovas és háromszáz gyalogos is hozzáadassék; sőt gróf Rabatta Rudolf tábornok még egy német lovas századot is helyezett a városba.

A Thököly-fölkelés következtében a hadirendeletek azonban máshova szólítván Korpona nagy helyőrségét, 1682. október elején a fejedelem könnyen jutott a város birtokába. Ekkor Madách János volt a város kapitánya. Thököly szerencsecsillagának leáldozása után, noha Korpona a király hűségére tért, gróf Sallenburg császári hadvezér 1683. novemberében mégis kétezer forintig sarczolta meg a várost. A következő hónapban a Bécset fölmentő Sobieski János lengyel király hazatérő hadseregéből a párkányi ütközet után herczeg Lubomirski vezérlete alatt háromezer lengyel katona három napig táborozott Korponán.

A város utolsó főkapitánya báró Balassa Ádám volt (1686—1701). A török háborúk megszünése után azonban már nagyon is fölöslegessé vált Korponán a helyőrség, mely egyéb dolga híján folytonos perpatvarban élt a polgársággal. Végre 1701. deczember 20-án Lipót király feloszlatta a korponai helyőrséget, a város elveszítette várjellegét, megszünt a »bányavárosok védőfala« lenni, mely díszes czímét annyi dicsőséggel és a török ellen mindig sikerrel viselte.

A várjelleg megszünése.

II. Rákóczi Ferencz.

1703. szeptember 14-én II. Rákóczi Ferencz brigadérosa, Ocskay László, hódoltatta meg Korponát, mely a fölkelés végeig híve maradt az utolsó magyar fölkelő fejedelemnek; még akkor is, a midőn kénytelen volt a királynak meghódolni s az éjszaknyugati részeken csupán Érsekujvár volt már a Rákóczi kezében, a korponaiak titokban élelmi szereket szállítottak az ujvári kuruczoknak.

A Rákóczi uralmának idejében gróf Bercsényi Miklós 1708. január 29-én meglátogatta Korponát is, s a február 2-iki gyertyaszentelési körmeneten kiséretével együtt résztvevén, gazdag offerát tett az oltárra. Ez évi október 23-án éjjel a visszavonuló báró Andrássy György, Rákóczi tábornoka, Korpona utolsó hadi fölszerelését, tizenegy ágyúját, reverzális mellett magához vevén, a várost ötven helyen felgyujtatta, hogy az utánanyomuló császáriak szállást és élelmiszereket ne találjanak ott. Az ágyúkról szóló reverzális ma is megvan a város levéltárában, a korponai ágyúkat pedig az Andrássyak krasznahorkai várában őrzik.

Az egykor nevezetes Korpona városa a hosszas harczok, nehéz háborús idők következtében, kimerült, csendes, igénytelen városkává lett, mely ezentúl gyó-

gyítja a multban kapott sok sebet, az ipar és földmivelésnek és nevezetesen a gyümölcstermelésnek él, melyet még régi szász lakói honosítottak meg.

IV. Béla királytól kezdve a szászok tartották kezükben a hegemóniát és a midőn a XVI. század közepétől fogva mindig nagyobb számban növekszik magyar és tót lakossága is, ezeket kizárják a polgári jogokból, úgy, hogy még csak házat, ingatlant sem szerezhettek. A korponai országgyülés XV. czikkelye, illetve az ezt beczikkelyező 1608 : kor. el. 13. t.-cz. emanczipálja őket, kimondván, hogy minden szabad királyi városban a főbiró és tanácsosok nemzetiségi különbség nélkül válasz-tassanak és más állások is valláskülönbség nélkül magyaroknak, németeknek és tótoknak vegyest és felváltva adományoztassanak. A korponai németek az új törvény világos rendelkezése ellenére sem akartak százados jogaikból engedni. Ekkor a korponai magyarok és tótok panaszára Thurzó György nádor 1611. január 11-én négy német, négy magyar és négy tót tekintélyes polgárt hivatott magához Bicse várába és elrendelte, hogy ezentúl a városi főbirót a három nemzetiségü polgárok közönsége és ne a szenátus válaszsza, s a választást ne czédulákkal, hanem golyóval intézzék. A szenátusba hat német, három magyar és három tót választassék és e tizenkét szenátor a biróval egyenlő hatalommal intézze a város ügyeit. Ezenkívül az egész közönség azonnal válaszszon nyolcz német, nyolcz magyar és nyolcz tót, összesen huszonnégy alkalmas és tehetős polgárt, a kik az úgynevezett kültanácsot alkotják. A vártemplomban, mivel a tótoknak szűk és kevésbbé alkalmas templomuk van, a tót beszéd a szokásos szertartásokkal reggel nyolcz óráig végeztessék, utána a német. A korponai németek ezen intézkedéssel elvesztették lábuk alól a talajt és ezentúl a számuk hirtelen fogy. 1666-ban választották meg az utolsó korponai német ev. lelkészt Burius János személyében, a ki 1673. októberig volt itt. Azóta nem találkozunk többé Korponán német lelkészekkel, mert tiszta német polgár már nem is volt található. A németek legnagyobb része kihalt, a fenmaradottak pedig beolvadtak a beköltözéssel is szaporodó tótságba.

A magyar nemesség a törökök kiűzése után a XVIII. sz. elején visszamegy régi birtokaira, a délibb honti és nógrádi vidékekre ; az itt maradottak, legnagyobbrészt szintén elszegényedvén, eltótosodtak. A régi korponai szászokra és a XVI—XVII. századbeli magyarokra csupán a város egyes dűlői, nehány családnév és a város levéltárában fenmaradt irott emlékek emlékeztetnek.

A város régi jelentőségét bizonyítja, hogy 1572-ben, 1623—24-ben és 1640 től 1714-ig Hont vármegye itt tartotta közgyűléseit.

Korpona régi iskolaügyéről vajmi keveset tudunk. A város fénykorában, a XV. század első felében bizonyára volt az akkori időknek megfelelő középiskolája. Hogy pedig a reformáczió idején latin iskolája is volt, bizonyítja a tradiczió és a város levéltárában fenmaradt latin iskolai szindarabok töredékei. Azt is tudjuk, hogy a középkorban nem egy korponai ifjú külföldi egyetemeket látogatott, a XVI. században főleg a wittenbergait. A protestáns latin iskola a XVII. század vége felé szünt meg. 1724-ben Olasz Pál cz. püspök, esztergomi kanonok, volt korponai plébános, a kegyesrendiek vezetésére bízott algimnáziumot alapított, melyet azonban 1787-ben tanulók híján beszüntettek és helyét elfoglalta a Francziaországból hazánkba is átplántált elemi, úgynevezett nemzeti iskola. 1792-ben a kis gimnázium ismét megnyilt és 1848-ig fennállott. Nagy látogatottságnak azonban ekkor sem örvendett, mert pl. 1833-ban mindössze harminczkét tanulója volt. A szabadságharcz alatt az iskola szünetelt, mert a hazafias piarista-rend fiatalabb tagjai a haza védelmére siettek. Az elnyomatás korszakában ismét megnyilt ugyan az iskola, de a szüntelen tanulóhiány miatt, elvesztvén nyilvános jellegét, már csak magániskolaként tengődött 1864-ig, a midőn végleg megszünt. 1872-ben a kegyesrendiek is elköltöztek Korponáról. Ez iskolában tanult Ipolyi Arnold, a később hirneves beszterczebányai püspök, a ki itt, e város régi emlékei között, merítette a történet és régészet iránt való első inspiráczióit és szeretetét. 1875-ben Ipolyi püspök Korpona városával és a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriummal egyetértőleg a megszünt algimnázium helyett felső népiskolát alapított, olyképpen, hogy az Olasz-féle kath. alapítványnak, mely jelenleg mintegy 40.000 korona, évi kamatait és épületeit ez iskola czéljára engedte át. Az iskola azonban ezidőszerint annyira néptelen, hogy az 1904—5. tanév végén három osztályban mindössze negyvenegy tanulója volt. Mindazáltal ezen iskolának nem csekély a kulturális és magyarosító hatása. Ez iskolán kívül a városnak van még róm. kath. és ág. ev. elemi, valamint állami elemi leányiskolája.

Iskolaügy.

Az 1848/49-iki szabadságharcz.

Mozgalmas napjai voltak Korpona városának az 1848—49-iki szabadságharcz idején, noha közvetetlen közelében semmi fegyvertény sem történt, csak átvonultak rajta a honvéd, osztrák és orosz csapatok. A város a honvédség számára negyvenöt ujonczot állított ki, azonkívül még harmincz nemzetőrt küldött a jakabfalvi táborba. Götz tábornok Zólyom vármegyét és öt szabad királyi városát 50,000 forintig megsarczolta. Ez összegből Korponára 872 frt jutott. A szabadságharcz leverése után Plachy Lajos polgármester, volt nemzetőri százados és a város követe a debreczeni országgyülésen, nemkülönben Balás Sámuel ev. lelkész és Czoboi Kálmán kath. papnövendék, hazafias magukviselete miatt, fogságot szenvedtek.

Legújabb kor.

A jelentőségéből sokat vesztett város fellendítésére hivatott az ipolyság-korponai helyiérdekü vasút, a mely 1899-ben nyilt meg és a melynek építésére Korpona városa 360,000 koronát áldozott. A vasút építése és megnyitása óta élénkülni kezd a kihalt városka és említésre méltó alkotások létesülnek benne.

1898-ban Plachy Gyula polgármester, Jeszenszky Gusztáv városi jegyző és Matunák Mihály felső népiskolai igazgató könyvnyomdászt telepítenek le Korponára és megalapítják a »Korpona és vidéke« czimű hetilapot, mely azonban sok küzködés után 1902-ben megszünt; de e hirlapnak mégis nyoma maradt a város újabb történetében, mert nem egy egészséges eszmét vetett fel és segített diadalra. Igy 1901-ben fölépül az új és csinos városháza; Korpona utczái a város történetéből vett magyar neveket kapnak; rendezik a város levéltárát; megvetik muzeumának alapját és a Magyar Történelmi Társulat véleményének kikérésével új, heraldikailag megfelelő, vörös-fehér-kék, a középső fehér sávon vörös keresztes zászlót készítenek; új takarékpénztár alakul és ekként napról-napra fejlődik a város rendje, szépsége és új épületekkel való gazdagodása.

1905. november 23-án az egész ország szeme Korponára irányult, midőn a város az 1605-iki korponai országgyülés háromszázados évfordulóját hazafias kegyelettel ünnepelte meg. Országos ünnep keretében, a melyet a magyar országgyülés és a vármegye hivatalos küldöttsége emelt emlékezetessé, leleplezték azt az emléktáblát, a melyet a városban levő harangtorony falába illesztettek. Az emléktábla fölirása a következő:

Bocskay István,

Magyarország és Erdély fejedelme, a székelyek grófja stb., 1605. november 17-én Korponára érkezvén, az ország rendeivel november 23-tól deczember 3-ig ezen várkapuval összeépült iskola termében tartotta meg a bécsi békét előkészítő országgyülést, melyet az Árpádkori vártemplomban végzett isteni tisztelet előzött meg.

Ugyanitt deczember 12-én állította ki a fejedelem a magyar hajduság szabadságának »Magna Chartáját«.

Ezen helyet megjelölte az országgyülés 300 éves emlékét kegyelettel megünneplő Korpona sz. kir. város hazafias közönsége
1905. november hó 23 án.

Korpona városának ezidőszerint négyezer lakosa van. Polgármestere, *Hollaky* Nándor, lelkes buzgalommal egyengeti az új fejlődés útját, hogy a viharos századokban sokat szenvedett várost, Hont vármegye ez egyik legtörténelmibb pontját, a modern élet emelkedett színvonalára juttassa.

SELMECZBÁNYA
sz. kir. város
TÉRKÉPE.
1. Városháza.
2. Róm. kath. Katalin-templom.
3. A bányászati és erdészeti főiskola „Fritz-ház".
4. Volt bányatörvényszéki épület.
5. Ág. ev. liczeum.
6. Óvár.
7. Városi közkórház.
8. Szélaknai városi kapu.
9. Havasboldogasszony temploma.
10. M. kir. bányaigazgatóság „Kamara-ház".
11. Róm. kath. gimnázium és piarista rendház.
12. Nagyboldogasszony temploma.
13. A bányászati és erdészeti főiskola épületei.
14. A bélabányai városi kapu.
15. Czipőgyár.
16. M. kir. dohánygyár.
17. Újvár „Leányvár".
18. Róm. kath. zárda.
19. Ág. ev. templom.
I. Ker.
II. Ker.
III. Ker.
IV. Ker.
Kossuth Lajos tér
Szentháromság tér
Erzsébet tér
Kisvásár-tér
Zsigmondi utcza
Alsó Rösszel utcza
Felső Rösszel utcza
Turista utcza
Honvéd út
Leányvár utcza
Bélabányai út
Kálváriai út
Fürdő utcza
Kőbánya utcza
Zsigmondaknai út
Vöröskút utcza
Óvár utcza
Paradicsom utcza
Bányász utcza
Erzsébet utcza
Akadémia utcza

SELMECZBÁNYA.

I.

A TATÁRJÁRÁSIG.

A katlanos völgyben fekvő Selmeczbánya városának éjszakkeleti részén kiemelkedő hegyen, melyet a mai napig »Óváros«-nak (Altstadt, Stari mesto) neveznek, a népvándorlást jóval megelőző időben már állott egy körfallal és bástyákkal megerősített vár. Ezt a várat az akkoriban még itt lakó kelta népek alapíthatták. Később, Krisztus születése után nehány évvel a kvádok (coadok, kelta nyelven : erdőben lakók) foglalták el e vidéket és végképpen meghódítván a kelta népeket, ezekkel, mint rabszolgákkal dolgoztattak a bányákban. A város őstörténete.

A kvádok királya ez időben Vannius volt, a ki a rómaiakkal viselt folytonos harczai közt e várban is gyakran megfordult és azt még jobban megerősítette, és annak a »Vana« nevet adta.*)

Vana vára körül már a kvádok alatt kisebb telep lehetett, a melyben főképpen a bányászkodás nehéz munkáját végző, a legyőzött keltáktól származó gottinus rabszolgák lakhattak.

Hogy az erdők országában, mint a hogyan a kvádok birodalmát nevezték, mesés kincsek vannak és az arany, ezüst, de meg a vas is roppant mennyiségben előfordul, ennek híre csakhamar messzire elterjedt. A nem messze táborozó (Bát, Besenyő-Pecsenitz tájékán találtak erre vonatkozólag nyomokat) római légiók sokszor meg is kisérelték e terület elfoglalását, de mindannyiszor visszaverték őket úgy, hogy ide benyomulni a rómaiaknak soha sem sikerült. Ilyképp itt a rómaiak bányászatot soha sem űzhettek. Vannius harminczéves uralkodás és mesés kincsek összegyűjtése után, saját atyafiai, Vangio és Sido, továbbá a hermundurok által megtámadtatván, kénytelen volt segítséget kérni a rómaiaktól. Ezek azonban, segedelem helyett a királyt megfosztották kincseitől és őt magát, megfogyott népével együtt, kitelepítették Pannoniába. Ez 51-ben történt Krisztus születése után.

A kvád birodalom lassú szétbomlása és a népvándorlás leviharzása közötti időben a különféle néptörzseknek oly kavarodása keletkezett e tájon, a melyről tiszta képet alig alkothatunk magunknak. Annyi azonban bizonyos, hogy a népvándorlás alatt a gótok, a gepidák, a longobardok, az avarok és frankok uralkodtak itt hosszabb-rövidebb ideig, míg Attila halála (454.) és a nagy hun-birodalom felbomlása után a marahánok, morvák és vendek alapították meg nagy szláv birodalmukat.

Minde változást, a népek e rengeteg forgatagát és kavarodását, a viharos eseményeket »Vana« vára kiállotta, hogy alapköve lehessen egy későbben viruló városnak, Selmeczbányának. — A vendek befészkelték magukat Vana várába is. Neve.

A szláv uralom alatt Schebnicz-Bánya mindjobban fejlődött. A bányákat és a földet a vendek szorgosan művelték ; a várat pedig még jobban megerősítették, körülbástyázták, úgy, hogy erősség dolgában e vár a szlávok többi várával bátran vetekedhetett.

Bekövetkezett azonban a honfoglalás és Árpád fejedelem vitéz harczosainak sem Szvatopluk, sem Zobor, sem a többi szláv fejedelem elentállani nem bírt. A honfoglalás.

*) Selmeczbánya nevét némely iró *Vanius leánya, Vannia,* vagy éppen a történelmi adatokkal nem igazolható *Vania* nevétől származtatja, holott e név a tisztán szláv eredetű *Schebnicz* patak és a szintén szláv *bánya* szó összetételéből ered. — *A szerkesztőség.*

A Zoárd, Kadosa és Huba vezetése alatt előnyomuló magyarokat hódító útjukban a szlávok sem voltak képesek feltartóztatni, s a nyitrai nagy ütközet és Zobornak felakasztatása után a szláv hatalom megszünt. A várakat, köztük Vana várát is elfoglalták a magyarok. Béla király névtelen jegyzője krónikájának XXXVII. részében igy emlékezik meg erről :

»És mivel hogy az Isten kegyelme jár vala előttök, nem tsak önnön magokat meghódoltatták, hanem még minden Váraikat is el-foglalták, a melyeknek nevök mind e mostanig ezek : Sempthe, Galgotz, Trentsén, Bolondos, *Bana*«, stb. (Lethenyei János fordítása 1790-ből.) — Anonymus »Bana« alatt valószinülcg a régi kvád Vanát érthette, mert a Komárom vármegyében a honfoglalás korában fennállott Bana vára, kisebb jelentőségü lehetett.

A selmeczi városi levéltárban van egy feljegyzés, a mely szerint IV. László 1275-ben a Bana városában létező szent Miklós kápolnát (ott, a hol most a nagy boldogasszonyról elnevezett plébániai templom áll) más javadalmakkal együtt a prédikátori dominikánus rendnek adományozza és Renaldus (Reinhold) itteni plébánost és szent-tamáshegyi prépostot megbízza, hogy a rendet e javadalomba s egyházi működésébe bevezesse. Az eredeti okmányról szóló, régi német feljegyzések: »Eine Capell in Schembnitz die zuvor bana geheisst in der Kirchen S-.Niklas den Prediger Munch übergeben, davon ist nicht andrs als der alte sygl zusehen.« Tehát még 1275-ben is Bana (Bánya) név alatt ismerték e várat, illetve a körülötte elterülő várost.

Azok az erőltetett leszármaztatások, melyek Sebnitz nevét a tót sebenits-ből (önmagának semmit) származtatják, t. i., hogy a bányász másnak hasznára dolgozott, s önmagának semmit sem gyűjtött, vagy, hogy egy Sebnitz vagy ehhez hasonló nevű pásztortól származik, ki arany- és ezüstporral ragyogó két gyík segedelmével találta meg az első arany- és ezüstbányát s így alapítója lett e városnak, — kigondolt mesék. A város czímerében előforduló gyíkok voltaképpen nem is gyíkokat, hanem sárkányokat (Lindwurm) akarnak ábrázolni, a melyek a bányászcsákánynyal és kalapácscsal jelzett gazdag bányászatot, a föld mélyében elrejtett nagy kincset és a körülbástyázott vár (Burg) körül lakó polgárokat (Burger) vannak hivatva jelképileg megvédelmezni. Az pedig, hogy Schebnicz és ennek nyomán Selmecz a tót Styavniczából származnék, (Bél M. szerint), ez pedig styávából, sóskából vette volna eredetét, nagyon valószínűtlen.

Egy régi hagyomány nyomán megírt német kézirat szerint, a régi Selmeczbányát a 745. évben Kr. u. a morvák építették.

Cyrill és Method szláv apostolok a lakosokat csakhamar áttérítették a keresztény vallásra, úgy, hogy már a X. században keresztény templomot építettek az Óvárosban, bizonyára az elsőt, mely a messze vidéken lakóknak is imaházul szolgált. Az Árpád-házi fejedelmek korában a vendek folytatták föld- és bányaművelésüket. Gazdag bányáik voltak, melyek közül többet a később letelepedett németek Wend-Schacht, Wendisch-Leiten, stb. néven vettek művelésbe s most rossz fordításban (Wind és nem Vend után) Szélaknának nevezték el.

Szinte elképzelhetetlen, hogy az első magyar fejedelmek e bányák gazdagságáról tudomással nem bírtak volna, folytonos hadakozásokkal lévén azonban elfoglalva, a bányászat mívelésével nem sokat törődtek. Csak Géza fejedelem fordított erre is nagyobb gondot és ő telepített ide cseh bányászokat. De Hunt és Pázmán lovagokkal, különösen ezeknek nagy kíséretével, már németek is kerültek e vidékre és nagyon valószinű, hogy itt állandóan le is telepedtek. Igy hát már szent István király uralkodásának kezdetén, a még mindig a hegyen álló várostelepen vendek, csehek és németek laktak vegyesen. De lakhattak már akkor bányászattal foglalkozók a szétszórtan fekvő bányák körül is.

Ott azonban, a hol most lent a völgyben a belváros terül el, tehát a vöröskutiutcza, Szentháromság-tér, Kossuth-tér, Deák-utcza, Erzsébet-utcza és szentantali úton keresztül egy patak folyt végig, a melyet a későbben letelepült németek »Der elende Bach«-nak, nyomorult pataknak nevězték. Ez a patak, persze szabályozva, még most is keresztülfolyik a városon. »Selmecz vizé«-nek neveztetik és az Ipolyba ömlése előtt tekintélyes folyóvá növekszik.

Szent István. Szent István uralkodása idejében Selmeczbánya is városi jelleget nyert. A nemesek és a parasztok között álló polgári rend (Bürgerthum) Selmeczbányán is csakhamar kiváltságos jogokat kapott, sőt még kedvezőbbeket, mint más város

polgárai ; mert a bányászatnak, az arany- és ezüstaknázásnak nagy becsét és fontosságát mind Szent István, mind árpádházi utódai kellőkép tudták mérlegelni, és a bányavárosokat ennélfogva különös kedvezményekben, kiváltságokban, részesítették. Itt említjük fel, hogy I. Béla király Vana bányáiban nyert ezüstből verette híres ezüst pénzérmeit.

Nagy hatással voltak a város életére a keresztes hadjáratok. Már a Kálmán király idejében, keletre vezető útjában Nyitra mellett szétvert, lázongó és fegyelmezetlen keresztes hadakhoz tartozó gyülevész nép közül többen a hegyek közé menekültek és Selmeczbányáig is eljutottak. Ezek nagyobbrészt németek voltak, szintén bányászattal kezdtek foglalatoskodni és egyesülve a már előbb itt letelepült németekkel, a vendek fölött túlsúlyra emelkedtek. A szentföldről visszatérő keresztesek is erre vevén útjukat, nem valamennyien tértek vissza hazájukba, hanem egy részük itt telepedett le.

Valószinű, hogy a mostani Óvárat, mint klastromot a keresztes hadjáratok idejében templáriusok alapították, már a XII—XIII. században. E várszerűleg épült klastrom akkoriban egészen elszigetelve állott s valószínű, hogy körfallal volt körülvéve és alapját képezte a tatárjárás után épült nagy plébániai templomnak (Zu unserer lieben Fraw), valamint később a védelmi czélokra szolgáló Óvárnak.

A templáriusoknak itt viselt dolgairól különféle mondák, nagyobbrészt mesék keletkeztek, melyek bő anyagot nyujtottak az élénkebb fantáziának.

Igy híre járt, hogy erkölcstelen életet éltek, raboltak és rabló útjaikból tömérdek zsákmányt, sőt fiatal lányokat is hordtak be körülfalazott klastromukba — szóval rémei voltak a környéknek. Mindezt azonban a kellő mértékre kell leszállítani, és ha adtak is okot panaszra, viselkedésük az akkori viszonyokban leli magyarázatát. Hisz köztudomású, hogy inkább katonák voltak ők, mint papok.

Tény ellenben az, hogy klastromuk menedéket nyujtott sok szűkölködő vándornak és gyógyulást hozott sok betegnek ; mert egyúttal hospicium is volt.

Német település.

II. András király (1205.—1235.), hogy a bányaművelést még jobban fellendítse, Tirolból és Türingiából telepített ide német bányászokat, kik a már itt lakó németekkel együtt, a vendeket kiszorították a bányamívelésből és a német jog szokásait kezdték meghonosítani. Az aranybulla kiadásakor (1222.) e városban már a német elem volt az uralkodó.

A tatárjárás.

Mindennek azonban véget vetett a tatárjárás. Nemcsak az Óvárost és a templáriusok várszerű klastromát, de még a bányákat is mind romba döntötte a barbár horda. Természetesen menekülni igyekezett mindenki. A németek régi honukba iparkodtak vissza, a vendek az erdők sűrűjébe menekültek. Három éven át tartott ez a siralmas állapot. Romban hevert Vana városa és a bányák, s a hol még nemrég vidám élet pezsgett, ott a dúvad ütötte fel tanyáját.

De a sokat szenvedett IV. Béla, bölcs királyunk, a második honalapító csakhamar segített a bajon és második alapítójává lett Selmeczbányának is.

A sivár pusztaságra új kikelet következett és Selmeczbánya városa bányászatával együtt gyors és gazdag virágzásnak indult.

A tatárjárást követő időktől kezdve már biztos talajon halad Selmeczbánya történetírója és nem kell a sötétben tapogatódznia.

II.

A MOHÁCSI VÉSZIG TERJEDŐ KOR.

Három éven át néptelen volt a rombadőlt város. A bányák nem műveltettek, mert nem volt kivel.

Az erdők rengetegeibe elbujdosott vendek nem igen merték elhagyni rejtekhelyeiket. Csak az elmenekült németek közül jött vissza nehány, a kik hozzá is fogtak volna a rekonstruálás munkájához, de ehhez kevesen voltak.

IV. Béla és a szászok.

IV. Béla király egyenes meghívására jöttek azután ide tömegesen a német szászok és ezek lettek voltaképeni alapítói Schembnitz, Selmecz városának.

Ezek a németek rögtön hozzáfogtak az építkezéshez és a bányák művelésének folytatásához, de nem feledkeztek meg régi honukban élvezett polgári jogaikról sem, melyek megerősítését kérték és meg is kapták a királytól.

A selmeczi jog.

Mindenekelőtt a szabad polgári jogok gyakorlását, a város közigazgatását, a magán és büntető jogszolgáltatást, valamint a bányajogot szabályozó jogkönyvük (Rechts Puech der Stadt Schebnitz, vagy Stadtpuech) nyert királyi megerősítést. Ez a híres jogkönyv valóságos kodexe a polgári köz- és magán-, a büntető- és a bányajognak. Két főfejezetből áll és pedig I. alatt a polgári kiváltsági, a köz-, magán- és büntetőjog negyven szakaszszal, II. alatt a bányajog húsz szakaszszal. A IV-ik Béla király által megerősített jogkönyv eredetije, az Árpádház korabeli többi privilegiummal, sajnos, megsemmisült a hegytetőn álló Óvárosnak az 1442. évben történt pusztulásával, de megvan a II. Ulászló király által megerősített transsumptumban és a XV. és XVI. századból származó két vaskos, díszes kötésű könyvben szórul-szóra német nyelven.

A német nyelvű királyi megerősítés így kezdődik :

»Wir Bela von Gots Genaden zu Hungern, Dalmacien, Croatien etc. Kunig.— Verkunden allen und jeglichen, die diesen gegenwartigen brief ansehen, hören oder lesen, hail und genad. Sintemal dass kuniglich Majestat wol anzymbt seines landes nutz und zunemung fleissiglich zu bewaren, so wollen wir unsern getreuen Perkleuten unserer statt Schebnitz und andern unsern Perkleuten in unsern land zu Hungern ein ewige huet machen und ein beschirmung den dasigen, die nu leben und den die noch In geboren werden, von unserm kuniglichen gewalt und freyen willen, und geben In und verleihen Recht und Freyheit, als hernoch geschrieben stet, die der heil. kron und irem nutz wol fuegen und frummen, damit wir sie begnaden und bestetigen, on alles widersprechen ewiglichen mit unserer Majestat.

Magyar szószerinti fordításban : »Mi, Béla, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát-, stb. ország királya, üdvöt, és kegyelmet, egyeseknek és mindeneknek, kik ezt a levelet látják, hallják, vagy olvassák. Miután a királyi felséghez jól illik országának hasznát és fejlesztését szorgosan megóvni, a mi hűséges selmeczi és a többi más magyarországi bányászainknak, a mi királyi hatalmunkból és szabad akaratunkból, örökös oltalmat akarunk késziteni és védelmet a meglévőknek, a kik most élnek és azoknak, a kik még születni fognak, és adjuk nekik a következőkben megirott jogot és szabadságot, a melyek a szent korona hasznára és üdvére vannak és ezeket minden ellenmondás nélkül örök időkre megerősítjük a mi felségünkkel.«

A városi lakosok magán- és jogviszonyaik szerint két főosztályra osztattak, még pedig polgárokra (Burger, Cives) és az úgynevezett vendégekre, Hospites. A voltaképpeni polgári jogokat csak a már kifejezetten polgári jogot nyert lakosok gyakorolták és szintén két osztályra voltak osztva, úgymint : az úgynevezett körpolgárokra (Ringburger, Waldburger), a kiknek kiváltságos jogaik voltak és a közönséges polgárokra. A »Hospites«-ek polgári jogokat még nem gyakoroltak, de ezeket megszerezhették, a mint hogy a legtöbb hospesnek utóda — ha maga még el nem nyerhette volna — már rendesen polgári jogot kapott. Ezekenfelül laktak még a város körül elterülő erdők nagyobb tisztásaiban a vendek maradványai, a kiket a város polgársága parasztoknak (Rusticus, Bawer), de tót utánzatként Vollachoknak (Valach, juhász), is nevezett. Voltak még úgynevezett telepítvényesek (incolae), a kiket bányamunkásoknak használtak fel.

Sok bányamunkás származott idők folytával e Vollachokból, míg a bányatulajdonosok valamennyien polgárok vagy legalább is hospesek voltak. A körpolgár (Waldburger, Ringburger) német nevét onnan nyerte, hogy a bányamíveléshez szükségelt fahasználati és a kisebb királyi haszonvételi (italmérési, malom-) joggal bírt és hogy a városi körben, a piaczokon (In plano vel teatro urbis = Ring) volt háza, a melyben gyakorolta az italmérési jogot is. Ilyen Ringburgerek már a hegyen álló Óvárosban is voltak, de későbben, midőn különösen 1442 után a lakosok a völgybe, a mostani belvárosba építették házaikat, nagyon megszaporodtak, mert a három Ringen — felső-, fő- és alsó-ringen — sokkal több ház fért el, mint fent a hegytetőn. De volt olyan eset is, hogy nem a Ringen lakó polgár is körpolgárrá lehetett, ha nagyobb házat épített, vagyonos volt és több bányát mívelt.

Közigazgatási szervezet.

Ezek a polgárok tehát maguk között szoros szövetséget kötöttek, a mi a jogkönyvben többször jut kifejezésre. A várost, a mely valósággal kis respublikának volt tekinthető, az évenként mindig február 2-án, gyertyaszentelő boldogasszony napján egyszerű szavazattöbbséggel megválasztott bíró és tanács (Richter und Rath) kormányozta. A bírón kívül a belső tanács tagjai voltak : négy szenátor,

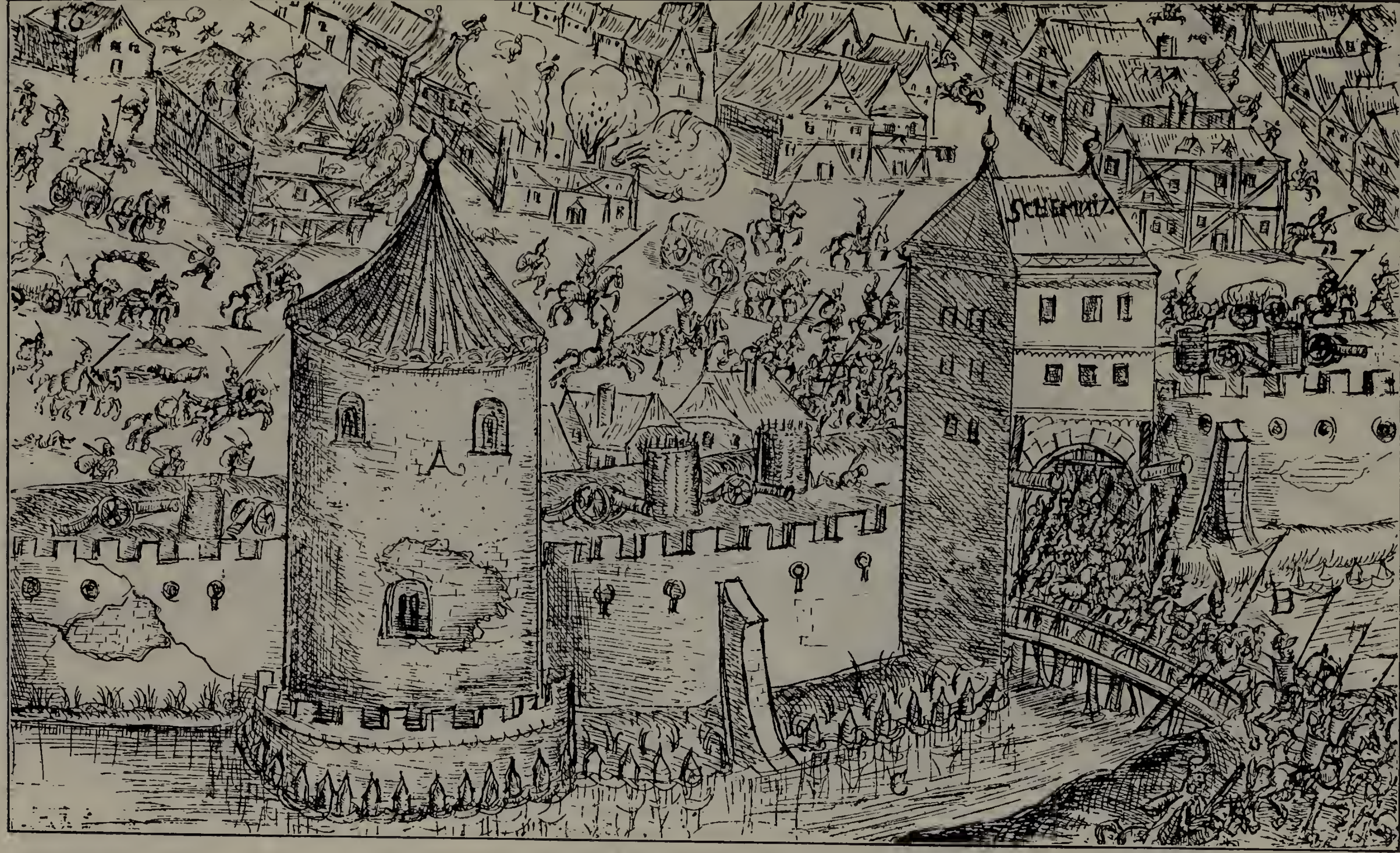
Selmeczbánya.

Selmeczbánya. — A Leányvár.

Selmeczbánya régi képe.

A magyarok kitörése Selmeczbányából.
(Egykorú metszet az Orsz. Képtárból.)

a jegyző (Stadtschreiber), a bányamester (Pergmeister), az egyedüli tanácstag, a kit a király fizetett s állandóan alkalmazott és későbben Hodrusbánya (Hodrits) alapítása után (1352.) az ottani Verwalter, gondnok és még későbben, a mohácsi veszedelem után, a midőn a régi plébániatemplomot várrá építették át, a várkapitány, Schlosshauptmann.

E belső tanács tagjainak és a bírónak megválasztásához minden esetben királyi megerősítés volt szükséges, a mely megerősítési jogát a király — nagyon kevés kivétellel — mindig a kamaragrófok által gyakorolta. És hogy a kizárólag magánosok által mívelt bányák és olvasztók felvigyázására már a XIII. században voltak kirendelt kamaragrófok (Cammergraf, Comes urburadius), az bizonyos.

E belső tanácscsal egyidejüleg az összes polgárok megválasztották a külső tanács tagjait is. A külső tanács (duodecim jurati Cives Banenses) eleinte tizenkét, későbben huszonnégy tagból állott: die »Zwölver«, később die »Vierundzwanziger«. Ez a külső tanács megválasztotta a maga kebeléből a polgárok szószólóját — »Vorreder« — néptribunját, a kinek jogában állott a belső tanács ülésein résztvenni, de szavazati joggal nem bírt. Ha azonban a polgárságnak valami kívánsága vagy panasza volt a bíró és tanácshoz, ezt a Vorreder adta elő. Érdekes, hogy a reformáczió után, a midőn Selmeczbányán a protestánsok száma nagyranőtt, ezt az ősi szokást odamódosították, hogy két »Vorreder«-t választottak, kiknek egyike katholikus, másika protestáns vallású volt.

A bírónak és a tanácsnak mindenki feltétlen engedelmességgel tartozott és ha valaki jogaiban sértve is érezte volna magát, a bírót és tanácstagokat, közigazgatási intézkedéseikért csak a hivatalról való lemondásuk után vonhatta felelősségre és ha bebizonyosodott ilyenkor, hogy csakugyan hivatalos hatalommal való visszaélés történt, akkor a bírót, vagy a vétkes tanácstagokat rendesen száműzetéssel büntették. Igy száműzték 1446-ban Döbringer Jakab bírót, a ki két évet töltött Németországban száműzetésben. Ez idő alatt megtanult szépen írni, s mire visszajött, a jogkönyvet lemásolta, gyönyörü kötést készíttetett ezüst oroszlánfejekkel és ezt a becses és díszes könyvet azután a városnak ajándékozta. A polgárságot ez annyira meghatotta, hogy a következő választáskor Döbringert újból bíróvá választották. Bírói működését azzal kezdette meg, hogy a megbüntetésére vonatkozó jegyzőkönyvi részt, hatalmánál fogva, töröltette. Az általa írt jogkönyv a selmeczi városi muzeumban látható.

Ha a bíró valakit maga elé idézett és az nem engedelmeskedett, akkor elküldték neki a városi bírói jelvényt (Stadtsigel), melyet az illető köteles volt huszonnégy óra alatt személyesen visszahozni a bírónak. Ha ez nem történt meg, vagy az illető nem tudta magát alaposan kimenteni, főbenjáró bűnt követett el.

A főbenjáró büntetést pedig maga a város bírósága hajthatta végre, mert már IV. Béla idejétől kezdve pallosjoggal bírt.

A bányamunkások felett a bányamester gyakorolt rendészeti jogokat, a ki szakértő is volt a bányaperekben, melyekben különben a bányabíróság döntött.

A rend fentartására voltak hivatva a negyedmesterek : »Virtermeister«, a tizedesek : »Zehent« és a »Stadttrabant«-ok. Bíráskodás.

Nagyobb polgári és bűnvádi perekben a bíró ítéletét az elégedetlen fél felvihette a király személyéig. A hét bányaváros szövetkezése után azonban Körmöczön, mint főbányavárosban székelt, illetve itt jött össze ítélethozatalra a hét bányaváros törvényszéke, mint feljebbviteli forum, a melytől az ítéletek a tárnokmesterhez (tavernicus) voltak felebbezhetők. Számtalan nagyobb per volt azonban, a melyekben az ország nádora, sőt a király maga mondotta ki a végítéletet. Ez utóbbi esetben az ügy felülvizsgálására mindig királyi megbizottat (Homo regius) küldtek ki.

Ilyen jogrend, ilyen alkotmány mellett — és ha számba vesszük még a lakosok vasszorgalmú iparkodását, bányászszakértelmüket és persze a bányák gazdagságát is — a városnak igen gyorsan fel kellett virágoznia, úgy, hogy már IV. Béla és fia, V. István együttes uralkodása idejében nemcsak a bányászat mint létfentartó nagy ipar, de a többi kisebb iparág is hatalmas fejlődésnek indult. A város virágzása.

Igy azután nemcsak a bányászok vagyonosodtak meg, hanem a különféle iparosok is, a kik hospesekből polgárokká lettek, s hogy buzgó vallási érzelmeiknek külsőleg is kifejezést adjanak, nagy, szép templomokat építettek: egyiket fent az Óvárosban, a másikat az egykori várszerű templárius-zárda Vallásosság.

romjain. Ez az utóbbi templom »zu unserer lieben Fraw«, már V. István, de legkésőbb IV. László uralkodása idejében, tehát az 1270.—1275. évek között elkészülhetett; mert, mint említettük, a dominikánusoknak a szent Miklós-kápolna javadalmaiba való beiktatására, Reinhold (Renaldus) vanai-selmeczbányai plébános és szenttamáshegyi prépost kapott megbízást 1275-ben; ez a Renaldus pedig a most Óvárnak nevezett templom plébánosa volt.

Ez évben tehát már a dominikánusoknak is volt itt zárdájuk, templomuk és mivel szegények ápolásával is foglalkoztak, a város a zárda mellé, ott, hol most a piarista-zárda áll, kórházat, »Hospital«-t emelt és azt Szent-Erzsébetről nevezte el.

Ez időben (1275.) Hallmann (Halmannus) volt a bíró, a kit egymásután több éven keresztül választottak meg újra. Az ő bírósága alatt kezdett felépülni az alsó város; az Elender-Bach mentén, a Miklós-kápolna és a mostani Glanzenberg altáró mellett már ekkor több házat építettek. A vásárjogot is ez időben kapta meg a város olyképp, hogy minden szombaton hetivásárt tarthat a ringen.

A város polgárai királyi kiváltságok által mindennemű vám fizetése alól fel voltak mentve, de ezen és szabad fahasználati joguk érvényesítésénél a hatalmaskodó szomszéd vár- és földesurak részéről nagyon sok kellemetlenséget kellett elszenvedniök. Tömérdek volt a panasz e miatt és a királyok számtalan intelmet küldtek a hatalmaskodóknak, de sok esetben az intő királyi szó sem használt.

A pertinencziák.

Ekkor már a város környékén fekvő bányák körül is történtek kisebb-nagyobb letelepülések, a melyek megalapítói voltak az úgynevezett pertinencziák, későbben — »Gasse« — külutczáknak. Ilyen volt eleitől kezdve Bélabánya, a németek elnevezése szerint Dillem, Diln. Ezt a külvárosrészt a vendek és tótok, mert fehér agyagos földje van és a nemes érczek is ily fehér agyagban fordultak elő, Bielobányának és ezen név után a magyarok Fehérbányának nevezték el. Midőn I. Mátyás e városnak is külön bányavárosi jogot és kiváltságot adott, a meglévő királyi kiadványban, de még későbben is II. Ulászló és I. Ferdinánd Feijerbanának nevezik. Csak azután csinálnak belőle Bielobánya elferdítésével Bélabányát. A Béláknak tehát e város alapításához és fejlesztéséhez semmi közük sincsen. Banka most Kisbánya, németül Schüttersperg, Teplitzhof, Stefultó, Kerling, Gerode most Irtványos, Secken most Sekély, Goldbach most Tópatak, Ober-, Unterfuchsloch és Hodrusbányának felső része, az Ó-mindszenttáró körüli rész nemcsak hogy lakott volt, hanem már némi községi jelleggel is bírt. Ezek mindazonáltal Selmeczbánya városhoz tartoztak és a bíró és tanács, a bányászok pedig e helyeken is a Pergmeister hatósága alatt állottak. Ezen »Pertinentiák« közül Bélabánya volt az egyedüli, a melyiknek sikerült Selmeczbánya anyavárostól elválni és külön szab. kir. bányavárossá lenni. Jelenleg, Selmeczbányával egyesülve, ennek testvérvárosa.

III. András.

III. András király ujból megerősítette Selmeczbánya város jogait és kiváltságait és uralkodása alatt, tekintettel a bányák megszaporodására és nagyobbmérvű mívelésére, ismételten jöttek letelepülők. Ilymódon megerősödve, szakadatlan munkálkodásban és békességben fejlődött e város Venczel, Ottó és I. Károly uralkodásai alatt. Békés munkát végezhettek akkor itt, mert semmi nevezetesebb történeti eseményt fel nem jegyeztek ez időből a régiek, a mi azt bizonyítja, hogy ilyen nem is történt. Mégis érdekes, hogy I. Károly Körmöczön pénzt veretett és ehhez, különösen ezüst dolgában, a legtöbb anyagot Selmeczbánya szolgáltatta; hogy ugyanezen király a bakabányai ezüstbányákat Tapolcsányi Gyula és András testvéreknek, lévai várkapitányoknak adományozta azért, mert Csák Mátétól elpártoltak; hogy egy *Gallus* nevű bányamestert nevezett ki Selmeczbányára, kinek családja később a Szepességben nagyobb szerepet játszott, s a kinek nevéről egy kis telep a »Galli-Sohn« nevet nyerte és a kit Kachelman a Kakas és a Kakaslomniczi Berzeviczy család ősapjának tart és hogy Károly király uralkodása alatt, már a völgyben épült házak telepe, tekintélyes városrészt képezett és ezzel az alsó Ring alakulófélben volt.

A selmecziek tehát békésen munkálkodhattak, békességben élvezhették kiváltságos jogaikat és birtokolhatták nagy kiterjedéső erdő- és földterületüket s bányáikat. Ám azért akadt a hatalmaskodó szomszéd urak között kettő, a kikkel sok veszekedés után szörnyen meggyűlt a bajuk, a mi majdnem végzetessé vált e város fejlődésére.

Hatalmaskodások.

A hatalmas szomszédok közül ugyanis a leghatalmasabb Wesszeős (Vesszős) mester volt, a ki Szászkő (nem mint most nevezik, bár fekvésénél fogva ez is

nagyon ráillik, *Saskő*, vagyis Sachsenstein várát és a hozzá tartozó óriási kiterjedésű repistyei, zsarnóczai (már ez időben : villa reginalis Zarnovitz), szóval a Garam-völgyi birtokokat kapta I. Lajos királytól azért, mert 1348-ban ő fejezte le Durazzói Károly herczeget Nápolyban, mint a krónika mondja: »torkon verte pallosával, míg nem feje levált torjától.«

Ez a saskői királyi birtok kiterjedt a Selmeczbánya város által bírt barsmegyei határszélig, vagyis a kerlingi és hodrusi völgyig és a saskői várkapitányok hatalmaskodásai sok bajt okoztak Selmeczbánya városának. De a legnagyobb bajt az 1351. év nyarának derekán mégis ez a Wesszős mester okozta, a midőn erőszakosan elfoglalta a Selmeczbánya városhoz tartozó Karlik (most e területet Kerlingnek nevezik) községet, nagy kiterjedésű erdő- és legelő-területeivel együtt. Lajos király ezidőben sógora, Kázmér lengyel király segítségére sietett a litvánok ellen segédcsapattal és távolléte, meg a pusztító pestisjárvány lehettek okai annak, hogy a selmecziek e hatalmaskodásért nyomban nem siettek panaszra a király elé. Wessews magister helyében csakhamar Zobonya László lett Saskő kapitánya és ezzel az 1352. évben a selmecziek maguk akartak elbánni, hogy erőszakosan elfoglalt községüket, Karlikot, karhatalommal visszafoglalják. Összeszedték tehát minden erejüket és egész kis hadsereget szerveztek. Ez a sereg nagyobbrészt felfegyverkezett polgárokból és bányászokból állott. Éjféltájban indult el e sereg a városból egy darabig az asszonynéptől is kisérve, s minden nagyobb zaj elkerülésével haladt a vöröskuton át, hogy már kora hajnalkor Karlik községét megszállhassa és azután a hű községbeliekkel egyesüljön. Ámde a hadakozáshoz nem igen szokott, jámbor érzelmü selmecziek nem is gondoltak arra, hogy Zobonya László hadikészülődéseiket valamiképpen megtudja és őket útjukban valahol váratlanul megtámadhatja. Pedig így történt. Rájuk csapott, mint a vércse magas sziklatetőről. Zobonya neszét vette a selmecziek készülődésének ; sőt — hisz mindig akadnak árulók és kémek — alaposan értesítve volt a csapatnak Selmeczbányáról való elindulásáról, úgy, hogy már éjfélkor körülvette embereivel Karlik községét és a mellette elterülő erdőséget. Szegény jámbor selmecziek, ha tudták volna, hogy az erdőn keresztül vezető úton túl, Karlik közvetlen közelében már várják őket Zobonya László harczedzett, félelmetes katonái, bizonyára nem hagyták volna el békés városukat, csöndes otthonukat. Hajnali négy óra lehetett, midőn a selmeczi sereg a Karlik melletti tisztáshoz ért. Egyszerre előtörtek Zobonya harczosai. Rátámadtak a meglepett selmecziekre, kik halálmegvetéssel, bátran védelmezték magukat. A karlikiak is segíteni akartak a selmecziekneк, de ezeket Zobonyának a község körül felállított fegyveresei támadták meg. Elkeseredett, véres harcz keletkezett, mely több órán keresztül tartott, a míg a selmecziek és karlikiak teljesen legyőzettek, olyannyira, hogy alig maradt hírmondója a vésznek. Zobonya László és katonái teljesen elpusztították, leégették és lerombolták Karlik községét, mely többé fel sem épült. A megmaradt karliki lakosság levonult a völgybe s megalapította Hodrusbányát, Selmeczbánya mostani külutczáját. Selmeczbánya városában pedig szomorú gyász uralkodott. A bíró és a tanács számban megfogyva imádkozott és tanácskozott : mit tévő legyen? A lakosság hosszú ideig a városból ki sem mert mozdulni ; a kedves halottak eltemetetlenül ott feküdtek a csatatéren, a városnak egyik legvirágzóbb községe teljesen elpusztult ; vérben, vagyonban és tekintélyben óriási kárt szenvedett. Hol talál e mérhetlen veszteségre írt, segítséget? ! Hol máshol, mint a koronás, felkent magyar király igazságos érzületében. Selmeczbánya polgársága, különösen bányapolgársága keserves panaszt emelt a Lengyelországból visszaérkezett király előtt Wesszeős mester, de különösen Zobonya László ellen. És az igazságos, nagy király meghallgatta a keserű panaszt és 1352. évi április 21-én kelt latin szövegű királyi parancsot adott ki, melynek hű magyar fordítása ez :

A karliki mészárlás.

»Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, hű Lászlójának, Zobonya fiának, mostani saskői várkapitánynak üdvöt és kegyelmet. Selmeczbánya városunk polgárainak és vendégeinek (hospites) keserves panaszából értesültünk, hogy Wessews mester Saskő várunknak előbbi kapitánya nehány ős időktől kezdve Selmeczbányához tartozó helységet, úgy mint : Gerode (most Irtványos), Karlik, Syglesperch (Hegybánya), Dilln (Bélabánya), Sekken (Sekély) és Kulpach (Tópatak) összes haszonvételeikkel a mi saskői várunkhoz csatolta és ti ezeket magatok is birtokoljátok s ez által Selmeczbánya városunk nem csekély kárt szenved. A midőn mi tehát nem akarjuk, hogy Selmeczbánya városunk hátrányt szenved-

jen, akarjuk és parancsoljuk, hűségteknek ünnepélyesen meghagyva, hogy ti az előbb nevezett, ős időktől Selmeczbánya városához tartozó helységeket, melyeket Wessews mester annak idején a mi saskői várunkhoz csatolt, összes haszonvételeivel a mi selmeczi polgárainknak és vendégeinknek visszaadjátok és őket a nevezett városunk határához tartozó területet illetőleg ne háborgassátok, hanem inkább őket jogaikban békességben meghagyjátok és másként cselekedni ne merészeljetek. Adatott Budán, az urnak 1352-ik évében, szent husvét ünnep oktávája utáni hatodik napon.«

Ennek a felette érdekes és becses, határozott hangon írt királyi parancsnak, mely a selmeczi városi levéltárban őriztetik, még az erőszakoskodó Zobonya sem mert ellenszegülni és Selmeczbánya városa ismét birtokába jutott az elfoglalt területeknek, Karlik azonban, sajnos, végképpen elpusztult.

Ezután első dolguk volt a selmeczieknek kivonulni a szerencsétlen ütközet színhelyére, ott az elesetteket, illetve már csak azok csontmaradványait eltemetni és a szomorú helyet »Zu den todten Gebeine« — a »holt csontokról« elnevezni, mely nevet e terület még a mai napig is viseli.

Nagy Lajos.

Nagy Lajos uralkodása alatt a selmecziek már rendes számadási könyveket vezettek, melyek a magyar városok számadási könyvei között a legrégebbek. (1364.) E számadási könyvek ránk maradtak s azokat a városi muzeumban őrzik.

Mária és Zsigmond.

Nagy Lajos leánya, Mária volt az első magyar királynő, a ki hozományul a bányavárosok összes haszonvételét kapta és ezzel a bányavárosok kormányzati szempontból is némileg a királynők hatalmi jogara alá kerültek. Mária férje, Zsigmond király főképpen azzal tette emlékezetessé uralkodását Selmeczbányán, hogy ő adta meg először e városnak is azt a jogot, hogy az országgyűléshez a városok által küldendő követek megválasztásában résztvegyen. A király kiadatta e városnak is (1405.) a Corpus jurisban benfoglalt, úgynevezett »decretum minus«-át, a mely igen jó karban fenn is maradt, s most a városi muzeumban látható. 1423. július 23.-án Zsigmond király Selmeczbányát is meglátogatta, hol nagy pompával fogadták, mint a Stadtbuch egyik följegyzésében olvasható : »man und weib, jung und alt, mit sambt der Priesterschaft von allen Kirchen und Klosteren, erbarlich gezieret, in einer proces mit fanen und mit heiligtumb und mit prennenden Kertzen hin entgegen gegangen, der Stadtrichter aber (Frank Henrik) mit sambt den Geschwornen (Gugel János, Gebhard H. és Schaller H.) und anderen ehrwürdigen Stattleuten, dy das vermügen entgegen geritten (Ulrich kamaragróf és az ő kamarai gondnoka, Nathan) — all dy weil man in allen Kirchen und Klösteren mit allen glogken geleutet — wirdiglichen empfangen u. die Stat peleitet wurde«. (Magyarul : »mikor is férfi és nő, ifjú és öreg, az összes templomok és kolostorok papsága, tisztességesen feldiszítve, körmenetben, zászlókkal, a szentséggel és égő gyertyákkal eléje ment, a városbíró pedig az összes esküdtekkel és egyéb tiszteletreméltó városi polgárokkal, kiknek körülményei ezt megengedték, eléje lovagoltak, miközben valamennyi templomban és kolostorban minden harang szólt — ilyképp méltóan fogadták, majd a várost kivilágították.«)

1425-ben Zsigmond király vámmentességet adományozott e városnak és a többi bányavárosnak. 1429. Szent Dénes napján Pozsonyban kelt királyi parancsával pedig szigoruan megtiltotta az aranynak és ezüstnek az országból való kivitelét.

Ezidőben a husziták már erősen pusztítottak a felvidéken. Selmeczbánya is sok szorongattatást szenvedett tőlük, de a nagyobb bajtól pénzáldozatokkal mégis meg tudta magát óvni.

A midőn azonban Zsigmond király és a csak két évig uralkodott Albert király halála után Erzsébet özvegy királyné, V. László (Posthumus) anyja e várost is felhívta, hogy gyermekéhez legyen hű és ne az időközben megválasztott I. Ulászló királyhoz, s a midőn 1442. évi Szent Márton napján Győrött kelt német levelével e várost felhívta, hogy követeket küldjön Győrbe az udvari ünnepélyeken megtartandó bizalmas tárgyalásokra és ily úton Selmeczbánya város Erzsébet királynéhoz való ragaszkodásának azután nyiltan, mondhatni feltünően tanújelét adta :

Rozgonyi Simon betörése.

akkor Rozgonyi Simon egri püspök, Erzsébet királyné legbőszebb ellensége, szörnyű bosszút állt e városon. 1442. május 24-én Lévai Cseh Lászlóval és 4000 főből álló csapattal a városra tört, az ellenálló polgárőrséget felkonczoltatta, a templomokat, a kolostort, a házakat mind felgyujtatta és kirabolta, az oltárokat leromboltatta, a levéltárt felperzselte, úgy hogy az égő drága okmányokat a zsarát-

nokkal vegyest a szél a magas hegyről szertehordta, a »locus credibilis« összes okmányai, könyvei, feljegyzései pótolhatatlanul elpusztultak. A megmaradt lakosság zokogva állotta körül az Óváros romjait. Igy írja ezt le röviden egy levéltári feljegyzés.

Ezután a selmeczi polgárok gondolkodóba estek, felépítsék-e újból fent a hegytetőn elpusztult városukat, a midőn új csapás érte a sokat szenvedett várost. A földrengés végleg rombadöntötte a megmaradt épületeket. Erre a lakosság otthagyta az Óváros romjait, levonult a völgybe és felépítette az új Selmeczbányát. A rommá lett város legrégibb templomának omladékaiból azonban a harangot kivétették és az jelenleg az Óvár tornyából hallatja messzecsengő, ezüstös hangját.

Az uj város Schayder Péter és a már egyszer említett Döbringer Jakab bírák vezetése alatt gyorsan felépült. A szent Katalin-kápolna és a régi városháza is ekkor épült. A templáriusok volt vártemplomából monumentális templomot akartak építeni; bele is fogtak a nagy építkezésbe és 1515-ben — egy most an is látható felirat szerint — el is készültek volna valahogyan, de valójában e templom teljesen sohasem készült el, s így a török veszély közeledtével várat csináltak belőle.

Annál gyorsabban építették fel a szent Katalin-kápolnából a hasonlónevű templomot, a mely már 1500-ban hatalmas bádogfedél alá került és ugyanezévi november 15-én nagy ünnepélyeségekkel Gergely (Gregor) vicarius, Severiensis Episcopus felszentelte. A szép hársfából (»aus der schönen Linde gebaute Kanzel«) készült szószékről Gergely püspök prédikált először a hivők sokaságának.

A szerencsétlen várnai ütközet után (1444.) Hunyady János lett az ország kormányzója, a kihez a selmeczbányai polgárok azzal a sürgős kérelemmel fordultak, hogy az elpusztult, szabadalmaikról, városi és polgári jogaikról szóló összes kiváltságleveleiket újítsa és erősitse meg. A kormányzó az ország nagyjai és rendjei nevében is kiadott, 1447. virágvasárnapja előtti szombaton Budán kelt, hártyára írott és az ország nagyobb pecsétjével ellátott adománylevelével az összes elpusztult kiváltságleveleket megerősítette a polgárok nagy megnyugtatására. Hunyadi János.

Tudjuk a történelemből, hogy a XV. század közepén a husziták mennyire elhatalmasodtak Giskra János vezérlete alatt a felvidéken. Hunyadi kénytelen volt a nevezett huszita vezérrel többízben békét kötni, sőt neki a magyar kapitányi rangot is megadni, hogy nagyobb erővel fordulhasson a sokkal veszélyesebb ellenség, a török ellen. Igy került azután a hét bányaváros és ezzel Selmeczbánya is a husziták uralma alá. Több, mint három évig uralkodott itt Brandeisi Giskra János. Egy békeszerződést, melyet Hunyady János vele kötött, a városi levéltárban őriznek, s az ezidőszerint a muzeum okmánytárában van kiállítva. Körmöczbányán 1455. Szent Prokop napján kelt okmányával az elbizakodott huszita vezér még egy kamaragrófot is kinevezett Rüschel Krisztián körmöczi bányamester személyében. Giskra.

Már a husziták ez uralkodása alatt megismerkedtek a szepesi és a bányavárosokbeli németek az új vallási tanokkal és nem látszik tévesnek az a nézet, hogy e körülmény volt főoka annak, hogy a későbbi nagy reformáczió tanai itt oly gyorsan terjedtek el és már alkalmas talajra találtak kezdettől fogva.

A huszita hatalmaskodás megszüntével és V. László Prágában bekövetkezett váratlan halálával, de kiváltképp I. Mátyás királylyá választásával az uj Selmeczbánya és bányamívelése, ipara, kulturális élete mind nagyobb fejlődésnek indult. A király már az 1461. év Szent István vértanú napján Budán kelt levelével megerősítette a város összes, különösen vámszabadalmait. Az 1479. év gyertyaszentelő napján Körmöczön keltezett kiadványával az igazságos király megerősítette még külön a saját biráskodási és a bányaművelés czéljaira adott szabad faizási szabadalmakat. Mátyás király.

1478. május havában Mátyás király feleségével, Beatrix királynéval Selmeczbányát is meglátogatta. Nagy udvari kiserettel érkezett a királyi pár a bélabányai úton. Kiséretében volt Dóczy Orbán kincstárnok és Mühlstein Veit körmöczi kamaragróf is. A selmecziek közül a királyi párnak eléje siettek a dominikánus rend perjele, Körndl György kamaragróf, Resch János biró, Hohel János, Schwammgrättel Miklós, Hartlab Gilg, Mathes Pál, Smid Valter, Kronstindl Pál, Prodács János, Arnolt Jakab, Steyrer Gilg, Richter Péter, Hylleprant Mátyás és András esküdt polgárok, Steck Boldizsár főjegyző s a czéhek és bányászok Mátyás és neje Selmeczbányán.

küldöttei, valamennyien díszben. A csiliker kapunál, (a hol most az új főiskolai palota felső része a Rózsa-utcza felé kiszögellik) a dominikánusok, számszerint 23-an, égő gyertyákkal kezükben várták a magas vendégeket, a kik harangzúgás közt, lóháton vonultak be a »Peltscher-Gassen« (most Rózsa-utczán) keresztül a városba és a kamaraházban szálltak meg. A kamaraház akkor a mostani takarékpénztár, előbb Flemming-, még előbb Reutter-féle ház volt ; a mostani kamaraházban pedig az ezüst és arany választó (Scheyd und Prenn Gaden) volt akkorjában üzemben.

A királyi pár fogadtatására a selmecziek nagy és díszes sátrat is csináltattak, a melyben magas vendégeiket nemes érczet tartalmazó ásványokkal megajándékozták. Ezek viszont a bányászok részére népmulatságot (Bergmännische Ergötzlichkeit) rendeztettek. Egykorú feljegyzések szerint a királyi pár megnézte a bányákat, az érczválasztókat, a templomokat, végigjárta a város tereit (ringeket) és utczáit — és Mátyás király sok kifogásolni valót talált. Többek között azt, hogy a ringekhez sehogy sem illenek azok a még csak nem régen is, sőt sajnos, részben még most is fennálló »kramecz« fabódék, a melyek a király esztetikai érzését nem kis mértékben sértették. Kétnapi tartózkodás után a királyi pár és fényes kisérete Buda felé folytatta útját. E királyi látogatás alkalmával ismerkedhetett meg személyesen Beatrix királyné a város akkori főjegyzőjével, a daliás és dúsgazdag Steck Boldizsárral, a kivel azután mint özvegy, élénk levelezésben állott, a mint azt látni fogjuk.

1481-ben Dettelpacher János kamaragróf panaszt emelt Mátyás előtt, hogy a bő bortermés miatt a bányamunkások nem igen akarnak dolgozni és a bányába szállás helyett a korcsmában üldögélnek, hogy e miatt a bányamívelők közül is többen inkább a korcsmák jövedelmeiből élnek, semhogy a bányák mívelésével törődnének, a mi nemcsak a magánbányászatnak, hanem a királyi kincstárnak is nagy kárára van. Erre adta ki a király azt a nevezetes rendeletét, a mely, bár némileg módosítva, még a regálejog legújabb rendezéséig is hatályban maradt ; tudniillik, hogy a korcsmajogot ezentúl csak az gyakorolhatja, a ki bányamívelést, zúzászatot és kohászatot űz. Az igazságos királynak e rendelete Radkersburgban kelt 1481. évi Letare vasárnapja előtti pénteken és eredetiben megvan a városi levéltárban.

Megemlítjük itt, hogy a városi levéltárban őrzött és e sorok irója által a »Történelmi Tár«-ban egész terjedelmében ismertetett legrégibb czéhszabályzatot Mátyás király idejében, 1487. Szent Tamás apostol vasárnapja előtti szerdán erősítette meg a biró és tanács. Ez, a mészáros czéhet szabályozó okirat pergamentre van írva német nyelven és igen ékes, aranyozott iniczialékkal van díszítve. Tartalma is érdekes, mert megszabja a czéhbe való felvétel feltételeit, a húsárúsítást, a mesterek kötelességeit, stb.

Kiemeljük a sok pontozat közül, hogy idegen mészáros nem lehet a selmeczi mészárosczéh tagja, kivéve — és akkor is csak bizonyos összeg lefizetése mellett — ha egy czéhbelinek a leányát veszi feleségül.

Az 1488. évben alapította Beatrix királyné a városháza melletti szent Annakápolnát. A kápolnába egy külön bejáró volt a városházáról. Minden nevezetesebb ülés előtt a bíró, a belső és külső tanács tagjai misét hallgattak itt. E kápolnát 1787-ben, a midőn a városházát újjá átépítették, lebontották és most szent Annaszobor áll a helyén.

Bányamívelés. Ez időben óriási jövedelmeket hajtott a bányamívelés. Hogy csak egy példát hozzunk fel, 1487-ben a selmeczi kamarai nyereség 8963 ezüstmárkát tett ki, urbér fejében pedig ugyanez évben 488 arany forint és 19 dénár folyt be csupán a selmeczi bányákból.

Nem csoda, ha a bányamíveléssel foglalkozó családok közül egynehány gyorsan nagy vagyonra tett szert. Ilyenek voltak többek között a már említett Gallustól származó Rubigallusok, (Rothan ; e család ivadékai jelenleg is élnek Németországban mint báró Rothanok), Rösselek, Hilleprantok, Oederek, Ésopusok, Reutterek, Schallmanok, Steckek, stb., valamint a később ide került Schlacher Kwirin családja.

Mátyás király halála után (1490.) Beatrix özvegy királyné erélyes hangon tudtára adta a városnak, hogy most ő fog uralkodni a hét bányaváros fölött, értesítette egyben arról, hogy a város területével szomszédos Revistye, Szászkő, Luche (Locsa) várakat és uradalmakat Dóczy Orbánnak és testvéreinek adomá-

nyozta. Ezekkel a Dóczyakkal a selmeczieknek, mint látni fogjuk, sokszor meggyűlt a bajuk.

Vissza kell azonban most térnünk egy fontos eseményre, mely Selmeczbánya városának nagy veszteséget okozott. Ez Bélabányának és vele Secken és Goldbach községeknek (pertinencziáknak) elszakadása Selmeczbányától, mint anyavárostól. Bélabánya elszakadása.

A dolog úgy történt, hogy midőn a hegytetőn volt Óváros elpusztult és a selmecziek ember- és pénzerőben nagyon meggyengültek, Dyln (Bélabánya), mely már régen leste az alkalmat, hogy Selmeczbányától elszakadva, külön szab. kir. bányavárosi szabadalmakat kaphasson, felhasználta az alkalmat, hogy régi czélját elérje. De ki tudja, sikerült volna-e czélt érnie, ha nem lett volna egy roppant eszes, agilis embere, Puchenpeltz János személyében. Ez a Puchenpeltz (némely helyen Pochenpeltz-nek van írva) küldöttséget vezetett Mátyás király elé Budára és addig argumentált és pénzelt, a míg először is azt vitte keresztül, hogy a bélabányai egyház, mely addig filiálisa volt a selmeczinek, önállóvá legyen. Csakhamar azután megszerezte a királyi adománvleveleket, melyekkel Feyerbánya (Bélabánya) önálló szab. kir. bányavárossá lett és Secken és Goldbach tartozékaival Selmecztől végleg elszakadt.

A selmeczieknek ez roppantul fájt, de mit tehettek mást gyöngeségük tudatában, mint hogy belenyugodtak a megváltozhatatlanba. Feyerbánya lett tehát ilyképp a hetedik bányaváros. Ha már egyebet nem tudtak a selmecziek elérni, legalább azt érték el, hogy kezdeményezésükre most már a hét bányaváros feliratot intézett a királyhoz, kérvén őt, mondaná ki, hogy a szab. kir. bányavárosi szabadalmat ezentúl semmiféle község meg nem kaphatja és a bányavárosok száma örök időkre és megmásíthatatlanul hétben állapíttatik meg.

A hodrusiak ugyanis már régen elégedetlenkedtek. Az elégedetlenség oka főleg az volt, hogy két mérföldnyi távolságban voltak az anyavárostól és mégis ennek kormánya alá tartoztak. Ezenfelül akkoriban Hodruson voltak a leggazdagabb bányák és a lakosság évről-évre tetemes arányban szaporodott. Mindezek a körülmények megérlelték bennök a vágyat, hogy külön szab. kir. bányavárossá alakuljanak. Eleinte e törekvésüket nyiltan nem igen merték hangoztatni. Midőn azonban megtudták, hogy Bélabányának Puchenpeltz vezetése alatt sikerült a külön, önálló bányavárosi jogot elnyernie, hasonló törekvésüket többé nem titkolták és Puchenpeltz Jánost, Bélabánya város első bíráját megbízták azzal, hogy a kir. privilegiumokat részükre is eszközölje ki. Hodrusbánya elszakadási kisérlete.

Puchenpeltz meg is tette a szükséges lépéseket. Sokszor járt Budán Mátyás és később II-ik Ulászló udvarában, a míg az 1492. évben csakugyan sikerült is neki Dobzse Lászlónál valami privilegiumokat kieszközölni Hodrusbánya számára. Csakhogy ezt megtudták a selmecziek is és gyorsan intézkedtek, hogy e rájuk nézve veszélyes okmányok a hodrusiak kezébe ne kerülhessenek.

Tudomásukra jutott, hogy Puchenpeltz Újbányán keresztül jön Budáról haza felé. Összeszedték tehát kis seregüket és Újbánya elé vonultak. E város kapui zárva voltak és Puchenpeltz kiséretével együtt már a városban volt. Az újbányai bíró azonban nem bocsátotta be a selmeczieket, sem Puchenpeltzet, mint azt a selmecziek kivánták, ki nem adta. Ekkor a selmecziek ostrommal fenyegetődztek. Végre a selmeczi biró ünnepélyes kijelentésére, hogy Puchenpeltznek és embereinek, ha kiadják, bántódásuk nem lesz, megnyiltak Újbánya kapui és Puchenpeltz kijött. A mint a selmecziek megpillantották Puchenpeltzet, feltartóztathatlanul rája és embereire rohantak. A bíró csitító szava nem használt. Puchenpeltzet és embereit összekötözték, Selmeczre vonszolták, útközben korbácsolták és itt a piaczon minden kihallgatás vagy bírói itélet nélkül valamennyit felakasztották. Az ekként kivégzettek tetemeit Hodrusra czipelték. A meztelen hullákra e felírást tették : »így jár minden lázadó.« Puchenpeltz és főbb emberei házait Hodruson romba döntötték és az ismertebb lázítókat elfogták és börtönbe vetették. A fődolog pedig, a miért mindez történt, a *Hodrusnak szóló kir. privilegiumok*, a selmecziek kezébe kerültek. Több hodrusi polgárnak sikerült Budára menekülnie és itt panaszt emeltek a selmecziek szörnyű erőszakoskodása és vérengzése miatt, kérelmezvén, hogy a királyi szabadalmi levelek kiadására Selmecz város kényszeríttessék.

Azt hinné az ember, hogy a király, már csak azért is, mivel az általa adott privilegiumot a selmecziek erőszakosan magukhoz merték ragadni és jogtalanul visszatartották, keményen megtorolta a selmecziek eljárását. De ellenkezőleg

történt. A selmecziek itt is megelőzték a hodrusiakat és Beatrix özvegy királyné előtt panaszt emeltek lázadás miatt. A gyönge II. Ulászló, a ki a hodrusi privilegiumokat kiadatta, belenyugodott abba, hogy e vitás ügyben a királyné itélkezzék. Beatrix királyné ez időben (1492.) Esztergomban székelt és sok pénzre volt szüksége udvartartásához. A selmecziek adtak is, meg kölcsönöztek is bőven. Az ügy megvizsgálására Beatrix Paganus Zsigmond udvari hivatalnokot, a hét bányaváros megbizottait, Pudis György esztergomi vikáriust és Cheppi Jánost udvari alkalmazottat küldötte ki. Ezeknek ítéletét, valamint a hodrusiak felebbezése folytán Losonczy László kir. tárnokmester által hozott és a selmeczieket teljesen felmentő, a hodrusiakat pedig megdorgáló és megintő itéletet Beatrix királyné 1492. évi augusztus 18-án Esztergomban kelt itéletével megerősítette. A hodrusiak ezzel meg nem elégedve, magához a királyhoz, II. Ulászlóhoz felebbezték ügyüket, a ki azonban 1492. évi deczember hó 13.-án Budán kelt itéletével szintén a selmecziek javára döntött azzal a hozzáadással, hogy Hodrusbánya örök időkre Selmeczbányának alárendelt külutczája és a hodrusiak Selmeczbányának alattvalói (vasalles).

A hodrusiak sehogy sem tudtak belenyugodni e jogfosztásba és perüket megújították azzal az indokolással, hogy a selmecziek által erőszakosan elragadott kir. privilegiumok csakugyan kiadattak a király által és erről tanúságot tehetnek Újbánya és Bakabánya városok, valamint Zsarnócza s Geletnek községek. Beatrix az ügyet újból megvizsgáltatta és 1493. szent Margit napján (július 13). Esztergomban kelt meghagyásával a hét bányaváros küldötteit, Lederffi budai híres fiskálist és Dubraviszky, nem kisebb hírű jogtudóst Esztergomba hivatta, hogy ott a zavaros ügyben véleményt mondjanak. Ekkor érvényesítették a selmecziek annak a királyi deklarácziónak hatályát, hogy Bélabánya elszakadása után hétnél több bányaváros nem lehet. Tehát ha Puchenpeltz valami ravasz úton-módon a hodrusiaknak csakugyan szerzett volna is kir. adomány-leveleket, azok a fenti királyi deklaráczióval szemben semmisek volnának. És a midőn ily értelemben hozatott meg az új itélet és ez újból végdöntés végett a király elé került, ez rámondta : »dobzse !«

Eközben az elégedetlen hodrusiak közül sokan, tartva a selmecziek megtorló eljárásától, elhagyták lakóhelyüket. Erre rendelte el Beatrix királyné a hét bányavároshoz 1493. márczius 15-én kiadott parancsában, hogy »az őt (a királynét) rágalmazó, a selmeczieket pedig tűzzel-vassal fenyegető, szökésben levő hodrusi alattvalókat összefogdossák és méltó megfenyítés végett hozzá Esztergomba kisérjék.«

A hodrusiak még sokáig nem tudtak beletörődni sorsukba ; de elvégre is látva küzdelmük meddőségét, Beszterczebányán, tehát semleges területen formális béke-szerződést (treuga) kötöttek a selmecziekkel. Az erről Beszterczebányán 1502. Mária Magdolna előtti kedden (július 22.) felvett, hártyára írott és Thurzó János körmöczi kamaragróf, Zólyom vármegye, Beszterczebánya városa viaszkos pecsétjével ellátott, a selmeczi városi levéltárban eredetiben őrzött érdekes okiratban Thurzó János, Zólyom vármegye, Beszerczebánya városa és Pallusth Valentin körmöczi bányamester igazolják, hogy »a hodrusi lázadók (Rebellen) gonosz tetteiket megbánván és Selmeczbánya városa iránt törhetetlen hűséget és engedelmességet fogadván, a selmecziek által megkegyelmeztettek.«

A hodrusiak azonban mégis elértek valamit, azt tudniillik, hogy külön Verwaltert választhattak, a ki a belső tanács tagja volt és érdekeiket ott képviselte. Ezenfelül kaptak egy községházat (Leithaus), melyben a Verwalter vezetése alatt kisebb peres és egyéb ügyeiket hatóságilag elintézhették. Ezzel a béke helyreállott.

Beatrix és a selmecziek

Hogy a hodrusi viszálykodás a selmecziekre nézve oly kedvező királyi eldöntést nyert, azért hálásak voltak, különösen Beatrix özvegy királynénak, a ki a város ezen lekötelezettségét igénybe is vette és elég szaporán kért pénzkölcsönöket, a melyek egy részét ugyan vissza is fizette, de nagyobb része törlesztetlenül maradt. Számos oklevél van a városi levéltárban e kölcsönökre vonatkozólag. Egyikben 400 arany, a másikban 100 arany, a harmadikban 1000 forint, a negyedikben 2200 forint, 500 arany, 300 arany, stb. stb. kívántatik. Egy Esztergomban 1497. május 28-án kelt, pecséttel ellátott levélben a királyné nevében Stagnoli Gábor udvari titkár elismeri, hogy Steck Boldizsár főjegyzőtől és dúsgazdag kereskedőtől 1264 forint 60 denárt, azután czukrot, egy hordó bort, narancsokat,

asztalnemüeket, finomabb és közönségesebb vásznat, s egy 30 forint értékű aranyláncz ot átvett. Ezen okirat borítékára valamelyik régebbi levéltáros német nyelven ezt jegyezte meg : »Úgy látszik, ezt az okiratot Stagnoli Gábor és nem a királyné írta alá és kérdés, hogy nem történt-e a királyné tudtán kivül és Stagnoli úr nem tartotta-e meg az egész küldeményt magának.« Ez azonban nem valószinű ; mert a királyné több levelet intézett Steck Boldizsárhoz, a ki Esztergomban sokszor személyesen fel is kereste a kissé könnyelmű életet folytató, olasz vérű királynét. Bizonyítja ezt azon levél is, mely Esztergomban 1497. október 3-án kelt és a mely gyűrűs pecsétű levélben Beatrix királyné Steck Boldizsárt, az ő »kedves Baltazárját« Esztergomba hívja azzal, hogy »sietve, éjjel, nappal utazva siessen hozzá.« A daliás, gazdag és nagy műveltségű Baltazár bizonyára nem is késett a meghívásnak gyorsan eleget tenni.

Steck Boldizsár.

Hogy Steck Boldizsár nemcsak nagyon gazdag, de nagyon művelt is volt, bizonyítják azok a könyvek, melyek könyvtárából ránk maradtak (ősnyomtatványok) és a melyek most mint nagybecsű kincsek, részben a múzeumban, részben a levéltárban őriztetnek.

Ugyancsak Steck Boldizsár eszközölte ki II. Ulászlónál a IV. Béla király által megerősített jogkönyvnek transsumptumban való újabb királyi megerősítését és kiadását. (1513. évi Judica vasárnapján.)

A városi múzeumban egy 1505-ben kiállított, nyomtatott bűnbocsátó czédula látható, a mely ugyancsak Steck Boldizsár és családtagjainak nevére szól.

A Schwammgrättel család.

Mielőtt történetünk rendes menetét folytatnók, nem lesz érdektelen megemlékeznünk az 1468-ban selmeczbányai bíróvá választott Schwammgrättel (Schweinsgrättelnek is van írva) Miklósról. (Wenzel G. szerint a családot voltaképpen Jungnak hívták.) Dernschwam vagy Thurnschwamb, a ki 1513-ban pénztárnoka, majd késõbben faktora volt a lőcsei Thurzóékkal sógorságban állott Fugger Antalnak és Jakabnak beszterczebányai rézbánya- és rézhámorüzemükön, azt írja, hogy Beszterczebányán Schwamgrättel nevű bányapolgár a bányaművelésbe nagyon belekeveredett és teljesen tönkrement, úgy, hogy nagy adósságok és fiának, Miklósnak, hátrahagyásával a várost el kellett hagynia. Fia azonban apjánál szerencsésebb volt ; mert ő bukkant rá a gazdag rézerekre. Rézbányászata csakhamar gazdaggá tette. Miután kifizette apja adósságait, felkeresésére indult. Meg is találta az öreget Meissenben, hol mint közönséges bányamunkás (Heyer = hevér) kereste kenyerét. Midőn az apa meglátta fiát, nagyon megijedt, hogy neki is menekülnie kellett Beszterczebányáról. Ámde, mikor a valót megtudta, boldogan vissza ment vele Beszterczebányára. — Beszterczebánya városa azonban irigykedve nézte a rézbánya folyton nagyobbodó áldását és részt követelt a haszonból, mivel a bánya a város területén fekszik. Ebben az ügyben Mátyás király elé is mentek. A király hallván e bányák mesés gazdagságáról, maga is részt követelt a haszonból, sőt tovább ment és kincstárnokával (Ernst, Ernust kikeresztelt zsidó) lefoglaltatta az egész rézbánya-művet, Schweinsgrätteléket nagyobb pénzösszeggel elégítvén ki.

Schweinsgrättelék ezután Selmeczbányára jöttek lakni, itt körpolgári jogot nyertek és Miklóst már 1466-ban esküdtnek, 1468-ban és 1482-ben pedig másodszor is megválasztották bírónak. A beszterczebányai érczbányákat pedig Ernust, majd a Fugger és Thurzó-család haszonbérelték. A Jung-családból származott Albert is, a ki 1535-ben mint előkelő gazdag bányapolgár Nagybányán élt.

A Dóczyak.

II. Ulászló király Budán 1496. szent Péter és Pál napján kelt kiadványával feljogosította Selmeczbánya városát a vörös viaszkos pecsét használhatására, a mi abban az időben nevezetes kiváltság volt. Már az 1497. évben megkezdődtek azok az erőszakoskodások, melyeket Selmeczbánya faizási és vámmentességi jogaival szemben a Dóczyak elkövettek. Prágában 1497. Fülöp és Jakab napján kelt parancsával a király meghagyja Szapolyai István nádornak, hogy a Selmeczbánya és Nagylucsei Dóczy Dámián és Blasius között vám miatt felmerült vitás kérdést döntse el. Erre, respektálva a város szerzett jogait, Zápolya előterjesztésére Budán 1500. szeptember 4. és 14-én kelt kétrendbeli meghagyásával megparancsolja a király a Dóczyaknak, hogy a város szabad faizási jogait nemcsak a király és a királyné erdőségeiben, hanem az általuk bírt erdőkben se akadályozzák meg és vámot, szigorú büntetés terhe alatt, a várostól kierőszakolni ne merészkedjenek. Selmeczbánya és a Dóczyak között azonban a béke még ekkor sem állott helyre és a két ellenfél már csak a török veszély idejében békült ki

egymással, a midőn ugyanis Dóczy Lőrincz feleségül vette Rubigallus Pál gazdag bányapolgár szépséges leányát, Apollóniát.

Szapolyai István szepesi gróf és nádor még az 1497. évi szentháromság ünnepe előtti szombaton Budán kelt kiadványában megengedi a selmeczicknek, hogy az ő tulajdonát képező, Salgó várához tartozó területen mindennemű érczekre kutathassanak. Kutattak is, de — szénre nem. Erre szükségük még akkor nem volt, nemes érczet pedig nem találtak ott, hol most az ország egyik legnagyobb szénbányászata virágzik.

II. Ulászló neje, Anna királyné Budán 1504. május 3-án kelt, hártyára írott kiadványával jogot ád a selmeczi bányapolgároknak egy külön kémlelde felállítására és egy külön kémlész megválasztására. Ezideig a magánbányaművelők ki voltak téve a kincstári kémlelde fém-megállapításainak (úgynevezett próba) és így sokszor rövidséget szenvedtek a beváltásnál. Ez a magánkémlelde századokig fennállott. A múlt században megszüntették, de csakhamar újból működésbe hozták, míg a magánbányászat teljes megszűntével, csak most, nehány év előtt oszlott fel.

Hogy mennyire féltették a selmeczi német bányapolgárok azt a jogukat, hogy magyar vagy vend (tót) ember városi polgári jogot nem nyerhet, mutatja az a körülmény, hogy a midőn Báthory Miklós váczi püspök ajánlatára és Anna királyné egyenes kivánságára Szalay (később Saliuss-á lett és elnémetesedett) Mártont, mint magyar nemes embert a polgárok sorába felvették, ezt csak oly föltétel mellett tették meg, hogy a királyné Budán 1505. szeptember 14-én olyértelmű oklevelet adott ki, a mely szerint ez az eset praecedensnek nem tekinthető és hogy a város azon ősi jogát, hogy magyar vagy vend embert polgárrá felvenni nem tartozik, nem érinti.

II. Ulászló király Visegrádon 1510. pünkösd előtti kedden kelt adománylevelével Szénásfalu és Vihnye községeket Pesthun (Pischen) Szeverin Seyfried, akkori alkamaragrófnak és Selmeczbánya városának adományozza; utóbbinak azért, mert »híven ragaszkodik hozzá és legkedvesebb fiához, Lajoshoz«. Pischen vagy Pesthun Szeverin azonban rossz fát tett a tűzre és hűtlen kezelésével a kincstárt nagy mérvben megkárosítván, Selmeczbányáról megszökött. Ekkor a király Budán 1515. évi gyertyaszentelő előtti csütörtökön kelt adománylevelével Szénásfalu és Vihnye községeket, Pesthun Szeverin kizárásával, egészen a városnak adományozta. Pischen kivégeztetése után ebbe a birtokadományozásba Brandenburgi György őrgróf, II. Lajos király gyámja is beleavatkozott és sikerült is neki, a Pischen-féle birtokrész adományozása fejében, a várostól 2000 forint vételárt kierőszakolni. II. Lajos király azután 1519. szent András apostolnapján kelt adománylevelével a Szénásfalu és Vihnye fölötti földesúri jogokat teljesen Selmeczbánya városnak ajándékozta.

Érdekes a királynak Budán 1519. deczember 28-án kelt és Werbőczy Istvánhoz, mint földesúrhoz intézett intőlevele, melyben a bányavárosokon elkövetett vámzsarolásokat szemére vetvén, fenyegeti, hogyha a fájdalmas szűz ünnepén megtartandó konventen barsmegyei vámjogát be nem igazolja, vámjoga vissza fog vonatni.

1521-ben a városi bíró panaszt emelt Dóczy Ferencznél, hogy emberei a város által a bányászathoz szükségelt fa vágatása miatt kiküldött favágókat összefogdossák, fogva tartják és csak váltságdíj fejében akarják szabadon bocsájtani. Erre írta azután Dóczy Ferencz Repistyén 1521. szent Erzsébet napján kelt és a magisztrátushoz czímzett goromba levelét, a melyben írja, hogy Selmeczbánya város nagyobb jogokra és privilegiumokra tart igényt, mint maga a nemesség, melynek éhen kellene elpusztúlni, ha ezen igényeket mind teljesíteni tartoznék; hogy ő nem köteles tűrni, hogy erdeiben fát vágjon bárki és hogy papirosra írt olyan jogokat, a milyeneket a város formál, nehány obulusért lehet most Budán szerezni.

Emiatt a selmecziek a királyhoz fordultak panaszszal, a ki meg is parancsolta Dóczynak Budán 1521. év Kelemen pápa napján kelt leiratával, hogy a selmeczieket erdőhasználati joguk gyakorlásában ne merje zavarni és az elfogott favágókat azonnal bocsássa szabadon.

Rössel Erazmus.

Meg kell itt emlékeznünk városunknak még egy jeles és dúsgazdag férfiáról, Rössel Erazmusról. Rössel Erazmus alighanem a már 1375., 83. és 1402. évben szerepelt és a vihnyei (akkor Eisenbach) vashámor és fürdő (Warmbaad), tulaj-

donosának, Rössel Jakabnak egyik unokája volt. Szorgalmával, ügyességével és persze bányász szerencséjével óriási vagyonra és ezzel tekintélyre és társadalmi pozicczióra tett szert. Kétizben volt a város bírája és azután kamaragróf lett. Ő alapította a frauenbergi kápolnát, melynek helyén most a havi Boldogasszonyról elnevezett templom áll. Ezt a Frauenberget »Jungfrauenberg«-nek is nevezték, és ezután kapta a későbben ott épített Újvár a Jungfrau-Schlösschen elnevezést, t. i. Szűz Mária után, nem pedig Rössel Borbála, Rössel Erazmus unokája, a leányvári boszorkány elnevezése alatt ismert és kigondolt meséjével, koholt történetével annyira agyonnyomorgatott szerencsétlen teremtés után. Ennek való történetével a következő részben foglalkozunk. Rössel Erazmustól származik e család jelmondata is : »Eisen Huet thut Guet«. A mi annyit tesz, hogy vas — nem kalap, hanem Hüte után — huta, kohó, hámor vagyont csinál. A minthogy az ő vagyonát a vihnyei vashámorok alapították meg.

Rössel Erazmus két fiúgyermeknek, Jánosnak és Lőrincznek és egy hosszú végrendeletnek hátrahagvásával 1520-ban halt meg és nagy fénynyel temették el. Az egész óriási vagyont két fia oly végrendeleti kikötéssel örökölte, hogy azt megosztani nem szabad és ha a két testvér között vitás kérdés támadna, a fölött a bíró és tanács határoz végérvényesen. János halála után a nagy vagyont egyedül Lőrincz örökölte, kinek egyetlen gyermeke, még pedig leánygyermeke volt, a mesebeli Borbála, ki a mint látni fogjuk, éppenséggel nem élt szűzies életet és három férjet temetett el, a míg vagyonát elpazarolta és a város által föntartva, nyomorúságos véget ért.

De térjünk vissza dióhéjba szorított történetünk rendes menetéhez.

Nevezetes II. Lajos királynak 1522. évi február 2-án Budán kelt kiadványa, melylyel Körmöcz-, Selmecz-, Besztercze-, Baka-, Béla-, Új-, Libet- és Breznóbánya szab. kir. bányavárosoknak és bányaműveiknek, valamint Zólyomvárának és az ehhez tartozó birtokoknak összes királyi jövedelmeit feleségének, Mária királynénak adományozza. Ezen, a városi levéltárban transsumptumban meglevő oklevél eredetijét, a pozsonyi káptalan levéltárában őrizték.

Az 1524. évi hamvazószerdán Pozsonyban kelt királyi leiratával felhívja Lajos király a selmeczieket, hogy a török elleni hadjárat költségeihez legalább tiz márka ezüsttel járuljanak hozzá. Elég szerény kivánság volt ez a szegény királytól és a selmecziek meg is feleltek neki, azon hozzátevéssel mindazonáltal, hogy a maguk és bányaműveik védelméről is kellvén gondoskodni, a háború költségeihez hozzá nem járulhatnak.

Tényleg már ekkor érkeztek Selmeczre »Fraunemarkt«-ból (Báth) és más felvidéki községekből vészhirek a törökök közeledtéről. A török invázió.

1525-ben az összes selmeczi bányamunkások megszüntették a munkát és kedvezőbb fizetési feltételeket követeltek. Ezen munkászavargásról sokan, köztük Werbőczy István is, azt hitték, hogy a reformáczió tanait hirdetők és terjesztők izgatásainak eredménye. Ez időben ugyanis a reformáczió tana már nagyon elterjedt Selmeczbányán. Hiszen maga a katholikus plébános, Kek Simon is, az új tan követője lett. Kénytelen is volt 1526-ban az üldözések elől Teschenbe menekülni és Selmeczre többé vissza sem tért.

A király Karleczky Pétert, udvarmesterét küldötte ide, hogy a zavargó munkásnép között rendet csináljon. Karleczky a mezőkön összesereglett munkásokat kedvezőbb fizetési föltételekkel ugyan, de a felmutatott és Budán 1525. szent Jakab-napján kelt királyi parancs értelmében azzal a fenyegetéssel is, hogy a kik a munkába vissza nem térnek, vagyonelkobzással és fejvesztéssel lakolnak, rábírta a rendes munka újból való felvételére.

1526. évi Fülöp és Jakab (máj. 1.) napján Szalkai László esztergomi primás Budáról azt írja Frankfordinus Bertalan selmeczbányai főjegyzőnek, hogy az országgyűléshez városi követet ne küldjenek, mert nagy dolgok fölött tárgyalnak most, mely tárgyalások eredményéről majd amúgy is értesítik a várost. Ez azonban mégis kiküldötte Frankfordinus Bertalant Budára, a ki visszatérve, ecsetelte a polgárság előtt az ország szomorú állapotát, hogy a nagy török veszélylyel szemben sem pénze, sem katonája nincsen és figyelmeztette a polgárságot, hogy a város védelméről már jóeleve gondoskodjék.

1526. július 15-én Budán kelt levelével (Eisenbrief) a selmeczbányai szorongatott adósoknak a hitelezőkkel szemben egyévi fizetési halasztást (moratórium) adott még a szegény király, a kit azután augusztus 29-én annyi magyarral, magyar álladalmi önállóságunkkal együtt eltemetett — Mohács.

III.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL (1526.) A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉSIG (1711.)

Selmeczbánya helyzete a mohácsi vész után.

A mohácsi nagy veszedelem híre Selmeczbányán is óriási rémületet keltett. Sűrűn leveleztek egymással a bányavárosok, Korponát, Zólyomot, Fraunemarktot (Bát) és Lévát is belevonva a mozgalomba, hogy miként védekezzenek a közelgő törökkel szemben.

Mária özvegy királyné már 1527. január 21-én Pozsonyban kelt kiadványával felszólította a selmeczieket, hogy Szapolyai János »vajda« urnak hűséget ne esküdjenek. A vajdának se aranyat, se ezüstöt, se pénzt ne adjanak, hanem maradjanak hívek hozzá (Máriához) és fivéréhez, I. Ferdinándhoz.

Igen ám, de János király (német okleveleink állandóan »König Hans«-nak nevezik) szintén levelet intézett a selmecziekhez, a melyben biztosítja jogaikat és felszólítja őket, hogy hozzá, mint megválasztott magyar királyhoz, legyenek hívek s akkor bántódásuk még a törökök részéről sem lesz. János király, hogy igéretének helyt álljon, 1527. évi Letare vasárnapja előtti szombaton Budán kelt parancsával meghagyta Lévay Zsigmondnak, hogy a selmecziektől vámot ne követeljen. Majd felvidéki kapitányainak, Szedleczi Koszka Péter és Miklós testvéreknek szigorúan megparancsolja, hogy a selmeczieket őrizzék és javaikkal együtt minden megtámadtatás ellen védelmezzék meg, az esetleg segítségért hozzájuk forduló selmeczieket pedig segítsék, nehogy a király nagy kárára a bányamívelés megakadályoztassék.

De I. Ferdinánd is megerősítvén Selmeczbánya város kiváltságos jogait, felhívta a polgárságot, hogy legyen hű hozzá s neki gondja lesz rá, hogy a város minden ellenséges megtámadtatással szemben megvédelmeztessék és különösen hogy a bányamívelés zavartalanul folyjon.

Ilyen zavaros politikai viszonyok között kénytelen volt Selmeczbánya is kétszínű, majdnem azt mondanók, háromszínű szerepet játszani.

A mi nem is volt csoda, mert hisz tulajdonképp Mária özvegy királynénak voltak alárendelve s ennek révén sokkal közelebb állottak I. Ferdinándhoz — Mária fivéréhez — mint János királyhoz.

Inkább szítottak tehát Ferdinándhoz, de határozottan János királylyal sem szakítottak, sőt egy Körmöczbányán tartott közgyűlésükön a hét bányaváros követei kimondották — persze főleg azért, mert János király kapitányai, eléggé tekintélyes csapatokkal, a közelben voltak — hogy az ő hívei. Alattomban azonban János királyhoz és a Koszka testvérekhez küldött követeknek oly »instructiót« adtak, hogy óvatosan járjanak el küldetésükben, nehogy Mária királyné, vagy éppen Ferdinánd ezt megtudja és a voltaképpen hozzá hű városokra megharagudjék és rajtuk bosszút álljon.

Igy ingadoztak a bányavárosok, de különösen Selmeczbánya, a két, illetve három királyi hatalom előtt.

Valóságos megkönnyebbülés volt rájok nézve a Ferdinánd és János király között létrejött nagyváradi megegyezés, a mely után a hét bányaváros kizárólag Ferdinándot vallotta urának, királyának.

Csakhogy a török veszély egyre közeledett és Selmeczbánya is folyton unszolta Máriát és Ferdinándot, hogy a várost erősítsék meg, s nagyobb helyőrséget tartsanak itt. E kivánalom teljesítését Ferdinánd többízben meg is igérte, de igéretét be nem váltotta. Pedig a selmecziek a császári csapatokat pénzzel és katonával is támogatták. Igy Roggendorf felhívására Budavár ostromához is küldött Selmeczbánya katonákat egy Flading nevű tiszt vezetése alatt. Ettől a Fladingtól érdekes levelet őriz a városi levéltár, a melyben keményen megkritizálja Roggendorf hadvezetését és késedelmeskedését. A többi közt azt is írja találóan: »wir werden vergebens kalt in Offen« (hasztalan leszünk hidegekké a kemenczében); persze Offen alatt Budát érti.

Különösen János király halála (1540.) után sürgették a bányavárosok a török elleni védelem szervezését. És a midőn a gazdagabb bányapolgárok látták, hogy a városok megerősítésére, biztos védelmezésére mi sem történik, kezdték eladogatni javaikat és kincseikkel Németországba menekültek.

Menekülés a városból.

Ezt megakadályozandó, adta ki I. Ferdinánd 1544 január 14-én Prágában kelt parancsát, melyben elrendeli, hogy a Selmeczen meggazdagodott bányapolgároknak kivándorlása megakadályozandó, az illetőknek kincseiket magukkal

kivinni nem szabad és felhívja a bányapolgárokat, hogy éppen a veszély közepett maradjanak a városban, vállaljanak és viseljenek városi tisztséget, járuljanak hozzá a közterhekhez, hogy ilymódon a város és a bányászat megmenthető legyen. Ha pedig mindenáron a külföldre akarnak menekülni, ám tegyék meg, de javaikat eladni és kincseiket magukkal vinni nem szabad.

Egynchánynak mégis sikerült kincsestől a külföldre menekülni, mint a Rubigallusok közűl egyiknek, a ki törzsfeje lett azután a Németországban még ma is létező báró Rothan családnak.

A nagyon gazdag Rössel Lőrincz is itt maradt és úgy ő, mint későbben leánya, Borbála nagyon sokat áldozott a város védelmi czéljaira. E város azonban csak 1552. évtől kezdve, Drégely eleste után, volt voltaképpen nagyobb mérvben kitéve a török veszélynek.

Mielőtt Drégely elestére rátérnénk, el kell mondanunk egy érdekes ceményt, mely 1545 deczember havában történt Selmeczbányán.

Az 1545-ik évben a Felvidék és Selmeczbánya város fölött is I-ső Ferdinánd király volt a kizárólagos uralkodó ; ámde a hét bányaváros még mindig Mária özvegy királyné birtokában volt, ki Németalföldről folytonosan adogatta ki rendeleteit és azoknak, ha másként nem, fivére, I-ső Ferdinánd útján iparkodott érvényt szerezni.

Mária királyné tehát, hogy a selmeczi bányászatból és különösen az érczolvasztásból őt megillető jövedelmeit kellőleg ellenőrizze, saját bizalmas embereit küldte ki ide.

Igy Selmeczbányára az 1543. évben kohószámvevőnek (Hüttenreiter — A Filipp-eset
Reiter — Reitung, Rechnung = számadás = számvevő és nem lovagolás) kinevezett valami Filipp nevezetű embert. Ez a Filipp »königlicher Hüttenreiter« roppant elbizakodott, házsártos, henczegő és erőszakoskodó ember volt. Alig lakott még csak rövid ideig Selmeczbányán, máris halomszámra tettek ellene feljelentéseket erőszakoskodásai s kegyetlen bánásmódja miatt a pallosjogot gyakorló városi bíró előtt.

De Filipp elbizakodva királyi kinevezésében és megbizatásában, gúnyosan fitymálta a feljelentőket, a város bíráját és tanácsát, úgy, mint mindenkit a városban egyaránt, a büszke patriczius polgárokat sem véve ki.

És a városnak különben omnipotens bírája és tanácsa nem is merte, vagy nem akarta ezen elbizakodott, erőszakos ember viselt tetteit megtorolni.

Sőt, midőn nyilván kitűnt, hogy Filipp egy munkásasszonyt annyira megvert, hogy az a verésbe belehalt és a kohóalkalmazottak, munkások és a városi polgárság e miatt szigorú megbüntetését követelték, a tanács még akkor sem merte elfogatni, hanem a dolgot valahogyan elsimították. Ámde ez időtől kezdve a város minden egyes lakója gyűlölte, útálta a königlicher Hüttenreitert és ezt, a hol csak lehetett, éreztették is vele és folytonosan feljelentéseket tettek ellene, most már magánál, Mária királynénál is. Ezt Filipp jól tudta és viselkedése még gyűlöletesebb lett.

Igy azután elérkezett 1545. évi deczember 20-ik napja, mely Filippre nézve végzetessé lőn. Vasárnap volt ; Filipp már kora reggel elkezdett a városi, úgynevezett alsókorcsmában Siebenbürger Péter uram vendéglőjében mulatozni, helyesebben mondva házsártoskodni.

Tekintélyesebb társak hiányában magához vette Schimko kohóalkalmazottat és Thomas kohódrabantot (Hüttendrabant). Ezekkel mulatott és ivott s a ki csak a korcsmába jött, rárivalgott, hogy áruló, ő is feljelentette, takarodjék ki azonnal. És hogy nagyobb nyomatékot adjon szavainak, minduntalan kihuzogatta tőrét (sein Rohr) és azzal hadonázott.

Természetes, hogy e napon Péter korcsmáját mindenki kerülte, hallván, hogy ott az útált királyi kohószámvevő mulat két nyomorult emberével.

Igy azután beesteledett, midőn János mester (a teljességgel meglevő vizsgálati iratok csak »Meister Hans«-nak nevezik), ki korponai borbélymester volt, Blézel nevű inasával Szklenó fürdőből jöve és Korpona felé hazamenőben betértek Siebenbürger uram korcsmájába egy pohár borra.

Alig pillantotta meg őket a már akkor erősen ittas Filipp, a mikor kivont tőrrel feléjük fordult és iszonyú szitkozódások közt kérdezte, hogy mit keresnek itt, ők is árulók és feljelentők. Noha Péter, a korcsmáros, annak Zsófia nevezetű felesége, a cselédleány és a két kohóalkalmazott, különösen Thomas, a kohó-

drabant, csitították és vissza akarták tartani, a nekibőszült ember a mereven álló Hans mester felé döfött tőrével, de a mesterének megvédésére sietett Blézel inast döfte keresztűl, úgy, hogy ez nyomban holtan rogyott össze.

Erre borzasztó lárma keletkezett. Hans mester felocsúdva ijedelméből, valamint a szomszédság segítségért kiabáltak. Csakhamar nagy tömeg csődült össze és Filippet az agyonütéstől csak két társa és a gyorsan a helyszínére érkezett bíró s ennek emberei mentették meg. Pedig jobb lett volna Filippre, ha ott menten agyonütötték volna.

Másnap, deczember 21-én már kora reggel a városháza körül hullámzott a zajongó nép és fenyegetődzve követelte Filipp kiadását vagy azonnali kivégeztetését. Filipp erős őrizet alatt a földalatti börtön fülkéjében ült. Azért őrizték ott, hogy a felbőszült nép valahogyan hozzá ne férhessen. De midőn a bíró és tanács látta, hogy a nép bőszültsége egyre fokozódik, akkor a városháza melletti szent Anna-kápolnába vonult, ott imádkozott és ezután csitítván a népet, a vizsgálat gyors megejtésére és ítélethozatal végett az »Unicuique suum« feliratú tanácsterembe vonult. Itt azután kihallgatta az összes tanúkat, csak magát a gyilkost nem, mert nem merte biztos börtönéből maga elé állíttatni, hogy a tömeg meg ne ölje. A tanács nyomban meg is hozta az ítéletet és azt a városháza erkélyéről a népnek ki is hirdette, mely szerint »Selmeczbánya szab. kir. bányaváros bírája és tanácsa pallosjogával élve, Filipp kir. kohószámvevőt az ártatlan és jámbor Blézel korponai borbélyinason elkövetett gyilkosságért pallos általi halálra, két társát pedig a városból örök időkre való számkivetésre ítélte.«

A midőn ezen ítéletet a rengeteg néptömegnek kihirdették, ez nem volt vele megelégedve, hanem fenyegetőleg követelte annak azonnal való végrehajtását.

Hasztalan szabadkozott a bíró és tanács, hogy az ítélethez királyi megerősítés szükséges, mert az elítélt királyi alkalmazott, — hogy szent karácsony hete van, melyben a kivégzést a keresztény szeretet is tiltja: nem használt ez semmit. A tömeg oly fenyegető álláspontot foglalt el, hogy az már-már a városháza ostromlására vezetett. A bíró kénytelen volt engedni és Filippet, Mária özvegy királyné bizalmas hüttenraiterjét nyomban, azaz deczember 22-én reggeli 9 órakor lefejeztette és fejét magas póznára tűzette, míg két társát, kikkel mulatott, Schimkót és Thomast nyilvánosan megkorbácsoltatta és a városból kikergette.

Ezt azután a lakosság nagy megelégedéssel fogadta. A közbéke helyreállott, a bírót és tanácsot nem győzték eléggé dicsérni és magasztalni gyors és erélyes eljárásáért, Korpona városa pedig megköszönte a gyors megtorlást a szülöttjén elkövetett gaztettért.

Ámde nem úgy Mária királyné.

A midőn Brüsszelben megkapta a városi bíró és tanács ítéletét és legalázatosabb feliratát, hogy az ítéletet Filippen tüstént végre is kellett hajtani, felelősségre vonta a tanácsot Mastrichban, 1546. évi február 19-én kelt, sajátkezű aláírásával ellátott, kemény hangú leiratában és fivérének, I. Ferdinánd királynak is bejelentette, hogy miképpen merte a város bírája és tanácsa az ő megbízott királyi emberét rövidesen kivégeztetni, a nélkül, hogy a halálos ítélet ő általa való megerősítése beváratott volna.

»Ez — úgymond a leirat — »fumigálása, nem respektálása a királyi jogoknak«.

Lett azután ebből egészen 1550-ig, tehát öt éven keresztül tartó ide-oda irás, fel- és leiratváltás, a tanácsnak perbeidézése, Ferdinánd király által való többszöri megdorgálása, stb.

Hasztalan emelte ki a város tanácsa gyönyörű irálylyal, magvasan megfogalmazott német nyelvű feliratában kényszerhelyzetének indokait, I. Ferdinánd király »kivételesen nagy kegyelemből« (Aus besonderer Genade) és azon reményének kifejezése mellett, hogy ily eset ismétlődni nem fog, úgy ítélt Pozsonyban 1550. évi Mátyás apostol napján kelt, pergamentre írt, sajátkezű aláírásával és nagyobb királyi pecsétjével ellátott ítéletében, hogy a városi tanács Mária özv. királynétól bűnbánólag bocsánatot kérjen és 1000 aranyforintot birságként lefizessen.

Érdekes, hogy az 1000 arany forintot az akkor még gazdag bányapolgárság 24 óra alatt összehozta és a tanácsi jegyzőkönyvbe az akkori főjegyző ezt a megjegyzést tette:

»Richter und Rath waren froh so dafon gekommen zu sein«. Magyarul: »a bíró és tanács örült, hogy a dologból így megmenekedett.«

Az 1546. évben a selmecziek panaszt emeltek Ferdinánd király előtt a Gyarmati Balassa Menyhért szentantali földesúr által elkövetett vámzsarolásokért. A király Wratislawban ez év május 3-án kelt levelével meg is intette Balassa Menyhértet, de ez nem sokat használt; mert Menyhért és Balassa János úr is — felhasználván a zavaros állapotokat — nemcsak Selmeczbánya, de a környékbeli városok és községek lakóit is, a hol csak tehették, megzsarolták, sőt árúiktól is megfosztották. Egyízben pedig a Selmeczről a körmöczi pénzverőbe szállított ezüst- és aranyszállítmányt lefoglalták Balassáék és e kincs — mint a fáma beszéli — még most is a Szitnya vár romjai mellett volna elásva. Sőt mondják, hogy a midőn Balassáék csábrági és szitnyai uradalmát a király a Koháryaknak ajándékozta, az adománylevélbe belefoglalta, hogy »ha azonban az elrabolt és ismeretlen helyen elrejtett ezüst és aranykincs megkerülne, ez nem képezvén az adomány tárgyát, a kincstárra száll vissza.« Bár e kincset sokan keresték, eddig még nem találta meg senki. Különben a Balassa várrom sok érdekes dologról regélhetne, de az is bizonyos, hogy Balassáék sokszor jöttek segítségére a városnak, bár sokszor kétszínűen viselkedtek. Ha már Balassáékról van szó, mielőtt történetünk rendes menetét folytatnók, elmondjuk itt a lángeszű költőnek és vitéz lovagnak, Balassa Bálintnak érdekes esetét.

Balassa Bálint ügyei.

A selmeczi városi levéltárnak egyik százados, porlepte zugából e felírással: »Von wegen den Valentinus Balassa« egy kis levélcsomó került elő. E levelek és feljegyzések szerint Balassa Bálint az 1578. évben Selmeczbánya környékén is kalandozott. Felkereste Vihnye (»Warmbaad«) fürdőt is és ott megfürdött. Alig kezdette meg fürdését, fiatal bányászfiu jött a fürdőbe és közvetetlenül Balassa mellé ült le a fürdő-»padra«. Ezt a vakmerőséget a büszke és különben is heves természetű főúr zokonvette és azonnal megparancsolta szolgájának, hogy ingét és öltönyét hozza oda, mert e kellemetlen szomszédságtól megmenekülendő, a fürdőből kimenni szándékozik. Balassa szolgája teljesítette ura parancsát, de valahogyan éppen az inget felejtette a vetközőben. E miatt a már amúgy is haragos Balassa magyar nyelven s bizonyára nem kíméletes szavakkal, lehordta szolgáját.

A bányászfiu, különben is látván, hogy Balassának terhére van az ő tolakodása, gúnyos és sértő szidalmakban tört ki és a Balassa által saját szolgájának mondott magyar korholást kifigurázta. Balassa Bálintnak sem kellett több. A bányászfiut megragadta és magyarán mondva, hatalmasan elrakta.

Ámde ez a bányászfiu a dúsgazdag és előkelő nemes bányapolgár, Rubigallus Pál családjának sarja volt. A Rubigallus család nem is hagyta a dolgot annyiban, hanem hatalmaskodása miatt panaszt emelt a város tanácsánál Balassa Bálint ellen és követelte a »satisfactiot«.

A selmeczi tanács nagy felháborodásában először is magához, Balassa Bálinthoz intézett levelet, a melyben hatalmaskodásáért kérdőre vonta és azzal fenyegette meg, ha kellő elégtételt a Rubigallusoknak nem ad, akkor más, erőteljesebb útak és módok felhasználásával torolják meg tettét.

Erre Balassa Bálint, bizonyára mosolyogva a selmecziek fenyegetődzésén, Zólyomban 1578. évi január 28-án kelt sajátkezűleg írt és aláírt, czímeres kis pecsétjével ellátott, latin szövegű, hosszú levéllel válaszolt. Ez a levél elmondja a fürdőben történt jelenet lefolyását és kivonatban közöljük belőle a következőket: »Beismerem, hogy az engemet ok nélkül kifigurázó gyerkőczöt jól megvertem.« A latin levélnek e részét így fordították le akkor németre: »Ich bekenne das ich yhn tapffer abgeschmirt habe«. — »Ezen tettem által azonban sem a fürdő szabadságának, sem a ti auktoritásotoknak nem ártottam. Rátok semmiféle szitkot, vagy csúfságot nem mondtam. A panasz eme része merő hazugság. Én már sok országgyűlésen és udvarnál fordultam meg és elődeim nyomdokait követve, büszke vagyok származásomra. A mi a született, vagy átöröklött vad indulatokat illeti (ezt vetették ugyanis szemére a selmecziek panaszukban), azok a szabad művészetek, tanulmányok, olvasások és távol országokban tett utazások által már régen ki vannak irtva belőlem. Azt hiszitek ti, hogy én nem tudom, hogy veszekedésben, czivódás- és szidalmazásban a gyermekek és asszonyok kedve telhet, de nem nemes emberhez méltó? A szívem vérzenék, ha ezt felőlem elhinnétek. Én származásomnak, nevemnek és híremnek vettem elégtételt, a midőn az engemet ok nélkül kigunyoló rakonczátlan fiút megfenyítettem. És hogy ti azzal fegyegettek engem, hogy »erőt erővel«, csodálom, hogy ez elavult jogi mon-

dást (a tanácsülési jegyzőkönyv így fordítja: Juristen-Sprüchlein) használni meritek velem szemben és a mostani országos törvények érvényben léte mellett. De hát tudjátok meg, hogy ily fenyegetődzéssel a ti bányamunkásaitokat (»Euren Heuern«, írja a tanácsi jegyzőkönyv), kik a ti rendőri hatalmatok alatt állanak, illethetitek, de nem engem, a ki tőletek cseppet sem félek és titeket nagyon nyomorult embereknek nézlek, a kiket az Isten örökös bányamunkára kárhoztatott, a miből nem nagy dicsőség származik rátok és a kiknek híre azon házon kívül, melyben laktok, túl nem terjed. Ezt válaszolom nektek ezúttal a ti kívánságtokra. Tegyetek, a mit akartok. Datum Zolij, 28. January. Ao. 1578, Valentinus Balassi de Gyarmath.«

E levélre, mely úgyszólván klasszikus latinsággal van megírva, a selmecziek »satisfactionális« kedve erősen megcsappant. Panaszt emeltek ugyan a Rubigallusok az eset miatt ő felségénél is, de a tanácsnak 1578. évi márczius 22-én a pozsonyi országgyűlésen résztvett Gast Kristóf, selmeczi főjegyzőhöz írt leveléből kitűnik, hogy a Rubigallusok és velük a selmecziek a panasz további tárgyalásától elállottak.

Ennél még érdekesebb Balassa Bálintnak 1583. évben történt esete. Ez év május 20-án ugyanis Sommer Jánosné, néhai »Sommer Hans« hodrusbányai mészárosmester özvegye Beszterczebányáról Zólyom felé, illetve haza, Selmecz-Hodrusbánya felé gyalogolt Klimko Gyuro és Skopen Tamás bankai emberekkel. Zólyom város közelében a nevezett özvegyasszonyt olyasmi érte, a mi miatt a két bankai ember kiséretében keserves panaszt emelt a zólyomi biró és tanács, sőt Barbarich zólyomi várkapitány előtt is. E panaszt Barbarich várkapitány és a zólyomi bíró nyomban közölte Selmeczbánya város tanácsával, mert hisz az ügy selmeczi polgárnő ügye, a ki különben ideérkezve, itt is elmondotta súlyos vádját. E szerint Zólyom városához közel az országúton megjelent egy főúri ruhába öltözött lovas és a fiatal, csinos özvegy elé nyargalván, őt nyergébe akarta felkapni. A fiatal asszony kaczagva ellenkezett, mert azt hitte, hogy tréfa. De nevetése rémületre vált, a midőn a lovas leszállt lováról és azt az utána nyargaló csatlósára bízta azzal a parancscsal, hogy a két embert tartsa vissza, majd az asszonyra rohant, ki teljes erejéből védekezett, de a lovas hatalmas erejével nem bírt.

A lovas — egyenkint fel van sorolva a vádlevélben — letépte róla főkötőjét, pruszlikját, kötényét, czopfját, megragadta és már-már leteperte az út mellett levő szántóföldre, a midőn más utasok jöttek és a nagy lármára segítségére siettek az asszonynak, a ki így nagyobb bajtól megmenekült, de a gyorsan lóra kapott és eltünt lovas 12 darab tallérját is, melyet kendőjében őrzött, magával vitte.

E lovas, a panaszosok állítása szerint — Balassa Bálint volt. Igy írta Barbarich zólyomi várkapitány és ezt állította a zólyomi bíró és a zólyomi városi tanács is.

Ebből azután nagy dolog lett. Barbarich, noha Balassa Bálinttal együtt szolgálta a királyt, nagy ellensége lehetett a hatalmas főúrnak, mert két, az említett csomóban meglevő levelében ösztökélte Selmeczbánya város tanácsát, hogy e gyalázatos cselekedetet megtorlatlanul ne hagyja és egyenesen a király előtt emeljen panaszt.

Ezt a tanácsot — elkeseredve már az 1578. évben elkövetett Rubigallus-féle eseten is — Selmecz városa követte és feljelentést tett Balassa Bálint ellen a királynál, mely feljelentést Zólyom városa is magáévá tette és pártfogolta. Ez időben Selmeczbánya és egyáltalában a hét bányaváros leghívebb és legbuzgóbb közbenjárója és közvetítője a bécsi udvarnál Seidelius András volt.

Seideliusnak írtak tehát a selmecziek, hogy a szegény hodrusi özvegyen elkövetni akart és némileg elkövetett csúftett miatt Balassa Bálint ellen emelt panaszukat érvényesítse és satisfactiót eszközöljön ki az udvarnál. »Andreas Seidelius zu Wien Kohlmarkt beim Christoff Mark Hoffschneider zu erfragen« czímű, de valójában udvari irnok úr 1583. évi szeptember 8-án kelt német levelében azt írta, hogy a selmeczi, a zólyomi bíró és tanács, de sőt Barbarich panaszos felirataira is alig fog tudni eredményesen eljárni, mert az udvar Ungnád Dávid (Kristófnak testvére) által befolyásolva, igen kedvező véleménynyel van Balassa Bálint személyéről és hűségéről.

Ámde a selmecziek Seidelius kissé deprimáló levelétől sem hagyták magukat eltántoríttatni a szegény özvegyen megesett sérelem orvoslásának keresésétől. Balassa viszont megtudván, hogy Barbarich várkapitány s Zólyom és Selmecz-

Selmeczbánya. — Az Óvár környéke.

Selmeczbánya. — Az Óvár, az Ujvár felől.

Selmeczbánya. — A dohánygyár.

bánya városok tanácsa őt a kérdéses hatalmaskodásáért a királynál feljelentették, a panaszos írást másolatban az udvartól kézhezkapván, először Zólyom város tanácsához, azután magához a királyhoz intézett levelet. Balassának Zólyom városához írt levele magyarúl van írva és egykorú másolata, valamint latin fordítása a kis csomagban megkerült.

A levél bevezetése ez : »Balassa Bálinth uram felelete az Zólyomi Biró és thanáts ellen, arról az mind az feiedelem eleőth ez napokban be vadolták volna írások által.« — A nagyon érdekes levél azután határozott hangon visszautasítja a vádat s részletesen, erőteljes, nyers hangon válaszol a panasz minden pontjára. A többi közt a vádra ezt írja : »sem szándékom sem dolgom ilyen nem volt a mint az ideig sem rapina sem violentium adulterium soha ram nem bizonyosodott, hysem Istent, hogy soha ez után sem bizonyosodik«. Aztán szemrehányást tesz Balassa, hogy miért nem perelték őt be rendes úton, »hiszen sem oly szeginek, hogy arra való keltsegek nem volna, sem olly bolondok, hogy perleni nem tudnanak . . . Eő felsegenek ygaz helet hamissat es hazugságot irtak volt. Irtak aztis, hogy eijelnappal iszom és hogy en mind szolgaimmal eszve Sybarita eletet vyselek, ebben is hazuttak. (Itt azután visszaadhatatlan káromkodás következik.) Azután így folytatja : »Isten arra bizonsagom, hogy soha nem tudom az Sybarita élet mi legyen. Hogy vygan jó laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem birát, sem más polgart meg nem bántottuk, abban pedig az en italomban mi ellenek lehetet nekiek, soha nem tudom, holot sem — — — — — — — —— bestia attyuk keresmenyeth nem ittuk, hanem az mi magunket keöltegetünk. Irtak azt is, hogy felesegek sem gyermekek teőlünk nem maradhatnak. A mit en rám és az en szolgaimra yrtak, hazuttak. Ez legyen en nekem valasz . . .«

Balassa Bálintnak a királyhoz írt és Újvárt (Hradek, Liptóújvár, Hybbe mellett) 1583. julius 15-én kelt hosszú leveléből a következőket közöljük :

»Felséged udvaránál levő jó barátaim értesítettek arról, hogy a selmeczi és zólyomi polgárok aljas és hazug módon bevádoltak és álnok siránkozásukkal igyekeztek felségedet bölcseségétől és igazságosságától eltántorítani, hogy engemet ártatlanul tönkretegyenek : de legkegyelmesebb császár, mivel bizonyos vagyok abban, hogy felséged istenadta hivatalában semmi meggondolatlanságot el nem követ, igazság és méltányosság elleni elnyomatásomtól nem félek. A mi magát a ravasz vádat illeti, arra a nemesség legközelebbi összejövetelekor a gróf és más birák jelenlétében személyesen akarok megfelelni, mint azt becsületem megmentése követeli, mert nekem nem közömbös, hogy a becsületemet és tisztes nevemet sértő, felségednél tett hiresztelés büntetlenűl maradjon. Az ellenem a polgárok által emelt vádak mind költöttek és hamisak és halálos ellenségemtől származnak, ki, midőn csalásait felfedeztem és ő ennek okáért kivánt czélját el nem érhette, a selmeczi fürdőbe egybehívta a selmeczi és zólyomi polgárokat és őket ellenem felbújtogatta. Mivel pedig a rossz büntetésére és a jámborság javára semmi sem szolgálhat úgy, mint az igazságosság, ennek teljes mértékben alávetem magamat és a honi törvények értelmében a nemesek fölött itélkező bármely rendes vagy kiküldött biróság előtt a vádakra megfelelek. Igérem, hogy a hozandó itéletbe belenyugszom és felségedtől kegyelmet kérni nem fogok. Ellenségeim tehát ezen ajánlatommal megelégedhetnek, ha nem akarják kerülni az igazságosság napvilágát. Ezért, legkegyelmesebb császár, vegyen védőszárnyai alá, hogy a Balassa nemzetségnek megvetés, vagy éppen lejáratás osztályrészeül ne jusson. Életemmel, tetteimmel és véremmel ezt ki akarom érdemelni. Ha az itélőszék felment, bosszút a selmeczieken állani nem fogok, oly kevésre becsülöm őket. Felséged higyjen nekem ! . . .«

Igy húzódott a dolog 1584. évi január haváig, a mikor Ernő főherczeg Dobó Ferencz lévai főkapitányt bízta meg az itélőszék egybeállításával, illetve az ügy kiegyenlítésével. Dobó Ferencz Balassát, a zólyomiakat és selmeczieket 1584. évi márczius 26-ára idézte Lévára, a csomagban található, sajátkezűleg aláírt magyar levele tanúsága szerint.

Balassa e tárgyalási napon nem jelent meg és Dobó Ferencz Léván, 1584. április 3-án, ezt az általa sajátkezűleg aláírt magyar levelet intézte Selmeczbánya bírája és tanácsához (a szokásos latin bevezetés után) :

»— — továbbá Balassa Bálint Uramnak írtunk volt, hogy megh byzoniositana bennünket mikora jöhetne ide hozzank, azt iria, hogy 14 napiara aprillisnek az o Calendariom szerinth minden okvetlen it leszen nallunk kgmetheket annak

okaerth Intiők tisztünk szerinth, hogy arra az napra kgmtek is Comparealljon, hogy az eő felsege parancsoliattia szerint vegezhessünk akkor kgmtek közt minden Joth. Isten tarcia meg kgmeteket. Datum ex Arce nostra Lewa App. 3. die, Anno 1584. Franciscus Dobo.«

A tárgyalást Balassa Bálint és Selmeczbánya s Zólyom kiküldöttei közt április 14-én meg is tartották Léván. II. Dobó Ferencz a peres feleket békés úton kiegyeztette és az erről felvett írást 1584. évi május 4-én kelt levele kíséretében Selmeczbánya és Zólyom város birájának és tanácsának megküldötte.

Nem lehetetlen, hogy Balassa Bálint e Léván való tartózkodásának alkalmából ismerkedett meg Dobó Krisztinával, Dobó Istvánnak, az egri hősnek, leányával, Várday Mihály fiatal özvegyével, kit rövid időre reá, még ugyanez évben feleségül is vett. Kalandos életét azonban ezután is folytatta, míg 1594.-ben a törökök elleni ütközetben Esztergom mellett megsebesült és sebeiben meghalt.

1550-ben a hét bányaváros Körmöczön egybegyült követei a fölött tanácskoztak, hogy mittévők legyenek az immáron félelmetes török veszélylyel szemben. Elhatározták, hogy sürgősen még egyszer segítséget kérnek a királytól. És hogy ennek nagyobb nyomatéka legyen, Pozsonyban 1550. évi szent Erzsébet előtti szerdán kelt és a pozsonyi káptalan által kiállított bizonylattal igazolták, hogy a törökök már oly közel vannak a bányavárosokhoz, hogy előörseik máris háborgatják a munkásokat, s a környékről leányokat és asszonyokat rabolnak ; ha a megigért, de eddig elmulasztott segély idejekorán nem érkezik, a bányamívelés elpusztul.

Szondy György Drégelyben.

A segélyt azonban ismét csak igérték, de az tényleg nem jött meg. A hét bányaváros tehát önerejéből kezdett védekezni. Fegyvereket szereztek és helyőrségeket szerveztek. Igy Selmeczbányán elsősorban is a régi várszerű plébániatemplomot valóságos várrá álakították át s a körfalakat felemelték és lőrésekkel látták el. A fegyveres helyőrség e várban helyeztetett el egy várkapitány parancsnoksága alatt. Az első óvári kapitány Markus Mátyás volt. A selmecziek abban reménykedtek, hogy a közelgő törököket Szondi — igazi nevén Szucho — György Drégely mellett fel fogja tartóztatni. E czélból egy 1552. évi június 9-én kelt levél kíséretében a selmeczi biró s a belső és külső tanács huszonhat jól felfegyverzett katonát küldött Drégelyre Szondihoz segítségül. E huszonhat derék katona mind egy szálig Drégelynél lelte hősies halálát. És mivel nem hihető, hogy e selmeczi katonák mind magyarok lettek volna, megdől sok történetírónak az az állítása, hogy Drégely hősies védelménél csupa magyar esett volna el. Hisz maga Szondi, recte Szucho is tót származású lehetett, a mi éppenséggel nem von le semmit halhatatlan dicsőségéből.

Teuffel Erazmus.

Teuffel Erazmusnak is küldtek a selmecziek katonákat. Ez a Teuffel, kit a magyarok Ördög Mátyásnak neveztek, azt az ördögi tanácsot adta a selmeczieknek, hogy bányáikat bocsássák viz alá, és azután a lakosság a városból meneküljön. Erre azt válaszolta a bíró és tanács, hogy a bányaműveket nem bocsátják víz alá, mert ez örökre pótolhatatlan kárukra lenne nemcsak nekik, hanem a királynak és az egész országnak is. E helyett azonban majd gyűjtenek zsoldos katonákat, hogy a várost a martalóczok (Die Martalosen) fosztogatásai ellenében már most megvédjék ; a törökök elleni további védelem czéljából pedig elhatározták a városnak körfallal való körülvételét és megerősítését (Bevestigung). Mikor azután Drégely s Fülek elesett és a tehetetlen Teuffel generális seregét a török Palást mellett szétverte, a selmecziek nyomban hozzáfogtak a város megerősítéséhez. Már emlitettük, hogy a régi vártemplomból várat csináltak és azt fegyverrel és katonával telerakták. A vár kapuja fölé faragott kőbetükkel ezt iratták fel : »Felix civitas, quae tempore pacis cogitat de bello«. (Szerencsés város az, mely még béke idején gondol a háborúra.) A vár felemelt körfalára lőréseket csináltak s elkezdték bővíteni magát a körfalat. Ez volt kezdete a város megerősítésének.

A városnak az volt a szerencséje, hogy a főközlekedési vonaltól félreesett és a törökök berohanása csak a szentantali út felől történhetett volna meg. Ezt az alsó részét a városnak kellett tehát megerősítenie legelőször. Ezen felül folytonos érintkezésben állottak »Kundschafter«-eik által Pucheimmal, továbbá Balassa Jánossal Zólyomban, Krusits Jánossal Korponán, Nagy Györgygyel Bozókon, Balassa Farkassal, Imrével, Zsigmonddal, stb. és ilykép értesülve voltak

a törökök minden mozdulatáról. Sőt még Pozsonyba és Bécsbe is küldtek kundschaftereket, hogy meg.udják, minő előkészületeket és intézkedéseket tesznek ott a török veszélylyel szemben. Érdekes egy ilyen kundschafternek 1552. évi szeptember 18-án Bécsben kelt levele, melyben értesíti a selmeczi bírót, hogy »Herzog Moritz« vezetése alatt 28 zászlóalj gyalogság, 1000 lovas és 40 ágyu (»grosse Stükh-Püchsen«) áll készen a törökök ellen. Egy másik kundschafter meg azt írja, hogy a törökök nem mernek Selmeczbánya városába behatolni, mert félnek, hogy a bányákat felrobbantják. Bármint legyen is, az az egy bizonyos, hogy Selmeczbánya város belvárosába a törökök soha sem hatolhattak be. Egyszer a város mégis ki volt téve e veszélynek, de akkor megvesztegette Mohamed nógrádi béget 2000 darab aranyforinttal. A bég a pénzt azzal fogadta el, hogy hatalmas császárjának erről nem szabad tudni. A törökök mindazonáltal nagy pusztítást vittek véghez Bélabánya városban, Steffultón és Hodrus külutczáiban ; különösen a teljesen védtelen Hodrusbányát fosztogatták több izben A hodrusi bányászok, hogy legalább a maguk és családjuk életét biztosítsák, az ómindszenttárói bányába menekültek. Itt nagy üregekben tanyáztak, akár csak az ősbarlangok lakói. Élelmiszereiket óvatosan ide szállították, sőt szórakozásról is gondoskodtak. E czélra tekepályát építettek a bánya mélyében és hogy vallási kötelességüknek is eleget tegyenek, a kőzetbe szószéket faragtak, a melyről papjuk prédikált is. Úgy a kuglizó, mint a szószék nyoma még most is látható e bányában. Érdekes, hogy mikor a török veszélynek már vége volt, a hodrusi bányászok, asszonyaikat és leányaikat is levivén, még mindig lent e bányában mulatoztak, de oly orgiákat csaptak, hogy a levéltárban őrzött iratok tanúsága szerint megejtett vizsgálat alapján a bányamesternek, ezen, a bánya mélyében véghezvitt mulatozásoknak szigorú intézkedéssel kellett véget vetnie.

A protestantizmus terjedése.

A XVI. század közepén már annyira elterjedt Selmeczbányán a protestantizmus, hogy a plébániatemplomot, a Szent-Miklós- és a frauenbergi kápolnát ellátó dominikánus-rend is feloszlott és a tagok szétszóródtak ; nehányan itt is maradtak és meg is nősültek. Vagyonukat a város vette át a templomokkal együtt. Ekkor az uj vallásfelekezet követői, immár a város összes lakói, Wittenbergába fordultak Melanchtonhoz, hogy ajánlana és küldene nekik papot. Jelenleg a városi muzeumban van kiállítva az a Wittenbergában 1549. évi október 16-án kelt és Joannes Buggenhagen, Georgius Major és Philippus Melanthon (így írta a nevét) által sajátkezűleg aláírt levél, melyben selmeczi papnak a fiatal Wolfgangus Ampheracust ajánlják. Ampheracus másfél évig paposkodott Selmeczbányán.

Már ekkor nagy gondot fordítottak az iskolázás ügyére is. A papokon kivül, kiket kezdetben Németországból küldöttek ide, német tanítók is tanítottak.

Főgondjuk volt azonban mégis a város megvédelmezése. Erre a czélra vagyona arányában mindenki áldozott. Nehány év alatt felépült a leányvári vár, a Frauenbergi (most szélaknai) kapu, a kamaraház és a piaristazárda közötti kapu, az újvárból ehhez a kapuhoz vezető körfal ; a régi Csillinger-kaput a rózsautcza mellett újból megerősítették, a körfalat a városmajortól fel az újvárnak felépítették s legkésőbben készültek el a vöröskuti kapu és az új uton lévő, úgynevezett »Varticská«-val meg a bélabányai kapuval, 1589-ben. Képzelhető, hogy ez építkezések mekkora költséget okoztak.

Akkor még voltak igen gazdag bányapolgárok, mint különösen a Rubigallusok, Hilleprantok és Rösselek. Ezidőtájban játsza le szerepét Rössel Borbála, az úgynevezett »leányvári szűz«, másként »boszorkány« is.

Rössel Borbála, a »leányvári boszorkány«.

Mint már említettük, Rössel Borbála Rössel Lőrincz leánya és Rössel Erazmus unokája volt. A Rössel-család már régi selmeczi bányász-család volt akkor, a midőn Erazmus szerencsés vállalkozásaival óriási vagyon ura lett. A nagy vagyon Erazmusnak 1520-ban bekövetkezett halála után Lőrincz és János fiaira szállott s miután János meghalt, egyedüli ura Lőrincz lett. Ennek csak egy gyermeke volt : Borbála. Minden adat arra mutat, hogy Lőrincz igen gyenge ember lehetett, aki leányát roppantul elkényeztette s később teljesen ennek befolyása alá került. Borbála féktelen szenvedélyű, pazarlásra hajló, vagyona tudatában fenhéjázó, perlekedő természetű nő volt. Első férje, Unger János, szintén jómódú bányatulajdonos volt, a ki korán elhalván, Borbála másodszor Nadler Wolfganghoz ment nőül. Mint Nadler neje, a Schlacher és Salli családdal keveredett perbe és e pereskedést egész a király döntéséig vitte, a ki a pert a Rössel-családra

kedvezőtlenül döntötte el. Atyjának 1551-ben bekövetkezett halála után, a még mindig nagy vagyont egyedül birtokolta. De a vagyon alapját képező vihnyei hámor, a földek és bányák csakhamar a Schlacher-család birtokába mennek át és midőn Borbála második férje is meghalt, özvegységének évfordulóját sem várva be, harmadszor is férjhez ment a szegénysorsú Seger Jánoshoz. Igaz ugyan, hogy Rössel Borbála vagyonának tekintélyes részét a város védelmi czéljaira és különösen a Leány- vagy Újvár fölépítésére áldozta s az is igaz, hogy bányái már nem jövedelmeztek annyit, mint előbb, de teljes tönkrejutásának főoka módfeletti pazarlása volt. Oly mérveket öltött ez, hogy az emberek abban a puritán erkölcsű időben megbotránkoztak rajta. Első férjétől származó fia, Unger ott is hagyta szégyenében szülővárosát és katonának állott be. Mint ilyen, állítólag Olaszországba került s csakhamar nyoma veszett. Midőn harmadik férje elhagyta a tékozló asszonyt, ez gyorsan haladt lefelé a lejtőn. Már 1570-ben foglalkozik sorsával a bíró és a belső tanács, s már csak a megvetést jelző »Die Rösslin« vagy »Die Barbara« név alatt szerepel a tanácsülési jegyzőkönyvekben. A tanács elhatározza, hogy a szerencsétlen, tönkrejutott teremtéssel valami rendet kell csinálni és tekintettel arra, hogy már nagyapja, Erazmus és apja, Lőrincz, de ő maga is nagy anyagi áldozatokat hoztak a város javára, két forint heti segélyt szavaztak meg neki 1571-ben. Ebből is megélhetett volna Borbála, de még vagyonának roncsain is túl tudott adni és azt is elpazarolva, 1575-ben nyomorult módon elpusztult. Nem lehetetlen az a róla szóló hagyomány, hogy rongyokba öltözve, nagy betegen maga vánszorgott a lélekharanghoz és ezt önönmagának meghúzva, összerogyott és meghalt. Az kétségtelen, hogy a város költségén temették el ezt a szerencsétlen teremtést, a kinek csak Selmeczen a belvárosban egy egész, a Rössel családról elnevezett és még most is e név alatt ismert városrész és a Rössel-Gasseből lett Rosengasse, most Rózsa-utcza volt a tulajdona. Ennyi a puszta igazság a »leányvári boszorkány«-ról. Az öreg Rössel Lőrincz síremlékköve e fölirással : »Forma, Favor Populi, Fervor juvenilis, opesque Diripuere tibi, noscere Quid sit Homo« az Óvár falában látható, a mely azonban nem eredeti helye. Rössel Borbála végrendeletet is hagyott hátra, a melyben meghatóan rimánkodik irgalomért és az Isten véghetetlen kegyelmébe ajánlja bűnös lelkét ; földi vagyona nem lévén, erről nem intézkedhetik.

Vihnye tehát a Schlacher Kvirin és neje, Zsuzsanna tulajdonába ment át. Ez a szintén gazdag bányapolgár azonban a török veszély elől menekülendő, otthagyta a várost és Németországba költözött, a hol meg is halt. Halála után örökösei Regensburgban 1563. april 30-án eladták a vihnyei birtokot a fürdővel együtt Oeder Veit és Lőrincz testvéreknek. A levéltárban meglevő szerződésben fel vannak sorolva : a hámor, az olvasztó, házak, kohók, a salak, a szántóföldek, a rétek, a többi bánya és más tartozandóságok. Az Oeder testvérek azután a fürdőt s a meleg forrásokat 1564. április 30-án Beszterczebányán kötött egyezséggel Selmeczbánya város tulajdonába bocsájtották át és igy e fürdő és forrásai a mai napig is tulajdona a városnak, a Vihnye szénásfalusi földesuri birtokkal együtt.

A török hódoltság egész tartama alatt folytonos rettegésben élt Selmeczbánya s hogy a veszedelmes ellenséget távoltartsa, minden lehető eszközt felhasznált. Igy az 1564. évben teljesen felépült Újvár négy tornyocskájáról és a kapuk őrtornyairól folytonos trombitaharsogás és dobpergés hallatszott. Az Újvár körüli téren tizenkét ágyu volt felállítva. A már 1559-ben 904 forint 64 denár költséggel mint vár teljesen elkészült Óvár, a levéltárban őrzött akkori leltár szerint, mint már említettük, arzenálja volt a különféle fegyvereknek és hadi czélokra szolgáló más eszközöknek. A leltárban előfordul sok »Stück«, »Feldschlange« (ágyuk), »Büchse«, »Falkonettl«, »Mörser«, »Töppl«, »Pechkrantzl«, »Pechnase«, »Pulwer«, »Blei«, »Kegel«, »Füesangl«, »Zünder«, »Trommel«, stb. stb.

Úgy a Balassák sasfészkéből, a Szitnya váráról, mint a selmeczi hegyek csúcsairól, még éjszaka idején is, röpködtek a levegőben a meggyújtott és feldobott csatacsillagok (szurokkoszorúk, Pechkranzl). Mindez persze az ellenség elriasztására történt. Maga a város és polgárai tömérdek sokat költöttek a zsoldos katonák tartására, a kiket nemcsak a város védelmére tartottak, hanem segítségül küldöttek a fenyegetett szomszédoknak is. Például 1562-ben, midőn Balassa Krusits Péter segítségével Szécsényt ostromolta, Selmeczbányáról 150 »Pixidarius« gyalog fegyveres vett részt. Ezek hazaszöktek, mikor látták, hogy

Balassa és Krusits emberei is megszöknek a rájok törő törökök elől. A bíró e 150 főből álló csapat vezetőit erre kérdőre vonta és nagyon érdekes az a jegyzőkönyv, melyet a katonák kihallgatásáról vettek fel. E szerint először Krusits lovasai kezdték meg a futamodást és noha magát a legnagyobb veszélynek kitevő Balassa majd szitkozódva, majd rimánkodva buzdította futamodó seregét újabb támadásra, ez nem sikerült. Ilyképp a selmecziek is, kik közül nehány azonban mégis elesett, hazafutottak.

Egy ízben a török előcsapatok nagyon megközelítették a várost és a mostani Kalvária-hegy és Kishübel között elterülő lejtőig jöttek. Innét verték őket vissza a selmeczi katonák heves küzdelem után, melyben úgy a törökök, mint a selmecziek közül többen elestek és megsebesültek.

A selmeczi polgárság a lövöldét is ebben az esztendőben (1564.) alapította, még pedig nem szórakozási, hanem egyenesen védelmi czélból. Erre szükség is volt; mert a helyőrség zöme voltaképpen polgárőrségből állott, a kiknek a fegyverfogásban és czélzásban gyakorlottságot kellett szerezni, hogy helyüket megállják. A selmeczieknek ezidőtájt sokat kellett szenvedniök a martalóczoktól is, a kik szállítmányaikat sokszor elrabolták és a város környékét folytonosan veszélyeztették. De ha sikerült ilyen martalóczot elfogni, akkor azt a képzelhető legkegyetlenebb módon végezték ki. De akadt olyan selmeczi polgár is, a ki török fogságba kerülvén, tizenkét éves kis fiával együtt a mohamedán vallásra tért át. Mikor a selmeczieknek azután sikerült ezt az aposztatát kézrekeríteniök, három napig a piacz szögletén felállított pellengérre kötötték ki, a mely idő alatt vesszőztették, s a negyedik napon, a török sapkával a fején és e felírással a mellén: így bünhődik az, a ki keresztény hitét hűtlenül elhagyja, — felakasztották. A fiut a keresztény hitre térítették vissza és a rokonoknak adták ki. De volt olyan polgár is, mint például Behain mester, ki szintén török fogságba került, de a kit nem sikerült a törököknek hite elhagyására rábírni. Ezt a hitében állhatatos polgárt azután a selmeczi polgárság áldozatkészségéből összegyűjtött nagy váltságdíjjal váltották ki a fogságból és lelkes ünnepélyességgel fogadták, midőn visszatért a városba.

Nagyon sok fenyegető levelet írtak a városnak a török csauszok és bégek, különösen a nógrád-drégely-palánki szandzsákbégek. E levelek nagyobbrészt magyar nyelven vannak írva és tugrával vannak ellátva. A legtöbb levél ezzel kezdődik: »thy szofogadatlan hitvány, hitetlen rosz emberek, selmeczi polgárok«. Mindennek daczára a »contra furorem turcicum« dolgában — mint azt egyik tanácsi jegyzőkönyv írja — a selmecziek a legszívósabb kitartással és önfeláldozással küzdöttek. Hiszen Rubigallus Pál, az Óvár második kapitánya és fia, Teodor is a törökök elleni küzdelemben estek el. Legalább így állítja több régi krónikás. A selmeczi városi levéltár adataiból azonban bizonyossággal csak az állapítható meg, hogy az 1542. évben Miksa császár Rubigallus Pálnak és elsőszülött fiának adományozta a lipcsei várat a hozzátartozó területtel együtt; hogy Rubigallus Pál az 1577. évben halt meg, hogy Rubigallus Teodor a Korpona mellett lefolyt harczban, 1580. évi május 1-én, kitüntette magát, hogy 1583-ban Teodor Bécsbe folyamodott, hogy az udvarnál valami megfelelő állást kapjon, mert a bányászathoz nem értvén, már majdnem egész vagyonát ráköltötte, továbbá, hogy az 1590. évben a Rubigallus örökösöktől Haag kamaragróf megvette az alsó-majort. Mivel e szerződésben már csak a két Rubigallus leány, Dóczyné és Molnerné említtetik, ebből arra lehet következtetni, hogy Rubigallus Teodor már 1590-ben nem volt életben.

Rubigallus Pál gyönyörű leányát, Apollóniát Nagylucsei Dóczy Lőrincz bírta feleségül. Dóczy Lőrincz Zsarnóczán lakott. A törökök Zsarnócza, Szent-Benedek és Léva körül táboroztak és becsatangolták az egész vidéket. Dóczyné szépségéről híres volt az egész környéken. A selmeczi városi levéltár adataiból nem sikerült eddig biztosan megtudni, hogy mily úton-módon fogták el a törökök a szépséges Apollóniát. Az azonban kétségtelen tény, hogy elfogták és Konstantinápolyba szállították. Borzasztóan lesujtotta ez a szerencsétlenség nemcsak a Dóczy- és Rubigallus-, hanem a gazdag rokoncsaládokat is, mint a Hilleprantokat, a Haagokat, a Kielmanseggeket, a Molnereket és Selmeczbánya város egész lakosságát. Óriási összeget igértek a töröknek, ha Dóczynét kiadja. Magát a királyt kérte fel az előkelő rokonság és a város is, hogy járjon közbe a szultánnál a szerencsétlen asszony kiszabadítása érdekében. Mindez nem használt semmit. Három éven át volt Apollónia a szultán fogságában és csak ezután szabadult ki. Hogy

Dóczy Lőrinczné elrablása.

Dóczyné mily úton nyerte vissza szabadságát, azt teljes biztonsággal megállapítani nem lehet. De érdekes az erről szóló hagyomány, a mely szerint három szebechliepi (Szebelléb) tót ember, a kik, mint abban az időben oly sokan, teljesen bírták a török nyelvet és elsajátították a török szokásokat, derviseknek öltözve, egy évi nehéz vándorlás után Konstantinápolyba érkeztek s valami úton-módon kiszabadították a szép Apollóniát és őt is dervis ruhába bujtatva, hosszú utazgatás után visszahozták. Annyi bizonyos, hogy kiszabadult férjének, családjának és e városnak mondhatatlan örömére. E hagyománynál sokkal valószinűbb azonban, hogy a családnak mégis sikerült nagy váltságdíj lefizetése mellett a szegény asszonyt kiszabadítani. Dóczy Lőrinczné 1608. július havában halt meg Károlyfalván és nagy pompával temették el a lipcsei plébániai templomban, a hol bizonyára még most is ott fekszik földi maradványa anyjával, Rubigallus Pálnéval együtt. Az a német levél, a melyet a selmeczi városi levéltárban őriznek és a melylyel a gyászhírt Dóczy Lőrincz a város bírájának és tanácsának tudtuladja s a város közönségét a temetésen való részvételre meghívja, oly érdekes, hogy érdemesnek találjuk itt szószerint közölni. A szokásos czímzés és bevezetés után :

»Und gebe den Herrn mit höchsten Bertrübniss und Herzenleidt zuvernemben. dass der getreue Gott, mein herzallerliebte Fraw Ehegemahl, Fraw Apollonia Doczy ein geborne Rubigallin zue Carlsdorf aus diesen vergenglichen Leben, in die ungezweifelt ewig freudt und seligkeit zue sich erfordert, Deren und uns allen der getreue Gott ein fröliche Auferstehung verleihen wolle Amen. — Nun dan der verstorbene Cörper, nunmehr anderst nichts als des Khülen Erdreich und seines Ruhebethes legent, habe ich wegen des Conductes eines Tages auf den 17 Monat Julli umb 9 Uhr vor Mitag auf Liptsch in der Pfarkhirchen, dachin Sie sich vor Irem Ableben als zue ihrer lieben Fraw Mueter zuligen begert, zue halten entschlossen. Demnach ist an den Herrn Nachbarn mein freundt und dienstlich bieten, die Herrn wollen auf obbemelten Tag und Stundt, oder den Abendt zuvor umb 9 Uhr vormitag in das benandte Ort unbeschwärt erscheinen und meiner lieben Fraw Ehegemahl sälligst ihren verstorbene Leichnamb, zue ihren Ruhebeth beleiten, und ihr also ihren letzten Dienst leisten helfen, daswolle umb die Herrn Nachbarn Ich hienwiederumben frnd. beschulden, und ob ich mich wohl kheines Ausenbleibens versehe, biete ich doch die Herrn Nachbarn zue besserer Nachrichtung umb unbeschwert Antwort. — Hiemit die Herrn und uns alle den Segen Gottes bevelend. Datum Ziarnovütz den 11. Jully Anno 1608.

Den Herrn Nachparn

Jederzeit willigster
Lorentz Doczy von Nagylutscha
Freuher zue Ziarnowütz.«

A temetésen Selmeczbánya küldöttsége is részt vett.

A Blinkling-eset.

1585. november hó 20-án két idegen uri ember érkezett Selmeczbányára, a kik viselkedésükkel mindjárt megérkeztükkor nagy feltünést keltettek. A déli órákban érkeztek szekéren és nyomban a bíró után kérdezősködtek. Mivel pedig a bíró nem volt otthon, beszállásolták magukat Kayser Vilmos polgár házába. Ez nem szivesen fogadta a vendégeket, mert észrevette, hogy ittas állapotban vannak és egymásra haragusznak. Az idegenek láttára több polgár is betért Vilmos mester házába és ámulva hallgatták a jövevények nagyhangú dicsekedését, hogy őket György, brandenburgi fejedelem küldötte ide a bányák tanulmányozására és némi szükséges szerek beszerzése czéljából s hogy nekik ajánlólevelük van nemcsak magától György fejedelemtől, de a fejedelemasszonytól és a sziléziai herczegtől is. Kaiser Vilmos meghívta az idegeneket ebédre, a mit ezek el is fogadtak. Ebédközben sok bort fogyasztottak és borközötti állapotban szörnyen összekaptak egymással, úgy, hogy a jelen volt selmeczi polgároknak alig sikerült őket ujból és ujból kibékíteni. Igy tartott ez estig, a midőn mindketten már nagyon részegek voltak és egymást leszúrással fenyegették. A házigazda erre felvezette az egyiket az első emeleti szobába és ott az ágyba fektette ; társának pedig lent ágyaztatott meg. De ennek nem volt nyugta, folyton szidalmazta társát és végre azon ürügy alatt, hogy takarójáért megyen föl hozzá, a szoba ajtaját ki akarta nyitni, de az zárva volt. Erre éktelen lármát csapott, a mire társa mégis kinyitotta az ajtót, de vesztére, mert a lármázó tőrével nekiszúrt, s mire a házbeliek és szomszédok a nagy zajra összefutottak, elvérzett. A tettest azonnal elfogták. a bíró még azon éjjel vasra verette és az óvári börtönbe (in Himmelreich) vitette ;

Kora reggel megindult a vizsgálat, mely az idegenek kilétére nézve igen érdekes adatokat állapított meg. E szerint az idegenek Reus Vincze és Blinkling Sándor straszburgi származású alchimisták voltak, a kiket csakugyan György brandenburgi fejedelem küldött ide, ellátván őket egy csomó ajánlólevéllel, hogy itt különféle alchimiai bányaszereket szerezzenek be. Reus, az öregebb parancsolni akart Blinklingnek, a fiatalabbnak és e miatt az egész hosszú út alatt folyton czivakodtak, míg Selmeczen azután kitört a katasztrófa. Érdekes, hogy mi mindent találtak az idegenek ládáiban. Különféle pénznemen, ruhán és más útiszereken kivül egy csomó alchimiai eszközt és egyéb misztikus dolgokat. Blinkling ezekről azt állította, hogy ha szabadlábra helyezik és sikerül néki itt a még szükségelt szereket megkapnia — a mit biztosan hisz — akkor oly dolgokat fog velük mívelni, a melyek boldoggá és gazdaggá teszik majd nemcsak küldőjét, a fejedelmet, hanem Selmecz városát is, melylyel titkát szintén közölni fogja. Az okos selmecziek azonban nem hittek neki. Megejtették a vizsgálatot és Blinkling uramat mindenféle mentegetődzése és igérgetése ellenére is halálra ítélték, de az itélet végrehajtását függőben tartották mindaddig, a míg Brandenburgi György fejedelem ez ügyben nem nyilatkozik. Mind a kettőnek a holmijáról leltárt vettek föl, s Reus Vinczét illő módon eltemették. A város bírája ezután Weigl Jób polgárt küldötte ki egyenesen György választófejedelemhez, hogy a szomorú esetről neki jelentést tegyen és megkérdezze tőle, vajjon Blinkling kivégeztetését ellenzi-e?

Ezalatt Blinkling keserves leveleket írt börtönéből György fejedelemhez, a fejedelemasszonyhoz, a sziléziai herczeghez, a boroszlói nagypréposthoz, a selmeczi biróhoz, stb., a melyekben azt állítja, hogy Reus volt oka szerencsétlenségének, s kegyelmet kér annyival is inkább, mert ha életben hagyják, biztosan sikerül elérnie a nagy czélt. Ámde szép szó és hitegetés mitsem használt. György fejedelem nagyon fölháborodott azon, hogy tudományos czélokra kiküldött emberei ily viselkedést tanúsítottak az idegen városban és maga kivánta Blinkling kivégeztetését, a mi 1586. márczius 7-én végbe is ment, még pedig »aus besonderer Genade« — különös kegyelemből — fejvesztéssel.

A XVI. század végéről fel kell még említenünk, hogy Steffultót és Szitnyatőt a törökök teljesen elpusztították. Illésházy az 1587. évben Bazinban kelt és a selmeczi tanácshoz intézett levelében szemére veti a selmeczieknek, hogy az ő gondatlanságuk okozta ezt a nagy bajt. A város tanácsa azt válaszolta, hogy Steffultó lakosai maguk okai a pusztulásnak, mert a helyett, hogy a folyton közelben levő és kémkedő törökök elleni védelemre készültek volna, biztonságuk érzetében ringatták magukat. A török pedig látván az ott elhelyezett őrség csekély számát, könnyűszerrel járt el. Kiemelik a selmecziek e válasziratukban azt is, hogy drabantjaik mindenfelé szét vannak osztva. Igy selmeczi csapatok vannak elhelyezve Kecskésen, Szásziban, Dobronyán, Hodruson, Hegybányán, stb., úgy, hogy alig maradt itt valaki a város és környéke védelmére. Kérik Illésházyt, hogy jól felfegyverzett katonákat küldjön segítségül.

A XVII. század nagy bajokkal kezdődött Selmeczbányán, de kiváltképpen Bélabányán. Bélabányán ugyanis a bányászat ezidőtájt nagyon rosszul jövedelmezett. Szomorú világot vet erre az a tény, hogy az 1602. évben a bányamester évi fizetése kilencz forint volt. Még szomorúbb idők következtek Bélabányán 1605-ben, a midőn Bocskay elfoglalta és elpusztította a várost. Bélabánya fénykora ezzel örökre letünt. Ezidőben Selmeczbányán is rosszabbul ment a bányászat és az elégedetlen munkások nagy zavargásokat rendeztek. E nagymérvű munkás-zavargásoknak csak 1609-ben vetett véget báró Ploenstein Mátyás főkamaragróf erélyes fellépése.

Bocskay fejedelem magyar levélben a selmeczieket is meghívta a kassai országgyűlésre. A korponai országgyűlésen pedig három követ képviselte a várost. 1604. szeptember 16-án Prágában kelt adománylevelével Rudolf király a magyar nemességet adományozta Weigl Leonhardt, Kristóf, György, Oszvald, Dániel, Joachim és János selmeczi középolgároknak. A hártyára írott, művészi kiállítású adománylevelet a városi muzeumban őrzik.

Rendkivüli jó volt a viszony Selmeczbánya város és Bethlen Gábor fejedelem között. Mutatja ezt az a számos levél, melyeket »Gabriel rex« — többnyire magyarul — írt a selmeczieknek s mely eredeti levelek mind megvannak a város levéltárában. De nagyon jó viszony volt e város és Thurzó György palatinus Bethlen Gábor.

között is. Ez utóbbi jó viszonyt leginkább az a körülmény mozdította elő, hogy e város akkori (1616.) főjegyzője, Unverzagt Ábrahám Thurzó legbizalmasabb emberével és titkárával, Müllerrel szoros baráti viszonyban állott. Müllernek Unverzagthoz írt levelei igen érdekes köztörténeti adatokat is szolgáltatnak. Érdekes Thurzó nádornak Bitsén 1616. február 19-én kelt magyar nyelven írt közparancsa, a melylyel meghagyja, hogy az országútak a rablók ellen (»latrok és tolvajok«) — különös tekintettel a bányavárosokra — kellőleg megvédelmeztessenek. Bethlen Gábor 1621. február 24-én Nagyszombatban kelt levelével a város összes privilegiumait megerősítette. Ugyanez évi június 8-án pedig Beszterczebányán Pálffy István, Pálffy Miklós és Koháry Péter, II. Ferdinánd király komiszáriusai, egy, a bányavárosokkal a törhetetlen alattvalói hűség és ragaszkodás tárgyában megkötött egyezségről adnak hiteles bizonylatot, a mely szerint az ágostai evang. vallásfelekezet szabadsága biztosíttatik, a bányavárosok szabadalmai megerősíttetnek és a bányavárosi polgárság egyeteme birodalmi tagnak (»Reichsmitglied«) nyilváníttatik. E napon (június 8-án) kelt Gácsban Bethlen Gábor levele is, melyben a várost biztosítja katonáinak esetleges támadása ellen. Beszterczebányán 1623. január 1-én pedig Selmeczbánya város követeinek Gábor király oltalomlevelet állít ki. A város tehát, régi tradiczióihoz híven, a királyi és fejedelmi hatalommal szemben is hűségeskedett, de ezideig legalább annyira-mennyire belbékéjét meg tudta őrizni. 1648-ban azonban ezt is feldúlta az ellenreformáczió.

A jezsuiták Selmeczbányán.

A jezsuiták ugyanis 1648-ban vernek gyökeret Selmeczbányán, számszerint ketten. Vezetésük mellett a háttérbe szorult katholikusok újból éledeznek, a kincstári tisztviselőket javarészben közülök szemelik ki. A páterek, bízva a felsőbb támogatásban, erélyesen megkezdik működésüket és felhasználnak minden alkalmat, hogy egy talpalatnyi tért elhódítsanak. Főgondjuk mindjárt eleve a tanítás ügye. Még 1649-ben megnyitották a gimnáziális osztályokat. De a városi tanács még egységes veretű tagokból állott s féltékenyen őrködött, hogy katholikus ne jusson közéjük. 1664-ben még fennáll ez az állapot, tíz év mulva a szenátorok többsége már a római egyház tagjai.

Decker Rajmund jezsuita főnök, I. Lipót király egykori gyóntatója 1668-ban adomány-oklevelet kap a királytól, melynél fogva a jelenlegi német templomot a kórházzal s minden tartozékával a katholikusoknak ajándékozza. Ez az adományozás azzal van indokolva, hogy midőn a város a helybeli egyházat alapította, hasonlóan az ország összes templomaihoz, királyi alapítványnak volt tekintendő, a melylyel a király tetszés szerint rendelkezhetik. Mivel a tanács tagadólag válaszolt, erőszakkal rontott be az átvevő bizottság, alig 300 katholikussal, kik között számos vidéki volt, a szentélybe. Ez a szám csekély ugyan, de mégis tetemes emelkedésről tanúskodik, hiszen még 1649-ben mindössze három katholikus család élt Selmeczen. Az erőszak ellen még tizenhárom kárpátalji megye együttes felírása sem használt; az udvar hozzá volt már szokva az ilyen ügyeken való átsikláshoz. A dolgot fent elintézettnek tekintették, a 300 német zsoldos, a kiket ez alkalommal a makacs város nyakára küldtek, gondoskodott a felhevített hangulat lecsillapításáról. A lelkekben azonban tovább égett az elkeseredés parázsa, s a protestánsok az állapotok változásának reményével hitegették magukat. Várakozásuk nem teljesült: a protestáns egyháznak egy évszázadig tartó hegemoniája szétfoszlott, sőt kevés év multán oly események következtek be, a minőkre még a legnagyobb képzelőerejű lakók is aligha lehettek elkészülve. A jezsuiták a városi őrhadra támaszkodva, 1671-ben keresztülvitték, hogy a városatyák többsége a katholikusok közül választassék. Ezt a tényt követte a többi, még protestáns kézen maradt egyház, temető, stb. elvétele, sőt Decker a lelkészek eltávolítását is sürgette. Pozsonyba idéztetnek, aláírják a térítvényt, el kell hagyniok a várost, a mely az 1674—1682. korszakban templom, iskola, papok nélkül marad. Még a legegyszerűbb istentisztelet sincs megengedve; Augustini lelkész a vidékről vásáros tótnak öltözve jár be híveihez. A jezsuiták hatalma pedig nőttön-nő. Az alapítványok jövedelmét a jezsuiták magukhoz ragadták, a nélkül, hogy a hozzájuk kapcsolt feltételeket teljesítették volna. Igy lőn a betegápolással is. Mivel a kórház helyén a király utalványozta 4000 frtból rendházat építettek, a betegeket kitették, s ápolásuk ezentúl a város vállaira nehezedett. A bekövetkező erőszakos napoknak Thököly hadai vetettek véget. A páterek a kuruczok csapatai elől elmenekültek a városból, nagyon jól tudván, mi vár reájuk,

Selmeczbánya. — A városháza.

Selmeczbánya. — A Szentháromság-tér.

Selmeczbánya. — A kálvária.

Selmeczbánya. — A Leányvár környéke

ha a falak között rekednek. Thököly kuruczainak berohanása e város történetében oly jelentős esemény, hogy vele bővebben kell foglalkoznunk.

A város nagy többsége kényszerűségből inkább az osztrákokkal tartott és Strassoldo osztrák generálist emberrel és fegyverrel segítette is. Thökölyhez az evangelikus vallásúak szították. De azért Thökölyt a katholikusok is folyton hitegették, hogy veletartanak. Mikor azután Thököly azzal lépett elő, hogy ha már katonát és fegyvert a város nem tud neki küldeni, hát küldjön aranyat, — a selmecziek kissé megszeppentek és kilátásba helyezték, hogy a kért aranyakat meg fogják küldeni. De az arany egyre késett s Thököly a pénz küldését ismételten sürgette. Thököly Imre.

Eközben Bakos Mihály, Gyarmati János, Kis Mihály, Nagy István és Guthi András »Befelshaber zu Pferd und Fuss« aláírásaival német levél érkezett a tanácshoz, keltezve Jenőn, 1678. január 20.-áról, mely levélben a parancsnokok, nem igen hízelgő módon, felhívják a tanácsot, hogy azonnal küldjön 2000 forintot, mert nem fogják megtűrni, hogy a város a németekkel tartson. Eddig is csak az ott lakó lutheránusok miatt kimélték meg. De most már végeszakadt minden türelemnek és kiméletnek, s ha nem lesz meg a pénz, kifosztják a várost. Tartson a város a magyarokkal, mert különben Terebes, Herencs, Homonna és más híres városok példájára jut, melyek szintén a németet pártolták. A pénzt hozó küldöttek ne féljenek, nincs pogányokkal dolguk, nem lesz semmi bántódásuk és így »pénzzel és jó hírrel« bátran jöhetnek.

A selmecziek ez erélyes felhívásra is csak alázatoskodó és szegénységről panaszkodó leveleket írtak; persze határozott hangon kijelentve, hogy ők a magyarokkal tartanak. Pedig éppen ezidőben kaptak majdnem 1000 emberből álló helyőrséget báró Stadl parancsnoksága alatt és javában segítették az osztrákokat. 1678. november 5.-én a Dévény alatti táborból maga Thököly Imre sajátkezű aláírású német levelet küldött a városnak, a melyben inti, hogy ne viselkedjék kétszínűen, hanem jó magyar legyen, mert különben megbánhatja. Most van alkalmuk az uraknak magyar érzelmüket megmutatni (»Ihr hungarisches Gemüth zu bezeigen«), ha nem teszik, maguk lesznek okai romlásuknak, szolgaságuknak és nyomoruknak. Értesíti a selmeczieket, hogy némely dragonyos az ottani hegyek közé vonult, ezeket ha elfognák, Dévény vár alá kisérjék hozzá. A levelet ezzel végzi: »Különben nem sokára személyesen jövök Selmeczbányára rendet csinálni (Ordnung machen).« E levél, mint az előbbi is, teljesen jó állapotban megvan a városi levéltárban. Ez utóbbi levélre is csak hitegetésekkel éltek a selmecziek és továbbra is a császáriakat támogatták.

Thökölynek lehettek itt teljesen megbízható barátai, kik mindenről értesíthették. A többségben lévő császáriak gyanuba is fogtak néhány selmeczit, közöttük a polgárőrség parancsnokát is, Lienpach János Gottfried gazdag bányapolgárt. De ez mindvégig csak gyanu maradt; Lienpach éppen a legfőbb veszélyben mutatta meg, hogy nem volt kuruczérzelmű, mit alább közölt levele is igazol.

1679. április havában Strassoldo generális majdnem az egész selmeczi helyőrséget és az óvári fegyvereket magával vitte s ekkor rontott be 1679. április 22-én Józsa István czim. kanonok, tályai pap, kit »Józsa páter«-nek neveztek általában, körülbelül 4000 kuruczczal, hogy a várost hűtlen és kétszinű viselkedéseért megbüntesse. A Józsa-féle betörés.

Hogy a katasztrófa miként való lefolyásáról hű képet alkothassunk magunknak, szükséges szó szerinti magyar fordításban közölni azt a levelet, melyet a már említett Lienpach polgárőrségi parancsnok 1679. május 6-án vejének írt, s mely német levél eredetijét a város levéltára őrzi. Hogy továbbá a Selmeczbánya városát ismerők a helyzettel némileg tisztában legyenek, szükséges még felemlíteni, hogy 1679-ben az alsó, a bélabányai és a frauenbergi (szélaknai) kapun kívül voltak még kapuk a kamaraház mellett, a mostani posta-épület és piaristazárda között, a nagy Boldogasszony templom és az úgynevezett Smelzhaus mellett, a hol most a legújabb akadémiai palota feljárója van. A levélíró Lienpach háza a kamaraház és mostani piaristaklastrom szomszédságában a jelenlegi Murgács-féle ház, a Reutter-féle ház, a takarékpénztár háza (Flemming-féle ház) volt. Lienpach levele.

A szépen írt levél szó szerinti magyar fordítása ez:

Tisztelt uram!

Különösen nagyrabecsült és szeretett fiam. — A már jókora idő óta kiállott nagy üldözés és kellemetlenség, a melynél egyik alkalom a másiknak nyújtja kezét,

nagyon rossz anyagot szolgáltattak arra, hogy fiam uramnak írjak ; de e mellett folyton reménykedtem, hogy szenvedésem majd csak véget ér és én kedves fiamnak valami örvendetes hírt adhatok tudtul. Ámde e reménykedésem gyümölcseit nemcsak, hogy el nem érhettem, hanem még egészen váratlanul a legkeményebb döfést, mely, mint mondani szokás, a hordó fenekét teljesen kilökte, állottam ki és a szerencsétlenség legnagyobb vihara gázolt át rajtam, a mennyiben az ellenség, vagyis a rebellisek (»die Rebellen«) mult április hó 22.-én támadást intéztek városunk ellen, még pedig oly titokban és oly bámulatos gyorsasággal, hogy egy ember sem volt erre elkészülve. Mi a polgárság nagy megterheltetésével egész télen át 700 embert (katonát) tartottunk ki, de miután Strassoldo generális ur mult április havában nehány ezerrel Dévény vára elé szállt, azt végtére, jókora veszteséggel, »per accord« be is vette, (mely ostromláshoz egy nagy ágyút (»groszesz Stück«) és egy tűzmozsarat (»fewer Mörse«) kellett küldenünk s ekkor az ágyu a gyorsan rá bekövetkezett szerencsétlenséget megjósolta, mert a várból való lebocsájtásakor, már midőn a kerekeken állott, lefordult és két embert agyonütött) — nagyobb részét legénységünknek és pedig csak egy nappal az ellenség betörése előtt kétszáz embert, báró Stadl parancsnokunk ellenkezése daczára, mert valamelyes ellenszenvvel — »einige passion« — viseltetett ő iránta, elvitte és azután Korponára szállíttatta, hol a generális úr Bozók várát megerősítette ; báró Stadltól a parancsnokságot is elvette és egy Müller János nevü kapitányra bízta. Még aznap, a midőn a fent említett kétszáz ember Selmeczbányáról elmasírozott, késő este egy paraszt érkezett, ki hírül hozta, hogy nehány ezer kurucz innét hat mérföldnyire egy faluba érkezett, honnét hihetőleg a bányavárosok ellen akarnak támadást intézni. Ő Felsége kamarahivatalánál ezt mesének — »Fabl« — vették, mint az ott már minden ily esetben szokásos, még éjjel is különféle hírek — »Zeitungen« — érkeztek a kamarához, de erről bennünket evangelikusokat nem értesítettek. Én azonban késő este az első paraszt által hozott hírre (miután ily esetekben a polgárság parancsnokságával engemet bíztak meg és én ezt kényszerűségből, hogy még jobban be ne feketítsenek az udvarnál, elfogadtam) a polgárságot felhívtam, — »erat in armis« — fegyverbe legyen és riadó-lármára a piaczon megjelenjen. Miután azonban a további hírek előttünk eltitkoltattak, minden csak ezen intézkedésnél maradt. Másnap, t. i. 22-én, a mi szombati napon volt, 8 órakor reggel, midőn az emberek a vásáron adás-vevéssel és a bérrel voltak elfoglalva, jött váratlanul a hír, hogy az ellenség már a város felé tör, mely hírre az összes emberek — »Alle die Leute« — a legnagyobb confusioba estek. Én tüstént alarmot és lármát üttettem és lövettem ; mivel azonban, mint említettem, a vásár és bérnap miatt mindenki confusioban volt, a polgárok gyülekezése kissé nehezen ment, nem kevésbbé a gyenge katonaság — »swache Soldatesca« — rendetlenségben állott. A négyezer főnyi ellenség azonban három csapatra — »Truppen« — oszlott. Az első és legerősebbel a Richter-féle kohók mögül, a másodikkal az úgynevezett Schindlbergen át, hol trombitaszóval a várost megadásra felszólították, a harmadikkal pedig az »alte Burg und Glanzenberg« felé nyomult előre és mivel jól tudtam, hogy az ellenség legelsőbben is a bélabányai és az alsó kapun fog betörni, a legnagyobb sietségben a legközelebb eső polgárokkal, kiket keríthettem, megszállattam a köztem (háza között) s a kamaraház és a köztem s a nagy templom közötti két kaput és megparancsoltam, hogy onnan el ne mozduljanak, míg a többi őrség elhelyezése után vissza nem térendek. Erre ismét kis csapatot gyűjtve, ezt a bélabányai kapuhoz vezettem, mely kapu katonasággal is meg volt szállva. Nem kevésbbé kis seregrészt — »eine Parthy« — a szabad térségre is kivezényeltettem, a mely rögtön az ellenségre talált, de gyöngesége miatt retirálnia kellett. Erre az ellenség a kerteket áttörve, azokon keresztül minden oldalról a városba nyomult, a bélabányai kapunál a katonákat keményen megtámadta, a kik a polgárcsapattal együtt védekeztek ugyan, de egyenetlen fegyvererővel, s ekkor több katona és polgár elesett, valamint a rebellisek közül is többen. A polgárok közül — a többi között — elesett »Frantz Apotheker« és a fiatal Weigel. Én nagy sietséggel iparkodtam a templomnál és kamaraháznál hagyott legénységhez s ezek felerészét a bélabányai kapunál viaskodó polgárok segítségére akartam küldeni, a másik felét azonban az én házamba, hogy a kamaraház deffendálásának ilykép segítségére lehessek. Útközben a Glanzenberg felől betörő ellenség ólompilulákkal kisért, de a midőn az előbb említett posztokhoz értem, egyetlen egy embert sem találtam ott ; valamennyi elszökött. Sőt a kamara maga —

»die Cammer selbst« — befogadott ilyen szökevény polgárokat. Magamat megcsalatva és teljesen elhagyatva találván, a kamaraházhoz futottam és kértem, hogy legalább csak 10 embert adjanak ki nekem segítségül, hogy az én házamból segédkezhessek — »secundiren könte« — de mindez hasztalan volt. Igy hát azon elhatározással, hogy magamat egyedül az enyéimmel, a mennyire lehet, a legvégsőig megvédelmezzem, visszafordultam. De alig értem el házam kapuját s nehányszor kopogtam, senki sem akarta kinyitni, a midőn a házam melletti kapun keresztül az ellenség nagy tömegekben benyomult, — »mit hellen Haufen. — és rámtüzelt, úgy, hogy nem lett volna csoda, ha darabokra lövöldöztek volna« De az Isten azt csodálatos módon — »miraculoser Weise« — elhárította, úgy, hogy semmi sebesülés nem ért, még öltönyöm is érintetlen maradt. Ily legvégső szükségben, a midőn retirálnom és házamat elhagynom kellett és a templom felé futottam, Conrád szabó mellett 7—8 muskétás állott, kik ijedtükben rebellisnek néztek, és szintén rám tüzeltek, úgy, hogy én »de novo« elülről és hátulról sortüzet állottam ki és mindezt Isten kegyelméből sérülés nélkül, habár a halál tűrhetőbb lett volna, mint az ezután bekövetkezett szerencsétlenséget és nyomort élő szemeimmel végignéznem.

Én Ő Felsége kamaraházába akartam retirláni, de a benne lévő emberek annyira konsternálva voltak, hogy az ajtócskát — »das Thürl« — senki sem akarta kinyitni. Erre az ellenség hevesen a kamaraházi kapuhoz nyomult, úgy hogy én Reutter urhoz retiráltam, miután minden más hely el volt zárva, hol beeresztettek, hogy magamat kissé recolligáljam és miután az ellenség a csekély katonaság által egy keveset visszatartatott, ismét erőt meríthessek, hogy a piaczon lévő katonasághoz juthassak. Újból azon fáradoztam, hogy nehány polgárt a piaczra gyűjtsek, de hiába, mindannyian részint a házakban, részint más rejtekhelyeken bezárkóztak. Ezalatt az ellenség hatalmába kerítette a kamaraházat, a mi házunkat és a jezsuiták házát. Minden ezüstöt, a mienket és a császárit is, 1800 márkát, mely már az ezüstszekérre, — »Silberwagen« — fel volt rakva, az ezüstérczekkel együtt az ellenség magához ragadta, a kamaraházat felgyujtotta, nálam minden szekrényt és ládát, sőt mindent, a mi csak tenyérnyi szélességű volt, még az üres skatulyákat is darabokra törte. Elsőnek azonban az alsó pinczeajtót törte fel s beljebb hatolva, a másik vasajtót is feltörte, a befalazottat felnyitotta és minden kéznél lévő arany- és értékes dolgot elrabolt, Ferdinándi urat pedig fiával együtt és Veidt Hieronimust, valamint egy katholikus szabót is elfogván, magával hurczolta. De miután ezek Józsa páternek a város előtti táborába vitettek és Ferdinándi urat megismerték, valamennyiüket szabadon bocsátották. Engem annyira kiraboltak, hogy nem maradt másom, mint a testemen lévő ingem és ruhám, nehány párnám és a három lovam. Nem volt az a zug, melyet a ficzkók — »die Schellmen« — át nem kutattak volna, a kamrában a kövezetet felbontották, még a legkisebb üres skatulyát sem hagyták feltöretlenül. Lehetetlen, hogy a legvadabb barbárok így garázdálkodtak volna valaha. Csak a mi házunkban volt kétszáz ember és a fosztogatás hat órán át tartott, míg a tűz a jezsuiták házára, onnét a mi házunkra, a templomra és kórházra, Koch Konrád, Stiller Sándor, Bartakovits, Schuszter és egy szűcs házára terjedt s minden elégett. A mi házunk felső emeletében is elégett minden, úgy, hogy még körömnyi nagyságú tárgy sem maradt meg. Nem volt ember, ki a tüzet mérsékelhette volna; kertészemet mindjárt az ajtónál levágták. Elesett vagy harmincz és egynehány katona és husz egynehány polgár, elfogtak és elhurczoltak husz és egynehány katonát. Az egész alsó utczát és a körülfekvő házakat, kivéve Reuter urtól kezdve a felső piaczig, kirabolták. Ha Müller kapitány ur az ő kevés katonaságával helyét meg nem állja, a felső-piacz is elveszett volna. Heinrich Jánost szintén megrabolták, az összes templomi kincset elvitték, a templom a kórházzal, a szép oltárokkal és az orgonával együtt földig leégett. Ezen »actio« alatt Strassoldo generális úr háromezer emberrel Kolpach felé állott és a Scharffenbergen (a kalvária háta mögött), de aggályai voltak nekünk, szorongatottaknak segítségünkre jönni — »succuriren.« — Már csak a megtörtént szerencsétlenség után fekszik az illető most súlyosan, nagy rakás tiszttel a nyakunkon és nem tekintve, hogy én a legvégsőig tönkre vagyok téve, majoromba negyven és egynehány horvátot — »Crabaten« — szállásoltak be, kik még azt a kevés szénát is, a mi ott volt, felhasználták és mindenféle insolentiákat űztek ott.

Nem kevésbbé a piaczi házamba is muskétásokat szállásoltak be, a kik tűzrakásukkal és füstjükkel a házat tisztán kéménynyé — »zum puren Rauchfang« —

csinálták, úgy hogy benne senkinek sincs maradása. In summa, sajnos, nagy mizeriába jutottam. Ebbe sodort az Ő császári Felsége iránt tartozó hűségem és devotióm, de hogy miként lészen ez elismerve, az még bevárandó. Személyemről nem volna annyira gondom, mint tisztelt fiamra és övéire, valamint feleségemre, a kinek mindenkoron szokása volt, hogy a mi baj ér, annak én vagyok az oka. Hogy ezen szerencsétlenségben másként nem viselkedhettem, hivatkozom Istenre, a ki bár hosszú időn át nehéz keresztiskolán — »Kreuzschul« — át vezet, de türelem, az-ő kegyelmes akaratja légyen meg, bár igaz, mint azt be kell ismernem, hogy életem keserű. Tisztelt, kedves fiam azonban, mint okos ember nem mulasztja el, hogy feleségemnek keresztényi vigasztalást ne nyujtson. Hiába, ez volt Isten akarata és végzése, melynek magunkat türelmesen alá kell vetnünk. Én ugyan gondoltam arra, hogy az ingóságokból egyet-mást elküldjek és erre már nehány ládát is csináltattam, mert annyiszor lettem már följelentve, hogy a holmi elküldése által okot és alkalmat szolgáltattam volna elleneseimnek még nagyobb rágalmakra — »sie calumniren«. — A küldeményt különben is kétségtelenül confiscálták volna. Nekem csak azzal lehet magamat vigasztalnom, hogy Isten, ki egyik keserűségből a másikba visz, más oldalról fog az ő kegyes segítségének örömében és élvezetében részesíteni és hogy a kedves béke bekövetkezzék, mert különben ilyen háborús viszonyok között a bányaműveknek feltétlenül tönkre kell menniök, mivel a soldatesca köröskörül mindent elfogyaszt és a fuvarosok lovaikat el sem tarthatják, mert a legtöbb katonaság lovasságból áll. Isten legjobban tudja, mi lesz a háborúból. A rebellisek között törökök is voltak, de a rebellisek még sem engedték meg a törököknek, hogy gyermekeket, vagy más foglyokat magukkal elvihessenek. Mi tehát még »inter spem et metum« élünk. Isten végezzen az ő kegyes akaratja szerint és tartsa meg a kivánt állapotban az én nagyrabecsült fiamat az övéivel együtt, kiket atyailag üdvözöltetek és engedje meg, hogy mielőbb valami örvendetest megélhessünk, kinek legkegyelmesebb figyelmébe az én kedves fiamat legbuzgóbban ajánlom, maradva az én tisztelt és szeretett fiamnak

Selmeczbánya, 1679. május 6-án

kész szolgája
Lienpach Gottfried.

U. i.

Haunold urnak, valamint más ismerős Patronusoknak — »Patronen« — és barátoknak kérem magamat szerencsétlenségemben ajánlani. Haunold ur tárgyai, melyeket azóta gyüjtöttem, nagyobbrészt a tűz és a barbár ellenség által elpusztultak, részben elraboltattak. Jánner Dávid ur is tetemes kárt szenvedett«.

Igy büntette meg kétszinűségéért Selmeczbánya városát Thököly Imre. És e radikális eljárás használt, mert a város meghunyászkodott és kételkedni kezdett az osztrák hatalom erősségében.

Alig hagyták el még aznap délután, 1679. április 22-én a kuruczok a várost, a tanács máris mélyen megalázkodó könyörgőlevelet intézett Józsa páterhez, melyben kérelmezte, hogy legalább az elrabolt templomkincseket adná vissza. Erre Józsa páter 1679. évi május hó 3-án Atányban kelt sajátkezű levélben azt írja latin nyelven, hogy hajlandó a templomkincseket váltságdíj fizetése mellett visszaadni. E latinnyelvü levél végére sajátkezűleg magyarul azután feljegyezte az elvitt templomkincseket, ekként : »Egy fekete casula, Egy veres casula, Egy virágos kék casula, Két kehely, Egy fekete casula, Egy gyöngyös bársony casula, Egy gyöngyös pluviale, Két zászló, Egy vörös selyem casula, Három keszkenő, Egy fekete casula, Egy fehér gyöngyű casula, Egy fehér közönséges casula, Egy veres pluviale, Tiz patena, Egy fekete casula, Egy zöld casula, Dalmatica kettő, Egy virágos materia casula, Egy pluviale galléra, Három bursa, Két stola.«

Sokáig tartottak a tárgyalások Thököly Imrével, mig végre megállapodásra jutottak, főképpen Holostomus Illés, akkori főjegyző, Lienpach Gottfried levélirónk és Hellenbach János Gottfried filozofiai és medikus doktor és előkelő bányapolgár közvetítésével.

1679. évi október 22-én végre Thököly »commissáriusai«, Stössl Mihály meg a katholikus és lutheránus templomgondnokok jelenlétében Bartakovics György házában, jegyzőkönyv felvétele mellett a templomi tárgyak visszaadattak.

Ez esemény után a protestánsok nyiltabban kezdtek fellépni, istentiszteletet tartottak és újból iskolát rendeztek be. A jezsuiták ünnepélyesen tiltakoztak, de

ezúttal hasztalanul, mivel a fejedelem biztosai a templomokat a felkelés előtti állapotba kivánták visszahelyeztetni.

Az 1683. évben az egyház a városi hatóságtól teljesen függetlenül szervezkedett. Ugyanekkor a bányabíró is a protestánsok közűl választatott. A mint a török hatalom hanyatlásnak indult és a körülmények Thököly lábai alól is kirántották a talajt, az amúgy is felbőszített katholikus-párt 1688-ban a protestánsoktól elvette az összes templomokat, úgy hogy fából kellett egyet építeniök. Az 1691. évben a jezsuiták a helybeli hitközséget még lelkészeitől is meg akarták fosztani, nem tekintvén, hogy a közel 10,000 főnyi lakosság fele nem az ő táborukhoz tartozik.

A protestánsok üldözése, a magyar nemzetnek és alkotmányának elnyomása megérlelték azután II. Rákóczi Ferencz felkelését. II. Rákóczi Ferencz.

A város állapota ezidőtájt olyan lehetett, mint a lázbetegé. A folytonos viszálykodások, a bányamunkások nyugtalánkodásai, a háborúságnak a város közeléig, sőt a városba is elcsapongó hullámai, a töröktől való félelem folytonos izgatottságban tartotta a kedélyeket. De kaczagtató dolgok is történtek ez időben Selmeczen. Ilyen, hogy csak egyet hozzunk fel, az az 1644. márczius 16-án érkezett rendelet, melyben Ő Felsége részére nehány darab ásvány és egy zacskó »vapores mineralium«-nak küldetése hagyatott meg. Ez a kannibális szó körülbelül annyit tesz, mint : »ásványok gőzei« s hogy miként lehet ezeket zacskóba fogni, erre megadta a rendelet a részletes utasítást. E szerint a bányában nedves vászonlepedőt kell kifeszíteni ott, hol ilyen gőzök vannak ; ezek azután ráüllepednek a lepedőre, melyet koronként ki kell facsarni. A lecsepegő mérges folyadékot fel kell fogni egy bőrzacskóba ; ha ez már megtelt, jól be kell kötözni és lepecsételve külön emberrel Bécsbe küldeni ; de jól vigyázzanak s jól lelkére kössék az embernek, hogy csak éjjel utazzék s nappal mindig árnyékban pihenjen, mert ha a nap rásüt a zacskóra, azonnal kiszívja a »vapor«-t s a folyadék elveszti minden erejét.

Annak, hogy a selmecziek a kor babonás felfogására oly jellemző rendeletnek eleget is tettek volna, mi nyoma sincs a város levéltárában.

El kell még mondanunk, hogy a selmecziek — a levéltári leírás szerint — gyönyörű, aranydíszítésekkel ellátott ezüstserleget ajándékoztak Bethlen Gábornak. Az ötvösművészet e remekét selmeczbányai aranyműves (Aurifaber) készítette. III. Ferdinánd 1655. június 22-én Pozsonyban kelt, fényes kiállítású kiadványával megerősíti a IV. Béla által adott és II. Ulászló által újból megerősített selmeczbányai jogkönyvet, mely a múzeumban van kiállítva. 1691. évi július 23-án Sybryk Gáspár bakabányai bíró a hét bányaváros közbevetését kéri az elfogott és halálra itélt Nagy Ferencz, Nyiry György és Olmankoczy Péter katonatisztek megkegyelmezése ügyében. Ez ügyben a hét bányaváros Körmöczbányán 1691. szeptember 16-án feliratozott is, de hogy mily eredménynyel, valamint, hogy miért fogták el és itélték halálra a nevezett katonatiszteket, a selmeczi városi levéltárból megállapítható nem volt. Ugyanez időben két jezsuita pátert megöltek, a Vöröskút mellett lefolyt kisebb ütközetben pedig Daun gróf, az osztrák csapat parancsnoka, elesett.

1703. szeptember 14-én nagy riadalom volt Selmeczbányán. Híre érkezett annak, hogy Ocskay brigadéros Rákóczinak 2000 katonájával Korpona városát, mely ellenállás nélkül meghódolt, megszállotta és most Selmeczbányát, ha nem cselekednék szintén úgy, tűzzel és vassal való elpusztítással fenyegeti. Híre jött annak is, hogy Ocskay két selmeczi polgárt, Dianovszky Sámuelt és Privizer Pált elfogta. A mint megszólaltak a régi, még a XVI. századból származó »Kriegsdefension«-ból ismert vészlövések és egyéb vészjelzések, összesereglett a városi polgárság s az egész lakosság a Magasházban, a hol az akkori bíró, Lemoni György Henrik tudtuladta a sokadalomnak a veszélyt, a mely a várost fenyegeti. Miután — úgymond — a császári katonaság távol van s így a város védelem nélkül szükölködik, ajánlja, hogy Rákóczinak a polgárság meghódoljon, erről Ocskayt Korponán azonnal értesítse és felkérje, hogy kiküldendő megbizottaival a város átadásának módozatait állapítsa meg.

A bíró ezen indítványa egyhangúlag elfogadtatott és az időközben máris ideérkezett nehány hadnagy előadta Ocskay feltételeit, melyek teljesítése mellett a várost megkiméli. Ezek szerint 2000 r. forintot kellett Rákóczinak és 200 r. forintot Ocskaynak fizetni hadisarczul. A város vagyonos bányapolgárai a pénzt

azonnal össze is adták, mint a német nyelvű tanácsi jegyzőkönyvek megjegyzik, »anticipato« és olyképp, hogy ezen összeg az összes polgárok közt később »repartiroztatni« fog. Ezzel a város minden további bántalmazástól megmenekült, sőt Ocskay meg sem szállotta.

Kuruczvilág Selmeczbányán.

Szeptember 27-én Selmeczbányára érkezett Géczy Zsigmond, Rákóczi fejedelem biztosa, kit nagy pompával fogadtak és kit a fejedelem a kamarai (kamaragrófi) bányaügyek feletti felügyelettel bizott meg.

Alig utazott el a formális bemutatkozás után Géczy, máris október 1-én Eötvös István és Zabereczky László, Rákóczi fejedelem komiszáriusai több katonatiszttel és katonával Selmeczbányára érkeztek, hogy a tanácstól és a város minden lakosától a »Hommagium Fidelitatis«-t, a hűségeskút kivegyék. Ez a városházán a bíró és a tanácstagok, valamint a nevezett komiszáriusok jelenlétében ünnepélyesen meg is történt.

November 1-én ismét nagy riadalom volt a városban, mert híre járt, hogy Schlick gróf, császári generális Léva mellett Rákóczi hadait megverte és közeledőfélben van. A selmecziek erre gyorsan köpenyt forgatva, Schlick generálishoz küldték Lemoni bírót a város, Khűnberg könyvelőt és Zweig bányamestert a kamara, nemes Schmidegg Mátyást, dr. Langot és Rochser Frigyest, a bányapolgárság s többeket a lakosság részéről, azzal a megbizatással, hogy a császáriaknak hódoljanak meg és kérjék a generálist, hogy a császár előtti legmélyebb »devotiojukat« kegyeskedjék bejelenteni.

Ime, ismét csak a selmeczi kétszínüsködés, mely csaknem végzetessé vált a városra ; mert midőn Bercsényi e köpönyegforgatást megtudta és midőn Zólyom mellett az akkor még császári szolgálatban állott Forgách generálist megverte, Selmeczet el akarta pusztítani. Nagy utánjárásába, meghunyászkodásába és pénzáldozatába került a lakosságnak, hogy ettől, különösen Ocskaynak és Schröternek közbenjárására mégis elálljon. Bercsényi a kegyelmet kérő küldötteket keményen lehordotta és Hellenbach János közbenjárására 10,000 forint sarczczal megelégedett. Hellenbach ettől az időtől kezdve mindvégig leghívebb embere és selmeczi kamaragrófja lett Rákóczinak, míg a császári kamaragróf, báró Thavonat, gróf Koháry András apósa, a várost a báró Gerambokkal együtt elhagyta és velük csak a városnak császáriak által történt visszafoglalása után tért vissza Selmeczre. Az 1704. évi bíróválasztást és tisztújítást már Rákóczi fejedelem komiszáriusa, Jánoky Zsigmond vezette és erősítette meg. Ekkor nyertek újból egyenjoguságot a protestánsok, a katholikusokkal. Stephany György bírónak is ekkor kezdődik nevezetes szereplése. A bírói hatalmat 1708. február 2-ig gyakorolta. E négy, nehéz év alatt nagy szolgálatokat tett városának. Az igazi magyar szellem terjedésének bár még csak gyönge csirái városunkban ez időtől kezdenek növekedni. 1704-ben Selmeczbánya vendégül látta Bercsényiné, Forgáchné és Csáky Tamásné grófnőket, de magát Bercsényit és később a fejedelmi párt is. Rákóczi fejedelem és neje 1704. október havában jöttek Vihnye fürdőbe. A fejedelem főképpen azért tartózkodott Vihnyén, hogy innét a selmeczi tractát ellenőrizhesse. Ekkor a dicső emlékezetű fejedelem már bízott a Hellenbach kamaragróf fölénye alatt álló Selmeczbánya város hűségében és ezért szemelte ki Selmeczbányát a békealkudozások szinhelyévé. Kevés oly nevezetes historiai esemény folyt le Selmeczbányán, mint e tracta és éppen ezért kissé bővebben kell vele foglalkoznunk.

Stephany György.

A »selmeczi tracta.«

A császári és fejedelmi udvar köréből már jóeleve több levél érkezett (valamennyi megvan a levéltárban), arról értesítvén a várost, hogy báró Seilern, gróf Lamberg, Széchenyi Pál kalocsai érsek, gróf Koháry István és több »jogtudós« fog érkezni és Madochany Miklós által felkérték a várost, hogy e követeket és kiséretüket kellőleg fogadják. Különösen Csemiczky Sándor kéri a várost, hogy Széchényi Pál kalocsai érseket, a ki a legnemesebb szándékkal utazik ide, előzékenyen fogadja, a mi a fejedelem és a város érdekében is áll. Rákócziék arra is felhivták a bíró és a tanács figyelmét, hogy nemcsak az általuk küldöttekre, de különösen a hollandi és az angol követekre és azok nagy kiséretére legyen figyelemmel. Képzelhető, mily nagy izgatottság uralkodott a városban, a midőn díszes fogadtatás mellett fényes kiserettel és számos katonával megérkezett báró Seilern, gróf Lamberg, Széchényi Pál és gróf Koháry István, a császáriak és csakhamar utánuk Stepney György angol és Hamel-Brunieux János hollandi követ a békeközvetítők részéről. Bercsényi és társai már akkor — október 18-tól fogva — Selmeczen voltak és gondoskodtak a kellő fogadtatásról.

Szegény Stephani György selmeczi bíró azt sem tudta, hol áll a feje. A tanácstagok, élükön különösen báró Hellenbach kamaragróf, kik közül mindegyiknek kijutott a rendezés és különösen a katonák és a nagy kíséret személyzetének elhelyezéséből, sürögtek-forogtak. Végre október 19-én éjjeli 11 óra után nagy nehezen elhelyezték a sok »vendéget« és a kimerült Stephani biró a helyett, hogy pihenésre tért volna, még az éjjel — titokban — összehívta a tanács tagjait saját lakására, hogy a város magatartásáról tanakodjanak.

Tudjuk a történelemből, hogy Heinsius hollandi vezető államférfiu és Marlborough, a mindenható angol miniszter, azt az utasítást adták követeiknek, hogy: »Magyarországban békének kell lennie.« Azt is tudjuk, hogy a selmeczi békealkudozásokat két ízben fegyverszünet előzte meg. Tudjuk, hogy a császáriak, különösen a Kolonich esztergomi prímás által informált és befolyásolt báró Seilern és az ő törekvéseit támogató Koháry István hiusították meg a békét, pedig a hollandi és angol követ, sőt Széchényi Pál kalocsai érsek is minden lehetőt megtett a békekötés sikeres elérésére. Tudjuk, hogy a hollandi és angol követ Rákóczival Vihnyén személyesen tárgyalt és a fejedelem »őszintén feltárta szívének legtitkosabb rejtekeit: Mit akar? — A magyar nemzet összes sérelmeit orvosoltatni kívánja. Kényszerűségből ragad meg minden eszközt, hogy magát és honát megmentse«, stb. — de nem ismeretes talán eddig az, hogy az október 22-én a selmeczi városháza tanácstermében lefolyt érdemleges béketárgyalások alatt mi történt itt, és miként emlékeznek meg erről az akkori tanácsülési jegyzőkönyv és egyéb levéltári feljegyzések.

Ezek szerint a legnagyobb ellenszenv nyilvánúlt meg Seilern és társai ellen, de nagy panaszt emelnek Bercsényi erőszakoskodása miatt is. Bercsényi ugyanis az ő bámulatos, kíméletlen erélyességével nem tűrt semmit, a mi az engedetlenség látszatával bírt volna és féltékenyen őrködött a felett, hogy a város csak egyenesen a fejedelemhez való ragaszkodását manifesztálja. Gróf Bercsényi Miklós.

Bercsényi tehát október 20.-ától és különösen 22-én, midőn délelőtt a békeértekezlet megtartatott, bizonyára csak ürügyül használván fel azon körülményt, hogy a hollandi követ személyzetének nem bocsátották idejekorán rendelkezésére a városi fuvart, Stephani bírót saját lakásán fogságba vetette, mert tarthatott attól, hogy a bíró Seilern császári követ embereivel összeszűrhetné a levet.

A békeértekezlet október 22-én délben és Stephani bíró fogsága ugyanaznap délután egy órakor véget ért.

Rákócziékat kivéve, a fényes vendégek elhagyták városunkat, mely azóta nem volt ily történelmi nevezetességű esemény színhelye. A bíró azonnal egybehívatta a tanácstagokat saját lakására és elpanaszolta a vele történt méltatlanságot.

A sokat szenvedett bíró keserves panaszára az egész tanács felháborodott és Lang orvost, Rákóczi kedvelt emberét kiküldte Vihnyére, hogy a fejedelemtől »satisfactiót« szerezzen. Lang el is ment Vihnyére. Rákóczi Ferencz, mint azt Lang a tanácsnak már október 24-én bejelentette, Bercsényit rendreutasította és eljárását rosszalta. Ezt persze csak Lang doktorral szemben jelentette ki a fejedelem és a selmecziek meg is voltak elégedve a kijelentéssel, de hogy Rákóczi Bercsényit e miatt csak kérdőre is vonta volna, alig hihető.

A selmeczi békeértekezlet azonban »meddő« maradt és a nagy harcz újból kitört.

Az 1705. évi egri gyülésre Ambruszter Dávid és Pirolt Ignácz tanácstagokat küldötték ki. Lang Jánosnak, a híres és Rákóczi vihnyei tartózkodása óta a fejedelem előtt különösen kedvelt orvosnak is oda kellett volna mennie, de éppen ez időben a beteg gróf Bercsényinéhez hívták. A kereskedelmi és ipari dolgokkal foglalkozó egri gyülésről érdekes jelentést tettek Ambruszter és Pirolt. Az 1705. évi szeptember 12-én tartott szécsényi országgyülésen is képviseltette magát Selmeczbánya, ugyancsak Ambruszter és Pirolt által. Az ez országgyülésen megalkotott »instrumenta confederationis« e város pecsétjével és a bíró aláírásával is elláttatott. A város követei 1705. október 6-án tettek jelentést a szécsényi országgyülésnek a várost érdeklő dolgairól. E jelentés szerint a selmeczi evangelikusok ügyében a gyülés úgy határozott, hogy a szt. Katalin-templomot és a Mária-templomot, a paplakkal, temetővel és az egyházi jövedelmek felerészével az evangelikusok kapják. A nemzeti szövetség elhatározta továbbá, hogy a hűségeküt a városok minden polgárának le kell tennie. Ezt a hűség- Az egri gyülés.

esküt báró Hellenbach János, a fejedelem kamaragrófja, Stephany János György bíró, Armbruszter Dávid és Pirolt Ignácz Szécsényben tették le. A selmeczbányai polgárok, számszerint összesen 393-an, Selmeczbányán esküdtek fel.

Ez időben már tömérdek panasz merült fel a rézpénz ellen. Nem akarták ezt Selmeczbányán sem elfogadni forgalmi értéknek, annyival kevésbbé, mert nagyon sok hamis pénz forgott közkézen. Érdekes pénzhamisítási eset történt Selmeczbányán is, melyet itt elmondunk.

A Cotten-ügy. Az 1705. év vége felé Selmeczbányán egy idegen uriember telepedett le, a ki gróf Cotten János Zsigmondnak nevezte és Rákóczi Ferencz kapitányának mutatta be magát. Az idegen gróf, állítása szerint, azért jött Selmeczbányára, hogy betegeskedésében itt gyógyulást találjon. Alig lakott itt nehány napig, már Haydt Krisztián helybeli órásmester ismeretségét kereste és azt igen ügyes ürügyek alatt meg is lelte. A nevezett órásmester, mint a város által alkalmazott őr és óraigazító, az Óvárban lakott és gróf Cotten őt ott lakásán többízben meglátogatta. Kis idő mulva a gróf arra kérte a város tanácsát, hogy neki lakást adjon ugyancsak az Óvárban. A tanács azonban e kérelmét 1705. évi deczember hó 11-én tartott ülésében elutasította azzal az indokolással, hogy ismeretlen embernek ott lakást nem adhat és ezt a fejedelem előzetes tudta nélkül nem is teheti, nehogy kegyvesztessé legyen. Történt azután, hogy Zweig János bányamestert és báró Hellenbachot értesítették gróf Cotten gyanus viselkedéséről és különösen Haydt órásmesterrel az Óvárban való titokteljes összejöveteleiről. A nemes báró sietett ezt a városi tanács tudomására hozni és a városi tanács nyomban elrendelte a titkos előnyomozást, s már 1706. évi január havában in flagranti rajtakapta az Óvár tornya alatti kis konyhában (»In dem Küchl auf dem alten Schloss«) gróf Cottent és Haydt órást a pénzverésen. Házmotozást tartottak, még pedig Láng János tanácstag vezetése alatt Deada Dávid »Zeugschaffer bei hisiger löbl. Cammer«, Schallmann és több kamarai drabant. A pénzverőgépet és a többi eszközöket és készleteket lefoglalták és a kamaraházba vitték, a tetteseket pedig nyomban szigorúan vallatóra fogták. A gróf már ekkor mentegetődzött, hogy a pénzverőgépet Léva mellett vette egy olasz embertől két ökörért és pénzcsinálásra csak a végszükség (»äusserste Noth«) vitte. Erre a tanács »sub brachio« a grófot, az órást és ennek nejét, született Kölbl Zsuzsanna Teréziát elfogatta és az óvári börtönbe záratta. A gróf mindjárt elfogatása után 1706. január 30-án német levelet intézett a fejedelemhez, melyben keservesen ecsetelvén sorsát, kegyelmet kér. Hellenbach báróhoz is írt később levelet, melyben főképpen arra kéri, hogy beteges állapotára való tekintetből is, a nehéz és neki nagy fájdalmakat okozó bilincseket vétesse le ; ne gondolják, hogy ő elszökik. Kéri, hogy ügyét még e héten tárgyalják, hogy mielőbb bevonulhasson ezredéhez szolgálatra. Gróf Cotten e kérelmét, Hellenbach közbenjárására, a városi tanács teljesítette is, de annál nagyobb erélylyel folytatta a vizsgálatot abban az irányban, hogy voltaképpen kicsoda ez a gróf Cotten, a ki még mindig azt állította, hogy a fejedelemnek volt kapitánya. A grófot tehát keményen inkvirálták, a ki folyton csak azt állította, hogy ő gróf Cotten, Würzburgi és Bambergi gróf, Németország Hessen herczegségében fekvő Berderode községében született és II-ik Rákóczi Ferencz volt kapitánya. Minden vagyonát elvesztette és most, mint teljesen vagyontalan és beteg ember, kénytelen volt a tiltott pénzveréshez fogni. E határozott kijelentésére a tanács 1706. évi február 17-én Stephani János György akkori bíró elnöklete alatt tartott üléséből báró Hellenbach, Csemniczky és Szentiványi Rafaelhez fordult jogi tanácsért, hogy az esetben, ha a delikvens csakugyan hesseni gróf és Rákóczi Ferencz kapitánya volt, elitélheti-e a honi és a városi törvények intézkedéseihez képest »ex nota infidelitatis« halálra és végrehajthatja-e rajta ezt a hozandó itéletet, mert azt is kéri figyelembe venni, hogy a gróf az órással voltaképpen csak verte a pénzt és nem hamisította, mivel ugyanolyanok a (»Fünf Gröschler«) öt garasosok és a polturák (»Poltraten«), mint az eredetiek és így a gróf bűne az, hogy pénzt veretett, pedig a pénzverési joggal nem bírt. Hellenbach báró erre azt válaszolta, hogy véleménye szerint a törvény teljes szigorával kell eljárni és ő szavatol, hogy a városnak ebből baja nem lesz. Szentiványi véleménye az volt, hogy a gróf föltétlenül elitélhető, mert in flagranti kapatott rajta és mert a Tripartitum 3-ik részének 20-ik titulusa alapján erre rászolgált . . . de azután hozzáteszi, hogy mégis csak jó lesz az esetet a fejedelemnek előzetesen bejelenteni, mert a gróf a fejedelem hadiszolgálatában állott. Csem-

Selmeczbánya. — A kamaraház.

Selmeczbánya. — A piaristák rendháza.

Selmeczbánya. — A Szent Katalin-templom.

Selmeczbánya. — A Havas Boldogasszony-templom.

niczky kétségtelennek tartja a város itélkezési jogát a Tripartitum 2-ik részének 75-ik titulusa, de II. Ulászló decretumának 13. artikulusa alapján is, a mely szerint a pénzverés csak az uralkodónak és az országgyűlésnek áll jogában . . . de mégis a jelen esetben meggondolandó az a körülmény, hogy a gróf II. Rákóczi Ferencz hadiszolgálatában állott és így jó lesz a fejedelmet ez esetről értesíteni. Az óvatos tanács Szentiványi és Csemniczky véleményét követve, még mielőtt végtárgyalást tartott és itéletét meghozta volna, kimerítő írásbeli jelentést tett a fejedelemnek, de a válasz érkeztéig a vizsgálati kihallgatásokat is megejtette. Ezekből kitűnt, hogy gróf Cotten tizenhét éves korában Cotta-Cornet herczeg szolgálatában állott és egy aranyművesnél lakott, hol — mint ő vallotta — magánpasszióból megtanulta két év alatt az arany- és vaskovácsolást (»Gold und Eisen schmieden«). De ennek gyakorlati hasznát mind ekkoráig nem vette. Csak a midőn Ocskayt Léva mellett megverték, találkozott egy olasz emberrel, ki neki az öt garasos és a polturás pénzverőgépet két ökörért eladta és ő e géppel Selmeczbányára jött. Itt, mivel már semmije sem volt, azonnal a pénzveréshez akart fogni és e czélból alkalmas társat keresett, kit Haydt órásmesterben meg is talált. Az óvári torony alatti kis konyhában azután készítették a pénzt, melyet az órásmester felesége értékesített és midőn kifogytak a rézlemezekből, az asszonyt Beszterczebányára küldötték, hogy az ottani rézhámorból táblákat hozzon s e czélból már az általuk vert érmekből befolyt pénzzel látták el. Ez volt vesztük, mert így tudódott ki manipuláczió juk. Mindezt az órásmester, kinek kimerítő vallomása külön füzetben is megvan a levéltárban, nejével együtt megerősítette. Az órásmester felesége még azt is vallotta, hogy ő ártatlannak érzi magát, mert a gróf úr azt mondta, hogy ő a fejedelem embere és neki szabad így cselekedni és pénzt verni, de azért titokban kell tartani az egészet. A tanács 1706. évi május 5-én tartott ülésében kimondotta, hogy a pénzhamisítókat fejvesztésre »fogja« itélni, de be kell várni a fejedelem válaszát. A midőn ez a városban kitudódott és azt is megtudták, hogy az órásmester felesége áldott állapotban van, egy asszonyokból és szűzekből (»Ehrsahme Frauen und Jungfrauen«) álló küldöttség a tanács elé járult, mely őket a tanácsteremben 1706. május 7-én fogadta. E küldöttség, melyben nehány áldott állapotú asszony is volt (»Theils hochschwangere ehrsame Frauen«), kegyelmet kért a bűnösöknek és különösen az órásmesternének. Az asszonyok küldöttségének, bizonyára ékesszavú, szónoknője Hentallerné, Schneider Tóbiás gazdag bányapolgár és volt bíró leánya volt. (Ilyen kegyelmet kérő asszonyi deputácziók szokásban voltak Selmeczbányán már az ősidőkben és ez esemény után is. A legutolsó ily kegyelmet kérő női küldöttség 1849-ben járult az itt átvonuló Görgey Arturhoz, ki egy renitens fiatal honvédet golyó által való halálra itélt. Görgeyt azonban nem hatotta meg az asszonyok kérelme és a honvédet a kálvária alatti réten agyonlövette.)

A város tanácsa ezalatt várta a fejedelem válasziratát és addig az állítólagos »sententiá«-ját függőben tartotta, illetve végérvényesen meg sem hozta. Ugyanaznap, a midőn a nők küldöttsége kegyelmet kért a delikvensek számára, 1706. május 7-én kelt II. Rákóczi Ferencznek ez ügyben intézett leírata is, melyet itt szószerint közlünk : »Prudentes ac Circumspecti Fideles Nobis grati. — Salutem et Principalis Gratiae etc. Jóllehet Cotten Sigmond és János az hamis Pénz csinálásáért az ország Törvénye szerént való példás büntetést, az mint Hűségtek által Condemnáltattak is, megérdemlették vala, mindaz által mellettek lett Interessiojukat némelly Híveinknek tekintetbe vévén kglmesen meg Grátiáztuk az által Hűségtektül pronuntiált Sententia alól, az mennyiben annak vigora szerint meg kelletett volna öletetni, absolvaltuk ugyan ; mindazáltal hogy illyetén meg Gratiáztatások által mások hasonló dolog követésére magokat el bízván példát ne vegyenek, Hűségtek ezen Parancsolàtunkat vévén az Országbul csapatassa ki. Datum in Arce Nyitriensi die 7. May Ao. 1706. F. Rákóczi. — Franciscus Aszalay«. E kegyelmi leirat következtében gróf Cotten, Haydt órás és neje megmenekültek a halálbüntetés alól és az országból való száműzésre ítéltetvén, városi drabantokkal a lengyel határszélre kisértettek. Elkisértetésük előtt ünnepélyes esküt tettek a bíró előtt, mely szerint tettüket bánják, meg fognak javulni, megbüntetésükért senkin bosszút nem állanak és soha az országba vissza nem térnek.

Sok zaklatásnak voltak kitéve a selmecziek a kurucztisztek és katonák részéről. Például 1706-ban a Bercsényi-csapatok beszállásolása alatt Lempe kapitány durva szavakkal szidalmazta, sőt megveretéssel fenyegette Stephani bírót,

Bonefus ezredes pedig 1707 márczius 16-án a sokat szenvedett birót megbotozással fenyegette, ha nagymennyiségű hust és más élelmiszereket gyorsan elő nem teremt. Varju kapitány ötven botot veretett egy fiatal mesteremberre, mert ez követelésének kielégítését sürgette. Ezeket az eseteket sérelemként az ónodi országgyülés elé akarták hozni és erre Clement Samu, a város követe utasítást is kapott, de a nagyfontosságú országügyekkel foglalkozó országgyülésen ily apró ügyek természetesen szőnyegre sem kerültek.

Mint érdekes jelenséget említjük, hogy a városban senki sem akart »labancz« lenni; sőt e szót szidalmazásnak, becsületsértésnek vették. Igazolja ezt az a hosszabb becsületsértési per, a melyet német mesterlegények indítottak néhány magyar csizmadia mesterlegény ellen, azért, mert ezek amazokat labanczoknak csúfolták. A bíró azzal a megjegyzéssel, hogy a labancz elnevezés szégyenletes sértést képez, erre pedig a német legények nem szolgáltak rá, a sértőket pénzbirsággal sujtotta.

A nevezetes ónodi országgyülésen Selmeczbányát báró Hellenbachon, Rákóczy kamaragrófján kivül Clement Samu aljegyző és nemes Reutter Mátyás bányapolgár képviselték. Az ez országgyülésen lefolyt eseményekről Clement több levélben számolt be a bírónak és a város tanácsának. A selmecziek memorandumot is juttattak Jánoky kanczellár révén a fejedelem kezéhez, a melyben különösen az értékét majdnem teljesen elvesztett rézpénz, a katonabeszállásolás, az adók, de főképpen a két felekezet közötti (róm. kath. és ág. evang.) jog- és vagyonviszony rendezése tárgyában kértek gyors és érdemleges intézkedést. I. József király detronizálásának híre óriási nyugtalanságot idézett elő a városban. Elvégre is a kényszerűségből kuruczoskodó selmecziek bensőleg még mindig inkább a dinasztiához ragaszkodtak, mint Rákóczi fejedelemhez.

1707 szeptember havában az összes bányamunkások (Heyerschafft) fellázadtak és ha Hellenbach báró erélyes, de egyszersmind eszélyes eljárásával a lázadásnak gyorsan véget nem vet, a valósággal feldühödött tömeg nagy veszedelembe sodorta volna a várost, de különösen a bányaműveket. Ugyancsak szeptember havában Zindl Mihály, Lumbnizer István és Kitsch János selmeczi polgárok feljelentésére nagymérvü pénzhamisítás nyomára jöttek Léva mellett. Ennél a pénzhamisításnál az az érdekes, hogy a hamisítók (egy Losonczy nevezetű és fia) a forgalomban lévő tömérdek hamis pénz megkülönböztetése végett eszközölt átbélyegzést is hamisították és a hamis bélyegzőről azt állították, hogy azt Hellenbachtól kapták. Persze, ez nem volt igaz.

Selmeczbánya a Kassán 1707 deczember havában tartott gyűlésen (conventum) is képviselve volt Clement és Rochser által. E gyűlésen Bercsényi nagyon becsmérlőleg nyilatkozott Selmeczbánya városa felől, t. i. hogy ki akar bujni mindennemű teherviselés alól, pedig gazdagabb polgársága van, mint Kassa városának. A város képviselői erre a város inséges állapotának további ecsetelésével elhallgattak és a polgárság — fizetett.

1708 február havában Bercsényi két napot töltött Selmeczbányán és a katonabeszállásolás megváltásául nagyobb összeg lefizetését követelte. E követelménynek a város később kénytelen volt eleget tenni. Az 1708. évi egri tanácskozáson a várost Pirolt főjegyző képviselte. 1708 június végén Rákóczi fejedelem másodszor is meglátogatta Vihnye fürdőt. A fejedelemnek a fürdő ekkor annyira megtetszett, hogy azt Selmeczbánya városától meg akarta venni, vagy egy másik földbirtokkal kicserélni. Ez ügy lebonyolításának közvetítője dr. Lang, a híres orvos volt, a ki az 1708. évi július 1-én és 11-én egybegyűlt belső és külső tanács előtt a fejedelem szándékát tolmácsolta azzal, hogy a fejedelem a fürdőt Karlsbad mintájára fejleszteni óhajtja. A tanács a fürdőt ingyen akarta átengedni a fejedelemnek. Ezt Rákóczi nem fogadta el és így 6000 ezüst tallér vételárban állapodtak meg. E vételt azonban az augusztus 3-iki szerencsétlen trencséni csata meghiusította.

A labanczok Selmeczbányán

A trencséni csata után Selmeczbányát is csakhamar elhagyták a kuruczok és a város már október 25-én a 8000 főből álló sereggel a város felé közeledő Löffelholtz osztrák generálisnak meghódolt. A város ekkor osztrák katonai uralom, báró de Langlet ezredes és ennek helyettese, gróf Erps alezredes parancsnoksága alá került.

Ekkor tapasztalták a selmecziek, hogy a kuruczok mégis csak kiméletesebben bántak el a várossal és polgáraival, mint Löffelholtz tisztjei és katonái. Ezek

auditorja előtt tette le a polgárság november 3-án a császári hűségesküt. Heister császári főparancsnok Borsiczky Lászlót nevezte ki Selmeczbányára polgári biztosnak. Az 1709. február 2-iki biró- és tanácstag-választás már Borsiczky vezetése alatt ment végbe. A bányavárosok főparancsnokává gróf Stainwille neveztetett ki. A Selmeczről elmenekült Gerambok és a többi osztrák érzelműek visszaszállingóztak. Báró Tavonat kamaragróf is újból elfoglalta hivatalát és kamaraházi lakását. A derék Hellenbach mindvégig kitartott Rákóczi mellett és fejedelmének letünésével ő is letünt a tettek mezejéről. Az éhinség, a pestis előörse az egész vidéken egyre sűrűbben szedte áldozatait. De ennél is rettenetesebben pusztított maga a pestis, a fekete halál. A város lakosainak több, mint a fele áldozatává lett e borzasztó járványnak. Leírhatatlan állapotok lehettek akkor Selmeczen. A Lazaret járvány-kórházban működő orvosok, felcserek, ápolók, hullavivők, sírásók éjjel-nappal részegek voltak. Több házban, sőt Bélabányán és Steffultón eltemetetlenül feküdtek a hullák az utczán. A lakosságot börtönbüntetéssel kellett fenyegetni, hogy a járványadót megfizesse és a hatósági intézkedéseket szigorúan megtartsa.

A pestis.

Végre 1710 szeptember havában alábbhagyott a pusztítás és a város egész lakosságának felhívására és nevében Pirolt Ignácz helyettes biró szeptember 14-én a jezsuiták templomában (mostani plébániai templom) a város, a kamara és a bányalegénység nevében ünnepélyes fogadalmat tett, hogy a járvány elhárítására méltó szentháromságszobrot állíttat fel.

Az 1711. év elején a pestis már csak szórványosan lépett fel és a február 2-án bíróvá megválasztott Pirolt Ignácz kijelentette, hogy a pestis végleg megszünt. A szentháromságszobor a felső piaczon (most szentháromság-tér) csakhamar felállíttatott, de már 1764-ben eltávolították és helyébe épült a mostani monumentális szobor. 1711 márczius havában még lehetett ugyan hallani Selmeczbánya környékén is a kuruczok fel-felbukkanásáról, de e hírek is csakhamar elnémultak és az április 19-iki szatmári békekötés a kuruczidőknek véget vetett.

IV.

A SZATMÁRI BÉKÉTŐL NAPJAINKIG.

A szatmári béke után, habár a III. Károly és Mária Terézia korabeli országgyűlések ismételten hangoztatják a magyar pénzügyi kezelés önállóságát, elsősorban a bányavárosok jutottak teljesen a bécsi hatóságok befolyása alá.

Mikép történhetett ez?

Magyarázatát adja ennek először az a régi felfogás, hogy minden szabad királyi város, tehát Selmeczbánya is a szent korona jószága, mintegy magántulajdona. Az ezektől befolyó évi jövedelem a királyt, mint fejedelmet és mint földesurat egyaránt megilleti, s így szabadon rendelkezhetik vele. Minthogy pedig királyaink, mint egyúttal osztrák uralkodók, Bécsben székeltek, selmeczbányai ügyeiket szintén az ottani hatóságaik által intéztették el.

Selmeczbánya a bécsi hatóságok alatt.

Ezt a törvénybe ütköző alakulást még egy másik körülmény is előmozdította. A bányák ugyanis még a XVI. században is majdnem mind magánemberek, vagy magántársulatok tulajdona voltak. A bányabirtokosokat »Ringbürgerek«-nek, vagy »Waldbürger«-eknek nevezték és sok nagyvagyonú család volt közöttük. Azonban a bányaművelésnek a föld mélyébe való hatolásával sem a magánosok, sem a társulatok nem birták meg az érczfejtés tetemes költségét. Egy-egy vízemelő-gépnek beszerzésére, egy-egy vizet levezető tárónak építésére tehát kölcsönt kértek a királytól, ki azt meg is adta, mert az ő érdeke is az volt, hogy a bányászat virágozzék és jövedelmet hozzon. Igy a magánbányászat mindinkább a királynak, megbízottjainak és hivatalnokainak befolyása alá került, sőt lassan-lassan királyi, vagyis kincstári bányászat lett belőle. E korszakban a király az egyedüli bányatulajdonos és Selmeczbányán magánbányászat egyáltalában nincs.

Minthogy pedig Selmeczbánya helyén sohasem keletkezett volna város, ha hegyeiben nemes fémre nem találnak, azért ez a két fogalom : bánya és város itt teljesen fedi egymást. A kié a bánya, azé a város. A királyé a bánya, a királyé a város. A bánya és város fogalmának e szoros kapcsolatánál fogva Selmeczbánya

városának története úgyszólván egy a selmeczi bányászat történetével, s nincs az a politikai, kulturális és társadalmi mozzanat, mely Selmeczbánya bányászatával össze nem függene.

A lakosság hazafisága.

Észlelhetjük ezt mindjárt a köznép hazafias gondolkázásánál. Noha a bányamunkások osztálya a XVIII. században már egészen elszlávosodott, mégis magyarnak érezte magát. Mert a míg magánbányászat is volt, ennek bányászaival szemben a kincstáriak »királyi« bányászoknak nevezték magukat és ez a kitüntető czím illette meg azután valamennyit, kikben ekképpen ébren maradt mindig a magyar királysághoz való tartozás érzete. Nagyon fontos körülmény ez egy eredetileg német lakossággal biró városban és oly időben, midőn a felsőbb helyről jövő példa Selmeczbánya vagyonosabb és műveltebb társadalmát nem hogy magyarosította volna, hanem inkább megerősítette a németségben. A lakosság nagy tömegének ez a gondolkozása kedvező kihatással volt az intelligencziára is.

A mint túlsúlyra jutott a Bécsből igazgatott bányászat, s vele együtt a császári bányakamara, a bányatulajdonos polgárok, a város ügyeinek intézői, kiváltságaikban sokszor látták magukat megtámadva. Védelmet a támadás ellen csakis a régi oklevél, az ősi magyar alkotmány nyujthatott. Az országgyűléseken a polgárság szövetségest talált a nemességben, mely síkra száll mindenkinek kiváltságáért, mert ebben találja a magyar haza magyarnak maradása legfőbb biztosítékát.

Pedig itthon, a kisebb házában, ellentétek is merülnek fel gyakran az ottani frigytársak, a vármegye és a város között.

A mint a török hódoltságnak vége s a közvetetlen veszedelem megszűnt, a nemesség megint jószágaira vonul. De azt a befolyást, melyet az előbbi korszakban, mint a városi lakó és mint az országgyűlés tagja, a kamarai ügyekre szerzett, továbbra is meg akarja tartani. Ez annál inkább fölkeltette a polgárság féltékenységét, mert a megyeiek törekvését elősegítette az a körülmény, hogy a városi előkelő polgárok közül sokan nemesíttettek, s ezekben azok gyakran, mint új rokonokban is, érdektársakat találtak. Számít a vármegye arra is, hogy magában a városban is van versengés a bányabirtokosok és a czéhbeli mesteremberek között.

Sajnálatos, hogy ez az ellentét a város és a megye között nálunk a nyelvi ellentét jellegét is felvette, s ilyképp Selmeczbánya magyarosodása csak a legújabb időben indult meg. S bár ez a sajnálatos ellentét jelenleg már megszűnt, a magyarosodást még sem a vármegye, hanem az állam viszi keresztül intézkedéseivel, különösen azzal, hogy magyarrá tette az oktatás nyelvét a bányászati és erdészeti főiskolán.

A bányabirtokosok, czéhek és bányamunkások közötti nyelvi és kenyérkereseti ellentétekhez a szatmári békét követő száz évben még hozzájárult a lakosság vallásbeli különbsége is. Ez azonban, a viszonyok sajátságos alakulása folytán, nem hogy előmozdította volna a németnyelvű Selmeczbányán a lakosság tekintélyes részének elidegenedését a magyar állameszmétől, hanem ellenkezőleg, a hazafias gondolkodás egyik hathatós támogatója lett. A lakosság többsége ugyanis ekkor már megint római katholikus. Mivel azonban e vallásnak főpártfogója a német kormány, a selmeczbányai protestánsok, midőn azzal szemben vallásszabadságukat védték, egyúttal a magyar alkotmánynak is harczosaivá lesznek. Továbbra is németnyelvű polgárok, de a szellem, mely tetteiket irányítja, magyar.

Legtekintélyesebb közöttük ezidőtájt báró Hellenbach Godofréd, ki főembere volt a bányászat terén Rákóczinak, de a szatmári béke nyujtotta kegyelemmel élvén, visszatért Selmeczbányára. 1721/2-ben Pesten találjuk őt, mint ama vallásügyi bizottság tagját, melyet az 1712—1725-iki országgyűlés kiküldött, hogy a felekezetek közötti viszály megszüntetésére javaslatot dolgozzon ki.

Harcz az iskoláért.

A bizottság fáradozása nem járt sikerrel. Igy a selmeczbányai protestánsok a következő években ismételt zaklatásoknak voltak kitéve. Virágzó gimnáziumot tartottak fenn, mit irigy szemmel néztek a jezsuiták, kik a katholikus gimnázium élén állottak. 1747-ben egyik rendtársuk behatolt az evangelikus iskola egyik osztályába, melyben az akkori igazgató logikát tanított. A városi tanács az igazgatót ettől eltiltotta, a mit egy, a következő évben érkezett királyi kézirat is megerősített. A protestánsok iskolája így, a mai kifejezéssel élve, egy időre algimnáziummá lett, melyben a bölcsészet tanítása nem volt megengedve. De Mária

Terézia uralkodásának vége felé, 1777-ben, midőn már mindinkább fiának befolyása alá jutott, megint kiegészíthették azt teljes gimnáziummá, a mire különben az a körülmény is késztette őket, hogy 1770-ben felállíttatván Selmeczbányán a bányászati akadémia, fiaikat ezen főiskolába csak kellő előkészültséggel küldhették. A jezsuitarend feloszlatása után a katholikus gimnázium vezetését kegyestanítórendi szerzetesek vették át.

Ezek mérsékeltebbek és humánusabbak voltak elődeiknél, a mi kifejezésre jutott abban is, hogy Severini evang. rektor temetésén 1789-ben ők is megjelentek.

A tárgyalt többszörös ellentétek mellett is Selmeczbánya a XVIII. században virágzó város volt.

Ragaszkodván kiváltságaikhoz, a bányabirtokos polgárok 1718-ban kieszközlik borárúsítási joguk megerősítését. A jus gladii-val élve, 1725-ben lefejeznek egy aranyművest, kire rábizonyult az aranyhamisítás kisérlete. Azon irányzattal szemben, hogy az ősiség a bányarészvényeknél is alkalmaztassék, keresztülviszik Mária Teréziánál, hogy csak a negyedfokú oldalág kihaltával szálljanak azok a kincstárra.

1740-től 1759-ig a bányák gazdag termést adtak. Közmondásossá lett, hogy a nagy királynő Selmeczbánya kincsével viselte a hétéves háborút. A város ekkor nagyszabású bányaberendezéseken kivül több közhasznú intézményt létesített, így 1746-ban vízvezetéket, 1770-ben pedig befejezte az Óvár előtti torony építését. Ezidőben jött létre Selmeczbánya egyik nevezetessége, melyet még ma is méltán megcsodál minden idegen. A jezsuitáktól származik az eszme, hogy a hitbeli buzgóság emelésére kálváriát kellene létesíteni. Legalkalmasabb helynek látszott e czélra egy, a várostól keletre fekvő kúpalakú hegy. De ez a terület a protestáns Fritz-családé volt, mely a megvételre jelentkezőknek kijelentette, hogy a birtok nem eladó. Mikor azonban Berger jezsuita atya tudtára adta a tulajdonosnak, hogy kálvária czéljaira akarja megszerezni a hegyet, a család fejének annyira megtetszett ez a gondolat, hogy valóban magasztos jelét adva vallási türelmességének, a kúpot ingyen odaadta e czélra. Berger 1744-ben kezdte meg a kápolnák felépítésére szükséges pénz gyűjtését, s az Isten dicsőségére szánt nagy mű 1751-ben be volt fejezve. A kalvária.

Selmeczbánya fejlődését az uralkodócsalád mindig élénk figyelemmel kisérte. 1751-ben Mária Terézia férje, I. Ferencz császár a városba érkezett és tizenegy napig bejárt a bányákba; házigazdája báró Hellenbach Károly volt, kinek a Szentháromságtéren levő házában szállott meg a császár. De következményeiben még ennél is fontosabb látogatásban volt része a városnak 1764-ban. Akkor fiatalemberekként, két jövendő uralkodónk, József és Lipót látogatta meg Selmeczbányát. Hat napig tartózkodtak a városban, miközben az előző évben alapított bányásziskola híres tanára, Jacquin Miklós József három órán át kisérleteket mutatott be kiváló vendégeinek. Fejedelmi vendégek.

A bányaiskola csakhamar akadémiává fejlődött, melynek alapját Mária Terézia Bécsben 1770. április 3-án kiadott iratával vetette meg. A bányászakadémia alapításával Selmeczbánya a külföldön is ismert várossá lett, hova távol országokból is sereglettek a tanulni vágyó ifjak.

A város oly jelentékeny helylyé fejlődött, hogy 1780-ban hazánknak lakosságszámra a harmadik városa. 24.000 ember lakta és csak Pozsonyban s Debreczenben volt nagyobb a lélekszám; Buda már mögötte maradt.

II. József uralkodása alatt a város a római katholikus gyermekek számára elemi iskolát építtetett; a vallásügyi változtatásokkal kapcsolatban a templomi szolgálatra is külön világi plébános alkalmaztatott. Ekkor kapta mai alakját az egyemeletesből kétemeletessé átalakított városház.

1786-ban azt a jogot nyeri Selmeczbánya, hogy országos vásárokat tarthat. Az uralkodó egyesítette Bélabányával, közigazgatását újraszervezte és 1783 nyarán még egyszer felkereste. Most Németi felől érkezett II. József és pedig egy nappal előbb, mint várták. Igy történt, hogy a zúzóműveknél és a kohóknál nem találta ott a tisztviselőt, pedig meg akarta magának magyaráztatni a bányászati berendezéseket. Segített a bajon a vele jött megyei esküdt, ki régebben Selmeczen járt iskolába, s itt nemcsak bányászati ismereteket szerzett, hanem németül is megtanult; így szolgálhatott magyarázattal a császárnak, ki meg is csodálta a megyei ember sokoldalú tudását. Selmeczbányán e második látogatás alkal-

mával csak egy napot töltött a császár, ki a Szentháromság-téren álló »Szarvas«-ba szállt, s másnap tovább utazott Szélakna felé.

A bányák gazdagsága ekkor már fogytán volt, s így a város hanyatlását II. József sem tudta feltartóztatni ; gyolcs- és csipkeszövés meghonosításával kivánt rajta segíteni, a minthogy napjainkban gyárak létesítésével törekszünk erre. Selmeczbánya azonban csakhamar háttérbe szorult az Alföld hatalmas fejlődésnek induló városaival szemben.

Mindazonáltal a város protestáns lakossága ebben az időben is tanúságát adta hitbuzgó áldozatkészségének. Hosszú idő óta csak faimaházban végezhette áhítatosságát. De most II. József türelmi rendelete és II. Lipót vallásügyi törvénye megadta nekik is az engedélyt a templomépítésre, mire összeadták filléreiket s 1796-ban be is fejezték a nagy művet. Ma is ugyanazon a helyen, a házsorban dícséri tervezőjének ügyességét.

Régi iskolájuknak a maguk erejéből való tovafejlesztésére azonban a selmeczi evangelikusok már nem képesek. A bányai egyházkerülettől kérnek segítséget egy tanár díjazására s ezt megkapják 1808-ban, oly feltétel alatt, hogy a magyar nyelv rendes tantárgy legyen iskolájukban. Ez szerény kezdete a selmeczi iskolák magyarosodásának ; szerény, mert még e tantárgy tanítási nyelve is hosszabb ideig a latin maradt.

A tudományos élet igen jelentékeny gyarapodását jelzi ugyanez évben, hogy I. Ferencz király a bányászati akadémia mellé sorolja még az erdészetit. De mind a két főiskolán még sokáig németül folyik a tanítás. Csak 1868-ban lesznek igazán magyar tudományos intézetekké és napjainkban fejlődnek megfelelő épületek létesítésével valóban mintaszerű szakiskolákká.

Az uralkodó család folytonos érdeklődését Selmeczbánya iránt, a főiskola fejlesztésén kivül, egyes tagjainak látogatásai is bizonyítják. József nádor kétszer volt itt : 1798-ban és 1822-ben. Ekkor harmadik nejével, Mária Dorottyával jött, ki protestáns létére később, midőn a selmeczi egyház iskoláját kétemeletesre építtette fel, e költségekhez a maga részéről is hozzájárult 300 frttal. 1802-ben két főherczeg : Antal és Rainer. 1811-ben pedig Ferdinánd trónörökös kereste fel Selmeczbányát. Kitörő örömmel fogadta a lakosság István nádort, mikor 1847-ben nagy körútjába belevette ez ősi bányavárost is. A kamaraházba szállt, lakása előtt a bányászok mesterséges tárót helyeztek el, úgy, hogy annak folytatása az Alsó-utcza felé a szállás ablakából már nem vot látható. Az est beálltával a bányászok mécseikkel a táró bejárójában eltűnvén, ilyképp igyekeztek bemutatni az ifjú nádornak földalatti életüket. Tiszteletére este bál volt a Marsalkó-féle teremben. A nádor minden feltünés nélkül jelent meg, éppen akkor, midőn a fiatalság egy része csárdással, másik része pedig keringővel kivánta megkezdeni a tánczot. A nádor intett kisérőinek, hogy ne zavarják a versengőket, s midőn a mulatság csárdással kezdődött, azon, őt jellemző szavakat mondotta : »Örülök, hogy a magyarok győztek.«

Ő Felségét, most is dicsőségesen uralkodó királyunkat, Selmeczbánya 1852-ben látta falai között. Július 7-én érkezett ide Albrecht főherczeggel, Ipolyság felől. Látogatása emlékét a többi között azzal örökítette meg, hogy az előző évben leégett evang. liczeum helyreállításához 700 frttal hozzájárult. De még örvendetesebb volt Ő felsége itt tartózkodásának hatása nehány évvel később, midőn szóbakerült, hogy a bányászati és erdészeti akadémiát Selmeczbányáról el akarják vinni.

Az uralkodó ekkor kijelentette a Bécsben megjelent és e terv elejtését kérelmező küldöttségnek, hogy nyugodtak lehetnek, az akadémia Selmeczbányán marad.

A királynak az evang. iskola iránt tanúsított jóindulata annál örvendetesebb jelenség volt, mert ez intézetben, Breznyik János nagynevű igazgatójának kezdeményezésére már 1847 óta minden tantárgyat magyarúl tanítottak, sőt ettől a tanárok még a Bach-korszakban sem tértek el. A hazafias érzület még a hálánál is erősebb volt bennük. S ezért főképpen ők voltak azon, hogy az evang. egyház 1859-ben visszautasította azt a császári pátenst, mely segélyt helyezett ugyan kilátásba, de az önrendelkezési jog sérelmével.

1848/49-ben rövid időre Selmeczbányának is nevezetes szerep jutott. A lakosok kitörő örömmel üdvözölték a demokratikus törvényeket s készek voltak azokat meg is védelmezni.

1848. november elején hontmegyei nemzetőrök vonultak át a városon Trencsén felé, Hurbán lázongó tótjai ellen. A nemzetőröket a lakosok lelkesen fogadták s itt időzésük alatt jóltartották. De a magyar alkotmány ellen lázadók az osztrák rendes katonaságban segítőkre találván, nemzetőreink csakhamar kénytelenek voltak visszavonulni. Mire megint Selmeczbányára értek, már Görgeyt találták itt honvédseregével. Neki jól felszerelt s fegyelmezett haderőre levén szüksége, a honti nemzetőröket hazabocsátotta. Nyolcz hétig voltak táborban.

Selmeczbánya a szabadságharcz alatt.

A küzdelem ekkor, 1849 elején már az osztrák sereg és a magyar honvédség közötti harczczá fejlődött.

Miután Windischgrätz elfoglalta Budát és az országgyűlés Debreczenbe menekült, Görgey arra határozta el magát, hogy a maga 16.000 főnyi hadtestével a bányavárosokba vonul, s így az osztrák seregnek legalább egy részét elvonja a Tiszavonal megtámadásától.

E czélt tartva szem előtt, egész január—februári hadmenete alatt csak védekezett, hogy apró összeütközésekkel maga után csalja az üldözésére küldött ellenséges haderőt. Így jutott Görgey 1849. január 13-án Léváról Selmeczbányára. Itt volt a főhadiszállása s e vidéken akarta tölteni a telet, mely czélból három hadtestét egészen Körmöczbányáig helyezte el, ő maga pedig Guyonnal Selmeczbányán maradt. Minden órát felhasználva, a jelentékeny iparral biró helyen seregének hiányos felszerelését, ruházatát kiegészítette.

Görgey a bányavárosokban.

Az osztrákok azonban három oldalról, délről, nyugatról és északról támadták hadállását. Aulich ugyan Körmöczről, az éjszakról, Guyon pedig Selmeczről, a dél felől támadó osztrák csapatokat visszaverte, de Görgeynek mégis be kellett látnia, hogy itt nem tarthatja magát. Ehhez járult, hogy Kossuthnak egy január 14-én érkezett futárja is azt a parancsot hozta, igyekezzék Kassára vonulni és tudatta, hogy január 17-én főélelmezési biztosa jelentette neki, hogy itt nincs több élelem annyi ember számára. Görgey tehát megkezdte a tovavonulást. Január 21-én még védekezett Szélaknánál, 22-én pedig a hodrusi völgyben, azután Beszterczebánya felé vette útját, hol újra egyesítette egész hadseregét. Vesztett ugyan az eddigi harczokban 700 embert és tiz ágyút, de az ellenség utánajött, s ezt a czélt akarta elérni mindenek előtt.

Görgey téli hadmenetének többi részletét, a stureczi átkelést, a branyiszkói csatát egész a Tiszához érkezéseig ismerjük szabadságharczunk történetéből. Hogy katonai mestermű volt, egy csak szervezkedő haderőt, téli időben, visszavonulás alatt, a Selmeczbányáról több száz szekéren magával vitt felszerelési és arany-ezüst készlettel czélhoz juttatni, az kétségtelen, és legékesebben szóló bizonyítéka ennek az, hogy az oroszok hadiiskoláikban még mai nap is a tanulmányok egyik tárgya Görgeynek ez a hadmenete.

Szabadságharczunk további folyamában Selmeczbányának már nem jutott jelentékenyebb szerep. Egy orosz hadosztálynak a városban való megjelenése 1849. július elején csak jelezte, hogy a túlnyomó erővel szemben nem tarthatjuk magunkat ; de hogy annak így tudtunk ellentállani, bizton táplálhatja bennünk a reményt egy szebb jövőben. Hogy elleneink ma is megbecsülnek, azt nagyrészt a szabadságharcz névtelen hőseinek köszönhetjük.

Selmeczbánya város további története szorosan összefügg bányászati és erdészeti főiskolájának történetével, melynek — fontosságánál fogva — külön fejezetet szentelünk.

HONT VÁRMEGYE NÉPE.

Elhelyezkedés és megoszlás.

A vármegyében 187 község van. Ezekből fajtöbbségre 87 magyar, 97 tót és 3 német. A tót képződmények száma, területe és méretei felülmulják ugyan a magyart, de a legnagyobbakat a tótság nem maga alkotta, hanem a német elemtől hódította el, a mikor még erőben volt. Most azonban már, erejét veszítvén, kimerülőben van, tért veszít és helyét a magyar palócz-elem kezdi elfoglalni, mely eddig is megállította a tótok terjeszkedését, az egész palócz-földön. Ezért Hont vármegye nem is a tót felvidékhez, hanem a magyar felvidékhez, a palócz-földhöz, tartozik. A honti tótság ma a vármegye éjszaki felét, a hegyesebb korponai és báti járásokat lakja, míg a magyarság a déli sík vidéket és lankás területeket, az ipolysági, szobi és nagycsalomiai járásokat tartja megszállva. Ebben a magyarlakta területben fekszik három sváb falu is, szélső tagjaiként a vértesi sváb medenczéhez tartozó pestvidéki telepeknek. A vármegye nyugati szélén, a Szekincze és Búrvölgy helységeiben, a magyar és tót nyelvterületek összeérnek. Az éjszaki hegyvidéken teljesen a tót elem uralkodik, míg a délvidéken, az Ipolyvonal, a börzsönyi hegyek és a Dunavölgy felé, a magyar nép tömegesen lakik. A Szekincze völgyében és mellékén a magyar és tót fajnép a maga erejéből fejlődött és azért nyelvterületük határvonalán a fluktuáczió lassú és egyenletes. Ötven év alatt három kis tót falu : Magyarad, Deménd és Százd, magyarosodott meg a Búrvölgyben; ugyanott egy kis magyar falu, Dalmad tóttá lett. Ebből áll egy félszázad hullámzása. Általában azt mondhatjuk, hogy a Búrvölgyben inkább a tót, a Szekincze-völgyben inkább a magyar elem hódít. Erős magyar kisebbségek vannak a tót Báton, Csankon, Alsózsemberen, Kálnaborfőn, Disznóson, Nagykereskényben, Dalmadon, Derzsenyén, és Kiskereskényben ; viszont erős tót kisebbségek esnek a magyar Kiskér, Garamkövesd, Bori, Magyarád és Szántó falvakra. Ezek a kevert községek a nyelvhatár közelében feküsznek és láthatóvá teszik, hogy a Szekincze vonalán a magyar elem éjszak felé, a Búr-vonalon a tótság délkelet felé terjeszkedik. Tiszta magyar község e vidéken van hat, míg tiszta tót falu egy sincs. A Szitnya-hegység, a Selmecz-völgy, a Korpona-völgy, az Osztroszki hegység és Riéka-völgy területein a tót falvak a felső, a magyar falvak a legutolsó völgyszakaszokban vannak. A tót képződmények élén Selmeczbánya és Korpona bányavárosok állanak. Mindkettőt az Árpádkori német vendégek alapították. Ujabb időben a német elem elpusztult belőlök és helyét nagy túlsúlylyal a tótság foglalta el. Épp így vesztették el egykori alapítóikat az elenyészett németségben Hegybánya és Szentantal bányatelepek Selmecz körül, a melyek tót falvakká lettek. Tiszta magyar falu azonban akad ezen a területen is kettő, a tót nyelvhatár közelében. A tiszta tót falvak száma öt, Annál több a poliglott község. Erős magyar elem van a tót Selmeczbányán, Rákóczon, Alsó- és Felsőterényben, Bácsfalun, Csábrágvarbókon, Felsőfehérkúton, Csallon, Bereklakon, Merén, Erdőmegen, Ősödön, Szúdon, Apátmaróton, Egyházmaróton és Gyügyön. Viszont erős tót kisebbséget találunk a magyar Egeg, Felsőszemeréd, Horváti, Lukanénye, Dacsókeszi és Bátorkeszi községekben. A fajnépesség e hullámzása főleg a nyelvhatárok körül élénk. A mult század derekán egy magyar faluval több volt ezen a vidéken : Udvarnok, a mely azóta eltótosodott. De ez a magyar nyelv egyetlen térvesztesége félszáz év alatt. Újabb időben a magyarság, főleg a selmeczi völgy mélyében, terjeszkedni látszik. A tót nyelvhatár a Selmecz- és Riéka-völgyek között Apátmarót, Gyügy, Mere, Alsórakoncza, Csall, Cseri, Apafalva, Alsófehérkút és Bereklak ; a magyar nyelvhatár Egeg, Szalatnya.

Fluktuáczió.

HONT VÁRMEGYEI NEPVISELET

Palást, Dacsókeszi, Csáb, Lukanénye és Bátorfalu községeken vonul át. A vármegye délvidékén találjuk a magyarság zömét: a regényes Ipolyvölgy bérczeslankás környékén, a börzsönyi hegység körül és a Duna-völgy honti szakaszán. Ez a vármegye legszebb és legnépesebb földdarabja; 54 helység fekszik rajta: 47 magyar, 3 német és 4 tót. Ebben a 47 községben él a honti magyarság zöme. A három német községből kettő (Nagymaros és Zebegény) kapcsolt lánczszemet alkotnak a vértesi és pestvidéki sváb medenczék között. A harmadik német falu (Börzsöny) teljesen el van szigetelve. A honti tót elem, a zólyomi, bàrsi és a nógrádi tótsághoz zárkózva, 94 helységével egy tagban fekszik, 4 faluja azonban szigetséget alkot, u. m. Erdőmeg, Kiscsalomia, Márianosztra és Ipolydamásd. A magyarság, a bars-esztergomi és a nógrádi magyar nyelvterület között, 86 községgel egy osztatlan tagot alkot és nyelvi határvonala az Ipoly mellékén vonul át, nyugatról keletre, Barstól Nógrádig.

A vármegye magyarsága, néprajzi és nyelvi tekintetben egyaránt az őseredetű palóczsághoz tartozik, annak nyugati ágaként. Életmódjában, természetében, szokásaiban és erkölcseiben ugyanazok a sajátságok tapasztalhatók. Palócz voltára a honti magyarság büszke és a húnoktól való eredetét nemzedékről-nemzedékre örökségképpen hagyván, magát *huntyinak* nevezi. A vármegye tót lakossága sem mutat a felvidéki tótságéitól elütő sajátságokat. A csekély németség, mely sváb jellegével teljesen a pestvidékiekkel rokon, csupán a börzsönyi sváboknál mutat különlegességet. Ezek sajátos, amazoktól elütő faji jelleget őriztek meg és beszédükben is az ó-németség bizonyos árnyalatát bírják. Különösen hangzó beszédjüket csak a hozzászokott fül értheti meg. A magyarság.

Erkölcsi és szellemi tekintetben a vármegye magyarsága igen szép fokon álló fejlettséget mutat. A palóczczal született természetes ész a vármegye magyarságánál pallérozva, kiművelve lép elénk és bizonyos mértékű elismerést provokál. Általában közepes termetű, vállas, izmos, munkabíró, fürge nép. A nők telt idomúak; a férfiak egyenes, katonás tartásúak, a mihez némi hetykeség, rátartiság is járul. Hajuk gesztenyebarna, ritkán fekete, vagy szőke. A férfinép általánosságban bajuszt visel, itt-ott, különösen a reformátusoknál, a torok-szakáll, Kossuth-szakáll is divik. Viselkedésében erkölcsös, vallásos, törvénytisztelő és becsületes. Csendes, békés természetű, de a büszkeségnek, zárkozottságnak az a bizonyos foka, mely a magyar népet általában jellemzi, e vármegye magyarságánál is megvan. Ellenkezés, kihívás esetén daczos, erősen ellentálló és hamar haragra lobbanó. Különösen áll ez az ipolymenti református magyarságra, melyet éppen e tulajdonságánál fogva keménynyakú huntyiaknak neveznek.

A tótságot egészében, már erkölcsileg a magyarsághoz viszonyítván, ilyen fokon állónak nem mondhatjuk, mert a hegyesebb, gazdaságilag szegényebb vidék tót lakossága is szegényebb lévén, önfentartásuk küzdelmeivel elfoglaltan és attól többé-kevésbbé megviselten, szellemi életének fejlesztésére nem fordíthat sok időt és gondot. A tótság vallásos és tisztelettudó, de utóbbi tulajdonsága már nem olyan öntudatos, mint a magyaré. A tótságnál inkább a veleszületett jámborság, sőt alázatosság és mondhatni hideg közömbösség szüli a tisztelet fogalmát. Önmegtagadásban, nélkülözésben felülmúlja a magyart, de munkaerőben és kitartásban mögötte marad.

Építkezés tekintetében a magyarság a felvidéki magyar építkezés ízlését és modorát mutatja, míg a tótság építkezésén, kevés kivétellel, a szláv ízlés konstatálható. A csekély németség építkezése kevésbbé jellegzetes. Az Ipoly alsó folyásánál fekvő magyar községekben, mint Ipolyszakállason, Bélen, Ipolypásztón, Tölgyesen és Szalkán, a módosabb magyarság szép kő- és faoszlopos tornáczú házakat épít, a melyeknek homlokzata gazdag változatokban fehér és szines diszítéseket is mutat. Különösen az ipolymenti reformátusok fejtenek ki nagy fényüzést a házuk homlokdíszítésében. Ugyanilyen díszesek a kerítéseik és a kapuik is. Csapott elejű, kis ereszes házat, a melynek utczai részén a díszítésekkel és nyílásokkal ellátott homlokfalak hiányoznának, csak nagyon kicsiny számban láthatunk. Ilyen épületeket következetesen, a hajdan teljesen tót és most már évtizedek hosszú sora óta megmagyarosodott, eredetiségben gazdag kemenczeiek emelnek, a kik nagy előszeretettel, még a legújabb időben is, csak szalmát használnak fedőanyagúl. A tanyai építkezések anyaga javarészt ma is vályog és sár, a mely utóbbiból az ősi modorban készült, polyvával kevert falat verik deszkák közé szorítva. Gyakorlatban van még a *patics-fal* is, melyet úgy készítenek, hogy az épület falát a gerendák Építkezés.

és oszlopok között vesszőből megfonják és ezt azután polyvás sárral kitapasztják. A tótság községeiben a lakóházak külső elrendezését tekintve, ugyanazt a módot találjuk, mint a magyarságnál. Szembeszökő különbséget csupán a fedélzet mutat. A vármegye magyar községeiben a belsőségek egyik oldalán, hosszában, utczára néző homlokzattal épített házakat találunk. A házak két három ablaka az utczára. egy az udvarra néz; az udvar oldalán széles eresz, sokszor tornácz épült. Elől egy szobával — az első házzal — hátul egy másikkal és közbül a pitvarral és *koc·ikos* tűzhelylyel épülnek. Módosabbaknál a lakóhelyiségek száma egvgyel vagy legfölebb kettővel több. Az udvaron, melynek az utczai részén javarészt szines kerítése, léczes vagy deszkás kapuja és itt-ott előkertje is van, sok helyütt a lakóházzal szemben a nagy kamarát és magtárt magában foglaló kisebb épületet találjuk. Ezzel egy vonalban, hátrább, az udvar vége felé, a sertés- és aprólékólakat, valamint a lakóház végében a lábasjószág — ló és ökör — istállóját helyezik el. Az udvart a beltelek hátulsó kertjétől, mely rendszerint gyümölcsös és kaszáló, a csűr épülete választja el. Szemben, a hosszant huzódó lakóházzal találjuk még a kutat, a mely főképpen gémes és csak itt-ott kerekes. Az építkezés anyaga legújabb időben tégla és vályog. Fedőanyagul a szalmát és a Szekincze alsó völgyén a nádat is még mindig használják, habár újabban a cserépzsindely általánosan tért hódít. A zsindelyes és nádas házak fedése sima, míg a szalmásoké garádos, borított és gerinczes.

Még jobban mutatja e külső faji jelleg között lévő különbséget a magyarság és tótság ruházata között tapasztalható különbség. Erről röviden csak azt mondhatjuk, hogy a magyarság ruházkodása határozottan magyar és kevés eltéréssel hasonló a szomszédos vármegyék magyarságának a ruházkodásához; míg a tótságé viszont a szláv ruházkodás főbb jellegét mutatja. De a vármegye magyarsága és tótsága korántsem egyöntetű a jellegzetes viseletében. Vidékenként, sőt egyes községekben is, különleges ruhadarabokat találunk mind a magyarságnál, mind pedig a tótságnál, mely ruhadarabok diszítésben és szabásban egymástól különbözők. Ilyen ruhadarab például a mellény, a szűr és a ködmön, melyeknek többféle változatát találjuk a vármegye magyarságánál és tótságánál egyaránt.

Ruházat.

Mind a magyarság, mind a tótság a legfőbb ruhadarabjait kizárólag a saját termelésű kender földolgozásából állítja elő. A tótság asszonyai még ezenfelül, például a korponai járás több községében, a juh gyapjujából is készítenek házilag halinaposztót, a melyből azután ugyancsak házilag felsőruhát varrnak a férfiak számára. Az alsó Szekincze völgyében fekvő magyar községekben pedig csinos szalmakalapokat fonnak. A ruhadarabok kihimezése és csipkével való diszítése a magyarságnál és a tótságnál egyaránt szokásos. Ez a dísz háziiparilag készül, különösen a tótságnál, a hol a házipar más ágainak is sok mívelője akad. Így készül a bocskorok nagy száma is.

Népszokások.

A nemzedékről nemzedékre örökségképpen szálló *népszokások*, a melyeket más tájakon a népek művelődése és a haladás vivmányai mindinkább feledésbe vonnak, Hont vármegyében még gazdag változatokban feltalálhatók. Legelső helyen áll ezek között három olyan népszokás, a melyek ősidők óta csak keveset változtak: a *keresztelési*, *házassági* és *temetési* szokások.

Keresztelés a magyaroknál.

A Hont vármegye magyar népénél jelenleg dívó keresztelési szokásokat főbb vonásukban a következőkben adjuk: Mikor a családi esemény már küszöbön van, a rokonság látogatást tesz a várandós háznál és a leendő szülőkkel megbeszélik a teendőket, különösen a keresztszülők megválasztására nézve. Módosabb emberek mentül több keresztanyát és apát, a szegényebbek csak egyet-egyet hívnak. A leendő anyát az elsőház magas ágyára fektetik és szülés előtti napokon az öregebb asszonyok többször be-benéznek s megkérdezik »*meglett-e má*' ?« Mindannyiszor, a hányszor nemleges feleletet nyernek, *imádkoznak* a szerencsés eljövetelért. Aznap este, mikor a várva-várt újszülött megérkezik, az apa *koma hivogatásra* megy és másnap a gyermeket az anyakönyvvezetőnél bejelenti. Ezek után tizenegyed napon, vagy az ezt követő vasárnapon van a keresztelő. Ez az ünnepség nem sokból áll; az egyházi szertartást lagzi követi, szűkebb körben, avagy nagy arányban, kinek hogyan telik az erszényéből. A lakomán azonban csak a keresztapa mond pohárköszöntőt, még pedig egyedül az újszülöttre. Nem ritkaság ilyenkor a sallangós, czifra szóvirágos, rigmusos köszöntő, a mely nem oly gazdag szóképekben, mint a lakodalmi versek, de mégis lendületes. Feljegyzünk egy ilyen köszöntő verset, a mely Ipolyfödémesen készült:

Tisztőt gyülekezet ! Örömteljes Szülék ! — Gazdánk háza felett gólya madár szállott — S ide plántált egy szép zsenge kis virágot. — Zsenge kis virágnak mi lettőnk kertészi, — Az é' cselekvésbe legyen mindnek részi. — De lettelsőbbet is, anyjának, apjának. — A kik fölnevelvén nem csak az családnak, — De az községnek is, hogy javára légyen — Erő-egészségben gyarapodjék szépen, — Istennek, embernek hasznára szolgáljon — Becsületvel éljék széles ez világon ! — Az Uristen engedje !

Szokásban van a magyar népnél a *komatál* ; a betegágyat fekvő asszonynak addig, a míg föl nem épül, a komaasszonyok naponta ételt küldenek, még pedig annyit, hogy azzal az egész háznép beérje. Minden komaasszony legalább kétszer tartozik a fekvés ideje alatt ételt küldeni. A szegényebb komaasszonyok ezt a kötelezettségüket pénzzel váltják meg és pedig hat forinttal, a mely összegből öt forint az anyáé, egy forint pedig a bábaasszonyé. A keresztszülék keresztgyermeküket még felnőtt korában is ajándékokkal látják el, a gyermektelen keresztszülők pedig gyakran vagyonukban is osztályossá teszik keresztgyermekeiket.

A vármegye tót népe a keresztelést szintén számos szokással köti össze. Az asszonyrokonok és szomszédnők a családi örömök elé néző házhoz gyülekeznek, a hol étel-ital mellett megvárják a születendő kisded világbatoppanását. Jellemző, hogy ilyenkor a bábaasszonyt mindaddig be nem bocsátják, a mig csak az utolsó pillanatban szükség nincsen reá. Mihelyt a kisded megszületett, a vendég asszonynép fölnyitja az ablakokat és azon kiáltják ki : *Narodil sa z ruže kvet, raduje sa celý svet !* (A rózsából lett virág, örüljön az egész világ). Ha az újszülött leány, tűt vagy orsót adnak a kezébe ; a fiúgyermeknek pedig ostornyelet, kapát, baltát, hogy dolgos ember váljék belőle. A szülést beváró vendégsereget ezután ismét megvendégelik. A keresztszülék fölkérése a bábaasszony dolga, a ki ezt nehány nappal a születés előtt már rendre elvégezte. A keresztszülők száma nagy ; egykettő közöttük felnőtt férfi és férjes asszony, de rajtuk kívül még gyermekeket is belevonnak a keresztszülők sorába. A keresztelést megelőző napon valamennyi rokon, ismerős és természetesen a keresztszülék is seregestül látogatnak a betegágyas asszonyhoz, hogy szerencsekivánataikat mindenféle ételnemű ajándék kiséretében átadják. Az ajándékok javarésze turóslepény és rétes. A látogatókat pedig megvendégelik mézesborral és rántottával. A keresztelést rendesen vasárnap tartják. A keresztanyának délelőtt átadják a gyermeket, a kinek, hogy okos legyen, papirlapot nyomnak a kezébe. A keresztanyának pedig tányérdarabot és mindenféle pénznemet adnak a kezébe, jelképezéseül annak, hogy az újszülöttnek mindenből bőven kijusson az életben. A bábaasszony kulacsot és pálinkát visz magával, hogy a pap udvarán a keresztszüléket, a templomból visszajövet pedig boldog-boldogtalant, a kivel csak találkoznak, megkinálhassa. Hazaérvén ekként a keresztelőről, a kis keresztényt a ház közepére, a földre terített kendőre helyezik és körülrakják czukorkával és mogyoróval, a melyet legényeknek és leányoknak kell fölkapkodni onnan, jelképezésére annak, hogy a milyen kelendő ez a nyalánkság most, olyan kapós legyen a csecsemő, ha legénynyé, leánynyá serdül. A csecsemőt, ha leány, egyik jelenlevő fiu, ha pedig fiu, akkor leány fölemeli és átadja az anyjának, a ki ezt a fáradságot némi aprópénzzel jutalmazza. Ezek után ládába zárják a csecsemőt, hogy minden rossz ellen védve legyen ; ez persze csak egy-két pillanatig tart és akkor következik a csecsemő ágybafektetése, de nem közönséges módon, hanem kenyérre és imádságos könyvre helyezik, hogy munkás és istenfélő ember váljék belőle. A keresztelési ünnepséget nagy vendégséggel ülik meg, mely alatt az újszülött részére pénzt is gyűjtenek. Mikor az anya már elhagyhatja az ágyat, először is a paphoz, a templomba megy a gyermekével, a hol avatásban részesül. Az avatás nemcsak az első gyermeknél, de minden gyermeknél kötelező. Ennek az avatásnak is megvan a maga babonás czeremóniája, még pedig olyanképpen, hogy a templomból hazatérő anya átmegy a szomszéd kútjára vizet meríteni ; a hányszor onnan visszajövet megpihen, annyi év multán lesz ismét anyává.

Keresztelés a tótoknál.

A házasságnak még több a sallangja. Főbb vonásaiban a házassági szokások mind a magyarságnál, mind a tótságnál hasonlók. Magát a házasságot *ajánlás*, *háztüznézés* és *jegyváltás* előzi meg, megannyi czeremóniás részlet, melyeknek szokásait kegyelettel óvja a tradiczió.

A magyarságnál lakodalom napján mind a vőlegényes, mind pedig a menyasszonyos háznál külön-külön összegyülekeznek a lakodalmas vendégek és egyszerre indulnak a templomba. A vőlegényt legénybarátjai, a menyasszonyt a leánybarátnői kisérik. A vőlegény menete gyorsabban halad, mert ennek kell a menyasszonyt a templom ajtajánál fogadnia. Mind a két menetet czigányok (a

Lakodalom a magyaroknál.

megosztott banda) kisérik. A vőfélyek egy-egy üveg bort és az úgynevezett *kócsos* (kulcsos) *kalácsot*, kisebb darabokból összesütött pereczformáju kalácsot visznek magukkal és azokkal a szembenjövőket szivesen kinálgatják. Rövid ideig tartó *parázs táncz* után, melyet a vőfélyek maguk járnak el a templom előtt, bevonulnak az esküvőre. Az egyházi áldás befejezése után a vőlegény, kézenfogva a párját, a menyasszony menetéhez csatlakozik és azzal a menyasszonyos házhoz megy; míg a vőlegény menete a násznagy vezetése mellett, kurjongatással és pisztolydurrogatással, a vőlegényes házhoz tér vissza. Délben a vőfélyek elmennek a vőlegényért és visszahozzák a szülei házába. Ekkor mind a két lakodalmas háznál kezdődik az ebéd. Délután négy órakor fölkerekedik az egész vőlegényes ház és zeneszó mellett a menyasszonyos házhoz vonul. A ház előtt, az utczán és a kapuban, szalmakötél van végig húzva, a melyet a násznagy csak kellő váltságdíj lefizetése után vághat ketté; ennek megtörténte után az egész menet az udvarra vonul és itt a vőlegény násznagya képletes beszédben, gyakran versben, kikéri a menyasszonyt a szülőktől. A menyasszony násznagya, mintha semmiről sem tudna, tréfás kötekedést provokál, míg az alkudozás megegyezésre vezet. A vőfélyek ekkor a menyasszony ruha- és ágyneműjét kérik ki a menyasszony koszorusleányaitól; ezek pénzbeli kárpótlást kérnek. Hosszú, tréfás alkudozás után, melynek során a mókával felkinált silány ruhát és tyúktollal töltött *mustra párnát* ugyancsak agyonbecsmérlik, a vőlegény vagyoni viszonyaihoz mért összegben megegyeznek. A menyasszony kelengyéje szokás szerint tulipános ládába van zárva, de újabban a módosabbak három fiókos, úgynevezett *suplód*-ban adják át azt. A kelengye rendszerint 32 darabból áll, de a módosabbaknál 80—100 darabra is rúg a száma.

A hozomány és menyasszony kikérése után a násznép a vőlegényes házhoz vonul, a hol azután a lakodalmi vendégséget lakják. Itt a pitvarajtóban a vőlegényt és menyasszonyt a segítő és főzőasszonyok kenyérrel és sóval fogadják, néhol az ajkaikat még mézzel is bekenik. A vőlegényes háznál tartott vendégeskedés, az úgynevezett *nagy lagzi*, a násznép legnagyobb részét együtt tartja és a menyasszonyos háznál csak nehányan, a *kis lagzisok*, maradnak. A nagy lagzinak egész költészete van: minden tálnak, minden pohárnak sorra jutását verses dikczió köti össze, a mint különben szokásos ez minden tájon. A hontvármegyei magyar lakodalmas szokások egyéb czeremóniái is többé-kevésbbé megegyeznek az általános népszokásokkal. A lakodalmi dinom-dánom persze reggelig eltart, a mikor azután a menyasszony szüleinek házából a vendégsereg átvonul a vőlegényes házhoz *menyasszonylátó*-ba, vagy *kárlátó*-ba mennek, mikor is az egész násznép együtt mulat két-három napig.

Lakodalmi versek és mondókák.

A lakodalmi versek többé-kevésbbé azokból az általánosan ismert versekből kerülnek ki, a melyeket az élelmes könyvárusok már nyomtatásban is a nép kezére adtak. Ezektől teljesen független és eredeti verseket is találunk még, mint például az alsó ipolymenti községek népénél használatos vers, melyet a *borfeladásnál* mond el a vőfély. Ez a hontmegyei eredeti rigmus így szól:

Nem siralmas harcz ez, félre most a bajval! — Vigadozzunk még ránk nem köszönt a hajnal. — Ürítsük a kancsót jó nyelő torokkal, — Öntözzük az ételt hontyi jó borokkal. — Asszonyok, menyecskék, csak hozzá kell nyúlni, — Tud ám az asszony is, ha akar, jót húzni. — Ámde baj ne legyék, köztünk legyen mondva, — Félre ne simuljék senkinek a kontya. — Borból a fehér nép módjával fogyaszszon,— Mert nincs rútabb semmi, mint a részeg asszony.— Egyszer láttam egyet! Juj! de megútáltam, — Ha rágondolok is borsódzik a hátam. — Kedves egészségükre kivánom!

Egy eredeti *mondókáról* is meg kell itt még emlékeznünk. Arról, a melyet a honti református magyarság, a lakodalmakról elmaradhatatlan *öröm-morvány-kalács* föladásakor, a lakoma legvégén a násznagy ajkaira szokott adni. Az *öröm-morvány-kalács* a morzsákból (ős magyar nyelvben = morvány) készült és utolsó fogásnak föladott kalács, mely azonban csak képletesen jelenti azt, hogy a kalács morzsákból készült. Ennek a kalácsnak a föladásakor a következő mondóka járja:

Tisztes gyűlekezet! Mikoron Jézus a Tibériás-tengeren is túl ment volna, igen sok nép követte, mer hogy im az ő nagy csudatételét, melyeket betegekkel és nyomorultakkal cselekszik, szívesen látták volna. Jézus látván az népek sokaságát, könyörületességre indula rajtok, mer' a népek olyanok valának, mint az pásztor nélkül való juhok. Ekkor egy hosszú prédikácziót mondott Jézus az népeknek, mely három álló napig tartott. Ekkor mondák a tanítványok Jézusnak, hogy bocsájtaná el az népeket az körül való majorokba és falukba, hogy maguknak kenyeret szereznének. De Jézus mondá: »Adjatok ti enni ezeknek.« Mire Fülöp így szólott volna az Üdvözítőhöz: »Két szűr pénzértékű kenyér sem volna ezeknek elegendő, ha mindenik csak egy csipetnyit is venne abból.« Majd azt kérdé Jézus a tanítványoktól, hogy hány kenyerök va-

gyon? Erre András felelé, hogy : »Itt vagyon egy gyermek, kinél öt árpakenyér és két halacska volna, ez azonban ennyi népnek bizony igen kevés lenne.« Akkor mondá az Ur Jézus a tanítványoknak, hogy ültetnék le a népeket csoportonként, százanként és ötvenenként az ő asztalához a földre és ő majd megvendégeli a népeket. Leülvén a népek, Jézus a kenyereket és halakat megáldotta, megtörte és adá a tanítványoknak, hogy azt kiosztanák. Egy csomó a népekből igen eleget evett volna már, mikor Jézus ismét mondá a tanítványoknak, hogy az elejtett morzsákat szednék föl. Ezek, hogy felszedték volna, hát tizenkét nagy kosárral lett az árpakenyerek és kis halacskák izékjéből. Mikor ezt a népek látták volna, mondották : »Bizony ez ama próféta, a ki eljövend az világra.« Ezenképpen a mi kedves atyánkfia N. N. és az ő kedves élete párja is látván vendégeinek sokaságát, szintén fölajánlottak részükre vagy két öröm-morványt, hogy ő kigyelmük is úgy kielégíthessék az ő népüket, miként Urunk Jézus az ő népeit, az ő sok ezer emberét kielégítette az pusztában. Kivánom az fölséges Uristentől, hogy a ki ezen öröm-morványokból részesült, legyen annak teste táplálására és lelke üdvösségére. Vegyük ezen öröm-morványokat tiszta szivvel és éljük egészséggel. Ámen.

Különös lakodalmi szokás némely ipolymenti magyar községben (Szalkán, Pásztón, Födémesen) az úgynevezett *menyasszonymáj-sütés.* Lakodalom után a násznép az utczára vonul, ott egy-két zsup szalmát meggyujt és azt körültánczolja.

A vármegyének Nógráddal határos palócz községeiben, bár évről-évre fogy az eredetiség, szokásos az úgynevezett *párta-felköszöntés*, melyet a menyasszony a kontyolás előtt elmond, sőt gyakran elénekel. Ennek a pártafelköszöntésnek a szövege a következő :

Jaj nekem szegénynek, árva idegennek, — Elmult szabadságom, oda vigasságom. — Jaj pártám, pártám ! — Gyönyörü gyöngy pártám, édes szüz koronám ! — Apám, anyám mellett vége van éltemnek, — Mert szegény fejemet adták idegennek. — Jaj pártám, pártám, stb. — Mikor leány voltam, akkor vígan éltem ; — Ha reggel elmentem, este hazajöttem, — Azt sem kérdték tőlem, hol jártál, hol voltál? — Időt mulasztottál, napot halasztottál. — Jaj pártám, pártám, stb. — Éltem a világom, mint madár az ágon, — Minden boldogságban, egész szabadságban, — Nem jött bú fejemre, siralom szememre ; — Nem hervadt virágom, boldog volt világom. — Jaj pártám, pártám stb. — Egyedül nyugottam magányos ágyamban, — Ha meguntam magam, dudoltam magamban. — Jaj pártám, pártám ! stb.

A *tótságnál* is az általánosan dívó czeremóniák előzik meg az esketést. Felemlítésre méltó szokás azonban a honti tótságnál, hogy a vőlegény aznap este, mikor a leányt részére megkérték, a menyasszonynál marad másnap hajnalig, hogy az úgynevezett *občiklanie* (csiklandozás) szokásának eleget tegyen. Ezután esik meg a tulajdonképpeni eljegyzés. A lakodalom előkészületeivel különösen a menyasszonyi háznál foglalatoskodnak már az előző napokban. Az eskü napján pedig már hajnalban fésülik és öltöztetik a menyasszonyt nagy éneklés és siránkozás között. Mikor a menyasszonyt felöltöztették és pedig gyászruhába, ósdi pántlikákkal feldíszítve, fején aranyos és virágos pártával, akkor egy férfi kinyitja az ablakot, azon koszorú alakú fonatos kalácsot dob ki és elkiáltja : *Zornej vtak !* (Hajnali madár), mire az énekes asszonyok *»spevárky«* az eresz alá sereglenek és ott hangosan énekelnek. A mikor a toronyban megkondul a harang, mind a menyasszonyos, mind a vőlegényes háztól esküvőre indul a lakodalmas-nép. A vőlegény menete előtt itt is elzárják az utat, de nem csupán egyszerű szalmakötéllel, hanem lánczokkal, a melyekre még tövises galyakat is raknak. Ezt az akadályt valóságos kis háborúval hárítják el az útból, melyben nem ritkán komoly verekedésre mennek a harczoló felek. Mikor azután a tréfás harcz is megesett, rendben bevonulnak a templomba. Az egyházi szertartás után a vőlegényes háznál van a lakoma, a melyet táncz követ. (Lakodalom tótoknál.)

Éjfélkor a fiatal házaspár fektetése kerül sorra, ennek is persze sok a czeremóniája. A menyasszonynak három gyertyát adnak a jobb kezébe, a ki a gyertyákat az ujjai közé szorítja. Erre jókora fatuskó körül vezetik a menyasszonyt, a ki a *Stratila som pártu* (Elvesztettem a pártámat), majd pedig az *Okolo nej, okolo nej* (Köröskörül, köröskörül) kezdetű dalokat énekli. Ezek után a hálókamarába vezetik az ifju párt. Itt a menyasszony lehúzza a vőlegény csizmáját és azok egyikével háromszor a homlokát megüti. Majd leülnek és együtt megesznek egy lepényt, mire teljesen magukra hagyják őket. Másnap reggel kontyolóba fogják a menyasszonyt, lakomát ülnek és az örömkalács (*radostnik*) kiosztása után, véget ér a lakodalom.

A *temetéssel* járó szokások Hont vármegyében is mind a magyarságnál, mind pedig a tótságnál, különösebbet és jellemzőbbet nem mutatnak föl. Az *elsiratás* és *bucsúztatás* különösen a magyaroknál dívik. Temetés után halotti tort ülnek, mely a módosabbaknál nagy lakomával jár. A toron megjelenő vendégség másnap hajnalig is együtt marad és lakomázás közben többször imádkozik és dicsérettel halmozza el a megholtat, ha érdemetlenül is. (Temetés.)

Egyéb szokások tekintetében különösen az ipolymenti magyarság gazdag. Itt a *betlehemjárást, Luczázást, Balázstánczot, kiszejárást* nagyban űzik. Szokásban van (Egyéb népszokások.)

továbbá a *karácsonyi* és *újévi kántálás, husvéti öntözködés*, különböző *farsangi tréfák*, *májusfa állítás, arató ünnepség* és a *katholikusoknál*, valamint a *bányászoknál a Szent István-nap* különös megünneplése.

Lucza napján csoportokba verődnek az iskolás gyermekek s házról-házra járván a következőket énekelik :

Aczélt hoztunk kendteknek ! — Czin legyen táljok, — Czin legyen kanáljuk, — Fijas legyen (fiut szüljön) asszonyuk, — Borjas legyen tehenek, — Csikós legyen lovuk, — Tojós legyen tyukjuk, lúdjuk, — Bőven legyen jó buzájuk. — Úgy ragyogjon az életük, — Mint a csillag most felettük.

Február 3-án, mikor a katholikus egyház Balázs püspök emlékét ünnepli, a ki egy torokbajos gyermeket csodálatosan meggyógyított, — *Balázs-tánczot* járnak a gyermekek. Egy ingre vetkőzvén, jól befűtött szobában tánczolnak és közben többször ki-kimennek *hütőzködni* és hideg vizet inni, hogy *megtróbálják, használ-e hát a Balázs-áldás?* Nem lesznek-e betegek? És csodálatos módon nagyon ritkán betegszik meg egy is e kisérletező gyermekek közül.

Virágvasárnapján az úgynevezett *kiszejárás* divik. Ócska ruhadarabokbó óriás bábut kötnek a leányok, — ez a *kisze*, a melyet a lányok és legények hosszú póznára kötve közvetetlenül ebéd után nagy lármával a falu végére visznek, a ho elégetik. A tüzet körültánczolják, ezt a dalt énekelve :

Ég a kisze, lánggal ég, — Bodor füstje felszáll ; — Tavaszodik, kék az ég, — Meleg a nap sugár. — Mire füstje eloszlik, — A hideg köd szétfoszlik, — Egész kitavaszodik.

A vármegye némely tót vidékén, különösen a Selmecz-völgyén, az a szokás hogy a leány lekötelez, illetve megvásárol egy legényt tánczosának. A leány bokrétát — bolti csinált virágot — ád a neki tetsző legénynek és más apróságokkal, pl pálinkával, szivarral is kedveskedik neki. Ezért a legény a leánynak állandó lovagja, vele tánczol és minden alkalommal gondoskodik a mulattatásáról. Megtörténik az is, hogy a legény a leányt feleségül veszi, de különben és általánosságban a kötelezettség csak egy évre szól.

A többnyire rögtönzött mulatságokon kívül, az év bizonyos meghatározott napjain más vigasság is van. Ilyen a *hostina* (vendégség), melyet őszszel, a mezei munkálatok végeztével, a Mindenszentek ünnepét követő napokban szoktak megülni. A *hostina* vasárnap kezdődik és három napig tart. A különböző községekben nem egy és ugyanazon a héten tartják. Egyik helyen Márton, másik helyen Katalin stb. napja az irányadó. Az első nap kiváló jelentésű ünnepnap és mintegy *búcsú* jellegével bir, a mikor hálaadó istenitisztelet előzi meg a mulatságot.

A katholikus községekben újév után, *három király* ünnepe előtt, a község plébánosa és kántora sorra látogatja a község házait, hogy azoknak lakóira áldást kérjen és minden szerencsétlenséget elhárítson róluk. A kántor minden háznak a ajtajára krétával, folytatólagos irással *G. M. B.* betüket ír föl (Gáspár, Menyhért Boldizsár). Ezért a lelkész és a kántor minden háztól bizonyos mennyiségű gabonát vagy készpénzt szokott kapni, a melyet a *kostolnik* (templomszolga), két ministrán fiú kiséretében gyűjt össze. Ez az élelem- és pénzgyűjtés az úgynevezett *koleda* Ezután áll be a farsang, melynek különösen három utolsó napját, *ostatki*, ünnepelik meg zajos mulatságokkal.

A nagybőjt úgynevezett fekete hetében és ennek vasárnapján, a *smrtná nedelá*-n (halál vasárnapján) hosszú póznára szalmából emberi alakot kötnek, női ruhába öltöztetik, szalagokkal teleaggatják s azt a serdülő leányok házról-házra hordozzák. A bábot, — *Marmarienná*-t, a körülhordozás után a falu patakjához viszik ott minden ékességétől megfosztják és *vizbe fulasztják*. A vizbe fulasztás után a leányok énekelve megjelennek ismét mindazoknál a házaknál, a hol a Marmariennával voltak és itt nehány krajczárt, vagy tojást kapnak. A tojást a falu zsidajának eladják és az így gyűjtött pénzen koszorút vesznek, a melylyel a templom szentjeit diszítik föl.

Mondókák, versek.

Mondókák, versek, népdalok tekintetében Hont vármegye magyarsága is gazdag, de dalkedvelő nép a tót is. A gyermeksereg *kiolvasó, kergető, találós* mondókái és versecskéi, kevés változattal, az általánosan ismertekhez hasonlók. Eredeti honti népdal az, a melyik a hires *csali cseresznyéről* szól ; a tótságnál pedig Dacsólam községben találjuk a következő dalt :

Jaj Bože môj čo mi je, — Takej mladej osobe ? — Lekára mi hl'adajte, — Zahynú mi nedajte, — Najdem si ja lekára, — Lomianského farára, — Trirazi ma ohlári, — A na štvrtom sobá-i.

Szabadon magyarúl :

Jaj Istenem, mi bajom ? — Szenvedek fiatalon. — Orvost hivjatok hozzám, — Ne jőjjön még végórám. — Meglelem én orvosom, — Dacsolámi jó papom, — Ki háromszor kihirdet, — Negyedszerre megesket.

Találós meséi különösen az ipolymenti magyarságnak vannak. Ezek közül följegyzünk néhányat :

Fé' lábon a fittyfiritty — Ezer juhot őriz. (*Mák.*)
Mé' az apja me' se lesz, — Má' a fija zsindelyez. (*Tüz és füst.*)
Hegyen hó, — Vő'gybe tó — Harminczkettő — E' se jó ! (*Az öreg ember foga.*)
Fa dereka, ruha bélyi — Vas az piperéji. (*Láda, melyben ruhát tartanak.*)
Nekem is van, neked is van, — Ker'be kóré, annak is van. (*Árnyék.*)
Fen fen palotába, — Négyen ülnek e' szobába. (*Dió.*)

A *népköltészet* Hont vármegye magyarságánál és tótságánál egyaránt bőséges. A magyarság leginkább balladaszerű énekekben örökíti meg az egyes vidékek nevezetesebb eseményeit, vagy saját lelki életének jelentősebb mozzanatait. A tótságnak műveletlenebb, de erős képzelete a regeköltésben és főképen a babonáiban nyilatkozik meg. Alig van Hontban különösebb alakú szikla, vagy várrom, melyhez a tót néphit mondát ne fűzne. A mondák hőse rendesen valami rosszlélek, vagy maga az ördög, a kit rászedtek. De a magyarság is híven megőrzi a régi idők emlékeit, a melyek többé-kevésbbé történelmi eseményekkel és személyekkel függenek össze. Igy a régi idők emléke, hogy a nép több forrást ma is királykútjának nevez. Sok ilyen *királykút* és *szent kút* van Hont vármegyében. Népköltészet.

Az ipolyvölgyi magyarság különösen költői hajlamú és dalos természetű. A falvakban bőven terem a nóta és az érdekesebb eseményeket hamarosan *kidalolják*.

Ipolyfödémesen és *Ipolyszakálloson* a következő Molnár Anna-féle balladatöredéket jegyeztük föl :

Barnapiros kis menyecske — Elbujdosott az erdőbe, — Annak a sűrűjébe. — Arra megy a jó katona : — »Gyere velem erre helyre, (vagy félre helyre) — Keress egyet a fejembe!« — Talált egyet a fejibe. — Elszunnyadott az ölibe. — Kerített egy éles kaszát, — Levágta katona nyakát, — Felöltözött ruhájába, — Beugratott falujába, — A birónak udvarába. — »Jó nap, jó nap, biró gazda !« — »Aggyon Isten, jó katona !« — »Ad-e szállást, biró gazda ?« — »Nem adhatok, jó katona — Nem adhatok, mer nincs nekem — Hitvestársam, feleségem, — Ki vacsorát főzne nekem !« — »Nem kell nekem vacsorája, — Csak a dunnás meleg ágya.« — Elment biró a kocsmába. — Kigombolta az lajbiját, — Megszoptatta az árváját. — »Apám, apám, édes apám — Ez vót az én édes anyám. — Megismertem járásárú, — Vékony karcsú derekárú, — Az kötënye madzagjárú.«

Sok a helyi vonatkozású közmondás és szólásmód is. Igy általánosan ismert a vármegye határán túl is a túri borról szóló büszke hontmegyei mondás : *turi bor — uri bor.* Ilyen helyi közmondás ez is : *Veszedelmes, mint a csali cseresnye.* (Szép, nagyszemű asszonyra mondják). *Ne fé' addig Szent Mihály, mig Födémes talpon áll.* Ha ezt a födémesi embernek mondjuk, dühre gerjed. Magyarázata a következő : A drégelyi pasa harczosai ellen kapával-kaszával indultak a födémesi atyafiak. A falu végén állott szent Mihály szobra, a község védőszentje. Mikor a szobor előtt a vitéz falubeliek elhaladtak, vezérük, a bíró, megemelt kucsmával így szólott a szoborhoz : Ne félj addig szent Mihály, míg Födémes talpon áll. De bizony, a mikor a törökök leverték a födémesieket és falujokat a szoborral együtt földúlta, a nagy büszkeséggel mondott szavak a község bosszantására fordultak. A szószátyárkodóra azt mondják : *Csörög, mint a szalatnyai korsó.* (A szalatnyai savanyú vizet ugyanis csörgős korsóban árulják.) *Megfogta, mint a viski halászt az Ipoly sara.* (Az Ipoly vize nagyon iszapos. Egy viski halász, mikor a hálóját kihúzta volna, az Ipoly iszapjába esett s odafúlt.) *Mozsárral mérik, mint a prandorfiak az észt.* (Prandorf furfangos népéről mondják, hogy mozsárral méri az észt : *Prandorfe zmažjarom meraju rozum.*) Ipolypásztón használt közmondás ez : *Atyafi a tarisznya, barátság a csutora !* Szólásmódok és közmondások.

A nótával karöltve jár a *táncz.* A magyarságnak kizárólag a *lassú* és *sebes csárdás* a kedvelt táncza. Itt-ott a módosabb legény- és leánysereg — az úgynevezett polgárság — a német körtánczokat is lejti. Különleges táncza az ipolyvölgyi magyarságnak a *hontyi kopogós*, melyet lassú ütemű, kuruczos zenére a sarkak odaütögetésével és sűrű bokázással járnak a párok és pedig hol összeölelkezve, hol egymástól elszakadva. Tánczközben csipkés zsebkendőt lobogtatnak és kurjantoznak. A kurjantással együtt néhány *tánczkiszólást* is eresztenek. Ilyen eredeti tánczkiszólások a következők : Táncz.

Ipolytól a Garamig, — Szoridd lábam hajnalig !
Ne te, ne ! — Hegyibe ! Gyuhaj te !
Sír a bőgő, nem nevet, — Addig járom, mig lehet !

A vármegyei *tótok* táncza általánosságban csak elrontott csárdás. Ezenkívül divatozik náluk a polka és keringő is. Különleges tánczuk, melyet saját népdalaik zenéje mellett egy helyben, lassú tipegéssel és rezgéssel járnak, a *pozabučky*-hoz hasonlít. A pozabučkyt is járják nagy ritkán a hegyközi tótság legényei. A tót nép a tánczában rendesen komoly, ünnepélyes ; csak a túlságos jókedvben válik hangossá. Ilyenkor tánczkiszólásokat hallat, mint például : *Abi že nam dobre bulo ! Hej ! za tu pipu !*

Nyelvjárás. *Nyelvjárás* tekintetében Hont vármegye magyarságát a nyugati palócz, a tótságát pedig a közép tót nyelvjárás nagy osztályába kell sorolnunk. Jellemző és az egész országban páratlanul álló nyelvjárással bírnak a börzsönyi németek, a kik a sváb dialektust bizonyos egyhangúsággal és nyújtással, ó-német modorban beszélik. A *magyarság* palócz nyelvjárását lágyság és a hanghordozás énekszerű hullámzása jellemzi. A kiejtés eredetiségéhez járulnak még a tájszók, a melyekben a honti palócz éppen olyan gazdag, mint a szomszédos Nógrád palóczsága. Érdekes és jellemző, hogy mig az ipolymenti református palóczság némi keménységgel, pattogással ejti a szót, addig a katholikus palóczság lágyabban és vontatottan beszél. Ez a különbség még az egy községben lakó református és katholikus szóbeszédje során is kiválik. A vármegyei *tótság* nyelvjárását legfőképen az jellemzi, hogy a hosszú *á, é, ú* hangokat lágy mássalhangzók után *ia, ie, iu* kettőshangzókká változtatja. Igy a *boža = bozia.* Gyakori ebben a nyelvjárásban az *ä* hang (= e*a*) : *mäso vädnút.* Az *av, ev, iv, ov, uv* hangcsoportozatokat a szavak végén és mássalhangzók előtt, valamint az *al, el, il, ol, ul* hangcsoportozatokat a cselekvő alakú igenév mult idejében úgy ejti, hogy a *v*-nek, illetve *l*-nek rövid *u* hangzása van. A melléknév semleges neme *o*-n végződik : dobr*uo*. A nyelvjárásnak külön-külön tájszólásai is vannak, melyek ismét, a vármegye egyes vidékei szerint, helyi eltéréseket mutatnak.

Mondák. A vármegyei helynevek közül igen soknak a történelmi keletkezésére nézve helyi mondák állanak fönn. Ezek között a legjellemzőbb a Szebelléb községről szóló.

A monda szerint, Selmeczbányáról a németeket kiszorították a tótok. Csoportostól vándoroltak ki a németek és kerestek másfelé megélhetést. Egy ilyen kivándorló csapat, kiindulván Selmeczről, megvetéssel kiáltotta vissza : *Najdeme mi sebe chleby !* azaz : »majd találunk mi magunknak kenyeret«. Azért a tótok ezt a csapatot *sebe chleby*-knek csúfolták és annak a helységnek a neve is, melyet ez a német csoport Hont vármegyében alapított, *Sebechleby* lett. (*Khlieb* = kenyér, Siebenbrod = hét kenyér). Idővel azután elváltozott a Sebechleby és ma már, magyarosan ejtve, *Szebelléb* a község neve.

HONT VÁRMEGYE MEZŐGAZDASÁGA ÉS ÁLLATTENYÉSZTÉSE.

Mezőgazdasága szempontjából és földrajzi viszonyainál fogva, a vármegye két egész különböző jellegű területre oszlik. Az éjszaki részen a selmeczbányai hegycsoport van, a vármegye legmagasabb hegysége, mely ezer méteren felül is emelkedik; talaja túlnyomólag bazalt és trachyt-tufa. A középhőmérséklet e vidéken 7.5^{0}, úgy, hogy a nagyobb meleget igénylő kukoricza és szőlő termelésére az már nem alkalmas. A vármegye éjszaknyugati részén a bakabányai hegyek alkotják az előbbi hegycsoport folytatását; magasságuk szintén jelentékeny, átlag azonban a terület már alacsonyabban fekszik. A hegyek lejtőin itt már szántóföldeket is találunk, de azok már talajösszetételüknél fogva is, gyenge termőképességűek és terményeik inkább csak a kisebb igényű rozs, zab, burgonya és pohánka. A vármegye éjszakkeleti részén, a Korpona és Ipoly völgyei között végig vonuló Osztrovszki-hegység alkot magasabban fekvő területet, a mely azonban Bát és Németi között alacsonyabb dombokban húzódik a vármegye déli része felé; ezeken az agyagos talajú dombokon, egész a Dunáig, mindenféle kulturnövény, búza, árpa, rozs, zab, kukoricza, szőlő, dohány és kender igen szépen megterem. A vármegye délkeleti részében még egy jelentékenyebb magasságot elérő hegycsoportot találunk, a börzsönyi hegyeket, melyek talajában szintén a bazalt és trachyt-tufák uralkodnak. Talajviszonyok.

Lényegesen különböző a völgyek talaja, mely az Ipoly mentén főképpen lösz, a Garam és Ipoly között elterülő nyugati részen pedig agyagos. Az Ipoly, a Szekincze, Korpona és Selmecz folyók völgyei igen termékenyek és habár túlnyomó részben réteket alkotnak, szántott földjei mégis termékenység tekintetében az ország bármely jó minőségű talajával kiállják az összehasonlítást.

Vizekben a vármegye eléggé gazdag. Déli határán a Duna vonul végig. A vármegye belsejében a legnagyobb folyó az Ipoly, mely azonban nem hajózható, vízállása rendesen alacsony, száraz időben és nyáron igen megapad, nagy esőzések után pedig a völgyében fekvő földekben gyakran jelentékeny károkat okoz. A Garam a vármegyét csak délnyugati részén érinti és így, habár tutajozható, a vármegye terményeinek forgalombahozatala szempontjából csak kisebb jelentőségű. A vármegye nyugati részében még a Szekincze méltó említésre. Az éjszaki és éjszakkeleti részben a Selmecz és a Korpona a főbb folyók, számos mellékvízzel. A vármegye terményeinek értékesítésére igen hátrányos, hogy a vármegye belsejében hajózható vizek nincsenek. Némi kárpótlást nyújt azonban e tekintetben az a körülmény, hogy a vármegye szárazföldi útjai jó karban vannak. Az állami utak hossza Hont vármegyében 99·9 km., mely mind kőalapú; a törvényhatósági útak hossza 301·6 km., a községieké pedig 415·5 km.

A tagosítás alkalmával vármegyeszerte — az erdő, szőlő, rét, legelő és kenderföldeken kívül — a területet három vetőre osztották be, ennek következtében a községekben dívó gazdálkodási rendszer a hármas forgó. Az ugart vörös lóherével, kukoriczával és répával szokták beültetni. A nagyobb uradalmak a talaj viszonyaihoz és az egész gazdaság körülményeihez képest legmegfelelőbb gazdálkodási rendszert követik; a norfolki rendszer, 5-ös, 6-os és 12-es forgó, fordúlnak elő leginkább nagyobb birtokoknál. Több helyen szabad gazdálkodást is találunk. Egyébként a vármegyében újabban, az okszerű gazdálkodás emelése érdekében sok történt, a talaj jobb megmívelésére most már meglehetős gondot fordítanak és jobb ekék és boronák, továbbá az őszszel teljesített szántások jelentékenyen Gazdálkodási rendszer.

fokozzák a föld termőképességét. Hiányokat mutat fel még a földtől elvont anyagok szükséges visszapótlása, a trágyázás. A kis- és középbirtokosok főképpen természetes trágyát alkalmaznak. Mindamellett a trágyakezelés kevés kivétellel, nem okszerű, a mennyiben rendszeres trágyatelepek alig vannak és így az értékes ammóniák-vegyületek, melyek visszapótlása a legköltségesebb, nagyrészt kárbavesznek. A nagyobb birtokokon az utóbbi években a foszforsavas műtrágyát is jelentékeny mértékben alkalmazzák és pedig jó eredménynyel, különösen búza, rozs és czukorrépa alá.

A földmívelés belterjesebbé válásában, mely Hont vármegye területén is örvendetesen terjed, nem utolsó része van a mezőgazdasági gépek nagyobbmérvű terjedésének. Csupán a száz holdon felüli birtokosok kezén 75 lokomobil, 145 cséplőgép, 175 járgány, 286 vetőgép, 345 rosta és 297 szecskavágó-gép van, a mi eléggé szép eredménynek tekinthető, annál is inkább, mert a kisgazdáknál is sok a járgányos cséplőgép, rosta, vetőgép és a szecskavágó. Igen fontos lépést jelent a vármegye földmívelésének fejlődésében az 1906. évben alakult gőzekeszövetkezet is.

Tagosítás. A vármegye egész területe már régóta tagosított, mindamellett az e téren fennálló viszonyok éppenséggel nem tekinthetők kifogástalanoknak. A Hont vármegyében, mint a Duna bal partjának legtöbb vidékén, dívó öröklési szokások ugyanis a birtokok rendkívüli elaprózásához és oda vezetnek, hogy számos községben a kisgazdának 10—15 holdas ingatlana 30—40 parczellában szóródik szét. Általános az a szokás, hogy az örökösök az ingatlan vagyont egymás közt természetben felosztják ; és pedig minél értékesebb és minél nagyobb az örökölt ingatlan, annál inkább ragaszkodnak annak a természetben való felosztásához. Ha több ingatlanból áll a hagyaték, igen gyakori, hogy az örökösök az összes ingatlanokon osztoznak, úgy, hogy minden ingatlan több részre szakad. Vajmi ritka eset, hogy csak egy örökös veszi át az egész ingatlant. A túlságos birtokelaprózás hátrányai a vármegyében már annyira érezhetők, hogy egyes helyeken, így a korponai járásban, az egy-gyermekrendszerhez fordúl a nép a további túlságos osztozás megakadályozása végett.

Birtokmegoszlás. A vármegye birtokmegoszlására nézve egyik legjellemzőbb vonás éppen a törpebirtokok rendkívüli elaprózásában van. A törpe birtokokra a vármegye területéből eső részesedés ugyan nem nagy, sőt a 4·90%-nyi részesedés egyenesen kicsinynek mondható a Duna balpartján a törpebirtokokra eső 6·44%-kal szemben. A gazdaságok számából a törpebirtokosokra igen magas hányad, 58·48% jut, a mi mind a Duna bal partjának, mind pedig az ország átlagának tetemesen fölötte áll — és ez a körülmény bizonyítja, hogy a törpebirtokokra eső, aránylag kis terület a birtokosoknak mennyivel nagyobb száma között oszlik meg a vármegyében. Igy tehát a törpebirtokból az egy-egy birtokosra eső hányad csak igen jelentéktelen lehet. A kisbirtok részesedése a vármegyében szintén nem kedvező. A Duna balpartjának és az egész országnak az átlaga mögött jelentékenyen elmarad és csak 42·48%-ot tesz. E mellett az elaprózás jelei itt is mutatkoznak. Annak ellenére, hogy a Duna bal partján p. o. a kisbirtokok részaránya felülmúlja a hontvármegyei részesedésüket, mégis a gazdaságok számából a kisbirtokra eső hányad, 44·41%, csak valamivel kisebb az egész országrész megfelelő 44·83%-ánál.

A középbirtok aránya a vármegyében eléggé jó, összesen 17·85% esik a vármegye területéből a középbirtokra. A vármegyében levő összes gazdaságoknak 0·91%-a tartozik a középbirtok csoportjába.

A nagybirtokok arányszáma felülmúlja mind az országos átlagot, mind pedig az országrész átlagát ; a területnek összesen 34·77%-át foglalják el a nagybirtokok és így a gazdaságok számának 20%-a jut rájuk. Nagyobb uradalmak a vármegye területén a Koburg herczegi, a herczegprímási és az esztergomi káptalani uradalmak.

A korlátolt forgalmú birtokok aránya a vármegyében nagyobb a Duna balpartjának átlagánál és az országos átlagnál. A korlátolt forgalmú birtokok kiterjedése összesen 167.539 kat. hold, a mi a vármegye területének 38·01%-át jelenti. A római katholikus egyházé a korlátolt forgalmú birtokok legjelentékenyebb része, összesen 51.435 kat. hold, tehát az összes korlátolt forgalmú birtoknak egyharmadnál nagyobb része. Ez egyházi birtokok nagyobbik hányada a káptalanok és papnevelő intézetek (nevezetesen az esztergomi) kezén van

összesen 25.790 kat. hold területtel. Majdnem 20.000 hold jut ebből az érseki és püspöki birtokokra, míg a többi a lelkészi birtokok közé tartozik. Az egyházi birtokok után a községi, városi és törvényhatósági, valamint a közbirtokossági birtokok és a volt úrbéresek birtokai következnek. A hitbizományok területe összesen 31.863 kat. hold. Kincstári birtok a vármegye területén csak kevés, összesen 11.791 hold, van. A tulajdoni gazdaságokra a vármegye területének csak 64·89%-a esik, úgy, hogy e hányad jelentékenyen elmarad az országos átlag mögött. A gazdaságok számát tekintve, az ellenkezőt tapasztaljuk, a mennyiben a gazdaságok 88·50%-a tulajdoni gazdaság, a mi a Duna balpartjának és pedig az egész országnak az átlagát tetemesen felülmúlja. E tény magyarázatát abban a már fent érintett körülményben kell keresnünk, hogy a tulajdoni gazdaságok zömét tevő kis- és törpegazdaságok területe Hont vármegyében igen el van aprózva, úgy, hogy a gazdaságok nagy száma mellett is a területnek aránylag csak kis része jut azokra. A haszonélvezeti gazdaságok hányada a Duna balpartján általában igen nagy; Hont vármegyében ezek részesedése az egész területből 7·46% és így még a Duna balpartjának hányadát (6%) is tetemesen felülmúlja. Ennek ellentétjét látjuk a bérgazdaságoknál, melyeknek átlaga a Duna bal partján kicsiny. Hont megyében ezek részesedése — 8·66% — a területet illetőleg a Duna balpartjának átlaga fölé emelkedik ugyan, a gazdaságok számát tekintve azonban a hányad jelentékenyen elmarad mind a Duna balpartjának, mind pedig az országnak átlaga mögött. Ez arra enged következtetni, hogy a vármegyében a bérelt területek átlaga nagyobb, mint az országban és a Duna balpartján, minek következtében a kisebb gazdáknál a bérlet általában nagyon ritka. A vegyes jellegű gazdaságokra a vármegye területének 18·99%-a, a gazdaságok számának pedig 7·63%-a jut.

A szántóföld, a vármegye fent jellemzett földrajzi viszonyainál fogva, a vármegye területének aránylag kis részét foglalja el. A vármegye összesen 360.082 kat. holdnyi területéből csak 178.685 kat. hold a szántóföld; tehát nem is a terület fele, hanem csak 49·62%. E tekintetben tehát a vármegye számbavehetően elmarad még az országrész, a Duna balpartja mögött is. Különösen feltünően kicsiny a szántóföld hányada a törpegazdaságoknál és a nagy gazdaságoknál, mely utóbbiaknál e körülmény főképpen arra vezethető vissza, hogy területük nagy része a hegyes, erdős vidékekre esik. A kisgazdaságoknál Hont vármegyében a szántóföld nagyobb mértékben fordúl elő, mint akár a Duna balpartjának, akár az országnak az átlagában. Szántóföld.

Az erdő a vármegye területének mintegy negyed részét foglalja el. Összesen 93.608 kat. hold az erdőterület Hont vármegyében és hányada — 26·00% — felülmúlja a Duna balpartjának és az egész országnak az átlagát. Az erdőterület tudvalevőleg országszerte mindenütt főképpen a nagy- és középbirtokra esik és a kis- és törpebirtokok részesedése ez irányban csak csekély. Hont vármegyében fokozott mértékben van ez így. A törpe- és a kisbirtokok részesedése az erdőterületből az ország többi vidékeihez viszonyítva is igen csekély, míg a középbirtokokra eső hányad az országos átlagot és a Duna balpartjának átlagát is tetemesen felülmúlja. A nagybirtokokra eső erdőterület még e két említett átlagon is messze felülemelkedik. Erdő.

A rétek területe összesen 37.268 kat. hold, a mi a terület 10·45%-ának felel meg. A törpe- és kisgazdaságoknál a rét körülbelül olyan arányos, mint az ország más vidékein. Feltünő kicsiny azonban a rétek területe a közép- és főképpen a nagy gazdaságaknál; ez azonban az egész Duna balpartjának a sajátsága. Rét.

A legelők összesen 28.436 kat. holdat foglalnak el és a hányaduk 7·90%, vagyis egy egész százalékkal kisebb az országos átlagnál. Egyedül a középgazdaságoknál foglal el nagyobb területet a legelő, mint a Duna balpart egyéb vidékein; de itt is az országos átlagon alul marad. Feltünően kevés a kis gazdaságoknál és még szembetünőbb a nagy gazdaságoknál a legelők területének csekély volta, a mennyiben Hont vármegyében a legelő a nagybirtokok területének csupán 9·51%-a, holott országos átlagban a nagybirtokok területének 15%-a. Legelő.

Kertekre 6.264 kat. hold jut, vagyis a vármegye területének 1·74%-a. A szőlő összesen 5.421 kat. holdon terem. E mívelési ág tekintetében a vármegye igen szomorú képet nyújt, a mennyiben 3.336 kat. holdnyi szőlőterület hever parlagon, tehát több a beültetett területnél. A parlagon heverő szőlőterület a vármegyében ijesztő mérveket ölt, legkiváltképpen a törpegazdaságokban. Nem szabad azonban Kert.

felejtenünk, hogy az 1895. évi összeírás óta, melyből az idevágó adatokat veszszük, a helyzet tetemesen javult.

Nádas. Nádas terület a vármegyében kevés van ; összesen 54 kat. hold. A nem termő területre 9956 kat. hold, vagyis a vármegye területének 2·76$^0/_0$-a jut.

A mi a mezőgazdaság számára rendelkezésre álló munkaerőt illeti, e tekintetben Hont vármegyében eléggé jók voltak eddig a viszonyok ; a megindult amerikai kivándorlás azonban itt is munkáshiányt okozott, melynél — sajnos — még nagyobb fenyegett. Mezőgazdasággal és kertészettel, az 1900. évi népszámlálás szerint, 40.547 kereső foglalkozik ; az őstermelés egyéb ágaiban a keresők száma 434. Ha azonban a mezőgazdasággal foglalkozó összes népességet ismerni akarjuk, hozzá kell számítanunk a külön megnevezés nélküli szereplő napszámosokat is.

Munkaerő. A mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozók a lakosság 72·6$^0/_0$-át, az őstermelés egyéb ágaival foglalkozók 1·2$^0/_0$-át, a külön megnevezés nélkül szereplő napszámosok pedig 2·3$^0/_0$-át teszik, úgy, hogy őstermeléssel a vármegye lakosságának közel 76$^0/_0$-a foglalkozik.

Az amerikai kivándorlás, mely a felvidék munkásságának sorait tizedeli, Hont vármegyében eddig még nem okozott nagyobb károkat. Újabban azonban, sajnos, már a vármegye területén is mutatkoznak az amerikai kivándorlás kezdetei ; az 1904. év folyamán 90 ember hagyta el kivándorlási szándékkal a vármegyét és ezek közül 86 Amerikába ment. Egyelőre a baj még csirájában van, de igen fontos volna mindent elkövetni a terjedés megakadályozására.

Búza. A vármegye főterménye a *búza*, mely körülbelül a bevetett terület egy harmadrészét veszi igénybe ; 1903-ban, mely évből az alábbi adatokat vesszük, 29.086 hektáron termeltek búzát. A talaj, összetételénél fogva biztos és kielégítő hozamot szokott adni. Átlagos termése hektáronként 11·36 métermázsa, mely összeg a Duna bal partjának és az egész országnak átlagos búzatermése mögött elmarad ugyan, de ez nem annak a körülménynek tulajdonítandó, mintha Hont vármegye völgyeiben kevésbbé termékeny földek terülnének el. A vármegye átlagát csak az éjszakibb hegyvidék hozamának sovány volta nyomja le valamennyire ; ennek ellenére mégis alig egy métermázsával marad csak a Duna balpartjának átlaga mögött, a mi eléggé mutatja, hogy a vármegye délibb vidéke és völgyei mennyire alkalmasak a búzatermelésre. Általánosságban a vörös kalászú búzát vetik ; a nagyobb birtokosok több helyen a tiszavidéki fehérkalászú búzát is termelik, melynek hektoliterenkint 80 kg. a súlya, tehát nem marad az Alföldön elért súly mögött. Ujabban a szakálltalan franczia búzával tesznek kisérletet és az enyhe teleken, a hol kifagyás nem veszélyezteti, szép az elért eredmény. A búza előveteménye ott, a hol nem ugarba vetik, legtöbbször vöröshere, bükköny, néhol pedig valamely kapásnövény szokott lenni. Az istálló- és műtrágyát, ha közvetetlenül alája is adják, jól tűri, ritka években csökken megdülés következtében, a termés eredménye. A búza üszög ellen való páczolása a vármegye területén általában elterjedt és mindennapos már a kisgazdáknál is.

Rozs. *Rozs* a vármegye területén csak kisebb mennyiségben terem ; a bevetett terület 9·576 hektár. Nagyobb területen csak Csalomia és Vámosmikola vidékén termelik, hol a homokosabb talajon indokoltabb is, mint a búza. A vármegye felső részén főterményképpen a búza helyét pótolja, míg a többi vidékeken inkább csak élelem és konvenczió céljaira termelik. A régi rozsfajtát már kiszorítja a montagni rozs, a mely mindenütt kielégítő eredményt ad, szem- és szalmahozamra nézve egyaránt. A rozs átlagos súlya hektoliterenként 73 kg.

Árpa. Igen nagy jelentőség jut a vármegye terményei között az árpának, mely a tavaszi vetemények között első helyen áll és vármegyeszerte terem. Az árpával bevetett terület 15.984 hektár. A honti árpa mindenütt első minőségű sörárpaként kerül forgalomba. Az átlaghozam azonban éppenséggel nem mondható kielégítőnek, mert mögötte marad a Duna balparti és az országos átlagnak. Ennek oka csupán a gazdák helytelen eljárásában keresendő, mert elővetemény ül többnyire kalászosat használnak, a mi pedig a termés mennyiségére és minőségére egyaránt káros.

Ha mindemellett mégis elsőrendű a hontvármegyei árpa, ez eléggé bizonyítja, hogy a talaj és az éghajlat mennyire alkalmas a vármegye legtöbb vidékén az árpatermelésre. A kisebb gazdák főleg a közönséges, ú. n. tót árpát termelik, van azonban a vármegyében chevalier és hanna árpa is, mely utóbbi különösen jól terem és elsőrangú fontossággal bir. Az átlagos hozam hektáronként 12·01 métermázsa, az átlagos súly pedig hektoliterenként 67 kg.

A kalászosok közül a vármegyében még a *zabot* termelik nagyobb területeken. Jelentősége az egyéb kalászosokénál kisebb ; az ezzel bevetett terület 7.572 hektár. Igénytelenségénél fogva a zabot a vetésforgó utolsó növényeként szokták termelni és inkább a rosszabb földeken ; mégis a talaj és éghajlat alkalmas voltánál fogva jó hozamot ad. Az átlagos hozam hektáronként 10·14 métermázsa, mi a Duna bal partjának hozamát felülmúlja, az ország átlagos zabtermése mögött azonban elmarad. A zab átlagos súlya hektoliterenként 45—46 kg. Zab.

A *szemes tengerit* 3537 hektáron, az éjszaki rész kivételével, a vármegye egész vidékén termelik. A völgyekben nem ritkán évről-évre ezzel vetik be a jól termő földeket, mert a házi szükségletre szánt tengerimennyiséget biztosan megkapja a termelő. Az uradalmak nagyban termelik és elég jó hozamokat érnek el ; az átlagos hozam azonban csak 12·01 métermázsa hektáronként. Rendesen a közönséges magyar kukoriczát termelik, e mellett találunk azonban apró szemű székely kukoriczát és előfordul a cinquantino kukoricza is. Az amerikai lófogú kukoriczával is történtek kisérletek, ez a faj azonban rendesen nem érik be. Tengeri.

A gumós növények közül a *burgonya* általánosan elterjedett és vármegyeszerte termelt növény, melyet emberi táplálékul, takarmányul és szeszgyárak részére egyaránt nagy mennyiségben termelnek. A burgonya a vármegye egész területén megterem ; a bevetett terület 3938 hektár. A veczei homokon kitünő minőségű asztali burgonyát termelnek, mely kat. holdanként 30—45 métermázsát is eredményez. A legelterjedtebb fajok a vármegye területén a rózsa, kék és magyar kincs ; az új, jobb fajokat még csak kisérletül termelik, így kiváltképen Kiskéren. Igen üdvös a burgonyatermelés emelése szempontjából a vármegyebeli gazdasági egyesület részéről eszközölt burgonyaszétosztás, mely a kisgazdáknál még mindig gyakran rosszabb fajoknak jobbakkal való helyettesítését czélozza. Egyébként a vármegye talaja és éghajlata a burgonyatermelésre a legmagasabb fokban alkalmas ; éppen ezért az átlagos burgonyahozam Hont vármegyében különösen magas. Hektáronként átlag 85·37 métermázsa terem, a mi a Duna balpartjának átlagát messze, majdnem kilencz métermázsával és még az ország átlagát is számbavehetően felülmulja. Burgonya.

Nagyobb jelentőségre vergődik újabban Hont vármegyében a *répa*-termelés is. Czukorrépával 1597 hektár volt bevetve. A kisebb gazdáknál azonban még most is csak igen kevés czukorrépát találunk ; ennek okai főképpen a czukorgyár részéről minimálisan megszabott beváltási ár és ugyanily mértékben a beváltási nehézségek, melyek számos kisgazdát viszatartanak a répatermeléstől, ellenére annak, hogy éppen a kisgazdák egyhangú és kevés változatosságú vetésforgójában a czukorrépa felvétele igen jótékonyan hatna a talaj változatosabb kihasználására és jobb megművelésére is, mert a répatermelés a talaj jó megkapálására és a gyomnak nagyobb mértékben való irtására késztetné a földmívest A nagyobb birtokok túlnyomó része foglalkozik czukorrépatermeléssel és kat. holdanként 100—200 métermázsás hozamot ér el, a szerint, a mint lapos területet, vagy fensíkot használ a répatermelésre. A répa átlagos beváltási ára egy korona 70 fillér és 40% répaszelet. Répa.

A *takarmányrépa* valamivel kisebb területet, összesen 1544 hektárt foglal el. A termelés eredménye kielégítő ; a legtöbb gazda ebből fedezi téli takarmányszükségletének nagy részét. Ha a talajt jobban megválogatják, az átlagos hozam a 200 métermázsát is eléri.

A szántóföldön termelni szokott takarmányneműek között a *vörös lóhere* emelkedik nagy jelentőségre. A bevetett terület 5948 hektár. A vármegye legnagyobb részében kitünő eredménynyel termelik, mert a vörös agyagos talaj, a milyen a vármegye termő területének jelentékeny része, igen alkalmas a vörös here termelésére. Az átlagos hozam 25 métermázsa. A vármegye mezőgazdasága szempontjából általában még azért is nagy a jelentősége a vörös lóherének, mert az agyagos talaj kötöttségét mérsékli és igy eléggé jó elővetemény a búzának, különösen ott, a hol csak egyszer használják és így elegendő idő marad a két-háromszori szántásra, a míg a talaj beérik. Takarmány.

A hidegebb felső vidéken ugyancsak szép eredményt érnek el a *nyulszapukával*, melyet ott általánosan termelnek és kivált a korponai járásban karolnak fel nagyobb mértékben. A *luczerna* összesen 1539 hektárt foglal el és kitünően sikerül, kiváltképpen a mélyebb talajú völgyekben, a hol három-négy kaszálást is ad. A pillangósok közül termelik még a *bükkönyt*, részint magnak, részint zabbal,

vagy árpával keverten, takarmánynak. A *baltaczim* is jó hozamot ad a könnyebb homokos talajon ; általában azonban csak kis területeken termelik. A takarmánytengeri, a csalamádé elterjedése csak kisebb mérvű. 274 hektár volt ezzel bevetve.

Bab. A hüvelyesek közül a *bab* foglalja el a legnagyobb bevetett területet ; összesen 277 hektáron termelték a vármegyében. Legnagyobbrészt mellékterményként fordúl elő és a kukoricza között szokták termelni. Legelterjedtebb a nagyszemű fehér bab. A *borsót* 151, a *lencsét* pedig 124 hektáron termelték. *Mákot* itt-ott, a jobb talajon, szép eredménynyel termeltek, 500 métermázsa átlagos hozammal ; kis mennyiségben, házi szükségletre, vármegyeszerte elterjedt.

Kereskedelmi növények. A *kereskedelmi növények* közü a *kender* 410 hektárt, a *repcze* 92, a *len* pedig csak 16 hektárt foglalt el, a mi e növények alárendelt jelentőségét mutatja a vármegyében. A földmivelésügyi miniszterium felhivására a vármegyei gazdasági egyesület bizottságot küldött ki, hogy a kender- és lentermelésnek a vármegye területén való lehetőségét vitassa meg. A bizottság nyilatkozata kedvezőtlen volt ; azóta azonban a kérdést újra napirendre tűzték, s a megejtett kisérleti termelés után itélve a lentermelés valószinűleg nagy lendületet fog venni.

Dohány. A *dohánytermelés* a vármegye területén csekély; összesen 109 hektár jut ennek. A kisbirtokosok Füzesgyarmat vidékén termelnek kerti dohányt a kincstár számára. Nagyban a dalmadi, kistúri, zsemberi, veczei és pereszlényi gazdaságok foglalkoznak dohánytermesztéssel.

Rét és legelő. A *rétek* Hont vármegyében igen változatosak. Az Ipoly és a Szekincze völgyeiben elterülő rétek, valamint a felső vidék erdei és rétjei szintén kitünő szénát adnak ; a többi folyó völgyeiben levő rét. k nagy része azonban rosszabb minőségü szénát hoznak. Általában a rétek gondozása és trágyázása még igen alacsony fokon áll és e téren a jövő számára még sok feladat vár. Ujabban a nedves rétek szárazzá tétele tárgyában már sok történt és így remélni lehet, hogy a termés hozama és minősége vármegyeszerte javulni fog.

Elhanyagolt állapotban vannak a vármegyében nagyrészt a legelő-területek is, melyek egyébként meglehetős nagy kiterjedésűek. A marhának általában csak szűk megélhetést biztosítanak és felújításuk, esetleg újból való bevetésük ugyancsak a jövő feladata lesz, hogy a silány, mohás legelők czéljuknak jobban megfelelhessenek, a mi az állattenyésztés fellendülésére nézve is igen fontos volna.

Gyümölcstermelés. A gyümölcstermelés Hont vármegyében is igen fontos termelési ág. Egyes vidékeken a gyümölcstermelés a legjövedelmezőbb gazdasági ágak közé tartozik és némely községnek országos hírű gyümölcs-különlegessége van. Ilyen a Bakabánya vidékén elterjedett és igen kitűnő minőségű szilvatermelés ; híres a csali cseresznye is. Dacsólam és Szuhány környékén az erdőkben sok jó mogyoró terem. A vármegyében szelid gesztenyével is kisérleteztek, még pedig igen szép eredménynyel Nagymaroson, Szokolya, Palojta vidékén és másutt. Igen jó minőségű almát és körtét szintén találunk Hont vármegyében. Az elért eredmény annak a gondozásnak köszönhető, melyben a gyümölcstermelés több oldalról részesül a vármegyében. Mindenekelőtt meg kell itt emlékeznünk a felső-hontvármegyei gyümölcsfatenyésztő egyesületről, melyet Czobor László volt alispán alapított nagy buzgósággal és sok fáradtsággal ; ez az egyesület évek óta valóságos missziót teljesít az arra való területeknek gyümölcsfákkal való beültetésével a vármegye felső részében. *Orosházy* vármegyei gyümölcsészeti felügyelő szintén elvitázhatlan érdemeket szerzett a gyümölcstermelés szakszerű vezetésével. — Igen buzgón gondozza a vármegye gyümölcstermelését a honti gazdasági egyesület is, mely főképen azt az elvet követi, hogy a gyümölcsfatenyésztés érdekében első sorban közreműködni a községi faiskolák kezelői hivatottak. Hogy eme legfontosabbnak felismert czél eléressék, a vármegyei gazdasági egyesület a faiskolakezelők buzdítására minden évben jutalmakat tűz ki. 1905-ben a gyerki, a palásti és a nagykereskényi faiskolák kezelői nyerték el a jutalmakat. — Községi faiskolák most már a vármegye minden községében vannak és így remélhető, hogy ez a gyümölcstermelés további emelésére igen jó hatással lesz. Mint mindenhol, úgy Hont vármegyében is főképpen a nagyobb mennyiségű egynemű gyümölcs termelésére kell súlyt helyezni, mert csak így lehet arra kilátás, hogy azt jó árban lehessen értékesíteni. A Mailáth-, Honecz- és Ivánka-féle uradalmak máris nagyobb mennyiségű gyümölcsöt adnak el és a vármegyéből a Dunán és vasúton egyaránt sok gyümölcsszállítmány indúl útnak.

Szőlőművelés. A szőlészet és borászat Hont vármegyében nagyjelentőségű, mert kivált-

képpen a délebbi hegyek enyhe lejtői a szőlőmívelésre igen alkalmasak ; a phylloxera pusztítása ugyan Hont vármegyében is erősen éreztette a hatását és a bortermelésre kiválóan alkalmas és régóta erre használt enyhe hegyoldalok a mult század kilenczvenes éveiben kopárok voltak. E pusztítások hatását a vármegye szőlőgazdái még ma sem heverték ki teljesen, a szorgalmas kezek munkája mégis ismét szép szőlővé változtatta át a kipusztult régi szőlők területét. A vármegyében főképpen amerikai alanyon nevelt oltványokkal találkozunk.

Hogy a vármegye területén a phylloxera pusztításai az 1895. évben mily szomorú képet mutattak, láttuk már, a midőn a vármegye területét mívelési ágak szerint vizsgáltuk és a nem termő szőlők rendkívül magas hányadát állapítottuk meg. Annál nagyobb örömmel szemlélhetjük az 1904. évi szőlőterületre vonatkozó adatokat, melyek az utolsó évtizedben bekövetkezett tetemes javulásról tanuskodnak. 1904-ben az összes szőlőterület 1596 hektár volt Hont vármegyében, ebből 1129 hektár jutott a termőszőlőknek, ide számítva a phylloxerától ellepett, de még termő területet is. A termő, egészséges szőlők területe 1065 hektár. Immunis homoktalajon csak 77 hektár fekszik, melyből 53 már termő szőlő. A nem immunis, vagyis agyagos, kavicsos, sziklás, televényes talajon fekvő hegyi szőlők legnagyobb részén most amerikai vesszőket találunk ; az így beültetett hegyi szőlők területe 1259 hektár, melyből 907 hektár termő, a többi új ültetés. A nem immunis hegyi szőlőkből már csak 146 hektáron van európai vessző, ebből is csak 44 hektár a termő egészséges szőlő, míg 62 hektár phylloxerától belepett, habár még termő, 40 hektár pedig még nem termő új szőlőterület. A nem immunis sík és lapály-szőlők sokkal alárendeltebb jelentőségüek a hegyi szőlőknél, területük összesen 116 hektár, melyből 21 európai és 95 amerikai szőlővesszővel beültetett. Az európai vesszőkkel beültetett szőlőkből csak hat hektár az egészséges termő terület, míg 13 még nem terem. Az amerikai alanyú oltványoknál 55 hektár a termő és 40 hektár az új szőlő. A szénkénegezést összesen 32 hektárnyi területen alkalmazták, a peronoszpora ellen pedig 1353 hektárt permeteztek meg. Szőlőbetegségek és rovarok a vármegye szőlőiben 1904-ben kárt nem tettek.

A szüret Hont vármegyében, 1904-ben 13.622 hl. mustot eredményezett ; a termelt bor összesen 12·261 hl. volt. Az átlagtermés hektáronként csak 7·67 hl. volt, a mi a Duna bal partjának 11·03 hl.-es és az ország 13·99 hl.-es átlagához viszonyítva, eléggé alacsony. E jelenség magyarázatát azonban sem a talaj, vagy az éghajlat alkalmatlan voltában, sem a gazdáknál kellő szakértelem és gondosság hiányában keresnünk nem szabad ; a bortermés alacsony átlagszámának más az oka. Hont vármegyének ugyanis a Dunán kitünő olcsó vizi útja van Budapest és Bécs felé egyaránt ; a Budapest és Bécs között naponként közlekedő személyszállító hajó is felveszi a gyümölcsszállítmányokat, a melyek ilyenképpen gyorsan, a vasúti szállítással járó költségek és nehézségek nélkül a fogyasztó piaczokra hozhatók. Nagy hasznot hajt a vármegyében, kivált annak déli részében, a csemegeszőlőnek a budapesti és bécsi piaczra való szállítása, a hol az árú biztos és jól fizető vevőre talál ; ez okból a vármegye szőlőtermésének tekintélyes részéből nem is készítenek mustot, hanem gyümölcsként adják el. 1904-ben 21.044 métermázsa szőlő került árúba, úgy, hogy az eladott szőlőmennyiség tekintetében Hont vármegye az országban harmadik helyen áll. Nagyobb mennyiséget csak Pest és Heves vármegyék hoznak forgalomba. A honti termés értékét 1904-ben az országos középponti statisztikai hivatal 887.878 koronára becsülte. Jó borokat termelnek Csalomián, Szobon, Apátiban, Paláston, Börzsönyön, Nagymaroson, és Túron, mely utóbbi vidék boráról már a régi mondás is így szól : »Túri bor, úri bor.«

A kisebb termelési ágak közül Hont vármegyében a méhészet érdemel említést, a mely eléggé kedvezően fejlődik, kiváltképpen azért, mert a vármegye legtöbb vidékén sok az akáczos és réti virág is elég bőven akad, hogy tavaszszal és őszszel bő legelőt találjanak a méhek. Az akáczvirágzás kedvező voltára nagy befolyással van az is, hogy a vármegye dombos-völgyes déli lejtőin a virágzás jóval korábban kezdődik, mint az éjszakiakon és így a virágzási idő jelentékenyen tartósabb. Az őszi méhlegelőnek szárazság következtében való ki nem fejlődése, miként az 1904-ben megesett, inkább csak a szakavatatlan méhészeket sújtja. Hont vármegyének Inám községében találjuk a legnagyobb méhtelepet, a melyet *Sötér* Kálmán, az országos hírű méhészeti szakíró alapított és fejlesztett a legmagasabb fokig. Kiválóan tudományos alapra helyezte egész telepét s a terményének

Méhészet.

híre a távol külföldön is jó, a hova évenkint sokat szállít. Általában azonban Hont vármegye egyes vidékein a méhészek szaktudása még hiányos. Pedig a kitünő akáczosok mellett a méhészet a vármegyében igazán igen magas fokra emelkedhetnék. Mutatja ezt az a körülmény is, hogy ott, a hol a földmívelésügyi miniszter méhészeti szakközege többször megfordult és tanácsait a gazdák követték, még kedvezőtlen esztendőkben sem pusztult a méhállomány. 1903-ban Hont vármegyében 1260 méhész volt, kik 1497 keretes kaptárban és 4200 köpüben levő méhcsaláddal méhészkedtek. A termelt méz 266.70 métermázsára rúgott, mely métermázsánként 84 koronával 22.402.80 korona értéket képvisel. A viasztermelés 1078 kg.-ot adott, melynek értéke körülbelül 2156 korona, úgy, hogy a méhészet összes hozama még kedvezőtlen évben is 24.558.80 koronát ért el, a mi elég szép eredmény. Utóbbi időben Egeg községben a keltéssenyv nevű ragadós betegség tizedelte meg a méhállományt, hasonlóképpen volt a korponai járás némely községében. A vármegye méhészetére jó hatással lesz bizonyára a palásti és füzesgyarmati mintagazdaságoknak méhészeti felszereléssel való ellátása.

Selyemtenyésztés.

A selyemtenyésztés Hont vármegyében aligha honosodik meg ; ma általában kevéssé számbavehető. Egyes helyeken kisérleteznek ugyan szederfák ültetésével és selyemhernyótenyésztéssel, de lényegesebb eredményeket e téren még nem értek el.

ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Szarvasmarhatenyésztés.

Hont vármegye legfontosabb állattenyésztési ága a szarvasmarhatenyésztés, mely tekintetben a vármegye előkelő helyet hódított magának az országban. A kis- és nagybirtokosok szarvasmarhái majdnem kivétel nélkül szépek és jól tápláltak. Régebben, harmincz-negyven év előtt nem így volt még, mert akkor vármegyeszerte a legelő tekintetében annyival igénytelenebb juhtenyésztés állott előtérben, mely a magas gyapjúárak mellett jó jövedelmet is biztosított. A szarvasmarhánál főképpen a magyar fajú tehén és ennek rosz keresztezései adták az állományt, melynek tejelési képessége és testnagysága egyaránt másodrendű volt. A tenyésztés rendszeres vezetésével akkor még nem is törődtek a vármegyében. A múlt század hetvenes évei végén mindez megváltozott, a mikor a gazdák megértették, hogy a tervszerűtlen tenyésztés nem hajt hasznot. Kénytelenek voltak belátni azt is, hogy a magyar fajú szarvasmarha, igénytelenségénél fogva, talán a régebbi viszonyok között megfelelhetett a követelményeknek, a modern gazdaságban azonban nagyobb tejelőképességű, gyorsabb növésű és hízlalásra alkalmasabb állatokra van szükség. Igy fordúlt azután a vármegye tenyésztőinek figyelme a nyugati szarvasmarha felé.

A vármegye szarvasmarhatenyésztésében igen fontos fordulópontot jelez az 1882. év, a midőn az újonnan alakúlt vármegyei gazdasági egyesület, már fennállása első idejében, erélylyel és lelkesedéssel karolta fel a szarvasmarhatenyésztést. Messze megelőzve az ország többi vármegyéit, azt tűzte ki czéljául a gazdasági egyesület, hogy a vármegye szarvasmarhaállományát a svájczi tájfajta behozatalával megnemesíti. A kivitel módját olyképpen szervezte az egyesület, hogy az -k-nak a tagoknak, a kik az egyesület útján szerzik be bikaszükségletüket, a vételárból 20%-ot enged és a vételár lefizetését részletekben is megengedi. Gróf *Chorinsky* Igó, *Nagy* Sándor és *Bolgár* János voltak azok a férfiak, a kik a vármegye gazdaközönségét ez irányú fáradozásaikkal örökös hálára kötelezték. A lelkes vármegyei gazdasági egyesület törekvése mind a vármegye törvényhatósági bizottsága, mind pedig a földmívelésügyi miniszter támogatásában részesült és így a siker is bizonyos volt. A birtokosok és a községek egyaránt siettek élni a gazdasági egyesület támogatásával és a kínált kedvezménynyel. A mozgalom első hónapjaiban 39 bikát osztottak ki. Az egyesület azonban ezután sem hagyta el a szarvasmarhatenyésztés különös gondozását és az apaállatok vételének állandó közvetítése mellett, marhakiállítások és díjazások rendezésével is fokozta a tenyésztési kedvet. E törekvések gyökeres változást eredményeztek Hont vármegye marhaállományában. A magyar fajú szarvasmarha lényegesen háttérbe szorúlt ; ma az egész állománynak alig egy harmadát teszi és főképpen csak igásökörként fordúl elő. Magyar fajú tenyészet pedig a vármegye területén általában nincsen ;

e helyett a berni és siementhali szarvasmarhatenyészetet űzik, a felső vidéken pedig a pinzgaui van előtérben. A szép vörös-tarka marha tetszik kiváltképpen a gazdának, míg a siementhali fajnak sárgás változata alig mondható népszerűnek. Kuhlandi és kevés borzderes marha is van a vármegyében, de csak nagyobb birtokosoknál. A vármegye szarvasmarhatenyésztésének fejlettségét és gondozottságát leginkább az mutatja, hogy a piros-tarka marhának czéltudatos neveléséből különleges tájfaj alakult ki, melyet *ipolyvölgyi tájfajtának* neveznek. Oláh Dezső állattenyésztési felügyelő ezen ipolyvölgyi tájfajtát így határozza meg: »Ipolyvölgyi tájfajtába sorolhatók azon állatok, melyek a berni és siementhali keresztezésből származnak, színük rendesen piros-tarka és pedig inkább a sötét-piros felé hajló, a fej fehér és helyes arányú, nagy, barátságos szemekkel; a tehenek szarvai kis csákók, a bikáé lapított és oldaltálló csutak alakúak, a szutyak hamvas-fehér, a tehén nyaka lebbenyes, a test hosszú, öblös, a mar és hát széles, a kötés többnyire helyes, a tar egyenes, elvétve tornyos, a lábak zömök, erősek, a széles test alatt egymástól távol állanak. A szarv és köröm halványsárga. Gyors fejlődésű állatok s úgy tejelési, mint igavonásra és hízlalási czélokra igen alkalmasak.«

A vármegye szarvasmarhaállománya 35.144 darab, melyből már 25,000 körülbelül nyugati fajta, míg magyar fajta csak mintegy 10,000 darab van. Számszerűleg is elég szép a fejlődés, a mennyiben húsz év előtt a vármegye körülbelül csak 31,560 darabot számlált. Egyébként újabban a Hont vármegyei szarvasmarhatenyésztés bizonyos aggályos tünetet is mutat, a mennyiben az ipolyvölgyi kitünő tájfajta keresletének erős megnövekedése a vármegye tenyészanyagát csökkenéssel fenyegeti, a mit minden eszközzel meg kell akadályozni.

Sajnos, azt a sok jót, a mit a vármegye szarvasmarhatenyésztéséről mondottunk, nem ismételhetjük a lótenyésztésre vonatkozólag. Már csak a nagyban való tenyésztéshez szükséges nagy legelőterületek hiánya következtében is, a lótenyésztés Hont vármegyében kezdettől fogva kisebb jelentőségű a szarvasmarhatenyésztésnél. Az állományt főképpen a gazdaságban igás lovakként szolgáló tenyészkanczák ivadékai adják. Ipolyság, Garamkissalló, Ipolypásztó, Korpona és Füzesgyarmat: ezek az állami fedeztetési állomások. Ezenkivül nehány nagyobb birtokosnak van magánménje és a gazdák körében is több mén nyer a lótenyésztési bizottság részéről tenyészengedélyt. Lótenyésztés

A vármegye lóállománya általános faji jelleget nem mutat. A sok évi egyenlő apaállat után következtetve, az angol félvér, Gidran és lipizzai fajták a túlnyomók. Az Ipoly és Szekincze völgyében levő kisbirtokosok igen értékes lóanyaggal rendelkeznek. A nagyobb birtokosok, mint Ivánka László, gróf Wilczek, Bartakovics, Bossányi, inkább a telivér-tenyésztést kedvelik. Újabban a vármegye lótenyésztése terén bizonyos visszafejlődés nyomai is észlelhetők. Ennek nem utolsó oka éppen a szarvasmarhatenyésztés igen nagy fejlődésében keresendő. A vármegye viszonyai között ugyanis a szarvasmarhatenyésztés általában jövedelmezőbb a lótenyésztésnél és igy a szarvasmarha előtérbe nyomulása okozza nagy részben a lótenyésztésnek másodrendű szerepre való szorítását. A vármegye lóállománya körülbelül 11.953 darabot tett ki 1904-ben. Ebből az oroszlánrész a szobi, ipolysági és báti járásokra jutott.

A mint már az eddig mondottakból is következik, a juhtenyésztés inkább a multé. Mielőtt a vármegyében a szarvasmarhatenyésztést jobban felkarolták, a juhtenyésztés jelentősége elsőrendű volt, mert az extenziv gazdálkodás és a kevés takarmánytermelés mellett ez felelt meg leginkább a viszonyoknak. A tagosíttatlan határok jó legelőin a juhtenyésztés szépen virágzott és a magas gyapjuárak mellett igen jövedelmező is volt. Mindenekelőtt a gyapjuárakban bekövetkezett sülyedés, továbbá a legelők tagositása és egyéb körülmények vezettek e tenyésztési ág elhanyagolásához és háttérbe szorulásához. A juhtartás helyét mindenfelé a szarvasmarhatenyésztés foglalta el. A tenyésztett fajokat tekintve, a vármegye felső részén a raczkajuhot, az alsóbb vidéken pedig a merinó keresztezését tartják a különféle angol fajtákkal. A vármegye felső vidékén a juhászatot tejelési szempontból űzik, sajtot és vajat termelnek saját használatra és eladásra. A délre fekvő vidékeken inkább a gyapju- és hustermelést tekintik lényegesebbnek a juhtenyésztésnél. A juhállomány a vármegyében körülbelül 57—58 ezer darab között ingadozik. A legjelentékenyebbet az ipolysági járásban találjuk. Juhtenyésztés.

A sertéstenyésztés eléggé virágzó a vármegyében. Több akadálylyal kell ugyan ennek a tenyésztési ágnak is megküzdenie; nevezetesen csökkenti az állományt a Sertéstenyésztés.

vármegyében meg nem szünő sertésvész. Nagy baj, hogy a vármegyében a sertéstenyésztés nem tud egészen kielégítő eredményeket felmutatni; ennek egyik főoka, hogy a községi sertéscsordákból sokszor hiányzik a kellő számu kan, vagy ha van is, az nem felel meg a követelményeknek. Mindamellett a vármegye sertésállománya mégis gyarapszik, mert a nagy- és kisgazdák egyaránt belátják, hogy e tenyésztési ág szép jövedelmet biztosít az azzal foglalkozóknak. A hazai fehér kondorszőrű faj az elterjedtebb, újabban kiváltképpen ott, a hol tehenészet van. Nagyon terjednek még a gyorsan fejlődő angol fajták is. Figyelemreméltó kisérleteket végez özv. Szabadhegyiné a törzskönyvezett szerbfajú sertéssel, melyet nagyban tenyészt, főképpen azért, mert e fajnak állítólag nagyobb az ellenállási képessége a sertésvészszel szemben. A nevelt egyedek igen szépek, de a sertésvész ellen való nagyobb ellenállási képességük eddig nem bizonyult be. A vármegye sertésállománya 24.539 darab ; ezek nagyrésze a sertésekben gazdag szobi járásban van. Az ipolysági és a báti járásokban találunk még jelentékenyebb sertésállományt, míg a hátralevő két járásban kevesebb a sertés.

Kecsketenyésztés.

A vármegye kecskeállománya valamivel több 300 darabnál ; ennek azonban nem nagy a jelentősége. Néhány kis gazda és béres gazdaságában jut e tenyésztési ágnak némi jelentősége.

Baromfitenyésztés.

A baromfitenyésztés eléggé virágzó Hont vármegyében és a mennyiben a mindig nagyon ingadozó és sokszor megbízhatatlan adatokból megállapítható, 48,917 tyúk, 15,911 lúd, 3275 kacsa, 678 pulyka és 2776 galamb van a vármegye területén. Igen sokat lendítene a megye baromfitenyésztésén egy tojás- és baromfiértékesítő szövetkezet létesítése, a mi sajnos, eddig még hiányzik. A nemesebb baromfi tenyésztése iránt a vármegyében nem nagy az érdeklődés és csak elvétve kisérleteznek fajbaromfi meghonosításával.

Gazdasági hitelügy.

A vármegye gazdáinak hiteligényeit az Ipolysági Takarékpénztár, a Selmeczbányai Takarékpénztár, a Selmeczbányai Népbank, a Bakabányai Kölcsönös Segélyző-Egyesület, a Mikolai Takarékpénztár, a Nagymarosi Takarékpénztár és az Ipolysági Népbank elégítik ki.

Ezek mellett azonban újabban már *hitelszövetkezetek* is kezdenek alakulni a vármegye területén. Az 1905. év végén ezek száma összesen nyolczra emelkedett. A következő községekben van már hitelszövetkezet : Bát, Csáb, Drégelypalánk, Ipolynyék, Ipolyság, Kemencze, Nagycsalomia, Palást és Szalka. Legnagyobb a báti hitelszövetkezet, mely az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja és 1904-ben 660,631 korona 32 fill.-nyi összforgalmat mutatott fel. Az eddig létesült hitelszövetkezetek azonban még távolról sem elégítik ki a kisebb gazdák összes hiteligényeit és igy a hitelszövetkezetek alakítását még nagyobb mérvekben kell folytatni.

Fogyasztási és tejszövetkezetek.

A vármegyében a szövetkezeti mozgalom súlypontja a *fogyasztási értékesítő szövetkezetek* alakításában van. Az 1905. év végén már tizenhárom szövetkezet működött a vármegye területén önállóan és négy szövetkezeti fiók a szövetkezetek székhelyén kivül. A következő községekben van fogyasztási szövetkezet : Csáb, Csall, Drégelypalánk, Felsőszemeréd, Felsőtúr, Ipolybalog, Ipolynyék, Kemencze, Kóvár, Letkés, Magasmajtény, Palást és Visk. Fogyasztási szövetkezeti fiókok működnek : Horváti, Ipolyvecze, Szalatnya és Szentantal községekben.

Tejszövetkezetek alakítása iránt a vármegye területén, sajnos, eddig csak kevés érdeklődés mutatkozott ; mindössze is csak négy van eddig. Pedig oly vármegyében, melynek szarvasmarhatenyésztése ezen a magas fokon áll, igen nagy jelentőség jutna ezeknek a szövetkezeteknek. Nagyobbarányú tejszövetkezet van Kemenczén, mely 1902-ben alakult és 1905 végén negyvenkilencz tagot számlált száztiz üzletrészszel. Évi forgalma 34—35 ezer korona. 1905-ben tehenek vásárlására 20,000 korona államkölcsönt kapott. Tejszövetkezet van még Bát, Felsődacsólam és Füzesgyarmat községekben. A szövetkezetek az 1903. évben összesen 22,300 kg. vajat termeltek.

A Hont vármegyei Gazdasági Egyesület.

A vármegye gazdaközönségének egyesületi életében a Hont vármegyei Gazdasági Egyesületnek van nagy jelentősége. 1882-ben Chorinsky Igó elnöklete alatt kezdte meg áldásos működését, melynek eredményeivel már volt alkalmunk a vármegye mezőgazdasági viszonyai ismertetésénél többször találkozni. Az egyesület jelenleg Ivánka István elnöklete alatt működik és az 1905. év végén 262 tagot számlált. Bevételeit az 1906. évi költségvetése 6214 koronával, kiadásait pedig 7050 koronával irányozza elő, a miből eléggé kitűnik, hogy anyagi tekintetben a Hont vármegyei Gazdasági Egyesület nincs megfelelő helyzetben.

Az egyes termelési ágak különös istápolására alakult egyesületek közül a felsőhontvármegyei fatenyésztési egyesület, valamint a nagymarosi gyümölcs- és szőlészeti egyesület érdemelnek különösen említést, mert az azok körébe vágó termelési ágak felkarolása körül igazán elsőrendű érdemeket szereznek. Egyéb gazdasági egyesületek.

Gazdakör eddigelé csak Ipolyreczén, Visken és Paláston van.

A vármegye munkásviszonyainak és a szegényebb gazdák helyzetének javítására a vármegyei gazdasági egyesület fejt ki dicséretes munkásságot. Mindenekelőtt, igen helyesen, a szakértelem és a szükséges gazdasági ismeretek terjesztésével igyekszik a kisgazdát jobb megélhetéshez juttatni. Említésre méltók a háziiparnak a vármegye népessége között való meghonosítására irányuló törekvések is. E tekintetben a honti kákafonás jó hírnévnek örvend máris, azonban a lakosság, sajnos még nem mutat ez iránt elég érdeklődést, holott iparvállalatok híján ez volna leginkább hivatva tél idejére a népességnek foglalkozást és keresetet biztosítani. A Nagymaroson rendezett kosárfonási tanfolyam az 1905. évben szép eredménynyel járt, a mennyiben 72 tanuló összesen 2151 darab gyümölcs- és szőlőszállító kosarat készített. Háziipar.

A földmíves nép szellemi műveltségének és olvasmánynyal való szórakoztatásának ügyéről is már történt gondoskodás. A vármegye területén ugyanis 18 népkönyvtár működik, melyek összesen 3731 kötetet foglalnak magukban. A következő községekben van népkönyvtár : Apátmarót, Bakabánya, Bori, Felsőrakoncza, Felsőszemeréd, Felsőterény, Ipolypásztó, Kisgyarmat, Leléd, Nagypeszek, Szalka, Szob, Szokolya, Tergenye, Teszér, Vámosmikola (kettő) és Zalaba. Népkönyvtárak.

A mezőgazdasági munkások anyagi helyzete Hont vármegyében, sajnos, nem mindenben mondható kielégítőnek. Az évszaki férfi napszámbérek általában mögötte maradnak a Duna balpartján szokásos napszámbéreknek. Az egyes járások közül általában a báti járás mutatja a legalacsonyabb béreket. A női és gyermek napszámbérek aránylag valamivel jobbak. Egyébként az 1905. év az előző évekkel szemben némi emelkedést mutat a napszámbérek tekintetében. A földmívelésügyi miniszter újabban a munkások részéről munkában eltöltött napokra is kiterjesztvén az adatgyűjtést, most már lehetővé válik annak a megállapítása is, hogy a mezőgazdasági napszámból élők évenkint mennyit keresnek átlagosan. E tekintetben Hont vármegye eléggé kedvező képet nyújt az alacsonyabb bérek mellett is. A napszámosoknak munkában eltöltött ideje ugyanis, az ország számos más vidékéhez viszonyítva, kedvezően alakul és így a napszámosok évi keresete az országos átlag fölé emelkedik. A mezőgazdasági munkások helyzete.

A vármegye területén levő nevezetesebb gazdaságok leírását az alábbiakban adjuk :

Alsózsemberi gazdaság. Schrank Salamon tulajdona. Területe 1040 m. hold. Ezenkívül Komárom megyében. Norfolki rendszer, főképp búza-, rozs-, árpa- és zab-, továbbá vörös lóhere-, bükköny-, nyulszapuka- és takarmányrépa-termeléssel. Nyugati fajta szarvasmarhatenyésztés. Juhállomány : német fajta. Az erdők főképp cser-, tölgy- és gyertyánfából állnak és tűzi-, valamint gazdasági szerszámfát szolgáltatnak. Az uradalom kiváló gyümölcsészettel rendelkezik, mely főképp almát, körtét, diót és szilvát termel. A munkaerőt helyben szerzi be. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 80 fill. — 1 korona 50 fill., nőknél 60 fill. — 1 korona. Átlagos földhaszonbér kicsinyben 25 korona, nagyban 15—20 korona.

Bozóki uradalom. Az esztergomi papnövelde tulajdona. Területe : 8567 kat. hold. Hozzátartozik : Bozók, Bozókalsók, Terpény, Litva, Kecskevarbók, Csákvár, Unyad, Alsólegénd, Felsőlegénd, Szénavár, Alsóbágyon, Felsőbágyon, Szelencz, Magasmajtény, Bozóklehotka, Alsórakoncza. Ezenkivül Nyitra, Esztergom és Abauj vármegyében belterjes váltógazdaság, melynek főterményei : búza, rozs, árpa, zab, maglóher és borsó. Szarvasmarhatenyésztés : vöröstarka korponai tájfajta. Lótenyésztés kisebb mértékben. Rambouillet-juhok tenyésztése. Az uradalom nagyobb erdőterülettel rendelkezik, mely főképp bükk, cser, gyertyán és tölgyállományt tartalmaz. Üzemrendszer a 60—100 éves forda. A fát főképpen vasúti talpfa, telegráfpózna és szőlőkaró, részben pedig tűzifaként értékesítik. Az uradalom jelentékeny gyümölcstermeléssel is foglalkozik ; főképpen szilvát és almát termelvén. Szénaváron, Litván és Bozókon egy-egy 2 pár kővel parasztőrlésre berendezett, Unyadon pedig egy hengerrel finom őrlésre berendezett vízimalom képviselik a mezőgazdasági ipart. A munkáskezek szerzése az amerikai kivándorlás következtében nehéz. A földhaszonbér kicsinyben 10—12 korona, nagyban pedig 5—8 korona.

Dacsókeszii gazdaság. Hell Jenő tulajdona. Területe 1100 m. hold, ebből 300 hold erdő. Nyolczas vetésforgó szerint kezelt gazdaság, melynek főtermékét a gabona-

félék teszik, 12 igásökör; kisebb tejgazdaság, sertés- és juhtenyésztés (600 db.). A gazdaság piacza Balassagyarmat. Az erdőt a szükséghez mérten vágják. Átlagos napszámbér férfiaknál 1—2 korona, nőknél 80 fillértől 1·60 koronáig. A földhaszonbér 10—20 korona között váltakozik.

Deméndi gazdaság. Jancsó Kálmán tulajdona. Területe 800 m. hold. Szabad váltógazdaság, melyben főképp lóherét, luczernát, baltaczimet és répamagot termelnek; emellett nagyobb kiterjedésű máktermelés is van. Szarvasmarhatenyésztés: fehér erdélyi és vöröstarka. Bergshirei és mangalicza keresztezésű sertéstenyésztés. A gazdaságban nagyobb tyúkászat van, minek következtében nagy mennyiségben árúsít tojást. Eladási piacza főképp Bécs. Gazdasági gépek közül gőzcséplővel és sorvetőgéppel rendelkezik. A férfi napszám 80 fillér és 5 korona, a női napszám 60 fillér és 2 korona közt váltakozik. Az átlagos földhaszonbér 15 korona.

Deméndi gazdaság. Özv. Paczolay Jánosné és özv. Szabadhegyi Zoltánné tulajdona. Területe 720 kat. hold. Szabad gazdaság, főképp búza-, rozs- és árpatermeléssel és csekély lóállománynyal. Fehér és tarka, továbbá siementhali szarvasmarhatenyésztés. Juhtenyészet 300 drb. Szerb sertéstenyésztés. 70 méhesaládból álló méhészet. Napszámbérek férfiaknál 1—3 korona, nőknél 80 fill. — 2 korona között.

Deméndi gazdaság. Toldy Zsigmond tulajdona. Területe 796 kat. hold. Üzemrendszer: hatos vetőforgó. Főtermények: búza, árpa, rozs, lóhere, luczerna, bükköny, kukoricza és burgonya. Ezenkivül a gazdaság czukorrépát is termel. Lótenyésztés: angol félvér; szarvasmarhatenyésztés. Különböző fajta 600 drb. juh. Bergshirei sertések. Méhészet 24 kaptár. Vadászat őzre, nyúlra, fogolyra és fáczánra. Az erdők húsz éves forda szerint kezeltetnek. Mezőgazdasági gépek: gőzcséplőgarnitura és sorvetőgép. Átlagos munkabérek: férfiaknál 60 fillér — 2.40 kor., nőknél 50 fillér — 1.80 korona. Az átlagos haszonbér 15 korona.

Drégelypalánki uradalom. Az esztergomi érsekség tulajdona. Javadalmas: Magyarország herczegprimása. Hozzátartozik: Bajta, Berneeze, Börzsöny, Drégelypalánk, Füzesgyarmat, Garamkövesd, Hidvégh, Hont, Kemencze, Kisölved, Leléd, Szalka, Szalkaszekeresd és Szete. Az uradalom 20.462·8 kat. holdnyi kiterjedésű. Ezenkivül Esztergom, Komárom, Bars, Nógrád, Trencsén, Nyitra és Pozsony vármegyékben. Hetes vetésforgó szerint kezelt belterjes gazdaság. Főterményét a gabonaneműek képezik, emellett takarmányféléket és kapásnövényeket termel. Nagyobb területet foglal el a czukorrépatermelés és Kemenczén a dohánytermelés. A lóállomány muraközi fajta, a szarvasmarhaállomány magyar. Van nagyobb Rambouillet-juhtenyésztés is. A nagyobb kiterjedésű erdőségek 80 éves forda szerint kezeltetnek, a sarjerdő 40 éves forda szerint. Az erdőállomány főképp tölgy, bükk és cser, kisebb mennyiségben előfordul a gyertyán és akácz. Átlagos napszámbér férfiaknál 2 korona, nőknél 1.20 korona.

Egyházasnényei gazdaság. Róth Gyula tulajdona. 900 magy. hold. Főképp a gabonatermelésre helyez súlyt, melyből nagyobb mennyiségben termel búzát, árpát, rozsot és zabot, 10 igáslóval és 2 urasági lóval rendelkezik. Jármosökrei magyar fajták; a szarvasmarhatenyésztés siementhali. A gazdaság a munkaerőt a környéken szerzi be. Átlagos napszámbérek: férfiaknál 1 korona — 1 korona 20 fillér, nőknél 80—90 fillér. Átlagos földhaszonbér 15—20 korona.

Egyházmaróti gazdaság. Bartakovics Ágost örököseinek tulajdona. Kiterjedése 1000 m. hold. Főterményei búza, árpa, rozs, továbbá a takarmányneműek közül vörös lóhere és luczerna. Üzemrendszere a hatos vetésforgó. Jelentékeny nyugati fajta szarvasmarhatenyésztés, napi 200 liter tejtermeléssel, melyet nagyrészben vajnyerésre fordítanak és a Magyar Mezőgazdák Vásárcsarnokellátó Szövetkezete útján értékesítenek. Lótenyésztés félvér és telivér angol.

Felsőfegyverneki gazdaság. Szulyovszky Aurél tulajdona. Területe 800 hold. Ezenkivül Bars vármegyében belterjes gazdaság, főképp búza-, rozs-, árpa- és zab-, továbbá tengeri- és takarmányrépa-termeléssel. Czukorrépatermelés, melyet az oroszkai czukorgyárban értékesítenek. Siementhali szarvasmarhatenyésztés; a tej a füzesgyarmati tejszövetkezet útján kerül eladásra. Juhtenyésztés: angol keresztezés. Mangalieza sertéstenyésztés. Gazdasági gépek közül említendők egy 8 lóerejű Clayton és Shuttleworth-féle cséplőgarnitura, vető- és szecskavágó-, továbbá kaszálógépek. A munkaerő beszerzése csak részben történik helyben. Napszámbérek: férfiaknál 80 fillér — 3 korona, nőknél 60 fill. — 2 korona 40 fill. Az átlagos földhaszonbér 20—24 korona.

Felsőfehérkúti gazdaság. Laszkáry Pál tulajdona. 1000 hold. Hozzátartozik: Felsőfehérkút és Ebeczke. Szabad gazdálkodással kezelt külterjes gazdaság; részben norfolki vetőforgó. Főterménye a búza; ezenkivül nagyobb mennyiségben termel tengerit, lóherét, nyulszapukát, luczernát és burgonyát. Szarvasmarhatenyésztése: siementhali; napi 100 liter tejtermelés, mely legnagyobbrészt vajjá feldolgozva, Balassagyarmaton kerül elárusításra. Az uradalom lótenyésztése lippizai fajta. Ezenkivül van fésűs juhtenyésztés és yorkshirei sertéstenyésztés. Nagyobb súlyt helyez az uradalom a baromfinevelésre is. Az erdőállomány főképp tölgy- és bükkfa, kisebb része cserfa; a tölgyfát épületfa, a többit szerszámfa alakjában értékesítik. Az erdő 80 éves forda szerint kezel-

tetik. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 1 korona 20 fillér, nőknél 80 fillér. Átlagos haszonbér 10—16 korona.

Felsőszemerédi uradalom. Gróf Steinlein Ottó tulajdona. Bérlője gróf Wilczek Vilmos. Hozzátartozik Felsőszemeréd, Szárd és Horváti. Kiterjedése 3000 m. hold. Kötött, agyagos talajú terület, mely négyes vetőforgó szerint műveltetik. Főtermények : búza, árpa és tengeri, továbbá lóhere, bükköny, luczerna és csalamádé. Czukorrépát az oroszkai czukorgyár részére termel az uradalom. A gyümölcstermelés főképp almát, körtét és szilvát produkál. Az erdő 40 éves forda szerint kezeltetik. A tehenészet nyugati fajta, míg az igásökrök vegyesek. Van félvér-ménes. Az ardennesi tenyészettel most kisérleteznek. Juhtenyésztés : merino. A helybeli munkaerő nem elégséges, hanem Barsból és Zólyommegyéből kell hozatni a munkások nagy részét.

Felsőszemerédi uradalom. Ivánka László tulajdona. Hozzátartozik : Felsőszemeréd, Alsószemeréd, Magyarád, Tompa, Horváti, Ipolyság, Kistúr, Középtúr, Sirák, Kőkeszi, Gyürki és Szárd. Azonkivül bérlet : Szalatnya, Ipolyvecze, Ösöd, Palást, Nyék, összesen 4000 m. holdnyi terjedelemben. Ezenkivül Fehér vármegyében .Legnagyobbrészt szántóföld, mely a norfolki és ötös forgó szerint műveltetik és melynek főterményei a búza, árpa, rozs és zab, a takarmánynövények közül luczerna, lóhere, nyúlszapuka és csalamádé állnak előtérben. Az uradalom nagyobbmennyiségű czukorrépát termel az oroszkai czukorgyár részére, valamint dohányt a budapesti beváltóállomás részére. Nyugoti telivér tehenészet és 70 drb borzderes. Bikatenyésztés nyugoti és siementhali. Magyar fajta igásökrök. Lótenyésztés : angol félvér. Juhtenyésztés : magyar fésüs. Sertéstenyésztés : kisebb mértékben magyar mangalicza fajta. A munkaerőt az uradalom főkép Felső Hontból és Zólyom vármegyéből szerzi be. Kiváló mintagazdaság.

Felsőszúdi uradalom. Sembery István és családjának tulajdona, 1678 hold. Hozzátartozik : Szúdmarót, Egyházmarót. Ezenkivül Nógrád vármegyében. A birtok beosztása csak most van folyamatban.

Ipolybalogi gazdaság. Huszár Aladár tulajdona. Hozzátartozik Ipolybalog és Magasmajtény. Kiterjedése 1800 magyar hold, a miből 730 hold erdő, 600 hold szántóföld, a többi rét, legelő és kert. A birtok jelenleg bérben van.

Ipolykeszii gazdaság. Kondor József tulajdona. Területe 700 m. hold. Ötös vetőforgó szerint mívelik és a búzán és árpán, valamint takarmányneműeken kívül nagyobb mennyiségben termel mákot, melyet a külföldön értékesít. Szarvasmarhatenyésztés : nyugati fajta, az igás ökrök pedig magyar fajták. Lótenyésztés félvér. Nagyobbméretű baromfitenyésztése is van. A gazdaság mezőgazdasági gépekkel is fel van szerelve. A munkaerőt nagyrészt a vármegye felső részeiből szerzi be. Az átlagos napszámbérek : férfiaknál 1—2 korona 40 fillér, nőknél 70 fill. — 1 korona 60 fillér. Átlagos földhaszonbér 20—24 korona.

Ipolyszécsénkei uradalom. Gróf Somsich Ödön tulajdona. Kiterjedése 2300 m. hold. Négyes vetőforgó szerint mívelt, intenziv gazdaság, főkép árpa-, búza , lóhere- és czukorrépatermeléssel. Az éjszakibb vidéken a czukorrépatermelés hiányzik és a zabot nagyobb mértékben termelik. Lótenyésztés : főképp igáslovak. Szarvasmarhatenyésztés : siementhali, az igásökrök magyar fajták. Rambouillet-juhtenyésztés. Sertéstenyésztés : mangalicza. Szőlészet : felújított amerikai ültetvény. Újabban a gyümölcstermelést is felkarolta az uradalom, főképp jó minőségű almát termelvén nagyobb mennyiségben. A munkaerőt az uradalom nagyrészt helyben szerzi be. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 60 fill. — 1 korona 60 fill., nőknél ugyanaz.

Kemenczei gazdaság. Aczél József tulajdona. Hozzátartozik : Kemencze és Perőcsény. 600 hold. Négyes forgó szerint kezelt gazdaság, mely főképp gabonaneműeket, ú. m. búzát, sörárpát és zabot, e mellett pedig czukorrépát is termel. Lótenyésztése amerikai fajta. A szarvasmarhatenyésztés siementhali. Van a gazdaságban kisebbszerű yorkshirei sertéstenyésztés is. Az erdőállomány főképp tölgy- és bükkfát szolgáltat. A kertészetre a gazdaságban nagy súlyt helyeznek és főképp nagy mennyiségű diót, ezenkivül almát és körtét is termelnek. A mezőgazdasági ipart egy háromjáratú hengermalom képviseli, mely gőzerőre van berendezve. Az átlagos napszámbérek : férfiaknál 1—2 kor., nőknél 70 fillér — 1 korona 60 fillér.

Kiscsalomiai gazdaság. Kondor Emil tulajdona. Területe 1380 m. hold. Hármas vetésforgó szerint kezelt intenziv gazdaság, melynek főterményei a gabona mellett a repcze, lóhere, luczerna és bükköny, továbbá nagyobb mennyiségben a mák. Lótenyésztés : félvér. Igásökrök magyar fajták, a tehenészet, mely napi 200 liter tejet termel, tarka. Juhtenyésztés : merino. Az erdő 20 éves forda szerint kezeltetik. Gazdasági gépek : egy $2^1/_2$ lóerejű benzinmotor, nyolczas Clayton-féle cséplőgép, 4 vetőgép. A munkaerőt főképp helyben szerzik be. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 80 fill. — 2 korona, nőknél 60 fill. — 1 korona 20 fill. Az átlagos földhaszonbér : 16—24 kor.

Kiskerecskényi gazdaság. Mailáth István örököseinek tulajdona. Hozzátartozik : Kiskerecskény és Nagykerecskény. Kiterjedése 800 kat. hold. A birtok bérbe van adva.

Kiskerecskényi gazdaság. Ordódy Lajos és László tulajdona. Kiterjedés 803 m. hold. Ezenkivül Borsod és Bars vármegyékben. Négyes vetőforgó szerint kezelt belterjes gazdaság, búza-, rozs-, árpa- és kukoriczatermással. A gazdaság fajburgonyát is termel.

Lótenyésztés : arab és angol félvér. Szarvasmarhatenyésztés : berni fajta, évi 40.000 liter tejtermeléssel, mely Léván kerül eladásra. Az erdők 40 és 50 éves forda szerint kezeltetnek és főképp tölgy-, cser- és akáczállományt tartalmaznak. A szőlészet is jelentékeny. A kertészet részben mezei kertészet, zöld borsó-, hagyma, stb. termeléssel, részben pedig gyümölcskertészet. A gazdaság gépekkel jól fel van szerelve és a vármegyei gőzekeszövetkezetnek is tagja. Az átlagos napszámbérek férfiaknál 80 fill. — 2 korona 80 fill., nőknél 48 fill. — 1 korona 40 fill. Átlagos földhaszonbér 18 korona.

Kiskéri gazdaság. Gróf Mailáth György tulajdona. Ezenfelül Bars, Nyitra, Baranya és Pozsony vármegyékben, továbbá Szlavoniában. Kiterjedése 805 magyar hold. Előtérben a szemtermelés áll. Norfolki négyes szerint kezelt gazdaság. Lóállomány 25 drb, túlnyomóan nehéz magyar. Szarvasmarhatenyésztés : felerészben vegyes, felerészben bonyhádi siementhali. Sertéstenyésztés : yorkshirei. A tejgazdaság napi termelése 200—280 liter, piacza Léva. Szöllőtermelés és kertészet házi szükségletre. A gazdaság területén van gőzmalom és elsőrendü mészkőbánya. Gépek : két nyolcz- és hat lóerejü gőzgép, két két arató- és fűkaszáló gép. A munkaerőt a környékből szerzik be. Napszámbér férfiaknál 1 korona — 2 korona 30 fillér, nőknél 60 fillér — 1 korona 80 fillér. Az átlagos földhaszonbér 16 korona. A gazdaságot ezidőszerint Razgha Ernő bérli.

Kőkeszii gazdaság. Méhes Sándor tulajdona. Hozzátartozik : Kőkeszi, Nagycsalomia, Ipolykeszi. Kiterjedése 500 m. hold. Szabad gazdaság. Magyar igás ökrök és berni tehenészet, napi 100 liter tejtermeléssel. A munkaerő beszerzése helyben történik. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 1 korona — 1 korona 20 fill., nőknél 80 fill. — 1 kor. Az átlagos földhaszonbér 14 korona.

Ledényi uradalom. Gróf Ledebúr tulajdona. Kiterjedése 2866 kat. hold. Hármas nyomású gazdaság, melynek főterményei búza, árpa és zab. Lótenyésztés : magyar fajta. Szarvasmarhatenyésztés : pirostarka. Az uradalom erdeinek állománya főképp bükk, tölgy és gyertyánfa. A fa értékesítése főképp vasúti talpfák alakjában történik.

Lontói uradalom. Thék Endre tulajdona. 1300 magyar hold. Előtérben a szemtermelés áll. Az uradalom jelentékenyebb ló- és szarvasmarha-állománynyal rendelkezik. A sertéstenyésztés részben magyar, részben angol. A borászat főképp asztali borok előállítására irányul. Gyümölcsészet is van az uradalomban, mely jóminőségű almát termel nagyobb mennyiségben. A munkaerőt a környékről szerzi az uradalom. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 1 korona 60 fill. — 2 korona 50 fillér, nőknél 1 korona — 2 korona. Átlagos földhaszonbér 30 korona.

Lukanényei uradalom. Báró Majthényi László tulajdona. Hozzátartozik : Lukanénye, Letenye, Fehérkút, Havasnénye, Bátorfalu, Újfalu, Illési puszta, Szelény, Szirák, Terbejen, Kőkeszi, Haraszti, Kis- és Nagycsalomia, Kóvár, Kapasz-puszta, Alsó- és Felsőnyék, Ipolyvecze és Tompa, Haraszti. Területe 6500 hold. A birtok bérbe van adva. A vármegyeszerte divó rendes terményeken kivül dohányt és czukorrépát termel nagyobb mennyiségben. Jelentékeny állattenyésztéssel is bir. A szőlőt részben musttá dolgozzák fel, részben pedig mint csemegeszőlőt értékesítik. Az átlagos napszámbérek : férfiaknál 1 koronától 1 korona 60 fillérig, nőknél 88 fillértől 1 korona 20 fillérig. Átlagos földhaszonbér 16—32 korona.

Magyaradi gazdaság. Özv. báró Nyáry Adolfné tulajdona. 710 magy hold. Hármas nyomású rendszerrel kezelt gazdaság, mely a rendes terményeken kivül repczét is termel. Szarvasmarhatenyésztése magyar és pirostarka fajta. A munkaerőt a közeli falvakból szerzi be. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 1—2 korona ; nőknél 60 fillér — 1 korona.

Magyaradi uradalom. Somogyi László tulajdona. Nagysága 1200 m. hold. Hármas vetőforgó szerint kezelt belterjes gazdaság lóhere-, luczerna-, nyulszapuka- és repczetermeléssel. Magyar fajta igásökrök és siementhali keresztezésű szarvasmarhatenyésztés. A gazdasági munkaerő beszerzése helyben történik. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 60 fill. — 2 korona, nőknél 50 fill. — 1 korona 40 fill. Átlagos földhaszonbér 16 korona.

Nagycsalomiai gazdaság. Bolgár János tulajdona. 500 magy. hold. Nógrád vármegyében is. A feketeföldön hatos forgó, a homokos területen hármas nyomású gazdaság. Főterményei : búza, rozs, tengeri, takarmányrépa, lóhere és luczerna. Régebben czukorrépát is termelt a gazdaság, újabban azonban a magas napszámbérek folytán ez már nem fizeti ki magát. Lótenyésztése angol, utóbb arabbal keresztezve. Szarvasmarhatenyésztése berni és siementhali keresztezés, napi 80—100 liter tejtermeléssel. A juhtenyésztés főképp hazai fésűs gyapjas állatokat nevel. A sertéstenyésztés, mely a gazdaságban kevésbbé jelentékeny, hazai kondorszőrű tenyésztés. A birtokon különféle fajbaromfit is nevelnek. Kisebb arányu méhészet is van. Az erdők 12 éves forda szerint kezeltetnek és főképp tűzifa és szőlőkaró alakjában értékesítik a nyert famennyiséget. A borászat jelentékeny. A gazdaság sok gyümölcsöt, főképp almát, körtét, cseresznyét és szilvát termel. Átlagos napszámbérek : férfiaknál 80—220 fillér, nőknél 60—180 fillér. Átlagos földhaszonbér kicsinyben 27—30 korona ; nagyban 16—24 korona. — Nagycsalomián kisebb gazdasága van még Méhes Józsefnek is, a ki az általános gazdálkodási rendszerrel kezeli birtokát.

Palásti uradalom. Luka Pál tulajdona. Területe 1500 m. hold. Norfolki forgó szerint kezelt gazdaság, melynek főterményei a búza, árpa, rozs és kukoricza, e mellett lóherét és luczernát is nagyobb mennyiségben termel. A czukorrépát az uradalom az oroszkai gyár részére termeli. Jelentékeny gyümölcsészettel rendelkezik, mely főképp almát és körtét hoz a piaczra. Szarvasmarhatenyésztés: magyar fajtájú igásökrök, a tehenészet nyugati fajta, napi 100 liter tejtermeléssel. Lótenyésztés: amerikai. Az uradalom erdeiben jó vadászat van szarvasra, őzre és vaddisznóra. Átlagos napszámbérek: férfiaknál 70 fill. — 2 korona, nőknél 60 fill. — 1 korona 20 fill.

Palásti gazdaság. Vajda Pál birtoka. Nagysága 750 m. hold. Szabad gazdaság, búza-, árpa- és rozstermeléssel; a takarmányneműek közül főképp lóhere, luczerna és nyulszapuka terem. Gyümölcsészet: alma, körte és szilva. Szarvasmarhatenyésztés: nyugati; magyar igás ökrök. Merino juhtenyésztés. A munkaerőt a gazdaság helyben szerzi be. Az átlagos napszámbérek: férfiaknál 80 fill. — 1 kor. 60 fill., nőknél 60 fill. — 1 korona 20 fill.

Palásti gazdaság. Zmeskall György tulajdona. Hozzátartozik: Palást és Felsőtúr. Kiterjedése 770 m. hold. Kettős vetőforgó szerint kezelve. Főterményei a gabonán kívül lóhere, luczerna és nyulszapuka. Gyümölcs közül főképp szilva terem. Lótenyésztés: magyar. Szarvasmarhatenyésztés: nyugati. Ezenkivül vegyes juhállomány. A gazdaságban 7—8 köpüből álló méhészet is van.

Szántói uradalom. A zirczi apátság tulajdona. Bérlője Konkoly Thege Sándor. Hozzátartozik: Szántó és Apátmarót. Területe 1241 kat. hold. Szabad gazdaság. Szarvasmarhatenyésztés tarka fajta. Juhtenyésztés félangol. Az uradalomban jó vadászat van őzre és nyúlra. Szőlészet: amerikai ojtott. Gazdasági gépek: gőzcséplő, sorvető, stb. Az uradalomban savanyúvízforrás van, melynek főértékesítési piaczai: Léva és Komárom. A gazdasági munkaerőt helyben szerzik be. Átlagos napszámbérek: férfiaknál 80 fill. — 2 korona 40 fill., nőknél 60 fill. — 1 korona 40 fill.

Szebellébi uradalom. Az esztergomi főkáptalan tulajdona. Hozzátartozik Szebelléb, Németi és Gyerk. Területe 2356 kat. hold. A rendes gabonaneműeken kivül burgonyát és kukoriczát is termel. Az uradalom mezőgazdasági része bérbe van adva, csakis az erdőket kezelik házilag, melyek főképp cser- és tölgyállományt tartalmaznak és a bozóki uradalom erdőihez hasonlóan műveltetnek. A munkaerő beszerzése a nagy amerikai kivándorlás folytán jelentékeny nehézségekbe ütközik.

Szentantali uradalom. Fülöp szász-coburg-góthai herczeg tulajdona. Hozzátartozik: Szentantal, Illés, Berencsfalu, Béld, Szitnyalehotka, Kormosó, Királyfalu, Zsibritó, Devicse, Szitnyatő, Ipolynyék, Födémes, Csall Apafalu, Csábrágvarbók, Palást Alsó- és Felsőrakoncza Méznevelő, Szalatnya, Ősöd, Unyad Ipolyvecze, Ipolykeszi, Sirák Gyürki és Cseri. Ezenkivül Nógrád Gömör, Borsod, Heves, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Szepes vármegyékben Területe 20,860 kat. hold, a miből erdőállomány 14,786 kat. hold. A mezőgazdasági birtok jelenleg bérben van. A fő termelési ágak magtermelés és állattenyésztés. A rendszeres üzemtervek szerint kezelt erdők faállománya tölgy, bükk, gyertyán és részben fenyő. A vágatás 100, 60 és 40 éves fordákban történik. A nyert famennyiséget tüzifa és épületfa alakjában értékesítik a tölgyfa egy részét az uradalom parkettnek dolgozza fel saját gyárában. Az évi teljes fatermés csak kivételes esetekben értékesíthető. Van virág-, zöldség- és gyümölcskertészet. A gazdasági ipart kisebb malmok és az uradalom téglaégetője képviselik. A munkaerőt a környékbeli községekből szerzik be; a napszámbér váltakozó és folyton emelkedőben van. Az átlagos földhaszonbér igen alacsony.

Tésai gazdaság. Ifj. Jankovich Béla és testvéreinek osztatlan jószága Tésa, Szete és Kemencze községek határában. Területe 730 hold. Többnyire norfolki négyes gazdálkodási rendszerrel kezelik. A szántóföld területe 550 hold. kert és beltelek 30 hold, erdő és legelő 70 hold, szőlő 8 hold. A rendes gabnanemüeken kivül lóherét és nyúlszapukát (mintegy 50—100 holdon) termesztenek. Szarvasmarhaállomány 160 darab, jobbára ipolyvölgyi, vöröstarka fajta. Lóállomány: 14 darab félvérü. Kevés yorkshirei sertés is. A napi tejtermelés mintegy 200 liter, melyet a kemenczei tejszövetkezetnél értékesítenek. Szőlőfajok: chasselas és muskotály. Gazdasági gép: egy készlet 4 és fél lóerejü gőzcséplő. A munkaerőt a szomszédos községekből szerzik be; napszámbérek: férfiaknál 1—2 korona, nőknél 70 fillértől 180 fillérig. Az átlagos haszonbér 20 korona.

Vámosmikolai uradalom. Huszár Tibor hitbizományi uradalma. Hozzátartozik: Vámosmikola, Perőcsény és Ipolyszakállas. Területe 10.000 magy. hold. Váltógazdaság, főterményei a gabonafélék. Nagyobb mennyiségben termel az uradalom czukorrépát. Lótenyésztés: angol félvér. Szarvasmarhatenyésztés részben siementhali, részben ipolyvölgyi tájfajta. Igásökrök: magyar fajta. Juhállomány: angol húsjuh. Tejtermelés naponkint 800 liter, mely Budapesten kerül eladásra. Az uradalom cselédsége selyemhernyótenyésztéssel foglalkozik. Az erdőt 30 éves forda szerint kezelik. Az uradalom jól fel van szerelve gazdasági gépekkel és a Hont megyei gőzekeszövetkezetnek is tagja. A munkaerőt Korpona vidékéről szerzi be. Átlagos napszámbérek: férfiaknál 80 fill. — 1 korona 60 fill., nőknél 70 fill. — 1 korona 20 fill. Átlagos földhaszonbér 20 korona

Zselizi uradalom. Gróf Breuner Ágoston örökösei tulajdona. Az örökösök teljhatalmú megbizottja gróf Coudenhove Kuno. Hozzátartozik: Visk, Alsószemeréd, Pereszlény, Börzsöny, Nagypeszek, Tergenye és Garamkissalló. 3839 magy. hold. Ezenkivül Bars vármegyében. Váltógazdaság, javított magyar forgóval. Gabonán kivül főképp heremagot termel; ezenkivül nagyobb mennyiségű czukorrépát. Lóállománya muraközi és pinzgaui keresztezés. Szarvasmarhatenyésztése algaui és siementhali keresztezés. A jármosökrök magyar és pirostarka fajták. A juhállomány merinofajta. Az erdők eddig főképp bükk- és tölgyfából álltak, újabban jobbminőségű, főképp amerikai diófára megy át a kezelés. A szőlészet főképp mézes fehér és rajnai rizling termelésére irányul. Az uradalom 2 vízi és 3 hengermalommal bir. Átlagos napszámbérek: férfiaknál 1 korona — 1 korona 60 fillér, nőknél 80 fill. — 1 korona 40 fillér. Átlagos földhaszonbér kicsinyben 24, nagyban 18 korona.

HONT VÁRMEGYE ERDÉSZETE ÉS VADÁSZATA.

Erdőművelés. Hont vármegye közgazdaságában az erdészet a földrajzi viszonyoknál fogva mindig előkelő helyet foglalt el. Sajnos azonban, a korábbi időkben, a mikor az erdők fontosságát az összes gazdasági viszonyokra nézve még nem tudták kellően megbecsülni, Hont vármegyében sem részesült kellő gondozásban ez a termelési ág. A pillanatnyi haszon kedvéért sok szép erdőt vágtak ki; a mit pedig meghagytak, annak a kezelése is igen sok kivánni valót hagyott hátra, mignem az állam, az erdőtörvény megalkotásával, közbe nem lépett. Ezóta az erdők túlnyomó részét rendszeres üzemterv szerint szakképzett erdészek kezelik. A kötetlen birtokot alkotó erdők kezelése, melyről az erdőtörvény nem intézkedett, a vármegyében ma sem kielégítő. Korán legeltetnek ez erdőkben és nagyrészt csak a természetes sarjhajtásból való felújításra hagyják azokat.

Erdőterület. A vármegye területén levő erdőkben az éghajlat általában mérsékelt, a fanemek tenyészete jó és ehhez mérten az erdők átlaga igen szép és jó minőségű, lassú növésű faanyagot szolgáltat. A vármegye területén elterülő összes erdőségek kiterjedése az 1904. évben 78.841 hektár volt, a mi tekintélyes része a vármegye egész területének.

A vármegye erdőségeinek javarésze kötött birtok és így az 1879. évi XXXI. törvényczikk 17. §-a értelmében rendszeres gazdasági üzemterv szerint szakképzett erdőtisztekkel kezelendő. Azoknak az erdőknek kiterjedése, melyeknek szakavatott kezelése tehát biztosítva van, 55.096 hektárt tesz, vagyis az összes erdőterület 69·8%-át, tehát többet a vármegye területén levő összes erdők kétharmadrészénél. Magánjellegű, rendszeres, szakszerű kezelésre nem kényszerített erdőterület számára 23.745 hektár, azaz 30·2% marad. Ezekre vonatkozik mindaz, a mit a kezelés hiányosságáról fent mondottunk, ámbár e 30%-ban is akad észszerűen és lelkiismeretesen kezelt erdő.

Hogy a vármegye erdőállományával mily rosszúl gazdálkodtak régebben és gazdálkodnak részben még ma is, mi sem bizonyítja élénkebben, mint az, hogy az erdők 98·3%-a feltétlen erdőtalajon fekszik, azaz olyan talajon, mely más mívelési ágra nem alkalmas és így egyedül erdőként értékesíthető; az oly területeken levő erdőket pedig, hol a talaj megengedte a szántófölddé, vagy egyéb mívelési területté való átalakítást, az erdőket nagyrészt már kiirtották a vármegye területén, úgy, hogy azok csak 273 hektár területet foglalnak el, vagyis az összes erdőterületnek csak 0·3%-át képviselik. A 77.514 hektárnyi feltétlen erdőtalajon fekvő erdők fentartását az erdőtörvény biztosítja és így az erdők nagyobbarányú irtása Hont vármegyében már nem következhetik be. Kijelölt véderdő a vármegye területén összesen 1054 hektár van, tehát az egész erdőterület 13%-a. Futóhomokon álló erdő a vármegyében nincsen.

Az állam beavatkozásának jótékony hatása nemcsak a feltétlen erdőtalajon levő erdők állandó fenntartásáról való gondoskodásban, továbbá a kötött erdőbirtokok rendszeres és szakavatott kezelésének meghagyásában nyilvánúl, hanem abban is, hogy az állam bizonyos átalányért saját szakközegeivel kezelteti a községi és némely más erdőket is, valamint a közbirtokosságok és a volt úrbéresek osztatlan tulajdonában levő, közösen használt és kopár területeket, melyeknek gazdasági ügyviteléről az 1898. évi XIX. törvényczikk gondoskodik. Az ily módon az állam kezelésébe vett erdőbirtokok száma 1904-ben 292-re rúgott, úgy, hogy a balassagyarmati m. kir. erdőhivatal Hont vármegye területén

az említett törvényczikk alapján 15.436 hektárnyi erdőségeket kezelt; az ennek fejében megállapított évi átalány 7.970 korona volt.

Hont vármegye volt különben az első, mely a kopár területek befásítását még a törvény életbelépte előtt elrendelte.

Az erdészeti üzemtervek, illetőleg az erdőtörvény alapján a kötött erdőbirtokokon 1323 hektár lett volna az 1904. évben erdősítendő, tényleg pedig erdősítés alá került 799 hektár. A magánjellegű, tehát rendszeres kezelésre nem köteles erdőkben az erdősítendő terület 863 hektár volt, melyet tényleg, 57 hektár hiján, mind be is erdősítettek. Elő nem írt erdősítés is volt az 1904. évben a vármegye területén és pedig 37 hektáron.

A mi a vármegye területén az egyes fanemek elterjedését illeti, a selmeczi, bakabányai, korponai és börzsönyi hegyeket borító terjedelmes erdőségek nagy része bükk és fenyő, míg a délebben fekvő vidékeken a tölgy az uralkodó fanem. A felújítás itt többnyire akáczczal történik, mely a vármegye talaját igen kedveli, úgy, hogy vármegyeszerte igen szép akáczkulturákat láthatunk. Az egész vármegye területét tekintve a legelterjedtebb fanem a tölgy, mely összesen 57.953 hektárt borít és így az erdőségek 74·6%-ának a fanemét alkotja. A bükk- és más lomberdők 19.048 hektárt tesznek és így az erdőségek 24·1%-át veszik igénybe; fenyves azonban csak 1840 hektár van, a mi 2·3%-nak felel meg. Fanemek

Ha az erdők tulajdonosainak jogi minőségét kutatjuk, úgy első helyen az egyházi testületek állnak, melyek a legkiterjedtebb erdőségekkel rendelkeznek a megyében. Utánuk következnek a hitbizományi uradalmak és a közbirtokossági erdők. A törvényhatósági erdők hányada már jóval kisebb. Mind az állami, mind pedig a közalapítványi erdők csak kisebb területeket foglalnak el.

A vármegye területén levő erdőségek átlagában az utolsó 12 év alatt végbement változások megvilágítására az alábbi táblázat mérvadó:

Év	Összes erdőterület	Tervszerű kezelésre kötelezett	Tervszerű kezelésre nem kötelezett	Véderdő	Feltétlen erdő	Nem feltétlen erdő
	h e k	t á r a k	b a n			
1893	80,329	57.218	23.111	1.107	79.021	201
1894	79.510	56.130	23.380	1.001	78.227	182
1895	79.523	56.144	23.379	1.077	78.264	182
1896	79.435	56.056	23.379	1.049	78.204	182
1897	79.372	55.982	23.390	1.049	78.141	182
1898	79.099	55.617	23.482	1.103	77.749	247
1899	79.104	55.360	23.744	1.068	77.789	247
1900	79.233	55.531	23.702	1.054	77.873	306
1901	79.252	55.550	23.702	1.054	77.892	306
1902	78.839	55.007	23.832	1.086	77.502	251
1903	78.851	55.005	23.846	1.054	77.546	251
1904	78.841	55.096	23.745	1.054	77.514	273

Ezek az adatok mindenekelőtt azt mutatják, hogy az erdőterület a vármegyében az utolsó tizenkét év alatt számbavehetőleg csökkent. E csökkenés 1488 hektárt tesz, a mi az 1893. évi erdőterület 15.5%-ának felel meg. Nagyobb írtások főképpen az 1894., 1896. és 1902. években voltak.

A tervszerű kezelésre kötelezett, tehát kötött erdőbirtokok az utolsó 12 évben 2122 hektár csökkenést mutatnak, míg a tervszerű kezelésre nem kötelezett erdők területe némi, 634 hektárra rúgó emelkedést mutat ugyanez idő alatt. A feltétlen erdőtalajon álló erdők csökkenése 1893 óta 1507 hektár, míg a nem feltétlen erdőterületek kiterjedése 72 hektár emelkedést mutat. A véderdőknél ismét csökkenés, még pedig 53 hektárnyi észlelhető.

Érdekesek a fanemekben beállott változások, melyeket a következő összeállítás tüntet fel, ugyancsak az előbbi időszakra nézve, hektárokban:

Év	Tölgy	Bükk- és más lomberdő	Fenyő
1893	61.702	17.971	656
1894	59.804	18.299	1.407
1895	59.678	18.329	1.516
1896	59 305	18.604	1.526
1897	59.254	18.579	1.539
1898	58.835	18.729	1.535

Év	Tölgy	Bükk- és más lomberdő	Fenyő
1899	58.823	18.747	1.534
1900	58.498	18.933	1.802
1901	58.528	18.896	1.828
1902	58.084	18.925	1.830
1903	58.084	18.974	1.829
1904	57.953	19.048	1.840

Vadászat. E táblázatban mindenekelőtt a tölgy számbavehető háttérben maradása tűnik fel. Egy-két megszakítással, a tölgyerdők is állandó, lassú csökkenést mutatnak. Az 1893. évben még az erdőségek 78·0 %-a volt tölgy, ma azonban már csak 74·6 %. A bükk- és egyéb lomberdő állománya az utolsó tizenkét évben eléggé szépen emelkedett, úgy, hogy ma körülbelül 1077 hektárral nagyobb területet foglalnak el ezek a fanemek, mint tizenkét évvel ezelőtt. A bükk- és egyéb lomberdők részesedése 21·2%-ról 24·1%-ra emelkedett. Ugyancsak szép emelkedést mutat a fenyőfa. Míg 1893-ban az erdőterületnek alig 0·8%-a volt a fenyves, addig ma már az erdő-terület 2·3%-át képviseli.

A vármegye területén a *vadászat* a terjedelmes erdőkben igen szép. Tekintélyes számban fordúl elő a szarvas, különösen pedig az őz. A vaddisznó, kivált a vármegye éjszaki vidékén, a selmeczi, bakabányai és börzsönyi hegyekben található és nem ritkán jelentékeny károkat is okoz. A madárvilág is gazdag. A fogoly igen nagy mennyiségben fordúl elő és a fáczán is számos. Császármadár szintén akad. A vizimadarak azonban csak kisebb mennyiségben vannak képviselve. Ezek között leggyakoribb a vadrucza, míg a többi madárfaj inkább csak szórványosan fordúl elő. Vízi szalonka csak elvétve kerül a vármegye területére, de az erdei szalonka, a nagy erdőségekben, gyakoribb.

A kártékony emlős vadak között a róka és a menyét a legjelentékenyebbek. Előfordúl a nyest, görény és a borz is. Medve a vármegye területére ritkán téved.

Pontos és teljesen megbízható adatok az elejtett vadakra vonatkozólag nincsenek, minthogy nem mindenhol vezetnek lőjegyzéket és még kevesebb helyeken vezetik azokat pontosan. Mindazonáltal nagyjában tájékozást nyújthatnak a vármegye területén elejtett vadakról az alábbi adatok, melyekre nézve meg kell jegyeznünk, hogy azok a fentemlített körülmény következtében inkább felfelé egészítendők ki.

A m. kir. beszterczebányai erdőfelügyelőség adatai alapján az 1903. év folyamán az alábbi vadmennyiség került egyes fajok szerint lelövésre :

I. Hasznos vadak :

Szarvas	Őz	Vaddisznó	Mezei nyúl	Császármadár	Fáczán	Fogoly	Fürj	Haris	Vadlúd	Vadrucza
63	182	65	3400	33	232	4953	571	105	8	165

Erdei szalonka	Vizi szalonka	Vadgalamb	Fenyves és huros rigó	Különféle szárnyas	Összesen
293	5	96	65	30	10.266

II. Kártékony vadak :

Borz	Vidra	Vadmacska	Róka	Nyest	Görény	Menyét	Különféle emlős	Sas és keselyű	Sólyom, kánya, ölyv, vércse	Bagoly
19	6	50	304	60	42	210	57	34	443	54

Varjú, szarka	Különféle szárnyas	Összesen
1050	448	2777

Végösszegben tehát 13.043 darab vadat ejtettek el a vármegye területén, a mi szép eredmény.

A vadászterületek vadállomány és érték szerint is igen különbözők. Kivált egyes nagybirtokosok vadászterületei szép vadállománynyal rendelkeznek és szép bért érnek el gyakran a vadászterületükért ; míg a kevésbbé gondozott területekért természetesen a fizetett bér is jóval kisebb. Általában a vármegye területén az elért bérösszeg kielégítő.

Az önálló vadászterületek hányada a vármegye területén körülbelül az összes vadászterület egy harmadára tehető.

BÁNYÁSZAT.

Selmeczbányának és vidékének bányászata tisztán fém- és érczbányászat és legnagyobb részében kincstári kezelés alatt van. A Selmeczbányán és környékén, Hont és Bars vármegyékben levő kincstári bányaművek, a szélaknai magyar királyi bányahivatal közvetetlen vezetése alatt, együttvéve a »felsőbibertárói bányadalom« elnevezés alatt ismeretesek. A bányászat itt, az éjszaki Kárpátok délnek irányuló nyulványában mozog, a mely a Garam folyó balpartján észak-keletnek csap és Garamszentkereszt és Újbánya között emelkedik ki; legélénkebb a bányászat a Garam és Ipoly folyók között részben vízválasztót alkotó, Selmeczről nyugotnak fekvő selmeczbányai hegyvonúlatban. Ezen hegyvonúlat Lipold szerint éjszakon a Garam folyó mentén Saskőváraljánál, a Sudberg (717 m.) magaslattal kezdődik, hogy délnyugatnak fordulva, az Orech hegyen, a Lenge mellett való hegynyergen, a Breitenbergen, a Nagy-Sobón, a Kis-Sobón, a vöröskúti hegy nyergén (787 m.), a Paradicsom-hegyen, a Nagy- és a Kis-Tanádon, a Spitzbergen, a szélakna-reichenau-i nyergen és Magaslak községen át, a Nagy-Veternyik-hegyig (812 m.), azaz Hodrusbányán túl vonuljon, a honnan lassú ereszkedéssel Léva mellett, a Garam folyóhoz ismét visszatérjen. Természeti viszonyok

Selmeczbánya és vidéke hegyvonúlatának számos elágazása közül, bányásztekintetben, csakis a vízválasztóként szereplők közül azoknak van nagyobb jelentőségük, a melyek a fővölgyek képződésére és alakulására voltak befolyással. E völgyek közül, bányászattörténeti szempontból, különösen a selmeczi völgy, a kecskés-bélabányai völgy, a hodrusi völgy és a vihnyei völgy a kiválóan fontosak.

A fővölgyben, valamint elágazásaiban, a következő bányaműtelepek feküsznek: a fővölgyben a középponti kohó; a ribniki zúzótelepek a fővölgyben elhelyezett számos zúzóval, melyek részben a kolpachi, részint a szélaknai tavakból kapják az esővizet; a Ferencz József-akna bányatelep és akna; bent a városban pedig Erzsébet-táró bányatelep; a steffultói ágban: István-akna bányatelep, István- és Mária-aknákkal, felső részében a gépjavító-műhely és több zúzómű; a steffultói völgyből kiinduló Miksa-aknai völgyben: Miksa-akna bányatelep; a szélaknai völgyágban: Károly-akna bányatelep a Lipót-aknával; a Zsigmond-aknai völgyben: Zsigmond-akna bányatelep a Zsigmond- és András-aknákkal; végre a Zsigmond-aknai völgyből kiinduló Klinger-tárói völgyben: az Isten-Áldás-táró bányatelep, az Amália és Werden-aknákkal és a Klinger-tárói tóval.

A bélabányai völgyben, Bélabánya alatt van a volt Geramb-János-József-féle bányaegyesület pusztulófélben lévő ólomárugyára, felhagyott, úgynevezett Mihály-aknai fémkohója és Bélabánya felett, leszerelt gőzzel zúzó telepe, a melyhez a bélabányai tó is tartozik. E völgyben fekszik, még pedig György-tárói ágában, a György-tárónak nevezett kincstári bányatelep is.

A hodrusi fővölgyben fekvő kincstári bányatelepek: az Új-Antal-táró-bányatelep, az I. sz. Kuzla- vagy Stampfer-akna, a Rezső- és a Colloredo-akna; a volt Geramb-János-József bányatársulat, most a kincstár tulajdonába átment Schöpfer-táró-bányatelep több gőzzúzóval és Szandrikon az ezüstárúgyárral; a fővölgy felső részében a kincstári Mindszent-táró-bányatelep a Lill- és Zipszer-aknákkal, valamint a vízzel és gőzzel hajtott zúzóteleppel, melyhez a két hodrusbányai tó is tartozik; a fővölgyből elágazó község völgyében a kincstári Finsterort-táró-bányatelep, a hodrusi fővölgyben fekvő gőzzúzóval.

A vihnyei völgyben jelenleg csak a kincstári Ó-Antal-táró bányatelep létezik, melyet a volt társulati János-ttáróval és az Erzsébet-táróval egyesítettek. E bányatelepekhez tartoznak a völgyben fekvő zúzók a roszgrundi tóval és a Szt.-Háromság-akna.

Geologiai alakulás.

Selmeczbánya környékét a harmadkorban képződött trachit-hegységek alkotják, melyek dr. Szabó szerint ama trachit-hegység-csoportba tartoznak, a melynek képződése Kriványnál, a Szlatina-völgyében kezdődik. A metamorf és réteges kőzetek, melyek Selmeczbánya környékén, a trachit kitörése előtt, megvoltak, a gnaisz és a csillámpala, az aplit és a kvarczit, a triászpalák, a dolomit, a mészkő és végre a nummulit-mész rétegei. A gnaisz és a csillámpalák, valamint az aplit és a kvarczit, az arkhei és a paleozoi ; a triaszpalák, a dolomit és a mészkő a mezozoi, a nummulit-rétegek pedig a legősibb, eoczén, kenozói kőzetek képviselői.

Történeti visszapillantás.

Selmeczbánya bányászatának történetét illetőleg Martiny I. bányatanácsos nyujt kimerítő tanulmányt. Arra nézve, hogy a bányászat Selmeczbányán és a környékén mely időben keletkezett, teljesen megbizható adatok nem állanak rendelkezésünkre, a mennyiben Selmeczbányára és bányamívelésére vonatkozólag írott adataink csak a későbbi időkből valók, a midőn a bányászat nemcsak javában folyt már, hanem egyes felhagyott bányák annak multjáról is tanúságot tehettek. Az alsómagyarországi bányavárosokról feltalálható legrégibb történeti adatokat Kachelmann János dolgozta fel. (Geschichte der Niederungarischen Bergstädte. Das Alter und die Schicksale des Ungarischen, zunächst Schemnitzer Bergbaues.) De ezeken kívül számos más műben akadunk értékes adatokra. A selmeczbányai bányaigazgatóság irattárában őrzött egyik legrégibb írás, a mely 1774. évből való és melynek szerzője megnevezve nincsen, azt vitatja, hogy régi iratok tanúsága szerint a selmeczbányai bányászat már Kr. e. 745-ben indúlt meg. Egyes erek fölfedezése, ez irat szerint, állítólag úgy történt, hogy valami Sebenitz nevű pásztor, midőn nyáját legeltette, két gyíkot látott egy sziklaüregből kijönni ; a gyikok teste érczporral volt ellepve és csillogott, így a pásztort a sziklának fémtartalmára figyelmessé tették. Ennek tulajdonítják, hogy Selmeczbánya czímerében két gyík alakja van megörökítve. Nevét pedig a pásztor nevétől kapta a város, a melyből későbben Schemnitz, a mostani Selmeczbánya keletkezett.

Hogy a bányászkodás e vidéken, már a honfoglalás előtt is folyamatban volt, ez nemcsak azért valószínű, mert a quádok és vendek, a kiktől több helység neve is származik (pl. Windschacht, Wendschacht), bányamívelő népek voltak ; de azért is, mert Péch szerint a magyarok és morvák, 953-ban szövetségesek, Csehországban Zdier és Csaszlau vidékét elfoglalták és ott tíz éven át bányákat míveltek és ez idő alatt onnan a magyarországi bányák mívelésére is küldtek embereket ; csak nagy nehezen sikerült őket Csehországból Magyarországba visszakergetni és valószínű, hogy akkor sokan jöttek velük Selmeczbányára, Körmöczbányára és vidékére.

Selmeczbánya eredetileg nem ott épült, a hol jelenleg van, hanem fönt a hegyen, a Vörös-kút és Mihályakna között, a mely helyet a köznép most is Staro mesto-nak (régi város) nevez. Miután azonban a várost, 1433-ban, a husszíták és 1442-ben Rozgonyi egri érsek csapatai feldúlták és kirabolták, a következő évben (1443.) pedig a földrengés teljesen tönkre tette ; a szláv lakosok a völgyben, a város jelenlegi helyén kezdtek építkezni, a hol már a II. József király uralkodása idejében épült Capella S. Nicolai de Wana nevü templom állott, a melyet 1275-ben, László király rendeletére, a dominikánus szerzetesekre bízták, kik később kolostort építvén ide, azt 1536-ig lakták. A templomból a jelenlegi német templom, a kolostorból pedig a jelenlegi katholikus gimnázium lett. A következő évben felépült a Katalin-templom, a mostani tót templom ; 1488-ban a városháza ; 1498-ban az Anna-kápolna, a városháza mellett, és 1562-ben az Újvár épűlt.

Selmeczbányához eredetileg a kövekező helységek tartoztak : Gradt, Kehrling, Siglisberg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya). 1352-ben azonban ezeket a sachsensteini várgróf, Zabonia László, erőszakkal magához ragadta. A király parancsára Selmeczbánya visszakapta ugyan a birtokait, de 1453-ban azok ismét a sachsensteini (saskői) várgróf, Kohler vagy Sáffár Péter tulajdonába jutottak, mi ellen a selmeczbányaiak 1467-ben és 1476-ban, Szt.-Benedeken óvást emeltek, de úgy látszik, siker nélkül. A városhoz később, a midőn az már mostani helyén terült el, négy község tartozott, u. m. : Hodrits (Hodrusbánya), Schittenberg (Banka), Fuxloch (Róna) és Steplitzhof (Stefultó), a melyek még most is a város külutczái.

A bányamívelés már a régi város fennállása idejében is élénk lehetett, mert sűrűn vándoroltak ide idegen városokból és tartományokból bányamunkások, nevezetesen: Szászországból, Stájerországból, Alsó-Ausztriából és Morvaországból.

Selmeczbánya kiváltságai.

Selmeczbánya már régi idő óta több kiváltságot élvezett. Így IV. Béla király uralkodása idejében városi és bányajogokat nyert, míg a vele jelenleg egyesített Bélabánya csak 1453-ban kapta városi privilegiumát, a mikor a bányamívelés ott a legélénkebb volt. 1470-ben Selmeczbányát felmentették a katonaállítástól és a katona-elszállásolás terhétől, úgyszintén mentve volt minden adótól; tisztviselőit szabadon választotta, de köteles volt a választás eredményéről, jóváhagyás végett, a kamarai biztos (kamaragróf) útján a királynak jelentést tenni. Később is több üdvös intézkedés történt a város érdekében, a melyek mind a bányászat megóvását és biztosítását czélozták.

II. Lajos király uralkodása alatt a bányák jövedelmezősége egyre hanyatlott, a minek az volt a következése, hogy az országos rendek elhatározták, hogy az ezüstöt és az aranyat a Mátyás király alatt divott magasabb árral váltsa be a kamara; az 1523-ik évben, Budán, megtartott országgyűlésen pedig a rendek azt kérték a királytól, engedje meg, hogy az arany, ezüst, réz és más fémbányákat mindenki szabadon mívelhesse, továbbá azok mívelésére a külországokból munkásokat és bányászokat hívjon be és ezt nyilvános kihirdetéssel közzétehesse, végül, hogy a munkásokat régi szabadságukban hagyja meg és minden támadás ellen védelmében részesítse. E közbelépésnek, mint látszik, jó hatása volt, mert Selmeczbányán és Hodrusbányán újra föléledt a bányamívelés, annyira, hogy 1535-ben a selmeczvidéki bányákban már 4000 ember dolgozott és 5700 k. ezüstöt termeltek, 1541-ben pedig Szélaknán is megélénkült a bányamívelés.

Selmeczbánya és vele együtt a bányászat ekkor a gyakori betörésektől sokat szenvedett, azért ugyancsak 1541-ben a várost megerősítették és négy kapuval zárták el. Az ezt követő időkben a bányák mívelése egyre nagyobb nehézségekkel küzdött, mert a bányavizek kiemelése már a lehetetlenséggel volt határos, és azért 1549-ben, Csehországból, Kuttenbergből, gépmestert hozattak Szélaknára, a ki azután több szivattyúzó-gépet (Staugenkunet) épített a bányákba, a melyeket részben emberi, részben pedig lóerővel tartottak üzemben; a nehéz lovakat ökörbőrbe bevarrva bocsátották be az aknákba.

Bányamívelés a XVI. és XVII. században.

A XVI. század végével, illetve ezen század vége felé, a mikor a kincstár közvetetlenül is kezdett a bányamíveléssel foglalkozni és maga is mívelt bányákat, valamint a XVII. század elején Selmeczbányához kétszáznál több bánya tartozott, a melyek közül a legidősebb és legjelentékenyebb a Biberstollen (Biber-táró) volt; ehhez mind több bányát csatoltak, melyeket a vízhúzás nehézségei miatt egyesek már alig tudtak üzemben tartani, úgy, hogy az hatalmas bányadalommá fejlődött. E főbányatelep jelenleg Felső-Bibertáró bányadalom név alatt ismeretes és a szélaknai m. kir. bányahivatalhoz tartozik.

A XVII. században némi lendületet adott a bányamívelésnek Ferdinánd királynak 1624-ben kiadott rendelete, mely szerint a 15 latos ezüstnek markja, melyet 6 f. 75 fillérért váltottak be, egyelőre, míg a drágaság tart, 8 f. 75 fillérben váltassék be. De lendületet adott a robbantó-por használása is, a melyet 1627-ben alkalmaztak először Felső-Bibertárónál. Később a Kórház-ér dús kőzetének a Gallizon-örökösök tulajdonában levő András-táróval történt szerencsés megütése, a szállítás és a levegő vezetésének könnyítése végett, a Wendschacht és a Nándor-aknák lemélyítését vonta maga után. Az 1670-es években, a Szt.-Háromság-altáróban, a János-éren, nagy bányaáldás köszöntött be, mely nemcsak megtérítette az ezen altáróra fordított három millió forintot, hanem még azontúl is bőséges jövedelmet adott, a mi ismét nagyobb befektetéseket tett lehetővé, nevezetesen a Lipót-akna telepítését 1673. évben.

Bányamívelés a XVIII. században.

Sokat szenvedtek azonban a bányamívelők a gyakori betörésektől, különösen 1678-ban és 1679-ben, a mikor Thököly csapatai a városba betörtek és elpusztítván az összes bányászati épületeket, a kincstártól sok ezüstöt és sok pénzt elvittek. Egyre érezhetőbbé lett az esővíz hiánya is, úgy, hogy a már akkor alkalmazásban volt rudas-művek a bányák fakasztott vizeit alig tudták meggyőzni és egyes bányákat a víz már ki is fullasztott. Sok viszontagságot szenvedett a bányamívelés a XVIII. században is, különösen a század elején, a mikor a vízhúzás nehézségei annyira megnövekedtek, hogy már a bányászat abbanhagyására gondoltak, és csak

Hell Mátyás Kornél gépésztiszt közbenjárásának köszönhető, hogy a bányamívelés, melyre az 1709. és 1710. években pusztított pestis és a gyakori munkászavargások is bénítólag hatottak, véglegesen meg nem szűnt. A bányák víztől való mentesítése végett, újból nekikezdtek az altárók továbbhajtásának ; különösen a már megkezdett Ferencz-, Kornberg- és bélabányai-altárók vágásánál fejtettek ki nagy tevékenységet. Ezenkivül több tavat létesítettek, majd pedig több vízemelő-gépet építettek, nevezetesen 1733 és 1736 között az első gőzgépet a József-aknában, 1749- és 1750-ben pedig vízoszlopos szivattyúzó-gépet a Lipót-aknában. Erre az időre esik több aknának a lemélyítése is abból a czélból, hogy az érczes telepek mélyebben fekvő részeit hozzáférhetőkké tegyék. Minthogy pedig ezzel együtt a bányák víztől való mentesítése egyre nagyobb nehézséggel járt és egyre több költséget okozott, nemcsak újabb tónak építésével (Pocsuvadlói-tó 1768.) gondoskodott Felső-Bibertáró a vizetemelő-gépekhez megkivánt esővíz gyarapításáról, hanem századokra terjedőleg akarván a kincstár a selmeczi bányászatot biztositani, 1782. évi márczius hó 19-én Colloredó kamaragróf a Garam balpartjáról kiindulólag, Zsarnócza és Garamrév községek között megindította a II. József császár altárót, a mely ma is Selmeczbánya világraszóló nevezetessége. E vállalatnak egyik indító oka volt egyszersmind az egyre fokozódó bányaáldás is, a mely lehetővé tette az altáró hajtásával járó nagyobb kiadások elviselését is, mely bányaáldás a század utólsó tizedében az István-érben eszközölt dús érczfeltárások következtében annyira fokozódott, hogy Lipold szerint, Felső-Bibertáró selmeczbányai főpénztárának pénzforgalma, mely 1775-ben alig haladta meg a két milliót, 1800-ban 4 és fél millióra emelkedett. (Martiny.)

A II. József császár-altáró.

A II. József császár-altáró vágását, mint már említettük, 1782. márczius 19-én kezdték meg. Az 1875. évig, vagyis 92 év alatt, kézi munkával 40,171 m. hosszúságot vágtak ki. A még hátramaradt közt két részre osztották ; az egyik rész a Zipser- és Amália-aknák közé esett és 1377 m. hosszú volt; a másik rész a Ferencz József-akna és Zsigmond-akna között feküdt és a hosszúsága 916 m. volt. A Ferencz József-akna és Zsigmond-akna közé eső rész kivájására kőzetet fúró gépeket alkalmaztak ; az első fúrókisérletet 1873. október 23-án végezték.

A II. József-altáró hajtásának történetében igen nevezetes szakasz az, a mely a Lill- és Zipser-aknák között való áttörés idejére esik. A selmeczi környék bányászatának fönmaradására oly véghetetlenül fontos altáró, 1871-ben, találkozott Lill-aknán az ellenvájóvéggel, melyen a munkálatok addig, körülbelül negyven éven át, szüneteltek ; ekkor a Lill- és Zipser-aknák között fekvő 159 ölnyi köznek üzembe vételét egyelőre a Lill-aknától kiindulva kezdették meg ; de a Zipser-akna víztől való mentesítését mindamellett csak 1872 október havában fejezték be. A Zipser-aknát a bányavizek 1866 január elején öntötték el, mivel az akkor üzemben állott vízemelő-gép a keleti, vagyis az Amália-akna felé vezető vágatokból a vizet emelni nem tudta. Az időközben felállított gőzgép segítségével a víz a rakodó mennyezetéig lecsapoltatván, egyszerre észrevették, hogy a víz már nem apad, mely megdöbbentő jelenségnek az volt az oka, hogy az aknától távolabb eső vágatok magasabb szintekben feküdtek. Kezdetben az altárót ugyanis vízszintesen akarták hajtani, később azonban technikai okokból arra kényszerültek, hogy talpának némi emelkedést adjanak. Ezzel a Zipser-akna felé eső vágatok mintegy öt lábbal magasabb szintre kerültek ; idő kimélése végett azonban a vájóvégeket az új szint eléréseig nagyobb emelkedéssel űzték és a már kész táró föntjének utánvételét későbbi időkre halasztották. Ez az utánvevés a vájóvégek oldaláról ugyan nagy részben készen volt már, mikor az elárasztás bekövetkezett, de a rakodót még el nem érte és igy mintegy gátat alkotott, a mely, a midőn a víz azt elérte, a mögötte álló és odarekedt levegőt ki nem eresztette. A II. József- és a Ferencz-altáró között levő aknaszakasz magassága 150 m. volt ; a víznek pedig a Ferencz-altárón kellett volna lefolynia. Az elzárt levegő 150 m., azaz mintegy 15 légkörnyi nyomás alatt jelentékenyen összeszorult és igen erősen tolta a vizet az akna felé, míg kis rést kapván, iszonyú bömböléssel útat tört magának és kiszabadult. Ekként az elárasztás alól felszabadult vágatok igen érdekes képet mutattak ; a mennyezet alatt, 35·5—47·25 cm. magasságban, kalczit kristályokból vízszintes vonal alakult, mely a víz és a levegő között való határmesgyét kijelölvén, nagy részében még 1872-ben is látható volt. (B. K. L. 1872.).

A bányák termelése a XVIII. század vége felé egyre emelkedett és csak a XIX. század elején hanyatlott ismét. Felső-Biber-táró az 1790. és 1823. évek

közében egyenként és átlagban 144 kg. aranyat, 8875 kg. ezüstöt és 3347 q ólmot termelt ; jövedelmet pedig évente átlag 222.259 frtot adott A XIX. század elején Felső-Biber-táró bányáinak termelése ismét csökkent és habár később, különösen pedig a mult század hatvanas éveiben, a Ferencz-akna, melyet 1804-ben indítottak meg, bőven termelte az ezüstöt és más bányatelepek is jövedelemmel dolgoztak, a Felső-Biber-táró még sem tudott többé a veszteségektől teljesen megszabadulni. (Martiny. B. K. L. 1899.).

Selmeczbánya és vidéke bányászatának fejlődésmenetéről Péch Antal munkája (A selmeczi bányászat multja, jelene és jövője) nyujt részletes tájékoztatót. 1466-ban Selmeczen a bányamester, a városi jegyző és a plébános csak egy frt fizetést kapott hetenkint. Ötven évvel későbben, 1515-ben, egy vájár heti bére 60—70 dénár és egy bányánál levő sáfár fizetése hetenként 1 frt 25 dénár volt. 1568-ban a bányamesternek évi fizetése 208 frt ; de még akkor is jól megélhetett az alkamaragróf 600 frt fizetés mellett, daczára annak, hogy három lovat, lovászt, ajtónállót és írnokot volt köteles a fizetéséből eltartani. 1619-ben már 1 frt 75 dénár volt egy vájár heti bére, tehát száz év alatt majdnem háromszoros magasságra emelkedett. A mily silány volt azonban a bér, éppen olyan volt a munka is. 1627-ig csak csákánynyal, ékkel és kalapácscsal dolgoztak a bányászok ; azért szerették rendkívül a lágy ereket. Selmeczbánya vidékén azonban gyakran kemény kőzettel volt dolguk, a melynek kivájása véghetetlen lassúsággal ment és a termelés fokozásának nagy akadálya volt. Nagyon leszállította továbbá a termelés eredményét az a körülmény, hogy a kormány a termelt arany és ezüst értékének csak egy részét adta a termelőnek. Igy pl. 1466-ban egy márka ezüstért csak 4 frt 50 dénárt kapott a beváltó ; 1535-ben a beváltási ár 5 frt 50 dénár volt ; 1648-ban 8 frt ; a XVIII. században 15—20 frt. Igy történhetett azután, hogy mikor a bányamívelők veszteséggel dolgoztak, a körmöczi pénzverőnek még mindig jövedelme volt.

Ellátmányos rendszer.

A kormány ugyan, ha pénze volt, más módon nyujtott kárpótlást e bányamívelőknek ; a veszteséggel dolgozó bányák mívelésére kölcsönképpen ellátmányt adott, azzal a feltétellel, hogy ha majd nyereségük lesz, visszafizetik. Ilyen ellátmányos bányák, kevés kivétellel, azután mind a kincstár kezére jutottak, mert adósságaik felszaporodván, az illető birtokosok végre az egész művet kénytelenek voltak a kincstárnak átengedni ; minthogy pedig a bányák jövedelmet sohasem hoztak, a reájuk fordított általányok és ellátmányok örökre elvesztek. E rendszernek megvolt azonban a haszna is, hogy az egész vidéket behatóan átkutatták, a mi két esetben fényes jövedelmet is hozott.

A Brenner-szövetkezet.

1570-ig három-négyszáz apró társaság mívelte a bányákat. Ezidőben a bányák igen rossz eredménynyel dolgoztak és a bányamívelők a kormányhoz folyamodtak segítségért. A kormány biztosokat küldött ki a viszonyok megvizsgálására és tőlük javaslatot kivánt. A biztosok pedig beható vizsgálat után, a rossz eredmény főokát abban találták, hogy a sok kis társulat bányamívelése a felügyelet szétforgácsolódása miatt rendkivül költséges és nagyobbszerű vállalatok létesítésére nem alkalmas ; azt javasolták tehát, hogy a bányapolgárok nagyobb társulatokká egyesüljenek, és rábeszélték az akkori idők három legtekintélyesebb bányabirtokosát, Sali, Schall és Siceli bányapolgárokat, hogy bányabirtokukat egyesítsék. 1571-ben jött létre e tárgyban a szerződés a három bányapolgár és a kincstár között. A kincstár átvette tőlük a bányabirtokuk kezelését, a melyhez ügyes tiszteket alkalmazott és fedezte a bányamívelés költségeit mindaddig, míg a vállalat, a mely Brenner-szövetkezet név alatt lett híressé, jövedelmezővé nem vált ; sőt nemcsak a bányamívelés költségeit fedezte a kincstár, hanem Salinak 10 frtot, Schallnak és Sicelinek 6—6 frtot adott hetenként élelmezésre segítségül. E vállalkozás gyönyörűen sikerült ; 12 év alatt visszatérítette, Lindacker Kristóf bányagondnok kezelésében, a 80.000 frtra felszaporodott ellátmány-tartozást és 1583-ban vissza lehetett a bányabirtokot bocsátani a három részes kezébe minden teher nélkül és jövedelmező állapotban.

A Galleton-vállalat.

A másik szerencsés esete az ellátmány-adásnak az András-táró volt, a melyet 1611-ben Galleton Vilmos bécsi kereskedő vett meg és kiváló kitartással folytatott mindaddig, míg egész vagyonát rá nem költötte ; azután pedig kincstári ellátmánynyal dolgozott, míg végre utódai, 1646-ban, elérték a czéljukat, megütötték érczesen a kórházeret, ellátmányukat visszafizették és mívelésük jó eredményével új életet öntöttek az egész selmeczi bányászatba.

A XVII. század közepén túl már nem igen adtak ellátmányokat és ha mégis adtak, a visszafizetés biztosítására le kellett kötniök az illetőknek nemcsak bányájukat, hanem polgári vagyonukat is. Igy lassanként kiment a divatból ez ellátmány-adás, de a termelt fémek teljes értékének a megfizetése csak újabb időben vált rendszerré.

A régi jó idők eredményeinek örömét megkeserítették a zavaros politikai viszonyok is és a török szomszédsága. Voltak a XVII. század elején is és később is olyan idők, a mikor a munkások és a tisztek hónapokon át nem kaptak fizetést mert a termelt ezüstöt nem lehetett az ellenséges portyázó csapatok miatt Körmöczbányára szállítani; és voltak idők, a mikor a törökök Bélabányát, Kohlbachot, Stefultót és Siglisberget elfoglalva tartották és a Biber-tárón dolgozó munkásoknak mindennap fegyveresen kellett a munkához megjelenniök. A belső háborúk alatt rendesen megbomlott a munkások között a fegyelem és dolog helyett, zavargással töltötték az időt. Mindezek a körülmények természetszerüleg nagyon megapasztották az olcsó munka eredményét ; de gátlólag hatott ezekre az általánosan divott mivelési rendszer is. A dolog természete hozta magával, hogy a bányák mívelése a felszínen kezdődött, az erek kibúvásán, a mívelés lassúsága pedig megengedte, hogy kis terjedelmű bányatelkeken is sokáig foglalatoskodjanak.

A mívelés módja.

A míveletek zsákszerűen lefelé hatoló üregeket alkottak az ér dőlése szerint és természetes, hogy ezekben az üregekben a levegő vezetése, valamint a szellőzés, a víztartás és a szállítás is sok dolgot adott, mert Selmeczbánya hegyeire nem lehetett esővizet felvezetni és a völgyekben is csak esős időben folyt a víz ; tehát a víz emelésére és a szállításra csakis az emberek és a lovak erejét lehetett használni, ezekkel az erőkkel azonban 40—50 ölnél nagyobb mélységig alig lehetett eljutni. Valahányszor ezt a határt elérték, mindannyiszor nagy válságba jutottak a vállalatok, mert altárók hajtása, a kőzet keménysége miatt, hosszú időbe és sok pénzbe került. Pedig az altárók vállalatát a régi bányatörvény rendkívül pártolta és ha az altárós valamely régibb mívelés talpa alá került, elfoglalta, vagy mint mondták : elörökölte a bányától az egész mélységet ; ezért nevezték az altárót Erbstolln-nak. E szabadalom ellenére, nehogy az altáró túlságosan hosszú legyen mégis rendesen oly kis mélységben hajtották azt, hogy a lyukasztás alkalmával az aknából kiindult mívelés már mélyebb volt és az altáró nem örökölhetett és meg kellett elégednie csak a vízvezetésért és a levegő vezetéseért járó díjakkal. Majdnem egyedülálló kivétel e tekintetben a Biber-altáró, a mely a szélaknai mívelések mélységét el nem örökölhette ugyan és csak a levegő vezetéseért járó díjakat szedte tőlük addig, míg ott a bányamívelést folytatták. 1570-ben e vállalatokat már mind abbahagyták, mert nem fedezhették a vízemelés költségeit; az abbahagyással egyszersmind megszünt a Biber-altáró jövedelme is, de mintán, 1571-ben, a Brenner-szövetkezet megalakult, kitünő szakképzettségü bányagondnoka, Lindacker Kristóf, belátta és felismerte, hogy a Klinger-tárói völgyben jó eredménynyel dolgozó bányák felé igyekezvén, még elég korán érkezhet alájuk és nemcsak felsőbb miveletüket teheti adófizetővé, hanem el is örökölheti a mélységüket. Ezt a tervet végre is hajtotta, gyorsan haladván a lágy kitöltésű Biber-eren ; rövid időn belül az egész mélységet elfoglalta, a felette levő vállalatokat pedig addig, a míg dolgozhattak, adófizetőkké tette. Ez a foglalás adta a Brenner-szövetkezet legértékesebb birtokát, a mely szépen jövedelmezett mindig, valahányszor jól kezelték, és csak a későbbi tisztek rövidlátása, gondatlansága és élhetetlensége okozta, hogy itt is, folytonosan csak a mélység felé haladván és a vizek levezetéséről előre nem gondoskodván, odajutottak 1640-ben, hogy a vállalat megbukott és a Brenner-szövetkezet felbomlott, mert már nem tudta a vízemelés költségeit fedezni. Megjavították ugyan annyiban a vízemelést, hogy 1619-ben a bányába lójárgányt építettek és szivattyúkat alkalmaztak, de ez a gép csak 16 ölnyi mélységből emelte a vizeket a mívelésekből. A nagyobb, 28 ölig lehatolt mélységből emberi erővel kellett a vizeket felhúzni, hogy a gépakna (Kunstschacht) alá juthasson. Evégre 78 embert kellett naponta a szivattyúkhoz állítani, pedig embereket, különösen nyári időben, csak nagyon nehezen lehetett szerezni. Nagy érdeklődéssel fogadta ezért a Brenner-szövetkezet Legler Péter zuckmanteli gépmester ajánlatát, hogy a Biber-altáróból kifolyó vízfolyás alá vizi kereket épít a steffultói völgyben és onnan rudakkal viszi át az erőt a Klinger-tárói gépaknában működő szivattyúhoz, ezer ölnyi távolságra. Meg is kötötték Leglerrel, 1626. május 28-án, a szerződést, hogy a kereket és rudazatot 1800 frtért felállítja, a vaskapcsokat és a vízvezetéket

Magyar bányászat a XVIII. század második felében.
(Egykorú metszet.)

Hegybánya.

pedig a bányatársulat készítteti el külön költségen. Legler gépe elkészült 1628-ban, és egy ideig felélénkült a felső Biber-tárói bányamívelés is, sőt 1630-ban 40.000 márka ezüstöt termelvén, nagy áldásnak is örvendett; könnyen meg lehetett volna még ekkor menteni az egész bányát a bekövetkezhető válságtól, ha az utólsó pillanatban előrelátóan gondoskodtak volna az évről-évre terhesebbé váló vízemelés nehézségeinek elhárításáról, akár gépakna lemélyítésével, akár pedig a Szent-Háromság-altáró munkálásával, vagy ha ezt nem akarták, más ércztelep felkeresésével, mert ekkor már volt térkép, a mely 1627-ben készült el, és a melyből világosan látták, hogy az a pont, a melyet az András-táró a kórház-éren megütni fog, gyorsabban érhető el a Biber-altáró régi vágatából; javaslat is történt aziránt, hogy ez a régi vágat kitakaríttassék; de a kezelőtisztek jobbnak és kényelmesebbnek találták gond nélkül élvezni a bányaáldást és a jövőt egészen a véletlenre bízni.

A robbantó-por alkalmazása, a melylyel 1627-ben tették az első kisérleteket, meggyorsította a fejtést és lehetővé tette a keményebb kőzetek vágatását is, de nem segíthetett a gondatlan emberek apátiáján. Már 1633-ban nagyon nagy nehézségekkel küzdött a vízemelés munkája és sokszor heteken át el volt fúlva a mélység; 1636-ban pedig, a nádor rendeletére, a körülfekvő vármegyék küldtek vízemelés végett sok embert Selmeczbányára; de az élhetetlen tisztek nem tudták őket felhasználni és rosszul bántak velük. Ekkor már 3000 embernél több kellett a szivattyúk mellé és ha a kellő szám hiányzott, a bányában levő vízhúzókat mindaddig ki nem eresztették, a míg az őket felváltó legénység meg nem érkezett és így némelyiket 2—3 napig is a bányában tartották; természetes, hogy ezek, egyszer kiszabadulván, soha többé nem voltak rábírhatók arra, hogy ismét a szivattyúkhoz álljanak, hanem egymásután hazaszöktek és az otthon levőket is annyira elrémítették, hogy a szerencsésen megindult bevándorlás rögtönösen abbanmaradt. Mindezek következtében kezdett a termelés jelentékenyen apadni és a jövedelem eltünt; ezen pedig azzal akartak segíteni, hogy beszüntették a feltárásokat, de arra senki sem gondolt, hogy a fejtés alatt levő érczes oszlopon haladtak addig, míg a vizeket zsompon tartani bírták. Igy azután a termelés egyre kevesebb, a veszteség pedig hétről-hétre nagyobb lett, míg végre a Brenner-szövetkezet principálisa, Gienger Nándor báró, 1640-ben, kijelentette, hogy többé nem fizethet és a szövetkezetből kilép. A Brenner-szövetkezet felbomlott és felső-Biber-tárói bányabirtokát a kincstár vette át. De a kormány pénztárai is üresek voltak, annyira, hogy a munkásokat sem fizethették rendesen s e miatt 1644-ben ezek fel is lázadtak; ehhez járult még, hogy 1644-ben április hónapjában Rákóczy György a bányavárosokat elfoglalta, s kölcsönt sem lehetett kapni senkitől. Odaadták tehát felső-Biber-tárót egy társulatnak hűbérbe. Azonban ez a társulat is felbomlott és 1646-ban egy másik vette hűbérbe a bányát.

Robbantó por.

Ez év októberében végre az az örvendetes hír futotta be a várost, hogy Galleton utódai az András-táróval gazdag érczközt ütöttek meg. Erre a hírre a kincstár bányatisztjei is hozzáfogtak a Biber-tárói Katalin-vágat kitakarításához; de a munkával egy nagy töresbe jutván, azzal ismét felhagytak. Csak 1647-ben, midőn Lobkovitzi Poppel gróf jött Selmeczbányára királyi biztosként, kezdtek ismét hozzá az újranyitáshoz és 1864 január 7-én, feltöréssel bele is lyukasztottak az András-táró fejtésébe s minthogy a Biber-altáró nyolcz öllel mélyebben feküdt, mint az András-táró, el is foglalták az egész mélységet, az András-tárót pedig a víz és a levegő vezetéseért adófizetővé tették.

A Brenner-szövetkezet bányamívelése sorsához hasonló lefolyása volt a Mátyás-táró mívelésének is. A táró hajtását Lindacker Kristóf, a Brenner-szövetkezet ügyes bányagondnoka 1587-ben kezdte meg. Ez nyolczvannégy öllel a graefi ér előtt, váratlanul gazdag érczartalmú érre bukkant, melyet Mátyás-tárói érnek neveztek el, mi pedig János ér név alatt ismerünk. Az ér vájása könnyű volt, gyorsan lemívelték tehát felső szintjeit és Lindacker utódai egész erejükkel a talp alá törekedtek. 1616-ban már százhat öllel mélyebben állott a mívelés zsomptalpa a táró padozatánál, a mi azt mutatja, hogy itt nem kellett fakadó vizekkel küzködniök, mert kézi szivattyúkkal is győzték a vízhúzás munkáját. De végre a vízemelés költségei mégis felemésztették a termelés értékét és 1623-ban már fel kellett hagyniok a mélymíveléssel. Folytatták azután a táró eredeti czélját és elérték a graefi ereket, de a régi mívelések ekkor már a táró szintjénél mélyebbre hatoltak le, az öröklés lehetősége tehát elveszett. Később, mikor a graefi társulatok már minden erejüket kimerítették, birtokukat olcsón meg-

vette a Brenner-szövetkezet, de 1626-ban ez is felhagyott a mélymíveléssel, a mélység szabályosabb feltárására vonatkozó terveit pedig a később mindinkább rosszabbodó pénzügyi helyzet nem engedte foganatosítani. Ugyancsak így járt a glanzenbergi bányavállalat, mely Selmeczbánya város keletkezésével egykorú és valószínűleg első- és alapoka volt a város alapításának. E bányászat ezüstöt és aranyat tartalmazó ólomérczeket termelt és miután a többi bánya termékeit is csak a Glanzenberg-hegyből származó ólmos érczek segítségével lehetett kohósítani és értékesíteni,— természetes, hogy ezáltal a Glanzenberg hegyben levő bányák jelentősége fokozódott. Legrégibb iratainkból kitünik, hogy 1518-ban már a vízemelés nehézségeivel küzdött, de azért még mindig jövedelmes vállalat volt. A mohácsi vészt követő korszakban is élénkült az üzeme, 1535-ben tizenöt vájárt és kilenczvenhárom lovat foglalkoztatott s csak 1555 után kezdett hanyatlani. Hanyatlásának főoka a vizek emelésének nehézsége és az a körülmény volt, hogy a részesek érczeik nélkülözhetetlenségéről meg lévén győződve, azt hitték, hogy a megkivánt előmunkálatokat a kincstár tartozik teljesíteni. Ez azonban 1561-ben kijelentette, hogy nem bánja, ha a Glanzenberget fel is hagyják. Ilyképp megszüntettek minden mívelést és a bánya annyira elpusztult, hogy 1610-ben már senki sem tudta, hogy hol termelték annakelőtte az ólomérczeket. Csak a lengyelországi ólomárúnak emelkedése után, a XVIII. században fogtak ismét hozzá, a régi bánya újranyitásához.

Hasonló sorsa volt a többi bányának is és miután a talp alá mívelés következtében elfúltak és felhagyattak, nehány évtized alatt még az is feledésbe ment, hogy hol voltak azok a híres és jövedelmező bányák. Úgy látszik, hogy a középkorbeli bányamívelő elődök csak a jelennek éltek s nem gondoltak a jövővel.

A Klein-feistritz.

Egy másik elfeledett bánya a hodrusbányai, egykori Kleinfeistritz-féle. Írásban meglevő legrégibb hiteles leírása a selmeczbányai bányászatnak 1535-ből származik; ez a lamvitzi Zdenko királyi biztos jelentése. Ebben meg van jegyezve, hogy Kleinfeistritz Hodrusbányán a legjobb bánya, élénk üzemben áll, az ér egy öl vastag és sok vörösezüst-érczet tartalmaz, a fejtéseken pedig hetven vájó dolgozik. 1551-ben már bukófélben volt e bánya is és ettől kezdve sehol sem említik az okmányok, elenyészett még híre-neve is, és most lehetetlen meghatározni, hogy hol fekhetett. Az 1887. év közepe táján Hodrusbányán, a mindszenti-táró első szintfolyosójából indított feltörésből egy fejtésüregbe ütöttek, a melynek ottlétezéséről senkinek sem volt sejtelme, mert a térképeken az érnek ama részén semmiféle mívelés nem volt található; ez a régi fejtés valószínűleg a Kleinfeistritzi, mert a fejtés oldalai tanúsítják, hogy vésővel és kalapácscsal mívelték.

Weind Gáspár.

A kőzet keménységének legyőzésére Weind Gáspár tanította meg bányamívelő elődeinket 1627-ben ; a robbantó-por gyorsította és elősegítette munkájukat. Ugyancsak 1627-ben készült el a selmeczi bányák első térképe, a melynek segítségével lassanként mindinkább világosodó fogalmat szereztek az erek települési-viszonyairól és meggyőződtek arról, hogy a bányamíveléshez sajátlagos tudomány kivánatos. Ennek elsajátítására felállították 1763-ban Selmeczbányán a bányaiskolát, a melyből későbben az akadémia, a mai főiskola lett.

1648-ban Felső-Biber-táró elörökölte András-tárótól a mélységet. 1650-ben megkezdették a Nándor-aknát, de ez csak 1654-ben érte el az András-akna szintjét. Azután aknát akna után mélyítettek le és egy-egy aknában négy járgányt is építettek, de a mívelés mindig mélyebben járt, mint az aknák zsompja volt és a mélységből két-háromszáz embernek kellett az aknába emelni a vizet. 1668-ban kitakarították a régi kórház-aknát, a melynek régebben Márkus-akna volt a neve ; 1677-ben pedig lejebb mélyítették ezt az aknát és Eleonora-aknának nevezték el. 1673-ban a Lipót-akna mélyítéséhez kezdtek. 1675-ben, ötven ölnyi mélységben az altáró alatt huszonhat kézi szivattyú működött. 1868-ban megkezdték a József-akna mélyítését, 1687-ben a Károly-akna lemélyítéséhez fogtak. 1689 és 1707 között váltakozva termeléssel és aknák mélyítésével foglalkoztak. — A termelés, mely 1687-ben még heti 2000 mark értéket képviselt, 1697-ben 400—500 markra, 1703-ban már 200—300 markra szállott alá. 1707. február 27-én Bercsényi tábornok fel akarta égetni Szélaknán a bányaépületeket és a bányamíveléssel egészen fel akart hagyni. Csak Hell Kornél akkori gépmester rábeszélésére tért el szándékától. Későbben annyira érdeklődött a szélaknai bányák iránt, hogy maga is a szivattyúzó-gépek kijavítását ajánlotta. A sok akna, vizelhúzó- és szállító-járgány tömérdek költséget emésztett fel, a mívelés pedig mindig

kevesebbet és kevesebbet termelt. 1707. november 4-én kimutatják, hogy öt hét alatt csakis 17,771 forintot tett a termelés értéke, a költség pedig 95,695 forintra rúgott, tehát öt hét alatt a veszteség 77,924 forint volt.

Ily nagy veszteség mellett nagy nehézséggel járt a sok munkás fizetése, a kiknél a belháború miatt amúgyis meglazult a fegyelem, annyira, hogy ez évben fellázadtak és csak fegyveres erővel voltak leverhetők. Ez alkalommal közülök tizenegy meghalt, húsz pedig megsebesült.

1708. május 8-án megpróbálták a Bercsényi utasításai szerint kijavított szivattyúkat, miközben a gépezet egyszerre csak megállott, kerekei pedig összetörtek. A megtartott vizsgálat kiderítette, hogy a kocsisok egyike követ dobott a kerekek közé. A merénylő hatvan botütést kapott és a bányavárosokból kiűzték. 1715-ben megkezdették a Pjerg-akna mélyítő-munkálatait és 1741-ben említik először a Krisztina-aknát. Időközben beérkezett a szélaknai mívelések közé a Szt.-Háromság-altáró is, de ennek már nem nagy hasznát vehették, mert a mélymívelés már jóval alatta járt.

A vízemelés nehézségeivel küzdő felső Biber-tárói bányatiszteknek új gépet mutat be 1772-ben Potter Izsák angol gépész, a ki Újbányán az első gőzgépet, az ú. n. tűzgépet állította fel. Ezt azonnal utánozták Szélaknán is. Fischer 1724-ben állította fel javított tűzgépét, melyhez hasonló 1748-ig több készült el és épült az egyes bányatelepeken. E gőzgép Hell Kornél akkori gépmestert rávezette a vízoszlopos gép eszméjére és Hell Károly, az előbbinek fia, 1751-ben Lipótaknán meg is indította az első vízoszlopos vízemelő-gépet. Ez a gép olyan jól működött, hogy nehány év alatt a selmeczvidéki bányászat körzetében egészen meghonosodott. A gépek hajtására megkivánt erővíznek biztosítása végett ugyanez időben tógát is épült. Egyszersmind a vizek mélyebb lefolyásáról, valamint arról is gondoskodtak, hogy azokat ne kellessen oly magasra emelni, mint előbb. Ez okból a régi Handel-Hodritsch-altárót Ferencz császár-altáró név alatt 1748-ban megkezdvén, dicséretes erélylyel és szorgalommal hajtották Szélakna felé és 1765-ben lyukasztottak is Pjerg-aknával. A termelés, a vízoszlopos-gépek alkalmazása következtében, azonnal emelkedett és még jobban megjavult a Ferencz császár-altáró lyukasztása után, de azért folyvást a talp alá dolgoztak. 1776-ban gróf Colloredó főkamara-grófsága alatt merült fel először az az eszme, hogy a bányák nagy jövedelme mellett, jó volna a jövő mívelés biztosításáról gondoskodni és a Garam völgyéből altárót hajtani a selmeczbányai mívelések alá. — 1782-ben tettre vált az eszme és megkezdették a II. József császár-altáró hajtását, mely a tervezett harmincz év helyett csak kilenczvenhat év múlva, 1878-ban készült el annyira, hogy a vizeket levezethette. A tervezők erélye és józan belátása igen hamar elveszett az utódok között; a véletlen szerencse annyiszor kisegítette őket a szorultságból, hogy gondatlanságba sülyedtek és a helyett, hogy az István-aknai és Ferencz-aknai dús érczek jövedelmeit legalább részben a jövendő biztosítására fordították volna, telhetetlen kapzsiságuk csak azon igyekezett, hogy minél több jövedelmet mutathassanak ki ; a jövendő bajokkal bajlódjanak azok, a kiket érni fognak.

A két Hell.

És ezek a jövendő bajok feltartóztathatlanúl beköszöntöttek, s a mai kor bányászai azok, a kiket ellenállhatatlan erővel szorítanak. Véghetetlen szomorú képet mutattak a selmeczbányai kincstári bányák 1867-ben, a mikor a magyar kormány kezelése alá kerültek ; nem volt ugyan veszteségük, de előrelátható volt, hogy rövid idő mulva meg kell szünni a termelésnek, a melynek nagyobb részét a Ferencz-akna talp alá mívelő fejtései adták. A Zsigmond-akna és András-akna le volt ugyan mélyítve a II. József-altáró szintjéig, de a vízemeléssel folytonosan nagy küzdelmet folytatott, a többi bánya, Ferencz-aknát kivéve, el volt fúlva a Ferencz-altáró alatt levő ötödik szintfolyosóig ; a zúzóműveken javítás nem történt s azok még rosszabb állapotban voltak, mint 1848-ban. Nehány év multán a kis jövedelem nagy veszteséggé változott. Azt a kérdést kellett már most mindenekelőtt eldönteni, a melynek az 1871. évi deczember hó 12-én tartott országgyűlés is kifejezést adott, azt határozván, hogy vizsgáltassa meg a kormány a veszteséggel dolgozó bányákat és adjon javaslatot, mely bányák lennének az állam kezelése alatt állandóan meghagyandók és melyeket kellene felhagyni. Ez alkalommal Péch Antalt bízza meg a miniszterium a bányák megvizsgálásával és a jelentéstétellel. E vizsgálat érdemében tett jelentésében Péch azon elvet tartja szem előtt, miszerint az állam érdeke megkivánja, hogy mindaz bányák,

Állami kezelés.

a melyek azokhoz értő és gazdaságos kezelés mellett, jó eredményre adnak reménységet, folytonos üzemben tartassanak, habár esetleg egy ideig nem is jövedelmeznek. Ezen elvből kiindulva, Péch a selmeczbányai bányák fentartását javasolta. E javaslatot a kormány és az országgyülés el is fogadta és azóta Selmeczbánya bányászata, változó szerencsével, a mai napig állandó üzemben van. (Péch A. B. K. L. 1888.)

Bélabánya bányászata.

A mi Bélabánya bányászatának történetét illeti, az Kachelmann, Lipold, Péch és Szitnyai nyomán a következőkben foglalható össze: Valószinű, hogy a Garam vidékén már a honfoglalás előtt is míveltek bányákat, ámbár bronzkori leletek e vidékről nem ismeretesek (Zólyom mellett van egy régi várrom: Puertichrad, a melyben kőkori eszközöket is találtak). Bélabányáról Anonymus nem tesz említést, bár elbeszélése szerint a honfoglaló magyarok »Bánya« várát már itt találták, a melyből később Selmeczbánya keletkezett. A tatárjárás 1241-ben Bélabányát is elpusztította. Utána három évig az egész vidéken szünetelt a bányamívelés. Nagy Lajos korában (1352 körül) a bélabányai völgyben létezett bányaipar fejlődött állapotáról csak adás-vevési szerződések tanuskodnak, a melyeket Péch szerint, Selmeczbánya levéltárában őriznek. Az 1383—1456. évek időközében, a midőn Bélabánya még mint Fehér- vagy Fejérbánya (néha mint: Diln, Dilna, Dilnicza) szerepel, itt már elfúlt bányák voltak (montana submersa) és volt egy rota artificalis (bizonyosan: vizet emelő vizikerék), a mely utóbbi, a technikai haladás meglehetősen magas fokáról tesz tanúságot. 1387-ben Fejérbánya tiz márka ezüstöt fizetett adóképpen. Selmeczbányának 1442-ben előbb Rozgonyi támadása, majd földrengés következtében történt elpusztulása után Bélabánya, mely eddig Selmeczbányához tartozott, annyira virágzásnak indult, hogy önálló várossá alakulhatott. Városi jogát V. László király 1453-ban megerősítette. Mióta Selmeczbányát a szenvedett nagy veszteségek elszegényítették, Bélabánya annyira felvirágzott, hogy Mátyás király 1466-ban a bélabányai plébániát, a selmeczbányaitól függetlenné tette. Bélabánya ezen időben a hat alsómagyarországi bányaváros közösségébe lépett, miáltal egy, hét bányavárosból álló szövetséggé alakultak.

Bélabánya 1535. évi bányászatáról fel van jegyezve, hogy a bányák aranyban igen dúsak voltak, de már el vannak fúlva. Most ott csak két tárót hajtanak: egy régit, a mely lefejtett közök alá nyomul s egy új altárót, a mely négyszázhetven öl hosszú és a Vogelsang nevü erektől még hetven ölnyire van és ezeket a fölszín alatt, negyvenhat öl mélységben fogja majd föltárni. 1535-ben Selmeczbánya ismét virágzik, Bélabánya azonban már elhagyatva áll. 1564-ben Bélabánya is védekezik a törökök ellen. 1588-ban az van Bélabányáról feljegyezve, hogy az alsó-ausztriai kamara a bélabányai altáró hajtására hetenként két forint segélydíjat engedélyezett. Szitnyai szerint a Bélabánya bányamívelésére vonatkozó történeti adatok és kútfők csak 1471-ig terjednek, következtetés útján azonban be lehet bizonyítani, hogy Bélabányán, vagyis az akkori Fejérbányán már IV. László király alatt, tehát már 1272—1290 körül jelentős bányászat létezett, mert alig lehet másképpen megérteni, hogy László király Bélabányát miért ruházta volna fel a bányaváros czímével és kivételes jogaival. Péch, ki a bélabányai altáró történetével behatóan foglalkozott, erre vonatkozólag a következőket mondja: Bélabánya bányászata a XVII. század elején igen el volt hagyatva; 1605-ben Bocskai elfoglalta, 1606-ban elpusztította és megsarczolta. Az 1607. évben megtartott főbányabejárás arról tanuskodik, hogy a háborúk alatt a bányák itt mind elpusztultak s csak az altáró áll fenn roskadozó állapotban; 1608-ban új főbányabejárás tartatván, egy, már régebben megkezdett szellőző aknának tovább lemélyítése és az altárónak a Miklós-akna felé való tovább folytatását határozták el. A lyukasztás a Miklós-aknával megtörténvén, a vájóvég friss levegő és könnyebb szállítás mellett folytonosan munkában állott 1611-ig, a mikor a munka folytatása ismét kincstári segítségre szorult. 1615-ben a vájóvég már annyira előrehaladott, hogy ismét a levegő hiánya akadályozta a mívelést. 1614-ben az Erzherzog Ferdinand-Schacht (akna) mélyítését határozták el. 1619-ben ezen akna már lyukasztott az altáróval. A Nándor-akna lyukasztása után igen élénk bányamívelés folyt az altáró horizontjában, különösen azután, hogy az aknától elérték a Siebenweiber-eret. 1628-ban a bélabányai altáró számára szolgáló szellőző-akna helyreállítása végett egy régi aknának a kitakarításához kezdenek. 1629-ben az új szellőző-akna az Erzherzog Leopold-Wilhelm-Schacht nevet kapta.

Ez évben elkészült a bélabányai altáró teljes térképe is, de ez időközben elveszett. 1636 után következett az a szomorú korszak, midőn Selmeczbányán a felső Bieber-táró érczei kifogytak, vizei pedig igen felszaporodtak és valamennyi bányamívelet, a kincstárral együtt, pénzhiányban szenvedett. 1638-ban a bélabányai altárónak felhagyását javasolták, mert 1608-tól 1638-ig összesen 74·140 forint költséget okozott, de ez idő alatt semmit sem jövedelmezett. 1640-ben Selmeczbányán megbukott a Brenner-szövetkezet s a kincstár pénzforrásai is egészen kiapadtak; Bélabányán ekkor ismét minden munka szünetelt. 1641-ben a Brenner-szövetkezet (bélabányai) altárói részét átvette a Siceli-társulat, a vállalat azonban nem indult meg, még 1649-ben sem, a mikor a selmeczi bányák új életre ébredtek. A munka szünetelésének okai a mostoha viszonyok és a törökök közelsége voltak, a minek következtében Bélabánya altáróját felhagyták, a mely azután pusztulásnak is indul. A fentiekben felsorolt adatokból látjuk, hogy Bélabánya régi bányái közvetetlenül a város alatt és annak közelében voltak. E bányák között a Baumgartner-éren volt aknák lehettek a legnevezetesebbek, mert ezekkel az eret egy 1662-ben kelt jelentés szerint, hetvenkét öl mélységig lemívelték. A jelentés állításaiban jogosan kételkedhetünk ugyan, mert az akkori időkben, mikor irott adatok egyáltalán nem léteztek, igen bajos volt a valót megmondani arról, a mi azelőtt kétszáz esztendővel történt, annyit azonban bizonyosra vehetünk, hogy Bélabánya fénykora a XV. század közepe táján volt, a midőn az egyszerű bányatelep városi jogokat és szabadalmakat kapott, ámbár nincsenek semminemű hiteles adatok, a melyekből a bélabányai bányászatnak akkori minőségét és jelentőségét megitélni lehetne. A XVI. század első felében megindított bélabányai altáró képezte azóta, a mióta hiteles adatok fölött rendelkezünk, a bélabányai vállalatok főtárgyát, de föltárásait a régi mívelések között nem kisérte szerencse és így az altáró gyorsan kincstári segítségre szorult, azt igen helyes okból a Siebenweiber-érig hosszabbították meg, a melynek felsőbb szintjeiben igen gazdag érczfészkeket találtak; három akna segítségével létesített feltárások azonban itt sem voltak oly kedvezők, hogy a reájuk fordított nagy költségeket megtéríthették volna. Ennélfogva nem csodálkozhatunk, hogy a XVIII. század közepén a kincstár a vállalattal felhagyott. 1650-től 1767-ig minden adat hiányzik, hacsak megjegyzésre érdemesnek nem találjuk azt, hogy Bélabánya altáróján és a hozzája tartozó aknákban 1650-től 1726-ig a nyiladékokat hol kitakarították, hol pedig ismét bedőlni engedték. Morzsányi »Geschichte der sieben Bergstädte« czímű munkájában Péch Bélabányáról a következőket találta: Bélabánya 1767-ben Zólyom vármegyének királyi bér czímén 37 forint 50 dénárt fizetett. Bélabányán egy régi bányakönyv létezik, mely szerint a nyitva lévő altárón kívül ott még egy második, Szent-Háromság-altáró is létezett volna, a melynek nyomai 1767-ben állítólag még megvoltak. E könyvben, mint fennálló bányaművek, a következők vannak felsorolva: Szent-János-, Segen-Gottes-, Philippi-, Mátyás-táró, a Wagner'sche Handlung, a Nachtigall-táró, a Pirkenaltáró, a Hilfsegengottes-táró és a Neuhandlung nevü akna. 1767-ben a bélabányai altáró és vele együtt a Sanct-Mariahilf-tárói, az egyesült Sanct-Nikolai- és Dávid-tárói bányatársulat, a mely utóbbihoz Wilhelm-akna tartozott és a Goldene-Sonne bányatársulat működtek. Ezek közül a Nikolai-aknát bírt bányatársulat a selmeczi főereken dolgozott és egy éren a kórház- és Bieber-erek között, a melyet Siebenweiber-érnek neveztek el. Ezen az éren gazdag ezüst-érczeket termeltek, honnét a társulat, 1760-tól kezdődőleg, kéthetenként ötven márka aranyos-ezüstöt szállított ki és váltott be. Itt a kamara negyvennyolcz rész birtokosa és princzipális volt. A Máriahilf-tárói bányatársulat ez időben aranyban dús kovács-ereken dolgozott. A Goldener-Sonnen-Schlag, a melynek $^{14}/_{16}$-része a selmeczbányai felső Bieber-táróé volt, csak mint reményvágás, állott mívelésben.

Ez időtől kezdve minden adat hiányzik és csak a szóhagyományra lehet támaszkodni, a midőn azt mondjuk, hogy a negyvenes évek elején a Jabakhügel nevű domb külső fejtéseiben igen élénk és jövedelmes bányamívelés folyt. A Zsófia-, vagy bejáró-akna, a bélabányai altáró horizontja alá ér, itt Muha János kilenczvenkilencz éves érczvájó állítása szerint hetven méternyire lehatolt és egy második folyosóból álló mélymíveletet képez, a mely azonban ötven-hatvan évvel ezelőtt elfúlt s azóta hozzáférhetetlen. Ez időtől kezdve a mívelés nem hatolt az altáró horizontja alá. Ugyancsak Muha állítása, hogy az említett második folyosó fejtőhelyeiről munkaszakaszonként ötven-hatvan kosár ércz került ki. Az első-

vagy közép-folyosóból lemélyített ereszkedő tizedik méterében, ugyanez időben, munkaszakaszonként hatvan-hetven, tizenöt kilogrammos érczzsákot szállítottak ki. Az ércz minősége kitünő volt. Mind a középfolyosó, mind a második folyosó míveleteit a víz betörése folytán fel kellett hagyni. Állítják, hogy a Zsófiaaknába 1820 körűl egy gőzzel hajtott vizet-emelő gép volt beépítve, a mely azonban a betóduló vizeket alig-alig tudta zsompon tartani és egyszer javítás alá kerülvén, többé nem győzte a vízemelés munkáját. Az 1810—1820. évek időközében a vizek emelésére egy turbinás gépnek a felállítása volt tervbe véve, a mely czélból a Zsakil felé eső részben tavat kezdtek építeni, de költséges voltánál fogva felhagytak vele és helyette az említett, de szerencsétlenűl járt gőzgépet állították fel. A beszterczebányai polgároknak kombináczióba vett az a terve, a mely szerint a Zsófia-akna alá egy, a Garamnál megkezdendő altáró lett volna telepítendő, a nagy távolság és a vele feltárható mélység csekély volta miatt szintén abbanmaradt. Legutóbb 1860-ban volt szó a bélabányai bányászatot elöntött vizeknek a lecsapolásáról, mikor Balázs, akkori bányamérnök erre vonatkozólag tervet is dolgozott ki.

1532-ig terjedőleg és 1464-ig visszamenőleg Bélabányáról és altárójáról még a következők mondhatók el : A bányavárosok alapításának szülőoka a bányászatban lévén keresendő, biztosan arra lehet következtetni, hogy az utóbbi legalább is egyenlőkorú amazzal ; sőt kétségbevonhatatlan, hogy azon helyeken, a hol a bányászat virágzása és fejlődése eredményezte a bányásznép szaporodását és a lakóházak sűrűbb építését, a bányászat mívelése megelőzte a bányatelepeknek városokká való alakulását és joghatósági szervezetét. A dolog természete által igazolt ez az észlelet a bélabányai bányászatra vonatkozólag kétségbevonhatatlan tény, s habár az ottani bányamívelésre vonatkozással bíró történeti adatok és kútforrások csakis 1471-ig terjednek, mely évben először történik említés felhagyott régi és új altárójáról, mindazonáltal legalább is egykorúnak mondhatjuk az ottani bányászat eredetét Bélabányának várossá lett felavatásával és szabadalmazásával. Mert az érintett legrégibb feljegyzés nemcsak sokkal későbbeni, mint a városnak olyanná emelése, hanem már azért sem jelezheti a bányaüzemnek kezdetét, mivel akkortájt már annyira felszaporodott volt a lakossága — kétségenkívül a jelentékeny lendületen állott bányamívelés folytán — hogy az ország akkori prímása, Dénes, anyaegyházzá emelte 1464-ben a bélabányai fiókegyházat, elrendelvén, hogy plébánoson kívül tanítót is tartsanak. (Datum in possessione nostra archiepiscopali Dracut vocat feria quarta proxima ante festum nativitatis beatae Mariae virginis 1464) ; mit Mátyás királynak 1466-ban kiadott adománylevele is megerősített, formaszerűen felruházván Bélabányát az anyaegyház jogosítványaival. (Datum Budae in festo assumptionis beatae Mariae virginis, Anno millesimo, quadringentesimo sexagesimo sexto). László király 1496. évi június hó 15-én kelt adománylevelének az a kijelentése pedig, hogy az akkori Fejérbánya (a legrégibb okmányokban kizárólag Fejérbánya elnevezése fordul elő, mihez képest mostani elnevezése nem felel meg a kútforrások szerinti nomenklaturának s nem egyéb, mint a tót fordításnak reczipiálása ; megjegyzendő azonban, hogy több helyütt »Dilná«-nak és »Dilnica«-nak van írva az okmányokban) részére, László, valószínüleg IV. László (1272—1290.) király által adományozott, de a háborús idők alatt elégett, vagy egyébként elpusztúlt szabadalomlevelét erősítvén meg, azokkal a bányavárosi jogokkal ruházza fel, melyeknek élvezetében a többi bányaváros, jelesül Körmöczbánya is van, kétségbevonhatatlanná teszi, hogy Fejérbányának, vagyis a mostani Bélabányának, már László király idejében is volt bányászata, mivel különben nem lett volna ok azon kiváltságokkal való felruházására, a melyekben a bányászattal foglalkozó honlakosok részesültek. Elvitázhatatlan ezek szerint, hogy Bélabánya fémtermelésének, illetve bányamívelésének eredete sokkal előbb való korban keresendő, mint a melyre meglévő és fennebb megemlített adataink vonatkoznak és terjednek.

Bélabánya szervezete és közjogi állása.

Hogy milyen volt Bélabánya közjogi állása, milyen volt városi szervezete és viszonya a többi bányavároshoz László királytól kapott szabadalma korában, az nem állapítható meg. Úgy látszik azonban, hogy szabadalma mellett sem birt politikai, közjogi és szabadalmazott városi önállósággal ; sőt biztosan állítható, hogy Bélabánya mint egyszerű község (villa) nagyon is alárendelt viszonyban állott a többi szabad királyi városhoz, különösen pedig Selmeczbányához.

Erre utal többek között az a körülmény is, hogy Nagy Lajos király az 1352. évben Zabonya fiához, Lászlóhoz, mint Saaskew vár (Saskő, Sachsenstein) akkori kapitányához intézett parancsában ama községeket (terras et villas) sorolván elő, melyek ősidőktől fogva (ab antiquo) Sebenyc-hez(Selmeczbányához) tartoztak s melyeket Saaskew egykori várkapitánya, Wezzeus elfoglalt — ezek között Diln-t is említi (quasdam terras ad praedictam civitatem nostram Sebenich ab antiquo pertinentes : Gerod, Karlyk, Syglnspergh Diln, Sekken et Kulpol vocatas) s meghagyja, hogy e földrészek minden hasznaikkal Selmeczbánya közönségének birtokába bocsáttassanak vissza.

Ebből világosan kiderül, hogy Bélabánya ekkor s azelőtt is Selmeczbánya alkotórészét képezte és annak régi időktől fogva alá volt rendelve. Ugyanerről tesz tanúságot az ország rendei által a selmecziek tiltakozására 1447-ben kiadott az a bizonylat, melyben a fennebb megnevezett hat község Selmeczbánya tulajdonául van feltüntetve, habár azok nagyobbára Zólyom vármegye területén feküdtek. Az ország rendeinek ez a bizonylata, valamint az esztergomi káptalannak egyik, 1447-ből való átirata, kétségen kívül helyezik, hogy Szent-László király adományozta Bélabányát Selmeczbányának 1352-ben, habár ez amazt de facto már régóta, vagyis a formaszerinti adomány előtt is birta volt. Bélabánya e tartozandósága s alárendelt viszonya territoriális, politikai és község-szervezeti jelentősége mellett az egyházkormányzat tekintetében is megnyilatkozott. Az 1464. év előtti időszakaszban a hitközségi szervezet ugyanis abból állott, hogy részére a selmeczbányai plébános és elődei egy segítőlelkészt voltak kötelesek tartani és az utóbbi ugyanott misézett is és egyéb egyházi teendőket végzett. A város csak 1464 óta lett önállóvá egyházilag. Bányamívelés-történeti szempontból még kiemelendő, hogy Bélabánya éppen érintett függetlenítése Selmeczbányától egyházi tekintetben, a város mindennemű viszonyainak konszolidálására vezetett, mert míg az ezt megelőző korszakban alig akadunk a hatósági ügykezelés nyomaira, azontúl már eléggé rendes feljegyzések állanak rendelkezésünkre, melyek az akkori bányamívelésre is némi fényt vetnek. Az 1471. évi feljegyzés, melyben az ott érintett bányamű ekképpen van megjelölve : »Das Bergkwerkh hinter der Schewer genannt der Pawengarten« a legrégibb ugyan, mindazonáltal biztosan feltehető, hogy ott, már előbb is folyt a bányamívelés, minthogy a hivatkozott feljegyzés szerint, a fenti bányaműről, mint akkor már felhagyott és olyan bányáról van szó, a mely 1474-ben az irányaknáig hetvenhat öl hosszú volt s azontúl még nyolcz lánczczal (Lehen) tovább volt hajtva, de részint az érczek szegénysége, részint vízveszedelem miatt felhagyásra került, mi Körnel György, selmeczbányai kamaragróf és ez altáró örökös bányatársa, Gygon János körmöczi bányamester, Kraussel Kristóf bélabányai bányamester és Geroder János bélabányai bíró idejében történt. (L. a városi tanács régi jegyzőkönyvét.) Valószinü, hogy a most szóban levő altáró, az a régi- (ó) altáró volt, melyre 1532. évben történik hivatkozás és pedig azzal a hozzáadással, hogy az ujolag adományozott régi altáró, az újnak kára nélkül hajtassék és míveltessék. 1532-ben az ősi altáró, mint Bélabányának régi altárója (der alte Erbstolln der Stadt Dillen) Groff András városi bíró és bányamester által Müner András selmeczbányai bányapolgárnak adományoztatott azzal a kikötéssel, hogy ennek folytatólagos mívelésébõl mi hátrány se háramoljék az uj altáróra. (Bány. Koh. Lapok. 1882.)

*

Hodrusbánya alapítását Karlik község 1352. évi elpusztulásának és a »Todten-Gebeine« területén történt szomorú emlékezetű öldöklésnek köszöni. Hodrusbánya.

Nem lehet itt feladatunk Hodrusbányának, mint Selmeczbánya külutczája bányászatának történetét behatóbban tárgyalnunk, mert arról a bányavidék általános bányamíveléstörténeti adatainak felsorolása alkalmával fennebb már megemlékeztünk, de nem szabad három legnevezetesebb bányájának : Finsterorttárónak (sötét végtárónak), Schöpfer-tárónak és a részben szintén a hodrusbányai bányászat körzetébe tartozó Módertárónak bányászat-történetéről megfeledkeznünk, mert e míveletek hajdan nagy szerepet vittek a selmeczvidéki bányamíveletek sorában. Hogy mily jelentékeny lehetett Hodrusbánya hajdani bányászata, már abból is kitűnik, hogy Lipold az itteni, a XVI. században és az előtt létezett bányamíveletek számát 136-ra teszi.

Finsterort-bánya régente egyike volt a legnevezetesebbeknek Hodrusbányán, ámbár nem oly régi, mint a Mindszent-éren dolgozó Altradschacht, Neuradschacht, Finsterort.

Handelhodritsch, stb. Finsterortnak első nyomát 1542-ben találjuk okmányainkban. — 1587-ben jövedelmező bánya volt, melyet nagyrészben magánosok míveltek. 1606-ban, a háborús viszonyok e bányászat fejlődését is megbénították ; a körmöczi pénzverővel a közlekedés megszakadt; a termelt aranyat és ezüstöt nem lehetett értékesíteni s igy a munkások sokszor hónapokig nem kapták meg bérüket, a miért 1606. aug. 30-án fel is lázadtak és a bányabírónál nagy lármát ütöttek, de midőn a városbíró fegyveres erővel sietett a bányabíró segítségére, szétfutottak. 1608-ban nyílt lázadásban törtek ki a vájárok, a termelt érczeket lefoglalták és kinyilatkoztatták, hogy ezeket mindaddig nem engedik elvinni, míg hátralévő bérüket ki nem fizetik. De mivel a részesek úgy nyilatkoztak, hogy a termelés értéke nem fedezi a költségeket és legjobb lesz az egész míveléssel felhagyni, a munkásnép belátván hibáját, a mint a jegyzőkönyv mondja: »Die heyer sind zum Kreuz krochen« és írásban kérték uraikat, hogy bocsássanak meg nekik. A viszonyok ezután még rosszabbra fordulván, 1608. július 12-én a bányabíró előtt tartott közös tanácskozmányban arra is ráállottak a munkások, hogy ezentúl csak háromhetenként tartassék fizetés és akkor a munkások kétheti bért kapjanak, a harmadik heti bér pedig feljegyeztessék s ezt majd csak később kapják meg, ha a bányák ismét jövedelmet fognak adni. 1608. szeptember 9-én főbejárást tartottak és úgy találták, hogy Finsterort a selmeczi bányák közűl legtöbbet jövedelmez és legtöbb érczet termel. 1609-ről fel van jegyezve a bányabírósági jegyzőkönyvekben, hogy Finsterort bányamunkásai egy teljes hétig nem dolgoztak, mert már hét hét óta nem kaptak bért. A hodrusbányai munkások augusztus 24-én fellázadván, tömegesen Selmeczbányára jöttek, a selmeczi munkásokat csatlakozásra birták és ezekkel együtt egy egész héten át rakonczátlankodtak. Augusztus 29-én bérfizetés tartatott, mire a zavargások némileg lecsendesűltek, de deczember végén ismét megújulnak a nyugtalankodások, folytonos panaszok, zavargások és tettlegességek között nehéz küzdelmet folytat a vállalat, mindaddig, míg Bloenstein Mátyás báró főkamaragróf Selmeczbányán az ügyek vezetését át nem vette. Az ő megérkezése után az ügyek azonnal jobbra fordultak, az ő erélyes intézkedései megszüntettek minden fegyelmetlenséget. A bányaüzem Bloenstein megérkezte után, rövid idő alatt újra felélénkült. 1619-ben ismét közelednek a háborús mozgalmak és ez év végén Bethlen Gábor fejedelem elfoglalja a bányavárosokat. 1628. április 4-én tartott bejárás után feljegyezte a bányabíró, hogy Finsterorton robbantó munkával végezik a feltárásokat. Egy 1630-ból való részletes leírásból kitűnik, hogy Finsterort Hodrusbánya legmélyebb és legterjedelmesebb bányája ; 1638-ban azonban felhagynak mívelésével, hogy 1639-ben újra megindítsák. Hosszabb szünetelések után végre az utolsó szerencsés év 1648. volt, míg 1649-ben Finsterort üzeme teljesen megszűnt. A Brenner szövetkezet bukása után hosszú vajúdás korszaka következett ; utóbb a város birta Finsterort bányatelepet, míg végre a kincstár vette át kezelésébe s ma is üzemben tartja. (Péch.)

Módertáró.

Módertáró bányatelep, a selmeczbányai bányászat utolsó magánbányája, melyet 1600. május 20-án említenek legelőször az okmányok. Általánosabb érdekes adatok nincsenek róla feljegyezve.

Schöpfertáró.

Schöpfertáró bányatelep a kincstár legújabb szerzeménye. Ez a bányászat, mely a legutóbbi napokig a Geramb János József-féle bányaegylet tulajdona volt, a bányatársulat bukása után a kincstárra szállott át s a selmeczvidéki bányászat alsó-hodrusi részének turisták által is szívesen látogatott nevezetessége, mely óriási fejtésüregeivel, a bányában közlekedő kis gőzvasútjával és villámos berendezéseivel a szakembert és laikust egyaránt érdekli.

Hogy Hodrusbánya a XVII. század folyamán nagy virágzásnak örvendhetett és fejlődése tekintetében nem igen állott mögötte Selmeczbányának, már abból is kitűnik, hogy a tanácstagok felerészben Hodrusbányán laktak.

*

Selmeczbánya multja.

Legyen szabad végezetül még néhány technika-történeti visszapillantást vetnünk Selmeczbánya multjára, kezdve ezen rekapituláczíót a XVIII. század kezdetével, hogy így azt az alkotmányos korszak beálltával már fennebb jelzett viszonyokig az átmenet teljes képét megadhassuk.

A XVII. század végével a bányaüzemet nagyban akadályozó, már említett nagy vízbetódulás, mely egy esetben 1000 szivattyúzó embert és 192 lófogatot foglalkoztatott és hetenként 5000 frt költséget okozott a nélkül, hogy a Háromságaltáró alatt elterülő bányamíveleteket szárazzá tenni lehetett volna, Selmeczbánya

bányászatát a végső pusztulás veszedelmével fenyegette, mert a főbányának, a Felső-Biebertárónak felhagyását, 1707-ben már a rendek, 1710-ben pedig már legfelső helyen is elhatározták. Csak Hell K. gépmester bátorságának, öntudatos és energikus fellépésének és annak volt köszönhető a felhagyás iránt való rendeletnek visszavonása, hogy I. József császárnál személyesen jelentkezett és így a selmeczbányai bányászatnak fenmaradását biztosította. A bányászat újra fellendítésére szolgált a nagy szélaknai tónak 1711. évben, a reichaui, kreschengrundi és a kollbachi két mesterséges vizet gyüjtő tónak az 1731. és 1740. évek közében való létesítése; a Háromság-altárónak a Felső-Biebertáró vállalat által 1716-ban történt átvétele, az Erzsébet-aknának 1717-ben való további lemélyítése, a már előbb is dívott Miksa-féle bányarendtartásnak 1723. évben történt törvényesítése; 4 tűzgépnek — az első gőzgépeknek — Hell találmányának, a József-aknán az 1733. és 1736. években történt felállítása; — az első vízoszlopos-gépnek, — szintén Hell találmányának, a Lipót-aknában, 1749-ben való beépítése és 1748-ban az új Ferencz császár altáró vájásmunkálatainak megindítása.

Hell öntudatos és nagyszorgalmú tevékenységének, valamint Sternbach és Mitrovsky báró főbányagrófok erélyességének köszönhette Selmeczbánya jövő boldogulását és fellendülését. Felső-Biebertáró 1735-ben már ismét jövedelemmel zárta le számadásait és a jövedelem mindjobban emelkedett, a mi felhagyott bányaműveletek újra megnyitásának és több bánya telepítésének volt köszönhető. 1741-ben már egy millió forint volt a tiszta nyereség, úgy, hogy Felső-Biebertáró 1748-ig havonta átlag 86,000 frt pénztári fölösleget szállított be a középpont pénztáraiba és e mellett még a tavak és *Zsarnóczán* az ezüstkohónak építésköltségeit is fedezte.

A XVIII-ik század második felében is igen sok nevezetes mozzanat élénkítette Selmeczbánya bányászatát. 1753-ban Hell levegőgépét építették be az Amália-aknába; 1758-ban Hell-féle tűz- (gőz)- gépet szereltek a Königsegg-aknában; 1759. évben és 1768-ban vizoszlopos gépeket építettek be a Zsigmond-aknába és a Hofferstolln bányákba; 1753-ban a Königsegg-aknát tovább lemélyítették; 1762-ben létesítették a selmeczi bányaiskolát; 1765-ben a Miksa-aknán az üzemet élénkítve 1783-ban az addig ismeretlen István-eret megütötték; 1768-ban a bacsófalvi tavat kezdették építeni; 1774-ben a János-akna mélyítését indították meg; 1782. év márczius 19-én a II. József császár altáró vájását kezdették meg és 1791-ben a Gedeon-táró bányaműveleteit nyitották meg. Meg kell itt említenem, hogy 1753-ban a Magdolna-akna leégett és hogy 1770 és 1775 között a selmeczi bányákban az addig használt faggyú helyett, faolajat kezdtek használni a világítás czéljaira.

Az István-éren eszközölt szerencsés feltárások a XVIII-ik század utolsó tizedét a selmeczvidéki bányászat fénykorának minősítették és a pénzforgalom, mely 1775. évben alig haladta meg valamivel a 2 millió forintot, az 1800. év körül $4^1/_2$ millió forintot ért el.

A XVIII. század kezdetén a békés munkálkodást a bányamunkások lázadása, Rákóczi csapatainak 1705-ben történt bevonulása, 1710-ben a pestis, mely Korabinsky szerint állítólag 6000 embert pusztított el és 1758-ban nagy tűzvész zavarta meg. 1745—1751 között épűlt a »Scharfen-Berg« bazaltkúpján a kálvária, mely még ma is Selmeczbánya sokat látogatott nevezetessége.

A bányamívelés élénksége és kedvező eredményei, melyek különösen az István-ér gazdag ércztermelésének voltak köszönhetők, még a XIX-ik század első éveit is boldogították. A mint azonban az István-ér gazdag közei megcsappantak és a franczia forradalom hatásait mi is érezni kezdtük, különösen abban, hogy az élelmi szerek rendkívüli módon megdrágultak, a bányászatot is súlyos csapásként érintette ez és a néhai virágzás kora letűnt, hogy többé soha vissza ne térjen.

A bányamívelés akadályai.

A bányászat visszaesését a munkásszemélyzet folytonos apadásából lehet legjobban megítélni. Míg a század kezdetével Felsőbieber-táró 4000 embernek adott kenyeret, addig 1812-ben már csak 2620, 1817-ben csak 2184 és 1818-ban csupán 1740 munkás kereste boldogulását Selmeczbánya hegyeiben. 1812 körűl 4000 bányamunkás vándorolt el Selmeczbányáról és a selmeczbányai bányakerület lakosságának száma ezidőtájt állítólag 13.000 lélekkel fogyott meg. A felsőbiebertárói főbányatelepet ekkor csak azon kedvező üzemeredmények mentették meg, melyeket a Pachertáró a Spitaler-éren és a Ferencz-akna a

Grüner-éren tudott elérni. E két telep különben későbbi időben is sokat segített a selmeczi bányászat veszteségeinek apasztásán és nem egy esetet jegyeznek fel az üzem könyvei, melyek a Ferencz-akna megváltó szerepléséről tesznek kedvező tanúságot.

Lipold a XIX. század legnevezetesebb üzemi és technikai mozzanatai sorából, különösen a következőket említi meg: 1808 és 1811 között a Siglisberg-aknát tovább lemélyítik; 1814-ben a Mariahimmelfahrt-aknát kezdik lemélyíteni, a mely a Grüner-éren gazdag feltárásokat eszközöl; 1811-ben Hodrusbányán 78.319 frt költséggel új tógátat építenek; Szélaknán 1816-ban a Magdolna-aknát felhagyják; 1818-ban a régi városi külvágatok beomlanak Selmeczbányán; 1821-ben András-akna bányatelepet létesítik; 1825-ben a mázsaszakmányt honosítják meg; 1825-ben a János-aknával felhagynak; 1828-ban adták át a forgalomnak az első lóvonatú bányavasútat a Háromság-altárón, Pachertáró mellett; 1829-ben a bélabányai altáró, mint újonnan adományozott bányajogosítvány Felső-Bieber-táró tartozéka lesz; 1826-ban tiroli, krainai, karintiai és horvátországi bányamunkásokat telepítenek meg Selmeczbányán; 1829 és 1834 között a Klingertáró-tó gátját építik; 1837-ben Szélaknán drótkötélgyárat létesítenek; 1846-ban Modertárón, a zúzóművet turbinával kezdik üzemben tartani; 1847-ben lövőgyapottal kísérleteznek a bányákban való robbantásoknál, de a kisérletek eredményei nem kedvezők; 1850-ben a Bickford-féle biztosító gyújtózsinórokat kezdik használni.

A selmeczbányai bányászat régi baja, a mély míveletek elfúladása, sajnos, a XIX. század folyamán sem maradt el. Már 1828-ban elfúlt a mélység és a víz 58 láb magasságban állott a mély színtek talpa felett; egy év szorgos munkája azonban segített a bajon és a vizek zsompra szállottak le. A második, 1844-ben bekövetkezett elöntést csak 6 évi munka és 100.000 frt költség árán lehetett leküzdeni. Harmadszor 1861-ben fúladt el a Felső-Bieber-táró mélysége és a víztől mentesítő munkák csak 1866 után lettek urai a helyzetnek. Ezen vízbetörések és a bányák ezen elfúlásával járó óriási anyagi károsodások végre nagyobb befektetésekre vezettek és azt eredményezték, hogy 1854-ben az Andrásaknán, vizetemelő vízoszlopos gépet építettek be, a Lipót-aknán már 1824-ben kijavított régi vízoszlopos gépet 1857-ben új géppel cserélték fel és 1860., 1861-ben, 1862. és 1865-ben végre gőzgépeket állítottak fel a Mariahimmelfahrt-aknán, a Zsigmond-aknán és a szélaknai Lipót-aknán. Hodrusbányán 1852-ben, Zipseraknán 1855-ben, Új-Antal-tárón és 1856-ban Vichnyén Ó-Antal-tárón állítottak üzembe egy-egy vizetemelő vízoszlopos gépet.

Sokat lendített végre a selmeczvidéki bányászaton Rittinger Péter cs. k. miniszteri tanácsos, ki az érczelőkészítés javítása terén hervadhatatlan érdemeket szerzett.

*

Időrendi áttekintés.

Saját kronologikus, rendezés alatt álló, feljegyzéseinkben, melyek Magyarország egész bányászatának történetére és a bányamívelés technikájának fejlődéstörténetére vonatkoznak, *Selmeczbánya* és környéke bányamívelésének történetét illetőleg a következő technikai fontosságú jegyzeteket találjuk:

745. *Kr. e. Selmeczbánya* alapításának állítólagos éve. A selmeczbányai m. kir. bányaigazgatóság levéltárában őrzött, 1774. évből való és névtelen szerzőtől származó irat szerint Selmeczbánya bányászata ez évben vette kezdetét. Egyes erek felfedezése ez irat szerint úgy történt volna, hogy valami *Schebenicz* nevű pásztor, mikor nyáját legeltette, két gyíkot látott, melyek, mivel testök érczporral volt ellepve és csillogott, őt a sziklák érczartalmára figyelmessé tette. Ennek a mondának tulajdonítják, hogy Selmeczbánya czímerében két gyík-alak van megörökítve. Nevét pedig a város, a pásztor nevétől vette, a melyből későbben *Schebnitz*, majd *Schemnitz*, a mostani *Selmeczbánya* keletkezett.

740. Selmeczbányát állítólag bevándorolt morvák alapítják.

800. Selmeczbánya bányászatának kezdetét a tradicziók egy része ezen évre teszi.

963. A Csehországban bányászkodó magyarországi munkásokat csak nagynehezen sikerült visszakergetni. Valószinű, hogy ekkor sok idegen bányamunkás vándorolt be Csehországból Selmeczbánya vidékére.

1217. Selmeczbánya, Bana név alatt szerepel II. Endre király egyik okmányában, a mely a jövedelmekről intézkedik.

1224. Selmeczbánya város a beteg bányászok számára kórházat épít ott, a hol később az alsó kapu állott.

1235. Selmeczbánya statutumának kelte.

1241. Selmeczbányát és egész környékét a Morvaország felől betörő tatár-csapatok annyira feldúlják, hogy a város és környéke bányamívelése három évig teljesen szünetel.

1245. Selmeczbánya vidékére nézve a bányatelkek területét szabályozzák és azoknak hosszúságát 49 ölben, szélességét pedig 14 ölben állapítják meg. E határok között a mívelés zsákszerűen lefelé halad. A király a városnak privilégiumát megerősíti és újabbakkal pótolja. Ez alkalommal a város jogai és szabadságai határozottabb alakot nyernek. A IV. Béla király által megújított privilégiumok eredeti példánya elveszett ugyan, de másolatának töredékei fenmaradtak és alapot adtak a *selmeczi* városi és bányajogok feljegyzésére.

1271. A Selmeczbányán és közvetetlen környékén levő »Brenner-táró«, »Ainigkaith« és »Hodritscher Handl« bányákról levéltári adatok már mint »ältiste wnd fürnembste« kitétel alatt emlékeznek meg.

1275. Selmeczbányán, IV. László király, a völgyben épült s már régóta fennálló »Capella S. Nicolai de Wana« nevű templomot, január 19-én, a melléje épített klastrommal együtt a dominikánus szerzetesekre bízza. (A templom a jelenlegi »Német« vagy plébánia-templom, a klastrom, a jelenlegi katholikus gimnázium.)

1352. *Bélabányáról*, illetőleg a *bélabányai* völgyben létezett bányamívelés fejlődöttségéről csak adásvevési szerződések tanúskodnak.

A Selmeczbányához eddig tartozott : Grádt, Kehrling, Siglisperg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) helységeket Sachsenstein várgrófja, Zabonya László magához ragadja. Hogy *Bélabánya* (Diln), *Kopanicz* (Geród), *Módertáró* (Karlyk), *Pjerg* (Sijglispergh) már *Sebenic* (Selmeczbánya) alkotó részéül szolgált s ennek régi időktől fogva, összes hasznaival együtt alá volt rendelve, bizonyítja az a körűlmény is, hogy Nagy Lajos király ekkor (Budae feria sexta proxima post octavas festi paschae Domini), Zabonya fiához, Lászlóhoz, mint Saskew (Saskő, Sachsenstein) akkori parancsnokához intézett parancsában azon községeket (terras et villas) sorolván elő, a melyek ősi időktől fogva (ab antiquo) Selmeczbányához tartoztak és melyeket Saskew egykori úra és várkapitánya, Wezzeus, elfoglalt, ezek között »*Dilln*«-t is megemlíti és meghagyja, hogy eme földrészek (terrarum particulae) Selmeczbánya közönségének birtokába bocsáttassanak vissza, minden hasznaikkal (cum omnibus suis utilitatibus). Az ország rendeinek egy, 1447-ből való bizonylata, valamint az esztergomi káptalannak, ugyancsak 1447-ben kelt egyik rescriptuma, kétségen kívűl helyezik, hogy Nagy Lajos király ez· (1352.) évben Selmeczbányának adományozza *Bélabányát*, habár az ezt, »de facto«, már régóta, vagyis a forma szerint való adomány előtt is bírta. (Szitnyai.)

1353. Selmeczbánya Nagy Lajos király parancsára, a sachsensteini várgróftól visszakapja a tőle 1352-ben erőszakosan elvett : Grádt, Kehrling, Siglisperg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) községeket.

1364. Selmeczbányán megkezdik a »Notationes iudiciariae« czímű feljegyzési könyv vezetését. Ebben az okmánykönyvben a feljegyzések 1426-ig terjednek. (Szitnyai.)

1360. Bélabányán Heinzmanus zúzóit, Gref Endre és Komert Necusch, 30 frt évi bér mellett, használatba veszik.

1370. Selmeczbánya grófja és urburáriusai, a bíró és az esküdt polgárokkal jegyzőkönyvbe foglaltan bizonyítják, hogy polgártársuk, Steiger Miklós, egyrészt a király nyereségeért, másrészt a maga hasznáért igen sok pénzt fektetett be két aknája mívelésébe úgy, hogy az egyike a másika nélkűl mitsem ér, minélfogva neki a nevezettek három lánczot adnak két aknája számára, az ahhoz tartozó joggal. (Szitnyai.)

1378. Hodrusbányán a bányászat igen jelentékeny.

1379. Selmeczbányán a legfőbb bányászati tisztviselő a »Magister Michael, scansor Domini Regis« czímet viseli. Ugyanekkor két comese van a városnak, a mint azt a : »Nos comes Iacusch et Paulus Urburarius etiam comes in Schebniz« féle kitétel bizonyítja. (Szitnyai.)

1381. Hodrusbányán a kohó mellett létező zúzóról (penes gazam) tesz említést egy örökösödési osztályról szóló bírói bizonylat.

1382. Selmeczbánya környékén említés történik oly kohóhelyiség eladásáról, a mely Sygelspach (egyebütt Sigelspach-nak van írva) nevű patak mellett fekszik.

1383. Bélabányán (mely mint *Fehér-* vagy *Fejérbánya*, néhol mint *Diln*, *Dilna*, *Dilnica* szerepel az okmányokban) már elfúlt bányák (montana submersa) vannak és van egy rota artificalis (vizet-emelő vízikerék), a mely utóbbi a technikai tudás meglehetős magas fokáról tanúskodik.

1385. Bélabányát illetőleg Selmeczbánya régi jegyzőkönyveiben a következő megjegyzés áll : »Item notandem, quicunque habet montana submersa in Dylnis, ille debet infra hinc in fiar fedar collere, si qui hoc non faceret . . . debet aquam sucare, qui hoc facere voluerent. aut facere non possint, extunc ab illis auferetur et deberent aliis dare, qui hoc facere possunt. Hoc importatum est et datum de consilio et pleno jure. Datum A. D. 1385. feria quarta in quatuor temporibus. — E feljegyzés azokra a vízalatti (elöntött) bányákra vonatkozik, a melyek Bélabányán (in Dylnis) feküdtek s ama rendelkezést tartalmazza, hogy azok, a kik az elfúladt bányákat bizonyos . . . idő alatt nem mívelhetik, vagy mívelni nem akarják, a bányáktól megfosztassanak és azokat másoknak átadni kötelesek. (Szitnyai.)

1387. Bélabánya (Fejérbánya), 10 márka ezüstöt fizet adóképpen. Selmeczbányán a legfőbb bányászati tisztviselő »Bernhardus«, a ki a »scansor montanarum regni Hungariae« czímet viseli.

1388. Selmeczbányán a legfőbb bányászati tisztviselő czíme : »Scansor Domini Regis et montanarum regni Hungariae«.

1397. Selmeczbányán egy adás-vevési szerződés alkalmából kohókról van említés téve. (Egy a kórház mellett állott.) Ekkor minden bányamívelőnek saját kohója lehetett, illetőleg minden bányamívelő saját olvasztó és fémet elválasztó műhelyet tarthatott üzemben, de feldolgozhatta érczeit más bányabirtokos kohójában is, a termelt aranyat és ezüstöt azonban Körmöczön, a pénzverőnél volt köteles beváitani.

1398. Selmeczbánya mellett, *Siegelspachon* egy zúzó áll.

1402. Selmeczbányán a legfőbb bányászati tisztviselő : Smerstempel János. kinek hivatalos czíme : »Des Königs Obrister Steyger« ; ugyanekkor Grogan János : »zu der zeyt groff off der Schebniz«.

1422. Selmeczbánya mellett, Szt. Antal határában egy zúzó és egy kohó áll fenn.

1426. Selmeczbányán a »Notationes iudiciariae«-féle feljegyzési könyv továbbvezetésével felhagynak. Az első feljegyzés 1364-ből való ebben az okmánykönyvben.

1433. Selmeczbányát a husszitiák elpusztítják.

1442. Selmeczbányát Rozgonyi megtámadja és elpusztítja ; ugyanekkor földrengés a város nagy részét romba dönti s a lakosság az addig a Vöröskút és a jelenlegi Mihály-akna körül elterülő várost (Staro mesto a nép nyelvén) elhagyja és a völgybe vonul le ; Bélabánya, mely eddig Selmeczbányához tartozik, különvá ik és önálló várossá alakúl. (Más adat szerint :)

1443. Selmeczbányán (és Lőcsén) június 5-én földrengés okoz nagy károkat. Selmeczbánya szláv lakosai a város eredeti helyét elhagyják és a hegy alatti völgyben építkeznek.

1446. Bélabánya Selmeczbányának alkotórésze gyanánt szerepel. Tanúságot tesz erről az ország rendei által ezen évben kiadott az a bizonylat, a melyben hat más községgel Bélabánya is Selmeczbánya tulajdonáúl van feltűntetve, habár azok nagyobbára Zólyom megyében feküdtek. Az ország rendeinek ezen bizonylata, valamint az esztergomi káptalannak ugyanez évben kelt egyik rescriptuma kétségen kívül helyezik, hogy Bélabányát Nagy Lajos király 1352-ben adományozta Selmeczbányának, noha ez amazt »de facto« már régóta, vagyis a »forma szerint való« adomány előtt is birta. (Szitnyai.)

1453. Bélabánya városi jogait V. László király megerősíti. Selmeczbányán a bányabirtokosok a dús ólmosítás czéljára megkívánt ólmot máshol vásárolva szállítják kohóikba. (Neubauer.) — A sachsensteini (saskői) várgróf, Köhler Péter vagy Sáffár, magához ragadja Gradl, Kehrling, Siglisberg, Schakkill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) községeket, a melyek 1353 óta, Nagy Lajos király parancsára, Selmeczbánya birtokához tartoznak. (Szitnyai.)

1464. Bélabányát az ország primása, Dénes anyaegyházzá emeli és kötelezi, hogy a plébánoson kívül segédlelkészt is tartson. Az ez év előtti időszakaszban

hitközségi szervezete abból állott, hogy részére a selmeczbányai plébános és elődei segédlelkészt voltak kötelesek tartani (qui ipsis missis et alia divina officia peragere et ecclesiastica sacramenta administrare consvevisset). (Szitnyai.)

1466. Bélabánya plébániáját Mátyás király a selmeczbányaitól függetlenné teszi és a várost forma szerint felruházza az anyaegyház jogaival. Bélabánya a hat alsómagyarországi bányaváros kötelékébe lépvén, a hét bányavárosból álló szövetség megalakulását tette lehetővé. Selmeczbányán a bányamester, a városi jegyző és a plébános heti fizetése egy-egy forintban van megszabva. A 15 latos márka ezüst beváltási ára 4 frt 50 denár.

1467. Selmeczbánya Szt. Benedeken óvást tesz az ellen, hogy a sachsensteini várgróf 1453-ban magához ragadta : Gradt, Kehrling, Siglisberg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) községeket.

1470. Selmeczbányát Mátyás király felmenti a katonaállítástól és a katonaelszállásolás kötelezettsége alól. Selmeczbánya ez időben tisztviselőit szabadon választhatja, de köteles a választás eredményét jóváhagyás végett, a kamarai biztos (kamaragróf) útján a királynak bejelenteni.

1471. Bélabányát illetőleg a város levéltári adataiban egy altáró adományozásáról van említés téve, a mely : »das Perkwerkh hinter der Schewer genannt der Panwengarten« elnevezés alatt van feljegyezve. Szitnyai szerint Bélabánya bányamívelésére vonatkozással biró történeti adatok csak ez évig terjednek.

1474. Bélabányán a »Perkwerkh hinter der Schewer genannt der Pawengarten« bányamű az irányaknáig már 76 öl hosszú s azon túl is még 8 lánczczal (Lehen) tovább van hajtva, de részint az érczek szegénysége, részint vízveszély miatt felhagyásra kerül.

1476. Selmeczbánya közönsége óvást emel Szt. Benedeken a sachsensteini várgróf ellen azért, mert : Gradt, Kehrling, Siglisberg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) helységeket magához ragadta. Az óvástétel azonban most is éppen úgy, mint 1467-ben sikertelen. (Szitnyai.)

1488. Selmeczbányán városházat építenek.

1495. A kohósítás czéljaira szolgáló ólmot Galicziából hozzák Selmeczbányára.

1493. Bélabánya története szempontjából igen nevezetes Ulászló király június 15-én kelt az az adománylevele, illetve ez adománylevélnek az a kijelentése, hogy az akkori Fejérbánya részére László (valószinűleg IV. László) által adományozott, de a háborús idők alatt elégett, vagy egyébként elpusztult szabadságlevelét erősítvén meg, ama bányavárosi jogokkal ruházza fel, a melyeknek élvezetében a többi bányaváros, jelesül Körmöczbánya van ; kétségtelenné teszi, hogy Fejérbányának, vagyis a mai Bélabányának már László király idejében (1272—1290.) is volt bányászata, mert különben nem lett volna ok azokkal a kiváltságokkal való felruházására, a melyekre a bányászattal foglalkozó többi állampolgároknak joguk volt. (Szitnyai.)

1497. Bankán, Selmeczbánya mellett, vésett bányamunkával hajtott : »Erbstolln beym Kirchenbaum« nevű altáró létezéséről tesznek említést a városi levéltár iratai. (Szitnyai.)

1498. Selmeczbányán a városháza mellé kápolnát (Anna-kápolna) építenek. Hodrusbányán üzemben álló bányák : az Erbstolle bey den 5 schönen Linden, az Erbstolle beym Natergrund és az Erbstolle hinter der Kerling.

1499. Selmeczbányán a Viberhegyen létező »Erbstolle bey Viberhübl«-ről tesznek említést az okmányok. Ez az altáró az »Óvár« mellett, a Pattschner, később Bialosna-utcza szomszédságában volt ; lehetséges, hogy a Biebertáró elnevezés innen veszi eredetét. (Szitnyai.)

1500. Hodrusbányán üzemben van az »Erbstolle am Gabender« nevű bánya.

1504. Selmeczbányán egy »Schuechmark«-nak nevezett altáró (Erbstolle zu dem Schuechmark) létezik, a mely az erre vonatkozó levéltári feljegyzések szerint a Glanzenberg-táró fölött vonult el s mely nevét valószinüleg (az idősebbek előtt még ma is ismeretes) Kaufhaus-tól, mint a czipészek által raktározásra és eladásra használt helyiségtől vette. (Szitnyai.)

1505. Selmeczbányán a város fölött fekvő »Rózsatáró«-t (Rosenstolle) Pesten Frigyes kamaragrófnak adományozzák, altárói jogokkal.

1506. Selmeczbányán egy »Kőrisdomb altáró«-ról (Erbstolle am Eschhübl) tesznek említést az okmányok a nélkül, hogy e hely fekvéséről közelebbi felvilágosítást adnának. (Szitnyai.)

1507. Selmeczbánya levéltári adatai említést tesznek egy altáróról a fellegvár mellett (Erbstolle hinter der Purg bey dem Trankh) és egy »Erbstolle in denen Hayerloss« nevű bányáról. Közelebbi adatok hiányoznak. (Szitnyai.)

1508. Selmeczbányán levéltári adatok szerint többek között a következő bányászatok léteznek : Erbstolle oberhalb dem Warmen Bad bey Kalkofen (valószinűleg *Szklénón*) ; a »Grosser Handl mit dem 15 Stock.«(E bányászat jelentékeny kiterjedéséről az annak bejárásáról felvett jegyzőkönyv tanúskodik) ; a »Viethauerschacht«, az »Erbstolle mit dem grossen Gäppll in dem Syglsperg«, a »Hornunger Gewerken und Gäppl« ; a »Thomasschacht« és az »Obere Hasebner Schacht« a Glanzenberg táján. Hodrusbányán üzemben van : a »St. Anna Erbstolln am Trentscher« féle altáró. (Szitnyai.)

1511. Selmeczbányán üzemben van az »Ein Erbstolle den man al den Stolle auf der Kapphangen Wiese nennt« körülírással jelzett bányászat. — Hodrusbányán üzemben van az »Erbstolln am Hegewald gegen Hoff« nevű altáró. (Szitnyai.)

1512. Selmeczbányán levéltári adatok szerint üzemben álló bányák : az Erbstolle auff der Letten« és a »Rauchloch in Syglsperg«. (Szitnyai.)

1513. Hodrusbányán üzemben vannak : az »Erbstolln auff den Kis gegen den forderen Eisenstein« és az »Erbstolln am Trentscher ober dem Trentscher«. (Szitnyai.)

1515. Selmeczbányán a következő béreket fizették a kohóknál : a sáfárnak heti bére : 1 frt 25 dénár, olvasztónak 1 frt (5 munkaszakaszért) ; jó olvasztónak 70 dénár. Rendesen 5 napig dolgoztak hetenkint ; a hatodik napon elszámoltak és akkor osztották szét a nyereményeket is. A kohótisztviselők írni és olvasni nem tudtak ; minden kohónál ezért külön irnokot alkalmaztak, ki rendesen kémlész is volt és a számadásokat is vezette. Egy vájár heti bére : 60—70 dénár és a nagyobb bányáknál szolgáló sáfár heti fizetése 1 frt 25 dénár volt. Ezen évben akadunk a szolgálati és munkaviszonyok legrégibb városhatósági szabályozására. E szerint : »Ez év Szt. Borbála szűz, keddre esett ünnep-napján Kreussl Lőrincz városi biró elnöklete alatt összeülvén az esküdtek és a választó polgárok (Wahlburger) újból készítének és alkotának rendszabályt, a Selmeczbányán, Hodrusbányán és az Eisensteinon, vagyis a mostani Vichnyén vagy Eisenbachon, melyet ekkortájt Eisenhammer-nek is neveztek, a kohóknál, a zúzóknál és a bányáknál alkalmazott tisztek (Ambtleith) és munkások ügyében, még pedig oly végből, hogy ama viszályoknak eleje vétessék, a melyek a bérfizetés miatt a bányapolgárok, ezek tisztjei és munkásai között már régóta fennállottak.« Bankán, Selmeczbánya mellett, vésett munkával hajtott »Erbstolle im Rossgronth« nevű altárót emlegetnek az okmányok.

1516. Selmeczbányán, Gross János birósága alatt a szolgálati és munkásviszonyokat rendező tanácskozmány határozatát a városháza tornyáról kihirdetik. Bankán az »Erbstolle onter der Kratzperleyten am Wagenperg« és az »Erbstollen im Repitscher Wald« nevű bányák vannak üzemben.

1517. Körmöczbánya polgárainak II. Lajos király megengedi, hogy Selmeczbányán vagy Hodrusbányán tartózkodó bányamunkások által fejtett fémes ásványokat a maguk kohóiban olvaszthassák.

1518. Selmeczbányán a glanzenbergi vállalat, a mely a város keletkezésével egyenlő korú, a vízemelés nehézségeivel küzd ugyan, de azért még mindig jövedelmező. A levéltár okmányaiban két bányáról van említés téve ; az egyik a »Thyrstolle hinter dem alten Geschloss«, a másik az »Erbstolle im Himmelreich«. Utóbbiról azt írja Szitnyai, hogy alkalmasint a mostani Óvár alatt létezhetett, mert az Óvárban fennállott börtönt »Himmelreich«-nak nevezte a köznép.

1519. Selmeczbányán az okmányok egy »Erbstolle auff der Schmetten Rin« altáróról tesznek említést. Szitnyai a következő megjegyzést fűzi ez adathoz : A »Schmetten Ryn« névben a mostani »Schmintorin« tükröződik vissza s elég okszerűen, mivel ez a bánya a leggazdagabbak egyike volt s méltán nyerhette a : »Tejfeles táró« elnevezését, ámbár Adelung szerint egy agyagnemet is »Schmetten«-nek neveztek egykoron. A szóbanforgó bányamű különben a Schmitterin, Handel Schemetten és Handel Schmittin nevek alatt is előfordul az okmányokban.

1520. Selmeczbányán egy »Erbstolln beim Spitzenberg« altárót emlegetnek az okmányok.

1523. Az okmányok a selmeczi bányák sorából kiemelik a »Glanzenberg«-bányát és egy »Erbstolln onder dem grod Veithen aus genannt« altárót, mely

utóbbiról Szitnyai azt a felvilágosítást adja, hogy a Kálvária-hegyen túl, Bélabánya felé, a Baitawa (Weite Au) nevű dülőn lehetett. Mária királyné Budán, június 5-én, a selmeczi arany- és ezüst-kémlészi (probator auriet argenti) állomás rendszeresítése tárgyában kiadott relácziója szerint a királyné által kirendelt kémlész (Rumel János) heti munkájának dijáúl egy forintot kapott, a kémleléssel járó rendes és egyéb kiadások fedezésén kivül.

1524. *Selmeczbányán* az okmányok egy »Gruntschacht« nevű aknáról emlékeznek meg, a melyről az van mondva, hogy a »Glanzenberg« közelében volt (am Glanzenberg gelegen). — *Bélabányán* új altárót adományoznak azzal, hogy a réginek kára nélkül míveltessék ; de sem az ó, sem az említett új altáró nincsen közelebbről megnevezve.

1528. *Selmeczbányán* kormánybizottság jár a bányák és a kohók megvizsgálása és a kémlelés szervezése végett. A bizottság panaszkodik a hiányos olvasztómunka miatt ; állítja, hogy az érczválogatás hibás, hogy az ércz között igen sok meddőt hagynak; sok az adásúl vett vasércz ; nagy az ezüstben való veszteség s hogy az ólomérczben és szénben való fogyasztás túlságos. Az érczet a kohászok ritkán próbálják s nem tudják, mit tartalmaz az ércz és mit az elegy. Sürgeti a meddő gondosabb kiválasztását. Próbálják ezt idegen munkásokkal végeztetni, de a helybeli munkások ennek elleneszegülnek, az idegeneket megverik és elkergetik és javításokról és változtatásokról hallani sem akarnak. A bizottság kir. bányagondnok kinevezését ajánlja. A kinevezett két kohótiszt minden ezüstleüzésnél jelen kell, hogy legyen s az ezüst súlyát megmérni, feljegyezni, a megmért darabokat pedig bélyeggel ellátni tartozott. A feljegyzést hetenkint egyszer, szombatonkint, a kamaragrófnak átadni tartoztak.

1529. *Selmeczbányán*, Siebenbürger Cherubin kohójában 13 munkás dolgozik. Alkamaragróf Hilleprandt Péter, ki számadási hiányok miatt (1539) vizsgálat alá kerül.

1532. Bélabányán Groff András városi biró és bányamester az ős altárót, mint a város régi altáróját (der alte Erbstolln der Stadt Dylln) Münner András selmeczi bányapolgárnak adományozza azzal a kikötéssel, hogy ennek folytatólagos míveléséből mi hátrány se származzék az új altáróra.

1533. Selmeczbányán, Unger Gergely kohójában 70 munkás dolgozik. A Felső- és a Közép-Fuchsloch között határjelet vágnak. E tényt, Rubigallus Pál nevével kapcsolatban, a szeptember 16-án kelt okmány őrzi (Schmidt, Berggesetz-Sammlung, I. köt. 224. és 225. old. 78. sz.) — Hodrusbányán fennálló mívelet gyanánt a levéltári adatok egy »Grossmuth« nevű bányát említenek. (Szitnyai.)

1534. Selmeczbányán, Windischleuten-altáró először van okmányilag megemlítve. Július 4-én már felhagyott és régen elfúlt bányaként szerepel a levéltár adataiban.

1535. Bélabánya ezévi bányászatáról fel van jegyezve, hogy a régebben igen jövedelmező bányamívelés hanyatlóban van ; hogy régi és gazdag bányái elfúltak. A Selmeczbányával egykorú glanzenbergi vállalat élénkült üzemmel 150 vájárt foglalkoztat és 93 lovat tart munkában. Az írásban meglévő legrégibb hiteles leírása a selmeczi bányászatnak ez évből származik és Lamviczi Zdenko királyi biztos jelentése. Ebben meg van említve, hogy Kleinfeistritz Hodrusbányán a legjobb bánya, élénk üzemben áll, az ér egy öl vastag és sok vörös ezüstérczet tartalmaz, a melyben mázsánkint 3—5 mark ezüst van. A fejtéseken 70 bányász dolgozik. — Selmeczbányán egy bizottság azt javasolja a bányavállalkozóknak, hogy minden bányánál egy bányaírnokot (Bergschreiber) alkalmazzanak, a ki a termelést és a költségeket feljegyezze, hogy e feljegyzésekből a számbavétel (Raitung) alkalmával, a kisebb részesek is megtudhassák, hogy mennyi és mire lett kiadva és mennyi volt a termelés. A tanácsot azonban ekkor még nem fogadják meg. — Hodrusbánya legrégibb bányáinak egyike az : Altenneufang, a mely az iratokban azonban csak egyszer fordult elő mint olyan vállalat, mely vízzel küzd s melynek míveleteit a Handl Hodritsch altáró fogja víztől mentesíteni.

1537. Selmeczbányán a Katalin (mostani tót) templom felépül. A szigliszbergi Rössel Lőrincz-féle kohóban 37 munkás dolgozik. Határozatot hoznak, hogy a bányamester, a ki addig a város tanácsának tagja volt, más hivatalt ne viseljen és csak egyedül a bányaügyekkel foglalkozzék. A bányamestert a város választja, a király erősíti meg és fizetését a királyi kincstártól húzza. — Hodrusbányán a Kleinfeistritz bányában 80 vájár dolgozik ; a Walter János-féle kohóban pedig

37 munkás talál foglalkozást, városi levéltári adatok szerint a »finsterort« bányászat, másképpen »Finsterniss-Gewerkschaft« bányaműve, üzemben van.

1539. Selmeczbányán Hilleprandt Péter alkamaragrófnak számadásait a császári biztosok megvizsgálják. A vizsgálat kideríti, hogy 1529-től 1539-ig általa beszedett és kezelt kamarai pénzekből részint a maga, részint más bányapolgárok bányáinak a mívelésére és egyéb szükségletekre, magyar értékben 15.574 frtot és 75 pfenniget használt fel és adott ki, mely összeggel a királynak adósa maradt.

1541. Szélaknán megélénkül a bányamívelés. — Selmeczbányát, a mely a gyakori ellenséges betörésektől folytonosan szenved, megerősítik és négy kapuval elzárják.

1542. Selmeczbányán Schlachter Quirin kohója üzemben van.

1543. Selmeczbányán Hilleprandt Péter alkamaragróf, ki számadásainak 1539-ben történt felülvizsgálása alkalmával 15,574 frt 75 Pf. hiánynyal volt terhelve, tartozásainak törlesztésére szoríttatván, márczius 20-án biztosítási okmányt állít ki, melyben arra kötelezi magát, hogy : 1. 1543. évi husvét napján 2500 frtot fog törleszteni ; 2. hogy a maradékot, vagyis 13,074 frt 75 Pf.-et ugyanazon év husvét napjától kezdődőleg heti 20 frttal a selmeczi kamarának beszolgáltatja : 3. hogy abban az esetben, ha a kikötött részletfizetések tartama alatt elhalálozněk. olyképpen adja zálogba összes vagyonát a királynénak, hogy azzal szabadon és tetszése szerint rendelkezhessék ; 4. kiköti végre Hilleprandt Péter, hogy a kamarai kölcsönnek biztosítására lekötött birtokát életefogytáig élvezhesse s a bányákat ezentúl is míveltethesse. E szerződés képezi nagyrészben *alapját a kamarai bányabirtok szerzésének*, mivel Hilleprandt Péter, még a kölcsön törlesztése előtt halván el, ennek összes birtokait Mária királyné foglalja le és ez időtől fogva ugyane birtok a »Königliche Handlung«, majd »Königlicher Handl« nevet viseli, magában foglalván nemcsak az elzálogosított bányákat és bányarészeket, hanem az alkamaragróf házait, majorjait, földjeit és egyéb vagyonát, jelesül : kohóit, zúzóit és ingóságait. Melyek voltak a lefoglalt bányák s ezeken kívül mely bányáknál volt bányarésze az ez évben elhalt Hilleprandt Péternek, részletes adatok hiányában megállapítani nem lehet, mi annál sajnálatosabb, mivel ez okból ki nem deríthető, hogy *a kamara első bányabirtoka* mely bányatelepekre terjedt ki s mikép keletkezett a kérdéses »királyi üzem«. (Péch.)

1545. Selmeczbányán két kincstári kohó áll fenn. Mária királyné meghagyja, hogy minden egyes olvasztó-munkás hűségesküt tegyen és hetenkint az olvasztott fémmennyiséget a kamarának bejelentse. Az ezüst beváltási ára 5 frt 75 denár. Vertek egy 15 latos finomságú márkából 8 frt 32 dénárt és a beváltott ezüstben levő aranyérték különbsége egészen a kincstáré maradt, mert az arany értékét csak úgy térítette meg, mintha ezüst lett volna. Selmeczbányán, a hol 1490-től fogva 1545-ig csakis tisztán magán-bányabirtokviszonyokkal találkozunk, a bányabirtok ama nemének és ama alakjainak a keletkezését és fejlődését is észleljük, a melyek azóta máig is fennállanak s a bányatársulati vagy magán- és a kincstári bányabirtok között való különbséget állapítják meg. (Péch. Szitnyai.)

1546. Selmeczbányán, október 4-én egyezséget köt Wolf-táró és Felső-Fuchsloch arra nézve, hogy ez utóbbinak jogosultsága fölfelé 7 ölre, de lefelé csak az 1535-ben ütött határjegyig terjedjen.

1547. Selmeczbányán a »Königlicher Handel«-t, mely 1543-ban, mint Hilleprandt Péter alkamaragróf ki nem elégített zálogkötvényének tárgya, Mária királynéra szállott, a királyné Geldernben, Anhaimban szeptember 12-én kelt okmányával, illetőleg adománylevelével tanácsosának, udvarmesterének és kincstárnokának (Rath, Hof- und Schatzmeister), Hallersteini Haller Farkasnak örök áron eladja (4000 magyar értékű forintért), illetőleg adományozza és ebbeli intézkedését Hilleprandt Péter biztosíték-okmányaira, vagyis záloglevelére alapítja.

1548. Selmeczbányán a »Königliche Handlung« kamarai birtokjoga kétségessé válik Hilleprandt Borbála végrendelete folytán, mely az elzálogosítva volt és állítólag kiváltott birtokot, örökbe fogadott fiának, Rubigallus Pálnak hagyományozza. — Hodrusbányát illetőleg említés történik egy »Szt. Katharina Gewerken« nevű bányatársulatról.

1549. Szélaknán, a hol a bányák mélységének növekedésével, a vizek emelésének nehézségei már-már leküzdhetetlenek, egy Csehországból (Kuttenbergből) behívott gépmester (Kunstmeister) több vizethúzó-gépet (Stangen-kunst) épít be a bányákba, melyeket részben emberi, részben lóerővel tartanak üzemben. A lova-

Selmeczbánya. — Középponti fémkohó.

Selmeczbánya. — Sándorzúzó.

Selmeczbánya. — A Zsigmond-akna.

Selmeczbánya. — A Ferencz József-akna.

kat ökörbőrbe bevarrva bocsátják be a bányákba. — A városi tanács arról értesíti a kamaragrófot, miképp az ő felsége által kiadott azon rendszabály, a mely szerint az a munkás, a ki hétfőn bemenni nem akar a bányába (anfaren), 14 napon át munkát ne kapjon (soll feyern), alig válik a közjó és a kamara hasznára, mivel ez csak abban az esetben vezetne a kivánt czélhoz, ha a munkások felesleges számban lennének s ha az elmaradás folytán támadt hézag pótolható volna.

1550. *Selmeczbányán* Finsterortnak külön kohója van. Szeptember 27-én eladott Behaim Jakab, a Közép-Fuchsloch alatt fekvő Wolf táróból $^{2}/_{16}$-részt, 200 magyar forintért (100 dénárt számítva egy forintra) Schlacher Quirinnek, A »Perkwerkh Trostperk« bányatársai a nagy veszteség miatt, segélyt kérnek a királytól. — *Hodrusbányán* létező bányák : Pergwerkh Trostberg, Pergwerkh Hoffnungsschacht, másképp Fristnitz és Pergwerkh Altallerheiligen.

1551. *Selmeczbányán*, április 19-én megujítják a Wolf-táró és Alsó-Fuchsloch között kötött amaz egyezséget, hogy egymással békén lesznek és egymás termékeit el nem hordják. Június 5-én a Közép-Fuchsloch-társulat megveszi Rubigallus Páltól, Schlacher Quirintől és Lehotzky Pétertől 1600 frtért az egész Wolftárót. — Hodrusbányán a Kleinfeistritz-bánya bukófélben van. Főbirtokosa: Ungerfeind András, a bánya $^{12}/_{16}$-részét eladja Reusz Mátyás selmeczi takácsnak 100 frtért. Ez időtől fogva sehol sem említik és elveszett még hire is, neve is, s most lehetetlen meghatározni, hogy hol lehetett. (Péch.)

1552. Selmeczbányán az okmányok a »Mitter-Fuchsloch«-bányatársulat és a »Niklass-Markus-Schacht«-aknáról tesznek említést, az utóbbiról azt mondván, hogy a »Wolff-Schacht«-aknával határos. Nikusch Leonhardt a királyhoz intézett levélben jelenti, hogy egy új rézbányát nyitott Hodrusbányán. Selmeczbányán 45 bánya áll üzemben. A városi adóval (Halblon) megrótt s összes személyzet : Fuchsenlochon 355 munkásból áll ; Pusenloch 131, Glanzenperg 122, Oberfuchsloch 114 munkással van kimutatva. Pyber-táró csak 42 munkást számlál.

1553. Hodrusbányán fennálló bányászatok »Stolln auf dem Hoff, sonst Hobersberg Erbstolle genannt«, »Vordere Altenratschacht« s a »Trentscher Eisenstein«. Selmeczbánya kincstári bányabirtokának keletkezését illetőleg nevezetes az a Bécsben, szeptember 16-án kelt engedmény-okmány, mely szerint : Rubigallus Pál, Schlacher Quirinus és Oeder Simon selmeczi bánya-, illetve választópolgárok nevében és képviseletében (Ihm nahmen ond ahn Stadt) Ferdinánd császár- és királynak örök árba és tulajdonul engedik és adták át az : »Ihm Mitteren-Fugxenloch bey der Schembnitz gelegen« bányamű egy tizenhatodát.

1557. Hodrusbányát illetőleg az okmányok egy »Gewerkhen am Pelz oder Khis« nevű bányavállalatról emlékeznek meg.

1558. Selmeczbányán a kincstári kohóban egy mázsa 2—6 latos ezüstért 20 denárt, 6 laton felűl való ezüstben tartó érczért 25 denárt fizetnek.

1560. Selmeczbánya nevezetesebb bányavállalatai : »Gewerken von Klingenstolln, a Gewerken von Rosenkranz és a »Rottrosenschacht« nevü bányatársulat. Hodrusbányán nevezetesebb bányamű a »Gewerkhen auf dem Foglhübl im Thiergarten.«

1561. A kincstár kijelenti, hogy nem bánja, ha a részesek a selmeczbányai Glanzenberg mívelésével felhagynak. Hodrusbányán a városi levéltár adatai szerint fennálló bányaművek : »Obere und undere Trentscher Eisenstein in dem Petz« ; a Harttaschpner Gewerkschaft ; Gewerkhen von Haeckhenschacht a Pusenloch szomszédságában ; a Verliesendferigschaft és a Robenstein-Perghwerkh, a mostani (Rabenstein) hollókő. (Szitnyai.)

1562. Selmeczbányán az új várat építik ; Bieber-tárónak külön kohója van. A városi levéltár iratai a következő bányavállalatokról emlékeznek meg »Gewerken auff der Weinreb«, »Bergwerkh Rössel under und neben der Weinreben gelegen«, »Hafenstolln«, »Krempelsschacht auffn ressel«, Hartneschpen Pergwerkh in Fuchsloch« és »Hasenfuss«. Hodrusbányán a városi levéltár adatai szerint a következő bányaművek állanak fenn : »Füllen Peuttl Perghwerk«, »Püsenloch«, »Alttrachtschacht«, a »Niklass- és Klingenspitz«-schacht szomszédságában ; a »Gewerkhen von Klingenspitz«, a »Handler Erbstolln« és a »Luggsenstolln«. (Szitnyai).

1563. *Hodrusbányán* jövedelmező üzemben vannak : a »Pergwerkh im Hodensakh« s az »Im Mondschein vndern Füllen peuttl gelegen« nevű bányászatok.

1564. *Hodrusbányán* a városi levéltár adatai szerint a következő bányászatok vannak üzemben: »Obergletscher-Schacht«, »Mathusens-Schacht«, az »Erlengrundt vonder der Hodritsch« és a »Johanna-Baptista-Stolln«, melynél ezidőszerint Bratirurst volt a bányamester. (Szitnyai.)

1567. Selmeczbányán a városi levéltár adatai szerint létező bányászatok: a Piperstolln, a Wolffstollnerschacht, a Valentiusschacht és a Sturzensschacht. A Piperstolln, Viperstolln név alatt is szerepel az okmányokban (ma Bibertáró vagy Biebertáró). E név keletkezését különbözőképpen értelmezik; egyesek feltevése szerint első mívelőjének, Vipernek nevét viseli s habár a latin vipepera, vipario, helyesebben vivum pario, azaz élőt szülniből (peperi), vagyis »önerejéből szülni«-ből is származhatik, legvalószinűbb, hogy Viberhüblből veszi eredetét. A Wolffsstollnerschacht, vagy másképpen a Wolffgang, a Valentius aknával határos. Ezt különben Valentius Liegendschacht-nak is nevezik. A Sturzerschacht, melynek egyéb nevei: Sutterschacht vagy Suettin és Wasserlaufschacht, a Valentius akna szomszédságában van (Szitnyai).

1568. Selmeczbányán a bányamesternek évi fizetése 208 forint. Az alkamaragróf 600 forint évi fizetés mellett igen jól megél, jóllehet 3 lovat, egy lovászt, egy ajtónállót és egy irnokot köteles fizetéséből eltartani. (Péch.) A városi levéltár adatai szerint: a vertragene Pergwerkh, vagy vertragene Feldt-bánya, a Biebertáró, Suetten és Wolffschacht között; a Tonattiger Erbstolle, valószinüleg a mai Tanád-hegységben; az »Obere Weid« a Felső-Rónán és a Szt.-Paul-Schacht a Klingenschacht-hoz közel fekhetett. (Szitnyai.)

1570. Selmeczbányán 300—400 társaság míveli a bányákat; ebben az időben az eredmény igen silány és a bányapolgárok a kamaragrófhoz fordulnak segélyért. A kormány: Gienger, Haag és Dreylingen biztosokat küldi ki a viszonyok megvizsgálására és javaslat tétele végett. A biztosok beható vizsgálat után abban találják a kedvezőtlen eredmény főokát, hogy a sok kis társulat bányamívelése, a felügyelet szétforgácsolódása miatt rendkívül költséges és nagyobb vállalkozások létesítésére nem alkalmas; azt javasolják tehát, hogy a bányapolgárok nagyobb társulattá egyesüljenek és rábeszélik az akkor legerősebb három bányabirtokost (Sali, Schall és Siceli bányapolgárokat), hogy bányabirtokukat egyesítsék. Hodrusbányán nevezetes bányamű a »Poennersche Handlung«. Bélabánya bányászatát illetőleg, a városi levéltár adatai között, annak közlése mellett, hogy akkor bejárták azokat a bányákat, a melyek a Dócziak birtokán mívelés alatt állottak és Steger Rafael s bányatársainak tulajdonát képezték, ez a feljegyzés áll: »Kupfer vnd Pley-Perkwerkh, vnder der Hodritsch auff den Herrn Dóczy Grunden«. (Szitnyai.)

1571. Selmeczbányán a kincstár, Sali, Schall és Siceli bányapolgárok között egyezség létesül a Brenner-szövetkezet szervezése tárgyában; a kincstár átveszi az egyesített bányabirtok kezelését, ahhoz ügyes tiszteket alkalmaz s fedezi az üzem költségeit mindaddig, míg a vállalat jövedelmezővé nem válik. Sali 10 frtot, Schall 6 forintot és Siceli 6 forintot kap hetenkint élelmezési segítségül. A kamarai biztosok nemcsak a schalli és a sicelii örökösöknek bányaműveit (der Schalischen vnd Siclischen Erben Pergswerchs) csatolták a Prennerékhez, hanem az így egyesített üzemet (zusammengeschlagene Handlung) kellő Verlag-gal is ellátták. (Péch. Martiny.) A városi levéltár adatai megemlékeznek egy »Pergwerkh Waltsgottes«-ról, melynek előbbeni neve »Pergwerkh zum Perlgerüsgen« volt és egy a »Klingenschacht«-aknához közel fekvő »Szt.-Paul«-aknáról (Szitnyai.)

1572. Hodrusbányán nevezetes a »Hodritscher Handl« bányamű. Selmeczbányán igen előkelő bányamívelő a »Rubigallus-család«, melyről a Schmidt-féle Berggesetz-Sammlung II. kötetének 216. lapján, 140. sz. a.: »Inscriptio arcis Lypche egregio Paulo Rubigallo« czím alatt emlékezik meg. Az említett Rubigallus Pál ugyanaz, ki Miksa császárnak és királynak 30,302 rajnai forintot és 21 denárt adott kölcsön és ennek fejében zálogba kapta Lipcse várát aug. 27-én. — Selmeczbányán és környékén a pestis pusztít és igen sok áldozatot követel.

1573. Selmeczbányán a bányapolgárok kohóiban egy mázsa ércz feldolgozása 1 ft. 85 denárba (1 f. 90 kr.) kerül. (Neubauer.) A városi levéltár adatai két nevezetesebb bányáról emlékeznek meg, u. m.: az »Vnder weidner Tannenschacht vnder dem Rosenkranz«, a mostani alsó Rónán (Weidten) és a »Richtschacht am Glanzenperg.«

1574. Hodrusbányán létező bányászatok a városi levéltár adatai szerint: Perkwerkh in dem vndern Eichhorn auff dem Guzussberg vnder dem Hoff in der Höll; a Weyxellstolln in der Hodrischer Grund in Aichrig gelegen, a Gewerken auf dem Voglhübl in der Hodritsch gelegen; a Sikorastolln Eisenstein; a Vordere Gäppel Eisenstein; az Untere Pletscher Eisenstein; s a Stolln im Krebsgrundt. Ez évben először említik az okmányok az »Altheiligen« vállalatot, a mely Allerheiligen és Altallerheiligen név alatt szerepel az iratokban. (Szitnyai.) *Bankán*, Selmeczbánya mellett a városi levéltár adatai szerint üzemben álló bányamívelet: az »Im Greiffen Stolln vnter dem Schüttersberg in Rossgrondt.« (Szitnyai.)

Selmeczbányán a következő bányaművek állanak üzemben: Segengottes-Schacht; obere und vndre Namengottesschacht, Fleischer-Pergwerkh; Kreuzschacht; Rodten Apfelbaum Perghwerkh bey der Tanatig gelegen auff der Wiesen; Im Summerstörl bey dem Tyrstolln; Humperstolln; auf dem Pirkenbusch under der Mor; Im neuen Weg vnder der alten Purg oder Peertazen; Im Falkenstein gegen den Dilln gelegen; Hüllff Gotteschacht hinter dem Schabab; In dem Preidten Perg auch gegen Dilln; obere vnd vndere Weidten Pergwerkh. (Szitnyai.)

Ez évből érdekes nyilvántartási könyv maradt Selmeczbányát illetőleg az utókorra, ezzel a felirattal: »Verzeichniss der Herrn und Gewerkhen wie Pergwerks so auf Schemnitzer Refier seiend vnd diese Zeit gebavet; auch wie viel ein yglicher bey einer Grubenthail hat vnd wie sie mit Namens hoiszen.« E nyilvánkönyv megmutatja, hogy melyek voltak az ekkor üzemben állott bányák, kik ezek birtokosai és mily arányban oszlott szét közöttük a birtok. A bányahatóság által, a mely ekkor a város birájából, a városi tanácsból, a bányamesterből s ennek esküdt-társaiból állott — vezetett ezen nyilvántartási jegyzék szerint 36 bányatársulat áll fenn ez évben, ugyanannyi bányára terjedő üzemmel. (Szitnyai.) — Külön bizottság van Selmeczbányán azzal a kiküldetéssel és utasítással, hogy a Verlagot felmondva, be is hajtsa s hogy a kamaragróf vagy készpénzben fizesse vissza az előlegeket, vagy bizonyos időre foglalja le az adós bányapolgárok összes vagyonát. A bányabirtokosoknak ugyancsak körmére éghetett most már a Verlag behajtása, mert már azt is szükségesnek látták, hogy külön követet küldjenek Bécsbe, némi haladék és enyhébb elbánás kieszközlése végett. A tanács és a bányapolgárok e külön követe Carlen Mihály volt, a ki Bécsben június 17-től szeptember 9-ig tartózkodott és eljárásáról terjedelmes jelentésben (relháczió) számol be.

1575. Selmeczbányát illetőleg a levéltár adatai megemlékeznek egy: »St.-Jakab Pergwerkh«-ről és egy »Szt.-Abrahammassen« nevű bányaműről (Szitnyai).

1576. Selmeczbányán a városi levéltár adatai említést tesznek: a Glücksschacht-ról, a Meelbeerlewuten-Pergerkhről és az u. n. Kuittenbaum-ról, a melyről az van mondva, hogy Feierstolln alatt fekszik. Ez évben 1329 adózó bányamunkást írtak össze. Rosenetrauch aknán van 223, Pachertárón 97, Klingenaknán 134, Thonnatig-tárón 61, Aicherucken-en 65, az Ainigkheit üzemnél 37, az Obere Weiden-en 126, Windischleutenen 36, a Handl Hodritschon 60, Undter Mor-en 55, Bieber-tárón 22 és Glanzenbergen 3 munkás. Biebertáró és Glanzenberg üzeme hanyatlik. (Szitnyai.) — Itt különben ama visszaélés, mondhatni kijátszás felburjánzására akadunk, hogy azok a bányarészesek, a kik kincstári előlegre tettek szert, olyképpen akartak a tehertől menekülni s a megtérítés alól kibujni, hogy a maguk részét másokra ruházták, ez utóbbiak pedig azzal állottak elő, hogy ők a mások által felvett előlegekért mi felelősségre sem vonhatók. E visszaélés megszüntetése czéljából olvasták fel a február hó 15-én tartott tanácsülésben és vezették be a városi bányakönyvbe azt a rendeletet, a melyet a király biztosai (comisszáriusai) a városi bányamesterhez intéztek s melyben meghagyták, hogy jövőben minden »Verlag« a bányakönyvbe jegyeztessék be s hogy az azzal terhelt bányabirtok elidegenítése iránt megköttetni szándékolt adás-vevési szerződés mindenekelőtt a bányamesternek mutattassék be, ki azt az alkamaragrófnak és az ellenőrnek (Gegenschreiber) bejelenteni és azok utasításait a további intézkedésre kikérni és bevárni tartozik. (Péch. Szitnyai.)

1578. Hodrusbányán a bányakincstár kohót vásárol, a mely a Dóczi birtokán áll és eddig a Handel-Erbstolln-hoz tartozott. (Neubauer.)

1579. Hodrusbányán a Würfeltáró, Rubigalli Pál, Wunderlich Jakab, Rombleitner Mátyás és Sturmkorb Konrad kezén van.

1580. Selmeczbányán a kamara véglegesen beszünteti a »Verlag« további engedélyezését és elrendeli, hogy a bányatársaknak a nyereséget ne szolgáltas-

sák ki, hanem a kiutalt és hátralékos előlegek visszafizetésére fordítsák. (Péch. Szitnyai.)

1581. Selmeczbányán a »Schacht zum Eisern Seyl« akna létezéséről tanuskodnak a levéltár adatai.

1583. Selmeczbányán a Brenner-szövetkezet, mely 1571-ben szervezkedett, Lindacker Kristóf gondnok kezelése alatt, az addig 80,000 frtra felszaporodó ellátmányokat visszatéríti, mire lehetővé válik, hogy a birtok, a három részes (Sali, Schall és Siceli) kezébe, teher nélkül és jövedelmező állapotban visszaadassék. Hogy mily nagy jelentőséget tulajdonít a kamara a brenner-tárói üzemnek, abból a kérvényből is kitűnik, a melyet a táró örökös bányatársai (Erbgewerken) a bányavárosi biztosokhoz intéztek ugyancsak a brenner-tárói üzem támogatása érdekében. Ez irat szerint ugyanis 1571-ben a birtokosok nemcsak a schalli és sicelli örökösök bányaműveit (der Schalischen und Sicilischen Erben Bergwerks) csatolták a brennerekéhez, hanem az így egyesített üzemet (zusammengeschlagene Handlung) kellő Verlag-gal is ellátták, mely annyira felszaporodott, hogy már a 43,000 frtot is meghaladta. »Ez óriási összeg azonban kifizetettnek jeleztetik a fennebb idézett iratban, miből következtethető«, hogy az 1571. és 1583. évek közében, áldásokban dús üzemnek örvendett a Brennerek bányamívelése. (Péch.)

1584. Hodrusbányán, a Würfel-tárón Rubigalli mint részbirtokos van megemlítve. A bánya jó és ezüstöt, kovacsot és vasérczet termel.

1587. Selmeczbányán, Lindacker Kristóf, a Brenner-szövetkezet gondnoka, a Mátyás-táró hajtását kezdi meg, hogy a Gréfi-éren dolgozó kisebb vállalatokat alámélyítse és mélységüket elörökölje. E czélját azonban elhanyagolja, mert 84 öllel a Gréfi-ér előtt, váratlanúl gazdag érre talál, melyet Mátyás-tárói érnek nevez. (Péch.) A városi levéltár adatai »Bruderschaft-Schacht«-ról, »Dreifaltigkeit-Stolln«-ról és »Pacherstolln«-táróról emlékeznek meg. (Szitnyai.) Királyi bányahivatalt szerveznek Selmeczbányán.

1588. Bélabánya altárójának hajtására az alsó-ausztriai kamara, heti 2 forintot engedélyez. — Hodrusbányán május 6-án a Finsterort-altáró a Würfel-altáróval lyukaszt és mélységét elörökli.

1590. A városi levéltár adatai szerint Selmeczbányán üzemben álló bányák : »Auff der Morer Erbstolln vnder dem Teith«, a »Michaelstolln«, a »Georgstolln«, a »Hofererstolln«, a »Manesstolln« és a »Mariahimmelfahrt-schacht«. Miután ugyancsak levéltári adatok már »Kayserliche Handlung«-ról is tesznek említést, bizonyos, hogy a kamarai, vagyis a kincstári bányabirtok jelentékeny komplekszussal és kifejlett saját üzemmel bír a XVI. század vége felé. (Szitnyai.)

1593. Hodrusbányán, szept. 14-én királyi biztosok járják be az »Altallerheiligen«-tárót és megengedik a mívelés folytatását.

1603. Hodrusbányán Aichrugg és Közép-Aichrugg bányavállalatokat említenek az okmányok.

1604. Bélabányát Bocskay január havában megszállja és meghódolásra kényszeríti. — Selmeczbányán szeptember és október hónapokban alkudozások folynak egyrészt Zmeskal Jaroslav, másrészről pedig Körmöczbánya és Selmeczbánya küldöttei, Epfenberger György s más császári kapitányok és kamarai tisztek között, de siker nélkül. Szitnya vára meghódol Bocskaynak.

1605. Selmeczbánya, mely csak kényszerítve hódol meg Bocskaynak, Körmöczczel egyetemben 3000 forintot azonnal le kell, hogy fizessen. — Augusztus 16-án Seyetz János, Wolf-táró a Ziegengrundban név alatt bányatársulatot alakít.

1607. Bélabányán főbejárást tartanak, a melynek jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy a háborús idők alatt a bányák itt mind elpusztultak, s csak az altáró áll fenn roskadozó állapotban. — Hodrusbányán az Altallerheiligen bánya becsűértéke 320 frt.

1608. Bélabányán főbejárást tartanak, a mely alkalommal egy már régebben megkezdett szellőző aknának tovább lemélyítését és az altárónak a Miklós-akna felé való meghosszabbítását határozzák el.

1610. Selmeczbánya híres Glanzenberg bányája annyira elpusztul, hogy senki sem tudja már, hol termelték régebben az ólomérczeket.

1611. Selmeczbányán az András-tárót megveszi Galleson Vilmos bécsi kereskedő és egész vagyonát reákölti.

1615. Bélabányán az altáró vájóvége már annyira előrehaladt, hogy továbbhajtása a levegő hiánya miatt, nehézséggel jár.

1616. Selmeczbányán a Mátyás-tárói ér míveletei, a melyek 1587 körül nyiltak meg, már 106 öllel vannak a talp alatt. A vizet csak kézi szivattyúkkal emelték eddig, de ekkor már nem győzik a költségeket, a mélységgel felhagynak, a táró hajtását azonban folytatják és a gréfi ereket elérik. A mélység elöröklésének jogát azonban elvesztvén, a Brenner-szövetkezet ereje megcsappan. (Péch. Martiny.)

1618. Selmeczbányán egy »Ziegenrück« nevű vállalat létezik, a melynek részesei : a kincstár és Fuchs Ágoston örökösei. A Rossgrundban levő »Wittiber« altárónak részesei a kincstár és a Theininger-család. — Hodrusbányán az »Aichorn am Kukuksberg« nevű vállalat működik. Az 1603-ban először említett : — »Aichrugg« vállalat megszünik. (Szitnyai.)

1619. Selmeczbányán 1 frt 75 denár a vájár heti bére. A bányákba lójárgányokat épitenek be és a víz húzására szivattyúkat alkalmaznak, miután a vizethuzó gép azonban csak 16 ölnyi mélységből emeli a vizeket, a 25 ölnyi több mélységet ember-erővel kell legyőzni. E czélból naponkint 78 ember áll a szivattyúk mellett. (Péch. Martiny.)

1621. Hodrusbányáról jelentik, hogy az Altallerheiligen-bánya (Ó-Mindszent-táró), a mely munkások hiánya miatt régóta szünetelt, ismét üzemben van.

1624. Selmeczbánya és vidéke, valamint egész Magyarország bányamívelésének lendületet ad II. Ferdinánd király rendelete, mely szerint a 15 latos ezüstnek markját, melyet eddig 6 frt 75 f.-ren váltottak be, addig, míg a drágaság tart, — 8 frt 75 f.-rel váltsák be.

1625. Selmeczbányán a Brenner-szövetkezet május 28-án szerződést köt egy vizikerekes vizet emelő-gép építésére. Az esővizet a Bieber altáróból kifolyó bányavíz szolgáltatta. A terv szerint, a vizikereket a *stefultói* völgyben kellett felállítani és az erőt, rudazatos művel kellett a klingertárói gépaknában működő szivattyúkhoz, 1000 ölnyi távolságra átvinni. Legler, a szerkezet építője, a kerék és a rudazatos mű felállítását 1800 forintért vállalta el oly feltétel alatt, hogy a vaskapcsokat a társulat adja és a vízvezetéket is külön költségen létesíti.

1627. Selmeczbányán, Felső-Biebertárón alkalmazzák először a *robbantóport* a bányászatban. Addig csak csákánynyal, ékkel és kalapácscsal dolgoztak a vájárok. Ekkor már *bánya-térkép* is létezik, a mely világosan mutatja, hogy az a pont, a melyet az András-táró a kórház-éren megütni van hivatva, gyorsabban érhető el a Bieber-altáró régi vágatából.

1628. Selmeczbányán Legler vizikerekes és rudazatos vizet huzó gépe elkészül és jól működik. (Martiny.)

1629. Bélabányán az ujonnan létesített szellőző-akna az »Erzherzog-Leopold-Wilhelm-Schacht« nevet kapja. Elkészül a bélabányai altáró teljes térképe is, mely azóta azonban elveszett.

1630. Selmeczbányán a Felső-Biebertáró bányamíveletei 40,000 márka ezüstöt termelnek.

1636. Selmeczbányán a Felső-Biebertáró érczei kifogynak, vizei pedig rendkivül felszaporodnak ; a magán- és kincstári bányamívelés pénzhiányban szenved. A vizek leküzdése végett, a nádor rendeletére, a körülfekvő megyék sok embert küldenek a bányákhoz, a hol ekkor már 300 embernél több foglalkozik a vízhúzással. (Péch.)

1638. Bélabányán az altárónak felhagyását javasolják, mert 1608 óta össze sen 74,140 frt költséget okozott, de nem jövedelmezett semmit.

1640. Bélabányán minden munka szünetel, mert a Brenner-szövetkezet megbukik és a kincstár pénzforrásai is kiapadnak. Selmeczbányán a Brenner-szövetkezet megbukik ; Gienger Nándor princzipális a további fizetéseket megtagadja.

1641. Bélabányán a Brenner-szövetkezet altárói részét a Siceli-társulat veszi meg ; a vállalat azonban nem kezdi meg az üzemet.

1642. Selmeczbányán a királyi bányabirtokot összesítik.

1646. Selmeczbányán a Gallezon-utódok szeptember hónapban az 1611-ben megindított András-táróval érczesen ütik meg a kórház-eret, visszafizetik a kincstári ellátmányokat és míveléseik kedvező eredményével új életet öntenek a vidék bánya-vállalkozásába. A Felső-Biebertárót eddig hűbérbe birt magánbánya-társulat megbukik és más társulat veszi át, az eddigiekhez hasonló feltételek mellett. (Péch. Martiny.)

1647. Selmeczbányán, a Gallezon-utódok az András-tárón elért sikerének hírére a kincstár hozzáfog a Katalin-vágat (Biebertáró) kitakarításához, munkálataival azonban nagy törésekbe jutván, csakhamar felhagy vele, mígnem Lobkowitz Poppel gróf, a ki ekkor, mint kincstári biztos jár itt, a munkálatok folytatását elrendeli és megsürgeti. (Péch. Martiny.)

1649. Selmeczbányán a bányászat újra élénkül.

1650. Selmeczbányán megkezdik a Nándor-akna mélyítését.

1657. Selmeczbányán már alig győzik a vízhúzást, mert a míveletek mindig mélyebben járnak az aknák zsompjánál és a mélységből 200—300 ember emeli a vizeket az aknákhoz. — Wesselényi Ferencz nádor, a bányavárosokban ismételten tartózkodván, a vidéket a török ellen megerősíti.

1667. Selmeczbányán a Szt.-Háromság altárón, a János-éren folytatott miveletek megfizetik mindazokat a költségeket, a melyeket 1612 óta az altáró felemésztett. Az öröm és a megelégedés nagy, de az altárónak a klingertárói völgy és Szélakna alá hajtása szünetel.

1668. Selmeczbányán kitakarítják a régi kórház-aknát, a melynek régi neve Márkus-akna volt.

1670. Selmeczbányán a Szt.-Háromság altárón a János-éren dús áldás köszönt be, mely nemcsak megtéríti az ez altáróra fordított 3 millió forintnyi költséget, hanem még nagyobb jövedelmet is ad.

1672. Selmeczbányán a Szt.-Háromság altárón a munkások megtagadják a bányába szállást, mert nem kapják meg bérüket. Jele, hogy már veszteséggel jár a mívelés.

1678. Selmeczbányán a betörő csapatok az összes bányászati épületeket elpusztítják. Erővíz hiánya miatt, a már alkalmazásban levő rudas művekkel sem lehet a bányavizeket győzni. Sok bánya elfúl.

1681. Selmeczbánya bányászata megcsökkent jövedelmeinek emelésére vonatkozó javaslattételre Grueber Albert bányabiró az udvari kamara által felhivatván, jelentésében ama határozott szak(!)véleményének ad kifejezést, hogy egyedül(!) Istentől lehet segítséget remélni.

1686. Selmeczbányán november 2-án Buda visszavívásának napján megkezdik a József-akna lemélyítését.

1687. Selmeczbányán ez évben hetenként 2000 márka ezüstöt termelnek.

1689. Selmeczbányán az év második felében, a heti termelés átlag 4000 márka ezüst.

1693. Selmeczbányán július 19-én a kamaraudvarban kihirdetik azt a császári rendeletet, a mely szerint br. Richter v. Grub András János főbányagróf, kit a bányavárosokból kiküldött bizottságok többrendbeli vétségekben bűnösnek találtak, állásától megfosztva, szolgálatát elhagyni kényszerűl.

1697. Selmeczbányán a bányatermelés leszáll heti 400—500 márkára.

1703. Selmeczbányán szept. 14-én nagy a riadalom, mert híre érkezik, hogy Ocskay Korponát, mely azonnal meghódolt, megszállotta és Selmeczbányát ellenállás esetén elpusztítással fenyegeti. A város meghódol. Szept. 27-én a városba érkezik Géczy Zsigmond, kit a fejedelem a kamaragrófi bányaügyek fölött való felügyelettel megbízott. Nov. 1-én híre érkezik, hogy Schlick osztr. cs. generális Rákóczi hadait Lévánál megverte. A selmecziek Schlicknek meghódolnak. Nov. 15-én Bercsényi a császáriakat Zólyom alatt legyőzi. Nov. 18-án hírűl hozzák, hogy Bercsényi Selmeczbánya ellen indúl s a várost el akarja pusztítani. Bercsényi a hódoló polgárság elé nehéz feltételeket szab és 10,000 frttal megbirságolja; Becskeházy 100 lovassal, biztosi minőségben, Selmeczbányára jön. Thavonat br. főbányagróf a bányavárosok felé közeledő Rákóczi serege elől több tiszttársával elmenekül. Helyében Hellenbach lett Bercsényi intézkedésére főbányagróffá. (Richter.)

1704. Rákóczi október hó folyamán Vihnyére jön, hogy a Selmeczbányán tartandó békealkudozások lefolyását közelebbről befolyásolhassa. Rákóczi egy millió rézpolturát veret. Bercsényi parancsára Selmeczbánya 100, a bányamunkások sorából összetoborzott embert táborba állít. Deczember 12-én Selmeczbányán elfognak egy czigányt, kinél hamis pénz volt. A nyomok Zsarnócza felé vezetnek.

1707. Szélaknán Bercsényi tábornok február 27-én fel akarja égetni az épületeket s a bányamívelést teljesen be akarja szüntetni, csak Hell, akkori gépmester rábeszélésére hagy fel szándékával. Később annyira érdeklődik a szél-

aknai bányák iránt, hogy maga is ajánl javításokat a szivattyúzó gépeken. Selmeczbányán nov. 4-én kimutatják, hogy az utolsó öt év alatt mindössze csak 17,771 frtot képvisel a termelés értéke, melylyel szemben 95,695 frt kiadás áll és így az öt év vesztesége 77,924 frt. Ily nagy veszteség mellett nagy nehézséget okoz a munkások bérének kifizetése, a kiknél a háborús idők alatt amúgy is meglazult a fegyelem, annyira, hogy fellázadnak és csak fegyveres erővel verhetők le, miközben tizenegyen meghalnak, 20 pedig megsebesül.

1708. Szélaknán május 8-án a Bercsényi utasítása szerint kijavított szivattyúkat próbálják. Járat közben a gépezet egyszerre megáll és kerekei összetörnek. A megtartott vizsgálat kideríti, hogy egy kocsis követ tett a kerekek közé, a mi a törést okozta. Büntetése 60 botütés és a bányavárosokból való kiüzés.

1709. Selmeczbányán pestis dühöng.

1710. Selmeczbányán pestis pusztít a lakosság között.

1720. Selmeczbányán adminisztrátor vezeti a bányászati ügyeket.

1722. Selmeczbányán Potler Izsák angol gépész tűzgépet mutat be Felső-Biebertáró tisztjeinek. A bányászatot még mindig adminisztrátor vezeti. Szélaknán Potter-féle tűzgépet épitenek be a vízhúzás czéljaira.

1723. Selmeczbányán október 23-ig adminisztrátor vezeti a bányamívelés ügyeit; ekkor br. Sternbach András Venczel főbányagrófi minőségben veszi át a bányászat vezetését. Szélaknán Fischer br. a Potler-féle tűzgépet módosítja és sikeresen alkalmazza a vízhúzásnál.

1724. Szélaknán Fischer javított tűzgépet állít fel. Selmeczbánya bányaiskolájának szervezésére vonatkozó első rendelet kibocsátása decz. 20-án (Schmidt Berggesetz-Sammlung. VI. köt. 1834).

1733. Selmeczbányán, a József-aknában felállítják az első gőzgépet.

1735. Selmeczbányán III. Károly király intézkedése folytán a létesítendő bányaiskolának tervezete elkészül.

1736. Selmeczbányán a József-aknában, az 1733. évben építeni kezdett első gőzgép elkészül.

1737. Selmeczbányán a bányaiskola szervezésére az intézkedések megtörténnek.

1738. Selmeczbányán a létesítendő bányaiskolára vonatkozó előmunkálatokát befejezik.

1741. Selmeczbányán először említik a Krisztina-tárót.

1748. Selmeczbányán felállítják az utolsó tűzgépet.

1749. Szélaknán, a Lipót-aknában az első vízoszlopos vizethúzó gépet kezdik beépíteni.

1750. Selmeczbányán, illetőleg Szélaknán, a Lipót-aknába 1749. »évben beépíteni kezdett vízoszlopos szivattyúzó-gép elkészül. Erre az időre esik több aknának a lemélyítése is, abból a czélból, hogy az erek mélyebben fekvő részeit hozzáférhetőkké tegyék.

1751. Hell Károly Szélaknán, a Lipót-aknán, üzembe állítja az első vizethúzó, vízoszlopos gépet.

1763. Selmeczbányán bányaiskolát állítanak fel. — Kerékgyártó adatai szerint június 9-én Mária Terézia a selmeczi bányászati akadémián felállítja az első tanszéket az ásványtan és vegytan számára, rendelvén a tanárnak szabad lakást és 2000 frt fizetést.

1767. Bélabánya Zólyom vármegyének királyi bér czímén 37 frt 50 denárt fizet. A bélabányai régi Szt.-Háromság altárónak nyomai állítólag még megvannak. Fennálló bányászatok : a Szt. János, a Segen Gottes, a Philippi és a Mátyás-tárók, a Wagner'sche Handlung, a Nachtigall-táró, a Pirken-altáró, a Hilfsegengottes-táró és a Neuhandlung nevű akna. Csak a bélabányai altáró és vele együtt a Szt. Mariahilf-tárói, az egyesült Szt. Nicolai és Dávid tárói társulat, a mely utóbbiakhoz a Wilhelm-akna tartozott és a Goldene-Sonne-tárói társulat működnek. Ezek közül a Nicolai-akna bányatársulat a selmeczbányai főereken dolgozik és egy éren a Kórház- és Bieber-erek között. (Siebenweiber-ér.) Ez ér ezüstérczekben gazdag volt és 1760-tól kezdve kéthetenkint 150 márka aranyos-ezüstöt szállított és váltott be. A Máriahilf-táró bányatársulat aranyban dús kovacsokon dolgozik. A Goldener-Sonnen-Schlag, a melynek $^{14}/_{16}$-od része Felső-Bieber-táróé, csak mint reményvájás van üzemben.

1768. Selmeczbánya közelében, Bacsófalván, mesterséges tavat építenek azért, hogy a bányák víztől mentesítésére megkivánt erővíz, kellő mennyiségben, rendelkezésre álljon.

1770. Selmeczbányán az 1763-ban felállított bányaiskolából, a bányászati akadémia fejlődik.

1774. A selmeczbányai m. kir. bányaigazgatóság levéltárában őrzött, ez évből való, névtelen szerzőtől eredő irat szerint Selmeczbánya bányászata a Kr. e. 745. évből való lenne.

1775. Selmeczbányán a bányamíveletek pénzforgalma alig haladja meg a két millió forintot.

1776. Selmeczbányán gr. Colloredó főkamaragróf igazgatása alatt, most először merül fel az a terv, hogy a bányák nagy jövedelme mellett jó volna a jövő mívelés biztosításáról gondoskodva, a Garam völgyéből altárót hajtani a selmeczbányai mívelések alá. — Más forrás szerint br. Mitrovszky Károly volt ez évben Selmeczbányán a főbányagróf.

1780. A selmeczbányai II. József altáró tervei elkészülnek.

1782. Selmeczbánya világraszóló nevezetességét, a II. József császár altáró munkálatait, márczius 19-én, gr. Colloredó főkamaragróf, a Garam balpartján, Zsarnócza és Garamrév között megindítja.

1783. Selmeczbányán és Vihnyén, Szt. György havának 22-ik napján földrengés. (Azóta a vihnyei forrás vize állítólag sokkal melegebb, mint előbb volt.)

1790. Selmeczbányán, Felső-Biebertáró 1823. évig évente átlag 144 kgr. aranyat, 8875 kgr. ezüstöt és 3347 q ólmot termel. Évi átlagos jövedelme 222,259 forint.

1800. Selmeczbányán a bányamívelés pénzforgalma a 4 és fél milliót meghaladja.

1804. Selmeczbányán, a Ferencz-aknán, a bányamívelés megindul és bő ezüsttermeléssel jutalmazza a munkálatokat.

1820. Bélabányán, a Zsófia aknába, gőzzel hajtott vizetemelő gőzgép van beépítve, a mely azonban a betóduló vizeket alig-alig tudja zsompon tartani és egyszer javítás alá kerülvén, nem győzi tovább a vízemelés munkáját. Ugyancsak Bélabányán a vizek emelésére turbinás gépnek a felállítása van tervbe véve, mi czélból a Zsakil (Sekély) felé eső völgyben tógátat kezdenek építeni, de költséges voltánál fogva, csakhamar felhagynak vele.

1823. Selmeczbányán a Felső-Biebertáró míveletei 1790 óta évente átlag 144 kgr. aranyat, 8875 kgr. ezüstöt és 3347 q ólmot termelnek és évenkint átlagosan 222,259 frt jövedelmet adnak. A bányák egy részének mélysége : 400 öl. A földalatti vizek sebes suhogása tisztán hallható (?).

1841. Bélabányán a Tabakshügel nevü domb külső míveletei állítólag élénk üzemben vannak és szép nyereséget adnak.

1843. Selmeczbányán vízoszlopos szállító-gépet építenek és khinai mélyfuró-módszert használnak.

1867. Selmeczbányán a kincstár bányászata szomorú képet nyújt, mert előrelátható, hogy rövid idő múlva meg kell szünni a termelésnek és sehol semmi előkészület a válság elkerülésére. A zúzóművek elhanyagolt állapotban vannak.

1868. A selmeczbányai akadémia szervezési munkálatai megindulnak; első magyar »oktatási rendszabályai és felvételi feltételei« kiadásra kerülnek.

1869. Selmeczbányán bányászati és kohászati egyesületet szerveznek.

1871. Deczember 12-én az országgyűlés *Selmeczbánya* bányászatának szomorú állapotát tárgyalja és határozza, hogy vizsgáltassa meg a miniszterium a veszteséggel dolgozó bányákat és adjon javaslatot, mely bányák lennének az állam kezelése alatt állandóan meghagyandók s melyeket kelljen felhagyni. A vizsgálattal Péch Antalt bízza meg, ki az összes bányák fenntartását hozza javaslatba. Javaslatát felsőbb helyen elfogadják. — A környék bányászatának fenmaradására oly végtelenül fontos II. József altáró, a Lill-aknától kiindult ellenvágattal találkozik.

1872. Selmeczbányán a II. József altáró, október hóban az 1866 óta elöntött Zipser-aknát víztől mentesítve, bejárhatóvá teszi.

1873. Selmeczbányán, a II. József altáró, Ferencz-akna és Zsigmond-akna közé eső részének kivájásánál, október 23-án, kőzetet-fúró gépekkel tesznek kisérletet. A kísérletek deczember 3-ig folyamatban vannak.

1875. Selmeczbányán a II. József császár altáró vájása 1782 óta, tehát 92 éven át, kézimunkával folyt. Az összes kivájt hosszúság 40.171 méter.

1878. Selmeczbányán a II. József altárónak fővájata szeptember 5-én, d. u. 3 órakor átlyukasztatván, az intézőkörök ez annyira nevezetes esemény megünneplését határozzák el. Az ünnepélyt október 21-én tartották meg.

1879. Hodrusbányán január 9-én a magy. kir. Lipót és Lill-akna műveleteken és a társulati Nepomuk János-tárón, akna-ácsolat égése következtében, 20 ember veszíti életét. Selmeczbányán a II. József altáró vájását befejezik.

1886. Selmeczbányán Hellhofittal és Dynamittal összehasonlító robbantó kísérleteket végeznek.

1887. Hodrusbányán a Mindszenttáró első folyosójából indított feltörésből régi fejtésbe ütnek be, melynek ottlétezéséről senkinek még sejtelme sem volt. E fejtés valószínüleg a Kleinfeistritz, mert oldalai, az ékkel és vassal való munka nyomait mutatják ; a talált facsövek azt bizonyítják, hogy itt vízzel küzdöttek ; a régi berakat jó minősége pedig arról tanúskodik, hogy azt, mióta berakták, senki sem bolygatta.

1892. Selmeczbányán a bányászati és erdészeti akadémia új épületét nagy ünnepségek közben felavatják június 25-én, 26-án és 27-én. — Ugyancsak június hó 27-én alakúl meg az »Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület«.

1895. Selmeczbányán nov. 26-án ünnepli a bányaigazgatósági tisztikar Hültl József miniszteri tan. bányaigazgató negyven éves szolgálati jubileumát.

Selmeczbánya szerepe a bányászatban.

Selmeczbánya és bányászata a technika fejlődésére is óriási befolyással volt. Hogy többet ne említsünk, a lövőpornak a bányászatban, kövek és sziklák repesztésére való felhasználása, Selmeczbányáról indult világot hódító körútjára, a tüzgépek, vízoszlopos és gőzgépek részben selmeczvidéki bányászemberek találmányai, részben itt fejlődtek azzá, hogy ma az egész világ bányászati technikáját hasznosan szolgálhassák.

A lövőpor alkalmazása.

Első helyen áll a bányászati technika Selmeczbányáról kiindult mozzanatai között *a robbantó munkának, vagyis a lövőpornak a bányákban való alkalmazása.* A bányászati lövőmunka történetét illetőleg Köhler, Hoppe nyomán azt mondja, hogy Magyarországból származott át Németországba és hogy e munkanemek feltalálója és a föltalálás éve ismeretlen. Hoppe idézett munkájának zárószavai ezek: 1. Weigel Márton nem fedezte fel a bányászati lövőmunkát; 2. a feltaláló neve és a feltalálás éve eddig ismeretlen ; 3. a bányászati lövőmunka Magyarországból származott át Németországba 1627-ben ; 4. Németországban a bányászati lövőmunkát csak 1632-ben, a harzi bányászat körében használták ; innen pedig Morgenstern harzi munkás vitte el hírét és alkalmazás-módját 1644-ben Szászország, Wesztfália és a Rajnavidék bányászhelyeire; 5. a Felső Harz bányaterületein legutóljára a Rammelsbergen hozták be ezt a munkamódot. A kik azt állították, hogy a Rammelsbergen régen alkalmazták a robbantó (lövő-, vagy puska-) port a bányászat czéljaira, azok a tüzzel való fejtést összetévesztették a bányászati lövőmunkával. 6. Az a hiedelem, hogy Schwarz Berthold fedezte fel a puskaport, tévedésen alapul ; 7. a mostani puskaport csak 1354 után használják Európában ; 8. a ma puskapornak nevezett robbantó anyagot nem Európában fedezték fel.

Montecuccoli Jeromos és Weindl Gáspár.

Ezekkel szemben Péch A., Alsó-Magyarország Bányamívelésének Története czímű művének 1887-ben megjelent második kötetének 225 s következő lapjai, illetve az ott felhozott okmányok alapján egész bizonyossággal állítható, hogy a robbantó munka meghonosításának szellemi indítója *Montecuccoli* Jeromos gróf, a meghonosító törekvésekben tettel-kézzel működő pedig *Weindl* Gáspár volt és miután mi hír sem található arról, hogy a repesztő, illetőleg a robbantó munka 1627 előtt valamely bányánál gyakorlatban lett volna, egész bizonyossággal állíthatjuk, hogy azt Selmeczbányán alkalmazták először bányamunkára, ámbár alkalmazása hadi czélokra már régebben ismeretes volt. Azt állítják ugyan némelyek, hogy Freibergen már 1613-ban megkisérlette volna Weigel Márton bányamunkás a robbantást, de be van bizonyúlva, hogy az akkori számadásokban és iratokban ennek nyoma sem található és hogy Freibergen Morgenstern, Claustalból odajött bányász, csak 1643-ban kezdette először a Hohe-Birke bányán alkalmazni a fúrást és robbantást ; be van továbbá bizonyúlva, hogy Magyarországból vitték át 1627-ben a robbantó munkát Graszlitzba, Csehországban, Claustalban pedig 1632-ben kezdették alkalmazni a robbantó bányaport, a melyet Angolországban csak 1724-ben honosították meg. Mindezekután nincsen okunk kételkedni abban,

hogy a bányamívelés történetében korszakot alkotott robbantó port legelőször a selmeczi bányákban alkalmaztak a fejtésre.

A selmeczi bányászatra való tekintettel az 1627. évet nagyon emlékezetessé teszi, hogy a kőzet fejtésének új módját, a robbantást akkor kezdték alkalmazni. Ez időig a lágyabb kőzetben Selmeczbányán is úgy, mint egyebütt, csákánynyal, a keményebb kőzetben, pedig ékkel és kalapácscsal dolgoztak és gyakran megtörtént, hogy e munka lassúsága s különösen költséges volta miatt, ha az ér tölteléke igen kemény volt, jó érczek mellett is többe került a fejtés, mint a mennyi az érczek értéke volt.

Németországban és Nagybányán is azzal győzték le a kőzet keménységét, hogy a lefejtendő sziklafal elé tüzet raktak és úgy irányították a láng húzását, hogy ez abban az irányban nyaldossa a kőzetet, a mely irányban előrehaladni akartak. Selmeczbányán a fejtés e módját nem alkalmazták, mert ehhez élénk levegőhúzás kellett, a selmeczbányai fejtőmíveletek pedig mind lefelé irányuló zsákszerű üregeket képezvén, a levegő keringése bennök rendesen igen hiányos volt. Körmöczbányán sem alkalmazták ez időig a tüzelést a fejtésnél, ámbár a kifejtett termékeket azután égették, hogy porhanyosítsák, mielőtt a zúzókba adták volna. Úrvölgyön nem volt olyan kemény a kőzet, hogy azt csákánynyal, vagy ékkel és kalapácscsal megdolgozni ne lehetett volna. Az egész alsó-magyarországi bányakerületben csak a bóczai bányáknál találjuk annak nyomát, hogy tűzzel dolgoztak volna.

A selmeczbányai bányászatnak különös akadálya a kőzet keménysége volt, mert a vízemelés költségei nem engedték meg, hogy a fejtésre nagy munka és sok költség fordíttassék.

A puskapor, mint általánosan tudvalevő dolog, már régi idők óta ismeretes volt, a XII. és XIII. században kezdték hadiczélokra használni az arabok, a XIV. században pedig már Németország háborúiban is használták. 1488-ban Vasziljevits III. Iván moszkvai nagyfejedelem kérte Mátyás királyt, hogy küldjön neki olyan mesterembereket, kik ágyúkat önteni, azokkal lőni és várakat ostromolni tudnak és küldjön olyanokat is, kik a bányászathoz értenek és az aranyat és az ezüstöt a földnemektől elválasztani tudják. 1752-ben Beszterczebányán rézágyúkat öntöttek és ismeretes dolog, hogy 1597-ben Pállfy Miklós és Prestyánszky Tata várát, 1598-ban pedig Pállfy és Schwarzenberg Győrt úgy vették be, hogy a kapukat petárdákkal szétrombolták s az őrséget meglepve, szétverték.

Használták a lövőport nemcsak lövésre és petárdákra, hanem hadi mínák töltésére is, a melyekkel az ostromlott várműveket szétvetették, sőt éppen a bányászok voltak, a kiket e mínák készítésével megbíztak és mégis 1627-ig nem jutott eszébe senkinek, hogy a hatalmas erejű lövőport a bányák belsejében levő sziklák szétvetésére felhasználja. Be kellett várni azt az időt, míg oly ügyes katona akadt, ki egyszersmind a bányamíveléshez is értett, hogy bányamívelő minőségében békés munkára alkalmazza a katona hatalmas romboló szerét.

Montecuccoli tábornok egyik közeli rokona 1624-ben nőül vevén özv. Gienger, szül. Conci Anna bárónőt, ezáltal a selmeczi Brenner szövetkezet főrészesévé lett és itt bő alkalmat talált a selmeczi bányákkal, a bányamíveléssel s ennek szabályaival megismerkedni. Valószínű, hogy ő valamely hadjáratban a robbantó pornak hatalmas erejét és rombolóképességét, valamint alkalmazásának könnyű módjait megismervén, arra a gondolatra jött, hogy azt a bányákban is alkalmazni lehetne, mire Selmeczbányára hívott egyet ama bányászok közűl, a kik a hadi czélokra való robbantásoknál alkalmazva voltak. Ez a meghivott *Weindl* Gáspár volt Tirolból.

Weindl Gáspár robbantó kisérlete.

Az első robbantó kisérlet 1627-ben, február 23-án történt Felső-Biebertárón az altáró horizontja alatt, a mostani Istenáldás-táró fejtéseiben.

A kisérlet teljesen sikerült ; Putscher György bányabiró, Pistorius Gáspár bányaesküdt és Spilberger Kristóf bányabirósági irnok 1627. február 16-án jelentették a főkamaragrófnak, hogy február 3-án Weindl Gáspár és a Brenner szövetkezetnek robbantó kísérlete, a felsőbiebertárói részesek és tisztviselők jelenlétében, jó sikerrel megtörtént ; a lövés az ácsolatnak nem ártott és a füst is a mely általában nem ártalmas, elvonult egy negyedóra alatt. A jó sikerrel véghezvitt kisérlet után megkérdezték Weindl Gáspárt, hogy a Dániel-vágatban levő munkahelyeket, a melyek a kőzet keménysége és munkások hiánya miatt szüneteltek, átvállalná-e szakmányban ? Ő erre késznek nyilatkozott, ha neki 40—50 vájót

adnak, s mivel Selmeczbányán kevés a munkás, ajánlkozott, hogy Tirolból hozni fog jó munkásokat, ha erre felhatalmazzák és útlevéllel ellátják. Az első kisérlet után hosszabb ideig tartó próbafejtés következett, hogy az új módszer által okozott költségeket jobban meg lehessen ítélni. A Felsőbiebertárói sáfár, Preier és a bányafelügyelő, Melchior Kristóf, rosszlelkűleg és készakarva hibásan mutatták ki a legmélyebb horizonton dolgozott robbantó bányászok munkáját, úgy tüntetvén fel azt, mintha egy embernek négyheti munkáját teljesítették volna, pedig valójában csak kétheti munkát végeztek. Weindl Gáspár azonban nem késett e miatt panaszt tenni a bányabiróság előtt és a próbafejtésnél alkalmazott munkások: Hagger János, Plönitzer Ádám és Sedemoch Dániel kihallgattatván, csakugyan kiderült, hogy összesen egy embernek kétheti munkáját végezték. A sáfár és a bányaügyelő ennek következtében »in des Herrn Gehorsamb« bezárattak.

Weindl Gáspárt ezután brenneri bányatisztté nevezték ki és a robbantómunka rendszeresen megindult; voltak ugyan még néha panaszok ellene; így pl. 1628-ban, április 4-én azt mondja egy jelentés, hogy a puskaporral való repesztés kemény kőzetben hasznos ugyan, de a sok füst miatt, a mely a fejtőhelyeket betölti, nagyon panaszkodnak a munkások.

Mindazonáltal folytonosan nagyobb tért hódít az új munkamód és lassankint — de természetesen csak hosszabb idő leforgása után — végképpen leszorítja a költséges, lassú és régi vésőmunkát a használás teréről.

Az első szerencsétlenség az új munkanemmel valami Lőrincz nevű bélabányai bányászon történt, a ki 1631-ben, jan. 11-én lövés által súlyos sérülést szenvedett.

Az új fejtőmunka megindítói között, Montecuccoli gróf, 1627-ben elhagyta Selmeczbányát, Weindl Gáspár azonban itt maradt, ki egyébiránt veszekedő természetű, indulatos és részeges ember volt és a biróságnak sokszor adott dolgot, de mindig kimélettel bántak vele és sohasem felejtették el, hogy a robbantás meghonosításával mily nagy hasznot tett a bányászatnak.

Montecuccoli gróf bányaigazgatói működésének rövid idejét, mely alatt mindig mély belátású, erélyes férfiúnak bizonyult, örökké emlékezetessé tette a robbantó munka behozatalával. Ő belátta, hogy mily rendkivüli előnyökkel birhatna a robbantás a selmeczbányai kemény kőzetben és hatalmának és befolyásának egész erejével pártolta annak meghonosítását.

Montecuccoli gróf volt a dologban a vezérlő és indító; Weindl Gáspár csak az eszköz volt és ezért nem Weindl Gáspár, hanem Montecuccoli gróf érdemének tekintjük, hogy a robbantó-port Selmeczbányán alkalmazták először bányamunkára.

A lövő-port, alkalmazásának első idejében, csak igen gyéren használták.

Alkalmazásának nehézségei gyanánt, az első vésőfúróknak nehéz volta, otromba alakja és nehézkes kezelhetősége, valamint a robbantó-szernek durva minősége vannak megemlítve az okmányokban. Az első időben igen sok puskaport töltöttek a fúrt lyukakba, mert azt hitték, hogy kevés pornak csekély a hatása. Hogy a lövőpornak tömeges felhasználása e munkanemet szerfelett megdrágította, mondani is felesleges. Jelentékeny haladás volt, mikor *Zumbe* Károly 1687-ben a czövekkel addig szokásos fojtást elvetette és helyette az agyaggal való fojtást kezdette alkalmazni. Haladást jelentett az egyes fúrás is, a mely az addig dívott kettes és hármas fúrás helyébe lépett. A bányászati lövő-munka Selmeczbányáról megindult általános elterjedésének alapjául az az először valószinüleg Altenbergen 1673 körül szerzett tapasztalás szolgált, hogy a furó- és robbantó-munka nemcsak az aláréselt tömegeket szakítja — mint azt eleinte hitték — hanem az ép kőzetet is sikerrel megtámadja. Ettől a percztől fogva mindinkább terjedt a használata e munkanemnek, a melynek alkalmazása nemcsak a bányászat, de a kultura, az ipar és a kereskedelem terén is fordulópontot jelentett.

Fischer és Hell gépei.

A léggép, a vízgép és a gőzgép, a bányászati vízemelés e hatalmas segítői fejlődésük kezdő korában szoros kapcsolatban állanak Selmeczbányával, illetőleg Selmeczbánya bányászatával. A bányagépészet megindulása és fejlődése *Fischer* báró erlachi építész s *Hell* nevéhez fűződik és ezek a nevek Selmeczbánya történelmében igen előkelő helyet foglalnak el. Az első *tüzgépet* (így nevezték régente a gőzgépet) Selmeczbányán 1732-ben Fischer báró, erlachi építész készítette. E gép 24 óra alatt 52—54 ölnyi mélységből 10,000 veder bányavizet emelt ki, mely idő alatt 3 öl tüzelőfát fogyasztott. Kazánja 300 vedernyi ür-

tartalommal birt, súlya 45 mázsa volt. E gép, valamint 2 járgány 1753-b leégtek. (Zsemley O.)

Az 1750. évre vonatkozólag (*Höll Hell*) Károlyról a következő feljegyz találjuk az okiratokban: »1750. febr. 9-én létesült a Windschacht-on a Hö féle vízgép, melynek feltalálója, rendes fizetésén kívűl, életfogytiglan 1000 fizetést kap.«

Ezen a gépen kívűl még léggépet is szerkesztett Hell, a melynek történet illetőleg Vajk nyomán (Bányászati és Kohászati Lapok 1905. évi XXXVIII. év 4. sz.) a következő adatok ismeretesek:

»1695-ben a selmeczi bányamívelés jelentékeny mélységet ért el úgy, ho a víznek tömeges előnyomulása a bányászokat munkájukban hátráltatá. A l tolúlt víznek fölemeléséhez 8—10 lóműkészlet és 800 vízszivattyú alkalmazt tott. Mindez hetenkinti 5000 forintra rúgó kiadást okozott, miért a bány mívelés nem fizeté ki magát, s csak a munkálatok abbahagyását vonhatá ma után. II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelem rendei tehát elhatározták a bány épületek lebontását és fölégetését, minek végrehajtására 1707-ben Bercsény küldötték *Selmeczre*. Egyedűl az akkori gépmester, *Hell József* ügyességén sikerült Bercsényi grófot reá bírni, hogy szándékától elállván, a rendeletet foganatosítsa. A bányaművelés félbenhagyása mellett küzdők ismételten f mentek a királyhoz, Bécsbe. Sikerűlt is őt tervüknek megnyerni, a mi ann könnyebben ment, minthogy akkor a bányáknál az évenkinti ráfizetés minte 30,000 frtra rúgott. Hell még egy utolsó, merész kísérletet koczkáztatott. Elutazo Bécsbe s a királynál magánkihallgatást nyervén, biztosította az uralkodót a fel hogy a *selmeczi* bányamívelés még megmenthető az országnak s jó, hűséges kez lés mellett fényes jövőnek nézhet eléje. A király figyelemmel hallgatta vég Hell érveléseit s meggyőződvén arról, hogy még nincs minden veszve, keg adománykép 40,000 frtot utalványozott. Hell e tetemes pénzösszeget, több ví emelőgép felállításán kívűl, egy sajátságos szerkezetű szivattyú fölépítésére fo dította, melyet léggépnek nevezett el. Hell vizetemelő léggépje 1753 márczi 13-án indíttatott meg a selmeczi Amália-aknában és 1769-ig szakadatlan műk désben volt.« (J. Tyndall. »A hő, mint a mozgás egyik neme.« Jezsovits K. ly tanár fordítása. Term. Tud. Társ. kiad.) E gépről Poda Miklós, a selmeczi bányás akadémián a bányaméréstan s bányászati erőműtan tanára, külön munkát í mely Bécsben, 1770-ben a következő czím alatt jelent meg: Beschreibung d Luftmaschine, welche zu Schemnitz von Josef Karl Hell erfunden und erba worden ist.« A Hell-féle gép működésének leírását és rajzát a Gehler-féle »Phys kalisches Wörterbuch« VII-ik kötete is hozza, a hol »Magyar gép« név ala szerepel. — A gép nagy híressége mellett bizonyít, hogy azt Jamin »Petit trai de physique« czímű munkájában is ismerteti. (Vajk.)

Balkay Béla czikke.

Balkay Béla (Bányászati és Kohászati Lapok 1905. évi XXXVIII. év 17. sz.) »Hell első gépe« czím alatt a bányagépészet Selmeczbányáról kiindu szóban forgó erről a nagy ujításáról a következő, tágasabb körök figyelmére érdemes felvilágosításokat adja:

»Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy Vajk Józsefnek Hellre vona kozó adatai közül a Tyndall fordításából idézett rész, némi helyreigazításra szorú Bercsényi Miklós előtt ugyanis 1707. február 23-án nem Hell Károly Józse a nagy feltaláló, a ki 1713-ban született, hanem apja, Hell Máté Kornél, a szintén főgépmester volt Selmeczbányán, könyörgött térden állva, hogy a Fels Bieber-táró bányaművet, mely akkor a kincstár üzemének főhelye volt, por ne égettesse. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a vízemelés költségei m 1695-ben igen nagyra nőttek, mert habár már 8 járgányt járattak műszakonki (8 óra) 12 pár lóval s 800-nál több munkás is dolgozott a kézi szivattyúknál, lótartók azt állították, hogy 18 pár lónál kevesebbel nem győzik s munkaszak szonkint 12 forintot kértek. Hell Máté tett ugyan javaslatokat a vízemelés köl ségeinek leszállítására, miután azonban nagyobb beruházásokkal jártak voln a kincstári tisztek nem fogadták el azokat. Mikor azután Rákóczi hadai me szállták a bányavárosokat, s a zab megdrágulása mellett a rosszúl fizetett lótar gazdák az egyre növekedő munkát már nem győzték, kisérletek történtek, hog a környék parasztgazdáit kényszerítsék lovaik befogására. Ezek azonban kész voltak inkább elköltözni, mint e munkát vállalni, ezért Bercsényi elhatároz hogy az ily körülmények között hasznot nem hajtó Felső-Bieber-táró műve

elpusztítja. Hell Máté könyörgésében hivatkozott arra, hogy idegenek megkimélték a bányákat, nem lehet tehát, hogy most honfiak pusztítsák el, s ezzel birta rá Bercsényit, hogy szándékától elálljon. Hell Máté azután bemutatta Bercsényinek javított gépe rajzát, melylyel a vízemelést olcsóbbá tenni remélte s Bercsényi meg is bizta a kivitellel, a mikor pedig 1708. február 7-én megindították a róla elnevezett gépet, maga is jelen volt. Az akkori harczok azonban nem kedvezhettek a békés munkálkodásnak s mikorra Rákóczi hadai a trencséni csata után elvonultak, és Heister szállta meg a bányavárosokat, a bányák pusztulófélben, víz alatt állottak. Miután pedig az udvari kamara részéről a víz fölmentesítésére utalványozott 30,000 frt kevésnek bizonyult, elrendelte, hogy 1710. január 6-án teljesen szüntessék be az üzemet. Erre ment azután Hell Bécsbe, I. József elé, bemutatta neki terveit, melyekkel a bányászatot ujra talpra állítani akarta s az e czélra utalványozott ujabb 30,000 frtból meg is valósította azokat. Később is, a mikor már Újbányán (1721 óta) sikeresen alkalmazták az első tűz-(gőz-)gépet, Selmeczbányán pedig az elsőt 1724-ben, a Windschachtnál állították fel s 1732-ben még négyet helyeztek üzembe, mivel ezek túlságos fát fogyasztottak, Hell főgépmester a víz erejének felhasználásán fáradozott s új vizet-emelő gépeket épített.« — Hell első gépét, mely emelős szerkezetű volt, Pisyer Antal adatai szerint, még ifjú (20 éves) korában találta fel. »Ez volt első munkája, mindjárt abból az időből, mikor a selmeczi gépüzemnél alkalmazást kapott. Miután látták, hogy mintája jól működik, elhatározták, hogy a *siglisbergi* aknánál állítják fel, a hol kettő állott egymás mellett . . . A gépet alighanem a mult század harmadik évtizedében állították fel s a negyedikben szerelték le, mert a Ferencz-táró lyukasztott az aknával, miután pedig akkor már Hell későbbi találmányai, a lég- és különösen a vízoszlopos-gép előnyösebbeknek bizonyultak, a táró szintjén efféle gépeket alkalmaztak. Ez a gép, a leszereltetéstől a bányászati akadémia megnyitásáig eltelt idő alatt, teljesen feledésbe jutott. A mintája nem volt meg, s azzal sem dicsekedhetik senki, hogy valaha egy, a levéltárban soha el nem helyezett vázlatán kívűl, melyről két másolat . . . készűlt, más rajzát látta, vagy megszerezte volna. Maga Poda, a ki a mechanika tanára volt Selmeczbányán, a hét bányaváros gépeinek leírásában, csupán hallomás után adhatta egy részének . . . rajzát. A feltalálótól lehetetlen volt életének utolsó éveiben ezen gépének leírását megkapni, mert háromszor megütötte a szél s ennek következtében elvesztette emlékező tehetségét úgy, hogy a gép alakját sem tudta elképzelni« . . . . . »A vízoszlopos gépet Hell József Károly már évekkel előbb találta fel, mintsem az elsőt 1749-ben, a Lipót aknánál felszerelni kezdte, mondja róla Délius«. (Ch. Trg. Délius : Anleitung zu der Bergbaukunst. Wien. 1773. II. kiad. 1806. 583. §.) A gép 1751-ben készült el s miután igen előnyösnek bizonyult, csakhamar még nyolcz hasonlót állítottak a kincstár és magánosok bányáiban.« . »Az említett gépek közűl egy még 1865-ben is működésben volt, még pedig az 1759-ben a Zsigmond-aknánál állított 24·6 lóerejű vízoszlopos gép, melyet azonban Faller, a ki a reá vonatkozó adatokat részletesen közli, tévesen Hell Máténak tulajdonít (Faller G. Der Schemnitzer Metall-Bergbau. Selmeczbánya. 1865. 37. lap.), míg az 1751-ben a Lipót-aknánál állított első vízoszlopos gépről, mint még működésben levőről Althans tesz említést (Über die Anwendung der Wassersäulenmaschine auf den Bergbau. Zeitschrift. f. Berg-Hütten- u. Salinenwesen i. Preuss. St. IX. köt. 1. füz. Berlin. 1861.), miért is sajtóhibának kell tartani, a mikor Faller a Lipót-aknánál levő gépről azt állítja, hogy 1857-ből való, annál is inkább, mert táblázata szerint abban az évben állott építés alatt egy gőzgép a Lipót-aknánál. Lehet azonban, hogy a vízoszlopos gép, melyről adatai szólnak, a Schitko által 1832-ben épített gép (Schitko : Beiträge zur Bergbaukunde, 2. füz. : Wassersäulenmaschinen. Wien, 1834. 134. oldal), mely még sokáig dolgozott Hell első vízoszlopos gépével együtt« . . . »Hell több vízoszlopos gépének felállításáról tesz említést Kachelmann, a ki egyúttal közli, hogy Hell legnagyobb szenzácziót keltett találmányát, az ú. n. léggépet 1753-ban állította fel az Amália-aknánál. Ez azonban néhány esztendő múlva fölöslegessé vált s azért leszerelték, de 1766-ban három mást állítottak, melyek közűl egy még 1830-ban is dolgozott.« — »Délius részletesen ismerteti Hell ezen gépét és rajzokkal is illusztrálja. Ez az a gép, melyet Poda (Nicolaus Poda. Berechnung der Luftmaschine, welche in d. Niederungarischen Bergstadt zu Schemnitz, bei dem Amalia-Schacht von Hr. Joseph Karl Höll, Oberkunst-

meistern erfunden, erbauet u. im Jahr 1753 angelassen worden ist, Wien. 1771. külön tanulmányban ismertetett s rajzban is közölt, s a melyről Sperges (Jos Sperges. Tyrolische Bergwerksgeschichte. Wien. 1765. 308. l.), mint a Höll-féle »machina Hydraulico-pneumatica«-ról megemlékezik.

*

Kötelességünknek tartjuk, habár csak röviden is, megemlékezni végre arról hogy az altáró hajtásánál alkalmazásba vett és 1873-ban kisérletképpen munkába állított Sachs-féle kőzetet fúró gépek, a selmeczbányai kemény hegyi rétegekben nem felelvén meg a hozzájuk kötött vérmes reményeknek, Péch Antalt, Richter Gusztávot, Brószmann bányatanácsost és Kachelmann Károly gépgyárost arra indították, hogy a czélnak megfelelő új szerkezetű gépeket és fúróállványokat szerkeszszenek. A Péch-féle gép és fúróállvány nem birta ki a versenyt a mind inkább szaporodó külföldi találmányokkal ; Richter gépe is már a multé ; de a Brószmann-Kachelmann-féle kőzetet fúró gép még ma is megállja helyét.

Dr. Tóth Imre és a bányászaszály. Cséti Ottó műszerei.

Még meg kellene emlékezni dr. *Tóth* Imre bányakerületi főorvosnak a bányász aszály leküzdése körül szerzett hervadhatatlan érdemeiről és *Cséti* Ottó főbánya tanácsos, akadémiai tanárnak a bányamérői műszerek kitűnő új szerkezetekke való szaporításáról, valamint arról is, hogy Selmeczbányán indult meg a mozgalom arra nézve, hogy az ország bánya- és kohómérnökeit egyesületbe összecsoportosítsa s itt alakult meg az »Országos Magyar Bányászati és Kohászat Egyesület«, mely 10 éves nehéz megszilárdulási folyamat után 1903. év elejéve Budapestre ment át.

Mindezen és sok más, az előbbeni sorokban csak futólagosan érintett mozzanat tisztán mutatja, hogy *Selmeczbánya* bányásztekintetben hazánk középpontja volt sokáig ; ma e nagyhírű bányászat nagy és szép multja fölött elmélkedünk, mert jelene nehéz küzködés, jövője pedig az Isten és a »Jó szerencse« kezében van.

A selmeczi bányászat jelene.

Hogy *Selmeczbánya* mai bányászatáról némi áttekintést nyujtsunk — a multak fölötti elmélkedést lezárva — vázlatosan jelezzük ősi iparának mai szervezetét és berendezését.

Selmeczbányának és vidékének legnevezetesebb érczet vivő telepei : a Grüner-ér, az István-ér, a János-ér, a Bieber-ér, a Teréz-ér, az Ochsenkopf-ér, a Hollókő-, József- vagy Hoffer-tárói Rummel-ér, a Mindszent-ér, a Miklós-ér a Finsterorti-ér a Brenner-erek, az Unverzagt-Erzsébet-ér, a Ziergarten-főér, a Katalin-ér, az Ércz-ér és Antal-ér, a Nepomuki János vagy Schöpfer-ér, az Új-Antal-ér, a Colloredó- és a Melango-ér, a Három Király-ér, az Ó-Antaltárói erek a Katalin-ér, az Új-Remény-ér, a Benedicti János-ér és a Windischleiten-ér.

Mindezek az erek javarészt a kincstár birtokában vannak és a magy. kir. felsőbiebertárói bányadalom közvetetlen vezetésére rendelt szélaknai magy. kir bányahivatal felügyelete alatt állanak.

A bányaműtelepek : Károly-akna m. kir. bányatelep ; Miksa-akna m. kir. bányatelep ; Istenáldás-táró m. kir. bányatelep ; Zsigmond-akna m. kir. bányatelep ; Erzsébet-akna m. kir. bányatelep ; Ferencz József-akna m. kir. bányamű ; Mindszenttáró m. kir. bányamű ; Finsterort m. kir. bányatelep a bélabányai György-táró m. kir. bányatelep és a Geramb-János-József bányaegylettől legújabban a kincstár kezelésébe átvett selmeczbányai Mihálytáró és hodrusbányai Schöpfer-táró bányatelepek.

Ugyancsak a szélaknai magy. kir. bányahivatal vezetése alá tartozik még a szélaknai m. kir. bányamérnökség ; a ribniki m. kir. zúzóműfelügyelőség üzemvezetése alatt álló érczelőkészítés ; a gépfelügyelőség üzemi felügyelete alatt álló drótkötélgyár és a steffultói gépjavító és kovácsoló műhely. — Különálló hivatal van rendelve a középponti fémkohó szakszerű vezetésére. — A szélaknai m. kir bányahivatal, az aláјarendelt üzemvezetőségekkel, a bányamérnökséggel, gépfelügyelőséggel és a zúzóműfelügyelőséggel, a középponti fémkohó-hivatal, a kémlelő műhelyek és végre a bányász- és kohász-altiszteket képező bányaiskola együttesen a selmeczbányai m. kir. bányaigazgatóság alá vannak rendelve, melynek élén miniszteri tanácsosi méltósággal bányaigaztgató áll, két előadóval.

A szélaknai bányahivatal.

Bányahivatal Szélaknán, vezeti a felsőbiebertárói bányadalom összes üzemét. Székhelye *Szélakna* (Hegybánya). Élén bányatanácsosi ranggal bányaműfőnök áll, kinek helyettesítésére főmérnöki ranggal a főnökhelyettes van rendelve.

A felsőbiebertárói bányadalomhoz tartozó bányaművek Selmeczbányán és a szomszédos klingertárói, steffullói, szélaknai, hodrusbányai és bélabányai völgyekben feküsznek. A bányadalomban magánosoknak is van részük ; főrészes azonban a kincstár, a mely az összes bányaüzemet vezeti. A bányatelkek részint egészen kincstáriak, részint kincstáriak és magántelkek. Összes adományozott terület 25.000,000 m² körül van. Altárói joga a felsőbibertárói bányadalomnak 17 van és mintegy 350 épülettel, valamint egészben 550 kat. holdat kitevő, részint termő, részint terméketlen földterülettel rendelkezik.

A bányadalom az alább elősorolt kezelési telepekre van felosztva :

Drótkötélgyár.

Drótkötélgyár. A felső-biebertárói bányaművek szállítóköteleinek szükségletéről a szélaknai drótkötélgyár gondoskodik, mely egyébként megrendelésre magánfeleknek is szállít drótköteleket.

A steffultói műhely.

Kovácsoló- és gépjavító-műhely Steffultón. A bányaműveknél, a zúzó- és érczelőkészítő-telepeken, valamint a kohóban előforduló kisebb gépjavításokat és kovácsoló-munkákat végzi.

A szélaknai bányamérnökség.

Bányamérnökség Szélaknán. A bányakerület felmérő munkálatainak végzésére és a bányák nyitva levő útvonalainak és fejtőterületeinek nyilvántartására van szervezve. A legrégibb bányatérkép, melyet itt őriznek, 1632-ből való, melynek kivitele azonban igen kezdetleges. Az 1709. évből való bányatérképek is mind nagyon sok kivánni valót engednek. — 1750-ben a térképezésre már több gondot kezdenek fordítani és 1770 és 1800 között már igen csinos és jó térképeket készítettek. 1820 és 1830 között az előbb csak vonalosan rajzolt bányavágat-vázlatokba már az erek település-viszonyait is bele kezdik rajzolni. A vonalas térképek mellett ekkor különben már olyanok is kezdenek feltünedezni, melyeken a tróvágat két oldala kihúzva, az ácsolás, falazás, az erek berajzolva, az utóbbiak pedig szinezve vannak. — 1840 körül a Svaiczer-féle térképező mód, 1875 óta pedig a település viszonyaira is nagy gondot fordító Péch-féle térképelés divik. A szélaknai bányamérnökségben fennállása óta a következő nevezetesebb bányamérői munkálatokat végezték : Ferencz-akna hodrusbányai szakaszának szabályozása és az aknák között való lyukasztások különösen Zipser- és Pjerg-aknák között ; az aknahálózat bemérése és ezzel együtt a bányatelkek határoló köveinek felmérése ; az egész vidék vizet felfogó és vizet vezető árkainak felmérése és térképezése ; az összes bányáknak és a felszínnek teljes felmérése és térképezése ; a *budai alagút* megállapítása, a két ellenvágat kitűzése és átlyukasztása ; a II. József altáró mérőmunkálatai és az aknák között való ellenvágatok átlyukasztása ; a *Garamberzencze* és *Selmeczbánya* között való első *vasútvonal* kitűzése végett foganatosított felmérések ; a település viszonyainak a bányákban való felvétele és a Péch-féle utasítások szerinti kidolgozása ; végre a körmöczi Nándor-altáró vájóvégének a II. és IV. sz. aknák között való irányának meghatározása, kitűzése és az átlyukasztás mérnöki ellenőrzése.

A selmeczbánya-ribniki felügyelőség.

Zuzóműfelügyelőség Selmeczbánya-Ribniken. A felső biebertárói bányadalom érczet-előkészítő műtelepei : a selmeczi fővölgyben, a steffultói völgyben, a hodrusbányai és a vihnyei völgybe vannak telepítve. Az érczet előkészítő műtelepek aprító és töményítő készülékeit részben vízi-, részben gőzerő tartja működésben. A vízierőt a város környékén épített mesterséges vizetgyűjtő tavak szolgáltatják. Az ólmos középérczeket feldolgozó m. k. Sándor zúzómű és az ezzel kapcsolatos fölzék-zúzót gőzerő tartja működésben. Az ólmos középérczet-előkészítő Sándor zúzómű a selmeczi fővölgyben van telepítve két egymás alatt fekvő épületben és lépcsőzetesen elhelyezve magában foglalja az aprító és töményítő készülékeket. A feldolgozás alá kerülő ólmos középérczekből termelnek : darás és finom ólomérczet, válogatott érczet és fölzéket. — A hengerelés, osztályozás és ülepítés munkájától elfolyó vizeket a kaliforniai zúzómű felső szerelőjébe vezetik. Itt termelik a színporokat. A zúzóérczek feldolgozását végező zúzóművek közül a hodrusbányai központi zúzómű tartalék gőzgéppel van felszerelve, mely beálló vízhiány esetén a két turbinát helyettesíti. A többi zúzóműben a hajtóerőt vizi kerekek szolgáltatják.

Károly-akna.

Károly-akna magy. kir. bányatelep. Bányaüzemének alapját a Kórház-(Spitaler-ér) és annak mellékerei képezték és képezik ma is ; ezek, az akna körül egész hálót képezve, igen érczdúsak voltak. Az akna mélysége 434·4 *m.*

Miksa-akna.

Miksa-akna magy. kir. bányatelep. Szélakna és Selmeczbánya között fekszik, eredetileg a Gräfi ér kibúvásán települt és ezt, valamint a Mátyás-táró felől fel-

kutatott eret mívelte. Most csupán a Kórház-éren dolgozik. Az akna egész mélysége 380 m.

Istenáldás. *Istenáldás-táró magy. kir. bányamű.* A Teréz-éren és a Szt.-Háromság-altáró szintjén dolgozik. Két akna : az Amália- és a Weiden-akna állanak rendelkezésére. Nevezetessége a villamos erőre berendezett, az András-aknában elhelyezett szállító-gép.

Erzsébet-akna. *Erzsébet-akna magy. kir. bányamű.* A Selmeczbánya közepét képező völgykatlan alatt terül el és az északkeletről délnyugat felé elvonuló, Tepla község határától majdnem Bakabányáig terjedő Kórház-ér nagy részének feltárása és fejtése képezi mívelése tárgyát. Az ér kibúvója a *Mihály-akna* mellett azon a helyen van, a hol a *Glanzenberg*-hegy van ; itt most csak tátongó űr mutatja, hogy a különböző fémfényes érczekkel kitöltött, messze tündöklő éren, annak idején nagyobb arányú külső míveletek folytak. Az Erzsébet-akna mélysége 545 *m.*

Zsigmond-akna. *Zsigmond-akna magy. kir. bányatelep.* Jelenleg mint önálló bányamű már nem létezik, mert 1898-ban az akkori pachertárói, mai »Erzsébet-akna« bányaművel egyesítve s megnagyobbítva az erzsébet-aknai kir. bányaműtől átvett mélyművelettekkel, külön bányaművezetőt kapott. A Zsigmond-akna kir. bányamű vezetősége csakis a Kórház-ér feltárásainak és fejtéseinek üzemével foglalkozik. Az aknának mélysége 364 *m.*

Ferencz-József akna. *Ferencz-József-akna magy. kir. bányamű.* Ferencz-József-aknán a selmeczi bányavidék érczér-vonulatának legszélsőbb keleti ere, a »Grüner« ér áll lemívelés alatt. A fejtés főtárgyát az aranyos-ezüstérczek képezik.

Mindszent-táró. *Mindszent-táró kir. bányamű.* Czélja, hogy a Mindszent-eret, az Erzsébet-eret a vihnyei műveletek alatt, a finsterorti erek déli részét a Ferencz-császár-altáró alatt, egészen a II-ik József-altáróig és végre a József-eret az Aranyasztal-táróval feltárja és a hasznosítható ásványokat ott előkészítse és értékesítse. Bányamívelésének főtárgyát az újabb időben Mindszent-ér képezte és fejtései is tisztán ez érre szorítkoztak ; jelenleg a többi érnek a feltárása is folyamatban van.

Finsterort. *Finsterort magy. kir. bányamű.* A finsterorti erekre van telepítve és czélja az, hogy ezeket, nevezetesen pedig a fekü-eret és a Brenner-eret feltárva, lefejtse és hasznosítható kitöltését értékesítse. A Finsterort-táró-bányamű előbb Selmecz-Bélabánya s részben Felső-Biebertáró tulajdonát képezte s csak 1895-ben került egészen a bányakincstár birtokába.

György-táró. *Györgytáró magy. kir. bányatelep Bélabányán.* A Nándor-altáróval, Györgytáróval, Miklós-aknával (a bélabányai altáróig 149 m. mély) és a bélabányai altáróval van feltárva. Mívelései a Spitaler-, Bieber- és Teréz-ereken járnak. Itt termelik a tüzetálló téglák gyártására kiválóan alkalmas agalmatolitot. Nevezetessége a Diaszpour nevü félnemes-kő előfordulása. A telep a ferenczaknai telepvezetőség kezelése alatt áll.

Vizművek. *Vizgazdászat, vizetvezető árkok és tavak.* A víz alkotja azt a természetes erőt, mely a legolcsóbb és megengedi, hogy a bányászat néha igen csekély értékű terményeit is jövedelemmel feldolgozhassa. Miután csak nagy erő kifejtésével lehetséges a mély aknákból történő szállítás, valamint a vízemelés, de főképp az érczek előkészítése ; Selmecz vidékének alakulása pedig olyan, hogy a magasan fekvő bányákhoz sem folyót, sem patakot vagy forrás-vizet odavezetni nem lehet : elkerülhetetlenné vált a mívelések mélyebbre haladásával és a zúzóérczek feldolgozásának terjedésével, hogy a megkivánt erőnek biztosítása és lehetőleg állandósítása végett vizetgyűjtőtavak építtessenek ; a mit Felső-Bieber-tárna ügyeinek intézői belátván, az elmult századok folyamán nagyobbszerű tavak építéséhez kezdettek, s ily módon számos, még a jelenben is fentartott, mesterséges tó keletkezett *Selmecz* körül. E tavak mintegy 70 millió m^3 vizet képesek felgyűjteni, vízfelfogó árkaik hossza 72,066 m. és a vizet a gépekhez vezető árkaik hossza 56,894 m.-t tesz. Az árkok összes hossza tehát 128,960 m. A fontosabb tavak, árkaikkal együtt a következők : 1. A Kőpatak felé haladó út mellett : *a nagy és kis reichaui tavak,* melyek egymás mellett fekszenek és táróval vannak összekötve. A nagy tó egész mélysége 22 m., köbtartalma 1,080.000 m^3, a kisebb, 15 m. mélységnél 600,000 m^3 tartalommal bir. A két tó felfogó árkainak hossza 22,000 m. A reichaui tógát 725·51 m. tengerszint feletti magasságban fekszik. E két tó vizét felhasználják a zúzóművek, továbbá a lipótaknai vízemelő gép, a nándor- és károly-aknai szállító gépek. 2. A *bakoni tó,* előbbieknél 14·2 méterrel mélyebben fekszik, mélysége 14 m., köbtartalma 180,000 m^3. Felfogó árkainak hossza 4000 m.

A tóban egybegyűlt vizet rendesen a szélaknai nagy tóba bocsátják le, azonban külön is felhasználják az előbbi tavaknál említett czélokra. 3. A kőpataki országút mellett fekszik a *nagy szélaknai tó*, 23 méterrel mélyebben mint a bakoni, 14 m. mély és 600,000 m^3 vizet fog fel. Felfogó árkainak hossza 8000 m. 4. A *kis szélaknai*, vagy *Evicska tó*, 25 méterrel fekszik mélyebben, mint a nagy szélaknai tó, 10 méter mély, 230,000 m^3 tartalommal. 5. A *pocsuvadlói tó* 677·63 méter magasan fekszik a tenger szintje felett, a Szitnya hegység lábánál. Vízfelfogó árkai a Szitnya hegy nyugati lejtőjéig terjednek, hosszaságuk 17,000 m. Az árkok 7 vízvezető tárón vannak átvezetve, melyeknek hossza 2213 m. A tó mélysége 10 m., köbtartalma 830,000 m^3. Vizét a már említett czélokra használják. 6. *Selmeczbánya* és *Szélakna* között az andrásaknai szakadékban a Klingertáró alatt találjuk a *klingertárói tavat*. Gátja 682·82 m. magasan fekszik a tenger szintje felett, mélysége 19 méter, köbtartalma 170,000 m^3. Felfogó árkainak hossza 3000 m.-re tehető. Vizét az andrásaknai vízoszlopos-gép és turbina használja. 7. A vihnyei út mellett a *roszgrundi tó*, mely 703·83 méter magasságban fekszik a tenger szintje felett. Mélysége 20 m., köbtartalma 900,000 m^3. Vizét a kizova-aknai turbina és a vihnyei völgy zúzói használják. 8. A hodrusbányai völgyben fekszenek közel Zipseraknához a *hodrusbányai felső és alsó tó*. A felső tó 574·94 méter magasan fekszik a tenger szintje felett, mélysége 12 méter, köbtartalma 270.000 köbméter; e tó alatt 46.71 méterrel fekszik: 9. az *alsó tó*, mely 19 méter mélységnél 700,000 m^3 vizet képes felfogni. Mindkét tó vizét a hodrusbányai völgy zúzóművei használják. 10. A selmeczbányai fővölgyben telepített zúzóművek vizüket egy költségesen épített mintegy 6000 m. hosszú vízvezetéken a *kolpachi két tóból* nyerik. Ez a két tó mintegy 1 millió m^3 víz felfogására képes. Ezen nagyobbb tavakon kivül van még több kisebb tó, minő pl. a zúzóművek közelében a *ribniki*, az ottergrundi szakadékban az *ottergrundi*, Pjergen a *krechsengrundi*, Bankán a *hófertárói tó*, stb .Ezeken, a Felső-Biebertáró tartozékát képező tavakon kivül Selmeczbánya vidékén azonban még több tó van.

Ilyenek Selmecz város környékén a *vöröskúti*, a *nagy* és *kisvárosi tavak*, a Mihálytáró melletti *két kis tó*, továbbá a *bélabányai* és *halicsi* tavak.

Hodrusbányán a *Brenner-tó* és Kopaniczán a *módertárói tó*.

A Felső-Biebertáró birtokában levő tavak vize főképpen az érczek előkészítése közben van hasznosítva úgy erő-, mint mosóvíz gyanánt; mert a nagyobb termeléssel biró aknáknál a szállítás gőzgépekkel történik.

A bányamívelés mikéntje nem érdekelvén közelebbről a nagyközönséget, záradékul még megemlítjük, hogy a bányamunkások gyógyítása ingyenes és hogy a munkában kifáradt bányászok nyugalombérezéséről, az özvegyek és árvák segélyezéséről a *bányatársláda* vagy társpénztár gondoskodik. — Az altisztek kiképzésére a *bányaiskola* szolgál.

A selmeczi és selmeczvidéki bányászat gazdag irodalmát illetőleg, a következő jegyzéket sikerült összeállítanunk, a mely 1889-ig bezárólag lehetőleg teljes. Az azóta idevonatkozólag megjelent munkák sorozatát — a mennyire lehetett — szintén közbeiktattuk. Irodalom.

Abel J. Die Neu-heil. Dreikönig Stollner Goldbergwerke zu Eisenbach bei Schemnitz in Ungarn. (Öst. Zft. f. Berg- u. Hüttenwesen. 1855.)
Achatz M. Geologisches Profil über die Segen-Gottes-Grube in Schemnitz. (Verhandl. d. k. k. Geol. Reichsanstalt. XVI. köt.)
Andrian v. F.Fr. Das südwestliche Ende des Schemnitz-Kremnitzer Trachitstockes. (Jahrb. d. k. k. gesl. R. A. 1866.)
Balás P. Neue Mineralvorkommen von Hodritsch. (U. o. IV. köt.).
Becker E. Journal einer bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen. — Tryberg. 1815.
Beudant F. S. Voyage Mineralogique et geologique en Hongrie, pendant l'anné 1818. Paris. 1822. Német ford. Kleinschrod. C. Th. Leipzig. 1825.
Bothár Gy. Az Ó-Antaltárnai Ede reményvágat geologiai szelvénye. Selmeczbánya. 1888.
Born I. Briefe über mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch das Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Ungarn. Frankfurt u. Leipzig. 1774.
Böckh J. Hiv. Jelentés az 1885. évi budapesti országos kiállításról. I. és II. köt. Budapest. 1885.
Cotta B. Die Erzgänge von Schemnitz in Ungarn. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1861.)
— Ungarische und Siebenbürgische Bergorte. Leipzig. 1862.
— u. *Fellenberg E.* Die Erzlagerstätten Ungarns und Siebenbürgens. Freiberg. 1862.

Cseh L. A vihnyei Ó-Antaltárna-bányatelep földtani viszonyai. Földt. Közl. 1886.
— Geologiai részletek a Ferencz császár-altárnán, a tárna szájától Pjerg-aknáig. Selmeczbánya. 1888.
Dehrer M. A II. József-altárna Selmeczen. Term. Tud. Közl. X. köt.
Esmark. Kurze Beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen, Banat. Freiberg. 1798.
Faller G. Das Vorkommen von Zinnober in Schemnitz. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1860.)
— — Der Grünergang in der unverritzten Teufe. (U. o.)
— — Wichtigere Unternehmungen, Betriebs-Erweiterungen und Neubauten bei dem Berg- u. Hüttenwesen des niederungarischen Bergdistriktes. (Berg. u. Httm. Jahrb. 1861.)
— — Ueber das Abteufen und die Bohrarbeit im Amalienschachte. (U. o.)
— — Vorkommen von Quarzgeschieben im Grünergange. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1861.)
— — Neues Zinnerzvorkommen in Schemnitz. (U. o. 1862.)
— — Eine neue Ansicht von Schemnitz. (U.o. 1863.)
— — Schemnitzer Metallbergbau in seinem jetzigen Zustande. (Berg-u. Httm. Jahrb. 1864.)
— — Erste Schalenförderung beim Schemnitzer Bergbaue. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1864.).
— — Der Schemnitzer Metallbergbau. Schemnitz. 1865.
— — Geschichte d. k. Berg- u. Forstakademie in Schemnitz. 1865.
— — Ueber alte Schlägel- und Eisenarbeiten. (Öst. Zft. f. B. u. Hw. 1868.)
— — A régi vésett bányavájatok maradványairól. (M. Mérn. é. Ép. Egyl. Közl. 1868.)
— — Geschichtliche Notizen über die Schemnitzer Berg- u. Forstakademie. (B. u. Httm. Jahrb. 1869.)
— — Ueber den Moderstollner Bergbau. etc. (U. o. 1869.)
— — A selmeczbányai fémbányászat legérdekesebb és megtekintésre legméltóbb tárgyainak összefoglaló átnézete. Selmeczi akad. emlékkönyv. 1871.
Fessl H. Paragenesis d. Gang-Mineralien auf der Umgebung von Schemnitz. (Jahrb. d. k. k. geol. Rt. XVI.)
Gesseł S. Jelentés a Selmeczbányán és környékén eszközölt részletes bányageologiai felvételekről. (Földt. Közl. 1884.)
— — Selmecz környékének részletes földtani térképe. Budapest. 1884.
— — Jelentés a Selmeczbánya és Szélakna környékén 1884. évben eszközölt részletes bányageologiai felvételekről. (Földt. Közl. 1885.)
Gretzmacher Gy. Das Grubenunglück in Hodritsch. (Öst. Zft. f. B. u. Hw. 1879.)
Haidinger W. Geognostische Uebersichtskarte der Österr. Monarchie. Wien. 1845.
— — Geologische Uebersicht der Bergbaue der Österr. Monarchie. Wien. 1855.)
Hauch A. Zinnober v. Schemnitz. (Jhrb. d. k. k. geol. R. A. V. köt.)
Hauer F. u. *Foetterle F.* Geologische Uebersicht der Bergbaue der österr. Monarchic. Wien. 1855.
Hegedüs P. Az Istvántelér és mellékerecseiről. Selmeczbánya. 1889.
Herzog Ö. A selmeczi bányavasút. M. Mérn. és Ép. Egyl. Közl. (1874.)
Hussak E. Beiträge zur Kenntniss der Eruptivgesteine von Schemnitz. (Sitzbericht. d. k. k. Ak. d. Wissenschaft. 1880.)
Kachelmann J. Alter und Schiksale des ungarischen, zunächst des Schemnitzer Bergbaues. Pressburg. 1870.
— — Geschichte d. ungarischen Bergstädte u. ihrer Umgebung. Schemnitz. 1853—1867.
Krickel J. Wanderungen von Wien über Pressburg und Tirnau in die Bergstädte Schemnitz, Kremnitz u. Neusohl. 1831.)
Lipold M. W. Der Bergbau von Schemnitz in Ungarn. Wien. 1867.
— — Geologische Aufnahme des Schemnitzer Distriktes. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. IV.)
— — Literatur über den Bergbau von Schemnitz. (U. o. 16. Verh.)
— — Karte über die Erb- und wichtigeren Stollen und Läufe des Windschacht-Schemnitz—Dillner Grubenbaues in Ungarn. (U. o. Verh. 67).
Liszkay Gusztáv. A Selmeczi II. József altárna géppel való furatása. (Bány. Koch. Lapok. 1871.)
— — A hodrusbányai szerencsétlenség. (Bány. Koh. Lap. 1879.)
— — Selmeczvidéki ásványok előfordulásáról. (Bány. Koh. Lapok. 1880.)
Markus L. nach Richter G. Der Betrieb mit Gesteinbohrmaschinen im Josephi II. Erbstollen zu Schemnitz. (Öst. Zft. f. B. u. Hw. 1875.)
Martiny J. A vihnyei Szt.-Háromságakna körüli mélyművelés. Selmeczbánya. 1888.
Meyer V. Der Gestein-Bohrmaschinen-Betrieb am kais. Joseph II. Erbstollen in Schemnitz, mit vorzugsweiser Berücksichtigung des maschinellen Theiles desselben. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1879.)
Paul K. Geologische Aufnahme von Kozelnik, Bazur, etc. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. 15.)
— — Der östl. Theil des Schemnitzer Trachitgebirges. (U. o.)

Péch A. Jelentése a selmeczi és diósgyőri kerületben és Rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról. Budapest. 1873.
— — II. József altárna áttörési ünnepe. B. K. L. 1878.)
— — A hodrusi Lipót-akna égése által történt szerencsétlenség. (U. o. 1879.)
— — A tudományok haladásának befolyása a selmeczvidéki bányamívelésre. (M. Tud. Ak. 1881.)
— — Alsó-Magyarország bányamívelésének története. Selmeczbánya—Budapest. 1884.
— — A selmeczi bányavállalatok története. Budapest. 1884—1887.
— — A selmeczi bányászat multja, jelene és jövője. (B. K. L. 1888.)
Pelachy F. Nándor-koronaherczeg-altárna. (Földt. Közl. 1888.)
Pettko J. Geologische Karte der Gegend von Schemnitz. Wien. 1853.
— — Geologischer Bau des niederungarischen Montanbezirkes. (Verh. f. Naturk. 1866.)
— — Észrevételek Selmecz vidékének geologiai térképéhez. (Földt. Közl. 1871.)
— — Érdekesebb geologiai pontok Selmecz környékén. (Földt. Közl. I.)
— — Schemnitz und Kremnitz als Erhebungs-Krater. (Berichte u. d. Mitth. v. Fr. d. Naturw. i. Wien. III.)
— — Geologisches Alter der Schemnitzer Erzgänge. (U. o.)
Platzer F. A selmeczi második József-altárna fúrógéppel való vájása. (B. K. L. 1871.)
— — Adatok II. József-altárna üzemének történetéhez. (U. o. 1872.)
— — Ó-Antaltárna ismertetése. (U. o. 1872—1873.)
— — Ünnepély a II. József-altárna fővágatának áttörése alkalmával. (U. o. 1878.)
— — Észrevételek a szakmánybér meghatározására és általjában a vájári munkára vonatkozólag különös tekintettel a selmeczbányai viszonyokra. (U. o. 1882.)
— — A selmeczvidéki ércztelérek viszonyai. (Földt. Közl. I.)
Poda N. Kurzgefasste Beschreibung der, bei dem Bergbau in Schemnitz, in Nieder-Ungarn errichteten Maschinen. Prag. 1771.
Pokorny W. Maschinelle Bohrarbeit im Josefi II. Erbstollen zu Schemnitz (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1877.)
Pusch G. G. Geognostisch-bergmännische Reise durch einen Theil der Karpathen Ober- und Nieder-Ungarns, angestellt i. J. 1821. (Leipzig. 1824.)
Rath. G. v. Eruptivgesteine von Schemnitz. (Abh. d. k. k. geol. R. A. 1852.)
— — Bericht über seine Besuche der Umgebung von Kremnitz u. Schemnitz i. Ungarn. (Sitzberr. d. niederr. Ges. 1877.)
Richter G. Géppel való fúrás Ferencz József-aknán, Selmeczen. (B. K. L. 1875.)
Schwartz O. Dr. Hőmérsék a selmeczi és siglisbergi bányákban. (B. K. L. 1877.)
Steinhaus Gy. Észleletek a selmeczi Grüner-telér települési viszonyairól (U. o. 1873.)
Sternberg K. Gr. Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Kremnitz, Neusohl, Schmölnitz, dem Karpatengebirg und Pest. — Wien. 1808.
Szabó J. Dr. Die feierl. Eröffnung d. Jos. II. Erbstollens. (Lit. Ber. a Ung. 1878. 1879.)
— — Selmecz geologiai viszonyainak előzetes ismertetése. (Term. Tud. Közl. 1885.)
— — Selmecz geologiájának története. Budapest. 1885.
— — Geschichte der Geologie v. Schemnitz. Budapest. 1885.
— — A Selmecz-Pjerg-Stefultói bányamívelés térképei. (Term. Tud. Közl. 1887.)
— — Selmeczbányavidék érczteler-vonulatai. (U. o.)
— — A második József altárna megnyitása. (Term. tud. társ. Ért. XI.)
— — Petrographische u. geologische Studien aus der Gegend v. Schemnitz. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. Verh. 79.)
Szittnyai (Szlamka) J. Adatok a selmeczi fémbányászat történetéhez. (U. o. 1882.)
— — Adatok a bélabányai fémbányászat történetéhez. (U. o. 1882.)
— — A selmeczi bányászat állapota a XIV. században. (U. o. 1885.)
Veress J. ifj. A selmeczvidéki felső Biebertárna bányaüzemének leírása. (B. K. L. 1885.)
Weisz F. A selmeczi bányász- és erdész-akadémiáról. 1848.
Wenczel G. dr. Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei Nagy-Lucsei Dóczyakkal 1494—1548. — M. Tud. Ak. 1876.
— — Magyararország bányászatának kritikai története. Budapest. 1880.
Wiesner. Durchschnitt der Erzgangreviere von Schemnitz. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. 16.)
Wiesner A. A kozelniki szénkutatásnál észlelt mágneses tünemények. (B. K. L. 1881.)
— — A zsigmondaknai kir. bányamezőben az 1886-ik évi szeptember és október havában Hellhofittal és Dynamittal végzett összehasonlító kisérletek leírása. (U. o. 1887.)
Windakiewiz E. Versuche zur Ermittelung eines zweckmässigen Fördergedinges, mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse zu Schemnitz. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1868.)
— — Erzvorkommen am Grünergang in Schemnitz. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. 14.)
Zareczky A. Hodritscher Johann-Nepomuk-Stollen. (Öst. Zft. f. B. u. Hw. 1859.)
Zenker V. Lipótakna égése Felső-Hodruson 1879. jan.

FÉMKOHÁSZAT.

A selmeczbányai kohászat története.

A selmeczbányai kohászat legrégibb korát homály fedi ; kétségtelen azonban. hogy Selmeczbányán a XIV. században már léteztek kohók, mert az 1397. évben már említés történik kohókról egy adás-vevés alkalmával, a mikor ugyanis minden bányaművelőnek lehetett saját kohója, illetőleg olvasztó- és fémelválasztóműhelye. Az 1545. évben a kincstárnak már két kohója volt.

Az 1611. évben a jelenlegi központi fémkohó a kincstár tulajdona volt, melyet ez ugyanez évben a kincstári kezelés megszünte miatt a Sicéli társaknak adott át, de 1660-ban ismét átvette. 1872-ben pedig központi kohóvá rendezte be.

Miután pedig a kincstár a beszterczebányai kohó után a zsarnóczait, valamint a stadtgrundi ú. n. felsőkohót beszüntette, 1878-ban a jelenlegi kohóban a központi üzletet véglegesen megindította.

Hazánk legnagyobb fémkohóműve a selmeczbányai kohó, mely Selmeczbányától délnyugatra 3·5 km. távolságban a Szentantal felé vezető uton a Livtichhegy oldalán fekszik.

Üzemi és igazgatósági szempontból a m. k. pénzügyminiszterium fenhatósága alatt, közvetetlenül a selmeczbányai m. k. bányaigazgatóság alá tartozik.

Felmutatott jövedelmét évről-évre a beváltató bányák között osztják szét beszolgáltatott terményért, fémértéke arányában, s így nem haszonra alapított vállalat.

A kohó épületei a munkálatoknak megfelelően több szintben lépcsőzetesen vannak elhelyezve. Ezek közül huszonkilencz üzemi és huszonnégy kezelési épület van. A földbirtok 211 kat. hold. Az ingatlanok értéke 1,118.644 korona.

Berendezés.

Berendezési készülékei az egyes munkafolyamatok szerint változnak, a szerint, a mint pörkölési vagy beosztási folyamatokhoz vagy munkálatokhoz használtatnak. Pörkölési készülékei : négy tovalapátoló, tizenhat önműködő pest és hat pörkölési páholy ; olvasztási készülékei : négy körolvasztó, egy közép-olvasztó, öt leűző hőd, ólomezüsttelenítő és finomító berendezés, végül az ólomcsorgató üst és pest. Egyéb készülékei : három darab közönséges fekvőkazánból álló telep ; minden egyes kazánnak tűzfelülete 42.74 m² ; két tápláló szivattyú a kazánok számára, két darab, összesen negyvenöt lóerejű expanziós álló gőzgép és ezekkel duért kapcsolásban két álló fuvóhenger, ács- és kovács-műhely három kovács-tűzhelylyel ; egy álló 5·3 légköri nyomásra berendezett Field-féle gőzkazán, nyolczvanegy forraló csővel, melynek összes tüzfelülete 20.745² m ; egy Korting-féle injektorral, nemkülönben egy kézi táp-szivattyúval felszerelt gőzkazán, mely ellátja a Schiele-féle ventilátort hajtó három lóerejű gőzgépet ; a három üzőhődnek széllel való ellátására szolgáló ventilátor ; a tégla készítésére és szárítására szolgáló pajta és az ehhez tartozó téglaégető-kemencze ; a tűzi úton végzett folyamatoknál keletkező égéstermények elvezetésére és különféle gázalakú és szilárd részecskék felfogására szolgáló földalatti, továbbá pilléreken nyugvó földfeletti s 2252 m. hosszú szállóporcsatornák és az 50 méter magas központi kémény ; egy 16·8 HP erős vizturbina és egy 20 HP »de Lavall«-féle gőzturbina ; a zúzóműben felállított és a vízturbinára kapcsolt △ 3 jegyű Ganz-féle mellékzárlatú dobos armaturával felszerelt egyenáramú dinamogép tizenegy kilovattos, hatszáz fordulattal és a gépházban elhelyezett, perczenként kétezer fordulatot tevő 13·2 kilovattos egyenáramú dinamogép ; a mellékterményeknek az olvasztó elegypadjának szintjére való felemelésére és szállítására szolgáló tizenkét lóerejü adagemelő, a darabos mázagnak törésére szolgáló »Excelsior« daráló-gép ; a kohónak villamos világítására szolgáló százhatvan darab tizenhat gyertyafényű izzólámpa és négy Ganz-féle 8A gyűrűmágneses differencziál ívlámpa ; a régi kohótelepen fekvő főnöki lakást és kohót összekötő, mintegy egy km. hosszú, továbbá tűzjelzésre berendezett selmeczhegybányai és a törvényhatósági városi telefonhálózat ; az egyes épületeket összekötő ötvenöt cm-es nyomtávú és hordozható vasúti vágány ; a hűtővíz vezetésére szolgáló vascsővezeték ; végül a hat Plottner-féle próbakemenczével ellátott és teljesen felszerelt laboratorium.

A fémkohó feladata feldolgozni a selmeczi kerület kincstári bányáinak — az aranyiakat kivéve — összes és a magán-bányavállalatoknak majdnem összes terményeit, úgymint : ezüstérczeket és színporokat, ólomérczeket, ólomszínporo-

kat és ólmos rézérczeket. A körmöczi kincstári bányákból kvarcz-színporokat és az ottani kir. pénzverőhivataltól vakarékokat vált be. Magurkáról antimonos színporokat. Erdélyből kovacsszínporokat, Galicziából szükséghez képest ólomérczeket vesz. Mindenféle fémes iparhulladékot és kohó-középterményt értékesít.

A kohó évi beváltása meghaladja a 100.000 q-át, melynek fémértéke a két millió koronát meghaladja. A beváltmányoknak a kohó részéről történő átvétele, beváltása és azok értékének megtérítésére vonatkozólag az időnként kibocsátott »Beváltási árszabályzat« az irányadó.

A kohósítási eljárásnál a kovacsszínporos, vagyis nagyobb kéntartalommal bíró finom szemű érczeket Bode-féle pestekben a kénnek kénessav alakjában való elillósítása végett előpörkölik, azután ezüst-, ólom-érczekkel s mosókkal, azaz : szemes és kisebb kéntartalmú érczekkel s egyéb nyers beváltmányokkal, pótlóanyagokkal elegyítve, elsalakító pörkölésnek vetik alá, mely elsalakító pörkölésnek czélja a pörkölésnél képződött ólomcsukatot ($P6SO_4$) igen magas hőmérséknél kovasavval bontani, vagyis a pörkölésnél képződött kénsavat (SO_3) kovasav által kiűzni, hogy ólomsilikátot képezve, belőle olvasztásnál az ólom kokszal könnyű szerrel redukálható legyen. Az ólomoxidot ($P6O$) ólomsulfátot ($P6O_4$), ólomsilikátot ($P6SiO_4$) és tökéletlen pörkölés folytán bontatlan ólomkényet ($P6S$) tartalmazó salakpörkölék, kevés nyers dúsérczczel és megfelelő horoganyagokkal keverve az ú. n. Pilz-féle körolvasztókba az érczolvasztóihoz kerül. Eljárás.

Az érczolvasztás eredményei : díszólom, érczolvasztási kéneskő, érczolvasztási salak és szállópor.

A nyert dúsólmot leüzelik, azaz : a nyert dúsólom-czipókat az üzelő hődre feltéve, lángtűz mellett beolvasztják s felületére légáramot vezetnek. Ilyenkor az ólom mázagja ($P6O$) oxidálódik s a leűző tűzhelyről lefolyik, az ezüst pedig a leűző tűzhelyen tisztán visszamarad ; ezt egy hosszúnyelű, mészlével kikent kanállal, ugyancsak mészlével kikent vasmintákba öntik és a körmöczi pénzverőhivatalnál váltják be. A leűzés alatt nyert mázanyagot vagy mint ilyet fogják fel és ólmos pótlék gyanánt az olvasztáshoz adják, vagy ólommá frissítik, azaz : vagy kohó-mázanyagot, vagy mázanyag-ólmot állítanak elő, melyet tisztítanak és megtisztítva nagyobb részét eladó lágyólommá, kisebb részét árúmázaggá dolgozzák fel.

Mázanyag-termelésnél a mázanyagot egyszerűen a kohópadlóra folyatják, mázanyagólom-termelésnél pedig a kohó-mázanyagot a mázanyag nyílás elé állított, izzó faszénnel megtöltött ú. n. szibériai pesten keresztül folyatva, mázanyagólommá redukálják.

Az érczolvasztásnál nyert salakot részben az érczolvasztáshoz adják vissza, részben különsalak olvasztással dolgozzák föl, mely külön feldolgozás czélja az öt-hét gr. ezüst és három-öt százalék ólmot tartalmazó érczolvasztási salakból a fémeket kinyerni.

A salakolvasztásnál ismételt visszaadás folytán huszonöt százalék réztartalomra felhozott kénesköveket külön konczentrálólag olvasztják ; a rézkéneskő olvasztásbeli negyvenöt-ötven százalék rezet tartalmazó kénesköveket pedig nyolcz-tíz tűzben megpörkölve feketerézzé dolgozzák fel. A feketerezet külön e czélra előkészített üzelőhődön tisztálják, vagyis a fuvószél oxydáló hatása alatt megolvasztják s a tisztált nyolczvanhat-kilenczvenhárom százalékos rezet a beszterczebányai elektrolit-rézműnél váltják be.

A tűzi úton végzett folyamatoknál az égésterményekkel együtt elvonuló és főképpen ólomvegyületeket és kisebb mennyiségű, finom érczrészecskéket tartalmazó s kétévenkint tiz-tizenkét ezer métermázsa mennyiségben felfogott szállóport, mely termény 136.000—140.000 korona értéket képvisel, oxydáló anyaggal és pedig kovacsmaradékokkal keverve tovalapátolókban pörkölik és értékesítés végett visszaadják a közönséges ólomérczolvasztási folyamatokhoz. Feldolgozás volt az 1904. évben, 103.864 métermázsa beváltmány és 270.880 métermázsa kohóközéptermény és pótló anyag. Egy beváltmány teljes feldolgozása került 5 korona 65 fillérbe.

A kohó termelése kitett aranyban : 356.7 kilogrammot 1,170.154 korona értékben ; ezüstben : 12.017 kilogrammot 1,165.738 korona értékben ; ólomban : 9096 kilogrammot 2963.78 korona értékben ; árúmázagban : 2282 métermázsát 81.516 korona értékben ; rézben 599 métermázsát 78.553 korona értékben. Az összes érték kitett 2,792.339 koronát. Termelés.

Személyzet. A tisztek száma volt 3, altisztek és munkások száma pedig a kohó- és segéd műveknél 275. És pedig : 267 férfi (18 altiszt), 3 nő és 23 gyermek.

Munkaidő, A napszámosok nyáron reggel hat órától este hat óráig dolgoznak, félórai reggelizés és egy órai ebédidővel ; az október hó 15-étől márczius hó 1-ig tartó műszakok pedig reggel héttől este ötig tartanak, egy órai ebédidővel.

A végzett munkaszakok száma kitett 82.238-at, melynek 130.419 korona tiszta kereset felelt meg.

Az átlagos kereset egy munkaszakra volt :

férfiaknál	1 K 68 f.
nőknél	K 45 f.
gyermekeknél	K 64 f.

A kezelési költség kitett 38.345 koronát, az üzemi költség pedig 548,613 koronát.

A kohó kiegészítő részét a kémlőműhely alkotja, melynek feladata a beváltott anyagoknak megkémlelése, vagyis azoknak tisztaságát, olvaszthatóságát, a szükséges pótlék-anyagok minőségét és mennyiségét kinyomozni, a kezelés eredményeit ellenőrizni és a nyert eredmények alapján azoknak értékét meghatározni. A kohó-kémlő-műhelyben két tiszt vezetése mellett rendesen három altiszt és tiz munkás van alkalmazva.

A kohóban az 1904. évben 17,392 próba készült és pedig : 16,609 tűzi úton, 596 színszerinti és 187 mennyiségileges próba.

Az altisztek és munkások, kik a szolgálati szabályzat értelmében mint olyanok felvétettek, a társládai kötelékbe tartoznak.

MAGYAR KIR. BÁNYÁSZATI ÉS ERDÉSZETI FŐISKOLA.

Évszázadok óta fennálló bányászatán kívül, melynek a város keletkezését, régi dicsőségét, királyi kiváltságait és szabadalmait köszöni, Selmeczbánya arról is nevezetes, hogy egész Európában itt keletkezett 1763-ban a legelső bányászati főiskola, mely a városnak most is kiváló dísze és büszkesége.

A főiskola története.

A bányaművelést a régiek bizonyos titokszerűséggel vették körül s annak ismerete apáról fiúra szállott. Hazánkban a bányászati szakismeretek terjedésének útjában állott az is, hogy — mint a főiskola levéltárában őrzött s 1799-ből eredő »Origo et Progressus Caesareo Regiae Academiae Montanae Schemniciensis« czímű kézirat mondja — a magyarok, mint földművelő és harczias nép, bányászattal nem foglalkoztak s a királyok kénytelenek voltak az ország bányavidékeit idegenekkel betelepíteni, hogy a királyi kincstárnak a bányászatból és pénzverésből eredő tetemes jövedelmét biztosítsák. Természetes, hogy az idegen bevándorlók, attól tartva, hogy ha az ország lakossága a bányaművelés ismereteit elsajátítja, jól jövedelmező foglalkozásuktól elesnek, azokat lehetőleg titkolták.

A tizenhatodik és tizenhetedik században azonban a bányászkodás a bányáknak mindinkább nagyobbodó mélysége s a költséges vízemelés miatt hovatovább nehezebbé és költségesebbé vált. A magán-bányavállalatok ennek folytán válságos helyzetbe jutottak s a királyi kincstár kénytelen volt a bányákat egymásután átvenni saját kezelésébe. Igy történt, hogy a kir. kincstár már a tizenhetedik század elején a legnagyobb bányabirtokosok közé tartozott s a tizennyolczadik században a selmeczi és körmöczi bányák túlnyomó része már az ő birtokában volt. Ezzel kapcsolatban a kincstárnak, hogy a bányaművelés mindinkább fokozódó nehézségeivel megküzdhessen, a bányaüzem részére szakképzett tisztviselők neveléséről is kellett gondoskodnia.

Bányászati szakoktatás.

A tizennyolczadik század elején e czélra egyes bánya- és kohótiszteket rendeltek ki, a kik rendes foglalkozásuk mellett tanítványaikat különösen a bányamérésben és a fémkémlészetben (docimasia) oktatták.

1733-ban felállították Selmeczbányán és a csehországi Joachimsthalban az első bányászati szakiskolát. A mindinkább növekedő igényeket azonban ez az iskola nem volt képes kielégíteni s azért *Peithner* Tádé — 1802-től kezdve az akadémián a bányaművelés tanára — 1761-ben fölvetette egy felsőbb bányászati tanintézet alapításának eszméjét.

Az eszme Bécsben pártolásra talált, azonban annak a kérdésnek az eldöntése, hogy hol kellene az osztrák-magyar monarchiában a bányászati felsőbb szakoktatást berendezni, sok fejtörést okozott. Egyesek Bécsben, mások Prágában akarták létesíteni az intézetet. A legtöbb és legnyomósabb érv azonban Selmeczbánya mellett szólt, mely dús bányakincseivel ezidőtájban virágkorát élte s hol a már közel harmincz éve fennálló bányaiskolával a létesítendő főiskola alapja amúgy is meg volt vetve. Selmeczbánya javára szólt az is, hogy itt a hivatalok összpontosítva voltak, sok bánya- és zúzómű működött s ez a város volt a legalkalmasabb arra, hogy itt az elméleti oktatást a gyakorlatival lehessen összekötni. »A város« — mondja a megokolás — »kicsiny ugyan, de intelligens karakterű, a hol a valódi bányászszellem réges-régen otthonos és meleg talajban gyökerezik; éppen kisvárosi jellegénél és topográfiai fekvésénél fogva a tanulók itt, a nagy városok szórakozásainak hiányában, behatóbban és szorgalmasabban foglalkozhatnak komoly szaktudományaikkal, s a város nem kényezteti el őket nagyobb igényekre, melyeknek teljesítésére a bányász, ki hivatásánál fogva leginkább kis városokban, falvakban, sőt elszigetelt bányatelepeken működik, az életben úgy sem számíthat.«

A főiskola alapítása.

Mária Terézia királynő Selmeczbánya mellett döntött, a midőn 1763. június 9-én a bányászati főtanintézet felállítását elrendelte. Ebben a királynőt nemcsak a magyar nemzet iránt való hálaérzete vezette, hanem, királyhoz méltó bölcseséggel, a gyakorlati czél is, mely a bányászati felsőbb szakoktatáshoz kapcsolódik.

1763. szeptember 17-én kezdődött az új főtanintézetben a nyilvános tanítás. *Jaquin* Vilmos cs. és kir. bányatanácsos és *Boda* Miklós gráczi jezsuita páter voltak az intézetnek első professzorai. Az előbbi a kémiát, a mineralogiát és a metallurgiát (kohászat), az utóbbi a matematikát adta elő. Az intézetet ugyanekkor kémiai laboratóriummal, mineralogiai gyüjteménynyel és könyvtárral szerelték fel. A két tanszékkel bíró tanintézet oly fejlődésnek indult, hogy csakhamar elégtelennek bizonyult a hallgatók befogadására. Ez oknál fogva Mária Terézia királynő 1768-ban megbízta az »udvari bányászati commissiót«, a mely akkoriban bányaügyekben a legfőbb hatóság volt, új »szervezeti statutum« kidolgozásával.

A bizottság által kidolgozott új szervezetet a királynő 1770 április 2-án szentesítette s az intézetet egyúttal *akadémia* rangjára emelte.

Az új szervezet három tanszék között osztotta meg a tananyagot. A harmadik tanszékre *Delius* Kristóf bánsági bányaigazgatósági ülnököt nevezték ki rendes professzorrá bányatanácsosi ranggal.

Tantárgyak.

Az előadott tárgyak a következők voltak : aritmetika (kapcsolatban a bányaszámvitellel), algebra és analitika, geometria, trigonometria, fizika, mechanika és géptan, hidrosztatika, aerometria, hidraulika, optika ; kémia, mineralogia és kohászat, a megfelelő kisérletekkel és laboratoriumi munkálatokkal; a fizika és mechanika törvényeinek alkalmazása az érczelőkészítésnél ; végre a bányaműveléstan, a bányajog és az erdőgazdaság. Az előadások által le nem foglalt időt rajz- és bányamérő gyakorlatokra s a bányaművekhez és géptelepekhez való kirándulásokra használták fel. A felsorolt tantárgyak arról tanúskodnak, hogy a bányászati akadémia kezdettől fogva technikai főiskola volt, különös tekintettel a bányászat igényeire. Eredete, történeti jelentőségű felállítása, tanrendszerének első megalkotása mind emlékeztet arra, hogy a magyar bányászati szakműveltség tisztán technikai alapozást nyert. Ennek az alapnak s a természettudományi irányzatnak köszönhette az akadémia, hogy rövid idő alatt felvirágzott s európai hírnévre tett szert.

Erdészeti tanintézet.

Az erdészeti akadémia 1808-ban jött kapcsolatba a bányászatival, még pedig kezdetben mint különálló »erdészeti tanintézet.« Mária Terézia királynő már 1770-ben, a midőn a bányászati akadémiát megalapította, az erdészeti szakoktatásra vonatkozólag úgy intézkedett, hogy »az erdőművelés tanítására is gondos figyelem fordítandó, mert erre a bányászatnak okvetlen szüksége van.« A bányászat ugyanis akkoriban maga kezelte azokat az erdőket, a melyekre a bányászkodás czéljából szüksége volt. Ennek következtében az erdőgazdaság fölvétetett ugyan az előadott tantárgyak közé, ezt a tudományágat azonban csak a bányászat szükségleteire való tekintettel tárgyalták, a mi az erdőművelés szakbeli föltételeinek meg nem felelt. Rendszeres erdőgazdaság megteremtése és szakképzett erdőtisztek nevelése czéljából ennélfogva az 1807. deczember 17-én kelt legfelsőbb elhatározás értelmében a bányászati akadémián egy tanszékkel különálló erdészeti tanintézetet szerveztek s arra dr. *Wilkens* Henrik Dávidot nevezték ki rendes tanárrá, a ki előadását 1809. február 12-én kezdte meg.

Az erdészeti tudományok elsajátítására szánt időt két évben szabták meg s a bányász-hallgatókat is arra kötelezték, hogy az erdészeti tudományágakat két éven át heti négy órában hallgassák. Miután azonban Ő Felsége — mint az udvari kamara 1808. július 13-án kelt rendeletében írja — azt akarta, hogy az erdészetet nemcsak a bányászok, hanem az állami és magánuradalmak tisztviselői is hallgassák, az erdészeti hallgatóknak heti hat órában adták elő az előírt tantárgyakat. Ilyen viszonyok között az erdészeti tanintézet természetesen nem fejlődhetett s a bányászatihoz hasonló tekintélyre nem emelkedhetett. E visszás állapot megszüntetésére az erdészeti tanintézetet 1846-ban a bányászati akadémiába kebelezték be, mint ennek egyik szakiskoláját, s az egyesített főiskolának a *»bányászati és erdészeti akadémia«* nevet adták.

Természetes, hogy a rendelkezésére álló kevés tanerő mellett az erdészet, a mennyire csak lehetséges volt, alkalmazkodni igyekezett a bányászati szakosztály már megállapított tananyagához. Ezért egyes előkészítő és segítő tárgyak, a melyek a bányászati szaknál meghonosodtak, mindkét szak hallgatóinak közösen adattak és adatnak elő.

Ennek a közösségnek kétféle az eredménye. Az egyik az, hogy az erdészeti szak hallgatói sokkal magasabb technikai kiképeztetésben részesülnek, mint bármely külföldi erdészeti főiskola hallgatói s hogy ennek következtében a magyar erdészeti szak — a melyet még ott is, a hol technikai főiskolával kapcsolatos, a

Selmeczbánya. — A bányászati és erdészeti főiskola épületei.

gazdasági szakokhoz soroznak — sokkal közelebb áll a technikai szakokhoz, mint bárhol másutt. A közösségnek másik, az előbbinél kevésbbé üdvös eredménye az, hogy általa mindkét szak állandóan feszélyezve van a szabad mozgásban és abban, hogy tananyagát és annak terjedelmét a saját szükségleteihez szabhassa. Ilyen viszonyok között természetes, hogy mindkét szak teljes önállóságra törekszik.

A bányászati és erdészeti akadémia kezdettől fogva speciális irányú technikai főiskola volt, melyet az általános technikai kiképzés és a technikai tudományok művelése tekintetében, valamint a kultivált szaktudományok technikai természeténél fogva a műegyetemmel mindig egyenrangúnak tekintettek s mely mindig arra törekedett, hogy megfelelő szervezettel és tanrendszerrel ezt a színvonalat érintetlenül fentartsa.

A tizenkilenczedik század végén hazánkban több oly szakiskola, a mely sem kerete, sem tudományos köre, sem a hallgatók felvételéhez szükséges előképzettség tekintetében nem tartozik a főiskolai jelleggel bíró akadémiák közé, fölvette az akadémia nevet. Ez a körülmény a bányászati és erdészeti akadémiának a műegyetemmel való egyenrangúságát a nagyközönség előtt kétségessé tette, a mi akadálya lehetne annak, hogy a bánya- és erdőmérnökök a gyakorlatban s a társadalomban is kivívják az őket megillető helyet. Hogy tehát az akadémia főiskolai színvonalát külsőleg is kifejezésre juttassa, a király 1904. augusztus 3-án kelt legfelsőbb elhatározásával régi nevét »bányászati és erdészeti főiskolá«-ra változtatta. Az intézet neve.

A bányászati akadémia kezdettől fogva az egész osztrák-magyar monarchiára kiterjedő főiskola volt, s mint ilyen, a bécsi udvari kamara hatósága alatt állott. Közvetetlen vezetés és igazgatás tekintetében pedig a Selmeczbányán székelő alsó-magyarországi főbányagrófi hivatal hatáskörébe tartozott, mely az udvari kamara útján egyenesen a királyhoz intézte előterjesztéseit. Ez az állapot 1847-ig tartott, a midőn az akadémiát tanárokból álló külön testületre bízták, a melynek elnöke azonban továbbra is a főkamaragróf maradt.

1848-ban az akadémia a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterium alá került, mely ugyanazon évi augusztus 24-én kelt rendeletében kimondta, hogy »az akadémia, mely eddig az ausztriai birodalom összes tartományaira kiterjedő tanintézet volt, ezentúl Magyarország részére, mint magyar nemzeti intézet fentartatván, dicséretes működését a honfiaknak bányászatra és erdészetre képzésében folytatni fogja, idegenek sem rekesztetvén el a tanoda használatától.« Az akadémiára való fölvétel iránt kibocsátott hirdetést a miniszterium a magyar külügyi miniszteriumnak is megküldte, azzal a kéréssel, »értesítse az osztrák miniszteriumot, hogy az akadémia a külföldnek is nyitva áll, azokról azonban ők maguk gondoskodjanak, mikép mi is gondoskodunk hazánk fiairól.«

A szabadságharcz lezajlása után a régi állapot ujból helyreállott s nemzeti önállóságunkkal együtt az akadémia is közel volt ahhoz, hogy teljesen megszünjék. Újból való megnyitását 1849. deczember 11-én kelt rendeletével a cs. kir. földmívelési és bányászati miniszterium megengedte ugyan, az intézet azonban az osztrák kormány részéről tapasztalt ellenséges indulat miatt és a viszontagságteljes idők nyomása alatt csak igen lassan fejlődhetett.

1856-ban az akadémia kormányzását a cs. kir. pénzügyminiszteriumra bízták s ezen a réven jutott politikai önállóságunk helyreállitása után 1867-ben a magyar pénzügyminiszterium főhatósága alá, a hol meg is maradt. Az erdészeti akadémia ellenben, habár a bányászatival most is szerves kapcsolatban van, tanulmányi és személyi ügyekben 1881-ben a földmívelésügyi miniszteriumnak rendeltetett alá. Ezzel a főiskola egységes vezetése és egysége is megszünt, a mi maholnap a két szak teljes különválására fog vezetni. Főhatóság.

1867-ben új korszak kezdődött az akadémia életében. A főiskola osztrák-magyar jellege megszünt; a német előadási nyelv helyébe, a mely az akadémia megalapításától kezdve, a szabadságharcz rövid időszakát kivéve, állandó használatban volt, a magyar nyelv kizárólagos joga és használata lépett. Az abszolut korszak alatt a főiskola nem talált kellő pártfogásra, minek folytán eszközei hiányosakká váltak, jeles tehetségei megdermedtek, s még létkérdése is kétségessé vált. A régi eszközök már elégtelenek voltak a haladó kor jogos igényeinek kielégítésére, s a mennyiben azok szaporításában az akadémia nem tarthatott lépést a tudományok haladásával, szervezetében és lényében hanyatlani kezdett Az intézet megmagyarosodása.

s régi fényéből és hírnevéből is sokat veszített. Az a nagy átalakulás azonban, a mely 1867-ben hazánkat egy jobb korszak felé terelte, czélbavette az akadémia fejlesztését is. A magyar kormány s az ország készséggel hozott érte áldozatokat, a megmagyarosodott tanári kar is minden erejéből siettette az új korszak kivívását, s az akadémia az 1872-ben életbe léptetett új szervezet hatása alatt — melylyel az osztrák akadémiák szervezetét teljes huszonhét évvel megelőzte, — csakhamar újból örvendetes fejlődésnek indúlt s elérte azt a fokot, a melyen a magyar bányászatnak és erdészetnek eddig elért és kezdettől fogva elismert tudományos szinvonalát továbbra is fentarthatta.

Autonomia. Az 1872. augusztus 15-én szentesített új szervezettel az akadémia a teljes autonomiát és azt a jogot nyerte, hogy ügyeit saját kebeléből választott igazgató vezetése alatt önállóan intézheti. Az új igazgatóság az igazgatóból és a tanácsból állott, a mely kisebb és nagyobb tanácsra oszlott. A kisebb tanácsot az akadémia rendes tanárai alkották s hatáskörébe tartoztak a tanári kart illető személyes ügyek. Minden más ügy a nagy tanács elé tartozott, mely az összes rendes és rendkivüli tanárokból állott. Az igazgatót a rendes tanárok sorából a tanács három évre választotta és Ő Felsége megerősítette.

Az eddig fennálló két (bányászati és erdészeti) szakiskola helyett hat szakiskolát szerveztek, nevezetesen a bányászati, a fémkohászati, a vaskohászati, a bányagépészeti, az erdészeti és az erdőmérnöki szakiskolát.

Ez a szervezet, némi csekély módosítással, 1896-ig volt érvényben s ekkor is csak annyiban változott, hogy a külön bányagépészeti szakiskola megszünt s hogy az igazgató választása évenkint történt, még pedig felváltva a bányászati és az erdészeti szak köréből.

A technikai s velök kapcsolatban a bányászati, kohászati és erdészeti tudományoknak a tizenkilenczedik század utolsó évtizedeiben bekövetkezett rohamos fejlődése azonban az előadott tananyagot s ennek terjedelmét illetőleg mind nagyobb és nagyobb követelésekkel lépett fel s arra ösztönözte a kormányt és a tanári kart, hogy újból foglalkozzék a főiskola szervezetének megreformálásával.

Új szervezet. Igy jött létre az 1904-ben életbeléptetett új szervezet, mely az akadémia nevét is főiskolára változtatta. E szervezet értelmében a főiskolán jelenleg négy szakosztály van; ú. m. a bányamérnöki, a fémkohómérnöki, a vaskohómérnöki és az erdőmérnöki. A főiskola a pénzügyminiszter fenhatósága alatt áll. az erdészeti ágazat tanulmányi és személyi ügyeit azonban a földmívelésügyi miniszter intézi. Az igazgatóság áll a főiskola tanácsából, melyhez az összes rendes és rendkivüli tanárok tartoznak és a rektorból, a kit a tanács a rendes tanárok sorából két tanév tartamára választ s a pénzügyminiszter előterjesztésére a király megerősít. Minden szakosztály élén ezenkivül a tanács által a rendes tanárok közűl egy év tartamára választott szakosztályfőnök áll.

A tizennyolczadik század végén az akadémiára való felvételnél a bányaművelők, a bányászati tisztviselők és az urbáriusok fiai elsőbbségben részesültek. Kivülök azonban fölvettek mindenkit, a ki a filózofiát vagy a gimnáziumot elvégezte. 1799-től kezdve annak igazolását is megkivánták, hogy a fölvenni kivánó valamely bányaműnél két éven át gyakorlati szolgálatot teljesített s a bányászat technológiájából a megkivántató előkészültséget (tirocinium) megszerezte. Azokat, a kik filozófiát vagy jogot végeztek, a tirocinium alól fölmentették.

1809 szeptember 3-án kelt elhatározásával a király »filozófiai kurzus« név alatt előkészítő tanfolyam felállítását rendelte el azok részére, a kiknek megfelelő előképzettségük nincs. A kurzus tárgyai voltak logika, matematika és fizika.

Felvétel. A jelenleg érvényben levő rendszabályok szerint rendes hallgatókúl csak oly ifjak vehetők fel, a kik gimnáziumi vagy reáliskolai érettségi bizonyítványt tudnak felmutatni.

A felvétel engedélyezése kezdettől fogva 1832-ig a bécsi udvari kamarának volt fentartva s az ezIránt benyujtott folyamodványokat köteles volt a főbányagrófi hivatal oda felterjeszteni. Ez a nehézkes és lassú eljárás csak 1832-ben változott meg, midőn a magyar udvari kamarát bizták meg a hallgatók fölvételi ügyeinek elintézésével. A magyar udvari kamara azonban még ebben az évben kimondotta, hogy az akadémiára való fölvételhez felsőbb engedelem nem szük-

séges s a felvételt a főbányagrófi hivatalra bizta. 1872 óta a felvétel joga a főiskola igazgatóságát (rektori hivatalát) illeti.

Tanulmányi idő.

A tanulmányi idő az akadémia megalapításától kezdve egészen 1848-ig a bányászatnál három évre terjedt, habár négy évre való kiterjesztését már 1809-ben és 1813-ban is tervezték. A négy évi tanulmányi idő végre 1848-ban életbelépett, azonban olyképp, hogy a hallgatóknak ezalatt az idő alatt mind a bányászati, mind a kohászati szakot kellett végezniök. Az 1872-ben életbelépett új szervezet a szakokat specializálta s mindegyik szak elvégzésére három évi tanulmányi időt állapított meg. Mivel azonban a tananyag, a bánya- és kohótechnika rohamos haladásával kapcsolatban, a tizenkilenczedik század utolsó két évtizedében a régivel szemben rendkivül megszaporodott, az 1904-iki szervezet a tanulmányi időt valamennyi szakra nézve négy évben állapította meg.

Az erdészeti szakon 1808-tól kezdve 1848-ig két év, azután három év volt a tanulmányi idő tartama, melyet azonban 1861-ben, az osztrák erdészeti tanintézetek mintájára, ismét két évre szállították le. 1865-től kezdve az erdészeti ágazat tanulmányi ideje teljesen megegyezik a bányászatiéval, sőt 1872-től kezdve az erdőmérnökökre nézve négy évben volt megállapítva.

A tanítás rendszere.

A főiskolán kezdettől fogva a mai napig a kötött tanítás rendszere használatos, nyilvános és félévi kötelező vizsgálatokkal, illetőleg kollokviumokkal. Ez a technikai főiskolákon általánosan elfogadott rendszer; a budapesti József-műegyetem is azt követi. Az 1872-iki tanszervezet megkisérelte a tanszabadság rendszerének alkalmazását abban a reményben, hogy az ifjúság azt a szabadabb mozgást, a melyet ez a rendszer lehetségessé tesz, fokozott tevékenységre fogja felhasználni. Ez a remény azonban meghiusult, mert a hallgatók háromnegyed része nem kollokvált és eredmény nélkül távozott az akadémiáról. Ennek következménye az volt, hogy 1877-ben visszaállították a kötött tanítás rendszerét.

Államvizsgálat.

A főiskolán szerzett tudományos képzettség igazolására, illetőleg a bánya-, kohó- vagy erdőmérnöki oklevél megszerzésére az ú. n. *államvizsgálatok* szolgálnak, a melyeket kétszer tartanak évenkint. A vizsgálóbizottság áll az elnökből és a vizsgálóbiztosokból. Ez utóbbiak részint főiskolai professzorok, részint a gyakorlatból kiválasztott szakférfiak, kiket az illetékes miniszter öt-hat év tartamára nevez ki. Államvizsgához bocsátható, a ki szaktanulmányait a hazai vagy azzal egyenrangú külföldi főiskolán, mint rendes hallgató, teljesen elvégezte, az előírt tantárgyakból legalább elégséges eredménynyel kollokvált s tanulmányainak befejezése után a választott szak körébe tartozó rendszeres üzemnél legalább két évig gyakorlati szolgálatban állott. A mérnöki oklevél megszerzéséhez e szerint hat év szükséges.

A főiskolán a hallgatók sem tan-, sem vizsgadíjat nem fizetnek s a laboratoriumokban is ingyen dolgozhatnak.

A főiskola kezdettől fogva kiváló tanerőkkel birt, kik a rájuk bizott tudományokat európai nivón kultiválták. A főiskola híre ennek következtében elterjedt a külföldön is, a honnan a tanulni vágyók tömegesen látogatták. Tanárai az általános és a szakműveltség terén, valamint irodalmi munkálkodásuk tekintetében mindenkor kiváltak s versenyeztek nemcsak hazai egyetemi kollegáikkal, hanem a külföldiekkel is.

Mária Terézia királynő tudvalevőleg igen nagy gondot fordított arra, hogy az általa alapított tanintézetekre csak jeles tanárok hivassanak meg, a kik kiváló szellemi tulajdonságokkal és alapos tudománynyal rendelkeznek. Hogy ehhez képest állapította meg a tanárok fizetését is, mutatja az a tény, hogy a bányászati tanintézet első tanárának, Jaquin Vilmosnak 2000 forint fizetést adott, a mi 1764-ben jelentékeny dotáczió volt.

A tanárok megválasztásánál később is nagy gonddal jártak el s 1872 óta a magyar kormány is mindig arra törekedett, hogy a főiskola tanárait komoly, tudományos és lehetőleg gyakorlati férfiakból válogassa meg. Ennek megfelelő a siker is, a mely a főiskola működéséhez kapcsolódik.

Hirneves tanárok.

A főiskola tanárai között sokan voltak, a kik elméleti s gyakorlati tudásukkal nemcsak a főiskola hírnevét, hanem a gyakorlati haszonnal járó bányászati és erdészeti tudományt is fejlesztették, s irodalmi működésükkel is kiváltak. Ilyenek voltak a többek között: a bányászati szakon: Jaquin Vilmos, Scopoli János Antal, Delius Kristóf, Peithner Tádé, Haidinger Károly, Patzier Mihály, Rupprecht Antal, Schittkó József, Hanstadt József, dr. Wehrle Alajos, Pettko

János, Jenny Károly és Faller Gusztáv ; 1872 óta pedig — a még működőket figyelmen kivül hagyva — Farbaky István, Kerpely Antal, Schenek István, Herrmann Emil és Cséti Ottó ; az erdészeti szakon dr. Wilckens Henrik, Feistmantel Rudolf s a magyar éra óta Wagner Károly, Sóltz Gyula, Szécsi Zsigmond, Fekete Lajos stb.

A tanszékek száma.

A tanszékek száma az akadémia fejlődése arányában folytonosan növekedett. 1763-ban két, 1770-ben már három tanszék volt rendszeresítve ; 1808-ban az erdészeti tanintézet felállítása alkalmával a tanszékek száma négyre, 1846-ban hatra emelkedett. Minden tanszék élén egy valóságos cs. kir. bányatanácsosi czímmel és ranggal felruházott rendes tanár állott. A tanszékek számának szaporításában az 1872-iki szervezet hozott létre gyökeres valtozást, ámbár akkor sem lépett életbe a főiskolákon dívó az a rendszer, hogy minden tantárgy részére külön tanszék állíttassék. A tanszékek száma a bányászati szakon tizenegyre, az erdészetin négyre, összesen tehát tizenötre emelkedett. Az 1904-iki szervezettel végre húsz tanszék állíttatott fel, melyek közűl hat tisztán az erdészeti szaktudományt műveli. A tanárok rendesek és rendkívüliek s állásaik pályázat vagy meghívás útján töltetnek be. A rendes tanárokat a főiskolai tanács javaslatára és az illetékes miniszter előterjesztésére a király nevezi ki az állami tisztviselők VII., illetőleg VI. fizetési osztályában rendszeresített illetményekkel. A VII. fizetési osztályba kinevezett II. osztályú rendes tanár 10 évi szolgálat után I. oszt. rendes tanárrá s ezzel együtt a VI. fizetési osztályba lép elő. Rendkívüli tanárokat a főiskolai tanács előterjesztésére az illetékes miniszter nevez ki a VIII. fizetési osztálynak megfelelő illetményekkel.

A rajzzal, laboratoriumi vagy más gyakorlati oktatással összekötött tanszékek mellé adjunktusok, illetőleg asszisztensek vannak rendszeresítve.

A technikai főiskolákon a taneszközök és gyüjtemények, ha korszerűen vannak berendezve, elsőrendű eszközei a tanításnak és a tanulásnak.

Berendezés.

A főiskola korszerű berendezése tekintetében a német korszak alatt nagyon kevés történt. Politikai önállóságunk helyreállítása óta ellenben, a mikor a főiskola vezetését a magyar kormány vette át, a m. kir. pénzügyminiszterium mindent elkövetett, hogy a főiskolát állandóan fejleszsze s tudományos színvonalát lehetőleg emelje. Igaz, hogy az ország kedvezőtlen pénzügyi viszonyai igen sokszor vetettek gátat a legjobb törekvéseknek. Ez az oka annak, hogy a fölszerelés még ma is sok kivánni valót hagy fenn, habár különösen a gyűjtemények az utolsó két évtizedben annyira gyarapodtak, hogy más ilynemű intézetek gyűjteményeivel bátran versenyezhetnek.

E gyűjtemények a következők :

Gyüjtemények.

1. A főiskolai könyvtár. Keletkezése egyidejű a főiskoláéval s gyarapodása is párhuzamosan haladt annak fejlődésével. Alapját Mária Terézia királynő vetette meg, a midőn Boda Miklós tanárnak 1765-ben 600 forintot engedélyezett könyvek beszerzésére, 1774-ben pedig megengedte, hogy Peithner Tádé akad. tanár magánkönyvtára az akadémia részére 4000 forinton megszereztessék. A száznegyven év óta fennálló könyvtár gyarapítása lassan halad, s ma a könyvek száma alig haladja meg a 30.000-et. A könyvtár mellett van egy tágas olvasóterem az ifjuság számára, fölszerelve külön kézikönyvtárral. 2. A levéltár, mely igen becses gyűjteménye a főiskola történetére vonatkozó okmányoknak. A könyvtár és levéltár őre a főiskola titkára. 3. Az ábrázoló geometriai gyűjtemény, mely közel 1000 darabból áll. 4. A fizikai és electrotechnikai gyűjtemény, motorteremmel. A készülékek száma ebben meghaladja a 800-at. 5. A bányászati kémiai gyűjtemény és munkaterem, gazdag fölszerelésével és készülékeivel. 6. A mineralogia-geologia-paleontologiai gyűjtemény, mely a gyűjtemények között a legrégibb. Scopoli akad. tanár már 1770-ben említi jelentésében, hogy az ifjúságnak minden egyes érczet és kövületet a gyűjteményben bemutatnak, sőt minden egyes hallgató köteles a maga részére egy kis gyűjteményt összeállítani. 1771-ben az udv. kamara utasította a főbányagrófi hivatalt, hogy az akadémia részére ásványgyűjteményt állítson össze, 1774-ben pedig megvásárolta Peithner akad. tanár ásványgyűjteményét. 1856-ban Hauch Antal akad. tanár kristálygyűjteményét vették meg, 1865-ben pedig Zipser András beszterczebányai orvos paleontolgiai gyűjteményét. A gyűjtemény azóta még nagyobb mértékben gyarapodik s jelenleg mintegy 15.000 darab van benne. 7. A geodéziai és bányaméréstani gyűjtemény igen gazdag választékú műszerekkel

van fölszerelve. A gyűjtemény 250 darabból áll. 8. A géptani gyűjtemény, gépek, gépelemek, gőzkazánok stb. mintáival, műszerekkel és anyagvizsgáló gépekkel. 9. Az építéstani gyűjtemény. 10. A bányaművelés és érczelőkészítés gyűjteménye. 11. A fémkohászati gyűjtemény 2000-et meghaladó, s kohászati termékekből, kémlészeti szerekből és eszközökből, olvasztó- és finomító pestek mintáiból, pénzverő és metallográfiai készülékekből álló tárgyakkal. 12. A vaskohászati gyűjtemény. 13. A növénytani gyűjtemény. 14. Az állattani gyűjtemény. 15. Az erdővédelmi gyűjtemény. 16. Az erdőtenyésztéstani gyűjtemény. 17. Az erdőrendezéstani gyűjtemény. 18. Az erdőbecslési gyűjtemény. 19. Az erdőhasználattani gyűjtemény. 20. Az erdészeti iparműtani gyűjtemény. 21. Fegyvertani, vadászat- és halászattani gyüjtemény. 22. A bányászati gép- és mintaműhely. 23. Két botanikus kert, az erdészeti főiskola növénytani oktatásához hat kataszteri holdnyi területen. 24. A gyümölcsös kert. 25. A főiskola tanerdeje. Kisiblyén, a várostól 4 km. távolságban. Különleges rendeltetése, hogy az elméleti dolgokat gyakorlatilag és szemléltető módon bemutassa s az erdő- és mezőgazdaság kisérleti czéljaira szolgáljon. Van benne czéllövő-ház, vadetetők, sónyalók, fogóeszközök, vadtőrök, halastavak, kiterjedt csemetekertek és alagcsövezett rétek, stb. A birtok területe 498 kataszteri hold, melyből 391 hold be van erdősítve. A vadászat gyakorlati oktatására a vele szomszédos kincstári erdők is felhasználhatók. 26. Az elektromos világító-berendezés, a főiskola három épülete részére, mely egyúttal az elektrotechnikai oktatás czéljaira is szolgál.

Kitüntetések és ösztöndíjak.

Mária Terézia királynő a bányászati tudományok fejlesztése érdekében a legszorgalmasabb tanulókat egyrészt ezüstérmekkel tüntette ki, másrészt ösztöndíjakban részesítette. E czélra négy rendbeli ezüstérem volt használatban : u. m. a méréstanban és a mineralogiában, a kémlészetben, a pénzverésben és a bányaművelésben való buzgóság és előmenetel jutalmául. Az akadémián továbbá az egész monarkia részére hetven bányászati, 156, 186 és 208 forintos, azonkívül pedig négy német és négy magyar nemesi, ú. n. lovagrendi, 300 frtos ösztöndíj volt rendszeresítve. 1832-ben a lovagrendi ösztöndíjakat eltörölték s az egész birodalom részére harminczнyolcz bányászati, tizennégy udvari számvevőségi ösztöndíjat és a végzett hallgatók részére harmincznyolcz segélydíjat (adjutum) rendszeresítettek, valamennyit 200—200 forinttal. Az adjutumokat azonban 1844-ben beszüntették s a végzett bányászhallgatóknak harminczötnegyvenöt krajczár, legfölebb egy forint napidíjat biztosítottak. Az erdészeti ösztöndíjakat az akad. igazgatóság előterjesztésére az udvari kamara adományozta tetszésszerinti számban. 1848-ban a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterium kilencz bányászati, négy sóaknászati és nyolcz erdészeti, 200 frtos ösztöndíjat szervezett ; 1851-ben a bányászati ösztöndíjak száma harminczra emelkedett, az erdészetieké négyre szállt alá. 1861-től kezdve az ösztöndíjak száma folytonosan nagyobbodott.

A jelenlegi ösztöndíjak a következők : két Ferencz József nevét viselő 600 koronás ösztöndíj ; harmincz 600 koronás bányászati ösztöndíj ; harmincz 600 koronás erdészeti ösztöndíj ; több, egyenkint 1000 koronás bányahatósági segélydíj ; két 600 koronás erdészeti Bedő Albert ösztöndíj ; két 600 koronás Wolny József-féle bányászati ösztöndíj ; két 400 koronás gr. Andrássy-féle ösztöndíj ; egy 200 koronás bányászati ösztöndíj a Magyar Vas- és Gépgyárosok Egyesülététől és egy 90 koronás Goldbrunner-féle bányászati ösztöndíj. — Okleveles erdőmérnökök számára azonkívül egy 2000 koronás utazási ösztöndíj van rendszeresítve.

Az ösztöndíjakat a főiskolai tanács javaslatára az illetékes miniszter adományozza ; a magánjellegű ösztöndíjakra való jelölést a tanács az alapítóknak terjeszti elő.

Helyiségek.

A magyar bányászati tudomány magja egy kis lakásban kelt ki, melyet az udvari kamara az első tanszék czéljaira 1763-ban 300 forintért bérbe vett. 1770-ben az ú. n. Belházy-féle házat vásárolták meg, a mely azóta számtalanszor toldozva és foltozva, egészen 1900-ig a kémiai és fizikai tanszék szolgálatában állott. — 1829-ben az ú. n. Fritz-ház bérlete kezdődött s tartott egészen 1885-ig. 1838-tól kezdve 1891-ig bérelte az akadémia az ú. n. városi kórházépület emeleti helyiségeit és 1867-től egészen 1900-ig használta a kincstár tulajdonában levő ú. n. bányatörvényszéki épületet. Mindezek az épületek eredetileg nem iskolai czélokra

épültek, czélszerűtlenek, alacsonyak és szükek s csak költséges átalakításokkal voltak használhatók.

A helyzet csak húsz évvel a magyar alkotmány visszaállítása után javult meg némileg, midőn a m. kir. pénzügyminiszterium a város főterén levő és ötvenhat év óta bérelt Fritz-házat megvásárolta és Schulek Frigyes műépítész tervei szerint átalakította. Az épület azonban, a mely mintegy 110.000 forintba került, nem volt elegendő arra, hogy a többi bérelt épületeket felhagyni lehessen. Különösen az erdészeti tanszékek elhelyezése volt czélszerűtlen, miért is a kormány 1887-ben, Farbaky István akkori igazgató javaslatára 130.000 forintot engedélyezett egy, az erdészeti tanszékeket magában foglaló épület fölépítésére. Az épület a felső botanikus-kertnek a város felé néző oldalán épült fel s jelenleg öt erdészeti tanszék és az erdészeti kisérleti állomás van benne elhelyezve.

A már említett régi épületekben maradt tanszékek elhelyezése most már annál kevésbbé felelt meg az iskolai épületekhez kötött modern követelményeknek. A pénzügyminiszterium ennélfogva a főiskolai tanács ismételt fölterjesztésére 1898-ban új és nagyobb iskolai épület építését engedélyezte, mely az előbbinek közelében, külön e czélra megvásárolt telken épült fel és fölszereléssel együtt kereken 750.000 koronába került. Ebben tíz tanszék és a villamos világító telep kapott helyet. Az 1904-ben szervezett húsz tanszék közül e szerint még kettő nincs véglegesen elhelyezve. A bajon egy külön kémiai pavillon építésével akarnak segíteni.

Hallgatók. A bányászati akadémia kezdettől fogva egészen 1848-ig az egész osztrák-magyar monarchia bányászainak kiképzésére szolgált. A technikai tudományok szakszerű művelése s különösen a metallurgiával kapcsolatos kémia elméleti és gyakorlati tanítása azonban az akadémiának mindjárt kezdetben oly hírnevet szerzett, hogy — mint Walasky : Historia Litteraria Regni Hungariae czímű művében írja s a főiskola anyakönyvei is bizonyítják — 1780-tól kezdve a hallgatók nemcsak Magyarországból és Ausztriából, hanem Angol-, Franczia-, Német-, Spanyol-, Olasz-, Svéd-, Orosz- és Lengyelországból, Dániából, Portugáliából stb. is fölkeresték, sőt tudósok is jöttek ide oly czélból, hogy ismereteiket kibővítsék.

A hallgatók számának ezzel kapcsolatos emelkedése okozta, hogy I. Ferencz király 1795-ben az akadémiára felvehető hallgatók számát olyképpen korlátozta, hogy a hetven ösztöndíjas hallgatón kívül csak hetven nem ösztöndíjas hallgatót (practicantes liberi) volt szabad fölvenni.

A különböző nemzetbeli hallgatók között a magyarok is szép számmal voltak képviselve, különösen attól az időtől kezdve, a midőn Mária Terézia királynő elrendelte, hogy a magyarországi bányahivatalok betöltésénél egyenlő föltételek mellett a magyar ifjak elsősorban veendők figyelembe. Az erdészeti szak hallgatói csaknem kizárólag magyarok voltak, mert az osztrák tartományok a XIX. század elején már saját erdészeti iskolákkal rendelkeztek. Az akadémia hallgatói rendesek és rendkívüliek voltak, míg az 1904-iki szervezet szerint rendesek vagy vendégek lehetnek. Rendes hallgatók azok, a kiknek gimnáziumi vagy reáliskolai bizonyítványuk van s az összes előírt tárgyakat hallgatják ; vendégek ellenben azok, a kik csak egyes tárgyakat kivánnak hallgatni. A hallgatók száma az egyes években és időszakokban jelentékeny változást mutat. A főiskola megalapításától kezdve az 1905—6. tanév végeig fölvétetett a főiskolára, mint első éves hallgató, 5594 bányász és 3373 erdész, összesen 8967. Különösen látogatott volt a főiskola az 1837—1848. években, valamint 1885-től kezdve a mai napig ; az utolsó években a hallgatók száma 300 és 350 között váltakozott. Ellenben igen kevés hallgató volt az 1849—1852. években. A magyar udvari kamara ugyanis 1848 márczius 18-án az eddigi német nyelv helyett a magyar előadási nyelv használatát rendelvén el, az idegen nemzetbeli hallgatók közül 1848. május 14-én 133-an elhagyták az akadémiát. Ezeknek legnagyobb része — miután az osztrák kormány 1848. szeptember havában ideiglenesen Vordernbergben állított fel egy ilyen intézetet, 1849. február havában pedig megalapította a ma is fennálló leobeni és pribrami bányászati akadémiákat — nem is tért többé vissza.

A szabadságharcz idején a hallgatók száma más okból is alászállott. A magyar érzelmű ifjuság ugyanis kezdettől fogva élénk lelkesedéssel kisérte a nemzeti mozgalmat s midőn a nemzet jogai és alkotmánya érdekében kardot fogott, az akadémia magyar ifjusága sem maradhatott tétlenül könyvei mellett. Nagy-

részük a csatatérre sietett és szaporította a »névtelen hősök« számát. Egy része dr. Bachmann tanárral és a selmeczi nemzetőrséggel együtt 1848 július havában Váczra vonult, másrésze, mint technikai vezető, kisérte azt az 500 selmeczi bányamunkást, a kiket a magyar kormány a közeledő Jellasich horvát bán ellen való védelemben Buda várának megerősítésére kirendelt; egy csapat, Beniczky kormánybiztos intézkedésére, résztvett a selmeczi, körmöczi és úrvölgyi nemzetőrök csapatában a Turócz-megyében jelentkező pánszláv-mozgalom elnyomásában, illetőleg a Hurbán-féle önkéntesek lefegyverzésében. Sokan csatlakoztak az 1849. január 13-án Selmeczen átvonuló Görgey tábornok hadseregéhez is.

1848. november 18-án ismét megnyitották a tavasz óta szünetelő főiskolát, mivel azonban a még megmaradt hallgatók nagyobb része a Simunich cs. kir. altábornagy hadteste ellen táborba szállott magyar sereghez csatlakozott, Beniczky Lajos kormánybiztos az előadásokat egy héttel karácsony előtt beszüntette. Az 1849 február 12-én megkezdett előadásokat márczius hó 16-án ismét Windischgrätz Alfréd tábornagy és teljhatalmú királyi biztos tiltotta be, az ifjuság szétoszlatását rendelvén el.

A szabadságharcz lezajlása után az 1849—50-iki tanévre, melyet 1850 január 2-án nyitottak meg, 52 hallgató, köztük 5 erdész iratkozott be.

Társadalmi élet.

A mi az *ifjuság társadalmi életét* illeti, e tekintetben a főiskola ifjusága az ország főiskolái között első helyen áll, mert gondosan ápolja a diáktestületi közérzést. Az ifjuságot egymás között s a városi lakosság intelligens részével bizonyos családias érzés fűzi össze s a főiskola hallgatói a város legjobb családjainál is mindig szívesen látott vendégek. Igen jó hatással van az ifjuságra az az egészséges testületi szellem is, mely a főiskola falain belül a hallgatót közelebb hozza a tanárjához s a tanárt és a tanulót a legbensőbb közvetlenséggel összetartja.

A magyar ifjuságnak az 1870-ig fennállott német éra alatt nem volt könnyű helyzete, mert nemcsak német nyelven kellett elsajátítania a főiskolán kultivált tudományokat, a mi különösen a Magyar Alföldről és Erdélyből ideszakadt hallgatókra volt kemény munka, hanem a város idegenajkú lakossága, az akadémia idegen nemzetiségű hallgatói között és a nagyobbára idegen nemzetbeli tanárok alatt sem volt kellemes helyzetük. Ez oknál fogva könnyen érthető, hogy a XIX. század harminczas éveiben magyar társasággá egyesültek, a mely »Akadémiai Magyar Olvasótársaság« elnevezés alatt 1849-ig állott fenn, összeköttetésben volt a pesti, kassai, stb. joghallgatók egyesületével s a selmeczi ág. ev. liczeumban 1826 óta fennállott »Magyar Literaturai Társaság«-gal karöltve munkálkodott a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelv kultiválása és terjesztése s a magyar irodalom megismertetése terén. Érdemes a fölemlítésre, hogy az olvasótársaság könyvtárosa 1841—43-ban Szlávy József bányászhallgató volt, ki ötven évvel később a magyar országgyűlés főrendiházának elnöke lett.

Ifjusági egyesületek.

Jelenleg az ifjusági élet a következő egyesületekben nyilvánul:

1. A főiskolai ifjusági kör az egész ifjuságot képviseli és magában foglalja. Czélja eszmecsere, olvasás és irodalmi munkásság útján az ifjuság önművelődése, a testületi szellem ébrentartása s a tagok szellemi és anyagi érdekeinek előmozdítása.

2. Az ifjusági kör kebelében, mint ennek fiókegylete létezik az »*Ifjusági Dal- és Zeneegylet*«, melynek czélja a komoly és vidám ének és zene ápolása.

3. A főiskolai önképzőkör a főiskolai ifjuság önképzését s felolvasó és vitaesték rendezésével a szaktudományok kultiválását tűzte ki czéljául.

4. A főiskolai atléta klub feladata a testgyakorlat ápolása.

5. A főiskolai segélyző-egyesület czélja a főiskola szűkölködő hallgatóit készpénzzel, betegségök esetén pedig ápolási és gyógyszerköltséggel ellátni. Az egyesület 1870-ben a beteg főiskolai hallgatók segélyezését czélzó »Akademischer Kranken-Unterstützungsverein«-ból alakult.

6. A becsületszék. A hallgatók közt fölmerült becsületbeli ügyek elintézésére az ifjuság kebelében fennálló becsületszék van hivatva, a melynek elnöke a főiskolai tanácsnak egy-egy év tartamára kiküldött tagja; az ifjuság kebeléből tizennégy rendes és hét póttagja van.

7. A főiskolai vidéki körök, nevezetesen a dunáninneni, a dunántúli, a tiszavidéki, az erdélyi, a bánáti és a szepesi kör. Czéljuk az ország egy vidékéről származó hallgatókat egy körbe egyesíteni s egymás között az érintkezést fentartani.

HONT VÁRMEGYE KÖZOKTATÁSÜGYE.

Történeti visszapillantás.

Mikor Nagy Frigyes a porosz népiskolai szervezetet létesítette és országa virágzásnak induló tanügynek nézett elébe: Mária Terézia királynő is elérkezettnek látta az időt arra, hogy az osztrák tartományokban és később Magyarországon is megalapítsa a népiskolát. Magyarországon az országgyűlés sürgetésének engedett, mindamellett annak mellőzésével az 1774. évi »Schulordnung«-jával kivánta rendezni az iskolaügyet. Ez ellen a magyar püspökök tiltakoztak, a mint nagy visszatetszést keltett 1777-ben kiadott első: »Ratio Educationis«-a is.

A népiskola ügyének rendezéséhez, abból a helyes elvből indulva ki, hogy a népiskola a népeket egyesítő intézet legyen a nemzetiségi és felekezeti különállással szemben, még nagyobb erélylyel látott hozzá József császár; de elkövette azt a hibát is, hogy a közös nevelés eszközéül a latin nyelv helyett a németet jelölte ki. Magát a császárt ez intézkedéseért alig érheti vád, mert ő csak a latin nyelvet óhajtotta kiküszöbölni és hajlandó volt mind Magyarországon, mind a társországokban a magyar nyelvet oktatási nyelvvé tenni, ámde ellenzésre talált. Azt hozták fel ugyanis a császár intencziója ellen, hogy a magyar nyelv nem alkalmas arra, hogy a közigazgatásban hivatalos és az iskolákban oktatási nyelvvé tétessék. Erre mondta ki a császár a nagy szót, hogy legyen a közigazgatás, jogszolgálat és a tanítás nyelve Ausztriában, valamint Magyarországban is a német. A magyar irodalmat közvetve fellendítő és a magyar nyelvet terjesztő ez az intézkedés lett ezután az ürügy, melynek örve alatt a császárra neheztelő főpapi körök elkeseredett harczot kezdettek az uralkodó ellen. Gróf Batthyány herczegprimás és esztergomi érsek azzal állott útjába a császár törekvéseinek, hogy terjedelmes egyházmegyéjének minden községébe szétküldözgette a káptalan főespereseit azzal az utasítással, hogy készítsenek »Canonica Visitatio«-kat, azt czélozván ezzel, hogy a tanügy is egyházi ügy gyanánt kezeltessék. E kanonika-vizitácziókat a primás kinyomatta és megküldte minden törvényhatóságnak, támaszpontul az állami törekvések ellen.

A Mária Terézia alatt megindult germanizálás meggátlását czélozta a pápai ev. ref. iskola kollégiumának az a hazafias határozata, miszerint a főiskolán az akadémiai tudományokat úgy kell csoportosítani, hogy a papok, ügyvédek, tanítók a gimnáziumi osztályok befejezése után külön szakszerű kiképzést nyerjenek. Néhai Grünwald Béla, a valódi magyar állam kiépítésének ez a fáradhatatlan apostola az ő »Régi Magyarország«-ában, a most említett határozatot külön tárgyalja és hozzáteszi, hogy az 1807. évi országgyűlés országos bizottsága a 86-ik gravamen-ben a tanítók képzését az akadémiák- és főiskolákkal szerves kapcsolatban követelte.

Magas szinvonalú tanítóképzés.

Ez elvnek megfelelő tanítóképzés Magyarországon csak egyetlen helyen található, még pedig Selmecz-Bélabányán, kapcsolatban az ág. ev. hitközönség liczeumával, a hol a tanítójelöltek a gimnázium nyolcz osztályát közösen végzik a többi tanulóval. Ezek a latin és a görög nyelv tanulása alól fel vannak mentve, azonban e helyett az 5-ik osztálytól kezdve, nevelés- és módszertani, valamint zenei oktatást nyernek. A tanítóképzésnek ez a módja közel áll a modern tanítóképzés ideáljához. A tantestülettel több ízben folytatott tárgyalásokból megállapítható, hogy a teljes nyolcz osztály bevégzése után a tanítónövendékeket azért nem bocsátják érettségi vizsgálatra, mert, ha a maturitásról szóló bizonyítványt megnyernék, nem mennének nyomorúságos fizetésért a tanítói pályára. Mindamellett, a tanító nemes hivatásán lelkesülve, a selmeczi

liczeumban évenként 10—12 tanítónövendék van, kik közül a tanév végén 2—3 matura helyett tanképesítő vizsgálatot tesz.

»A kié az iskola, azé a jövő« ! — Hogy az iskola nem az egyházé, nem a nemzetiségé, hanem az országé : ezt bizonyítja törvénykönyvünk, a magyar iskolajog története és Mária Terézia iskolaszervezeti deczíziója, mely határozottan kimondja, hogy : »a tanügy mindig politikum volt s az is marad.«

Tagadhatatlan tény, hogy a régi népiskolát a püspökök és egyházak szervezték. De nem tették ezt egyházi jogkörből kifolyólag, hanem azért, mert a törvényhozás reájuk bízta a teendőket akkor, mikor Magyarország még katholikus állam volt. Ámde hazánk 1848-ban, illetőleg 1867-ben a jogállamok sorába lépett, miből kifolyólag természetes, hogy az állam létesítette institucziónak egyházi természete is megszünt. A katholikus állam megparancsolta az iskola létesítését és azt követelte, hogy az általa létesített iskola szintén katholikus jellegű legyen.

Ezt a viszonyt a jogállammá lett Magyarország törvényhozó testülete az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. 25. §-ával megszüntette és kimondta »az iskolafentartó utáni elnevezést.« Ez a törvény meghagyta a felekezeteknek, társulatoknak és egyeseknek is az iskolafentartás jogát, a törvény intenczióinak megfelelő kötelezettséggel, mely az 1876. évi XXVIII. t.-cz. 9. és 13. §§-ban nyer kifejezést, hogy t. i. bárki által fentartott iskola vezetésére iskolai helyhatóságot kell létesíteni, mely helyi hatóság be van illesztve az országos tanügyi szervezetbe. Ilyképp polgári hatóságot képez a felekezet által fentartott iskola helyi hatósága (iskolaszéke) is.

Áttérve tulajdonképpeni tárgyunkra, Hont vármegye köznevelési ügyére, elsősorban az elemi népiskolai népoktatásról kell megemlékeznünk. Népoktatás.

Hont vármegyének 146 községében és 3 pusztáján (Csábrágváralja, Szeteharaszt, Szokolyahuta), van elemi iskola. Ez a 149 elemi iskola az oktatási nyelv szerint következőleg oszlik meg : tisztán magyar tannyelvű 111 iskola, magyar-német tannyelvű 4, magyar-tót tannyelvű 36, tót tannyelvű 2. Megjegyzendő, hogy a következő 16 községben, úgymint Bélen, Berencsfalun, Börzsönyben, Dacsókeszin, Erdőmegen, Felsőzsemberen, Füzesgyarmaton, Hegybányán, Ipolyságon, Ipolyveczén, Korponán, Nagymaroson, Selmecz-Bélabányán, Szokolyán, Tergenyén, Vámosmikolán két vagy ennél több elemi iskola van. Az összesen 183 elemi népiskola közül 14-ben az állam az iskolafentartó, 2-ben az állam és község, 90-ben a község ; egy iskola alapítványi, egy pedig magániskola (Horn Lipót engedélyezett iskolája Bátban).

Hont vármegye területén óvoda a következő 15 községben van : u. m. Bakabánya, Bát, Felsőipolynyék, Hegybánya, Ipolyság, Korpona, Középpalojta, Litva, Márianosztra, Nagymaros, Németi, Selmeczbánya, Szebelléb, Szentantal és Szob. Ezek közül Selmeczbánya város területére 7 óvoda esik. Mindösszesen tehát a vármegye területén az óvodák száma 21. Az oktatási nyelv minden óvodában kizárólag magyar. A 21 óvoda közül az óvoda fentartója háromban az állam, egyben az állam és a felvidéki közművelődési egyesület, egyben az állam és község, hatban a község, ötben a róm. katholikus egyház, négyben a felvidéki közművelődési egylet és egyben a község a felvidéki közművelődési egyesülettel együtt. Óvodák.

A vármegye területén öt iparostanoncziskola van és pedig Bakabányán 66 tankötelessel, Ipolyságon 87 tankötelessel, Korponán 27 tankötelessel, Nagymaroson 50 tankötelessel, Selmeczbányán 161 tankötelessel. Valamennyi iparostanoncziskolában a tanítás nyelve kizárólag magyar, az iskolafentartó mindenütt a polgári község. Tanoncz-iskolák.

Kereskedőtanoncz-iskola a vármegyében csak Selmeczbányán van. Ennek oktatási nyelve magyar, fentartja a kereskedők társulata ; a tankötelesek száma huszonöt.

Tanítóképző-intézet ugyancsak egy van a vármegye területén, és pedig szintén Selmeczbányán. Jellege felekezeti. Fentartója az ág. ev. hitközönség, tanköteleseinek száma 17. Az elemi iskolákban öszszesen 270 tanerő működik, a óvodákban 21, az iparostanoncz-iskolákban 11, a kereskedőtanoncz-iskolában 2. Tanítóképző.

A községekben a különböző fentartók szerint kimutatott iskolák és óvodák elősorolásából kitünik, hogy a magyar állameszme kifejezése és a magyar nyelvnek terjeszkedése kívánni valót hagy fenn. Erre a körülményre a kormány figyelmét a közigazgatási bizottság már felhívta. A kérdésre vonatkozólag

Kulturális hiányok.

a törvényhatóság kir. tanfelügyelője »Kulturális hiányok« czimen, röpiratot adott ki, melyben megjelöli a szanálás módjait és eszközeit. Ilyenek : az 1891. évi XV. t.-cz.-nek az egész vonalon leendő végrehajtása, továbbá az, hogy minden községben kisdednevelési tanintézet létesíttessék, és pedig a városokban és nagyközségekben kisdedóvoda, a vidéki községekben ellenben állandó menházak. Miután azonban tót községeink nagyon szegények, e czélra állami segélyezésre volna szükség. A kisdednevelési törvény végrehajtásánál is fontosabb és sürgősebb másik teendő, mely szintén hazafias magyar szempontból ítélendő meg : a népoktatási törvények végrehajtása és egyöntetű országos tanügyi szervezet létesítése. E feladatok megoldására vonatkozólag a vármegye kir. tanfelügyelője a közigazgatási bizottság útján részletezett tervezet keresztülvitelét szorgalmazta. A terv megvalósítása attól függ, hogy az államkormány hajlandó-e 30.000—40.000 korona költséget rendelkezésre adni. A tervezeti kimutatás szerint a vármegye 184 községe közül 76-ban szükség van állami menházra, melyek fentartása 30.400 koronába kerülne, 39 községben pedig ideiglenes menházra. melyek évi fentartása 11,700 koronát, összesen tehát 42,100 koronát igényelne. Ebből a községek által fedezendő 3%-os pótadó, vagyis 8870 korona levonása után a szükséges állami segély 33,230 koronát tenne ki évenként.

Selmeczbánya közoktatásügye.

A vármegye közoktatásügyének fonalát Selmecz-Bélabánya törvényhatósági joggal felruházott szab. kir. városra vonatkozólag vesszük fel újból : mert ezen a magyar kultura és műveltség valódi határszéli védbástyáját képező város közönsége fáradozik a vármegyében a legrégibb időtől kezdve dicséretreméltó buzgósággal a kultura emelésén. A közönség e téren való irányításában dicséretes buzgalommal a közigazgatási bizottság jár elől.

A selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskoláról külön fejezetben szólunk.

Ág. ev. liczeumi főgimnázium.

A selmeczbányai kir. kath. gimnázium, valamint az ág. hitv. evang. liczeumi főgimnázium történetét az illető egyházak története keretében ismertettük. Itt csak annyit, hogy a liczeumot a vele kapcsolatos tanítóképzővel együtt az egyházegyetem tartja fenn. A liczeumi főgimnáziumot az állam évi 32,000 koronával segélyezi. Az intézet igazgatója Király Ernő, a rendes tanárok száma 13. Az intézetbe az 1905/906-ik iskolai év folyamán 401 tanuló vétetett fel, ezek közül vizsgát tett 375. A főgimnáziummal kapcsolatos intézetek s a liczeumban fennálló egyesületek a tanítóképző, a zeneintézet, az élelmező, a Petőfi-Kör, a Biblia-Egyesület. a liczeumi zenetárs ság, a testgyakorló kör és a gyorsiró kör.

Kir. kath. nagygimnázium.

A selmeczbányai hatosztályú kir. kath. nagygimnázium a piarista rend gondozása alatt áll. Igazgatója dr. Rauchbauer József kegyesrendi áldozópap, a vegyesen világi és szerzetes tanárok száma 11. A tanulók száma az 1905/906-ik iskolai évben 192 volt, ezekből vizsgázott 175. Az intézet kebelében segélyző egyesület, s a vallásos érzés ápolására Mária-Társulat működik.

Városi leányiskola.

A városi leányiskolát 1788-ban alapították. Eredetileg két osztályból állott és a kincstár (kamara) és város között létrejött szerződés szerint az 1788-ik tanévtől kezdve az állam tartotta fenn.

Régi iskolák.

Selmeczbányán a jezsuita-rend 1649-ben vette át a lelkészkedést és azzal az iskola adminisztráczióját. A rendnek 1773-ban történt eltörlése azonban szükségessé tette, hogy úgy az egyház, mint az iskola ügye újjászerveztessék. Az 1774. évi tanácsülési jegyzőkönyv és összeirás kétségen kívül helyezi, hogy akkoron Selmeczbányán kétféle iskola volt, még pedig a város által fentartott polgári (scholae civicae) és bányásziskolák (scholae metallifossorum), a mely utóbbit a kincstár tartotta fenn. Ekkor népiskola csak egy volt a belvárosban és ennek tanítója a városi pénztárból évi 160 frt állandó illetményt, a kihirdetések irásaért járó stóla czimén 15 forintot és beiratási díj czimén minden tanuló után 25 krt élvezett. A bányásziskola szervezete abból állott, hogy ekkor a belvárosban három koadjutor volt alkalmazva, összesen 438 frt fizetéssel. Az iskolák e szervezete, illetve rendszere azonban nem tartott sokáig, mert 1777-ben az úgynevezett triviális iskoláknak nemzeti (nationalis) iskolákká való átalakítása következett be. Majd hosszabb tárgyalások folytak az iskolaügyben, mely a bányakincstár és város között szerződéskötéssel végződött, a mennyiben a város a belvárosi fiúiskolák, a bányakincstár a belvárosi leányiskolák fentartására kötelezte magát.

Nem érdektelen a régi rendsezrnek az a beosztása, hogy a város iskolájába (a civilis scholába) a polgárok (mesteremberek és kereskedők), a bányásziskolába,

a bányamunkások gyermekei nemre való tekintet nélkül jártak fel és minthogy a városi lakosság túlnyomó része bányamunkásokból áll, igen természetes, hogy több volt a bányásziskola, mint a városi. Igy magyarázható meg az a jelenség is, hogy a belvárosban (Selmeczbányán) egy városi és három bánya-iskola, Steffultón és Bankán csak egy-egy bányász-iskola volt. Az 1829. évi kanonica vizitáczió megállapította, hogy a város és kincstár között létrejött szerződéses viszony akkor is tényleg fennállott és hogy a két osztályból álló leányiskola a bányászati fenhatóságnak van alárendelve. Megjegyezzük, hogy a város által fentartott fiúiskola 1829-ben már három osztályból állott és hogy a kincstár által fentartott leányiskola még mindig csak két osztályú volt és az maradt 1869-ig, mikor is a kincstár azt a törvénynyel ellentétben a paulai szt. Vinczéről elnevezett irgalmas nővérek vezetésére bízta.

A város ez idő alatt a belvárosi fiúiskolát öt osztályúvá fejlesztette, ezenfelül az iparostanoncz-iskolát és az ismétlő iskolát szervezte, két óvóintézetet létesített és ehhez képest az állásokat is szaporítván, azokat oly javadalommal látta el, a mely némiképp a törvény és a kor egyre fokozódó igényeit kielégíti. Ezen a nyomon haladva a kültelkek (Bélabánya, Hodrusbánya, Steffultó és Banka) népoktatásának újjászervezését is nagy áldozatkészséggel oldotta meg.

Kulturális terhek.

Az óriási terhet, melyet a város a belvárosi és külutczai népoktatás érdekében visel, a következő számadatok mutatják. A költségvetésben előirányoztatott :

a tanítók fizetésére és egyéb járandóságára . .	23.507	K.	85 fill.
a rajziskola fentartására	452	»	— »
az ismétlőiskola fentartására	951	»	01 »
az iparostanoncz-iskola fentartására	2.654	»	— »
a tornaiskola fentartására	1.190	»	60 »
a négy óvoda fentartására	5.038	»	03 »
vagyis összesen : . .	33.793	K.	49 fill.

Ezenkivül legújabban 160.000 koronát meghaladó összeget fordított a város új iskolai épületek létesítésére és a régiek átalakítására. A népoktatásra fordított összeg évi 42,000 koronára tehető, nem is említve, hogy a város iskoláira fordított ez a tetemes kiadás arányában úgy az ág. hitvallású ev. egyházat, mint az izr. hitközséget évi 4000 koronával segélyezi.

Ezzel szemben a kincstár a belvárosi róm. kath. leányiskolák czéljaira az apáczáknak évi 2400 kor. hozzájárulást ad. A régi leányiskola rozzant épülete helyett 88.000 kor. költséggel új és modern épületet emeltek és rendeztek be, mely összeg fedezéséhez a kir. kincstár telekkönyvi bekebelezés ellenében 36.000 koronás jelzálogos kölcsönt engedélyezett. Egy állami felső leányiskolának Selmeczbányán leendő létesítése és az összes ottani iskoláknak állami kezelésbe vétele ügyében tárgyalások folynak, mely czélból az ág. ev. hitv. gyülekezet az általa fentartott polgári leányiskolát és 4 elemi iskoláját az összes iskolai épületekkel s az eddigi anyagi hozzájárulásokkal már felajánlotta, egyedül a polgári leányiskola czéljaira gyűjtött alapítványi összeget tartván vissza, hogy annak kamataiból az összes iskolák államosítása esetén, a hitoktatást gondozhassa.

Korpona közoktatásügye

Ezek után Korpona szab. kir. város tanügyének vázlatára térünk át. Már a hitújítás előtti időkben, 1534 körül, a város kőből épült emeletes rektori és orgonista-lakkal rendelkezett, mely, midőn a város összes lakossága az új tan követőjévé lett, a protestánsok birtokába került. 1696-ban, a midőn Olasz Pált nevezték ki korponai plébánossá, ez sem katholikus kántort, sem tanítót nem talált a városban. 1697-ben az iskolaépületet a lutheránusoktól karhatalommal visszafoglalták, s ugyanekkor a katholikus egyház kántortanítót választott. Olasz Pál 1724-ben, mikor már esztergomi kanonok volt, Korponán társházat alapított saját költségén a kegyesrendi atyák számára, a kik ott négyosztályú gimnáziumot nyitottak. Ez a gimnázium azonban, minthogy Korponának vidéke nincs, a körülötte levő nagyobb és népesebb városok pedig elvonják tőle az idegen tanulókat, 1787-ben megszünt és helyette József császár rendeletéből »nemzeti iskola« létesült. A közös nemzeti iskola tantestülete egy igazgató ; két rendes és egy segédtanítóból állott, olyformán, hogy ezek közül kettő mindig katholikus,

kettő pedig lutheránus vallású legyen. József császár halála után a négy osztályú kisgimnázium 1772-ben ismét életre kelt, s bár látogatottsága csekély volt, mégis megszakítás nélkül 1848-ig működött. A szabadságharcz alatt szünetelt, azonban 1850-ben újra megnyilt, míg végre 1867-ben részint a szükséges tanerők, részint a növendékek hiánya folytán végleg beszüntették, az Olasz Pál-féle alapítvány pedig, mely mintegy 45.000 koronából és az iskolaépületekből áll, miután időközben a kegyesrendű atyák, kik azt kezelték, elköltöztek Korponáról, legmagasabb engedélylyel a beszterczebányai püspöknek adatott át. Főképp Ipolyi Arnold beszterczebányai püspök buzgólkodása következtében a most említett alapítvány és a földmívelés- és vallásügyi tárcza terhére egy ipari szakosztálylyal megtoldott felsőbb népiskola létesült, mely 1875-ben nyilt meg. Az ipari szakosztályban az agyagmintázást és kisebb fa-dísztárgyak faragását tanították. Az intézet első igazgatója Czapkó Ignácz felszentelt pap lett. Az első tanárok Vozár János elemi iskolai tanító és Dvihally Ede, az ipari szakosztály vezetője voltak. 1882-ben az ipari szakosztályt asztalosipari tanműhelylyel toldották meg, melynek első vezetőjeként Szokoly József tanítót alkalmazták. A tanműhely 1888-ban tanulók hiányában megszünt, s helyét gyümölcsészet és általános kertészet foglalta el. Az 1906. évben ez az iskola megszünt és az állam polgári fiúiskolát szervezett. A város pénztára külön-külön róm. katholikus, valamint evangélikus két-kétosztályú elemi iskolát tart fenn, mindegyik »felekezeti« iskolánál két-két tanerő van alkalmazva. Az iskolák fentartója ugyan a város, de azoknak vezetésébe beleszólása nincsen, sőt a tanerők alkalmazására sem gyakorolhat befolyást. A róm. kath. iskolában 50, az ág. ev. iskolában 90 a tanulók évi száma. Van ezenkívül iparos-tanoncziskola is, melyben az oktatást az elemi iskolai tanítók látják el. A városi óvoda a 70-es években alapíttatott és azóta a magyarosítás terén szép eredményt ért el. Itt a tanulók évi száma 70—80. 1884-ben állami leányiskola is nyílt meg Korponán, melyben ezidőszerint 3 tanerő működik. E népszerű iskolát külön engedély mellett a negyedik osztályig fiúk is látogatják. Az iskola hat osztályába a folyó évben 144 tanuló iratkozott be, ezek közül 37 fiú.

Selmecz-Bélabánya és Korpona szab. kir. városok tanügyének vázolása után vissza kell térnünk Hont vármegye általános köznevelésügye állapotának ismertetésére.

A vármegye közoktatásügye.

Dr. Kőrössi József, a székesfőváros statisztikai hivatalának és könyvtárának igazgatója, »A felvidék eltótosodása« czímű tanulmányában említi, hogy a Hont vármegyei Terényben valaha kisgimnázium állott volna fenn. Erre vonatkozólag semmiféle adat sem volt feltalálható. Ellenben van adat arra, hogy Terény, Teszér, Udvarnok és egyéb, az országút mentén elterülő községek még a mult század elején (1812-ben) magyar nyelvű lakosokból állottak, kik lassan-lassan eltótosodtak. Terényben az aggok ma is magyarúl imádkoznak, az úr asztala még nehány év előtt magyar feliratú volt. A terényi gimnázium fennállására nézve a felső-terényi ág. ev. hitv. egyház anyakönyvei és okiratgyüjteménye az 1783. évtől kezdve semmit sem említenek, a régebbi anyakönyvek pedig az 1783-iki tűzvész alkalmával megsemmisűltek. A gimnáziumról a kanonika-vizitáczió sem tud, a mint hogy a köztudatban sem maradt fenn annak emléke.

Az alábbiakban községenként, betűrendben adjuk a vármegye területén levő összes elemi népiskolák sorozatát, megjegyezvén, hogy az államkincstár tanítói fizetések kiegészítése és korpótlékok czímén közel 50.000 koronával segélyezi az egyes iskolákat s így az állam majdnem minden egyes iskolánál fentartótárs gyanánt szerepelhet.

Elemi népiskolák.

Alsóalmás, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar, tót, tankötelesek száma 59. *Alsóbágyon*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tankötelesek száma 66. *Alsófegyvernek*, iskolafentartó a ref. egyház, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 56. *Alsófehérkut*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tankötelesek száma 101. *Alsóipolynyék*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 275. *Alsópalojta*, iskolafentartó a község, oktatási nyelv magyar-tót, lakosság tót, tanköteles 50. *Alsórakoncza*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 76. *Alsószemeréd*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 135. *Apafalva*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, 1793. óta rendes tanítója van ; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 34. *Apátmaróth*,

állami iskola, alapíttatott 1884-ben, lakosság tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 59. *Bácsfalu*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, lakosság tót, anyanyelv magyar-tót, tanköteles 35. *Bacsófalva*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, már 1784-ben fennállott; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 49. *Bagonya*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, 1695-ben már fennállott; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 76. *Bágyon*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, már 1700-ban fennállott, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 26. *Bajta*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, iskolaköteles 104. *Bakabánya*, iskolafentartó egy iskolában az állam, egy iskolában az ág. ev. egyház, lakosság tót, az állami iskolában az oktatási nyelv magyar, míg a felekezetiben magyar-tót, a tankötelesek összes száma 560. *Bakabánya-uhliszko* állami vegyes iskola, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteleseinek száma a Bakabányánál megjelölt összegben foglaltatik. *Báth*, lakosság tót, iskolafentartó egy iskolában a róm. katholikus, egy iskolában az ág. ev. hitközség és egy iskolában Horn Lipót tanító, az ág. ev. iskola fennállásának már 1623-ból nyoma van; a tankötelesek összes száma 287. *Bátorfalu*, állami iskola, rozoga bérházban; lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, iskolakötelesek száma 56. *Bél*, iskolafentartó egy iskolában a róm. katholikus lakosok és egy iskolában a református egyház, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 77. *Béld*, iskolafentartó az ág. ev. egyház lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 72. *Berencsfalu*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. hitközség és egy iskolában az ág. ev. egyház, 1795-től önálló iskolája van; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 120. *Bernecze*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 242. *Bori*, iskolafentartó a ref. egyház, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 73. *Bozók*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 158. *Börzsöny*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyház és egy iskolában az ág. ev. egyház, melynek iskolája már 1789-ben fennállott; lakosság német-magyar, oktatási nyelv magyar-német, tankötelesek száma 228. *Csáb*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tanköteles 89. *Csábrágvarbók*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, tanítói 1787-től ismeretesek; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 16. *Csall*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, már 1700-ban rendes tanítója volt; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 57. *Csákócz*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 60. *Csánk*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, lakosság tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 114. *Cseri*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, 1664 óta van rendes tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 66. *Dalmad*, iskolafentartó a község, lakosság magyar-tót, tannyelv magyar, tanköteles 100. *Dacsókeszi*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. lakosok és egy iskolában az ág. ev. egyház, már 1677-ben rendes tanítója volt; lakosság tót, tannyelv a róm. katholikusoknál magyar, az ág. ev.-nál magyar-tót, tankötelesek száma 107. *Deménd*, iskolafentartó a közbirtokosság, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 138. *Derzsenye*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, tanítói 1689 óta ismeretesek; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 48. *Dévicse*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, 1785 óta van tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 59. *Drégelypalánk*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 194. *Egeg*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 105. *Egyházmarót*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, 1610. óta van tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 67. *Erdőmeg*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyházközség és egy iskolában az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv a róm. kath.-nál magyar. az ev.-nál magyar-tót, tanköteles 104. *Felsőalmás* iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, alapíttatott 1717-ben; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 68. *Felsőbaka*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, már 1595-től fogva van tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 120. *Felsődacsólam*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 96. *Felsőlegénd*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 45. *Felsőpalojta*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 32. *Felsőrakoncza*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 31. *Felsősipék*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 12. *Felsőszemeréd*, iskolafentartó a község, lakosság

magyar, tanköteles 75. *Felsőterény*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 74. *Felsőtúr*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 68. *Felsőzsember*, iskolafentartó egy iskolában a r. kath. és egy iskolában az ág. ev. egyházközség. 1791 óta van tanítója ; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 127. *Füzesgyarmat*, iskolafentartó egy iskolában a r. kath. és egy iskolában a ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 204. *Garamkissalló*, iskolafentartó a ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 198. *Gyekés*, állami iskola, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 89. *Gyerk*, községi iskola, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 91. *Hegybánya*, kincstári iskola, lakosság tót-magyar, az oktatási nyelv az apáczák intézetében magyar, a kincstári iskolában pedig magyar-tót, tankötelesek összes száma 478. *Helemba*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 178. *Hidvég*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 137. *Hont*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 128. *Hontbesenyőd*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 48. *Hontsomos*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, tanítói 1730-tól ismeretesek ; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 20. *Horhi*, áll. iskola, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 57. *Horváthi*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 72. *Illés*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót tanköteles 76. *Inám*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 77. *Ipolybalog*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 97. *Ipolydamásd*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 138. *Ipolyfödémes*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 84. *Ipolykeszi*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 70. *Ipolypásztó*, iskolafentartó az ev. ref. egyházközség, lakosság magyar, tanköteles 169. Kétségen kívül áll, hogy itt már 1746-ban volt iskola. *Ipolyság*, három iskolafentartó van, ezek egyike a polgári leányiskolánál az állam és község együttvéve, másika a városi pénztár s a kath. hívek, harmadika az izraelita hitközség ; lakosság magyar, tannyelv magyar. Összesen 584 tanköteles van, kik közül az állam és község által fentartott iskolába jár 81, a róm. kath. iskolába jár 471, az izraelita hitközségi iskolába jár 87 tanuló. *Ipolyszakállas*, egy római katholikus iskola és egy ág. ev. iskola, lakosság magyar, tannyelv magyar, tankötelesek száma 157. *Ipolyszécsényke*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 63. *Ipolyvecze*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyházközség és egy iskolában az ág. ev. egyházközség, utóbbiban a tanítói állás 1825 óta van betöltve, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 118. *Kálnaborfő*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 68. *Kelenye*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 74. *Kemencze*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 225. *Kiscsalomia*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, rendes tanítója 1696 óta van ; lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 60. *Kisgyarmat*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 134. *Kiskér*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 60. *Kiskeszi*, iskolafentartó a község, tannyelv magyar, tanköteles 94. *Kisölved*, iskolafentartó a ref. egyházközség, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 72. *Királyfalu*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 27. *Korponá*-n van egy az állam által fentartott polgári fiúiskola, egy állami elemi leányiskola és két városi elemi leányiskola ; a lakosság anyanyelve tót, az iskola oktatási nyelve az állam, valamint az állam és község által s az alapítványból fentartott iskoláknál magyar, míg a város által fentartott iskoláknál magyar-tót : a tankötelesek összes száma 595. *Kospallag*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 114. *Kóvár*, községi iskola, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 86. *Kőkeszi*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 30. *Kövesd*, községi iskola, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 225. *Középpalojta*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 97. *Középtur*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 91. *Lászlód*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tan-

köteles 30. *Ledény*, iskolafentartó az ág. ev. hitközség, 1699. óta van tanítója ; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 43. *Leléd*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 96. *Letkés*, iskolafentartó a község, lakossága magyar, tanköteles 136. *Leszenye*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 75. *Lissó*, ág. ev. iskola, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 61. *Litva*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 102. *Lontó*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 78. *Lukanénye*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelve magyar, tanköteles 120. *Magaslak*, kincstári iskola, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 52. *Magasmajthény*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 99. *Márianosztra*, iskolafentartó a község, lakosság magyar és tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 237. *Méznevelő*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, 1787-ben már volt tanítója ; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 94. *Nagycsalomia*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 96. *Nagyfalu*, iskolafentartó a község, lakosság magyar és tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 92. *Nagymaros*, iskolafentartó a róm. kath. és ref. egyházközség, lakosság német, oktatási nyelv a róm. kath.-nál magyar-német, a reformátusoknál magyar, tankötelesek összes száma 690. *Nagypeszek*, iskolafentartó a ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 83. *Nemesvarbók*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, iskolája 1852-ben nyilt meg ; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 38. *Németi*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 140. *Ősöd*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 19. *Palást*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 231. *Páld*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 97. *Pereszlény*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 106. *Perőcsény*, iskolafentartó az ev. ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 177. *Selmeczbánya-belváros*, városi iskolák, lakosság magyar és tót, oktatási nyelv magyar, tankötelesek száma összesen (Bélabánya-külváros, Hodrusbánya-külutcza, Banka-külutcza és Steffultó-külutcza beleértésével) 2530, e létszámból az első belvárosi iskolába jár 568, a második belvárosi iskolába jár 441, a harmadik belvárosi iskolába 100, a negyedik belvárosi iskolába jár 94, az ötödik belvárosi iskolába 69 tanuló. Az izr. iskolában a tannyelv magyar, feljár 70 tanuló. A Bélabánya-külvárosi iskolában a tanítás nyelve magyar-tót, feljár 231 tanuló. A Selmeczbánya kültelkét képező Hodrusbánya külutczai iskolába összesen 417 tanuló jár, ezek közül 60 kivételével — kik magyar-tót oktatási tannyelvben részesülnek — a többi tanuló magyar nyelvű oktatásban részesül ; ez iskola 1842-ben nyilt meg. Banka kül-utczai iskolában, hol a tannyelv magyar-tót, az iskolába járók száma 101. Végül a kültelki Steffultó külutczai iskolában az oktatási nyelv magyar-tót, az iskolába feljárók száma 330 ; ez az iskola 1782-ben nyilt meg. *Szalatnya*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 59. *Szalka*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 268. *Szántó*, iskolafentartó a zirczi apátság, lakosság magyar-tót, tannyelv magyar, tanköteles 86. *Százd*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. és egy iskolában az ág. ev. egyházközség, az utóbbinak 1793 óta rendes tanítója van, mindkét iskola tannyelve magyar, lakosság tót, tanköteles 101. *Szebelléb*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 117. *Szelestyén*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 22. *Szénavár*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 152. *Szentantal*, iskolafentartók többen, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 223. *Szete*, községi iskola, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 69. *Szitnyaljehotka*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv tót, tanköteles 44. *Szob*, iskolafentartók többen, lakosság magyar-tót, tanköteles 402. *Szokolya*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyházközség és egy iskolában a ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tankötelesek száma 304. *Szúd*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 41. *Szuhány*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 78. Ez az iskola 1700 óta áll fenn ; *Terbegecz*, állami iskola, lakosság magyar, tan-

nyelv magyar, tanköteles 54. *Tergenye*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyházközség és egy iskolánál az ev. ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 115. *Tésa*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 46. *Tesmag*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 131. *Teszér*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, iskolába feljár 58 tanuló. *Tópatak*, kincstári iskola, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 127. *Tölgyes*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 96. *Udvarnok*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv tót, tanköteles 36. *Újfalu*, iskolafentartó az államkincstár, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 82. *Vámosmikola*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 286 ; *Visk*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 113. *Zalaba*, iskolafentartó az ev. ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 53. *Zebegény*, iskolafentartó a község, lakosság magyar-német, tannyelv magyar-német, tanköteles 144. *Zsibritó*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 51.

Pusztai iskolák.

Pusztai elemi iskolák : *Csábrágváralja*, iskolafentartó a Coburg uradalom, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, iskolába feljár 13. *Szeteharaszt*, iskolafentartó a primási uradalom, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, iskolába jár 35. *Szokolyahuta*, iskolafentartó a grófi uradalom, lakosság magyar-német, oktatási nyelv magyar-német, iskolába feljárók száma 38.

Mindezekből látható, hogy Hont vármegye köznevelési ügye, különösen a közeli időkben nagy lendületet vett, — több, a nevelésügyet érdeklő tárgyalás most is folyik, mindamellett egy erős, nagy magyar állam kiépítése szempontjából sok még a teendő.

Kútfők : Az esztergomi főegyházmegye és a beszterczebányai egyházmegye schematismusai. Breznyik János : A selmeczbányai ág. ev. hitvallás, egyház és lyceum története. Dr. Komlóssy Ferencz : Az esztergomi főegyházmegyei róm. kath. iskolák története. Sz. Kiss Károly : Monografiai vázlatok a borsi ref. esperesség múltja és jelenéből. Helfert : Die oesterreichische Volksschule. Dr. Kőrössy József : A felvidék eltótosodása. Pongrácz Lajos és Vörös Ferencz : Kivonatok Hont vármegye jegyzőkönyvéből 1848—1849 és 1861. évből. Rill József : A magyar iskola és alapelvei. Ugyanaz : Az iskola története az iskolajog szempontjából. Ugyanaz : A magyar iskolajog megszilárdulása és elveinek alkalmazása. Ugyanaz : Egyházpolitika a tanügy terén. Ugyanaz : Törvénytelenségek és visszaélések a közigazgatásban. Plachy Gyula : Emlékirat Hont vármegye közigazgatásának betegségeiről. Krupecz István : A középkori egyház-szervezet. Ugyanaz Az illavai hitvalló. — A selmeczi, korponai, ipolysági iskolák évzáró értesítői. Hont vármegye, valamint Selmeczbánya, Korpona és Bakabánya városok levéltáraiból szerzett egyes adatok. Gömör- és Kishont vármegye monografiájának tanügyi része. A Hont és Bars vármegyei kir. tanfelügyelői irattár egyes adatai. »A Honti Lapok« és »Selmeczbányai Hiradó« 1895—1905. évi egyes példányai. Tanítóktól és iskolai hatóságoktól beszerzett adatok.

TÖRVÉNYKEZÉS.

Hont vármegye területén, Selmeczbánya és Korpona városok, valamint a vármegye levéltárában a régi igazságszolgáltatásnak számos és érdekes emlékét találjuk. Selmeczbánya, régi kiváltságos bányavárosként, továbbá Korpona, a mely kiváltságlevelét 1244. évben kapta, már az Árpádházi királyok idején önálló bíráskodási jogot gyakorolt.

A selmeczbányai jogkönyv.

Jogtörténeti szempontból is kiváló fontosságú Selmeczbánya város régi jogkönyve, melyet dr. Wenzel Gusztáv egyik felolvasásában a M. Tud. Akadémiában részletesen ismertetett, és azzal egy berlini jogtudós is foglalkozott ugyancsak az ottani tudományos Akadémián tartott értekezésében. A magán-, büntető- és bányajogra kiterjeszkedő jogkönyv czíme »*Das alte Stadt und Bergrecht*«. Keletkezésének éve IV. Béla uralkodása alatt keresendő; dr. Wenzel Gusztáv 1247. évre teszi. Tény az, hogy IV. Béla király adománya volt, melyet később Ulászló, majd III. Ferdinánd király megerősítettek; a Ferdinánd király adománylevele eredetiben van meg a lelógó nagy aranypecséttel együtt. Ausztria-Magyarországban csakis a kuttenbergi bányajogkönyv régibb ennél a jogkönyvnél. Nevezetes, hogy a német szövegű jogkönyv királyi adományának szövege is német és csakis Ulászló és III. Ferdinánd megerősítő záradéka latin. E jogkönyv ősanyja az összes magyar bányajogoknak; kiváló fontosságát dr. Wenzel Gusztáv már 1845-ben méltatta, azonban csak harmincz év múlva tudta ráterelni a jogkörök érdeklődését. A jogkönyv öt részre oszlik: a dologi-, kötelmi-, családjogi, bányajogi és büntetőjogi részekre. Majdnem szószerint egyezik a morvaországi Iglau város jogkönyvével. Tomaschek szerint a selmeczi jogkönyv az eredeti és Iglau volna az átkölcsönző.

Eleinte a városi bíróság végérvényes határozatokat hozott és ítéletei ellen nem volt jogorvoslatnak helye. A felsőmagyarországi hét bányaváros szövetségének létesítése után, a magánjogi és büntetőjogi ügyekben az elsőfokú bíróság azon város bírája volt, melyben a jogeset előfordúlt. Másodfokban a hét bányaváros kiküldöttjeiből alakított ítélőszék döntött, a mely a főbányavárosban, Körmöczbányán, székelt; míg harmadfokban a tárnokmester járt el. Voltak egyébként esetek, a melyekben, természetesen contra legem, nemcsak a nádor, de a kamaragróf is bíráskodott. A kamarai rendszernek, különösen a kincstári bányászkodásnak megkezdéséig a városi bíróság hatásköre minden ügyre kiterjedt; azontúl azonban, a királyi bányatörvényszék behozatalával, ennek fenhatósága alá rendelték a bányamunkásoknak mind magánjogi, mind pedig büntetőjogi ügyei elbírálását; a városi bíróság jurisdictiója csupán a polgárok igazságszolgáltatását végezte. A jurisdictiónak igen érdekes közege volt sokáig a bányamester (Bergmeister). A városi bírót, a XVIII. század végéig, évről-évre választották és minden bíró az evangeliumra esküdött. A megválasztott bíró a legközelebbi évben nem volt újraválasztható. A bíró nemcsak a jus gladiit, de a jus gratiaet (amnestiaet) is gyakorolta, és pedig ez utóbbit azzal, hogy a megválasztás napján amnestiát adott amaz elítélteknek, a kiket erre érdemeseknek talált.

Az emberevők pere.

A vármegyei levéltár egyik főérdekessége az az iratcsomó, mely az »emberevők perére« vonatkozó bűnügyet tárgyalja. Az 1782. évben Hont vármegye bírósága ritka, sőt a magyar igazságszolgáltatás történetében egyenesen páratlanul álló bűnügyben itélkezett. Világot vet ez a bűnper az inquisitorius eljárás borzalmaira, a mely bizonyíték nélkül, a vádlottak kicsikart vallomásai alapján, tuczatszámra küldte az embereket a bitófa alá. A nyomozás háromszáz czigány bűnszövetkezetét fedezte fel, a melynek vezére, Sárközi György, huszonnégy gyilkosságot ismert be. A bűnszövetkezet azt is bevallotta, hogy a feldarabolt holttesteket

megpörkölték, megfőzték és megették. Letartóztattak 132 egyént, kik bevallották, hogy egész külön társadalmat alkottak, maguk között papot választottak és a lakodalmak alkalmával három-négy embert is leöltek és fellakmároztak. Az ítélet mindegyik vádlottat halállal sújtotta, hiába buzgólkodott Náthy Ferencz magisztratuális fiskális buzgalma annak a kimutatásával, hogy ily szörnyű vád beigazolásához nem elég a beismerés. A vármegyei hóhér egymaga nem tudta az ítéletet végrehajtani és így a selmeczi hóhért is segítségül hívták, de még így is három napig tartottak a kivégzések. Első napon 41-et végeztek ki ; és pedig 16-ot lefejeztek, 14-et felakasztottak, ötöt kerékbe törtek, hármat felnégyeltek és kettő a botütések alatt adta ki a lelkét. A következő napokon ismét 24-et végeztek ki és még mindig maradt hátra 80. A vádlottak közül csak egyetlen egy tagadott mindvégig : Mihó András, a kitől sem kínzás, sem vallatás nem tudott kicsikarni beismerő nyilatkozatot. Ez a körülmény arra bírta a vármegyét, hogy fölterjessze az ügyet a helytartó-tanácshoz. A magyar kanczellária először is gróf Erdődy József főispánt elmozdította a hivatalából, mert elmulasztotta az ítéletet megerősítés végett felterjeszteni. Azután Kéter Józsefet küldte ki a kanczellária, hogy a további vizsgálatot vezesse. Az eredmény azonban így sem változott, mert tizenegy czigányt ismét halálra ítéltek ; de felsőbb utasításra nem végezték ki őket, hanem a büntetést kényszermunkára változtatták át.

Boszorkányperek.

Nem kevésbbé érdekes emlékét őrzi a régi bűnügyi igazságszolgáltatásnak a korponai levéltár a boszorkányperek aktáiban. A boszorkányperek jegyzőkönyvei és ítéletei az 1675. évtől kezdődőleg egy kötetbe vannak összegyűjtve és az 1744. évig terjednek, mely idő alatt 18 boszorkánypert tárgyaltak le. Állítólag Korpona városában égették el Magyarországon az utolsó boszorkányt ; most is mutogatnak egy kőoszlopot, melyhez a boszorkányokat az elégetés alkalmával odaláncczolták. A boszorkányperek tárgyalási nyelve tót volt, de az itéleteket latin nyelven hozták. Az itéletek szövege igen rövid volt és az elitélés indokául a kierőszakolt beismerést vették. Különös kegyelemből az itélőbíróság egyeseknek megengedte, hogy a város határán való elégetés helyett a fejük vétessék. Egyedül az 1675. évben 11 boszorkányt égettek el.

Korpona város kiváltságlevelét és azzal együtt a pallosjogot 1244-ben kapta IV. Béla királytól. A lefejezéseknél használt pallos és a vallatásnál alkalmazott kínzóeszközök most is megvannak a levéltárban.

Osztrák rendszer.

A bírói szervezet fejlődése Hont vármegyében hasonló képet nyújt, mint az ország többi részeiben. Az osztrák rendszer alatt Ipolyságon szerveztek törvényszéket, melynek k. k. Landesgericht volt a neve ; majd 1854-ben Hont vármegyét, az ipolysági törvényszék feloszlatása mellett, a Balassagyarmaton szervezett k. k. Komitatsgericht kerületébe osztották be. A főtörvényszék Pozsonyban székelt. 1856-ban Hont vármegye részére Ipolyságon tagosítási és úrbéri ügyek rendezése végett újból külön urbéri törvényszéket szerveztek.

Királyi biróságok.

A királyi bíróságok modern szervezésekor, 1871-ben, a vármegye területén két törvényszéket szerveztek. Egyiket Ipolyságon, az ipolysági és vámosmikolai járásbíróságokkal : a másikat Selmeczbányán, melyhez a selmeczbányai, korponai és körmöczbányai járásbiróságok tartoztak. A selmeczbányai törvényszék három vármegye területére terjedt ki, mert a körmöczbányai járásbíróság egészben, a selmeczbányai pedig részben Bars vármegyéhez tartozó községeket foglalt magában, míg a korponai járásbírósághoz Zólyom vármegyei községek is tartoztak, sőt abban az időben még maga Korpona városa is Zólyom vármegyéhez tartozott.

A szervezés alkalmával az ipolysági kir. törvényszék elnöke Horváth Miklós másodalispán lett, a selmeczbányaié pedig Gaál Alajos. Bírák voltak Ipolyságon: Novotny István, Halmay Sándor, Lypták Nándor és Sebe István ; Selmeczbányán : Sántha Ignácz, Szüllő Ágost, Valkovics Károly és Gyurkovics János. Ipolysági járásbíró Verebélyi József, albíró Okolicsányi Gyula és Nigrovics Lajos, vámosmikolai járásbíró Nagy Antal, albíró Medgyessy Sándor, korponai járásbíró Libertiny József, albíró Szklárik Ernő, selmeczbányai járásbíró Hayder Antal, albíró Szlamka István volt.

Az 1875. évi XXXVI. t.-cz. a törvényszékek számát leszállítván, a selmeczbányai kir. törvényszéket beszüntették és a Hont vármegye területén fekvő községeket, Selmeczbánya városával együtt, az ipolysági törvényszékhez csatolták.

A bírák számát ekkor négyről hatra emelték. Az akkor áthelyezett bírák Vitális Mór és Sántha Ignácz. Horváth Miklóst 1877-ben Pintér Miklós váltotta fel.

A törvényszék vezetője 1887 óta *Helmbacher* Nándor, a ki az 1843. évben Nagyszőllősön született és jogi tanulmányait Pozsonyban végezte; alig huszonegy éves korában Pozsony vármegye esküdtje, majd gyámszolgabírája lett, később pedig, 1867-ben, ügyvédi irodát nyitott Pozsonyban. A bíróságok szervezése alkalmával, 1872-ben, a nagyszombati kir. ügyészség vezetésével bízták meg; innen Pozsonyba, majd pedig, 1876-ban, a pestvidéki ügyészséghez helyezték át, mígnem végül az ipolysági törvényszék elnöke lett. Helmbacher kiváló kriminalista; fiatalabb korában e téren irodalmi működést is fejtett ki és a budapesti jogászegyletben több felolvasást tartott. Az ipolysági kir. törvényszék.

A törvényszék ügyforgalma 1872-ben a következő volt: a polgári iktató 3186, a bűntető 990 számig haladt. A két törvényszék egyesítésekor, 1876-ban, a polgári iktató 8409-ig, a büntető 2102-ig haladt. A legutolsó, 1904. évi számadatok a következők: polgári per volt 197, váltó 510, kereskedelmi 9, a bűnvádi ügyek száma 617, melyhez még 237 felebbezett bűnügy járult. A telekkönyv forgalma 1872 óta megháromszorozódott; 1872-ben 3704, míg 1904-ben 9914 számot iktattak. A rendes perek javarészt birtok- és örökösödési perek; a kereskedelmi perek száma elenyészően csekély, minek oka abban rejlik, hogy a törvényszék területén kevés a kereskedelmi és ipari vállalat.

A járásbiróságok területi és népességi beosztását tekintve, legnagyobb az ipolysági járásbíróság, legkisebb a korponai. Az ipolysági járásbíróság magában foglalja az egész ipolynyéki és — egy község kivételével — az egész ipolysági járást, továbbá a báti járásból 26, a korponaiból 7 községet. A községek száma száztiz, 56.087 lélekkel. A vámosmikolai járásbíróság az egész szobi járásra és az ipolysági járás egy községére (Tésa) terjed ki; az ide tartozó harminczkét községben 31.866 lélek lakik. A selmeczbányai járásbíróság kerületéhez, Selmeczbánya városán kívül, a korponai járásból 8, a bátiból 6 község tartozik; a lakosság száma 27.966. Végül a korponai járásbíróság, Korpona városán kívül, a korponai járás huszonnyolcz községére terjed ki, mely területen 14.685 ember lakik. Járásbiróságok.

A területi és népességi viszonyoknak megfelelően az egyes járásbíróságok ügyforgalma, 1904-ben, a következő volt:

	Ipolysági	Korponai	Vámosmikolai	Selmeczbányai
Sommás perek száma	1128	336	753	804
Örökösödési ügyek száma . . .	475	119	321	230
Végrehajtási ügyek száma . .	1003	114	558	603
Büntető ügyek száma	996	432	467	642
Telekkönyv	—	2133	9250	2600

Jelenleg az igazságszolgáltatást a vármegyében a következők látják el: *Ipolysági törvényszék.* Elnök: Helmbacher Nándor; bírák: László Sándor, dr. Ráth Béla, Szalay Károly. Oravetz Béla, dr. Dabis Antal, Bodányi László, törv. bírák; Jabláncy Sándor albíró. — *Ügyészség:* dr. Lipcsey Ervin főügyészi helyettes, Czobor Miklós alügyész.

Járásbiróságok: 1. *Ipolyságon:* Kecskeméthy Géza bíró, Fekete Imre és Kollmann János albírák. — 2. *Vámosmikolán:* dr. Márton Ferencz bíró, dr. Kraicz Ernő és Szláby László albírák. — 3. *Selmeczbányán:* Liha Antal bíró, Flórián Gerő albíró. — 4. *Korponán:* Dutkó János bíró, dr. Holics Béla albíró.

Közjegyzőség a vármegye területén, az 1906. évig, kettő volt; az egyik Selmeczbányán, a másik Ipolyságon. 1906-ban az ipolysági közjegyzőséget kettéosztották, Ipolyság és Vámosmikola székhelylyel. Közjegyzőségek.

A vármegye területén harmincz ügyvéd működik, kiknek legnagyobb része Ipolyságon telepedett le. A kamarai beosztás szempontjából Hont vármegye a balassagyarmati ügyvédi kamarához tartozik. A vármegye lakosságát tekintve, átlag minden 4400 emberre jut egy ügyvéd. Ügyvédi kamara.

A vármegye egyik nevezetessége és látnivalója a *mária-nosztrai női fegyintézet,* a mely ily minőségében egyedüli az országban. A XIV. század második felében a Remete szt-Pálról nevezett szerzetesek voltak a helynek első lakói, a kik itt 1352-ben templomot és kolostort építettek. A mikor a szerzetet II. József eltörölte, a pálosok vagyonát a vallásalaphoz csatolták. Az épületeket és a hozzátartozó külsőségeket az igazságügyi kormány 1858-ban kibérelte, majd 1894-ben A márianosztrai fegyintézet.

megvásárolta a fegyház czéljaira. Az intézetet, 1858-ban, a paulai szt. Vinczérı nevezett irgalmas nővérek gráczi kongregácziójának adták át. Az irg. nővérek az igazságügyi kormánynyal kötött szerződés értelmében, az oda beutalt rab nők és fegyencznők szabadságvesztés büntetésének végrehajtását a törvénye értelmében eszközlik; az apácza-rend fedezi az intézet összes kiadásait, melyne ellenében haszonélvezi az intézethez tartozó földeket, használja a rabnők mur káját és minden egyes letartóztatott után naponként és fejenként 68 fillért ka az államtól. Az intézet vezetésével megbízott apáczák rendes száma negyvenkettő Ezeken kívül állami tisztviselőkként szolgálnak: dr. Gunda Antal ügynök, k a kincstár érdekeinek megvédésére alkalmazott állami közeg, — és dr. Bübe László orvos. Az intézetben a felügyeletet az irg. nővérek teljesítvén, a jelenle nyolcz számból álló fegyőrség csak a külső szolgálatot végzi. Az intézetet 1894-be kibővítették háromemeletes magánzárka-épülettel, melyben 183 zárka vaı továbbá külön kórházi épületet is emeltek. Az intézet befogadási képesség ötszáz személyre szól. Az 1904. év utolsó napján a létszám 359 volt, míg az egés évben 502 volt a letartóztatottak száma. 1858 óta 6694 egyént szállítottak a fegyintézetbe. A bűntények nemeire nézve legtöbben vannak közöttük a tol vajok: 48%. A vagyon elleni bűncselekmények miatt letartóztattak szám 54%-át teszi az összlétszámnak. Az ember testi épsége elleni bűnösök közöt előljárnak a gyermekgyilkosok 20%-kal. Életkorra nézve a 20—30 év közöttiel 43·5%-al szerepelnek, míg a családi állapot szempontjából a hajadonok vannal többségben, 53%-al. A letartóztatottak kézimunkát (varrás, himzés), továbbá kert és mezei munkát végeznek, a más munkára alkalmatlanok pedig tollfosztássa foglalkoznak.

Az ipolysági törvényszék fogházába 33 személy fér, téli időben azonbaı a létszám ennél nagyobb is olykor. Az 1904. évben 513 egyént szállítottak a fog házba. A járásbíróságok fogházaiban 418 egyén volt letartóztatva, úgy, hog az egész ügyészség területén 931-en töltötték a büntetésük idejét.

Kir. ügyészség. Az ügyészség forgalmáról a következő számadatok nyújtanak felvilágosítást feljelentés érkezett 1904-ben 705; nyomozást rendeltek el 301 esetben; vizsgá latot pedig 68 esetben; míg 17 esetben a vád képviseletét megtagadta az ügyész ség. Vádiratot 206 ügyben adtak be, melyből esküdtszék elé négy ügy tartozott Leggyakoribb bűncselekmények a lopás és a testi sértés.

Márianosztra — Fegyintézet.

KÖZEGÉSZSÉGÜGY.

A bányászattal foglalkozó népeknek, lakóhelyeik megalapításánál, nem mindég sikerült a kedvező, szelektől védett és a természet áldásaiban bővelkedő helyet megválasztani; így volt ez Selmeczbányával is. A város 500—730 méternyire a tenger színe fölött, lejtős, mély völgyben fekszik. Hazánk egyetlen városa sem épült ilyen meredek lejtőn; az alsó-utczai Erzsébet-kápolnától a szélaknai kapuig egy kilométerre száz méter az emelkedés; e rendkívüli emelkedésnek a sűrűn előforduló lágyék-sérvek, golyvák, szívbajok és tüdőlégdag létrejötténél nagy a szerepe. A kisebb munkáslakások, kertektől környezetten, a völgy oldalait foglalják el; a belváros azonban nagyon összeépült. Folyóvíz a város területén nincsen. A Selmecz patak a tavakból, csapadékokból és a csatornák szennyes vizeiből veszi eredetét. A város rendkivül vízszegény, mert a források vizeit az ércztellérek felfogják és a föld gyomrába vezetik. A kutak nagy része nem víztartó, csak a tavaszi és őszi esőzések alkalmakor szolgáltatnak vizet; talajvizekről pedig szó alig lehet, minthogy az egész terület dombos, lejtős, a csapadék gyorsan lefut. A város leirása.

Dr. Schwartz Ottó a bányászati és erdészeti főiskola tudós tanárának harminczhét évi megfigyelései alapján, Selmeczbányán az éghajlati viszonyok következőleg alakulnak: a közép hőmérsék 7·34° C; túlnagy hideg, vagy rendkívüli meleg nincsen; harminczhét év alatt a legnagyobb meleg 32° C és a legnagyobb hideg — 18·2° C volt. A tél tartós, de enyhe; a nyár is kellemes. A klima általában hűvösnek mondható. A zéróra redukált légnyomás évi középértéke 708.2. A legcsekélyebb légbeli ingadozások júliusra és a legnagyobbak deczemberre esnek; így tehát Selmeczbányán a legderültebb hónap július és a legborúsabb deczember. A levegőnek vízgőztartalma nyáron át háromszorosát adja a január havinak és így a nyári egy órai eső több csapadékot ád, mint a téli, egész napon át tartó eső, vagy havazás. A viszonylagos nedvesség évi középértéke 75·6; a levegő ily mérvű nedves voltának okát a város magas fekvésében leljük. A csapadék évi középértéke Selmeczbányán 876 milliméter. A csapadékos napok átlagos száma 120, ezek között 27 havazó nap. Zivatart évente átlag 18-at észleltek. Az itteni szelekkel rendesen ellenkező irányuk van; a keleti, délkeleti és déli irányt követik. A villámok is legtöbbnyire a város keleti oldalán levő új főiskolai épületek villámhárítóiba csapnak. A város belső részét a környező hegyek védik a villámcsapásoktól. A jégeső a város területén ritka. Éghajlati viszonyok.

Selmeczbánya és külutczáinak földrajzi fekvését és éghajlati viszonyait tekintve, a közegészségre kedvezőknek mondhatók. A napi és évszaki meleg-ingadozások csekélyek és a légnyomás ingadozásai is jelentéktelenek. A gyakori esőzések a levegőben szállingó fertőző anyagokat lecsapják, minek következtében Selmeczbányán a ragályos kórok kellő talajra nem is találnak.

Selmeczbánya 16.000 holdnyi, jobbára fenyvesekkel befásított erdőterületen fekszik. Közegészségi szempontból nagy horderejű ez a körülmény A Felső-Róna külutcza évek óta jól ismert üdülőhely. A telep, gyönyörű fenyves erdőtől környezve, 700 méter magasan fekszik a tenger színe fölött. Hodrusbánya kül-utczában nehány év óta szintén állandóan nő a nyaraló közönség száma. Üde, balzsamos, a szervezetre fölfrissítőleg ható ez a légkör, a fenyveserdők illata és ózondús levegője tölt itt ki minden zúgot. Nyaralótelepek.

A közegészségügyi kívánalmaknak azonban a selmeczbányai építkezések, általában véve, távolról sem felelnek meg. A bányásznép a lakóházait zöld, kövesedett andezitből és andezit-sziklatalajra építette és építi ma is, mely kőzetnek vizetfelszívó és vizettartó tulajdonsága miatt az ilyen épület falai nedvesek. Nedvessé teszi a nép lakóházait az is, hogy a házak nagyon meredek lejtőn épül- Lakásviszonyok.

tek és így legalább a hátulsó főfal egy része a földbe van sülyesztve; de meg az is hogy az építésre fölhasznált kőanyagot, mész helyett, agyagos homokból össze állított habarékkal kötik meg, mely a levegőt nem bocsátja át. A mult századokbó maradt belvárosi nagyobb épületek lépcsőházai szűkek, sötétek; a falazat eg része nedves; a lépcsők nagyon meredekek, a házak egymáshoz épültek és lakószobák boltívesek. Valószínű, hogy a rossz lakásviszonyok és az évszázadoko át fogyasztott egészségtelen ívóvíz, a czélszerűtlen és hiányos táplálkozás, valamin a pálinka mértéktelen élvezete hatott az itteni nép testi és szellemi fejlődésére ol bénítólag, hogy a szélaknai bányahivatal alá tartozó bányaműveleteknek é fémkohászatnak jelenleg 2815 altisztje és munkáslétszáma mellett, 119 nyomo rékot, angolkórost és hülyét tart el a munkások társládája.

A belvárosban és a külutczákban összesen 2126 lakóház van, ezekben 457 lakás, 6721 szobával. A lakott 4208 lakásban 6185 szoba van, egy szobára 2· lakó esik.

Élelmezés. A közvágóhíd 1878-ban épült; vágókamrája modern berendezésű: 8—1 marhát egyszerre vághatnak le benne és vízvezetéke bő mennyiséggel látja el helyiségeket. A talaj csatornázva van. A szennyes víz és vér a vágóhíd mellet elfolyó Selmecz-patakba ürül. A külutczákban négy magán-vágóhíd van, melye vizsgázott húslátók felügyelete alatt állanak. Selmeczbányán és a külutczákba évente 706.189 kilogramm hús a fogyasztás, melyből a 16,375 lakosra fejenkén 43·1 kg. évi fogyasztás esik.

Selmeczbányán tejszövetkezet nincsen; 450 tehénistállónak körülbelül 100 fejőstehene látja el tejjel a lakosokat. Fejenként és évenként egy-egy lako megközelítőleg 109·9 liter tejet fogyaszt.

Az élelmezés terén az első helyet az »ágostai evangelikus liczeum élelmezője követeli magának és méltán, mert kétszáz tanuló számára nyújt olcsó étkezés Az ország kevés városában gondoskodnak a középiskolák szegénysorsú diákjairo oly mérvben, mint Selmeczbányán. Az evangelikus liczeum élelmezőjén kivi a piaristák állami katholikus nagygimnáziumának az élelmezője is gondoskodi nehány tanuló olcsó ellátásáról.

Népesedési mozgalom. Selmeczbányán a népszaporodás rohamos haladást nem mutat. A mult száza első felében népesebb volt a város, mint ma: 1828-ban 18,464, 1842-ben 19,21 lakosa volt; ez időtől a népesedés mindinkább hanyatlott, úgy, hogy 1869-be már csak 14,029 volt Selmeczbánya lakosainak száma. Azóta némi gyarapodás tüntetnek fel az adatok, de ma is csak 16,875 lelket számlál a város.

A születések és halálozások közötti különbözet eléggé kedvezőnek mondható az 1891—1900. évekre Selmecz-Bélabánya, a születésnél 36·23, a halálozásn 31·02 és a szaporodásnál 5·21 pro mille arányszámmal szerepel a statisztik kimutatásban.

Fertőző kórok. A fertőző kóroknak, járványoknak Selmeczbányán nincsen kedvező talajul Az 1832-ik évtől föllépett kolera is csak szórványosan pusztított, holott a szom szédos falvakban a járvány ugyancsak bőven aratta áldozatait.

Ha azonban a fertőző betegségekkel a gümőkórt együtt kimutatjuk, mint az az orsz. statisztikai hivatal teszi, akkor nagyon elszomorító adatokat nyerünk vagyis Selmeczbánya ez esetben a 24 törvényhatósági joggal fölruházott váro Budapest és Fiume között 27·75 %-al a legelső helyre jön, azután Budapest köve kezik, 27·19 %-al; az országos arányszám 24·55% szintén igen magas. Selmec bányán tehát öt évi átlagban 10,000 lakos közül 65-en halnak el güm kórban, vagyis a halálokok 22%-a gümőkóros alapú; az ország kvótá 14—15 %.

Gyermekhalandóság. A gyermekhalandóság legelszomorítóbb adata a halál statisztikájának; le több a hét éven alól elhalt gyermek: öt év átlagában az összes halálozásokna 41·97 százaléka. A halálokok javarésze bélhurut.

E magas gyermekhalálozási százaléknak egyik főoka az, hogy az anyák nag része gyári munkába jár és a gyermeket idegenek gondozzák.

Tájkórok és helyikórok. Az általános egészségügyi viszonyok ismertetése alkalmával Selmeczbánya és vidékén első sorban a tájkórokat kell figyelembe vennünk. A *bányászaszá* (anchylostomasis), a dr. Tóth által létesített fokozott tisztasági rendszabályo következtében ma már csaknem teljesen kipusztúlt, holott 1881-ben még a F rencz József-akna munkásainak 92%-a és a Zsigmond-aknának 85%-a volt be féreggel fertőzve.

Az ólomgőzöknek a légző és emésztőszervekbe jutása a munkásnál kólikát, a végtagok reszketését és a feszítő izmokban hűdéses állapotot, végre teljes munkaképtelenséget okozhat. Dr. Tóth számos kisérleteivel kimutatta, hogy az ólomgőz, ólompor az üzemhelyiségek falazatára, az azokban elhelyezett összes berendezésekre, a talajra, a munkások ruházatára lerakódik, azt a munkás belélegzi és a szennyezett kézzel érintett tápszerrel a gyomorba viszi. A kellő óvóintézkedések azonban ezt a veszedelmet is elhárították. A kohómunkások között 1895-ben 241, 1900-ban 100, 1905-ben már csak 7 ólommérgezési eset fordúlt elő.

A pajzsmirigy túltengése Selmeczbányán gyakori betegség. A golyva az itteni lakosság egy %-át támadja meg ; duzzadt nyak és a pajzsmirigy kisebb-nagyobb túltengése a lakosok legalább 3 %-ánál fordúl elő.

A veleszületet butaság különféle válfajaival, az embernek e korcsszülötteivel lépten-nyomon találkozunk; 212 e szerencsétlenek száma, kiknek egy része a bányatársláda és a másik része a város kegyelemkenyerén tengődik. A lakosok számához viszonyítva 1000 lakos közül 13 a kretin és idióta ; ez arányszámba nem foglaljuk azokat, kik fogyatékos értelmiségüknek megfelelő és kevés önállóságot szükséglő kisebb munkát végeznek.

A sérvbetegek száma Selmeczbányán oly nagy, hogy e testi fogyatkozást méltán sorozhatjuk az itteni endemikus betegségek közzé. Az ismert kórnemző okok mellett fölemlítendő, hogy a belváros lakóházai 200 méternyi emelkedésen helyezkednek el ; a mint a lakás küszöbét elhagyjuk, már partot mászunk ; a bányamunkások ezenkívül még a létrákon való bánya be- és kijárásnál fejtenek ki nagyobb izomerőt. A sérvekről pontos összeírást összeállítani nagyon nehéz. 2815 bányamunkás között 51 sérvkötőt osztanak ki évenként ; miután a bányamunkások az összes lakosságnak egy hatodát teszik, 16,375 lakosra legalább 300 sérvest kell vennünk.

A ferde csontrendszerű, angolkóros törpe nyomorékok nagy számát tekintve, e betegséget is a gyakoribb helyikórok közé sorozhatjuk. Az 1904—905-ik tanévre kiírt 2269 elemi iskolaköteles gyermek közül 94 nem látogatja az iskolát ; ezeknek tekintélyes része fejlődésében visszamaradt, angolkóros nyomorék. Joggal nevezi némely szerző e kórt a szegények betegségének. A sok angolkóros esetet Selmeczbánya vidékén a mult idők mostoha közegészségügyi viszonya, a szülők satnya testi szervezete és az iszákosság szülte.

Egészségügyi személyzet.

Selmecz-Bélabányán és a külutczákban az egészségügyi teendőket jelenleg öt bányakincstári és két városi orvos látja el. Van ezenkivül a város területén : egy állatorvos, két gyógyszerész, két gyógyszerészsegéd, két gyógyszerészgyakornok, a városi kórházban négy ápoló apácza, egy világi ápolónő ; a bányakórházban két ápoló, egy ápolónő, tizennégy szülésznő, öt beteglátogató és négy többé-kevésbbé képzett magán betegápolónő..

A bányamunkásokat a bányatárspénztár látja el orvossal, gyógyszerrel és kórpénzzel ; egyúttal a nyugbéres munkások, a munkások családtagjai és a kegydíjasok részére is gondoskodik orvosról. A városi szegényalapok, az országos öt százalékos betegápolási alap, a betegsegélyző pénztárak, az orsz. gazd. munk. és cselédpénztár, továbbá a nagyobb iparvállalatok mindnyája, a betegek ellátása terén lelkiismeretesen megfelelnek a hivatásuknak.

Kórházak.

A belvárosnak három kórháza van ; a nyilv. jelleggel felruházott városi kórház, ezzel kapcsolatban, kiegészítő részként, egy járványkórház és a bányakórház.

A városi kórház legnagyobb valószínűséggel, már az Árpádok alatt is fennállott. Béla király a városban a Caducitas alá került hagyatékok egyharmadát a nyomor enyhítésére, betegség, ragályban szenvedők menedékhelylyel való ellátására rendelte fordítani. 1391-ben már a városi kórház »Xenodochium et hospitalae sctae Elisabetae« elnevezés alatt fordúl elő. A kórháznak nemcsak saját kiterjedt mezőgazdasága, hanem egyéb jövedelmei is voltak : harangdíjak, perselyadományok, a bányatársaságok, kamara deputátumai ; a mészáros-czéh a beteg marhákat a kórháznak ajándékozta és a többi városi szegény között ingyen mérette ki. A kórház és menház felügyeletét gondnokokra bízták, kik 1275-től — a Dominikánus-rend behozatalától — a XV. század közepéig kizárólag a rend tagjaiból kerültek ki ; valószínűleg a betegeket is ők ápolták. A jelenlegi városi kórházi épület a szomszédos házak közé ékelve és azokkal összeépítve, 1790-ben került a város birtokába ; régi úri lakás volt, kórházi czélra még nagyobb átalakítás árán sem felelne meg. Az épületnek egyemeletes kiemelkedőbb részében a járásbíróság

van ; a hátulsó eldugott földszintes helyiségben van a kórház. A kórháznak hat kisebb-nagyobb kórterme közül egy szobát a nő aggápoltak foglalnak el ; a férfi aggápoltak, a férfibetegek közé vannak beosztva, részükre külön helyiségről kellene gondoskodni, annál is inkább, miután e czélra saját alapítványaik vannak. 1508-ban már a városnak a kórházon kívűl »Herbergje« is volt az elhagyott hajléktalan szegények ellátására. A városi kórháznak a kórtermeken kívűl, műtétekre berendezett orvosi rendelő szobája, továbbá két kis czellája elmebetegek megfigyelésére, fürdőszobája és halottas kamrája van ; az ápoló nővérek részére lakás, konyha és az ehhez megkívántató helyiségek. A folyosó zárt, széles, de fűtetlen. A szellőztetés az ablakok és ajtók útján történik. A cserépkályhák kívülfűtők. Van a kórháznak saját vízvezetéke és házi csatornája. Az összes helyiségekben példás a tisztaság és rend. A kórházakban 36 ágynak van helye, szükség esetén azonban negyven beteget is elhelyezhetnek benne.

A járványkórháznak három kórszobája van 15 beteg számára. A szellőztetés az ablakok és belülfűtő cserép-kályhákon át történik. Az utolsó öt év betegforgalma átlagban 18 ; e számot az 1901-ik évi vörhenyjárvány emelte ily magasra.

A város a XVII. és XVIII-ik századokban uralkodott pestisjárvány idejére külön Lazaretumot rendezett be a Lazaret-sírkertben.

A városi nyilvános jellegű kórháznak és a járványkórháznak 1900—1904-ig, tehát öt év alatt, együttes évi átlagos betegforgalma 202 volt.

A kórház fekvőbetegforgalma évről évre emelkedik, míg 1900-ban csak 190, addig 1904-ben már 249 volt az ápoltak száma. A két kórházban a rendelést a két városi orvos végzi ; a betegek ellátását és ápolását a Paulai szt. Vinczéről nevezett rendbeli nővérek teljesítik.

A magyar kir. bányakórház, 1750 körűl, lakóháznak épűlt. Nagy kertben szabadon fekszik ; hátránya, hogy a legnagyobb kórszoba két ablakának közelében a szomszédos telek istállója és szemétgödre van, a mely különösen nyáron át a szoba levegőjét fertőzi ; még ennél is nagyobb hátránya e kórháznak, hogy használati vize, fürdője nincsen. A szellőztetés ablakokon át és köpönyeges kályhák útján történik. Az összes helyiségek padlóját beton fedi. A kórháznak két nagyobb és három kisebb kórterme van, melyekben pusztán bányamunkás férfibetegeket helyeznek el ; rendelő-szobája egyúttal műtétek végzésére is szolgál.

Ezeken kívűl egy megfigyelő-szoba, halottas és bonczoló-szoba, továbbá az ápolók és kifőzőnő részére lakás, konyha és egyéb gazdasági helyiségek vannak a kórházban. 30—35 beteg talál itt helyet. 1900—1904-ben öt év alatt az évi átlagos betegforgalom 242 volt.

Gyógytárak. A belvárosban két reáljogú és a Hodrusbánya-külutczában egy kézi gyógytár van. A mult századokban a gyógyszertár a város tulajdona volt, a gyógyszerészeket is a város díjazta ; így például egy 1564. évi tanácsülési jegyzőkönyvben olvasható, hogy »egy Burghardt nevezetű gyógyszerészt a tanács 2 frt heti díjazással alkalmazott«.

Fürdők. Selmeczbányának modernebb fürdője, melyben a közönség gőz-, kádfürdőt és egyúttal hidegvízhasználatra berendezett fürdőhelyiséget is találjon, nincsen. A város alsó részén van terjedelmes kert közepén fürdőtelep ; a nagyobb fürdőházban öt fürdőszoba, a kisebbikben három kabin van, összesen 10 káddal. A telepen ezenkívűl kisebb méretű uszoda is van. A bányatelepek legtöbbjén megfelelő fürdőberendezés áll a munkások és családtagjaik rendelkezésére. Az Istenáldástáró alatt, a Rónahegy tövében, nagyobb kiterjedésű, 22 méter mélységű tóban a hölgy- és férfiközönség részére külön uszodákat rendeztek be.

Tanintézetek egészségügyi berendezése. A bányászati és erdészeti főiskolának az utolsó öt év átlagát véve, évenként 306 hallgatója van, kiknek három díszes, palotaszerű, a modern kívánalmaknak minden irányban megfelelő, tizenöt tágas tanterem áll rendelkezésükre. A tizenöt terem köbtartalma 6536 m., s így egy-egy főiskolai hallgatóra 23·3 m. jut. Az összes helyiségek vízvezetékkel vannak ellátva. Az épület kifogástalan tisztántartásával külön szolgaszemélyzet van megbízva. Ivóvizet az erdészeti és új bányászati főiskola épületeinek a botanikus kertben lévő, lakott helyektől távoleső, két kút szolgáltat, melyeknek egyike 18 m. mély. Iveket lehetne betölteni a közegészségügyi szempontból hasznos és czélszerű berendezések leírásával, melyekkel főiskolánk méltán dicsekedhetik ; helyt kell azonban adnunk a többi tanintézet hygienájának is.

Az ágost. ev. lyceum egy méternél alig szélesebb folyosóival, az első és második emeletre felvezető meredek lépcsőzetével s több mint 400 deák részére szolgáló szűk tantermeivel — fejenként 4·7 m³ térfogat jut — a közegészségi kívánalmaknak nem felel meg. A róm. kath. kir. nagy-gimnázium épületének alapkövét 1275-ben kolostor czéljaira a domonkos-rendű barátok tették le. Épületét nagy kertek körítik ; udvara tágas, az óraközöket a deákság itt tölti, zivataros időben a zárt tágas folyosókon. Az öt évi átlagban fölvett 141 deák hat tanteremben van elosztva. A tantermek elég tágasak ; egy tanulóra 7·4 m³ levegő jut. Az épület elavult, s falai helyenként nyirkosak, miért is iskolai czélra jelen állapotában nem alkalmas. A »Kolos-intézet«-ben elhelyezett kath. polgári leányiskolában a tantermek szűkek, noha az épületet nehány évvel ezelőtt teljesen átalakították ; itt egy-egy növendékre 3·6 m³ levegő jut.

Az ev. polgári leányiskola a templom szűk udvaráról nyíló emeletes lakás egyik külön nyíló boltíves termében van elhelyezve ; a 7 növendék mindegyikére külön-külön 20 m³ levegő jut. A helyiség iskolai czélra alkalmatlan.

A bánya-altisztek képzésére szolgáló m. kir. bányásziskola helyiségének berendezése általában véve helyes és hygienikus szempontból alig esik kifogás alá. Egy-egy bányatanulóra 8·6 m³ térfogat jut.

A róm. kath. elemi fiúiskola minden oldalról szabadon álló épület, tágas lépcsőházzal és kényelmes lépcsővel ellátott kétemeletes épület. 1900-ban átalakították. Az öt tanterem térfogata 796 m³; a 351 elemi iskolás tanulóra fejenként csak 2·78 m³ levegő jut. Ugyanez iskolaépület földszintjén van a város által fentartott felső óvoda; itt 80 óvodai gyermekre fejenként 2·66 m³ levegő esik.

A róm. kath. elemi leányiskola a Kolos-intézetben van elhelyezve óvodával együtt ; mindkettőnél szűkek és megfelelőtlenek a termek.

Ehhez hasonlók a viszonyok a többi iskolában is, úgy, hogy nemcsak a középiskolák, de a belváros területén lévő összes elemi iskolák helyiségei szűkek ; szabad térről, hol a tanulóifjúság és elemi iskolás gyermekek az óraközökben szabadon mozoghatnának, nincsen gondoskodva ; az ablakok nyílásai a legtöbb esetben szűkek, a padok nem mindenütt a kellő irányból vannak megvilágítva, szűkek vagy túltágasak. Állandó szellőztetés nincs, csakis az ajtók és ablakok nyitása útján történik az. A fűtés az összes iskolahelyiségekben belülfűtő, helyenként még kívülfűtő kályha útján is történik. A belvárosi iskolák világító gázzal, a külutczákban petroleumlámpákkal vannak megvilágítva. Vízvezetéke pedig egy iskolának sincsen.

A belváros elemi iskolái közül tehát alig mutathatnánk csak egyre is, mely a közegészségügyi kívánalmaknak minden tekintetben megfelelne.

Bélabánya testvérváros és a külutczák iskoláiban, sajnos, ugyanilyenek, sőt még kedvezőtlenebbek a viszonyok.

Az iskolákéinál sokkal czélszerűbbek az iparvállalatok helyiségeinek egészségügyi berendezései. Levéltárunkban több helyütt találjuk nyomát annak, hogy Selmeczbányán már évszázadokkal ezelőtt a munkásnép és iparosok egészségének megóvásánál nemes missziót végeztek a czéhek. A czéhmestereknek egyik főfeladatát a műhelyek tisztántartása és az abban dolgozók egészségére való felügyelet képezte.

Iparvállalatok egészségügyi berendezése.

Az iparágak közűl elsősorban a bányászatot illeti az elismerés. A bányászat teremtette meg Selmeczbányát s vele együtt az itt jelenleg honos iparágakat. Városunk közönsége a bányakincstárral szemben hálára van kötelezve, hogy bányáit az ezüst árcsökkenése szülte nehéz viszonyok között is üzemben tartja, s ezáltal a város létét, jövőjét biztosítja, a lakosságnak kenyeret ad.

A bányászat és kohászat egészségügyéről már megemlékeztünk, itt még csak a bányák friss levegővel való ellátásának módjára szorítkozunk.

A bányaigazgatóság a bányák kifogástalan szellőztetésére mindig kiváló gondot fordított. A bányák szellőztetését illetőleg korszakot alkotott a bányavizek levezetése czéljából 1748-ban megkezdett 10,520 m. hosszú Ferencz császár-altáró és az 1782-ben megkezdett 16,334 m. hosszú II. József-altáró megnyitása ; ez időtől kezdve a munkások egészségi viszonyai szemlátomást javúltak.

Selmeczbányán a bányák szellőztetése természetes úton történik, vagyis azon áramlat folytán, melyet a kül- és bányalevegő-rétegek hőmérsékletének különbségéből származó légnyomás hoz létre. Egyes munkahelyek szellőztetésére a szükséghez mérten időnként kézi ventilátorok és szellőztető dobok alkalmaz-

tatnak. Nagyobb czentrifugális ventilátorok alkalmazása az itteni bányákban nem vált szükségessé, csak a Pjerg-aknában találunk egy Körting-féle vízsugár szeleltetőt, a mely óránként 1000 m³ levegőt szolgáltat. Az erővíz mennyisége óránként 4—5³, esése 70 m.

Minden munkatelepen fürdő-helyiség van és gyülekező-terem, ezen utóbbiak rendeltetése, hogy a munkások ott magukat kipihenjék, ruhát váltsanak és lehüljenek ; téli időben a bánya- és küllég közötti különbözet 30—40⁰ C-t is kitesz.

A bányászattal való foglalkozást laikusok, kik a viszonyokkal nem ismerősek, az egészségre kártékonynak tartják, pedig olyan munkások, kik kedvezőbb anyagi viszonyok között kellőleg táplálkoznak magas kort érnek el.

A bányászat és fémkohászat mellett városunk legjelentékenyebb iparága a szivargyártás. Közegészségi szempontból véve, a gyártelep tisztántartására kiváló gondot fordítanak. Szállongó dohánypornak a munkahelyiségekben nyoma sincs. A munkatermek minden egyes pontja tágas ablakokkal, télen át a reggeli és esteli munkaórákban Auer-égőkkel felszerelt gázzal kifogástalanul meg van világítva. A gőzfűtés egyúttal a mesterséges szellőztetést közvetíti ; ezenkívül még külön szellőztető kémények is vannak. Az 5 nagy munkaterem térfogata 10·270 m³ s így a jelenleg alkalmazásban lévő 834 munkás mindegyikére fejenként 12·31 m³ levegő jut. Ivó- és használati vizet a telep udvarán lévő kút kellő mennyiségben szolgáltat.

Ehhez hasonló czélszerű berendezésű a város másik két nagyobb gyártelepe, a kötőgyár és a czipőgyár is.

Mindhárom gyárnak saját orvosa van. A tisztaságra és a hulladék eltakarítására a gyárak igazgatósága kiváló gondot fordít. — Hátránya e nagyobb gyári iparágaknak, hogy városunkban a csecsemők és kis gyermekek egy része az anyai ápolást nélkülözni kénytelen, mert e gyárak jobbára női munkásokat foglalkoztatnak.

A kisebb iparvállalatok : szabó, czipész, asztalos, pékek és hentesek dolgozó műhelyei, a tanonczok éjjeli nyughelyei kevés kivétellel sok kifogás alá esnek ; nincsenek ugyanis kellőleg tisztán tartva és szellőztetve ; nagy bennök a por, kevés a belégzésre alkalmas levegő.

A vegyeskereskedések, különösen a szatócsüzletek egy része, alig 40—50 m³ térfogatú, szűk, nedves szobácskákban nyer helyet, hol minden kigondolható élelmi czikk van fölhalmozva, egyúttal — tisztelet az egyes kivételeknek — porral vastagon bevonva.

A mi a Selmeczbányán honos iparágaknak az egészségre, a testi szervezetre való befolyását illeti, első helyen a bányászattal, mint városunknak legfőbb iparágával kell elszámolnunk.

Valószínű, hogy már a mult századokban a czélszerűtlen lakásviszonyok, s az ivásra használt rossz bányavizek vetették meg alapját az itteni bányásznép testi elsatnyulásának és részben szellemi fogyatékosságának is ; hozzájárulhatott még ehhez a hiányos táplálkozás, de különösen a pálinka mértéktelen élvezete. Figyelembe veendő azon körülmény is, hogy a bányászat és kohászat hygienája egészen új keletű ; a munkások egészségének megóvására a tudományos kutatások útján megállapított egészségügyi berendezések csak a legutóbbi években hódítanak tért.

Sok évnek kellett eltelni, míg a tudományos kutatások beigazolták, hogy a bányamunkások vérszegénységét nem a bányamunka, hanem a bélféreg okozza, az ólommérgezés különféle tüneteit pedig az ólomnak a szervezetbe való hatolása szűli. Munkásainknak eme két legveszedelmesebb kórját a munkahelyiségeknek hygienikus berendezése s a munkásoknak saját jól felfogott érdekükben testük és ruházatuk gondozása, tisztántartása, reméljük, mindenkorra eltüntették.

A dohánygyári munka sem egészségtelen. A szárító helyiségekben kissé magasabb hőfok van, mint a mennyit az emberi szervezet megkiván, de a munkások szívesen dolgoznak itt, s a megbetegedés közöttük nem gyakoribb, mint a többi munkahelyiségekben dolgozóknál.

Nagyobb óvatosságra int a kötőgyári munkások egészségi állapotára való felügyelet. A gyapjú- vagy pamut-fonál a feldolgozásnál ugyanis porlik. A köhögésre hajlammal bíró munkásnőket e gyári munkából rögtön el kellene bocsátani. — A czipőgyártás, a munkások egészségére nagyobb veszélylyel nem jár, legfeljebb a gépek és éles eszközök szülte sérülések elől kell védekeznie a munkásnak.

— A kisebb iparágaknál leginkább a nem kellően tisztán tartott szűk helyiségek esnek kifogás alá és okoznak különféle kórokat.

Himlőoltás. Kuruzslás.

A himlőoltás és újraoltás városunk területén a törvényben előírtak legszigorúbb betartása mellett a hatósági orvosok által foganatosíttatik. A kuruzslás Selmeczbányán nem dívik. Kisebb csúzos bántalmaknál és az itteni hegymászás szülte izom-megerőltetéseknél, a massagenak azt a legegyszerűbb nemét, a mit kenésnek nevezünk s a mit egy-két javasasszony városunkban elég jó eredménynyel végez, kuruzslásnak nevezni nem lehet. Igy van ez a hidegvíz alkalmazásával is. Minden orvos, a hol szükségét látja, alkalmaz hidegvízgyógymódot ; a közönség egy része azonban gyermeksége óta a lepedőbe való burkolást, hidegvízzel ledörzsölést annyira megszokta, hogy e nélkül el sem tudna lenni ; saját maga által alkotott módszer vagy Kneip páter előírása szerint végezteti a kúrát azzal, a ki közelében van, olykor saját kárára. Az ilyen szolgálatot kuruzslásnak szintén nem lehet tartani. A gyermekkitevés városunkban ritkaságszámba megy.

Gyermekek ellátása.

A város tanácsa részéről már évekkel ezelőtt megindúlt a mozgalom, hogy az elhagyott és szülőtlen gyermekek részére otthon emeltessék. A lelenczügy most is állandóan napirenden van, bölcsőde, gyermekmenhely létesítése kilátásba van helyezve, ez ideig azonban még eredményhez nem vezetett.

Miután városunkban a gyári munkára utalt anyák nincsenek abban a kedvező anyagi helyzetben, hogy kisdedeik gondozását lakásaikon megfelelő ápoló kezekre bízzák, Selmeczbányán egy bölcsőde létesítése valóban égető szükség. A czélszerűtlen és hiányos táplálkozás következtében a gyermekek egy része már az egy éves kor elérése előtt elpusztul ; más részét pedig az angolkór teszi nyomorékká.

A város törvényhatósága az árva és elhagyott gyermekek megmentésére nagy áldozatot hoz. Állami menhelyeken évenként átlag 40 hét éven alóli gyermeket helyez el, kiknek ellátása 4800 koronába kerül, ezenkívül 13 hét éven felőli gyermek ellátásáért fizet még a város az államnak és helyben 30 gyermek eltartásáért magánosoknak.

Az árva- és szeretetház kérdésének megoldását, kapcsolatosan lelenczházzal, szegényházzal, népkonyhával, a városi tanács állandóan napirenden tartja. — A munkálatok, tanácskozások folyamatban vannak ; noha a szeretetház jelenlegi alapja 72.454 korona 83 fillér, a terv megvalósítására még nem elegendő.

Szegényügy.

A városra a szegényügy rendezése oly nagyobb anyagi terhet ró, hogy a segélyezések szigorú ellenőrzés mellett csak szűkebb keretben mozoghatnak. Ennek ellenére 1905-ben 17,885 korona 94 fillért fordított a törvényhatóság szegények, árvák és elhagyott gyermekek segélyezésére.

Népkonyha, leveskiosztó-intézet városunkban nincsen, pusztán a Paulai Szt. Vinczéről czímzett szatmári irgalmas nővérek kapui vannak nyitva a szegények részére, hol a Szt. Antal perselyében gyüjtött filléreken levest és egyéb ételneműt osztanak ki.

A római katholikusok, ágostai evangelikusok és az izraeliták három nőegyletének választmánya nagy buzgósággal végzi magasztos tisztjét.

A Gyermekbarátegylet közel negyven év óta szolgálja városunkban a szegény gyermekek ellátásának ügyét. Jelenleg a Gyermekbarátegylet tevékenysége abban összpontosúl, hogy a gyüjtött alapvagyona kamataiból és a tagdíjakból egyelőre negyvenöt szegény iskolaköteles fiúgyermeket ruház fel karácsonyra.

A Vöröskereszt-egylet selmeczbányai választmánya az alapszabályok értelmében közel huszonöt éve működik városunk területén áldásosan. Az évi tagdíjak 40 százalékával a központot segélyezi, 60 százalékával pedig, továbbá a megtakarított alapvagyon kamatjövedelmével helybeli szegény betegeket és a segélyre szorúlt elaggott munkaképtelen lakosokat segélyez.

Az egyházak kezelésére bízott alapokból — a rendelkezés szerint — több városi szegény részesül segélyben. A bányaigazgatóság is minden irányban törekszik a segélyre szorult bányamunkások családtagjainak nyomorán a jótékonysági alapból enyhíteni.

Sem a város közönségének, sem az első fokú közegészségügyi hatóságnak a talált fogyatékosságokért szemrehányást nem tehetünk ; hisz ezek mindent elkövetnek, hogy a város egészségügye a tökéletesség felé közeledjék. Ámde a lépten-nyomon jelentkező egyéb kulturális követelmények korszakában, a város jelen súlyos anyagi viszonyai közt annyi teher nehezedik a város törvényhatóságára, hogy alig képes azokat elviselni. A szükséges berendezések elodázását tehát nem mulasztás, nem is közöny, hanem a város szegénysége szüli.

IRODALOM, TUDOMÁNY, MŰVÉSZET.

Művelődéstörténeti visszapillantás.

Tatárok, törökök és husziták vad hordái dúlták fel Hont vármegyét; nyomukban tűz, vér és romok keltek a tudományos élet nagy kárára. A pusztító csapások nem kímélték meg a szentegyházakat és a kolostorokat sem. Igy esett áldozatul a sági prépostság is, hiteles helyi okleveleinek nagy részével együtt. A mi az oklevelekből megmenekült, az a Palásthy család érdeme, mely család az oklevéltár egy részét megóvta a megsemmisüléstől. Ugyanazokban a gyászos emlékű időkben pusztultak el a zebegényi benczés apátság és a bozóki prémontrei prépostság. Kétségtelen, hogy a vármegye e monostoraiban — miként hazánk többi kolostoraiban is — sokat írogattak a jámbor szerzetesek; de műveikből semmi sem maradt reánk. E jelenség oka az, hogy irodalmunk régibb emlékeit oly helyeken kell keresnünk, a melyek az ellenség támadásaitól védett helyen feküdtek vagy a honnan biztos helyre vihették íróik a szellemi kincseiket. Ezek az okok magyarázzák azt, hogy Hont vármegyében az irodalom régibb emlékeire alig akadunk, mintha csak a szüntelen csatazajban a szellemi élet megbénult volna.

A mióta azonban a fegyverek zaja lecsillapult, komoly szellemi munka váltotta fel az öldöklő pusztítást. E munkában éppen olyan buzgósággal vettek részt Hont vármegye férfiai, mint a milyen vitézül harczoltak őseik évszázadokon át a nemzeti ideálokért. Már a XVI. század végén találkozunk báró *Balassa* Bálinttal, kinek szerelmi dalait a nemzeti költészet gyöngyei közé sorozták. Az 1700-as évek elején indítja meg *Czvittinger* Dávid magyar irodalomtörténetét; alig valamivel később *Walaszky* Pál ír rendszeres magyar irodalomtörténetet.

Hont vármegyének igazi büszkeségeit azonban csak az újabb korban találjuk. Ezek közül kimagaslik *Fehér Ipoly* Kálmán, a pannonhalmi szent Benedek-rend tudós főapátja, a történelem, vegytan és természettan egyik leghivatottabb írója. A vármegye szülöttje *Ipolyi* Arnold is, a nagytudományú püspök, a ki ugyancsak a történetírás és régészet terén szerzett hervadhatatlan babérokat. Báró *Nyáry* Albert történelmi és heraldikai író; báró *Nyáry* Jenő kiváló régészeti szakíró; *Kubinyi* Ferencz, a régiségbúvár és történész; *Ivánka* Imre, a honti közélet kiváló szereplője; *Érdy* János, a kitünő archeologus és történetíró; *Rajner* Lajos prímási helynök, *Lányi* Károly és *Baltik* Frigyes, ág. ev. püspök, egyházi írók; báró *Kaas* Ivor az országos hírű publiczista; *Matunák* Mihály kiváló történész; *Kámory* Sámuel orientalista és bibliafordító; *König* Mór apátkanonok, a nyelvtudós; *Bauer* János és *Ordódy* Lajos gazdasági szakírók; *Schenek* István vegyész; *Russegen* József lovag, geológus és utazó; *Péch* Antal bányászati szakíró; *Evva* Lajos színmű- és regényíró; *Gyürky* Antal közgazdasági szakíró; *Hell* Miksa csillagász; *Rónai Horváth* Jenő tábornok, hadtörténeti író; *Illés* Nándor erdészeti szakíró, megannyi kimagasló alakjai Hont vármegye fiainak.

A beköltöző magyarok egyik telepedési vonala az Ipoly völgye volt. Azóta is e természeti szépségekben gazdag és termékeny völgy lakossága mindmáig megőrízte sajátságos vonásait és egyéni kiválóságait. E forrásból tárja fel szülőföldje szép népének eszményi megvilágítását *Csepreghy* Ferencz, a ki népszínműveiben költői erővel ismerteti meg daliás népének józan felfogását és lelkét.

Könyvtárak.

A tudomány nélkülözhetetlen segédeszközei közül elsősorban kell említenünk a könyvtárakat, melyeknek nyomára Hont vármegyében már a középkor zivataros idejében akadunk. A háborúk zajában a tudomány a zárdák és egyes tudománykedvelő főurak várainak biztonságot nyujtó falai között vonult meg; sajnos azonban, a tatárpusztítás, a török betörés és később a kuruczháborúk viszontagságai között e könyvtárak túlnyomó része elpusztult. A könyvgyűj

tésnek csak a legújabb kor kulturális törekvései kedveztek és az e korban keletkezett könyvtárak ma is szép számmal találhatók a vármegye területén. E könyvtárak közül a fontosabbakat az alábbiakban soroljuk fel :

A honti kaszinó könyvtára 1837-ben keletkezett. Tartalma 1283 kötet.

A m. kir. bányaigazgatósági könyvtár Selmeczbányán. Alapították 1820-ban. Tartalmaz 1879 kötetet, melyeknek túlnyomó része a bányászatra és az ezzel összefüggő tudományágakra esik. A könyvtárban több értékes kéziratot is őriznek.

A selmeczbányai ág. hitv. liczeum könyvtára. Alapítási éve ismeretlen. Tartalmaz 5350 kötetet.

A selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskola könyvtára. A leggazdagabb könyvtár a vármegye területén. Alapították 1774-ben. Tartalmaz 16.470 kötetet.

A selmeczbányai kir. kath. főgimnázium tanári könyvtára. Tartalma 7912 kötet.

Ugyanannak ifjusági könyvtára. Alapították 1850-ben. Tartalmaz 1153 kötetet.

A kegyes tanítórend selmeczbányai könyvtára. Ezt 1776-ban alapították és 5483 kötetet tartalmaz.

A selmeczbányai ág. ev. egyházközség könyvtárát 1866-ban alapították. Tartalmaz 617 kötetet.

A selmeczi magyar olvasóegylet könyvtára. Alapították 1864-ben. Áll 1984 kötetből.

A nagyobb magánkönyvtárak közül említendő a *Breznyik János-féle könyvtár* Selmeczbányán (alapíttatott 1836-ban, tartalma 812 mű 4034 kötetben) ; a *Dacsó Pál-féle könyvtár* Dacsókeszin (tartalma 2000 kötet) ; *Coburg-Gothai Fülöp herczeg könyvtára* Szentantalon (1376 kötet) ; a *Péch Antal-féle könyvtár* Selmeczbányán 400 kötet ; a *Luczenbacher-féle könyvtár* Szobon (2500 kötet) ; a *báró Majthényi-féle könyvtár* Leszenyén (1405 mű 2344 kötetben) ; a *Zmeskall Zsigmond-féle könyvtár* Egyházmaróton (alapíttatott 1840-ben, tartalma 750 kötet) ; a *Rakovszky-féle könyvtár* Lontón (tartalma 8000 kötet, közöttük 49 ősnyomtatvány és több becses unikum) ; a *Péchi Imre-féle könyvtár* Felsőszemeréden.

Van még a vármegyében számos népiskolai és népkönyvtár, valamint több kölcsönkönyvtár is.

A kultura másik fegyvere a sajtó ; ennek Hontban legrégibb képviselője A sajtó. tulajdonképpen a tudományos törekvéseknek köszöni létét. A Selmeczbányán megjelenő és immár harmincznyolczadik évfolyamát élő »*Bányászati és Kohászati Lapok*« ez, mely már kezdetben maga köré gyüjtötte a bányászakadémia jeles, gyakran európai hírű tanerőit és a lap hasábjain nem egy, tudományos esemény számába menő értékes szaktanulmány látott napvilágot. A bányászati főiskola e jeles közlönye félhavonként jelenik meg és jelenlegi szerkesztője *Gálóczi* Árpád.

Politikai lap nincs a vármegyében, de a társadalmi kérdések megvitatásában és a magyar állameszme megszilárdításának munkájában, a magyarság terjesztésében ezen a nemzetiségi vidéken az Ipolyságon megjelenő »*Honti Lapok*«, továbbá »*Az őr*« és a Selmeczbányán megjelenő »*Selmeczbányai Hiradó*« vesznek részt. A »*Honti Lapok*« lelkes szószólója minden kulturális kérdésnek és a vármegyei társadalmi élet felvirágoztatása körül elévülhetetlen érdemei vannak. A lap jelenleg tizenegyedik évfolyamát éli és szerkesztője, úgyszintén kiadója *Halász* Ferencz. A »*Selmeczbányai Hiradó*«-t, mely tizenhatodik évfolyamában van, *Kuthy* István szerkeszti és adja ki. 1904-ben alapította és szerkesztette a »*Hontvármegye*« czímű lapot dr. *Landauer* Béla ; a lap utóbb egyesült a »Honti Lapokkal«.

Az említetteken kivül a vármegye területén megjelenő lapok még a következők :

Hont Vármegye Hivatalos Közlönye. (Ipolyság.) XIII. évf. Szerkeszti a vármegye jegyzői kara. Megjelenik havonként háromszor.

Erdészeti Kisérletek. (Selmeczbánya.) A m. kir. központi kisérleti állomás folyóirata. VII. évf. Szerkeszti *Vadas* Jenő. Megjelenik negyedévenként.

Értesítő. (Ipolyság.) A hontmegyei gazdasági egyesület közlönye. II. évfolyam. Szerkesztik *Ivánka* István és *Pályi* Pál. Megjelenik havonként.

A nyomdaipart Hont vármegye területén két könyvnyomda képviseli, az egyik Ipolyságon, a másik Selmeczbányán van. Ezek között régi hirű a selmeczbányai *Joerges*-féle könyvnyomda.

Lássuk azonban egyenként, kik voltak a vármegye oly szülöttei és itt szerepelt beszármazott jelesei, a kik szellemi kincseikkel részt vettek a magyar irodalom tudomány és művészet nehéz alapvető munkájában :

Adami János. *Adami* János jezsuita pap-tanár, szül. Selmeczen, 1738. július 16., meghalt Pozsonyban 1821. május 22. Tanított Nagyszombatban, Győrött, Pozsonyban *Munkái :* Oratio de Sanctissimae Virginis Mariae intaminato Conceptu . . . Tirnaviae, 1765. — Systema antiphilosophicum de origine civitatis. Posonii, 1801. — Fragmentum statisticae Graecorum de disciplina civium et educatione juventutis U. o. 1801. — Sensa cleri Gallicani occasione revolutionis Gallicae manifestata compendio exhibita. U. o. 1804. — Acta Academiae regiae Posoniensis, a mely kéziratban maradt.

Ambrózy Sámuel. *Ambrózy* Sámuel ág. ev. lelkész, Selmeczen negyedéves folyóiratot alapított és szerkesztett ily czímmel : »Novi ecclesiastico-scolastici Annales Evangelicorum august. et helvet. Confessionis in Austriaca monarchia« (1793—1803). Irt több rendű theologiai művet német nyelven.

Antoni Dániel. *Antoni* Dániel, ág. hitv. evang. lelkész. Előbb Báthban volt tanító, végül Dacsólamban pap. A korabeli evang. egyházak eseményeit »Lacrymae disolatae filiae Sion« czímű művében foglalta össze.

Antoni Sámuel. *Antoni* Sámuel, ág. ev. püspök, szül. Selmeczen 1669-ben. Korán árvaságra jutott és akkor selmeczi rokonai taníttatták. Selmeczről, a tanulmányai folytatására, Győrbe igyekezett eljutni, azonban Érsekujvárnál török fogságba esett Midőn kiszabadult, Jénában fejezte be a tanulmányait. Egy értekezést írt »De medicina affectuum« czímmel. 1709-ben, a csetneki lelkészségből püspökké választották. Meghalt Csetneken 1738. aug. 18-án. Kéziratban két egyházi tárgyú munkát hagyott hátra.

Aschenbrier Antal. *Aschenbrier* Antal, hittudor, született 1849. február 14-én, Szélaknán. Középiskoláinak bevégzése után a hittudományt Bécsben hallgatta, mint a Pázmáneum növendéke és ugyancsak a bécsi egyetemen avatták hittudorrá 1873-ban. Rövid ideig segédlelkész volt az esztergomi egyházmegyében, de csakhamar kinevezték a budapesti középponti papnevelőintézethez tanulmányi felügyelőnek. 1874-ben az egyházjog és történelem tanára lett az esztergomi papnevelőben. 1882-ben a budapesti tudományegyetemhez hívták meg az egyházjog nyilvános rendes tanárának, mely minőségben az 1886/87. és 1888/89. tanévekben a hittudományi kar dékánja volt. 1887-ben beválasztották a Szent István-Társulat irodalmi osztályába. *Munkái :* Beszéd az 1888/89. egyetemi tanévnek ünnepélyes megnyitásakor. Budapest, 1888. — A plébániai anyakönyvekről. U. o., 1890.

Augustini Illés. *Augustini* Illés, ág. ev. lelkész 1669-ben Selmeczen született. A vallásüldözés alatt kibujdosott, de ennek megszüntével ismét pap Selmeczen, hol 1702-ben halt el. Latin nyelven két rendű theologiai tárgyú munkát hagyott hátra.

Bachmann József. *Bachmann* József, vegyészettudor, bányatanácsos, tanár a selmeczi bányászati akadémián. Szakczikkeket írt a természettudományi társulat évkönyveibe. »Chemische Abhandlung über Mangan u. Manganoxide« czímű értekezése 1829-ben jelent meg.

Balogh Ádám. *Baloghy* Ádám (Balogi) ügyvéd, előkelő hontmegyei család ivadéka. Apja B. László, író volt. *Munkái :* Adatok az osztrák-birodalombeli többi nemzetek alkotmányos mozgalmairól Magyarország történetével egybefüggésben. Pest. 1861. — II. Lajos király ő felsége. Regény. U. o. 1865.

Baloghy Dezső. *Baloghy* Dezső (Balogi) levéltárnok, szül. Ipolybalogon, 1843. nov. 29-én Tanulmányai befejeztével Olaszországba ment és huszárhadnagyként résztvett a custozzai csatában. 1875-ben segédszolgabíró Tarjánban, majd Füleken. 1886 óta Nógrád vármegye levéltárnoka, mely állásában 240 darab magyar nyelvtörténeti ritkaságot és számos palócz fajszót kutatott fel, illetőleg gyüjtött és küldött a M. Tud. Akadémiának. *Munkái :* Az Ordaskői család, regény két kötetben. Miskolcz, 1879. — Az ember őstörténete nyomozva a magyar nyelvben Budapesten, 1881. — Ujabb felolvasások az ember őstörténetéről. U. o. 1882. — Legújabb felolvasások. Az ember őstörténete. U. o. 1883. — Szerelmek. Költemények. U. o. 1884. — Észrevételek a dr. Miklosich Ferencz úr »Die slavischen Elemente im Magyarischen« czímű könyvére. Salgótarján, 1887. — Száz eredeti magyar népdal. Balassagyarmat, 1889. — Új költemények, Magyar Olympus 1896—1901. három füzet. — Végül : Tudományos Portyázások. 1905.

Baltik Frigyes, főrendiházi tag, dunáninneni ág. h. ev. kerületi püspök, a theologia tudora, szül. Bagonyán, 1834. júl. 24-én. A gimnáziumot Selmeczbányán, a theologiát Pozsonyban, Bécsben, Bázelben és Halleban végezte ; közben pedig (1853—55.) ideiglenesen tanítóskodott a szülőhelyén. 1859-ben Beszterczebányára ment gimnáziumi tanárnak, 1870-ben Liptószentmiklóson lelkészszé választották, 1872-ben a liptói esperességnek alesperese, 1875-ben főesperese lett. Időközben a dunáninneni ág. h. ev. egyházkerületi gyámintézet, későbben a magyarhoni egyetemes ev. gyámintézet elnökévé, majd pedig 1890-ben a dunáninneni egyházkerület püspökévé választották. Jelenleg balassagyarmati lelkész. *Munkái*, illetve kiadványai : Katalog der Zipserschen numismat. Sammlung. Beszterczebánya, 1864. — Historič biblické. Pest, 1867. — Historia cirkevni, s ebből különlenyomat : Stručny nástin dējepisu cirkve evanj. u Uhersku. Beszterczebánya, 1869. — Studnice vodyzivé (imakönyv) Pest, 1870. — Srdečné slovo a všeobacné evanj. podporovne. Pozsony, 1872. — Maly katechismus dra Mart. Luthera. Pest, 1876. — Nábozné Kázani... dra H. F. z. Criegernu Fordítás. Turócz-Szt-Márton, 1879. — Augspurské vyznáni viry. Budapest, 1880. — Jubilejny pozdrav K 100 rocnej. pamiatke tolerancie krestanskej. Turócz-Szent-Márton, 1881. — Nábozné kázan pri vyrocité slavnosti reformacie. Turóczszentmárton, 1881. — Zivot dra Mart. Luthera. Liptószentmiklós, 1883. (5-ik kiadás Budapest, 1897). — Zápisnics XXV. vyrocu. shromázdeni vseob. Cirk. pudporovne uherské 1885. (Fordítás), Liptószentmiklós, 1886. — Jana Arndta kázani. Békéscsaba, 1886. — Duchovni životu studnice (javított kiadás). Budapest, 1886. — Nábozné kázani pri vyro· shromáždeni podporovne 1889. Liptószentmiklós, 1889. — Ugyanaz magyarul : Egyházi beszéd ... a magyarhoni gyámintézet 29. évi közgyülése alkalmával. Miskolcz, 1890. — Pisně duchovni Kneze Jirika Tranovského (javított kiadás). Budapest, 1890. — Kázani pri svém uvodu biskupském. 1890. Liptószentmiklós, 1891. — Jubilejny pozdrav K pamiatke XXVI. cl. zák. z r. 1790—I. Rózsahegy, 1891. — Pisen nábozná k slavnosti tisicroči krajiny uhorské 1896. Pozsony, 1896. — Filip Melanchthon. Budapest, 1897. — Agenda. Budapest, 1905.

Baltik Frigyes.

Bánhorváthi János, ev. ref. lelkész, szül. Boriban 1761-ben. 1795-ben Tergenyén, majd Ujbarson lett ev. ref. lelkész, hol 1824-ben halt meg. *Munkái :* Salamon királynak szorgalmatossága által lerajzoltatott Patay Sámuel urnak a báji ref. templomnak maga költségén véghez vitt felállítása. Pest, 1786. — Keresztény embernek halál ellen való bizonyos orvossága egyedül a Jézus Krisztusban való hit. U. o. 1793. — Keresztény asszonyi triumphus, vagy győzelmi oszlop. Pozsony, 1814.

Baross Károly (Bellusi), szül. Deménden 1865-ben ; előbb a keszthelyi gazdasági tanintézetnél volt tanársegéd, 1889-ben pedig az orsz. gazdasági egyesület választotta titkárává. A »Gazdasági Lapok«-nak előbb munkatársa, 1888-tól szer-

Baltik Frigyes.
Bánhorváthi János.
Baross Károly.

kesztője ; ezenkívül szerkesztője és kiadója a »Borászati Lapok«-nak. 1893-ban a »Hazánk« czimű nyomdavállalat igazgatója, majd a hasonnevű napilap felelős szerkesztője lett. 1896-ban a Magyar Agrár- és Járadékbank r.-t. szőlészeti osztályának vezetőjéül szemeltetett ki, mely állást 1902-ig töltötte be, mikor a bodajki kerületben országgyülési képviselőnek választották. Meghalt 1905 jan. 2-án.

Barholomaeides László.

Barholomaeides László, ág. ev. lelkész, szül. Klenóczon, 1754. nov. 16-án. A családja eredeti neve tulajdonképen »Eördegh« volt. 1777-ben Mária Terézia királynő Pozsony város tanácsosává nevezte ki, 1779-ben a róm. kath. hitről az ág. ev. vallásra tért át. 1799-ben tanító volt Osgyán-ban, azután külföldön fejezte be theologiai tanulmányait. 1783-ban ochtinai, 1795-ben csetneki lelkész, majd főesperes lett. Meghalt Ochtinán, 1825-ben. Tizennégyrendű, leginkább tót nyelvű tanügyi, történelmi, etikai, de leginkább egyházi munkája jelent meg ; ezekenkívül mintegy 40 kötetnyi ugyanilyen tárgyu kéziratot hagyott hátra.

Bartók János.

Bartók János, ev. ref. lelkész, szül. Szuhafőn 1826-ban. 1850-ben segédlelkész volt Balogon, majd gimnáziumi tanár Rimaszombatban, 1853-tól ev. ref. lelkész Gortvakisfaludon. *Munkája* : Népszerű egyházi beszédek. Miskolcz, 1872. — Többi egyházi dolgozatai szaklapokban jelennek meg.

Bátori Schulcz

Bátori Schulcz Bódog, 1848/49-es honvédezredes, egyike szabadságharczunk legvitézebb katonáinak és tiszteletre legméltóbb alakjainak. Született Körmöczbányán, 1804. január 4-én. Miután középiskolai tanulmányait befejezte, jogot végzett, de nagy hajlamot érezvén a katonai pályára, belépett a hadseregbe, hol csakhamar főhadnagyságig vitte. Időközben kitört a szabadságharcz és *Schulcz* Bódog otthagyván a császári sereget, sietett kardját felajánlani hazájának. Csakhamar a honvédség egyik legképzettebb és legjelesebb tisztje lett, kit fényes sikerei gyorsan vittek előre a ranglétrán. Résztvett huszonhárom csatában s az ezekben tanúsított rettenthetetlen bátorságáért és hidegvérűségeért saját katonáitól a »bátori« előnevet kapta, melyet haláláig büszkén viselt s melyet a köztudat is szentesített. Különösen az 1849. augusztus 3-án vívott ácsi csatában tűnt ki hősiességével s e csata babérja — Klapka tábornok jelentése szerint — elsősorban őt illeti. Komárom kapitulácziója alkalmával mint ezredes tette le a fegyvert. A fegyverletétel után a Hont vármegyei Garamkövesd községbe vonult vissza, testvérbátyjához, az ottani esperesplébánoshoz, s itt élt emlékiratainak rendezésével elfoglalva 1885. márczius 8-án bekövetkezett haláláig. Garamkövesdi tartozkodása alatt általános becsülés és szeretet környezte. *Munkája :* »Emlékirataim a szabadságharczról, Pest, 1870.« — Életrajzát l. még a Bars megyei kötetben.

Batthyány Vincze.

Batthyány Vincze (németujvári gróf), cs. kir. val. belső titkos tanácsos, Hont megye főispánja és az udvari kamara alelnöke, szül. Gráczban 1772-ben, a hol az apja, B. János György gróf kamarai tanácsos volt. Ötrendű német nyelvü, leginkább politikai vonatkozású munkát írt.

Belányi Tivadar.

Belányi Tivadar, tanár, szül. Paláston 1854-ben. A tanári pályát a keszthelyi polgári iskolánál, 1877-ben, kezdte ; 1880-tól a csáktornyai állami tanítóképző, 1891-től pedig a pozsonyi állami tanítónőképző-intézet tanára. Verseket, elbeszéléseket, életképeket írt különböző hirlapokba, továbbá értekezéseket tanügyi és nyelvészeti tárgyakról szaklapokba. Több vidéki lap munkatársa.

Benkóczi István.

Benkóczi (Benkótzi) István, orvostudor, ledényi születésű. Latin szövegű gyógyászati értekezést írt 1759-ben.

Birányi Ákos.

Birányi (Schultz) Ákos, hirlapíró, született Selmeczen 1816-ban. Bölcseleti és theologiai pályát végzett a nagyszombati érseki főiskolában, de a papságból csakhamar kilépett. Kevés ideig nevelősködött, azután Pesten a »Nemzeti Ujság« munkatársa lett, majd a »Pesti Hirlap«-nál dolgozott. 1844-ben a pozsonyi »Hirnök« szerkesztését vette át. E lap azonban egy év mulva megszünt és Birányi visszatért Pestre, a hol a »Jelenkor« szerkesztőségéhez csatlakozott. 1848. október 11-től novemberig szerkesztette a »Köztársasági Lapok«-at, azután nehány évig önálló műveket írt, mígnem 1852-ben a »Budapesti Hirlap« mellett Bulyovszky Gyulával együtt a »Napi Tudósító« czímű lap szerkeszsését vállalta el. A »Religió« segédszerkesztőjeként Pesten, 1855. jún. 10-én halt meg. *Munkái :* Humbug és jóslatigazság, Pest, 1842. — Örömüdvözlet József nádor névünnepére. U. o., 1843. — Világtörténeti elbeszélések. U. o., 1846. (István öcscsével írta.) — A természetmagyarázó atya. U. o., 1846. (István öcscsével írta.) — István főherczeghez. U. o., 1847. — Nogel István utazása keleten. U. o., 1847. (István öcscsével írta.) —

A szűz legszebb czélja. Fordítás Thumbery Mária után. U. o., 1847. — Sanctio pragmatica. U. o., 1848. — Pesti forradalom. U. o., 1848. — Köztársasági káté. U. o., 1848. — Regény és való. U. o., 1850. — Bocarme-per. U. o., 1851. — Séták a kristálypalotában. U. o., 1854.

Birányi (Schultz) István, író, szül. Selmeczen 1815. táján. Jelentékeny részt vett a szabadságharczban, melynek leveretése után Amerikába menekült. Meghalt Rio-Janeiróban 1856-ban. *Munkái :* Magyar nyelvtan. Pest, 1845. — Történeti zsebkönyv, vagy a világ és műveltség történetének időszerinti átnézete. U. o., 1845. — Ezeken kívül útirajzokat írt a »Politikai Divatlap«-ba ; majd bátyjával, Birányi (Schultz) Ákossal több munkát írt. Birányi István

Böckh Hugó dr., született 1874. június 15-én Budapesten. Egyetemi tanulmányait a budapesti tudomány- és műegyetemen végezte. Az 1896—97. tanévben tanársegéd volt a műegyetem ásvány- és földtani tanszékénél. 1898-ban tanári oklevelet szerzett. Az 1898—99. tanévet a müncheni egyetemen töltötte s 1899-ben Zittel, Groth s Hertwigből kitüntetéses doktori oklevelet érdemelt ki. Ugyanebben az évben nevezték ki a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskola ásvány-földtani tanszékére rendkivüli tanárnak s már 1900. szeptemberében rendes tanár és m. kir. bányatanácsos lett. A milleniumi kiállításon az ország főbb borvidékeinek a talajnemeit állította ki a borászati osztályban. Főbb munkái : Adatok a Pecten denudatus és a Pleuronectia comitatus kérdéséhez újabb magyarországi leletek alapján. Földt. Közl. 1898. XXVIII. K. 353. l. — Ásványujdonság Budapesten, a Kis Svábhegyről. U. o. 129. l. — Orca Semseyi, új Orcafaj a salgótarjáni alsó miocén-rétegekből. Földt. Intézet Évk. 13. K. 95. l. — Nagymaros környékének földtani viszonyai. U. o. 1. f. — Előzetes jelentés a Selmeczbánya vidékén előforduló eruptiv kőzetek korviszonyairól. Földt. Közl. 1901. 31. K. 289. l. — A Windgälle quarcz-porphyrjának koráról (dr. Schafarzik Ferencz társszerzővel). Földt. Közl. 32. K. 331. l. — Adatok a Godruhegység geologiájához. Földt. Int. Évi Jel. 1903-ról. — Geologia, főiskolai hallgatók számára. I. kötet. Selmeczbánya, 1903—4. — A Fichtelitről, mint az első monoklin hemimosz osztálybeli ásványról. Földt. Közl. 34. K. 335. l. — Egy új víztartalmu normalis ferrisulfátról, a Jánositról. (Dr. Ernszt Kálmán társszerzővel.) Földt. Közl. 35. K. 76. l. — A gömörmegyei Vashegy és a Hradek környékének geologiai viszonyai. Földt. Int. Évk. 14. K. 3. f. — Einige Bemerkungen zu der Mitteilung des Herrn H. v. Staff »Zur Stratigraphie und Tektonik der ungarischen Mittelgebirge I. Gerecse-Gebirge.« Centralblatt für Min. Geol. u. Pal. 1905. 555. l. — Emlékbeszéd dr. Schmidt Sándor felett. Földt. Közl. 36. K. 165. l. — A Jánosit és a Copiapit közti különbségekről. (Dr. Ernszt K. társszerzővel.) Földt. Közl. 36. K. 186. l. Böckh Hugó.

Braxatoris (Sladkovič) Károly, teszéri volt ág. h. ev. lelkész, szül. Korponán, 1807-ben. Tót nyelven három munkát írt, melyek egyike Luther kátéjának, másika az új testamentomnak fordítása, a harmadik pedig imádságos könyv. Braxatoris Károly.

Breznyik János, kir. tanácsos, a selmeczi ág. ev. liczeum egykori nagyhírű igazgatója, a ki 1848-ban tanári kathedrájáról, karddal az oldalán szólította fel fanítványait, hogy a haza védelmére siessenek, halála után pedig több százezernyi vagyonát a liczeumra hagyta, — szül. Ikladon, 1815-ben. *Munkái :* Tervezet a magyarhoni ág. hitv. evang. tanodák czélszerű elrendezésére. Pest, 1852. — A czigánynyelv elemei. U. o., 1853. — A selmeczi bányakerületi evang. liczeum tanári karának véleményadása a m. kir. kormánynak a gimnáziumokat és liczeumokat szervező tanterve ügyében. U. o. 1869. — A selmeczbányai ev. egyház és liczeum története. (Két kötet.) U. o., 1869. Breznyik János.

Casse (De la) Beniamin Ignácz, bölcsésztudor, benedekrendi paptanár, szül. Nagymaroson 1815. nov. 2-án. Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrött, Pannonhalmán tanárkodott : Meghalt Sopronban, 1875-ben. Önálló munkája csak egy volt : Elemi mennyiségtan. Pozsony, 1842. Közreműködött a Maár Bonifácz Világtörténetének a szerkesztésénél, továbbá egyházi lapokba dolgozott. Casse Beniamin Ignácz.

Cornides Péter, korponai származású orvostudor. *Munkája :* Orvostudori értekezés a keleti dögvész történettani vázlatáról. Pest, 1839. Cornides Péter

Cselka Nándor, pozsonyi kanonok, szül. Vámosmikolán, 1834-ben. A theologiát Bécsben, a Pázmáneumban kezdte és Budapesten végezte. 1857-ben varbói, 1858-ban előbb újlaki, majd óbudai káplán és 1877-ben óbudai plébános. IX. Pius pápa 1871-ben saját aláirású brévével tüntette ki. 1872-ben pápai kamarássá lett és ugyanabban az évben a roveredoi tudományos akadémia tagjává választották. Cselka Nándor

1882-ben a budapesti egyházkerület esperese, ugyanabban az évben felhévvizi prépost, 1890-ben pedig pozsonyi kanonok lett. *Munkái :* Egyházi beszéd, melyet a Szent László Társulat védszentjének ünnepén tartott. Budapest, 1869. — Egyházi értekezései szaklapokban jelentek meg. A »Religionak« előbb munkatársa, majd pedig (1869—1872) szerkesztője volt.

Csepreghy Ferencz. *Csepreghy* Ferencz, szinműíró, a Petőfi Társaság tagja, született Szalkán, 1842. augusztus 15-én ; meghalt Görbersdorfban, 1880. február 6-án. A Sopron megyéből származó Győrössy Csepreghy családnak volt a sarja. Atyja, István, fűszerkereskedő volt Szalkán ; fiát 14 éves korában asztalosinasnak adta Esztergomba, a hol Ferencz 1860-ban szabadult fel a tanonczkodás alól. Asztalosinas korában a gazdája kiküldte a rétre kecskét legeltetni ; e pásztorkodása idejében olvasgatta Ferencz azokat a könyveket, a melyeket unokabátyja, Kovács József, a papnevelő könyvtárából szerzett kölcsön. Ezek a könyvek nyitották meg legelőször Csepreghy lelkét az irodalom számára. A mikor később Pestre került munkába, a katholikus legényegylet elnöke, dr. Szabóky, vette pártfogásába az éleseszű ifjút, a ki az egyesület összehevenyészett szinpadján többször föllépett. Ezidőtájt kezdett irogatni is ; legelső művét (»Az elnök nevenapja«, szinmű két felvonásban) ezen a szinpadon adták elő 1862-ben. Egy évvel később Csepreghy Bécsbe települt át és ott írta a »Magyar fiúk Bécsben« czímű vígjátékát, mely először 1865-ben, az esztergomi, majd a budapesti legényegyesületben került előadásra és csak onnan jutott a Nemzeti Szinház műsorába, sikert aratva az ország első szinpadján. De Csepreghy egészsége egyre gyöngült, úgy hogy 1867-ben haza kellett térnie Szalkára pihenőre. 1868-ban azonban már újra Pesten találjuk őt, a hol öcscsével, Jánossal, önálló üzletet nyitott, a mely csakhamar lendületet vett. Ferenc 1872-ig működött ebben az üzletben, mígnem az asztalos-mesterséget teljesen föladta és tehetségét egészen az irodalomnak szentelte. 1872. szeptember havában megnősült. Felesége, Ida, Rákosi Jenő huga, költői lelkével nagy hatással volt Csepreghy Ferencz írói munkásságára, a kit lelkesítve buzdított és nagyobb művek írására serkentett. A mikor 1875-ben Csepreghy a Népszinház titkára lett, megtalálta az igazi teret, a hol egész tehetségét kifejthette. Két évvel később már meg is kezdte azoknak a nagy sikereknek a sorozatát, a melyek nevét országos hírűvé tették. 1877-ben került szinre a »Sárga csikó« czímű népszinműve, melynek tőről metszett, zamatos magyarossága, színtiszta humora és hamisítatlan népies költészete az elsők közé emelte íróját. A következő évben (1878. nov. 22.) került bemutatóra »A piros bugyelláris« czímű másik jeles népszinműve, melynek derült humora, erős drámai szerkezete és mindvégig érdekes meseszövése a birálat legnagyobb elismerését vívta ki. Ekkor már Csepreghy dicsősége magaslatán állott és egyik műve a másikat követte. A népszinműről áttért a látványos darabok fajának művelésére is, melyek közül legjobb a »Strogoff Mihály« (1877.). Többi ehhez hasonló darabja : »Utazás a föld körül« (1876.), »Szép Meluzina« (1877.), »Két menyegzőn« (1878.), »Lumpáczius« (1878.), »Kolumbusz Kristóf« (1878.), »Perózes« (1881.), »A szép asszony kocsisa« (hátrahagyott műve.). Irt szomorújátékot is »Saul király« czímmel, melylyel a M. Tud. Akadémia pályá-

Csepreghy Ferencz.

zatán dicséretet nyert. Ugyanilyen az »Akbar szultán« czímű darabja. Az Akadémia pályázatán dicséretet aratott még a »Vizözön« czímű vígjátékkal. A sorvasztó kór azonban már ekkor nagyon aláásta Csepreghy egészségét és 1878. óta a munkában is mérsékletet kellett tartania. Olaszország enyhe ege alá menekült, hogy gyógyulást keressen, de a kórságot többé nem lehetett útjában föltartóztatni. San-Remoból Csepreghy még humoros leveleket irogatott a »Nemzeti Hirlap«-nak, majd 1879. nyarán látszólag gyógyultan haza is jött; de az újra bekövetkezett ősz elől Görbersdorfba menekült, a honnan többé nem is került haza élve. Ez utolsó stáczióján még mindig reménykedett, hogy fölgyógyul; a tollát sem pihentette. Költői munkásságát kiegészíti egy szerény kötetre való költemény és egy regény, mely először a »Reform« czímű újságban jelent meg. Összes művei röviddel halála után öt vaskos kötetben jelentek meg.

Csepreghy János, kereskedelmi tanácsos, műasztalos, Csepreghy Ferencz testvéröcscse, szül. Szalkán 1844. decz. 12-én. Az asztalosmesterséget Esztergomban tanulta. Ferencz bátyjával együtt vándor-tanulmányútat tett Pestre, Bécsbe, Münchenbe, honnan 1867-ben hazajött. Ugyanazon év augusztus havában a pesti polgárok körében alakult bizottság, a közkiállítás tanulmányozása czéljából, kiküldötte Párisba. Azután üzletvezető lett Pesten, hol a kath. legényegylet dékánjává választották. 1868 őszén Ferencz bátyjával önálló asztalosüzletet alapított, mely csakhamar virágzásnak indúlt. 1873-ban a pesti asztalos ipartársulat megválasztotta elnökévé, a kereskedelmi és iparkamara pedig beltagjává, mely tisztségeket hosszú éveken át viselte. 1881-ben tagja lett a fővárosi törvényhatósági bizottságnak és ugyanazon évben polgártársai bizalmából Budapest-Ferenczváros képviselőjelöltje lett. Az 1885. évi országos kiállítás alkalmával a butor- és faipar-osztály juryjének elnöke volt; majd a koronás arany érdemkeresztet nyerte kitüntetésül. A magyar iparfejlesztés terén szerzett érdemeinek elismeréseül később kereskedelmi tanácsossá és az osztrák-magyar bank czenzor-kollegiumának tagjává nevezték ki. Számos társadalmi, szak- és politikai czikket írt, csaknem valamennyit jelentékenyebb lapba. Csepreghy János.

Csery József (Cseri), a budapesti egyetem könyvtárának őre és Zólyom vármegye táblabírája, szül. Korponán, 1807-ben. Előbb a piarista-rend tagja volt, de onnan kilépett és bölcsészetet, majd jogot végzett. 1833-ban kir. táblai jegyző, 1837-ben ügyvéd; 1838-ban a pesti egyetemi könyvtár írnoka lett és 1845-ben cenzor is volt. 1846-ban az egyetemi könyvtár őrévé nevezték ki. Meghalt Pesten, 1866. szeptember 23-án. *Munkái:* Carmen bucolicum honoribus spect. ac. gen. dni Stephanus Vedres, i. cottus Csongrádiensis tab. jud. assessoris . . . Allodii Vedresháza conditoris encaeniorum ibidem die 2. Julii 1829. Celebratorum in tesserum sinceri cultus gratique animi devotissime sacratum. Szegedini. — Ecloga ill. ac. rev. dno Francisco Laicsak episcopo Magno-Varadiensi . . . dum lyceum et gymnasium Szegediense 20. julii anno 1829. inviseret, a philos. auditoribus humillime oblata. U. o. — Epicedium, quod in moestissimum aug. Francisci I. Austriae imperatoris et Hungariae etc. regis, die 2. martii 1835. vita pie functis obitum, piissimis ejusdem manibus sacrum esse voluit. Pestini. — Syllabus vocabulorum sub capitibus de generibus et declinatione nominum, nec non de praeteritis ac supinis verborum in grammaticae parte II. comprehensis occurrentium, idiomate hungarico et germanico explanatorum. U. o., 1835. — Vocabula, in grammaticae parte III. occurentia, idiomate hungarico et germanico explanata. U. o., 1836. — Prosa versuum, de generibus et declinatione nominum, nec non de praeteritis ac supinis verborum et grammaticae classe II. regni Hungariae tradi solitorum; una cum subiectis vocabulorum hungarico et germanico idiomate significatibus. U. o., 1835. — Irt ezeken kívül nyelvtani szabályokat és a hangmértékről szóló szabályokat. A »Codex Diplomaticus« szerkesztésében munkatársa volt Fehér Györgynek. Historica c. r. scientiarum universitatis Pestiensis czímen négy kötetre terjedő kézírata maradt a budapesti egyetemi könyvtárban. Történeti és irodalmi czikkei az Uj Magyar Múzeum 1853-tól 1860-ig terjedő köteteiben, valamint a Győri Tört. és Rég. Füzetekben (1863—68.) jelentek meg. Nagyobb értekezése: »Korpona városának ismertetése« az utóbbi füzetekben és a M. Tud. Értekező 1862-ik évfolyamában látott napvilágot. »Hont vármegye régi tisztviselőinek emlékezete« czímű érdekes közleményét az Uj M. Múzeum 1860. évi II. kötetében találjuk. Csery József.

Czikaeus Fülöp.

Czikaeus Fülöp ág. ev. tanár volt Selmeczen. *Munkái :* Disputatio metaphisica nonnullis philosophorum sententiis opposita. Leutschoviae, 1659. — Dissertatio metaphisica de ratione formali entis. U. o., 1661.

Czvittinger Dávid

Czvittinger Dávid, a magyar irodalomtörténetírás megindítója, született Selmeczbányán, 1673—80 között, meghalt ugyanott. 1743. márczius 18-án. Atyja, János, nemes tanácsbeli polgár volt. Iskoláit szülővárosában kezdte, azután theologiát hallgatott a berlini, strassburgi, tübingai, és altdorfi egyetemeken. A magyar írók életrajzának összegyűjtésére — mint e művének előszavában írja — az serkentette, mert látta, hogy minden nemzetben akadtak férfiak, a kik az írók nevét, életét és műveit összegyűjtötték és kiadták, csak nálunk nem találkozott még senki, a ki ilyenre vállalkozott volna. Mint úttörőnek, temérdek fáradságába és költségébe került a sok elszórt adat összegyűjtése. A segédeszközök, könyvek és források megszerzése miatt adósságba keveredett és végre az adósok börtönébe került. Ott fejezte be munkáját is. A carcer academicus-ból, 1713-ban, szökéssel menekült és hazajött szülővárosába, hol a jezsuiták befolyása alatt az evangelikus vallású tudós nem nyerhetett hivatalt ; mindamellett jómódú polgárként halt el. Munkájának teljes czíme : Davidis Czvittingeri nob. Hung. Specimen Hungariae Literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum atque Transylvanorum. Vitas scripta elogie et censuras ordine alpbabetico, exhibens Accedit Bibliotheca Scriptorum qui exstant de rebus Hungaricis. — Francfurti et Lipsiae Typis et Sumptibus Jod. Guil. Kohlesii, Univ. Altdorf. Typogr. Anno MDCCXI. (Betűrendben 296 magyarországi jeles ember, legnagyobbrészt író életrajzát foglalja magában.)

Dedinszky János.

Dedinszky János idősb., ág. ev. lelkész, szül. Ledényben 1835-ben. 1876 óta darázsi pap. *Munkája :* Gyászbeszéd, melyet néh. Ruttkay István felett tartott. Nyitra, 1871.

Divald Adolf.

Divald Adolf (Berencsi), erdész és szakíró, szül. Selmeczbányán, 1828. jun. 1-én. Atyja kincstári erdőmester volt. Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában fejezte be. A szabadságharczban hondvédtüzérként vett részt, azután az erdészeti akadémiát végezte Selmeczbányán. Előbb herczeg Koburgnak volt erdésze, majd állami szolgálatba lépett. 1862-ben, selmeczbányai kincstári erdőmesteri minőségében, Wágner Károlylyal együtt megalapította az »Erdészeti Lapok«-at, mely vállalat a magyar erdészeti irodalom úttörője volt. Ez időben a kincstári erdők igazgatásának, az erdészeti akadémia, sőt még a magyar erdészeti egyesület hivatalos nyelve is német volt, nemkülönben az erdőtisztek nagy része is idegen levén, az új, magyar nyelvű szakfolyóirat alapítóinak az akkori intéző körök valóságos ellenséges indulatával kellett megküzdeniök. Az ebből származott hivatalbeli kellemetlenségek miatt Divald nemsokára kilépett az államszolgálatból és gróf Eltznél, Vukovárott, vállalt erdőmesteri állást. Az alkotmányos korszak beálltával, 1867-ben, azonnal a kincstári erdőügyek élére állították, mely állásában előbb osztálytanácsosi, majd nemsokára miniszteri tanácsosi ranggal 1872 végeig maradt meg. Ez állásáról leköszönvén, a szlavoniai kincstári erdőségek értékesítése czéljából alakult részvénytársaság vezérigazgatója és annak feloszlatása után, Kismartonban, a herczeg Eszterházy-féle zárgondnokság erdőtanácsosa, utóbb pedig a herczegi uradalmak igazgatója lett, mely állásából azonban, betegeskedése miatt, 1889-ben nyugalomba vonult és Pozsonyba költözött. A halál Szombathelyen, 1891. nov. 12-én érte utól, a hol éppen látogatóban volt ; onnan szállították a pozsonyi sírkertbe. Az erdészeti irodalom megalapítása körül kifejtett kiváló buzgósága elismeréséül Divaldot a M. Tud. Akadémia 1864. január 20-án levelező tagjává választotta, a királytól pedig, Berencsi előnévvel, magyar nemességet kapott. Irodalmi működésének javarésze az »Erdészeti Lapok«-ra esik, melynek nemcsak egyik megalapítója és tulajdonosa, hanem legszorgalmasabb írója is volt. Azután is, a mikor a lap az »Országos Magyar Erdészeti Egyesület« tulajdonába ment át és Bedő Albert szerkesztése alá jutott, mindvégig főmunkatársa maradt. Más lapokban is számos czikke jelent meg, irodalmi munkáit pedig gyakran *Erdődi* álnév alá rejtette. *Munkái :* Zur ungarischen Forstliteratur. Pressburg, 1861. — Az erdészetet illető legfontosabb mértékek és súlyok átváltoztatási táblái. Pest, 1862. — Segédtáblák erdészek és erdőbirtokosok, jószágigazgatók, gazdatisztek, mérnökök, építészek, fakereskedők és mindazok számára, kik a természettudományok

gyakorlati alkalmazásával foglalkoznak. Selmecz, 1864. (Wágner Károlylyal együtt.) — A természettudományok és az erdészet. Pozsony, 1865. — Közgazdasági eszmetöredékek az erdészet köréből. U. o., 1866. (Erdődi Adolf névvel.) — A magyar birodalom államerdőségei kezelésének eredményei 1867-ig. Buda, 1868. — Észrevételek Missics János észrevételeire a temesi fakérdés ügyében. U. o., 1868. — Magyar-német és német-magyar erdészeti műszótár, Pest, 1869. (Wagner Károlylyal együtt.) — Lónyay Menyhért m. k. p. ü. miniszter urhoz . . . jelentése Mármaros, Ung és Liptómegye kincstári erdőségeiről. U. o., 1871. — Az orsz. m. gazd. egyesület megbizásából két erdészeti szakmunka szerkesztésével is foglalkozott, melyek elseje erdészeti tankönyv, a második Erdészeti kézikönyv.

Divald József, királyi pénzügyi tanácsos, bányászati szakíró, Divald Adolf és Károly öcscse. 1846-ban a selmeczi akadémiában tanult; 1871-ben számtanácsos lett a kir. pénzügyminiszteriumban. Meghalt 1879. decz. 31-én Selmeczbányán 53 éves korában. A hazai bányászat történetét ismertető számos értekezése a »Hon«-ban (1867.); a »Bányászati és Kohászati Lapok«-ban (1878.); A »Történelmi Tár«-ban (1878—79—1882-ben), valamint a »Századok«-ban (1880-ban) jelent meg. Divald József.

Divald Károly, Adolf öcscse, szül. Selmeczbányán 1830-ban. A szabadságharczot honvédként küzdötte végig, azután pedig a bécsi gyógyszerészeti tanfolyam végeztével, hat éven át Bártfán gyógyszerészkedett. Később a fényképészetre adta magát és Eperjesen, 1878-ban, felállította az első magyar fényképnyomati (fototipiai) műintézetet. A fototipiai műipar terén Divald az első úttörők közé tartozik. Meghalt Eperjesen 1897. november 7-én. Divald Károly.

Domaniczky Antal, 1819-ben, Hontban vármegyei esküdt volt. Rudnay Sándor erdélyi püspöknek esztergomi érsekké és primássá való kineveztetésekor »A nemes magyar hazának öröměrzései« czímmel üdvözlő munkát írt. Ezenkívül »A házasságról« czímmel dalokat költött. Kézirati munkája »Dórinak Klorinda ellen való panasza« a Nemzeti Múzeum kézirattárában található. Domaniczky Antal.

Dráb János, felsőbb népiskolai tanító Korponán. *Munkái*: Hontmegye földrajza. Selmeczbánya, 1883. — A magyarok története. N.-Szt.-Miklós, 1890. — Csanádmegye földrajza. U. o., 1890. Dráb János.

Dvornikovics Miklós (Teplai), 1716-ban Hont és Liptómegye alispánja volt. *Munkája:* Domus spiritualis conventus paulini. Cujus primi lapidis impositio dicata est honoribus, peractaque in Nostre. 2. Septembris, felicissimis auspiciis exc. ac. ill. dni comitis Stephani Koháry. Budae, 1725. Dvornikovics Miklós.

Edelmann Ottó, főgimnáziumi tanár, született Hegybányán, 1860-ban. Több rendű lapba és folyóiratba számos tanügyi czikket írt. Edelmann Ottó.

Éder (Xaver) Ferencz jezsuita pap, szül. Selmeczbányán, 1727. márcz. 19-én. 1749-ben hittérítőként Amerikába vándorolt és Peruban a moxo népnek hirdette Isten igéjét. 1769-ben tért haza és Beszterczebányán plébános lett, hol 1773. ápr. 17-én meghalt. *Munkája:* Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano quam e scriptis posthumus . . . annis XV. sacri apud ejosdem curionis digessit, expolivit, et adnotationibus illustravit abb. et consil. reg. Panius Makó. Budae, 1791. (Térképpel és 7 tábla rajzzal.) Éder Ferencz.

Érdy (Luczenbacher) János, nemzeti múzeumi őr, jogi doktor, a m. tud. Akadémia rendes tagja, született Szobon, 1796. szept. 19-én. Szülei Luczenbacher József és Czeczkó Mária voltak. Dédapja, a belgiumi eredetű, de magyarrá lett Luczenbacher család alapítója, a XVII. század végén telepedett le. Érdy János tanult Váczott, Esztergomban és Nagyszombatban, hol a benczésrendbe lépett; 1818-ban a rendtől megvált és a győri akadémián a jogtudományokat hallgatta. Deák Ferencz és gróf Majláth Antal tanulótársa volt. 1821-ben Pestre jött, hol togtudorrá lett és ügyvédi vizsgát tett, de nemsokára a történeti és archeologiai tudományok felé hajlott. E szakmában végzett gazdag kutatásai és jeles munkái elismeréseül, 1832. márcz. 9-én, a M. Tud. Akadémia levelező, majd ugyanazon év szeptember 9-én rendes tagjává választotta meg. 1840-ben az Akadémia éremgyűjteményének őrévé lett. Mint elsőrendű éremismerőt és archeologot, József nádor 1846. márcz. 16-án a Nemzeti Múzeum régiségtárának őrévé nevezte ki; itt dolga volt a szétszórt és rendezetlen régiségtári gyűjteményt Budáról és a Ludoviczeumból a Nemzeti Múzeum épületébe átszállíttatni. 1860-ban a báró Sina Simontól ajándékozott uj butorokba szakértőileg berendezte azokat. 1847-ben Sopronvármegye táblabírája lett. 1848-ban családnevét Érdy János.

»Érdy«-re változtatta, a fehérmegyei Érd község határában tőle felfedezett régiségek emlékére. 1837—1844-ig szerkesztette a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent Tudománytárt, a melyet becses adatokkal gazdagított. 1869-ben nyugalomba vonult és Budapesten, 1871. máj. 9-én fejezte be életét. Nagyszámú tudományos, különösen régiség-, érem- és pecséttani munkái részint külön füzetekben, részint a Tudományos Gyűjteményben és a Közhasznú Ismeretek Tárában, továbbá az ő szerkesztésében megjelent Tudománytárban és ennek okleveles toldalékában, a M. Tud. Akadémia Évkönyveiben és Értesítőiben, a M. Tört. Tárban és az Archeologiai Közleményekben jutottak nyilvánosságra. *Munkái :* Propositiones ex universo jure nec non scientiis politico-cameralibus. Pestini, 1821. — Henrik portugáliai gróf magyar eredetének védelmezése. U. o., 1831. — Magyarország ekkorig ismeretes pénzei lerajzolva. Buda, 1841. — A szerb zsupánok, királyok és czárok pénzei. U. o., 1843. (23 rézmetszettel és egy táblázattal.) — Magyarországi Crouy nemzetségnek története. Bpest, 1848. — Sz. István első magyar király életírása Henrik regensburgi püspök szerint. Pest, 1854. — Erdélyben talált viaszos lapok. U. o., 1858. — A boszna és szerb régi érmek. (63 rézmetszettel és egy kőrajztáblával.) Buda, 1857. — Régiségtani közlemények. U. o., 1858. Erdélyben talált viaszos lapok (Tabulae Ceratae) és magyar őstörténeti vizsgálatok. Pest, (öt kőnyomattal) 1859. — Az újonnan megbírált magyarországi Crouy nemzetség négy okiratának időszámítása. U. o., 1861. — Erdély érmei. U. o., 1862. (24 réztáblával.)

Evva Lajos. *Evva* Lajos, a budapesti Népszinház igazgatója, született Fegyverneken, 1851. aug. 17-én. Atyja földbirtokos volt, ki a szabadságharcz után másfélévi várfogságot szenvedett Olmützben. Iskoláit Szatmártt fejezte be és 1870-ben Budapesten tanári oklevelet szerzett. 1871-ben a Nemzeti Múzeum könyvtári osztályában nyert alkalmazást és ott három évig működött. Ez idő alatt sok tanulságos és feltünést keltő történelmi közleménye jelent meg a régi magyar zenéről és zenészetről. 1875-ben a Rákosi Jenő igazgatása alatt megnyilt budapesti Népszinházhoz került napidíjasnak ; itt egymásután irnok, gazda, ellenőr, titkár, rendező és drámabíráló lett. 1881-ben ő vette át a Népszinház igazgatását. 1889-ben nőül vette Rákosi Jenő hugát, Mártát. A népszinművek mellett a zene minden ágának széles tért nyitott a Népszinházban és nem egyszer versenyre kelt nagy művészek, világhirü énekesek, sőt egész operák szinrehozatalával és operai társulatok felléptetésével, mind a Nemzeti Szinházzal, mind pedig később az Operaházzal. Az operettek szövegeinek átdolgozásával és fordításával is sok munkásságot fejtett ki. *Munkái :* A csodálatos orvosság. Regény (fordítás). Budapest, 1872. — Carlo Broschi. Regény (fordítás). U. o., 1872. — A nemes leánya. Regény (fordítás). U. o., 1874. (Három kötet.) — A francziák Milánóban vagy Az ezreddobos leánya. Operette, zenéje Offenbachtól. Dura Alfréd és Chivot Henri után fordítás. U. o., 1880. (Fái I. Bélával együtt.)

Fábián János. *Fábián* János, esztergomi cz. kanonok, született 1832-ben, Sirákon. 1855-ben segédlelkész Nagyölveden, 1858-ban az esztergomi papnevelőben tanár, 1862-ben alsószemerédi, 1874-ben esztergom-viziválrosi, 1880-ban érsekujvári plébános és 1882-ben esztergomi cz. kanonok. *Munkái :* Gróf Nádasdy Ferencz néh. kalocsai érsek élete. Pest, 1854. — Első vagyis Nagy sz. Gergely pápa lelkipásztorkodásának könyve. U. o., 1858. — Felelet a helv. hitv. atyafiaknak. Esztergom, 1869. — A vatikáni szent zsinat. Pest, 1872. — Constitutionis dogmaticae ss. concilii Vaticani. Esztergom, 1877. — Érsekujvár hajdan és most. U. o., 1888. — Szerkesztette: »Az Isten igéje szentbeszédekben« czímű folyóiratot, 1876-tól 1880-ig. Folyóiratokban és lapokban számos történelmi és egyházi közleménye jelent meg, melyekből különösen kiemeljük az alsó- és felsőszemerédi, viski, egeghi, börzsönyi, gyerki, pereszlényi és felsőzsemberi plébániák történetét, melyek a »Magyar Sion« 1864-től 1868-ig terjedő évfolyamaiban jelentek meg.

Fail Attila. *Fail* Attila, bölcseleti doktor, gimnáziumi igazgató-tanár, született Selmeczbányán, 1838-ban. Értekezést írt : »A nap és annak mozgása, összefüggésben azon befolyással, melyet a nap futása az árnyék mozgására gyakorol« czímmel.

Faller Károly. *Faller* Károly főiskolai tanár, főbányatanácsos, szül. Selmeczbányán 1857-ben, a hol atyja a bányászati és erdészeti akadémián szintén tanár volt. A fémkohászati szakiskolát 1878-ban végezte és akkor a nagybányai bányaigazgatósághoz gyakornokká nevezték ki. Állami szolgálatát a horgospataki ezüstkohónál kezdte meg, a hol gyakornoki minőségben a kohó vezetésével bizták meg. 1880-ban vissza-

került Nagybányára, majd Kapnikra a kohó- és lugzóműhöz küldték ki az akkoriban végzett kisérletek ellenőrzésére. 1881-ben a budapesti főfémjelző- és beváltóhivatalhoz helyezték át. 1882-ben a selmeczi középponti kohóhivatal kémlésze lett és még ugyanazon évben a selmeczi kir. bányaiskolához a kohászat tanárává nevezték ki, mely állásában kilencz évet töltött és ez idő alatt bő alkalma nyílott a hazai bányák és kohók tanulmányozására. 1891-ben a selmeczi középponti ezüstkohó üzemvezetője lett ; 1892-ben a tajói rézkohóhoz főnöki minőségben helyezték át, majd a kohó beszüntetése után, 1893-ban, a selmeczi bányakerületi vegyelemző hivatalhoz osztották be. 1894-ben kohófőmérnökké lépett elő és Aranyidkára küldetett, a hol a foncsorműnél a hivatal főnöke lett. Ugyancz év végén a selmeczbányai m. kir. bányászati akadémián a fémkohászati tanszékre hivták meg. A külföldi nevezetesebb kohóművek tanulmányozására a kormány ismételten kiküldte Ausztriába, Németországba, Olaszországba, Svájczba, Franczia- és Angolországba, Belgiumba, Hollandiába és Svéd-Norvégországba. Irodalmi működését sok czikke. eredeti tanulmányai és útleirásai teszik nevezetessé. *Főbb munkái :* A fémkohászattan kézikönyve. (Négy kötetben.) — Földünk jégkora. Term. K. 267. l — A vas geológiája. Geolog. L. XX. k. — A fémek olvasztásáról elektromos uton. 1885. — A tellur. 1889. — Az újabb robbanó anyagokról. 1889. — Az aluminium. 1896. — A selen magatartása az elektromos áramkörben. 1897. — Utazási jegyzetek Németországban és Belgiumban. 1899. — Elektromos hőfejlesztés. 1899. — A skandináviai félsziget bányászati és kohászati viszonyai. 1901. — Huntington-Heberlein-féle eljárás az ólomérczek értékesítésénél. 1902. — Tanulmányok a metallografia terén. 1903. — A keményólom mikrostrukturája. 1905. — A rézoxidulnak hatása a rézre. 1905. — Fémvegyületek synthesise, fémekben való oldás és kristályosodás útján. 1906. — A selmeczi salakolvasztási salak mikroszkopiai szövege. 1906. — A fémek kolloidális állapotáról. — És számos más értekezés. — Jelen munka számára a fémkohászatról írt tanulmányt.

Farbaky (Árvanagyfalvi) István György Imre, volt orsz. képviselő, m. kir. főbányatanácsos, szül. Nyiregyházán 1836-ban. Tanulmányait a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémián végezte ; 1859-ben ugyanott tanársegéd, majd 1867-ben rendes tanár, 1876-ban pedig igazgatója lett az intézetnek. 1892-ben a selmeczbányai választókerület orsz. képviselővé választotta, miért is előbbi állásától megvált és nyugalomba vonult ; ugyanakkor a vaskorona-renddel tüntették ki. Nagy érdemei vannak a bányászat körül és kiváló tevékenységet fejtett ki a szakoktatás, valamint a szakirodalom terén is ; a »Bányászati és Kohászati Lapok«-nak 1882—1892-ig szerkesztője volt. Sokat utazott a külföldön, 1900-ban a párisi kiállításban a bányászati csoport jury-ében közreműködött. 1904-ben a király »Árvanagyfalvi« előnévvel a magyar nemességet, nejének szül. Fajkürthi és Kolthai Kürthy Piroskának pedig, mint a selmeczbányai vöröskereszt egylet elnökének, a II. oszt. Erzsébet-rendet adományozta. Tevékenységének bővebb méltatása szabolcsmegyei kötetünkben található. F. I. jelenleg is ügyvivő alelnöke az Országos Bányászati és Kohászati egyesületnek, s tagja az Orsz. Iparoktatásügyi Tanácsnak és az Orsz. Vámügyi Tanácsnak, valamint Selmecz-Bélabánya város törvényhatósági bizottságának. A Selmeczbányai ág. h. ev. egyháznak és liczeumnak felügyelője, a kaszinónak elnöke. Farbaky István.

Farkass Róbert, volt földmívelésügyi miniszteri fogalmazó, született 1858-ban, Fegyverneken. Jelenleg a székesfővárosi kir. adófelügyelőségnél pénzügyi titkár. *Munkái* : A m. kir. földtani intézet. Budapest, 1881. — A m. kir. földtani intézet könyv- és térképtárának czímjegyzéke. — Az 1885. évi budapesti országos kiállítás bányászati csoportjának részletes katalógusa. U. o. 1885. — Mezőgazdasági statisztikal intézményeink érdekében. U. o. 1891. — Agrárius reformkisérletek Magyarországon és Ausztriában. Budapest, 1901. — Az egyenes adók reformjáról. Budapest, 1902. — Államhitel- és adóreform-ügyünk az utolsó 10 évben, Budapest, 1905. — Románia és a zsidók. Budapest, 1904. — Ezeken kívül számos közgazdasági és politikai czikket és értekezést írt. Farkass Róbert.

Feger József (Placidus) benedekrendű pap-tanár, pápai titkos kamarás, szül. Selmeczen 1804-ben. Tizenegy vallásos tárgyú munkát írt német nyelven. Feger József.

Fehér Ipoly Kálmán dr., a pannonhalmi szent Benedek-rend főapátja, született 1842 ápr. 11-én, Visk községben, a hol atyja gazdatiszt volt. Korán árvaságra jutott és elemi iskoláit atyai nagybátyjánál, a csallóközi Nagymegyeren, a középiskolákat pedig Komáromban és Győrött végezte. 1858-ban lépett a rendbe, Fehér Ipoly.

a hol tanári és papi kiképeztetését nyerte. Már növendék korában jelét adta a fizikai szakra való rátermettségének. 1865-ben szentelték pappá, de már 1864-ben megkezdte tanári működését, 1866-tól kezdve nyolcz éven át a fizikát és a számtant tanította Pannonhalmán és 1869-ben megszerezte a középiskolai tanári képesítést is. 1874-ben az esztergomi főgimnázium igazgatója lett. Érdemei elismeréséül ő felsége 1881-ben a Ferencz József-rend lovagkeresztjével díszítette fel, egy évvel később pedig a szegedi tankerület kir. főigazgatója lett. A kormány megbizásából, hosszabb tanulmányutat tett 1885-ben Bajorországban, 1889-ben pedig a Keleten, Szerbiában és Bulgáriában. Terjedelmes tanulmányt is írt Bajorország középiskolai oktatásügyéről és Szerbia középiskoláiról, ez utóbbi a Közoktatási Szemlében és külön füzetben, szerb nyelven is megjelent. Ez érdemeiért a szerb kormány a Száva-renddel tüntette ki. A tanügyi mozgalmakban állandóan résztvett, nemcsak szóval, a közokt. miniszteriumban tartott tanácskozásokon, hanem tollal is. Végre, 1892. márczius 18-án, a szent Benedek-rend pannonhalmi főapátja lett, mely díszes főpapi polczon a mostani herczegprimásnak méltó utóda. Tudományos érdemeinek méltánylásául, a Magyar Tudományos Akadémia 1896-ban tiszteletbeli tagjává választotta meg, a budapesti egyetem hittudományi kara ugyanekkor theologiai doktorrá kebelezte be, a kormány kinevezte az országos közoktatási tanács másodelnökévé, ő felsége pedig a II. osztályú vaskorona-renddel és 1904-ben a valóságos belső titkos tanácsosi czímmel tüntette ki. Főpásztori joghatóságának újabban szerzett díszjele, mely utódaira is átszáll : a violaszínű biretum.

Czikkei és értekezései a »Vasárnapi Ujság«-ban : A fényképészet népszerű ismertetése. 1865. — »Viczay Héder, hédervári gróf«. 1874. — a »Hazánk és Külföld«-ben : Szent István palástja és Alvilági képek. 1867. — a »Gyógyszerészeti Hetilap«-ban : Műszavaink ügyében. 1867. — a »Magyar Természettudományi Társulat Közleményei«-ben : A szél hatása kéményeinknél. 1867, — a »Magyarország és Erdély Képekben« : Pannonhalma. 1867. — az »Idők Tanujá«-ban : Naplótöredék Pázmándi Horváth Endrétől, a magy. tudós társaság alakulása idejéből 1867. — a »Hétfői Lap«-ban : Néhány szó a népszerü felolvasások érdekében. 1868, — a »Magyar Orvosok és Természettudósok munkálatai«-ban : XIII.« : Az alchemia szerepe a természettudományok fejlődése történetében. 1869. — és Poggendorf kettős megosztású villanygépe, — a »Természettudományi Közlöny«-ben : Mi a láng és honnan veszi világító erejét? 1869, — a »Havi Szemlé«-ben : A természettudományi társaság és közlönye. 1869, — a »Középtanodai Tanáregyesület Közlönyé«-ben : Gramma delej-villanygépe. 1875, — a »Győri Közlöny«-ben : Borászatunk érdekében. 1872. — Az utolsó Hédervárv. 1874. — Programm-értekezései, az esztergomi róm. kath. főgimnázium 1877, 79 és 80-iki Értesítőiben : A főgimnáziumi segélyző egylet alakulása és Az esztergomi új főgimnázium építése.

Önálló munkái : Felsőbb mennyiségtan elemei. Esztergom, 1871. — Természettani műszótár. Pannonhalma, 1871. — Kisérleti Természettan. Budapest, 1872—1904. években kilencz kiadást ért. — A vegytan alapvonalai. Budapest, két kiadás 1874-ben és 79-ben. — A vegytan rövid vázlata. Budapest, 1872 és 78. — Győr, Pannonhalma, Hédervár. Győr, 1874. — Győrmegye és város egyetemes leirása. Győr, 1874. — A bajor középiskolák szervezete és eljárása. Győr, 1874. — A Közoktatási Tanács reformja. Budapest, 1889.

Szerkesztette a Napi Közlönyt, az orvosok és természetvizsgálók 1874. évi aug. 19—27. között Győrött tartott XVII. nagygyűléséről (dr. Siklósy és dr. Buzinkay titkárok közreműködésével), valamint ugyanezen nagygyűlés évkönyvét 1875-ben. Az Egyetemes Magyar Encyclopaediában F. I. jegygyel, Pannonhalmára és a szent benedekrendiek történetére vonatkozó több czikke jelent meg. Képmását a győrmegyei kötetben közöljük.

Fekete Lajos.

Fekete Lajos főerdőtanácsos, főiskolai tanár és erdészeti író. Született Tordán 1837. július 18-án. A selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémiát 1859-ben végezte. Előbb a kolozsvári bányászati és erdészeti igazgatóságnál lett gyakornokjelölt. 1862-ben erdészeti államvizsgát tett, 1867-ben Selmeczbányára helyettes segédtanárnak, 1869-ben ideiglenes erdésznek, 1871-ben rendkivüli tanárnak, 1878-ban rendes tanárnak, 1881-ben erdőtanácsosnak, 1891-ben akadémiai aligazgatónak neveztetett ki s az erdészeti szak elnökévé választatott meg : a miniszterium ugyanekkor az erdőrendezés, erdőértékszámítástannak, az erdészet statisztikájának, történetének és irodalmának előadásával bízta meg. 1894-ben főerdőtanácsos lett és a jelen évben nyugdíjaztatását kérel-

mezte. Irodalmi tevékenységét és termékenységét az »Erdészeti Lapokban«, a »Közgazdasági Közlöny«-ben és az »Erdélyi Gazdá«-ban megjelent számos czikkein kivül bizonyítják a következő kiváló nagyobb *Munkái :* A közerdész. (Illés Nándorral együtt.) Ezen mű 200 frt pályadíjat nyert az országos erdészeti egyesülettől. — Erdőértékszámítástan. — A mezőség kopárainak befásítása. Az erdélyi gazd. egyl. által 50 aranynyal jutalmazott mű. — Az erdővédelem körvonalai. — Erdészeti rovartan. — Beszélgetés az új erdőtörvényről. — Az emberi trágya a mezőgazdaságban. (Társszerzője : Nickel Zsigmond.) Az Erdélyi Gazdasági Egylet által jutalmazott pályamű. — Erdészeti talajtan — Az erdőbecsléstan kézikönyve. (Társszerző : Soltz Gyula.) Az orsz. erdészeti egylet által 100 aranynyal jutalmazott pályamű. — A tölgy és tenyésztése. Az orsz. erdészeti egyl. által 100 aranynyal jutalmazott mű. — A Magyarországon előforduló több fanemek csemetéinek természete és ültetése. — Erdészeti növénytan. (Magócsi Dietz Sándor és Rejtő Adolf közreműködésével.) Az orsz. erdészeti egylet által 200 aranynyal jutalmazott pályamű. — Az erdei vetésről és ültetésről, 40 aranynyal jutalmazva. — Szálaló erdők berendezése. — Erdészeti nyereség-számítástan. — Erdőrendezéstan. — Irta továbbá az orsz. erdészeti egyesület megbízásából : Az erdők berendezése, A vágásra érett erdő kihasználása, Az erdők felújítása, Az erdők ápolása és a Népszerű erdészeti növénytan czímű füzeteket. Szerkesztette és részben írta a »Pallas Lexikona« erdészeti czikkeit.

Ferenczy György plébános, szül. Nagymaroson, 1852-ben. *Munkái :* A pápa világi uralma. Pest, 1872. — A jezsuiták. U. o., 1872. — A sajtó. U. o., 1872. — Az élet kenyere. Imádságos és énekes könyv. Bpest, év n. — Lelki hangzatok. Imádságok és elmélkedések. Winterberg, 1888. — Áhitat szava. Imakönyv. U. o., év nélkül. — Ifjúság kalauza. Imakönyv. U. o., év nélkül. Ferenczy György

Fitkovini András, hont vármegyei származású ág. ev. lelkész ; tanulmányait 1642-ben a wittenbergai egyetemen végezte. Munkája: De justificatione hominis peccatoris coram deo ; praes. D. Casparo Kirchmaiero. Vittebergae, 1697. Fitkovini András

Fradelius Péter, bölcseleti doktor, prépost és a prágai egyetem bölcselettanára, selmeczbányai származású volt. A XVII. század tudósai között elsőrangú helyet foglalt el. *Munkái :* Musa Pulla vetustiss : academiae Pragensis in exequiis nobilis et spectatissimae matronae Annae Mariae Seeliae magni illius jureconsulti et Bohemorum patroni D. Gregorii Remi . . . conjugis quae 1617. 26. nov. stylo Julianno in Vera Dei invocatione expiravit, collecta et publicae luci data. Pragae, 1618. — Galli Gallinacei encomium e diversis auctoribus collectum. U. ott, 1620. Fradelius Péter

Gaitner Tivadar, kereskedő, a selmeczi kereskedő-testületnek több évig elnöke, a takarékpénztárnak igazgatója, és tb. városi tanácsos volt, meghalt Selmeczbányán, 1893-ban. »Napló-jegyzeteim« czímmel a szabadságharcz eseményeit írta meg. Gaitner Tivadar

Gál András, ev. ref. lelkész, szül. 1764-ben Ipolypásztón. A sárospataki főiskolában előbb tanár, szenior, majd könyvtárnok volt. Husz évig lakott a kollegiumban, azután a jenai egyetemre ment, a honnan visszatérvén, 1799-ben a gönczi, 1811-ben pedig az alsóvadászi ev. ref. egyház lelkésze lett, és utóbbi helyén, 1828-ban, meghalt. *Munkái :* Szomorú, de mégis örvendetes utazás. Lőcse, 1792. — Burghaim a maga gyermekei körében. Kassa, 1802. Gál András

Gallovich István, járásbirósági albiró, szül. 1858-ban, Ipolyságon. Elbeszélései, rajzai, lírai és leíró költeményei, humorisztikus apróságai 1880 óta neve alatt, előzőleg G. I., G—ch I—n. jegyekkel jelentek meg fővárosi, de leginkább vidéki lapokban. Gallovich István

Gáspár Imre, író, hírlapiró és költő, született Nagycsalomián. Atyja, Gáspár György, hont megyei szolgabíró és törölmetszett magyaros zamatú népdal-író volt, a ki többek között az országosan népszerű »Békót tettem kesely lovam lábára« és »Ne nézz rám, ne nevess« kezdetű dalokat is költötte. Fia, Imre, Pesten, Selmeczbányán, Rimaszombatban és Pozsonyban tanult, de négy évi súlyos betegsége megakadályozta iskolái befejezésében. A tót irodalomból fordított és eredeti költeményeivel már 1871 óta szerepel a »Vasárnapi Ujságban«, a »Fővárosi Lapok«-ban és egyéb hirlapokban. 1872-ben Budapestre telepedett és kizárólag az irodalomnak élt. A fővárosban irodalmi társulatot is alapított, melynek dr. Zavodszky (Széchy) Károly, Ballagi Géza, Dolinay Gyula, Benedek Aladár, Márki Sándor és Kvassay Jenő is tagjai voltak. Belmunkatársa volt több budapesti lapnak, így 1882—83-ban Gáspár Imre

és ismét 1890-ben a »Pesti Napló«-nak; ugyanannak 1891-ben helyettes szerkesztője lett. Alapította a »Debreczeni Hirlap«-ot, 1892-ben pedig a nagybecskereki »Torontál« czímű napilap társszerkesztője lett, végül 1893 eleje óta, Vértesi Arnolddal együtt, a »Debreczeni Ellenőr« czímű napilap szerkesztője. *Munkái :* A bálkirálynő dalai. Pest, 1872. — Válogatott költemények. U. o. 1876. — Babérok. U. o. 1877. — Uj nemzedék. (Költészeti gyüjtemény.) Nagyvárad, 1877. — Kri-Kri Naptár. Budapest, 1877. — Dalok az időnek. U. o., 1877. — Ujabb dalok az időnek. U. o., 1878. — Hazánk tót népe. (A tót nép. A tót költészet.) U. o., 1879. — Krími sonettek. Miczkievicz után lengyel eredetiből fordítva. U. o., 1880. — A harang. Schiller Frigyes után fordítás. U. o., 1880. — A világirodalom története. Scherr János és mások után átdolgozva. U. o., 1881. — Szerkesztette még a »Cigarette« czímű élczlapot 1877-ben; a székesfejérvári »Szabadságot« 1881-től 1883-ig; a »Debreczen« czímű napilapot 1885-ben; a »Debreczeni Hirlap«-ot 1890—1891-ben. Költeményei közül németre Steinacker fordított a bécsi »Dichterstimme« számára, tót nyelvre pedig Sladkovics az »Orol«-ban.

Gerenday Tivadar

Gerenday Tivadar, m. kir. honvédalezredes és tanár, szül. 1847-ben Középtúron. Kora gyermeksége óta katonai nevelésben részesült. 1866-ban hadnagyi ranggal a hadseregbe lépett. A custozzai csatában a 39. sz. Don Miguel ezredben harczolt, Monte-Crocenál megsebesült és a katonai érdemkeresztet nyerte el. Később Boszniában is harczolt és részt vett a Dolna-Tuzla melletti ütközetekben, a hol nehéz lősebet kapott. Felgyógyulása után átlépett a honvédséghez és 1880. óta a Ludovica Akadémiában tanárkodott. Hadtörténeti és hadászati czikkei a Ludovica Akadémia közlönyében jelentek meg.

Gerhárt György

Gerhárt György (Királyfalvai) magánzó és hirlapíró, született Dacsókeszin, 1834-ben. A selmeczi bányászati és erdészeti akadémiát végezte, azután magánmérnöki gyakorlatot folytatott. 1868-ban hontvármegyei aljegyző lett. 1885-ben visszalépett a közpályáról. 1886-ban Budapestre költözött, a hol az irodalomnak szentelte életét. *Munkái :* Flóra. Regény. Budapest, 1890. — A piktorék leánya. U. o., 1891. — A Papách-család szerencséje. Elbeszélés. U. o., 1891. — A kicserélt feleség. Regény. U. o., 1891. — A húnok és a magyarok története. U. o., 1894. — Továbbá »Szondi« czímmel öt felvonásos tragédiát és »Bűnös-e Magdolna?« czímmel regényt írt. Szerkesztette Ipolyságon a »Honti Gazdá«-t (1875—1885.), továbbá a »Haladás« czímű mezőgazdasági és kereskedelmi havi közlönyt Budapesten (1892.). 1893 óta a »Magyar Egyesület Értesítőjé«-nek a főmunkatársa.

Gregersen Gudbrand

Gregersen Gudbrand, nagyiparos és építővállalkozó, hontmegyei nagybirtokos, kinek nevéhez hazánk számos technikai alkotása fűződik, született 1824-ben, a norvégiai Modumban. Hazánkba 1847-ben költözött, tehetségén kívül magával hozván fajának erős munkabirását és szívósságát. Csakhamar jó magyarrá lett és a szabadságharcz alatt hazánk igaza mellett küzdött. A szabadságharcz leveretése után alapította a Gregersen G. czég ácsüzletét és faipari telepét, s azt kiváló szakértelmével elsőrendű, hatalmas vállalattá fejlesztette. A czég ma Gregersen G. és Fiai név alatt nemcsak az országban, hanem a külföldön is ismeretes és mindenkor elismerést szerzett a magyar iparnak. Gregersen Gudbrand több nagy vasútat és számos modern hidat épített. Nagy érdemei vannak az árvíztől elpusztított Szeged újjáépítése körül és ezért, valamint a közjó terén szerzett érdemei elismeréseül *Saági* előnévvel, magyar nemességet és utóbb több rendjelet kapott.

Grueber Antal

Grueber (Gruber) Antal, jezsuita paptanár, született Selmeczbányán, 1700-ban. *Munkája :* Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae auditoribus oblatus. Claudiopoli, 1736.

Grünwald Béla

Grünwald Béla, publiczista, szül. Szentantalon, 1893. decz. 2-án, meghalt Courbevoiban (Páris mellett) 1891. május 14-én. Tanulmányai befejezése után huzamos ideig külföldön, de különösen Francziaországban tartózkodott, a honnan hazatérvén, Beszterczebányán telepedett le. 1867-ben Zólyomvármegye főjegyzője, 1871-ben alispán, 1878-ban Beszterczebánya város orsz. képviselője lett. A vármegyei életben jeles reformátor volt; különösen sokat tett Zólyom vármegye magyarosításáért a pánszláv érdekek elnyomásával. Tapasztalatait több röpiratban fejtette ki, melyek között az 1898-ban megjelent »Felvidék« méltó figyelmet keltett. Ugyanilyen hazafias és reformáló törekvések vezették őt az országgyülésen is, a hol Apponyihoz csatlakozott. Híve volt a közigazgatás államosításának és a nemzeti egység tudatos kiépítésének. Szónoklatai csakhamar hírre emelték a nevét, de az elvei megvalósítását nem érte el. A közigazgatási jog

keretébe vágó számos értekezésein kívül *munkái :* Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség. Budapest, 1874. — Közigazgatásunk és a szabadság. U. o., 1878. — A felvidék. Politikai tanulmány. U. o., 1878. — A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve. U. o., 1880. — Három kötet. — Kossuth és a megye. Válasz Kossuth Lajosnak. U. o., 1885. — Régi magyarország. 1711—1825. U. o., 1888. — Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. U. o., 1890. — Zólyom-megye. U. o., 1891.

Grünwald Béla.

Gyürky Antal (Gyürkii), kir. kataszteri felügyelő és kiváló közgazda, Gyürky István vármegyei főügyész és Madách Anna fia, szül. Felső-Szelényben, 1817-ben. Előbb kadét volt a 3-ik huszárezrednél, ezt a pályát azonban, egy szilaj lóról történt szerencsétlen leesése következtében szenvedett sérülése miatt, egészségi tekintetekből kénytelen volt abbahagyni. 1836-ban Hont vármegye tiszteletbeli aljegyzője, majd csakhamar esküdt és szolgabíró lett. Ugyanekkor lépett fel az irodalom terén is. Szülővármegyéje nemsokára rendes főjegyzőjének választotta és ezen a pályán 1848-ig működött. A szabadságharcz bekövetkeztével azonban ő is fegyverrel cserélte fel a tollat és először a honti nemzetőrség parancsnoka volt, majd a rendes honvédséghez lépvén át, Görgei maga mellé parancsőrtisztnek nevezte ki. A világosi fegyverletétel után őrnagyként jött haza. Az abszolutizmus szomorú napjai leszorították egy időre a hivatali pályától. Birtokának rendezése után Budapestre költözködött, hogy itt nagyobb körben, nagyobb sikerrel működhessék az eszméi kifejtésén és terjesztésén. Majd egész lelkesedésével a borászat felé fordult, azt fejlesztette munkáival és lapjával. Az alkotmányos élet felderültével 1867-ben, a kormány megbízásából Entz Ferencz kiséretében az ország bortermelő vidékeit utazta be és tapasztalatairól terjedelmes memorandumban tett jelentést. Ugyanekkor szülővármegyéje törvényszéki bírónak választotta meg ; később ugyanott szőlőváltsági jogbiztos, majd árvaszéki elnök lett, míg az újonnan rendezett kataszterhez Beszterczebányára felügyelőnek nevezték ki. Ez utóbbi állásától 1880-ban vált meg, irodalmilag azonban mindvégig működött. Meghalt Dorogon 1890. évi jul. 31-én. A sz. Szilveszter-rend vitéze, a német lovagrend Mária-kereszt tulajdonosa, a Szt. István-társulat örökös alapító tagja. Közgazdasági szakczikkei, melyek köteteket adnának, leginkább szaklapokban jelentek meg. Munkatársa volt az »Egyetemes M. Encyclopaediának«. *Munkái :* A tagosításról. Budapest, 1853. — Vinczellérek könyve. U. o., 1856. — Cselédbarát. Szombathely, 1856. — A szőlőművelés és borkezelés ujabb elvei. Pest, 1860. — Borászati vegytan. U. o., 1858. — Borászati szótár, Pest, 1861. — Hangok a Renanismus ellen. U. o. 1864. — Gyakorlati útmutatás, miként kell eljárni a szőlő-dézsmaváltság keresztülvitelénél. U. o., 1869. — Magyar polgári jogok és kötelességek ismertetése. U. o., 1872. — Az új szolgabírói hivatal kézikönyve. U. o., 1872. — Igaz-e Darvin tana az ember eredetéről? U. o., 1873. Ötvennégy év Hont vármegye történetéből 1829-től 1874-ig. Vácz, 1875—1883. — Népszerű magyarázata a földadó szabályozására vonatkozó 1875 : VII. t.-cz.-nek. Budapest, 1875. — Borászatunk reformjai. Vácz, 1879. — Naplótöredékek egy falusi lelkész hátrahagyott írásaiból. U. o., 1881. — Gazdasági mellék-iparágak. Budapest, 1888. — A szőlő, mint kincsbánya. Budapest, 1888. — Kisbirtokosok kátéja. U. o., 1889. — A gyümölcs értékesítése. U. o., 1889. — Az előhaladt borkezelés és pinczegazdászat. U. o. 1889. — Védekezés a filloxera és a szőlőgomba ellen. U. o., 1890. — Szerkesztette és kiadta Pesten, 1857-ben, a »Szőlőszeti és Borászati Közlemények«-et és 1858-tól 1861-ig a »Borászati Lapok«-at, majd ennek folytatását, a »Borászati és Kertészeti Füzetek«, 1869—70-ben. Irt 1867-re »Borászati Naptár«-t, 1870-ben »Kataszteri Kalauzt«.

Haan Rezső, ügyvéd, régi honti nemes család ivadéka, Haan Károly vármegyei táblabíró fia, szül. Kistúron, 1838-ban. Gimnáziumi tanulmányait Esz- Haan Rezső

tergomban és Selmeczen végezte ; a jogot a budapesti egyetemen hallgatta, azután ügyvédi gyakorlatra Balassagyarmatra ment, a hol az irodalommal kezdett foglalkozni. 1861-ben Hontvármegye első aljegyzője lett, de az alkotmányos élet megszüntével hivataláról leköszönt és Esztergomba ment, hogy kizárólag az irodalomnak éljen. 1864-ben nőül vette Andrássy Mihálynak, Esztergom vármegye egykori alispánjának leányát, Szidóniát. Esztergom vármegye tiszt. főjegyzője és a középponti választmány jegyzője lett. Kiváló szorgalommal tanulmányozta a klasszikusokat és legtöbb hajlama volt a költészet iránt. Első munkája a szépirodalmi Közlönyben jelent meg (1858), ezt csakhamar követte a többi. Alapította és szerkesztette az Esztergomi Közlönyt és a Hontmegyei Hirlapot. Kisebb dolgozatait Almai Rezső és Siófoki álnevek alatt adta ki. Önálló munkája : A szebb idők emléke. Esztergom, 1863.

Haiczl Kálmán

Haiczl Kálmán egyházjogtudor, esztergom-főegyházmegyei pap, született 1866-ban Selmeczbányán. A hittudományi szakot Esztergomban végezte és 1889-ben pappá szentelték ; ugyanazon évben herczegprimási levéltárossá és szertartóvá, 1892-ben érseki főszentszéki jegyzővé nevezték ki, 1893-ban pedig hasonló minőségben a budapesti érseki szentszékhez helyezték át. 1894-ben a budapesti tudományegyetemen egyházjogtudori oklevelet nyert és ugyanazon évben a garam-szentbenedeki plébániát nyerte el. Számos rövidebb tanulmányon és czikken kívül önálló munkái : A szentszéki holttányilvánítási eljárás. Esztergom, 1894. — Simor János kisebb alkalmi beszédei. Budapest, 1894. — Boissarie. Lourdes története orvosi szempontból. Esztergom, 1896. — Páduai szent Antal. U. o., 1899. — Felfüggesztés ex informata conscientia. Budapest, 1902. — Sz. József. Esztergom, 1905.

Hainrich János

Hainrich János Gottfried selmeczbányai származású volt és külföldi egyetemen tanult ; Coryli Sámuel Disputatio historico exegetica (Jenae, 1693.) czímű munkájába latin elegiát írt. A pozsonyi ág. ev. lyceum könyvtárában őrzik az emlékkönyvét, mely heraldikai tekintetben figyelemreméltó, mert számos hontmegyei család ügyesen színezett czímerét tartalmazza.

Halász Ferencz

Halász Ferencz író és lapszerkesztő. Született Ipolyszalkán, 1867-ben. Jogi tanulmányai befejezése után ügyvédi gyakorlatra ment, majd Hont vármegye közigazgatási szolgálatába lépett. Jelenleg vármegyei árvaszéki ülnök. Fővárosi és vidéki lapokban sűrűn jelentek meg költeményei és elbeszélései. 1895-ben tulajdonosa lett a *Frits* Lászlótól az évben megindított *Ipolyvölgyi Hirlap* czímű lapnak, melyet kezdetleges mivoltából a hasonló vidéki lapok átlagos mértékén fölülemelt, s azóta *Honti Lapok* czím alatt szerkeszt. A *Honti Lapok* a nemzetiségektől határolt vidéken, erősen hazafias szellemével és a nemzetiségi fészkelődések állandó ostorozásával, teljesít hivatást.

Haliczky András

Haliczky András Frigyes, bölcsésztudor, szül. Báthban, 1753-ban. Bécsben theologiát végzett, azután papi pályára lépett ; ezt a pályát azonban elhagyta és tanári oklevelet szerezvén, előbb gimnáziumi, majd, 1792-ben, a pesti egyetemen a német nyelv és irodalom tanára lett. Meghalt 1830. április 12-én Pesten. *Munkái:* Die Dauer der Freundschaft von Ludvig v. Lindner, vor dessen Abreise nach Mexico, wo er nunmehr Professor der Chemie ist. Neusohl 1787. — Lob Ungarns. Gedicht in deutschen Jamben, dem edlen Jünglinge Carl v. Kempelen gewidmet. Ofen 1787. — Kriegslied eines k. k. Hussaren bei Jassy. U. o. 1788. — Neujahrsgedichte auf den Jäner 1788, dem Herrn Carl Gruber von Grubensfeld zugeeignet. U. o. 1788. — Rechenkunst für Gymnasien. Überzetzung. U. o. 1788. — Schematismus des Königreichs Hungarn und der dazu gehörigen Theile für das Jahr U. o. 1790. — Antrittsrede bei Eröffnung des Lehrstuhles der deutschen Sprache und Literatur. Gehalten den 14 Mai 1792. U. o. — Artikel des Ofner Reichstages vom Jahre 1792. Aus den Lateinischen übersetzt. Pest. — Gedicht zur Namensfeier der Frau Elise v. Trottner. Gewidmet von sämtlichen Kunstgenossen. Pest den 19. Nov. 1794. — Elegie auf Hannchens Tod an Herrn Ignacz von Fröhlich. Pest, 1795. — Epistel an Herrn Ignacz Fröhlich. Pest, den 1 Mai 1795. — Klagelied auf den Tod des Erzherzog von Oesterreich und Palatinus von Ungarn. A. 1795. XXIV. Sept. U. o. — Ode auf die feierliche Ankunft Sr. königl. Hoheit des Erzherzoges von Oesterreich Joseph Anton als Höchstdieselben die Würde des Staatshalters von Ungarn antraten. Pesten, 1795. — Ode dem Andenken Sr. Excellenz des nunmehr verherrlichten Grafen Joseph Teleki von Szék, Obergespanns der löbl. Ugotscher Gespannschaft gewidmet. U. o. 1796. — Der edle Mann in einem Liede. Von

H. Wien, 1796. — Epistel an J. J. Stunder. Pesth, 1797. — Ode auf die freudenreiche Ankunft Ihrer kaiserl. Hoheit Alexandra Pawlowna Grossfürstin aller Reussen der hohen anvermälten Sr. Königl. Hoheit Josephs Antons Erzherzogs von Oesterreich und Palatinus des Königreichs Ungarn. Ofen. 1800. — Ode auf . . . Laurentius von Fesztetics erstgebornen Sohns des k. k. Kämmerers Anton Fesztetics von Tolna. Pesth. 1802. — Dancer J. C. Systema generale stenographiae Samuelis Taylor . . . ad linguam accomadavit N. o. 1802. — Ezeken kivül több német és latin nyelvű értekezést írt katonai kiképzésről és a gazdálkodásról.

Hausegger József, jezsuita áldozó pap, szül. 1700-ban Selmeczbányán. 1730-ban hittérítőként Kelet-Indiába utazott ; meghalt 1765-ben, Travankorban. Irodalmi hagyatéka tizenhárom értékes levél, a melyeket Kelet-Indiából írt. Hausegger József

Hedervdry Antal, ügyvéd és publiczista, az elmult század derekán a honti közélet és a társaság kimagasló, érdekes alakja. Született Korponán, 1826. május 25-én ; középiskolai tanulmányait Korponán és Váczon, a jogot Egerben és Nagyváradon végezte. Húsz éves korában báró Majthényi László, akkori hontvármegyei alispán patvaristája lett ; 1848-ban pedig Kalocsa Antal honti követet kisérte el a pozsonyi országgyűlésre. Ugyanezen év szeptember havában ügyvédi irodát nyitott Korponán, hol 1849 tavaszáig egyúttal városi tb. aljegyző volt. Ugyanez év április havában Boronkay Lajos kormánybiztos Hont vármegye esküdtjévé nevezte ki őt, de e hivatalát a zavaros időkben rövid ideig viselhette. 1851-ben visszatért az ügyvédséghez és irodáját áttette Ipolyságra, hol 1900-ban bekövetkezett haláláig általános tiszteletnek örvendett. Hedervády Antal jelentős szerepet játszott Hont vármegye közéletében. 1860-tól 1868-ig igazgatója volt az ipolysági kaszinónak ; 1868-ban megalapította az ipolysági takarékpénztárt, melynek 1894-ig igazgatója volt és oly szaktudással vezette az intézetet, hogy a részvények értéke a tízszeresre emelkedett. Helyettes elnöke, majd elnöke volt a balassagyarmati ügyvédi kamarának ; úgyszintén egyik megalapítója a Hont vármegyei múzeumnak. Számos dolgozatot írt vidéki lapokba s érdekes politikai és társadalmi tanulmányokat a hatvanas évek legelső ellenzéki lapjába, a »Hon«-ba, a minthogy élete végeig következetes és lelkes ellenzéki maradt. 1898-ban a vármegye meleg ünneplése között megülte ötvenéves ügyvédi jubileumát. Önálló *munkája :* Rövid törvénykezési útmutató. Hedervády Antal

Hell József Károly, bányász és főgépmester, Hell Miksa csillagász testvérbátyja, szül. 1713-ban, Selmeczbányán. Számos találmánynyal gazdagította a bányászatot, ezek között nevezetesebbek a vízemelő gépe, légszivattyúja és lövőgépe. Irodalmi hagyatéka : Berechnung der Luftmaschine, welche in der niederungarischen Bergstadt zu Schemnitz bei dem Amalia Schacht von Herrn . . . Oberkunstmeistern erfunden, erbauet und im Jahre 1753. den 23. März ist angelassen worden. Wien 1771. Rajzokkal. Hell József

Hell Miksa, bölcsésztudor és csillagász, szül. 1720-ban, Selmeczbányán, a hol atyja, Hell Mátyás Cornelius, az ottani bányák mathematikusa és főgépmestere volt. Hell Miksa 1738-ban Trencsénben a jezsuita rendbe lépett, majd Bécsbe utazott a tanulmányai folytatására ; de a hajlama a természettudományok felé vonzotta és a mikor, 1751-ben, Nagyszombatba került áldozópapnak, sokat tett az ottani csillagvizsgáló-intézet érdekében. 1755-ben Bécsbe hívták meg a csillagvizsgáló-intézet vezetésére. A neve ekkor már európai hírű volt és VII. Keresztély dán király felszólítására 1768-ban megfigyelte a Vénusz átvonulását Norvégia éjszaki részében. Észleleteinek megbízhatóságát később kétségbe vonták és azzal gyanusították őt, hogy a jó eredmény kedveért az észleleteit önkényesen megváltoztatta. Visszatérte után a budai csillagvizsgáló felügyeletével bízták meg. A tudomány terén szerzett érdemeiért több tudós társaság a tagjává választotta. Meghalt Bécsben, 1792-ben. Latin nyelven írott munkáinak zöme természettudományi kérdésekkel foglalkozik ; ezeken kívül megírta norvégiai utazásának tapasztalatait. Hell Miksa

Hellenbach János Gottfried báró orvostudor, cs. kir. tanácsos és bányagróf, szül. 1659-ben Selmeczbányán. Tanulmányait Wittenbergában végezte, a hol 1685-ben orvosdoktori oklevelet nyert ; onnan hazatérvén, orvosi gyakorlatot kezdett. Szerencsés gyógyításaival az udvar figyelmét is magára vonta és a mikor I. Lipót királyt sikeresen meggyógyította, jutalmul a cs. kir. tanácsosi czímet és bárói rangot nyerte. Rákóczi szabadságharczában annak zászlaja alá csatlakozott, e miatt elvesztette jószágait. A szatmári béke után Rákóczival Lengyelországba menekült, Hellenbach János

de III. Károly visszahivta őt és a kegyelme jeléül bányagróffá nevezte ki. A protestáns ügyek vezetésében is nagy része volt. Meghalt 1728-ban. Irodalmi hagyatéka : Dissertatio, a mely Wittenbergában jelent meg.

Herczeg Jenő

Herczegh Jenő költő, szül. Ipolyságon, 1875-ben, középiskoláit és tanulmányait Körmöczbányán, Túróczszentmártonban és Budapesten végezte. A fővárosi sajtó szivesen adott helyet verseinek és úgyszólván valamennnyi versközlő lap számára dolgozott. Verseit összegyűjtvén, előbb Marion czímmel adott ki egy cziklust 1901-ben, a második verskötete Melodiák czímmel jelent meg 1904-ben. A sajtó egyértelmű dicsérettel fogadta a fiatal poéta érzésteli és formás verseit. Harmadik kötete Fehér dalok czímmel sajtó alatt van. Huzamosabb idő óta szerkesztője a Losoncz és Vidékének, valamint az Ipolyságon, később Budapesten megjelenő Az Őr czímű szépirodalmi és művészeti ujságnak, a melyet Honti Henrikkel egyetemben indított meg.

Hoffmann Sándor

Hoffmann Sándor, főerdőtanácsos, szül. 1842-ben Szélaknán ; tanult Selmeczbányán, Váczott, Esztergomban, Beszterczebányán, majd a felső erdészeti államvizsgát Budán, 1864-ben, tette le. 1868-ban Pilisszentkeresztre nevezték ki a közalapítványi uradalomba erdészhelyettesnek. Itt írta a közalapítványi erdőgazdaság kezelését megrovó és alapos tudásra valló czikkeit, melyek az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József, figyelmét sem kerülték ki, a ki őt, 1870-ben, miniszteriumának gazdasági osztályába az alapítványi erdészet szervezésére berendelte. 1879-ben kir. főerdőtanácsossá nevezték ki. Meghalt, 1892-ben, Budapesten. *Munkája :* Az alapítványi erdőségek fatermelési viszonyainak ismertetése. Budapest, 1873. — Szerkesztette az Erdészeti Zsebnaptárt az 1882—5. évekre.

Hofsteter János Ádám

Hofsteter János Ádám, orvostudor, a dán király udvari orvosa, szül. 1667-ben Selmeczbányán és ott kezdte tanulmányait is; a mikor szülei a vallásüldözés idején külföldre költöztek, iskoláit Görlitzben folytatta. Meghalt 1720. körül. *Munkái :* Dissertatio inaug. de anopeia seu fame abolita. Jenae, 1687. — Kurze Erörterung der Frage : ob der natürliche und rein gewachsene Zinober, als eine Artznei in den menschlichen Leib ohne Gefahr gebraucht werden könne? Leipzig, 1708. — Die vortreffliche Güte des natürlichen Zinobers zur Bewahrung und Wiedererlangung menschlicher Gesundheit, entgegengesetzt dem unlängst von Joh. Gottfried Beckern . . . herausgegebenen Unfug des Zinobers . . . Schleswig, 1711.

Hofsteter János Kristóf

Hofsteter János Kristóf, selmeczbányai származású orvostudor, külföldön nyerte nevelését, iskoláit Brigában és Görlizben, az egyetemet Lipcsében és Halléban végezte, hol 1695-ben orvosi oklevelet nyert. *Munkája* : Disputatio solennis medica de somnambulatione . . . Praes. Frid. Hoffmanno . . . pro gradu doctorali . . . Hallé Magd.

Honti Henrik

Honti Henrik, író és lapszerkesztő, szül. Ipolyságon, 1879-ben. A Honti Lapok megalakulása óta (1895) részt vesz annak szerkesztésében. Közben sűrűn jelennek meg irodalmi dolgai a fővárosi lapok hasábjain is ; tárczaírója több budapesti hírlapnak. *Önálló müvei :* Szerelmes történetek (1901.). — Három csók (1904.). — Különböző utakon czímű 3 felvonásos társadalmi színművét Ipolyságon mutatták be 1905-ben. Az Akadémia pályázatán is figyelmet keltett. Dolgait sűrűn fordítják németre és a legelőkelőbb német lapok adják ki. 1906 óta szerkeszti az Ipolyságon megjelenő Az Őr czímű szépirodalmi ujságot.

Horváth József

Horváth József, tanító, szül. 1840-ben Hodrusbányán; szegény bányász szülők gyermeke lévén, nyomorral küzködve tanult a selmeczi gimnáziumban. 1859-ben a beszterczebányai tanítóképzőbe iratkozott be, majd a szepesváraljai püspöki, 1860-ban a kassai tanítóképzőbe ment és a város ösztöndíját elnyervén, bevégezhette tanulmányait. Társadalmi, nevelésoktatástani, mezőgazdasági és bölcseleti czikkeket írt. *Munkái :* Földrajz népiskolák számára. Arad, 1874. — Az agyvelő és a szellem. U. o. 1879. — Magyar nyelvgyakorló, Bpest, 1880. — Tanulmányok a nőemanczipáczió köréből. Arad, 1881. — A népiskola mint a közjólét előmozdítója. U. o. 1886. — Az osztály- és a váltakozó rendszer megbírálása. U. o. 1888.

Horváth Jenő

Horváth Jenő (Rónai), cs. és kir. tábornok, honvédkerületi parancsnok, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, szül. Drégelypalánkon, 1852-ben. A Ludovica Akadémia tiszti tanfolyamának elvégezte után, 1876-ban hadnagygyá lett, majd pedig, 1878-ban, a Ludovica Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamába, onnan a bécsi cs. és kir. hadiskolába jutván, ezeknek végeztével vezérkari tisztté minősítették

és soron kivül főhadnagygyá, majd századossá, 1892-ben őrnagygyá, 1895-ben alezredessé, 1897-ben ezredessé, 1904-ben pedig tábornokká lépett elő. Három évig a magyar honvédelmi miniszteriumban a kiképezési ügyek előadója volt, hat éven át pedig a Ludovica Akadémia tanáraként működött, mely szolgálatának jutalmául a katonai érdemkeresztet kapta. Ezután három évig a pozsonyi honvédkerületi parancsnokság vezérkari főnöke, további három évig a törzstiszti tanfolyam tanára volt, mely szolgálatai után a III. oszt. vaskoronarenddel tüntették ki. Ezután öt évig a budapesti 1-ső honvéd gyalogezred parancsnoka, majd kolozsvári, pécsi és nagyszebeni dandárparancsnok volt. A M. Tud. Akadémia 1886-ban a hadtudományi bizottságba előadóul hívta meg, 1888-ban pedig levelező tagjává és a hadtudományi bizottság rendes előadójává választotta meg. Bel- és külföldi folyóiratokban közölt szakczikkeken kivül, önálló *munkái* a következők : A morvamelléki hadgyakorlatok 1884-ben. Budapest, 1884. — Harczászat. U. o. 1888. és 1891. két kötet. — Az egyetemes hadtörténelem vázlata. U. o. 1889. és 1895. — Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. A M. Tud. Akadémia megbizásából sajtó alá rendezte és bevezető életrajzzal, szövegmagyarázattal és megjegyzésekkel látta el. U. o. 1891. — Az újabbkori hadviselés történelme. A m. kir. honvédségi Ludovica Akadémia felsőbb tiszti tanfolyama számára. U. o. 1891. — Magyar hadi krónika. U. o. 1896. két kötet. — Az alkalmazó harczászat. U. o. 1895., 1897. és 1900. (három kiadás). — Hadtörténelmi közlemények. U. o. 1888—1897., tíz évfolyam, stb.

Horváth Kálmán, rendőrfőkapitány, született Selmeczbányán, 1866. április 15-én. Középiskolai tanulmányait Esztergomban végezte, jogot a budapesti tudományegyetemen hallgatott. Központiáját a bíróságnál kezdte s 1888-ban Selmecz-Bélabánya város szolgálatába lépett mint közigazgatási tanácsos, 1892-ben pedig e város rendőrkapitánya lett, mely állásban ma is működik. Élénk részt vett a város társadalmi és kulturális életében és több egyesületnek elnöke vagy igazgatója. Hivatalos működéseért több izben elismerésben részesült. Az irodalom terén is nagyobb munkásságot fejt ki és munkatársa több vidéki lapnak, valamint a »Rendőri Lapnak« és a »Városi Lap« czímű szakközlönyöknek. Önálló *munkái:* Magyarország rendőrségi szervezete. — Az útlevélügy és a kivándorlás. — A közigazgatási hatóságok elé utalt kihágási ügyek és az ezekben való eljárásról. Budapest. Horváth Kálmán

Hőke Lajos, ügyvéd és vármegyei aljegyző, szül. Somogyendréden, 1813-ban. Előbb theologiát végzett a debreczeni ev. ref. kollégiumban. 1835—37-ben Hódmezővásárhelyen gimnáziumi tanár volt. 1837-ben a jogi pályára lépett és nemsokára a pesti kir. táblához jurátusnak nevezték ki. 1839-ben Pozsonyba ment, a hol Kossuth Országgyűlési Tudósításait is másolgatta. 1840-ben ügyvédi vizsgát tett. 1841—49-ben báró Majthényi László barsi főispán házánál nevelő volt ; 1848-ban nemzetőrként résztvett a szabadságharczban. 1850-ben Pest vármegye cs. kir. főnökségéhez irodai kiadónak nevezték ki és 1851-ben a fogalmazási szakosztályhoz tették át. 1854-ben vármegyei titkárként Szolnokra ment. Hivatalos teendői mellett figyelemmel kisérte a tanügyet is. 1861-ben Hont vármegyében első aljegyzői hivatalt vállalt, 1865. őszéről, vármegyei levéltárnokként, Hont vármegye monografiájához gyűjtött adatokat. Az 1869. évi vármegyei tisztujításon hivatalából kimaradt és csekély 235 frt nyugdíjával előbb Dunaföldvárra, legutóbb Csurgóra költözött, hol 1891-ben meghalt. *Munkái :* Elemi oktatástan . . . Buda, 1857. — Magyarország ujabbkori történelme 1815-től 1892-ig (két kötet). Nagy-Becskerek, 1893. — Kézirati munkái : A magyar birodalom természeti és politikai leírása. A magyar nyelv rendszere. — Magyarország története a legrégibb időktől kezdve (hat kötet). — Dunaföldvár és vidékének története. — Adatok a pécsi püspökség történetéhez. — A tolnai és külső somogyi ref. egyházmegyék története. — Dombovár, Kaposvár, Csurgó története. — Hontmegye története (elhelyezve a megyei levéltárban). — Önéletrajza. Hőke Lajos

Höker Mátyás, selmeczbányai származású, ág. ev. lelkész, 1658-tól a wittenbergai egyetemen tanult ; a hazájába visszatérvén, Úrvölgyön és Körmöczbányán volt lelkész. Tanításaiban nagy hévvel és kemény kifejezésekkel czáfolta a róm. kath. egyház tanait, ezért Wesselényi, 1670-ben, elüzette ; akkor Erdélybe ment és ott Thököly Imre udvari és tábori papja lett. Kitünő szónok és latin költő volt. *Munkája* : Dissertatio de existentia et quiditate theologiae naturalis. Vittebergae. 1660. Ezenkívül Dániel prófétáról írt tanulmányt. Höker Mátyás

Hőnigh Ignácz

Hőnigh Ignácz, csábi származású orvosdoktor, 1843-ban született. Zólyom vármegye főorvosa és a magyar orvosok és természetvizsgálók III. nagygyűlésének jegyzője volt. *Munkái :* Örömdal, melyet mélt. székhelyi Majláth György úrnak, fényes neveünnepe alkalmával készített. Pest, 1829. — Rövid vázlata a kövérségnek. Orvosi értekezés, melyet az orvosdoktori koszorú megnyerése végett készített. U. o. 1835.

Hruskovitz Sámuel

Hruskovitz Sámuel, korponai származású ág. ev. szuperintindens, szül. 1700 körül, tanult szülőhelyén, majd Elcsen, Beszterczebányán, Rozsnyón. 1714-ben a wittenbergai egyetem hallgatója volt. Hazájába visszatérvén, 1744-ben szuperintendensnek választották meg. Egyházlátogatás miatt hétszer idézték Pozsonyba és egyházi hivatalaitól megfosztották. Meghalt 1748-ban. *Munkái :* Dissertatio continens Explorationem spiritus Brendeliani qua doctrinam de justificatione, renovatione mysterio, unione, sacramentis, ecclesia, reliquis instituet. Praeside Wernsdorfio. Wittenbergae, 1719. — Tót katekizmust adott ki a drezdai Hahn modorában a néphez alkalmazva és azt előszóval látta el. Lauben, 1725.

Illés Nándor

Illés Nándor, főerdőtanácsos, szül. 1836-ban Királyfián. A selmeczi erdészeti akadémiának 1868-tól 1872-ig tanára és egyike volt azoknak, kik az erdészetet először adták elő magyar nyelven. Az erdőtörvény életbelépésekor királyi erdőfelügyelő, 1881-ben főerdőtanácsos és a földmívelésügyi miniszterium erdőfelügyelőségi osztályának előadója lett. 1891-ben nyugdíjba lépett. *Munkái :* Erdőtenyésztéstan. Buda, 1871. — Közerdész. Budapest, 1873. — A futóhomok megkötése, befásítása és használata. U. o. 1885. — Vadászat kezelése és gyakorlása. U. o. 1893. — Vadászati ismeretek kézi könyve. U. o. 1895. — Részt vett az erdészeti műszótár anyagának gyűjtésében. 1863 óta legszorgalmasabb munkatársa az »Erdészeti Lapok«-nak. Szakczikkeinek száma meghaladja a százat.

Ipolyi Arnold

Ipolyi (Stummer) Arnold, történetíró, püspök, val. belső titkos tanácsos, a M. Tud. Akadémia igazgatótagja és a Kisfaludy Társaság tagja, született Ipoly-Kesziben 1823. okt. 18-án ; meghalt Nagyváradon 1886. deczember 2-án. Atyja nemes Stummer Ferencz főszolgabíró, anyja Liptó-Szmrecsányi Szmrecsányi Auzénia volt. Tanulmányait a korponai és selmeczbányai gimnáziumokban végezte ; 1836-ban az esztergomi egyházmegye növendéke lett ; onnan a pozsonyi Emericanumba, majd Bécsbe a Pázmáneumba ment. Itt írta meg első irodalmi zsengéit »Vallás és művészet« és a »Magyarok ősvallása« czímen, melyek előre jelezték kiváló tehetségeit és a történetírói pályára való rátermettségét. Tanulmányainak befejezése után, minthogy felszenteltetésére fiatal kora miatt várnia kellett, báró Mednyánszky Dénest tanította a bölcseleti tudományokra. Ezt követőleg a komárommegyei Szentpéter káplánja lett. 1848-ban gróf Pálffy Lipót Nándorhoz udvari káplánnak és a grófi gyermekek nevelőjeként hívták meg. 1849-ben a zohori plébániát kapta. Itt kezdett foglalkozni az egyházi művészettel és a »Családi Lapok« 1852. évfolyamában jelentek meg az első ily irányú czikkei : »Vázlatok a hazai egyház-archeologiai műemlékek köréből«. míg a »Religióban« (1854-ben) a középkori keresztény művészet eszthetikájáról értekezett. Legnagyobb munkáját, a »Magyar Mithologiát« is

Ipolyi Arnold.

itt írta meg, 1854-ben. A hatvanas évek elején törökszentmiklósi plébános lett és ott folytatta irodalmi munkásságát. Értekezéseit legnagyobbrészt a Tudományos Akadémiában mutatta be, a mely 1858-ban levelező, 1861-ben rendes, 1874-ben pedig igazgatósági tagjává választotta. A korvinák felkutatása érdekében, 1862-ben, Kubinyi Ferencz és Henszlmann Imre társaságában Konstantinápolyba utazott, mely útját fényes siker koronázta. 1863-ban egri kanonoknak nevezték ki és ebben a minőségben került 1869-ben Budapestre a közp. papnevelő-intézet kormányzójaként. Itt nagyszabású munkakör nyílt meg előtte. Alelnöke volt a Sz. István és Sz. László társulatoknak, elnöke a Tud. Akadémia második szakosztályának és a történelmi társulatnak, mely utóbbi főként neki köszöni megalakulását. Közben utazgatott és lankadatlan szorgalommal gyűjtögette műkincseit, melyekből nagyon sokat a Tud. Akadémia képtárának és a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. 1872-ben beszterczebányai püspökké nevezték ki és e díszes méltóságában az iskolaügy szervezése, főleg a nőnevelés emelése, a magyar közművelődés, az ipar és művészet fejlesztése körül hervadhatatlan érdemeket szerzett. 1878-ban az orsz. közoktatásügyi tanács elnöke, 1886-ban pedig a nagyváradi latin szert. egyház püspöke lett. Életében a polgári érdemek kimagasló jelvényei is díszítették ; valóságos belső titkos tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztese, és a hazai közbecsülés páratlanul magasztalt kegyeltje volt. — *Munkái :* Magyar mythologia. Pest, 1854. — Adalék Magyarország XIII. századi helyírata és földrajzához. U. o., 1859. — Csallóköz műemlékei. U. o., 1859. — Beiträge zur mittelalterlichen Siegelkunde Ungars. Wien, 1859. — A deákmonostori XIII. századi román bazilika. Pest, 1860. — A téglaépítészeti műemlékek, stb. U. o., 1861. — Magyar régészeti repertorium. Magyar régészeti krónika. U. o., 1861. — A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. U. o., 1862. — A középkorú szobrászat emlékei Magyarországon. U. o., 1863. — Magyar ereklyék. U. o., 1863. — Egyházi beszéd. (Elmondta a Sz. László Társ. ünnepén Egerben, 1864-ben.) Eger, 1864. — Egyházi beszéd. (Elmondta Bécsben, Sz. István király ünnepén, 1864-ben.) — A középkori magyar festészet emlékeiből. Pest, 1864. — Az egri megye Sz. János apostol és evangelistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban. Eger, 1856. — A kúnok bél-háromkuti, másképp apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása. Pest, 1866. — Lonovics József érsek, magyar akadémiai igazgató-tag emlékezete. U. o., 1868. — A szihalmi magyar pogánykoriaknak vélt levelek. U. o., 1870. — Sermo pastorialis, etc. U. o., 1872. — Ipolyi Arnold kisebb munkái, Budapest, 1874. — Beszterczebánya városa műveltségtörténeti vázlata. U. o., 1874. — Régi magyar egyházi írók. U. o., 1875. — Veresmarti Mihály XVII. századi író élete és munkái. U. o., 1875. — Schematismus historicus Diocesis pro anno saeculari. U. o., 1876. — Nicolai Oláh Ludovico II. regi Hungariae et Mariae reginae a secretis Ferdinandi I. cancellarii, dein archiepiscopi Strigoniensis primatis regni Hungariae et locumtenentis regii Codex epistolaris 1523—1538. U. o., 1876. — A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása. U. o., 1876. — Magyar mű- és történeti emlékek kiállítása. U. o., 1876. — Emlékbeszéd Czinár Mór magyar akad. lev. tag felett. U. o., 1877. — A magyar iparélet történeti fejlődése. U. o., 1877. — A beszterczebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. U. o., 1878. — Gróf Prokesch-Osten Antal m. tud. akadémiai kültag emlékezete és Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése. U. o., 1878. — Régi magyar egyházi írók II. kötet. U. o., 1878. — A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. U. o., 1878. — A magyar hadtörténelem tanulmánya. U. o., 1879. — Az orsz. magyar képzőművészeti társulat 1880. márczius 14-iki közgyűlését megnyitó beszéd. U. o., 1880. — Ugyanaz 1881-ről. U. o., 1881. — — Ugyanaz 1882-ről. U. o., 1882. — Ugyanaz 1883-ról. U. o., 1883. — Ugyanaz 1884-ről. U. o., 1884. — Gróf Károlyi István emlékezete. U. o., 1883. — Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása trágyában. U. o., 1884. — Az országos magyar képzőművészeti társulat 1885-iki közgyűlésének megnyitója. U. o., 1885. — A magyar történelem s a magyar történeti szellem. U. o., 1885. — A magyar sz. korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása. U. o., 1886. — Főpásztori szózat. (A nagyváradi püspökségbe beiktatásakor.) Nagyvárad, 1886. — Sermo pastoralis, etc. Nagyvárad, 1886. — Bedegi Nyáry Krisztina 1604—1641. Budapest, 1887. — Alsó-sztregovai-rimai Rimai János

államiratai és levelezése. U. o., 1887. — Ipolyi Arnold kisebb munkái III—V. kötet. U. o., 1887.

Ivánka Imre

Ivánka Imre.

Ivánka Imre (Draskóczi és Jordánfalvi) val. belső titk. tanácsos, a főrendiház tagja, szül. Felsőszemeredén, 1818. decz. 9-én; meghalt 1896. jul. 28-án. Atyja, László, főszolgabíró; anyja, Péchy Petronella, előkelő honti birtokosok voltak. — Gimnáziumi tanulmányait megszakította és Tulnban a katonai akadémiának lett a növendéke, hol együtt tanult Görgeyvel. Hadnagy, majd főhadnagy és utóbbi minőségében, a nádorhuszároknál, István főherczeg hadsegéde volt. 1848-ban gróf Batthyány Lajos titkára lett századosi ranggal. Nagy szerepe volt a honvédség szervezésénél. Midőn a magyar miniszterium a honvédhadsereg felállítását tervezte, területi beosztását Ivánkára bízta, ki négy hadtestre osztotta fel az első sorozást. Vácz, Kassa, Komárom és Debreczen székhelylyel. 1848. aug. 17-én honvédőrnagy és a dunáninneni nemzetőrök parancsnokává nevezték ki. Pákozdnál megverte a horvátokat. Ivánka Imrét szoros barátság fűzte Kossuth Lajoshoz és Ivánka tanácsára történt, hogy Görgeyt a magyar hadak fővezérségével bizták meg. Mialatt a magyar hadsereg kétszer vonult be Ausztriába és visszarendeltetett, Ivánka annak jobb szárnyát fedezte. 1848. okt. 12-én honvédezredes és nehány nappal később a magyar fősereg jobb szárnyának parancsnoka lett. Ezután, Kossuth ultimátumával, Windischgrätzhez küldték; onnan való visszatértekor Jellachich okt. 26-án elfogta és Königgrätz várába záratta. A szabadságharcz után kegyelmet nyervén, visszavonult a birtokára gazdálkodni; akkor vette feleségül Nyéki Németh Máriát. Ezután mind sűrűbben találkozunk vele az irodalomban. A Magyar Sajtóban megjelent czikkei általános figyelmet ébresztettek. 1861-ben Pestvármegye tb. főjegyzője lett, a dunapataji kerület pedig orsz.-gyűlési képviselőjévé választotta; ettől fogva minden országgyűlésnek és a delegácziónak is tagja volt. A delegácziók alatt élénk részt vett a hadügyi kérdések vitatásában és sokat fáradt a magyar Ludoviczeum érdekében. A vasútalapítás korszakában nagy tevékenységet fejtett ki és az első magyar dunagőzhajózási társaságnak is egyik megalapítója volt. 1878-ban vezérigazgatója lett az éjszakkeleti vasútnak és ugyanez évben nyerte a III. oszt. vaskorona-rendet. A közgazdaság terén szerzett kiváló érdemeiért a belga bank igazgatójául hívta meg. A vereskereszt egyletnek hazánkban való meghonosításában nagy része volt és ebbeli érdemei elismeréséül 1882-ben a Sz. István-rend kiskeresztjével tüntették ki. Egyik létesítője és vezértagja volt az orsz. honvédegyesületnek is. Az osztrák fogságból történt kibocsáttatásakor 1900 frtnyi évdíjat rendelt számára a király; ezt az évdíját a maga vagyonából még megkétszerezvén, Ivánka az agg honvédek számára engedte át. A királyi kegy számos elismerésben részesítette a kiváló férfiút; 1896-ban a magyar főrendek sorába emelte és ezt megelőzőleg, valamint utóbb is, több rendjellel tüntette ki és valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki. Az ág. ev. egyetemes gyámintézet világi elnökévé választotta

őt, a magyarországi szabadkőművesek pedig nagymesterükké avatták. *Munkái:* Báró Eötvös József, Kubinyi Ferencz és Ivánka Imre országgyűlési beszédei. Pest, 1861. — A magyar hadsereg. U. o., 1861. — Gőzhajózás a magyar Dunán. U. o., 1862. — Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben. U. o. 1881. — A népfelkelésről. U. o., 1884. Ezeken kívül több czikket írt a Gazdasági Lapokba és más folyóiratokba.

Ivánka István (Draskóczi és Jordánföldi), palásti birtokos, született Paláston, 1855-ben; jogot végzett, azonban otthon gazdálkodik. Az irodalom és tudomány egyik lelkes mívelője a vármegyében. A 70-es évek óta huzamosabb ideig az »Üstökös« munkatársa volt, majd a »Bolond Istók« írója lett és annak máig dolgozótársa. Számos fővárosi és vidéki lapban írt czikket, valamint a »Hontmegyei Almanach« számára több érdemes tanulmányt. Pompás verseivel, de még inkább fínom élű szatiráival, gyorsan nevet szerzett a vidéki írók sorában; közéleti szereplésével pedig a vármegye rokonszenves szónoka, kulturharczosa és politikai szereplője lett; 1902 óta a vármegyei gazdasági egylet elnöke. Irodalmi munkássága főleg a költészet terén nyilatkozik meg. *Munkái:* Fűzfalombok. Költemények. Selmeczbányán, 1880. — Agglegény vőlegény. Énekes vígszínmű. Ipolyság, 1893. — Továbbá szerkesztette a »Honti Közlöny«-t 1885—86. években. Megírta és kiadta »A kártalanítási becslés« czímű művét. Ipolyság, 1901., mely e tekintetben forrásmunka, miután e kérdéssel nálunk ő foglalkozott először szakszerűen és abban teljesen önálló módszert állapított meg, a melyet a magyaróvári szaktanács is elfogadott. Ivánka István

Ivánka Zsigmond.

Ivánka Zsigmond (Draskóczi és Jordánföldi), volt országgyűlési képviselő, született Felsőszemeréden, 1818-ban. A szabadságharcz előtt Hont vármegye ellenzékének egyik legerősebb tehetségű szónoka volt, az 1848. évi pozsonyi országgyűlésen Korpona szab. kir. város követe és az 1848—49. nemzetgyűlésen Hont vármegye képviselője volt. A szabadságharcz után Kossuthtal külföldre menekült, majd hazatért felsőszemerédi birtokára gazdálkodni. 1861-ben újra képviselővé választották; 1865-től 1878-ig, a Deák-párt sorában, tevékeny részt vett az országgyűléseken. Hont vármegye közéletében mindvégig jelentős szerepet játszott, különösen a 80-as években, a mikor a vármegye ellenzéki pártjának lelkes vezére volt. Az ő nevéhez fűződik az a hosszú harcz, a melyet a honti ellenzék a bécsi befolyás és Tisza Kálmán pártja ellen vívott. Ivánka Zsigmond gyujtó szónoklatai hatalmas lendületet adtak ennek a küzdelemnek és országosan ismertté tették a nevét. Meghalt 1902-ben. Több gazdasági czikket írt a szaklapokba, továbbá értekezéseket a »Függetlenség« hasábjain.

Jacquin József Ferencz báró, orvosdoktor és bécsi egyetemi tanár, szül. Selmeczbányán, 1766-ban, meghalt Bécsben, 1839-ben. Munkái közül nevezetesebbek: Eclogae plantarum. Vienae, 1812. — Eclogae graminum. U. o., 1813. Jacquin József

Jankovich Béla az államtudományok doktora, egyetemi magántanár, szül. 1865. április 29-én, Budapesten. Középiskolát végzett 1875—83. a bécsi Therezianum-intézetben, ugyanakkor apródként szolgált a bécsi udvarnál. Jogi tanul- Jankovich Béla

mányait 1887-ben Budapesten végezte, a hol 1888-ban az államtudományi tudorságot nyerte. Ugyanaz évben a Magyar Tud. Akadémia a német valutareformról írt munkáját a Lévay-pályadíjjal jutalmazta. A következő három esztendőben természettudományi tanulmányokat végzett a budapesti, londoni (University College) és a német freiburgi egyetemeken : ez alkalommal Nyugat-Európát is bejárta. Az 1891—93 években földkörüli útat tett Amerika, Mexikó, Khina, Indo-Khina, Jáva, India és Egyiptomon keresztül, a midőn etnográfiai és közgazdasági tanulmányokat végzett. Hazatértekor számos czikket írt a khinai és japáni közéletről a Pester Lloyd és Budapesti Hírlap napilapokban, továbbá a Földrajzi Közlemények 1893. évfolyamába Utazás Indo-Khinában czím alatt. A Közgazdasági Szemle 1894., 1896. és 1899. évfolyamában czikksorozatot közölt a papirvaluta ázsiója és áralakulásról az osztrák-magyar monarchiában ; a Könyv-Szemle 1895. évfolyamában a Magyar Nemzeti Könyvtár-ról. Az 1902. évben habilitálták magántanárként a budapesti tudományegyetemen, a hol a pénz és hitel elméletről tart előadásokat. A Közgazdasági Szemle hasábjain 1906-ban czikksorozatot közölt Mechanikai értékelmélet czím alatt, a mely önálló munkaként is megjelenik. 1894 óta tagja Hont vármegye törvényhatósági bizottságának és számos választmányának.

Janovszky Pál

Janovszky Pál, ág. h. ev. tanító, született Rakonczán, 1742-ben. Latin nyelven írott munkáját, a méhekkel való bánásmódról, a Nemzeti Múzeum kézirati osztályában őrzik.

Jekelfalussy József

Jekelfalussy József (Jekelfalusi és Margitfalvi) jogtudor, statisztikus és a M. T. Akadémia tagja. Született 1849-ben Rimaszombaton, de élete javakorát Hont vármegyében töltötte lontói birtokán; 1874-ben jogtudor lett ugyanez évben letette az ügyvédi vizsgát. 1876-ban mint segédfogalmazó résztvett a budapesti nemzetközi statisztikai kongresszuson, két évvel később nőül vette néhai Podhorszky György hontmegyei alispán leányát, Elzát. Az 1880. évi népszámlálás előkészitésében és feldolgozásában már tevékenyen résztvett, 1884-ben pedig »A községi pénzügy statisztikája« czímű munkájával akadémiai pályadíjat nyert. Ezidőtájt három kötetben kiadta az iparstatisztikai felvétel általa feldolgozott eredményeit. Láng Lajossal együtt tudományos statisztikai kézikönyv kiadását tervezte, melynek »Magyarország statisztikája« czím alatt megjelent első kötetében mesteri kézzel foglalta együvé a népszámlálások eredményeit és tanulságait. 1886-ban osztálytanácsosi rangban a statisztikai hivatal aligazgatója lett, 1887-ben pedig ő képviselte Magyarországot a nemzetközi statisztikai intézetnek Rómában történt megalakulásánál. Vargha Gyulával együtt szerkesztette a »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv«-et, 1889-től kezdve pedig szerkesztője volt a »Nemzetgazdasági Szemlé«-nek. Tudományos működése elismeréseül a M. T. Akadémia levelező, 1893-ban pedig rendes tagjává választotta meg. 1892-ben a király az Országos Statisztikai Hivatal élére Jekelfalussyt nevezte ki. Meghalt 1901. február 12-én.

Jezsovics Károly

Jezsovics Károly, a selmeczi ág. ev. liczeum tanára, szül. Nagyszelezsényben, 1834-ben. Tanúlmányait Selmeczen kezdte és Göttingában fejezte be. *Munkája :* A hő, mint a mozgás egyik neme. Budapest, 1874.

Jónás József

Jónás József, múzeumi őr, szül. Selmeczbányán, 1787-ben ; meghalt Pesten, 1821-ben. Bányászatot tanult, majd mineralogiai tanulmányokat tett hazánk több vidékén ; utazásainak leírásával magára vonta a külföldi tudósok figyelmét is. 1814-ben a Nemz. Múzeum természetrajzi osztályához segédőrnek, 1817-ben pedig őrnek nevezték ki. Több németországi tudós társaságnak volt a tagja. Két német nyelvű munkát hagyott hátra.

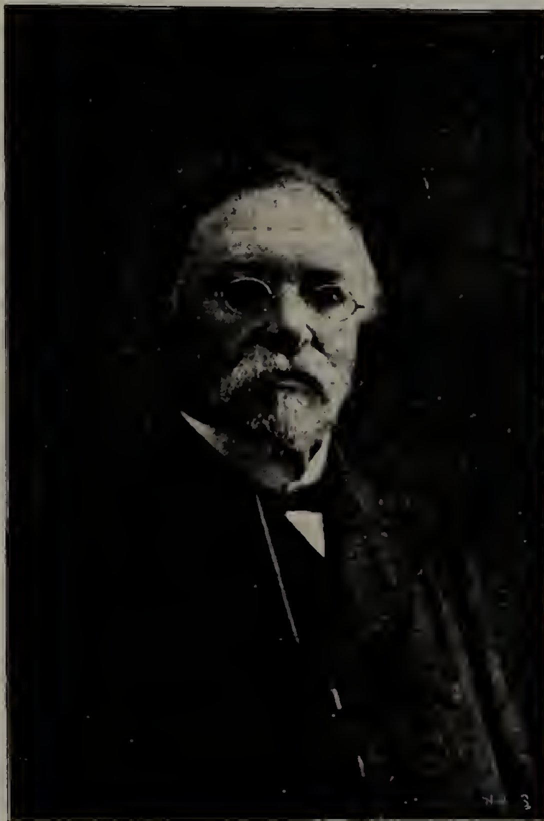
Kaas Ivor

Kaas Ivor (Reventlowi, báró), publiczista, született Lontón, 1842-ben. Atyja, báró Kaas Ede, főhadnagy volt egy Hont vármegyében állomásozó lovas ezredben és itt házasságra lépett Draskóczi és Jordánföldi Ivánka Idával, a ki gyermekeit lelkes hazafiakká nevelte és férjét is az osztrák szolgálat elhagyására birta. Ivor báró a középiskoláit Pozsonyban és Szarvason végezte, ezután a pesti egyetemen jogot hallgatott, melynek végeztével Amsterdamba költözött, a hol bankirodában dolgozott ; de már 1866-ban visszatért és a »Hon«, majd később a »Hazánk« munkatársa lett. 1868 őszén Keletázsiába utazott, tanulmányutat tett a Fokföldön, Sziámban, Chinában, Japánban és Éjszak-Amerikában. Külföldi utjáról hazatérvén, a miniszterelnöki sajtó-irodában fogalmazóvá nevezték ki. 1871-ben a »Reform«, majd a »Pesti Napló« főmunkatársaként, a »Pesti Hirlap«-nak pedig

czikkirójaként folytatta publiczisztikai munkásságát. Részt vett a »Budapesti Hirlap« megalapításában is, melynek huzamos időn át szentelte a tollát ; e laptól az »Alkotmány«, végül a »Magyarország« kötelékébe lépett. 1875-ben Hátszegen képviselői mandátumot nyert és az 1876. évi májusi kiegyezésig a fuzionált pártban volt, akkor azonban onnan kilépett, és a Tisza-kormánynyal szemben, ellenzéki állást foglalt el. Az 1888—1892. országgyűlésen a főváros IV. kerületét képviselte, majd a nyitrazsámbokréti választókerület mandátumát nyerte meg. Jeles vezérczikkein kivül, számos kisebb tanulmányt írt. Nagyobb önálló *munkái:* A keletázsiai expediczió. — A délafrikai gyarmatok. — Itélet napja. Drámai költemény.

Kachelmann János, ügyvéd, szül. Selmeczbányán, 1806-ban. Szülővárosában folytatott ügyvédi gyakorlatot és ugyanott városi tanácsos is volt. Meghalt 1873-ban. *Munkái :* Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Erste Vorlesung (bis zum J. 1000.), gehalten zur 500 jährigen Gründungsfeier von Hodritz auf Kerlingens todten Gebeinen im Sommer 1852. Zweite Vorlesung (bis zum J. 1301) gehalten d. 3. Sept. 1854. am Gerode bei Schemnitz, 1853 és 1855. — Huldigung der Schemnitzer Berggeister. Sr. k. k. Hoheit, dem Erzherzog Stephan . . . dargebracht im hundersten Jahre nach Erlass der Artikular-Resolutionen . . . für sieben Bergstädte. Schemnitz, év nélkül. — Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung III. Theil. Ein Beitrag zur Geschichte der Hussiten und der Reformation. U. ott, 1867. — Das Alter und die Schicksale des ungarischen zunächst Schemnitzer Berghaues nebst einer Erklärung der Eigennamendes Landes. U. ott, 1870. — Ezeken kivül több tudományos czikke jelent meg : magyar és német nyelven. Kachelmann János

Kalocsay Endre (Nagykőrösi), ev. ref. főgimnáziumi tanár Csurgón, szül. Nagykereskényben, 1854-ben. A kisdedóvásra, népoktatásra, iskolák magyarositására vonatkozó neveléstani, valamint történeti és földrajzi értekezéseken kivül, önálló *munkái* : Emlékezzünk régiekről. — Millennium. — Megemlékezés. Kalocsay Endre

Br. Kaas Ivor.

Kámory (Kurp) Sámuel, ág. ev. liczeumi tanár, orientalista és bibliafordító, szül. Bakabányán, 1830-ban. Tanult Selmeczbányán, theologiát végzett Pozsonyban, a hol később két évig segédtanárként működött. Ez idő alatt főleg a görög és latin nyelvvel foglalkozott. 1853-ban külföldre ment és Halléban, majd Göttingában gyarapította theológiai és nyelvészeti ismereteit. A leghiresebb orientalistákat hallgatta és a héberen kivül elsajátította az arab, szanszkrit, asszir és török nyelveket. Hazatérvén, Pozsonyban gimnáziumi és theológiai tanárrá választották, mely állásában 1885-ig működött ; akkor nyugalomba vonult. *Kurp* családi nevét 1861-ben változtatta Kámoryra. *Munkái:* Goel verboszus, kiváló, szabadító rokon. Szentírásmagyarázati értekezés. Pozsony, 1860. — Énekek Éneke. Ó-testamentomi szentkönyv, eredeti héber szövegből. U. o., 1861. — Ruth. Ó-testamentomi szentkönyv, eredeti héber szövegből. U. ott, 1860. — Jeremiás siralmai. U. ott, 1861. — Vallástan. Pest, 1862. — Röpirat a biblia uj magyar fordításának ügyében. Pozsony, 1863. — Biblia, az az szentírás, mely az egész ó- és új-testamentomot magában foglalja. Eredeti fordítás. Pest, 1864. — Arab gyémántok. U. ott, 1874. Kámory Sámuel

— Arab gyöngyök. U. ott, 1874. — Ó-testamentomi apokrifus könyvek. Eredeti görögből. — Wiessenschaftliche Vorträge, die auf dem Gebiete der vergleichenden Sprachwissenschaft sich bewegen. Pozsony, 1884. — Die Sprachen. U. ott, 1894. — Szerkesztette és kiadta a »Honi Közlöny«-t. Kéziratban maradtak : a »Korán« arab eredetiből való fordítása ; továbbá bibliai régiségtan, vagyis héber-zsidó régiségtan ; Bevezetés az ó-testamentomba és az apokrifus könyvekbe ; A magyar szótárak kiegészítője (3000 szó) ; A magyar nyelv titkai és meredélyei ; Arab rózsák ; Összehasonlító magyar nyelvészeti búvárlatok ; M. T. Ciceró beszédeinek fordítása czímű tudományos munkái.

Kemp Mihály — *Kemp* Mihály, theológiai doktor, főesperes és pápai főpap, szül. Szebellében, 1792-ben ; meghalt Esztergomban, 1865-ben. Három egyházi tárgyú munkát írt latin nyelven.

Kicska Dániel — *Kicska* Dániel, ág. ev. lelkész és főgimnáziumi tanár, szül. Selmeczen, 1814-ben, meghalt Szarvason 1889-ben. *Munkája :* Vade mecum. Arad, 1886. Görög igetan és szótár. — Kéziratban : egy tót nyelvtana és zene-elméleti műve.

Király Ernő — *Király* Ernő, ág. h. ev. liczeumi tanár Selmeczbányán, 1903 óta igazgató, született Sopronban, 1855-ben. Számos történeti czikket írt ; világtörténelmi vázlatot Augusztustól napjainkig, továbbá megírta Hlavacsek Andrással együtt a selmeczbányai ág. h. ev. kerületi liczeum történetét. Irodalmi működésének méltatásával bővebben foglalkozunk majd Sopron vármegye monografiájában, minthogy annak a vármegyének a szülöttje.

Kiss József — *Kiss* József, nagyigmándi ev. ref. lelkész, szül. Garamkissallón, 1803-ban. *Munkája :* Egyházi beszédek. Komárom, 1857.

Kmet' András — *Kmet'* András róm. kath. plébános, szül. Szénásfalun, 1841-ben. Előbb szénavári káplán, majd kormósói plébános, 1877 óta pedig berencsfalusi plébános. Több értekezést írt tót lapokba, melyekből kiemeljük az Osvald Richard »Tovaristvojába« a Szitnyahegyről, a hontmegyei régiségekről, valamint a házi iparról szóló czikksorozatát. *Munkái :* Novy svet alebo čo nowého wo swete? Pest, 1871. — Jako sa maju poklady kopat? U. ott, 1874. — Hospodár na Slovensku. T.-Sz.-Márton, 1875. — Kázeš, ktorú po požehnaní obnoveného kostola Teplianského skrze pána Vilhelma Hönig, povedal dňa. 14. nov. r. 1884. Szakolcza, 1885. — Swätý škapulár alebo : Poučná knižečka pre údow slávneho Braterstwa Preblahoslawenej panny Marie Karmelskej. Bécs, 1892.

Koch József — *Koch* József Lajos piarista áldozópap és tanár, szül. Selmeczen 1757-ben, ugyanott tanárkodott is. *Munkája :* Idylion honoribus ill. ac rev. D. Gabrielis Zerdahelyi de Nisra. — Zerdahely dum Dioeceseos Neosol. Gubernacula solenniter capesseret. 1801.

Kováts Mátyás — *Kováts* Mátyás, theologiai doktor, beszterczebányai kanonok, szül. Selmeczen, 1790-ben. Kartársai nagy dicsérettel emlékeztek meg nagy tudományáról, és emberszeretetéről. Nyilvános szereplésének kimagasló része volt, a mikor az 1847. évi országgyűlésen a káptalant képviselte. — Kéziratban hátrahagyott munkája : Acta visitationis can. parochiae Neosol. anni 1829.

Kőnig Mór — *Kőnig* Mór, theológiai doktor és apátkanonok, szül. Visken, 1822-ben. Tanulmányait Pesten végezte és 1848-ban theológiai doktorrá lett. A szabadságharcz után börtönt szenvedett. Meghalt 1886-ban Karlsbadban. Értékes naplójegyzeteket hagyott hátra a szabadságharcz idejéből.

Kőrösy Albin — *Kőrösi* Albin, budapesti piarista tanár, született Selmeczbányán, 1860-ban. Családi neve *Kulhanek* volt, melyet Kőrösi-re változtatott. Középiskolai tanulmányait Selmeczen és Kecskeméten, főiskolai tanulmányait pedig Nyitrán és Budapesten végezte. Hajlama korán a nyelvészetre vitte, különösen a spanyol nyelv tökéletes ismerője lett és mint műfordító számos érdemet szerzett, melyek elismeréseül a Szent István Társulat tudományos tagjává, 1899-ben a spanyol kir. Akadémia, 1901-ben a barczelonai kir. Akadémia lev., 1902-ben pedig a Spanyol Irók és Művészek Társasága tiszt. tagjává választották és a spanyol udvar a XII. Alfonz-rend parancsnoki csillagjával tüntette ki. A magyar miniszterelnökség fordító osztályába hívta meg kültagul a jeles nyelvészt. *Művei :* A XIX. század spanyol költői. Budapest, 1893. — A spanyol költészet gyöngyei. Fordítások bevezetéssel. U. o., 1895. — Földrajz a gimnázium I—II. osztálya számára. U. o. (Hat kiadást ért.) — Isten a legjobb tanú. Don José Zorillától. Fordítás spanyolból. U. o. 1896. — Az apja fia. Regény, írta Don José M. de Pereda. Fordítás spanyolból. U. o. 1897. — Idyll, írta Gaspar Núñez de Arce. Spanyolból. U. o. 1899. — Természetrajz a

gimnázium I—II. oszt. számára. (Három kiadást ért.)—A Világgyarmatok nagy fali térképe a m. kir. kultuszminiszterium megbizásából. 1900. — Spanyol téli esték. Verses legendák. Budapest, 1901. — G. A. Becquer, a spanyol Heine, dalai és válogatott meséi. U. o., 1902. — Irt magyar és német költeményeket, továbbá spanyol leveleket a Kölni Virágjátékok (trubadúr-versenyek) évkönyveibe 1901 óta. Ezeken kivül spanyol nyelven politikai és szépirodalmi czikkeket spanyol lapokba, hol működését több elismerő czikkben méltatták. A Pester Lloydban (1902) elsiratta G. Núñez de Arce spanyol költőt, kinek művein, valamint a spanyol klaszszikus drámák műfordításán állandóan dolgozik. Ezeken kivül Kozma Gyulával együtt szerkesztette az elemi- és középiskolák atlaszát (1906.) Az 1906. évi római piarista nagykáptalanon sikerrel védelmezte a magyar piaristák ügyét a reformtörekvésekkel szemben.

Kőrösy József (Szántói) tb. doktor, a székesfővárosi statisztikai hivatal és könyvtár igazgatója, szül. Pesten, 1844-ben. Előbb tisztviselő volt az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál. A Pesti Naplóban írt statisztikai közleményei az akkori kereskedelemügyi miniszter figyelmét reá irányították, és igy 1867-ben az Országos statisztikai tanács tagjává nevezték ki. Ugyanekkor báró Kemény Zsigmond, a »Pesti Napló« nemzetgazdasági rovatának vezetésével bizta meg. 1870-ben a Pesti Naplótól megvált és több jeles íróval együtt megalapította a »Reform« czímű politikai napilapot. 1870-ben a statisztikai hivatal igazgatója lett, mely hivatalt akkor szervezték. Mielőtt hozzálátott a szervezéshez, külföldi tanulmányutat tett és már az 1870. évi népszámlálással több külföldi államnak adott példát. 1879-ben a Magyar Tudományos Akadémia a levelező tagjai közé választotta. Később a Ferencz József-rend, az orosz Szent Anna-rend és a belga Lipót-rend lovagja lett ; az orsz. statisztikai tanács tagja, a párisi Société de Statistique, a manchesteri Statistical Society levelező és több külföldi egyesület tagja. Kőrösy József élettörténetének, kiváló irodalmi és hasznos társadalmi működésének méltatását a székesfővárosra vonatkozó kötetünk számára tartjuk fenn, csupán Hont vármegyére vonatkozó nagybecsű irodalmi tevékenységét soroljuk fel. Ezek : Eltótosodás és magyarosodás Hont megyében. — Adalékok Hontmegye nemzetiségi monografiájához. — A felvidék eltótosodása. Kőrösi József

Krajtsik Soma, kir. orsz. javító intézeti igazgató, szül. Korponán, 1849-ben. A gimnáziumot szülővárosában, Beszterczebányán és Selmeczbányán, a tanítóképző-intézetet Esztergomban végezte és ott nyerte oklevelét. A javító intézetek tanulmányozására 1881-ben külföldre utazott. 1891-ben az igazságügyi miniszterium a kolozsvári, 1894-ben a székesfehérvári javító intézethez igazgatóvá nevezte ki. Az 1891. évi szentpétervári nemzetközi börtönügyi kongresszuson »Az elhagyott és a bűn útjára tért ifjúság gondozásáról« írt munkáját mutatta be, mely franczia nyelven Szent-Pétervárott jelent meg. Ezenkivül önálló művei : A gyermekvédelem Oroszországban. Budapest, 1891. — A javító intézetekről és az ifjúkori bűnösökről. Krajtsik Soma

Králik Lajos, jogtudor és ügyvéd, egy ideig szécsénkei nagybirtokos, szül. Budapesten, 1849. október 11-én. Az ügyvédi oklevelet 1874-ben nyerte el és csakhamar a budapesti ügyvédi kar kiváló tagja lett. Perczel Béla igazságügyminiszter alatt a csődtörvény-enquetében, Szilágyi Dezső alatt a civilis enquetekben vett részt és megbizást nyert a polgári törvénykönyvnek a szülők és gyermekekről szóló részének kidolgozására. *Munkái :* Az eskü a polgári perben. Budapest, 1879. — A csődtörvény. U. ott, 1882—1905. Három kiadás. — Törvénytervezet a fizetésképtelen adósok kielégítéséről. Perczel Béla megbizásából. 1876. — A szülők és gyermekekről. Törvénytervezet Szilágyi Dezső igazságügyminiszter megbizásából. U. o., 1894. — A pesti ág. ev. egyházgyülekezet 1895. évi közgyűlésén tartott székfoglaló beszéde. U. o., 1895. — A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar. Két kötet. Budapest, Franklin. 1903. — Jogi dolgozatok. 1875—1905. U. o. Görgey István. Budapest, Franklin, 1905. — Demosthenes, dráma. U. o., 1905. Az ügyvédség multjából. Franklin. 1906. Az egyetemről. U. o. 1906. Králik Lajos

Krupecz István, ágh. ev. lelkész, szül. Felsőrakonczán, 1858-ban. A gimnáziumot Selmeczbányán, a theológiát Pozsonyban végezte ; azután a budapesti, hallei, berlini és párisi egyetemeken öt évig theológiát és bölcseletet hallgatott. 1883—1895-ig pozsonyi ev. theol. akadémiai tanár volt. 1895 óta az udvarnoki ág. h. ev. egyház lelkésze, és 1901-től fogva a honti ev. egyházmegye alesperese is. Ujabban sikerrel buzgólkodott társadalmilag s irodalmilag az ipolysági ev. Krupecz István

templom felépítése és az egygyermekrendszer elleni mozgalom ügyében. Egyháztörténeti czikkeket, egyházi beszédeket, értekezéseket és tanulmányokat írt számos szaklapba. *Munkái :* Adatok az ev. superintendensek egyházlátogatásainak történetéhez, különös tekintettel a párbérre. Pozsony, 1886. — A tudományos, különösen az egyháztörténeti szemináriumokról. Történet-neveléstani értekezés. Budapest, 1887. — A középkori egyházszerkezet. Egyháztörténeti tanulmány. Selmeczbánya, 1890. — Masnicius Tóbiás fogsága és kiszabadulása. U. o., 1892. — Az illavai hitvalló. Pozsony, 1894. — Hallei emlékcsokrok. A hallei egyetem kétszáz éves fennállásának jubileuma alkalmára. Budapest, 1894. — Kedélyes magyar élet Halleban. Sárospatak, 1894. — Adalékok a Luther káté magyarhoni irodalmának történetéhez. Budapest, 1895. — Die Gefangenschaft und Befreiung des ung. evang. Bekenners Tobias Masnicius. Pozsony, 1897. — Emlékbeszéd Sembery Imre egyházmegyei felügyelő felett. Selmeczbánya, 1898. — Válasszunk alpüspököket avagy missziói szuperintendenseket. Orosháza, 1900.

Kubinyi Ferencz

Kubinyi Ferencz, (Felsőkubini és Deméndfalvi ifjabb), földbirtokos, szül. Kóváron, 1836-ban. Sokat utazott külföldön és ott a tudományoknak élt. Az éjszaki régiségbuvárok koppenhágai kir. társulata a tagjai közé választotta. 1867-ben a történelmi társulat megalakításában vett részt és egy ideig annak választmányi tagja volt, egyszersmind annak a bizottságnak is, melyet a társulat a Zichy-család okleveleinek átvételével, lemásolásával és kiadásával megbizott. Hont vármegye területén sok kőkori régiséget gyüjtött, melyeket az 1886. évi budapesti kiállításon külön szekrényben mutattak be. *Munkái :* Margitsziget műemlékei. Budapest, 1861. — Kik a valódi fertálymágnások? U. o., 1862. — Zólyom megye műemlékei. U. o., 1864. — Codex diplomaticus Arpadianus. Árpádházi oklevelek. 1095—1301-ig. U. o., 1867. — Momus. Zsebkönyv, ártatlan emberek számára. U. o., 1869. — Szózat a magyar parlamenthez. U. o., 1882. — Egy marék vers. U. o., 1884. — Oklevelek Hont megyei magán levéltárakból. U. o., 1888. — A régi magyarok személynevei. U. o., 1892. — Gedichte des gnädigen Herrn zu Kóvár. Balassagyarmat, 1894. — A magyar nyelv veszélyben. U. o., 1896.

Kudora János

Kudora János esperes-plébános, született Tatán, 1879 óta viski plébános. Irodalmi munkásságáról bővebben a Komárom vármegyei kötetünkben lesz szó ; itt csak annyit jegyzünk fel, hogy jelen kötetünk egyháztörténeti fejezetében Kudora János írta a róm. kath. egyházra vonatkozó részt.

Kyrmezer Pál

Kyrmezer Pál, selmeczbányai származású, előbb rektor, majd Strazniczon városi irnok ; meghalt 1599-ben. Munkája : Confessio fidei de vera aeterna Deitate Domini Jesu Christi. Galgocini, 1585.

Laicsák Ferencz

Laicsák Ferencz, nagyváradi püspök, valóságos belső titkos tanácsos, szül. Selmeczbányán, 1772. decz. 12-én. A gimnáziumot szülővárosában és Egerben, a theologiát a pozsonyi papneveldében végezte ; a papi rendre 1793-ban a nagyszombati presbyteriumban készült és ugyanott szentelték fel. Meghalt Váradolasziban, 1843. máj. 5. A jótékonyságáról ismert főpap százezrekre rugó alapítványokat tett, a melyekkel nagyban előmozdította a hazai tudományokat. Maga keveset írt, mindössze két kisebb munkát hagyott hátra.

Landauer Béla

Landauer Béla. politikai író, a jog- és államtudományok tudora, született 1870-ben. Tanulmányait Budapesten a kegyesrendi főgimnáziumban és a Tudomány-Egyetemen végezte. A közpályát a boszniai orsz. kormányzóságnál kezdte politikai adjunktus minőségében, mely hivatalát öt évig töltötte be. Azután Hont vármegye szobi járásának szolgabírájává, majd a vármegye aljegyzőjévé választották. Utóbb tiszteletbeli főjegyző lett. Hivatalát az alkotmányharczok idején hagyta el. Politikai irodalmi működését a Nemzet-nél kezdte meg, majd a Budapesti Hirlap, a Pester Lloyd és a Magyarország vezérczikkirója lett. Ezidőszerint az Alkotmány politikai vezérczikkírója. Önálló *munkái :* A bosnyák agrárkérdésről. Budapest, M. Tud. Akadémia kiadása, 1897. — A bosnyák kérdésről. Budapest. 1906. — Továbbá megalapítója és szerkesztője volt az 1904-ben megindult »Hontvármegye« czímű lapnak, a mely utóbb egyesült a Honti Lapokkal.

Lányi Károly

Lányi Károly, kath. egyháztörténeti író, szül. Bakabányán, 1812.-ben, meghalt Egbellen, 1856-ban. Pozsonyban és Esztergomban tanárkodott, és ott írta munkáinak java részét. 1847-ben a M. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta. *Művei :* A magyar föld egyháztörténetei. Pozsony, 1844. — Magyarok háznépe. Pest, 1843. — A magyar nemzet történetei. Pozsony, 1845. — A magyar kath. Clerus érdemei. U. o., 1848. — A boldogs. Szüz Mária máriavölgyi csoda-

képének eredete. — Keresztény kath. hittanítmány. Pozsony, 1843. — A magyar alsótáblai Clerus szavazatjogának története. Pest, 1847. — Török uralkodás magyar földön. Kéziratban. — Szkyth rokonságok és történetek ; Mehadia, mint Róma emléke ; Pécsnek legrégibb századai (archeologiai munka). — A nádorokról. 1843. — Ezeken kivül számos tudományos értekezést, költeményt, valamint két német és három tót munkát hagyott hátra.

Lazánszky Tamás, szebellébi származású, orvosdoktor, szemészmester. *Munkája :* Orvostudori értekezés a veszettségről. Pest, 1836. Lazánszky Tamás

Lestyánszky Sándor volt földmivelésügyi államtitkár, szül. Ipolyságon 1848-ban. Jogot végzett és 1867-ben Hont vármegye tb. esküdtje lett, 1872-ben ugyanott szolgabíróvá, 1875-ben első aljegyzőjévé, 1875-ben főjegyzővé, 1889-ben pedig a vármegye alispánjává választották. E közben hadkötelezettségének is eleget tett és a honvédgyalogság tartalékában első osztályú századosig emelkedett, mely minőségben most is tagja a honvédségnek. 1889-ben a földmivelésügyi miniszteri osztálytanácsossá nevezték ki. Még Hontvármegyében teljesített szolgálata alatt, 1882-ben, a Ferencz József-rend lovagkeresztjével és alispáni állásában a kir. tanácsosi czímmel tüntették ki : a közszolgálat terén, valamint az állategészség ügy körül szerzett érdemei elismeréseül a Lipót-rend lovagkeresztjét, majd 1906-ban a Ferencz József-rend középkeresztjét nyerte. A földmivelésügyi miniszteriumnál való működése alatt minden tekintetben kiváló szolgálatokat teljesített. A mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII-ik törvényczikk végrehajtása alkalmával, valamint később az állategészségügyi adminisztráczió rendezése, az állategészségügy államosítása, legutóbb pedig a külállamokkal kötött állategészségügyi egyezmények létesítésénél elismerést szerzett. 1906. márczius 24-én a földmivelésügyi miniszteriumhoz államtitkárrá nevezték ki, mely méltóságról utóbb lemondott. Lestyánszky Sándor

Libertiny Gusztáv, kir. tanácsos, tanfelügyelő, szül. Korponán, 1839-ben. A gimnáziumot szülőhelyén és Selmeczbányán, jogi és bölcsészeti tanulmányait a pesti egyetemen végezte. Megalakította a nyitramegyei tanító-testületet, melynek három éven át az élén állott. A felvidéki magyar közművelődési egyesület egyik alapvetője és ernyedetlen munkása volt. A királyi elismerés 1881-ben királyi tanácsosi czímmel tüntette ki. *Munkái :* Vasmegye népoktatási állapota. Szombathely, 1870. — A magyar nyelv gyakorló könyve a tót népiskolák számára. Nyitra, 1877. — Az iskolai büntetések és a neveléstan. U. o., 1878. — Nyitra vármegye népoktatásügye 1895-ben. A megyei közig. bizottság elé terjesztette. U. o., 1896. Libertiny Gusztáv

Libertiny József, kir. járásbiró, szül. Korponán, 1833-ban ; középiskoláit szülővárosában és Beszterczebányán végezte. 1849-ben rövid ideig nemzetőr volt. 1871-ben a birói pályára lépett. Sok szakczikket írt. *Munkája :* A keleti kérdés és Magyarország. Nyilt levél egy barátomhoz. Budapest, 1878. — Kéziratban : Önéletrajza. Libertiny József

Lits Gyula Hont vármegye és Selmecz-Bélabánya sz. kir. város főispánja, született 1846-ban a Somogy megyei Simongáton. Politikai pályafutását és működését a történeti részben méltattuk. Irói és hirlapirói működését már az elmult század hatvanas éveiben kezdette és ezidőtájt számos szakczikket írt a »Vadász- és Versenylap«-ba. Szépirodalommal is foglalkozik és újabb időben sok tárczája látott napvilágot a »Magyarország« és »Budapesti Hirlap« hasábjain. Működését bővebben szülővármegyéje kötetében fogjuk méltatni. Lits Gyula

Litschauer Lajos, idősb, kir. főbányatanácsos, nyug. akadémiai tanár, szül. Szil-Sárkányon (Sopron m.), 1815. július 26-án. 1844-ben a selmeczi bányakerületben mérnök, 1870-ben a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémia tanára, 1872-ben bányatanácsos lett, 1883-ban nyugalomba vonult és ez alkalommal a főbányatanácsosi czímet kapta. Filozófiai és mathematikai tudományokkal is foglalkozott. Oroszlánrésze volt abban, hogy a selmeczi akadémián az előadási nyelv magyarrá lett és Péch Antal akkori osztálytanácsossal együtt a bányászat magyar műnyelve megállapításának úttörője volt. Meghalt Budapesten, 1885. április 4-én. *Munkája :* Vastag széntelepek vájása Francziaországban. Selmecz, 1875. Litschauer Lajos, idősb

Litschauer Lajos, ifjabb, kir. bányafőmérnök, a selmeczbányai bányaiskola vezető szaktanára, szül. Nagy-Ágon (Hunyadmegyében), 1858. április 13-án. Hasonnevű apja főbányatanácsos és a selmeczbányai akadémia hírneves tanára Litschauer Lajos, ifjabb

volt. Gimnáziumi tanulmányai befejeztével, a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémián bányászati, gépészeti és építészeti tanfolyamot, majd magánszorgalomból jogot végzett. 1880-ban a kincstár szolgálatába lépett és bányagyakornokként a marosujvári bányahivatalnál, utóbb a govászdiai nagyolvasztónál, azután a gyalári vaskőbányánál, majd a körmöczbányai m. kir. bányamérnökségnél működött. Ezután a selmeczi bányászati és erdészeti akadémiai építészettani tanszékhez tanársegéddé nevezték ki. 1882-ben bányászati államvizsgát tett és a rozsnyói bányabiztossághoz bányaesküdté nevezték ki. 1883-ban a budapesti bányakapitánysághoz helyezték át, melynek területén különös tanulmány tárgyává tette az Esztergomvidéki és a dunántúli kőszénbányaműveket, 1887-ben a selmeczi bányaiskolához harmadik, 1891-ben ugyanoda első ügyvezető tanárrá nevezték ki. 1894-ben kir. bányafőmérnök lett. Élénk részt vett a magyar bányászati és kohászati irodalmat pártoló egyesület működésében, mely egyesület szaklapjának, a Bányászati és Kohászati Lapok-nak szerkesztője lett és azt az »Országos magyar bányászati és kohászati egyesület közleményei« czímű melléklappal bővítette. Külföldön is utazott az idegen országok szénbányászatának tanulmányozása czéljából. Jelen kötet számára ő írta a bányászat ismertetését. Magyar és német szakczikkei hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg. A »Mérnök és Építész-Egyesület Közlönye« bányamíveléstani rovatát vezeti és munkatársa a Technologiai Lapoknak. *Munkái:* Magyar bányajog kérdések és feleletekben. Selmeczbánya, 1881. és 1897. — A kutatás mint a magyar bányajog az 1854. évi általános bányatörvény alapján, az idevágó rendeletekkel, stb. U. o., 1885. — A bányatörvény és a reá vonatkozó rendeletek, utasítások stb. Budapest, 1886. — A magyar bányászati viszonyokat teljesen felölelő magyar Bányaműveléstan. Litschauer Lajos m. kir. főbányatanácsos hátrahagyott jegyzetei alapján. Selmeczbánya, 1890—94. (Három kötet.) — Hivatalos irálytan. U. o., 1898. — Ásványtan. U. o., 1898. — Földtan. U. o., 1898. — Kőzettan és őslénytan. U. o., 1899. — Telepismeret. Kutatás. U. o., 1899. — Mély fúrás. U. o., 1899. — Bányászati munkálatok. U. o., 1900. — Fejtéstan. U. o., 1900. — Szállítás. Járás. U. o., 1901. — Bányák biztonosítása. U. o., 1902. — Szellőztetés. Légvezetés. U. o., 1903. — Világítás. Mentés. U. o., 1903. stb. — Sajtó alatt : Középítéstan. Kőszén- és Érczelőkészítés. Bányagéptan. — Jelenleg két nagy gyűjteményes munka sajtó alá rendezésével foglalkozik, melyek hazai bányászatunk irodalmában hézagot pótlók lesznek és közel húsz évi munka eredményét foglalják együvé. Ezek : Magyarország bányamívelésének története. (I. Rész. Évszámokban. — II. Bányászhelyek szerint rendezve). — A bányamívelés technikájának története. (I. rész évszámokban. — II. rész szakok szerint rendezve.)

Lovcsányi Alajos

Lovcsányi Alajos Gyula, képzőintézeti tanár, született Ipolyságon, 1850-ben ; tanulmányait Selmeczbányán és Beszterczebányán végezte. 1868-tól 1872-ig a kegyes tanító-rend tagja volt. Tanult még Bécsben és Berlinben. 1877 óta Budán az elemi és polgári tanítóképző intézet tanára. Szaklapokban megjelent czikkein kivül, önálló *művei :* Természettani földrajz tanodai és magánhasználatra. Budapest, 1879. — Európa összehasonlító földrajza, különös tekintettel Magyarországra. U. o., 1879. Mennyiségtani földrajz módszertani alapon. U. o., 1879. — A Vág és vidéke topografiai leírása, egyszersmind kalauz a Vág völgyében utazók, fürdővendégek stb. számára. U. o., 1881. — Adalék a mohácsi vész előtti magyar-lengyel érintkezés történetéhez. U. o. 1888.

Id. Luczenbacher Pál

Id. *Luczenbacher* Pál (Szobi), kinevezett főrendiházi tag, született Szobon, 1818-ban. Bátyjával, Jánossal együtt, korán az atyja üzletébe lépett, a ki hajótulajdonos és tekintélyes fakereskedő volt. Luczenbacher Pál az elsők egyike volt, ki Magyarországon nagyobbmérvű vasútépítési vállalkozásokkal foglalkozott ; ő építette többek között a győr-szőnyi, szolnok-nagyváradi, buda-kanizsai és részben a sopron-kanizsai, szolnok-debreczeni vonalakat, továbbá a budai délivasút pályaudvarát és a budai vasúti alagútat. Kiváló közgazdasági érdeme volt, hogy a Dunát monopolizáló Osztr. Dunagőzhajózási Társasággal szemben, 1860-ban, gőzhajózási vállalatot létesített, a mivel a személy- és árúforgalomban rendkívül árúmérséklést teremtett. Ő kezdeményezte nagy és nehéz küzdelmek után a fából épült uszályok és gabonáshajók gőzhajóval való vontatását, a mi különösen a gabonakivitel forgalmát fokozta. Luczenbacher Pál rendezte be Budapesten az első gőzfavágót is. A közgazdaság terén szerzett érdemei, valamint közczélokra

juttatott alapítványai révén számos alkalommal nyert királyi elismerést. Előbb királyi tanácsossá, a Ferencz József-rend lovagjává és utóbb a főrendiház tagjává nevezte ki a király; 1878-ban pedig, Szobi előnévvel, magyar nemességet nyert. Meghalt 1900-ban, Hütteldorfban, Bécs mellett.

Mailáth Antal (Székhelyi), bölcsésztudor, győri kanonok, szül. Kereskényben, 1739-ben. Bécsben a Jezsuita-rendbe lépett, a rend feloszlatása után pedig theologiai tanárrá lett. Meghalt Győrött, 1804-ben. Latin nyelven írott költeményeket és beszédeket hagyott hátra. Mailáth Antal

Majthényi László (Kesselőkeői, báró), valóságos belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös tagja, Hont vármegye nyugalmazott főispánja, született 1820. deczember 27-én. A Divék nemzetségéből származó ősi főnemesi család sarja. Atyja, Antal báró, szintén főispán volt; anyja Ambrózy Johanna, magas műveltségű, finom lelkű úrhölgy, nagy hatással volt az ifjú László báró szellemére. Báró Majthényi László már a mult század negyvenes éveiben Hont vármegye közéletében szerepelt; 1845-ben alispánná választották, mely méltóságát 1848-ig megtartotta. A szabadságharczban Schlick tábornok vezérkari tisztje volt. A szabadságharcz leveretése után megyefőnöki minőségben ismét Hont vármegye élére került és ezt a rangját 1853-ig megtartotta. Az alkotmányos élet újjáébredésével már Hont vármegye főispánjaként jelent meg a főrendiházban, melynek csakhamar vezérszónoka és a felirati párt lelkes híve lett. A politika azonban egy időre visszavonulásra késztette őt, és csak 1867-ben lépett ismét a nyilvános szereplés terére, a mikor Hont vármegye főispáni székét újra elfoglalta. Átmenetileg rövid időn át Nyitra vármegye ügyeit is vezette. A főrendek házában ezidőtájt fejtette ki legemlékezetesebb működését és szónoklataival nem egyszer kellett országos érdeklődést a személye iránt. Otthon a vármegyéjében azonban erős ellenzékkel kellett megküzdenie, de a leghevesebb ellentábor sem tudta megalkuvásra kényszeríteni soha. A királyi elismerés számos alkalommal kitüntette őt; a kamarási méltóságot már 1852-ben ruházta reá a király és 1872-ben valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki őt; nyugalomba léptekor a Szent-István-rend középkeresztjét, majd pedig 1891-ben az első osztályú vaskoronarendet adományozta neki. Báró Majthényi László tömérdek szónoklatán kivül, tollal is emlékezetessé tette nevét; önállóan megjelent: Emlékbeszéd Deák Ferencz arczképének Hont vármegye termében történt leleplezése alkalmával. (Budapest, 1876.) Majthényi László

Báró Majthényi László.

Matunák Mihály, róm. kath. pap, breznóbányai plébános, született Nagysurányban (Nyitram.), 1866. július 17-én. Gimnáziumi tanulmányait Érsekujvárott, Selmeczbányán, Egerben, a theologiát pedig 1887—91-ben a budapesti egyetemen végezte, hol rendes tanulmányai mellett az egyházi zenében és a magyar történelemben búvárkodott. A fővárosban ma már általános gregoriánus zenét Matunák hozta be először az egyetemi templomba. Történelmi tanulmányainak első nagyobb terméke a levéltári kutatások alapján megírt és a Fraknói-díjjal Matunák Mihály

jutalmazott : »A magyarbéli Bosnyák-család története« (A budapesti növ. papság Munkálatai 1892. évf. Második kiadása megjelent Körmöczbányán. 1895-ben.) »Nagy-Surány hajdani vára történelmének vázlata.« (Érsekujvárott, 1889.) Beszterczebányán 1891-ben pappá szenteltetvén, előbb nagyszalatnai, majd túrócz-szucsányi káplán és hitoktató lett. Szucsányban a túróczszentmártoni »Felvidéki Híradó«-nak volt a munkatársa. 1893—4-ben Nemeskéri Kiss Pál fiainak nevelője volt Véghlesen és Gödön. Nagyobb társadalmi és irodalmi munkásságot fejtett ki Körmöczbányán 1894—98-ban, a hol az ottani Magyar Egyesület választmányi tagja és a kath. legényegyesület elnökeként sokat tett a magyar nyelv és zene terjesztésében. Felfedezett számos, zenetörténészeink előtt is ismeretlen, régi magyar Rákóczi-korabeli zenedarabot, 1848-ból Görgei, Bem és más vezérek indulóit, Dembinszky-mazurkát, honvéd-négyeseket, Bihary-verbungosokat, melyeket Káldynak adott. 1896-ban megírta a körmöczbányai ipar és kereskedelem történetét és hosszabb tanulmányt »Iparosélet a czéh-világban« czím alatt. Megnyílván előtte a körmöczi városi gazdag levéltár, több éven át ott kutatott és írt. Eldöntötte Érsekujvár két alapításának éveit : 1545. (Századok, 1896.) és 1580. (Hadtörténelmi Közlemények, 1897.) és különösen a felvidéki török harczokat és hódoltságot tanulmányozta és ismertette. Ekkor írta a következő történelmi munkáit : Török beütések Nyitra vármegyébe. — A végvárak állapota Érsekújvár bukása után. — Török pusztítások és hódoltság Zólyom vármegyében a XVI. században. — Nyitra a törökök alatt. 1898-ban Rimely Károly, beszterczebányai püspök, hogy nagyobb tere nyíljék a történelmi kutatásokhoz, kinevezte a korponai felső népiskola igazgatójává és Matunák meg is felelt a hozzá kötött várakozásoknak. A mellett ugyanis, hogy Korponán, tanügyi foglalkozásán kívül, rendezte a városi levéltárat, városi múzeumot is alapított, melyet számos régiséggel gazdagított ; nyomdát és lapot is alapított, a város utczáinak történelmi neveket adott és számos, leginkább Korponáról és Hont vármegyéről szóló munkát és tanulmányt írt. 1898-ban Pongrácz Elemérrel a hontmegyei történelmi kiállítást rendezte és az ugyanazon évben megalakult honti múzeum-társulat megválasztotta titkárává. Korponai irodalmi *művei :* Mikor és mi czélból épült a korponai Tarisznyavár? — Korpona sz. kir. város bírái és polgármesterei 1266—1898. — Hont megye a törökök alatt. — Pálffy Miklós, a győri hős honti születéséről. — Török-magyar harczok az éjszaknyugati Magyarországon 1530—1564. — Az 1599-iki bányavidéki tatárjárás. — Honti végvárak a török alatt. — Korpona 1848—49-ben — Breznóbánya a török világban. — Az 1599-iki barsi tatárjárás. — Török hódoltság az éjszaknyugati Magyarországon I. Ferdinánd alatt. Drégely és Palánk katonai szerepe a törökök alatt 1552—1593. — Zólyom várának kapitányai. — Régi honti nemzetségek. — Hont vármegye alispánjai. — Korpona várkapitányai. — Hont vármegye székhelyei. — Érsekújvár a török uralom alatt 1663—1685. — Korpona utczái, terei elnevezésének tervezete. — Zólyom várának régi helyrajza. — Dobronya vára. — Drégely, Szondy, Palánk. — A korponai városháza történeti képei. — A szent korona Zólyom várában. — Drégely és hőse. — A palásti csata 1552. aug. 10—11. — A róla szóló emlékbeszéd a palásti templomban. — Az 1902-iki Szondy-ünnepélyen kimagasló szerep jutott Matunáknak. Őt bízta meg a honti múzeum-társulat a Drégely várában eszközölt ásatások vezetésével, mely alkalommal két hét alatt tömérdek magyar és török régiséget talált ; megdöntötte a Rónai Horváth Jenőtől felállított véleményt, mintha a török az Aranygombról lövette volna a várat és itt is volna Szondy eltemetve ; bebizonyította, hogy mindkettő a vár átellenében levő Várbérczen történt. 1903-ban Breznóbánya sz. kir. város plébánosává nevezték ki és azóta is több, Hont vármegyét érdeklő művet írt. A többi között : Hol készült Werbőczy tripartituma? — Breznóbánya polgárai, utczái 1674-ben és a »hugány« elnevezés. — Véghles vára. — Nyitra visszafoglalása a törököktől. — Thúry György. — A szalkai viadal 1544-ben. — Drégely és Palánk hadi szerepének vége. — 1905. november 23-án a korponai országgyűlés háromszázadik évfordulója alkalmából rendezett országos ünnepségen felolvasta »A korponai országgyűlés 1605. évi november—deczemberben« czímű dolgozatát és ugyanakkor a Pályi Pál emlékkönyvében megjelent tőle : Korpona kapituláczíója 1605. január 3-án. — Bocskay fejedelem meghívója a korponai országgyűlésre és A korponai országgyűlési követek tréfás jellemzése czímű dolgozatok. A jelen kötetben megírta Korpona város,

Csábrág és Drégelypalánk történetét. — Irodalmi munkássága jutalmául 1902-ben a Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya rendes tagjává választotta és 1904-ben Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a Műemlékek Országos Bizottságának levelező tagjává nevezte ki.

Mányik Ernesztina, drámai dalművésznő, szül. Vámosmikolán, 1846-ban. Atyja vármegyei tiszti orvos volt, a ki leányát előbb a budapesti zenedében, majd Párisban és Milánóban képeztette ki. Először Asti olasz városban lépett fel, azután Modenában aratott tüneményes sikert. Külföldről hazatérvén, a Nemzeti Szinházban mutatta be művészetét. Ez intézetnek tagja is lett, de csak kevés ideig élvezhette a közönség osztatlan kitüntetését, mert egy végzetes meghülés következtében többé a színpadra nem léphetett. 1867-ben, élete legszebb korában, Budapesten, elhunyt. Mányik Ernesztina

Mazuch Ede gimnáziumi tanár, szül. Korponán, 1862-ben. Czikkei a Magyar Nyelvőrben és vidéki lapokban jelentek meg. Mazuch Ede

Mocsáry Antal (Bocsári), Nógrád vármegyei főszolgabíró, szül. Bozókon, 1757-ben ; meghalt Lapujtőn 1832-ben. Feleségének, Darvas Máriának, 1803-ban történt elvesztése feletti bánatában a közszerepléstől visszavonult és ettől fogva az irodalomnak és a tudománynak élt. Barátságban és levelezésben volt Kazinczy Ferenczczel, Fáy Andrással, Vitkovics Mihálylyal és korának több jelesével. *Munkái:* Az emberi sors. Pest, 1800.— Egy római történet, Buda, 1804.— A tisztelt barátság, vagyis Aurelius és Martzia érzékeny története versekben. U. o. 1805. — A Vág vizének áradása Nyitra vármegyében a pőstyéni fürdőben 1843-ban és sokak veszedelme. Versekben. Pest, 1843. — Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statistikai esmértetése. U. o. 1826. (négy kötet). — Hátra hagyott kéziratait a Nemzeti Muzeumban őrzik. Mocsáry Antal

Mokoschini Jakab, bakabányai származású, ág. ev. lelkész. *Munkája :* Disputatio philolog. de Pauli anathemate votivo ad Rom. IX. 3. Praes. Spier. Wittebergae, 1743. Mokoschini Jakab

Morva Miklós, nagyszombati kanonok, szül. Selmeczbányán, 1825-ben. Német nyelven két vallásos tárgyú értekezést írt. Morva Miklós

Mudron Mihály, jogtudor és pozsonyi ügyvéd, szül. Csábrágvarbókon, 1835-ben. Rajongó híve volt a tót nemzetiségi eszmének és magyarellenes szerepléséről tette ismertté a nevét. Meghalt 1887-ben. *Munkái :* A felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára. Pozsony, 1878. — Protestantismus és panszlavismus. Felelet Felvidéky hasonczímű röpiratára. U. o. 1882. Mudron Mihály

Murányi Ignácz, piarista áldozópap és tanár, szül. Rakruczán, 1742-ben. *Munkája :* Dissertatio de vi insata. Vienae, 1778. Murányi Ignácz

Nagy István, előbb selmeczbányai, végül szegedi polgári iskolai igazgató-tanár, meghalt Szegeden, 1895-ben. *Munkái :* Ásványtan. Túróczszentmárton. 1884. — Téli estékre. Elbeszélések. U. o. 1885. — Szerkesztette 1886—1889-ben a »Selmeczbányai Hiradó«-t és annak folytatását a »Felvidéki Hiradó«-t, azután két éven át a »Liptó« czímű hetilapot. Nagy István

Nagy Sándor, bölcsésztudor, tanár és a Nemzeti Múzeum könyvtár-gyakornoka, szül. Füzes-Gyarmaton, 1858-ban ; meghalt Budapesten 1886-ban. *Munkái :* Sztáray Mihály élete és művei. Budapest, 1883. — Hazai tanodai drámák a Nemzeti Múzeum könyvtárában. U. o. 1883. — A szombatos codexek. U. o. 1884. Nagy Sándor

Nyáry Adolf (Nyáregyházi báró) altábornagy, cs. és kir. kamarás és val. b. t. tan., József főherczeg főudvarmestere, szül. Bagonyán, Hont vármegyében, 1832. október 25-ikén. Kiváló hajlamot mutatván a katonai pályához, 1848-ban a jogi tanfolyamról önkéntes hadapródként a cs. kir. 3. számú vértesezredbe állott és még ugyanaz év szeptember havában hadnagyként osztatott be a Miklós-huszárokhoz, rövid idő múlva azonban vitszahelyezték régi ezredéhez. Evvel és később a 8. huszárezreddel részt vett eleinte az 1848-iki szabadságharczban, utóbb pedig az 1848/49-iki olasz hadjáratban, a hol több vezénylő tábornok oldalán segédként, majd a szász királyi udvarnál parancsőrtisztnek nyert alkalmazást. 1849-ben főhadnagy lett, 1856-ban kapitány és ekkor nyerte el a kamarási méltóságot is. 1859-ben saját kérelmére, őrnagyi ranggal, rendelkezési állományba tétetett át és atyja egyik birtokán, Bagonyán telepedett le. A vármegyében közkedveltté tevén magát, 1865-ben s utóbb 1867-ben főszolgabiróvá választatott, a mely állásból már 1869-ben a másodalispánságra emeltetett. E polgári állásban találta őt a legfelsőbb elhatározás, mely szerint 1869. július 26-ikán a m. kir. Nyáry Adolf

honvédséghez őrnagygyá kineveztetvén, egyszersmind a pest—honti 62. sz. honvédzászlóalj parancsnokságával bizatott meg. Ezután gyorsan emelkedett. Ezredesként gróf Vay László után, József főherczeg, honvédségi főparancsnok főudvarmestere lett. Majd tábornokká és 1884-ben altábornagygyá lépett elő. Kiváló érdemeiért a valóságos belső titkos tanácsossággal is kitüntette a királyi elismerés. Meghalt 1891-ben. Egyik főérdeme, hogy József főherczeg kiterjedt gazdaságait, a melyek abban az időben el voltak hanyagolva, kitünő rendbe hozta.

Nyáry Albert *Nyáry* Albert (báró), történeti és heraldikai író, szül. Bagonyán, 1828-ban, meghalt 1886-ban. Kossuth hadsegédeként részt vett az 1848—49-iki alkotmányos harczban és ennek leveretése után az 1859-iki olasz szabadságharczban. Olaszországban tartózkodása alatt fordította figyelmét a levéltárakban levő magyar vonatkozású okmányok gyűjtésére. 1867-ben hazajött és kiváló tevékenységet fejtett ki, különösen a magyar történet segédtudományainak művelésében. A Magyar Történelmi Társulat 1867-ben, a Magyar Tud. Akadémia 1872-ben választotta tagjává. Önálló nagyobb művét, melyet az Akadémia történeti bizottságának felszólítására írt a »Heraldika alapvonalai« czímen, halála után testvére, Jenő, rendezte sajtó alá. Másik műve: Posthumus István és az estei örökség. (Modena. 1863.) Ez az első magyar nyelven írt czímertani kézikönyv. Nagy Ivánnal közösen szerkesztette a Diplomatiai Emlékek Mátyás király korából. 1458—90. (1—4. kötet.) Több éven át társszerkesztője volt az Archaeologiai Értesítőnek és a Turulnak.

Nyáry Antal *Nyáry* Antal (báró), koronaőr, belső titkos tanácsos, a Szent-István-rend középkeresztese, szül. Varsányban, 1803-ban, meghalt 1877-ben. Jogi tanulmányainak befejeztével, 1823-ban, Hont vármegye aljegyzője, majd szolgabírája, 1830-ban főszolgabírája, 1835-ben alispánja lett. 1837-ben kir. kamarássá, 1845-ben a kir. tábla bírájává nevezték ki. Gróf Széchenyi István nemzetgazdasági reformeszméihez buzgón csatlakozott; angol mintára rendezte be a birtoka kezelését, nagy költséggel hozatott Spanyolországból drága tenyészjuhokat és mintajuhászatot állított fel. A politikában azonban erős és következetes konzervativ volt; 1848-ban hasonló elvű társaival együtt visszavonult. 1849-ben a pozsonyi közigazgatási kerületbe biztossá nevezték ki, de ő látván a Bach-kormány nemzetellenes és a magyar alkotmány kiírtására törekvő czélzatait, otthagyta a gyűlölt hivatalt s teljes visszavonultságban élt mindaddig, a míg 1861-ben, a m. kir. itélőtábla helyreállíttatván, ott elfoglalta régi bírói állását, egy év mulva pedig a szintén feltámasztott hétszemélyes tábla bírája, míg 1863-ban ugyanannak egyik tanácselnöke, koronaőr, valóságos belső titkos tanácsos és a bekövetkezett koronázás alkalmával a Szt.-István-rend középkeresztese lett és azzal együtt bárói rangra emelkedett.

Nyáry Béla *Nyáry* Béla (báró), nagybirtokos, országgyűlési képviselő, Antal báró legifjabb fia, szül. Budapesten 1846-ban. Egyetemi hallgatóként a harmadik huszárezredbe lépett; résztvett az olaszországi hadjáratban, hol a custozzai ütközetben kitüntette magát és tiszti érdemkeresztet nyert. A hadjárat után főhadnagyként hagyta el a katonaságot. 1877-ben cs. kir. kamarási czímmel tüntették ki. 1879-ben bagonyai birtokán telepedett le, hol a kolera alkalmával saját költségén gyógyíttatta és maga is ápolta a betegeket. Nagy népszerűségre tett szert. Előbb az ipolysági, majd a korponai kerület választotta országgyűlési képviselőjévé.

Nyáry Gyula *Nyáry* Gyula (Nyáregyházi, báró), birtokos, Nyáry Antal koronaőr és Kubinyi Jozefa fia, szül. Bagonyán, 1827-ben. A bölcseletet és jogot a pesti egyetemen végezte, azután pestmegyei törvényszéki ülnök, majd pedig, az alkotmány helyreállítása után, kilencz éven át a főrendiház jegyzője és a legfőbb fegyelmi bíróság tagja volt. Szépirodalmi, juridikai, gazdasági és zenészeti czikkeket írt. *Munkái:* Büntetőtörvény magyarázata. Pest, 1855. — Magyar aristocratia. U. o. 1856. — Az ó-konservativok. U. o. 1856. — Mult-jelen, vagy hogy kell a financzián segíteni. U. o. 1856. — Továbbá szerkesztette és kiadta a »Kertészgazdászati Évkönyv Képes Naptárát« 1863-ban.

Nyáry Jenő *Nyáry* Jenő (Nyáregyházi, báró), cs. és kir. kamarás, miniszteri osztálytanácsos, a főrendiház háznagya, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, előbbinek testvéröcscse, szül. Bagonyán, 1836-ban. A bölcseletet és jogot a pesti egyetemen hallgatta és már fiatal korában sejttette kiváló tehetségét a régészeti tanulmányokban, melyekbe nagybátyja, Kubinyi Ferencz, vezette be. Nógrád-

megyei, pilinyi, birtokán nagyterjedelmű és gazdag őstemetőt fedezett fel. Megbarátkozva Rómer Flórissal, azzal együtt folytatta kutatásait, beutazván Felső-Magyarországot és több helyütt ásatásokat eszközölt. 1861 óta a főrendiház tagja, 1874-től jegyzője, 1885 óta pedig élethossziglan beválasztott tagja volt. 1864-ben kir. kamarássá, 1867-ben a koronázás alkalmával aranysarkantyús vitézzé avatták; tagja volt a koronát átvívő országos küldöttségnek és a legfőbb fegyelmi bíróságnak. 1874-ben a földmívelésügyi minisztériumban tiszteletbeli titkárrá és 1880-ban osztálytanácsossá nevezték ki. Kiváló érdemeiért számos külföldi rendjellel tüntették ki. 1870 óta a Magyar Történelmi Társulat igazgató-választmányi tagja, 1874 óta a Felsőmagyarországi Múzeumegyesület stb. tagja, a Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi, valamint a Tiszafüredi Rég. Társulat tiszt. tagja, a Régészeti és Embertani Társulat elnöke, az Orsz. Heraldikai és Genealogiai Társaságnak, továbbá a Gömörmegyei Múzeum-egyesületnek választmányi és a Magyar Földhitelintézet felügyelő-bizottságának tagja volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1883 május 17-én levelező-tagjává választotta. A »Századok«-ban, az »Archeologiai Értesítő«-ben és a párisi »Compte Rendue« hasábjain jelentek meg kiválóan tudományos, régészeti közleményei. *Munkái :* Az aggteleki barlang, mint őskori temető. Budapest, 1881. — Pulszky Ferencz ötvenéves írói működése jubileumára 1834—1884. az Orsz. régészeti és Embertani Társulat megbízásából. U. o. 1884. (Többekkel együtt.) Kéziratos hagyatéka : Gömör vármegyei leletek a bronzkorból — Magyarország selyemtenyésztésének története.

Ordódy Lajos (Ordódi). A Barsmegyei Gazdák Első Gőzekeszövetkezetének elnöke, a Barsmegyei Gazdasági Egyesület alelnöke, jeles közgazdász és nagykereskényi (Hont m.), valamint nagymálasi (Bars megye) és mogyorósdi (Borsod megye) birtokos, szül. Nagymálason 1852. február 19-én. A kolozsmonostori gazdasági tanintézet elvégeztével, 1872-ben, ugyanott tanársegéd lett ; 1873-ban Magyaróvárra helyezték át, hol a vegytani szak asszistense volt. 1874-ben a budapesti egyetemen hallgatta a vegytant és rokon tárgyakat, 1875-ben pedig Bécsben a műegyetemen a vegyészeti technologiát. 1875-től 1880-ig Bars, Baranya és Borsod vármegyékben gazdálkodott. 1880-ban a barsmegyei Gazdasági Egyesület előadó-titkára lett ; ugyanott 1882-ben első titkárrá és 1888-ban igazgatóvá lépett elő. 1891-ben távozott az egyesülettől, melynek lázas tevékenysége tíz éven át főleg az ő érdeme volt. 1883-ban nyerte a Ferencz József lovagrendet, 1885-ben a belga Lipót-rendet és a franczia »Du merite agricole« rendjelet, 1889-ben pedig ezen rend tiszti rangját nyerte el. 1884-ben az Országos Gazdasági Egyesület kebelében megalakította a gazdasági könyvkiadó vállalatot ; 1904-ben létrehozta az ország első gőzekeszövetkezetét Bars megyében. 1896-ban a barsmegyei Gazdasági Egyesület az alelnökévé választotta. Az 1900—1905 .években a »Hazánk« agrárius napilap agrárpolitikai vezérczikkírója volt. *Munkái :* Majthényi László roszkosi gyümölcstelepe. Budapest, 1883. — A magyarországi állattenyésztők kalauza. U. o., 1884. — A csalamádé és egyéb zöld takarmányok termelése és vermelése. (Fordítás). U. o., 1885. — Mily növényeket termeljen a magyar gazda? U. o., 1885. — Rövid utasítás a műtrágya használatára. U. o., 1886. — A szövetségbe lépett gazdasági egyesületek 1899. nov. 18. Budapesten a Köztelken megtartandó VIII. nagygyűlésének tárgyai. U. o., 1889. — A szőlő trágyázása. U. o., 1894. — A külön vámterület és a mezőgazdaság. U. o., 1905. — 1895 óta szerkeszti és kiadja a »Gazdasági Lapokat« ; 1886-ban átvette a Kodolányi-féle »Gazdasági Zsebnaptár és Évkönyv« szerkesztését. 1887-től egy éven át Engelrecht Károlylyal szerkesztette a »Borászati Lapokat« ; 1895-ben a »Szőlőszeti Lapokat« adta ki a kassai Maurerral. A franczia nemzetközi gazda-kongresszusbeli Compte-Rendue számára 1888-ban megírta a magyar mezőgazdaság helyzetét. 1904-től fogva kiadja az »Állattenyésztési és Tejgazdasági Lapokat«.

Ordódy Lajos

Paczolay János ügyvéd országgyűl. képviselő, az esztergomi főkáptalan főügyésze, szül. Deménden, 1818-ban. Nagy szerepet vitt a közéletben; tagja volt az 1848—49. évi országgyűlésnek, de a szabadságharczban nem vett részt. Azután teljesen visszavonúlt. 1865 óta haláláig az ipolysági kerületet képviselte és tagja volt a delegáczióknak, 1879-ben szélütés érte ; meghalt Deménden 1884-ben. Czikkei politikai lapokban, beszédei a Közlönyben és a Naplóban jelentek meg.

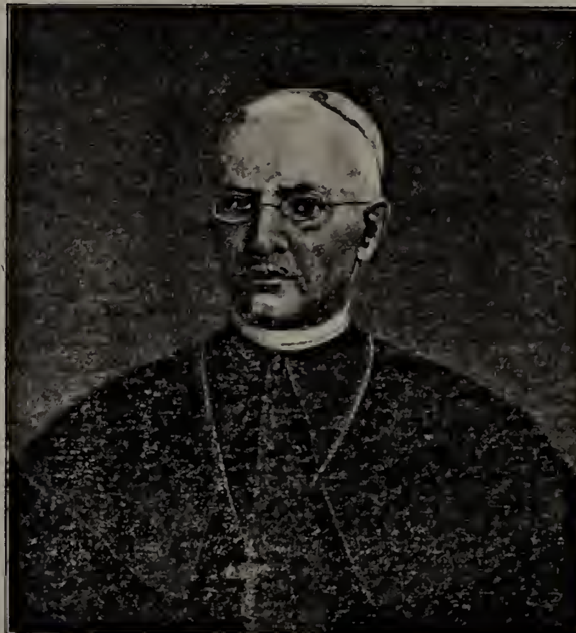
Paczolay János

Pajor István (Tótlipcsei), kir. tanácsos, vármegyei árvaszéki elnök, született Ipolynyéken 1821-ben. Az 1847—48. országgyűlés alatt idősb gróf Apponyi György magántitkáraként Pozsonyban tartózkodott. A szabadságharcz után gazdálkodott

Pajor István

és ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1867-ben Nógrád vármegye tiszti ügyésze, majd árvaszéki elnök lett. A magyar anyanyelvén kivül a német, franczia, olasz, angol és spanyol nyelvek irodalmával foglalkozott. A király 1882-ben kir. tanácsosi czimmel tüntette ki. Meghalt 1899-ben Balassagyarmaton. Számos költeménye, levele és czikke jelent meg. *Munkái:* Költemények. Irta: Csalomjai. Balassagyarmat, 1859. — Áldozatok, Imák. Witscheltől. Fordítás. Csalomjai álnévvel. U. o., 1859. — Vázlatos jegyzetek a magyar nyelv és helyesírás körül. Irta Csalomjai. Pest, 1860. — Quintus Horatius Flaccus Epistolái. Fordítás. Az eredeti szöveg kiséretében jegyzetekkel ellátta Csalomjai Balassagyarmat, 1877. — Horác levele a Piso fivérekhez (De arte poetica). Ford. U. o., 1881. — Nelogia és orthologia. Irta Csalomjai. U. o., 1883. — Schiller és Goethe epigramjai. Csalomjai. U. o., 1883. — Cinna vagy Augusztus kegyelme. Tragödia 5 felv. Corneille után ford. Budapest, 1886. — Válasz Brassai röpiratára gróf Csáki Albin ellen. U. o., 1891. — Emlékek és rajzok a 48 előtti jó világból. Balassagyarmat, 1897. — Tarka bokréta. Költemények. U. o., 1898. Álnevei: Káldor, azután Csalomjai.

Palásthy Pál

Palásthy Pál püspök.

Palásthy Pál (Palásti és Keszihóczi), theologiai doktor, sareptai felszentelt püspök és esztergomi kanonok, a hírneves és előkelő hont megyei Palásthy-család leszármazottja és a család történetének megírója, szül. Magyarizsépen (Zemplén m.), 1825. márcz. 29-én, meghalt 1899. szept. 29-én Esztergomban. Előbb káplán volt Sátoraljaujhelyen, majd a kassai papnevelő lelki igazgatója lett; 1885-ben a pesti egyetemen az erkölcstan tanárának nevezték ki, 1861-ben pedig ugyanott a hittani kar dékánjává választották. 1871-ben esztergomi kanonok, 1878-ban czímzetes apát, 1881-ben nyitrai főesperes lett, 1886-ban pedig sareptai püspökké szentelték és az esztergomi bibornok-érsek segédpüspöke lett. Végrendeletében egy millió koronát tévő vagyonát tőkésíteni rendelte és kamatait az esztergomi egyházmegye plébániáinak segélyezésére hagyta addig, míg a plébánosok kongruáját rendezik, azontúl pedig az esztergomi káptalan ama tagjai számára, a kik a délutáni officiumon jelen vannak. Leginkább egyházi érdekű czikkei szaklapokban jelentek meg. *Munkái:* Theologia morum catholica . . . (két kötet). Gyászbeszéd Fábry Ignácz kassai püspök felett. — A polgári házasság. — A Palásthyak. (Három kötet.) — Budapest 1890—1891. A »Religiónak« 1864-től 1868-ig szerkesztője volt.

Pályi Pál

Pályi Pál, vármegyei aljegyző, született 1878-ban, Szobon. 1902—1903-ban szerkesztette a Hontvármegye czímű lapot, a mikor pedig e lap a Honti Lapokkal egyesült, utóbbinak három éven át főmunkatársa volt. Szerkesztésében jelent meg a korponai országgyülés emlékére kiadott Emlékkönyv.

Pauer János

Pauer János, akadémiai titkár és rendkivüli tanár, szül. Andrásfalván (Liptó megye) 1846-ban. 1872-ben a selmeczbányai m. k. bányászati és erdészeti akadémiához titkárrá és rendkivüli tanárrá nevezték ki, a hol azóta a nemzetgazdaságtant, pénzügytant, a pénzügyi törvényeket, a bánya- és vízjogot és a váltójogot adja elő. A közgazdaság terén kifejtett tevékenységeért közgazdasági előadónak és tiszteletbeli városi tanácsosnak nevezték ki. Bővebb méltatását Liptó vármegyei kötetünk-

nek tartjuk fel. *Munkái :* A selmeczbányai m. kir. bányászati és erdészeti akadémia története. Selmeczbánya, 1906. — A selmeczbányai takarékpénztár ötven éves története. U. o., 1898.

Paulovics István főgimnáziumi tanár, szül. Kis-Kőrösön, 1877-ben. Egyetemi tanulmányait a budapesti és a lipcsei egyetemek bölcsészettudományi karain végezte. 1903 óta a selmeczbányai ág. hitv. ev. főgimnázium tanára. *Munkái :* Költemények, 1897—1905. években. — Tanulmány Pázmány és Szenci Molnár Albertről. (1902.) — Bérczy Károly élete és jellemzése. (Budapest, 1903.) — A magyar sportirodalom atyja. (1903.) — Szemelvények Phaedrus meséiből. (1906.) Paulovics István

Pereszlényi János, ev. ref. lelkész, szül. 1831-ben Ipoly-Pásztón, földmíves szülőktől és korán árvaságra jutott. 1858-ban szentelték pappá. Tatán, Ászáron és Mocsán lelkészkedett. 1872-ben választotta meg a győri ev. ref. egyház a lelkészévé, a hol haláláig (1894) a győri tanítónőképző hitoktatója volt. *Munkái :* Korinczi Ferencz emléke Tatán. Komárom, 1859. — Egyházi emlékbeszéd Kalvin János háromszázados emlékünnepére. U. o., 1864. — Emlékbeszéd Deák Ferencz gyászünnepélyére. Győr, 1876. — Kovács Pál 50 éves írói jubeliumára. U. o.. 1877. Pereszlényi János

Pereszlényi Pál, jezsuita áldozópap és tanár, szül. Pereszlényen, 1631-ben, meghalt 1689-ben Beszterczebányán. *Munkája :* Grammatika Linguae Ungaricae. Tyrnaviae. 1682. Pereszlényi Pál

Perger Lajos, r. kath. plébános, szül. Szemeréden 1853-ban, tanulmányait Esztergomban végezte és 1876-ban szentelték fel. 1886 óta plébános Esztergomszentgyörgymezőn. Czikkeket írt a szaklapokba. *Munkái :* Esztergom város és vármegye egyházi és világi íróinak koszorúja. Esztergom, 1887. — Esztergomszentgyörgymezei plébánia története. U. o., 1901. Perger Lajos

Petróczy Tamás, kanonok és főesperes, szül. Némethiben 1641-ben. Előbb 1669-ben Nádasdon, majd 1677-ben Bakabányán, 1679-ben Némethiben volt plébános. 1684-ben a törökök rátörtek plébániájára, őt elfogták, mindenéből kifosztották és elhurczolták ; csakis a török vezér irgalmából nyerte vissza a szabadságát, a kinek hálából 75 darab aranyat koldult össze. 1869-ben polonkai plébános volt, de már ugyanazon év végén ismét nádasdi pap 1692-ben alesperessé nevezték ki és nemsokára Némethibe került vissza lelkésznek. 1704-ben budai apáttá, 1710-ben esztergomi kanonokká nevezték ki, a hol 1714-ben meghalt. *Munkája :* »Politia parochorum.« (Hitszónoklati mű.) Petróczy Tamás

Pierstl András, szebellébi származású bölcsésztudor, r. kath. plébános ; a theologiát a bécsi Pázmány-intézetben végezte. 1743-tól 1764-ig plébános volt Szebellében. Latin nyelven egyházi munkát írt. Pierstl András

Plachy András, ág. ev. lelkész, szül. Nemesvárlakon, 1755-ben, a hol tanulni is kezdett ; azután Rimaszombatban, Pozsonyban és Lipcsében tanult. Hazájába visszatérvén, nevelősködött. 1804-ben Vágujhelyen választották lelkésznek, a hol 1810-ben meghalt. Számos egyházi munkát és költeményt írt latin és tót nyelven. Plachy András

Podhragyay Pál, prépost-plébános, született Berencsfalun, 1843-ban. Iskoláit Selmeczbányán, Nyitrán, Nagyszombatban, a theologiát Esztergomban végezte ; 1866-ban szentelték fel. 1892-ben Selmeczbánya plébánosa és ugyanabban az évben préposttá lett. Értekezést írt. Podhragyay Pál

Pogány Kornél (Csebi) állami főreáliskolai tanár, született 1858-ban, Nagykereskényben. A főgimnáziumot Nyitrán, felsőbb tanulmányait pedig Budapesten befejezvén, 1884-ben tanári képesítést nyert a történelem és a magyar nyelvből. Tanított a lévai r. kath. főgimnáziumban 1882—92. ; a székelyudvarhelyi állami főreáliskolában 1892—97 ; azóta a debreczeni állami főreáliskola tanára. Számos hirlapi czikken és iskolai ünnepi beszédein kivül, önálló munkái : Bajza József irodalmi munkássága. Budapest, 1882. — A magyarok története nemzetiségi táblákkal, tanodai és magánhasználatra. Léva, 1886. Pogány Kornél

Pongrácz Anna (Szentmiklósi és Óvári), szül. Felsőtúron 1817-ben. Ifjú korában már feltünést keltett az irodalmi körökben. A Kisfaludy Társaságnak alapító tagja lett. A szabadságharcz után Párisba telepedett, a honnan az ostrom idején léghajón kellett menekülnie. Később azonban újra visszatért Párisba, a hol 1891-ben meghalt. Elbeszélései az Életképek és a Honderű hasábjain jelentek meg. Pongrácz Anna

Pongrácz Elemér (Szentmiklósi és Óvári) képviselőházi pénztáros és a honti múzeum igazgatója, Pongrácz István cs. és kir. kamarás, tábornok és Pákozdy Pongrácz Elemér

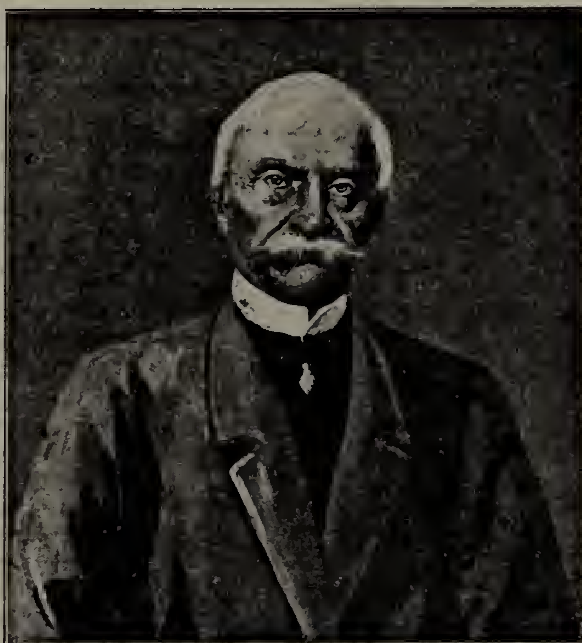
Róza fia, szül. 1862-ben Felsőtúron. Középiskoláit Nagyszombatban és Váczon végezte, a jogot a budapesti egyetemen tanulta. Korán kezdett irodalommal foglalkozni, már 1878-ban dolgozott a Dolinay Hasznos Mulattatójába, az Üstökös és az Uj Budapest czímű élczlapokba. Karczolatait többnyire *Pancratius* és *Fagyos szent* álnevek alá rejtette. 1886-ban vármegyéjébe tért vissza, a hol megindította a Honti Hirlapot, melyet 1887. július végéig szerkesztett. 1888-ban vármegyei alszámvevő, majd később főszámvevő lett. Ez időben megalapította a hontvármegyei irodalom- és művészetpártoló egyesületet, a mely felolvasások és előadások rendezésével a társadalmi élet élénkítésére nagy befolyást gyakorolt. 1893-ban a képviselőházhoz pénztári ellenőrré, 1901-ben pénztárossá nevezték ki. 1898-ban Ipolyságon a hontmegyei történelmi kiállítást rendezte és ennek hatása alatt még ugyanazon évben megalakította a hontvármegyei múzeumtársulatot. Szondi György halálának 350 éves évfordulója alkalmából 1902-ben nagy ünnepélyt rendezett a drégelyi Szondi-kápolnánál ; ez ünnepély keretében nyitotta meg a honti múzeumot. *Munkái :* A hontvármegyei történelmi kiállítás katalogusa. Ipolyság, 1898. — A honti múzeum képes katalogusa. U. o. 1902. — A Pongrácz-család írói. — Továbbá szerkesztette a Hontvármegyei Almanachot 1893-ra és 1894-re és a Honti Naptárt 1900. óta szerkeszti. — Végül résztvett a honti monografia megszerkesztésében, különösen az irodalom és tudomány művelőit ismertető fejezet megírásában.

Pongrácz István.

Pongrácz István

Pongrácz István (Sztmiklósi és Óvári) cs. és kir. kamarás, cs. és kir. tábornok. Született Felsőtúron 1821-ben. Előbb a nagyszombati katonai növeldében tanult, majd 1836-ban a tullni utászok intézetébe vétetett fel hadapródnak, 1840-ben pedig a Galicziában állomásozott 8-ik huszárezredbe osztották be mint hadapródot. 1843-ban hadnagy és csakhamar rá főhadnagy lett. 1848-ban, midőn a magyar alkotmány életbelépett, mint századost a honvéd táborkarhoz nevezték ki és mint lelkes, hű hazafi, tántoríthatatlan híve maradt a magyar alkotmánynak mindvégig ; a szabadságharcz szent zászlója alatt küzdött a schwecháti ütközettől kezdve egész a világosi fegyverletételig. Jelen volt a bányavárosok téli hadjáratában, úgyszintén a kápolnai, mezőkövesdi, stb. csatákban. A tavaszi hadjárat alkalmával résztvett a hatvani ütközetben, a hol csaknem életét vesztette. A mocsaras helyeken átjárást keresve ugyanis, igen előre hatolt s miután a mieink korán kezdték a tüzelést, saját ütegeink lesujtották őt s csak a véletlennek köszönhette megmenekülését. A hatvani csata után őrnagygyá nevezték ki. Azt követőleg is számos ütközetben harczolt. Győr bevétele után, hol az előőrsi csapattal diadalmasan bevonult, Komáromba rendelték a fővezérséghez, hogy Nagy Sándor tábornok mellett a Vág vizénél mint táborkari főnök működjék. Bár ezen kinevezésének nem örült, mindamellett oda sietett, a hol valóban nagy volt a veszély. Ezen hadtestnek jutott ugyanis az a súlyos feladat, hogy a fősereg zömét a visszavonulás alatt oldalt védve, Debreczennél a nyolczszorta nagyobb orosz erővel megütközzék. Pongrácz a haditanácsban az ütközet elfogadása ellen szavazott, mindamellett az ellennel szembeszállva, híven s buzgón teljesítette kötelességét, s miután csakhamar meggyőződött, hogy a vereség elkerülhetetlen,

minden törekvését odairányította, hogy a felállítás lehetőleg fedett legyen és az ütközet lehetőleg elhuzódjék éjjeli szürkületig, a mivel a seregnek mennél csekélyebb veszteséggel való visszavonulását biztosítani remélte. Az ellenség túlnyomó ereje, valamint Nagy Sándor merész, de veszélyes előnyomulása azonban az ütközet végzetes eldöntését siettette. Még az est beállta előtt a jobb szárnyon, a hol Pongrácz állott, megtörtént a magyar seregnek nagyszámú orosz lovasság, valamint cserkesz, kozák s más csapatok által való megrohanása, mely mindent, a mi csak útjában állott, ledöntött és széjjelszórt. A veszteség részünkről nagy volt, de a szerencse Pongrácz életének itt is kedvezett. Nagy Sándor hadserege volt az utolsó, mely hazája védelmében az ágyút a Vinga város előtti ütközetben elsütötte. A világosi fegyverletétel után Pongrácz Istvánt is az aradi várba hurczolták, a honnan három évi fogsága után kegyelmet nyert és hazatért szülőföldjére, hol 1869-ig leginkább katonai tudományokkal és kertészkedéssel foglalkozott. Ez évben az akkor szervezett m. kir. honvédséghez őrnagygyá nevezték ki. 1871-ben kamarási méltóságot nyert. Mint ezredes dandárnok vonult nyugalomba, mely alkalommal a tábornoki rangot kapta. Meghalt Esztergomban 1900. augusztus 7. — *Munkái:* Az 1849-iki debreczeni ütközet részletes leírása.*) Czikksorozat az újabb harczászatról. — Magyarország története. — Ez utóbbi főleg Ausztriával kapcsolatos viszonyainkat tárgyalja. — Naplója az 1848—49-iki szabadságharczról. (Kéziratban.)

Pongrácz Lajos.

Pongrácz Lajos

Pongrácz Lajos (Szentmiklósi és Óvári) cs. és kir. kamarás, Hont vármegye alispánja és író. Született Felsőtúron 1815 február 15-én. Meghalt Budapesten 1899. augusztus 10-én. Jogi tanulmányainak befejeztével 1835-ben Hont vármegye esküdtjének, 1842-ben ugyane vármegye szolgabírájának választották meg. 1848-ban tb. főjegyző lett s rövid idő mulva meghívták a pénzügyminiszteriumhoz titkárnak. A szabadságharc leveretése után jószágigazgató lett az Alföldön. 1861-ben ismét Hontban találjuk mint főjegyzőt, ezen állásáról azonban rövidesen lemondván, Esztergomba költözött, a hol 1863-ban megalapította az »Esztergomi Ujság«-ot. 1865-ben törvényszéki ülnök, 1867-ben pedig az ipolysági járás főszolgabírája, 1872-ben ismét vármegyei főjegyző, 1881-ben pedig alispán lett. Utóbbi hivataloskodása idején nyerte el a kamarási méltóságot. 1889-ben nyugalomba vonult, de még végső napjáig is a megye ügyei és az irodalom érdekelték, s utolsó szava Drégely hősének neve volt. Pongrácz ugyanis negyedszázadon át azon fáradozott, hogy a hősi bátorság ritka bajnokának, Szondynak dicső vérével áztatott szent helyet a hazaszeretet oltárává szentelje. Hat évtizednél többet töltött a közpályán, melynek nagy része megyéje javára esik s kiváló munkásságának megvannak maradandó nyomai. Irodalmi munkálkodását korán kezdette és Kossuth Lajos »Pesti Hirlap«-jának megalapításakor annak honti levelezője lett. Még utolsó éveiben is buzgó munkása volt az irodalomnak, a lapoknak is szorgalmas munkatársa maradt, valamint önállóan megjelent dolgozatokkal is gazdagította az irodalmat. Életében sokoldalú társadalmi

*) A »Debreczeni Lapok«-ban.

tevékenységet fejtett ki. Ő alakította meg az ipolysági műkedvelői kört, a melynek működése úgy a társadalmi élet élénkítésére, mint különböző jótékony czélok javára szolgált. Könyvtárát még életében a megyei levéltárnak, a gazdasági egyesületnek és a megyei kaszinónak adományozta; numizmatikai gyüjteményét pedig a Nógrádmegyei Muzeumnak. Rendkívül sokat tett Ipolyság város fejlődése érdekében is. A drégelyi Szondy-kápolna létrejötte is az ő nevéhez fűződik. Majdnem valamennyi szépirodalmi lapban és a napilapokban is rendkívül nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki elbeszélései, társadalmi, ismeretterjesztő és tudományos czikkeivel. — *Munkái:* Érzemények. — Kárpáti úti zengemények. — Tisztválasztási szózat. — Kelet népe. — Magyar útiképek. — Versek. — Szózat a Szondy-emlék ügyében. — Egy el nem mondott beszéd. — Roesel Borbála. — Vázlata a hontmegyei kaszinó ötveneves történetének. — Kivonatok Hontvármegye 1848—9. és 1860—1. évi jegyzőkönyveiből. — Epigramm-koszorú. — Mult időkből. — Szemelvények egy régi táblabírónak hátrahagyott dolgozataiból. Szerkesztette a »Honti Literaturiai Füzér« I. és II. füzeteit, az »Esztergomi Ujság«-ot 1863-ban s kiadta a »Szondy-Albumot.«

Pongrácz László

Pongrácz László.

Pongrácz László (Szentmiklósi és Óvári), cs. és kir. altábornagy. Született Felsőtúron 1824. deczember 15-én. Meghalt Budapesten 1890. január 17-én. Gimnáziumi és bölcsészeti tanulmányainak befejezése után 1840-ben mint hadapród belépett az 58. számú István főherczeg nevét viselő gyalogezredbe és 1846-ban a m. kir. testőrségnél hadnagy lett. 1848-ban saját óhajtása folytán a 23-ik honvéd zászlóaljhoz helyezték át és itt is maradt a végzetes fegyverletételig. A pándorfi csata után — mielőtt a magyar sereg Schwechat alá ment — Kossuth maga nevezte ki Pongráczot századosnak. A mikor Kmetty a gróf Zichy-féle dandár parancsnokságát átvette, Pongrácz zászlóaljparancsnok lett. Ez időtájt a magyar sereg Léváig visszavonult s ekkor történt, hogy az ellenség azt Németinél csaknem bekerítette. Ám Pongrácz éjjeli 12 órakor két gyalog századdal, egy szakasz Vilmos-huszárral és két ágyúval a hegyeken és Szitnyán át még elég jókor érkezett Prencsfaluba, hogy az ellenség támadását megelőzőleg a hegyszorost idejében megszállja. Ennek köszönhető, hogy a mieink biztosan bemehettek Selmeczre. Pongráczot Görgey ezen kitünő hadműveleteért mindjárt Selmeczen őrnagygyá nevezte ki. Részt vett az 1848—49-iki fáradalmas téli hadjáratban és pedig állandóan a 7-ik hadtestnél Görgey alatt. 1849. május 21-én Buda ostrománál felette nehéz és nagy horderejű feladat jutott Pongrácznak és zászlóaljának. Ugyanis a palliszádokat rohammal bevevén, a vízvezeték birtokába jutottak s ezzel a vár sorsa a magyarok javára dőlt el. Pongrácz e hős tettéért ugyanott helyben Görgey által alezredessé neveztetett ki s első volt, kit a fővezér az érdemrend harmadik vitézének nevezett ki. Ugyanekkor abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a rendjelek ünnepélyes kiosztása és a zászlók feldíszítése alkalmával a kivezényelt csapatokat vezényelhette. Ez időtől Pongrácz László a Kmetty hadosztályánál szolgált és a 23-ik zászlóaljjal együtt Budáról Székesfehérvárra vezényeltetett. Nemsokára megtörtént a június 23-iki emlékezetes csornai ütközet, mely alkalommal Pongrácz ismét kitűnt. A tizedik zászlóalj szuronytámadása alkalmával ugyanis a német tüzérek jól irányzott kartács-

lövései a rohanó zászlóaljban oly borzasztó pusztítást tettek, hogy a különben igen vitéz szabolcsi fiúk kissé meghökkenvén, a temető fala mögé vonultak. E válságos pillanatban, melytől a csata sorsa függött, Pongrácz — ki már ekkor dandárparancsnok volt — odavágtatott az ingadozó zászlóaljhoz, a zászlót kezébe ragadta és a haláltszóró ágyúk torkolatának vezette az ifjú honvédeket. Pár percz mulva birtokában volt a falu s azzal együtt egy üteg röppentyű. Ezekután Kmettyt Jellasich bán tábora ellen küldötték, ki is Péterváradot felmentette s Pongráczot két zászlóaljjal Titel alá vezényelte, melyet ez utóbbi 14 napig körülzárolt. A dandárnok itt sok bajtársával együtt mocsárlázba esett, melyből oly makacs kór fejlődött ki, hogy abból csak három év múlva tudott kigyógyulni Párisban. A szerencsétlen temesvári csata után Kmetty csak Facsetig (augusztus 16.) vezényelte hadtestét ; innen a török földre menekült. Hadosztályának romjait Pongrácz szedte össze és Nagyváradon az oroszok előtt tette le fegyverét. Ezek szabadon bocsátották a lefegyverezett magyarokat. Pongrácz szerencsésen hazavergődött, de a befogatások és kivégzések hatása alatt, mint vászonkereskedő, Poroszországon át Hamburgba érkezett, hol 1853-ig tartózkodott. 1854-ben Meklenburgban megnősült. Külföldön azon kitüntetésben részesült, hogy a kormányzó a nyolczadik dandár parancsnokságát ajánlotta fel neki azon esetre, ha arra hazánknak szüksége lenne. 1867-ben az amnesztia kihirdetése után visszatért hazájába. 1869-ben m. kir. honvéd alezredes és a harmadik zászlóalj parancsnoka lett. 1871-ben pedig ezredes-dandárnok és 1878-ban tábornok. Nyugalomba 1882-ben vonult, mely alkalommal az altábornagyi czímet és jelleget kapta Említésre méltó, hogy 1848-ban huszonnyolcz Pongrácz szolgált és harczolt a szabadságért.

Pongrácz Sándor.

Pongrácz Sándor (Szentmiklósi és Óvári) cs. és kir. kamarás, cs. és kir. altábornagy. Született Felsőtúron 1824-ben, meghalt Pozsonyban 1890. április 21-én. 1839-ben az olmüczi hadapród-intézet növendéke, a honnan előbb a 2. számú gyalog-, majd pedig a 2. számú könnyű lovasezredhez osztották be. 1846-ban hadnagy lett Krakkóban, a hová ezredét a lengyel forradalom elnyomására vezényelték. Az 1848-ik év Lengyelországban érte Pongráczot, még pedig az orosz birodalom határán, a hová hír sem igen jutott a magyarországi eseményekről. 1850-ben alszázados, 1859-ben őrnagy lett a Lichtenstein huszár-ezredben s mint ilyen, a volt határőrvidékre rendeltetett a felállítandó könnyű lovasság szervezésére, a mely szervezet azonban a villa-francai békekötés után feloszolván, mint őrnagy az Olaszországban fekvő 10-ik számú huszárezredhez, ettől pedig 1861-ben az ujonnan alakúlt 2. számú önkéntes, jelenleg 14. számú Pálffy huszárezredhez helyezték át. 1863. évi február havában, mint határőrvidéki parancsnok, tizennégy gyalog-, és négy huszár-századdal Lengyelországba a rzesovi kerület határán fekvő San és Viszolo mellé vezényeltetett. A lengyel felkelők ép akkor vívták elnyomóik ellen az élethalálharczot. A lengyelek számos csapata az ellenség túlnyomó ereje által szoríttatva, a rzesovi kerület határaira menekült és Pongrácz, mint ottani főparancsnok előtt lerakták a fegyvert, ki a szerencsétlen szabadságharczosokat a legemberségesebb bánás-

Pongrácz Sándor

módban részesítette. 1866. márczius havában, mint alezredes, Szilézia határát őrizte, a honnan júliusban már mint ezredes, Csehországba indult az ottani csatatérre. A königgrätzi csatában, midőn már az egész ausztriai sereg hátrált, Pongrácz egy kitünő rohamot intézett a 4-ik számú sziléziai porosz huszárezreddel, miáltal az Elbén átvonuló császári sereg nagyrészét a poroszok üldözésétől megmenté. Ezen fontos szolgálatát díszkereszttel jutalmazták. E huszárrohamot maga az ellenség hivatalos lapja, mint tökéleteset és győzelmest említi, Pongrácz parancsnokot azonban a holtak közt sorolja fel, pedig ő és lova épségben tértek vissza. Pongrácz diadala jeléül negyvenöt porosz lovat hozott, a melyeknek gazdái a csatatéren maradtak. 1866. évi augusztusban a nikolsburgi béke előzetes tárgyalásai után Olaszországba vezényeltetett, de már Stájerországban megállapodási parancsot kapott, minthogy a két ellenséges hatalom közt való béke létrejött. 1869. április 1-én pestkerületi honvédparancsnoknak és a majd felállítandó tanosztály felügyelőjévé nevezték ki. Tulajdonosa lett a vörös sasrend és a katonai érdemkeresztnek. 1871-ben kamarási méltóságot nyert. Ugyanezen évben kapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. 1873-ban tábornok lett. 1879-ben nyugalomba vonult, mely alkalommal az altábornagyi czímet és jelleget kapta.

Pöschl Ede

Pöschl Ede (Selmeczi), kir. főbányatanácsos, bányászakadémiai tanár, Selmeczbánya díszpolgára, szül. Bécsben, 1820-ban. Tanulmányait Magyarországon kezdte és Bécsben végezte. 1850-ben ideiglenes, 1855-ben rendes tanár és bányatanácsos lett a selmeczi akadémián ; 1887-ben nyugalomba vonult. Meghalt Budapesten, 1898-ban. Értekezései hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg, melyek közül kiemeljük a »Bányászati és Kohászati Lapok«-ban (1872) megjelent »Légsűrítő és kőfúró gépek« czímű czikkét.

Pyrker Ambrus

Pyrker Ambrus (Felsőőri), prémontrei rendű kanonok és tanár, szül. Selmeczbányán, 1806-ban. Előbb lőcsei tanár, majd felsőmeczenzéfi lelkész és alesperes lett ; 1876-ban nyugalomba vonult Jászóra. *Munkája :* Epicedion piis manibus A. R. ac. Exc. D. Joanis Nep. Thadaei Sommer R. Mai. Gymn. Leutschoviensis Directoris a juventute eiusdem Gymnasii devotum. Leutschoviae, 1842.

Rajner Lajos

Rajner Lajos, theológiai doktor, esztergomi prépostkanonok és primási helynök, szül. Visken, 1842-ben. Tanulmányait Selmeczbányán és Nagyszombatban, a theológiát Bécsben és Esztergomban végezte. 1866-ban vadkerti káplán, 1869-ben nagyszombati gimnáziumi tanár, később érseki levéltárnok és szertartó, 1874-ben pápai káplán, 1875-ben szentszéki jegyző, majd herczegprimási titkár, 1882-ben irodaigazgató lett. 1886-ban esztergomi kanonokká, 1888-ban sajószentpéteri czimzetes préposttá, 1889-ben honti főesperessé, 1905-ben esztergomi érseki helynökké nevezték ki. *Munkái :* Szent beszéd a sz. benedeki apátsági templom helyreállítása alkalmából. Esztergom, 1889. — A kereszt Isten ereje. U. ott, 1890. — Sz. beszéd Sz. István király ünnepére. U. ott, 1890. — Gedeon harmatos és száraz gyapja cz. sz. beszéd. U. ott, 1890. — Mária magy. nagyasszonya. U. ott, 1896. — A püspöki székek betöltésének története, különös tekintettel Magyarországra. U. ott, 1901. — A rituale kérdés Magyarországon. Budapest, 1901. — Sz. beszéd az esztergomi sz. Anna templom helyreállítása alkalmából. Esztergom, 1901. — Sz. beszéd Szondi György hősi halálának negyedfélszáz éves emlékére. Budapest, 1902.

Rákóczy Sámuel

Rákóczy Sámuel mérnök, szül. Selmeczbányán, 1849-ben. Középiskoláit és a bányászakadémiát szülővárosában végezte, azt követőleg pedig néhány éven át tanulmányutat tett Görögországban ; onnan hazatérvén, szélaknai kincstári mérnökké nevezték ki, azután tagosító mérnök lett. *Munkája :* Gyakorlati földszint- és bányaméréstan. Selmeczbánya, 1885 (négy táblával).

Rappensberger Vilmos

Rappensberger Vilmos, kegyes tanítórendi paptanár és igazgató, szül. Bélabányán, 1848-ban. Tanított Rózsahegyen, Nyitrán, Szentgyörgyön, Budapesten, Kisszebenben, Trencsénben, Nagybecskereken. 1890 óta a magyaróvári rendház főnöke és a gimnázium igazgatója. 1876 óta minden szünidejét utazásra fordította; beutazta Európát, Ázsia és Afrika sok részét. *Munkái :* A magyaróvári gimnázium története 1739—1894. Győr, 1896. — A magyaróvári gimn. könyvtára és tanszergyüjteményei. U. ott, 1896. — Utazás az északi fokig. M.-Óvár, 1897. — A m.-óvári tornacsarnok. U. ott, 1899. — A Brenneren át az Adriához. Győr, 1901. — Négy hét a pirenaei félszigeten. U. ott, 1905. — Szerkesztette a Trencsénmegyei Természettudományi Egylet 1883. évi évkönyvét.

Rédly Károly

Rédly Károly, uradalmi főszámvevő, szül. Magyaradon, 1791-ben. Az esztergomi érseki uradalomban előbb számtartó, majd főszámvevő volt ; meghalt Esz-

tergomban, 1854-ben. A Tudományos Gyüjteménynek rendes munkatársa volt. *Munkája :* Montesquieu a törvények lelkéről. Három kötet. Fordítás. Pozsony, 1833. — Kéziratban maradt : Barlaam és Jozephat cz. munkája.

Reichetzer Ferencz, bányamérnök. 1705-től 1812-ig a mennyiségtant, geognosiát, erőműtant és bányamíveléstant tanította Selmeczbányán. *Munkája :* Anleitung zur Geognosie ins besondere zur Gebirgskunde nach Werner. Wien, 1812. Reichetzer Ferencz

Rejtő Adolf, kir. főerdész, az erdészeti akadémia tanársegéde Selmeczbányán. *Munkája :* Állattani jegyzetek. Selmeczbánya, 1897. (Vajda Jenővel együtt.) Rejtő Adolf

Richter Károly Gottfried, selmeczi származású orvosdoktor volt, a ki Halléban 1745-ban latin nyelvű orvosi értekezést írt. Richter Károly

Rill József, kiváló pedagogus, szül. Módoson, 1839. évi január 11-én. Gimnáziumi tanulmányainak befejezte után 1854-ben a verseczi csász. kir. tanítóképző-intézetbe lépett, hol 1856. évi augusztus 14-én tanképesítő vizsgálatot tett és »fő-elemi tanítói« oklevelet nyert. Ez után tanítói és igazgatói minőségben Módoson, Lippán és Vingán működött. Az 1857-ik évben több társával szövetkezve megalakította a »Bánsági tanügyirodalmi társaságot«, melynek 10 évi csendes munkálkodása után 1867. évi deczember 27-én Temesvárott megalakította a most is virágzó »Délmagyarországi Tanító-egyletet«. E közben Eötvös báró magához rendelte őt és megbízta a népiskolai törvényjavaslat készítésével, melyet Molnár István akkori osztálytanácsos, most nyugalmazott főispán, a miniszternek átadván, ezen javaslatból lett, némi módosításokkal az 1868. évi deczember 5-én királyi szentesítést nyert népiskolai törvény, mely az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. neve alatt ismeretes. A miniszter azután a törvényjavaslat készítőjéhez küldötte ki Németországba a tanítóképzés tanulmányozására és azon képzőintézetek megjelölésére, a hova hazánk gyakorlati tanítói egy évi hospitálásra voltak államköltségen a miniszter által kiküldendők. Visszaérkezvén 1868. évi október havában németországi útjából, 1869-ben a miniszter kinevezte a Budán létesített s »a miniszter közvetlen vezetése alatti minta-tanítóképezdé«-hez rendes tanárnak, hol 1873. évi deczember 5-ikéig működött. Működésének ez ideje alatt őt a »Budai Tanító-egylet« megválasztotta elnöknek s e minőségében megalkotta 1872. évi augusztus 7-én a »Magyarhoni Tanítóegyletek Országos Szövetségét«, melynek elnökéül választották. Később tagja lett a fővárosi tanítók választása folytán az »Országos Közoktatási Tanács«-nak s e minőségében a Tanács népnevelési alosztályának ügyvezető alelnöke gyanánt működött, folyton iparkodván az irodalom terén is a tanügyet emelni, tovafejleszteni. Az ország tanítósága Rillnek az ő érdekében kifejtett fáradozását azzal jutalmazta, hogy 25 éves tanügyi jubileumakor a főváros budai oldalán számára háztelket vett. Négyévi központi munkálkodása után királyi tanfelügyelőnek nevezte őt ki Csáky gróf és szolgálattételre Vas-, később Szolnok-Doboka-, majd Tolna vármegyékbe disponálta, míg Wlassics miniszter őt Hont vármegyébe helyezte át. 1897-ben mosonmegyei tanfelügyelő lett, de 1900-ban visszahelyezték Hontba, hol 1906-ban bekövetkezett nyugdíjaztatásáig működött. Tanügypolitikai működésének eszközei a tőle alapított német Ungarischer Schulbote, Freier Bürger és magyar Független Polgár, Magyar Néptanító, Magyar Pedagogiai Szemle voltak, melyekbe számtalan czikket és tanulmányt írt ; ezek közül több külön lenyomatban is megjelent. Legtöbb hatással a tanítóságra a Magyar Pedagogiai Szemle volt, mely az egyesületi életben is nyomokat hagyott és mely szerkesztése alatt 1880-tól 1890-ig havi füzetekben jelent meg. *Munkái :* A magyar nyelvtanítás természetes módszere mondattani alapon. Tanügyi szervezés. A magyar iskolajog alapelvei. A magyar iskolajog tovafejlődése. A magyar iskolajog megszilárdulása és elveinek alkalmazása. Az iskola története a magyar iskolajog szempontjából. A magyar iskolai életből. Az országos közigazgatási tanács szervezése. Magyar Néptanító. Politikai hitvallás. A tanítóegyleti közlöny eszméje. Népiskolai tanterv. A magyar neveléstudomány története és irodalma. Egyházpolitika a tanügy terén. Culturális hiányok. Törvénytelenségek a közigazgatásban. Rill József

Russeger József (lovag) geologus és utazó, szül. Salzburgban 1802-ben, meghalt Selmeczen, 1863-ban. A selmeczi akadémián végzett. 1835-ben az egyiptomi alkirály megbizásából kutató útat tett Afrika belsejében, a honnan Kis-Ázsián és Éjszak-Európán keresztül tért vissza, mely utazását igen vonzóan írta le *Reisen in Europa, Asien und Afrika in den Jahren* 1835—41. (Hét kötet.) — Vissza- Russeger József

tértekor az udvari kamaránál bányatanácsosi ranggal alkalmazták és ebben a minőségében az erdélyi és bánáti részeket tanulmányozta. 1850-ben a selmeczbányai akadémia igazgatója lett. Irodalmi dolgozatainak nagyobb része a bécsi akadémia kiadásában jelent meg, melynek 1848 óta tagja volt.

Sajó Sándor

Sajó Sándor, főgimnáziumi tanár, költő és író, született 1898-ban Ipolyságon. Középiskoláit Selmeczbányán végezte, ezután a budapesti egyetem bölcseleti karára iratkozott be. 1895-ben nyert tanári oklevelet ; ekkor, az ujverbászi gimnázium tanáraként, megindította a Verbász és Vidéke czímű hírlapot, de a lap szerkesztésétől csakhamar visszalépett. 1897-től Jászberényben volt tanár, 1903-ban pedig a budapesti III. ker. állami főgimnázium tanára lett. Időközben *Heringer* családi nevét Sajóra változtatta. Számos költeményt írt a fővárosi folyóiratokba. 1896-ban a budapesti kath. kör millenniumi óda-pályázatának díját nyerte el ; 1899-ben a Petőfi Társaság itélete alapján a nyíregyházai szobor felavatására hirdetett ódapályázat nyertese lett ; három ízben vitte el a Vigyázó-díjat Apró sírhalmok, A tarpataki völgyben és André czímű költeményeivel. Prózai műveinek nagy számával találkozunk csaknem minden folyóiratban és hírlapban. *Önálló művei :* Három év alatt. Selmeczbánya, 1886. — Fiatal szívvel. Budapest, 1898. — Útközben. U. o. 1904. — Zrinyi György házassága. Történeti vígjáték 3 felvonásban, melylyel 1902-ben a Teleki-díjat nyerte el.

Schenek István

Schenek István (Tanádi) kémikus és fizikus, a Magyar Tud. Akadémia tagja, szül. Esztergomban, 1830 július 3-án. A gyógyszerészeti és felsőbb kémiai tanfolyamot Bécsben végezte ; 1856-ban a bécsi egyetemen a kémiai tanszék mellett segédtanár, 1859-ben a kassai főreáliskola, 1867-ben a keszthelyi gazdasági felsőbb tanintézet, 1870-ben a selmeczi bányászati és erdészeti akadémia rendes tanára lett, mely utóbbi minőségében 1892-ig szolgált. 1891-ben a magyar nemességet nyerte ; 1889-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta. Tudományos munkálkodása igen sokoldalú. Mindazokban a tanintézetekben, a melyekben működött, ennek maradandó jelét hagyta. A selmeczi akadémián a világító gáz hiányának pótlására petroleum-étert fejlesztő készüléket talált fel, melyet az 1873-iki bécsi világkiállításon kitüntetéssel jutalmaztak. Ezt a gázmotort használják még ma is jó eredménynyel. Több ízben járt a kormány megbízásából külföldön, hol a gazdasági intézeteket, a borászati kémiai intézeteket és a kohászat melléktermenyeinek értékesitését tanulmányozta. Legnevezetesebb vizsgálatai az akkumulatorra vonatkoznak, melyeket Farbakyval együtt czélszerű alakba hozott. E javított akkumulatorokat számos helyen, így a budapesti és a bécsi operaházban, a Burg-szinházban használják. *Művei :* A németországi kémiai kisérleti állomások szervezéséről és berendezéséről. — A spektrál-analizisről. — Kisérletek és tanulmány a szomolnoki czement vizekben tartalmazott réznek kiejtéséhez használt vas- és koksznak elegyéről. — A másodrendű galvánelemekről. (Utóbbi művet a M. Tud. Akadémia a Marczibányi mellékjutalommal tüntette ki.) — Az urvölgyit analizise és kémiai képletének megállapítása. — Kisérleti adatok az akkumulatorok működéséhez. (Székfoglaló értekezés.)

Schittkó József

Schittkó József, bányatanácsos és 1809—1833-ig a selmeczi bányászakadémia tanára. Szül. Selmeczen, 1776-ban, meghalt u. o., 1833. november 25-én. *Munkája :* Beiträge zur Bergbau-Kunde, insbesondere zur Bergmaschinen-Lehre. Két kötet.

Scopoli János

Scopoli János Antal, orvosdoktor, bányatanácsos, szül. Cavalese-ben (Tyrolban), 1723. junius 3-án, meghalt Páviában 1878-ban. 1766-tól 1777-ig a selmeczi bányászakadémiában az ásványtan és a bányászat tanára volt. *Munkái :* Historia naturalis. — Mineralogische Vorlesungen für die andere Classe der Bergakademie zu Schemniz. — Dissertationum ad historiam naturalem pertinentium. — Chrystallographia Hungarica.

Sembery Imre

Sembery Imre (Felsőszúdi) országgyűlési képviselő. Született 1804-ben, meghalt 1898-ban. Előbb Hont vármegye főszolgabirája, 1830-tól 1840-ig a vármegye országgyűlésre küldött követe volt ; majd alispánnak választották meg és mint ilyen, vezére lett a vármegyei ellenzéknek. 1848-ban országgyűlési képviselőjévé választotta a németii kerület. Az olaszok leverésére kért segélyt nem akarta megadni s ő is az ú. n. »törpe minoritás«-hoz tartozott. Később az országgyűlés permanencziáját indítványozta. A honvédelmi bizottságnak egyik legtevékenyebb tagja volt. A mikor az országgyűlés és a kormány Debreczenbe távozott, Sembery

szabadságon volt, de később a Schlick serege háta mögött odaérkezett. A függetlenségi nyilatkozat után újra megválasztották képviselőnek. A szabadságharcz leveretése után nem akarta családját és hazáját elhagyni, eleinte bujdokolt, később jelentkezett, perbe fogták, internálták, de utóbb azonban Haynau — midőn a dinasztiával meghasonlott — sok társával együtt neki is megkegyelmezett.

Sembery István (Felsőszúdi) publiczista, Sembery Imre fia, született 1841-ben. Sembery István
Alig végezte be tanulmányait, résztvett az 1859—1860-iki mozgalmakban, s részt vett a tüntetéseknek csaknem mindegyikében. Összeköttetésben volt az éjszakolaszországi mozgalmakkal, a németországi és lengyel tüntetésekkel ; később az 1863-iki lengyel forradalommal. 1866-ban külföldön tartózkodott, még pedig Svájczban, Spanyolországban és az angol Gibraltárban. A Marokkó partjain a Bourbonok későbbi elüzetését előkészítő forradalmas mozgalmak vezetőségével is összeköttetésben állott. Hazájába csak a königrätzi csata után tért vissza. 1869-ben a függetlenségi párt alakításában résztvett s a szétvált ellenzéket tömöríteni akarta. 1870-ben Francziaországban találjuk Semberyt, hol a kikiáltott köztársaság érdekében a német invázió elleni szervezésben vett sikeresen részt. 1872-ben Hont megyében újra szervezte az ellenzéket. 1873-ban Pest vármegye tüntette ki bizottsági tagsággal. 1875-ben a nádudvari kerület megválasztotta országgyűlési képviselőjévé ; ezt a kerületet három ízben képviselte. Már 1875-ben a boszniai forradalom elején feltünést keltő tanulmányokkal lépett fel az »Egyetértés«-ben, a keleti birodalom átalakításáról czikkezvén. A töröknek — mint magyar fajrokonnak — fenhatóságát meghagyandónak vélte, s lassan-lassan az ország közvéleményét is megnyerte eszméjének. A török birodalom magyarhoni diplomacziai ügyvivője útján tárgyalásba is bocsátkozott Semberyvel. 1884-től többé nem vállalt képviselőséget, hanem majdnem kizárólag az irodalomnak él. Publiczisztikai, társadalmi és szépirodalmi czikkeinek száma igen nagy ; ezek elsőrendű lapokban és folyóiratokban láttak napvilágot

Sipos Antal, zongoraművész és zeneszerző, szül. Ipolyságon, 1839. január Sipos Antal
17-én. Zongorajátékának atyja vetette meg az alapját, 1854—58-ban pedig a pesti »Nemzeti Zenedé«-ben folytatta tanulmányait. Egyidejüleg a budai kir. tanítóképezdén is oklevelet szerzett és annak alapján a fővárosnál nyert osztálytanítói állást. 1859-ben azonban élete új fordulatot vett. Egy hangversenye alkalmával, melyet Liszt is meghallgatott, annyira megnyerte a nagy mester tetszését, hogy az magával vitte őt Weimarba és ott teljes művészszé képezte ki. 1860-ban Sipos elhagyta mesterét és a Doppler testvérekkel művészi körútra indúlt. Jeles zongorajátéka mihamarabb híressé vált. 1866-ban Bécsben rendezett három kamarai estélyt ; később Prágába ment és ott a szinházban játszott nyilvánosan. Különösen a magyar zenével keltett nagy hatást. 1870 óta Budapesten zongoratanárként működik, zeneakadémiát nyitott, mely a zongorán kívül az énekben és zeneszerzésben is kellő oktatást nyújt. Sipos — mint zeneszerző — kizárólag a magyar zenét műveli, szerzeményeinek száma meghaladja az ötvenet. Ezek közül nem egy a maradandó becsű, mint például a »Liszt-induló«, a »Koronázási induló«, a »Kossuth-induló« és a »Magyar lant«, valamint számos népdalátirata.

Sobó Jenő, m. kir. főbányatanácsos, szül. Hodrusbányán, 1853-ban. Tanul- Sobó Jenő
mányainak végezte után vasgyári mérnök lett s tevékeny részt vett a kincstári vasgyárak rekonstruálásában és kiépítésében. 1892. óta a m. kir. bányászati és erdészeti főiskola rendes tanára. Irodalmi munkásságát 1878-ban a Bányászati és Kohászati Lapok hasábjain kezdte meg, a hol azóta számos szakbeli czikke jelent meg. 1894-ben az országos erdészeti egyesület megbizta az Erdészeti Építéstan megírásával. *Művei :* Középítéstan két kötetben (1898. és 1899.). — Út-, vasút- és hid-építéstan (1900.). — A drótkötél-pályákról (1898., német nyelven 1900.). — Víz-építéstan. — Továbbá jelen munka számára írta a selmeczbányai főiskola történetét.

Sőtér Kálmán, méhész, született 1834. október 11-én, Csúzon, Komárom Sőtér Kálmán
megyében, a hol atyja gazdatiszt volt. A gimnázium VII-ik osztályából Esztergom-egyházmegye növendékpapjai sorába vették fel és mint ilyen a VIII-ik osztályt Nagyszombatban végezte, két éven át pedig a theológiát hallgatta Esztergomban. 1855-ben kilépett a növeldéből és Scitovszky primás gazdasági irnokká nevezte ki. Tizenhét évi szolgálat után nyugalomba vonult és Inámban telepedett meg. A méhészettel már gyermekkora óta foglalkozik ; 1880-ban hozzáfogott *A méh és*

világa czímű terjedelmes munkájának megírásához, mely mű első kötete 1895-ben jelent meg, a második sajtó alatt van.

Stuller Gyula

Stuller Gyula, doktor, m. kir. bányafőorvos, szül. 1847-ben Vizsolyban, Abaujtorna vármegyében, a hol atyja a gróf Keglevichek gazdatisztje volt. Középiskoláit Miskolczon és Rozsnyón, orvosi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte. 1875-ben Borsodmezőkeresztesen telepedett le, 1876-ban tiszteletbeli járásorvosnak nevezték ki, 1878-ban ugyanott körorvosnak választották. 1883-ban a pénzügyminiszter bányakerületi műtőként Selmeczbányára nevezte ki, a hol bányafőorvossá lépett elő és húsz év óta a törvényhatóság képviselőtestületében is buzgó munkásságot fejt ki. 1896-ban a város főispánja tiszteletbeli tiszti főorvossá nevezte ki. Boldogult Erzsébet királyné a Vöröskeresztegylet érdekében kifejtett munkásságáért 1893-ban díszoklevéllel tüntette ki. A Gyermekbarát-egyesület elnökké választotta. Az orvosi hivatásán kívűl a közgazdaság terén is működik, így igazgatója a selmeczi kereskedelmi és hitelintézetnek. 1905-ben a selmeczi természettudományi társulat megbízásából megírta a »Selmeczbánya szab. kir. város közegészségügye, az egészséget érintő megjegyzések kiséretében« czímű tanulmányt. Jelen monografiánkban ő ismerteti a selmeczi közegészségügyi viszonyokat.

Suhajda Lajos

Suhajda Lajos Mátyás, ág. ev. lelkész, majd tanár, szül. Selmeczbányán, 1806-ban. Pályája kezdetén a báró Prónay Kálmán házában nevelősködött, majd külföldi tanulmányútat tett. 1832-ben apostagi, később czeglédi pap. illetőleg közlelkész, 1840-ben a selmeczi liczeum tanára és később igazgatója lett. Meghalt 1872-ben. Rendkívűl mértékletes életet élt; csekély fizetéséből és még csekélyebb, évi 600 frt, nyugdíjából nagy önmegtartóztatással megtakarított 3000 frtnyi vagyonából jelentékeny értékű könyvtárt gyűjtött és azt a liczeumnak, 100 frtot a tápintézetnek és 500—500 frtot a szt.-mártoni algimnáziumnak, a rőczei tanítóképezdének, az eperjesi theologiának és más intézeteknek hagyományozott. *Munkái :* Der Magyarismus in Ungarn. Lipcse, 1834. — A magyarok ázsiai eredete és első európai működésükről. Pest, 1837. — De natura poeseos. Selmeczbánya. 1851.

Szabó Pál

Szabó Pál, kanonok, főesperes és prépost, szül. Hidvégen, 1752-ben. Plébános volt Varbón és Tardoskedden; 1820-ban esztergomi kanonokká iktatták, majd székesegyházi főesperessé és szentgyörgymezei prépostta lépett elő. Meghalt Esztergomban, 1835-ben. *Munkái :* Egyházi beszéd. Selmeczbánya, 1807. — Egyházi beszéd sz. István király napjára. Buda, 1811. — Carmen . . . Alexandris a Rudna . . . dum Regimen Archi-Diocesis Suae Strigoniensis . . . capesseret. Budae, 1820. — Vota pia et amica pro auspicatissima onomasi . . . Strigonii, 1832.

Szeberényi János

Szeberényi János tanár, szül. Selmeczen, 1826-ban, a hol apja ág. ev. lelkész és bányakerületi szuperintendens volt. Tanulmányait Selmeczen kezdte, Eperjesen folytatta és a jénai egyetemen fejezte be. Hazatérvén, egyideig nevelősködött, majd börzsönyi, 1853-ban egyházasmaróti, az atyja halála után pedig, 1859-ben, selmeczi lelkészszé lett. *Munkája :* Eszmetöredékek a magyarhoni protestantizmus jelen stádiumán. Pest, 1857. Több értekezést írt prot. egyházi lapokba.

Szitnyai Elek

Szitnyai Elek, filozofus, született 1854. augusztus 6-án Berencsfaluban. Középiskolai tanulmányait Selmeczbányán, a felsőbbeket a budapesti tudományegyetemen végezte. Ezek befejeztével 1880-ban tanár lett a selmeczi gimnáziumban, hol 1887-ig működött. 1887-től 1896-ig a nagybányai gimnázium tanára volt, 1896-ban pedig a budapesti VII. kerületi áll. főgimnáziumhoz nevezték ki a filozofia és magyar irodalom tanárává. Értekezéseket írt az Országos Középiskolai Tanáregylet Közlönyébe, iskolai értesítőkbe és különböző hírlapokba. Nagyobb *munkái :* Haladásunk és az emberi boldogság. (Akadémiai Értesítő 1882.) — Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez. 1887. — Levelek egy tanuló ifjúhoz. Budapest, 1891. — Tanulmányok. U. o. 1893. — Lélektani tanulmányok. U. o. 1895. — Lélektan és logika. U. o. 1899.

Szitnyai József

Szitnyai József, királyi tanácsos, Selmecz- és Bélabánya polgármestere, született Szentaltalban 1844-ben, meghalt 1906-ban. Nagy szorgalmával és szellemével már az iskola kötelékében kitűnt; a selmeczbányai s nagyszombati gimnáziumban tanult és 1864-ben kitüntetéssel végezte a középiskolákat. A jogtudományt a bécsi és budapesti egyetemeken hallgatta és 1868-ban végezte.

Két évig Budapesten volt ügyvédjelölt, majd pedig 1870-ben mint köz- és váltóügyvédet a selmeczbányai városi törvényszékhez jegyzőül választották, mely állásából 1872-ben a város főjegyzőjévé és 1895-ben polgármesterévé választotta a közbizalom. Selmeczbánya szabad királyi város sorsának intézésében számos alkalommal szerzett érdemeket úgy tudásával, mint lelkiismeretes, munkás működésével. A királyi elismerés 1893-ban tüntette ki először, a mikor a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta. 1900-ban második kitüntetés érte, akkor nevezték ki királyi tanácsossá. Ferdinánd bolgár fejedelem is számos alkalommal fejezte ki tiszteletét iránta; 1898-ban a Sándor lovagrend keresztjével, 1906-ban pedig újabb renddel ékesítette fel. A tudományos irodalom terén sok kisebb-nagyobb munkával szerzett érdemeket. Tanulmányai a Századok, a Történelmi tár, a Bányászati és Kohászati Lapok és más folyóiratok hasábjain jelentek meg. *Önálló munkája :* Az alsó magyarországi bányatársulatok kémlőintézetének története.

Sztancsay Miklós, főjegyző, szül. Abrudbányán, 1869-ben. Szászvároson a Kúun-kollégiumot, Kolozsvárt a jogot végezte és ott a napilapokban dolgozott; ezt követőleg a selmeczi akadémián két éven át a bányatanfolyamot hallgatta. 1892-ben Selmeczbánya város alkapitánya, 1895-ben főjegyzője lett és e minőségében szerkesztője volt a Selmeczbányai Hiradó czímű hetilapnak. Számos szaktanulmányt írt, a melyek önállóan is megjelentek. Sztancsay Miklós

Sztankay Aba, okleveles vegyészmérnök, gyógyszerész és bölcsésztudor, szül. 1868-ban. Gimnáziumi tanulmányait a selmeczbányai lyceumban végezte, majd a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskolán a fémkohómérnöki szakot hallgatta. Tanulmányait a budapesti, kolozsvári és bécsi egyetemen folytatta. 1902-ben a keszthelyi m. kir. gazdasági tanintézet kémiai tanintézetéhez segédtanárnak nevezték ki, egy évvel később pedig a Selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskolánál foglalt el tanársegédi állást, melyet három éven át megtartott. 1889-ben gyógyszerész-mesteri oklevelet nyert, 1893-ban a kolozsvári egyetem bölcsésztudorrá habilitálta. 1904. óta Báton gyógyszerész. *Irodalmi munkái :* Húgyvizsgálati kézikönyv. Gyakorló gyógyszerészek, orvosok s hasonló vizsgálatokkal foglalkozók részére. Bécs, 1890. — Kommentár magyar gyógyszerkönyvünk II-ik kiadásának függelékéhez. Selmeczbánya, 1896. — Megjegyzések a béltherapia újabb gyógyszereihez s a legújabb béladstringens a Honthin ismertetése. Bát, 1901. — Über eine neue Bildungsart des Magnesiumnitrides. Bécs. 1894. — Über eine eigenthümliche neue Magnesium-Verbindung. U. o., 1896. — Über das Diuretin und dessen chemische Structur. U. o., 1898. — Über die Beziehungen des wirklichen Extractgehaltes der Tokayer Ausbruchweine. U. o., 1899. — Ezeken kívűl számos tudományos czikket írt szaklapokba. Sztankay Aba

Thék Endre (Kisnardai) iparművész, született 1842-ben Orosházán. Az asztalos mesterséget tanulta. Első segédévét együtt töltötte Munkácsy Mihálylyal Békéscsabán, a kihez szoros barátság fűzte. Ifju korában, teljesen vagyontalanul, de művészi vágytól sarkalva, ő is kezébe vette a vándorbotot, hogy a külföld kulturális góczpontjain folytassa tanulmányait. Vándorútja Bécsen és Münchenen át, Párizsba juttatta, a hol a magyar művészek egész koloniája élt már akkor Munkácsy körül. A fiatal Théket szivesen fogadta barátságába a művészcsoport és segítette tanulmányaiban. A művészeten kivül azonban a politika is érdekelte őt, különösen a mikor Türr István tábornok révén megismerkedett az ott élő emigránsokkal, 1867-ben pedig Kossuth Lajossal és Ferenczczel. Több esztendei távollét után, fejlett művészetének tudatával tért vissza a hazába Thék Endre, hogy fővárosunk kezdetleges iparát, az éppen megindult ipari vállalkozásokat a maga tudásával szolgálja. Budapesten való letelepedésekor előbb csak egyszerü asztalosmunkás volt, a tehetség azonban csakhamar fölemelte őt; bútorgyárat alapított és művészi értékü iparával magára vonta a közérdeklődést. A kormány számos kitüntetéssel jutalmazta, a gyára pedig hatalmas arányu vállalattá fejlődött, a mely jóléttel halmozta el őt. Iparművészetének maradandó alkotásai közül kiemeljük az Országház és a királyi várpalota számára készített munkálatait. Hont vármegyéhez 1896. óta füzi kötelék, a mikor Lontón birtokot vásárolt és a Szentivány-család ősi kastélyát művészi érzékkel restaurálta. Thék Endre

Tóth Imre dr., m. k. bányakerületi főorvos, szül. Ságváron, 1844-ben. Középiskoláit Veszprémben és Székesfehérvárott végezte. Szegény szülők gyermeke Tóth Imre

lévén, leczkeadással tartotta fenn magát. Az orvostudori oklevelet 1869-ben szerezte meg. Két éven át Kovács tanár mellett a sebészeti klinikán tanársegéd volt. 1873-ban Selmeczbányára került a műtő-orvosi állomásra. 1882 óta bányakerületi főorvos. Még orvosnövendék korában foglalkozott a méhészet, gyümölcsészet és borászat tanulmányozásával és egy méhészeti munkát írt »Az okszerű méhészet« (1872.) czímmel. Apróbb tanulmányokat írt a borászatról és gyümölcsészetről is. 1881-ben tanulmány tárgyává tette a selmeczbányai bányamunkások között évszázadok óta uralkodó betegséget, a bányászaszályt, mely betegség természetével és ragályos körülményeivel tisztába jövén, azt az 1882-dik évben legyőzte, beszüntette és ezen idő óta az aszály Selmeczbányán többé nem jelentkezett. Ugyanakkor kezdte meg a selmeczbányai fémkohó munkásai között uralkodó ólommérgezés ellen a harczot, a melyet 1903-ban győzött le. Nagy emberbaráti törekvéseiben azonban súlyos megpróbáltatásokat mért rá azoknak a tényezőknek a közönye és ellenségeskedése, a kiknek éppen a javára törekedett. A mikor az iszákosság meggátlására a városi szeszmonopolium ellen lépett fel, a városi tanács az orvosi oklevelétől akarta megfosztani. Ebben a küzdelmében vívta ki nagy eredményeit, a melyekkel utóbb az orvosi tudományos világ hálálját szerezte meg. Az orvosi működésén kívűl lelkes tevékenységet fejtett ki kulturális és gazdasági téren is, különösen a magyarosítással szerzett érdemeket Selmeczbányán. Tiszt. tagja az Orsz. Közegészségi Egyesületnek, alapító tagja a természettudományi, az orvosi könyvkiadó és más társulatoknak. A szakirodalom terén számos értekezése örökíti meg a nevét. Nevezetesebb *munkái :* A bányászaszály lényege és az ellene való védekezés. — A bakteriumok szerepe a fonálférgek okozta betegségekben. — Anchilostomiasis. (Brüsszel, 1903.) — Az ólommérgezésről. — Továbbá szaklapokban megjelent rövidebb tanulmányai.

Udvardy Imre

Udvardy Imre, tanítóképezdei tanár, szül. Lontón, 1863-ban. A bölcsészetet és theologiát Esztergomban elvégezvén, két éven át tanára volt az esztergomi tanítóképzőnek. 1886-ban az egyházi pályát elhagyta és Pozsonyban jogra iratkozott be. *Munkája :* Sz. Józsefről írt egykötetes műve és több kisebb egyházi és nevelésügyi dolgozata.

Vadas Jenő

Vadas Jenő, m. kir. főerdőtanácsos, a selmeczbányai m. kir. erdészeti főiskola rendes tanára, szül. 1857.-ben Alsóhámorban, Borsod vármegyében. Középiskoláit Miskolczon és Selmeczbányán végezte, majd ez utóbbi helyen az erdészeti akadémia hallgatója lett. 1878-ban a máramarosszigeti erdőigazgatósághoz erdőgyakornokká neveztek ki. 1881-ben a földmívelés-, ipar és kereskedelemügyi ministerium erdészeti osztályába osztották be. 1882-ben az óvizi erdőgondnoksághoz I. oszt. erdészszé, 1885-ben pedig a vadászerdei erdőőri szakiskolához vezetővé, majd 1886-ban ugyanoda főerdészszé és igazgató-tanárrá nevezték ki. Ebben a minőségben szolgált 1891. őszig, midőn a selmeczbányai erdészeti akadémiához az erdőművelés-, védelem-, növény- és állattani tanszékre hívták meg. 1894-ben erdőtanácsos lett. Az 1898-ban létesített erdészeti kisérleti állomások középpontjának vezetésével bízták meg, 1899-ben megkapta a főerdőtanácsosi czímet, majd 1904-ben valóságos főerdőtanácsos lett. 1893-ban a földmívelési ministerium az erdészeti kisérleti ügy tanulmányozása végett Németországba és Svájczba, majd ugyanazon év őszén a magyar erdészet egyik képviselőjeként a nemzetközi kisérleti állomások kongresszusára Bécsbe, 1895-ben pedig az osztrák erdészeti egyesület közgyűlésére Boszniába küldte ki. Több ízben volt a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskola igazgatója, illetőleg prorektora. Ezenkívül számos tudományos és társadalmi egyesület alapító és rendes tagja. *Irodalmi munkái :* A tölgycsemeték neveléséről. Budapest, 1889. Pályadíjat nyert munka. — A selmeczbányai m. kir. erdőakadémia története és ismertetője. U. o., 1896. Megjelent franczia nyelven is. — Erdőműveléstan. 150 aranynyal jutalmazott mű. 1897. — Az árvédelmi füzesek telepítése és művelése. U. o., 1897. Budapest. Megjelent franczia nyelven is. — Az ákácz monografiája. 150 aranynyal jutalmazott munka. 1898. óta szerkeszti az »Erdészeti Kisérletek« czímű folyóiratot.

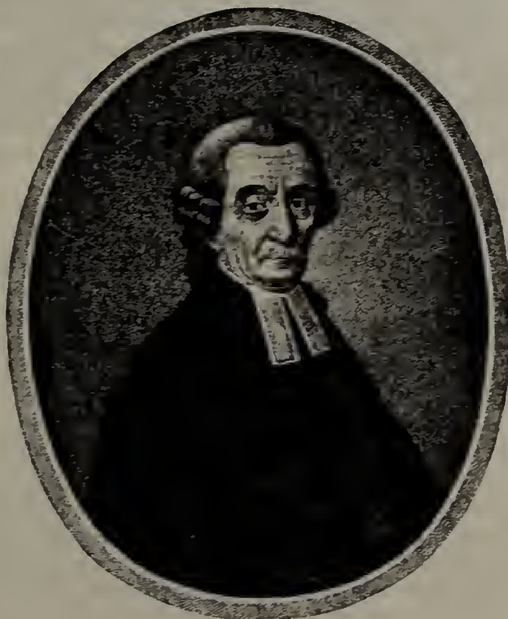
Varju Sándor

Varju Sándor palásti plébános. A varjú czímű czikkével, mely a Budapesti Hírlap tárczarovatában (1901.) jelent meg, magára vonta a szakkörök figyelmét. Az országos ornithologiai társulat oklevéllel fejezte ki elismerését az írónak, a kinek e munkájából számos alkalommal idéz az Aquila folyóirat.

Vértess József, székesfehérvári tanár, szül. Ipolyságon, 1861-ben. Szerkesztője volt a Honti Hírlapnak, a Magyar Háziasszonynak és a Magyar Figaró czimű lapoknak; segédszerkesztőként működött a Nyitramegyei Közlönynél és a Tolnavármegyénél. *Munkái:* Ha a nő szeret (regény). — A divat bolondjai (regény). — Élő halottak (regény). — Aranypenész (regény). — Hamis bálvány (regény). — Összekúszált fonalak (regény). — Asszonyháború (novellák). — Ő írta az Egyetértésnek tudományos apróságok czímű tárczarovatát. Munkatársa több előkelő külföldi lapnak is. Tudományos művei: A vegyi elemzés alapvonalai; — továbbá Áruismeret. — Végül: Földrajz. — Irt színdarabokat is és a Pallas Lexikon számára technologiai czikkeket. Vértess József

Vitális István dr. Pusztaszenttornyán (Szentetornyán), Békésvármegyében született, 1871. márczius 14-én. Elemi és gimnáziumi oktatásban Szarvason részesült. Egyetemi tanulmányait a budapesti tudomány- és műegyetemen végezte. Tanári működését a budapesti gyakorló gimnáziumnál kezdte meg, mint ösztöndíjas rendes tag. 1894 november havában a selmeczi ev. liczeumhoz hívták meg helyettes tanárul. 1895-ben tanári oklevelet szerzett s 1896-ban rendes tanár lett. Az ezredéves országos kiállításon a vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából hegyvidéki természetrajzi mintagyüjteményt mutatott be. 1896. év végén részt vett a középiskolai tanárok egyiptomi tanulmányútjában. 1901-ben az iskolai testület támogatásával a greifswaldi nyári kurzust látogatta. 1902. óta a pénzügyminiszterium megbízásából a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskola ásvány-földtani tanszékénél az adjunktusi teendőket végzi. 1904-ben doktori oklevelet szerzett. A selmeczbányai gyógy- és természettud. egyesületnek szakelnöke, a városi törvényhatósági bizottságnak választott, a budapesti egyetemi természetrajzi szövetség levelező s több más egyesületnek választmányi tagja. Szépirodalmi dolgozatai (Rigi, No-no, A fővárosi életből, Három nap a Balatonon, Az alagutban, Utazás Egyiptomban stb.) a »Szarvas és Vidéké«-ben, a »Czegléd és Vidéké«-ben és a Selmeczbányai Hetilap«-ban jelentek meg. Breznyik Jánosról, Csemez Miklósról és Micsinay Jánosról életrajzot írt a selmeczi ev. liceum »Értesítő«-iben. A magyar tanárok »Egyiptom« cz. tanulmánykönyvében »Kairó«-t ismertette, a Pallas Nagy Lexikona I-ső kötetébe »Afriká«-ról írt hosszabb czikket. 1896. óta szerkeszti a selmeczbányai gyógy- és természettud. egyesület »Évkönyv«-eit s azokban a következő ismeretterjesztő czikkei jelentek meg: Az emberek és az állatok beszédjéről, Utazás Egyiptomban, A tapintásról, A Balatonra vonatkozó földrajzi ismeretek történeti vázlata, A búrok és hazájok, Az Al-Dunáról, Selmeczbányától—Krisztianiáig, A mimikri. Tankönyve: »Földrajz a gimnáziumok és a reáliskolák számára, I—II. kötet. Szakmunkája: A Tisza vízválasztója (Földrajzi Közlemények XXIV. K.), Adatok a Balaton-fölvidék bazaltos kőzeteinek ismeretéhez (Földtani Közlöny XXXIV. K.). Ebbe a munkába ő irta a »Hontvármegye természeti viszonyai« cz. fejezetet. Vitális István

Wallaszky Pál, az első rendszeres magyar irodalom írója, szül. Bágyonban, 1742. jan. 29-én, meghalt Jolsván 1824. okt. 29-én. Selmeczen, Rimaszombatban és Pozsonyban elvégezvén iskoláit, 1767-ben külföldi egyetemre ment és Lipcsében evang. lelkészszé képezte magát. Tanult a hallei és wittenbergai főiskolákban is. A Rotarides Mihályról gyüjtött becses magyar irodalomtörténeti anyag az ő kezeihez jutott és azt nagy szorgalommal gyarapította. Még Lipcsében két tanulmányt írt Werbőczyről és a Mátyás korabeli tudományos állapo- Wallaszky Pál

Wallaszky Pál.

tainkról: De Stephano Verbőczio Icto Hungariae celeberrimo dissertatio (Lipcse, 1768.). Tentamen historiae litterarum sub rege Matthia (u. o. 1769.). A sóskomlósi ev. egyház 1769-ben lelkészszé választotta és ott működött tizenegy évig. 1780-ban Czinkotára költözött, majd 1783-ban a József császár türelmi rendelete következtében az akkor szerveződött jolsvai ev. egyház meghivását fogadta el. E lelkészi állásában 41 éven át volt gömöri főesperes és nagy buzgalommal rendezte az egyházkerület iskolai és egyházi ügyeit. Latin művei a magyar művelődés történetének vannak szentelve. Fő műve a Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni usque ad nostra tempora delineatus. (Pozsony és Lipcse 1785: új bővített és javított kiadás, Buda, 1808.) Első ez a mű abban, hogy irodalmunk és művelődésünk történetét összefüggő képben törekszik bemutatni; részleteiben igen sok becses anyagot nyujt és a rendszere felépítésére tesz kisérletet.

Walter Gyula *Walter Gyula*, theol. és bölcseleti doktor, született Selmeczbányán, 1855. évi február hó 17-én. Elemi iskoláit és a gimnáziumot Esztergomban, a hittani tanulmányokat Bécsben végezte. Felszenteltetvén, több helyütt működött mint segédlelkész. Majd gr. Szapáry Gyula, akkori pénzügyminiszter, gyermekeinek nevelője lett. Később Esztergomban hitoktató, képezdei és papnöveldei tanár; majd könyvtárnok, herczegprímási titkár és 1896-ban az esztergomi főkáptalan tagja, herczegprímási irodaigazgató és főtanfelügyelő lett. Szorgalmasan művelte az irodalmat. Számos dolgozatán kivül a különféle lapokban, több önálló művel is gazdagította az irodalmat. Ilyenek: »A népiskola és egészségügy«. Egyike e téren a legelső munkáknak irodalmunkban. Lelki Harmat és Üdvözlégy Mária imakönyvek. — Dr. Zádori János élete. Két kiadás. — Simor János bibornok herczegprímás emlékezete. — XIII. Leó és a társadalom. — Képek a hazai ellenreformáczió mozgalmaiból. — Dr. Knauz Nándor püspök, pozsonyi prépost élete. — Dr. Majer István püspök emléke. — Emlékszavak a feledhetetlen Erzsébet királyné szomorú elhunyta alkalmából. — Gondolatok a háttérben. — Karácsony a művészetben. — A képzelet csapongásai. — Beszéd szó nélkül, stb. Megjelent számos Sz. beszéde is. Különös figyelmet érdemelnek ezek közül azok, a melyeket Sz. István ünnepén Budapesten, 1894. és 1900. aug. 20-án a Mátyás-templomban 1901. évi november 3-án a Sz. Benedek-rend hazánkban történt letelepedésének kilenczszázados évfordulója alkalmából Esztergomban tartott.

Wipacher Dávid *Wipacher* Dávid ifj., orvos és bölcselettudor, Selmecz város főorvosa volt a XVIII. század végén. *Munkái:* Disput. philos. de phlogisto minerali uniosis rerum metallicarum vinculo. — Diss. inaug. med. de phlogisto animali, ut variorum morborum causa. — Genuina ratio, cur pleuritide vera saeviente venae sectio affecti lateris alias derivatoria dicta praeoptanda sit. — Disput. de phlogisto animali, variorum morborum medela. — De thermis Ribarensibus in Hungaria.

Woita Antal *Woita* Antal Károly, selmeczbányai születésű orvosdoktor, az 1750-es évek táján Hont vármegye főorvosa volt. *Munkája:* Examen phisico-medicum hertmarum Selenensium, Schemnicum inter et Cremnicium, etc.

HONT VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I.

A LEGRÉGIBB TÖRTÉNETI NYOMOKTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. Őskor; a népvándorlás és a honfoglalás kora.

Letünt évezredek emlékeit, megkövült növényeket, a csigák, halak, óriási kérődzők maradványait kellene felkutatnunk és a föld mélyébe leszállanunk, ha csak megközelítő képét akarnók adni a mai Hont vármegye történelemelőtti korszakának. A harmadik korban, melynek éghajlata a mainál jóval melegebb lehetett, midőn a föld legmagasabb hegységei, közöttük a Kárpátok is a tenger vizéből kiemelkedtek — miként ezt a leletek tanúsítják — az óriási kérődzők egész nyájai legelésztek a Cserhát völgyeiben. A harmadkort követő negyedkorban megjelenő ősember már a mai Hont vármegye területén is otthonra találhatott, mert talaja oly szilárd volt, hogy azt czéljaira felhasználhatta. A néphit a drégelyi várhegy közelében az ú. n. »óriás padon« egy ősember ülőhelyét és két lába nyomát keresi, sőt már egy 1256. évben kelt sági határjárólevélben is említés van az óriások árkáról. (Hőke Lajos czikke: Századok, 1869. évf.) Őskor.

Felső-Magyarország legnagyobb részét még a történelmi korszakban is őserdő borította és így a közlekedés csak a folyók mentére szorítkozhatott; a legrégibb nyomok csak az egyes folyók, jelesül a Garam, Ipoly és ezek mellékfolyóinak völgyeiben észlelhetők, melyek a letelepülőknek alkalmas helyül kinálkoztak. De az egyes leletek korukat illetőleg nagyon kevés támasztékot nyujtanak, mert a mai Hont vármegye területén és általában az egész Felső-Magyarországon, az őslakók még a rómaiaknak Pannoniában való megjelenésekor is a kőkorszakban éltek. Csak a Duna mentén találunk Kr. előtt a IV. században oly nyomokra, melyek a vas használatát kétségtelenné teszik.

A Szob vidékén, az Ipolyparti sirokban talált vasfegyverek (többek között egy rövid kard, melyet jelenleg a Nemzeti Múzeumban őriznek), továbbá szerszámok már e korszak ízlését képviselik. Ez már a kelták kora, a kik Kr. e. 350 táján fészkelték be magukat hazánkba és leginkább a Duna mentén telepedtek le. Tőlük veszi nevét a Duna folyam neve is. (Hőke Lajos: Századok, 1868. 194.) Kőkorszak.

A Dunától feljebb eső vidéken a vaskor már a római hódítás körébe esik (Kr. e. I. század), noha Kr. u. az I—IV. századokban is a Dunától éjszakra tanyázó barbárok között a vas még kevéssé volt ismeretes. Az őskori csont- és kőeszközök rendkivül nagy mennyiségben találhatók a vármegyében. A csonteszközök főleg Magyarád vidékén fordulnak elő nagyobb mennyiségben, hol a legtöbb szarvasagancs-eszköz található egész Európában. A Magyar Történelmi Társulat 1869. évi kirándulása alkalmával Nyáry Jenő báró Magyarádon 104 kőrégiséget ásatott ki. A nagy mennyiségben talált házieszközökből következtethetőleg a magyarádi lelőhely elpusztult őstelep lehetett. A felszínre került házieszközök közül öt átfúrt szarvasagancs-kalapács, három szarvasagancs-véső, négy nagyobb, három kisebb tű, egy gúlaalakú agyagsúly, öt lapos kőfedő, számtalan őrlő-kő, két átfúrt lapos agyagkarika érdemelnek említést; különösen érdekes egy agyagból készült állat, melyhez hasonlót a tudós kutató Pilinyben is talált, és a melyet, alakja után itélve, bálványnak tart. A fémből készült házieszközökből csupán egy bronzsarló töredéke került báró Nyáry Jenő kezéhez, s ezen utóbbi lelet megerősíti abbeli vélekedését, hogy ez alkalommal bronzkori kőrégiségek kerültek felszínre.

A hontvármegyei kőrégiségeket az egyes lelőhelyek szerint következőleg csoportosíthatjuk: (Archaeologiai Értesítő, III. 15.) *Bagonya*: egy véső homokkőből. *Borfő*: két véső homokkőből, négy kemény kovapalából, egy mészkőből, egy kigylakőből, egy csákány homokkőből, egy szekercze homokkőből. *Bori*: két véső kigylakőből, három kovapalából, egy márványból. *Dalmad*: egy véső kigylakőből, tiz homokkőből, kettő kemény kovapalából, egy szekercze homokkőből. *Deménd*: három véső kigylakőből, kettő kovapalából, tizenegy homokkőből, egy csákány homokkőből. *Hont*: egy véső homokkőből. *Ipolyság*: egy véső kigylakőből. *Kereskény*: hat véső kigylakőből, kettő kemény kovapalából, három homokkőből, egy csákány homokkőből. *Kiskér*: három véső homokkőből. *Ladány* (Barsvármegye): két véső homokkőből, egy barnás quarczkavicsból, kettő kigylakőből, kettő kemény kovapalából. *Magyarad*: hét véső homokkőből, kettő kigylakőből, három kemény kovapalából, egy szekercze homokkőből. *Szántó*: hét véső homokkőből, hét kemény kovapalából, kettő kigylából. *Oroszi*: egy véső kemény kovapalából.

Bronzkorszak.

Bronzkori emlékek kerülnek felszínre Dömeházán is; a kenderföldeken gyakran 95 cm. nagyságú fazekakat találnak. Sajnos azonban, ezek ritkán jutnak ép állapotban a kutató kezébe, miután a nép többnyire összetöri azokat. Mind Dömeházán, mind pedig Felsőszemeréden egykori urnatemető maradványai láthatók. Méznevelő helység határában is urnatemető nyomaira bukkantak. Még 1833-ban a pásztorok a Sztránya nevű hegyoldal alatt, a Korpona folyó partján nehány, a víztől kimosott cserépedényre (urnára) akadtak. De a lelet legnagyobb része a nép kezében megsemmisült. A cserépedényekben talált csontmaradványok a halottégetésre engednek következtetni. (Ifj. Palugyay Imre: Magyarország Ujabb Leirása. IV. k.)

A Felsőtúron talált bronzleletek közül, melyeket Kubinyi Ferencz gyűjteményében őriznek, egy félholdidomú bronzsarló és egy háromélű sodronyból font húszhajlású bronztekercs érdemel említést. Legbecsesebb azonban e nemben a királyházi lelet, melyből 1872 óta két csákány, három karika és két karperecz van a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ugyancsak oda került a Nagykereskényen, Mailáth István birtokán, agyagásás alkalmával talált szárnyas véső mintája. Id. Keller Rezső 1877-ben őskori bányászeszközt adott a Magyar Nemzeti Múzeumnak, melyet Szebelében találtak; ezzel az adománynyal együtt több kőeszköz is került a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába. (Hampel József: A Bronzkor Emlékei Magyarországon. II. köt. — Arch. Értesítő 1891. XI. 353.)

A felszínre jutott régiségek az itt letelepült népek bizonyos fokú műveltségéről tesznek tanúságot; különös figyelmet érdemel e tekintetben a szebellébi lelet, mely a bányamívelésre is némi világot vet. Sőt még a kőeszközök, jelesül a kigylából készült házieszközök is a kereskedés némi nyomára mutatnak, mert az eszközök anyagául szolgáló kő Hontban sehol sem terem meg és úgy látszik, nyers állapotban hozták be azt az őslakók és itthon dolgozták fel.

Barbár népek.

A keltákon kívül, időszámításunk előtti időben, csupán a szlávokról vannak némi adataink. Ptolemaeus is említi (Kr. u. 150-ben) Gormanum nevű városukat, melynek a Garam folyó mellett kellett feküdnie.

Kr. után az I. században hazánk éjszaknyugati részén a markomanok, tőlük keletre pedig a velük rokon quád, óz és cotin népek tanyáztak. A quádok a germán fajhoz tartoztak és a Vág, Garam és Ipoly folyók vidékén helyezkedtek el; az ózok inkább a Garam és az Ipoly s a Duna közötti területen laktak, a cotinok a mai Hont vármegye éjszaki részén, valamint a Garam felső folyásánál telepedhettek le. A quádokról már a római írók is nyújtanak adatokat. Tacitus Annaleseiben (II. 63.) egyik fejedelmükről is szó esik, a kit Kr. u. 51-ben a rómaiak elűztek. (Tacitus: Ann. XII. 29.) A második században azonban a quádok mindegyre fenyegetőbben léptek fel. Különösen télen, a befagyott Duna jegén átkelvén, gyakori támadásaikkal nyugtalanították Pannoniát. 173-ban Marcus Aurelius császár személyesen vezetett ellenük hadat, mely alkalommal még a rabszolgákat is fölfegyverezte.

Római kor.

Ez a hadjárat, mely az egykorú leírások szerint a Garam, Ipoly és a jenei tó között folyt le, a barbárok leveretésével végződött, kiket a rómaiak a nyugati Kárpátok erdőségeibe szorítottak vissza. Ehhez a hadjárathoz fűződik a »legio fulminatrix (mennydörgős légio)« emléke is. E túlnyomólag máltai keresztényekből állott légio könyörgésére egy alkalommal az égből aláhullott zápor és villám

megsemmisítette az ellenséget. Ez a jelenet különben meg van örökítve Rómában, Antonius oszlopán. Marcus Aurelius 173. évi hadjáratát Dio Cassius, Pannonia praefectusa Kr. u. 230-ban részletesen megírta az utókor számára. A császár feljegyzései szerint ez az ütközet a Garam (Granua) mellékén folyt le.

Marcus Aurelius ugyan legyőzte a quádokat, de azért a béke nem volt teljes. A quádok esetleges támadásai ellenében a védelemről kellett gondoskodni. Erre a czélra szolgált ama négy táborerőd, melyek nyomai még ma is láthatók. Az egyik a mai Bény falu helyén állott ; a másik a Garam jobbpartján, a mai Váradnál volt, melyről Béla király névtelenje is megemlékezik. A harmadik Visk helység felett állott ; ezt a nép »Mahir«-nak nevezi és husz ölnyi mély sánczaival egész légiónak nyújthatott biztos nyughelyet. A negyedik táborerőd a mai Felsőpalojtánál emelkedik és mintegy 40 hold terjedelmű ; ezt a helyet a tótok Pogányhegynek, a magyarok Őshegynek nevezik. E két utóbbi erőd, úgy látszik, az előnyomulás fedezésére szolgált. (Századok, 1868. évf.)

E táborhelyeken kívül, a mai Szőnytől egészen Budapestig, mintegy 13 őrtorony maradványai észlelhetők. Ezek egyike Szob mellett, az Ipoly folyó tövénél emelkedett és kettős őrtornyának romjai ma is láthatók.

E védőművek azonban gyengéknek bizonyultak a barbárok támadásai ellen. Mialatt Nagy Constantinus († 337.) fiai az uralomért versengtek, a quádok és a szarmaták megsemmisítették az őrtornyokat és Pannoniát pusztították. Erre Constantinus fia, Constantinus (357—358.) a szarmatákat saját területükön támadta meg. A szarmaták azonban be sem várva a római légiókat, a Cserhát erdőségeibe menekültek. A római légiók tehát akadály nélkül vonulhattak az Ipoly és a Garam völgyén Brigetio-ba (Szőny). Néhány évig ezután nincs értesülésünk a barbárok dúlásairól, de 374-ben a quádok újból támadólag léptek föl. Okul szolgálhattak erre az új császár, Valentinianus hadi készülődései, de még inkább Gabinius nevű királyuk esete, a kit a rómaiak láb alól eltettek. 374-ben váratlanúl áttörték a határt, két légiót megsemmisítettek és Szirmiumot fenyegették. 375 tavaszán Valentinianus személyesen vezetett ellenük hadat. Az előkészületek megtétele után átkelt a Dunán és a római légiók Marobaudes hadainak segítségével halomszámra pusztították a quádokat. 375 őszén a császár Brigetióban tartózkodott, hol a quádok békeköveteit fogadta, de a követek szavân felháborodván, gutaütés érte. (Millenn. tört. I. CCXLVI.) A hosszú harczok megtörték a quádok és a szarmaták erejét, a népvándorlás folyama alatt pedig teljesen elvesztek a szláv néparadatban.

A quádok emlékét számos emlék őrzi. A Garam, melyet Marcus Aurelius császár Granuának ír, az ó-felnémet gruoni vagy gruani (az újnémet grün) szóból ered és zöld a jelentése ; e szerint a folyó vagy zöldes vizétől, vagy a bennetükröző növényzettől vette nevét. A quádok adtak nevet az Ipoly folyónak is, mely németül Eipel-nek ejtetik ki és megfelel a magyarban is gyakori Almás folyó névnek. (Borovszky Samu dr. : A Honfoglalás Tört. 84—85.) Selmeczbánya város ősrégi neve — Vannia — is valószínűleg Vanniustól, a quádok fejedelmétől veszi eredetét, a kit a rómaiak 51-ben elűztek e vidékről. Innen származhatott a szláv Bana és a magyar Bánya. Még Anonymus 37. fejezetében Selmeczbánya Bana név alatt fordul elő azon öt vár között, a melyeket a magyarok az éjszaknyugati hadjárat alatt elfoglaltak. A quádok és a rómaiak között a gyakori ellenségeskedések mellett is, némi kereskedelemnek, sőt bányaművelésnek nyomaira is akadunk, miként ezt az ezen vidéken talált római pénzek is tanúsítják.

A quádok építették azt a védőfalat és árokvonalat, mely a Dunától és az Ipoly torkolatától kezdve, a folyó jobb partján, a Búr völgyén át, némi megszakítással a Szitnya-hegységig húzódik. E védőfal Helembától egészen Lelédig égetett agyagból készült, az Ipolymentén Kiskeszinél 80 öl hosszú pogány temetőben és Pásztónál az Ipolyba félig beomlott körsánczban végződik. A fal nyomai még Szakállas és Lontó határában, továbbá Borfőnél és Szudnál is feltűnnek. E fal a keletről jövő támadások ellen nyujtott védelmet.

A fennmaradt harczi eszközök, erődítések fogalmat nyujtanak a quádok hadviseléséről is. Támadó fegyverük a parittya volt, melynek összenyomott gömbalakú kövei mindenfelé találhatók. A fegyverek között találunk bronzból készült nyílhegyeket, hatalmas kalapácsokat és szekerczéket. Rövid bronzkardok és lándzsák (nyársok) egészítették ki a fegyverzetet. Ilyen fegyvereket a már említett helyeken kívül, Romhányban is találtak és azokat jelenleg a vármegyei múzeumban őrzik. (Századok 1869—644.)

A pogány temetők tanúsága szerint a quadok is elégették a halottakat, a hamvakat pedig durva urnába helyezték és a halott fölött gyásztort tartottak. Az egyes temetőkben talált őzagancsok és más állatok csontjai az egykori gyásztor maradványait hirdetik. A csontok között kancsók és fülesbögrék is akadtak. A Kiskeszi községben levő majdnem száz öl hosszú temetőhalomban igen sok csontot és cserepet találtak, a pereszlényi temetőben kőbaltákat és kőfokosokat, Magyarádon és Romhányon, a hol Sembery István végzett ásatásokat, három hamuveder, két nagy ruganyos csavar és két diszített bronznyárs került napfényre. (Századok, 1869. 644.)

Népvándorlás. A negyedik század vége felé fergetegként előtörő hunok nemcsak a római uralmat semmisítették meg, de a quadokat is elűzték az Ipoly és a Garam vidékéről. Attila halálával (453.) a hun birodalom úgyszólván nyom nélkül tünt el, helyét ismét germán népek, a longobárdok foglalták el. A longobárdok előbb a mai Bécs határáig terjedő Rugilandot, majd pedig Tato nevű királyuk alatt (493—509.) a Morva folyó termékeny völgyét szállották meg. Tato utóda, Wacho (509—539.) alatt a longobárd királyság már nagy tekintélyre emelkedett, hatalma a mai Csehországon és Morvaországon túl egészen a Garamig terjedt. A Garamtól keletre eső területen a régi quadok utódai tanyáztak, a kik ebben az időben svévek név alatt szerepelnek és a scyrrek és a szarmaták között laktak. (Borovszky Samu : A Longobárdok vándorlása. Századok 1885. 668.)

A svévek azonban kellemetlen szomszédoknak bizonyultak, mert gyakori rablótámadásaikkal örökösen háborgatták a longobárdokat.

A mint a longobárdok megszabadultak a gótoktól, a kik Pannoniát elhagyván, Itáliába költöztek, a svévek ismét összeszedték magukat és támadólag léptek fel a longobárdok ellen. Wacho longobárd király azonban egész haderejével ellenük fordult, és legyőzvén őket, földjeiket a longobárdok uralma alá vetette.

Ezzel a mai Hont vármegye területe a longobárdok uralma alá került ; ez azonban nem sokáig tartott, mert Audonin már a királysága kezdetén (546.) Pannonniába vezette népét, a honnan 568-ban Itáliába vándoroltak tovább. A longobárdok kiköltözése után egész Magyarország az avarok uralma alá került, de nagy khágánjuk, Baján birodalmában a szláv elem vitte a vezérszerepet.

Szláv uralom. A szlávok már a római uralom idejében a quad őslakók szomszédaiként szerepelnek, később, mikor a quadokat az évszázadokon át folytatott küzdelmek megtörték, mindegyre nagyobb számban telepedtek le az Ipoly és a Garam völgyeiben. A VI. század közepétől kezdve tehát a mai Hont vármegye területe a szlávokat uralta és ez a helyzet megmaradt a magyarok beköltözéséig ; sőt attól kezdve, hogy Kis Pipin 796-ban az avarok uralmát megtörte, bizonyos mértékben függetlenítették magukat, mert mind Nagy Károly, mind pedig Kis Pipin előtt a római caesarok példája lebeghetett, a mikor uralmukat csak az egykori római birodalom területére terjesztették ki.

A szlávok emlékét a helynevek őrzik. Szokolya a szláv sokol = sólyom tőből képződött. Rák tőből képződött Rákócz. Kemencze határozottan magyarosított alakja a szláv kamenecz, kamenicza névnek, mely kamenu szóból (= kő, kémény) képződött. Terbegecz (Terebes) helynév trebež szláv szóból képződött, mely irtást jelent ; e helységet a tótok Terbusovcének nevezik. Szláv eredetü Udvarnok = Dvornik, a mely a királyi udvarnokok lakhelyét jelöli. Cseh nyelven a kovács neve kovar és ilynevü helységet találunk Hontban is (Kóvár). Szitnya helység és hegységnév szintén szláv származású ; Szitno tótul = pokol. A mai Peszek nevű falu már 1324-ben előfordul az oklevelekben Pezek néven, mely név a szláv pêssek = durvaszemű homok szóból képződött. A növény- és állatnevekből is számos helynév alakult. Így az erdő neve az ó-szláv nyelvben = lêšu, ennek egyik alakja pedig Lissó. A somfa neve szlávul dren, ennek egyik alakja Dreno; míg Sirák a szláv sirek = köles szóból alakult. Túr nevű helység a szláv turu = bölény szóból származik jeléül annak, hogy e tájon lakó szlávoknak is dolguk volt a bölényekkel. Egy 1258-ban kiadott oklevélben említést találunk bizonyos Mortua nevü vizről, mely a szláv mrtva szóból származik és annyit jelent, mint holt viz. (Borovszky Samu dr A Honfoglalás Története.)

A szlávok letelepedéséről későbbi korból való oklevelek is megemlékeznek Selmeczbánya őslakói szintén szlávok voltak, a kik városukat a hegytetőre építették, minek nyomai ma is látszanak. Csehi ma puszta, a XIV. században még helység, szintén szláv településekre vall. Szláv telepek még Litava, Börzsöny, mely

utóbbi azonban szász telep is. Ellenben a Selmeczbánya melletti Windschacht (Vendakna), Windischdorf, már későbbi, valószinüleg a szász települőkkel egyidőben keletkezett.

A IX. század végén, hazánk éjszaknyugati részein elszórtan élő szláv törzsek Szvatopluk morva fejedelemnek hódoltak. Szvatopluk, a ki 873-ban, miután nagybátyját Rastislavot a németek kezére játszotta, nem csupán a morvák ura lőn, de hatalma kiterjedt a Garamtól keletre és a Duna—Tisza közén fel egészen a Kárpátokig lakó szlávokra is, ezzel a Kárpátok bérczei között lakó összes szlávokat egyesítette a jogara alatt. Halála előtt, 894-ben, felosztotta ugyan birodalmát, de a fiai között támadt egyenetlenség a morva birodalom erejét meggyöngítette s mikor a magyarok 895 őszén a vereczkei szoroson át a Felső-Tisza vidékét elfoglalták, a morva birodalom már végnapjait élte. Árpád hadai vala Duna könyökénél foglalván állást, Szvatopluk fiai között a harcz már javában folyt és míg hasonnevű fia a németekhez fordult segítségért, addig Mojmir a magyarok pártfogását vette igénybe.

A bajor püspökök leveleiből tudjuk, hogy a magyarok 897-ben, vagy 898-ban, megdöntötték a keleti frank őrgrófság szervezetét. 902-ben már a morvákat támadták meg és a Vág melléke is ekkor került uralmuk alá, a Morva birodalom pedig 906-ban végkép összeroskadt. A honfoglalás.

Tehát a 897—902 közötti években került a mai Hont vármegye területe a magyarok birtokába; de hogy ez harczok árán vagy pedig meghódolás útján történt-e, erről nem tájékoztatnak a följegyzések. Valószinűbbnek látszik az utóbbi eset, mert a magyarok a meghódolt szlávokat nem irtották ki, hanem szolgaságba vetették, de különben is az utóbbiak a morva birodalom megdőltével csak urat cseréltek s a magyarok fenhatósága alá kerültek. A krónikák, jelesül Anonymus, Béla király névtelen jegyzője, a XII. században is meglevő szájhagyományokra támaszkodván, már részletesebb adatokat közölnek a mai Hont vármegye elfoglalásáról.

Anonymus szerint Huba, Zoárd, Kadosa és Bors vezérek foglalják el hazánk éjszaknyugati részét, tehát Bana-t vagyis a mai Selmeczbányát is, mely a tatárjárás előtt, vagyis abban a korban, a midőn Anonymus is élt, e néven volt ismeretes. (Anonymus 37. fejezet.)

A fenmaradt helynevekből is láthatjuk, hogy a honfoglaló magyarok szivesen telepedtek le az Ipoly völgyében, melynek gazdag mezői és legelői a beköltözött lovas nép minden igényét kielégítették.

A magyarok letelepedését számos helynév őrizte meg. Egyike a legrégibb magyar telepeknek Szád, mely a régi magyar nyelvben erdőnyílást jelent. Növénynevek után képződtek Magyarád (Mogyoró tőből), Füzes-Gyarmat, Tölgyes; állatnév után Disznós. Magasabb művelődési fokot mutat már Egyházas-Nénye, mely még a XVII. században is e néven fordul elő, jeléül annak, hogy a helységben templom épült; csak az ujabbi időben alakult át Házas-Nényére. Továbbá Egyház-Marót, Apáti és Apát-Marót, melyek már a kereszténység behozatala után létesültek, az utóbbiak a kolostorfőnök neveről, az apátról vannak elnevezve.

A bíborban született Konstantin művében említett hét magyar törzs (Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kar és Kaz) nevét is megtaláljuk Hont vármegyében. Igy az ipolyvölgyi Terényt hajdan Terjén-nek nevezték, a mint Demjénd-ből idővel Demend lett. Gyarmat nevü helység több is van a vármegyében, mint Füzes-Gyarmat, Kis-Gyarmat, Ipoly-Gyarmat. Kaz (Keszi) is többféle van, így Kőkeszi és Felkeszi (Sirak); Keszihócz azonban már elszlávosodott alakja.

Az ősi nemzetségek és családok nevei közül is többet találhatunk a vármegye területén, melyek közül azonban egyesek idővel eltótosodtak és most már szinte a felismerhetetlenségig elferdítvék. Igy: Aba, Bátorfalu, Csab (Csáb-hrad, ma Csábrág), Csal, Egeg (Ögeg), Marót, Szemeréd (Szemere), Zsember, Pócsfalu (ma Pocsuvadlo), Visk.

Felmerül most már a kérdés, vajjon a honfoglaló magyarok a mai Hont vármegyéből mekkora területet szállhattak meg? Sajnos, az őrök és az országhatárt alkotó gyepük nyomát Hontban eltörölte az idő; annyi azonban kétségtelen, hogy Szent István király uralkodása alatt a mai Hont vármegyénél húzódott az országhatár, mert Zólyom vára Kálmán király (1095—1114.) uralkodása idejében épült fel és jó ideig csak királyi praedium volt, melynek művelésére és őrizetére még

1218-ban is a honti vár népeit rendelték ki. (Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 286. Karácsonyi János: Századok, 1901. évf. 1048.)

A Honttól éjszaknyugatra eső Susoly-völgy a mai Bars vármegyében is csak vadászterület volt, a keletre első Nógrád vármegyében pedig a határ a losonczi völgyön húzódott keresztül. Összefoglalva tehát az elmondottakat, kétségtelen, hogy az első megszállások csak az Ipoly, Garam és a Szekincze patak völgyére szorítkoztak.

Települések. Németek. A meghódolt szlávokon és a beköltözködő magyarokon kivül még a következő népfajok telepedtek le a vármegye területén: 1. *Németek.* A német telepek két csoportba sorozhatók. Az elsőbe azok, a melyek Árpádházi királyaink idejében alakultak a vármegye területén; ezek többnyire szász jövevényektől népesültek be. A második sorozatba azok vehetők, a melyek a törökök kiüzetése után keletkeztek; ezek többnyire sváb telepesek. Árpádházi királyaink idejében létesült szász telepek, a középkorban virágzó városoknak, a bányamívelésnek és az iparnak vetették meg alapját. Egyike a legrégibb ilyen telepeknek Korpona, melyet 1135-ben említenek első izben az oklevelek; IV. Béla királynak egy levele emlékezik meg (Fejér II. 83. IV. 1. 329.), szász vendégeiről, a kik a tatárjárás után régi kiváltságaikban megerősíttettek. Maga a város neve a német Karpfen (ponty) névből származott. Hasonlóképpen a szász vendégeknek köszönheti további fejlődését Selmeczbánya, melynek alapját ugyan a szlávok vetették meg, de felvirágoztatása a II. Géza király uralkodása idejében (1141—1161.) letelepült szász vendégek érdeme, a kik a mai Szászországban, közel a csehországi határhoz fekvő Schemnitz vidékéről származtak, honnan a város német nevét — Sebnitz, Semnitz — vette. II. Endre király 1217-ben osztott bőkezü kiváltságai csakhamar felvirágoztatták a várost, melyben a bányaművelés is meghonosodott. (Kachelmann: Geschichte der Ungar. Bergstädte.) Szász telep még: Börzsöny, melynek lakóit 1416-ban és 1433-ban telepítették le és a XV. században jövedelmező bányái voltak. Badin, Bát (Frauenmarkt), Bakabánya (Pukanitz) vagy Német-Balla, melyet szintén a bányamivelő szászok alapítottak, Prandorf (Frauendorf), Bélabánya (Diln), Devicse (Dyuch-Dojcs), Szebeléb (Sieben-Brod), melyet a Selmeczbányáról kiszorított szász telepesek alapítottak. A tatárpusztítás után IV. Béla király Szud környékére telepített német hospeseket és a honti várhoz tartozó Szudot ezért cserébe adja Nemti Buzad comesnek. (Századok 1869. 635.) Ezek a német telepesek azonban részben elmagyarosodtak, részben, mint például Bakabányán, eltótosodtak. A másik csoportba tartozik Nagymaros, melynek lakói a középkorban magyarok voltak, de a XVII. században a vallási villongások miatt kivándoroltak, helyükbe Mainz környékéről svábok telepedtek le. Az uj lakosok 1688 május 19-én nyertek kiváltságokat. Ugyanez mondható Zebegényről, mely szintén a törökök kiüzetése után települt. A XVII. század folyamán létesült telepek közül megemlítendő Szob, mely azelőtt szintén magyar helység volt, hova tótokat telepítettek; továbbá Kóspallag és Tergenye, hova németek költözködtek be, de az utóbbiak elmagyarosodtak.

Palóczok. 2. *Palóczok.* Pintér Sándor és Vámbéry Ármin kutatásai szerint a palóczok (mely név síkon, gyepen lakó népet jelent) a törökkel azonos törzsből származnak és részben a honfoglalás után telepedtek le hazánk területén, erős védőgyürüt alkotva a meghódolt szláv őslakók és a honfoglaló magyarok között. Ezek idővel teljesen beleolvadtak a magyarságba, habár faji sajátságukat és népszokásaikat mindmáig megőrizték. A palóczok Szete községtől keletre az Ipoly folyó mindkét partján, Nógrád határáig telepedtek le. Számukat Szeder Fábián palócz tudós a XIX. század elején Hontban 21.634-re teszi. (Tud. Gyüjt. 1821. XI. köt. 53—55. (Századok, 1896. évf. 583.)

Husziták. 3. A *husziták* a XV. század folyamán telepedtek le Hont-Nádason és környékén, továbbá Almáson és Egyházas-Maróton is. Az egykori Kishonti kerületben, Osgyán vidékén szintén maradt nehány cseh telep, melynek lakói huszita hitükhöz ragaszkodván, jelentékeny befolyással voltak a protestans hit elterjedésére.

Czigányok. Végül meg kell emlékeznünk a *czigányokról* is. Ezek 1417-ben, Zsigmond király uralkodása idejében özönlöttek az országba. Az egyes, keletről nyugatra, nevezetcsen Német-, Olasz-, Franczia- és Spanyolországokba költözködő rajok csaknem valamennyie átvonult a vármegye alsó részén, a Duna mentén.

2. Hont vármegye alakulása és a vármegyei élet a középkorban.

A keresztény magyar királyság megalapításával a nemzetségi és a szállási intézmény megszűnt. A külföldi lovagok és más jövevények betelepítésével új intézmények váltak szükségesekké, a melyek a régi vagyonjogot pótolják, egyszersmind a belrendet fentartsák és az új királyságot a kültámadások ellen megvédelmezzék. Ez a feladat a várszerkezetre hárult.

A várszerkezet alapja a földesúri viszony volt a királyi vár és a szolgálmányosok között, a kik a várföldekből megfelelő részt kaptak a királytól. A királyság megalapításával Szent-István a meglevő várakat királyiaknak jelentette ki és azokat a körülöttük fekvő vidék középpontjává tette. Ilyen vár volt az Ipoly völgyében Hont, mely Szent-István király megkoronáztatása előtt az idegenből beszármazott Hunt és Pázmán lovagokkal hozható kapcsolatba. Hont várának maradványai mai napig megtalálhatók Hont falu belterületén, az Ipoly egykori félszigetén; míg a falun kivül, a Kukucska hegyen, Pázmán vára romjait találhatjuk fel. A várszerkezet megalapításával Hont vára — melyet a helység lakói máig is Huntnak és nem Hont-nak ejtenek ki, — királyi vár lett (Hőke Lajos: Hont várm. tört. Kézirat.) és a nemzetség tagjai Hont és Nógrád közeleső bérczein emeltek maguknak saslakokat. Ilyenek voltak: Perőcsény, Drégely, honnan nappal füst, éjjel tűzjellel érintkeztek, részint egymás között, részint az esztergomi királyi udvarral, melynek szolgálatára mindenkor harczra készen állottak. Várrendszer.

Okleveles adataink fogyatékossága miatt csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg az egykori honti vár területét, melyről azonban inkább már a várszerkezet hanyatlásának korából vannak adataink. Mindamellett az egykori honti vár tartozékainak — a várföldeknek — tekintélyes részét megőrizték okleveleink.

Bizonyos, hogy Hont vármegyéje a legrégibbek közé tartozik, vagyis azok közé, a melyeket még Szent-István király alapított. Okleveleink azonban csak 1156-ban említik első izben. Ugyanígy vagyunk az egykori tartozékaira vonatkozó adatokkal is, melyek csak a XIII. század elejétől kezdve szólnak róluk.

A várszerkezet feje volt az ispán. Ő vezette hadba a várjobbágyokat, itélt a peres ügyekben és ő alatta állottak az összes várnépek és várszolgák, valamint a szolgálmányosok. A honti várjobbágy-családok közül a várszerkezet bomlása alatt többen függetlenítették magukat és az ország nemesei sorába emeltettek, így a Dacsó-család ősei 1243-ban, a Palástiak ősei 1281-ben.

A várjobbágyokon kivül, a kiket fegyveres szolgálatra köteleztek, még más szolgálmányosokat is találunk a királyi várbirtokokon. Igy a királyi udvarnokokat, a kik szintén hadi szolgálatot teljesítettek; a királyi erdőcsőszöket, kiket a mai Ipolysággal határos Tesmagh falu egyik részére telepített IV. Béla király. (Fejér: V. 1. 199.); továbbá a királyi szekerészek, a kik Letkés faluban s a királyi mosónépet, mely az Ipoly mentén lakott.

A várföldek eladományozását már Imre király is gyakorolta, a ki Szebekléb várföldet idegenítette el.

II. Endre király zavarteljes uralkodása alatt a királyi várföldek mindegyre nagyobb mértékben idegen kézre kerültek. II. Endre tömérdek várbirtokot idegenített el, a melyekkel híveit jutalmazta; majd egyes várjobbágyokat is felszabadítván, azok várföldeit örökös jogon nekik adományozta. A Ság nevű várföldet a király már előzőleg az esztergomi prépostnak adományozta, mikor pedig a prépost meghalt, e várföldeket a káptalanra hagyta, mely hagyományt 1231-ben II. Endre, majd 1237-ben IV. Béla király is megerősítette (Knauz I. 323. 400). Ugyancsak II. Endre király idegenítette el a honti várhoz tartozó Sztraczin (Nógrád várm.), Csernely (Borsod) helységeket és Zahora várföldet, mely felerészben Hont, felerészben Nógrád várához tartozott.

IV. Béla király trónraléptekor erős kezekkel látott hozzá a jogtalanul elidegenített várföldek visszaköveteléséhez, de erélyes fellépése általános visszatetszést keltett és így csakhamar ő is kénytelen volt atyja példáját követni. Már 1236-ban megerősíti II. Endre királynak a Zahora (Erdőmeg) és más birtokokra vonatkozó adománylevelét (Wenzel II. 36); 1239-ben újból megerősíti az esztergomi egyházat Ság birtokában; 1243-ban Vaczik és Tiba udvarnokoknak, a Dacsó-család őseinek, hadiszolgálataik jutalmául és részben kárpótlásul, Palota (Palojta), Nénye és Kőkeszi, valamint a Nógrád vármegyei Esztergály helységet adományozta, mely utóbbiban a királyi udvarnokok laktak.

(Fejér : IV. 3. 181.) A Dacsó-család őseinek utóbb, 1260-ban, a király Kelenye helység felét, mely Födémes felé esik, továbbá Terbegecz helység határából két ekényi területet, a mely szintén várföld volt, hasonlóképpen átengedte. (Pesty Frigyes : A várispánságok tört. 258.)

IV. Béla király uralkodása alatt már az egyes várjobbágyságok is elidegenítették a várföldeket; így 1252-ben több honti várjobbágy 30 ezüst márkáért Mikó zólyomi ispánnak eladta Aba nevű honti örökös birtokukat, a miről IV. Béla király bizonyítványt állított ki a nélkül, hogy az eladáshoz megkivánt jóváhagyást csak említené is. (Wenzel II. 224.)

A tatárjárás után IV. Béla király különben is mindegyre több honti várföldet idegenített el. Igy Szudon tiz eke várföldet 1256-ban a zólyomi királyi kertészek nyernek. (Fejér : IV. 2. 394.) Péter honti várjobbágy 1256-ban nemességet kap, mely alkalommal a Korpona (Krupina) patak mellett elterülő Ság föld egy részét nyerte. (Wenzel: VII. 418.) Szudi Abichk fiának, Miklósnak pedig 1244-ben Koarszeg (Kovár) várföldet adományozta a király.

Midőn IV. Béla király 1244-ben Korpona szabadalmait megerősítette, a városi népesség szaporodása érdekében a várossal határos Pomogh földtért adományozta a korponaiaknak (Fejér : IV. 1. 331.) ; míg Szalka város vendégei Kért és Keszi (Kis-Keszi) várföldek területén három ekeföldet nyernek adományul, mely földekért kárpótlásul 1252-ben, Simonnak és társainak az Ozov patak mellett fekvő (a Garam és az Ipoly közt) Husan várföldet adományozza. (Wenzel: VII. 341.)

Az egyháziak közül a bozóki prépostság 1262-ben Terpin (Terjen) és Bodon (Badin) helységeket, a sághi premontrei prépostság Iva helységét, mely határos volt a honti várjobbágyok hasonnevű földjével, végül pedig László honti főesperes 1263-ban Gyürki földet nyeri a honti vár tartozékai közül. (Wenzel : VIII. 61.)

Iva föld már messze esett a honti vártól, Külső-Szolnok vármegyében, a Zagyva partján terült el.

Ez akként magyarázható, hogy idővel a honti várnépek már nem találtak alkalmas területet az Ipoly völgyében és így messze a Tiszavidéken kellett letelepedniök, mely föld azután ily módon szintén a honti vár tartozéka lett. IV. Béla király a sághi prépostság javára 1265-ben kiadott megerősítő levelében Pereszlény, Ságh, Hont és Slatha (a Kürtös folyó mellett) helységeket is honti várbirtokoknak nevezi. Ságh földjéről tudjuk, hogy az eredetileg a honti várhoz tartozott, és adomány utján került a prépostság birtokába ; de a másik háromra nézve nincsenek közelebbi adataink. Hont helységet utóbb IV. László 1284-ben Hont fia Demeternek adományozta. (Wenzel : IX. 378.)

Börzsöny környékén is találunk várföldeket a Bányapatak mellett (Fejér : IV. 2. 472.) ; Tesmagh falu felső része szintén a honti várhoz tartozott, de később elnéptelenedett és 1272-ben a sághi prépostnak jutott adományul. (Fejér : V. 1. 199.) Ugyancsak V. István király adta vissza Villám selmeczbányai polgár kérelmére Baka, Gyekés és Bagonya várföldeket, melyeket IV. Béla király neki és társainak eladott, de 1270-ben visszaváltott és a melyek ekként IV. Béla király halála után végleg visszakerültek Werner, Villám, Támár és Albert birtokába.

IV. László uralkodása alatt a honti várföldek már végfeloszlás alá kerülnek.

Miklósnak, Márton fiának Győr ostrománál tanúsított hadi érdemeiért Bosi várföldet (Fej. V. 2. 269.), László esztergomi prépostnak 1277-ben Damasa és Malasi várföldek területén két ekét (Knauz : II. 123—24.), a Dragus nevű földet pedig Szelcseni Mátyás fiának, Mórócznak adományozza, mely utóbbit azonban Mórócz hűtlensége miatt Hont fiai, Ders és Demeter nyerik adományul. (Wenzel : IX. 54.) IV. László király 1281-ben Álmost és Fábiánt, Palásti Guze fiait felmentvén a várszolgálat alól, hadi szolgálataik jutalmául nekik adományozta a várföldeket. (Fejér : V. 3. 91. Hazai Okmt. IV. 62.)

Palást helység részint a honti, részint a bolondóczi várhoz tartozott ; a bolondóczi vár részét az esztergomi érsek is felkérte magának, de 1288-ban Bors comes és rokona perbe hivatván, jogaikat érvényesítették, mire III. Endre király Bors comesnek és rokonainak a palásti részt örökösen odaitélte 1295-ben. (Fejér. VI. 1 341.) A helység határának a honti várhoz tartozó azon fele részét, melyet IV. Béla király Csák Istvánnak és Máténak adományozott, a Csák nemzetségbeli István és Péter 1288-ban 86 márka és nyolcz font ezüstért eladták a Palástiak ősének, a kik a

vételárt az esztergomi káptalan előtt ki is fizették ; így Palást ²/₃ része a Palástiak kezére került. (Palásthy Pál : A Palásthyak, I. 20.) A várbirtokok tömeges eladományozása ellenére, még a XIII. század utolsó éveiben is találunk adatokat a várjobbágyokra nézve, így III. Endre király 1295-ben Szudi Endre, Kovári Miklós és Csalomjai Elek között, Kovárszeg birtokára vonatkozólag támadt perből kifolyólag Dalmadi István comest, várjobbágyot küldte ki határjárni. Sőt mintegy a honti várszerkezet utolsó emlékeként tekinthető Róbert Károly király 1327-ben kiadott levele, melylyel Palásti Lipót fiát Györgyöt és három testvérét a honti vár szolgálmányosait, a várszolgálat alól felmentvén, a tőlük művelt földeket, örökösödési joggal nekik adományozza. (Fejér VIII. 3. 216.)

Összegezvén az elmondottakat, a honti várhoz a következő birtokok tartoztak : I. a mai Hont vármegyében : Szebekléb (Szebeléb) 1219. Ságh (Ipolyság) 1231. Zahora másként Erdőmeg felerészben 1236. Palojta (Palota) 1243. Nénye 1243. Pomogh 1244. Gyarmat 1246. Kovárszeg (részben)1244. Kiskeszi 1248. Aba 1252. (Hidvég és Olyvár környékén.) Szud 1256. Kelenye fele 1260. Terbegecz egy része 1260. Terjen (Terpin) 1262. Bodon (Badin) 1262. Gyürki 1263. Pereszlény 1265. Hont 1265. Slatha, a Kürtös-folyó mellett 1265. Baka 1270. Tesmagh fele 1272. Dragus év nélkül. Palástot már IV. Béla király részben eladományozta, később 1281-ben újból. Névtelen föld a Bányapatak mellett 1258. Husan 1252. Damása 1277. Málasi 1277. Bori 1273. II. Nógrád vármegyében : Sztraczin 1236. Esztergály 1243. Erről nem bizonyos, hogy várföld volt. III. Borsod vármegyében : Csernely 1236. IV. A régi Külső-Szolnok vármegyében : Iva 1265.

A honti váron kivül még a bolondóczi, szolgagyőri és a nógrádi váraknak voltak tartozékaik a mai Hont vármegye területén.

A bolondóczi vár tartozéka volt Szebekléb és Palást fele. Szebekléb, II. Endre király 1219-ben kelt oklevele szerint, részben a bolondóczi, részben a honti várhoz tartozott és még Imre király alatt került ki az említett várak hatósága alól.(Wenczel VI. 408. VI. 402.) Palást szintén felerészben a honti, felerészben pedig a bolondóczi várhoz tartozott ; utóbb, az esztergomi káptalan 1288. évi bizonyságlevele szerint, három részre oszlott. (Wenzel IV. 326.)

A szolgagyőri várhoz Kesző, máskép...Kérd, vagyis a mai Kiskeszi tartozott, a hol a királyné, továbbá a szolgagyőri és a honti várak voltak az egyes részek urai. Az utóbbi két részt, mintegy harmadfélekényi területet, IV. Béla király 1248-ban István nevű aranyművesének adta. (Fejér IV. 2. 15.) A szolgagyőri várszerkezet, melynek székhelye a mai Nyitra vármegye területén feküdt, egyike volt azoknak, a melyek legelőször indultak bomlásnak, tartozékai az eddigi kutatások szerint tizennégy vármegyében szétszórtan terültek el.

A nógrádi várhoz tartozott Oszlár és Zahora felerésze, mely utóbbit Erdőhátnak is nevezték ; ott azonban a honti várnak is voltak tartozékai. E várföldekből még II. Endre király idegenített el hét ekényit és ily értelmű rendelkezését IV. Béla király is megerősítette 1236-ban. (Wenzel : II. 36.) Oszlár faluról, mint a nógrádi várszolgák földjéről, két oklevél emlékezik meg. Az 1244. évi határleírás szerint, a mai Palojta szomszédságában feküdt. (Pesty Frigyes i. m. 320. Fejér IV. 1352.)

A várszerkezet felbomlása.

A várszerkezet bomlásával főleg a XII. század során, a szinte észrevétlenül alakult nagybirtokos osztálylyal szemben a közmenességgé lesülyedt egyes nemzetségek mindegyre jobban érezték a tömörülés szükségét, melynek segélyével az elhatalmasodó nagybirtokosok ellen a küzdelmet felvehették. Hozzájuk csatlakoztak a várjobbágyok, kiknek érdekeit elsősorban fenyegette veszély. Igy azután a várjobbágyok és a köznemesség az egyes királyi vármegyék szerint csoportosultak, minek első eredménye a megyei képviselet és a békebírósági intézmény volt. Még a tatárjárást megelőző korszakban megtaláljuk ezeket az intézményeket a honti vár területén is.

1240-ben a dömösi prépostság és a Hunt-Pázmán nemzetség között a Csepely nevű ipolymenti birtok iránt Dénes nádor előtt indított perben, a megjelent felek azzal a kérelemmel járultak a nádor elé, engedné meg, hogy a peres ügyet a megyei képviselők barátságos egyezséggel intézzék el. A nádor megadván az engedélyt, a megyei képviselők a szokásos békebírói eljárással a feleket kiegyeztették. (Fejér IV. 3. 553.) Ez a békebírói intézmény még a XIV. és XV. századokban is dívott.

A békebírák mellett azonban már 1236-tól kezdve feltünnek a királyi bírák a főispánok oldala mellett, a kik mindennemű birtokperekben ítélkeztek. A XIII.

század második felében feltünnek a köznemességnek állandó rendes bírái, a békebirák utódai, a szolgabirák és ezzel a közigazgatás és az igazságügy ezek kezébe került, hatóságuk pedig kiterjedt a nemesekre és nem nemesekre egyaránt. Az egykori királyi várrendszer fejéből, a várispánból főispán és az udvarbiróból a vármegyei alispán lesz.

Az egykori honti várszerkezet a XIII. század folyamán lassanként átalakul ; helyét a XIV. század elején már Hont vármegye foglalja el és ezzel már teljesen elvész a régi királyi megye képe, az ujonnan alakult vármegye pedig a nemesek közönségévé válik.

Vármegyei önkormányzat.

A vármegyei önkormányzat szervezése IV. Béla király érdeme. A tatárdúlás után 1255. aug. 16-án, Nógrád, Hont és Gömör vármegyékkel Váczott gyűlést tartott, mely alkalommal Benedek esztergomi érsek abbeli panaszára, hogy egyháznemesei, elhagyva lakhelyeiket, az ország nemesei közé számítják magukat, vizsgálatot rendelt el. (Knauz : I. 53.) Ezen a gyűlésen már a nemesség képviseli a vármegyét.

Hont vármegye kialakulása.

A XIII. század utolsó éveiből fenmaradt okleveles emlékek a hont vármegyei közigazgatás megalakulásáról is bizonyságot tesznek. Az első hontmegyei alispán, kiről okleveles adatok vannak, Pocon ; ez 1300-ban birótársaival (a szolgabirákkal) a Liptó comes, valamint ennek fiai Paska és István panaszára Palásti Leusták fia, Iván ellen inditott perben intézkedik.

A XIV. század közepén a vármegye már pénzügyi tekintetben is szervezett volt. I. Károly király 1342. febr. 2-án kelt végzeménye szerint, melylyel Hont, Nyitra, Nógrád, Bars, Pozsony, Trencsén, Zólyom, Pest és Komárom vármegyék Ipolit árvai várnagynak haszonbérbe adattak, Hont vármegye a körmöczi kamara területéhez tartozott.

Közgyülések és itélő-székek.

A vármegyei alispán birótársai, a szolgabirák száma, az egész középkoron át négy volt, az esküdtek számát ellenben egy 1343-ban kelt oklevél 12-nek mondja. (Gr. Zichy Oklt. II. 48. l.)

A vármegye közgyüléseit többnyire Nógrád vármegyével együtt tartotta. Igy 1358-ban Kont Miklós nádor elnöklete alatt (Palásthy Pál : A Palásthyak I. 85. 104.) Gyarmaton (Balassa-Gyarmat), mely alkalommal itélőszéket is tartottak. Ezen az itélőszéken tárgyalták az Alsó-Paláston lakó nem nemes Léva nemzetség ellen a Felsőpalásti nemes Léva nembeliektől inditott pert, a kik a Léva nembeli Gergen magvaszakadtával az annak birtokaira adományt nyert nem nemes Léva nemzetségbeli Tamás fia Miklós birtokbaiktatása ellen óvást emeltek. Ezen a közgyűlésen a Léva nemzetség nemes ága kimutatván igazát, a nem nemes ágat csalásban és álnokságban elmarasztalták.

1366-ban ismét Kont Miklós nádor elnöklete alatt Gyarmaton tartatott közgyűlés, melyen többek közt Osgyáni Pető és Márton birtokperét tárgyalták. (Gr. Zichy III. 212.) Ugyanezen évben 1366. Hont, Borsod vármegyével együtt, tartott közgyűlést, mely alkalommal megvizsgálták, hogy Szuhai Jákó és Ráhói Kövér Miklós fia János fiai közös ősatyától származnak-e ? (Kubinyi Ferencz : Honti Oklt. 234. l.)

1369-ben a László nádor, oppelni herczeg elnöklete alatt Balassa-Gyarmaton tartott közgyűlésen Konya mester és fiai Laposd föld elfoglalásától Pásztői Domonkost és Tar Lászlót eltiltották. (Fejér I X. 4. 206.) 1381. május közepén Gyarmat mellett Garai Miklós nádor elnöklete alatt volt közgyűlés. (Kubinyi Ferencz : Hont vm. Oklt.) 1388-ban Csáktornyai Laczfi István nádor elnöklete alatt Deméndi Benedek és Lőrincznek a Gálfi István elleni ügye került sorra.(Fejér X. 8. 257.) 1394-ben Ilsvai Leusták nádor elnöklete alatt Balassa- Gyarmat mellett (Kubinyi Fer. Honti Oklt. 195. okl.) és 1412-ben, valamint 1423-ban Garai Miklós nádor elnöklete alatt voltak közgyűlések,mely utóbbit a Gyarmat város mellett levő mezőn, szintén a szabad ég alatt tartották. 1429-ben ugyancsak Gyarmaton a Palóczi Máté országbiró alatt tartott közgyűlés 12-ik napján, a sági konvent megkeresésére,Gyerk és Tompa helységekre nézve határjárási parancsot adtak ki.(Fejér X. 5. 351. X. 7. 310.) Különösen hosszú ideig tarthatott az 1423. évi közgyűlés, mely alkalommal Terbelédi Leusták özvegye, Erzsébet, leánynegyed ügyében a közgyűlés 21-dik napján adtak ki itéletlevelet. (Uj Magyar Museum 1860. XII. 37.)

A vármegyei itélőszéket (sedes iudiciaria) a középkoron át többnyire Hidvégen tartották ; e helységet tekinthetjük tehát akkor a vármegye székhelyének. 1340—46-ban Morouchuk (Marócsuk) honti főispán a Drégely várhoz tartozó

Csábrág vára.
(Egykorú rajz a hontmegyei múzeumból.)

birtokok ügyében tartott nyomozást és adott ítéletlevelet, melylyel Olvást a sághi prépostságnak átengedi; ezt az ítéletlevelet pedig Hidvégről keltezi. (Hőke Lajos i. m.)

1358-ban, tehát ugyanabban az évben, a mikor Gyarmaton nádori közgyűlés tartatott, a vármegye főispánja és szolgabírái a husvét hetében Hidvégen tartott közgyűlésből tettek jelentést Lajos királynak a Zorklontó falu birtoka miatt támadt perben. (Zichy III. 68.) Ily általános közgyűlés 1342-ben is volt Hidvégen, Morouchuk főispán elnöklete alatt. Hidvég a XV. században is megmaradt törvénykezési székhelynek, miként ezt az 1413-ban és 1419-ben kiadott oklevelek tanúsítják. (Palásthy Pál: i. m. I. 144., 240.)

Rima vármegye.

A XIV. század közepén, az egykori Rima vármegyét is Hont vármegyébe kebelezték. Ez a terület, melyet a vármegyétől Nógrád és Zólyom vármegyék választottak el, mintegy öt mérföldnyi távolságra feküdt és egykor főpapi birtok volt. A XIII. század közepéről fenmaradt okleveles adatok szerint a Rimavölgyében a kalocsai érsek uradalma terült el, melyhez Rimaszombat, Bánya (Rimabánya), két Pokorágy és Mayna (Majom) tartoztak. Rimaszombatnak, mely e terület középpontja volt és ott az érseknek aranybányái voltak, István kalocsai érsek 1268-ban engedélyezett kiváltságokat, nevezetesen akként szabályozta a szolgálmányaikat, miként azok az érsek megyéjében, Rima vármegyében voltak teljesítendők. Ezeket a kiváltságokat János érsek 1278-ban megerősítette. 1334-ben azonban László kalocsai érsek, valószinüleg a nagy távolság miatt, ezt az uradalmát elcserélte Szécsényi Tamás vajda, valamint fiainak Konya Miklósnak és Mihály pozsonyi prépostnak a Bács és Szerémvármegyékben fekvő birtokaival. (Anjou Okmt. III. 79. Fejér VIII. 5. 216.) E cserelevél szerint Rimaszombat, Bánya (Rimabánya), Törék, Szkálnok, Urrév, Kraskó, Szorg, a két Pokorágy, Tornócz, Cserencsény, Brézó (Rimabrézó) és Tiszolcz már Hont vármegyéhez tartoznak. Hogy mikor történt e csatlakozás, arra nézve nincsenek adataink; valószinüleg azonban a XIII. század végén. Miként a királyi uradalmat alkotó honti várszerkezet Hont vármegyévé alakult át, akképen az egykori főpapi uradalmat alkotó Rima vármegyét is Hontba kebelezték be. Zollner Béla szerint a csatlakozás Hunt Jákó fia, Miklós főispánsága alatt történt volna, a ki 1292-ben volt főispán, de azután többé nem szerepel; ugyanezen évben a Ludán nemzetségbeli Gábrián fia, Bagomér is viselte a főispáni méltóságot, a kiről a megelőző évben is van említés. (Századok 1895. évf. 866—67. Hazai Okmt. VI. 379. Wertner Mór: Magyar Nemzetségek II. 172.)

Ez a csatlakozás az akkori viszonyok között könnyen volt keresztülvihető, ha figyelembe veszszük, hogy Gyarmat még a XIII. században (1244.) a honti várhoz tartozott; továbbá, hogy a Hunt-Pázmán nemzetség birtokai messze benyúltak a mai Nógrád vármegyébe, miként Felzenfalu (1303.), mely Csalomja, Kóvár, Szelény és más birtokokkal együtt volt az osztály tárgya (Fejér VII., I. 157.), továbbá Gács, Videfalva, hol az e nemzetségből származott gróf Forgáchok napjainkig is birtokosok voltak; valamint, hogy a losonczi templomot 1128-ban a Hunt-Pázmány nemzetségből származott Lampert comes építette. Igy az egykori Hont vármegye és a főpapi uradalomból, »Rima megyé«-ből alakúlt Kis-Hont kerület még a XIV. században területileg összefüggésben lehettek egymással.

A XV. század elején Hont vármegye két részre szakadt. Tanúság erre egy 1419-ben kelt oklevél, melyben Vajodai Dezső (Ders) özvegye, Erzsébet és fia László bizonyos jószágrészeket Gömör és Kis-Hont vármegyékbe kebelezett falvakban (Harmacz és Szuha helységekben) Korláth Tamásnak elzálogosítanak. (Pesty Frigyes: Eltünt Vármegyék. 44. l.) Az oklevélből kitetszőleg, Kis-Hontnak ekkor már önálló közigazgatása volt, de azért a XV. században a vármegyei közgyűléseket közösen tartották, sőt Hont vármegye egyik közgyűlése Rimaszombatban volt. Közigazgatásilag azonban Kis-Hont mégis önálló szervezetet nyert. Ez az állapot megmaradt a mohácsi vészig; a XV. század folyamán ugyan mutatkoztak egyes kisérletek az elszakadásra, de ezek csak a mohácsi vész után öltöttek határozott jelleget.

Kis-Hont vármegye.

A tatárpusztítás után IV. Béla király okulván a tapasztaltakon, bőkezűen osztotta a várépítési engedélyeket az egyes főuraknak, de a városokat is erődített helyekké alakíttatta át, s ezek a tatárjárás után újból, sőt néha az előbbinél alkalmasabb védelmet nyújtó helyen épűltek fel; ezeknek a védelmét azután a városi polgárság vállalta magára. Az ekként megerősített városok az Anjouk

és a Hunyadiak korában újabb kiváltságokkal gyarapodván, csakhamar virágzásnak indultak és nem csupán az ipar és a kereskedelem középpontjaivá váltak, hanem a tudomány és a művészet számára is otthont nyitottak.

Bakabánya. *Bakabánya.* Egyike a legrégibb helységeknek; Villa Baka név alatt már a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapító levele említi. A város azonban német (szász) telepítés. Hajdani neve Német-Baka, másként Pukantz volt, mely a szláv Pukanecből származott. A XIV. század elején már virágzó bányamíveléssel találkozunk itt; bányaszabadalmait 1321-ben Róbert Károly királytól nyerte. Zsigmond király és Ulászló újabb szabadalmakat adott néki és akkor a szabad királyi bányavárosok közé emelkedett. E szabadalomleveleket utóbb I. Ferdinánd király 1545. ápr. 28-án és 1547. nov. 16-án megerősítette. (Kir. Könyvek II. 93. és 216.) Sajnos azonban, e kivonatos bejegyzések nem nyújtanak bővebb felvilágosítást a Károly és Ulászlótól (az utóbbitól három) nyert szabadalmait illetőleg.

Hogy az egykori bányatelepítvény mikor alakult át várossá, közelebbről nem állapíthatjuk meg. Az 1321. évi oklevél szerint a bányatelepítvényhez egy mérföldnyi távolságban elterülő vidék tartozott. Egy 1331. évi oklevél a bakabányai bíró malmáról tesz említést. Miklós és Péter, László fiai a Garam melletti szentbenedeki apátságtól zúzó felállításához szükséges területet vesznek ki; a szerződő polgárok a kötött egyezséglevélben Cives de Bakabánya megnevezéssel szerepelnek. A garamszentbenedeki apátságnak nagyobb kiterjedésű birtokai voltak Bakabányán. Az újonnan nyitott bányák ügyében 1345-ben jött létre az egyezség az apátság és a város között. (Fejér: VIII. IV. 273.) Zsigmond király korában Bakabánya már az alsómagyarországi bányavárosok között foglal helyet és 1428-ban azokkal együtt Borbála királynő kapta adományul. Ettől kezdve a szövetséges városok jogaiban és kiváltságaiban osztozott. (Wenzel Gusztáv: Magyarország Bányász. Kritik. Története.)

Gót ízlésű templomát egy Margit nevű leányzó építtette 1506-ban, kinek emlékét a szószék lépcsőjére festett és a következő felirattal ellátott arczképe őrizte meg az utókorra: »Margaretha virgo aedificavit aeclesiam hanc 1506«.

Bélabánya. *Bélabánya.* Régi neve Fehérbánya volt, a mi a szláv Bélabánya névnek egyszerűen magyar fordítása. Még Nagy Lajos király uralkodása alatt Selmeczbányához tartozott (1352.), később a saskői vár birtokosai Saskővárához igyekeztek csatolni. 1387-ben Zsigmond király Fehérbányát ugyan, mint királyi birtokot, Szécsényi Konya bán fiainak, Frank mesternek és Simonnak adományozta, de ennek nem lett foganatja; ugyanily sikerrel ellenállott a saskői várurak későbbi hatalmi törekvéseinek. Midőn a XV. században Fehérbányát ismét magukhoz akarták ragadni, Selmeczbánya város, Lajos király 1352. évi levelére hivatkozván, 1447-ben az országos kormánytanács és az esztergomi káptalan előtt tiltakozott Fehérbányának a saskői várhoz való csatolása ellen. Legelső szabadalmait I. Ulászló királytól nyerhette, mely időtájt elvált Selmeczbányától. 1453-ban V. László király megerősítette városi kiváltságait. Mátyás király 1466-ban függetlennek nyilvánította, ekkor a bányavárosok szövetségébe lépett be, melyhez az egész középkoron át tartozott. I. Ulászló királytól nyert kiváltságait utóbb, 1545-ben, I. Ferdinánd király is megerősítette. (Kir. Könyvek II. 93.)

Börzsöny. *Börzsöny.* Az esztergomi érsekség régi birtoka. Az érsek, kiváltságai értelmében, birtokain szabadon nyithatott bányákat és azoknak jövedelmei felett korlátlanul rendelkezett. A felvidéki bányásznép csakhamar otthonra talált Börzsönyben is, mely a XV. század elején, a mikor Zsigmond király 1417-ben, az érseknek ujabb kiváltságokat adott és oda szászokat telepített, a városi jellegű községek közé emelkedett. Pálóczi György érseksége idejében azonban elkeseredett per támadt közötte és Borbála királynő között, a ki az 1428. évi birtoklevele alapján, a többi alsómagyarországi bányavárosokkal egyetemben Börzsönyt is magának követelte. De Albert király e pert az érsek javára döntötte el (Fejér: X. 5. 736.), majd pedig 1438-ban újabb szász települők azután a XV. században a bányamívelést a fejlődés magas fokára emelték.

Egyházas-Marót. *Egyházas-Marót.* A helység eredetéről elágaznak a vélemények. Némelyek szerint a husziták alapították, miként azt tót neve — Moravce — is sejteti; mások ellenben, Hőke Lajos is, a Maróti János macsói bán (1397—1426.) nevével hozzák kapcsolatba. Kétségtelen azonban, hogy az Anjouk, jelesül I. Károly és Nagy Lajos királyok uralkodása alatt városi szabadalmai voltak és kiváltságait Mátyás

király alatt is megtartotta. A XVI. század közepén azonban már jobbágy-községként a Zmeskál-család földesurasága alá került.

Korpona. Egyike a legrégibb magyar városoknak, mely főleg a XV—XVI. században emelkedett nagy jelentőségre. Első izben 1135-ben szerepel az oklevelekben. Eredetileg szász telepítés, de II. Géza király uralkodása alatt (1142.) már civitas. Szász vendégeiről 1238-ban is vannak okleveles adataink. A tatárpusztítás után csakhamar felépült romjaiból és IV. Béla király, a ki nagyban hozzájárult a feldult város helyreállításához, 1244-ben a városnak a tatárjárás alatt elveszített szabadalmait megerősítette. (Fejér IV. 1. 137—329.). Nagy Lajos király 1369-ben és Zsigmond 1435-ben újabb szabadalomlevelet adtak Korponának. Zsigmond király 1428-ban az alsómagyarországi bányavárosokat Borbála királyné ellátására adván, Korponát is ezekhez csatolta. Korpona ettől kezdve a hét bányaváros (Selmecz-, Baka-, Uj-, Béla-, Körmöcz- és Libetbánya) sorsában osztozott. A XV. században újabb szabadalom-leveleket nyert, jelesül V. Lászlótól 1453-ban, Hunyadi Mátyástól 1467-ben, II. Ulászlótól 1492-ben és 1510-ben, II. Lajostól 1517-ben és 1518-ban. E kiváltságleveleket I. Ferdinánd király 1548. júl. 18-án, Rudolf 1603. febr 20-án, valamint II. Mályás királyok átírták és megerősítették. (Kir. Könyvek II. 246. V. 557. VI. 10.) Első erődítései a XV. század első felében a husziták kezére vallanak, a kiknek vezérét, Giskra Jánost, I. Albert halála után (1439.) e király özvegye, Erzsébet királynő, a bányavidék főkapitányává tette. Miután Korpona Erzsébet királyné birtokában volt, a csehek könnyen megfészkelték itt magukat. A csehektől épített legrégibb erődítvény, a fellegvár, a jelenlegi róm. kath. templom és plébánia körül emelkedett. A csehek azonban nem sokáig maradhattak Korponán, mert 1444-ben Palásthi Bertalan és László, 1446-ban pedig Kazai Gyulaffi György volt Korpona várkapitánya. Ezek azonban semmivel sem voltak jobbak a cseheknél. mert míg a Palásthiak a bozóki monostort rohanták meg és minden majorsági épületét elpusztították, addig Gyulaffi György a bozóki prépostság birtokait, Szénavárat, Lászlódot (Leczko), Alsókot, Boróklehotát pusztította. 1453-ban az országgyűlés Giskrának a hatalmában levő városok és várak átengedéseért kárpótlást szavazván meg, Giskra elhagyta az országot. 1455-ben Cillei Ulrik ugyan ismét behívta az országba, de Mátyás király, trónralépte után (1458.) csakhamar megtörte a csehek uralmát. A korponai erőd ettől kezdve elveszítette jelentőségét, és csak a mohácsi vész után szerepel ismét a haditörténelemben. (Matunák Mihály : Korpona Várkapitányai). Korpona.

Nagy-Maros. Eredetileg szintén német telep volt, de lakosai utóbb teljesen megmagyarosodtak. Első ízben III. Endre 1298-ban kelt oklevelében (Fejér VI. 1. 127.) emlékezik meg a marosi vendégekről. Róbert Károly király alatt a helység nagy lendületet vett. 1324-ben Nagy-Marost, (németül : Neustadt) Visegrád királyi székhelynek mintegy külvárosát, városi szabadalmakkal ruházta fel ; többek között szabad bíró és lelkészválasztási jogot, továbbá önálló törvényhatóságot és vámmentességet engedélyezett a polgároknak. (Fejér VIII. 2. 514.). Ezt a kiváltságlevelet Nagy Lajos király 1345-ben megerősítette. Az Anjouk alatt nagy virágzásnak indult a helység és hazánk nevezetesebb városai között foglalt helyet. Tanúság erre az 1381-ben kelt oklevél, melyben a Nova Civitas Maros, Buda, Visegrád, Fehérvár, Kassa, Trencsén, Zágráb, Sopron, Pozsony bírái és esküdt polgárai biztosító-levelet adtak ki a Lajos király leánya, Hedvig és Vilmos ausztriai herczeg között kötendő házasságra nézve. A hagyomány szerint Róbert Károly király ültette Nápolyból hozott csemetékkel azt a gesztenyést, mely máig is jelentékeny jövedelmet biztosít a lakosságnak. (Hőke Lajos i. m.). Zsigmond király 1388-ban, utóbb 1436-ban is, Lajos fia Miklós bíró kérelmére, újból megerősítette a város szabadalmait. Mátyás király 1464-ben, II. Ulászló király 1492-ben adott a városnak szabadalomlevelet, melyeket I. Ferdinánd 1528. jan. 25-én átírt és megerősített. (Kir. Könyvek. I. 85.). A XVI. század elején már tiszta magyar volt a polgársága ; ezek azonban a hitújításhoz csatlakoztak, a vallási üldözés korszakában kivándorolni kényszerültek és a helyökbe ismét németek települtek ide. Nagy-Maros.

Rimaszombat az egykori kishonti kerületben fekszik. A város történetét már a Gömör-Kis-Hont vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük, itt tehát csak annyiban foglalkozunk vele, a mennyiben Hont vármegye általános történetével összefügg. Rimaszombat a tatárjárás után, a falvak tömörüléséből keletkezett. Első szabadalomlevelét Vancsai István kalocsai érsektől nyerte (1264.). Városi jelleget azonban csak a XIV. század közepén nyert, a mikor I. László érsek elcserélte Szé- Rimaszombat.

csényi Tamás vajda és fiai Konya Miklós, valamint Mihály pozsonyi prépost Bács és Szerém vármegyebeli birtokaival. (Anjouk. Okmt. III. 79.). Szécsényi Tamás felismervén Rimaszombat fontosságát, mindenképpen előmozdította a fejlődését ; 1335-ben Károly király már mint várost ugyanazon szabadalmakkal ruházta fel, melyekkel akkoriban Buda városa bírt, jelesül árúrakodási jog, borvásár stb. Végül megengedte a király, hogy a rimaszombatiak, a budaiak példájára, városukat kőfallal vegyék körül és bástyákat, erődítványeket építhessenek. Szécsényi Tamás utódának III. Lászlónak 1474-ben bekövetkezett halálával a családnak magvaszakadt ; ekkor Rimaszombat két leányára, Hedvigre (Losonczi Albertné) és Annára, (első férje Guthi Ország János, második férje Gersei Pethő János), illetőleg ezeknek utódaira szállott. A rimaszombati várat 1441-ben Giskra hadai kerítettek hatalmukba, ezektől csak 1459—60-ban foglalta vissza Mátyás király. 1506-ban, a túlnyomólag faházakból álló város a lángok martaléka lett. Ekkor pusztultak el a czéhek szabadalomlevelei is, az 1506. évi tűzvészből csupán az ötvösszerkovács-czéh ládája maradt meg. A város földesurai tőlük telhetőleg igyekeztek a csapást enyhíteni. Losonczi Zsigmond II. Ulászló királytól nyolcz évi adómentességet eszközölt ki a város számára és a város újjáépítését is hathatósan támogatta. Ulászló király 1512-ben újabb kiváltságlevelet állított ki a város számára, melylyel a Károly királytól nyert összes szabadalmakat megerősítette. (Findura Imre : Rimaszombat tört. Századok. 1876. évf. VIII. füzet.)

Selmeczbánya.

Selmeczbánya. Kétségkívül egyike az ország legrégibb városainak, de róla a tatárjárást megelőző korszakra vonatkozólag csak nagyon kevés adattal rendelkezünk. Béla király névtelen jegyzője a honfoglalás eseményeinek elbeszélésénél nemcsak Bana (Bánya) várát említi, hanem az ottani lakosokat a szomszéd Bohemi, Poloni és Sclavi-tól határozottan megkülönbözteti. A XII. században, vagyis Anonymus korában tehát már átment a köztudatba, hogy e helység a magyarok beköltözése előtt fennállott és hogy őslakói nem a szlávok, hanem a germánok voltak. Bányászata a legrégibbek közé tartozik s a honfoglalás előtti időbe nyúlik vissza. II. Endre király 1217-ik évi oklevele, mely Bana, vagy másként Vannia bányajövedelmeiről intézkedik, szintén hangsúlyozza a bányák jövedelmeit, melyekkel a királyi kincstárt gyarapították. (Fejér III. 1. 205.) Ez az oklevél a város egyik legrégibb irott emléke, a melyen kívül a tatárjárás előtti korszakból csupán egy építészeti emlék maradt fenn : az óvár temploma, a mely állítólag 1220-ban épült s a román ízlés nyomait hordja magán. Ez a kőfalomladék, a mostani Selmeczbányától északra, még a XIX. század közepén is látható volt. A tatárjárás teljesen elpusztította a várost és így a bányászat is szünetelt akkor. A feldúlt városba a szászországi érczhegységből jöttek német gyarmatosok, a kik a várost lassanként felépítették és származási helyükről a várost Sebnitznek nevezték el. IV. Béla király nevezetes szabadalmakat adott a városnak, sőt régi szabadalmait is megújította. Sajnos, ez a szabadalomlevél elveszett ; csak rövid német kivonata van meg, melyet Wenzel Gusztáv tett közzé. (Árpádk. Uj Okmt. III. 206.) E korszakból maradt fenn (1270.) a város német nyelvű jogkönyve és bányajogkönyve, mely a vallás-erkölcsi viszonyokra is világot vet. Nagy Lajos király uralkodása alatt Selmeczbánya jelentékeny virágzásnak indult. A város szabadalmai mintául szolgáltak más városok részére adott kiváltságlevelekhez. Igy Nagy Lajos király a város szabadalmait Breznóbányának is megadta. 1352-ben hét bányatelep tartozott a városhoz. Nagy Lajos király gyakran időzött falai között ; így jelesül 1370-ben, 1381-ben, és 1382-ben. A bányászat ősrégi időktől fogva magánosok kezén volt. Zsigmond 1424-ben nejének Borbála királynénak, adta a bányabér és bányaadó, valamint a pénzverésnél származó nyereségből a királyi kincstárt illető jövedelmet. A XV. században állandóan a királynék birtokában találjuk ; így került Erzsébetnek, Albert király özvegyének, uralma alá, a mi pusztulását is okozta. Erzsébetnek I. Ulászló ellen folytatott küzdelme közepett Selmeczbányát Giskra hadai szállották meg, parancsnokuk, Telefusz Egert feldúlta, mire viszonzásul Rozgonyi Simon egri püspök és Lévai Cseh László 1442. máj. 24-én megtámadták a várost és felgyujtották, nem kímélvén az egyházakat sem. Ez alkalommal pusztultak el a város kiváltságlevelei is. Szabadalmait azonban 1447-ben az országos rendek megújították. Mátyás király 1470-ben Selmeczbányát Beatrix királynénak adományozta, 1479-ben pedig megújította a város kiváltságait, hogy a város polgárai a pörös ügyeiket csak saját biráik előtt tárgyalhassák s a város árúi és vásári czikkei az egész országban vámmentesek. A bányaműveléshez szükséges fát ingyen vág-

hatták a királyi erdőkből. II. Ulászló király 1513-ban megerősítette IV. Béla király kiváltságlevelét, a melyet később III. Ferdinánd király 1655-ben átírt. (Kir. K. XI. 467.) II. Lajos király neje és utóbb özvegye, Mária királyné, 25 éven át birta Selmeczbányát, mely idő alatt sok üdvös intézkedést tett a város érdekében. A középkorból maradt fenn a városháza, mely 1488-ban épült, a XVI. század elején azonban lényegesen átalakították. A várat a város felett levő halmon a XVI. század elején építették a csúcsíves templomból. Ugyanabból az időből való az ú. n. Leányvár, a mely szintén a város erődítményeihez tartozott ; ez kisebb négyszögű épület, a sarkain egy-egy toronynyal. E várat, a hagyomány szerint, Roesel Borbála építette, kinek emlékét gróf Zichy Géza a »Leányvári boszorkány« czímű költői beszélyében örökítette meg. (Wenzel : Magyarorsz. Bányász. Krit. Tört. — Rupp J. : Magyarorsz. Helyr. Tört.)

Várak :

Bozók. Vára egyidejű a prémontrei prépostsággal, melynek alapítása a XII. század első felére esik. 1135-től 1530-ig, tehát az egész középkoron át, a prémontrei rend birtokában volt. Az egykori monostor valószínüleg a XV. században, a huszita támadások idejében, alakult át erősséggé, a mikor, a cseheken kívül, a korponai várkapitányok támadásai is nyugtalanították a monostor lakóit. Bozók úgynevezett vizi vár volt, melynek mindegyik sarkán bástya-torony emelkedett. Nagyobb jelentőségre azonban csak a mohácsi vész után emelkedett. Bozók.

Csábrág. A középkori oklevelekben Litava melletti vár (Castrum ad Litavam), néha Hradnok, Haradna néven fordúl elő. Ősrégi, még a magyarok beköltözése előtt lakott hely volt. Szent István király uralkodása alatt a Hunt és Pázmán lovagok birtokába került ; ezeknek utóda, Lampert comes (1135), a ki az aradi véres országgyűlésen mint állítólagos Borics-párti, felkonczoltatott, itt lakott nejével, Zsófiával, Szent László király hugával. A tatárjárás utáni Csábrágot a Hunt-Pázmán nembeli Ders comes birta, a kit 1276-ban tulajdon testvérei, ifjabb Ders és Demeter, a várában megtámadtak és azt elfoglalva, a vár urát gyermekeivel és háza népével együtt fogságba hurczolták. Ez alkalommal az összes várbeli ingóságai, melyeknek értékét három ezer márkára becsültek, a támadók prédájává lettek. IV. László király 1276-ban személyesen jelent meg Csábrág alatt, de a Huntok a várat át nem adták, sem pedig erőszakos eljárásukat nem igazolták. László király ekkor a Selmeczbánya melletti Németi faluban kelt itéletével, hűtlenség bűnében elmarasztalván őket, összes birtokaiktól megfosztotta. Csakhogy ezt az itéletet nem hajtották végre, mert ifjabb Derset és Demetert a király csakhamar visszafogadta a kegyeibe, sőt Demeternek, a ki 1280-ban Bács vármegye főispánjaként szerepel, 1284-ben a Hont földet is adományozta. (Kubinyi Ferencz : Oklevelek Hont várm. levélt.) A mikor 1285-ben a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai megosztoztak, Csábrág a Hunt fia, Ders birtokába került. (Hontvármegyei Oklt. 27.) Litva (Litava) várához ekkor a következő birtokok tartoztak : két Csábrág, Váralja, Cseri, Csábrág-Varbók, Tót-Domanik, Ledény, Kis-Salló (Damásd mellett), Alsó-Pomoth (aliter Bellesteleke), Bagonya, Badin, Klaszita, Prencsfalu, Tapolcza (ma Teplicza-puszta), Marót, Varbók (Bernecze mellett) és Szuha, Kis-Hontban. Ettől kezdve, egész a XV. század elejéig, a Hunt-Pázmán nemzetség birtokában volt. 1307. előtt a litvai vár ifj. Ders fia, Túri Miklósé volt. (Fejér, VIII. 6. 186.) László király 1276. évi itéletének azonban, több mint száz év mulva, Zsigmond király szerzett érvényt. 1389-ben Budán kelt levelével a hűtlenségbe esett néhai ifjabb Ders és Demeter összes birtokait az utódoktól elvevén, azokat öregebb Ders unokájának, Vajdai Demeter veszprémi püspöknek (1389—98.) és annak testvérétől, Vajdai Istvántól származott Lukács, Tamás és Dersnek adományozta. (Kubinyi Fer. Hont vm. Oklt. 180. okl.) Igy tehát Csábrág, tartozékaival együtt, a Hunt-Pázmán-nembeli Vajdaiak birtokába került. 1479-ben Palásti Tamás volt a várnagy, a ki a bozóki monostor embereit gyakran üldözte, sőt őket a vár börtöneibe hurczolta, mert a Cserven patakban halásztak. (Palásthy Pál : A Palásthyak, I. k.) A XV. század folyamán az esztergomi káptalan ugyan többször kérte a királytól, de nem kapta meg. A XV. század közepén jó ideig a csehek kezében volt. 1511-ben Bakócz Tamás esztergomi érsek szerezte meg a Bálint öcscse és ennek fiai számára, 1520-ban pedig jelentékenyen kibővítette. (Hőke Lajos : Hont várm. Tört. Kézirat.) Csábrág.

Damás (Ipoly-Damásd). A hirtelen megszükült Ipolyvölgyben fekszik. Várának romjai még ma is láthatók. A hagyomány szerint a Zách nemzetség birtoka Damás.

volt. A XV. században, ugy látszik, Visegráddal egy kézben volt ; erre enged következtetni az 1498-iki XXXIX. törvényczikk, mely Visegrád és Damás várak uradalmainak kiváltságait eltörli, mert ellenkeznek az ország szabadságával. A XVI. század elején a Désháziak birtokában volt ; ezektől szerezte meg az esztergomi káptalan, kifizetvén a rajta levő zálogösszegeket. A káptalan 1523-ban II. Lajos királytól adománylevelet nyert e várbirtokra ; ez adománylevél szerint a következő birtokok tartoztak a várhoz : Szob, Damás, Letkés, Helemba, Tőleges (Tewleges).

Drégely. *Drégely.* A Hunt-Pázmán nemzetség ősi vára. A birtokot 1274-ben kapták a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Ders és Demeter. Váráról IV. László király 1276-ban kelt oklevele emlékezik meg első izben (Kubinyi Ferencz : Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárakból), tehát az 1274 és 1276 közötti években épülhetett. A Hunt nemzetség tagjai között 1285-ben történt osztály alkalmával Hunt fia, Demeter nyerte. (Hont vm. Oklt. 27.) Ezen oklevél szerint a következő birtokok tartoztak hozzá : a két Drégely, Bereche (Bernecze), Hont, Jablonch, (Jabloncz), Vecze (Vezke), Szalanya(Szalatnya),Teszér, Hrussó (Födémes felett) és Podluzsán. 1290 előtt azonban egyik tartozékát, Drégely helységet, valamint Legéndet Hunt fiai Ders és Demeter a Dobák nemzetség tagjainak eladták. (Wenzel IX. 535. 572.) A XIV. század elején a felvidék hatalmas kényurának, Csák Máténak birtokába került, kinek várnagya 1308-ban a Pécz nembeli László volt. Csák Máté hatalmának megtörése után Drégely a koronára szállott. 1330-ban a Pécz nembeli Aladár fia, Miklós, honti főispán viselte a várnagyi tisztséget. 1342-ben Moroucsuk (Moronchuk) mester honti főispán és a vármegyei szolgabirák a drégelyi várhoz tartozó birtokok kinyomozásával bizattak meg, mely alkalommal Olvárt a sághi prépostságnak engedték át. (Hőke Lajos.) Zsigmond király Drégelyt a Tari családnak zálogosította el. 1423-ban Tari Rupert fia, Lőrincz szerepel Drégely zálogos uraként. 1438-ban Palóczi György esztergomi érsek nyerte a királytól Hidvég, Drégely mezővárosokkal, Sipek helységbeli birtokrészekkel, Patak és Dejtár nógrádvármegyei helységekkel egyetemben. Az érsek halála után (1439.) Drégely uj ura Széchy Dénes lett, a ki a várat a husziták idejében megerősítette. Ettől kezdve a vár az esztergomi érsekek egyik kedvelt tartózkodási helye volt. 1464-ben innen kelt az érsek egyik levele a bakabányaiak részére. A XVI. század elején martonosi Pesthényi Gergely fia, András volt Drégely várnagya, a ki 1522-ben halt meg. (Matunák Mihály adatai.)

Hidvég. *Hidvég.* Az Ipoly partján, úgy látszik, vízi vár volt, mert síkon feküdt. Hidvég eredetileg a honti várhoz tartozott. IV. Béla király a helységet 1252-ben Mikó (Miklós) zólyomi főispánnak, a Balassa-család ősének, adományozta. (Wenzel XI. 377.) Ez a Detre fia Mikó, vagy ennek fia Péter comes építtette a várat, kinek özvegye, Erzsébet,1290-ben leányaival az osztály alkalmával a hidvégi favárat és a hozzá tartozó Hidvég, Aba és Olvár helységeket nyerte. (Századok 1869. 523. 610. Wenzel V. 15.) A XIV. és XV. századokban a vármegye székhelye, hol egyszersmind a közgyüléseket és az itélőszékeket is tartották.

Hont. *Hont,* vagy Hunt várat, melytől a vármegye nevét vette, valószinüleg a Géza vezér alatt betelepedett Hunt-Pázmán vitézek építtették. Eredetileg két vár volt itt, még pedig az egyik benn a mai Hont falu területén, az Ipoly akkori félszigetén, a másik pedig a Kukucska hegyen, vagy másként Pázmán hegytetőn, honnan Gyarmat felé kies kilátás nyílik. A királyság megalakulásával az egyik, valószinüleg az Ipoly félszigetén épült vár, a királyé lett és a honti várszerkezet székhelye volt. Az idők viharainak azonban egyik vár sem tudott ellenállani ; mind a kettő már a XIII. század folyamán elpusztult s helyöket ma csupán egyes földsánczmaradványok jelölik meg. Mikor a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai, Hunt fiai, Ders és Demeter, 1285-ben a litvai(csábrági) és a drégelyi vár tartozékain megosztozkodtak, Hont már csak a drégelyi vár tartozékaként szerepel.Egy 1284-ben kelt oklevél már pusztulófélben levőnek mondja. Utolsó nyoma a XIV. század első éveiből maradt fenn, a midőn Japri Jánost, a honti vár parancsnokát, Venczel kiráy rendeletére Gard helységbe iktatták. (Palásthy Pál : i. m. 1. 239. 385. —Egy 1505-ben kelt olklevéléből.) A XIX. század hatvanas éveiben az egykori várhely egyik udvarában emberi csontrészek között négy darab harczi bárdot és szekerczét találtak.

Osgyán. *Osgyán.* A kishonti kerületben. A XIV. században a Hunt-Pázmán nemzetségből leszármazott Osgyán és az Osgyáni Bakos-család birtoka volt (1348. Anjouk. Okmt. V. 252). Várát a XV. század közepén említik ; akkor a husziták kezébe ke-

rült, Mátyás király azonban 1460-ban visszafoglalta a csehektől. A XVI. század második felében a Karvai Orlé (Ollé) család birtokába jutott.

Salgó. A mai Perőcsény község határában, az úgynevezett várbérczen, mintegy 30 négyszögöl területen még mai napig is megtalálhatjuk Salgó vár romjait. A mai Perőcsény határában ugyanis a középkorban Orsány község terült el, melyről egy 1282. évi oklevél emlékezik meg. (Knauz : i. m. I. 123.) Perőcsény neve 1380-ban a sághi konvent határjáró levelében fordul elő. A perőcsényi Salgó vár valószinüleg a Hunt-Pázmán nemzetség birtoka volt. 1366-ban Hont és Nógrád vármegyék közgyülésén, Osgyáni Pető és Márton, a honti szolgabirák és esküdtektől keresztre tett kézzel erősített oly bizonyítványt mutattak fel Kont Miklós nádornak, mely szerint Baka és Salgó birtokokot az atyáiktól örökölték. (Zichy oklt. III. 212.) Valószinüleg itt a Perőcsény mellett lévő Salgóról van szó, közelebbi adataink azonban nincsenek e várról és így föltehető, hogy az már az Árpádok idejében romba dőlt. Salgó.

Szitnya vára a hasonnevü 1011 méter magasságú hegy tar csúcsán emelkedett. E vár a sziklába volt vájva. Nevezetesebb szerepre azonban csak a XVI. század közepén jutott, a mikor Balassa Menyhért birtokába került. Szitnya.

Visk. Az Ipoly partján, a hol már a római uralom idejéből egy táborhely nyomaira akadunk, állott a viski vár. 1296-ban még Csák-birtokként szerepelt, a mikor Endre király a Csák nembeli Csák fia Jánosnak adományozta, mely adományt 1303-ban Venczel király is megerősített. (Fejér VII. 1. 115.) Vára 1303—1312 között épülhetett. Károly király 1312-ben a rozgonyi csata után ostrom alá vette, de nem sok sikerrel. (Fejér VII. 2. 470.) Visk.

3. *Az egyházi viszonyok a középkorban.*

A X. század végén, a mikor Géza fejedelem és családja felvette a keresztséget, az új hit nem csupán a meghódolt szlávok, hanem az Ipolyvölgyén letelepedett magyarság között is termékeny talajra talált. Az esztergomi érsekség, melyet első szent királyunk alapított és mely a magyar királysággal egyidősnek mondható, már első kiterjedésében magába foglalta a Garam és az Ipoly völgyeit, fel a hegyekig, vagyis a meddig a lakott vidék terjedt. E vidéken a térítés müve már be volt fejezve akkor, a midőn az ország többi részeiben még a pogány szertartások dívottak. A térítés. Az esztergomi érsekség.

A keresztény hit megszilárdításában jelentékeny részük volt Hunt és Pázmán lovagoknak, a kik Géza fejedelem udvarában megjelenvén, marasztaló szavaira letelepedtek az országban, hol a Garam és az Ipolytőnél, közel az akkori fejedelmi székhelyhez, valamint az Ipoly völgyében, alkalmasint az elmult évtizedek hadjáratai következtében elenyészett magyar nemzetségek birtokait nyerték. Fellépésük nemcsak a térítőknek adott oltalmat, de népeik, fegyvereseik példája buzdítólag hatott az új hit követőire is. Befolyásuknak tulajdonítható, hogy mind Géza fejedelem uralkodásának végszakában, mind pedig István fejedelemsége kezdetén erélylyel léptek fel a keresztény hit érdekében. A mikor pedig István uralkodásának második évében (999) a keresztény hit megszilárdítása és az új intézmények ellen támadt nemzeti visszahatás Kupa somogyi vezérben találta meg fejét, az ifjú fejedelem első sorban Hunt és Pázmán lovagokhoz fordult tanácsért és segélyért. (Balics Lajos : A Róm. Kath. Egyház tört. I. 184.) Hunt és Pázmán nem csupán a saját fegyvereseiket állították ki a síkra, de a hívó szózatukra megjelent külföldi lovagok segélyével Kupát is leverték és ezzel biztosították a keresztény hit elterjedését. Ama vallásos buzgóság, mely Hunt és Pázmán lovagokat jellemezte, utódaikban is megnyilvánult ; a vármegye területén számos templom és egyházi intézmény létesült e nemzetség tagjainak a buzgóságából. A lázadó somogyi vezér leveretése után István király az egyház részére minden terményből a tizedadó szolgáltatását rendelte el, mely intézmény 1848-ig állott fenn. A mai Hont vármegye tizedét az esztergomi érsek kapta, kinek egyházmegyéjéhez a vármegye területe tartozott. Idővel azonban az esztergomi érsek az egyes helységekben a tizedszedési jogot elidegenítette. Ama hetven helységhez, melynek tizedét Martyrius érsek 1156-ban az esztergomi káptalannak engedte át, a mai Hont vármegyéből a következők tartoztak : 1. jobb minőségüek : Nyék, Hunt és Pázmán.

Palást, Kemencze, Badin, 2. középminőségűek : Túr, Szebeléb, Gyerk. 3. silányabbak : Nevelen, Prilskan, Perőcsén, Prencsfalva, Szobok. II. Endre királynak 1232-ben kelt oklevele szerint már Palást, Badin, Nyék, Balog (Ipoly-Balog), Hurov, Zefryd és Várad is tizedet fizetett az esztergomi káptalannak. (Knauz : Monum. Eccl. Strigon. I. 108—76 ; I. 286.) Idővel azonban a vármegyei tized egészen az esztergomi káptalan kezébe került ; az összes földbirtokosok az egész vármegyében 1706-ban 1500, a XIX. század első felében, vagyis 1848 előtt 6500 forint dézsmaváltságot fizettek az esztergomi káptalannak, mely összeget azután a saját jobbágyaikon vettek meg.

Érseki birtokok.

A tizeden kivül az esztergomi érsekség nagy kiterjedésű birtokokat is nyert szent István királytól. Sajnos azonban, ez ősi birtokokról csak a XIII. század közepétől kezdve vannak közvetetlen okleveles adataink. Az esztergomi érsek legrégibb birtokai a Garam és az Ipoly völgyeiben, az egykori várföldek vagy más egyházi birtokok közé ékelten terültek el. A szomszédság következtében a királyi várjobbágyok és egyéb szolgálmányosok s az esztergomi érsek gyakran egyezkednek határperekben, melyek az érsekség birtokviszonyaira nézve a legrégibb okleveles emlékeink. 1261. július 2-án az esztergomi érsek és a letkési királyi szekerész népek (colnucearii) megbizottai a Garam folyómenti Horti föld birtoka miatt támadt pert egyezségileg intézték el és a nevezett földet egymás között felosztották. 1262-ben V. István ifjabb király az esztergomi egyház szolgálmányosai és a dömösi prépost helembai jobbágyai között a dunai halászati jog és némely erdőbirtokok miatt támadt perben intézkedik. Ez oklevél szerint Gyospataktő részben az ereké volt. (Knauz Nándor : Monum. Eccl. Strig. I. 460—471.)

Az érsek birtokainak talán legbecsesebb részei Kemencze, Szebeléb és Börzsöny voltak. Kemencze és Bernecze eredetileg csak részben voltak az érsekség birtokai, a másik rész a Hunt-Pázmán nemzetségé volt. Az esztergomi János-lovagok konventje 1283-ban állapította meg a határokat a Hunt-Pázmán nembeli István fiainak és az érseknek birtokai között. (Knauz : II. 174.) Szebeléb részben szintén az érsek ősi birtoka, melyet II. Endre király elfoglalt ugyan, de az érsek felszólalására 1232-ben visszaadott (Pauler Gy. i. m. II.).

Hatalmaskodások.

A IV. László halálát követő belzavarok közepett az esztergomi érsek birtokait gyakori támadások érték az elhatalmasodott olygarchia részéről. Benedek, Both comes fia, a Hunt-Pázmán nembeli István comes sógora 1290-ben az érsek Vadkert nevű faluját előbb felperzselte, majd földig rombolta ; Lampert és Demeter pedig a sághi monostor Ságh faluját pusztították. Pásztói István comes fiai is kivették részüket az esztergomi érsek javainak pusztításában. A Hunt-Pázmán nembeli István, László és Lampert az érsek jobbágyait sanyargatták, az utóbbi Perbetén a jobbágyoktól 18 barmot és lovat hajtott el. A mint a rend kissé helyreállott, a garázdálkodások nem maradhattak megtorlás nélkül. Marczel királyi aludvarbíró 1293-ban Pásztói István comes fiait Kemencze birtokuk elvesztésére ítélte és a birtokot Ladomér érseknek adta kárpótlásul az interregnum alatt szenvedett károkért. (Knauz : II. 338.) Csakhogy a királyi hatalom nem volt elég erős arra, hogy az ítéletnek érvényt is szerezzen. Habár III. Endre 1293. január 23-án kelt leiratával Ladomér püspököt Kemencze birtokába beiktatni rendelte, a királyi leirat nem volt egyhamar foganatosítható, sőt mintegy válaszúl, Lampert az érsek tulajdonát tevő Börzsönyt és Szette helységet is elpusztította, Ölvedről pedig marhákat hajtott el. Méltó társai voltak a pusztításban a Hunt-Pázmán nembeli Kázmér fiai is, a kiket Márton aludvarbíró 1295. márczius 22-én kelt ítéletével Bény és Kéménd elvesztésével sujtott. (Knauz : II. 318.) Börzsöny, az esztergomi érsek ősi birtoka, később városi jelleggel birt és a középkorban főleg ezüstbányászata révén az érsek legbecsesebb birtokai közé tartozott ; Marczel aludvarbíró 1293. évi ítéletlevelében azonban még Kemencze tartozékaként van említve. Az 1295-ben kelt oklevél villának mondja. Erdeiről egy 1294-ben kelt oklevél emlékezik meg. (Knauz II. 364.) Zsigmond és Albert királyok alatt már a városok között foglal helyet.

Az Árpád-ház kihaltát követő belzavarok alatt, de főleg a mióta Tamás mester (1305—1321) esztergomi érsek az Anjouk ügyét hathatósan előmozdította, az egyházi javak nem maradtak mentek a pusztítástól.

Csák Mátyus.

A mint a pápai követ Csák Mátyust, a felvidék hatalmas kényurát egyházi átok alá vetette (1311. junius 11.), hívei egymásután rohanták meg az érsekség birtokait. Igy Vörös Bede a többiek között Füzes-Gyarmat, Szodó, Sarló, Keszi és

Korpona a XVI. században.
(A hontmegyei múzeumból.)

Ság helységeket pusztította el. Varjas Tamás, a János fia és Mócs fiai Páldot, Kis-Gyarmatot, Iborfi István pedig Börzsönyt, Bajtát és Lelédet rohanták meg. Leléden nem maradt egy jobbágy sem ; Börzsönyben elfoglalták az érsekség ezüstbányáit ; Renold testvére, Péter pedig Szalka, Szete és Bernecze helységeket dúlta fel. (Pór Antal : Tamás mester, eszterg. érsek. Almanach 1889. évfoly. 58. l. Knauz : II. 660—61.) A mint azonban az Anjouk uralma megszilárdult, Róbert Károly király bőkezüen kárpótolta az érsekséget az elszenvedett károkért. 1320. augusztus 20-án, az előbb (1315) adományozott Komárom váráért és vármegyéje fejében Bars vármegyét, valamint Bát városát adományozta Tamás érseknek. (Knauz : II. 781.)

A XV. század elején, a mikor Kanizsai János érsek 1403-ban a Zsigmond ellen fellépő nápolyi Lászlót támogatta, a király első hevében összes jószágaitól megfosztotta az érseket ; ekkor a hontmegyei érseki birtokokat is a királyi kincstár javára foglalták le. De Zsigmond és az érsek között csakhamar helyreállván a béke, az érseki javak visszakerültek Kanizsai birtokába, sőt Palóczi György érseksége (1423—39.) alatt pedig 1427-ben az érsek Börzsönyben bányajogot is nyert, s az érsekségi javak új adománynyal gyarapodtak. Albert király 1438-ban megkoronáztatásának emlékére az érsekségnek adományozta Drégely várát a hozzátartozó Palánk, Hont, Hidvég és Dejtár falvakkal egyetemben. Palóczi György érsek emlékét őrzi a füzesgyarmati templom, melyet a hagyomány szerint 1423-ban ő építtetett.

Az érseki birtokok legnagyobb kiterjedésüket Bakócz Tamás (1497—1521) alatt érték el. Bakócz Tamás birtokszerzeményei között a legkiválóbb helyet foglalja el Csábrág vára, melynek tartozékai között, az akkor Bars vármegye területéhez csatolt Bény város is szerepelt. 1504-ben Szalatnyán kilencz jobbágy-telket vásárolt Szalatnyai Jánostól. Werbőczi István ipa, Szobi Mihály pedig a Csall nevű helységében levő birtokrészét adományozta neki, melybe 1511-ben iktatták. 1517-ben Balogh Miklós györki birtokát vette meg. (Fraknói Vilmos czikke. Századok, 1888. 121.) E birtokok azonban az érsek magánvagyonát növelték. Bakócz Tamás szerzeményeit még életében elosztani kivánta rokonai között, ezért 1517-ben szabad végrendelkezési jogot eszközölt ki magának II. Lajos királytól. (Török : Magyarország Primása, II. 101—105). E végrendelet szerint Csábrágot tartozékaival Erdődi Bálint fiai, Farkas és István nyerték, ezeknek magvaszakadása esetén pedig Csábrág az esztergomi székesegyház mellett, a tőle alapított kápolnára szállott volna. Készpénzét és drágaságai egy részét a káptalannak hagyta, ezeket azonban II. Lajos lefoglalván, kárpótlásúl Damásd várát adta a káptalannak.

Az esztergomi káptalan birtokait Hont vármegyében a szerint, hogy azok miképen jutottak a birtokába, a következőleg csoportosíthatjuk : Az esztergomi káptalan.

Királyi adomány útján szerezte Ságh részeit, melyeket Miklós esztergomi prépost királyi engedély nélkül végrendeletileg a káptalannak hagyott ; ebben II. Endre 1231-ben megerősítette. Ságh földjének birtoka miatt perbe keveredett a káptalan a sághi nemesekkel, a pört azonban Rugas fia Egyeddel és társaival 1270. szeptember 24-én egyezség útján elintézték a váczi káptalan előtt. (Knauz : I. 580.) Szebeléb birtokában 1232-ben erősítette meg a káptalant. A káptalan népei és jobbágyai 1288. ápr. 18-án nyernek kiváltságlevelet IV. László királytól. (Knauz : II. 234.) Szebelében a bozóki prépostság is birtokos volt, de földjeit 1285. aug. 21-én eladta a káptalannak. (Knauz : II. 203.) Gyümölcsöskertjét a káptalan egyezségileg 1320. július 27-én az esztergomi pálosoknak engedte át. (Knauz : II.)

IV. Béla király 1237-ben megerősíti a káptalant Ság és Ebed birtokában, majd 1239-ben ugyanott várföldeket adományozott a káptalannak. 1263-ban László esztergomi kanonok és honti főesperes érdemeinek jutalmául a Gyürkin levő földeket kapja. IV. László király pedig 1274-ben a Gyürki melletti Dopopucs föld birtokában erősíti meg. László, a ki időközben esztergomi nagyprépostta lett, 1279-ben szabad végrendelkezési jogot nyert a királytól és 1288. április 25-én kelt végrendeletével Gyürkit az esztergomi káptalannak hagyományozta. (Knauz : II. 41. 241.) A Dopopucs nevű földet, melyet a Kún László király halálát követő belzavarok közepett a hatalmasok elfoglaltak, Tamás országbíró 1292. aug. 11-én a káptalannak visszaadatta. Gyarmat földjét 1275-ben a damási- (Ipoly-Damásd) és malosi földeket pedig 1277-ben nyerte a káptalan László királytól. A mikor Venczel cseh király az esztergomi főegyház kicsneit

1304-ben megrabolta, ez alkalommal tünt el a káptalannak Damásdra vonatkozó adománylevele. (Knauz : II. 544—5.) III. Endre király új adományokkal gyarapította a káptalan birtokait. 1291-ben, koronáztatásának emlékére, Németit, 1297-ben pedig kártérítés fejében Páld és Gyarmat helységeket adományozta a káptalannak.

A vegyesházbeli királyok uralkodása alatt csupán két királyi adományról vannak adataink. Az egyik Zsigmond királyé, a ki 1405-ben a hontmegyei tizedet, melyet ideiglenesen a maga részére szedetett, az esztergomi egyházban levő Boldogságos Szűz kápolnájának visszaadta ; a másik a II. Lajos király 1523. évi adománylevele, melylyel Damásd várát, tartozékaival együtt, 2600 forintért az esztergomi káptalan örök birtokába engedte át.

Becses adományokkal gyarapította az esztergomi káptalan birtokait az érsek is. Már Martyrius érsek 1156-ban több falu tizedével ajándékozta meg a káptalant.

János érsek 1210-ben a Nyék helységben levő kápolnát adja a káptalannak. II. Benedek érsek a Szebelébhez tartozó 110 hold földet, melyet Rubin és János esztergomi polgárok elfoglaltak, 1258-ban a káptalannak visszaitélte. III. János 1396-ban a szalkai határban, az Ipoly vizén, malmot adott a káptalannak. Bakocs Tamás bibornokérsek a káptalannak 41.000 frt készpénzt és egyéb drágaságokat hagyományozott. A pénzszűkében levő királyi kincstár azonban azokat a végvárak fentartására lefoglalván, II. Lajos király 1523-ban Damásd várával kárpótolta a' káptalant.

Az esztergomi érsekek példája követőkre talált mind az egyházi, mind pedig a világi urak között is. László mester esztergomi prépost 1288-ban gyürki birtokát adományozza a káptalannak, hol 1290-ben négy eke földet a káptalan elcserélt, Málosi Adorján kéri földjeiért.

László prépost adományát 1418-ban Zsigmond király Péter prépost kérelmére megerősítette.

1421-ben Nyéki Jánostól Nyéken kap a káptalan földeket egy hatalmaskodási ügyből kifolyólag ; ebbe a birtokba Garai Miklós nádor parancsára 1421-ben iktatták a káptalant. 1424-ben, valamint 1439-ben újabb részeket szerzett a káptalan Nyéken. Kaghbeeli László a Kagh-Bél nevű földet adományozta a káptalannak, mely adományt Mátyás király, Dénes bibornok, esztergomi érsek kérelmére 1461-ben megerősített. Alig nehány évvel később a szomszédos Kezeb-Beel fele részét nyerte a káptalan, melyet Kezeb-Beeli Mihály és neje a főtemplom boldogságos Szűz kápolnájának javára kötöttek le. 1469-ben Ambrus esztergomi kanonok az esztergomvári szent István társaskáptalannál két kanonoki stallumot alapítván, azoknak fentartására a zálogban birt Tót-Baka helységet és egy Bát mezővárosban levő nemes telket adományozott, mely adományt János esztergomi érsek is megerősített. 1494-ben Nyék helységben házhelyet szerzett a káptalan, a melyet Nyéki János, Imre fia adományozott. Végül 1526-ban Berzenczei Bornemisza János kőkeszi birtokát adományozta a káptalannak, a mit II. Lajos király is megerősített.

A káptalan tulajdonképeni szerzeményei közé tartoznak azok is, a melyeknek birtokába a káptalan vétel útján jutott. Igy Szebeléb egy része, melyet 1222-ben vett meg Ludeger Hervintől és Detrik comestől. A káptalan szerzett javai közé sorozható Palást is, melynek egy részét 1288-ban a Palástiaknak eladta. (Knauz : i. m. II. 288. — Wenzel : IV. 32.) A káptalan 1294-ben Németi helységben szerez birtokot a Gyulazombor nembeli Erdőtől. Újabb birtokot csak a XV. század folyamán szerez a káptalan Hont vármegyében, így 1468-ban Berneczei Nemes Mihálytól és fiaitól Berneczén egy nemes telket 300 arany forintért és 1469-ben Közép-Béli Mihálytól Közép-Bél felerészét, 1507-ben Lesthah András és 1509-ben Berneczei Agchán Tamás berneczei birtokait vette meg a káptalan. E birtokokba 1510-ben II. Ulászló király rendeletére iktatták a káptalant. Végül Désházi István 1522-ben a zálogban birt Damás, Szob, Halimba, (Helemba), Letkés és Tölgyes helységeket 2600 arany forintért a Boldogságos Szűz kápolnájának, illetőleg az esztergomi káptalannak elzálogosította. (Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest, 1871.)

Az esztergomi érsekségen és káptalanon kívül még számos egyházi intézmény nyert birtokokat a mai Hont vármegye területén a középkorban.

A bozóki és bényi prépostságok.

Árpádházi királyaink vallásos buzgóságát követvén, a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai a sághi, bozóki és a bényi prépostságokat alapították. Mind a három a nemzetségi birtokok egy-egy középpontján létesült, és a Francziaországból II. István király uralkodása idejében (1130.) letelepedett prémontrei rend befogadására volt hivatva.

A sághi prépostság.

A Szűz Máriáról czímzett sághi (Ipolyság) prépostságot, mely előkelő helyzetét az egész középkoron át megtartotta, IV. Béla király uralkodása alatt a Hunt-Pázmán nembeli Márton bán alapította még a tatárjárás előtt. A tatárpusztítás megsemmisítette ugyan Márton bán alkotását, de a tatárpusztítás után csakhamar felépült romjaiból. A prépostságot ért veszteségek kárpótlásául Pósa fiai Tardos és Sándor 1244-ben nyert birtokot Márton bántól, a ki 1245-ig a monostor védúra volt, ugyanezen évben pedig egy Leánd nevű földrészt nyert a prépostság. (Fejér VII. 5. 266.) Ez utóbbi birtokot ugyan a Hunt-Pázmán nembeli Miklós comes 1275-ben perrel támadta meg, de eredménytelenül. IV. Béla király 1265-ben megerősítvén a prépostság kiváltságait, a kegyúri jog az alapító nemzetségtől a király kezébe jutott. V. István a kegyúri jogot magának tartván fenn, 1270-ben Erzsébet királynénak adományozta. E miatt ugyan a Hunt-Pázmán nemzetségbeli Miklós felemelte tiltakozó szavát és ennek következtében a kegyúri jogot 1272-ben a nemzetségnek ítélték oda, de az mindazonáltal mégsem került a nemzetség kezébe, mert IV. László király még abban az évben újból megerősítette Erzsébet királyné kegyuri jogát. (Fejér: V. 1. 39.)

A XIII. század második felében a prépostság számos új birtokot nyert adományul. Tesmag falut, az egykori kir. erdőcsőszök területét (Fejér: V. 1. 199.), 1272-ben V. István király adományozta a prépostságnak; Pecsenicz, Alsó-Almás, Alsó-Palojta helységeket, Lipócz és Olvár pusztákat 1272-ben Lőrincz prépost nyerte adományul V. István királytól a királyné közbenjárására. A prépost ez alkalommal még azt a földet is nyerte, a melyen a királyi erdőcsőszök laktak; majd utóbb a sághi és a palojtai vámot nyerte adományul, melyet 1343-ban Erzsébet királyné is megerősített. A Hunt-Pázmán nembeli Mohud fia, István 1288-ban két eke földet adományozott Parassa (Pousa, Prosa) helységben a monostornak. A már említetten kivűl, a XIII. században a prépostság Ság, (1265) Egeg, Doba helységeket, továbbá Dalmad (1265), Iva (1265. eredetileg honti várföld a Zagyva mentén, Külső-Szolnok vármegyében), Hatzó (Hasságh 1265.), Huznócz, Nádas és Gén (Gény), Slatha (a Kürtös folyó mellett) földeket, valamint a nyéki föld felét birta. Ezenkivül birtokos volt a Tobold szigeten is.

A IV. László uralkodása alatt támadt belzavarok közepett a prépostság birtokai gyakori pusztításoknak voltak kitéve. E tekintetben épen az alapító utódai jártak elől, III. Endre trónfoglalása után azonban a helyzet némileg megváltozott. Moth (Both) fia, Benedek, 1291-ben az esztergomi Szent-Lőrincz-templom temetője előtt fekvő palotáját és az ahhoz tartozó földeket adta a monostornak temetkezési helyért. 1292-ben Herencsei István fiai Olivér és Loránt, továbbá Ochusz fia Tamás, a Tismog nevű birtokot adományozták a prépostságnak, melynek templomába temetkezni óhajtottak. Lampert mester pedig 1298-ban a tőle okozott károk fejében Olvár pusztát adta a monostornak kárpótlásul. (Fejér: V. 1. 92—3. 111—VI. 2. 159. Knauz: II. 285.) A sághi konvent hiteles helyi működéséről első izben a XIII. század végéről (1295) vannak adataink.

Az Anjouk és a Hunyadiak korában is számos újabb kiváltságokat nyert a sághi prépostság. I. Lajos király 1357-ben kelt kiváltságlevelével, a prépostság népeit és jobbágyait a prépost kizárólagos bírói hatósága alá rendelte. Zsigmond király pedig 1405-ben vásárszabadalmakat és 1407-ben pallosjogot adományozott. A vásárszabadalmakat 1489-ben Hunyadi Mátyás király újakkal bővítette, sőt a prépostság birtokain, úgymint Palojtán, Szent-Mártonban és Egegen, szintén megengedte az országos vásár tartását. Hunyadi János kormányzó 1446-ban vámszedési engedélyt adott a prépostságnak Sághon, mely kiváltságot 1473-ban Mátyás király is megerősítette. A XIV. és XV. századokban azonban a prépostság nem volt ment a támadásoktól sem. Az Árpádház kihaltát követő belzavarokban, a mikor a Róbert Károly király érdekében közbenjáró Gentilis pápai követ, a Felvidék hatalmas kényurát, Csák Mátyust 1311-ben egyházi átok alá vetette, hívei boszújokat az esztergomi érseki és más egyházi birtokokon töltötték ki. Ez alkalommal Vörös Bede felgyujtotta Ságh helységet is, melynek lakosai a rémülettől szétfutottak. (Pór Antal: Tamás mester eszter-

gomi érsek.) Közel másfélszázaddal utóbb ismét súlyos megpróbáltatások érték a prépostságot. 1444-ben Gyarmati Balassa Balázs fiai István, György és Zsigmond, felhasználván a várnai csatavesztést követő általános fejetlenséget, megrohanták a sághi monostort, bevették, a helységet kirabolták, Bálint prépostot elűzték és a monostort erőddé alakították át. E támadás alkalmával Palojta is egyidőre a Balassák kezére került. Alig szerezték vissza a prémontreiek Sághot 1446-ban, Pál prépost alatt újabb támadásban volt részük.

Ebben az évben Lévai Cseh László és Füssi László magyar és cseh katonákkal megtámadván a prépostságot, kirabolták, s a miseruhákat, valamint a templomi edényeket is magukkal vitték. Csak Hunyadi Mátyás király uralkodása alatt állott helyre a rend. A gyakori vihart látott épületek helyreállítása Fegyverneki Ferencz prépost (1510) nevéhez fűződik, kinek emlékét az ipolysági templom egyik tornyába falazott sírköve őrzi. A XVI. század elején Somi Józsa temesi főispán fia, Gáspár, a monostornak adományozta a budai Nagy Boldogasszony temetőjében épített Szent László kápolna kegy- és véduraságát, melyben 1521-ben Leó pápa is megerősítette. (Rupp J. Magyarorsz. Helyr. Tört. I. 1. 176—177.) Balics Lajos i. m. II. 2. 275.)

Sághi prépostok.

A mohácsi vészig terjedő időszakban a következő prépostok emlékét őrizték meg okleveleink: Roland 1244. Albert 1258. Joakim 1262. Lukács 1263. Roland 1264. Lőrincz 1270—77. László 1279—1300. Egyed 1308. Bálint 1308. Lőrincz 1311—13. Ivánka 1323. István 1332—59. János 1360—67. Gergely 1367—70. Jakab 1370—81. János 1384—1400. Tamás 1402—1414. László (1413). Gergely 1414. Bálint 1415—1440. Pál 1440—72. György 1473—84. János 1486—1500. Kalandai Imre 1500—1505. Fegyverneki Ferencz 1506—34. (Palásthy Pál: A Palásthyak I.)

A bozóki monostor.

A bozóki prépostság, mely eredetileg benczés apátság volt, s a melyet II. István király uralkodása alatt (1124—1130.) szintén a Hunt-Pázmán nembeli Lampert és neje Zsófia, Szent-László király huga, valamint fiuk, Miklós, alapítottak, a tatárjárás utáni korszakban alakult át prémontrei prépostsággá. (Pauler Gyula: Magyar Nemzet Története. II. 245)

II. Béla király 1135-ben és IV. Béla 1262-ben újabb adományokkal gyarapították a monostor birtokait, különösen becses IV. Béla király kiváltságlevele, melylyel a prépostság jobbágyait és népeit kivette az országbíró joghatósága alól és egyedül ezen egyház főpapjának bírói hatósága alá helyezte. A Bozókhoz tartozó legrégibb birtokot a Hunt-Pázmán nemzetség ősi nemzetségi birtokaiból hasították ki; úgymint: Bozók, Pásztópuszta, melyet Szent-László király a nemzetség egyik ősének adományozott, továbbá Platna, melyet még Szent-István királytól nyert a nemzetség, valamint a Szent-László királytól Lampert comesnek adományozott két szőlő. A monostort már II. István király uralkodása idejében kezdték építeni, de csak 1135-ben készült el teljesen. (Katona: Hist. Critica III. 493—Fejér II. 82—VII. 5. 160.) 1238-ban a prépostságnak pere volt a korponai vendégnépekkel, de azt IV. Béla király, a monostor javára döntötte el, (Fejér: IV. 1. 136.) majd 1262-ben a honti várhoz tartozó Terjen és Badin földeket adta a monostornak. (Wenzel: VIII. 61.) A század elején a prépostság malmot szerzett a Korpona folyón, melyet Péter varga fia, Miklós, 1316-ban adott el Péter prépostnak. A XIV. század elején a monostor Csák Mátyus hívei részéről is gyakori támadásokat szenvedett.

Dobrakuttyai Lőrincz fia, Lőkös 1338-ban Mihály prépostot súlyosan megsebesítette, egyik szolgáját meggyilkolta, míg a másikat megsebesítette, minek következtében Telegdi Csanád esztergomi érsek Lőköst kiközösítette.

A XV. század folyamán gyakori határvillongások voltak a korponaiak és a prépostság között. A viszálykodások mindegyre nagyobb mérveket öltöttek, sőt 1471. táján a korponaiak a prépostságnak Korponával határos majorjait is felgyujtották; csak Hunyadi Mátyás király 1471-ben kelt rendelete, melylyel a prépostsági birtokok határainak helyreállítását meghagyta, vetett véget az egyenetlenkedéseknek. II. Lajos király, különösen jelét adván a prépostság iránti jóakaratának, 1519-ben évenként kétszer (Szent-István király napján és a husvét után való első vasárnapon) országos, azonfelül pedig minden szombaton hetivásár tartására adott engedélyt.

Bozóki prépostok.

A mohácsi vész előtt a következő prépostok neveit őrizték meg az oklevelek: Sándor Krispinus 1139. Sándor 1235—39. István 1262—65. Lőrincz 1295.

Péter 1316. Mihály 1338—42. Egyed 1354. Jakab 1369.—1370. Tamás 1382—95. László 1405. Pál 1416. Szaniszló 1428—30. Pál 1440. Mihály 1471. Adalbert 1478. Gadóczy Benedek 1507. Dévai Endre 1508—1517. Szathmár-Némethi Pál 1519—24. (Rupp : i. m. I. 1. 130.)

A prémontrei rendnek a Boldogságos Szűzről elnevezett bényi prépostsága a vármegye határain kívül esik ugyan, azonban az alapítóit, valamint birtokviszonyait tekintve, oly szoros összefüggésben áll a vármegye történetével, hogy röviden ki kell arra is terjeszkednünk. A bényi monostor.

Bény helység, mely már a római uralom idejében, jelesül Marcus Aurelius alatt, jelentékeny táborhely lehetett, a Hunt-Pázmán nemzetség egyik legősibb birtoka. Nevét a helység Hunt fiától, Bénytől vette. Alapítási éve ismeretlen, de a XIII. század elején már fennállott ; akkor Omode comes, mielőtt még II. Endre királyt az 1217. évi szent földi hadjáratra elkisérte, Keménd falut ajándékozta a monostornak. Omode comes fia, István, 1273. táján elhalálozván, végrendeletileg Kéméndet, a vele átellenben fekvő Páldot, továbbá (Garam) Vezekényt és Kondéjban két szőlőt s egy malmot hagyományozott a monostornak. A bényi prépostság eleinte az esztergomi Szent-István prépostság alá tartozott, majd attól 1294-ben elszakadván, előbb a Sion-hegyi apátság, majd pedig 1516-tól kezdve a sághi prépostság felügyelete alá jutott és annak fiókja maradt mindaddig, a míg Esztergomot a törökök 1543-ban elfoglalták. (Rupp : i. m. I. 1. 126.)

Dömössel átellenben, mintegy a Duna folyamba benyuló hegyen a Szent-Benedekrend Szent-Mihályról czimzett apátsága állott a középkorban. Alapítója, valamint alapítási éve ismeretlen. A róla szóló okleveles adatok a XIII. század közepéig nyúlnak vissza. 1278-ban kelt oklevélben említés van a zebegényi monostor birtokáról, mely egy 1280. évi oklevél szerint akkor már apátság volt. A XIV. századból csak két apát nevét őrizték meg az oklevelek : Henrikét, a ki 1342. jun. 2-án részt vett a Benedek-rend visegrádi nagykáptalanján és Grisogonusét. (1346.) A szent-mihályi apátság.

A kegyúri jogot a XIV. században Papi Miklós fia Lőrincz gyakorolta ; 1392-ben pedig Treutul Miklós, János és László nyerték azt Zsigmond királytól adományul. A XV. században azonban az apátság mindegyre hanyatlott. 1483-ban a monostor már elhagyatott és apát nélkül maradt. IV. Sixtus pápa ekkor az apátságot Zsigmond pécsi püspöknek adományozta. (Ortvay Tivadar : Magyarorsz. Egyházi Földleírása. II. 785—87.)

További sorsa ismeretlen és most már csak az apátság czímét adományozzák. Emlékét őrzi a zebegényi hegy, melyben még ma is három barlang, hajdan úgynevezett remeteség található, melyeket a benczések ősi szabályai szerint a szerzetesek azon tagjai laktak, a kik a szerzetesi fogadalmak szigorú megtartásával maguknak különös érdemeket szereztek, hogy hosszú időn át tartó szerzetesi hivatásuk teljesítése után magányos remeteséget élhessenek.

A zebegényi apátságon és a három prémontrei prépostságon kívül, még a következő egyházi intézmények voltak a vármegye területén birtokosok :

1. A dömösi prépostság. A mikor II. Béla király a prépostságot atyja után 1138-ban újra alapította, számos újabb adománynyal gyarapította birtokait. Az adománylevélben felsorolt 59 falu és 761 jobbágy között Helembáról 33 halászt, négy telkes jobbágyot, Börzsönyből két szekerest és Szobról 14 szekérgyártót rendelt a prépostság és a káptalan szolgálatára. A halászok hetenként három napon át 30—30 halat tartoztak a monostornak beszolgáltatni, míg a nagyböjtben naponként legalább 30 darab és legalább négy arasz nagyságú halat ; ha nem volt a halfogás azon nap szerencsés, úgy a hiányt a saját pénzükön vett halakkal tartoztak pótolni. (Knauz : Monum. Eccl. Strig. I. 88—97.) A dömösi prépostságé volt ezenkívül még Csepel (az Ipoly mentén), Lontó, Tésa, Szete és Kis-Keszi. (Hőke Lajos : Hont várm. története. Kézirat a vármegye levéltárában.) A dömösi prépostság.

2. A garammelléki szentbenedeki apátság Bakán és Szemeréden volt birtokos. Felső- (Tót) Baka, mely 1659-től kezdve Prandorf néven volt ismeretes, 1483-ban Vesszős-Baka, 1529-ben Tót-Baka néven szerepel. Az apátság birtokáról csak 1463 óta vannak okleveles adataink, de akkor már az apátság régi birtokaként említik. 1463-ban az apátság érczes köveket törő malmát Modrer Endre kamaragróftól 1483-ban egyes bakabányai polgárok vették bérbe 16 arany forint évi bérért. Alsó-Szemerédre vonatkozólag csak a XVI. század eleje óta A garammelléki apátság.

vannak adataink. János apát (1476—1510) és a benedekrendi konvent e helységet sajátjoknak mondják és az ott lakó Tóth Istvánt, a ki több házat szándékozott benépesíteni, minden adó és kilenczed alól öt évre felmentették. Több említés azonban az apátság e birtokáról nincsen. (Knauz Nándor: A Garam melletti Szent-Benedeki Apátság. 135. l.)

A pilisi apátság.

3. A cziszterczita-rend pilisi apátsága Szántón és Maróthon (Apátmarót) volt birtokos. E birtokokat az apátság, a rajtok levő szolgálmányosokkal együtt 1259-ben nyerte IV. Béla királytól. 1265-ben a pilisi apát már a sághi prépost dalmadi birtokának szomszédja volt. A XIV. század elején az apátságnak gyakori határpere volt a szomszéd birtokosokkal. 1328. deczember 10-én Pál országbíró a budai káptalant küldte ki az apátság szántói és a Benkfi János magyarádi birtokai mellett fekvő föld miatt támadt peres ügyben. De az apátság e perben vesztes lett és 1329-ben a jogtalanul emelt határjelek lerontására kötelezték. A XV. században a pilisi apátság sem kerülhette ki a Lévai Csehek támadásait. Az Albert halála után támadt belzavarok közepett Sárói Cseh vajda fia, László, az apátság birtokait elfoglalta, de Miklósnak, az apátsági javak gubernatorának fellépése következtében, még 1440 április 24-ike előtt visszaadta Szántót és Marótot, mire az apátság javainak kormányzója mindennemű kárpótlásról lemondott. 1444-ben a kormányzó újból panaszt emelt a Lévai Csehek túlkapásai miatt. Mátyás király uralkodása alatt az apátsági birtokokat nem háborgatták, de Henrik apátnak több pere támadt a szomszédokkal. 1468-ban Bori János és rokonai emeltek panaszt ellene, bizonyos birtokba történt beiktatás miatt, miután az apátság népei és jobbágyai a birtokokon az erdőket is kivágták. 1510-ben Kékedi András és Füssi János vádolták be István apátot, kinek jobbágyai a magyarádi tóból száz arany forint értékű halat fogtak ki. Ez a halper soká húzódott, majd a tó gátjainak átszakítása miatt 1517-ben megújult és örökségképen István utódjára, János apátra szállott, a kit ebben az ügyben nemes tizenketted magával esküre köteleztek. István apát II. Ulászló királytól új határjárást eszközölt ki, melyet 1497-ben foganatosítottak. (Békefi Remig: A Pilisi Apáts. Tört. I. 225., 217., 329.) A földmíveléssel foglalkozó cziszterczitarend megtelepedése jótékony hatással volt ama vidék gazdasági viszonyaira. A rend tagjai építették Szántón a templomot, s a templom körül hűs árnyékot nyújtó százados hársfákat is ők ültették.

A pálosrend monostora.

4. A pálosrend nagy Boldogasszonyról, vagy Miasszonyunkról czímzett monostorát Nagy Lajos király alapította 1352-ben. Még a tatárjárás utáni időben, a világtól elvonultan élő remeték Szántón jöttek össze közös lakásra. Ebből a remeteházból alakult a pálosrend. (Pauler Gyula i. m. II. 245.) A magyar eredetű pálosrend, főleg az Anjouk uralkodása alatt jutott virágzásra. Nagy Lajos, a ki számos jelét adta e rend iránt való jóindulatának, az egyes királyi birtokokon adott nekik település helyet. Igy kerültek a pálosok Mária-Nosztrára, hol a nagy királynak vadaskertjei voltak, melyeket a nép ma is olaszkertnek nevez. A máriánostrai házhoz tartozott Csatta (Bars vm.), továbbá a Gém (Génye?) határában kitüzött birtokrészek, az Ipoly felé folyó egyik patakján épült malom, azután Toronyán is volt földje; övé volt még Bottyán helység is. Erzsébet ifjabb királynő 1382-ben a Szob helységben szedetni szokott adót adományozta a monostornak, melynek beszedhetése végett Hunyadi János kormányzó 1453-ban Szobon szabad telket adományozott. Erzsébet királynő adományát Zsigmond király 1388-ban, Albert 1439-ben, V. László 1456-ban és II. Ulászló 1498-ban megerősítették. Mátyás király 1473-ban oltalomlevelet állított ki a pálosok részére. 1504-ben Csudai Tóth István és Klára, Nagy János özvegye, a barsvármegyei Csuda pusztán keresztül folyó Kis-Garamon levő malmukat adták a pálosoknok. (Rupp i. m.: I. 172.)

A domonkosrendüek.

5. Selmeczbányán a XIII. század második felében a domonkosrendűek telepedtek le, a kik az V. István királytól adományozott szent Miklós püspök és vértanú emlékére épített kápolnát és monostort nyerték a várostól, hova 1275-ben költöztek. Nemsokára ezután a banai Boldogságos Szűzről czímzett plébánia-templomot is átadták nekik. (Fejér: V. 2. 245.) E templom 1442-ben leégett, de a polgárok bőkezűsége újra helyreállította. 1456-ban Anderkó János bíró hatvan arany forintot adott a domonkosoknak. Scheubappel Lőrincz perjelsége alatt (1477.) számos misealapítványt nyertek. A monostorhoz egy malom is tartozott, melyet a domonkosok 1489-ben oly feltétel alatt adtak bérbe,

hogy a monostor számára ingyen tartozik őrölni. A dömések az egész középkoron át megmaradtak a plébánia birtokában; II. Ulászló király 1515-ben megerősítette a város kijelölési jogát az egyházi javadalmakra nézve. (Rupp. i. m. I., 1. 183.)

6. A XIII. századbeli oklevelek Szete monostorának emlékét őrízték meg. E monostort IV. Béla és V. István király uralkodása alatt monasterium de Seth alakban említik. V. István e monostor kegyúri jogát Gugfi János comes részére megerősítette. (Wenzel XII. 10—11.) További adatok azonban hiányoznak e monostorról. Szete monostor.

A hagyomány szerint a Templomos vitézek is birtokosok voltak Hont vármegyében, jelesül Selmeczbányán, melynek legrégibb temploma a közhit szerint a templomosoké volt. Bél Mátyás a város polgármesterének egy 1536-ban tett feljegyzésére hivatkozik, Kachelmann azonban, »Geschichte der Ungarischen Bergstädte« czímű művében e hagyománynak komoly alapot nem tulajdonít. (Pesty Frigyes: A Templariusok. Akadémiai Értesítő: 1861. II. 137.) A templáriusok.

A jeruzsálemi Szent János lovagrend még a tatárjárás előtt birtokos volt a vármegyében. III. Orbán pápa kiváltságlevelében, melylyel az esztergomi János lovagok szabadalmait 1187-ben megerősíti, előfordul Szent Mária egyháza Sokolban, mely alatt valószinüleg a mai Szokolya helység értendő. (Fejér VII. 5. 127.) A János lovag-rend ezen kívül még Kereskény helységben lehetett birtokos, vagy legalább is kegyúri joga volt ott, a miről egy 1312-ben kelt oklevél emlékezik meg, mely szerint az esztergomi lovagok kiküldöttje Kereskény helység lelkésze volt. (Anjoukori Okmt. I. 274.) A Szent-János lovagrend.

Hont vármegye területe egyházi tekintetben, kezdettől fogva, az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott. A honti főesperesség, a mely 1233-ban fordul elő első izben az oklevelekben, a mai Hont vármegyén kivül eredetileg a Kishonti területre is kiterjedt, sőt Zólyom vármegye területére is, mert többek között Tót-Pelsőcz szintén hozzátartozott. Ortvay Tivadar (Magyarország egyházi földleírása I. 29.) a pápai tizedjegyzékek alapján készült egybeállítása szerint, a honti főesperességhez mintegy hetven plébánia tartozott. A főesperesség legrégibb plébániái a következők: 1. Báth, 1070-ben fennállott. 2. Balog, ma Ipoly-Nyék fiókja. 3. Belnecze, ma Kemencze fiókja. 4. Börzsöny. 5. Boyg (talánBajta). 6. Krokova (kishonti terület, ma Ratkó-Lehota fiókja). 7. Rimafő (Rimaszombat, vagy Rimabánya). 8. Terény, ma Egeg fiókja. 9. Hidvég, Drégelypalánk fiókja. 10. Szud. 11. Cohun, ismeretlen. 12. Kráskó (kishonti terület). 13. Terbegecz, Kőkeszi fiókja. 14. Kissalló, ma fiókegyház. 15. Dalmad. 16. Deménd. 17. Egeg. 18. Füzesgyarmat. 19. Giula (Gyula) meg nem határozható. 20. Korpona, 1238-ban már fennállott. 21. Gyürki. 22. Hont. 23. Kőkeszi, 24. Ledény. 25. Leszenye. 26. Bagonya. 27. Ludány (már megszünt). 28. Kis-Túr. 29. Vámos-Mikola. 30. Nagy-Maros. 31. Marót (Apát és Egyház-Marót). 32. Ipoly-Nyék. 33. Németi. 34. Névtelen plébánia, melynek 1333-ban Finta volt a plébánosa. 35. Osgyán (kishonti terület). 36. Palást. (Szent György tiszteletére emelt egyháza 1299-ből). 37. Alsó-Palojta. 38. Ipoly-Pásztó. 39. Pelsőcz. (Tót-Pelsőcz, Zólyomm.) 40. Prandorf. 41. Kiskeszi. 42. Csalomja. 43. Szent-András (ismeretlen). 44. Ipoly-Szécsényke. 45. Szent-Kereszt. (Pereszlény). 46. Drégely (Palánk). 47. Szent-János (valószinüleg Bélabánya). 48. Szent-Mária-Magdolna. 49. Szent-Margit (valószinüleg Litava). 50. Szent-Márton (valószinüleg Kisgyarmat). 51. Szent-Mihály (valószinüleg Kövesd). 52. Szent-Miklós (valószinüleg Hodrusbánya). 53. Szent-István király (valószinüleg Bozók). 54. Szent-István (valószinüleg Csall). 55. Szent-Simon. 56—57. Sipék (a mai Alsó- és Felső-Sipék). 58. Velamica Vata (valószinüleg Horváti, mely ma Gyerk fiókja). 59. Szete. 60. Szemeréd. 61. Selmeczbánya. 62. Szőlős, már megszünt. 63. Szuha (Kis-Hontban). 64. Teszér. 65. Túr (Nagy-, vagy másként Felső-Túr). 66. Villa Cruciferorum (Végles, Zólyom vármegye). 67. Visaki (Peszek). 68. Visk. 69. Szebeléb. 70. Felső-Zsember. A honti főesperesség.

A pápai tizedjegyzékekben felsorolt plébániákon kivül, a vármegye területén, okleveles adataink szerint, még a következő helyeken állottak fenn plébániák: Bozók Szent Istvánról czimzett prépostsággal). Kereskény (1312). Nénye (1376-ban említi papját egy oklevél). Szete monostor. Zebegény apátság. (Ortvay II. 785—87). Plébániák.

A vallásos élet nemcsak a monostorok alapításában, hanem a templomok építésében is nyilvánult. A mai Hont vármegye rendkivül gazdag a középkori Az egyházi építészet emlékei.

építészeti emlékekben, noha a kétszázados török világ alatt a középkori egyházi építmények legnagyobb része elpusztult ; az idők viharait átélt építészeti emlékek és a fenmaradt romok azonban némi képet nyujtanak a vármegye középkori egyházi építészetéről is. A középkori egyházi műemlékeket két csoportba oszthatjuk. Az első, vagyis a román stílusban épültek a Börzsöny és Illés helységek kápolnái. A börzsönyi kápolna főleg egyöntetű szerkezeténél fogva ritkítja párját. Keletkezési idejét az 1140 utáni időre tehetjük, de semmi esetre sem a XII. század első felére, mert ezt a záradéknak szokatlanul díszes koszorú-párkánya is kétségessé teszi. Úgynevezett átmeneti stílusban épült a korponai templom, melyet valószinüleg a bányászattal foglalkozó szász telepesek emeltek és élénken tünteti fel a későbbi román stílust, az átmenetet a góth stílushoz. A korponai templom bazilikaszerű ; építési idejét a XIII. század elejére, tehát még a tatárjárás előtti időre tehetjük. Csúcsíves, hosszas szentélye már a későbbi időből való. A csúcsíves építészeti emlékek közé tartozik a bakabányai plébánia-templom, melynek déli oldalához egy kápolna csatlakozik, továbbá a pálosok temploma Mária-Nosztrán, melyet Nagy Lajos király alapított 1377-ben.

Selmeczbánya város plébánia-temploma eredetileg háromhajós csarnok volt, de ezt utóbb 1559-ben várlakká alakították át. A XV. században a város főterén is épült kisebb egyhajós templom, melyet idővel akként bővítettek, hogy két oldalfalát áttörték és a támasztó pillérek közé alacsony oldalhajóhoz hasonló kápolnákat épitettek. (Ipolyi Arnold : Magyar műemlékek. Henszlmann : Középkori építészet.) Selmeczbánya különben rendkivül gazdag középkori építészeti emlékekben. A városház mögötti területen Beatrix királyné, Mátyás király neje 1498-ban a Szent-Anna kápolnát épitette. A XIII. században épült a Szent-Mihály arkangyalról nevezett kápolna, melyre 1480-ban Zigenpacher Mihály tett adományt. A Szent-Erzsébet templom, mely szintén erőddé alakíttatott át, a XIII. században épülhetett. Az egykori templom keleti oldalfalán több sírírat látható, mint Cerndeli kamara-grófé, a ki 1471-ben, és Renatus Györgyé, a ki 1516-ban halt el. A város főterén levő Szent Katalin-templomot 1444-ben a királyi kamara haszonbérlői építették újra, melyet 1500-ban szenteltek fel. (Rupp : I. 184.) Középkori építészeti emlékeink egyik kiváló példánya az ipolysági templom portáléja. Maga a templom a XII. században épült, mai alakját azonban 1724-ben nyerte. Az egykori templomból csupán a portálé maradt fenn. Említést érdemelnek még a nagycsalomjai templom, mely a XIII. századból való, továbbá a Nagy-Maros, Ipoly-Födémes, Egeg, Füzes-Gyarmat, Szárd, Garam-Kissalló és Varsány helységekben levő templomok ; e két utóbbi jelenleg az evang. reform. egyház tulajdonában van. A templomi felszerelések között említést érdemel Hébecz bucsújáró helyen egy góth stílű szentség-tartó, melybe az 1486. évszám van vésve. A bakabányai egyház felszereléséhez tartozik egy XIV. századbeli irott misekönyv, színezett kezdőbetükkel ; ugyanott őrzik II. Lajos király özvegyének, Mária királynőnek, latin imakönyvét. (Kudno János hontviski plébános úr adatai.)

Az egyházi épületek mellett már a XIV. században az emberbaráti intézmények sem hiányoztak. Korponán a XV. században fennállott a Szent Erzsébetről nevezett kórház, melyről 1437-ben és 1439-ben van említés. Miután a kórház a város falain kivül épült, valószinüleg a huszita támadások idejében semmisült meg. (Schematismus Historicus 183. Századok : 1863. 623.) Selmeczbányán ugyancsak a Szent Erzsébetről nevezett kórház létesült, de ezt a polgárok a XVI. század közepén a mellette levő templommal együtt erőddé alakították át.

4. *Hont vármegye szerepe a nemzeti történetben. 997—1526.*

A kereszténység felvétele és az új intézmények meghonosítása ellen támadt nemzeti visszahatás Koppány somogyi vezérben akadt az irányítójára ; a fel-
István. kelők támadásával szemben István, az új feledelem csak az imént letelepedett Hunt és Pázmán lovagokhoz fordult segélyért. Hunt és Pázmán összegyüjtvén fegyvereseiket a Garam melletti táborban, hová az ifjú fejedelem is megérkezett, a római német birodalomban dívó szokás szerint felkötötték István oldalára a kardot (Pauler Gyula : A Magyar Nemzet tört. I. 27.), majd átkelvén a Dunán, vitézül megküzdöttek a lázadókkal és ezzel biztosították a jövő fejlődés alapjait. A magyar királyság megalapításával az Ipoly völgyét egyházi tekintetben az

esztergomi érsekség hatósága alá rendelték, míg a védelem a honti várszerkezet feladata lett.

István király meghagyta, hogy minden tíz falu építsen templomot, azok fentartására pedig szolgákat és barmokat adjon. E rendelkezés következtében épült a templom Börzsönyben is, a hol a vasárnapi istentisztelet után vásárokat is tartottak. A rendezkedés nagy munkájában sem maradt ment a támadásoktól a mai Hont vármegye területe. Boleszló (1010—1018.), a terjeszkedésre vágyó lengyelek uralkodója, Magyarországgal többször hadba keveredett és István nem mindég tudott sikerrel megmérkőzni vele, sőt Boleszló a hatalmát Pozsonytól és Trencséntől egész a Garamig terjesztette, mígnem végre, 1018 körül, sikerült István királynak kiűzni őt az országból (Pauler i. m. I. 53.), a miben a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai is segítségére voltak fejedelmüknek.

I. Péter.

István király halálával Péter lépett a trónra. Voltak azonban a főurak közül többen, a kik az Árpád-nemzetségből származó Endrének meghívását hangoztatták. Ezek közé tartozott Visk, a Hunt-Pázmán nemzetségből, kire a mai Hont vármegyében egy falu neve emlékeztet. (Hőke Lajos : i. m.) Visk ezért az életével lakolt. De Péter király csakhamar annyira népszerűtlen lett, hogy a nemzet felzúduló haragja elől menekülni kényszerült. Az új királynak — Aba Sámuelnek — III. Henrik német császárral kellett megmérkőznie, a ki 1042 szeptember havában egészen a Garamig hatolt előre, miután a magyar had nem merte feltartóztatni. Henrik császár, Péter helyett Endrének ajánlotta föl a magyar koronát ; a Vág, Garam és az Ipoly vidéke pedig csakhamar elpártolt Aba Sámueltől, a kit gőgös viselkedése miatt úgysem kedveltek. Alig hagyta el III. Henrik hazánkat, Aba Sámuel kiűzte Endrét. Az Aba Sámuel-ellenes ingerültséget felhasználva, III. Henrik harmadszor is betört az országba és azt Péternek adta ; de az 1046-ban támadt nemzeti visszahatás Pétert és híveit elsöpörte a hatalomról. A mikor Endre és Levente már az országban voltak, Péter a Garam és a Nyitra között vonta meg magát, de nem sokáig lehetett ott maradása, mert a Huntok Endréhez csatlakoztak. Péter bukásával a felbőszült nép a régi pogány vallás visszaállítását követelte, de e mozgalom az Ipoly völgyében nagyobb hullámokat nem verhetett, mert a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai, a keresztény egyház hű fiaiként minden erejükkel védelmükbe vették az egyház szolgáit.

Aba Sámuel.

I. Endre.

III. Henrik nem tudott megnyugodni az 1044. évi kudarczokban és ezért 1051-ben újból az országban termett, mialatt Bretislaus a Vág és a Duna, valamint a Garam között levő vidéket pusztította. (Knauz I. 48.). Ilyen körülmények között Endre gyengének érezte magát az uralkodásra és behívta Béla herczeget, az ország egyharmadát, vagyis a 45 vármegyéből 15-öt adván néki. E területen — melyhez a honti várszerkezet is tartozott — Béla volt az úr, a hadvezér és ő élvezte a királyi jövedelmeket is. (Pauler Gyula i. m. I. 97.). A III. Henrik felett kivívott diadalok azonban nem hozták meg a kivánt békét. Endre királynak fia született, Salamon, kinek a trónt biztosítani óhajtotta. Csakhamar viszályba keveredett Bélával, a ki a híres várkonyi jelenet után Lengyelországban keresett menedéket és onnan segélylyel visszatérvén, szembeszállott Endre hadaival, a kivívott diadal után pedig, 1060. deczember 6-án Székesfehérvárott királylyá koronáztatott. Béla rövid ideig tartó (1060—1063.) uralkodása után fiai Salamonnak ajánlották fel a koronát, míg Béla fia, Géza, a ki Salamonnal 1064 január 20-án kibékült, atyja herczegségét nyerte jutalmul. (Pauler Gy. I. 106—113.). Hont tehát ekkor ismét ugyanoly viszonyba került Magyarországhoz, mint volt I. Endre alatt. De a béke ekkor sem volt tartós. Salamon hívei viszályt támasztottak közötte és a herczegek között ; A Tiszamenti kemeji csata (1074. febr. 26.) után menekülő Géza Váczon túl találkozott a lengyel segélylyel érkező Lászlóval, a ki a honti vár zászlóalját a többi felvidéki zászlóaljakkal egybegyűjtvén, most teljes erejével Salamon ellen fordult és őt Mogyoródnál legyőzvén, Salamon koronáját többé nem nyerte vissza.

Béla herczeg.

I. Géza.

I. Géza királynak (1074—1077.) már az uralkodása kezdetén újból meg kellett küzdenie Salamonnal. 1074. május havában IV. Henrik tört be az országba, hogy Salamont visszahelyezze. Előbb Nyitráig pusztított, majd onnan a Zsitván, a Garamon és az Ipolyon át egészen Váczig nyomult, míg Géza a Csallóközben vonta meg magát a hadaival. Az elpusztított vidéken, a merre IV. Henrik átvonult, tömérdek bajjal járt a sereg eltartása, mire csakhamar lázongás ütött ki IV. Henrik táborában ; de másfelől a Gézától megvesztegetett vezérek sem mutattak kedvet a hadjárat folytatására, és így Henrik császár még szeptember havában vissza-

fordult. (Pauler : I. 130.) E sikeres hadjáratban nagy része volt László herczegnek. a későbbi Szent László királynak, kinek I. Géza király a maga herczegségét engedte át, melyhez Hont is tartozott.

Szent László. Szent László király uralkodásának utolsó évében (1095.) II. Bretislav unokatestvérei érdekeinek megvédésére Csehországba készült és akkor a mai Hont vármegyét is útba ejthette ; de mire a cseh határhoz ért, súlyos betegségbe esett és Kálmán király. július 29-én meghalt. A Szent László utódának, Kálmán királynak uralkodása alatt hazánkon átvonuló első keresztes-hadak közül Folkmár serege, a mely mintegy 12.000 emberből állott, 1096-ban komoly veszedelemmel fenyegette az Ipoly vidékét. E garázda had, mely Trencsén felől jött be, a szíves fogadtatás ellenére, pusztítva-rabolva haladt keresztül Nyitrán, rémületet keltve mindenütt. De június elején a Nyitrai vár tájékán szétverték (Pauler i. m. I. 193.) és ezzel az Ipoly vidéke is megszabadúlt a kellemetlen vendégektől. A későbbi évek során sem háborgatták e vidéket a keresztesek, mert a többi hadak többnyire a jobb parton vonultak a Szent földre.

A Kálmán és testvére, Álmos között támadt viszály következtében, 1108-ban, ismét kültámadás veszélye fenyegette az Ipoly vidékét. A Horvátország kormányától elmozdított Álmos V. Henrik császárhoz fordult segélyért, a ki a csehekkel szövetkezvén, betört hazánkba. Szvatopluk a csehekkel egész Komáromig pusztított, míg Kálmán király az Ipoly és Garam-folyók vidékén táborozott ; csatára nem került a dolog, mert Szvatopluknak haza kellett sietni, miután Kálmán szövetségese, III. Boleszló lengyel király, Csehországot támadta meg.

II. István. Kálmán utódát, II. Istvánt (1115—1131), uralkodása kezdetén az orosz háború kötötte le. A hosszas táborozás miatt elégületlen magyar urak Pázmán ivadéka, Kozma felhívására megtagadták az engedelmességet Ladomér ostrománál, mire Istvánnak haza kellett térnie. Az eredménytelen orosz hadjáratot a Velencze elleni hadműveletek követték, melyek 1123-ban, a fegyverszünet lejártával, vették kezdetüket és több sikerrel jártak. E hadjáratban a Hunt-nemből való Lampert István, a ki Szent László egyik nővérét birta nőül, fiával, Miklós ispánnal vett részt. (Pauler, I. 232.)

II. Béla. II. Istvánt a trónon Kálmán király fivérének, Álmosnak megvakított fia, II. Béla követte, kinek uralkodása kezdetén Kálmán király második házasságából született, bár kitagadott fiával, Boriszszal gyűlt meg a baja. Borisz a Poprád völgyén át betörvén az országba, az ellene vonuló II. Béla király Aradon (a mai Ung vármegyében) országgyülést tartott, melyen a király hívei mindazokat megtámadták, a kiket Béla és atyja, Álmos megvakításában való részességgel vádoltak. Ekkor esett áldazatul Lampert comes, a bozóki monostor alapítója is, a kit tulajdon testvére egy székkel úgy megütött, hogy agyveleje kilocscsant ; fiát, Miklóst pedig lefejezték. II. Béla király azon különös kegyeletnél fogva, melylyel atyja iránt viseltetett, 1138-ban befejezte a dömösi monostor építését és az ahhoz tartozó birtokokat és szogálmányokat külön oklevélbe foglalta.

II. Géza. II. Géza (1141—1161) uralkodása főleg a szász betelepülések tekintetéből érdekli közelebbről a vármegye történetét. E szász telepesek Bányán, vagyis a mai Selmeczbányán, valamint a közel eső vidéken aranyra, ezüstre és később, főleg III. Béla király uralkodása idején, rézre és ólomra is bányásztak, mely bányaművelési ágak a XIII. század elején jelentékeny jövedelmet biztosítottak a királynak.

Imre király. Imrének rövid ideig (1196—1204) tartó uralkodása alatt a királyi hatalom mindegyre sülyedt ; testvérével, Endrével való viszálykodása alatt a külháborúk, majd pedig 1202-ben a kúnok becsapása veszélyeztette az országot. A bolgárok ellen viselt hadjáratban a Hunt-nemzetségből származott Tamás tűnt ki, a ki szolgálataiért Szatmár vármegyében kapott birtokokat. (Pauler i. m. II. 25.)

II. Endre. Alig foglalta el II. Endre a trónt, megkezdődött a várjavak elprédálása, melylyel híveit jutalmazta ; ezzel a honti várszerkezet bomlása is megindúlt. Még jobban sülyedt a királyi tekintély a hivataloknak pénzért való osztogatása következtében. 1217 előtt Hunt-Pázmán Tamás fia, Sándor volt a királyi pohárnokmester, de tőle e hivatalt II. Endre elvette és Agyasz országbiró fiának, Lőrincznek adományozta ; Tamás fia, Sándor pedig kárpótlásúl 300 márkát kapott, a melyet a király a bányai (selmeczbányai) jövedelmekből utalványozott. A pápa ismételt sürgetéseire II. Endre 1217-ben végre rászánta magát, hogy a Szentföldre hadjáratot indítson. Vele ment többek között a Hunt-Pázmán nembeli Tamás fia, Sebes ispán, a király régi kedves embere, a kit a Szentföldön kiállított oklevelek

több ízben említenek; továbbá részt vett a hadjáratban a bényi ágból Huntfi Amadé is. Más hontmegyeiről, sajnos, nincsenek adataink, mert arra nézve, hogy a Palásthy-család ősei is részt vettek volna e hadjáratban, nincsenek okleveles bizonyítékaink. (Lásd Századok, 1867. évf. 125. l.) Az eredménytelen szentföldi hadjáratból visszatérő király az országot a legnagyobb zavarban találta; az 1222-ben kibocsátott »Arany Bulla« is csak némileg segített az ország zavaros viszonyain. A mikor 1228-ban a Béla trónörökös vezérlete alatt álló reform-párt került felül az udvarnál, hozzáfogtak a II. Endre király által elidegenített javak visszaszerzéséhez. Igy a Hunt-Pázmán Tamás fiaitól, Sándortól és Sebestől is elvették azokat a jószágokat, melyeket atyjuk hadi édemeiért nyert a királytól; de ezeket a birtokokat II. Endre király utóbb 1231-ben visszaadta nekik. (Wenzel, XI. 230.)

Alig foglalta el a trónt IV. Béla király, erős kezekkel ragadta meg a kormány gyeplőjét. Megkezdődött az örökségek visszakövetelése. Hontban is megjelentek a király kiküldött birái, a kik az elidegenített várjószágok visszavétele iránt intézkedtek; de Béla személyesen is meg akart győződni intézkedéseinek foganatosításáról és 1237. deczember 4-én Sághon találjuk őt (Győri Tört. és Rég. Füzetek, I. 297.), a hol egyszersmind biráskodott is. Nehány évi munka után nemcsak a királyi várjavak egy része került vissza, de a belső rend is helyreállott némileg, a midőn 1239-ben előbb a kúnok betelepítése támasztott viszályt a király és nemzet között, majd az ezt követő tatárpusztítás IV. Béla király összes eddigi alkotásait megsemmisítette. 1241. márcz. 12-én a vereczkei szoroson át betört tatárhad alig nehány nappal később már Vácz tájékán pusztított. Ekkor Hont, habár csak rövid időre, elkerülte a tatár inváziót. A gyászos emlékű mohi csata után (ápr. 11.) IV. Béla király a borsodi Bikkhegységen át Nyitra felé menekült és útba ejtette a mai Hont vármegye területét is. Vele volt Hunt-Pázmán Ivánka fia, András, a Forgáchok őse, a ki gyors paripáját a királynak adta át és Tamás testvérével visszamaradt. Andrásnak sikerült menekülnie, de Tamást a tatárok megölték. Kivüle még Kozma és Achilles testvérek estek el a Hunt-Pázmán nemzetségből. (Fejér, IV. 2. 207.— IV. 2. 388., Wenzel, II. 269.) Mialatt a tatár had zöme az Alföldet dúlta fel, azalatt az a tatár sereg, a mely Lengyelország ellen indúlt, április vége felé Trencsénbe rontott; onnan előbb a Vágmentétől a Dunáig, azután felfelé Zólyomig pusztított. Ekkor dúlták fel Korponát és Bányát (Selmeczbányát) is. A tatárok elvonulta után IV. Béla királyra nehezedett az ország helyreállításának gondja. E nagy munkában sokkal több kitartást tanúsított, mint az ország védelmében. Az elpusztult vidékeket újra benépesítette és az egyes városokat kiváltságokkal látta el. Ekkor keletkezett a régi Bánya romjaiból a mai Selmeczbánya. Uj lakókkal népesült be Korpona is, melynek kiváltságai értelmében magyar ember az ottani német lakók akarata ellenére le nem telepedhetett. IV. Béla király második honalapítási munkájában, 1244-ben, Hontba is ellátogatott, megerősítette Korpona szabadalmait, melynek kiváltságlevele a tatárdúlás alatt elveszett; 1244. nov. 16-án Sághon keltezi egyik oklevelét. (Pauler, i. m. II. 200. — Fejér, V. 1. 308.) A Hunt-Pázmánok is csakhamar kiheverték a tatárpusztítással rájuk mért csapást. Az 1244-ben kelt oklevél több tagját említi, így Kovárszeg birtokosaiként Lampert és fiait, Egyházascsalomján Feliciánt és fiait, Miklós fiait, Pázmánt és Miklóst, Szaniszló comest és fiát, Pongráczot. (Hazai Okmt. IV. 29.) A helyreállítás nagy műve még be sem fejeződött, a mikor IV. Béla király Harczias Frigyessel számolt le. Az 1246. évi hadjáratban a Hunt-Pázmán nemzetségből Achilles és Kozma vettek részt; ez érdemeikért pedig Szakolczát és Bazint nyerték a királytól. 1255 augusztus közepén az ország tanácsára három vármegyének, Gömörnek, Hontnak és Nógrádnak gyűlést hirdetett Béla király Váczra, hogy az ország rendjét ismét helyreállítsa és kinek-kinek visszaadja a magáét, az elfoglalt birtokokért és az okozott sérelmekért pedig elégtételt szolgáltasson. (Pauler, II. 226.) Ekkor már elnézőbb volt a várjavak visszakövetelése tekintetében is, sőt a közötte és fia, István ifjabb király között kitört polgárháború alatt (1262—1267) bőkezűen osztogatta már a várbirtokokat. Ezekből kijutott az egyháziaknak is; így László honti főesperes 1263-ban Gyürki falut nyerte a királytól (Knauz, I. 491.).

IV. Béla.

A tatárjárás.

A mikor 1266 elején az atya és fia között helyreállott a béke, István ifjabb király gazdagon jutalmazta azokat, a kik a megpróbáltatás napjaiban mellette híven kitartottak; 1266. június 23-án Badinban kelt oklevelével Kemenczét András comesnek adta. (Knauz, 1. m. I. 536. 699.)

V. István. Béla király halála után a trónt V. István foglalta el (1270.), kinek rövid ideig tartó uralkodása alatt a cseh háború foglalkoztatta az országot. II. Otakár 1271 tavaszán átkelvén a Moraván, Pozsony elfoglalása után egészen a Garamig pusztított; ez alkalommal a vármegye megmenekült a további dúlásoktól, mert a csehek csakhamar visszafordultak s a háború szintere a Duna jobbpartjára került. Negyedik László trónra léptével (1272.) Otakár negyedízben kezdett háborút, de az új kormány, melynek élén Lóránt nádor és Joakhim tárnokmester állottak, és a mely a kiskorú László nevében az ország sorsát intézte, 1273. tavaszán az egyes osztrák főuraktól meglepett és elfoglalt Győr ellen fordult, melyet június közepén vissza is szerzett. Győr ostromában részt vett Márton fia Miklós, a Bory-család őse, a ki sebet is kapott.

Az Otakár-ellenes harcz már július elején kezdődött. Az első összecsapásoknál a Hunt-Pázmán nembeli Achilles fia Tamás, a ki IV. Béla király idejében Frigyessel harczolt, tüntette ki magát. (Pauler II. 312.)

Az 1273. évi hadjárat azonban lényeges változást idézett elő a főhatalom birtokosai között. A mikor 1275-ben Ráthold (Rátót) Loránt lett ismét nádorrá, elődei Majs, a ki még a királyné mellett a tárnokmesteri méltóságot is elvesztette, nem akart a változásba megnyugodni és az 1275. év nyarán híveivel együtt támadásra készült a király ellen, a miben csak a vitéz Márton fia Miklós, a Bory-család őse akadályozta meg.

Még ez év őszén megbukott a Joakim pártja és helyét legádázabb ellenségei, a Csákok foglalták el, a kikhez a Hunt-Pázmán nembeli Achilles fia Tamás a későbbi szlavon bán is tartozott. Ez a helyzet azonban nem volt tartós, mert 1276-ban ismét a Henrikfiak és Joakim kerekedett felül s az utóbbi Achilles fia Tamást is kibuktatta a hivatalból. (Pauler : II. 342.) 1277-ben azonban a Henrikfiak összes méltóságaikat elvesztették, mire újból kitört a polgárháború. Csak 1278. nyarán sikerült a kibékülés, a mikor Csák Mátyus lett az ország nádora, a ki új méltóságában az Otakár elleni hadjárat alkalmával szerepelt első ízben. A csehek elleni hadjáratban, melylyel Habsburgi Rudolf a hatalmát megalapította, a honti várjobbágyok is részt vettek, köztük Palásti Guze fiai, Álmos és Fábián, a kiket utóbb a király a hadjáratban szerzett érdemeikért 1281-ben megnemesített, továbbá Rakonczai Miklós comes, Fülöp és Jakab, valamint Benke fiai, a kik utóbb Rakoncza falut nyerték adományul. (Hont várm. Oklt. 13. és 20. okl.) A dürnkruti

IV. (Kún) László. diadal azonban nem hozta meg a belbékét. A IV. László király zavarteljes kormánya alatt elhatalmasodott főurak a polgárháború alatt a gyakori kormányváltozás következtében támadt zavarokat felhasználván, egyre-másra dúlták, rabolták a gyengébbeket. Már 1278-ban jelentették a királynak, hogy a Hunt-Pázmán Kázmérfiak elpusztítottak egy falut, Hunt fia Demeter comes (1275—78.) főispánsága alatt pedig annak egyik rokona, Palásti Jób, a Simonyiak jószágait (Kér, Nagy- és Kis-Kereskény, Varsány) pusztította. (Századok 1867. 129.) Noha Demeter főispán főrészes volt ezekben a pusztításokban, mégsem érte baj, nemcsak azért, mert Palást közelében emelkedő vára, melyről egy 1283-ben kelt oklevél emlékezik meg, biztos védelmet nyujtott néki, (Wenzel IV. 248.) hanem azért is, mert mindenkor meg tudta őrizni a király kegyét. IV. László király 1284-ben kelt oklevele, melylyel Hont helységet adja Demeternek, magasztaló szavakkal emlékezik meg hűségéről, melylyel iránta gyermekkora óta viseltetett. (Századok 1869. 627.) A belzavarok közepett, 1285. elején, újabb tatárbetörés híre is rémítette a lakosokat. Hontból is többen fegyverkeztek a tatárok ellen, így a Rakonczai nemesek, a kik már az Otakár ellenes hadjáratban is érdemeket szereztek.

László király feslett életmódja mindegyre növelte az elégületlenséget. 1287-ben az elégületlen főurak, többek között a Barsa nembeli Tamásfiak és a Héder nembeli Henrikfiak, ismét kitűzték a lázadás zászlóját ; László király híveivel márczius havában a Zsitva folyónál foglalt állást, de megveretvén, onnan Korponára, majd Liptóba húzódott. Május 18-án azonban már a Csepelszigetről hirdetett kegyelmet a felkelőknek. A Zsitva mellett vívott ütközetben ismét ott találjuk a király oldala mellett a Rakonczai nemeseket ; egyik rokonuk Budafia Pósa az életét is ott veszítette. (Pauler i. m. II. 394. Kubinyi Ferencz Hontvm. Oklt.)

E zavarteljes időkben Hont vármegye lakosai sem voltak mentek a támadásoktól. Forró Péter, Mikó zólyomi ispán fia, a Balassa család egyik őse, felhasználván a belzavarokat, váraiból, Kékkőről és a gyarmati toronyerődből ki-kitörvén, pusztította a vármegyét, sőt rokonainak jószágait is magához ragadta.

De a Hunt-Pázmán nemzetség sarjai sem maradtak tétlenek. Hunt-Pázmán Tamás a Ladomér esztergomi érsek birtokait pusztította és ezért 1287-ben Gyürki helységet volt kénytelen az érseknek kárpótlásul átengedni. Hunt fia Benedek az érsek vadkerti jószágát perzselte fel, majd a dézsmát is lefoglalta ; 1291-ben azon ban halálos ágyán megbánván bűneit, végrendeletileg Nevelen nevű birtokát az érseknek, esztergomi házát pedig a sághi monostornak hagyományozta.

Valamennyin túltett azonban Hunt-Pázmán Kázmér fia Lampert, a ki apósának, Forró Péternek, halála után annak kékkői és gyarmati várait foglalta el és Forró Péter martalócz hadával hosszabb ideig rettegésben tartotta Hont vármegyét. Hasztalan fosztotta meg őt a király a rábizott birtokoktól és hiába ajándékozta azokat Demeternek, a Balassák ősének, a királyi adománynak egykönnyen nem lehetett érvényt szerezni. Demeter végül is rendes ostrom alá vette a gyarmati toronyerődöt, mely azonban az oklevelek szerint, csak nagy vérontás és emberáldozatok árán került a hatalmába.

A győzők a félelmetes ellenféllel szemben még ekkor sem mertek erélyesebben fellépni, hanem inkább egyezséget kötöttek vele. Ennek az 1290-ben kötött egyezségnek értelmében Lampert neje is részes lett a Forró Péter özvegyének átadott hidvégi favárban. (Századok 1867. 132.)

Alig egyezett meg Lampert a Balassákkal, rávetette magát az ipolysághi monostorra, azt felgyujtotta, a lakosokat legyilkolta és a monostor vagyonát elrabolta. (Fejér, VI. I. 217.) E merényletért azonban már felelősségre vonták, mire kárpótlásul egyezségileg 1292-ben Olvár birtokát kötötte le.

Az országos zavarban László királyt is elérte a végzete : kedvelt kunjai Kőrösszegen meggyilkolták. Halálának hírére a nemzet jobbjai az utolsó Árpádivadék, III. Endre király köré sorakoztak. Az 1290. augusztus végén tartott óbudai ország- III. Endre. gyűlésen a Hunt-Pázmán nembeli János, kalocsai érsek vitte a főszerepet.

III. Endrének elsősorban Albert osztrák herczeggel kellett megmérkőznie, a ki a határszéli várakat elfoglalta és azokat vonakodott visszaadni. 1291. június végén gyűlt egybe a sereg, melyben a honti várjobbágyok közül részt vett Palásti Ivánka fia Jób is, a kit a király a hadjárat alatt szerzett érdemeiért 1300-ban megnemesített. (Kubinyi Fer. H. Oklt.) A hainburgi békekötés után a főhivatalokban is lényeges változás állott be. A királyi tanácsban feltünik Miklós fia Demeter, a Balassák egyik őse, a ki nagybátyjának, Forró Péternek garázda vejét, Lampert urat megfékezte és ezzel Hontban is helyreállította némileg a rendet.

A békét azonban hamarosan ismét általános fejetlenség váltotta fel. A mikor 1292 őszén III. Endre király a Héder nembeli Iván fogságába került, az egész országban kitört a zavar. A Duna balpartján Csák Máté kezdett garázdálkodni, mitől a Hunt-Pázmánok vérszemet kapván, az esztergomi érsek birtokaira vetették magukat. Pásztói István fiai, László, János és Miklós, miként ezt Marczellus országbíró 1293. évi ítéletleveléből tudjuk, az érsek jobbágyait Pásztóról elűzték és a barmokat lefoglalták. Az érsek parancsára három ízben, úgymint Hidvég, Ságh és Egeg piaczain nyilvános hirdetés útján, megidézték őket és minthogy nem jelentek meg, az országbiró Kemencze birtokuk elvesztésére itélte őket. (Fejér, VI. 1. 270.) Kozma fiai István, Lampert és László azonban túltettek rokonaikon is. A Ladomér esztergomi érsek panaszára megtartott vizsgálat, a pusztulás szomorú képét tárja elénk. Márton országbíró 1295. évi levele (Fejér, VI. 1. 383.) részletesen felsorolja a Kozmafiak garázdálkodásait. Igy Lampert az érsek Berzencze nevű helységét elpusztítván, ott száz márka kárt okozott, Perbetén a jobbágyoktól 18 barmot és lovat rabolt, Ölveden 34 ökröt foglalt le. Szetéről 40 faházat vittek el a Kozmafiak és ott okozott pusztításukat 150 márkára becsülték. Majd István, testvérével szövetkezvén, Füzesgyarmaton húsz marhát és ugyanannyi más barmot rabolt. Bajta helységből László, Lampert és István negyven ökröt és húsz barmot, Berényben pedig Csák Máté mester szolgáival 31 lovat és 60 barmot raboltak el. E mellett még megtámadták a Budára, valószinüleg a pünkösdi vásárra menő embereket és ez alkalommal tíz szekeret fosztottak ki. Ezalatt Ugron szolgáival Kemenczén és Szalka helységekben pusztított. Ha hozzá vesszük, hogy ebben az időben a maróthi, kőkeszi, hébeczi és ipolykeszi nemesek között is örökös villongások voltak, melyek szintén a lakosok legyilkolásával folytak le ; továbbá, hogy Palásti Ivánka fia Jób a Simon négy fiának (a Simonyi család varsányi ága őseinek) birtokait (Kér, Nagy- és Kis-Kereskény, Varsány) pusztította : bízvást elmondhatjuk, hogy az ököljog uralkodott egész Hont vármegyében. (Századok. 1867. 119.)

Ladomér esztergomi érsek, a kinek birtokai leginkább ki voltak téve a pusztításnak, leginkább ragaszkodott III. Endre királyhoz. Az ő iránta tanúsított tisztelete jeléül, 1297. január 27-én új oltárt alapított az esztergomi kápolnában és arra Nagymaros dézsmáját rendelte fordítani. Ladomér érseknek 1298-ban bekövetkezett halálával, III. Endre sokkal gyengébbnek bizonyult, semhogy a pártütőkkel leszámolhatott volna.

Az 1298. évi pesti országgyűlés után a vármegyékben is megindult a hatalmaskodók nyomozása. (Pauler i. m. II. 459.) Lampert comes, a honti rablólovagok egyik legrettegettebb alakja, már 1297-ben magába szállt és a sághi monostor felgyujtásáért kárpótlást ajánlott fel. Példáját követték testvérei is, a kik 1298-ban hódoltak meg a királynak. A Csákok, a kikre a Divék nemzetségből származó Iroszló és Barczellus tűzzel-vassal támadtak, egy időre abba hagyták garázdálkodásaikat.

Ekként rövid időre helyreállt Hontban a nyugalom. Az ország déli részén azonban az elégületlenektől támogatott trónkövetelő Anjouk kezdtek mind fenyegetőbben fellépni.

III. Endre királynak 1301. január 14-én bekövetkezett váratlan halála uj fordulatot adott az eseményeknek. Az Árpádok kihaltától az Anjouk uralmának megszilárdulásáig terjedő másfél évtizeden át Csák Máté hatalmaskodott. Csák Mátéval 1293-ban találkozunk első izben, a ki akkor királyi lovászmester és pozsonyi ispán volt. 1296-ban már a nádori méltóságban találjuk őt, de a Divék nemzetség ellen elkövetett hatalmaskodásai miatt attól megfosztatott. 1300-ban ugyan személyesen megjelent a királyi udvarban, sőt az általa elfoglalt jószágok közül nehányat át is adott a Divék nemzetségnek ; méltóságát azonban nem nyerte vissza.

III. Endre halálával az ország két pártra szakadt. Demeter, zólyomi főispán, kinek családi összeköttetései révén is jelentékeny befolyása volt Hont vármegyében, a cseh párthoz tartozott ; míg Csák Máté eleinte inkább az Anjou párthoz hajlott. (Pór Antal: Trencsényi Csák Máté. Magyar Tört. Életrajzok. 43.) Az alkudozások közepett, a melyekben főszerepe a pénznek volt, Csák Máté az ifjabb Venczel király pártjára állott. Ez az utóbbi körülmény jelentékeny hatással volt Hont vármegye magatartására is. Az interregnum alatt Csák Máté az egész felvidéket hatalmába kerítette ; Venczel király pedig, hogy a mindegyre jobban elhatalmasodó főurat magának megnyerje, 1302. márczius 1-én kelt oklevelével nem csupán Trencsént és Bajmóczot adta neki, hanem az akármi úton-módon szerzett birtokaiban is megerősítette. Igy kerülhetett a birtokába Drégely vára is, mely akkoriban a vármegye egyik leginkább számbavehető erőssége volt. A vármegye nemzetségei közül a Hunt-Pázmánok bényi ágának sarjai voltak összeköttetésben a Csákokkal. 1299-ben azonban a király hívei lettek s Csák Máté ellen fordultak ; de 1301-ben Csák Máté megtörte erejüket, elfoglalta drégelyi várukat és igy egyidőre letűntek a szereplés teréről. A Palásthyak ősei, a kiket különben rokoni kötelék is fűzött a Csákokhoz, még inkább lekötelezettjeik voltak, mert Palást egy része a Csákoké volt. A Pécz nemzetség tagjait is Csák Máté szolgálatában találjuk. Csák Máté azonban, daczára az 1302. évben kapott adománylevélnek, tétlenül nézte a Venczel és Róbert Károly közötti küzdelmet. Venczel uralkodása csakhamar véget ért, mert a fiát féltő apa, Venczel cseh király, 1304 nyarán fiát visszavitte Csehországba.

Venczel király és Róbert Károly.

Venczel távozásával ugyan az Anjou-párt reményei erősbödtek, az ország egy része azonban a bajor Ottót hívta meg a trónra. Csák Máté nem volt az Ottó híve és azt az időt, a mig a főurak közös elhatározással mindennemű cselekvéstől tartózkodtak, (1307. ápr. 24.) ő arra használta fel, hogy ellenfeleivel leszámoljon. Ezek közé tartozott Miklós fia, Demeter, zólyomi és pozsonyi főispán, a Balassák őse, továbbá Domonkos fia, Dancs, az előbbinek barátja és rokona. (Századok. 1876. 117.) Ezek várait Csák Máté elfoglalta ; segítőtársa volt ebben Bogár fia, Márton, a ki a Pécz nembeli Ivánka fia, László drégelyi várnagygyal együtt a hatalmas kényúrnak valóságos helytartója lett Hontban. Egyedül Tamás mester esztergomi érsek nem csüggedt ; 1306-ban hatalmas szónoklatainak hatása alatt, tekintélyes sereg gyült egybe Esztergom visszavételére, hova Csák Máté is elküldötte Bogár fia Mártont, valószinüleg a Németujváriak iránti gyűlölettől ösztönöztetve. Az ezt követő udvardi tartományi zsinat, majd Gentilis bibornok bejövetele jelentékenyen előmozdították Róbert Károly ügyét. Gentilis bibornok arra törekedett, hogy Csák Mátét a Károly király hivéül megnyerje ; ezért Visegrád mellett a kékesi pálos kolostorban, 1308. november 10-én találkozott Csák Mátéval, a kit ez

alkalommal Sághi Vörös Bede, a Lévai Cseh család őse, akkor még egyszerü köznemes és Zách Feliczián is elkisérték. Sághi Vörös Bede már előbb is érintkezett Tamás esztergomi érsekkel, a kinek pénzt és lovakat adott kölcsön.

Csák Máté azonban nem tett eleget a kékesi egyezmény feltételeinek ; a koronázás ünnepére nem jelent meg és tovább folytatta rablókalandjait. Gentilis bibornok hasztalan igyekezett őt jobb útra téríteni és végűl is 1311 július 6-án Pozsonyban egyházi átok alá vetette. Csák Máté haragja az egyházi átok kihirdetése után az esztergomi érsek és általában a papság ellen irányult. Mialatt ő maga a nyitrai püspököt támadta meg, azalatt hivei az esztergomi érsekség birtokait dúlták fel. Maga Sághi Vörös Bede, az esztergomi érsek személyes ismerőse, Gyarmat, Szent-György, Szodó, Keménd és Sarló helységek elpusztítása után Keszi és Ságh helységeket prédálta fel. A Csák nembeli Móricz bán fia, Mihály és András Bulcsu (Bucs), Szegi és Kurt helységekben pusztítottak ; az utóbbi két helységben nemcsak a jobbágyságot fosztották ki, hanem a papi tizedet is behajtották. A Rosd nembeli Bajoni Mikucsa (Mikócza) Tild helységet, Varjas János fia Tamás és Mócs fiai Páldot, Kis-Gyarmatot, Ibor fia, István pedig Börzsönyt, Lelédet és Bajtát pusztították el. Leléden egy ember sem maradt, mert a kit le nem vágtak, az megfutamodott onnan. Börzsönyben az érsek ezüstbányái is a Csák Máté hiveinek hatalmába kerültek. Renold testvére, Péter. Szalkát (Ipoly-Szalka), Szetét és Berneczét, Elefánti Mátyás pedig Húgyag helységet pusztította el. 1311 nyarán a Garam és az Ipoly között egyetlen falu sem maradt sarczolatlanul.

A rozgonyi ütközet (1312. jun. 15.) megsemmisítette Csák Máté szövetségeseinek, az Amadéfiaknak hatalmát ; de Csák Máté erejét még nem törte meg. Hollókő eleste után, melyet Szécsényi Tamásra bízott, a király Hontba jött, hogy a hűtlen Csák nembeli János várát, Visket ostrom alá vegye ; de úgy látszik nem sok sikerrel, mert mindössze arról van tudomásunk, hogy Micsk a Csák Máté egy vitézét elfogta. (Fejér : VIII. 2. 470.) Hontban ekkor a királyi seregnek még nem volt maradása. Csák János ravasz, számító és veszedelmes ellenfél volt, a ki be tudta magát hizelegni a királynál, sőt az országbírói méltóságot is elnyerte, a mit arra használt fel, hogy Károly király élete ellen törjön ; a mikor pedig ez a terve nem sikerült, titokban Mátéhoz menekült. (Millenn. Tört. : III. 53.) A honti köznemesség is ekkor még inkább Csák Mátéhoz szított és a királyi sereg valósággal ellenséges földön érezte magát. Ez a helyzet azonban nehány év alatt megváltozott. Szécsényi Tamás 1316-ban visszafoglalta Visegrádot, majd 1317 november 3-án Komárom is bevétetvén, Hont vármegye felszabadult a Csák Máté igája alól. 1317-ben már az ú. n. Mátyusföld a Garamnál kezdődött, melynek mintegy előőrse volt Léva vára ; ennek parancsnoka Sághi Vörös Bede volt, kinek Hontban is nagykiterjedésű birtokai voltak. Az 1317-én Borsa Tamás fia, Kopasz lázadása alkalmával a Hont felől jövő támadásokra Szécsényi Tamás őrködött, kinek hada a nógrádi várakban harczrakészen állott. Károly uralma megszilárdulásának jele már, hogy 1317-től kezdve, a király hívei a Garam, sőt a Zsitva folyók mentén kapnak birtokokat adományul. (Anjouk. Okmt. I. 480.)

A Hunt-Pázmán nembeli Turi Miklós és unokatestvére, Jánoki Tamás, visszakapták a királytól a jánoki uradalmat, melyet Aba Amádé nádor és fiai tőlük elfoglaltak. Turi Miklós és apósa, Szügyi Lotho András, az ősi nemzetségi javakat azonban a maguk számára igyekeztek biztositani, mi ellen Jánoki Tamás 1318-ban hasztalan tiltakozott. (Kubinyi Fer. : Honti Oklt. 65.) Sőt, a mikor a király Tamás és Miklós között 1321-ben perdöntő bajvívást rendelt el, Tamás állítása szerint az ő bajnoka győzött ugyan, a király mégis oly erőszakosan pártolta Miklóst, vagyis inkább az apósát, Szügyi Andrást, hogy a bírák a győzelmet és azzal együtt a jánoki uradalmat Turi Miklósnak és apósának itélték oda. Csak Károly király halála után kezdhették meg újból a pert a Jánoki Tamás fiai Szügyi András fiai ellen, a kik időközben beültek a Hunt-Pázmán nemzettségi javakba és 1344-ben kénytelenek voltak az uradalom egy részét visszaadni a Tamásfiaknak. A Csák Máté ellenes harcz azonban még 1318-ban sem szűnt meg ; csak az 1321 márczius 18-án bekövetkezett halálával hódoltak meg hívei, így Haszló fia Gyula comes, a Tapolcsányi család őse is, a ki feladván Léva várát a királynak, ezért a bakabányai ezüstbányákat nyerte jutalmul. (Pór Antal : Trencsényi Csák Máté. Magy. Tört. Életrajzok. Botka Tivadar : Trencsényi Csák Máté és kortársai. Értek. A Tört. III. kötet.)

Tamás mester esztergomi érsek nem érte meg Csák Máté halálát, mert mintegy két hóval előtte elhalálozott. Utódára, Boleszló herczegre, hárult a nehéz feladat, hogy a közel három évtizeden át tartó belzavarok után az egyházi ügyeket és az egyház birtokviszonyait Hontban is rendezze. Boleszló érsek, főleg kegyességvéel igyekezett a viszályt megszüntetni; így tett Nagymaroson is, melynek idegen vendégei megtagadták a tizedfizetést. Sokat tett a belháborúk alatt elpusztított érseki birtokokért, így Tild helység neki köszönhette a helyreállíttatását, pedig ebben a faluban az érsek kárát, melyet Rosd nb. Mikócza okozott, 150 márkára becsülték. (Pór Antal: Boleszló Herczeg Eszterg. Érs.)

Noha Csák Máté halálával a belháborúk véget értek, Palásti Kopai, a ki Csák Máté iskolájában nőtt fel, tovább folytatta garázdálkodásait. 1323-ban rokonának, Palásti Brizó unokájának, Fülöpnek, vezekényi házára tört, de második támadása alkalmával szolgáját Palásti János, Fülöp testvére leterítette. (Palásthy Pál i. m. I. XXXIV.) Palásti Kopai, a ki Zách (Záh) Felicián idősebb leányát bírta nőül, szomorú véget ért.

Csák Máté halála után apósával együtt ő is meghódolt a királynak és szabad bemenetet nyert az udvarhoz. Zách Feliciánnak 1330 április 17-én a királyi család ellen elkövetett merényletében azonban őt is részesnek találták és Bató (Pató), Péter és Lambert nevű testvéreivel együtt bitófára került, nejének, Sebe asszonynak pedig Becsei Imre fejét vétette. Ártatlan gyermekeiket sikerült a János lovagoknak megmenteniök és tengeri szigetre vitték őket, hogy soha többé ne lássák hazájukat. (Millenn. Tört. III. 79. — Századok, 1887. 210—216.) Malonya birtokát pedig utóbb 1347-ben Nagy Lajos király Kistapolcsányi Miklósnak, az András herczeg nevelőjének adta, a ki Zách Felicián merénylete alkalmával a karjával fogta fel az ifjú herczegre mért csapásokat.

A mikor pedig Róbert Károly másodszülött fiát, Endre herczeget nápolyi Jankával eljegyezte és András trónörökösként Nápolyban maradt, egykori nevelőjét, Kistapolcsányi Miklóst rendelte melléje, a ki még 1342-ben is mellette volt.

Nagy Lajos. Alig húnyta be szemeit Róbert Károly király, panaszos hírek érkeztek Nápolyból. Endre királyfi levelei következtében Nagy Lajos király Erzsébet anyakirálynét küldte Nápolyba, kinek kiséretéhez a többiek között Sághi Bede, ekkor már hrussói várnagy is tartozott. Alig tért vissza azonban Erzsébet az országba, ismét megindult az ármány Endre királyfi ellen, melynek 1345-ben áldozatúl is esett. Nagy Lajos királyt ekkor a Velencze ellenes háború tartotta lekötve; a mikor ez év nyarán Horvátországból visszatért Visegrádra, gyakran rándult át Damásdra, a hol vadászkastélya volt és az uralkodás fáradalmait a márianosztrai és a damásdi vadászterületeken pihente ki. (Zichy Okmt. II. 182—183.) A Velenczével létrejött fegyverszünet megkötése után, Endre halálát megboszúlandó, Lajos király is útra kelt Olaszországba. Az előhad Geletfi Miklós nádor vezérlete alatt Mindszentek napja táján (1347. november 1.) indúlt el; Lajos király mintegy tiz nappal később követte. Kiséretében voltak a Pécz nembeli Aladár fia Miklós, drégelyi várnagy és Hont vármegye volt főispánja, továbbá a vármegyében is birtokos Kathyz nembeli Szécsényi Tamás fia Konya Miklós, a ki Corato várának parancsnoka lett, mely vár azután árulás utján Tarenti Lajos birtokába jutván, Konya Miklós csak ügyességének köszönhette, hogy az olaszok bosszújának áldozatúl nem esett. (Millenn. Tört. III. 204.) 1350 április 18-án Lajos király másod izben vezetett hadat Nápolyba. Ez alkalommal vele mentek Gelet fia Miklós nádor két fiával, Jánossal és Domonkossal, Hont vármegye akkori főispánjával, továbbá Szécsényi Tamás fia Kónya, azután Maroucsuk, Hont vármegyének két izben főispánja, a ki Contarzó várának bevételénél tünt ki, mely vár Sanseverinói Róbert vezérlete alatt egyedül állott ellent a diadalmasan közelgő magyar seregnek. (Pór Antal: Nagy Lajos. Magy. Tört. Életr. I. 228.) Végül a vármegyében birtokos Becsei Vesszős mester, a ki Turóczi krónikája szerint a tarenti herczeget leszúrta.

Lajos király az 1350. év vége felé ismét hazatérvén, a következő évben (1351) az egyesült magyar-lengyel sereggel a lithvánok ellen fordult. Maroucsuk honti főispán ebben, valamint az 1352. évi hadjáratban is hű kisérője volt; ez utóbbi alkalommal azon negyven vitéz közé tartozott, a kik őt a hadjáratból visszakisérték. A lithvániai hadjáratot követte a velenczei, melynek folyama alatt a megrettent velenczei köztársaság 1358-ban békét kért. Geletfi Miklós nádor fia Domonkos drégelyi várnagy és honti főispánnak ez alkalommal a békekötésnél is nevezetes

Báthory István.
(Eredetije az Orsz. Képtárban.)

Báthory István czímere.

szerep jutott; egyik eskü-társa volt a királynak, a ki a békét esküjével pecsételte meg.

A mint a háborús időket békés évek váltották fel, Nagy Lajos király is huzamosabb ideig tartózkodott Visegrádon, innen gyakrabban átrándult Damásdra, vadászni; de évek multával már inkább a tőle 1352-ben alapított mária-nosztrai pálos-monostort kereste fel, melynek falai között gyakran időzött, hogy az uralkodás gondjait és fáradalmait kedvencz szerzetesei tudományos körében töltse el. (Pór A. i. m. II. 552—598.) Hontban való gyakori tartózkodásához számos adomány és kiváltság fűződik. A Hébeczi család kihaltával, Szud helység $^3/_4$ részét, 1366-ban, udvari orvosának, László mester kalocsai érseknek adományozta. (Századok 1869. 635.) A szitnyai erdőket 1368-ban kelt rendeletével Selmeczbánya és Prencsfalu között osztotta fel. 1372 szeptember 11-én, valószinüleg Visegrádról Zólyomba való utaztában, Szalatnyán állított ki egy oklevelet. (Kubinyi Hont. Oklt. 150 okl.) A mikor egy alkalommal Mária-Nosztrán a pálosoknál tartózkodott, megigérte a szerzeteseknek, hogy a velenczei háború kedvező befejezése esetén megszerzi remete Szent Pál ereklyéit. Lukács nevű pálos szerzetes biztosította a királyt Isten segítségéről és ennek jeléül a szerzetes egy hársfa-csemetét ültetett, a melyet sokáig Lajos fájának neveztek. Az 1381-ben kötött béke értelmében Velencze csakugyan átadta Szent Pál ereklyéit, nagy örömet szerezvén ezzel a királynak, a ki abban az időben mindinkább kereste a hit vigasztalásait. (Millenn. Tört. III. 329.)

A Nagy Lajos király halálát követő belzavarok közepett Hont vármegye csak tétlen szemlélője volt az eseményeknek. Tudjük a történelemből, hogy a nőuralom ellen elégületlenség támadt, mely II. Károlyt ültette a trónra, kinek emlékét a Dalmadi Gergely részére 1386-ban január 13-án kiállított adománylevél (Honti Oklt. 176.) őrzi a vármegyében. A II. Károly meggyilkoltatásának hírére kitört délvidéki lázadás lecsendesítésére megjelent királynőket 1386. nyarán a lázadók elfogták; Mária királynő csak a következő évben (1387) szabadult ki a fogságból, és az eléje jövő Zsigmonddal, a kit időközben párthívei királylyá választottak, Zágrábban találkozott és a külső viszonyok kényszerítő hatalma alatt férjévé és uralkodótársává fogadta őt. Mária és Erzsébet. Zsigmond.

Zsigmond uralkodása kezdetén bőkezü adományokkal igyekezett magának híveket szerezni. 1389-ben a Hunt-Pázmán nembeli Vajdai Demeter veszprémi püspöknek és unokaöccseinek adományozta Hunt-Pázmán ifj. Ders és Demeter összes birtokait, a kik ekként ismét jelentékeny birtokosokká lettek a vármegyében, habár a nemzetség régi hatalmát visszaszerezni nem tudták. A szerencsétlen kimenetelű nikápolyi hadjárat, valamint Zsigmond király önkényes eljárása azonban mindegyre fokozták az elégületlenséget. Az ellenzék élére az országnagyok maguk állottak. A mikor 1401 április 28-án Zsigmondot elfogták, az ország kormánya egy e czélból alakult tanács kezébe került, melyben a Hont vármegyebeli birtokos Szécsényi Frank országbíró is helyet foglalt. Zsigmond azonban, párthíveinek közbenjárására, csakhamar kiszabadult a fogságból. Az a párt, a mely Nápolyi Lászlót óhajtotta a magyar trónra, mindegyre háborgott; László fellépése azonban kudarczczal végződött. Zsigmond király hívei könnyű szerrel fojtották el 1403. nyarán az egész felkelést; Szántói Laczkfi Jakab és Dávid, a kik Komárom várát megszállták, a felkelés tovább terjedését megakadályozták, és így (Millenn. Tört. III. 460.) László híveivel Dalmácziába szorult. Mialatt Kanizsai János esztergomi érsek Zárában volt, Zsigmond hívei bevették Esztergomot és a prímás birtokait elpusztították. A nápolyi László-féle felkelés leveretése után Zsigmond egész hadseregével Tvartkó boszniai király ellen fordult. A sikeres boszniai hadjárat emlékére alapította 1408 deczember 12-én kelt oklevelével a Sárkány-rendet, melynek első lovagjai között a vármegyében birtokos Szécsényi Simon főajtónálló és Lévai Cseh Péter fölovászmester is szerepelnek, utóbb megkapta e rendet Gyarmati Balázsfi (Balassa) Miklós fia László, a vármegye főispánja is (1409.). Mialatt Zsigmond király a konstanzi zsinaton volt, azalatt (1416-ban) török martalóczok törtek be az ország déli vidékére, mely alkalommal többen rabságba estek. A rabságba jutott főurak kiváltása érdekében, Garai János kezdeményezésére, Lévai Cseh Pétert küldték a törökökkel való megalkuvásra Lazarovics István rácz despotához. (Millenn. Tört. III. 531.)

Még a konstanzi zsinat folyama alatt a Husz János elégetése miatt elkeseredett csehek megkezdték 1424-ben támadásaikat hazánk éjszaknyugati részei ellen és A husziták.

ettől kezdve közel egy félszázadon át rettegésben tartották Hont vármegyét is. Az első nagyobb huszita becsapás (1428) inkább csak a Vág völgyére szorítkozott, 1431 nyarán azonban Ziska árvái egész Léva vidékéig hatoltak és a bányavárosokat fenyegették. Megfékezésükre Borbála királyné, a ki a távollevő Zsigmond helyett az ország kormányát vitte, Rozgonyi Miklóst és Berzeviczi Pohárnok Istvánt küldte, a kik elől a tabiriták a morva határra vonultak vissza. (Millenn. Tört. III. 576.) 1432-ben a huszita rablócsapatok Körmöczbányát fogták ostrom alá és habár bevenni nem tudták, a környéken megfészkelték magukat. (Bars várm. monogr. 111. lap.) Ettől kezdve Selmeczbánya város állandóan ki volt téve a husziták támadásainak, mígnem Lévai Cseh Péter és Tibor vajda 1434 nyarán megtisztították a felvidéket a huszitáktól.

Zsigmond királyt élete végszakában nejének fondorlatai nyugtalanították. Zsigmond bőkezűen gondoskodott nejéről; nemcsak az úgynevezett alsómagyarországi bányavárosok bányáit adományozta neki, de ezenfelül még egyéb jószágokkal is kárpótolta. Igy többek között Borbála királynő birta a csalomjai uradalmat, melyhez Nógrádból három falu tartozott. (Teleki: Hunyadiak kora. X. 47.) Mindazonáltal a királyné, valamint rokonai hálátlanok voltak Zsigmond iránt, kinek közeli halálára számítva, a husziták főembereivel szövetkeztek, megigérve azoknak a közreműködésüket, hogy a cseh korona Zsigmond halála után Ulászló
I. Albert. lengyel királyra szálljon. Zsigmond utóda, Albert király, a ki anyósát botrányos élete miatt amúgy sem kedvelte, Borbála fondorlatairól tudomást szerzett és 1439 június 11-én az országgyülés hozzájárulásával elvette tőle Csalomját, mivel annak további birtokára a hon ellenségeivel való szövetkezése miatt érdemtelenné vált. Ezt a birtokot nejének, Erzsébet királynőnek adományozta. (Teleki: Hunyadiak kora X. 47.) Ugyanígy kerültek az alsómagyarországi bányavárosok is Erzsébet birtokába; ez azonban a következő években véres belháború szülőoka lett.

Murád szultán fenyegető magatartására az országgyűlés általános felkelést hirdetett. A titelrévi táborban ott találjuk a vármegyei urak közül Lévai Cseh Pétert, továbbá Sághi Balázst és Gyarmathi Vajdafi Miklóst. (Teleki: i. m. X.). Az eredménytelen hadjáratból Albert király már magával hozta a betegséget, mely Neszmélyen véget vetett életének.

Albert király halálával a nemzet megoszlott Albert utószülött fia, László és
Ulászló. Ulászló, az ujonnan választott király között. E megoszlás jelei csakhamar mutatkoztak Hontvármegyében is. Erzsébet özvegy királyné, hogy a bányavárosokat a maga számára biztosítsa, Brandeisi Giskra János cseh huszita vezért behívta az országba és Zólyom várát adta neki. Ziska fellépését csakhamar általános pusztítás követte a vármegyében. Míg 1440-ben Ulászló hívei, Lévai Cseh László és a Rozgonyiak, Bakabányát szorongatták, 1441-ben Korponát vették ostrom alá, melyet Gyarmati (Balassa) László és Jórig Gyula védtek, s a melyet csak a Körmöczbányáról hirtelen érkezett segély mentett meg az elfoglalástól. A Lévai Csehek fellépése következtében Szécsényi László nógrádi és honti főispán, Kálnai Ethre fia, Mihálylyal, Gyarmati Istvánnal, a körmöczbányai és a saskői kapitányokkal, valamint a bányavárosokkal (Selmecz-, Baka-, Béla-, Lybeche-, Ujbánya), véd- és daczszövetséget kötött, mely nemsokára félelmetes hatalommá lett. (Botka Tivadar: Bars Várm. Oklt. 94.). E szövetség erejében bízó selmeczbányaiak 1442. elején megtámadták a szintén Ulászló király pártjához tartozó Szent-Benedeket és felégették. Selmeczbánya város polgárainak e tette nem maradt megtorolatlanul. Még azon év május 24-én Lévai Cseh László és Rozgonyi Simon egri püspök mintegy négyezer főnyi haddal megtámadták a várost, felgyújtották és kirabolták.

Mindazonáltal Ulászló király pártja nem tudott mélyebb gyökeret verni a vármegyében, mert Széchy Dénes prímás, a vármegye egyik legnagyobb birtokosa is visszatért a gyermek László pártjához és így a vármegye urai közül egyedül a Lévai Csehek maradtak Ulászló hívei. A pártküzdelmeknek csak az 1442. deczember 13-án aláírt békekötés vetett rövid időre véget. A szerencsétlen kimenetelű várnai csata (1444.) után azonban ismét belzavarok fenyegették az országot. Lévai Cseh László felhasználván az alkalmat, 1446-ban a sághi monostorra tört és abból 16.000 aranyforint értékű kincset szállított a lévai várba. A várnai csata után a rendek előbb az ország kormányzását öt főkapitányra bízták, majd 1446-ban
Hunyadi János. Hunyadi Jánost választották az ország kormányzójává. A következő évben (1447.) ismét Budára gyűltek össze az ország rendei, hogy nádort válaszszanak.

Hont vármegyét ez alkalommal öt követ — Baloghi Sandrin, Deméndi Miklós, Figei György, Kazai Gyula és Gyarmati László — képviselte.

Hunyadi a törökkel szemben szabad kezet akart nyerni és ez okból még ez év július 21-én Rimaszombaton tárgyalásokba bocsátkozott Giskra János cseh vezérrel, kivel szemben ez alkalommal a legmesszebb menő engedékenységet tanúsította ; csakhogy Giskra nem volt az az ember, a kivel egykönnyen egyezségre lehetett volna lépni. A mint Hunyadi a török támadás ellen biztosítottnak érezte magát, 1449. őszén újból megindította a hadjáratot Giskra ellen, melynek az 1450. márczius 28-án Mezőkövesden megkötött béke vetett véget; a béke értelmében Selmeczbánya továbbra is a Giskra birtokában maradt. (Millenn. Tört. IV. 101. Teleki : Hunyadiak Kora X. 256.). A béke azonban csak papiron maradt. Hunyadi János megsokalván a csehek garázdálkodásait, 1451-ben újból hadat indított Giskra ellen. Augusztus 26-án Terenyén (Terény ?.) táborozott, honnan három levelét bírjuk (Teleki : Hunyadiak Kora X. 314.) ; innen Losoncz felé vonult és ott szeptember 7-én Giskrával csatát vívott, de a csata során nehány ellenséges érzületű főúr visszavonta csapatait és Hunyadi magára maradván, kénytelen volt visszavonulni Budára. Őszszel ujból hadat vezetett Giskra ellen és ez alkalommal Ipolyságot foglalta vissza ; de további sikereket nem ért el, mert Körmöczbányát be nem vehette és másfelől is lekötötték a figyelmét Frigyes császár fondorlatai. (Millenn. Tört. IV. 105. Bars várm. monogr. 323.).

1452-ben a magyar és az osztrák rendek Frigyest közös megegyezéssel az V. László kiadatására kényszerítették. Hunyadi az eredményes pozsonyi országgyűlés után Buda felé vonult ; útközben márczius 30-án Szakállos-Pásztón kelt levelében értesítette Brassó városát a kötött szerződésről. Az 1452. augusztus 24-diki béke értelmében Giskra lemondott Korponáról is. (Történelmi Tár 1884. 593. l.). László trónra jutásával Hont nem szabadult meg a csehektől, mert Giskrát az ifjú uralkodó kegyeibe fogadta és megerősítette felsőmagyarországi főkapitányi tisztében. V. László.

A törökök előnyomulásának híre nagy rettegésbe hozta az egész kereszténységet. A mikor Capistrano János, az egyszerű Ferencz-rendi szerzetes, lángbuzgalommal gyűjtött hadat a török ellen, elnémultak a régi párttusák is az országban. Maga Szécsényi László honti főispán, a ki kezdettől fogva V. László király hívei közé tartozott, 1454-ben felvétette magát a szerzet harmadik rendjébe. (Pettko Béla : Kapisztrán János levelezése 15. l.). Hunyadi Mátyás királylyá választatása után Strassnitzban, a hódolók sorában találjuk Giskra követeit is, de a lengyel királytól elcsábíttatván, Giskra csakhamar ismét elpártolt Mátyástól és a csehek erre még vadabbúl pusztították a vidéket.

Mátyás király nyomban trónrajutása után leszámolt a csehekkel. Még 1458-ban Rozgonyi Simon fölovászmester, továbbá Hédervári László egri püspök, Vadna elfoglalása után, a kishonti kerületekbe szorították a cseheket, a kik Valgata vezérlete alatt Rimaszécs felé hátráltak. Mátyás vezérei a Rimavölgyében is utólérték őket és Valgatát, 250 társával együtt elfogták ; a csehek másik vezére, Komorovszki Péter ugyan megmenekült, de hada teljesen szétszóródott. A győztes királyi hadak ekkor Gömör vármegyébe hatoltak. A Frigyes császárral kötött fegyverszünet után, 1459-ben, másodízben vonultak be Mátyás hadai a király vezérlete alatt a kishonti kerületekbe, mely alkalommal Osgyán várát foglalták el. (Teleki i. m. III. 197. — Mayer György : Giskra és Huszitái. 23. l.). 1462-ben Giskra végre meghódolt és a kötött egyezség értelmében átadta várait a királynak, a ki az ország déli részében kárpótolta őt. A többi cseh csapatvezetők még egy ideig garázdálkodtak a felvidéken, de Szapolyai Imre 1465-ben írtó hadjáratot indított ellenük és még ez évben megtisztította a vármegyét e garázda hadtól. Mátyás király.

A cseh garázdálkodások okozta károkat csak hosszabb idő multán pótolhatta a vármegye. Maga Mátyás király is tőle telhetőleg előmozdította a városok jólétét. Korpona bírájának előterjesztésére a várost azért, hogy a cseh rablások következményeit kiheverje és felépülhessen, 1467. február 22-én mindennemű vám kötelezettsége alól felmentette ; egyszersmind megerősítette a városnak azt a kiváltságlevelét, mely a cseh rablások idejében elveszett. 1470-ben pedig, a város gyarapodása érdekében, mindazokat a polgárokat és jobbágyokat, a kik Korponára költöznek és ott új házat építenek, a levél keltétől számított tiz esztendőre, a kamarai illetékek és mindennemű díj fizetése alól felmentette. (Teleki : i. m. XI. 412.) De azért a többi városról sem feledkezett meg Mátyás. 1470. május 3-án kelt szabadalomlevelével Körmöcz-, Besztercze-, Selmecz-,

Uj-, Baka-, Libet- és Fejérbánya (Bélabánya) királyi bányavárosokat a kincstári adótól és minden más adó és díj fizetésétől örökre felmentette.

A fejedelmi kegyből kijutott azoknak a vármegyebeli uraknak is, a kik Frigyes császár és a pártütők ellenében hűségüknek tanújelét adták. Szobi Péter, a ki csak 1440-től kezdve birtokos a vármegyében, volt egyike azoknak, a kik legjobban alkalmazkodtak a király parancsaihoz ; 1464-ben a király rendeletére átadta a beszterczei várat az ottani polgároknak. 1466-ban, a szintén hontmegyei Disznósi Lászlóval együtt, Bosznia, Horvátország és Dalmáczia bánjává nevezte ki őt a király. (Millenn. Tört. IV. 216.)

A Podiebrad cseh király ellen viselt háború óriási pénz- és véráldozata csakhamar újabb elégületlenséget támasztott az országban. Az elégületlenek élére Vitéz János primás állott, a ki Kázmér lengyel király hasonnevű fiát hívta meg a trónra. Kázmér herczeg 1471. őszén csakugyan betört az országba és Kassa mellett elvonulván, előbb Hatvan környékén táborozott, majd a Cserháton keresztül az Ipoly völgyébe és innen Nyitra felé vonúlt. Mátyás király azonban hamar itthon termett és az elégületleneket a maga részére hódította, Kázmér pedig rövid idő alatt kitakarodott az országból.

Mátyás király figyelme, még a cseh háború alatt is, Korponára irányult. A kül- és belföldi rablók gyújtogatásai következtében szenvedett károkért 1471. február 14-én a rendes királyi bérből 32 arany forintot elengedett. Utóbb még bőkezűbb is volt a város iránt. 1474. április 4-én a király ellátogatott Korponára és ez alkalommal meghagyta Bäckenschläger János egri, valamint Miklós váczi püspöknek, továbbá Guthi Ország Mihály nádornak és Báthori István országbírónak, hogy a korponai polgárokra ne merészeljenek vámot vetni. De Korpona hálás is volt, főleg a törökök elleni háborúkban. A mikor Mátyás királynak a közelgő menyegzőjére pénzre volt szüksége, 1476. szeptember 8-án Korpona városához intézett levelében kiemeli a város áldozatkészségét ; ha különös szükség nem kivánná, úgymond a királyi levél, nem is szorítaná a polgárokat újabb költségek fizetésére, de most, miután másként nem lehet, küldjön a város követeket a kincstartójához, a ki ez ügyben a király kivánságát a polgárokkal közölni fogja. (Teleki : i. m. XI. 430., 505. XI. 564.)

Mátyás király figyelme a bányaművelésre is kiterjedt. A mikor megtudta, hogy Selmeczbánya város polgárai között sokan elhanyagolják a bányászatot és kizárólag borméréshől élnek, 1481. márczius 29-én leiratot intézett a városi tanácshoz, melyben mindazokat a városi lakosokat, a kik bányászattal nem foglalkoznak, eltiltotta a borméréstől ; egyszersmind megengedte, hogy a bányászat előmozdítására bányatársulatok alakíttassanak. (Teleki i. m. XII. 169.)

Mátyás király uralkodása alatt mind sűrűbben kereste fel a vármegyei ifjuság a külföldi főiskolákat is. Fraknói művében (Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen) a bölcsészeti kar magyar származású vizsgázói között a következő hontvármegyeieket találjuk: 1487. Philippus de Sont (Hont); tanulók : 1416. Leo de Sempnitz, 1446. Ladislaus de Cowar, 1453. Osvaldus de Schemtania, 1455. Jacobus Strayber de Smelnicia, Lucas Dewel de Smelnicia, Johannes Prister de Smelnicia, 1457. Zacharias Weykart de Schmolnitz, 1460. Georgius Frank de Egeg 1461. Nicolaus Ozgyan natus Danielis, 1469. Mathias de Krumpach, 1470. Jacobus de Némethy, 1472. Philippus de Bodók (talán Bozók), 1474. Nicolaus de Eegegh, 1479. Johannes Hockl de Schemnicia, 1479. Andreas Newhawser de Scob (Szob), 1479. Georgius Bozoki de Mohacs.

II. Ulászló. A Mátyás király halálát követő korszakban a vármegyei közéletben Szobi Mihály mindegyre jelentékenyebb szerepet kezd játszani. Daczára nagy vagyonának, a köznemesség érdekeinek egyik első zászlóhordozója lett. A mily szeretettel karolta fel a nemesség érdekeit, épp oly nagy ragaszkodással viseltettek iránta a köznemesek, a kiknek magas méltóságait köszönhette. Szobi Mihályt benső barátság fűzte Werbőczi Istvánhoz, a ki pályáját az ő támogatása mellett kezdte. 1498-ban találjuk együtt elsősorban e két férfiút a sághi konvent előtt, mely alkalommal Szobi Mihály Werbőczi Istvánnak, a ki ekkor még a királyi kuria jegyzője volt, két falut kötött le Nógrádban. Az 1505. évi országgyűlésen. melyen Hont vármegyét Kovári Pál, Nényei Mocskos György, Csehy László és Osgyáni Bakos János képviselték (Fraknói Vilmos : Werbőczi Istv. 365.), Szobi Mihályt már ott találjuk a nemzeti párt vezérei között az erőszakos főnemesség és az udvari párt ellen folytatott küzdelemben.

Valószinüleg e fellépése késztette az udvart arra, hogy a honti főispánságot felajánlja neki. 1506-ban Szobi Mihály már a vármegye főispáni székében ült, de a méltóság nem kábította el, sőt még szorosabbá fűzte a viszonyt közötte és Werbőczi István között. Ezt bizonyítja az a kölcsönös örökösödési szerződés is, melyet ez időtájt kötött Werbőczivel, a ki 1506-tól kezdve szintén honti birtokos. A pórlázadás leveretése után a nemesség Werbőczit bízta meg a nemesi kiváltságok összeírásával. A Werbőczi Tripartitumának felülvizsgálására kiküldött bizottság tagjai sorában ott találjuk Szobi Mihályt is. Az 1518. évi bácsi országgyűlésen kincstartóvá, majd az országos tanács tagjává választották meg. (Mill. Tört. IV. 421.)

A Nándorfehérvár elestét (1521.) követő rémület hatása alatt a rendek az ország védelmére adót vetettek ki, majd az 1523. évi budai országgyűlés a megindítandó hadjárattal foglalkozván, Szobi Mihályt főkapitánynyá választották. Az országgyűlés határozata következtében, a köznemesség ez év nyarán mindenfelé készülődött a megindítandó hajdáratra. A Baloghy-család, melynek tagjai szintén hadba készültek, iratait biztonság okából az esztergomi Ferenczrendűek házában helyezte el; a mikor erről Palásti Balázs értesült, vendégként jelent meg a szerzetesek házában és az okiratokat kézrekerítette. (Palásthy Pál i. m. I. XXXV.) II. Lajos.

A mióta a selmeczi, körmöczi és más bányákat az augsburgi Fugger-ház vette bérbe, számos német bányász telepedett le a bányavárosokban. Ezek a munkások 1523-tól kezdve mindegyre jobban terjesztették Luther tanait, melyeknek 1525. év elején Selmeczbányán már számos követője volt. A bányavárosok szövetségének élén Selmeczbánya adott példát az új hit terjedésére. Az 1525. évi hatvani országgyűlésen nádorrá választott Werbőczi erélyesen lépett ugyan fel ellenük, de Werbőczi hatalma már nem sokáig tartott s az 1526. évi rákosi országgyűlésen, megcsalódva a saját pártjában, csüggedés vett rajta erőt; alighogy a tanácskozások megkezdődtek, lemondott a nádori méltóságról és Szobi Mihálylyal zólyommegyei birtokára vonult. (Millenn. Tört. IV. 487.) A Budára áttett országgyűlés Werbőczit és Szobi Mihályt hűtlenekként jószágvesztésre itélte és az ítélet szövegét számos példányban szétküldte az országba.

A köznemesség ezen az országgyűlésen cserben hagyta bálványozott vezéreit, de ezzel nem tartóztathatta fel a bukást. Alig nehány hónap mulva Mohács mezején a nemzet színe-virága elvérzett, beteljesült tehát az, a mit Szobi Mihály Budáról való eltávozása előtt híveinek könyek között megjósolt. Szobi és Werbőczi mindketten túlélték a mohácsi veszedelmet; Szobi Mihály, Erdély követeként, az 1527. év márczius havában tartott országgyűlés egybegyűlte előtt néhány nappal halt meg, míg Werbőczire a mohácsi vészt követő években jelentékeny szerep várt hazánk történetében. (Fraknói V.: Werbőczi. 263.)

A vármegye fő- és alispánjai a legrégibb időktől a mohácsi vészig bezárólag, a következők voltak:

Főispánok: Hunt 1001., Ernye 1130., Germán 1156., Hunt, a Hunt-Pázmán nemből 1220—35., Lukács 1237. november 19—1239. márczius 6., Guth-Keled nb. Privárt 1238—1264. közt. Márk 1247 táján, Kékkői Bettér (Bitter) 1260., egyszersmind Zólyom vármegye főispánja (1250—1299), Mikó fia Forró Péter, a Balassák egyik őse 1267—77., Héder nb. Dénes fia Hedrik 1269., Hunt-Pázmán nb. Hunt fia Demeter, a Zsaluzsányiak őse 1275—78., utóbb Bars várm. főispánja (1280.), Ludány nb. Gábrián fia Bagomér 1291—1292. augusztus 11. Miklós és Bagomér 1292., Hunt nb. Jákó fia Miklós 1292, Gabuan (Gabrián) fia Vogomer 1293., János 1298., Bettér fia Péter 1312—1315., Balázs kir. lovászmester 1323—24., Pécz nb. Aladár fia Miklós mester, drégelyi várnagy 1329—1340., Marouchuk (Morócsuk lengyel származású Moroczkó) 1342—49., Gilét Miklós nádor fia Domonkos 1350—1355., Morócsuk II. ízben, kir. fölovászmester 1356—58., Gilétfi Miklós nádor fia Domonkos, drégelyi várnagy II. ízben (1347—1357-ig Bereg várm. főispánja) 1358—1360., Bettér fia a Balassák őse 1360—63., Morócsuk III. ízben 1364—65., Nelipty fia Iván mester 1375., Gyarmati, Kékkői és Szklabinai Miklós fia Balázs 1376—1385., Gyarmati Balázsfi (Balassa) Miklós 1396., Gyarmati (Balassa) László kir. udvarnok 1409., Arani Miklós egyúttal Nógrád és Gömör vármegyék főispánja 1437., Széchényi László 1441. és 1454., egyúttal Nógrád várm. főispánja (1443—1459)., Szobi Mihály 1506—1510. Főispánok.

Alispánok.

Alispánok : Pocon 1300. (lehet főispán is), Miklós 1338., Mártonfi János mester 1343., Demeter mester 1351—52., Domonkos 1358., Kürthi Antal 1358., Kürthi Antal 1361., Pál 1367., Valkói János és Csabai Tamás 1425., Szenterzsébeti István és Berneczei Veres Simon 1430., Szenterzsébeti Imre 1432., Sipeki Arbonás András 1434., Balaséthi Pál 1438., Dályai Mihály 1451., Kormosdi Ambrus 1451., Semberi György és Szelényi Tamás 1454—1455., Csehi Miklós 1462., Királyfiai Péter 1462., Maróthi Péter 1466., Demjéndi Péter 1467., György 1468., Leszenyei Czakó Pál 1468., Deméndi (Demjéndi) Péter 1471., Nyéki Imre 1473., Nyéki Imre és Varsányi Benedek 1475., Demjéndi Péter 1479., Darázsi Simon 1479., Cseri Miklós 1479—1484., Maróti György 1484., Kalandai (Kalontai) György és Nényei Luka György 1492., Cseri Antal és Baloghi István 1494., Cseri Cseri Antal és Palásti Paska János 1494—1495., Cseri Cseri Antal 1496.. Cseri Antal, Baloghi István és Pyri Bertalan 1497., Kalonthai György és Teszéri Péter 1499—1500., Kalonthai György és Baloghi István 1502., Kalonthai György 1505., Szobi Mihály 1506., Kalonthai Péter 1507., Csehi Joakim és Teszéri Péter 1507., Kovári Pál 1513., Kovári Pál 1524.,

Források : Fejér VII., 5. 100., II. 84. Wenzel XII., 510. Fejér VI. 1. 130. — Tört. Tár 1897. 476—77. — Századok 1869. 595. — Turul 1901. 116. — Tört. Tár 1901. 171. — Bars vm. Monogr. 322. Kubinyi Ferencz Honti Oklt. : Uj Magyar Múzeum 1860., II. 32., 1991. — Az Orsz. Levélt. pecsétek mutatója. — Várm. levélt. 1571—1685. jegyzőkönyvek indexe.

II.

1. HONT VÁRMEGYE AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE VALÓ SZAKADÁSA, A SZABADSÁG- ÉS A VALLÁSHARCZOK KORÁBAN.

Az ellenkirályok.

Alig hagyta el a török had hazánkat, Szapolyai János vajda hívei Tokajban gyűltek össze, mely értekezlet 1526. november 5-ére Székesfehérvárra országgyűlést hirdetett. A tokaji értekezlet mintegy előkészítette Szapolyainak királylyá való választatását, a mit Werbőczi István egész lelkével támogatott. A mikor a székesfehérvári országgyűlés Szapolyait királylyá választotta, az ország legnagyobb része meghódolt neki.

Hont vármegye urai közül Szobi Mihály, Lévai Cseh Zsigmond, továbbá a Balassák kezdettől fogva János király pártjához tartoztak.

Ferdinánd túlsúlya ellenében Szapolyai a törökökhöz fordúlt segítségért. Szulejmán 1529. őszén személyesen vezetett hadat az országba, de Bécs falai alatt kudarczot vallott és visszafordúlt. Alig hagyta el a török had hazánkat, ismét Ferdinánd jutott túlsúlyra. Ez év őszén Hontban is Ferdinánd volt az úr, a mit tanúsít 1529 november 13-án kelt adománylevele. melylyel Ipoly-Pásztót, a Szapolyai pártján levő Lévai Cseh Zsigmond birtokát nejének, Anna királynőnek adományozta. (Századok : 1901.) A következő évben azonban megfordúlt a koczka. 1530-ban Verancsics Antalt, az akkori budai prépostot találjuk Hont vármegye főispáni székében, a ki ekkor János király titkára, legbizalmasabb embereinek egyike és mindhalálig híve volt. Őt követte a főispánságban Balassa Menyhért, Imre erdélyi vajda testvére, a féktelenségéről híres, erőszakos férfiú. 1535-ben már a vármegye főispáni méltóságában találjuk őt. Ferdinánd király azonban 1535-ben Nyári Ferenczet nevezte ki Hont vármegye főispánjává, a ki kezdettől fogva Ferdinánd király hívei közé tartozott és részt vett a mohácsi ütközetben, majd 1532-ben Bécs város védelmében ; ez utóbbi alkalommal szerzett érdemeiért a király az ország bárói közé emelte. Honti főispánsága azonban inkább névleges volt, mert egyfelől Ferdinánd király gyakran vette igénybe Nyáry hadvezéri tehetségét és így 1538-tól kezdve állandóan hadjáratokon volt ; de másfelől a János király párti Balassa Menyhért fészkelte meg magát Szitnya várában és e rablóvárból a vidéket és a bányavárosokat tartotta rettegésben. János király halálával (1540.) a helyzet lényegesen megváltozott. Balassa Menyhért ekkor Ferdinándhoz pártolt, a ki úgy látszik, meghagyta őt a főispáni méltóságában, sőt korábbi garázdálkodásai felett is szemet húnyt. De a vármegye rendei nem nyugodtak bele a kettős főispánságba. Az 1542-ben Pozsonyban egybegyűlt rendek az ott jelen volt mindkét főispánt felszólították

a lemondásra ; az 1542. évi XXXVII. törvényczikk, mely a két főispán kormánya alatt kettévált vármegye egyesítését rendelte el, királyi megerősítést nem nyert ugyan, mégis foganatosíttatott, a mit az a körülmény is igazol, hogy a mikor 1543-ban a felvidéki 33 vármegye követei Beszterczebányán egybegyűltek, a részleges országgyűlés határozatainak megerősítése végett a királyhoz küldött követségben Nyáry Ferencz Hontvármegye főispánjaként szerepel. (Hőke Lajos adatai.) Nyáryt a főispánságban fia, Lőrincz követte (1547—1553.), a ki ezenkívül még szolnoki kapitány is volt.

Ferdinánd király azonban nem vonta meg kegyét Balassa Menyhérttől sem, a kit a barsi főispánsággal kárpótolt. Balassa 1543-ban (más adat szerint 1544-ben) nőül vevén Lévai Cseh Gábor özvegyét, Léva várába tette át lakását. Házasságának első heteiben az esztergomi törökök az éj leple alatt megtámadták Lévát ; de Balassa Menyhért, a kit a támadás ágyából vert fel, amúgy pongyolában fegyvert ragadva, vitézei élén visszaverte az ostromlókat. Az elvonuló ellenség felgyújtotta a váralját s a Garam völgyén át igyekezett Esztergomba visszajutni. Az ágyúzajra azonban figyelmessé lett Túri György, a ki éppen Ipolyságon állott, és Nyáry Ferencz főispánnal együtt üldözőbe vette a törököt. Nyáry és Túri Ipoly-Szalkánál csakugyan utólérték a törököket és a két tűz közé szorúlt török hadnak alig fele jutott Esztergomba. Balassa Menyhért.

Nyáry Ferencz főispánt Ferdinánd király annak a hadnak az élére állította, melyet V. Károly császárnak segélyére küldött. E hadban résztvettek Lepoglavai Krusith János, a ki akkoriban Csábrágot birta, továbbá Horváth Bertalan zászlótartó, és Luka József , Nényéről. E hadjárat folyamán Nyáry főispán elhalt, Krusich azonban tömérdek zsákmányt szerzett, melynek árából Csábrág várát kiépítette és a váruradalmat magához váltotta. Luka József, a ki némelyek szerint a mühlbergi diadalmas csatában a szász választófejedelmet kerítette kézre, vitézsége jutalmául V. Károly császártól arany sarkantyút kapott és Frigyes János szász választó kardjával tért vissza. (Hőke Lajos adatai, Millenn. Tört. V. 47.)

Balassa Menyhért ez idő alatt mindegyre féktelenebbül űzte rablókalandjait. Előbb Bozókot támadta meg, melyet 1530-ban bátyja, Balassa Zsigmond foglalt el a prémontreiektől és csak a megelőző (1546.) évben erősített meg. A mikor Balassa Menyhért hadával megjelent Bozók alatt, bekiáltott a várba, melynek akkor Szécsényi Mihály volt a várnagya : »Add meg magad, Szécsényi, mert úgyis a kezembe kerülsz !« A megrettent őrség kaput nyitott, de Szécsényi Mihály megmenekült. Balassa innen a Pálffy Péter birtokában levő Csábrág alá vonúlt és azt szintén hatalmába kerítette. Fellépése általános rettegéssel töltötte el a vármegyét ; a rendek az országgyülésen kerestek orvoslást, mely az 1547. évi XII. törvényczikkel a rablóvárak lerombolását rendelte el és Balassa megfékezésére gróf Salm Miklós vezérlete alatt álló spanyol-német-magyar hadakat küldte ki, melyekhez Nógrád,Hont és Gömörvármegyékből mintegy 15,000 főnyi felkelő nép is csatlakozott. A magyar lovasság parancsnokai, Bebek Ferencz és Horvatinovics Bertalan, a gyalogságnál Gregorovics Vincze, Pécsi Farkas, Bornemissza Gergely és Martalini Mátyás voltak, az egész magyar had vezére pedig Majthényi Uriel túróczi prépost volt. Gróf Salm egyik német kapitányát, Ebersdorf Ulrikot, valamint Horvatinovics Bertalant Szitnya ostromára előrebocsátván, maga a derékhaddal Léva felé vette útját. Mokri Lukács szitnyai várnagy, az érkező sereg nyugtalanítására, Bakos Orbánt száz emberrel kiküldte, de ezeket Horvatinovics csapata szétűzte és közülök 56-ot levágott, vagy elfogott, mire a szitnyai őrség a várnagyot a vár feladására kényszerítette. Szitnya eleste Balassát is megdöbbentette, be sem várván az ostromló sereg megérkezését, Lévát titkon elhagyta és miután rabolt kincseit már előbb biztonságba helyezte, családja után Erdélybe, Izabella királynő udvarába menekült. Salm hada Léva várát egyhavi ostrom után kézrekerítvén, Csábrág ellen indult. Alig érkezett oda az ostromló sereg, gróf Salm a Léva váránál Balassa katonái közül elesett 32 vitéz fejét a vár körül karókra tűzetvén, az őrséget Móré János volt lévai hadnagygyal megadásra szólította fel. De a várbeliek nem egykönnyen adták meg magukat, bőven el lévén látva élelemmel és különben is bíztak a felmentő sereg jövetelében ; csak akkor tűzték ki a fehér zászlót, a mikor Salm rohamot vezényelt a vár ellen. Csábrág eleste után Salm a hada egy részét Gömörbe rendelte. A rendek, 1548-ban, újból kimondták Szitnya és Csábrág lerombolását, de ezt a rendeletet nem foganatosították és így Csábrág, valamint Szitnya visszakerült a Pálffy Péter birtokába, a kit már

1536-ban uralt. Csábrágot néhány évvel később Pálffy Péter leányának, Katának férje, a schmalkaldeni háborúból hazatérő Krusich János váltotta magához. (Hőke Lajos adatai. — Pozsony vm. monogr. 203.)

Buda eleste. Alig szabadúlt meg a vármegye Balassától, a törökök támadása öltött mind fenyegetőbb jelleget. Buda eleste (1541.) után a törökök egyre közeledtek Hont vármegye felé. Az 1546. évi XLIV. törvényczikk Ságh, Pásztó, Drégely várának megerősítését és őrséggel való ellátását rendelte el. Várdai Pál esztergomi érsek már 1546-tól kezdve mind Sághon, mind pedig a drégelyi kis erődben saját költségén tartott őrséget, de ezek a helyek a török előnyomulása következtében, nagyobb jelentőségre emelkedvén, az érseknek 1549-ben bekövetkezett halálával a király kezére mentek át. (Millenn. Tört. V. 257.) A vármegye ekkor elsősorban az Ipoly-vonal megvédésére törekedett. Damásd vára már nem jöhetett számításba, míg Szitnya, Csábrág és Bozók a bányavidék ótalmára voltak hivatottak. Mindezek daczára a bányavárosok nem érezték magukat biztonságban. Korponára ugyan már 1551-ben őrséget vezényeltek Zólyomból, de ez nem volt elégséges, mert 1551. augusztus 1-én a bányavárosok arra kérték Ferdinánd királyt, hogy Korponán, Bakabányán, Sághon, Léván és Szent-Benedeken a bányavidék védelmére tekintélyesebb számu lovasságot tartson. Ferdinánd király elsősorban Korpona megerősítését rendelte el, hol akkoriban a veszélyeztetett vidékről mind többen települtek le a nógrád-honti földesúri családok. E tárgyban Krusich János csábrági várkapitányhoz intézett leiratát a király 1552. márczius 22-én megismétli (Matunák Mihály: Korpona várkapitányai), jeléül annak, hogy Krusich Csábrág megerősítésével lehetett elfoglalva.

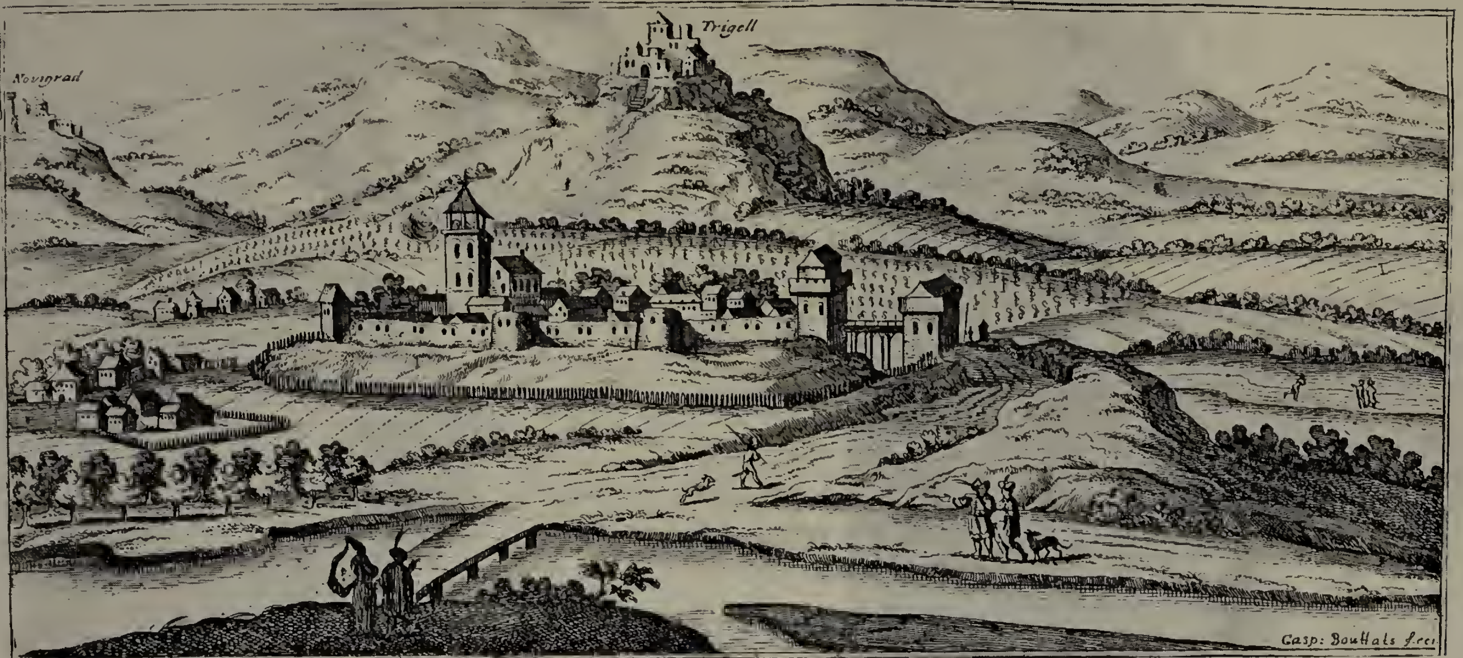
Drégely eleste. György barát, hazánk egyik akkori legnagyobb államférfiának oktalan megöletését a török ürügyül használta fel a háború megújítására. Ali budai basa, Veszprém bevétele után, 1552 nyarán Drégely ellen fordúlt, mely Szondy György (eredeti családi nevén Suhó, vagy Szuhó) parancsnoksága alatt állott, a ki hősi önfeláldozásával tette halhatatlanná a nevét. Drégely ostromát Matunák Mihály, a vármegye történetének egyik legalaposabb ismerője, e kötet más részében, a községekről szóló fejezetben, írja le. Drégely eleste nagy rémületet keltett a vármegyében. Szondy vitézsége nem hatott buzdítólag a szomszéd őrségekre, a melyek — miként Sághon és Balassa-Gyarmaton — szétfutottak. Ezeket a várakat kardcsapás nélkül vette birtokába a török.

Ezalatt Teufel Rézmán vezetése alatt mintegy tizezer főnyi had gyült össze; ezek között 4500 idegen olasz zsoldos Pallavicini Sforzának, György barát egyik gyilkosának vezérlete alatt, 3000 német Dietrich Marczell alatt, 2000 magyar Keglevich György, Rátkay Pál, Dessewffy Ferencz, Dombay Mihály, Sándor Ferencz, Sárkány Pál, Székely Miklós és Jakusich Ferencz kapitányok alatt, a kikhez Sbardellati Ágoston váczi püspök száz lovassal élelmiszertárnokként csatlakozott. Az elbizakodott német vezér, kinek feladata Drégely visszavétele volt, be sem várva a Füleknél gyülekező hétezer magyar harczost, gyors menetben nyomult előre Ali budai basa ellen, a ki 12.000 főnyi haddal vonult fel ellene. Míg Keglevich és Rátkay a Zólyomból hozott ágyúkkal Bozók alá érkeztek, azalatt Teufel Egegig nyomult előre.

A táborban levő magyar kapitányok ugyan a Füleknél egybegyült magyar had és az ágyúk bevárását javasolták, de a fővezér mit sem törődvén a tanácsokkal, Drégely felé indult és alig kelt át a Korpona folyón aug. 8-án, szemben találkozott a törökkel.

A küzdelmet ezer főnyi török lovasság nyitotta meg, mely hátban támadta a magyar lovasságot, de visszaveretett.

Ezalatt a német tüzérség is megkezdte munkáját, de elég balul, mert egy rosszul irányzott ágyúgolyó Dessewffy kapitányt lovastúl együtt szétszaggatta. Az első összecsapásnál Dombay és Sándor foglyul estek, az olaszokat pedig bekerítette a török; az utóbbiakat azonban Jakusich Túry Györgygyel kimentette a törökök kezei közül. A déli órákban Ali az egész sereget ütközetre vezényelte, a mely alkonyatig tartott. Másnap, 9-én, a törökök az olasz és a német hadakra vetették magukat és eközben az ágyúk mellett levő lőporos szekér felrobbant. E váratlan esemény az egész hadat zavarba hozta. Teufel hasztalan igyekezett a szaladókat visszatartani; Pallavicini a jobb karját vesztette és török fogságba került. Csak az olaszok tanusítottak némi ellentállást, de a mint az erdő felé igyekeztek, nagy-

Drégelypalánk.
(Egykorú rajz a hontmegyei múzeumból.)

Ali pasa.
(Az Orsz. Képtárból.)

Illésházy István nádor.
(Az Orsz. Képtárból.)

A bozóki vár.

A bozóki vár régi őrtornya.

részt lemészároltattak. Elesett a váczi püspök is és ezen felül mintegy négyezren fogságba jutottak és Budán mint rabszolgák eladattak.

Csak kevesen váltották ki magukat, köztük Pallavicini; magát Teufelt azonban, miután a váltságdíja késett, megfojtották. (Palásthy Pál : A Palásthyak I. — Millenn. Tört. V. 324.)

A vereség hírére a füleki tábor szétszaladt, Hontvármegye pedig behódolt a töröknek. A behódolt terület a nógrádi szandsák mészégető része lett ; csak a Bori, Lissó, Bácsfalu, Szebelléb, Németi, Szitnyalehota, Királyfalva, Bozók, Legénd és Szénavár helységektől éjszakra eső terület, tehát a vármegyének alig nyolczadrésze volt szabad. Negyven évnél tovább tartott ez az állapot és csak 1593-ban rázta le az Ipoly völgye némileg a török igát. Török hódoltság.

Ettől kezdve a bányavárosok örökös veszedelemben forogtak. 1553-ban a bányavárosok újból arra kérték a királyi biztosokat, hogy Léva, Bát és Korpona védelmére eszközöljenek ki nagyobb számú helyőrséget. A mikor 1553. június 5-én Korponát a török meghódolásra hívta fel, a király Lepoglavai Krusich Jánost nevezte ki a város kapitányává és állandó helyőrséget rendelt oda, mely 1554—55-ben négyszáz lovas- és 189 gyalogosból állott. De a kiváltságaira féltékeny városi polgárság és a katonaság között napirenden voltak az összeütközések és 1558-ban újból panaszt merült fel Krusich ellen, mire Ferdinánd király a várkapitánynak meghagyta, hogy a város szabadalmait tartsa tiszteletben és legyen barátságos a polgárok iránt ; viszont azonban a polgároknak is meghagyta, hogy a védelmet illető dolgokban engedelmeskedjenek a kapitánynak. (Matunák : Korpona várkapitányai. 7. l.) A törökök a bányavárosokban.

A védelmi intézkedések kiterjedtek a vármegyének a töröktől meg nem szállott többi részeire is. Csábrágon és Szitnyán királyi őrség tanyázott, de az utóbbi helyen mindössze nyolcz lovas és 29 gyalogos volt. Csak az 1564-ben Királyfalván Dobó István, az egri hős elnöklete alatt tartott haditanács rendelt Korponára háromszáz, Csábrágra száz és Bakabányára, melyet 1569-ben fallal vettek körül, ötven, továbbá Szitnyára negyvenkét gyalogos katonát. Az 1562. július 24-én Miksa királyi herczegtől nyert értesülés szerint Korponára kétszáz lovast és ugyanannyi gyalogost rendeltek ; a szerencsétlen kimenetelű szécsényi csatában elfogott Krusich János helyébe pedig Divék-Ujfalusi Ujfalussy Ferenczet nevezték ki kapitánynyá.

A törökök az elfoglalt Drégelyt nem építették fel ujra, hanem csupán fából alkotott megfigyelő állomást létesítettek ott ; 1575-ben azonban Palánkon erősséget emeltek, mely a nógrádi szandsák-bégek parancsnoksága alatt állott. Az 1566. évi háború során Drégely új török helyőrséget kapott, mely ettől kezdve szinte szünet nélkül háborgatta a vármegye lakosságát. 1567. január 11-én Kormosót és Királyfalvát dúlták fel, 1568 augusztus 26-án a bakabányaiak marháit hajtották el, 1569. július havában a korponai határban több embert ejtettek foglyul, 1570-ben a korponai szőlőhegyekről husz embert hajtottak el ; 1571-ben július 14-én Bakabányánál megrohanták az arató népet, két legényt és egy leányt, valamint hét bakabányai embert vittek el. Szászpelsőczről 19 és Korponáról szintén nehány embert hurczoltak el, Tótbakáról háromszáz darab szarvasmarhát hajtottak el ; deczember 6-án Szitnyatőn nehány házat hamvasztottak el és negyven embert fogságra vetettek ; 1573. június 14-ének éjjelén nehány török martalócz Bagonyára ütött és három embert vitt el, ezután Korponára tört és onnan nagyszámú gyermeket rabolt. Július 12-én a Bélabánya mellett levő Dobóról 35 embert vittek el a törökök és több házat felgyujtottak, 1574. szeptember 18-án Gyekésen portyáztak, október havában pedig Szitnatón, a hol három házat hamvasztottak el ; ez alkalommal Bosnyák Antal szent-antali kapitány, a ki éppen portyázáson volt, török fogságba került és a szintén elfogott 13 hajdújával Nógrádba hurczolták őt, a honnan csak négyen menekültek haza. (Matunák Mihály : Drégely és Palánk cz. dolgozatából.)

A törökök támadásaival szemben a vármegye inkább csak a védelemre volt utalva ; de e tekintetben is igen kevés történt. Az 1569 : XIX. t.-cz. Léva, Bakabánya, Bozók és Korpona megerősítésére Hont, Turócz, Liptó, Árva, és Zólyomvármegyék közmunkáját rendelte ki ; 1578-ban Bozók felépítése költségeit a közmunkaváltságból fedezte és Korpona, Hont, Bakabánya, Turócz-, és Árva vármegyék közmunkájával javították. Török támadások.

Sajnos azonban, a törökök elleni küzdelem ezen korszakában folytonos egyenetlenségek bénították meg a védelem sikeres szervezését. Korpona német

polgársága a kapitányával, Ujfalussy Ferenczczel, nem tudott megférni; a folytonos viszályok következtében 1563-ban, királyi biztosok jelentek meg a városban, a kik tizenkét pontban összefoglalták a katonaság és a polgárság kölcsönös érintkezését szabályozó elveket. De ezzel sem állott helyre a béke, mert Ujfalussy ellen ismét panasz merült fel, mire a király Ujlaky Sebestyént nevezte ki kapitánynyá. (Matunák Mihály : Korpona várkapitányai.)

1565. nyarán nyugtalanító hírek keltek szárnyra a bányavárosokban a törökök készülődéseiről. Ujlaky Sebestyén korponai kapitány összeszedvén a bakabányai, kékkői, csábrági és bozóki katonaságot, július 10-én Szécsény alá küldte és másnap maga is utánuk sietett, de már július 15-én visszatért Korponára. — 1566-ban a török fogságból kiszabadult Lepoglavai Krusich János lett korponai kapitány, a ki Csábrág és Szitnya várán kivül bárói rangot nyert. De Latour Jeromos kapitány parancsnoksága alatt egy zászlóalj gyalogságot rendeltek a városba, melyből azonban ötven-ötven gyalogost Bakabányára és Lévára küldtek.

Krusichnak már alkalma nyílt 1566-ban szembeszállni a törökökkel, a kik július 3-án a korponai határba törtek. 1569-ben, noha az előző évtől kezdve hivatalosan béke volt, a török Bakabányát akarta behódolásra kényszeríteni, mely ügyben Musztafa budai pasa neheztelő levelet intézett Krusichhoz. 1570 június havában a drégelyi törökök intéztek támadást Korpona ellen, Amhát nógrádi és drégelyi szandzsák-bég vezérlete alatt. Krusich azonban huszonnégy katonájával és Selmeczről jött százötven főnyi segédhaddal elűzte őket. 1573-ban háromszáz török egész Korpona kapujáig hatolt, de a városi őrség elűzte őket.

A következő (1574.) év elején ismét a törökök támadása nyugtalanította a bányavárosokat. Márczius 1-én Bakabánya futár útján értesítette Selmeczbányát a törökök közeledtéről, a kik ekkor már Palástnál voltak és onnan Bakabányát, Korponát és Szent-Antalt egyaránt fenyegették. Krusich e hír vételekor nehány katonájával Csábrág felé lovagolt, útközben a törökök megtámadták s csak több katonájának foglyul esése után tudott Bozók várába menekülni. Majdnem foglyul esett Fánchy György bozóki kapitány is, a ki nehány katonájával kitört a várból. A fegyverzajra a korponai lovasság is kivonult, de már nem akadt dolga, mert a törökök időközben visszavonultak. 1574 őszén a törökök egész Szitnyatőig nyomultak előre, mely alkalommal Bosnyák Tamás 13 hajdujával fogságba esett. (Matunák Mihály : Korpona Várkapitányai 16—18.)

1575 április és május havában a nógrád-drégelyi bég Drégely község temploma körül árkot ásatott és fapalánkot épített, mely erősség Uj-Drégely, később Palánk, Drégelypalánk néven szerepelt. Ez az erősség lett azután a törökök támadásának kiindulási pontja, s majd husz éven át innen rettegtették a vármegye népét. Alig telepedtek le a törökök Palánkon, vége-hossza nem volt a rablókalandjaiknak. Már 1575 nyarán Korponát és Bakabányát támadták meg, a szőlőhegyekben dolgozó embereket elfogták és Korpona város gulyáját elhajtották. Ugyanez évben a Hodrus melletti Irtványosról kilencz embert hurczoltak rabságba. 1576 július 10-én Bakabányát támadták meg és a várat csak Balogh Lukács kapitány óvatossága mentette meg az elfoglalástól. Július 27-én Zsibritót hamvasztották el. Korponát a törökök két ízben is, 1575-ben és 1576-ban, meghódolásra szólították fel, de mivel a válasz tagadó volt, a nógrádi bég feldúlással fenyegette mindkét várost, mire Krusich Ernő főherczeghez fordult, de attól sem várhatott sok segélyt; végre is szabadulni óhajtván e terhes állástól, még ez év végén lemondott és attól kezdve 1580 nyarán (augusztus 19. előtt) bekövetkezett haláláig hol Szitnyán, hol pedig Csábrágon tartózkodott.

1577-ben a törökök újból Bakabánya környékén portyáztak. 1578 febr. 23-án éjjel négyszáz török ismét rajtacsapott; majd pedig július 7-én, mialatt a huszárság távol volt, 1500 török Korpona alá jött és onnan számos embert és marhát elhajtott. Ernő főherczeg panaszt emelt ugyan a béke megszegéseért a budai basánál és az elfogott emberek visszaküldését követelte, de ennek aligha lett foganatja, mert július 15-én kétszáz palánki török ismét a bakabányai határba tört, sőt néhány nappal később egész Selmeczbánya vidékéig száguldoztak, a hol több pásztorfiút levágtak, vagy elfogtak.

1579-ben Nyebojszei Balogh Lukács lett a korponai kapitány, kinek helyét Bakabányán Pogrányi Benedek foglalta el. 1581-ben a törökök Ipolydamásdot is megerősítették és így most két helyről intéztek támadást a vármegye ellen. — 1582 májusban ismét Korpona alá vonultak, november 5-én pedig nagy török sereg

ostromolta a várost, mely alkalommal 207 ember esett el a városiak közül ; de a helyőrség és a városi polgárság bátor, elszánt magatartása következtében a török támadás ezuttal is kudarczot vallott. Valószinűleg ez ostrom alkalmával sebesült meg Balogh kapitány is, mert többé nem szerepel és helyét Fánchy György foglalta el. A Korponánál szenvedett kudarcz kis időre lelohasztotta a törökök harczi kedvét. De azért 1586 végén kétszer is portyáztak Selmeczbánya vidékén, Szitnyatőről pedig embereket hajtottak fogságba. 1587 június 22-én Irtványos faluban pusztítottak. Fánchy korponai kapitány azonban mindig résen volt, katonái nem egy török martalóczot fogtak el ; ezek közül a kapitány egyet Körmöczbányára küldött, hol a város a foglyot kivégeztette.

Az 1588. év október havában gróf Hardeck Nándor, Pálffy Miklós és Dobó Ferencz jelentékeny haderőt gyüjtöttek egybe Kékkő elfoglalására. Az ostromban Sibrik Gáspár is részt vett és megsebesült. A kékkői ostrom után a magyar sereg ismét Korponára tért vissza és november 10-éig maradt ott. A következő évben (1589) még jobban elhidegült a törökök és Rudolf király között a viszony. Ebben az évben már a végvidékeken mindenütt megkezdődtek az ellenségeskedések ; a vármegyében azonban a Korpona ellen intézett támadáson kivül nevezetesebb esemény nem volt.

1590 május 12-én a bakabányai mezőn Ibrahim palánki aga és Bory Mihály bakabányai hadnagy közt párbajnak (kopjatörésnek) kellett volna végbemenni, de miután Ibrahim csak a saját rúgó-harapó lovára akart ülni, a segédek, köztük Pogrányi Benedek korponai várkapitány, nem engedték meg a párbajt. A meg nem történt mérkőzés színhelyéről visszatérő Ibrahim agát útközben a lévai és az érsekújvári huszárok megtámadták, mely alkalommal hatvan törököt levágtak és tizennégyet elfogtak. A támadás visszatetszést keltett mindenfelé ; a huszárok vezetőjét Nagy Ferencz lévai alparancsnokot, bebörtönözték, de a felbőszült budai basát csak nagy ajándékokkal lehetett lecsillapítani. (Matunák : Korpona és Várkapitányai. — U. a. Drégely és Palánk.)

1591 május 27-én a törökök Korponára, majd Selmeczbánya határába jöttek és onnan nehány pásztorfiút ejtettek foglyul. 1592 márczius havában ismét Korponát támadták meg, de visszaverettek és Pogrányi korponai kapitány egész Egegig űzte a szaladókat. Május 27-én a bakabányai helyőrség elfogta a hírhedt Ibrahim palánki agát, a kit Pálffy Miklós háromszáz aranyért magához váltott. (Matunák : Drégely és Palánk.)

A mikor a török a Rudolf és Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem közötti alkudozásokról értesült, Szinán pasa, az öreg nagyvezér 1593-ban megkezdte közel tizenöt éven át tartó háborúját, mely csakhamar jelentékeny változást idézett elő Hont vármegyében is. Mátyás főherczeg, a későbbi király, már február havában kétszáz nehéz lovast küldött Korponára és egész nyáron át ott maradt. A küzdelem azonban csak az év őszén kezdődött. Báthory István, Rákóczy Zsigmond, Dobó Ferencz, Homonnay István, Forgách Simon, Bánffy János és Thököly Sebestyén, Teuffenbach Kristóf kassai kapitánynyal egyesülvén, előbb a Rimaszombat melletti Szabadkát foglalták el, majd Fülek, Buják, Szécsény és más Nógrád vármegyei várakat foglaltak vissza. Deczember hó 6—7-én Pálffy Miklós érsekújvári tábornok, Majthényi László zólyomi, báró Thanhausen Honorius, Véghlesi és Pogrányi Benedek minden ellentállás nélkül visszafoglalták Palánkot és Drégelyt, melynek felgyújtása után a török visszavonult. Pálffy a tüzet eloltotta s az elfoglalt várba Nagy Ferenczet nevezte ki kapitánynyá.

Drégely visszafoglalása.

Drégely elfoglalása csak az első lépés volt a török iga alól való szabadulásra. Pálffy, Nógrád visszafoglalását tűzvén ki czélul, még 1593—94 telén Pogrányi Benedeket a szükséges előintézkedések megtétele végett, a bányavárosokba rendelte. 1594. márczius 1-én a zólyomi helyőrség is megérkezett Korponára, és annak csapataival együtt Palánkra vonult, hol Pálffy hadaival egyesült. Pálffy márczius 7-én érkezett Nógrád alá, melyet Alaj bég két napi ostrom után feladott. Ezzel Hont vármegye egész az Ipolyvölgyig felszabadult a török iga alól. A törökök 1594. január 31-én és februar 7-én tettek ugyan még kisérletet, de támadásaik kudarczczal végződtek.

Alig szabadult meg a vármegye a török martalóczoktól, az idegen zsoldos katonaságot szállásolták be egyes városaiba és községeibe, melynek erőszakos fellépése igen sok bajt okozott, főleg Korponára, a hol 1594 telén az Öttingen-féle, 1595-ben pedig a Rattenau-ezred helyezkedett el.

Ez az utóbbi ezred tetemes galibát okozott a vidéken. Ezredese, Hannibál Jakab egy izben Lánczy György bozóki kapitányt támadta meg, a ki azonban erélyesen visszaverte ; a bozóki őrség ez alkalommal 17 németet részint levágott, részint agyonlőtt és maga Hannibal ezredes is megsebesült. Hannibál ezredes ekkor visszatért Korponára és ott Pogrányi főkapitány házát támadta meg, kapujába és ablakaiba belövetett. Az erőszakoskodások megtorlására azután királyi biztosok érkeztek Korponára. (Matunák i. m. 33. — Nyizsnyánszky Menyhért. 129 l.)

Eger eleste.

Eger eleste után (1594) a kishonti terület ismét behódolt a töröknek. A szerencsétlen kimenetelű mezőkeresztesi csata után Palánk őrségét nagyon megerősitették, mely őrség a következő évben derekasan megállta helyét az egri törökök ellen és a közvetetlenül Buda alatt történt rajtaütések alkalmával. 1595. szeptember 3-án Esztergom is elesett, ezt követte Visegrád elfoglalása, és így a vármegye alsó része egész a Dunáig visszakerült a magyar király birtokába.

Nagyobb pusztítást okozott a török-tatár had 1599. évi támadása, mely október havában a vármegye legnagyobb részét elhamvasztotta ; ez alkalommal gyujtották fel Drégelypalánkot is, míg Korpona Fáncsy György bozóki kapitány ébersége következtében megmenekült. 1600-ban a törökök ismét Palánkig hatoltak, de ott az őrség visszaverte őket. 1601-ben pedig a zsold nélküli szabad hajdúk veszélyeztették a vármegye területét, még pedig oly mértékben, hogy Korpona megvédésére ezer gyalog és négyszáz lovas katonát vontak össze.

A mikor a török Erdélybe készült betörni, Hontban nemesi fölkelést rendeltek el, melynek vezére Palásthy József alispán, Korponáról szervezte a törökök elleni küzdelmet. 1604-ben az ellenség fenyegető magatartása következtében az országgyűlés Drégely és Palánk megerősítését rendelte el, majd ugyanez év őszén újból felkelést rendeltek el a török betörés megakadályozására és a gyülekezési hely Szebelléb lett. De azért a törökök 1604-ben több száz férfit és nőt hurczoltak rabságba Bakabányáról.

Az utolsó évek alatt folyt háboruk a vármegye legnagyobb részét elpusztították. 1598-ban egyedül az Ipoly mentén tizenhét község pusztult el. 1598-ban még 4420 volt az adózó házak száma és az 1604-ben 854-re szállott alá. (Matunák Mihály : Korpona Várkapitányai. — Millenn. Tört. VI. 535.)

Illésházy István.

A pozsonyi kamara a török háborúk következtében kiürült kincstárt jószágelkobzások utján igyekezett ismét megtölteni. A tömérdek hűtlenségi perek közül az Illésházy István ellen indított eljárás érdekli közelebbről a vármegye történetét. Illésházy főleg nagy vagyonával vonta magára a hatalom bosszúját. Rudolf király még 1599-ben felmondta neki Bazin és Szent-György városok zálogbirtokát, ezt azonban Illésházy nem fogadta el és igy a kamara hűtlenségi pert indított ellene, a melyet csak 1603-ban fejeztek be. A szolgalelkü biróság Illésházyt fő- és jószágvesztésre itélte, de Illésházy be sem várta az itéletet, hanem Lengyelországba menekült. Jószágait, többek között Csábrágot, lefoglalták.

Bocskay felkelése.

A prágai udvar önkényes eljárása csakhamar nemzeti visszahatást keltett, melynek élére Kismarjai Bocskay István állott. Bocskay fellépésének első sikerére az egész felföld a hatalmába került. A dunáninneni rész meghódítására küldött Rhédey Ferencz vitéz hajdúkapitány 1604 deczember 8-án Drégelypalánkot foglalta el, majd 1605 január 30-án Korpona előtt termett, mely kaput nyitott. Innen szólította fel csatlakozásra január 26-án Barsvármegyét. Rhédey Korponából Léva ellen indult ; a várat nem vehette be, de a hajdúk a várost felgyujtották. Kolonics Siegfried, Léva vár ura, hogy a Pozsonyba szorult Basta császári vezérnek segélyt vigyen, odahagyta Lévát és a bányavárosok felé vette útját ; de Rhédey Nyitra elfoglalása után (jun. 11.), csakhamar a bányavárosokban termett, és onnan Kolonicsot kiszorította.

1605 nyarán csaknem az egész vármegye a Bocskay hatalma alatt állott ; a vármegye urai mégis tartózkodóan viselkedtek a felkelőkkel szemben. Maga Illésházy István, a ki oly sok méltatlanságot szenvedett, még mindig az udvartól várta az igazát. Csak a mikor belátta, hogy elkobzott birtokait egyedül a felkelők révén nyerheti vissza, csatlakozott 1605 július havában a Bocskay zászlói alá. Bocskay visszaadta neki Csábrág várát, melyet 1609-ben bekövetkezett haláláig meg is tartott.

Bocskay kezdettől fogva arra törekedett, hogy a nemzetet az uralkodóházzal kibékitse, de viszont, hogy annak túlkapásai ellen a nemzetet biztosítsa, az alkotmányt és a vallásszabadságot kellett kivívnia. Mialatt azonban a Bocskaytól

eredetileg tábori országgyűlésre összehivott rendek Korponára gyülekeztek, azalatt Bocskay legkiválóbb hiveivel, Illésházyval és Homonnay Bálinttal, hétezer válogatott vitéz élén Pest felé ment, hol Lolla Mohameddel november 11-én találkozott. Rendezvén ügyét a törökkel, Bocskay másnap, november 12-én, elvonult Pest alól és 14-én Váczról, hol az erdélyi rendek már várakoztak reája, Korpona felé igyekezett, hogy ott az eredetileg tervezett tábori gyűlés helyett országgyűlést tartson.

A mint Bocskay Korponára ért, már ott találta Mátyás főherczeg békebiztosát, Forgách Zsigmondot. A korponai országgyűlés, melyet a nagytemplomban tartottak, november 19-én nyilt meg. A gyűlés igen népes volt ; a dunántúli vármegyék kivételével az egész ország elküldte oda a képviselőit. Az országgyűlés tekintélyes számú ellenzéke azonban békekötés helyett, a Habsburg-háztól való elszakadást követelte ; de Bocskay államférfiúi nagysága győzedelmeskedett a nehézségeken. A kiegyezési tárgyalások deczember 3-án értek véget. A további tárgyalásokba a rendek Illésházy Istvánt, Mladossevics Horváth Pétert és Apponyi Pált küldték Bécsbe, a kik nyolcz hintón, hatvan huszár kiséretében indultak el a további tárgyalásokra.

Midőn a küldöttség elhagyta Korponát, Bocskay még egy ideig a városban maradt ; ott fogadta a lengyel és a török követségeket, majd deczember 12-én itt adta ki híres szabadalomlevelét a hajdúk részére, a kiket ezzel megnyugtatni igyekezett.

A bécsi tárgyalások azonban az 1606. év első feléig elhuzódtak és csak augusztus 6-án jött létre a béke. Ennek értelmében Hontvármegye, valamint Korpona város, visszakerült a magyar király birtokába, úgyszintén Drégelypalánk is, mely várnak összes tartozékai a bécsi békét mintegy kiegészítő zsitvatoroki béke értelmében felszabadultak a török hódoltság alól. (Millenn. Tört. VI. 624.) A bécsi és zsitvatoroki béke.

A zsitvatoroki béke határt szabott a török hódoltságnak Hont vármegyében is, mely ettől kezdve csak a vármegye keleti sarkára terjedt ki, a kishonti területet azonban az egri törökök csaknem egészen behódoltatták. (Hőke Lajos Hont vm. tört. kézirat. 51 l.) Kolonich Siegfried komáromi kapitány felhivására a vármegye közönsége 1607. május 23-án Bakos Ferenczet, Kisfaludi Lipthay Imrét, Pálásthy Józsefet és Fánchy Ferenczet küldte ki a magyar és a török terület határainak kijelölésére. Korpona új helyőrséget kapott ; kapitányává 1607. július 26-án Pogrányi Jánost nevezte ki Mátyás főherczeg.

Bocskay váratlan halálával (1606. decz. 29.) a bécsi békekötést komoly veszedelem fenyegette. Rudolf király elérkezettnek hitte az időt, hogy a békekötés egyes pontjait érvénytelenítse, de szószegése oly ingerültséget keltett, hogy Mátyás herczeg, a családi tanácscsal egyetértvén, Rudolf letételét határozta el. Miután Mátyás a bécsi békét a maga részéről elismerte, a rendektől megszavazott haddal Prágába indult és Rudolfot a magyar koronáról való lemondásra kényszerítette. Mátyás főherczeget ez utóbbi vállalatában Illésházy István is támogatta, a kit az 1608. évi koronázó országgyűlés nádorrá választott. Ez országgyűlés végzeményei közül a Palánk, Drégely és Damásd megerősítésére vonatkozó intézkedések érdeklik közelebbről a vármegye történetét, mely czélra Trencsén és Turócz vármegye közmunkája rendeltetett ki. A következő országgyűlések sem feledkeztek meg a vármegye végvárainak jókarban tartásáról. Az 1613. VIII. törvényczikk Drégely és Damásd megerősítésére Hontvármegye három járását rendelte ki. Az 1618. XL. t.-cz. Gyarmat erődítési munkálataira a bozóki, Damásdhoz a báthi, Palánkhoz a selmeczi járást rendelte ki. De a vármegye saját hatáskörében is gondoskodott a végvárakról. Az 1614-ben Bozókon tartott közgyülésében Palánk megerősítése kerülvén tárgyalás alá, a vármegye a vár árkának kitisztítására és mélyítésére három járás paraszt portái után két-két munkást rendelt ki, mely intézkedést 1615-ben foganatosították, a mikor új külső palánkot építettek. Damásd várának helyreállításához 1612-ben háromszáz jobbágy-telek kézi munkáját rendelték ki, azonfelül az erődítési czélokra 1200 karót és az ahhoz szükséges mennyiségű kézimunkaerőt. Ugyanez évben Drégelypalánk helyreállítására 69 porta után munkásokat rendeltek ki. II. Mátyás.

Sok dolgot adott a vármegyének a véghelyeken elhelyezett lovasság lovainak eltartása is. 1610-ben a vármegye a gyarmati és a drégelypalánki lovasság lovainak számára füvellő helyet jelölt ki, de ez alkalommal a damásdi és a váczi őrség lovai részére füvellő hely kijelölését megtagadta, mivel az előbbi két véghely lovainak

eltartása amúgy is sok dolgot adott a vármegyének. 1614. október 24-én tartott közgyűlésében, Fülekről ötven, Gyarmatról és Drégelypalánkról száz-száz lovas számára szükséges legelőkről kellett gondoskodnia a vármegyének. 1614-ben a leégett Gyarmat felépítésére az egész vármegye területéről portánként két-két szál karót szavazott meg. 1615-ben a leégett füleki vár helyreállítására a kishonti kerületet rendelték ki. Ugyanez évben a damásdi vár megerősítésére hetven porta után három-három karót és egy-egy kocsi rőzsét rendeltek. 1616-ban a gyarmati és a drégelypalánki vár helyreállításához minden jobbágytelek után négy karó és elegendő rőzse rendeltetett ; ugyanez évben Damásd várának helyreállítására a jobbágyságot fűzfavessző és palánkfa szolgáltatására kötelezték. Az 1622. XXXVI. t.-cz. Drégelypalánkhoz a selmeczi, Damásdhoz a báti-járás közmunkáját rendelte ki. Az 1623. április 19-én tartott közgyűlésben a vármegye megbízta az alispánt, hogy Gyarmat, Palánk (Drégelypalánk) és Damásd várait személyesen vizsgálja meg és a mennyiben az erődítési műveletek pótlása válnék szükségessé, azoknak foganatosítása iránt saját hatáskörében intézkedjék. Ugyanezen közgyűlésben meghagyta a vármegye a járási szolgabíráknak, hogy a falukban kóborló és a szegény népet sanyargató végbeli hajdúkat megbüntetés végett az illető kapitánynak jelentsék be. (Hőke Lajos : Hontvm. tört. Kézirat a vm. levélt.)

Még az 1609. évi országgyűlés folyama alatt a bányavidéki végvárak katonasága között nyugtalanság támadt az elmaradt zsold és a hiányos felszerelés miatt, a végbeli vitézek 1609. február végén gyűlést tartottak Gyarmaton és onnan követséget menesztettek az országgyűlésre. Az elégületleneket csak az év végén lehetett lecsendesíteni. A végbeli vitézek kielégítése csakugyan fontos dolog volt, mert a következő évek ismét a törökök elleni készülődésekkel teltek el. Az 1612. július 9-én Nyéken tartott közgyűlésben a vármegye a nemesi felkelés ügyében tanácskozott, mely vagy a török ellen, vagy az erdélyiek segélyére indúlt volna. A nemesi felkelésre azonban ebben az évben nem volt szükség, de annál jobban foglalkoztatták a rendeket az 1613-ban Szebellében tartott közgyűlésen, az esztergomi és váczi töröknek a hódoltsági falvakban elkövetett kegyetlenkedései, mely ügyben a vármegye felíratot intézett a nádorhoz. E feliratban a vármegye magyar követ kiküldését indítványozta a portára, mely ügyben a szomszéd hatóságokat is megkereste. A vármegye kivánsága azonban csak 1619-ben teljesedett, a mikor Thurzó György nádor Kisfaludi Liptay Imrét (1603—1609.) azelőtt honti, akkoriban pedig Barsvármegye alispánját szemelte ki a portai követségre, a ki a személye iránt tanusított bizalom nyilvánulása elől ki nem térhetvén, július 15-ike után útra kelt. Válságos időben hagyta el hazáját az a férfiú, kinek tekintélye, nagy népszerűsége, de mindenekelőtt tapintatos magatartása a rövid idő alatt bekövetkezett belzavarok alatt nagy hasznára vált volna a vármegyének.

Bethlen Gábor

A cseh felkelés hírére Bethlen Gábor, a Magyarországon megindított vallási üldözésnek, de főleg annak hatása alatt, hogy az 1619. évi országgyűlésen a protestánsok sérelmei meghallgatásra nem találtak, kardot rántott. Mialatt Debreczen felé tartott, a vezére, Rákóczy György, a ki az egész hajdúságot fegyverre szólította, elfoglalta Kassát és onnan alvezéreit, Széchy Györgyöt és Rhédey Ferenczet, mintegy nyolczezernyi haddal a nyugati határ felé küldötte. Gróf Széchy György, a ki elsősorban a saját érdekeit tartotta szem előtt, Gömörben számos várat a maga részére foglalt el, majd Füleket hódoltatta meg és onnan Gyarmat alá vonult, melynek fizetetlen zsoldos őrsége Morgenthaler Fülöp kapitányt, a ki meghódolni vonakodott, kiszolgáltatta az erdélyieknek. Széchy György hada ekként akadály nélkül jutott el Hontba, útközben Drégelypalánkot is bevette, majd Érsekujvár alá érkezett, melynek őrsége az udvarhoz hű kapitányt, Koháry Pétert elfogván, várral együtt kiszolgáltatta Bethlen hadainak. 1619. szeptember 20-án Széchy már a bányavárosokat is hatalmába kerítette. (Millenn. Tört. VI. 233.). Október havában pedig Bethlen Gábor már a Morva határszélen volt hadával és ezzel az egész felvidék a hatalmába került.

Bethlen Gábor első fellépése általános zavart idézett elő a vármegyében. A főispán, Magyarbéli Bosnyák Tamás, a ki a honti főispánságon kívül más magas méltóságokat is betöltött és a csehek és morvák elleni háború megindulása alkalmával a császári sereghez csatlakozott, akkoriban távol volt. A vármegyében birtokos Esterházy Miklós és Koháry ugyan tétlenségre voltak kárhoztatva, mégis nagy kiterjedésű birtokaik és összeköttetéseik révén, az udvari párt híveiként, jelentékeny befolyással voltak a vármegye nemességére. Az 1619. deczember 4-én

Németiben egybegyűlt rendek tétovázó magatartást tanúsítottak, nem szegültek ugyan ellene a Bethlen Gábor rendeletének, a ki már a november 28-án tartott közgyűlésre seregével megérkezvén, 200 gyalogos kiállítására utasította a vármegyét; hanem a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó Fánchyhoz elküldték Horváth Mihályt, azzal a felszólítással, tudná meg a fejedelemtől, hogy hova küldje a vármegye a gyalog-hadat, Pozsonyba-e, vagy Váczra ? Ezen a közgyűlésen egyúttal kimondotta a vármegye, hogy a mennyiben török támadástól tartani kell, személyes nemesi fölkelést rendel el, gyülekező helyül pedig Drégelypalánkot tűzte ki. Deczember 14-ére már megérkezett a Thurzó Szaniszló levele, melylyel a vármegyétől kiállítandó lovasokat és gyalogosokat Pozsonyba rendelte. De a közgyülés erre a rendeletre újabb kibúvót talált ; azt felelte Thurzó Szaniszlónak, hogy a gyalogság úgyis részben Füleken, részben pedig Váczon van, ezért tudnia kell a vármegyének, vajjon úgy intézkedik-e a fejedelem, hogy ezeket a gyalogosokat küldjék-e Pozsonyba ; a mi pedig a lovasságot illeti, a vármegye nem tudja, személyes felkelést rendeljen-e el, vagy pedig portánként állítson ki egy-egy lovast. Az 1619. deczember 23-án tartott közgyűlésen Pogrányi György levelét terjesztette elő Horváthy György alispán, de a vármegye ebből sem akarta megérteni a fejedelem intézkedéseit és azért Palásthy Mihályt küldte Pozsonyba kövctségbe Bethlen Gáborhoz.

Az 1619. év végével Ferdinánd egész Felső-Magyarország kormányát Bethlen Gáborra ruházta, így a legközelebb egybehivandó országgyűlésig a királyi hivatalnokok is az ő hatalma alá kerültek. Forgách Zsigmond még ez év végével meghagyta a honti dikatoroknak (adórovó), hogy az országgyűléstől megszavazott összeget Pozsonyba szállítsák. Az 1620. évi beszterczebányai országgyűlés augusztus 25-én Bethlen Gábort magyar királylyá választotta és az egyházi javakat a végvárak javára lefoglalta. A lefoglalt egyházi javak közül a sághi prépostságot Bethlen Péchi Simonnak zálogosította el 20.000 forintért. A szept. hó 30-án tartott közgyűlésen a rendek ismét a fejedelem parancsát vették, melylyel a katonaság kiállítását rendelte el. Ez alkalommal a vármegye már komolyan hozzáfogott a rendelet foganatosításához s a szabad porták után, valamint két-két hódolt porta után egy-egy puskás gyalogos kiállítását határozta el.

Mindez intézkedések azonban nem tudták megakadályozni a csehek vereségét, melyből II. Ferdinánd új erőt merítvén, csapatokat küldött Felső-Magyarország visszafoglalására. De a változott helyzet hatása Hontban még 1620 végén nem volt érezhető. Ez az év, valamint a következő év (1621.) első fele, hadi készülődésekkel telt el. Gróf Thúrzó Szaniszló, érsekújvári generális, még 1620. deczember 12-én Morvay Jánost küldte Korponára, hogy az ottani hadiszereket leltározza és a leltárt a város birájának átadja. (Matunák M. i. m. 39.) Az 1621 év elején azonban már mindinkább gyarapodott azoknak a száma, a kik a küzdelem eredménytelenségének érzetében elhagyták Bethlen zászlóit ; ezek közé tartozott Balassa Péter, a két Pálffy, Bosnyák Tamás, Széchy György gróf ; sőt Thurzó Szaniszló és Thurzó Imre is ingadoztak. Az 1621 február 24-én Németiben tartott közgyűlésből Deméndy János hadnagy parancsnoksága alatt ötven lovast küldött két havi szolgálatra Bethlen udvarába ; de már a tavaszi közgyűlésen, a közelgő császári sereg hírére a rendek is csak nagy óvatossággal foganatosították a Bethlen rendeleteit. A május 19-én Németiben tartott közgyűlésen a vármegye tudomásul vette a generális (valószinüleg gróf Thurzó Szaniszló, érsekújvári parancsnok) levelét, melyben arról értesítette a rendeket, hogy a két hóra felfogadott száz lovas és másfélszáz gyalogos a király rendeletére továbbra is meghagyassék, azonfelűl a rendelt élést is elszállíttatja az érsekújvári várba. A május 21-én Bozókon tartott közgyűlés a Bethlen Gábornak az eperjesi országgyűlésre való meghívójára válaszolt és a közelgő ellenséget hozván fel okul, azt határozta, hogy országgyűlési követek választását nem foganatosítja, hanem e helyett Palásthy Andrást küldi Thurzó Imréhez Bicsére, hogy a vármegye válságos helyzetét feltárja. A vármegye e tartózkodó magatartását főleg Pálffy István és Miklós, valamint a Koháry Péter és Bosnyák Tamás vezérlete alatt álló hadak közeledtének híre okozhatta ; a hadak június hó elején csakugyan a bányavárosokban termettek, minek következtében a selmeczi kamara tisztviselői hűséget fogadtak Ferdinándnak. Június 12-én Korpona követei is hűséget esküdtek a Ferdinánd biztosainak Zólyomban.

II. Ferdinánd.

(Millenn. Tört. VI. 309—310. Csery József : Korpona ismertetése : Győri Tört. és Rég. Füz. II. Hőke Lajos kézirata. Várm. Közgy. Jegyzőkönyvek.) Július 3-án ismét Bozókon találjuk az egybegyült rendeket, kiknek az alispán bemutatta II. Ferdinándnak a vármegyéhez intézett leiratát, melyben utasította a vármegyét, hogy a nádorhoz követeket küldjön. A harcztérről azonban már akkor igen kedvezőtlen hírek érkeztek Ferdinánd hadairól, azért tehát a vármegye ezuttal is ügyesen kitért a meghívás elől. Bethlen hadainak közeledtét hozván fel okul, a követek kiküldését a rendek megtagadták, szintúgy a nemesi felkelés szervezését is, melyet a nádor eredetileg a Bethlentől elpártolt Széchy György parancsnoksága alá akart helyezni. A határozat indokául kiemeli a közgyűlés, hogy miután a szolgabírák, az esküdtek és a nemesek legnagyobb része nem jöttek el a közgyűlésre, a jelenlevők nem hozhattak érdemleges határozatot.

Június elején Bethlen Gábor nagyobb sereggel indúlt el Kassáról és a serege útközben egyre gyarapodott. Június 29-én Rima-Szécs táján találkozott Bosnyákkal, kivel hosszasabban értekezett ; innen július 1-én hajnalban Rimaszombat alá szállott. A Bethlen hadainak közeledte nagy rémülettel töltötte el a II. Ferdinándhoz pártolt urakat, mint a Pálffyakat, Bosnyákot és Széchy Györgyöt, a kik még július 1-én eszeveszetten hátrálni kezdtek a kishonti kerületből, de Bethlen alvezére, Egri István, nyomon követte őket és július hó 3-án II. Ferdinánd seregét a zólyomi szorosban szétverte, mire a bányavárosok, valamint a Pálffyéktől időközben kézrekerített Palánk, meghódoltak Bethlen hadai előtt ; Korpona pedig július 12-én egész lélekkel fogadott hűséget Bethlen Gábornak. (Tört. Tár 1879. évf. 1882. évf. Millenn. Tört. VI. 311.) Bethlen közeledtére a vármegye alispánja július 10-én Bozókra sietve, közgyűlést hívott egybe, hogy a fejedelem ünnepélyes fogadtatása iránt intézkedjék. A közgyűlés az érkező fejedelem részére ajándékot szavazott meg, melynek átadására Horváthy György alispánt és Deméndy Jánost hívta fel, a kik azt az érkező elé Palánkra vitték. Azonkívül megparancsolták a szolgabíráknak, hogy a nemesi felkelés tekintetében a szükséges intézkedéseket tegyék meg, hogy az, ha a fejedelem elrendelné, legott foganatosítható legyen.

Érsekújvár felmentése után Bethlen ismét egész Felső-Magyarország ura lett. Hadainak élelmezése azonban jórészt a vármegye feladata volt. Július 21-én az érsekujvári várba minden porta után tíz-tíz házikenyeret és két-két báti fertály zabot, továbbá egy-egy ludat és két-két tyúkot kellett szállítani. A július 21-ét követő vasárnapra a nemesi felkelő-sereget is ki kellett állítani, a mely Báthba gyűlt egybe ; a parancsnokuk Palásthy Pál lett. A nemességet azonban csakhamar hazabocsátották és helyébe szeptember 20-án 170 főnyi gyalogcsapat kiállítását rendelte a fejedelem, melynek parancsnoka Domaniki Gáspár lett. A fejedelem rendelkezéseinek gyors foganatosítása érdekében a vármegye Palásthy Mihályt küldte ki Bethlen táborába, de október 11-én maga az alispán ment követségbe. Minthogy azonban Bethlen a szövetségeseitől többé segélyt nem remélhetett, másfelől a hívei is mindegyre unszolták a békekötésre, Nagyszombat diadalmas elfoglalása után (július 30.) újból felvette a béketárgyalások megszakított fonalát, melyek az 1621. decz. utolsó napjaiban kötött nikolsburgi békével nyertek befejezést.

A nikolsburgi béke.

Még a béketárgyalások alatt Bethlen újból igénybe vette a vármegye áldozatkészségét. Az ágyúk elvontatására szükséges vonós állatok kiállításán kívül, a tatár segédhadak élelmezésére 32 ökör, 400 fertály zab, 16 szekér széna, 2955 kenyér és száz tyúk rendeltetett.

A nikolsburgi békekötés értelmében Hont vármegye visszakerült II. Ferdinánd birtokába. A változott viszonyok hatása csakhamar mutatkozott. A mikor 1622. junius 8-án a helyettes alispán bemutatta Bethlen Gábor levelét, melyben a vármegyét első nejének, Károlyi Zsuzsannának temetésére meghívja, az egybegyült rendek nem tudtak határozatot hozni: képviseltessék-e magukat a temetésen, vagy nem? Végre is abban állapodtak meg, hogy más vármegyének e tekintetben elfoglalt álláspontját veszik irányadóúl. (Hőke Lajos kézirata.) A nikolsburgi békét azonban mindkét fél csupán fegyverszünetnek tekintette. Miután Ferdinánd a nikolsburgi béke értelmében a Bethlennek átengedett végvárak ellátásáért járó összeget nem fizette meg, de másfelől Bethlennek sok panasza is volt Ferdinánd és tanácsosai ellen, az Anglia, Hollandia és Francziaországgal kötött szövetség értelmében jelentékeny segélyt is nyervén, 1623 őszén másodízben intézett felkelést. Ennek hírére a nádor és Esterházy Miklós bányavidéki főkapitány, a ki az

Drégely várának romjai.

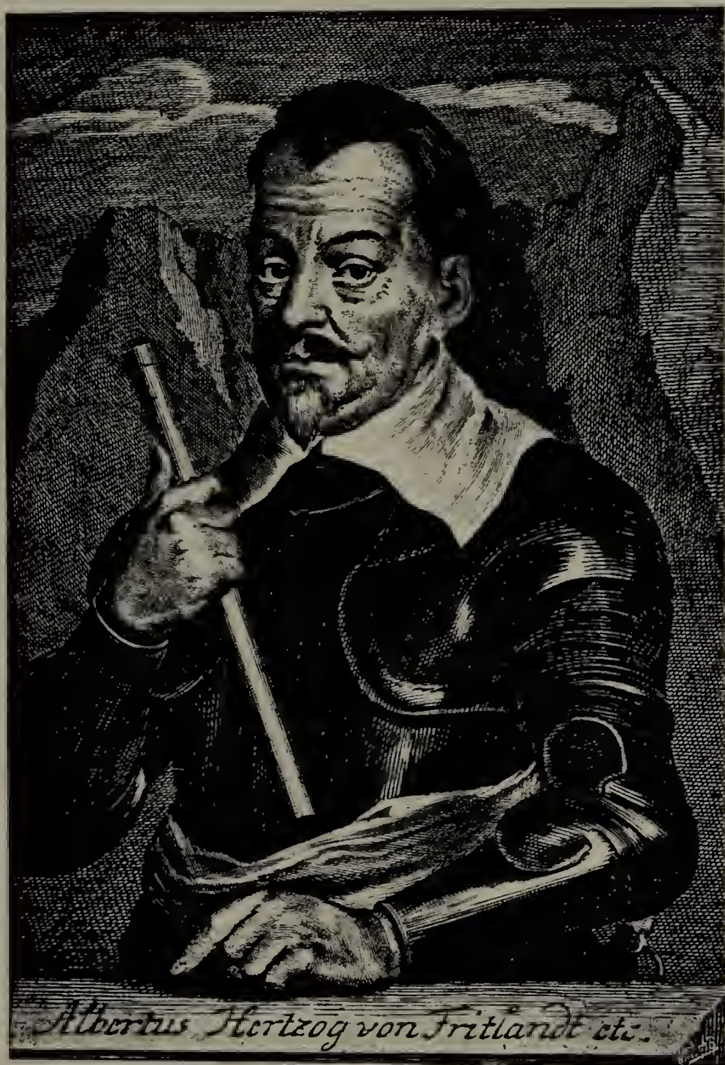
(Hont vármegye tulajdona). Szondy temetése. *(Kubányi Lajos festménye.)*

Bethlen Gábor.
(Az Orsz. Képtárból).

Bocskay István.
(Az Orsz. Képtárból).

Wallenstein Albert herczeg.
(Az Orsz. Képtárból.)

ellenállást tulajdonképen vezette, nemesi fölkelést rendeltek Hontban is. A vármegye szeptember 13-án Németiben gyűlésezett ebben az ügyben, de Bethlen megelőzte ellenfeleit: szeptember 21-én elfoglalta Szendrőt, azután Putnokot, majd Fülek alól elvonulván, gyorsan közeledett a nyugati határ felé. Mire az október 4-ére Bozókra egybehívott közgyűlés napja elérkezett, arra már az erdélyi hadak benn voltak Hontban. E miatt a nemesség legnagyobb része a gyűlésen meg sem jelent, a nemesi felkelés e napra kitűzött mustrája sem volt megtartható, sőt a vármegye tárgyalás alá sem vehette a nádor rendeletét, melyben az érsekujvári vár egyik bástyájának megépítéséhez közmunkát rendelt. (Várm. Levélt. közgy. jegyzőkv.) Bethlen időközben elfoglalta Nagyszombatot és ott bevárta Ibrahim szerdár török segédcsapatait, a melyekkel mintegy 10.000-re szaporodott a hadserege. Thurzó Szaniszló nádor november 20-án Hodolinban fegyverszünetet kötött Bethlennel, melynek értelmében az erdélyi fejedelem a Hontvármegyén túl nyugatra eső területet átengedte Ferdinándnak. Hontban ekkor ismét nagy volt a zavar. A vármegye tulajdonképen Bethlen Gábor uralma alá eső terület volt, de azért a nádor és Esterházy bányavárosi kapitány egyre-másra küldték a rendeleteket a vármegyének. A november 22-én Bozókon egybegyűlt rendeknek nehéz dolguk volt. Bethlen már előzőleg elrendelte, hogy a vármegye Kassára követeket küldjön. A közgyűlés Horváthy György alispánt és Palásthy Miklóst választotta követekül, kiknek e kényes megbizatás elvállalása két-kétszáz forint bírság terhe alatt kötelességükké tétetett. Az alispán hiába szabadkozott, kénytelen volt a vármegye határozatának engedelmeskedni. Költségül fejenkint 25—25 forintot szavaztak meg a számukra. De hogy a Ferdinánd-párt részéről se fenyegesse veszedelem a vármegyét, Palásthy Mihályt Nagyszombatba küldték a nádorhoz követségbe. Palásthy uramnak sehogysem tetszett ez a megtiszteltetés, inkább lefizette a vármegye színe előtt a száz magyar forint bírságot és így ez a követség is az alispánra hárult.

A bécsi udvar azonban megbánta a hodolini fegyverszünet megkötését és így Bethlennek újabb támadásra kellett készülnie. 1623 deczember 27-én a fejedelem Korpona városához intézett levelében értesítette a polgárokat, hogy a városba őrséget helyez, melynek ellátása a vármegye feladata lett. (Matunák, i. m. 40. l.) Miután azonban Bethlen a szövetségeseire többé nem számíthatott, 1624 tavaszán megújította Ferdinánddal a nikolsburgi békét, melynek értelmében Hont ismét Ferdinánd uralma alá került.

1626-ban Bethlen, IV. Keresztély dán király és a török szövetségében harmadízben támadt Ferdinánd ellen. A dán királytól küldött Mansfeld és János Ernő szász-weimari herczeg Sziléziában várt Bethlenre, de Wallenstein Albert császári Wallenstein Albert
fővezér elől a Vág mentére menekült. Szeptember 10-én a Mansfeld vezérlete alatt álló dán csapatok már Bars vármegyében táboroztak, és onnan zaklatták a bányavárosokat. Bethlen ugyan ekkor még Nagyváradon volt, de előre küldötte Horváth Istvánt, hogy Mansfeld betörésének segítségére legyen; de a dán vezér az utóbbinak nem sok hasznát vette, mert hol Turóczban, hol Zólyomban kalandozott. A török nem mulasztotta el a kedvező alkalmat, hegy e zavart a maga számára ki ne használja. Szeptember 25-én a törökök egész Korponáig pusztítottak, honnan 55 személyt és sok barmot hajtottak el, (Matunák i. m. 40. l.), utóbb Bethlen felszólalására az elfogottak közül 46-ot szabadon bocsátottak. A törökök előnyomulása gyorsabb menetre késztette Wallensteint is, a ki szeptember 26-án már Érsekújvárra érkezett. Bethlen szeptember 25-én még a füleki táborban volt, de már 28-án Csalomjánál táborozott, honnan Mansfeldet és János Ernő szász herczeget csatlakozásra hívta fel. Itt értesült a fejedelem arról, hogy Wallenstein, valószinűleg Esterházy sürgetésére, lóra ültetvén a gyalogságát, szeptember 27-én Léva tájékára érkezett. Minden jel arra mutatott, hogy a Wallenstein, másfelől Bethlen és Mansfeld, a kor e három legkiválóbb hadvezére között a döntő mérkőzés Hont vármegye területén fog lefolyni. Csakhogy Mansfeld és János Ernő már szeptember 17-én elhagyták a bányavárosokat és többé részt sem vettek a küzdelemben; helyettük Murtéza budai basa csatlakozott Bethlenhez. Wallenstein Léváról gyors menetben vonúlt a Garam és az Ipoly völgyén Balassa-Gyarmat felé és szeptember 30-án Drégelypalánkhoz ért, hol már Bethlen várta; de már lemenőben volt a nap, mire Wallenstein hadai a Bethlen hadaival találkoztak. Wallenstein kerülni akarta az éjjeli ütközetet, de különben sem szerette volna hírnevét koczkáztatni, Bethlen pedig alkalmatlannak találta a terepet lovas csatára, ezért az

október elsejére virradó éjjelre fegyverszünetet kért, majd az éj leple alatt Szécsényig visszavonult. (Milenn. Tört. VI. 391.) Wallenstein azonban nem merte Bethlent követni, hanem visszavonult a Vág völgyébe. Erre Mansfeld is szabadabb mozgást nyert és a serege romjaival Szécsényig nyomult előre, a hol Bethlennel egyesült. Bethlen annak daczára, hogy Mansfeld seregétől nem sok segélyt nyerhetett, egész Barsig nyomult előre, Murtéza pedig október hó közepe táján elfoglalta Damásdot, de tovább nem hatolt. Bethlen többé a külföldi segélyben nem remélhetvén, másfelől a török segédhadak sem sok hasznot hajtottak, így tehát Esterházy tanácsára megindította a béketárgyalásokat, melyek még ez év végén eredményre vezettek.

A békére nagy szüksége volt a vármegyének. Wallenstein, Mansfeld és főleg a Murtéza hadai temérdek pusztítást vittek végbe a vármegye területén. Az 1626. évi összeirás a pusztulás szomorú képéről ad számot. A báti járásban Kis-Kereskény, Fegyvernek, a bozótiban Kis-Csalomia, Ipoly-Keszi, Kohár, 1630 után pedig Drégely (Ipoly) Balog, Hont, Leklincz teljesen elpusztult falvakként fordulnak elő az összeirásban. Az 1626. évi összeirás 121 hódolt falut számlál elő, míg ellenben egy 1642. évi összeirás 72 falúról ad számot. Ez utóbbi összeirás a legmegbizbatóbbnak látszik s azért ezt méltatjuk figyelemre. Az 1642. évi jegyzék szerint 1608-tól kezdve a következő falvak voltak a török hódoltság alatt: Felső-Teszér (1608). Udvarnok (1608). Palást (1608). Nádas, Alsó-Rakoncza 1618. Egyház-Marót 1624. Közép-Tur 1624. Felső-Rakoncza 1608. Szud 1614. Apát-Marót 1624. Sipek 1617. Nagy-Túr 1614. Bánfalu 1617. Lehotka 1639. Pochvilla (Pocsuvadlo) 1608. Bagyinka 1606. Klaszita 1606. Lissó 1613. Eösöd 1608. Ledény 1608. Méznevelő 1606. Szebelléb 1606. Fazekas-Zsaluzsány, Németi, Szuha, Szuha (más falu). Alsó-Török, Jelenye, Rahó, Alsó-Zsember, Kis-Ölved, Kis-Kereskény, Alsó-Fegyvernek, Szakállas, Füzes-Gyarmat, Szete, Berczenicz, Szatha, Százd 1608, Nagy-Szalka, Lontó, Kövesd, Helemba, Dalmad 1616. Szob, Báth, Pecsenicza, Bagonya 1624. Alsó-Almás, Felső-Almás, Felső-Tót-Baka, Alsó-Tót-Baka, Élesfalu, Vecze, Balog, Alsó-Nyék, Kelenye, Födémes, Hont, Szelcsénke, Dreno, Felső-Nyék, Inám, Leszenye, Kis-Csalomia. Két helység neve hiányzik az összeirásból. A jegyzékben foglalt hódoltsági falvak neve mellé írt évszám a behódolás évét jelenti.

Hódolt falvak.

A hódoltsági falvak urai legnagyobb részt a budai, váczi, esztergomi basák és bégek közül kerültek ki, de a kishonti kerületbeliek leginkább az Egerben lakó agák és bégek urasága alá jutottak. A zsitva-toroki békekötés értelmében hatvan falu hódolt be a töröknek; azért a törökök nem érték be e számmal, hanem mindegyre több falut hódoltattak be, úgy hogy a XVII. század közepén a hódoltsági részek Bakabányától Németi-ig egy vonalban húzódtak és csak Csábrág és Palánk várak környéke volt ment a hódoltságtól. A török hódoltság terjedésével szemben a vármegye elsősorban a védelemre szorítkozott.

Az 1626. év után tartott országgyülések az egyes várak megerősítésével foglalkoztak, melyre az amugy is igénybe vett nép közmunkáját rendelték ki. Sőt Hont vármegye népét még a szomszéd vármegyékben fekvő várak erősítési munkálataira is kirendelték. Igy az 1635. évi XCII. t.-cz. Gyarmathoz a bozóki járás népét rendelte közmunkára, míg a másik két járás Drégelypalánk és Damásd várainak megerősítésére rendeltetett, ellenben Bakabányát a Liptó vármegyéből kirendelt jobbágyok erődítették. Az 1638: LXX. t.-czikk Palánk megerősítéséhez a vármegye két járását rendelte ki. Az 1647: CLIII. t.-cz. a vármegye egyes járásai közmunkáját Gyarmat, Drégelypalánk, Osgyán és Bakabánya megerősítésére rendelte, míg Osgyánt a hozzátartozó uradalom javíttatta ki. Az 1647. évi országgyűlésen Bakabánya megerősítése ismételten szóba került. A bányavárosok ez előbástyája akkor különös jelentőségre emelkedett. Már az 1635. évi országgyülés elrendelte a megerősítését, melyet a következő országgyülések megismételtek, az 1647. és 1649. évi országgyülések pedig a városnak őrséggel való ellátását rendelték el. (Corpus Juris.) A palánki vár ezen időtájt végvárként kiváló jelentőségre emelkedett. Kapitányai, mint Bakich Péter, a ki aranysarkantyus vitéz és kir. főpohárnok is volt, előkelő helyet foglaltak el a közéletben. Az ő idejében a szécsényi török 1639 január havában megtámadta Palánkot és az őrségéből 26 embert részint levágott, részint elfogott. Ebben az évben a vármegye kétszáz emberrel szaporította a palánki és gyarmati őrség számát. 1638-ban, 1644-ben és 1650-ben Pogrányi Ferencz volt a palánki kapitány. 1647. augusztus 17-én, a mikor a bars-

A várak sorsa.

megyei Nagysarlóig pusztító török had visszatérőben volt, a palánki őrség több más végvárbeli vitézekkel egyesülten rajta ütött és ez alkalommal hatvan törököt foglyul ejtett. 1649-ben gróf Forgách Ádám érsekujvári generális a bányavárosok környékét pusztító török hadat visszatérőben Palánknál körülkerítvén, szétverte, s ez alkalommal egy öreg agát, a ki sok kárt tett pusztításaival, továbbá tizenhat más előkelő törököt elfogott. (Matunák Mihály : Drégely és Palánk.) Az 1649. évi országgyűlés Hont vármegye egy járását rendelte a vár megerősítésére, az 1655. évi II. törvényczikk pedig kétszáz lovast és ugyanannyi gyalogost rendelt a várba.

Damásd vára is sok vihart állott ki ezen időtájt. 1636-ban leégett és Horváth János járása portánkint 15 darab palánk fát, és megfelelő mennyiségü rőzsét volt köteles a helyreállítására szolgáltatni. 1644-ben harmincz török lovas egészen a selmeczbányai alsó kapuig vágtatott, majd innen Hodrusbányára csapott, honnan néhány embert rabságra hurczolt. 1646-ban a váczi törökök felhasználták Bercsényi László távollétét, Damásdot meglepték, az őrségét levágták és a várat földig lerombolták. Bercsényit ugyan az 1647. évi országgyülés hadi törvényszék elé állítani rendelte, de úgy látszik nem sok sikerrel, mert e rendelkezést az 1655. és 1659. évi törvényczikkek megismétlik.

Damásd várának megsemmisülésével a vármegye figyelme főleg Bakabánya megerődítésére irányult. 1650-ben a város megerősítésére a Bánfi Mihály járását rendelték ki kővágásra és téglaégetésre. 1652-ben pedig ugyanez a járás palánkfát és rőzsét szállított Bakabányára. Az 1655. évi III. t.-cz. a helyőrségül ötven lovast és ugyanannyi gyalogost rendelt.

Korpona városa egyideig nagyobb őrség nélkül volt, 1647-ben azonban nagy török sereg közeledett a városhoz, mely alkalommal negyvenhárom embert foglyul eljtett és négyszáz darabból álló gúlyát elhajtott ; a támadás alatt Göczel György előkelő polgár is elesett. Korpona védelmére egyelőre ötven huszárt rendeltek a városba, majd 1648-ban Madách Gáspár neveztetvén ki korponai kapitánynyá, a védelem tekintetében is megfelelő intézkedések tétettek. Zólyom vármegye ekkor Erdődy István vezérlete alatt száz gyalogost küldött Korponára, melynek ellátása a város feladata lett. Mindezen intézkedések daczára azonban a török 1654-ben tavasztól kezdve Bakabánya, Körmöcz, Korpona, Selmecz- és Bélabánya városok környékéről tömérdek embert hurczolt fogságba. A gyakori panaszok következtében az 1655. évi országgyülés száz lovast és háromszáz gyalogost rendelt Korponába. (Matunák Mihály : Korpona várkapitányai.)

Bethlen Gábor halála után az erdélyi fejedelemséget Rákóczy György foglalta el, a ki a németországi csatatéren küzdő Gusztáv Adolf svéd királylyal bocsátkozott tárgyalásokba. Rákóczy készülődéseit csakhamar megtudták Bécsben is és a szükséges védelmi intézkedések foganatosíttattak is, de ezuttal nem került kardélre a dolog. Rákóczy György.

Sokkal nagyobb veszélyben volt a vármegye ebben az évben (1632) a törökök támadása miatt, a kiknek fenyegető magatartására a védelmi intézkedéseket Palásthy Pál alispán vette kezébe. Az ő felhívására Selmeczbánya ötven gyalogot küldött Korponára, azonfelül Princzfalvát, Bozókot és Keszihóczot is ellátták őrséggel. 1640 deczember vége felé újabb török lovas csapat jelent meg Korponánál, de nagyobb kárt nem tett. (Matunák M. i. m. 40 l.)

III. Ferdinánd trónraléptével, a harminczéves háború inkább a francziák és a Habsburg-ház között való küzdelem jellegét vette fel. Mind a francziák, mind pédig a győztes svéd kormány ismételve felszólították Rákóczy Györgyöt, a felkelésre. Rákóczy 1644 elején csakugyan elindította hadait Gyulafehérvárról és rövid idő alatt az egész felvidék a hatalmába került. Egyik hadvezére, Bornemissza Pál már április elején meghódoltatta a bányavárosokat, mire a vármegye április 18-án tartott közgyülésében, Ebeczki Györgyöt, Palásthy Jánost és Palásthy Pált küldte üdvözlő követekként az érkező fejedelem elé a szécsényi táborba; ugyanekkor a fejedelem felhívására száz gyalog és ötven lovas kiállítását rendelte el a vármegye. Rákóczy késedelmes fellépése következtében azonban III. Ferdinánd hadai még április végén visszaszorították az erdélyi csapatokat ; Puchheim altábornagy, Gutz tábornok és Esterházy egyesült hadai május elején már a Garamig szorították vissza Rákóczy alvezéreit. Rákóczy, Szécsényben bevárván a hátráló csapatokat, megkezdte a visszavonulást ; mire Rimaszombathoz ért, a nádor postakövete jelent meg nála levéllel, melyben gúnyosan csatára szólította III. Ferdinánd

fel a fejedelmet. De Rákóczy nem bocsátkozhatott csatába és serege egészen a Bodrogközig futott.

Az augusztus hó 24-én tartott közgyűlésen az alispán bejelentette, hogy Esterházy Pál vicegenerális 32 gyalogost kér a vármegyétől másfél hónapra, melynek előállítása a szolgabirák feladata lett. Egyszersmind közölte a rendekkel, hogy III. Ferdinánd közbocsánatot hirdetett. Mind Rákóczy, mind pedig a rendek legnagyobb része a békére hajlott, ezért a feledelem 1644 elejére Kassára hivta a hozzá hajló vármegyék követeit, minek eredményekép ez év végén megkezdődtek a békealkudozások. Mialatt azonban a békealkudozások folytak, a helyzet lényegesen megváltozott. Torstenson 1644 végén már diadalmasan közelgett Magyarország felé, a hol Rákóczyval akart egyesülni. Rákóczy, tetemes anyagi segítséget nyervén a francziáktól, 1645 tavaszán újra megindította hadait III. Ferdinánd ellen. Támadásának hírére a nádor május havában személyes nemesi felkelést rendelt Hont vármegyében, de hiába, mert Rákóczy június elején már Rimaszombatnál táborozott és onnan, daczára Bégzáde Mehemet csausz portai követ tiltakozásának, a ki őt ura nevében a hadjárattól eltiltotta, folytatta utját a nyugati határ felé. Június 22-én vette a vármegye a fejedelem Rásos-Szurdokról intézett levelét, melyben az ágyúk elé ökörfogatokat rendelt. A vármegye Palásthy Mihályt és Duló Gábort küldte ki követekül a fejedelem elé, hogy az érkezőt a vármegye nevében üdvözöljék. Rákóczy hada gyors menetben vonult keresztül az Ipoly völgyén; június 28-án még az egegi táborban adott védőlevelet Nagy-Marosnak és július hó elején már Nagy-Tapolcsányban volt. Rákóczy rövid idő alatt hatalmába kerítette az egész felvidéket. Korpona városa, a mely szintén meghódolt, két követet küldött Hodolinba (Morvaország) a fejedelem táborába, hol húsz jól fölfegyverzett gyalogost adtak át. (Matunák M. i. m. 41.) A hadjárat azonban súlyos teherrel nehezedett Hont vármegyére. Az erdélyi és a svéd segédcsapatok élelmezéséhez nagy mennyiségben kellett hozzájárulnia; így augusztus 12-én a fejedelem rendeletére portánkint hat kenyér, egy szekér széna és két fertály zab vettetett ki. — Lipót főherczeg augusztus 17-én a dévényi táborban kelt levelével eltiltotta ugyan a vármegyét a Rákóczy csapatainak élelmezésétől, de ez egyelőre nem sokat ért, mert a felvidék még Rákóczy hatalmában volt. A török tiltakozása következtében azonban Rákóczy ismét felvette a tárgyalások fonalát, melyek az 1645. deczember 16-án kötött békére vezettek. (Millenn. Tört. VI. 488—500. Hőke Lajos kézirata. Közgy. jegyzőkönyvek 1644—45.)

A linzi béke.

A linzi békekötés után ismét a törökök elleni védekezés volt a vármegye főgondja. Gróf Forgách Ádám érsekujvári kapitány meghagyására még 1645 őszén 32 lovast fogadott fel a vármegye, majd — mint láttuk — már az 1647., 1649. és 1655. évi országgyűlések a véghelyek megerősítését rendelték el. Mindezek az intézkedések azonban nem voltak elegendők a török növekvő hatalmával szemben. Gróf Forgách Ádám már 1654. augusztus 26-án Szelényi János honti alispánhoz intézett levelében panaszkodik a véghelyek elhagyott állapota és a fegyelmezetlen végbeli katonák garázdálkodásai miatt; aggodalommal telik el a jövő iránt és mint írja: »én nem tudom, mit gondol ez a mi nemzetünk, talán ugyan veszteket érzik«. A mit Forgách megjósolt, az nehány évvel később csakugyan bekövetkezett.

Lipót király.

Kemény János

Lipót királynak az erdélyi ügyekbe való beavatkozásával súlyos megpróbáltatás napjai nehezedtek Hont vármegyére is. II. Rákóczy György bukása után Kemény János lett Erdély fejedelme, kinek segélyére a bécsi kormány 1661 nyarán Montecuccoli Raymond vezérlete alatt tekintélyes hadat küldött Erdélybe. Bármily nagy reményekkel várta az ország Montecuccoli hadait, a hangulat csakhamar megváltozott, mert a németek a felvidéken úgy viselkedtek, mintha ellenséges területen volnának. Igy a német katonák Hontban a többi között Kubinyi Márk szolgabirót is megkínozták, kinek fájdalomdíjúl 25 forintot szavazott meg a vármegye.

Az új nagyvezir, Köprili Amhát, Montecuccoli hadának Erdélybe történt bevonulását hozván fel okúl, 1663 nyarán minden hadüzenet nélkül betört Magyarországba. A nagyvezir Budáról Esztergomba ment; ott hidat veretett és azon át akart a túlpartra, Érsekujvár ostromára indulni. Jövetelének hírére gróf Forgách Ádám érsekujvári főkapitány a Dunán már átkelt török tábort Párkánynál akarta meglepni és ezért felkelésre szólította a vármegyéket. Hont vármegye lelkesedéssel szavazta meg a felkelő sereget. Az alispán helyett Duló Gergelyt választották had-

nagygyá, Kajaly András pedig zászlótartó lett. Forgách serege azonban az augusztus 6-iki támadás alkalmával jórészt megsemmisült, a felkelők közül sokan lelték halálukat Párkánynál, általános rémületet keltvén a vármegyében ; ezt még fokozta a törökök fenyegetése, minek következtében a nemességet a további felkeléstől visszatartották. Mialatt Érsekujvár ostroma tartott, azalatt a nagyvezir a tatárokat és a könnyű lovasokat augusztus hó második felében küldte pusztításra szerteszét. Az általános rémület közepette csak Bory Mihály kir. táblai biró, Wesselényi Ferencz nádor jószágkormányzója, nem veszítette el a lélekjelenlétét. Korponáról és a vidékéről összeszedett néppel augusztus 24 és szeptember 20 között több izben sikeresen szembeszállt a tatárokkal. (Matunák M. i. m. 43.)

Érsekujvár eleste után (szept. 23.) a környékbeli várak egy része meghódolt a töröknek, így Drégelypalánk, melynek magyar-német őrsége, nem mervén bevárni a túlnyomó számú török hadat, elmenekült, elébb azonban a vár ágyúit a határban elásta, a várat pedig felgyujtotta. Palánk példáját követte Gyarmat, Szécsény és Buják ; egyedül Nógrád vára tanusitott némi ellenállást, de utóbb szintén török kézbe került. Érsekujvár eleste.

Apafi Mihály, az erdélyi árnyékfejedelem, még az érsekujvári táborból (okt. 22.) hódolásra szólította fel a felvidéket és a bányavárosokat ; de ez épp oly hatástalan maradt, mint Handzsa nógrádi bégnek Szelényi János alispánhoz és a korponaiakhoz deczember 11-én intézett fenyegető levele, melyet a város Körmöczbányának is megküldött. (Matunák M. i. m. 46.) A bég azonban nem tudta fenyegetéseit beváltani, és a következő év elején (1664) ismét megindult a küzdelem, mely azonban a török uralom terjedésének határt szabott. Apafi Mihály.

Az év elején már erősen készülődött a vármegye a közelgő hadjáratra. Duló Gergely hadnagyot felszólították, hogy a katonának felcsapott, de zászlóját elhagyó legénységet az egész vármegyében nyomoztassa és befogassa. Souches Lajos tábornok, a felvidéki császári hadak parancsnoka, már márczius havában megkezdte a hadműveleteket, előbb Nyitrát vette be (máj. 3.), majd Léva felé fordult és május 9-én átkelt a Garamon. A kedvezőtlen időjárás következtében csakhamar visszafordulni kényszerült ugyan, de mire május 14-én ismét a Garamhoz ért, a túlparton szemben találta magát Kucsuk Mehemed váradi basa tizenötezer főnyi seregével, a ki Érsekujvár felől nyomult előre. Ekkor Souches tizezer főnyi hadával oldalfordulatot tett és Bakabányán át Zsarnócza felé fordult, hogy a Garamon való átkelést megkisérelje, mely visszavonulás folyamán Bakabányánál rövid csetepaté fejlődött ki és abban Balassa Bálint, a későbbi korponai kapitány tüntette ki magát. A május 16-án vívott zsarnóczai csata, mely a törökök vereségével végződött, ismét lehetővé tette a támadó fellépést. Az időközben megérkezett Heisterrel és a magyar hadakkal Souches tábornok Léva felé indult, mely június 14-én megadta magát. Souches tábornok azonban a bécsi haditanács rendeletére csakhamar egész a Vágig vonult vissza, mire Ali esztergomi basa mintegy 25—30.000 emberrel Léva ellen vonult. Léva ostroma következtében Souches ismét kimozdult előbbeni állásából, július 19-én átkelt a Garamon és Szent-Benedeknél heves harczba bocsátkozott a törökökkel, melyben Koháry István, Hont vármegye főispánja, az elővéd vezére is elesett. A hátráló török hadat gróf Balassa Bálint huszárjai és a német lovasság sokáig üldözték. (Millenn. Tört. VII. 194—196.) Souches Léva felmentése után, egész Párkányig nyomult előre.

Sajnos azonban, a szégyenteljes vasvári békekötés (1664. aug. 14.) következtében, Hont várnagya nem igen élvezhette a sikerteljes hadjárat előnyeit. Érsekujvár ugyanis megmaradt továbbra is a törökök birtokában, a kik onnan folytatták a rablókalandjaikat. Ez okból már a következő évben (1665.) erősebb őrséggel kellett ellátni Korponát is, melynek kapitánya Bory Mihály lett. A vasvári béke.

Alig köttetett meg a béke a törökökkel, megkezdődött az erőszakos térítés, az elnyomatás és üldözés korszaka. Selmeczbányán valami kamarai irnok egy gazdag polgár leányát akarta elvenni, de mivel az atyja a leányt vonakodott hozzáadni, az esztergomi szentszék elé idéztette a feleket. A szentszék az evangélikus feleket, a kik meg sem jelentek a tárgyaláson, 8000 tallér bírság és 600 forint költségben marasztalta el és a mikor ezt lefizetni vonakodtak, a protonotarius az összeg erejéig le akarta foglalni a város ingatlanait. A város ellenkezett, mire Balassa Bálint főispán karhatalommal elfoglalta a város ingatlanait és a városházát is. (Millenn. Tört. VII. 215.)

Sokkal nagyobb mozgalmat idézett elő gróf Balassa Imre esete, a kit azzal Balassa Imre.

vádoltak, hogy a budai basának ajánlatot tett a behódolásra és várainak átadására, sőt igéretet tett a bányavárosoknak török kézre való juttatására is. A budai basa mondta el mindezt gróf Leslienek, a kit egyszersmind a magyarok közeli lázadására is figyelmeztetett. Leslie jelentést tett az udvarnak, mire Balassa elfogatását rendelték el.

A nádor 1665. deczember 9-én kelt levelében a vármegyét a Balassával való mindennemű érintkezéstől eltiltotta. Balassát elfogták és Pozsonyba zárták, honnan azonban megszökött és Divény várába menekült. A nádor, a ki Balassa iránt személyes gyűlölettel volt eltelve, még 1666. február 21-én megbizta Bory Mihály korponai kapitányt a Balassa elleni hadműveletek vezetésére, majd pedig június 9-én, részleges nemesi felkelést rendelt a lázadó ellen. Balassát június havában valóságos ostrom alá vették divényi várában és ujból elfogták. (Millenn. Tört. VII. 2118. Matunák M. i. m. 49. Várm. Jegyzők. 1665—66. év.)

Az udvar erőszakos fellépése azonban mindegyre fokozta az elégületlenséget. Gremonville franczia követ, a ki Balassa Imrével már fogsága idején összeköttetésben állott, még 1665-ben az elégületlen erdélyi főurakkal, továbbá Zrinyi Péterrel és a protestáns párt vezérférfiaival lépett érintkezésbe. 1666. elején Zrinyi Péter a leányának lakodalmáról visszatérőben, Stubnya fürdőben találkozott Wesselényi nádorral, a ki több nemes híve, köztük Bory Mihály körében tartózkodott. Ez összejövetel alatt határozták el a további teendőket, melyeknek megbeszélésére a nádor Murányba hivta meg az összeesküvőket.

Wesselényi összeesküvése.

A mozgalom eredeti czélja az alkotmány megvédése volt, rövid idő alatt azonban jelentékeny arányokat öltött. Nagy része volt benne Bory Mihálynak, a ki a nádor egyik legbizalmasabb embereként, az összeesküvés összes szálait a kezében tartotta.

Wesselényi elhunyta (1667. márczius 27.) azonban jelentékeny fordulatot adott az egész ügynek. A nemzeti mozgalom elveszítette egyik higgadt vezérét, másfelől pedig az egyéni önzés lépett előtérbe, mely az egész összeesküvést csakhamar meghiusította. Wesselényi halálával a mozgalom élére Nádasdy Ferencz országbíró állott, a ki első sorban a nádori méltóság megszerzésén fáradozott és ezért 1668 tavaszán a felvidékre ment, hogy az egybehivandó országgyülésre a protestáns rendeket a maga részére megnyerje. Április 11-én Korponáról kelt levelében meghagyta Selmeczbánya városának, hogy Ochel Györgynek bizonyos okmányokat adjon ki. (Selmeczbánya városi levélt.) Bory Mihály, Nádasdyhoz hasonlólag, szintén csak a maga érdekét tartván szem előtt, még 1667. őszén odahagyva a korponai kapitányságot, hogy miként maga írja : »csendes életre készítse nyomorúlt fejét« ; de valójában nem élvezett nyugalmat, hanem a nádor özvegyének, Széchy Máriának oldalán mindegyre nagyobb szerepet kezdett játszani az összeesküvésben.

A mikor már a bécsi udvar az összeesküvés tudomására jutott, az özvegy nádorné Bory Mihályt küldte gróf Rottal Jánoshoz, hogy az összeesküvés minden részletének fölfedezésével részükre teljes bünbocsánatot eszközöljön ki az udvarnál. Bory Mihály 1668. október havában csakugyan járt Rottalnál Holleschauban, de onnan visszajövet az utolsó hónapok izgalmától kimerülten, súlyosan megbetegedett és november első napjaiban befejezte »ravasz tekervényes pályáját.« (Matunák Mihály i. m. 51. l. — Millenn. Tört. VII. 247.) Zrinyi Péter és Frangepán Ferencz már beleuntak a küzdelembe és 1670 tavaszán kegyelemre megadták magukat ; hazánk északkeleti részeiben azonban a mozgalom csakhamar fegyveres felkelésső fajult. 1670. április 22-én kelt királyi leirat értesítette a vármegyét Rákóczy Ferencz felkeléséről és egyszersmind szigoruan meghagyta a rendeknek, hogy a lázadókhoz ne csatlakozzanak és velük érintkezésbe lépni sem merészeljenek.

A bodrogközi felkelés azonban csakhamar elnyomatván, megindúlt az összeesküvésben való részesek nyomozása. Lessenyei Nagy Ferencz, Wesselényi nádor titkára, Bars vármegye alispánja, a ki az összeesküvésben tevékeny részt vett, szintén elfogatott és előbb Bécsbe vitetett, majd a pozsonyi vértörvényszék elé állíttatott. De Nagy Ferencz oly ügyesen tudta magát tisztázni, hogy kegyelmet nyert, sőt a barsvármegyei alispáni tisztét is visszanyerte.

Nagy Ferencz a bécsi kihallgatása alkalmával akként igyekezett magának érdemeket szerezni, hogy számos, a mozgalomtól különben távol állókat is belekevert. Vallomásai alapján sokan kerültek fogságba ; így Hontból Balogh Gáspár, a négy Lessenyei Nagy testvér, továbbá Bartakovics János alispán is. Az elfogottak között volt Bory György is, a kit a pozsonyi vérbíróság halálra ítélt,

habár a bécsi bíróság, melyhez az ítéletet felterjesztették, is elismerte, hogy »semmit sem tett«. (Pauler Gyula : Wesselényi és társ. összeesk. II. 398.) A mikor az elfogottak javainak lefoglalását a vármegyében 1671. augusztus 19-én kihirdették, Szelényi János és Gerhárd György, mint a kiknek Balogh Gáspár és a Nagy testvérek tartoztak, a fiskusnál bejelentették igényeiket a tartozás erejéig. Bartakovics alispán 1672-ben már kiszabadúlt a fogságból, utóbb Balogh Gáspár és a Leszenyei Nagy testvérek közül János is, a kik 1678-ban ismét feltünnek a vármegyében. (Közgy. jegyzők.)

Habár az ország legnagyobb része mit sem tudott az összeesküvésről, a kormány kapott az alkalmon, hogy a vallásszabadságot megnyírbálja. Igy Collalto ezredes, a ki 1673. év elején horvát lovas ezredet vezényelt a bányavidékre, ez évi október havában elvette a korponai templomot a protestánsoktól és ezt több más templom visszahódítása is követte. Az 1672. és 1674. években számos protestáns lelkészt idéztek meg a pozsonyi vértörvényszék elé. Három evangelikus lelkészt Selmeczbányáról a sziléziai Brieg városba hurczoltak ; mások Komárom várában raboskodtak, mígnem utóbb katholikusokká lettek. A kishonti ref. papok közül Harsányi Istvánt gályarabságra hurczolták. (Hőke Lajos kézirata.) Maga Szelepcsényi György primás sem helyeselte a protestáns papok üldözését. Rottalnak és Kolonicsnak azonban elsősorban pénzre volt szükségük. Ezért még 1672-ben a főispán útján megküldték a vármegyének az új fogyasztási adó rendeletet, mely szerint egy font hús után fél denár, egy pint bortól egy, sertől fél, pálinkától két denár fizetendő. E fogyasztási adók beszedésére az idegen hadsereget rendelték, melynek önkényes eljárása tömérdek panaszra adott okot. Az új fogyasztási adók 1673-ban léptek életbe és a mikor erről az érsekújvári basa értesűlt, 1675-től kezdve ő is felemelte a hódoltsági falvak adóját. Nem csoda, ha a nyomorgó nép, mely 1672-ben papjaitól is megfosztatott, mindegyre várta a szabadítót és így a lázadás fellobbanására csak ügyes kéz kellett, a mely a lappangó szikrát lángra tudja éleszteni.

Vallás-üldözések.

A vármegye urai között is nagy volt az elégületlenség. Különösen Szelepcsényi György primásra haragudtak, a kit a protestánsok üldözéseért okoltak. Ezért, a hol csak kárt tehettek neki, nem is mulasztották el. Az érsek már 1672-ben panaszkodik, hogy a jószágait a többiekéhez képest aránytalanul terhelik taksákkal és adókkal. Szelényi és Gerhard György, Fánchy János örököseitől a bozóki uradalom felét zálogba vevén, az érsekkel és tiszttartójával a dézsma és egyéb jövedelmek miatt perlekedtek. De az esztergomi káptalan sem volt kedvesebb a vármegye előtt. 1677. január 17-én a káptalan tiltakozik az alispán előtt a Szebelléb birtokán elkövetett kártételek miatt, kijelentvén, hogy jogait érvényesíteni fogja. (Magyar Sion : IV. 1868. 127.— VI. 1868. 125.)

Mialatt a vallásüldözés és az adóprés működött, azalatt a bujdosók Erdélyben kerestek menedéket. Ezek közé tartoztak számosan a főurak és a középbirtokos nemesek közül is, a kiket mint gróf Balassa Imrét is, a pozsonyi vértörvényszék makacsság czímén ítéltek el. 1672-ben a bújdosók megkezdték a támadást, mire a korponai őrséget is ellenök rendelték (Pauler Gyula : Századok. 1869. évf.) ; a felkelést azonban a túlerős császári sereg elnyomta.

Az 1672. évi kudarcz nem csüggesztette el a bujdosókat. 1678. elején élükre az ifjú Thököly Imre állott, kinek fellépését csakhamar siker koronázta. Mialatt a német had Telekit, az erdélyi had vezérét üldözte, azalatt Thököly lengyel segédcsapataival a felvidékre nyomúlt, hol egykori jobbágyai lelkesedéssel csatlakoztak hozzá. Thököly akkor rövid idő alatt a bányavárosokat is hatalmába kerítette ; előbb Zólyom városát és várát, majd október 16-án Beszterczebányát hódoltatta meg, innen Selmecz alá ment, mely szintén kaput nyitott. Balassa Imre Szelepcsényi várát, Bozókot támadta meg, s azt bevevén, az ott talált három kath. papot lefejeztette és a várat felgyújtotta. De Bars-Szent-Keresztnél nov. 1-én a kurucz hadat Wurm császári tábornok megverte, mire Thököly elhagyta a bányavárosokat és ismét a Felső-Tisza vidékére szorult. Józsa páter tályai lelkész, a ki 1678-ban csatlakozott Thökölyhez, a következő évben véres boszút állott Selmeczbányán az elpártolásáért. Április 22-én Balassa, Szepesy Pállal együtt, 4000 kurucz élén megrohanta a várost és kora hajnalban hatalmába kerítette. A kuruczok reggel nyolcz órától este 5-ig raboltak és fosztogattak ; felgyújtották a kamaraházat, zsákmányúl vitték a templomi kincseket. Józsa még 1800 márka értékű kincstári ezüstöt is szekérre rakatott és elvitetett. Ez alkalommal a Mária

Thököly Imre.

menybemeneteléről nevezett templomon kívül, az Alsó-utcza és a Jezsuiták rendháza is lángok martaléka lett. (Richter Ede közlése.) 1678. junius elején a törökök is megtámadták Korponát, melynek őrsége vitézül visszaverte a támadást, miről gróf Kollonics Lipótnak jelentést téve, az őrség nyolcz ágyút kapott a bibornoktól. (Matunák M. i. m. 60—62.)

Az 1678. évi támadás nagy erkölcsi sikere a bécsi kormányt is némi engedékenységre bírta, melynek jeléül 1681-ben Sopronba országgyűlést hírdetett. Erre az országgyűlésre a vármegye Gerhard György alispánt és Duló György jegyzőt küldte követekül és részükre az 1681. április 14-én Korponán tartott közgyűlés harmincz pontból álló utasításait adta. Az 1681. évi országgyűlés végzeményei közül az V. t.-cz. érdekli közelebbről a vármegyét, mely az 1655. évi III. t.-cz. értelmében Korponára rendelt száz lovashoz a drégelypalánki négyszáz főnyi őrséget is ide helyezte át, sőt utóbb gróf Rabatta Rezső tábornok még egy vasasnémet lovasszázadot helyezett Korponára. Drégely vára ez időtől fogva pusztulásnak indult ; köveit, a melyekből az egykori híres vár épült, a prímási uradalom gazdatisztjei gazdasági épületekre használták fel.

Az országgyűlés berekesztése után Thököly, bízván a protestánsok elégületlenségében, újból felkelést támasztott. A bécsi kormány 1682. év elején Strassoldo tábornokot küldte a felvidékre. Konyhájának ellátására Hontvármegye nyolcz darab vágómarhát és hat akó bort volt köteles szállítani. 1682 nyarán Thököly megkezdte az előnyomulást. Az új nádor, Esterházy Pál, augusztus 30-án általános nemesi felkelést rendelt Thököly ellen, de már későn, mert hét napra rá (szeptember 2-án) Fülek is elesett, melynek parancsnoka az udvarhoz mindenkor rendíthetlen hűséggel ragaszkodó Koháry István, szintén Thököly foglya lett, a ki őt Munkács várába vitette, a hol Koháry három évig sínylődött. Mire a vármegye szeptember 28-án Korponára összegyűlt, a közgyűlésen az alispán Thökölynek szeptember 18-áról kelt levelét mutatta be, melyben a vármegyét szigorú büntetés terhe alatt a zólyomi táborába való megjelenésre szólította fel. A közgyűlés értesülvén arról, hogy a császári sereg Zólyom vármegyét odahagyta és így attól segélyt többé nem remélhetett, október 5-ére általános nemesi felkelést rendelt, mely azután Thököly táborába volt menendő.

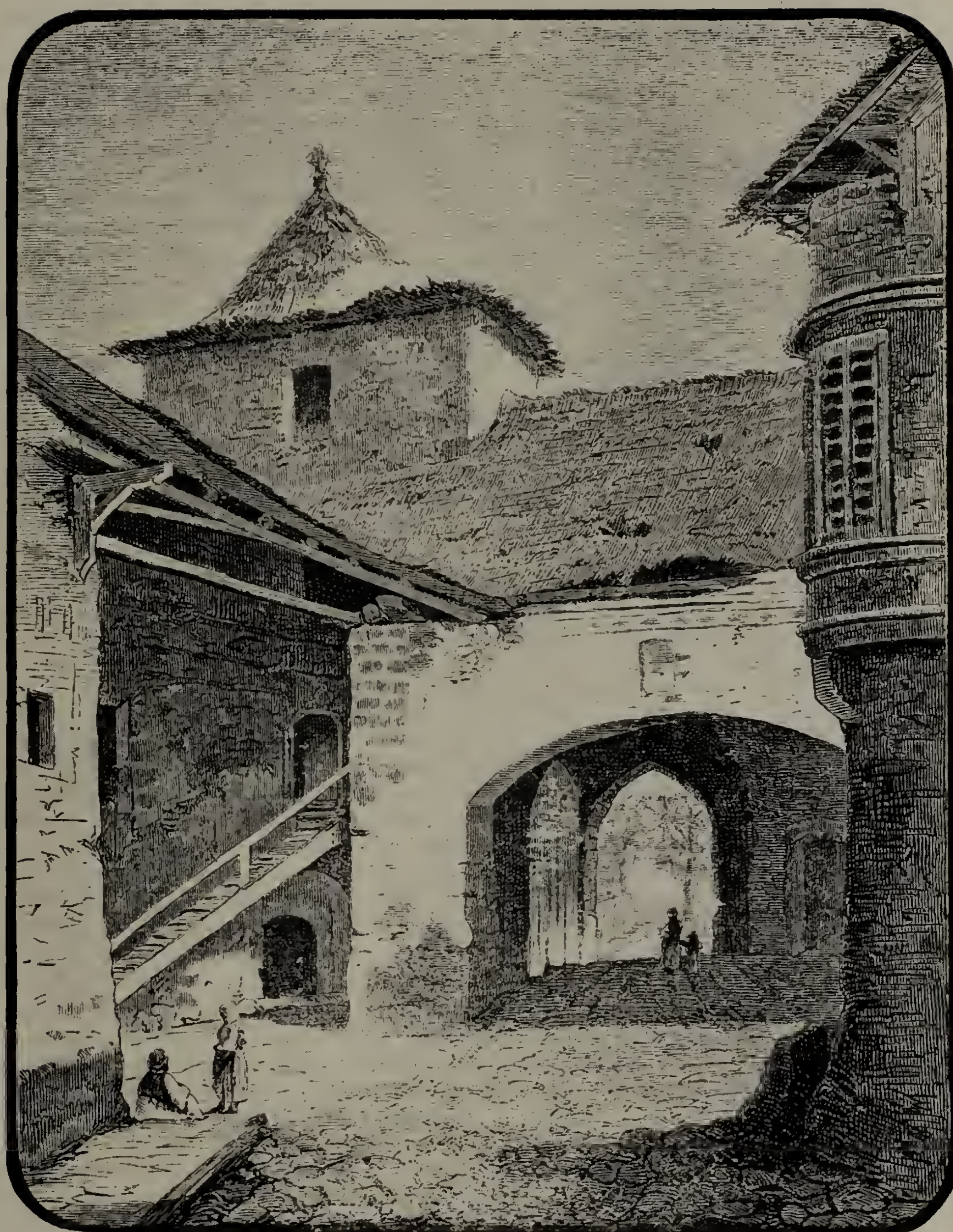
A nemesi felkelés parancsnoka maga az alispán lett, melléje Kajali Andrást hadnagygyá és Palásthy Istvánt zászlótartóvá választották. Thököly hadai október elején már Dobronya mellett táboroztak, onnan egy különítmény Korponára ment, mely város szintén kaput nyitott. Thököly erre Madách Jánost nevezte ki korponai kapitánynyá. Rövid idő mulva hatalmába került Selmeczbánya is, mely alkalommal százezer darab új veretű arany került a birtokába. Thököly Selmeczbánya bányafőnökévé Jánoky Zsigmondot tette meg, a ki visszaadta a protestánsoknak a tőlük elvett templomokat és iskolákat. A kuruczok elfoglalták Szitnya várát is, melynek kapitánya, Nagy Ádám, ráütött a Selmeczbányáról kivonuló gróf Daun vezérlete alatt álló császári csapatra ; e küzdelemben Daun is életét vesztette. Október hó folyamán már az egész vármegye Thököly hatalmába került. November 28-án a vármegye Dúló Ádámot, Madách Pált és Kubinyi Istvánt küldte Losonczra, hogy a szomszéd Nógrád, Pest és Hevesvármegyékkel Thököly hadai elszállásolása és élelmezése ügyében tanácskozzanak. Thököly csapatai egész Morváig kalandoztak, de a vezérük belátta, hogy a bányavárosokat tovább nem tarthatja meg. A mikor tehát a követei, Szirmay István és Jánoky Zsigmond, november 19-én Bécsben egyezségre léptek az udvarral, Thököly kiadta a bányavárosokat és azok ellenében Felső-Magyarországnak a Garamig terjedő részét nyerte a fegyverszünet tartalmára. Hont tehát mindaddig, míg Thököly szerencsecsillaga hanyatlásnak nem indult, az ő birtokában maradt. (Millenn. Tört. VII. 364. Matunák i. m. 64. Közgy. jegyzőkönyvek. 1682. év.)

A kassai gyűlés.

A kormányzat rendezésére, valamint a vallásügy és más bajok orvoslása végett Thököly 1683. január 11-ére Kassára gyűlést hirdetett, melyre a vármegye Dúló Ádámot és Kubinyi Ádámot, Korpona pedig Paritius Jánost küldte követekül. (Tört. Tár. 1883. évf.) A rendektől megszavazott katonaságból háromszáz gyalog és 450 lovas jutott Hontra. A kassai gyűlésen a vármegye hadiköltségekre ötvenezer forintot ajánlott fel, a portai követ költségeinek fedezésére pedig száz tallérral járult hozzá. A február 13-án tartott közgyűlés, a felkelés ügyével foglalkozván, elrendelte, hogy minden nem hódolt húsz ház után a földesurak költségén egy lovas és minden húsz ház után a jobbágyok költségén egy gyalog fegyveres állíttassék ki.

II. Rákóczi Ferencz.
(Az Orsz. Képtárból).

A bozóki vár udvara.

A sereg élelmezésére hét szekér lisztet és hetven darab vágómarhát szállított a vármegye a táborba. Nagy hadikészületekkel kezdődött ez év és Kara Musztafa nagyvezir bejövetelével az egész ország Thököly pártján levőnek látszott. De Bécs felmentésével a helyzet lényegesen megváltozott. Bécs felmentése.

Mialatt Kara Musztafa hada eszeveszett futásban keresett menedéket, azalatt Sobieski lengyel király Thököly hátráló segédcsapatait, azok között a honti felkelőket is, az Ipoly völgyén át űzte, majd Nógrád várát vette ostrom alá és el is foglalta ; útközben azonban a lengyel hadak oly pusztítást vittek véghez mindenütt, hogy a föld népe rájuk támadt.

Alig hagyta el a lengyel had a vármegyét, itt termettek a császáriak. November havában gróf Sallenburg jelent meg Korponán és habár a város hűséget esküdött Lipótnak, mégis 2000 forint erejéig megsarczolta a polgárokat, a kik csak rövid idővel előbb Lubomirszki herczeg alatt háromezer lengyel katonát három napig voltak kénytelenek ellátni. (Matunák i. m. 65.) Deczember 22-én Rabatta császári tábornok megszállván a vármegyét, 838.000 forint sarczot vetett ki, a természetben kiszolgáltatandó szénán és zabon kivül.

A vármegye tudta, hogy e szerfelett súlyos sarczot nem tudja behajtani, mégis megkezdte annak kivetését ; de könyörgött is a hatalmas tábornoknál, a ki ekkor négy lovat követelt a vármegyétől. A vármegye ennek előállítását Rimaszombat városára vetette ki. Rabatta, Beszterczebányára tevén át főhadiszállását, onnan küldözgette fenyegető leveleit a vármegyéhez és onnan írt utasításokat gróf Balassa Bálintnak, a kit a korponai kapitányságba visszahelyeztetett. Balassának nehéz helyzete is volt, mert a korponaiak megtagadták az idegen katonák eltartását, a kik e miatt nagy nélkülözéseknek voltak kitéve s gyakori kihágásokra ragadtatták magukat. Balassa a katonák ellátása érdekében Rabattához készült, de útközben, 1684. január havában, Zólyomban elhalálozott. (Matunák i. m. 67. l.)

Sok panasz hangzott el az 1684 január 26-án tartott közgyűlésen a német és a horvát katonák kegyetlenkedései miatt is, mely ügyben a vármegye a nádorhoz írt fel. Az idegen katonaságtól okozott nyomort némileg feledni látszott a vármegye, midőn látta, hogy a bécsi kormány komolyan hozzáfog a török kiűzéséhez.

Az április 22-én tartott közgyűlésen bemutatták a nádor és Caraffa tábornok leveleit, melyekben Buda visszafoglalása czéljából általános nemesi felkelést hirdettek ; a vármegye lelkesedéssel határozta el a felkelő sereg kiállítását. A sereg kapitányává Gerhard Pál alispánt választották, hadnagygyá Madách Jánost és zászlótartóul Palásthy Istvánt, ugyanazt, a ki Bécs ostrománál részt vett a Thököly seregében. Buda ostroma azonban ez évben elmaradt s a helyett a felkelt sereg Visegrád és Vácz elfoglalásánál vett részt. Az 1684—85. év telén rendkivüli volt a hideg és a vármegyében elhelyezett katonaság, miután az élelem mindenütt elfogyott, dúlta-fosztotta a népet. Abele hadi biztos 1685 április végén a Dunewald-féle császári gyalogezred katonái részére 12.000 forintot követelt és az adóbehajtáshoz a császári sereg közreműködését ajánlotta fel. De a vármegye visszautasította az ajánlatot, mert a Czobor-féle ezred katonái, továbbá a végbeli vitézek az egész vidéket kipusztították, úgy, hogy a teljes követelést a vármegye képtelen is lenne behajtani ; amennyit beszedhet, azt át fogja a katonáéknak szolgáltatni. Ez a válasz természetesen nem elégítette ki báró Dunewald ezredest, a ki Bátból ismételten sürgette az alispánt a pénz beküldése miatt, sőt utóbb meg is fenyegette az alispánt, hogy ha a vármegye nem küldi be a pénzt, akkor rászabadítja a már négy hónapon át fizetetlen katonáit a népre. Hadi készülődések.

A mikor Gerhard Pál alispán egyszer Merci tábornokkal bejárta a vármegyét, Báttól Korponáig s onnan Váczig és Esztergomig egy lélekkel sem találkoztak. A falvakat pusztán hagyták a lakóik, a kik a törökök és mindenféle sarczolók elől erdőkben és sziklába vájt üregekben kerestek menedéket. Az idegen sereg garázdálkodása következtében ez időtájt mintegy ötven falu teljesen kipusztult a vármegyében. A Korponán maradt őrség is rendkivül sok kárt okozott a városnak és környékének ; a polgárok pedig hasztalan fordultak Balassa Ádám korponai kapitányhoz orvoslásért. Csak mikor a város a hadi tanácshoz fordult panaszaival, rendelték el a vizsgálatot. (Matunák i. m. 70. Hőke Lajos kézirata.)

1685 augusztus 20-án Érsekujvár is elesvén, Hontvármegye végleg felszabadult a török hódoltság alól. De ebből nem sok haszna lett a föld népének, mert nemcsak a császári had, de a magyar katonák is kiméletlenűl sanyargatták a jobbágyokat. Hasztalan írt a vármegye Bercsényi László kékkői és Balassa Ádám kor- A török uralom megszűnése.

ponai kapitányokhoz. Minthogy ezek katonái részére sem küldött a kamara pénzt, a magyar katonaság is csak fosztogatással tudta magát fentartani.

Buda visszafoglalása alkalmával (1686. szeptember 2.) a vármegyei felkelő sereg gróf Koháry Farkas főispán vezérlete alatt vett részt, a kishonti kerületből pedig 446 ökör és ló volt előfogaton, melyből 63 ökör és négy ló elpusztult az ostrom alatt.

Az ország nagy részének felszabadítása után, a bécsi udvar felhasználta a kedvező alkalmat, hogy azt alkotmányos tekintetben kiaknázza. Az 1687. évi országgyűlésre, mely a Habsburgház férfiágának örökösödését elfogadta, a vármegye Madách Pált és Dúló Györgyöt küldte követül, míg Kis-Hontot Jánoky Farkas, Thököly egyik kedves embere, képviselte. Ezen az országgyűlésen ismét szóba került Kis-Hont különválása, miről a következő fejezetben emlékezünk meg. A törökök kiüzetése után Kollonics újra felelevenítette azt az eszmét, mely már Rudolf király uralkodása alatt is felmerült, hogy t. i. a törököktől visszafoglalt területek földesurai visszaszerzett jószágaikért bizonyos váltságdíjat tartoznak leróni. Kollonics ösztönzésére az e czélból alakult úgynevezett neoaquisitica commissio — új szerezményi bizottság, 1689-ben már Hont vármegyéhez is intézett rendeletet; de a vármegye azt a feliratí választ adta, hogy Hontot nem lehet az újból meghódított helyekhez számítani, mert a vármegyében egy helység sem volt kizárólag a töröké, miután a régi földesurak is szedték a dézsmát. Sokkal nagyobb teher hárult az idegen katonaság eltartása miatt a vármegyére, mely teher évről-évre még súlyosbodott is. 1692-ben portánként 16 frt, a birtokosokra hármas, a kurialis falvakra négyszeres, a kurialisták és armalistákra hármas taksa, az állandóan őrlő malmokra egy frt és a kisebbekre ötven dénár teher esett. 1696-ban Nagy-Hontra 1676 és fél katonaportio, havonként 3 forinttal, Kis-Hontra pedig 479 és fél portio. míg Selmeczbányára 365 és egynegyed, Bakabányára $49^{31}/_{48}$ és Bélabányára $49^{31}/_{48}$. összesen: 2621 portio 55.192 frt 83 dénár értékben jutott kivetésül. A kivetett portiókat 1200 német katona eltartására rendelték, belefoglalva a tisztikar ellátását is. Ez óriási teher elől a jobbágyság rendszerint megszökött. Őszszel, az adóösszeírások alkalmával, egész falvak szöktek meg; ezért még 1693-ban elrendelte a vármegye, hogy a földesuraság az ily szökevény jobbágy minden hagyatékát adó fejében lefoglalja. (Hőke Lajos kézirata).

Az 1703. év elején a a dohányegyedárúságnak is némi nyomaira akadunk. A dohányegyedárúság bérbe adatván, a bérlő 1703. július 21-én mutatkozott be a vármegyének. De a vármegye feliratot intézett, hogy addig is, míg a nép az új intézkedéshez hozzászokik, a rendek a saját dohányukkal szabadon rendelkezhessenek. Közbejött azonban II. Rákóczi Ferencz felkelése, mely az egyedárúságot még csírájában megszüntette.

Daczára a katonaságtól okozott károknak, a vármegye nem vonta meg jóindulatát azoktól a tisztektől, a kiket a felsőbbség haditörvényszék elé állított. Igy történt, a mikor Nagy Ferencz, Nyíri György és Ormánkövy Péter császári tiszteket halálra itélték, előbb Selmeczbánya város polgársága emelt szót az érdekükben, majd 1691. július 23-án Körmöczbánya és Bakabánya is csatlakoztak a mozgalomhoz. 1691. szeptember 16-án pedig mind a hét bányaváros polgársága feliratot intézett az elitélt tisztek érdekében a főherczegekhez. (Selmeczbánya város levélt.)

Caraffa Selmeczen.

1692-ben Caraffa Antal tisztelte meg látogatásával Selmeczbányát. A vármegye kedvében óhajtott járni a vérengző zsarnoknak és tíz akó bort, két borjút és négy pulykát küldött Selmeczbányára. Caraffa ekkor kegyesnek mutatkozott a vármegye iránt és elrendelte, hogy a hadiszállítások alatt szenvedett kárvallások Buda bevételének idejétől fogva összeírassanak; de bizony az összeírásnál egyéb nem történt, sőt újabb előfogatokat kellett kiállítani az Alduna vidékére, a melyek nagyrészt odavesztek. Selmeczbánya város azonban 1692. évi augusztus 23-án Lipót királytól új szabadalomlevelet nyert, melyet Hont, Zólyom és Bars vármegyékben hirdettek ki.

Az 1699. január 26-án Karloviczon kötött béke után Korponára, a bányavárosok védbástyájára, nem volt többé szükség. Lipót király 1701. deczember 20-án kelt leíratával Korpona erősségi jellegét megszüntetvén, a helyőrséget feloszlatta és az utolsó kapitányt Balassa Ádámot, az állásától felmentette. A korponai vitézek szétszóródtak a vármegyében a szegény, agyonzsarolt nép közé, terjesztvén köztük az elégületlenséget és a jobb jövőben való hitet. Növelte az elkeseredést 1702-ben az erőszakos katona-fogdosás is, a mely elől a jobbágyság az erdőkbe menekült.

A mikor pedig 1703. tavaszán II. Rákóczi Ferencz a Felső-Tisza vidékén kibontotta a felkelés zászlóit, az egész vármegye területén számottevő katonaság nem volt. Selmeczbányán már július vége felé híre járt a kuruczok közeledésének, mely hírre a kamarai tisztviselők nagy része megszökött, de báró Hellenbach János Gottfried és a lakosság védelemre készült. II. Rákóczi Ferencz.

Rákóczi Ferencz egyik vezére, Ocskay László, a későbbi dandárnok, augusztus havában már a kishonti kerületben volt, a mely kardcsapás nélkül került a birtokába. A nemesség közül Garamszeghi Géczy Zsigmond, az osgyáni kastély ura, lelkesedéssel csatlakozott hozzá. Ocskay Füleken át a bányavárosok felé tartott és szeptember 14-én hajnalban Korpona alá ért ; a csendes város ellenállás nélkül hódolt meg a legideálisabb felkelő fejedelem Szűz Máriás magyar czímeres lobogója előtt. (Matunák M. i. m. 72.). Ocskay hadából negyven huszár még aznap Selmeczbánya város előtt termett, mire a városnak nagyrészt protestáns lakossága megadta magát. Báró Hellenbach is hűséget esküdött a fejedelemnek, a ki őt kamaragróffá nevezte ki és a selmeczbányai bányászat vezetését is rábízta. (Tud. Gyüjt. 1835.). Ocskay 15-én Bozók várát is kézrekerítvén, innen Léva felé vette útját, melyet 17-én elfoglalt. (Thaly Kálmán: A gróf Bercsényi-család III. 58.) A mikor október 4-én a vármegye rendei Korponán egybegyűltek, már nemcsak a bányavárosok, hanem a szomszéd Bars vármegye is jórészt a kuruczok birtokában volt. Rákóczinak szeptember 12-én Domahidáról kelt levelére, a vármegye Duló Ádámot és Szentivány Rafaelt választotta követekül, a kiket azzal az üzenettel küldött a herczeghez, hogy a vármegye hajlandó a felhívásnak engedelmeskedni, csak időt kér a készülődésre.

A megrettent bécsi udvar gróf Schlick Lipót lovassági tábornokot küldte Ocskay ellen, a ki egyesülvén a gróf Forgách Simon vezérlete alatt álló megyei hadakkal, továbbá gróf Koháry és báró Ritschán csapataival, október 31-én Lévát foglalta vissza, majd Zólyom és a bányavárosok felé vonult, de Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor a gyetvai győzelem után (november 15-én) Schlick hadát egész Körmöczig szorították vissza, mire Forgách Simon november 19-én kivezette a seregét Zólyomból és csak nagy veszteségek árán tudott a Schlick hadához csatlakozni. November 27-én Bercsényi is megindult a fősereggel Zólyomból és miután Selmeczbányát megszállotta, Bars-Szent-Kereszt felé vonult. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen V. 1. 615. — Thaly Kálmán : A Bercsényi család III. 58.). A november 29-én tartott közgyűlésen az alispán bemutatta Bercsényi tábornoknak zólyomi táborából Hont vármegyéhez intézett levelét, melyben három nap alatt általános felkelést rendelt. A vármegye Madocsányi Pál alispánt és Kajali Pál jegyzőt küldte a Rákóczi táborába, a Duna-Tisza-közi főhadbiztos mellé pedig Bene Pált. A hadiköltségekre 20 frtot vettetett ki portánként. Bercsényi Miklós

A vármegyében ekkor már csak Csábrág vára, a Koháryak fészke, daczolt a kuruczokkal. A vár ura, Koháry István, a zólyomi vereség után Schlick tábornok hadával visszavonulni kényszerülvén, öcscse Farkas, Hont vármegye főispánja, szintén elmenekült Csábrágról és 1704-ben Horvátországban, Dubrava várában elhalt. Rákóczi még 1703. deczember 7-én kelt levelével Duló Ádámot, a honti és Radvánszky Jánost, a zólyomi felkelő sereggel Csábrág ostromára rendelte. A vár csakhamar kaput nyitott és a Koháryak összes javai összeiratván, az uradalom zárgondnokául ifj. Rákóczy Pált nevezték ki. (Hőke Lajos kézirata.) Csábrág megszünt erősség lenni, bástyáit 1705-ben Rákóczi parancsára lebontották.

A következő év (1704) jórészt hadi készülődésekkel és a vallási sérelmek ügyében folytatott tanácskozásokkal telt el. A vallási egyenetlenségek tárgyában II. Rákóczi Ferencz több leiratot intézett a vármegyéhez, így február 15-én Miskolczról kelt rendeletében a templomnak és a plébánia-épületeknek erőszakos visszafoglalásától mindkét felekezetet eltiltotta, február 10-én Bercsényi Miklós is intézett e tárgyban levelet a vármegyéhez. Augusztus 7-én kelt leiratában Rákóczi a közeli országgyűlésig az eddigi rendelkezésekre való figyelemmel, mindkét (kath. és prot.) vallásfelekezeteknek plébániák, iskolák és templomok alapítását megengedi, a dézsmát és stólákat a jelenlegi állapotukban rendeli fentartani. 1704-ben minden portára 16 forintot, a nagyobb malmokra három, a kisebbekre egy forint és ötven dénárt, a mészárszékekre is ugyanennyit vetettek ki..

Szeptember 12-én a harczoló felek fegyverszünetet kötöttek, a melyet október 31-éig meghosszabbitottak. A bécsi udvar ezalatt Széchényi Pál kalocsai érseket kérte a békeközvetítésre. Rákóczi ekkor Selmeczbányára, majd gyógykezelés

végett a közeli Vihnyére jött, a hol huzamosabb ideig tartózkodott ; itt várta be a császári biztosok és a külföldi követek megérkezését, a kik közül Széchényi Pál kalocsai érsek és Lamberg gróf császári államminiszter Komáromból Léván és Báthon át mentek Selmeczbányára a Géczy Péter és Ebeczky István vezetése alatt melléjük rendelt díszkiérettel, majd október 15-én gróf Seilern miniszter és Hamel-Bruiniux hollandi követ szintén Selmeczbányára mentek. Rákóczi ezalatt Vihnyén fényes udvart tartott. Október 20-án fogadta nagy fénynyel és pompával a hollandi követet ; október 22-én Stepney lord angol követ is Bécsbe jött és onnan Pozsonyon és Léván át érkezett Selmeczbányára. Valamennyien a báró Hellenbach-féle palotában kaptak szállást. A békekövetek megérkeztével megkezdett tanácskozások szinhelye az 1889-ben lebontott szentantali nagy alsó kapu volt. melynek csak a kápolnája maradt meg. (A jelenlegi Szent Erzsébet-kápolna.)

A tanácskozásokon a kuruczok részéről Bercsényi, Károlyi Sándor, továbbá gróf Mikes Mihály, Jánoky Zsigmond és Ráday, — az udvar részéről pedig Lamberg gróf és báró Seilern miniszterek, továbbá a követek, valamint Széchényi Pál érsek, Viza János czimzetes püspök, a Rákóczival együtt 1700-ban elfogott Szirmay István, Okolicsányi Pál és gróf Koháry István vettek részt.

A tárgyalások október 22-én kezdődtek, de Seilern báró miniszter kíméletlen fellépése meghiúsitotta a békés kibontakozást. Mindenekelőtt a fegyverszünetnek három hóra való meghosszabbítását követelte, olyképen azonban, hogy az ország nyugati része egészen az Ipoly völgyéig a császáriak kezébe kerüljön Seilern fellépése, a kit gróf Koháry István is buzgón támogatott, lehetetlenné tette a megegyezést, habár a külföldi követek, különösen lord Stepney, mindent elkövettek az ellentétek kiegyenlítésére. Október 28-án a hollandi és az angol követet Vihnyén fogadta Rákóczi, a kik másnap, búcsúlátogatást tettek Vihnyén és elutaztak Selmeczbányáról. (Thaly Kálmán : A Bercsényi-család tört. III. 261.)

A béketárgyalások meghiusulása után október 31-én Rákóczi is elindult Vihnyéről Érsekujvár ostromára, mely város november 16—17. éjjelén a kuruczok kezébe berült. Ujból kitört tehát a harcz. Rákóczi deczember 13-án Galgóczról kelt levelében a vármegye hadi tartozását kétszáz lovasban és négyszáz gyalogosban állapította meg. A következő évben (1705) Bercsényi Miklós megismételte Rákóczi április 11-én kelt rendeletét és 138½ nádori porta után 542 hajdú kiállítását követelte ; később azonban a kiállítandó hajdúk számát 142-ben állapították meg. Habár a harcz az ország nyugati részében szünet nélkül folyt, Rákóczi a békés kiegyenlítésről nem mondott le. Április 14-én Egerből kelt levelével felhívta a vármegyét, hogy a külfejedelmek kezessége mellett kötendő béke iránt a nézetét vallja. (Hőke Lajos kézirata.)

A szécsényi országgyűlés.

Lipót király halálával a jószándékú I. József került a trónra, a ki 1705 nyarán újból belenyugodott a tengeri hatalmak közvetítésébe. Rákóczi, hogy a béketárgyalásokon az ország megbizottjaként léphessen föl, szeptember 12-ére Szécsénybe országgyűlést hirdetett. Mielőtt a vármegye a szécsényi gyűlés dolgában intézkedett volna, a Hontba tört ráczokkal kellett elbánnia. Az augusztus 14-én Szebelében tartott közgyűlés fő- és jószágvesztés terhe alatt általános felkelést rendelt és gyülhelyül Visket jelölte ki. A ráczoktól pedig megszabadulván, a vármegye a szécsényi országgyűlésre Kajali Pál I. és Kovács János II. alispánt továbbá Madocsányi Miklóst, Madách Pált, Bory Gábort és Kubinyi Mihályt küldte követekül. A szécsényi országgyűlés II. Rákóczi Ferenczet vezérlő fejedelemmé választotta. A vallási sérelmek orvoslására mind a három felekezetből bizottságot küldött ki ; Hont vármegyében e bizottság tagjai voltak a katholikusok részéről : Kovács János és Bory Gábor, a lutheránusok részéről : Kajaly Pál és Kubinyi Mihály, a kishonti kerületből pedig Sipos János és a reformátusok részéről Koós Gáspár.

Az országgyűlés feloszlása után ismét megkezdődtek a hadi készülődések. A fő hadbiztos 3000 kila lisztet követelt a vármegyétől és ezenkivül még minden portára 16 forint hadi adót vetett ki. Az október 16-án Paláston tartott közgyűlés ismét csak a katonaszállítással és az élelmezéssel foglalkozott. A falusi bírákat és esküdteket száz botbüntetés terhe alatt kötelezték az otthon tartózkodó hajdúk táborba való küldésére. (Hőke Lajos kézirata.) A következő két év is rendkívül mozgalmas volt, habár a vármegye helyzetén lényegesebb változást nem idézett elő. Esztergom császári kézben lévén, az őrség gyakori kicsapásokkal sujtott az Esztergomhoz közel eső falvakat, miért is e falvak adója elengedtetett. A szököt

katonákkal szemben is rendkivül szigorúan lépett fel a vármegye. A füzesgyarmati. rakonczai és helembai és más bírákat a vármegye törvényszéke elé állították, mert a szökevény katonákat be nem jelentették. Két szökevény hajdút pedig felakasztottak. Azokat, a kik tisztjeik tudtával jöttek el az ezredektől, szintén letartóztatták. Ugyanezen évben (1706) több intézkedés történt a rézpénz forgalma és a drágaság korlátozása iránt is.

1706 tavaszán újból kezdetüket vették a békealkudozások. A bécsi udvar e végből leküldte Rákóczi nejét, Sarolta Amália herczegnőt, mely hírre Rákóczi április 26-án Egerből Kis-Tapolcsányra érkezett. A nagyszombati béketanácskozások azonban eredménytelenek voltak, miről a fejedelem július 30-án Érsekujvárról kelt levelében értesítette a vármegyét. A nagyszombati béketanácskozások félbeszakadása után pedig az udvar újra megkezdte a harczműveleteket. Békealkudozások.

A vármegye rendkivül nagy áldozatokkal járult a hadviselés költségeihez. Szeptember 23-án Németiben tartott közgyűlésén, gróf Csáky István hadi biztos felhivására, havonkint 1530 kila gabonát, 2757 kila zabot, 306 mázsa hust, továbbá portánkint száz forint hadi adót ajánlott fel. Selmecz 60, Bakabánya 20, Bélabánya pedig 15 embert állított ki. Az év végén a fejedelem havonkint 5339 forint adót vetett ki a vármegyére, melynek fejében azonban a vármegyét a portális hajdúk tartása és élelmezése alól felmentette. Mindamellett 1707-ben Nagy-Hontra 135 nádori porta után 542 legény állíttatott ki és ezek eltartására, 20.435 forint készpénzen kivül, 31.088 rőf durva és ugyanannyi finomabb vászon, 76 mázsa durva vászon, 130 csizma, 2819 bocskor, 2340 darab kucsma, összesen 12.991 frt értékben volt a vármegye terhére kivetve. Ez áldozatokon kivül pedig örökös tábori fuvarozásokat, tömérdek ingyen munkát és a selmeczi bányákba napszámosokat is kellett adnia. (Hőke Lajos kézirata.)

A nagyszombati béketanácskozások meghiusultával mindegyre a szélső irány kerekedett felül, mely a május 1-ére Ónodra összehívott és a sajókörömi mezőn május 31-én megnyílt országgyűlést magával ragadta. A vármegye urai közül ez emlékezetes országgyűlésen résztvettek többek közt: Kajaly Pál, a ki a senatorok között foglalt helyet; Gerhárt György szintén senator és az Okolicsányi túróczi követ kihallgatására kiküldött bizottság tagja; továbbá Kovács János, a ki már a szécsényi országgyűlésen is képviselte a vármegyét; végül Jánoky Zsigmond. (Áldássy Antal: Századok. 1895. V.—X. füzet.) A gyűlés után megkezdődött a végsőért való küzdelem. A védelem egyöntetüségeért az egész országot négy generalatusra osztották fel. Az ónodi gyűlés.

Hont vármegyét az érsekújvári generalatus alá helyezték. A fennálló 75 ezred hat havi eltartására megszavazott két millió országos adóból Hont vármegye terhére 69.846 frt jutott. Deczember 1-én Bercsényi körlevelet intézett a vármegyéhez, melyben a nemes családok ifjú sarjait a »nemes ifjak társaságába« való belépésre szólította fel. 1708. január 29-én Bercsényi Miklós fővezér Korponára érkezett, a hol több napon át tartózkodott; február 2-án, fényes kiséretével együtt részt vett a gyertyaszentelési körmeneten, mely alkalommal két aranyat tett az oltárra. (Matunák M. i. m. 73. l.)

Az 1708. év eleje apró csatározásokkal telt el. Rákóczi a haderejét a sziléziai vállalatra készítette elő. Az április 4-én tartott közgyűlésen a vármegye ismét nagyobb összegeket szavazott meg a háborúra. A három járásra — miután Kis-Hont az egész szabadságharcz alatt önálló igazgatás alatt állott, — 23.925 frt 50 dénárt vetettek ki, melyből 7925 frt ezüstben, a többi rézpénzben volt fizetendő. A főurak és nemesek pedig hetvenöt lovat tartoztak kiállítani. A junius 5-én tartott közgyűlésen a vármegyei birtokos udvartelkes és czímeres leveles nemességre tízszeres adót vetettek ki, mely ezüstben volt fizetendő.

1708 nyarán Rákóczi Egerből a Vág vidékére vezette hadát, hogy Sziléziába törjön, de a tábornokai rávették, hogy Trencsén várát vegye ostrom alá. A császári sereg fővezére, Heister Szigbert, azonban megelőzvén őt, Trencsént ellátta élelemmel, maga pedig a vár felmentésére sietetett. Az augusztus 3-án vívott szerencsétlen kimenetelű trencséni csata már a vég kezdetét jelentette a szabadságharcz történetében. Rákóczi nehány hívével előbb Kis-Tapolcsányba, majd augusztus 5-én Báthon át Szécsénybe érkezett. A menekülő kurucz hadak, a melyek Kis-Tapolcsányban összegyűltek, ugyanaznap hagyták el Tapolcsányt és a Garamon át Ipolyságra, majd Szécsénybe menekültek, a hol augusztus 8-án már mintegy négyezren voltak együtt. (Thaly Kálmán. Hadtörténeti A trencséni csata.

Közlemények, 1897. 150.) A trencséni vereség nagy rémületet keltett a kuruczok körében, de szerencsére Heister nem használta ki a győzelmét, hanem Pozsonyba vonult; míg a fősereg, gróf Pálffy János vezérlete alatt, elözönlötte ugyan Barsvármegyét, de a Garamon átkelni nem mert, hanem Nyitra ellen indúlt, a mely csakhamar megadta magát.

Egyedül Bottyán Jánost, Rákóczi vitéz dandárnokát nem hagyta el a bátorsága; átvevén Bercsényitől a vezérletet, egész lélekkel seregének kiegészítéséhez fogott; tiz—tizenkét ezer főnyi hadával Garam-Szent-Benedek, Korpona, Esztergom és Vácz között tartózkodott. (Thaly Kálmán: Bottyán János élete.) 1708. szeptember havában Heister, Pálffyval egyesülten, előbb Érsekújvárt vette ostrom alá, de siker nélkül; azután Verebélyen át a bányavárosok felé vonult; útközben, október 22-én, Garamszentkereszt mellett az ellenálló kurucz hadat szétverte, mire Selmeczbánya szinte kardcsapás nélkül meghódolt. A szentkereszti vereség után báró Andrássy György Korponára vonult a kuruczokkal és október 23-án éjféltájban, magához vevén a korponai vár tizenegy ágyúját, a várost ötven helyen felgyújtotta és tovább menekült. Az égő város lángja bevilágított Selmeczbányára, hol már rettegéssel várták a győztes császári hadat. De annak ellenére, hogy Selmeczbányát a császáriak november havában megszállották, a vármegye tulajdonképpen még Rákóczi birtokában maradt. Bottyán János kuruczai az év végén és a következő év elején ellepték Hontot, ekként tartván fenn az összeköttetést Érsekújvár várával.

1709. január 17-én Pribelen gyűltek össze a vármegye rendei. Itt tárgyalták Rákóczi leiratát, mely a vármegyét a sárospataki gyűlésre meghívta. A rendek Szentiványi Rafael első és Balogh Gáspár másod-alispánokat küldték követekül. Bellosovics Boldizsár helyettes alispán a császáriaktól elfogatván, kiváltása érdekében a vármegye a fejedelemhez fordúlt.

Bottyán János hadait Báton, Szebellében és Szenográdon helyezte el és onnan folytonos támadásokkal nyugtalanította a selmeczbányai őrséget. A kurucz had azonban már ekkor nagy szükséget szenvedett. A Szebellében tanyázó jászkunhuszárok lovai számára nem tudtak elég szénát keríteni. Mire Kókai Márton ezredes haza küldette a lovait és embereivel együtt — mint Bottyán Jánosnak írja — »hajdúsort viselni« kényszerült.

A Rákóczi-párti vármegye azonban még ez év tavaszán és nyarán sűrűn tartott közgyűlést.

Igy április 17-én Inámban, Gerhard György fejedelmi biztos elnöklete alatt, tisztújítást tartott. Július 23-án ugyancsak Inámban az Ebeczky dandárának élelmezése került tárgyalás alá, a ki 750 köböl gabonát és kétszáz mázsa húst követelt a katonái részére, melyet a vármegye — habár egy ízben már eleget tett a kötelezettségének — újból megajánlott. Ezen a megyegyűlésen került szóba a vármegyei tized ügye, melyet Bottyán János bírt bérben, a ki az előző évben a vármegyének 5600 forintot kölcsönzött. A kölcsön ügyében a vármegye föliratot intézett a fejedelemhez, kérvén őt, vetné magát közbe, hogy Bottyán Jánosnak a szóban levő kölcsönt a jelenlegi (t. i. 1709. évi) értékben fizethesse vissza. Bottyán János azonban többé nem követelhette a pénzét és azt 1712-ben tizezer forint értékben gróf Pálffy János vette meg a vármegyén. Az 1709. év első felében már a labanczok is erősen tért hódítottak a vármegyében. A császáriak elfoglalván a bányavárosokat, Löffelholz altábornagy Selmeczbányán Kisfaludi Kelkó Istvánt alispánná, Trajtler Jánost és Blaskovics Samut szolgabírákká nevezte ki és Beszterczebányára értekezletre hívta meg őket. Miután a kinevezett tisztviselők letették a hűségesküt, hozzáfogtak a beszterczebányai értekezleten a császári sereg élelmezésére megszabott 1131 darab kenyér és 140 lóadag behajtásához. Működésük azonban eleintén csak a Báth, Szebelléb és Szenográdtól éjszakra fekvő területre szorítkozott, mert a vármegye többi részét Bottyán János hadai szállották meg. Bellosovics Boldizsár, a ki úgy látszik, a fogsága alatt labanczczá lett, májusban már helyettes-alispánként végezte a teendőket; Pirolt Mihály, Selmeczbánya város jegyzőjével együtt ő képviselte a vármegyét az 1709. május 15-ére összehívott pozsonyi országgyűlésen. (Hőke Lajos kézírata.)

A kuruczok hadműveletei 1709. tavaszán leginkább Érsekujvár várának élelemmel való ellátására szorítkoztak, miután Károlyi és Bottyán a várat élelemmel ellátták, a kuruczok egész Fülekig vonultak vissza.

Augusztus havában gróf Pálffy János csellel kézrekerítette Csábrágot és így a kuruczok elvesztették egyetlen erősségüket is, melyre még támaszkodhattak. Csábrág elfoglalását az egykoru irók így adják elő : Pálffy, mintegy százötven németet kurucz ruhába bujtatott és ezek tíz megkötözött német rabot hajtottak maguk előtt. Kovács János csábrági várnagy gyanútlanul bocsátotta le előttük a hidat, ámde alig értek be az álkuruczok a várba, leoldották a német rabok kötelékeit és megtámadták az ötven főnyi elámult őrséget, melyet csakhamar lefegyvereztek és az ide menekült Mérey Mihály szekszárdi apáttal együtt foglyul ejtettek. (Hőke Lajos kézirata.) Csábrág eleste.

Az 1709. év végén csupán a kishonti kerületben, Ráhón, volt valami csekély kurucz őrség, Jákóffy Ferencz parancsnoksága alatt, de ez sem tarthatta magát soká. (Bél Mátyás: Notitia Regni Hung. IV. 739.) A császáriak előnyomulása következtében a fejedelemhez hű tisztikar is menekülni kényszerült. Szentivány Rafael a vármegye levéltárát Csetnekre vitette, maga pedig Munkács várában huzódott meg. 1710 tavaszán Károlyi Sándor ismét ötezer lovassal igyekezett megközelíteni Érsekujvárt, hogy azt élelemmel lássa el. Érsekujvár azonban nem sokáig tartotta magát : augusztus 31-én kitűzte a fehér zászlót. A várbeli őrségből egyedül Pongrácz nem tette le a fegyvert, hanem ötszáz hajduval áttörvén az ostromló seregen, szerencsésen eljutott a kuruczokhoz.

Ezzel befejeződött a kuruczvilág Hont vármegyében. A kimerült vármegye ettől kezdve csak tétlen szemlélője lett ama nagy nemzeti küzdelemnek, mely a szatmári békekötéssel (1711.) ért véget. Csak kevesen voltak, a kik a nemzeti küzdelem mellett mindvégig hűen kitartottak ; így Jánoky Zsigmond és Kajaly Pál, valamint az öreg Gerhard György, a ki fejedelmét a számkivetésbe is követte. A történelem följegyezte Szentivány Rafael alispán nevét is, a ki csak a szatmári békekötés után tért vissza Munkácsról, a hová a vármegye pecsétjét is magával vitte és azt csak 1712-ben szolgáltatta vissza a közgyűlésnek, a mely tizenkét akó borral kedveskedett a visszatért alispánnak. A szatmári béke.

A háború pusztításain kívül újabb súlyos csapás fenyegette meg a vármegyét, és pedig : a pestis. Az 1709. év szigoru telének nyomában következett a pusztító ragály, a mely sűrűn szedte áldozatait. Egymagában Selmeczbányán hatezer embert ragadott el az 1710. évben. A pestis.

2. A VÁRMEGYEI ÖNKORMÁNYZAT KIFEJLŐDÉSE.

1526—1711.

A mohácsi vész, nemzetünk történetének e nagy fordulópontja, a vármegyei életben is mélyreható változást idézett elő : a rombadőlt államegység helyébe a vármegyei önkormányzat kifejlődését hozta meg. A Mátyás király halálát követő korszakban az elhatalmasodó főurak ellenében, a vármegyei köznemesség mindegyre jobban érezte a tömörülés szükségét, hogy így védekezzék az olygarchiával szemben. A köznemesség Werbőczi Istvánban akadt vezérére. Már a mohácsi vészt közvetetlenül megelőző évtizedekben vette kezdetét a vármegyénként való szervezkedés, mert a köznemesség csak így juthatott hatalomra az országgyüléseken. A mohácsi vész után pedig, a mikor a kettős királyság is megosztotta a nemzet erejét, a feltámadt török hatalom fenyegetése még sürgősebbé tette a tömörülés szükségét. Igy emelkedett előtérbe, az államegység képviselőjeként, a vármegyei nemesség. Az ország megoszlása következtében a Mátyás király alatt középpontosított kormányzat és beligazgatás elvesztette egységes voltát ; helyét a vármegyei önkormányzat foglalja el.

A főispáni méltóság is lényegesen átalakúl e korszakban. Hatáskörét alig lehetne megjelölni, mert az jelentékenyen módosult a kinevezési okmányban ; lényegileg azonban mindenkor a király személyének és az államhatalomnak képviselőjeként szerepel a vármegyei önkormányzattal szemben. Az ellenkirályok korában egyszerre két főispánja is lett a vármegyének : Bedegi Nyáry Ferencz, Ferdinánd-párti és Balassa Menyhért, a mohácsi csatában elesett Ferencz fia, Szapolyai-párti. A két főispán következésképen két részre osztotta a vármegyét. Az 1542. évi országgyülésen mind a két főispán megjelent ; a rendek azoban felhívták őket, ne állják útját a kettéválasztott vármegye egyesítésének, mert különben mindkettőjüket lázadóknak minősítik. A főispánság.

Az 1542. évi XXXVII. törvényczikk el is rendelte a két vármegye egyesítését és a következő évben már csak egy főispánja volt a vármegyének: Nyáry Ferencz. De azért a kishonti kerület különválása iránt nem szűnt meg a törekvés és idővel e mozgalom mindegyre nagyobb arányokat öltött.

Nyáry Ferenczet az öcscsének, Péternek fia, Nyáry Lőrincz követte a főispáni méltóságban (1547—1553.), a ki főleg a török elleni küzdelemben tűnt ki. Szolnoki kapitányként sűrűn akadt dolga távol a vármegyétől, sőt 1552-ben, Szolnok elfoglalása alkalmával, fogságba is esett; akkor Konstantinápolyba hurczolták, a honnan ugyan sikerült megmenekülnie, de Hont vármegye főispáni székében már Balassa Menyhért öcscse, János ült. Balassa János, korának legkitűnőbb vívója, szintén a harcztéren emelkedett hírre. 1550-ben Szolnok várának kapitánya, 1555-ben a felsőmagyarországi felkelt nemesség vezére és a bányavárosok kapitánya volt; 1562-ben Szécsény várát vette ostrom alá, de megsebesülvén, az ostromot abban kellett hagynia. 1569-ben összeesküvés gyanujába keveredvén, elfogták, de a pozsonyi börtönéből neje segélyével kiszabadult és Lengyelországba menekült. 1572-ben, az országgyűlés közbenjárására, kegyelmet nyert ugyan, de a főispáni méltóságot már nem szerezhette vissza; e helyett 1574-ben kir. főajtónállóvá nevezték ki. Balassát a főispáni méltóságban Oláh Miklós követte, aki 1552-től esztergomi érsek és Esztergom vármegye főispánja volt. Oláh Miklóst 1563-ban Balázsdeák Márton részére kiadott czímeres nemeslevél említi Hont vármegye főispánjaként. (Gróf Károlyi Oklt. III. 315. l.)

Oláh Miklós után a honti főispánokról nagyon hiányosak az adataink. 1576-ban Nyáry István viselte a méltóságot, a kit 1581-ben a török portára küldtek követségbe. Meghalt 1582-ben. (Prot. A. 225.) Utóda Szerdahelyi Dersffy Miklós, 1583-ban szerepel első ízben, de még 1603-ban is ő volt a főispán. Közvetlen utódáról nincsenek adataink. Botka Tivadar Kisfaludi Lipthay Imréről írt művében, a ki 1603—1609 között Hont vármegye alispánja volt, Dóczy Gábort mondja a vármegye főispánjának. 1616-tól kezdve magyerbéli Bosnyák Tamás volt a vármegye főispánja, a ki ebbeli méltóságát 1634-ig viselte. Az udvar rendíthetetlen híveként, a Bethlen Gábor felkelése alkalmával, a királyi sereg élén, Zólyomnál megütközött a felkelőkkel, de legyőzetvén, fogságba esett; kiszabadulása után haláláig Fülek várának kapitánya volt. Bosnyák Tamás utódául a király Balassa Ferenczet nevezte ki; a királyi leiratot az 1635. április 3-án Bozókon tartott közgyűlésen hirdették ki. Balassát azonban még ugyanez évben, miután a Gömörmegyében elkövetett rablásai miatt az országgyűlés vizsgálatot rendelt ellene, felfüggesztették a főispáni méltóságtól és a következő évben (1636.) Szent-Antalon egybegyült rendek előtt felolvasott nádori leirat Balassa elfogatását rendelte el. Balassa azonban még abban az évben a kegyelemmel együtt a főispáni méltóságot is visszanyerte; üdvözlésére a vármegye Palásthy Mihályt és Szelényi Jánost küldte Kékkő várába. Balassa 1642-ig háborítatlanul ült a főispáni székben, akkor azonban ismételt panasz merült fel ellene a hatalmaskodásai miatt; e vádak alól mégis tisztázhatta magát, mert a rendek 1647-ben őt ajánlották méltónak a gyarmati kapitányi rangra. Ugyanez évben azonban újabb vádak támadtak Balassa ellen, nevezetesen az, hogy Rákóczi György támadását fölhasználta Balassa Simon és János árvák javainak megdézsmálására. Az 1659. évi országgyülés vizsgálatot rendelt ellene, de Balassa 1660-ban bekövetkezett halálával megmenekült a földi igazságszolgáltatás alól.

1661 április 10-én Koháry Istvánt nevezték ki főispánnak, a ki mindennemű ünnepélyes beiktatás nélkül foglalta el a széket. Koháry István, miként atyja, a harcztéren kezdte el a pályáját. 1647-ben Szécsény, 1657-ben Fülek várának lett a kapitánya. Életét is harczban vesztette; 1664-ben július 19-én a törökök ellen vívott lévai csatában esett el. Még ugyanez évben, szeptember 27-én, gróf Balassa Bálint lett a vármegye főispánja, a ki 1667-től fogva egyuttal Korpona város kapitánya volt.

Balassa Bálint 1626-ban Kékkő várában született; korán árvaságra jutván, a legnagyobb nélkülözések között töltötte gyermekéveit. Szívtelen mostohája elől a nagyszombati jezsuitákhoz menekült, kik befogadták és nagy gonddal nevelték, majd felserdülvén, a bécsi egyetemre ment, hol a bölcsészet koszorusa lett. 1651-ben aranysarkantyús vitéz lett. 1653-ban részt vett a német birodalmi gyűlésen Augsburgban. 1659-ben kir. tanácsossá és seregparancsnokká. 1664-ben honti ispánná és 1665-ben kékkői, 1667-ben pedig korponai kapitánynyá nevezték ki.

1664-ben grófi rangra emelkedett. Korponai kapitányként gyakran állott szemben a törökkel; megvédte nemcsak Korponát, de a messze vidéket is. Ennek ellenére is azonban állandó egyenetlenségben élt a korponai polgársággal és a vármegyében sem volt nagy pártja. Ez az egyenetlenség viszályt is támasztott közötte és a vármegye között az 1668. évi alispánválasztás alkalmával és Thököly felkelése idején sem tudta Balassa a Lipót király iránt való hűségben megtartani a vármegyét. A mikor 1682-ben Thököly elhódította Korponát, az udvar Kékkő védelmét Balassára bízta, de ő 1683-ban ismét elfoglalta a korponai kapitányságot, a melyet egy évig töltött be. (Matunák M.: Korpona Várkapitányai.)

Balassa Bálintot a honti főispánságban Koháry István harmadszülött fia, Farkas, követte. Koháry Farkas kiváló katona volt; 1683-ban Bécs, 1686-ban Buda ostrománál vitézkedett. A legválságosabb időben lett a vármegye főispánja, mert a bécsi kormány alkotmányellenes törekvései miatt a vármegye örökös harczban állott a hatalommal. Ebben a küzdelemben Koháry Farkas a közvetítő háládatlan szerepét töltötte be és bármint igyekezett megnyerni a vármegye bizalmát, törekvése hasztalan volt. A mikor II. Rákóczi Ferencz kuruczai 1703-ban átlépték Hont határait, Koháry Farkasnak menekülnie kellett Csábrágról. Az udvar ekkor Horvátországba küldte őt a belzavarok elsimítására, a hol 1704-ben Dubraván elhalt.

Fejedelmi biztosok.

Rákóczi nem nevezett ki főispánt; a tisztujításokon és más fontosabb közgyüléseken fejedelmi biztosok helyettesítették a főispánt. 1705-ben és 1706. években Jánoky Zsigmond, majd 1709 április 17-én Gerhárd György fejedelmi biztos elnöklete alatt tartott a vármegye közgyülést. József 1711. január 2-án gróf Koháry István altábornagyot Hont vármegye örökös főispánjává nevezte ki; Koháry beiktatását azonban a bekövetkezett pestis-ragály ez év végére halasztotta el.

Az alispánság.

Az alispán a XVI. századtól kezdve mindinkább a vármegye közönségének képviselőjeként lép előtérbe és míg a középkorban csak egyszerü hivatalnoka volt a főispánnak, a mohácsi vész után már mindegyre bővül a hatásköre, melyet az országgyülés és a vármegye közönsége, a helyhatósági szabályrendeletek utján, állapított meg. A XVI. századbeli törvények közül a következők vonatkoznak az alispáni hatáskörre: 1545: XIV., XXVI.; 1555: IV.; 1595: XXVI. törvényczikkek, melyek a vármegyei fölkelés szervezésére, mindennemű katona és önkéntes előállítására, — továbbá az 1545: XXIX.; 1553: XVII.; 1557: VII.; 1575: X. törvényczikkek, melyek a katonaság elszállásolására és élelmezésére, az élelmiczikkek megszabására, — végül az 1554: IV. t.-cz., mely a katonaság által okozott károk megtérítésére és a károsultak kielégítésére vonatkozik. Az alispán hatáskörébe utalták még a katonai lovak ingyen legeltetésének szabályozását, valamint az ingyen (köz)munkák ügyét. (1556: IV; 1557: VI.; 1563: XIII. és 1598: XVIII.) A jobbágyok szabad költözködésére való felügyelet, a földesurak ellenében való felügyelet és a jobbágyok ótalmazása (1547: XXXII; 1548: XII; 1550: XXVII stb.) szintén az alispán kötelessége volt.

A vármegyei szabályrendeletekről csak 1571-től kezdve vannak adataink, mely évtől kezdve a vármegyei jegyzőkönyvek is megvannak.

Az alispáni tisztség e korban a legnagyobb megtiszteltetéssel járt és a hivatal elfogadása birság terhe alatt kötelező volt. Utóbb ezt a birságot kiterjesztették a vármegyei főbb tisztviselői állásokra is. 1576-ban Luka Lőrincz és Szelényi Mihály, nem fogadván el a szolgabíróságot, megbírságoltattak.

A XVI. században évenként tartottak tisztujítást. 1585-ben Poltári Soós Jánost választották alispánná, a ki hosszú ideig viselte a tisztet. 1590-ben Dobassy Ferencz lett az alispán; minthogy azonban nem tudta elnyerni a vármegye közönségének megelégedését, ismét Soós Jánost hívták meg az alispánságra, a kit az 1591., 1592. és 1593. években tartott tisztujítások alkalmával is maradásra kért a vármegye közönsége. Az 1592. évi tisztujítás Bory Lőrinczet száz forint birság terhe alatt kötelezte a szolgabírói tisztség elvállalására. Az országgyülési követek fizetésének fedezéséről, valamint a török rabságban levők felsegélyezéséről és a tisztviselői fizetésekről 1584-ben és 1592-ben gondoskodott a vármegye, még pedig olyképpen, hogy portánkint 50—50 dénárt vetett ki.

A szolgabírák.

A XVI. században a szolgabírák száma négy volt; táblabírákká 1585-ben huszonnégyet és 1593-ban tizenkettőt választottak, a kiket 12 forint birság terhe alatt köteleztek a törvényszék ülésein való részvételre. Soós János 1599-ig min-

den évben újból elvállalta az alispánságot, de 1599-ben már Páska Jánost választották alispánná és minthogy Páska a tisztet elvállalni vonakodott, száz forint bírság lefizetésére kötelezték. Helyette azután Nagykéri Kéry Ferenczet választották. E tisztujítás alkalmával Kisfaludi Lipthay Imre lett a vármegye adórovója, a ki ezzel kezdte fényes pályáját Hont vármegyében.

A közgyülés.

A vármegyei közgyüléseket a XVI. században leginkább Selmeczbányán (1571—1577—1585.) tartották, de 1578—84-ben Korponán is voltak közgyülések, noha ez a város akkor Zólyom vármegyéhez tartozott és a közgyülések helyéül a Kis-Honthoz való közelsége miatt választották. Az 1596. és 1597. években Szebelében voltak a közgyülések és pedig először Bakai Horváth János főispáni helyettes elnöklete alatt. 1598-ban Báthon tartottak tisztujítást Dersffy Miklós főispán jelenlétében ; 1602-ben is Báth szerepel a vármegyei közgyülések helyeként. (Prot. C. 429.)

A vármegye czímere.

Az 1550. évi országgyülés azon rendeletére, hogy minden vármegyének saját czímeres pecsétje legyen, I. Ferdinánd király 1550. február 12-én Pozsonyban czímeres levelet adományozott Hont vármegyének, melyet jelenleg a vármegyei levéltárban őriznek. A Ferdinánd királytól adományozott czímer a következő : Vörös paizsban, jobbról hatágú aranycsillagtól és balról befelé fordult ezüst holdsarlótól kisért, egyenes kardot tartó, balrafordult pánczélos kar. Sisakdísz : paizsbeli kar. Takarók : mindkét felől veres ezüst.

Dersffy Miklós főispán 1601-ben Palásthy Józsefet választatta meg alispánná, a ki egyszersmind országgyülési követ is volt. 1603-ban Kisfaludi Lipthay István foglalta el az alispáni széket, de az 1608. évi országgyülésen a protestáns Illésházy István neheztelését magára vonta a katholikusok érdekében tett felszólalásai miatt ; ez okból az 1609. évi tisztujításon a nádor, a ki az időközben elhalt Dersffy főispán helyett a tisztujítást intézte, Lipthay Imrét többé nem jelölte. Utóda az alispánságban Palásthy József lett.

Lipthay Imrének a vármegye mégis jegyzőkönyvi köszönetet szavazott meg és felkérte, hogy továbbra is résztvegyen a közügyekben. Lipthay, feledve a mellőztetést, még ebben az évben tevékenyen közreműködött a porták összeirásának munkálataiban, de 1612-ben Bars vármegye választotta meg alispánjává és akkor eltávozott Hont vármegyéből.

Az 1609. évi közgyülésen választottak első izben esküdteket a szolgabírák mellé ; a törvényszéki táblabírák számát pedig kilenczben állapították meg.

Rutkay János, a ki 1585-től fogva volt a vármegye jegyzője, betegség miatt állásáról lemondván, helyébe 1609. junius 8-án Palugyay Boldizsár következett, a kinek fizetését 75 forintban állapították meg. Az 1611. évi tisztujítás alkalmával Deméndy Jánost 25 forint évi fizetéssel aljegyzővé választották.

1613-ban Nemeskürthi Bakó Ferencz lett másodízben alispán. Ugyanekkor a szolgabírák fizetését 12 forintban állapították meg. Bakó Ferenczet az 1617. szeptember 6-án tartott közgyülés ujból alispánná választotta, majd Jákóffy Ferenczczel egyetemben az országgyülésre követül küldte ki és utiköltségül kétszáz forintot szavazott meg részükre. Bethlen Gábor első támadása idejében (1619.) Horváthy György volt az alispán, a ki e tisztét 1627-ig viselte és közben 1625-ben a soproni országgyülésen is képviselte a vármegyét. Bethlen Gábor felkelése idejében nagy szolgálatot tett a vármegyének Kisfaludi Lipthay Imre, a korábbi alispán, a kit 1619-ben Konstantinápolyba küldtek követül, a honnan félévi távollét után visszatérvén, nagy érdemeket szerzett a Bethlen Gáborral 1621. és 1624-ben kötött béke létrehozásában.

A jegyzőkönyvek nyelve.

Az 1609—1627 közötti években a vármegye jegyzőkönyveit túlnyomólag magyarúl vezették, minek oka valószínűleg abban rejlett, hogy Deméndy János, az ideiglenes jegyző, nem tudott latinul. 1628-tól 1647-ig, a mikor Barsi János és Emődy György voltak a vármegye jegyzői, a jegyzőkönyvek már ismét latin nyelven szólnak. Az 1634. június 21-én Bozókon tartott tisztújítás Palásthy Pál helyébe, a ki 1627-től fogva viselte az alispáni tisztet és immár nem akart szolgálni, Bakó Ferenczet választották. Ugyancsak ő lett 1636-ban a vármegye kapitánya, mely tisztje után száz forint havi fizetést húzott. 1641-ben Bakó Ferencz elhalálozván, helyébe Palásthy Pált alispánná, és Szelényi Jánost pedig helyettes alispánná választották.

A megyegyülések alkalmával a Korponán egybegyült nemesek és a polgárság közötti gyakori összeütközések miatt, a város többé nem engedte meg, hogy ott

tartsák a megyegyüléseket; ennek következtében már az ez év szeptember 17-ére egybehívott közgyűlést Balassa-Gyarmaton tartották meg. Szelényi János időközben török fogságba kerülvén, kiváltására az 1648. évi tisztújító közgyűlés minden portára két forint adót vetett ki. 1648-tól kezdve két alispánt választott a vármegye és pedig Osztroluczky Miklóst és Bartakovics Gáspárt. A következő évben Osztroluczky helyébe a fogságból kiváltott Szelényi Jánost tették meg első alispánnak és egyszersmind őt küldték követül az országgyűlésre. Az 1649. évben a vármegye szigorú intézkedéseket léptetett életbe a czigányok ellen, megújítván az 1609. évi határozatokat. A vármegye meghagyta a szolgabíráknak, hogy a czigányokat a vármegye egész területéről kiűzzék. Az 1647. évi CIX. t.-cz. rendeletére Hont vármegye törvényszékét Selmeczbányára helyezte át, de már két évvel később, a nagyobb kényelem és biztonság tekintetéből, Zólyom megye jogainak fentartásával, Korponára tették át. A halálos itéletek végrehajtására 1615-ben a Korponával szomszédos Bozók határában, a Fáncsy-családtól szerzett helyiséget a vármegye (Hőke Lajos kézirata) és a hóhér fizetésére 1656-ban hetenként ötven dénárt szavazott meg. Az ötvenes években számos intézkedést találunk, a törvénykezésre nézve a vármegyei jegyzőkönyvekben. Szelényi János, a kit 1653-ban választottak újból alispánná, rendesen magyarúl hozott ítéleteket. A latin jegyzőkönyvekben az eredeti magyar óvások és tiltakozások is magyarúl vannak felvéve. A tiszti ügyész 1663-ban szerepel első ízben közvádlóként, a mikor három gyügyi ember a nagyterényi evang. lelkészt és iskolatanítót agyonverte. A vármegyei rabokat a csábrági és az osgyáni várakban őrizték; az előbbiek eltartására száz, az utóbbiakra 12 forintot szavaztak meg 1659-ben. Az akkori ítéletek rendkívüli szigorúságuk és rövidségüknél fogva igen érdekesek. A nagyterényi evangélikus pap gyilkosait előbb megkínozták, bőrükből szíjjat hasítottak és végül felnégyelték őket. 1617-ben egy istenkáromlót 100 botra ítéltek. 1661-ben a tettenért tolvaj halállal lakolt. Korpona városa 1673-ban halálra ítélvén egy czigány gonosztevőt, a város elhatározta, hogy a vármegye határán belül elfogott valamennyi czigányt hasonló sors érje. 1679-ben Hókay Balázst, 1703-ban Rics Jánost, az 1599. évi VI. és 1625. évi VI. t.-cz. értelmében, kétnejűség miatt halálra ítélték. A czigányugy.

1659-től kezdve Bartakovics János volt az alispán, kinek hivataloskodása idejében a német katonák beszállásolása terhelte a vármegye lakosságát. Az idegen sereg zsarolásai 1662-ben véres összeütközésekre adtak alkalmat. Erre czéloz Wesselényi nádornak Korpona városához intézett levele, melyben a polgárokat arra kéri, hogy az idegen katonaság eltartásáról gondoskodjanak. A Wesselényi-féle összeesküvés vérbefojtása után, 1671-ben, megtartatott tisztújításon a vármegye főispánja maga nem elnökölvén, levélben közölte a közgyűléssel a jelöltek névsorát; ez alkalommal Gerhard Pál alispánt újból megválasztották. 1673-ban Szelényi Jánost első és Duló Gergelyt másodalispánná választották. 1674-ben ítélkezett a vármegye Gyuronya András paraszt kapitány ügyében, a ki a török adóra beszedett pénzt elsikkasztotta; vasraverve börtönbe vetették. 1680-ban Szelényi János, a ki két ízben viselte az alispáni tisztséget, meghalt; helyébe négy jelölt közűl Gerhard György lett első és Balogh Gáspár másodalispán. Korpona ekkor tele lévén katonasággal, a közgyűlés leginkább az idegen katonaság ellátásáról intézkedett. Ugyanekkor intéztek felterjesztést a Koháryakhoz, hogy a csábrági vár börtöneit bocsássák továbbra is a vármegye rendelkezésére. A fölterjesztésre adott választ nem ismerjük, de az 1682-ben hozott vármegyei határozat szerint Kékkő várában tartották a vármegye rabjait, kiket a főispán a sajátjából élelmezett. 1684-ben már Bozókon helyezték el a rabokat.

Az 1685 május 23-án gróf Koháry Farkas elnöklete alatt tartott tisztújítás alkalmával Gerhard György első és Madách János, négy jelölt közűl, másodalispánná választatott. Vármegyei jegyzővé, három jelölt közűl, Kajaly Pált választották meg. Ez az első nyoma, hogy a jegyzői állást választás útján töltötték be, mert azelőtt a jegyzőket többnyire más vármegyékből fogadta fel a vármegye. Az elszaporodott rablók ellen ötven hajdút fogadtak fel, havi három forint fizetéssel, míg a hajdúhadnagy nyolcz forint fizetést kapott. Az 1692. évi tisztújításkor Palásthy Ferenczet első és Péchy Lukácsot másodalispánná választották meg; ugyanekkor külön kishonti alispáni állást rendszeresítettek, melyre Kubinyi Istvánt választották meg. 1693-ban a Palojtára hirdetett közgyűlést, a falu leégése következtében, Szebelében tartották meg. E közgyűlésen olvasták fel I. Lipót király

rendeletét, mely a zsidóknak a bányavárosoktól számított hét mérföld területen való lakást megtiltotta. A vármegye e rendeletre megjegyezte, hogy az egész vármegye területén nincsen zsidó. Az 1693. évi tisztújítás alkalmával, a kishontiak panaszára, megengedték, hogy a kishonti alispán mellé helyettes választassék. Ekkor tehát négy alispánja lett a vármegyének.

A törökök kiűzetése után, főleg 1696 után, a jegyzőkönyvek csak a királytól és a hadparancsnokságoktól érkezett rendeleteket lajstromozzák. 1703-tól kezdve azonban megváltozott a helyzet : Rákóczi, Bercsényi és a többi kurucz vezérek felhívásai sűrűn követik egymást. 1703-ban Markocsányi Miklós lett alispán, a ki azonban a táborba küldetvén, helyét Bellosovics Boldizsár foglalta el száz forint fizetéssel. Az 1705-ben tartott tisztújítás alkalmával három katholikus és három protestáns jelölt volt az alispáni tisztségre. Kajaly Pált első és Kovács Jánost másodalispánná választották. Az 1709. év elején már Szentivány Rafael első és Balogh Gáspár másodalispán intézik a közigazgatást, a kiket az 1709. április 17-én Inámban tartott közgyűlésen újból megválasztottak. Báró Löffelholz tábornok 1708 végén Kelkó Istvánt nevezte ki alispánná, a közbiztonság fentartására pedig ötven hajdút fogadott fel. 1709-ben az egész vármegye labancz-tisztikara csupán egy alispán, két szolgabíró, és három vagy négy esküdtből állott. Daczára annak, hogy 1710-ben egész Hont vármegye a császáriak kezébe került, a vármegyei tisztikar csak a szatmári békekötés után lett ismét teljessé, a mikor a vármegye örökös főispánja is elfoglalta a székét (Hőke Lajos kézirata, — Várm. Közgy. Jegyzőkönyvek. Prot. A—J.)

Kettős főispánság.

Mint már említettük, az ellenkirályok korában a vármegyének két főispánja volt, Balassa Menyhért, a ki Szapolyai pártján volt, a vármegyének egyik, a Rima völgyében elterülő járásában, a hová Ferdinánd hatalma ki nem terjedt, sokáig tartotta magát, míg végre az 1542. évi országgyülés a szétszakadt vármegye egyesítését rendelte el. Ennek aligha lehetett foganatja, mert az 1552. évi 39. t.-cz. újból elrendelte a vármegye egyesítést, melynek megvalósítása azonban rendkivüli nehézségekbe ütközött. A vármegye ezen járása, melyet Kis-Hontnak, később kishonti kerületnek neveztek el, tiz-tizenkét mérföldnyire terült el az anyavármegyétől és így a háborús világban sok bajjal járt a vármegyei középponti tisztviselőkkel való érintkezés. Igy azután a kishonti kerület bizonyos mértékben önálló igazgatást nyert ; az 1604 : VIII. és az 1608 : XV. t.-cz. Kis-Hontról már külön emlékezik meg. A mikor a vármegye Selmeczbányát jelölte ki gyüléshelyül, a kishontiak ez ellen felszólaltak, a nagy távolságot hozván fel okul, miért is 1649-től kezdve a közgyűlések az akkoriban Zólyom vármegyéhez tartozó Korponán tartattak meg. Kis-Hont túlnyomólag protestáns nemessége a szabadság és a vallásharczok korában inkább az erdélyi fejedelmekhez szított, és minden támadás alkalmával hamar meghódolt ; hosszabb ideig is maradt a felkelők birtokában, mint Nagy-Hont, melyet a királyi sereg rövidesen visszahódított. A mikor 1683-ban Rabatta tábornok 830.000 forint sarczot követelt a vármegyétől, az alispán a kishontiak előzetes megkérdezése nélkül vetette ki a rájuk eső részt, mi ellen azután a kishontiak, különösen Rimaszombat városa, éveken át tiltakozott. Az 1687. évi országgyülésen a kishonti nemesség nevében, Kubinyi Ádám és Sipos János előterjesztést tettek aziránt, hogy a kishontiak külön alispánt, jegyzőt, szolgabírót és esküdtet választhassanak és peres ügyeik elintézésére saját törvényszéket tarthassanak. Kérelmük teljesült. Az 1687 : XXV. törvényczikk megengedte a kishontiaknak a tisztviselők választását ; ez a törvényczikk kerületnek (districtus) nevezi Kis-Hontot. Még abban az évben a kishontiak Jánoky Farkast, Thököly hívét, alispánná, továbbá két szolgabirót és esküdtet választván, a kerületet hivatalosan Kis-Hont vármegyének, Comitatus Hont minor, kezdték nevezni. Hont vármegye három járása azonban ez elnevezése ellen erélyesen tiltakozott ; felírtak az uralkodóhoz, a nádorhoz és a primáshoz, hogy Kis-Hont elszakadását megakadályozzák, a kishontiak megnyerésére az egyik közgyülést Rimaszombaton is tartották, mire azonban a kishonti nemesség el sem jött. A vármegye 1688-ban Madách Pál alispánt és Kajaly Pált küldte Bécsbe, hogy az ügy elintézését a kanczelláriánál szorgalmazzák. 1688. október 15-én azután az említett kiküldöttek a kishontiak megbízottjával, Kubinyi Ádámmal a nádor előtt egyezségre léptek és a közgyűlések színhelyéül Alsó-Palojtát állapították meg, a kishontiak pedig lemondtak a külön közgyülések tartásáról. A kishonti alispáni állást meghagyták és a következő czimmel ruházták föl : »Hont vármegye másik alispánja a kishonti kerületben.« Csak

egy jegyzői állást rendszeresítettek még a kishontiak részére. Országgyülési követek és felkelési tisztek az egyezség szerint az egész vármegyéből választandók.

A kötött egyezséget azonban a kishontiak nem fogadták el és 1690-ben maguk a nagyhontiak is elvetették azt. Ujabb egyezkedési kisérletek 1690-ben és 1693-ban is történtek, de azok megtörtek Nógrád vármegye ellenállásán, mely a kékkői járást Kis-Hontért nem volt hajlandó átengedni.

Kis-Hont különválása.

Közbe jött azonban II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza, melynek folyamán Kis-Hont teljesen különvált és mind hadi, mind pedig pénzügyi igazgatás tekintetében önálló szervezetet nyert. 1709-ben Kis-Hont külön feliratot intézett a fejedelemhez a hadiköltségek ügyében és külön számolt az ezredekkel. Az eperjesi gyülésen is külön képviselete volt; mert Hont vármegyét a császáriak megszállották és így követeket nem is küldhetett volna. Kis-Hont csak jóval később (1710) kerülvén a császáriak hatalmába, egész a szatmári békéig megtartotta különválását. (Hőke Lajos kézirata: Kis-Hont válópere Nagy-Honttól. Pesty Frigyes: Eltünt régi vármegyék.)

Adóösszeírások.

Az országgyüléstől megszavazott adókat portánként vetették ki. A legrégibb összeírások az 1494. és 1495. évekből maradtak fenn. Az előző évben 3659 az utóbbiban 3600 volt a jobbágy-telkek száma. A mohácsi vész utáni elrendelt adóösszeírások egy részét az Országos Levéltárban őrzik, a XVII. század közepétől kezdve azonban részletes adatokat találunk a közgyülési jegyzővönyvekben is. Különösen érdekesek azok az összeírások, mert részletes adatokat nyujtanak ama kor gazdasági viszonyairól és egyszersmind elénk tárják azt a borzasztó pusztítást, melyet a török uralom és a XVII. század szakadatlan belháborúi alatt a vármegye szenvedett. Az első összeirások az 1531. és 1541. évből vannak meg, a további összeírások az 1542., 1543., 1549., 1552., 1553., 1554., 1555., 1556., 1557., 1559., 1564., 1565., 1569., 1572., 1578., 1582., 1583., 1593. évekből. Ezek közül különösen becses adatokat találunk az 1552—1557. és az 1570. évi összeirásokban, melyek közül az előbbiekben igen sok a fontos kortörténeti feljegyzés, az utóbbiakban pedig a tatárdúlásra vonatkozó adat. Az 1596., 1598., 1599., 1600., 1601. és 1608. évi összeirások már csak a házak számát, az 1609., 1610., 1613., 1623., 1624., 1635., 1639., 1648. éviek pedig a porták számát tüntetik fel. Az összeirásokat az 1696. és az 1707. éviek zárják be, melyek közül az utóbbi egész kötetre terjed. (Magyar Könyvszemle I. 203—204.)

Jobbágytelkek

Hont vármegyében 1542-ben 2278 jobbágytelket (portát) írtak össze. 1549-ben az egész vármegyében, beleértve a Kis-Hontot is, mely akkor Rimaszombat városból és 42 helységből állott, összesen 2023 porta volt. Idővel azonban, főleg a török hódoltság következtében a porták száma évről-évre csökkent. A királyi uralom a XVI. század második felében már oly gyenge lábon állott a vármegyében, hogy az adóösszeírásra kiküldött adórovó (dicator) a területnek csupán egy részét írhatta össze. 1578-ban azonban több község megtagadta az engedelmességet, mire az adóösszeírást félbe kellett szakítani. 1577-ben a vármegye területén csak 1072 hódolt porta, 1578-ban 950 hódolt portát találtak. Az 1578. évben minden portára egy forintot vagyis összesen 950 forint adót vetettek ki. Ebből az adókivetés évében 542 forint 29 dénár fizettetett be, de a végrehajtási költségek 209 forintot tettek ki, úgy hogy a kincstárnak csupán 321 forint 29 dénár jutott. Az 1578. évi hátralékot azonban 1580-ban teljesen befizette a vármegye. 1579-ben nem lehetett a törökök miatt az adót kivetni, de azért 536 forintot mégis behajtottak, melyből 209 forintot emésztettek fel a költségek. A csábrági uradalomhoz tartozó 152 portára semmit sem lehetett kivetni. 1582-ben 989 portát írtak össze, de ebből csak 984 porta volt adóköteles és 968 forint elszámolásából 792 forintot küldtek be a pozsonyi kamarához. Az 1583—84. években, mikor Soós János volt az adórovó, 984 forintot vetettek ki; ebből 703 forintot számoltak el és a hátralék 281 forint volt. 1584-ben 733 frt folyt be és hátralékul 282 forint maradt.

1588-ban, a mikor Gosztonyi Ferencz volt a rovó, a hódoltsága alá eső porták száma 905 volt; erre 905 forintot vetettek ki és a költség 152 forint volt. Az 1593—94 években, a háboruk miatt, az adó tetemesen emelkedett; egy szabad portára három, a hódolt portára pedig $1^1/_2$ forintot vetettek ki. Ez években, miután nagy terület szabadult fel a hódoltság alól, $550^1/_2$ szabad és $343^3/_4$ hódolt portát írtak össze. Az 1593. évi kirovás szerint 2166 forint 34 denárt vetettek ki és ebből a személyes szükségletekre 184 forintot fordítottak; befolyt ezer forint, a hátralék pedig 982 forint 37 dénár volt. 1594-ben $817^1/_4$ porta után, június 15-től kezdve,

a háború tartamáig havonkint egy forint lett volna esedékes ; de ennek jó része nem volt behajtható. Az 1595. évből nem maradt fenn számadás, csupán annyi állapítható meg, hogy a vármegye 593 forint 13 dénárral maradt hátralékban. 1596-ban $511^{1}/_{2}$ szabad és $73^{1}/_{2}$ hódolt portát írtak össze, melyre 4997 forint és hét dénárt vetettek ki ; ebből az első behajtás alkalmával 4286 forint, a másodiknál 236 forint folyt be. (Acsády Ignácz : Régi Magyar Birtokviszonyok. Jobbágyadózás. A magyar jobbágynépesség száma. Akad. Értek. XIV. és XVI. köt.)

A porta.

A XVII. században a porta immár csak eszmei fogalommá lett. A porta eredetileg egy jobbágyi házat, vagy telket jelentett ; 1609 évtől kezdve négy jobbágytelek és zsellérház vétetett egy portának. Az 1647. évi országgyülés új portaösszeírást rendelt el olyképpen, hogy egy portába oly jobbágyoktól, a kik négy—hat ökörrel járnak, négy, a két ökörrel járók közül nyolcz és marhátlan jobbágyok és zsellérek közül 16 vétessék. Később a porta már csak képzeletbeli egység lett, mely egység az adókötelesek fizetési képességét fejezte ki. Az 1616. évi számadás szerint 412 porta volt a vármegyében. 1626-ban $262^{1}/_{4}$, 1648-ban már csak 198 ; ez a szám az egyes járások között a következőleg oszlott meg : 1. báthi járás 45 faluban $46^{3}/_{4}$ — 2. bozóki járás 54 faluban 38, 3. selmeczi járás 49 faluban $60^{3}/_{4}$, 4. Kis-Hontban 35 faluban $52^{1}/_{2}$. Az 1653. évben a három első járásban $150^{3}/_{4}$ porta, a kishontiban $57^{1}/_{4}$ porta volt, melyet $138^{1}/_{4}$-re és 49-re szállítottak le. Ez a szám élénken tünteti fel a jobbágyság elszegényedését.

A XVII. század második felében a belháborúk okozta pusztítások következtében a porták száma 135-re apadt. Az 1683. évi összeírás szerint a bozóki járásban 25 porta 1440 ház, a selmeczbányaiban 38 porta 2199 ház, a báthiban 41 porta 1394 ház, Kis-Hontban 31 porta 1550 ház, összesen 135 porta 6583 ház iratott össze.

Az összeírt adó alá eső 6583 házban, öt személyt véve alapúl, a vármegye meg nem hódolt részeit 32.915 lélek lakta ; ehhez adva az adó alá nem eső kuriális helységeket, a vármegye lakóinak számát, a szabad királyi városok kivételével, kerek számban 36.000-re tehetjük. II. Rákóczi Ferencz felkelő hadjárata alatt, miután akkor Kis-Hont vármegye közigazgatási és pénzügyigazgatási tekintetben különvált, Hont vármegye portáinak száma százat tett. A kivetést azonban az ú. n. nádori porták után eszközölték, melyeknek száma 135, majd $135^{1}/_{2}$ volt. (Hőke Lajos Kézirata. — Várm. Közgy. Jegyzőkönyvek.)

Városi szabadalmak.

A XV. században virágzó ipar és kereskedelem, a török hódoltság, valamint a gyakori támadások következtében mindegyre jobban hanyatlásnak indúlt. Csak a megerősített városokban nyert az ipar védelmet, hol e korszakban a szellemi műveltség is otthonra talált. A mohácsi vész után királyaink felismervén a városok fontosságát, nemcsak azok korábbi kiváltságait erősítették meg, hanem újabb szabadalmakat is adományoztak.

Bakabánya.

Bakabánya szabadalmait 1545. április 28-án erősítette meg Ferdinánd király, utóbb 1547-ben ismét nyert kiváltságlevelet. I. Lipót király pedig 1686-ban a szabad királyi város kiváltságaival ruházta fel.

Báth.

Báth 1550-ben és 1553-ban nyert kiváltságleveleket Ferdinánd királytól, melyeket II. Mátyás 1617. márczius 29-én megerősített. Majd 1637-ben III. Ferdinándtól és 1690. november 29-én Lipót királytól nyert szabadalomlevelet.

Bélabánya.

Bélabánya vagy Fejérbánya szabadalmait 1545. április 28-án erősítette meg Ferdinánd király. 1572-ben Rudolf királytól, Selmeczczel egyetemben, szabad királyi bányavárosi jogot nyert.

Korpona.

Korpona régi kiváltságleveleit 1548. július 18-án erősítette meg I. Ferdinánd király ; 1603. február 20-án Rudolf király átírta és megerősítette Ferdinánd, II. Lajos 1517. évi, Zsigmond 1435. évi, I. Lajos 1369. évi, IV. Béla 1244. évi, II. Ulászló 1492. évi és I. Mátyás 1467. évi kiváltságleveleit, továbbá I. Ferdinánd 1557. évi, V. László 1453. évi, I. Ferdinánd 1554. évi és II. Ulászló 1510. évi szabadalomleveleit. Rudolf király e megerősítő levelét utóbb II. Mátyás király újból kiadta a városnak.

Nagymaros.

Nagymaros régi kiváltságait 1528. január 25-én I. Ferdinánd, majd 1571. november 7-én Miksa király erősítette meg. Utóbb, a törökök kiűzetése után, 1686. május 19-én Lipót királytól nyert szabadalomlevelet, melyben többi között a II. Mátyás királytól 1615-ben és 1609-ben a helység részére adott kiváltságokat megerősítette.

Rimaszombat.

Rimaszombat ugyancsak Lipót királytól nyert 1662-ben kiváltságlevelet.

Selmeczbánya e korszakban első ízben I. Ferdinándtól nyert kiváltságlevelet, a ki előbb 1544-ben, majd 1545-ben a II. Ulászló királytól adományozott szabadalomlevelet erősítette meg. Rudolf király 1572-ben szabad királyi várossá tette. II. Ferdinánd 1625-ben, III. Ferdinánd pedig 1655-ben adott a városnak szabadalomlevelet. Miksa király uralkodása alatt 1573-ban új bányarendtartás lépett életbe, mely 1854-ig volt érvényben. Selmeczbánya.

Szebelléb előbb III. Ferdinándtól 1638-ban, majd I. Lipót királytól 1694. jan. 18-án nyert kiváltságlevelet. Az utóbbiban egyszersmind Zsigmond király 1412. és 1418. évi, IV. László 1288. évi és III. Endre király 1297. évi oklevelei vannak átírva. (Illéssy János : Községi kiváltságlevelek jegyzéke.) Szebelléb.

1526-tól 1711-ig a vármegye területén a következő helységek nyertek vásárszabadalmakat : Alsó-Palojta 1694-ben, Bakabánya 1702-ben, Ipolyság 1694-ben, Palánkvára 1654-ben, Szebelléb 1674-ben. (Illéssy János : Vásárszabadalmak jegyzéke.) Vásár-szabadalmak.

A vármegyében letelepedett iparosokról felette becses adatokat nyerünk az adóösszeírásokból. Az 1630. évi összeírás szerint a báti járásban 31 első osztályu, 21 másod osztályú és 15 harmad osztályú malom, 30 kovácsműhely, 13 mészárszék és öt serfőző volt. Az 1635. évi összeírásban Ipolyságon 33 családfő között egy molnárt, egy kovácsot és egy mészárost is találunk, A vármegye területén az 1520—1711. közötti időben űzött iparágakról részletes felvilágosítást nyújtanak az egyes czéhszabályok, melyeket Szádeczky Lajos értekezése nyomán a következőleg állíthatunk egybe : a bakabányai kádárok 1636-ban nyertek czéhszabályokat a várostól, a csizmadiák 1640-ben, az ácsok 1706-ban vették át az újbányaiak szabályait. A bányavárosokban dolgozó mészárosok 1693-ban nyertek czéhszabályokat. A báthi csizmadiák 1637-ben, az ottani vegyes czéh 1681-ben nyert czéhlevelet. A vármegyei ácsok és molnárok 1670-ben és 1698-ban I. Lipót királytól kapták kiváltságleveleiket. A korponai mészáros-czéh 1609-ben nyert czéhlevelet II. Mátyás királytól ; a XVII. század folyamán e czéh nagy tekintélyre emelkedett az iparosok között, szabályzatait 1669-ben a jolsvaiak is átvették. A korponai szűcsök czéhlevele 1630-ból való, szabók 1638-ban nyertek szabadalomlevelet III. Ferdinánd királytól. Kívülök még a fazekasoknak (1648.) és a csizmadiáknak (1653.) voltak czéhszabályaik. A Rimaszombatban virágzó czéheket a Gömör-Kis-Hont vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Selmeczbányán a XVII. században több czéh virágzott. A mészárosok 1609-ben nyertek czéhszabályokat II. Mátyás királytól. A kalaposok német nyelvű eredeti czéhlevele 1630-ból való, de az 1703. évi czéhszabályaik tótul vannak megszerkesztve. A tímárok czéhlevele 1677-ből, az asztalosoké 1688-ból, a kalmároké 1706-ból való, az utóbbiak 1709-ben I. József királytól nyertek új czéhszabályokat. Szebellében a XVII. században a szabóczéh volt, melynek szabályai 1682-ből valók. Iparosok.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát, a mohácsi vésztől a szatmári békéig terjedő időből.

Főispánok: Verancsics Antal Borsod vármegye főispánja, később esztergomi érsek 1530. Balassa Menyhért 1533—42., Nyáry Ferencz 1535—47., egyúttal Bars vármegye főispánja is. Nyáry Lőrincz 1547—1553., Gyarmati báró Balassa Bálint 1556—62., Oláh Miklós esztergomi érsek 1563., Nyáry István 1576—1582., Dersffy Miklós 1583—1603., Magyarbéli Bosnyák Tamás 1617—1630., Balassa Ferencz 1635—42., Balassa András 1643., Balassa Ferencz 1645—1660., Csábrági és Szitnyai báró Koháry István 1661—1664., Gyarmati gróf Balassa Bálint 1664—1684., Csábrági és Szitnyai gróf Koháry Farkas 1684—1704. Főispánok.

Alispánok : Chery Péter 1531., Horváthy Simon 1534—35., Keszihóczi Palásthy Benedek 1535—1536., Demjédy (Deméndi) Miklós 1538—39., Palásthi Paska János és Palojtay István 1544., Palojtay István 1545., Berényi András 1547., Dalmady Tarródy Tamás 1555., Ettreh Mihály 1564., Ráhói Jákóffy György 1570—72., Ettreh Mihály 1580., Berényi Balázs 1580., Poltári Soós János 1581—88., Palásthi Paska Lázár 1588., Dobassy Ferencz 1590., Poltári Soós János 1591—99., Ipolykéri Kéry Ferencz 1599—1600., Palásthy József 1601—1603., Kisfaludi Lipthay Imre 1603—1609., Palásthy József 1609—1611., Nemeskürthi Bakó Ferencz 1611—18., Horváthy György 1619—1627., Palásthy Pál 1627—34., Bakó Ferencz 1634—1641., Palásthy Pál 1641—48., Szelényi János helyettes 1641—48., Osztroluczky Menyhért I. 1648—49., Bartakovics Alispánok.

Gáspár II. 1648—49. Szelényi János I. 1649—55., Palásthy Pál II. 1649., Bakó István II. 1655., Gerhárd Pál II. 1658., Bartakovics János 1659—1660., Gerhárd Pál 1670—1671., Szelényi János I. 1673—1680., Duló Gergely II. 1673—1680., Gerhárd György I. 1680—1685., Balogh Gáspár II. 1680—85., Gerhárd György I. 1685—92., Madách János II. 1685—1692., Palásthy Ferencz I. 1692., Péchy Lukács II. 1692., Palásthy Ferencz I. 1693., Jánoky Farkas II. 1693., Török András II. kineveztetett 1695., Jánoky Zsigmond 1698., Madocsányi Pál I. 1703., Bellosovics Boldizsár II. 1703., Kajaly Pál I. 1705., Kovács János II. 1705., Szentiványi Rafael I. 1709—1711., Balogh Gáspár II. 1709—1711., Kelkó István kineveztetett 1709—1711. (Közgyűlési jegyzőkönyvek. — Uj Magyar Múzeum. 1860. II. 199. Honti Lapok 1901. 12. Közgyűlési jegyzőkönyvek indexe 1571-1685.)

A RÓMAI KATHOLIKUS EGYHÁZ.

A róm. kath. egyház a mohácsi vész után.

A mohácsi vész után élénk mozgalmat észlelhetünk a hitélet terén is. Luther Márton tanai csakhamar elterjedtek a felvidéken, főleg a bányavárosokban, melyeknek német nyelvű lakossága élénk összeköttetésben volt a német birodalommal.

Selmeczbányán az elégületlen bányászok között, 1525-ben, a munkabérek miatt zavargások támadtak, minek következtében a bányamunkálatok hosszabb időn át szüneteltek. Az elégületlen bányamunkások a szabadban összegyülekezvén, hallgatták az új hit terjesztőinek beszédeit, a kik közé a város plébánosa is tartozott, ügyük jobbrafordultát remélve. Lajos király 1525-ben szigorúan meghagyta a városnak, hogy a bányászokat ismét munkára kényszerítsék, és az ellenszegülőket megbüntessék ; Werbőczy István, az akkori nádor, pedig 1526 április elején Ráskay Gáspárral együtt Selmeczre jött a Luther követőinek kinyomozása végett. Luther tanai azonban már a mohácsi vész előtt a selmeczi polgárokat is foglalkoztatták, miként ezt Frankfurter Bertalan selmeczi polgárnak 1522-ben György körmöczbányai jegyzőhöz intézett leveléből is láthatjuk. (Botka Tivadar : Bars várm. Oklt. XCIV. oszt.) Sőt Korponán már 1520 táján olvasták a Luther iratait.

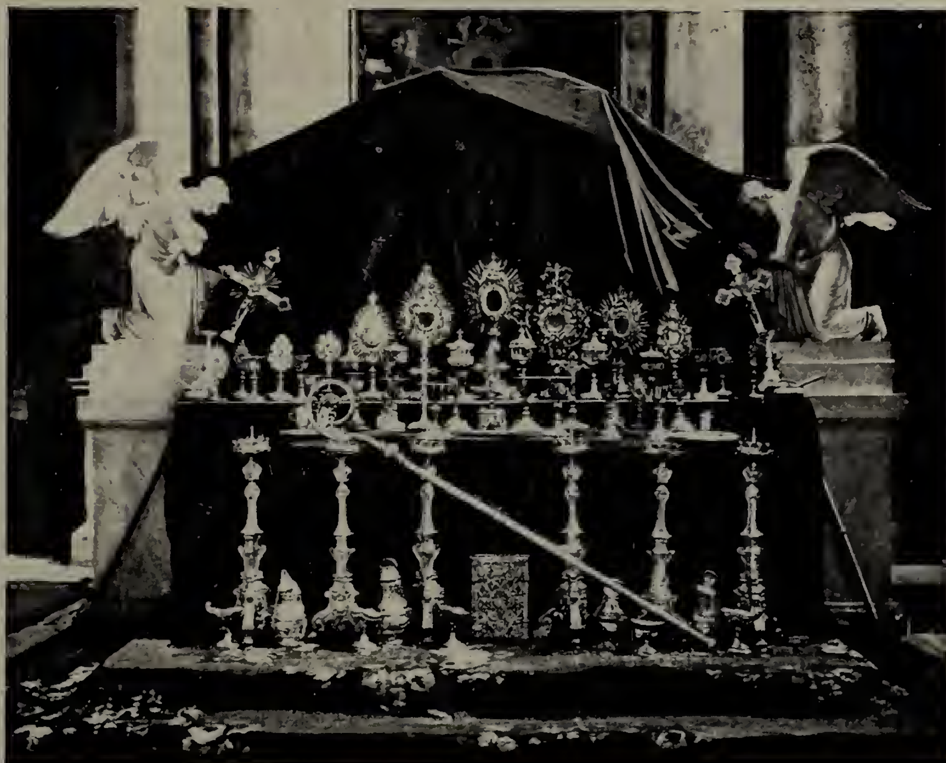
A mohácsi vész előtt tartott országgyűlések, Szalkai László esztergomi érsek felszólalására, szigorú rendszabályokat léptettek életbe az új hit követői ellen. Werbőczy pedig Selmeczbányán a feljelentett polgárokat szigorú vallatás alá vevén, megeskettette, hogy az új tanokról lemondanak ; a zendülő bányászok közül többeket még ki is végeztetett. Közbejött azonban a mohácsi vész és az ezt követő belzavarok közepett, az új hit terjedésének mi sem állotta többé útját.

Luther tana.

Elsősorban Selmeczbányán terjedt el Luther tana ; a város plébánosa, Keck Simon, még 1526-ban nyiltan Luther tanainak követője lett. (Kachelmann János : Geschichte der ungar. Bergstädte. III. 153.) A plébános példáját sokan követték, sőt 1536-ban a selmeczbányai Domonkos-rendűek közül is csatlakoztak némelyek az új hit követői közé. A dömések 1536-ban elüzetvén Selmeczbányáról, templomaikat és iskolájukat az új hit követői foglalták le, így azután a kath. hit követői pásztor és tanítók nélkül maradtak. Korponán 1535-ben fogadták be az új hitet.

A vármegye urai közül először Balassa Zsigmond lépett fel az újított vallás ügyének érdekében. 1530-ban elfoglalta a bozóki kolostort, a konvent tagjait szétkergette, és a jószágot a maga számára foglalta le, a kolostort pedig várszerűleg megerősítette. Ettől kezdve azután az egyes községek, a mennyiben földesuraik meg nem gátolták, szintén az új hit mellett nyilatkoztak meg. 1534-ben már az új hitet Selmeczen kivül, Baka- és Bélabányán is szervezték. A mikor Oláh Miklós esztergomi érsek 1558-ban Dereskei Jánost Hont vármegyébe küldte, hogy az itteni papokat az esztergomi érsek előtt való meghódolásra felhívja, akkor már a lelkészek legnagyobb része az új hit követőihez csatlakozott és a hódolatot megtagadta.

Bocskay István felkelésekor (1604.) a vármegye túlnyomó része a protestáns hitet vallotta ; csak nagyon kevesen voltak a vármegyei urak között, a kik a kath. hitben megmaradtak, így Kisfaludi Lipthay Imre, Kasza Pál és Borsiczky István, a kik 1609-ben a vármegyei közgyülésen tiltakoztak az ellen, hogy a vármegye az

Selmeczbánya. — A plébánia-templom kincsei.

Selmeczbánya. — A plébánia-templom belseje.

A palásti róm. kath. templom.

A felsőszemerédi templom portáléja.

ágostai hitvallású superintendens fizetéséhez hozzájáruljon. Kivülök még Fánchy Ferencz szerepel a vármegyében ezidőtájt, a katholikusok érdekeinek szószólójaként. (Hőke Lajos kézirata.)

Ellenreformáczió.

Forgách Ferencz esztergomi érsek és még inkább ennek utóda, Pázmány Péter alatt az ellenreformáczió hathatósan lépett fel a protestántizmussal szemben. Már Forgách Ferencz érsek alatt, a kath. hit ismét tért foglalt a vármegyében. Az érsek élénk figyelemmel kisérte a vármegyegyűléseket és tisztje, Podári Benedek (1609.), mindig megjelent azokon, hogy tiltakozzék, ha a közgyülés a katholikusokra nézve sérelmes határozatot hoz. A mikor Pázmány Péter az esztergomi érseki széket elfoglalta (1616), alig volt egynehány kath. pap a vármegyében; így Szalkán, melynek plébániáját 1615-ben állították vissza, továbbá Visken, Hontbessenyődön, mely utóbbi községnek anyakönyvei 1636-ban veszik kezdetüket. Az 1626. évi adóösszeírás lajstromaiban a kath. papok plebanus, licentiatus és fráter névvel szerepelnek, a protestánsok pedig parochus névvel. Pázmány Péter fölléptével a katholikusok ismét tért foglaltak a vármegyében. Szebellébet 1626-ban térítette vissza a garamszentbenedeki tiszttartó. 1629-ben Kis-Hontban, Szuhán, foglalták vissza a templomot. Az 1628—1638 közötti időben foglalták el a gróf Csákyak a báthi templomot; ugyanabban az időben került a katholikusok birtokába a leszenyei, a szebellébi és a németi-i templom, mely utóbbi kettőt a garamszentbenedeki praefectus foglalta vissza. 1638 után került vissza a felsőalmási templom, melyet gróf Csáky László Besenyődhöz, a sághi prépostság plébániájához csatolt; továbbá Viszoka és Felsőtótbaka, melyeknek templomát szintén gróf Csáky László foglalta el. Ugyanez időtájt Koháry István Prencsfalváról elűzvén az evangelikus papot, annak minden javadalmát lefoglalta. A linzi békekötés után, az 1647. VI. t.-czikk értelmében azonban a Báth, Füzesgyarmat, Prencsfalú és Viszoka helységekben elfoglalt templomokat visszaadták a protestánsoknak. A XVII. század közepén azonban a városokban még nem tudott tért hódítani a kath. hit.

A jezsuiták, mint térítők.

Selmeczbányán, hol a katholikusoknak sem templomaik, sem iskoláik nem voltak, a jezsuiták vették kezükbe a térítés munkáját. A jezsuitákat Lippay György esztergomi érsek telepítette Selmeczbányára; a mikor a jezsuiták 1649. nov. 13-án oda jöttek, alig kétszáz hívőt találtak ott. Lakásuk eleintén a kamaraházban volt, templomul pedig azt a helyiséget használták, mely egykor pénzverőműhely volt és a melyet a kincstár még 1627-ben kápolnává alakított át; ezt a kápolnát 1650-ben kibővítették. A Selmeczbányán letelepedett két jezsuitára nehéz feladat várt. Nemcsak a lelkipásztorkodást kellett végezniök, de a kath. ifjúságot is tanítaniok kellett, sőt a király rendeletére a körmöczbányai hívek gondozása is az ő feladatuk lett. E végből az egyik páter időközönkint az ezüstszállító szekérrel Körmöczbányára rándult. A jezsuiták csakugyan nagy buzgalommal fogtak hozzá a feladatuk teljesítéséhez. Még ugyanez évben megnyitották a gimnázium első osztályát, következő évben a II. osztályt, azután a harmadikat. Térítői működésüket csakhamar siker koronázta. A rendház évkönyveinek adatai szerint 1649—51-ben kilenczet, 1652-ben négyet, 1653-ban ezerötszáz lelket térítettek meg Selmeczbányán és környékén. A mint a hívők száma évről-évre szaporodott, többizben fordultak a városhoz, hogy az egyik templomot engedjék át nekik. De a selmeczi protestánsok erről mit sem akartak tudni és így a jezsuiták a királyhoz folyamodtak. Lipót király 1668-ban november 23-án kelt adománylevelével a Nagy Boldogasszonyról nevezett templomot a katholikusok részére ítélte oda, melyet Borsiczky István beszterczebányai harminczados 1669. február 15-én a Tepláról (Lenge), Auból (Szent-Antal), Goldbachról (Tópatak) és Sziglisbergről (Hegybánya) berendelt községi elöljárósági tagok jelenlétében, az egybegyült protestáns városi tisztviselők élénk tiltakozása mellett, átadott a jezsuitáknak. (Szártórisz Ferencz czikke a selmeczbányai kir. kath. gimnázium 1896. évi »Értesitő«-jében.)

A szomszéd Korponán is csak ebben az időben kezdtek a katholikusok szervezkedni. Bory Mihály korponai kapitány (1665—67.) katholizált és a saját házát engedte át istentisztelet czéljaira a katholikusoknak. A ház földszintjét kápolnává alakíttatta át és ebbe a kápolnába építtette a Boryak családi kriptáját is. Bory Mihály a Wesselényi-féle összeesküvésbe keveredett, de a vád alól tisztázta magát. Holeschauból az 1668. év végén visszatérvén, Bajmóczon elhalt. A mikor a korponai katholikusok 1673-ban templomhoz jutottak, Bory Mihály fivére, György,

városbiró, az épületet elfoglalta és a kápolnából átalakított termett az ifjúságnak tánczterműl engedte át. E miatt gróf Balassa Bálint 1676-ban Bory Györgyöt pörbefogta és az ügyben márczius 5-én voltak a tanúvallomások. (Matunák Mihály I. m. 57 l.)

Felekezeti viszályok.

A Wesselényi-féle összeesküvés felfedezése után, 1672-ben és 1674-ben, a pozsonyi vértörvényszék számos hontmegyei protestáns papot küldött gályarabságra. Az e miatt elkeseredett protestáns nép a katholikus papokon töltötte ki boszúját. A polgárháború kitörésekor, a mikor Thököly kuruczai ellepték a Felvidéket, számos katholikus pap esett áldozatúl. A dacsólamiak a Szenogradról hozzájok küldött papot agyonverték ; Petróczi Tamás honti alesperest pedig a kuruczok elfogták és Hatvanban eladták a töröknek, honnan csak 200 fr. váltság árán szabadult meg.

A mikor Thököly 1677-ben megszállotta Zólyom várát, Selmeczbánya is meghódolt neki, mire Thököly a kath. templomot a lutheránusoknak adta, a jezsuitákat pedig a városból kiűzte. Thököly azonban november 2-án Bars-Szentkeresztnél megveretvén, Wurm tábornok megszállotta Selmeczbányát, a hová a jezsuiták ismét visszatértek és a templomot is visszanyerték, de rövid egy havi távollétük alatt 5000 forint kárt szenvedtek. A következő évben(1678.) Balassa Imre, Thököly híve, Bozókot támadta meg, mely alkalommal a korponai kath. pap is életét veszítette. Április 22-én Thököly kuruczai betörtek Selmeczbányára és a várost kirabolták ; ez alkalommal a jezsuiták kolostora is hatalmukba került.

1681-ben a soproni országgyülés több elfoglalt templom visszaadását rendelte el. De a midőn, 1682-ben, Thököly ismét a helyzet ura lett, számos katholikus templom került a protestánsok kezébe, a jezsuiták pedig Selmeczbányáról elüzetvén, templomukat a lutheránusok nyerték. A menekülő jezsuiták közül Katunszky János gróf Daun császári százados visszavonuló csapatához csatlakozott ; a Vöröskútnál vívott ütközet után Selmeczbányára akart visszajutni, de útközben, június 28-án, a kuruczok elfogták és Nagy Ádám kurucz csapat-parancsnok rendeletére lefejezték. (Selmeczbányai kath. gimn. értesítője 51.) Thököly hadainak visszavonulása után még ez év deczember 6-án a jezsuiták ismét visszatértek Selmeczbányára és folytatták térítői munkájukat.

Korponán, hol a templomot Collalto császári tábornok vette el a protestánsoktól, 1673-tól kezdve két pálosrendi szerzetes végezte a lelkészi teendőket ; később a bozóki prémontreiek jártak át Korponára. A plébánia szervezése Olasz Pál 1696—1711 plébános, későbbi egri kanonok érdeme, a ki fáradhatatlan buzgósággal és nagy anyagi áldozattal, évek során át tartó munkával visszaállította a katholikus hitéletnek azon alakját, melyben ma is szemlélhető. (Schematismus Historicus, 184—185.)

Rákóczi Ferencz felkelése alatt a protestánsok ismét számos, időközben lezárt templomot nyitottak meg. Rákóczi 1704. február 15-én Miskolczon és ugyanaz év augusztus 7-én Szegeden kelt rendeleteivel szigorúan eltiltotta a templomok és paplakok erőszakos elvételét és a következő országgyűlésig a statusquot rendelte fentartani. E rendelettel azonban nem tudta megakadályozni, hogy a protestánsok a Csal, Viszoka, Kopanicza, Füzesgyarmat, Méznevelő, Bél, Kormosó helységekben levő templomokat el ne foglalják, melyek 1674 után kerültek a katholikusok birtokába. Rákóczi 1705-ben a csali templomot bezáratta és a Litaván levő templomot visszaadatta a katholikusoknak ; a Viszoka, Füzesgyarmat és Beluja (Belény) helységekben levő templomokat azonban a protestánsok kapták. Kormosón és Prencsfalván a katholikusok meghagyattak az egyházmalmok birtokában. (Hőke Lajos kézirata.) A szécsényi gyűlés 1705-ben a báthi templomot a protestánsoknak itélte oda, a korponai templom elvételét azonban sikerült megakadályozni Olasz Pál plébánosnak, a ki hatalmas beszédben fejtegette a katholikusoknak e templomhoz való jogát. (Schemat. Historicus, 185.)

A szatmári békekötés után a katholikus hit mindegyre nagyobb tért foglalt a vármegyében. Az egyház főtörekvése elsősorban a Thököly és Rákóczi szabadságharcza alatt elfoglalt katholikus templomok visszavételére irányult. Az 1716-ban Alsórakonczán tartott megyegyülésen Joklovics György, hontmegyei alesperes, a katholikus papság nevében felszólalván, követelte, hogy a protestánsok az 1681. év állapotába helyeztessenek vissza. Ez alapon a katholikus egyház a következő templomokra tartott igényt : Dacsólam, Középpalojta, Pribél, Cseri, Udvarnok, Teszér, Terény, Ledény, Darázsi, Lisso, Marót, Prandorf, Bagonya,

Felsőalmás, Csánk, Sipék, Báth és Selmeczbánya. A vármegye ez ügyben tanuvallomásokat rendelt, melyeket 1718-ban a Paláston tartott közgyűlésen mutattak be. Ekkor a katholikusok visszanyerték a báthi templomot; ezenkivül a Viszoka, Füzesgyarmat és Prencsfalu községekben levő templomok is visszavétettek. A katholikus hit terjesztése érdekében gróf Koháry István országbíró fejtett ki buzgó tevékenységet, a ki Csalon és Kormosón létesített plébániákat. A bozóki uradalomban a jezsuiták folytatták a térítést, az esztergomi érsek is számos újabb plébániát létesített, úgymint Sipéken, Füzesgyarmaton és másutt. 1733-ban volt az első esperességi egyházlátogatás is, melynek feljegyzéseit a vármegyei levéltár őrzi. A vármegye akkor egyházilag két alsó- és felső alesperességre oszlott, az előbbi 21, az utóbbi pedig 19 plébániával. (Hőke Lajos kézirata.) A kishonti kerületben azonban nem tudott a katholikus hit gyökeret verni. Az 1761-ben tartott számlálás eredményeképpen csupán 297 katholikust találtak, ezek számára egy templom épült. A rimaszombatin kivül a kishonti kerületben csak Szuhán volt katholikus templom. A mikor 1779-ben gróf Battyhány József a vármegyében az egyházakat látogatta, a honti főesperesség már három alesperességre oszlott. Az egyházlátogatás eredményeképpen felvett jegyzőkönyveket 1783-ban egyenként csaknem 2000 lapot tartalmazó, három kötetben küldte meg a biborosérsek a vármegyének. E jegyzőkönyvek szerint a honti főesperességben az 1720—1779 közötti időben 36 templom épült; a középkorból csak három templom maradt fenn, és pedig: a felsőszemerédi (1485), a füzesgyarmati (1423.) és a bakabányai (1506.). 1776-ban alapíttatott a beszterczebányai püspökség, melyhez az akkoriban Zólyom vármegye területéhez tartozó Korponát csatolták.

A honti főesperesség.

A honti főesperességhez jelenleg a következő plébániák tartoznak: 1. selmeczbányai kerület: Bélabánya (anyakönyvek 1774.), Hegybánya (alapíttatott 1780.), Hodrusbánya (anyakönyvek 1727), Magaslak (Viszoka helyreállíttatott 1778.), Selmeczbánya (helyr. 1649.), Schüttersberg (alap. 1710), Selmeczsteffultó alap. 1748.), Szent-Antal (helyr. 1699.). — 2. bozóki kerület: Alsóbágyon (alap. 1810.), Berencsfalu (anyak. 1690.), Bozók (anyak. 1686.), Csábrág, hozzá a plébániát 1823-ban Csallból helyezték át (anyakönyvek 1686.), Felsősipék (helyr. 1712.), Kormosó (1718.), Litva (anyakönyvek 1713.), Németi (anyakönyvek 1687.), Szebelléb (anyakönyvek 1686.), Szénavár (anyakönyvek (1693.). — 3. báthi kerület: Alsószemeréd (alap. 1787.), Bakabánya (anyakönyvek 1690.), Báth (anyakönyvek 1656.), Deménd (anyakönyvek 1732.), Egegh (anyakönyvek 1750.), Felsőzsember (anyakönyvek 1716), Füzesgyarmat (alap. 1763.) Gyerk (anyakönyvek 1808.), Hont-Bessenyőd (alap. 1808.), Nádas (anyakönyv. 1693.), Nagykereskény (alap. 1808.), Visk (anyakönyv. 1727.). — 4 kemenczei kerület: Börzsöny (anyakönyv. 1689.), Ipolyszakálos (anyakönyv. 1714.), Kemencze (anyakönyv. 1694.), Kisgyarmat (anyakönyv 1706.), Pereszlény (alap. 1787.), Szete (alap. 1787.) Tölgyes (anyakönyv. 1706.), Vámosmikola (alap. 1787.) — 5. nagymarosi kerület: Bajta (alap. 1785.), Helemba (alap. 1793.), Kóspallag (alap. 1777.), Kövesd Kicsindből áthelyeztetett 1711-ben, Mária-Nosztra (alap. 1784.), anyakönyvek 1712.), Nagymaros (visszaállíttatott 1726.), Szalka (helyreáll. 1615., anyakönyv. 1696.), Szob (anyakönyv. 1717.) — 6. drégelyi kerület: Alsó-Ipolynyék (anyakönyv. 1727.), Alsórakoncza (helyr. 1787., anyakönyv. 1715.), Drégelypalánk (anyakönyv. 1710), Felsőtur (anyakönyv. 1693.), Ipolyfödémes (alap. 1805., anyakönyv. 1788.), Ipolyság (anyakönyv. 1676.), Ipolyszécsényke (anyakönyv. 1744)., Kőkeszi (anyakönyv. 1717.), Magasmajtény (alap. 1811., anyakönyv. 1787.), Palást (anyakönyv. 1709.). — A kékkői alesperességi kerülethez tartoznak: Alsópalojta (anyakönyv. 1689.), Csáb (helyr. 1754.) Házasnénye (anyakönvv. 1790). A vadkerti alesperességi kerülethez tartozik: Nagycsalomja (helyr. 1795., anyakönyv 1787.).

Az esztergomi érsek és káptalan javai.

Az esztergomi érseki és káptalani javakat a mohácsi vész után sok vihar érte. Az esztergomi káptalan közvetetlenül a mohácsi vész után még számos új birtokot szerzett. 1527-ben Szoby Mihály a Felső- és Alsónyéken, úgyszintén Nyeklinczen levő birtokait, továbbá ugyanekkor Werbőczy István az egyházasnyéki birtokait adományozta a káptalannak, mely adományt I. Ferdinánd király is megerősítette. 1530-ban Werbőczy az Inám, Zathok és Csesztve helységekben levő birtokait adta kárpótlásul a káptalannak, bizonyos egyházi ezüstneműért. A káptalan 1528-ban vétel útján is szerzett Egyházasnyék, Alsó- és Felsőnyék helységekben birtokokat Révay Ferencztől és Istvántól; majd ugyanott vett zálogba birtokokat Bory Mátyástól. Ezekbe a birtokokba 1534-ben iktatták a káptalant. A mikor

I. Ferdinánd 1536-ben Csábrág várát, melyhez az esztergomi káptalan jogot tartott, Simon zágrábi püspöknek adományozta, a garamszentbenedeki apátságnak világi kezekből leendő visszaváltását engedte meg a káptalannak. Addig is, míg a Csábrág vára iránt támasztott igényben döntés történt volna, 1538-ban Ferdinánd király Garamszentbenedeket az esztergomi káptalannak adományozta, melybe a káptalant még ebben az évben beiktatták. Ezt Miksa király is megerősítette 1565-ben. (Knausz Nándor: A Garam melletti Szent-Benedek Apátság. I. kötet.)

Az 1542. évi összeírásban az esztergomi érsek még 336 porta birtokosa volt, 1549-ben pedig már csak 236 portája volt, a káptalannak pedig 185 portája. Ettől kezdve az érsek és a káptalan mindegyre jobban kiszorulnak a vármegye területéről. Füzes-Gyarmat 1590-ben még az esztergomi érsek birtokában volt, melyet akkor Chuthor János jószágkormányzó igazgatott. E birtokok legnagyobb része az Ipoly, Garam és a Duna közén terülvén el, csakhamar a török hódoltság körébe estek és egész Esztergom, Visegrád és Buda visszafoglalásáig a törökök hatalmában maradtak.

A XVII. századból az esztergomi érsek és káptalannak csupán egy-egy birtokszerzeményéről van tudomásunk. Egy 1648-ban kelt összeírás szerint az érseké volt Szete; 1635-ben pedig gróf Esterházy Miklós nádor juttatta a káptalan birtokába azt az inámi házat, a melyet Szapolyai János király adományozott Bolgár Lászlónak. (Esztergomi Káptalani Levéltár Elenchus. Stat.) A törökök kiüzetése után az esztergomi érsek és káptalan vissza is nyerték ősi birtokaikat, közbejött azonban a szabadságharcz és így a birtokviszonyok rendezése a XVIII. századra maradt.

A XVIII. században az esztergomi érsek birtokai a drégelyi (drégelypalánki) uradalmat alkották, melyhez a XIX. század közepéig, vagyis a jobbágyság felszabadításáig, a következő helységek tartoztak: Felső-Sipék, Börzsöny, Bajta, Baráti, Bernecze, Kemencze, Kövesd (Garamkövesd), Leléd, Kisölved, Füzesgyarmat, Hidvég, Hont, Drégelypalánk, Páld, Szette. (Eszterg. Kápt. Levélt. Elenchus) Az esztergomi káptalannak a XIX. század közepéig a következő helységekben volt földesúri joga: Baráti, Ipolydamásd, Gyerk, Helemba, Kiskeszi, Letkés, Németi, Szob és Tölgyes.

A garamszentbenedeki apátság.

A garam-szent-benedeki apátság, mely, mint láttuk, az esztergomi káptalan birtokába került, a XVI. században Felső-Bakán bírt egy malmot; ezt Bakabánya város vette bérbe 16 aranyforintért. Időközben a malom elpusztulhatott, mert 1615-ben a garamszentbenedeki praefectus egyezségre lépett helyreállítása iránt. 1659-ben azonban már az apátság tulajdonjoga is vitássá válván, tanúvallomással kellett azt igazolnia. (Knauz Nándor i. m.)

A vallásujítás következtében támadt zavarok, a török invázió s az egyes hatalmaskodó főurak Hont vármegyében sem kimélték a középkorban virágzó egyházi testületek birtokait, melyek nagyrészt idegen kézre jutottak és még a XVIII. században is csak kevesen szerezték vissza azokat a birtokokat, a melyeket a középkorban eredetileg adományképpen nyertek.

A bozóki prépostság.

A *bozóki* prémontrei prépostság csak alig nehány évvel élte túl a mohácsi vészt. 1530-ban Balassa Zsigmond, felhasználván a hitujítással támadt belzavarokat, fegyvereseivel Bozókra tört és azt elfoglalván, a szerzeteseket részint leölette, részint elűzte, az egyházi készleteket és kincseket pedig lefoglalta. Balassa ekkor Bozókot erőddé alakította át, melynek birtokában utóbb I. Ferdinánd király is megerősítette. Balassa Zsigmond 1559-ben tett végrendelete értelmében a birtok az özvegyére, Fánchy Borbálára szállott, a ki nyolcz éven át bírta Bozókot. A prágai prémontreiek ugyan 1548-ban tiltakoztak a prépostsági birtokoknak világi kezekre való jutása ellen és az 1567. évi országgyűlés el is rendelte a prépostság visszaállítását, melyet Lépes Bálint copiai püspök nyert adományúl; de az országgyűlés intézkedése nem volt végrehajtható, mert az új birtokos, Fánchy Borbála fivére, Fánchy György, ellenszegült és a várrá átalakított monostort Tapolcsányi Tamás fia, János nevére iratta át. A prépostság ettől fogva a Fánchy-család birtokában maradt. A XVII. század második felében Fánchy János és Pál voltak az urai. Szelepcsényi György, a későbbi esztergomi érsek, időközben 1644-ben a bozóki prépostságot nyervén adományúl, a Fánchy János birtokrészét visszaváltotta, míg az uradalomnak másik részét, a mely Fánchy Pálé volt, Szelepcsényi György 1657-ben oly feltétellel szerezte meg, hogy azt papnevelő-intézet alapítására fordítsa. Fánchy

János egyetlen fia papi pályára lépett, Fánchy Pál ellenben gyermektelenül halt meg. Özvegye, Balassa Szidónia, a maga örökségét hol a jezsuitáknak hagyta (1661—1663.), hol pedig ez intézkedését visszavonta (1667.).

Halála után azonban a prépostság birtokai Lipót királynak 1678-ban kelt engedélyével részben a Szelepcsényitől alapított papnevelő-intézet alapjára, részben pedig a nagyszombati jezsuiták rendházára fordíttattak. Ekkor per támadt a prépostság tulajdonjoga iránt a jezsuiták és a papnevelő-intézet között; 1685-ben Kolonich Lipót esztergomi érsek és a jezsuiták között ugyan egyezség jött létre, de csak rövid időre, mert a szatmári béke után a per megujult. — Az 1715 : 75. t.-cz. kérte a királyt, hogy a papnevelő és a jezsuiták között húzódó pert intézze el, de azért a per több mint másfél századon át tovább tartott. — A jezsuiták 1686-tól kezdve tényleg birtokukba vették Bozókot, de a rend eltöröltetése után az esztergomi káptalan a Szelepcsényitől alapított papnevelő-intézet vagyonának kezelőjeként foglalta el az uradalmat; ezzel szemben a M. Kir. Tudomány-Egyetem budai nyomdája, mint a jezsuiták jogutóda, vette fel a pert. A XIX. század közepén létrejött egyezmény szerint az esztergomi káptalan 2800 forint bért fizet az egyetemi nyomdának. (Rupp : Magyarorsz. Helyr. Tört. I. 1. Magyar Sión IV. 829. Hőke Lajos kézirata.)

A *sághi prépostság* Drégely elfoglalásáig tartotta fenn magát. Fegyverneki Ferencz, a ki túlélte a mohácsi vészt, egész 1534-ig bírta a prépostságot; őt követte Nagylucsei Lipcsey Orbán s mikor 1552-ben Ali basa Drégely várát elfoglalta, egy török csapat Ipolyságot is megtámadta, a monostort felgyújtotta és a szerzetesek legnagyobb részét legyilkolta. Az életben maradottak Garam-Szent-Benedekre menekültek. Ezek között volt Lázár prépost, a ki 1551—1557-ig viselte a prépostságot. Őt követte Poklostóy Mátyás, az utolsó szerzetes, a ki a javadalmakat élvezte. (1561—1577.) 1583-tól kezdve a sághi prépostságot különféle világi papoknak adományozták. Az első volt ezek közűl Telegdy Miklós pécsi püspök, kinek meghagyatott, hogy a jövedelem egyharmadát Poklostóy Mátyásnak, az utolsó szerzetes-prépostnak adja. Telegdy után Diotaleri Ferencz, 1586—1603., majd a következők nyerték a javadalmakat: Verancsics Faustus csanádi püspök 1604., Ruber Pál (1610—1613.), Novák Miklós (1614—16.) esztergomi kanonok, Domitrovich Péter zágrábi püspök (1616.), Lósy Imre nagyváradi püspök (1627. és 1632—33.), Bőthi Miklós (1634—40.), Kopcsány Mihály szerémi püspök (1643.), Jakusith György szerémi püspök (1644.), Püsky János választott váczi püspök (1648.); 1653. táján Szelepcsényi György, akkori nyitrai püspök nyerte a sághi prépostságot. A mikor Szelepcsényi 1666-ban esztergomi érsekké lett, kieszközölte Lipót királynál, hogy a sághi prépostság javadalmait a besztercze-bányai jezsuiták kapják. Lipót király 1688. deczember 28-án csakugyan a beszterczebányai jezsuitáknak adományozta a sághi prépostságot, habár akkor Gubasóczy János élvezte annak jövedelmét. A jezsuiták felépítették a régi góthízlésű templomot és 24.000 forintot költöttek erre; rendbehozták továbbá a gazdasági épületeket és az Ipolyon kőhidat építettek. A jezsuiták a prépostság birtokait két részre osztották el. Az egyik volt a sághi uradalom, melyhez Ipolyság, Tesmag, Alsópalojta helységek, továbbá Lipócz, Olvár és Parassa puszták tartoztak; a másik a pecseniczi uradalom volt, Pecsenicz, Egeg, Nádas és Alsóalmás helységekkel. A rend eltörlése után (1772.) Mária Terézia királynő a sághi uradalmat a rozsnyói, a pecseniczit pedig az 1776-ban felállított beszterczebányai káptalannak adományozta. (Rupp : i. m. Magyar Sion. I. 827.)

A sághi prépostság.

A *pilisi apátság*, mely Hont vármegye területén Szántót és Apátmarótot birta, a mohácsi vész után egyes hatalmas főurak kezébe jutott, majd pedig a török hódoltság következtében székhelyétől nemekülni volt kénytelen.

A pilisi apátság.

Szántó 1541-ben még a pilisi apáté volt; 1542-ben azután Apát-Maróttal együtt Nyáry Ferencz birtokában találjuk, a kié 1549-ben is volt. Drégely eleste után (1552.) Apátmarót is a török hódoltság körébe esvén, rajta három török úr osztozott. Szántó 1569-ben ismét a pilisi apát kezébe került, de 1613-ban teljesen áldozatúl esett a török hódoltságnak. 1578-tól kezdve vannak adataink a szántói savanyúvízről is, mely idővel mind nagyobb hírre tett szert, de a melyről a középkori oklevelek még mélyen hallgatnak, jeléül annak, hogy valószinüleg ezen tájt fedeztetett fel.

1541 után az apátság birtokait világi papok kapták. 1610-től Füley Tamás győri kanonok birta Szántót és 1616-ban Apát-Marótot is, majd később

1643-ban Szelepcsényi György kezén találjuk, a ki ezidőtájt a törököktől el nem foglalt összes egyházi javakat birta Hont vármegyében. 1696-ban Illyés András pozsonyi kanonokot nevezték ki pilisi apáttá, a ki Szántót és Apát-Marótot az 1712-ig terjedő időre bérbe adta. Alig nehány évvel később (1698) azonban Mattyasovszky László kanczellár szerezte meg a pilisi apátságot, a ki Apát-Marótra és Szántóra gazdatiszteket rendelt. III. Károly király 1712-ben Nezorin Flórián wellechradi cziszterczita apátot nevezvén ki pilisi apáttá, Szántó és Apátmarót a wellechradi apátság birtokába jutott. Szántó és Apátmarót ekkor házi kezelés alá került ; 1713-tól kezdve egy rendtag végezte a jószágkormányzói teendőket. Nezorin utóda, Mály József, megkezdte a szántói templom építését, mely az 1745—1754 közötti időben készült el.

A wellehradi apátság eltörlésével (1784.), a pilisi apátság egy időre önállóvá lett, de 1787 szeptember 17-én II. József császár a pilisi apátságot is eltörölte. A kiküldött biztosok október 15.-én jelentek meg Szántón és Apátmaróton, Mailáth Ferencz vezetése alatt, a leltározás végett. Ekkor a birtokokat egy időre a beszterczebányai kincstári gazdasági kerülethez csatolták, 1796-ban azonban tíz évre Mailáth Ferencz kapta bérbe. 1802-ben az apátság visszaállíttatott ugyan, de a honti birtokok csak 1806-ban kerültek vissza a cziszterczita rend kezére. Schumann Teofil apát Pászty Raymund egri gimnáziumi igazgatót küldte Szántóra és ő reá hárult a feladat, hogy a bérletből kikerült, rendkivül elhanyagolt állapotban levő apátsági birtokokat ismét jó karba hozza. (Békefi Remig : A pilisi apátság története. II. k. — A cziszterczita rend emlékkönyve, 1896.)

A mária-nosztrai pálosok.

A *márianosztrai* pálosok már közvetetlenül a mohácsi vész után érezték a török támadás súlyát. A mikor Szulejmán a mohácsi csata után Budát megszállotta, egyes martalócz török csapatok messze vidéket bekalandoztak. A pálosok ekkor Visegrád várába menekültek, a hol a csekély számú földmívelő néppel bámulatos kitartással védekeztek. A mint a török kitakarodott, a pálosok visszatértek Márianosztrára, hol egy ideig háborítatlanul éltek. 1535-ben Bálint, a rend egyetemes főnöke, Márianosztrán nagy káptalant tartott. A törökök előrenyomulásakor főleg Drégely eleste után, a monostor ki volt téve a törökök támadásának. 1560-ban még fennállott és ekkor Máté volt a házfőnök ; de nemsokára ezután a szerzetesek elköltöztek, a monostort pedig tartozékaival együtt 1570—1580-ig a Forgách-család birta zálogban. A monostor azonban nem állhatott ellent az idők viharainak ; csakhamar rombadőlt és így maradt egészen a szatmári békéig. A szatmári békekötés után (1711.) a márianosztrai kolostor is visszaállíttatván, a pálosok visszanyerték az ősi birtokok közül Nosztrát, Csattát és Toronyát, azonfelül Nagymaroson, Belegen, Nagylóczon (Nógrád vármegye), Garammikolán Gyékényes és Schwarzbach (Pozsony vármegye) helységekben szereztek birtokokat. Kurpesz Pál perjel 1711-ben elhányatván a romokat, hozzáfogott a monostor és a templom felépítéséhez, melyre Széchenyi György esztergomi érsek 17.000 forintot hagyományozott. 1728-ban az orgona is elkészülvén, a következő évben (1729. szeptember 14-én) gróf Berényi Zsigmond, Esterházy Imre primás oldalkanonokja felszentelte. 1735-ben a rendet visszahelyezték a jogaiba és a pálosok 1782-ben történt eltörléséig zavartalanúl működhettek Márianosztrán, hol az 1779. évi kimutatás szerint 24 áldozópap, tíz ujoncznövendék és 12 szolgáló testvér (fráter) tartózkodott. Itt töltötte a próbaévet, mint ujoncznövendék, Ányos Pál is, a ki itt tartózkodása alatt írta egyik szép költeményét a »Holdhoz«. II. József 1782-ben a rendet eltörölvén, a márianosztrai monostor birtokait a vallásalaphoz csatolták. Az eltörlést követő intézkedésekről alább emlékezünk meg. A templom 1787-től kezdve plébánia-egyházzá lett, a monostor 1809-ben a felkelő nemes sereg kórháza lett, majd 1854-ben női fegyházzá alakíttatott át. (Rupp i. m. I. 1.)

A jezsuiták Selmeczbányán.

A XVII. század közepén, 1649-ben, Lippay György esztergomi érsek pártfogása alatt Selmeczbányán jezsuiták telepedtek le és 1669. február 15-én visszavették a Nagy Boldogasszony templomot, melyről már megemlékeztünk. A jezsuiták a Thököly-féle mozgalmak alatt sokat szenvedtek. 1677-ben és 1679-ben a kuruczok mindenükből kifosztották őket és 1682-ben ismét menekülniök kellett Selmeczbányáról. 1682. deczember 6-án azonban visszatértek oda és ettől kezdve zavartalanul működtek 1773-ig. A sok vihartól megviselt templomuk helyreállítására 1678-ban négyezer forintot, majd 1688-ban újabb 4500 forintot utalványozott a kincstár. 1678-ban a domonkosrendűek monostora helyén felépítették a mostani gimnáziumot. 1688-ban a lelkipásztorkodás és a plébánia is kezükbe

került, mely ügyben 1703-ban a várossal szerződést kötöttek, főleg a plébánia-tized rendezése érdekében. 1710-ben átvették a plébániát, 1718-ban a havi Boldogasszony temploma mellett levő temetőt vették birtokukba. 1739-ben elkészült az új rezidencziájuk, 1744—1751 között pedig a polgárok adakozásából felépítették a Kálváriát. A jezsuiták, letelepedésök első esztendejében, Selmeczbányán megnyitották a gimnázium első, azután a II., majd annak III. osztályát. 1687 januárban már megnyilt a IV. gimnáziumi osztály is, melyet syntaxisnak neveztek. 1690-ben a négy osztályba 55 tanuló iratkozott be, a mi tekintélyes szám volt, ha figyelembe vesszük, hogy Budán ugyanezen évben 40, Urvölgyben pedig 60 tanuló volt. A gimnázium két alsó osztályában világi tanárok tanítottak, a két felső osztályban azonban jezsuiták. 1736-tól kezdve az alsó osztályokban is jezsuiták tanítottak, ugyanezen évben vették át az elemi iskolák igazgatását is. 1749-ben megnyitották a poezist, vagyis az V. osztályt; a következő évben a rhetorikát, (VI. osztály.) A hatososztályú gimnáziumi tantárgyak közé 1766-ban felvették a mechanikát és a hydraulikát. A tanulók száma, főleg a szatmári békekötés után, mindegyre növekedett. 1723-ban 230, 1769-ben hat osztályban 265. 1771-ben 237 volt. A középiskola fejlődésével, az intézet falai között a jezsuiták a növendékekkel csaknem minden évben színjátékot adattak elő, melyek kezdetben csak szavalásból, párbeszédekből állottak, de idővel színműveket, jelesül szomorújátékokat is előadtak, és azokhoz vendégeket is meghívtak. A feljegyzések szerint 1690-ben adtak elő színjátékot; 1768-tól kezdve azonban már minden évben megismételték a színjátékokat, a melyek többnyire ünnepélyek keretében folytak le. A jezsuita rend eltörlésétől (1773) 1776-ig többnyire világi papokká vált jezsuiták tanítottak a selmeczbányai gimnáziumban. 1776-ban a tanintézet a kegyes tanítórend vezetésére bizatott, a mely november hó 11-én vette át a jezsuiták rendházát. A kegyes tanítórend alatt a gimnázium nem ment át annyi viszontagságon, mint a jezsuiták alatt. 1806. május 28-án tűzvész támadt, minek következtében a gimnázium, a kegyes tanítórendi társház, a plébánia templom és a plébánia épület hamuvá égett. 1807-ben az előadások teljesen szüneteltek. Az előadások nyelve, mely kezdettől fogva mindig latin volt, csak a XIX. században, 1845-től fogva, lett magyarrá. Az 1784. november 1-én kelt rendelettel hozták be a német nyelvet kötelező tantárgyként és az 1807—1808. évben kezdték tanítani a magyar nyelvet. Az 1848—49. évi szabadságharcz alatt alig voltak rendes előadások; a szabadságharcz lezajlása után súlyos megpróbáltatások alá jutott az intézet, mikor a hazafias kegyes tanítórendűeknek németűl kellett tanítaniok. A rend vezetése alatt a tanulók száma is elég tekintélyes volt. 1779-ben 305, 1803-ban 200, 1806-ban 251, 1834-ben 284, 1845-ben 218 volt, ettől kezdve azonban csökkent. (Rupp: i. m. I. 1. 185. — Szártorisz Ferencz dolgozata a gimnázium 1896. évi értesítőjében.)

Piaristák.

Szent Jeromos rendje.

Selmeczbánya határában, a XVIII. század első felében, Szélaknán (Siglisberg) a Szent Jeromos remete rendje telepedett le. E szerzeteseket a selmeczbányai bányászok hívták be 1733-ban és a részükre tett adományokat 1734-ben az esztergomi érsek és 1735-ben III. Károly király is jóváhagyta. 1757-ben már működtek, zárdájukat 1770-ben építették és abban 1782. évben 13 áldozópap, három újoncznövendék és két szolgáló testvér tartózkodott 1782-ben. II. József 1786-ban e szerzetesrendet is eltörölvén, a szélaknai zárda is feloszlatott. (Rupp i. m. I. 1.)

A kegyes-tanítórendnek, Selmeczbányán kivül, még Korponán volt háza a mai Hont vármegyében. A kegyes tanítórendűeket Felső-Bélai Bellay János korponai plébános 1720-ban telepítette oda, átadván nekik a plébániát, melyet 1726-ig láttak el. A kegyesrendűek 1720-ban megnyitották a gimnáziumot, mely 1787-ig állott fenn; ekkor azonban II. József császár rendeletére bezáratott és elemi iskola jött a helyébe, de 1793-ban négy osztályú algimnáziumként újból megnyilt.

A PROTESTÁNS EGYHÁZAK.

a) A nagyhonti ágostai hitvallású evangelikus keresztyén egyház.

A nagy-honti esperesség.

A hontmegyei ágostai hitvallású evangelikus esperesség máig is megtartotta a *nagy-honti* nevet. Ennek az esperességnek törvényszerű szervezési ideje az 1610-ben Zsolnán tartott evangelikus zsinat korában állott be. A zsinat a Bocskay fölkelését záró bécsi béke következménye volt. Többé-kevésbbé kidomborodó alakban, mint úgynevezett evangelikus fraternitas vagy contubernium, már a bécsi béke előtt is meg volt az esperesség, a XVI. század közepétől fogva, sőt életjelt adott magáról már 1534-től kezdődőleg, a mikor már nemcsak számos honti úri család csatlakozott a reformáczióhoz, hanem az 1530-ban megszületett ágostai hitvallást is az evangelikus Selmecz elfogadja.

A husziták.

A reformáczió elterjedésének hazánkban egyik fő útegyengető tényezőjéül némely írók a huszitákat mondják, kik a XVI. században ápolták Husz János tanításának emlékeit. Hontban több ilyen huszita emlékű község volt, így: Egyházmaróth, Almás, Ledény. Utóbbi helyen a templom falán a huszita kehely még nem régen látható is volt. A reformáczió elterjedését azonban kis mértékben segíthette elő a huszitizmus. Az erdélyi szászoknál például nem volt huszitizmus és a hitjavítás megindulása mindjárt a kezdetben nagy arányokat öltött. A honi németeknek mint német ügy is tetszett a hitbeli hullámvetés, mely csakhamar elterjedt a magyar és tót vidékeken is, hol az iskolázás felkarolása és az anyanyelven való éneklés, imádkozás, szent irásolvasás, a körmeneteknek, továbbá a pénzért való sok misézés és a papnőtlenség eltörlése, valamint egyéb újítás a hitélet belső és külső terén diadalra juttatta a vallásújítást. Politikailag javára vált a magyar reformácziónak a két ellenkirály versengése, melynek során egyik is, másik is a hitújítással rokonszenvező főurakat magának megnyerni törekedett. Sőt a hitújítás szelleme a trónt is hódítólag környékezte és hogy különösen II. Miksa valósággal és külsőleg is át nem tért az evangelikus vallásra, annak okát a politikai viszonyok és részben a családi érdekek adják meg, melyek következtében Miksa, hogy el ne veszítse az erősen római katholikus hitű Spanyolországhoz való jogát, még fiát, Rudolfot is oda küldte nevelőbe a jezsuitákhoz. Gátolta a reformáczió terjedését az, hogy a római pápa megtagadta a török ellen viselt háborúhoz szükséges segítséget, ha Magyarország »eretnek« országgá lesz.

Oláh Miklós és az ellenreformáczió.

Ilyen fő és egyéb okok következtében meghiúsúlt a hitújítás teljes diadala hazánkban és megindult az ellenreformáczió, melynek egyik fő lelki vezére Oláh Miklós érsek volt. 1558-ban, tehát akkortájt, midőn Szántó jezsuita szerint Magyarországban csak három róm. katholikus mágnás, nemes pedig már a mohácsi vész után is alig volt. Oláh Miklós Selmeczre küldte Derecskey János honti archidiakonust, hogy a honti papokat összehívja és hitbeli miheztartás végett 18 pontot terjeszszen elébök; a mi meg is történt. Erre a 18 pontra válaszul az evangelikusok megszerkesztették 1559-ben Selmeczen az úgynevezett hét bányavárosi hitvallást, a heptapolitana confessiót és elküldték Oláhnak és I. Ferdinándnak. A hitvallás megegyezik az ágostai hitvallással, miért is erősen biztak annak elfogadtatásában Selmecz város s vidékének evangélikusai. Oláh azonban, a selmeczieket kioktatandó, elküldte Seidel János jezsuita-atyát hozzájuk prédikálni. A városi tanács azonban visszautasította a prédikáló atyát oly kijelentéssel, hogy »hála Istennek, vannak alkalmas papjaink bőven, az Ön igehirdetésére tehát nincs szükségünk«. Ilyen alkalmas pap polt Kubikularius Ulrik, másképen Kammerknecht selmeczi lelkész és a hét bányaváros első esperese, ki a heptapolitana szerzője is volt.

Mindenesetre nehezen ment az ellenreformáczió. Maga Oláh panaszkodik a római pápának 1563. május 25-én, hogy a papok mind nősülnek és ha ebben — úgymond — őket akadályozzuk: eretnekekké lesznek; a földesurak pedig az Urvacsorát mindnyájan két szín alatt — eretnek-módra — veszik. Ehhez hozzájárúlt II. Miksa rokonszenvezése a reformáczióval, így azután meg kellett engedni a két szín alatt való Urvacsorázást az 1564. április 16-án kelt pápai bullában. Miksa még a papi nősülést is kivánta, sürgette.

Bocskay István felkelése.

II. Miksa után következett II. Rudolf, 1577—1608, és vele megváltozott a helyzet. A protestánsok és magyar hazafiak zaklatása oly nagy volt, hogy fegyvert kellett fogni a vallási és az alkotmányos szabadság oltalmára. Ezért indúlt meg Bocskay István fényes szabadságharcza, mely az 1608-iki bécsi békével végződött.

Czímerek a bozóki vár kapuja fölött.

Szelepcsényi György.

A bozóki pellengér a Fánchyak korából.

Szelepcsényi György czímere
a bozóki vár falán.

Bocskay Felső-Magyarország és így Hontban is : Szitnya, Csábrág, Drégely s Korpona urává lőn.

Ez időtájt már az ágostai és a helvét hitvallású evangélikusok is különváltak. Hontban például egész községek hagyták el az ágostai hitvallást, fölcserélvén azt a helvét hitvallással, így : Fegyvernek, Füzesgyarmath, Kövesd, Bél, Ság, Palánk, Szob, Maros, Varsány, Csánk. A bécsi béke alapján pedig szervezkedtek a felvidéki evangelikusok is és 1610-ben tartották Mátyusföldén a nevezetes zsolnai zsinatot és 1614-ben a szepesváraljait. Tiszavidéken emezt Thurzó Kristóf, amazt pedig Thurzó György nádor, — a szintén nagynevű s hitbuzgó evangelikus Illésházy István utódja, — hívta össze. Tíz vármegye zsinatolt Zsolnán ; alkotott három kerületet, vagyis superintendentiát, melyeknek egyikét : Hont, Nógrád, Zólyom és Túrócz vármegyékből kerekítették ki, Melik Sámuel superintendenssel az élén és mintegy 163 anyaegyházzal. Ugyancsak a zsolnai zsinat után nyomban szervezkedett a nagyhonti ág. hitv. ev. esperesség is, megválasztván első esperesének, 1610-ben, Adámy Imre báti papot, ugyanakkor választottak alesperest is és két dékánust. Tíz évvel később készült el az esperességi hivatalos pecsét is, e felirattal : »Sigillum R. D. F. Ortho. Immat. Honth. Docent. A. N. J. C. 1620.« A helvét hitvallás.

1613-ban Melik Sámuel kánonszerű egyházlátogatást tartott Hontban. Meglátogatta pedig a következő evangelikus anyaegyházakat : Szenográd, Dacsólam, Litva, Palojta, Pribely, Cseri, Méznevelő, Csall, Rakoncza,Teszér (Udvarnokkal), Sipék, Ledény, Lissó, Maróth, Bagyan, Zsember, Bát, Felsőbaka, Almás, Berencsfalu, Szent-Antal, Kormossó, Bozók, Dalmad, Kemencze, Terény, Szemeréd, Szakállas, Szelestyén és Magaslak községekben. Az evangelikus superIntendensek, általában főkötelességüknek tartották az egyházak látogatását. igy olvassuk, hogy a selmeczi esperes, Eberhard Mátyás, kit akkor már superintendens néven is illettek, 1577-ben szintén visitált.

Selmecz már korán előljárt az evangelikus hitélet terén. Luther-szellemű plébánosa : Kek Simon és annak Staudacher nevű káplánja már 1521-ben a reformáczió tételeit hirdette. A szertartások még ugyan római katholikusok, de a prédikálás szelleme a Lutheré volt. Ösztönzést a hitbeli változásra Selmeczen kétségkívül az is adott, hogy a reformáczióval maga Mária királyné is rokonszenvezett, ki Lajossal 1522-ben kelt egybe és nászajándékul épen a bányavárosokat kapta. A reformáczió a művelődés terén is nagyot lendített Selmeczen és létrehozta ott a már 1528 körül híressé vált iskolát. Ugyancsak 1528-ban szerkesztette Staudacher az ú. n. Kirchenordnungot — egyházi rendtartást — Selmecz számára ezzel a czímmel : Ordo Divinorum. Ez még elegyes, azaz a katholikus és evangelikus felfogás szinezeteit mutatja. Az egyház vezetője a Pfarherr, azaz plebános volt ; segédeit diaconusoknak, vagy káplánoknak mondották ; a legidősebb segéd neve archidiaconus volt. Az 1569-iki bányavárosi evangelikus zsinat határozatait azonban a plébánosok, mint pastorok, a káplánok pedig mint concionatorok, írták alá. S a selmeczi iskola tanerői is, kik a deklamácziókat és disputácziókat oly sikeresen vezették, mindenféle neveken neveztetnek az idők folyamán, így voltak : igazgatók(rectores scholae = Schulmeister) és segédjeik : hypodidaskali, locati (locus = hely = osztály után), Gesellen, synergistae, collaboratores, collegae stb.

Maga a selmeczi evangelikus egyház, a többi hat bányavárossal egyetemben (összesen tehát : Selmecz-, Béla-, Baka-, Ujkörmöcz-, Besztercze-, Libetbánya), külön ú. n. bányavárosi esperességet alkotott, melynek első esperese selmeczi pap volt, a már említett Cubicularius Ulrik, nagytekintélyű férfiú, a ki a papjelölteket Brigába és Wittenbergába küldte fölszentelésre és az alakuló evangelikus vidéki honti egyházközségek ügyeit is a lelkén hordta. A bányavárosi esperesség.

A zsolnai zsinat után (1610) Hontban még két esperesség alakult : *a*) a tót esperesség (1610-ben) és *b*) az úgynevezett hont-barsi magyar esperesség (1613 után). Ez utóbbi esperesség csatlakozhatott azután a dunáninneni evangelikus magyaroktól kívánt és egyideig fennállott önálló evangelikus magyar superintendencziához, melynek superintendensévé megválasztották Pálházai Gönczy Miklós lévai papot, Thurzó György jelenlétében 1613-ban. Ezen magyar evang. egyházkerület volt bizonyára azon pozsony-nyitra-barsi superintendenczia, melyet Tablic »Mátyusföldi« néven említ és a mely nem azonos a dunántúli evangelikus superintendencziával. Ez a magyar evangelikus kerület különben már

1576-ban megvolt, mint Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Esztergom, Komárom, Győr és Moson vármegyék evangelikus magyarjainak kerülete, hol a híres Bornemissza Péter, 1576-ban, majd Sibolti Demeter, 1584-ben, viselték a superintendensi nevet. Mikor pedig ez a magyar kerület megszűnt, a benne volt magyar egyházak némelyike egyideig a dunántúli kerületbe tartozott.

A semptei zsinat.

Az 1613-iki semptei zsinaton a hont-barsi ev. magyar egyházakat azok esperese : Marikius Miklós lévai egyházi s udvari pap, a főpásztorrá lett Gönczy utódja képviselte. A hont-barsi evangelikus magyar esperességhez a következő honti anyaegyházak tartoztak : Bát, Füzes-Gyarmath, Dalmad, Kemencze, Ölved, Szakállas, Szalatnya, Szemeréd, Terény, Tölgyes. A tízéves nagy üldözés (1670—1680-ig) után megszűnt az esperesség, illetve, a mennyiben még megvolt, belőle a honti magyar evangelikus egyházak foszlányai idővel a tót esperességhez kerültek.

Ugyancsak a tízévi nagy üldözés megbontotta a bányavárosi esperesség életét is és így történt, hogy Selmeczbánya is a tót esperességbe kebeleztetett, Béla- és Bakabányával együtt. A többi bányavárosok is ilyen tartományi sorba jutottak ; mindegyikök a maga vármegyéjében. Az utolsó bányavárosi esperes, Windisch János, szintén selmeczi pap volt 1657—1667-ig. A voltaképeni bekebelezés — a vallásüldözési vihar elültével, — 1706. november 3-án, a báti gyűlésen volt, hol az egyesülés pontozatait Zabeler Jakab, Augusztini Illés és Moller Dániel selmeczi papok és velök együtt Treffentlich János bélabányai lelkész is, aláírták.

Az 1671—1704-ig terjedő időben nem volt Hontnak, de más vármegyének sem superintendense ; 1704-ben, az üldöztetés szüntével, egyesültek a túróczi, nógrádi, zólyomi és honti egyházak, megválaszván a hontmegyei Cseriben tartott konventben superintendensül Pilarik István selmeczi lelkészt, ki az 1707-ik évi rózsahegyi zsinaton fenti négy vármegyéhez még Bars és Pest vármegyéket kapta. Ezt a kerületet azután, 1734-ben, III. Károly is engedélyezte.

Ezek a rendezkedések, szervezések és kikerekítések nem mentek baj s harcz nélkül. A XIX. században főleg a nemzetiségi kérdések, az előző századokban pedig a vallásüldözési és térítési rendszerek zavarták a békés fejlődést. Ám lássuk különösen e régebbi bajt, annak kezdetétől fogva.

Selmeczen a Luther szellemű Kek Simon plébános már 1526 táján menekülni volt kénytelen, mert ez évben jött Werbőczy nádor és Raskay Gáspár temesi főispán a felvidékre, kir. biztosi minőségben, az »eretnekség és a concionátorok« (ev. prédikátorok) által okozott zavargások elfojtására. Az életjogot kívánó magyar protestantizmus üldözése, mint említettük, Bocskay fölkelését, ez pedig a bécsi békét eredményezte. A béke azonban nem volt állandó. II. Ferdinánd római katholikus jellegű uralkodása 1619—1637-ig és a nagytehetségű és nagy térítő Pázmán Péter esztergomi érsek működése meghozta a Bethlen Gábor-féle szabadságküzdelmek fényes lánczolatát. Ekkor dúlt az úgynevezett harminczéves valláshaború. Ez volt az a kor, melynek fenmaradt a szálló igéje: »inkább legyen Magyarország puszta, avagy vadállatok tanyája, semmint eretnek.« Pálffy István, Somorján, akasztófákat állíttatott fel az evangelikus papok számára. Ekkor, azaz 1619-ben, vesztették el templomaikat az evangelikusok Németiben, Szebellében és Ságon, majd később Báthon, Magaslakon, Almáson és Bozókon. A jezsuiták mellett főleg Csáky László, Balassa Ferencz, Koháry István és tisztjei feledkeztek meg Hontban a keresztyén szeretet parancsáról a világiak közül.

III. Ferdinánd kora.

II. Ferdinánd vallásdúló koránál enyhébb volt III. Ferdinánd kora 1637—1657. A vallási és alkotmányos magyar jogokért azonban küzdeni kellett ekkor is, mely küzdelem dicső bizonyítéka I. Rákóczy György szereplése és a linzi béke (1645.). Főleg az elvett és visszaadandó templomokról folyt a nehéz alku ; a protestánsok 400 templomot követeltek vissza, de csak kilenczvenet itéltek meg nekik és ezekhez is ügygyel-bajjal jutottak. Hontban a báti, magaslaki, berencsfalusi és füzesgyarmati templomokat itélték meg ; ezek visszaadásánál Emődy György barsi és Soós István esztergomi kiküldöttek jártak el kir. biztosokként.

I. Lipót.

Alig kezdett azonban derülni, ujra beborúlt az ég az alkotmányhű magyar protestánsok és a velök érző és tartó magyar római katholikus hazafiak fölött, a mikor I. Lipót (1657—1705.) lépett a trónra. Az elnyomott magyar alkotmány érdekében szőtt Wesselényi-féle összeesküvést vérbe fojtotta Bécs és daczára a főintézők római katholikus vallású voltának, az összeesküvés felelőségét a magyar protestánsok fejére zúdították. Az idézések, a protestáns papok gyászos gálya-

Caraffa Antal.

rabságának és *Caraffa* Antal eperjesi véres munkájának kora volt ez. Tisztes fejei-

ken a haj letarolva, szájon-orron vérezve, ütlegeltetve, olykor napokon át egy helyhez lánczolva, szurokkal kevert kenyérrel táplálva, — álltak és szenvedtek a magyar evangelikus egyház lelki vezérei, papjai és tanítói. A honti evangelikus papok nem az 1674. évi harmadik, de már a második idézésre, 1673. szeptember 25-kén megjelentek a pozsonyi judicium delegatum előtt. Tizenkilenczen voltak, nevezetesen: Spetko Dániel esperes, sipéki pap, Belobradenus Pál alesperes, báti pap, Johanides János egyházasmaróthi esp.-jegyző, Czaban Illés kormosói dékánus, Antoni Dániel dacsolami, Huszár Sebestyén prencsfalusi, Rufinus (Ruzsíni) János teszéri, Spetko Gábor pribeli, Zábojnik György szénavári, Lupi (Farkas) György rakonczai, Misovicz János bagyoni, Benkovics Zakariás viszokai, Zimányi Simon zsemberi, Benedikty Mátyás prandorfi, Zabiányi Jakab bagonyai, Pilarik Ezsaiás, Sitius Gottfried és Hoffstädter Kristóf Ádám selmeczi evangelikus lelkészek, kikhez huszadiknak Garanczy Gáspár korponai helv. hitvallású lelkész társult. A megidézettek kínzásáról nem írunk; megörökítette azt tanulságúl és intésképen a történelem. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a nagy sanyargatásban három honti evangelikus pap áttért, még pedig: Johanides egyházmaróthi, Lupi rakonczai és Zábojnik György szénavári pap; a többi tántoríthatatlanul vallotta hitét mindhalálig, — de az áttért három is később megbánván tettét, visszatért az evangelikus egyházba és állta hősiesen az ezért rájok kettősen kirótt szenvedést. Gályarabságra Hontból kettő került: Brunczvik György rakonczai és Mikléczy Márton kormosói pap. E szomorú időben vesztették el a templomukat a bozóki evangelikusok is; a templomfoglalást a jezsuiták eszközölték, elűzvén Bozókról magát az evangelikus superintendenst: Zábojnik György, bozóki papot. Evangelikusok élve való befalaztatásáról még most is szól a hagyomány.

Ebben a szomorú sötétségben villant fel azután Thököly Imre alakja. Gyönge volt azonban még a fény; nem is lehetett ez másképpen, mikor a protestáns papok és tanítók számüzötten, elhallgattatva és megtizedelve nem állhattak a küzdelem sorába. Schmidt János a jenei, majd a szitnyai hegyekben bújdosott, mint üldözött evangelikus buzgó pap. 1691-ben az egész országban egy főpásztor működött: *Zabler* Jakab bártfai pap. S ez az egy éppen Hontba küld vigasztaló és ébresztő igéket. Thököly Imre.

Ekkor lépett fel II. Rákóczi Ferencz, a magyar nemzeti alkotmány, nemzeti jogok és a hit és lelkiismereti szabadság nevében. Rákóczi elfoglalván a bányavárosokat és Nyitráig az egész felvidéket, felszabadította mindenfelé a meglánczolt protestantizmust is, így Hontban: Selmeczen, Antalban, Bozókon, Szénavár- és Berencsfalun, a hol a római katholikus plébánosok kénytelenek voltak helyeiket az előbb zaklatott és elűzött evangelikus prédikátoroknak átadni. A kuruczháborút záró szathmári béke, 1711-ben, hozott végre nyugalmat a protestantizmusnak. II. Rákóczi Ferencz.

A következő két államfő hosszú uralkodása alatt azonban ismét megindúlt a középpontosító németesítés és katholizálás. III. Károly (1711—1740.) és Mária Therezia (1740—1780.) uralma alatt az ev. superintendenseket római katholikus archidiakonok ügyelete alá helyezték. Ismeretes Barkóczy Ferencz esztergomi érsek terve, 1763-ban, a magyar protestantizmus teljes kiírtására. Az igazságtalan törvénymagyarázatok, rezolucziók kora volt ez. A »jus resistendi« megszünt, törölték. A kifárasztó, gátló és tiltó rendeletek pedig egymást érték. A század derekán, például 1749-ben, megtiltották az evangelikus papoknak még az evengelikus filiákba való járást is. Hontban, Lukanényén, Luka Pál szolgabíró tett közzé ilyen tiltó rendeletet magyarul és tótul, külön a községek és külön a papok számára. Egy évvel előbb az evangelikus superintendensektől elvonták az egyházlátogatás jogát. Ezentúl római katholikus főpapok vizitáltak az evangelikus egyházakban is. Hontban például Batthyány s mások is. III. Károly és Mária Terézia.

1681—1763-ig hatszáz templomot veszítettek az evangelikusok hazánkban.

E válságos időkben lépett trónra II. József és vele egyszerre véget ért a vallási elnyomatás. Híres türelmi rendelete elvágta a reformáczió békóit, a felszabadított eszme pedig szárnyra kelt. Maga a vallásegyenlőség azonban minden tekintetben az 1848-iki törvényhozás vívmánya, a melyet azután Deák Ferencz felfogása is szentesített. II. József.

A nagyhonti evangelikus esperességet is magában foglaló evangelikus egyházkerület superintendensei a következők voltak: Melik Sámuel 1610—1620.; 60 papot szentelt föl. — Rohács Menyhért 1620—1622. — Sexti Péter (Seszták) 1623—1632.; 69 papot szentelt föl. Sextit, mint kiváló jeles férfiút, gömöri esperes Superintendensek.

korában, 1620-ban, követül is küldték a beszterczebányai országgyűlésre; 1628-ban vizitált Hontban. — Lányi Gergely (néhutt György) 1635—1652.; 144 papot szentelt föl és két supertintendenst: Lányi Zakariást (testvérét) és Kalinka Joachimot. Hontban 1647-ben végezte a kánonszerű egyházlátogatást. — Spetko Márton (1652—1655.) előbb bozóki evangelikus pap, majd honti dékánus és utóbb alesperes. Superintendens korában nagy hatású szónoklattal szentelte fel a báti evangelikus templomot 1655-ben. Spetko a papok jó kiképzésére nagy gondot fordított, az esperesi és papi állások hő védelmezője volt; elrendelései közül nevezetesebbek ezek: az ünnepek nagy vallásosan megtartandók; a gyermekek lehetőleg harmadik napra születésök után megkeresztelendők; a gyermekágyból felkelt anyák ne a templomajtó mellett, de a szent oltár előtt állva avattassanak; a papok a prédikáczióikba álmokat és meséket bele ne szőjjenek. — Lányi Dávid 1656—1669. — Zabojnik György 1669—1671. A sokat szenvedett evangelikus főpásztor, ki egyszersmind a négy vármegye (Nógrád, Hont, Zólyom és Turócz) utolsó superintendense, kit a tót-prónai zsinaton választottak azzá 1669-ben. A jezsuitákkal sokat hadakozott, míg végre Bozókról elűzték és hivatalától megfosztották. Meghalt 1672-ben Korponán, pártfogója: Ujfalussy Anna, Szelényi Pál korponai polgár özvegye, az elűzött pap énekeit és imáit kiadatta; ez énekek között említsük meg a »Patientia« czíműt a Tranosciusban. — Pilarik Istvánt, 1704—1711., a Hont, Bars, Turócz, Zólyom, Nógrád és Pestvármegyékből alkotott bányakerület excellentissimusnak czímezendő püspöke volt a kiváló prédikátor; német prédikácziói tíz kötetben megjelentek Drezdában (1678—1690.). Halála után 21 évig üres volt az evangelikus főpásztori szék. — Michaelidesz Sámuel (1734—1740.) irodalommal is foglalkozott; hétévig dolgozott cseh-tót nyelven egy német szentírási magyarázaton. Pillarik Jeremiás (1741—1743) — Hruskovicz Sámuel (1744—1748.), Hont szülöttje, 1745-ben vizitácziót tartott, miért azonban felelősségre vonták Pozsonyban a királyi törvényszék előtt és hivatalától el is mozdították. — Frideli András (1757—1766.). — Pohl Mihály (1767—1778.) működési idejekor készült el a superintendenczia pecsétje: Non perICLItatUr In MeDIo e Ils ChrIstUs 1771. Dist. Mont. Pohl jómódú ember is lévén — Boriban birtokos — 12,000 forintot hagyott a kerülete papözvegyei segélyezésére. — Csernyánszky János (1778—1785.), selmeczi pap, herczeg Batthányi József esztergomi érsek vizitácziója alkalmával érte utól őt az elődei sorsa: elmozdították a hivatalából. — Szinovicz Mihály (1785—1796.). — Hamaljár Márton (1796—1807.), szintén Hont szülöttje. Felsőszemeréden a báró Hellenbach családnál nevelő volt, majd selmeczi tanár, honti esperes (1785), végül kerületi superintendens. — Lyci Kristóf (1807—1814.) — Lovich Ádám Dávid (1815—1831).— Dr. Szeberínyi János (1834—1855.), selmeczi pap, majd honti főesperes, utóbb bányakerületi superintendens. Szeberínyi szóval és tollal munkált az egyházi élet felvirágzásán Latin klasszikus beszédeit a gyűléseken bámulva hallgatták. A jenai egyetem, 1839-ben, hittudori oklevéllel tisztelte meg. Épen Bágyonban vizitált, mikor Lőrincsék János és Kosztra János, Jénából hazatért magyar theologusok a diplomát néki elhozták személyesen. 1850-ben, Haynau rendeletére, a hivataltól elmozdították, a.pozsonyi vizi kaszárnyába vitték és ott halálra itélték; de később megkegyelmeztek neki. Azután csak egyházának élt Selmeczen. Meghalt 1857-ben. —Ezekután,1860-ig, az absolutizmus idejében, kinevezett cs. kir. adminisztrátorok kormányozták a kerületet 4000 forint évi fizetéssel és pedig: Chalupka János breznóbányai, majd Komáromy József miskolczi evangelikus lelkészek. — Dr. Székács József, (1860—1872), jeles író, kinek neve az összes eddigi főpásztorok között a legkimagaslóbb. A protestáns autonomia visszaküzdése és a Gyámegylet életbehívása körül nagyok az érdemei. Hontban 1863-ban vizitált. — Dr. Szeberényi Gusztávot(1872—1890.), számos egyházi és irodalmi érdemeiért békési főesperesnek, majd, 1872-ben, kerületi püspöknek választották. Hittudori oklevelet a bécsi egyetem adott neki. — Sárkány Sámuel, 1890-től a bányakerület ma már nyugalmazott püspöke. Az ő idejében volt az 1893. évi budapesti zsinat, mely a kerületek képét megváltoztatta; ez okból jelenleg Hont nem tartozik többé a bányai, de a dunáninneni evangelikus kerülethez.— Dr. Baltik Frigyes, 1890-től, Geduly Lajos utódja, honti születésű, püspöke a dunáninneni evangelikus kerületnek. Életrajzát és írói működésének ismertetését más fejezetben adjuk.

A kerület püspökei mellett meg kell emlékeznünk a világi felügyelőkről.

A világi felügyelői hivatalt III. Károly uralkodása idejében szervezték, addig csak úgynevezett patronusokról lehet szó. A Hontot magába foglaló kerület élén a következők voltak a felügyelők : Radvánszky János, 1734—1738. — Radvánszky György, 1738—1758. — Báró Podmaniczky János, 1758—1785. — Báró Hellenbach György, 1785—1787. — Radvánszky János, 1788—1808. — Kubinyi András, 1808—1815. — Baloghy Lajos 1817—1823. — Radvánszky Antal, 1823—1837. — Báró Prónay Albert 1837—1860. — Dessewffy Ottó, 1860—1867. — Báró Podmaniczky Frigyes 1867—1873. — Báró Radvánszky Antal, 1873—1878. — Fabinyi Teofil, 1878—1898.— Zsilinszky Mihály, 1898. óta. — Fabinyi Teofil volt az 1893-ik évi rendezkedő zsinat alkalmával is a bányakerületi felügyelő. A zsinat után Hont, Dunáninnenhez csatoltatván, felügyelőjéül tisztelte még két évig Szentiványi Mártont, ki 1860-tól 1895-ig volt Dunáninnen evangelikus felügyelője a világiak sorából, a jelenlegi felügyelő pedig : Laszkáry Gyula, 1895 óta.

Világi felügyelők.

b) Az evang. református egyház.

Azok a vallási mozgalmak, melyek a mohácsi vészt megelőző korszakban mindegyre nagyobb arányokat öltöttek a bányavárosokban, a mohácsi vész után azonban folyton jobban terjedtek a vármegyében is. Az uj tanok termékeny talajra találtak nemcsak a bányavárosokban a németeknél, hanem a Selmecz-patak völgyében és a kishonti kerületben lakó tótoknál, hol még a régi huszita emlékek is befolyással voltak az uj tanok elterjedésére, de a Garam és a Szikincze-völgyi magyarság körében is, hol az új hit felvételére jelentékeny befolyással volt az, hogy az isteni tiszteletet nem latinul, hanem a nép anyanyelvén tartották. A mohácsi vész után gyorsan terjedtek el az uj tanok Hontban is, hatalmas pártfogót nyervén Balassa Zsigmondban. 1534-ben, a midőn már a hét bányaváros egyházilag szervezkedett és a vallásügyekben egyezséget kötött, a bányavárosok egy önálló esperességet, — senioratus heptapolitanus — alapítottak. Mind Hontban, mind pedig a szomszédos Bars és Zólyom vármegyékben, a bányavárosokon kivül alakult reformált egyházak hitforma tekintetében ugyan a bányavárosi egyháztanácsot vették irányadóul, de azért az egyes vallásujitók sok tekintetben önállóan jártak el. A XVI. század végén már több mint 80 egyház csatlakozott az uj hithez, melyek azután, nemzetiség szerint, magyar, német és tót esperességgé csoportosultak. (Hőke Lajos kézirata.)

A reformáczió.

A XVI. század végéig bajos megszabni a határt, hogy mely egyházak csatlakoztak Luther és melyek Kálvin tanaihoz. Csak a Csepregen tartott hitvita után (1591. júr. 2—3.) bekövetkezett szakadás választotta szét a honti protestáns egyházakat. E szakadás következtében a Szikincze-völgyi és az alsó-ipolyvidéki magyar falvak a honti lutheránus egyházaktól elválván, a szomszéd Bars és Nógrád vármegyék területén fekvő s a Kálvin tanait követő egyházközségekkel egyetemben, két esperességgé (barsi és drégelypalánki) szervezkedtek. A kishonti kerületben a XVI. században hasonló mozgalmakat észlelhetünk. Osgyáni Bakos János, a ki előbb a lutheránus hitet követte, szintén áttért a Kálvin-hitre ; példáját követte a Rima völgye, jelesül Osgyán 1590—96. közötti időben és Rimaszombat, melynek ifjusága már a XVI. század elejétől kezdve a krakkói és az utrechti egyetemeket látogatta. Bakos azonban 1617-ben ismét lutheránussá lett, mely körülmények az osgyániakat is áttérésre kényszerítette ; de Rimaszombat megmaradt szilárdan a református hiten és Bakos minden törekvése, hogy a város lakóit az evangélikus hitre térítse, sikertelen maradt. (Findura Imre : Rimaszombat története.)

Szakadás a protestáns egyházakban.

A barsi esperességhez, mely 1608-ban már szervezett volt, a XVII. században a következő hontvármegyei egyházak tartoztak : Varsány, Csánk, Füzes-Gyarmat, Kiskér, Fegyvernek, Peszek, Kissalló. (Kiss Károly : Monogr. Vázlatok.) A többi vármegyebeli helységek a nógrádi vagyis a drégelypalánki esperességhez csatlakoztak.

A barsi esperesség.

A XVII. században a református egyházak kevésbbé voltak támadásnak kitéve, mint az âgostai evangelikus egyházak, mert legnagyobbrészt hódoltsági területen voltak. Az 1647 : VI. törvényczikk, mely a protestánsoktól az egész országban elvett templomok közül kilenczvennek visszaadását rendeli el, csupán a füzesgyarmati református templomot említi, mely azonban utóbb ismét a katholikusok kezébe került. A barsi esperességhez tartozó egyházak közül Csánk,

1693-ban, az ottani tanító fellépése következtében, áttért az evang. vallásra, magyar lakói pedig idővel eltótosodtak; de a templom tornyán megmaradt a kálvinista egyházak jelvénye, a kakas. Kiskér idővel a katholikus hitre tért. Ellenben utóbb ez esperességhez csatlakozott Bori, Kisölved, Tergenye és Zalaba.

A drégelypalánki vagy nógrádi esperesség.

A drégelypalánki, vagy másként nógrádi, esperességhez a XVII. században a következők tartoztak: Szokola, Drégelypalánk erőd, Balassagyarmat, Szécsény erőd, Fülek erőd, Losoncz város, Maros (Nagymaros), Nógrád erőd, Jenő, Nagyoroszfalu, Peröcsény, Rétság, Nötincs, Verőcze, Petény, Pilismarót, Szob, Helemba, Kövesd, (Garamkövesd), Pásztoha, Bél, összesen 21, ebből a drégelypalánki esperességhez jelenleg csupán: Jenő, Losoncz, Nagymaros, Pilismarót, Pásztó, Peröcsény, Szokola anyaegyházak és Bél leányegyház tartozik, a többiek megszüntek, illetőleg áttértek a katholikus hitre. (Hőke Lajos kézirata.)

Felekezeti villongások.

A Wesselényi-féle összeesküvés felderítése után a honti református egyházakra is súlyos idők nehezedtek. A kishonti kerületből Otrokocsi Foris Ferencz, a ki 1671. után Rimaszécsen lelkészkedett, továbbá Harsányi István és Kaposi István rimaszombati lelkészek, a pozsonyi vértörvényszék elé hurczoltattak, miután 1614-ben az elébük tett térítvényt vonakodtak aláírni: ezért gályarabságra kerültek. Hont vármegyében pedig folyt az erőszakos térítés, különösen a törökök kiűzetése óta, midőn a hódoltság megszüntével az esztergomi érsekség is visszanyerte ősi birtokait. 1700-ban báró Balassa Ádám prépost egyházlátogatást tartván Hontban, többek között az ipolypásztói, mikolai és a peröcsényi református templomokat is bezáratta. Peröcsényben a falubeliek a templom harangjait a közeli tóba rejtették, nehogy a katholikusok kezébe kerüljenek. Csak Varsányban folytathatták a reformátusok szabad vallásgyakorlatot. E falu földesurai, a Kálnayak, a helybeli templomot megvédték az elfoglalástól. A református vallásu nép azután seregestől tódult ide az istentiszteletre. A szabadságharcz kitörése alkalmával a reformátusok 1703-ban visszafoglalták a füzesgyarmati templomot, melynek birtokában II. Rákóczy Ferencz is megerősítette őket.

A szécsényi országgyülés.

A szécsényi országgyülés (1705) a vallásügyi sérelmek orvoslása végett mind a három felekezetből (katholikus, evangelikus és református) bizottságot küldött ki, mely bizottságban a reformátusokat Sipos János és Koós Gáspár képviselte. A bizottság működését azonban elnyomta a fegyverzaj. A szatmári békekötés után nem kevésbbé súlyosodott a reformátusok helyzete. A kath. papság, 1716-ban, az Alsórakonczán tartott közgyülésen számos olyan protestáns egyház visszaadását követelte, melyek a beadvány szerint a Thököly- és Rákóczi-mozgalmak idejében kerültek a protestánsok kezébe. (Közgy. Jegyzk. XIX. 33. sz.). A vármegye tanúvallomásokat rendelt el ebben az ügyben; az 1718-ig lefolytatott tanúvallomások szerint, a Boriban levő templomot a reformátusok építették; a nagymarosi református egyházra nézve pedig Hergovics András 70 éves lelkész előadta, hogy, bár a helységnek református lelkésze volt, ő végezte az egyházi teendőket és a falubeliek a stólát neki fizették. A mikolai, peröcsényi és a pásztói református egyházakra nézve, a gróf Schmidegg és Dvornikovits jobbágyai azt vallották, hogy mind a három egyházból a báró Balassa-féle egyházlátogatás alkalmával űzték el a református lelkészt. Mikolán utóbb a börzsönyi katholikus plébános, majd egy jezsuita végezte az isteni tiszteletet; de a jobbágyok nem tudtak megbarátkozni a katholikus hittel, az odarendelt iskolamestert elűzték, az oltárt pedig két ízben is kihányták a templomból. (Hőke Lajos kézirata.) A tanúvallomások után a füzesgyarmati templomot ismét elvették a reformátusoktól, az esztergomi érsek pedig plébániát alapított itt; a falu népe azonban túlnyomólag megmaradt a református hitben. Igy tett Börzsöny tekintélyes része is: Garamkövesd, Szob, Kóspallag, hol a megfogyott magyarság közé 1720-ban tótok telepedtek, továbbá Mikola és Palánk, hova 1735-ben német katholikusokat telepítettek, megszűntek; a Vámosmikolán maradt reformátusok pedig fiókegyházként Ipoly-Pásztóhoz csatlakoztak. Nagymaroson is kisebbségbe jutott a református vallású lakosság, az 1735-ben odatelepített német katholikusokkal szemben. Drégelypalánkon, a szatmári békekötés után, megszünt a református egyház; az esztergomi érseki uradalom 1741-ben a protestáns vallásúaknak még az ott lakást is eltiltotta, az a nehány család pedig, mely még ott maradt, a katholikusok közé vétetett fel.

1728-ban a pozsonyi consilium a hontmegyei mindkét protestáns felekezet lelkészeinek összeírását elrendelvén, a kishonti kerületben csupán két református egyház volt : Rimaszombat és Zeherje. Nagy-Hontban — miként akkor nevezték — a református egyházakat két esperességbe osztották ; a barsihoz : Kiskér, Bori, Fegyvernek, Peszek, Kissalló, Kisölved, — a nógrádihoz : Nagymaros, Vámosmikola, Szokola, Ipolypásztó és Peröcsény tartozott. E korszakban csak a rimaszombati egyház működött zavartalanúl, melynek latin iskolája a virágzás magas fokára emelkedett, daczára annak, hogy tanulókat csak a közel vidékről fogadhatott be. (Hőke Lajos kézirata.)

Az örökösödési háború befejezte után, még erősebben lépett fel a katholicizmus visszahatása. 1749-ben Hont vármegyében egyszerre 16 egyháztól akarták megfosztani a protestánsokat. (Marczali : Magyarország II. József korában, I. 277.) Az 1781. október 29-én kibocsátott türelmi rendelet azonban biztosítván a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, a régi egyházakat ismét felújították. Katholikus visszahatás.

A XIX. század első felében Hont vármegyében 12 anya- és két leányegyház állott fenn, ú. m. : Alsófegyvernek, Bori, Füzesgyarmat, Kisölved, Peszek, Garamkissalló, Tergenye, Nagyvarsány, Nagymaros, Ipolypásztó, Peröcsény, Szokolya anyaegyházak , továbbá Zalaba és Bél leányegyházak, melyek részben a barsi, részben a nógrádi esperességekhez tartoznak. Fényes Elek szerint, a vármegyei reformátusok száma 7131, az 1850. évi hivatalos kimutatás szerint pedig 6075 lélek volt. Legujabb kor.

A XVIII. SZÁZAD ÉS A FRANCZIA HÁBORÚK KORA.

A szatmári békekötéssel közel kétszázados küzdelemteljes korszak nyer befejezést. Az utolsó évtizedek belháborúi alatt a vármegye legnagyobb része elpusztult, majd a bekövetkezett pestisragály ragadta el a lakosság nagy részét. Azok, a kik túlélték a szabadságharczot és a kiket a ragály megkimélt, egyaránt érezték a békés munkálkodás, az együttműködés szükségét.

A szatmári békekötés után Munkácsról visszatérő Szentivány Rafael alispánt, Rákóczinak egyik rendíthetetlen hívét, épen oly örömmel üdvözölte a vármegye, mint a hogy belenyugodtak a vármegyei urak Kelkó István alispánságába.

1711. év végén, a mint a pestisragály megszünt, gróf Koháry István, a még I. Józseftől kinevezett örökös főispán, szintén elfoglalta új méltóságát. Az ünnepélyes beiktatás Selmeczbányán, deczember 14-én ment végbe. A közgyűlésen megjelenő főispánt Olasz Pál esztergomi kanonok üdvözölte, felolvasván Eleonora özvegy királynőnek a vármegyéhez intézett leiratát, melyben tudatja, hogy néhai férje, I. József, Koháry Istvánt és néhai öcscsének, Koháry Farkasnak elsőszülött ivadékait a vármegye örökös főispánjává nevezte ki, mire az első örökös főispánt a vármegye alispánja mozsárdörgés közt üdvözölte. A selmeczbányai ünnepélyes beiktatás után, közel fél év multán, gyűltek össze a vármegye rendei. Az 1712 június 9-én tartott közgyűlésen első sorban a vármegyei levéltár és a pecsét ügye érdekelte a jelenvoltakat. A vármegye pecsétjét visszaadta Szentivány Rafael, a Rákóczi-párti alispán, miért a vármegye neki 12 akó borral kedveskedett ; a vármegyei levéltár visszahozatalára, melyet a kuruczvilágban Csetnekre szállítottak, Laszkáry János és Zbiszkó András küldettek ki 3 frt napidíjjal. Az országgyűlésre közvetlenűl Kelkó István alispánt és a mennyiben fel nem gyógyulna, helyette Bory Gábor jegyzőt és Török Andrást választották. (Hőke Lajos kézirata.) Gróf Koháry István.

A belbéke helyreálltával a korona és a nemzet egyaránt érezték a belreformok, az ország tovafejlesztésének szükségét. A reformok behozatala elsősorban az ország területi és gazdasági viszonyainak megismerését követelte ; de másfelől az 1715. országgyűlésen elvben elfogadott állandó katonaság eltartására szükséges adó behozatala miatt állandó adó-alapról is kellett gondoskodni. Az 1715. évi országgyűlés e végből az adókötelesek összeírását rendelte el, mely még ebben az évben foganatosíttatott és habár a honti összeírást rendkivüli buzgalommal és szakavatottsággal végezték, 1720-ban, mint az egész országban mindenütt, megismételték. Különösen becses adatokat nyujtanak ezek az összeírások, mert egyfelől részletes tájékozást nyujtanak a vármegye

akkori népességi és közgazdasági viszonyairól ; másfelől pedig élénken feltüntetik a békés korszak beálltával, az utolsó öt év alatt elért gazdasági fejlődést.

Községek összeírása. 1715-ben a vármegye területén, beleértve a kishonti kerületet, 205 község iratott össze ; ebből hét mezőváros, nyolcz kuriális és 190 jobbágyközség volt. 1720-ban nyolcz mezőváros, 21 kuriális és 183 jobbágyközség, vagyis összesen 212 helység volt. Ez eltérés oka főleg abban rejlik, hogy az összeírások kizárólag az adókötelezettséget vették irányadóúl, így a teljesen puszta helységeket figyelmen kívül hagyták. 1715-ben Felső- és Alsósipék együtt iratott össze, 1720-ban Alsósipék külön kuriális helynek vétetett. Borfő időközben Kálnával egyesült, Bozóklehota akkor még Honthoz, ma Zólyom vármegyéhez tartozik. Steffultó pedig, 1715 óta, Selmeczbánya külvárosaként szerepel. A lakosság nemzetiségi viszonyait tekintve, 1715-ben tiszta magyar község 39 volt, a lakosság többsége magyar volt 55 községben. Az összeírások alapjáúl a háztartások szolgáltak. 1715-ben 5310 háztartást írtak össze. 1720-ban pedig 5765 háztartást. Ez utóbbi összeírásba 211 nemesi, 534 mezővárosi polgári, 4641 jobbágy, 360 zsellér és 19 taksás háztartást foglaltak.

Miután az összeírásnál csupán az adózási viszonyokat vették irányadókúl, ezek az összeírások a tényleges állapotot nem tüntetik fel. Hozzá kell tehát adnunk az összeírásból kihagyottakat, nevezetesen az elszegényedett jobbágyokat és a zselléreket, továbbá az adófizetés alól mentes nemességet, végül a papokat és a tanítókat. Ezeknek figyelembe vétele mellett a háztartások számát 10.271-re tehetjük. Ennek alapján a vármegye akkori lélekszáma 63.278 lehetett, ezek között 2550 nemes, 157 pap és tanító, 60.571 polgár és jobbágy volt. E számokban azonban nem foglaltatnak benn Selmecz-, Bélabánya és Bakabánya szabad kir. városok, úgyszintén Korpona sem, mely akkoriban Zólyomhoz tartozott ; e városokat külön írták össze.

Az 1720. évi összeírásban 211 nemes háztartás is fel van véve ; ezen nemes családok akkoriban nem nemes, tehát adóköteles földbirtokon gazdálkodtak. Az 1721. évi összeírásban 21 kuriális vagyis nemes község szerepel, mely szám mintegy 200 családnak felel meg ; azonkívül ez évben még 99 birtokos, nemes család volt a vármegyében és így a nemesi családok összes számát 510-re tehetjük. Zsidók sem az 1715., sem az 1720. évi összeírásokban nem szerepelnek.

Népességi viszonyok. Az 1715. év a népességi viszonyok tekintetében szomorú képet mutat. Miként az összeírások több ízben kiemelik, ez az év inséges volt a vármegyében, azelőtt pedig a pestis tizedelte meg a lakosságot. Az 1715. évben még feltünően sok az elhagyott, vagy üres házak száma ; ilyent az összeírók Klenóczon 48-at, Kokován 43-at, Füzesgyarmaton 22-őt, Tóthegymegen 14-et, Tiszolczon 32-őt és Rimaszombaton 84-et találtak. A gazdasági viszonyok jobbra fordultával azonban a népesség száma is emelkedett. Az 1787-iki hivatalos összeírás szerint 1747-ben 125.576 lélek volt Hontban, Kishont elszakadása után pedig 110.218. (Marczali Henrik : Magyarország II. József korában.)

A szabad királyi városok népességi viszonyairól még részletesebb adatokat nyerünk az összeírásból.

Bélabánya. *Bélabányán* 1715-ben 85 polgár-háztartást, 1720-ban 81 háztartást írtak össze. Az összeírt háztartások közül 1715-ben öt magyar, 40 német, 36 tót és négy olasz ; 1720-ban hat magyar, 36 német, 37 tót és két olasz volt. Ez adatok alapján a város népessége 1720-ban 612 lélekre tehető.

Bakabánya. *Bakabányán*, az első összeírás (1715) évében, nagy tűzvész pusztított, mely 29 családot tett hajléktalanná. Az 1715. évi összeírás szerint négy nemes, 98 polgár, összesen 102, 1720-ban pedig csak 97 polgár-háztartást találtak. Zsellérekről az összeírás nem tesz említést, de a leégett 29 háztartást is felvették. Ennek alapján 1720-ban a város lakóinak száma 696-ra tehető. Nemzetiség szerint a háztartások száma a következőleg oszlott meg : 1715-ben 24 magyar, hét német, 69 tót és két olasz, 1720-ban 18 magyar, nyolcz német, hetven tót és egy olasz.

Korpona. *Korponán*, mely sokkal népesebb volt, 1715-ben 164 háztartást, 1720-ban 209 háztartást írtak össze, tehát lakóinak száma Bakabányáéval és Bélabányáéval szemben emelkedést mutat. A Korponán összeírt háztartások, nemzetiség szerint, a következőleg oszlanak meg : 1715-ben 40 magyar, 17 német és 107 tót, 1720-ban 60 magyar, 55 német, 84 tót és tíz horvát ; 1715-ben 83 polgár és 1720-ban 106 polgár-háztartást írtak össze ; a többi zsellérháztartás volt. Ezeken kívül nagyon sok nemes család lakott Korponán, kiket az összeírásból, még a XIX. század

első felében is kihagytak; — többek között a következő családokat találjuk Korponán: Balogh, Bényey, Bory, Balassa, Beniczky, Duló, Gerhárd, Madách, Medveczky, Podmaniczky, Péchy, Radvánszky, Szentivány, Szmrecsányi, Trajtler, Veres, Zembery. Hozzávévén tehát az összeírásból kihagyottakat, kerekszámban 1500-ra tehetjük Korpona lakóinak számát.

Selmeczbányán az összeírás a lakosságot két osztályba sorozta; az I. osztályba a városi polgárokat, a II.-ba a bányászokat, vagy hevéreket. Ezeknek külön csoportosítása azért történt, mert a hevérek nem a városi hatóságnak, hanem a bányakamarának voltak alárendelve. Selmeczbánya.

Az 1720-ban eszközölt összeírás alkalmával a belvárosban 236 ház volt, a hevérek házainak száma 458-at adott. A polgárokon és a hevéreken kívül, több nemes ember lakott a városban, úgymint a báró Hellenbach és báró Joanelli bányabéres családok, továbbá Schmidegg Máté, Palásthy István, Jánoky László. 1715-ben 789 polgár és hevér, 25 zsellér, vagyis összesen 814 háztartást, 1720-ban 938 polgári és hevér-háztartást írtak össze; ebből 1715-ben 22 magyar, 360 német, 424 tót és olasz, 1720-ban 21 magyar, 87 német, 819 tót és 11 olasz háztartás volt. Ez adatok alapján a város népessége 6936 lélekre tehető. (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.) Selmeczbánya népessége azonban a XVIII. században mindegyre növekedett; Mária Terézia uralkodása alatt Pozsony után a legnépesebb vidéki városok egyike lőn. 1780-ban a lakóinak száma, a hozzátartozó falvakkal együtt, 24.403 lélek volt; később azonban a lakosok száma némileg csökkent. (Marczali H. i. m. I. 198.)

A vármegye közgazdasági viszonyaira nézve is felette becses adatokat találunk az összeírásban. 1715-ben összeírtak 38.477 köbölös szántót, 3741 köbölös irtványt és 10.672 kaszás rétet. 1720-ban 40.345 köbölös szántót, 675 köbölös irtványt és 8973 kaszás rétet. A jobbágyok kezén igen sok nemesi földbirtok volt, a melyeket szintén nem vettek fel az összeírásba. A városok határában azonban nagyon kevés volt a mívelt föld. Igy Bakabányán a mezőgazdasági termés igen gyenge, a rét kisterjedelmű, és a szőlő is silányminőségű volt. Bélabányán hasonlólag a földmívelés igen kis területre szorult, mert a lakosság inkább bányászattal és iparral foglalkozott. Selmeczbányán, 1715-ben, 557 köbölös szántóföld, 1360 kaszás rét, 1720-ban csak 191 köbölös szántóföld, 66 köbölös irtvány és 319 kaszás rét szerepel az összeírásban. Egyedül Korponán találunk kedvezőbb gazdasági viszonyokat, a hol, 1715-ben, 654½ köbölös szántóföld, 294¾ köbölös irtvány, 293½ kaszás rét, 1720-ban 820½ köbölös szántó, ugyanannyi köbölös irtvány és 311 kaszás rét vétetett fel az összeírásba. Közgazdasági viszonyok.

A szőlőmívelést igen nagy területen űzték a vármegyében. 1715-ben 10.311, 1720-ban 16.479 kapás szőlőt írtak össze. Korponán 1715-ben 1367, 1720-ban pedig 1787 kapás volt. Közelebbi adatokat találunk a szőlőmívelésre vonatkozólag is. Igy az 1715. évi összeírás szerint Szobon új ültetés volt, Dalmadon vörös bort termesztettek; számos falunak a szomszéd falu határában volt szőlője, így Zahora szőleje a balassagyarmati hegyeken volt, az alsószelényieknek a felsőszelényi, a kőkeszibelieknek a siráki határban.

Az ipar és kereskedés általánosan nagy lendületet mutat a vármegyében, de nem az egyes városokban, a hol az akkori viszonyokhoz képest nagy hanyatlást találunk. A kereskedés főtárgya elsősorban a marha, azután fa, bor, faszén és gabona volt. Az egyes községek lakói is foglalkoztak iparral. Igy Szénaváron sörfőzést űztek. Az egyes iparágak közül Alsóalmáson egy sörfőző, Bacsófalván 37 szénégető, Felsőalmáson egy serfőző, Felsőzsemberen egy késes, Gyekésen öt szénégető, Tiszolczon fűrészmalom is volt és két kalapos, Viszokán négy és Zsibritón 31 szénégető volt. A vármegye területén Rimaszombat városának volt legfejlettebb az ipara, hol 1715-ben 45 iparost és hét kereskedőt, 1720-ban 55 iparost és 29 kereskedőt írtak össze. Ipar és kereskedés.

A szabad királyi városok közül *Bakabányán* az 1720. évi összeírás 11 iparágat sorol fel, melyek nyolcz czéhet alkottak. 1715-ben 36, 1720-ban 37 iparos volt a városban; három iparág csak egy-egy iparossal volt képviselve. Bakabánya.

Bélabányán az 1715-iki összeírás szerint 29, az 1720. évben pedig 34 iparos volt. A város lakói kereskedést nem űztek; egyes iparosok bányászattal, fatárgyak és eszközök készítésével foglalkoztak. Bélabánya.

Korponán, hol a lakosok főjövedelmi forrása a szőlőmívelés volt, az ipar és kereskedés még jelentéktelen helyet foglalt el az összeírás idejében. Az 1715. Korpona.

évi összeírásban az összes czéhbelieket felvették, még azokat is, kik betegség, öregség vagy szegénységgmiatt nem folytathatták mesterségüket. 1715-ben volt 11 csizmadia, öt szűcs, hat kádár, három takács, de ezek egy része nem dolgozott. Egyedül a mészárosoknak volt jó üzletük, mert sok nemes család élt a városban. A fazekasok sem tudtak boldogulni. Volt a városban még két görög és egy zsidó kereskedő is.

Selmeczbánya.

Selmeczbányán az ipar, a kedvezőtlen viszonyok következtében, nagyon hanyatlott. Az 1715. évi összeírás az iparosok között csak egy pálinkafőzőt említ; az 1720. évi összeírás szerint egy keztyűs volt a városban. Volt még két községi és 28 magán korcsma, az utóbbiak a bányabéresek tulajdonában, de ezek nem jövedelmeztek semmit.

A malomipar eléggé kedvező viszonyok között volt. 1715-ben 98, 1720-ban 123 malom volt a vármegyében. A szabad királyi városokban azonban a malmok alig működtek, így Bakabányán csak esős időben dolgoztak. Korpona városnak volt három malma, de ezeket az eladósodott város zálogba adta. Selmeczbányának négy malma volt, de jövedelmet nem hoztak. (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.)

Porták összeírása.

Az 1715—20. évi összeírás alapján állapították meg az adót, illetőleg a vármegyék és az szabad királyi városok portáinak számát, mely a XVIII. századtól kezdve inkább eszmei fogalommá lett az adókötelesek fizetési képességének kifejezésére..Az első megállapítás 1723-ban történt, bizonyos időközökben azután a porták számát kiigazították. Hont vármegye portáinak száma 1802-től kezdve, Kis-Hont elszakadása következtében, jelentékenyen kevesbedett és ez az állapot megmaradt 1848-ig. Az alábbi táblázat mutatja a vármegye és az egyes szabad királyi városok portáinak számát az 1723. évtől 1848-ig terjedő korszakban:

	1723	1724	1729	1733	1748	1792	1847
Hont vármegye	160	162	162	162	157	157	92
Bakabánya	1 1/3	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	2
Bélabánya	1 1/4	1 1/4	1 1/4	1 1/2	1 1/2	1/4	1 3/4
Korpona	5 3/4	5 3/4	5 3/4	5 3/4	4 3/4	4 3/4	3
Selmeczbánya	12 3/4	12 3/4	11 1/2	11 1/2	13	13	11

Hadiadó.

A portáknak 1723-ban történt hivatalos megállapítása alapján, az ebben az évben megszavazott 2,138.000 forint hadiadóból Hont vármegyére 62.329, Bakabányára 584, Bélabányára 486, Selmeczbányára 4966 forint vettetett ki. (Tört. Tár 1901. 527.) Ez összegek magukban véve nem soknak látszanak ugyan, de azért súlyos teherrel nehezedtek a vármegyére, ha figyelembe vesszük, hogy az adón kívül még terményeket is kellett szolgáltatnia. Az 1728. évi országgyülésen fel is szólaltak a kivetés ellen. Legelől Korpona város, melyet az utóbbi évben a tűzvész tönkre tett. Csak Selmeczbánya ért el azonban egyelőre némi teherkönnyítést. Hont vármegye ily irányú kérvényét az országgyülés visszautasította azzal, hogy a vármegyének nagy haszna van a terményei eladásából a bányavárosokban, tehát nem szorúl könnyítésre. (Millenn. Tört. VIII. 51.)

Korponay Jánosné.

Még a berendezkedés első éveiben, Rákóczi Ferencz visszajövetele és újabb felkelés eshetősége aggasztotta a kormányt. A vármegyében is birtokos, szépségéről és kalandjairól híres Korponay Jánosnét, született Garamszeghi Ghéczy Júliát, a ki akkoriban Füleken lakott, 1712. nyarán egy ismeretlen felkeresvén, neki több levelet adott át, melyeket a czímzetteknek kellett volna kézbesítenie. A sokfelé kacsintgató hölgy az udvarnak is szolgálatokat óhajtván tenni, Pálffyhoz ment, a ki azonban nem hitt szavainak, miután minduntalan ellenmondásba került, hosszabb huza-vona után elfogatta és Vöröskő várába záratta. Károly király és az udvar még mindig félt az újabb felkelés kitörésétől és Ghéczy Júlia ügyét a Koháry István elnöklete alatt álló biróság elé utalta. Bármennyire is igyekezett gróf Koháry István a szerencsétlen nő helyzetén könnyíteni, a bíróság Károly király határozott kívánságára, felségsértőként halálra ítélte Ghéczy Júliát, a kit 1710. augusztus 18-án, Győr város piaczán, ki is végeztek. (Századok, 1869. 617.)

Kishont különválása.

A szatmári békekötés után ismét napirendre került Kishont különválásának ügye. Az 1687 : XXV. törvényczikk életbelépte óta, mely utoljára intézkedett e kérdésben, mindegyre tarthatatlanabbá vált a helyzet. A rossz közlekedési

viszonyok miatt a kishontiak gyakran nem is szerezhettek a közgyűlés napjáról tudomást, vagy azon meg sem jelenhettek. Nagyobb sérelmet láttak azonban az adókivetésben, miután annak daczára, hogy a kishonti kerület az egész vármegye területének csupán egy ötödrészét tette, mégis az összes közterheknek harmadrészét viselték. A kishontiak az 1715. évi országgyűléshez beadott kérvényükben Nógrád vármegyéhez leendő csatolásukat kérték; ennek ellenében Nógrádból a kékkői járás lett volna Hont vármegyéhez csatolandó. Az országgyűlés bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására, de a közbejött akadályok, főleg Nógrád vármegye ellenkezése miatt, a bizottság előterjesztése országgyűlési határozattá nem emelkedett. A kishontiak azonban, míg az ügyet ismét az országgyűlés elé vitték volna, 1722-ben Görgey György által 12 pontból álló előterjesztést nyújtottak be gróf Koháry István örökös főispánhoz. Az előterjesztés leginkább az adókivetés, az előfogatok és a beszállásolás körül forgott; ezek részben figyelembe is vétettek, de a kishontiak azon kivánságát, hogy a közgyűlésen Kishont követei a kishonti közönség képviselőiként szerepeljenek, a vármegye nem teljesítette; a megjelenő kishonti urak ezután is csak az egyes nemesekként vétettek tekintetbe. A szinte apáról fiúra öröklött súrlódásoknak végre az 1729. évi XXIII. t.-cz. 12. §-a vetett véget, mely hosszú vita után kimondotta, hogy Kishont ezután is a vármegye kiegészítő része legyen, de Kishont részére külön alispán, jegyző és szolgabíró választassék; továbbá, hogy a kishonti nemesség, szükség esetén, gyűlést tarthasson, de annak eredményét a közgyűléseken bejelenteni tartozik. Kishont portáit a vármegye összes portáinak számától elkülönítették és ezzel a kishontiak régi sérelme nyert kedvező elintézést. A törvény értelmében a közgyűléseket évenként háromszor Hontban, egyszer pedig a kis-honti kerületben tartották. Igy ezután, 1730-tól kezdve, a kishontiak évenként háromszor mentek Szebelébre, majd 1750-től kezdve Kemenczére, a közgyűlésre, a hontiak pedig évenként egyszer Rimaszombatra, Kishont székhelyére. (Hőke Lajos kézirata.)

A főispáni méltóság a szatmári békekötés után mindegyre nagyobb hatalommá lesz a vármegyében. Gróf Koháry István, a ki 1711-től 1731-ben bekövetkezett haláláig viselte az örökös főispánságot és e mellett az országbírói méltóságot is betöltötte, többször vetette hatalmának súlyát az ügyek mérlegébe. Az 1715., 1723. és 1729. évi országgyűléseken, főleg a női ág örökösödése ügyében, ő adta az utasításokat a követeknek, nem pedig a vármegye közönsége. Rendkívül kegyes adakozó volt; nagy összegeket költött szegény katholikus plébániák felsegélyezésére és templomépítésekre. Vallási ügyekben azonban türelmetlen volt; ő alatta vették kezdetüket a hitehagyottak ellen indított perek, melyekkel 1730-tól egész 1780-ig találkozunk a vármegye jegyzőkönyveiben. (Hőke Lajos kézirata.) Utána testvérének fia, András, következett, a ki pályáját a katonaságnál kezdte, hol 1730-ban ezredes, 1739-ben vezérőrnagy, 1741-ben altábornagy és 1748-ban lovassági tábornok lett. 1731-től 1757-ig viselte a főispáni méltóságot; az ő főispánsága alatt épült Kemenczén a vármegyeház.

Az I. alispáni tisztet, 1730-ig, Kelkó István viselte. 1730-ban két II. alispánt választottak meg és pedig Kubinyi Zsigmond Imrét a kishonti kerület számára. 1759-ben Blaskovics József mellé Balogh Jánost, Gömör vármegye alispánját, I. alispáni czímmel II. alispánná választották, mellette még 1760-tól Kubinyi Dániel kinevezett II. alispánként működött. Ettől kezdve az alispánokat rendesen három évi időközökben választották, míg 1786-ban kinevezett tisztviselők foglalják el a helyüket.

A vármegyei közgyűléseket 1725-től egész 1750-ig Szebelében tartották; ez volt akkoriban a vármegye székhelye. Az 1723: 78. t.-cz. rendelkezésének, mely a vármegyéket állandó székház építésére kötelezte, Hont vármegye csak idők multával tett eleget. Gróf Esterházy Imre esztergomi érsek, mint földesúr és gróf Koháry András főispán között létrejött egyezség után, a vármegye hozzáfoghatott Kemenczén a székház építéséhez, mely 1751-ben készült el. Ez időtől kezdve, a XVIII. század végéig, Kemencze lett a vármegye székhelye és itt tartották a közgyűléseket is.

Kemencze, mint a vármegye székhelye.

Közigazgatási tekintetben a vármegye, a XVIII. században, négy járásra oszlott, úgymint selmeczbányai, bozóki, báthi és kishontira. Ez a beosztás megmaradt Kishontnak 1802-ben történt különválásáig. Az 1715: XCVI. t.-cz. Steffultó helységet a vármegyei közadózás alá rendelte. Az 1723: XXXI. t.-cz. a vármegyét a dunáninneni, vagyis a nagyszombati kerületi tábla alá helyezte.

Közigazgatási beosztás.

24*

Szabályrendeletek.

A XVIII. század első felében a vármegye számos helyhatósági szabályrendeletet alkotott, melyek közül főleg az 1725. évi és az 1726-ban alkotott statutumok érdemelnek figyelmet. Az 1725. június 20-án alkotott szabályrendelet a híd- és révvám tárgyában intézkedik. Ez a szabályrendelet talán az egyedüli, melyet a XVIII. században Hont vármegyében, a bevezető sorait kivéve, magyar nyelven alkottak. Alább közöljük a szabályrendeletet egész terjedelmében az eredeti helyesírással.

Vectigal cui se teloniatores sub articuli poena accommodare tenentur, die quarta praesentis sedis iudiciariae per universitatem elaboratum est, modo sequenti.

Kalmáráru és más kereskedő portékával megterhelt szekértül den. 10.
Ha pedig szegény ember a maga majorságbeli jószágát viszi 7½.
Üres szekértül 2½.
Egy hajtó marhátul akár ökör, akár tehén légyen 1.
Négy-négy sertéstül, juhtúl vagy kecskétül 1.
Lovasember ha portékát viszen 2.
Ha semmit sem viszen 1.
Kereskedő gyalog ember áros portékát hátán vivén 1.
Nem tartozik vámot fizetnyi.

Először nemes emberek, ha kereskedők is, urak szolgái. 2-szor szabad kir. városok vagy más privilegialis helységbeliek. 3-szor. Érsekségbeli jobbágyok vagy mások, akik a vámtul privilegialiter szabadok. 4-szer. Gyalog emberek ha a magok majorságocskájukbul valamit visznek is eladnyi a piaczra, annál inkább. ha semmit sem visznek. 5-ször. Valakik a hídon vagy reparált útakon, akiktúl a vámot szedik által nem mennek. 6-szor. Hogy ha terhes szekertül valaki a vámot megadja, és a vámostúl aziránt czédulát vagy más jegyet veszen, azután azon útjábúl üres szekérrel visszatérvén és magát a vámosnál megjelenvén azelőtt megfizetett vámbérrül adott jegyet a vámosnak adja vissza, és üres szekértül semmi vámbért akkor fizetnyi nem tartozik. 7-szer. Malomban és onnan menők-jövők, a vámtúl mentesek. 8. A vámosok pedig a vectigált utasemberekkel közöljék és táblára vámház vagy jegy mellé ragaszszák, hogy mindennek constáljon Articulo 15 : 1715 diestante. 9. Senkit italvételre ne kínszerítsenek. 10. Hidakat, útakat annak rendi szerint, valamikor szüksiges, csináltassák, igazíttassák és ujíttassák, mert : Különben ha mint a följebb declarált punctumokbul megtartani elmulasztanák vagy nem akarnák, érdemekhez képest a büntetést el nem fogják kerülnyi.

Az 1726. márczius 18-án tartott közgyűlésben 12 pontba foglalt vármegyei szabályrendelet csaknem a közigazgatás összes ágaira, sőt a büntetőjogra is kiterjeszkedik. Már régen érzett hiányokat igyekszik pótolni és régi visszaéléseket szüntet meg, melyek a gazdasági életre is bénítólag hatottak. E szabályrendeletben foglalt intézkedéseket következőleg csoportosíthatjuk : 1. A hadügyre vonatkoznak, melyek az átszálló katonaságra fordított költségek, továbbá a hadipénztárba szolgáltatott adók elszámolása felől intézkednek. 2. A vallássérelmi ügyekben indított nyomozások alkalmával a szabályrendelet külön kérdő pontokat állapított meg, úgyszintén kiterjeszkedik a szabályrendelet az ágostai hitvallású papokkal szemben követendő eljárásra is. Végül büntető intézkedéseket léptet életbe a káromlók ellen. 3. A gyámügyre vonatkozik, mely a gyámokat, a gyámoltjaik vagyonáról szóló számadástételre kötelezi és általában az árvák vagyonának kezeléséről intézkedik. 4. A kóborló czigányokról külön pont rendelkezik, mely azoknak haza tolonczolását s letelepítését rendeli el. 5. A közgazdasági viszonyokra vonatkozik, mely a mértékek használatának ellenőrzéséről, a hamis mértékkel mérők megbüntetéséről intézkedik. Azonkívül a statutum szabályozza a hús árát, és a szőlőmunkások bérét, az árszabálynál figyelemmel van a szomszéd vármegyékre. Ellenőrzés alá helyezi a malmokat, végül szabályozza a közmunkát, nevezetesen az útak és a hídak jókarban tartását. (Kolosvári és Óvári: Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyűjteménye. IV. 1.).

Mária Terézia.

III. Károly király halála után a trónt Mária Terézia foglalta el. Alig terjedt el III. Károly halálának híre, Károly bajor választó és II. Frigyes porosz király siettek az örökségből minél nagyobb részt elszakítani ; mindemellett az 1741. évi országgyűlésen, melyen a vármegye Gosztonyi Farkast és Baross György főjegyzőt küldte követekül, meglehetősen elégületlen hangulatban folyt a tanácskozás. A szeptember 11-diki emlékezetes jelenet után azonban megváltozott a hangulat ;

az országgyűlés lelkesedéssel szavazta meg a katonaságot, Mária Terézia trónjának védelmére.

Alig oszlott szét az országgyűlés, itthon lázas sietséggel készültek a nemesi felkelés kiállítására. Maga a főispán, Koháry András, járt elől jó példával : saját jobbágyaiból gyalogezredet állított ki, 162.000 frt költséggel.

1744-ben ujból fegyverbe szólította a királynő a nemességet.

A vármegyei felkelt nemesség ebben az évben ismét hadba szállott azon zöld selyem szűzmáriás zászló alatt, melyet jelenleg a vármegyei múzeumban őríznek.

A háborús világ következtében, rendkívül drágaság uralkodott ; de a gazdasági átalakulás is lényegesen éreztette a hatását. 1751-ben az egyes vármegyék terhére megállapított porták helyesbbítése alkalmából, Hont portáinak számát 157-re szállították le.

Koháry András főispánnak, 1757-ben, Szentantalon bekövetkezett halálával, a főispáni széket elébb idősebb fia, Miklós (1758—1769.) majd ifjabb fia, Ignácz (1769—1777.), foglalta el. Mindketten a harcztéren vitézkedtek. Miklós hadipályáját az atyja ezredében kezdte, 1754-ben ezredes, 1758-ban vezérőrnagygyá lett. Ignácz kapitányként szintén vett részt a poroszok elleni háborúban ; 1744-ben a felkelt nemesség őrnagya lett.

Koháry Miklós

Koháry Ignácz

Mária Terézia királynő azon intézkedései közé, melyekkel a nemzet és az uralkodó család között a kapcsot kölcsönös érintkezéssel szorosabbá fűzni törekedett, tartozik a testőrség felállítása is. A királynő felhívására Hontvármegye 2000 frtot ajánlott fel e czélra, míg a bányavárosok közül Selmecz 250, Bakabánya 62 frt 72 krt, Bélabánya 62 frt 30 krt és Korpona 60 frot szolgáltattak. (Haditört. Közlemények, X. 1895. évf.).

Mária Terézia királynő mindenkor nagy érdeklődéssel kisérte a bányavárosok fejlődését. 1751. június havában férje, I. Ferencz római-német császár kiséretében, Selmeczbányára jött, a hol 11 napig tartózkodott báró Hellenbach Károly házában, a későbbi bányatörvényszéki épületben. Az 1764. évi országgyűlés berekesztése után pedig a trónörököst küldte el a bányavárosokba. József trónörökös, 1764 őszén, testvérével, Lipót főherczeggel és Albert szász herczeggel előbb Besztercze-bányát, majd Selmeczet és Körmöczöt kereste fel. E látogatás kizárólag tanulmányút volt és így a hivatalos ünnepélyek elmaradtak. (Arneth : Gesch. Maria Theresias, VII. 124.). 1770 nyarán országos körútjában József trónörökös ismét ellátogatott Hont vármegyébe. Ezuttal a vármegye rendei nagyarányú előkészületeket tettek a fogadtatására, Kemenczén, a vármegye akkori székhelyén. De József kerülni akarván az ünnepélyes fogadtatást, parasztszekéren érkezett Kemenczére és az egybegyűlt rendek ámulatára észrevétlenül jutott be a megyeházára és a várnagyot kereste fel, a kit épen evés közben lepett meg. (Hőke Lajos kézirata.)

Mária Terézia királynő kormányának figyelmét nem kerülték el a vármegyei levéltárak sem. Már a főispánok részére 1752. évben kibocsátott utasítás megemlékezik a vármegyei levéltárak rendbentartásáról és azok ellenőrzéséről ; de csak két évtizeddel később kivánt a helytartótanács a főispánoktól a felügyeletükre bízott vármegyei levéltárak állapotáról jelentést. A főispáni jelentés felette szomorú képet nyújt a vármegyei levéltár akkori állapotáról. 1571. évnél régibb jegyzőkönyvet nem találtak, de 1730-ig is néha csak töredékekre akadtak ; mutató pedig csak 1685-ig volt. A vármegye iratai a török világban nagyrészt elkallódtak. (Illésy János czikke, Századok, 1903.)

1778-ban, a bajor örökösödési háború előjeleire, Mária Terézia ismét hadba szólította a vármegyéket. Az országgyűlés hiányában, ezúttal a vármegyék maguk ajánlották fel a rájuk eső újonczlétszámot. Hont vármegyére 350 gyalogos jutott, míg özvegy gróf Koháryné (valószinüleg Koháry Ignácz főispán özvegye) húsz felszerelt huszárt ajánlott fel. Kardélre azonban nem került a dolog, mert az 1779. május 13-án megkötött tescheni béke véget vetett a hadikészülődéseknek. (Századok, 1878. évf. 501—509.)

Koháry Ignácz főispán elhaltával (1777.), az örökös főispáni méltóság Koháry Jánosra szállott volna, de feslett életmódjával és kihívó fellépésével rég eljátszotta az udvar kegyét. Különben is bécsi színházbérlő- és igazgatóként távol élt a vármegyétől. Miután az udvarnál kegyvesztetté lett, önkéntes számkivetésben, Örmény-Tiflisben fejezte be életét, 1800-ban. Még 1778-ban gróf Erdődy Józsefet nevezték ki Hont vármegye főispáni helytartójává.

Koháry János

II. József. Alig foglalta el, Mária Terézia királynő halála után, II. József a trónt, lázas sietséggel fogott hozzá eszméi, elsősorban azonban az egységes Ausztria megvalósításához. Első intézkedései — jelesül az 1781. október 29-én kibocsátott

A türelmi pátens.

türelmi rendelet — általános örömet keltettek ugyan a hazai protestánsoknál; de Hont vármegyében a XVIII. század során túlsúlyra jutott katholikus rendekben a császár heves ellenzékre talált. 1782-ben a vármegye felíratában tiltakozott a türelmi rendelet ellen; feliratában kifejtette, hogy a rendelet behozatalának módja még a protestáns hazafiaknak sem tetszett, mert ily ügyekben egyedül az országgyűlés illetékes határozni, miért is a vármegye annak mielőbbi összehívását sürgeti. (Marczali i. m. II. 226.) A türelmi rendeletet nem mindenütt hajtották végre a II. József intézkedéseinek szellemében; de hisz maga a császár sem volt teljesen következetes e tekintetben, mert például a contributioval adós községektől elvette az imaház építésének jogát és így Belujának is csak akkor engedte meg a templom építését, a mikor már nem volt adóhátraléka. Rimaszombat is 1785-ben az iskolatartás jogát csak kegyelemből kapta vissza.

Hont vármegye már II. József uralkodása kezdetén magára vonta a császár haragját ama tömeges kivégzésekkel, melyek akkoriban az egész országban feltünést keltettek. 1782. év elején a Selmeczbányára vivő országúton az almási és pecseniczai erdőkben kétszáznál több tagból álló czigány rablóbanda nemcsak az utasokat fosztotta ki, hanem a környékbeli falvak marháit is elhajtotta, sőt többízben gyilkosságra is vetemedett. A vármegye valóságos hajtóvadászatot rendezett ellenök; a rablóbandát kézre is kerítették és Kemenczére vitték, hol különféle kínzásokkal igyekeztek tőlük vallomást kicsikarni. A vádlottak (120 férfi és 120 nő) vallomásai alapján a vármegye a főbűnösöket halálra ítélte és 42 elitéltet tényleg ki is végeztetett. II. József csak a lapokból értesült e tömeges kivégzésekről, nagy haragra lobbant tehát Hont vármegye ellen és azonnali jelentést követelt. Hontvármegye a rendeletre felterjesztést intézett a helytartótanácshoz, hogy az elfogott czigányok összesen 31 gyilkosságot követtek el, sőt voltak köztük emberevők is, mivel pedig a szomszéd Zólyom vármegye mit sem tett ezen ügyben, neki kellett eljárnia. A kivégzéseket illetőleg jelentette a vármegye, hogy a banda vezetőjét, valami Sárközi György 60 éves czigányt, két társával együtt, felnégyelték, hatot kerékbe törtek, 16 férfit felakasztottak és 16 nőt karddal végeztek ki. Egy vádlott konokul tagadott, a többi 55 szintén, ezekkel nem tudott a vármegye mit kezdeni. Felterjesztése végén mentegette magát a vármegye, hogy miután az ő területén történt ez a rettentő bűn (t. i. az emberevés), a vármegyének kérlelhetetlen szigorúsággal kellett eljárnia. II. József haragja ekkor a főispáni helytartó ellen irányult, a kinek az 1788. évi rendelet értelmében meg kellett volna akadályoznia a tömeges kivégzést. A helytartótanács, felrendelvén az iratokat, pártjára kelt a főispáni helytartónak és a vármegyének is. Hont vármegye — a helytartótanács szerint — lényegileg törvényesen járt el, de a főispáni helytartó sem hibás, mert ő csupán a vármegye határozatához alkalmazkodott. II. Józsefet azonban nem elégítette ki a helytartótanács okoskodása; a főispáni helytartót legott elcsapta és helyébe Kelcz József kanczellári tanácsost nevezte ki, azzal az utasítással, hogy a még ki nem végzett elítélteket megmentse a halálbüntetéstől.

Az új helytartó 27 férfi és 18 női elítéltnek az akasztófa alatt adott kegyelmet, 4—6—8 évi kényszermunkára változtatván az ítéletet. A szerencsétlen czigánygyermekeket pedig, a kiket a börtönök túlzsúfoltsága miatt istállókban és ólakban tartottak fogva, a császár parancsára először a tallós árvaházba, majd 1783-ban Bécsbe vitték, hogy ott földmívesekké és mesteri emberekké képeztessenek. II. József e tömeges kivégzések miatt soha sem tudott megbékülni. Kelcz halála után a császár, 1783-ban, Ráday Gedeont nevezte ki helytartóvá, mely alkalommal hozzá intézett levelében az igazságszoláltatás fejlesztését tűzte ki feladatáúl. A midőn pedig ismételten Hontban járt, megkérdezte a tisztelgőktől: »ez-e az emberevők vármegyéje?« (Marczali Henrik: Magyarország II. József korában, I. 181—182. II. 414—417. III. 187. — Várm. Levélt. Prot.) 1783-ban körútja alkalmával II. József ismét Selmeczbányára jött; ez alkalommal a Szentháromság terén levő »Szarvas«-házba szállott. Értesülvén pedig a város hanyatlásáról, gyolcs- és csipkeipar meghonosításával akart rajta segíteni. Ugyanezen időtájt Korpona városa is magára vonta a császár haragját, a ki visszaélések miatt felfüggesztette az egész tanácsot.

II. József főtörekvése az ipar és a kereskedelem fejlesztésére, valamint a közterhek arányosabb szétosztására irányult. Ezért 1784-ben elrendelte az ország felmérését és a népösszeírást. A rendek azonban, a főispáni helytartó minden fáradozása ellenére, egyhangúlag elhatározták, hogy újabb feliratban tiltakoznak az összeírás ellen. (Marczali, i. m. II. 376.) De azért az összeírás, 1784-ben, mégis megkezdődött és 1787-re befejezést nyert Az összeírás adatai szerint, a vármegye területén három járás, három szabad királyi város, kilencz mezőváros és 168 falu volt. A vármegye lakóinak száma 125.576 lélek, Selmeczbányáé 18.774 volt; ebből 3550 a nemesi rendhez tartozott. Népösszeírás.

Habár az összeírás eléggé simán ment Hontban, annál nagyobb felháborodást keltett a német nyelv behozatala, mely ellen a vármegye 1784-ben hevesen tiltakozott. Hont vármegye nemessége, a XVIII. század folyamán is, ősei elveihez ragaszkodó magyar maradt. Ha a köznép itt-ott el is tótosodott, a vármegye nemessége mindvégig megőrizte ősei nyelvét, szokásait és erényeit. Az ősi intézményekhez való ragaszkodása tűnik ki a felterjesztésben, mert a latin és a magyar nyelv az, mely őt megkülönbözteti a tót jobbágyoktól s a német városi népségtől. Lingua distinguit populum a plebe, — mondja a felterjesztés. A magyar nemzeti érzés, ha visszamegyünk őseredetére, nemcsak az uralkodó törzs büszke öntudata, mely az ország többi lakossaiban legyőzötteket lát, hanem egyszersmind az úri osztálynak, az idegen nyelvűektől, mint jobbágyoktól és zselléréktől magát elkülönítő jellemvonása. (Marczali, i. m. 1. 250.) Különösen érdekes az 1784. augusztus 19-én kelt felirat, melyben elsősorban az eddig használt hivatalos latin nyelv fentartását óhajtja; de e mellett a magyar nyelv mellett tör lándzsát, mert a latin nyelv Magyarországban, szerinte, nem holt nyelv, mert ez különbözteti meg a nemzetet a néptől, a férfinemet a nőtől. De ha már megszűnik a latin nyelv, miért nem lép helyébe a magyar? A német nem mondható sem a birodalom, sem az uralkodócsalád nyelvének, mely német, franczia és magyar vérből ered. A magyar nem tud németül; idegen ember pedig, a törvény szerint, hivatalt nem viselhet. Ha egyszer a német lesz az uralkodó, a magyar, Felséged akarata ellenére is, meg fog szűnni. Pedig a magyar alkalmasabb az egész monarchia nyelvéül, mint más; különben is a király csak a rendekkel együtt változtathat a törvényen. (Marczali i. m. II. 397.) Harcz a német nyelv ellen.

De II. Józsefet a vármegyék feliratai nem állították meg útjában. 1785-ben eltiltotta a közgyűlések tartását, az egész országot tíz kerületre osztotta. Hont vármegye a beszterczebányai kerülethez tartozott, melynek élére, a főispáni állások beszüntetése mellett, kerületi biztosként, báró Prónay László jutott. Az alispáni tiszt örökössé tétetvén, az eddigi alispán, Maithényi László neveztetett ki. A kishonti kerület pedig, 1786-ban, Gömör vármegyéhez csatoltatott, hova egész 1790-ig tartozott. Beszterczebányai kerület.

Az új kerületi biztos részletes utasítást nyert a császártól, a felügyelete alá helyezett vármegyék igazgatására nézve. Igy különösen figyelmébe ajánlta Selmeczbányát, melynek gazdasági viszonyairól 1787-ben terjedelmes jelentést küldött a kerületi biztos, bányáinak jövedelmét évenként átlag $2\frac{1}{2}$ millió forintra becsülvén. Korponáról is megemlékezik a jelentés, melyet az ottani városi tanács rossz gazdálkodása szegénységre juttatott. (Marczali i. m. II. 418., II. 458.)

Az újonnan kinevezett kerületi biztosnak fontos szerepe volt a pálosok eltörlésénél, mely hazafias rendnek Márianosztrán is volt monostora. E rendet II. József császár 1786 elején eltörölvén, annak foganatosítására 1786 márczius 20-át jelölte ki. A márianosztrai rendház feloszlatására Auchely János váczi praefectus küldetett ki. Márianosztra egyike volt a pálosok leggazdagabb rendházainak; csak a pinczében 2000 akó boruk volt a rendtagoknak. A rendház összes vagyonát 210.344 forint $41\frac{1}{2}$ krajczárra becsülte a kiküldött bizottság. A rendtagok közül, az eltörlés alkalmával, Damián Fülöp tanár, Dely Jakab, Góry Gábor tanár, Kereskényi Hilárion procurator, Kiss Boldizsár tanár, Kiss Özséb, Kultsár Kriszosztom, Labody József, Laucsics Márton subprior, Martos Placid procurator, Meyer János hitszónok, Pap Demeter nevelő, Petrásch Simon hitszónok, Pokol Fábián hitszónok, Potyondi Ádám hitszónok, Szalay Bálint és Tállay Ágoston tartózkodtak Márianosztrán. Vagyonuk a vallásalapra szállott, mely azután csakhamar visszakérte kispallagi birtokukat a fiscustól, mely csak rövid idővel eltörlésük előtt szerezte meg azt tőlük. (Császár Elemér czikke. Századok. 1901.) A szerzetesrendek eltörlése.

A nemesség előtt gyűlöletes új rendszer nem sokáig tartotta fenn magát. Az 1788—89. évi eredménytelen török háború, majd az ezt követő inség, csak fokozta az elégületlenséget. II. József ekkor, szakítva az eddigi álláspontjával, összehívatta a megyegyűléseket, pénzt és katonát kérve a rendektől a háború folytatására. Ezzel azonban a császár mitsem ért el, mert a vármegye nemcsak megtagadta a kért segélyt, hanem az országgyűlés egybehivását követelte.

Ekkor ismét napirendre került a nyelvkérdés. Mikor 1789. deczember 18-án II. József félig-meddig hivatalos nyelvvé tette a magyart, a vármegye felíratában kijelentette, hogy nem azért ír latinul, mintha magyarul nem tudna, mert tudják és szeretik e nyelvet s még aznap elfogadnák a diétán, hanem mert a hivatalos nyelv megállapítása az országgyűlés hatáskörébe tartozik. Az ujonczozás azonban nem ment egykönnyen. Báró Prónay kerületi biztos katonaságot kért, mert a községek ellenszegülésre készültek.

Az 1790. elején összeülő közgyűlésen a hangulat rendkívül izgatott volt. Prónay kerületi biztos nem győzött eleget panaszkodni (1790. január 20-án Selmeczbányán kelt jelentésében), hogy mit kell a közgyűléstől elszenvednie. A kinevezett tisztviselők lemondtak; a közgyűlés ugyan megerősítette őket állásukban, de csak azon feltétel alatt, hogy az 1780-ig érvényben levő törvények és vármegyei szabályrendeletek alapján kormányoznak. A bíráskodás vitelére sok táblabírót választottak. A felmérés iratait lefoglalták és új vármegyei pecsétet készítettek. A következő körirattal: Sig. Cottus. Hont. Abrogat. A. 1786. Revindicat Anno. 1790. A német nyelv használatát eltiltották és összes intézkedéseiket a társtörvényhatósággal közölni határozták. (Marczali i. m. III. 567. stb. l.)

II. József 1790. február 20-án bekövetkezett halálával a nemzeti mozgalom csakhamar más irányba csapott. A vármegye örömmel üdvözli a Bécsből visszatérő koronát és annak tiszteletére koronaőrző bandériumot menesztett Budára, mely június 14-től június 18-ig, tehát épen azon időben teljesített díszőrséget, mikor a szent korona közszemlére volt kitéve. (Századok. 1881. 342.)

II. Lipót kora.

Prónay kerületi biztos hatalma az alkotmány visszaállításával megszűnvén, gróf Szápáry Pál lett a főispáni helytartó.

Az 1790—91. évi országgyűlésen, melyen a vármegyét Majthényi István I. alispán és Róth Ferencz helyettes alispán képviselték, ismét szóba került Kis-Hont különválásának ügye; de akkor az országgyűlés fontos közjogi, főleg a vallásszabadságot biztosító törvényjavaslatokkal volt elfoglalva, így a kishontiak kérvénye nem került tárgyalás alá. Kis-Hontot II. József — a vármegyék rendezésekor — Gömörhöz csatolta, de rendszerének megdőltével ismét visszakerült Hont vármegyéhez; csakhogy ekkor a kishontiak már vonakodtak elmenni a Kemenczén tartandó közgyűlésekre, hanem önálló közgyűlést tartottak, mint például 1793-ban Pongyelóki Róth Ferencz alispán elnöklete alatt. Végre az 1802. évi országgyűlés ismét tárgyalás alá vette a kishontiak kérvényét, melyet Róth Ferencz nyújtott be a kerület megbízásából. A franczia háborúk miatt a hadiköltségek megszavazásával és kivetésével elfoglalt országgyűlés röviden végzett a kérvénynyel.

Bár a kishontiak azon kívánsága, hogy önálló törvényhatósággá alakítassanak, nem teljesedett, az 1802: IX. t.-cz., mely a kerületet Gömörrel egyesítette, mégis megszüntette azon viszás helyzetet, mely a területi széttagoltságában a kishontiak fősérelmüket látták. Az 1802: XII. törvényczikk területileg még egy változást idézett elő a vármegyében, a mennyiben a hontvármegyei Bozóthlehota helységet, Domanyik és Rákócz helységekkel elcserélte.

Kishont különválását a kemenczei megyeháza nem sokáig élte túl. 1806. május 7-én, ki nem nyomozható okból, leégett. A leégett vármegyeház könnyen helyreállítható lett volna, a vármegyei rendek többsége azonban oly ürügy alatt, hogy a vármegye nemességének nagy része az Ipoly jobb partján lakván, az Ipoly folyón tavaszi, vagy őszi esős időben nehéz az átkelés, az új megyeháznak Ipolyságon leendő felépítését határozták el, hol akkoriban már pósta és sóház is volt.

A tulajdonképpeni ok azonban az volt, hogy a szomszéd Tésán lakó Foglár János alispán ellenespárt ezzel a kortesfogással akarta megakadályozni újból való felléptetését. Ennek a határozatnak végrehajtása azonban tömérdek nehézségbe ütközött, úgy, hogy csak 1827-ben foghattak hozzá a megyeház építéséhez. (Hőke Lajos adatai.)

II. Lipót 1792-ben bekövetkezett halálával, a trónt I. Ferencz foglalta el, a kinek örökségűl a kitörő félben levő franczia háború jutott. A franczia hadak fenyegető közeledésére az 1796. évi országgyűlés, melyen a vármegyét Majthényi László kir. tanácsos és Palásthy István I. alispán képviselték, tetemes segélyt szavazott meg, sőt a nemesi felkelést is elrendelte. A háború költségeire megszavazott 2,400.000 mérő búzából Hont vármegyére 20.000, a 3,760.000 mérő zabból pedig 35.000 mérő esett; ezenkívűl 32.704 mérő búzát és 37.569 mérő zabot pénzen kellett a vármegyének megváltania; ugyancsak megfelelő pénzértékben volt kiszolgáltatandó a vármegyére eső 439 vágómarha és 219 ló. A városok is jelentékenyen hozzájárultak a hadiköltségekhez. Igy Selmeczbányára 2500 mérő búza és 8000 mérő zab vettetett ki; ezenkívűl 4892 mérő búzát, 3580 mérő zabot természetben kellett megváltania. Bakabánya 250 mérő búzát és 500 mérő zabot szolgáltatott természetben, 134 mérő búzát és 101 mérő zabot pedig készpénzen váltott meg. Korpona 500 mérő búzát és 1000 mérő zabot szolgáltatott, 652 mérő búzát és 804 mérő zabot pedig pénzen váltott meg. Az 1796. évi országgyűlés egybehívásakor már gróf Koháry Ferencz József, a későbbi herczeg, örökös főispán kormányozta a vármegyét, az eddigi helytartók helyett. I. Ferencz.

A további években összehívott országgyűléseknek is a főtárgya a hadisegély megszavazása volt. Az 1802. évi országgyűlés, melyen a vármegyét Kesselőkeői Majthényi László kir. tanácsos és Halácsi Halácsy László II. alispán képviselték, a vármegye portáinak számát 130$^{5}/_{6}$-ról 102$^{4}/_{6}$-ra szállította le. Az 1807. évi országgyűlés, melyet ismét csak a hadisegély megszavazására hívtak egybe, már nem elégedett meg e feladatával, hanem a magyar nyelv ügyét és más sérelmek tárgyalását óhajtotta napirendre tűzni. Hontvármegye követei, Majthényi László és Halácsi Halácsy László, a vármegyétől nyert utasítás értelmében fel is szólaltak, a Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudóstársaság létesítése és a magyar nyelv művelése érdekében, mely útóbbi czélra a megszavazott hadiadó minden forintja után 3 krajczár megajánlását javasolták. (Országgyűlési irományok. A. 339 : 4. — D. 452. D. 829. 30.) Csakhogy a kormány a hadisegély megszavazása után mitsem akart tudni a további tárgyalásokról és a rendek csakhamar szétoszlottak.

Az 1808. évi országgyűlést főleg a nemesi felkelés és a Ludovika Akadémia alapítása tette emlékezetessé, mely utóbbira a vármegye urai közűl Majthényi László 4000, Luka József, Blaskovich József, Tersztyánszky Mihály és Podhorszky János egyenként ezer forintot adományoztak. A Ludovika Akadémia alapítása.

Napoleon hadainak fenyegető közeledtére 1809 tavaszán, az előző évi országgyűlés határozata értelmében, Hont vármegye nemességét is fegyverbe szólították. Az 1809. márczius 17-én Ipolyságon tartott közgyűlésen, melyen Károly Ambrus esztergomi érsek is részt vett, a kit nagy lelkesedéssel fogadtak, a vármegye a Simonyi Ferencz ezredes vezetése alatt álló nemesi felkelősereg kiállításán felűl még 150 lovast és 800 mérő gabonát ajánlott fel. (Hazai és Külföldi Tudósítások. 1809. I.) A napoleoni háborúk.

A felkelt nemes sereg tisztikara a következőleg alakúlt meg. I. Törzs. Ezredes: Simonyi Ferencz. Tábori lelkész: Okolicsányi Pál. Hadbíró: Kopasz János. Számvivőtiszt: Zapletay Alajos. Főorvos: Amon, korponai seborvos. Futár: Szorády Imre. Zászlótartó: Gábor Ferencz. Prófósz: Szentkereszty Sándor. II. Tisztek a lovasságnál. Kapitányok: Brunswick Zsigmond és Simonyi József. Főhadnagy: Csóka József. Alhadnagy: Terstyánszky Ádám. Őrmester: Zaffiry Mihály. III. Gyalogságnál. Kapitányok: Akáts Ferencz és Ebeczky Pál. Főhadnagyok: Morvay Sándor, Boros László. Alhadnagyok: Horváthy József, Plachy Sámuel, Szulyovszky János és Nedeczky Sándor.

Csakhogy a középkori hadiszervezetű nemes felkelő had nem tudott a félvilágot meghódító franczia seregnek sikeresen ellenállni. A győr-kismegyeri ütközet (június 14.) után, melyben a honti felkelő nemesség is hősileg az ellenség közé vágtatott, a megsebesült nemes felkelőket Márianosztrára vitték, hol a kórházzá átalakított egykori pálos kolostorban ápolták őket. A sebeikben elhaltak emlékére a vármegye 1836-ban egy emlékoszlopot emelt, mely azonban ma már elkorhadt.

A francziák elleni háborúk következtében mindegyre fokozódó teher csakhamar pénzügyi bukásra vezetett. Az ily viszonyok között összehívott 1811—12.

évi országgyűlés, melyre a vármegye Halácsy László volt alispánt és Kisfaludi Lipthay Imre I. alispánt küldte követekül, egy millió pozsonyi mérő búzát és másfél millió pozsonyi mérő zabot szavazott meg, melyből 18.267 mérő búza és 27.4000 és fél mérő zab esett Hont vármegyére, míg Selmeczbánya 2803 mérő búzát, 4204 mérő zabot, Bakabánya 263 mérő búzát és 394½ mérő zabot, Korpona 607 mérő búzát és 910½ mérő zabot szolgáltatott. A kormányt azonban ez az áldozatkészség sem elégítette ki ; a só árát önkényüleg felemelte, a felajánlott gabonának felét pedig készpénzben követelte.

Az 1812-ben eredménytelenül szétoszlatott és 1825-ig egybe nem hívott országgyűlés helyébe a vármegyei közgyűlés lép. A nemzeti létünk fejlődését előmozdító tényezők tehát a vármegyében összpontosultak : a vármegyei önkormányzat lett az összekötő kapocs a kormány és a nemzet között. Ez tartotta ébren a nemzet fellendülésébe vetett hitet akkor, a midőn a gazdaságilag kimerült ország hosszú időn át tétlenségre volt kárhoztatva.

A VÁRMEGYE AZ ÚJKORI ÁLLAMALKOTÁSI KÜZDELMEK ALATT.

A bécsi kongresszustól egészen 1820-ig, vagyis midőn a bécsi kormány az országgyűlés által meg nem szavazott újonczok sorozásának erőszakos végrehajtásával a nyílt önkény terére lépett, ez az öt év meglehetős csendben telt el a vármegyében. 1793-tól kezdve Koháry Ferencz örökös főispán, a ki 1815-ben herczegi rangra emelkedett, állott a vármegye élén. Mint m. kir. udvari főkanczellár és főudvarmester, hivatalánál fogva Bécsben lakott, de azért nehány hetet minden évben szentantali kastélyában töltött és ilyenkor ellátogatott Szalatnya fürdőre, a mely ekkor indult fejlődésnek.

Koháry Ferencz.

A vármegyei önkormányzat élén, 1811-től kezdve, Kisfaludi Lipthay Sándor és Plachy Ferencz állottak. Lipthay Sándor már vármegyei főjegyzőként nagy hírnévnek örvendett és később mint alispánt, elragadó ékesszólásáért magyar Ciceronak nevezték kortársai. Magasabb hivatalt nem akart elfogadni, 1824-ig viselte az alispáni tisztséget, akkor lemondott, de csak rövid ideig szentelhette idejét a tudományoknak, mert 1829-ben Ipolyszécsénkén meghalt. Tiszttársa, Plachy Ferencz, a későbbi I. alispán, gyakorlati és erélyes férfiú volt; e korszak első felében tevékeny részt vett a vármegye közéletében. (Gyürky Antal : Ötvennégy év Hont vármegye történetéből 36., 308.)

Pártküzdelmek.

Már a XIX. század első évtizedeiben a vármegyei nemesség három pártba csoportosult ; e pártok : aulikusok (az udvarhoz szítók), patrióták (hazafiak) és demokraták (szabadszellemüek) voltak. De e pártok között nehéz volt megvonni a határt elvi kérdésekben is, mert a választásoknál és általában személyi kérdésekben ledőltek az elvi válaszfalak. Már 1818-ban a vármegyei kortesvezérek rendszeresen szervezkedtek, hogy a választások alkalmával a saját jelöltjeik részére biztosítsák a győzelmet és befolyásukat a közigazgatásban fentartsák, de épen ezáltal a korteseket vakon követő részeg vidéki kisbirtokos, úgynevezett hétszilvafás nemesség dönti el a választások sorsát, s az úri elem is a tömeget korteszélra felhasználni kényszerült, miáltal a választások tisztasága áldozatul esett. (Millenn. Tört. IX. 78.) Bármennyire is készültek a kortesek egy közelgő tisztujításra, nem volt alkalmuk hatalmukat és befolyásukat érvényesíteni, mert a vármegye főispánja az évek óta igért tisztújító közgyűlést meg sem tartotta. 1821-ben azután a türelmüket vesztett rendek Majthényi Antal főjegyző tollából származó, erélyes hangú irattal figyelmeztették a főispánt igéretének beváltására. A közbejött események azonban csakhamar elterelték a közfigyelmet a tisztujítástól.

Spanyolországban és Nápolyban kitört a felkelés, melynek elnyomására a bécsi kormánynak elsősorban katonára volt szüksége. Herczeg Metternich tanácsára tehát az uralkodó, 1821. április 4-én kelt leiratával, az 1813. és 1815. években kivánt újonczjutalékból még hátralevő mennyiség kiállítására szólította fel a vármegyéket. Ezt követte 1822. augusztus 13-án a másik leirat, melyben az adónak november 1-től kezdve ezüstben leendő fizetését rendelte el.

Az újonczozás ügyében kelt királyi leiratot, noha az örökös főispán külön leírt a vármegyének, egyszerűen félretették a rendek. A vármegyék megpuhítása

végett 1822 nyarán a nádor tett körútat az országban, mely körútjában, augusztus 18-án, Ipolyságra érkezett, honnan a bányavárosokba utazott. A rendek kitörő örömmel fogadták a nádort és a családját, a vármegyei urak közül Földváry királyfiai birtokos és Plachy Ferencz alispán buzgólkodtak az ünnepélyek és a fogadtatás rendezése körül. Alig néhány hét mulva érkezett le az adóügyben kiadott rendelet, melyet a vármegye az október 15-én tartott közgyűlésen tárgyalván, annak végrehajtását megtagadta és az országgyűlés egybehívása érdekében Ő felségéhez, valamint a nádorhoz, feliratot intézett. A vármegye felirataira azonban roszaló és fenyegető válasz érkezett ; majd deczember 9-én Lipthay Sándor alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen értesültek a rendek, hogy az adó és az ujonczok ügyében kiadott rendeletek végrehajtására báró Eötvös Ignácz koronaőrt küldték ki királyi biztos képében, a ki egyúttal főispáni helytartóvá neveztetett ki.

Báró Eötvös Ignácz

Báró Eötvös Ignácz neve ezidőtájt éppen nem tartozott a népszerűek közé, mert gömöri főispáni helytartóként (1810—22) és abaúji főispánként majd 1823-ban Trencsénben és Nyitrában, mint királyi biztos, erőszakos fellépésével magára vonta a rendek gyűlöletét. Báró Eötvös Ignácz 1823. február 3-án foglalta el a főispáni széket és megjelenésével hosszú időre feldúlta a vármegye békéjét, miután a február 4-én, 5-én folytatólag tartott közgyűlésen a rendek állhatatosan megmaradtak az előbbi határozatuk mellett. A királyi biztos a rendelkezésére bocsátott katonaság segélyével, az egyes falvakból, többnyire kasza-kapa kerülő naplopók közül összefogdostatta a vármegyére eső újonczlétszámot, majd Bakay László levéltárnokkal elkészíttette a községekre kivetett adókimutatást, melyet azután katonai fedezettel behajtott. Hontban ekként eleget tevén kiküldetésének, előbb Trencsénbe, majd Nyitrába tette át működésének székhelyét.

Az április 14-én tartott vármegyei közgyűlésen elnöklő kir. biztosnak, a ki csak az imént tért vissza Nyitrából, heves támadásokban volt része. A rendek közül főleg gróf Forgách Miklós, Luka Antal, Luka Ferencz és Palásthy Ágoston vették bírálat alá a m. kir. biztos törvénytelen eljárását. Beszédeik hatása alatt Lipthay Sándor alispán, majd az egész tisztikar lemondott, melyet az április 29-én tartott közgyűlésen visszavontak ugyan, de oly kikötéssel, hogy az éveken át elhalasztott tisztújítás minél előbb megtartassék.

1823. nyarán megérkezett Koháry örökös főispán szentantali kastélyába, majd augusztus 1-én a nádor is ellátogatott Selmeczre. Midőn erről a rendek értesültek, tisztelgő küldöttségeket menesztettek a nádorhoz és az örökös főispánhoz és a törvénytelen intézkedések beszüntetését, továbbá a királyi biztos eltávolítását és a tisztújítás megtartását kérték, de a küldöttségek útja eredménytelen maradt, mert mind az augusztus 4-én, mind pedig a szeptember 29-én tartott közgyűlésre újabb király leíratok érkeztek a vármegyéhez, melyekben a felség »kárhoztatva a megyének azon rakonczátlankodásait és vakmerőségét, hogy a király jogait és parancsait kérdés tárgyává tenni merészkedett, egyszersmind a legszigorúbban megtiltja, hogy ezentúl a megye rendei ne merészeljenek semmiféle panasz-, vagy felírattal alkalmatlankodni«. (Gyürky l. m. I. 72.).

Egy évi húza-vona után végre a kanczellária az év végén belenyugodott a tisztújítás megtartásába, melyet báró Eötvös Ignácz főispáni helytartó 1824 január 26-ára tűzött ki ; ezzel tehát némileg helyreállott a béke a főispáni helytartó és a vármegye között. Az óriási korteskedés mellett megindúlt választási küzdelem az I. alispánság körül forgott, melyet Plachy Ferencz volt II. alispán 958 szavazattal, tehát elenyésző többséggel, nyert el Gudics János 949 szavazata ellenében. A többi állások betöltése rendkívül heves jelenetek között folyt le, mert mind Majthényi Antal, mind pedig Tersztyánszky Antal, főleg kormányellenes fellépésük miatt, a jelöltek közül kihagyattak, II. alispánná pedig nagy többséggel Fekete Istvánt választották meg.

A vármegyeház építése.

A tisztújító közgyűlésen került ismét szóba az új vármegyeház építésének ügye is. Plachy Ferencz alispán buzgólkodására, 1827-ben, végre hozzáfogtak az Ipoly balpartján húzódó parton a vármegyeház építéséhez. Már az új vármegyeház falai állottak, a mikor 1830-ban Majthényi Antal, Plachy Ferencznek az alispánságban utóda, keresztülvitte a helytartótanácsnál, hogy a vármegyeház benn a mezővárosban épüljön. Ekkor az Ipolyon túli építkezést abbahagyva, az építési anyagot áthozták az új telekre. De az új telken a vármegyeház építése lassan haladt előre és csak az önkényuralom idejében, 1857-ben, fejeztetett be. (Hőke Lajos adatai.)

Az 1825. évi országgyűlés.

A vármegyék ellenállásán megtört az önkény hatalma. Ferencz király 1825 szeptember 11-ére egybehívta az országgyűlést, melylyel új korszak köszöntött Hont vármegyébe is. Az augusztus 22-én tartott vármegyei közgyűlés, báró Eötvös főispáni helytartó mindennemű fondorlata és erőszakoskodása daczára, Majthényi Antalt és Gudics Jánost küldte követekűl az országgyűlésre. A követeknek adott utasítások közűl főleg a magyar nyelv pártolása, a vármegyei tisztikar függetlenítése és a kir. biztosok eltávolítása, de e mellett az ősi alkotmány és a régi kiváltságok megvédésére és fentartására irányuló törekvés köti le figyelmünket. Az országgyűlés alatt a Magyar Nemzeti Múzeum javára megindított adakozás alkalmából a vármegyéből 3759 frt 4 kr. gyűlt egybe. Az országgyűlés adott azután irányt a vármegyei hangulatnak is; az országgyűlés berekesztése után (szeptember 25.) pedig báró Eötvös Ignáczot is felmentették Hont vármegye főispáni helytartói állásától és helyette gróf Batthyány Vincze belső titkos tanácsos, az udvari kamara elnöke lett a főispán. A rendek, bármily keserű emlékek fűzték is a visszalépő helytartóhoz, szívélyes levélben bucsúztak el tőle és örömmel készültek az új főispán fogadtatására. De a deczember 10-én tartott közgyűlésen mély részvéttel értesült a vármegye az újonnan kinevezett főispán haláláról, kinek helyébe 1828-ban Majláth György kir. személynök lépett.

Mailáth György.

Mailáth György fényes nevű család sarja volt, melynek akkoriban számos tagja a legmagasabb méltóságokra emelkedett; családja tagjainak példáját követve, korán lépett a közszolgálatba, és már 1817-ben, 25 éves korában, Pozsony vármegye alispánja lett. Ettől kezdve gyorsan haladt előre; 1821-ben helytartótanácsos, 1822-ben ítélő-mester, 1825-ben királyi személynök lett. Az 1825—27. évi országgyűlésen tanúsított tapintatos magatartásával nem csupán a rendek, hanem a nádor, sőt Metternich bizalmát is meg tudta nyerni. A mily nagy örömmel fogadta a vármegye főispánná történt kinevezésének hírét, épp oly lelkes hangulatban folyt le szeptember 30-án, Ipolyságon, a főispáni beiktatás, mely egyike volt a legfényesebbeknek valaha a vármegyében. A vármegyei nemesség szine-java és a távol megyék küldöttei is, köztük gróf Teleki József és gróf Dessewffy Aurél, sőt a pesti királyi és hétszemélyes tábla tagjai is megjelentek.

Mailáth főispán székfoglalója után, ismét napirendre került a vármegyei tisztújítás kérdése; Mailáth nem is idegenkedett a tisztújítás kitűzésétől, csak időt kért a vármegye közviszonyainak megismerésére. A következő évben (1829.) számos nagyjelentőségű intézkedés lépett életbe, így a czigányok megtelepítése és a koldulás szabályozása. Ebben az évben fejeződtek be azösszeíró küldöttség munkálatai is — ugyancsak ebben az évben sikerült Szebelléb község lakóit is megnyugtatni, a kik egy lelketlen pesti ügyvéd biztatására minden szolgálatot és fizetést megtagadtak az esztergomi káptalannak, mint földesuruknak és e miatt évek hosszú során át pereskedtek a káptalannal eredménytelenül, miközben nem egyszer véres zavargások is támadtak a községben.

1829 nyarán, József nádor, Szliácsról jövet, ismét meglátogatta a vármegyét, ez alkalommal Szemeréden gróf Steinlein Ede, volt bajor követnél töltötte az éjt, és másnap Ipolyságon át folytatta útját. (Gyürky Antal i. m. 104—111.)

1830-ban végre megvolt a tisztújítás, melyet az a körülmény is emlékezetessé tett, hogy azon gróf Széchenyi István is jelen volt, a kit ez alkalommal a főispán Hont vármegye táblabírájává nevezett ki. A választást erős küzdelem előzte meg. Plachy Ferencz, az eddigi alispán pártja Tersztyánszky Antalt akarta másodalispánnak, kinek érdekében a vármegyei tisztikar tekintélyes része is nagyban dolgozott; ezzel szemben a Luka, Baloghy, Nyáry, Okolicsányi, Palásthy, Baross, Paczolay, Zmeskál, Kubinyi és Dacsó családok Majthényi Antalt akarták első alispánnak, a ki mellett a protestáns vallású Buócz Imre szolgabírót jelölték a II. alispáni tisztségre. Mailáth főispán tapintatos közbenjárása következtében a szeptember 29-én tartott alispánválasztás a legnagyobb rendben folyt le. Első alispánná Majthényi Antalt választották meg 526 szavazattal, Plachy Ferencz 322 szavazata ellenében, mire ennek pártja átengedte a küzdőteret a Majthényi-pártnak és így Búócz Imre szolgabíró lett II. alispán. A többi vármegyei tisztségeket legnagyobbrészt közfelkiáltással töltötték be. Ugyancsak csendben ment végbe az 1830. évi követválasztás is, miután Plachyt a pártja cserbenhagyta; követekül Majthényi Antal és Okolicsányi János választattak, a kik részletes utasítást kaptak a vármegyétől, melyben többek között a vármegye a magyar nyelv, a sajtó- és szólásszabadság érdekében szállott síkra.

Az új tisztikar tevékenységét az 1830-ban fellépő marhavész vette igénybe, mely az év végéig nagymérvű pusztításokat vitt végbe. Ezt követte az ázsiai cholera, a mely 1831-ben nehéz időket mért a vármegye közönségére.

A hazánk éjszakkeleti részeiben kitört ragály híre június havában érkezett a vármegyébe, daczára a szükséges óvintézkedéseknek, július havában már Hontban is szedte áldozatait. A ragálylyal egyidejűleg érkezett a felvidéki lázadás híre, mely az úri osztály között nem csekély ijedelmet keltett. Mindazonáltal a vármegye tisztikara, Majthényi Antal I. alispánnal az élén, a ki teljhatalommal ruháztatott fel, ezúttal is megállta helyét. Ha nem is lehetett a ragály továbbterjedését megakadályozni, az észszerű óvintézkedések mégis csökkentették az áldozatok számát. A műveltebb osztályból alig 6—8-an estek áldozatúl, sőt egész helységekben, így a három Túrban, és a két Szelényben nem fordult elő choleraeset. A november 28-án tartott közgyűlésen már örömmel jelentette a vármegye alispánja a ragály megszünését. A rendek köszönetet szavaztak a tisztikarnak, és Steger János vármegyei főorvosnak eredményes fáradozásukért. Az 1831. évi járvány.

Az 1832—36. évi országgyűlés egybehívásával a vármegyében a pártok elvi alapon szervezkedtek. Az egyik párt, a mérsékelt haladásnak volt híve, ezek voltak a conservativek, míg a másik pártot, mint az országban általában, a vármegyében is ellenzéknek nevezték. Még az országgyűlés egybehívatása előtt Hontban szép ünnepélyt rendeztek Majláth György főispánnak a tisztelői; arczképét közadakozásból lefestették és a február 27-én tartott közgyűlésen leleplezték. Az 1832—36. évi országgyűlésre a vármegye ismét Majthényi Antalt, követtársáúl pedig Baloghy Imrét küldte. Pártszervezkedések.

Alig távozott Majthényi a vármegyéből, az ellenzék teljesen szervezkedett és mindegyre jobban tért foglalt. Vezérei Luka Sándor főszolgabíró, Fehérváry Miklós és Sembery Imre voltak. Az utóbbi főleg a szónoklataival tüntette ki magát és egyike lett az ellenzék vezérszónokainak. Az ellenzék első nagyobb tevékenységét a Wesselényi-ügyben fejtette ki, midőn rendkivül zajos közgyűlés után, 1835-ben, utasításúl adta követeinek, hogy a szatmári megyegyűlésen mondott beszéde miatt hűtlenségi perbe vont báró Wesselényi Miklós ellen a kereset megszüntetését szorgalmazzák. Ugyanezen a közgyűlésen került tárgyalás alá a Buda és Pest között tervezett állandó híd ügye. Ekkor jött tanácskozás alá az általános vámfizetés kérdése és Hont is azok közé a vármegyék közé tartozott, melyek a hídon való általános vámfizetés mellett nyilatkoztak, a mi azután törvénynyé vált s a nemesi adómentesség bástyáján az első rést ütötte. A sérelmek tárgyalása majdnem az egész 1835. éven át folyt, miközben az erőre kapott ellenzék, hogy Luka Sándornak új tért nyujtson, tehetségeinek érvényesítésére, Baloghy visszahívását kívánta, kinek helyébe Luka Sándort küldték követnek. 1835 tavaszán Majthényi is megvált követi állásától, miután a vármegye szabad szellemű követi utasításaival nem értett egyet. De a kormány csakhamar más működési teret szerzett tehetségeinek. Báró Wesselényi Miklós pere.

Az 1835 június 23-án megtartott tisztújítás legnagyobb rendben folyt le. Tersztyánszky Sándort, mint Nyáry Antalt közfelkiáltással választották meg alispánokká és a többi tisztségeket is legnagyobbrészt közfelkiáltással töltötték be, csak nehány szolgabírói állás betöltésénél volt névszerinti szavazás. A másnap megtartott követválasztáson Tersztyánszky Antal kapott többséget Okolicsányi János ellenében. Ebben az évben tömérdek ügy várt még elintézésre, nevezetesen a vármegyei székház építése és régibb számadási ügyek; ugyanezen évben kezdte a vármegye a Korpona—devicsei út építését; ebben az évben szervezték a csendbiztosi állást és mellé négy pandur fogadtatott fel s ügyelt a közbiztonságra. (Gyürky i. m. I. 198.)

Az országgyűlés berekesztése után a kormány gróf Pálffy Fidélt nevezte ki főkanczellárrá, a ki működését azzal kezdte, hogy az országgyűlési ifjúság közűl többeket elfogatott. Fogságba került Kossuth Lajos is, miért az országgyűlés alatt szerkesztett Törvényhatósági Tudósításait kiadta; Wesselényit pedig hűtlenségi bűnben marasztalták el. Midőn a vármegye a kormány önkényes intézkedéseiről értesült, heves támadásra készült a megyegyűléseken, a mit csak fokozott Baloghy János híres barsi követ megjelenése, a ki ellenállásra buzdította a rendeket. A vármegyei közgyűlések ettől kezdve zajos lefolyásúak voltak. Tersztyánszky I. alispán hasztalan gyűjtötte egybe a konzervativ papokat és táblabírákat, nem tudott a Luka Sándor, Sembery Imre, Fehérváry Miklós és Boronkay Kossuth Lajos.

Lajos vezetése alatt álló ellenzékkel megküzdeni. Ez a küzdelem 1839-ig szinte szakadatlan tartott.

Árviz és marhavész.

A politikai küzdelmeket két szomorú eset szakította meg 1838-ban ; egyik a Duna áradása, melynek következményeképen az Ipoly és a Garam is kiöntött, roppant károkat okozván a partmenti községeknek ; a másik az ez évben fellépő marhavész, mely szintén jelentékeny hátrányára vált a vármegye gazdasági fellendülésének.

1837-ben a vármegye czímeres pecsétjét magyar körirattal látta el, de a helytartótanács 1838-ban keményen megrótta e miatt a vármegyét, sőt annak használatát is betiltotta. A vármegye ugyan ellenkezni akart, de nehogy a pecsét hitelessége kétséges legyen, a rendek belenyugodtak a helytartótanács intézkedésébe ; de utasították az 1839—40. évi országgyűlési követeket, hogy tegyék szóvá ezt az ügyet az országgyűlésen. (Gyürki i. m. I. 208.) A kormány önkényes intézkedései következtében az 1839. évi követválasztás mozgalmasnak igérkezett, de a konzervativ-párt elvesztvén lába alól a talajt, az egész vármegye szinte egy szívvel és lélekkel sorakozott az ellenzék zászlója alá. Követekül Luka Sándort és Sembery Imrét, alispánokul Luka Sándort és Baloghy Imrét választották meg. Mailáth György főispán, a kit a tisztújító közgyűlés előtt országbíróvá neveztek ki, nem akart a vármegye kivánságával szembe helyezkedni és az ő tapintatos magatartásának köszönhető, hogy a követválasztás és a tisztújítás a legnagyobb rendben, szinte ünnepies hangulatban folyt le, holott ugyanekkor a szomszéd Bars és Nógrád vármegyék közgyűlései heves és zajos jeleneteknek voltak színhelyei.

Hont vármegye fénykora.

Ez volt Hont vármegye fénykora. A szabadságharcz előtti időkben és ez egészen Mailáth Györgynek a főispánságtól való lemondásáig tartott. Rövid idő mulva azonban mélyreható változás állott be a vármegyei közéletben. Az ellenzék egyik vezére, Luka Sándor, első alispán, 1842-ben a váltófeltörvényszék bírájává neveztetett ki és távozása után bátyja, Luka Antal, nyiltan a feléledt konzervativ párthoz szegődött. Az ellenzék egyideig vezér nélkül maradt. Sembery Imre, fényes tehetségei daczára, nem volt alkalmas pártvezérnek. Baloghy Imre alispán sem tudott pártfegyelmet fentartani ; mindazonáltal az ellenzék az 1842. évi tisztújításon győzelmet aratott a konzervativ-párt felett. Az 1842 május 11-én tartott egyik legzajosabb tisztújításon Baloghy Imre és Sembery Imre választattak meg alispánoknak, a konzervativek jelöltjei, Kubinyi Vilmos és Gyürki Sándor ellen. A tisztikart is az ellenzéki emberekkel töltötték be. Bármily nagy győzelme is volt ez az ellenzéknek, a lefolyt korteskedések elhintették a viszály magvát a két párt között, mely rövid idő alatt sajnálatos eseményeknek vált szülőokává.

Mailáth főispánságának utolsó évében vette kezdetét az Ipoly folyó szabályozása, mely ügyben gróf Zichy Ferencz bihari főispánt küldte ki a kormány biztosul.

A kormánynak főtörekvése, 1842-től kezdve, a közelgő országgyűlésre tömör kormánypárti többség megszerzése volt, mely czélt az adminisztratori intézmény életbeléptetésével kivánta elérni. Mailáth főispán, a ki már ekkor a legmagasabb méltóságok egyikét töltötte be, 1843. tavaszán megválván a honti főispánságtól, helyébe Luka Sándor neveztetett ki helytartóvá. Kinevezésében a vármegye nem talált semmi törvényelleneset, sőt örömmel látta viszont a régi ellenzéki férfiút szülővármegyéjében ; kineveztetésének hírére az első alispán vezetése alatt üdvözlő küldöttség ment a fővárosba, az új főispáni helytartóhoz, a ki őket magyaros vendégszeretettel fogadta. Az 1843—44. évi országgyűlési követválasztás már a Luka Sándor elnöklete alatt tartott közgyűlésen ment végbe. Közfelkiáltás útján Fehérváry Miklós és Szentkirályi László küldettek ki követekül, az előbbi az ellenzék régi vezéralakja, az utóbbi teljesen jelentéktelen egyéniség volt, a kit csak a véletlen juttatott e fontos tisztségbe. (Gyürki i. m. I. 249.) A mily csendben ment végbe a követválasztás, épp oly mozgalmasnak igérkezett a tisztújítás. A konzervativ-párt már tavasz óta erősen szervezkedett és készült a tisztújításra ; kortesek járták be az egész vármegyét és itatták a vidéki kis nemességet ; ezzel szemben az ellenzék még a jelöltekben sem tudott megállapodni, mikor Luka Sándor a tisztújítás napját váratlanul 1845. április 24-ére tűzte ki. A meglepett ellenzék a választást, mely különben is a törvényes három év letelte előtt tűzetett ki, a választási lajstromok megsemmisítésével akarta megakadáyozni. A vihar csakugyan kitört április 14-én, a választási

lajstromok hitelesítése végett egybehívott közgyűlésen, melyen a szelidlelkű Baloghy alispán elnökölt. A választási lajstrom hitelesítését ugyan megakadályozták az ellenzékiek, a kik verekedéshez fogtak, mire a gyűlés feloszlott ; de tíz nap mulva Luka Sándor főispáni helyettes katonai fedezet mellett megtartotta a tisztújítást, a nélkül, hogy a választók lajstromát, melybe számos nem választó is szerepelt, hitelesíttetné. A lefolyt tíz nap alatt a konzervativ-párt megnövekedvén, könnyű győzelmet aratott az ellenzék fölött. Alispánokul ifj. báró Majthényi Lászlót és Vajda Istvánt választották, de a tisztikar jó része a régiekből alakult ; ezeket a győztes párt meghagyta helyeiken.

A főispáni helytartó eljárása nagy ingerültséget okozott a vármegyében és Pesten az ellenzéki körökben is, hol nyiltan követelték eltávolítását, sőt Pirker László egri érsek más, alkalmasabb egyént ajánlott helyébe. Mindazonáltal a kormány a főispáni helytartót a helytartói állások újjászervezése alkalmával (1845.) meghagyta állásában és megdorgálta a honti rendeket, a kik az augusztus 11-ére kitűzött közgyűlés másodnapra történt elhalasztása miatt körlevélben panaszt emeltek, mely panaszt utóbb több vármegye, nevezetesen Pest, Zala és Szabolcs is magáévá tett. (Millenn. Tört. IX. 632., 634.)

Az 1846. január 7-én tartott közgyűlésen felolvasták a felség leiratát, mely az augusztusi közgyűlésen történtek miatt a király rosszalását fejezi ki ; erre a közgyűlés az ellenzék vezérei ellen tiszti kereset megindítását mondta ki. Később némileg csillapodott az izgatottság a vármegyében, de azért az ellenzék vezérszónokai, Ivánka Zsigmond, Baloghy Lajos, Gyürky Ede, Boronkay Lajos, Okolicsányi Kálmán stb. nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy az administrator ellen a haragjuknak kifejezést ne adjanak ; az administrator pártja sem maradt adós nekik, így tehát zajos és izgalmas közgyűlésekben nem volt hiány. A »honti állapotok« csakhamar közbeszéd tárgyai lettek a sajtóban és az ellenzéki körökben ; felköltötték Kossuth Lajos figyelmét is, a ki 1846 deczember 10-én báró Wesselényi Miklóshoz intézett levelében a következőket írja : »a mi Hontban történt, félek, kicsinyben képe annak, a mi az egész országban történend.« (Tört. Tár 1903. évf.)

Az 1847. november 7-ére összehívott utolsó rendi országgyűlésre Paczolay Jánost és Bory Pált választották követekül. Luka és báró Majthényi szívesen vették volna ugyan, ha az ellenzéki vezérférfiak egyikét megnyerhették volna követül, de egyezséget nem sikerült létrehozniok, mert a vármegyei ellenzék főtörekvése az administratori rendszer megbuktatása volt. 1848. év elején azonban Bory helyébe Kalocsa Antalt választották követül, a kinek magatartása nem volt népszerű a vármegyében ; de ekkor már előre vetették árnyékukat azok az események, melyek rövid hetek alatt a rendi alkotmányt átalakították.

A márcziusi események hírét benső örömmel vették a pártok vezérférfiai egyaránt. A nagy átalakulás napjaiban ledőltek azok a válaszfalak, melyek a rendeket éveken át elkülönítették és mire az alkotmány, a fenyegetett közszabadság megvédésére került a sor, már egy táborban találjuk az egész vármegyét. Mielőtt ennek előadásához fognánk, rövid visszapillantást kell vetnünk az 1848 előtti közigazgatásra, valamint a XIX. század első felében levő gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyokra.

Közigazgatási beosztás 1848 előtt.

A XIX. század elején a vármegye közigazgatásilag négy járásra oszlott, ú. m. bozóki-, ipolyi-, selmeczbányai-, és báthira. A vármegyei tisztikar tagjai voltak : két alispán, egy fő- és két aljegyző, egy fő- és két alügyész, két fő- és négy aladószedő, egy főbiztos, egy pörtárnok, egy számvevő, négy fő- és nyolcz alszolgabiró, 12 esküdt, négy járási biztos, egy főorvos, egy földmérő, négy seborvos és egy várnagy. A vármegyei közigazgatás élén az I. alispán állott, ő elnökölt leggyakrabban a közgyűléseken, miután a vármegye főispánjai többnyire más magas méltóságokat töltöttek be, mint herczeg Koháry Ferencz, a ki udvari főkanczellár, báró Eötvös Ignácz, a ki egyszersmind Abaúj vármegye főispánja, Majláth György, a ki előbb kir. személynök, majd országbiró volt. Mindemellett az alispán nem volt a vármegyei tisztviselőknek főnöke, mert a tisztviselők a közgyűléstől nyerték az utasításokat és annak voltak felelősek ; az alispánnak mégis a saját hatáskörében végzendő teendők, valamint a törvényszékeken való elnöklés nagyon igénybe vette idejét.

A járási igazgatás élén a főszolgabiró állott, a ki mellett két alszolgabiró és három esküdt működött. A főszolgabirók peres ügyekben az alispán segédbirái

voltak és első fokban bíráskodtak a hozzájuk utalt peres ügyekben ; ezenkívül közrendészeti, közigazgatási és adóügyekben az első fokon eljáró hatóságot képviselték.

Vármegyei pénztárak.

A vármegyének két pénztára volt, az egyik a hadi pénztár, melyben az országgyűlésen megszavazott hadiadót tartották, honnan Beszterczebányára szállították azt ; a másik a házi pénztár volt, ebből fedezték a vármegyei közigazgatás, gyámügy, közegészségügy, közbiztonság költségeit, úgyszintén a közgazdaság előmozdítására szükséges kiadásokat. Volt még nemesi pénztár is, melynek határozott rendeltetése nem volt, de a század közepén ebből fedezték az országgyűlési követek napidíjait. (Gyürky i. m. I. 24—25.)

A tisztikar fizetése.

A vármegyei tisztviselők fizetése igen szerény volt. 1820-ban például a főispán fizetése 1000, az I. alispáné 700, a II. alispáné 350, a főjegyzőé 500, a főszolgabíróé 300 frt volt ; utóbb a főispán fizetése 1500 frtra, majd az administratori intézmény behozatalával fizetése 6000 frtra emelkedett.

Közgyülések.

A vármegyei közgyűlések, a kemenczei vármegyeház leégése után, rendszerint Ipolyságon tartattak, de miután a vármegyeház csak 1848 után készült el, a közgyűlések az 1830—32-ben épült megyeház balszárnyán levő teremben, de gyakran a megyeház udvarán felállított fából készült teremben, vagy néha sátrak alatt tartattak. 1836 május 2-án Márianosztrán tartott a vármegye közgyűlést és ez alkalommal avatták fel az 1809. évi győr-kismegyeri ütközetben elesett, vagy utóbb sebeikben elhalt nemesek emlékoszlopát. 1834-ben épült a kis megyeház, vagy a másod-alispánlak.

Gazdasági viszonyok.

A vármegyei gazdasági viszonyok is nagy lendületet vettek a XIX. század elején, különösen az állattenyésztés terén, miután a gazdálkodás súlypontja az állattenyésztés volt és a vármegye ennek emelésére törekedett. A vármegye négy ménlovat tartott, mely intézkedéssel a Garam és az Ipoly völgyében a lótenyésztés eléggé kedvező eredményt mutatott. A szarvasmarha-tenyésztés nem volt ily kedvező viszonyok között. A községek közűl egyedűl Szakálos, Vámosmikola, Ipolypásztó és Ipolyszalka mutatnak fel némi eredményt, de a magánbirtokosok közűl nem volt Hontban ez időtájt nevezetesebb gúlya. Nagy lendületet vett még a juhtenyésztés. A herczeg Coburg-Koháry, gróf Esterházy, hg. Esterházy és hg. Pálffy-féle uradalmakban nemesített juhnyájak voltak Azonkívül virágzott a méhtenyésztés, sőt 1848 előtt a selyemhernyótenyésztés meghonosítására is tettek kisérletet. A szőlőművelés a XIX. század első felében főleg Kemenczén, Perőcsényben, Kövesden virágzott. Jó bort készítettek még Öcsödön, Lissón, Szúdon, Tótfalún (Prandorf), Nádason, Szelényben, Nagymaroson, Zebegényben és Börzsönyben. Az évi termés a XIX. század II. és III. évtizedeiben mintegy 277.000 akóra volt tehető. A gyümölcstermelés terén első hely illeti meg az akkoriban Zólyom vármegyéhez tartozó Korpona városát, melynek lakói az 1785-ben tett jelentés szerint, túlnyomóan bor- és gyümölcstermelésből élnek. (Marczali i. m. I. 80.) Jó gyümölcs termett még Nagymaroson, Zebegényben, Szobon, Börzsönyben, Némethiben, Szentantalon és Szebellében. A dohány, mely palánki néven volt ismeretes, leginkább Füzesgyarmaton, Pereszlényben termett ; az évi termés mintegy 16.000 mázsára tehető. A gazdasági viszonyokra rendkívül jó hatással volt a »*honti fiók gazdasági egylet*« alakítása, mely 1838-tól 1846-ig állott fenn. Ebben az évben újjá akarták alakítani, de ez igen sokáig húzódott, és mire az 1848. évi mozgalmas idők bekövetkeztek, az egyesület sem tudott többé új életre kelni.

Az erdőgazdaság jelentékeny helyet foglalt el a vármegyében. Az összes erdőterület, a XIX. század első felében, 144.724 holdat tett. A vármegye különös gondot fordított az erdészetre ; a közgyűlési jegyzőkönyvekben számos intézkedést találunk, melyek az erdők pusztításának megakadályozását czélozták. A fakereskedés terén id. Luczenbacher Pál szerzett elévülhetlen érdemeket, a ki az atyjától átvett üzletet Szobon a fejlődés magas fokára emelte. Már a XIX. század közepén messze külföldön híres volt a szobi telep ; az itt létesített fűrészmalom, hajógyár még az 1848 előtti korszakban számos munkást foglalkoztatott.

Ipar és kereskedelem.

Az ipar és kereskedelem terén a vármegyében nem tapasztalhatunk lendületet. Magában a vármegyében egyetlen élénkebb város sem lévén, a kereskedelem, forgalom, leginkább Léva, Selmeczbánya, Korpona, Balassagyarmat és Esztergom felé irányúlt. Korponán már a XVIII. században fejlettebb iparra találunk, így az 1780. évi jelentés szerint ott többek között órás és zsemlye-pék

Mailáth György.
(Az Orsz. Képtárból.)

is volt. (Marczali i. m. I. 80.) A selmeczi cserép-pipák már a XIX. század elején kapósak voltak. Cserépedény készítésével foglalkoztak a belujaiak; üveghuták állottak Csábrágon és Derzsenyében; míg Bozók, Szenográd, Csábrágvarbók és Cseri lakói faeszközök, hordók és abroncsok készítésével foglalkoztak.

A szatmári békekötéstől egész az 1848-iki nagy átalakulásig, a következő czéhek nyertek czéhszabályzatot vagy kiváltság-leveleket. Alsóbakán a mészárosok 1828-ban. Bakabányán a fazekasok 1782-ben, a kőmívesek 1801-ben, a mészárosok 1828-ban. A bányavárosi festők 1823-ban. Báton a mészárosok 1828-ban. Bélabányán a kalmárok 1829-ben. Börzsönyben a mészárosok 1828-ban a molnárok 1844-ben, a bogdányiakkal és a bényiekkel együtt. Damásdon és Deménden, valamint Felsőtótbakán a mészárosok 1828-ban; Felsőzsemberben a mészárosok 1828-ban. Felsőszemeréden a mészárosok 1828-ban. Ipolypásztón, Peszeken és Paláston a mészárosok 1828-ban. Ipolyságon a csizmadiák 1821-ben, a mészárosok 1828-ban. Korponán a csizmadiák 1731-ben. Nagymaroson az asztalos, kádár, ács, kovács, bádogos, üveges, pék, varga, csizmadia, takács, szücs, szabó, kerékgyártó, kőműves együttes czéh 1840-ben, a molnárok 1844-ben. Paláston a mészárosok 1828-ban; Perőcsényben a mészárosok 1828-ban. Selmeczbányán a kalaposok 1727-ben tót czéhszabályzatot nyertek, az eredeti német helyett; a fürdősök és borbélyok 1732-ben, kötélverők 1737-ben, szabók 1738-ban. III. Károly királytól nyertek szabadalomlevelet, fazekasok 1775-ben, takácsok 1805-ben, I. Ferencz királytól, kalmárok 1829-ben; Szakálloson, Szetén, Százdon, Szántón a mészárosok 1828-ban. Szokolán, Zalabán és Szobon a molnárok 1844-ben; a Vámosmikolán valamint Zebegényben és más helységekben lakó molnárok 1844-ben; végül a mindkét (Alsó és Felső) Zsemberben lakó mészárosok 1828-ban. (Szádeczky Lajos. Értek. A Tört. Köréből. XIV.)

Czéhek.

A bányamívelés a XIX. század első felében mintegy 10.000 embernek adott foglalkozást.

A kereskedésben nevezetes helyet foglalt el a gyapjú, fa és bor. A gyapjúkereskedést leginkább a nyitrai és a balassagyarmati zsidók közvetítették, a fakereskedést a Luczenbacher-család. Nevezetesebb gabonavásárok voltak Selmeczbányán, Báthon, Ipolyságon, szarvasmarhavásárok pedig Báthon és Szokolán.

Selmeczbánya városának II. József császár 1786. április 14-én évenként négyszer, mindenkor négy napon át tartandó vásárra, 1843. márczius 16-án pedig V. Ferdinánd király hetenkint egyszer minden szerdán tartandó marhavásárokra adott engedélyt. (Ered. a városi levéltárban.)

Vásárszabadalmak.

Selmeczbányán kívül az 1848 előtti korszakban még a következő helységek nyertek vásárszabadalmakat: Bélabánya (1843), Börzsöny (1804), Ipolyság (1785, 1793, 1815) heti-vásárra; Szentantal 1757-ben országos vásárra, Korpona 1798 orsz. vásárra. (Illéssy: Vásárszabadalmak Jegyzéke.)

A társadalmi élet nyáron át leginkább a szalatnyai fürdőn összpontosult. Szalatnya, mely ekkor igen kedvelt fürdőhely volt, mint a Koháryak, később a Coburgok birtoka, gyakran látott fejedelmi vendégeket. Megfordult itt Petőfi Sándor is, mint a Boronkay család vendége. Nyáron át gyakran tartottak tánczmulatságokat Szalatnyán, sőt ott kisüléseket és a közgyűléseket megelőzőleg szokásossá vált értekezleteket is tartottak. Szalatnyán kívül, 1848 előtt, nem is volt nagyobb terem a vármegyében. Ipolyságon a megyeház még nem készülvén el, gyakran a megyeház tanácskozási fabódéját használták fel tánczmulatságokra vagy lakomák tartására, leginkább tisztújítások és követválasztások alkalmával. Farsangkor a vármegyei családok leginkább Lévára jártak tánczmulatságokra, melyek akkoriban híresek voltak. Később, a mikor az ipolysági kaszinó felépült, ott voltak a tánczmulatságok. A közművelődés előmozdítására a kaszinóegyesület 1839-ben könyvtárt alapított, de ez 1848-ban, midőn a kaszinó kórházzá alakíttatott át, elkallódott. Fehérváry Miklós és Gyürky Medárd kezdeményezésére még 1836-ban társulat alakult a történelmi emlékek gyűjtése és tanulmányozása végett, mely társulat ásatásokat is végzett a vármegye területén. Ez a társulat 1844-ben feloszolván, becses gyüjteményét a Nemzeti Múzeumnak ajánlotta fel. Volt egy más társulat is, mely oly folyamodásokat, hivatalos jelentéseket stb. gyűjtött egybe, melyek a megzavart eszme és a kificzamodott irály torzképei voltak. Ennek a társulatnak, mely a mai élczlapokat pótolta, szintén Fehérváry Miklós volt a lelke. (Gyürky i. m. I. 145.) Ezenkívül az urak és

Társadalmi élet.

a hölgyek kisebb társaságokat alakítottak tréfás elnevezés alatt, a társas össze jövetelek előmozdítására. A vármegye évről-évre megtartotta a Szent Lászl fogadalmi ünnepélyt, melyet a vármegyében dühöngött döghalál megszüntének emlékére ültek meg. Ezt az ünnepélyt mindig legnagyobb fénynyel tartották me; és közgyűléssel kezdték, melynek befejeztével a nagy számmal egybegyült rendel istenitiszteletre mentek. Majd utána az alispánok látták vendégszerető asztaluk nál az egybegyűlteket. Ezek az ünnepélyek 1840-ben szüntek meg vallásfelekezet okokból.

A társadalmi viszonyok némileg elvették a pártviszályok élét és egyszers mind előkészítették a talajt a nagy átalakulásra. A bekövetkezett küzdelen napjaiban, midőn már ledőltek a pártok közötti válaszfalak, az egységes vár megyei társadalom állott síkra a nemzeti eszmékért, valamint az elnyomatá éveiben is ez tartotta fenn a nemzeti létünkbe vetett hitet és a jobb időkbe való reményt.

III.

A SZABADSÁGHARCZTÓL A KIEGYEZÉSIG.

A forradalom.

Míg a pozsonyi országgyűlésen a bekövetkezendő nagy események előszele érzett, addig az 1848. márczius 13-án a Luka Sándor elnöklete alatt tartott hont vármegyei közgyűlésen egybegyűlt rendek a lemondott Bory Pál helyébe kül dendő követ választásával voltak elfoglalva. Országgyűlési követté Kalocs Antalt választották meg egyhangulag. Ezen a közgyűlésen történt az első közeledé az egymással éveken át engesztelhetetlen harczban álló pártok között, minel jeléül a főispáni helytartó a tisztújítást április 13-ára tűzte ki, de ennek meg tartását az időközben bekövetkezett események meggátolták. A közgyűlé után, midőn, mintegy a kibékülés jeléül, az ellenzék vezérférfiai első ízben ebé deltek a főispáni helytartónál, érkezett a bécsi forradalom kitörésének híre Ipolyságra. Alig nehány nap múlva, márczius 20-án, ismét együtt találjuk a vármegye rendeit a közgyűlésen, melyen ez alkalommal báró Majthényi Lászl első alispán elnökölt. Ezen a közgyűlésen értesültek a rendek az első függetle felelős magyar minisztérium kinevezéséről. Az első hírek hatása alatt a vármegye közgyűlés az ipolysági só- és postahivatalokon a kétfejű sasos czímerek eltávo lítását és magyar czímerekkel leendő felcserélését határozta el, melynek keresz tülvitelére Okolicsányi Antal táblabíró vezetése alatt bizottságot küldtel ki. Az úrbér eltörlése tárgyában kelt törvényeknek megmagyarázását pedig a egyes községekben népszerűségnek örvendő férfiakra bízták.

A pártok között létrejött teljes béke és a pozsonyi országgyűlésre küldöt követek jelentésének hatása alatt szétoszlott rendeket alig nehány nap múlv a vármegye északkeleti részeiből jövő hírek aggasztották. A mint az új törvé nyeket a népnek kihirdették, nehány rajongó pánszláv, mint Rotharides Jáno pribeli tanító, társával, Král Jánossal, a két Pribelen, Prikleken és a háron Palojtán, halálfővel ellátott zászlókkal végigvonúlva kezdték izgatni a tót népe az úri osztály és a vagyonjog ellen. Az egybecsődített nép késznek nyilatkozot a vezetőket követni, de nehány napon át csak ivással és szónoklatokkal töltötté idejüket. E kommunisztikus mozgalmaknak csakhamar végük is szakadt. A moz galom első hírére a vármegye alispánja Majzik Sándort küldte a helyszínére a ki a vármegyei csendbiztossal, nehány pandurral és vármegyei hajdúval csak hamar helyreállította a rendet. Mire a márczius 30-ára kitűzött közgyűlés meg nyíttatott, a főczinkosok már a vármegye börtönében ültek. A közgyűlés Buóc Imre elnöklete alatt külön törvényszéket küldött ki, melynek Gyürky Anta is tagja volt. A törvényszék a kisebb bűnösökkel hamar végzett, de Král é Rotharides pere sokáig húzódott, a kiket, midőn a nemzetőrség eltávozott a vár megyéből, Budára vittek az államfogházba. (Pongrácz Lajos: Kivonatok Hont vármegye jegyzőkönyveiből. — Gyürky Antal. i. m. I. 283.)

Pánszláv izgatások.

A márczius 30-án tartott közgyűlésen Paczolay János követ, a ki konzer vativ politikai álláspontján nem tudott megegyezni Kossuth Lajos irányzatával sőt a pozsonyi országgyűlésen nyiltan szembe is helyezkedett azzal, látván hogy a helyzetet teljesen Kossuth uralja és igy opponálásától már mit sen

várhatott, lemondott a követi tisztéről. A közgyűlés ekkor Okolicsányi Antalt, a vármegyei ellenzék régi tagját, választotta meg, de mire Okolicsányi felérkezett Pozsonyba, már csak a szentesített törvények kihirdetésén vehetett részt. A mint az új törvények kihirdetés végett leérkeztek a vármegyéhez, a szolgabíráknak legott meghagyták, hogy a községi képviselők választását minden községben keresztülvigyék, ekként az első vármegyei közgyűlésen minden község, a községi bírón kívül, két taggal volt képviselve.

A május 4-én tartott közgyűlés rendkívűl népes volt, úgy hogy a megyeház termében meg sem volt tartható, ezért a vármegyeház udvarán gyűltek össze a megjelentek. Ezen a közgyűlésen tették meg jelentésüket az utolsó rendi országgyűlés követei és hírdették ki az 1847—48. törvényeket. Ekkor határozott a vármegye a nemzetőrség kiállítása és begyakorlása fölött is. Az új törvények életbe léptetésével súlyos feladat hárúlt a vármegyei tisztikarra. Nekik kellett szervezni a törvényhatóságot az 1848. törvények értelmében és az úri székek eltörlésével a vármegyei törvényszék teendői is rendkívül megszaporodtak.

A legnagyobb feladat a vármegyei nemzetőrség szervezése volt és ebben Hont vármegye kitett magáért. Már a május 4-én tartott közgyűlésen 1000 darab szuronyos puskát kért a vármegye a kormánytól és a nemzetőrség begyakorlására a vármegyéből származó volt cs. kir. tiszteket küldte ki: (Ivánka Imre, Horváth Rudolf, Palásthy Géza, Gyürky Gyula, Pongrácz Sándor és István, Paszsiczky Gyula). A nemzetőrség tisztikarát saját maga választotta, őrnagyát azonban a kormány nevezte ki. A gyalogság őrnagya Blaskovits Pál lett, a lovasoké Horváth Rezső volt cs. kir. huszárszázados; a lovasság csupán egy századot képviselt, ezért a nógrádiakkal egyesítették, de e század megállta helyét. A legénység leginkább a szikinczevidéki gazdag kálvinista falvakból került ki, de ott találjuk a vármegyei családok színe-javát, mint Zmeskall Zsigmond, Luka Sándor, Totovics Szilárd, Szulyovszky Sándor, Huszár Sándor, Bolgár Gábor, Sántha Ignácz, továbbá a Nedeczky, Lestyánszky, Simonyi és Ulmann családok sarjait. A honvédség szervezésében oroszlán része volt Ivánka Imrének, a kit szoros barátság fűzött Kossuth Lajoshoz; később az ő tanácsára történt az is, hogy Görgeyt fővezérré nevezték ki. A nemzetőrség szervezése.

A május 15-én tartott közgyűlésen értesült a vármegye Garamszeghi Géczy Péternek főispánná történt kineveztetéséről. A vármegye gróf Teleki Lászlót szerette volna főispáni székében látni, s ez iránt még áprilisban küldöttséget menesztett a miniszterelnökhöz; de Teleki még április 19-én kelt levelében kijelentette a vármegye közönségének, hogy a főispáni méltóságot nem vállalhatja el. Igy azután a kormány választása Géczyre esett, a kinek nem volt ugyan nagy összeköttetése a vármegyében, mégis szívesen fogadták. A beiktatás május 24-én ment végbe, de már kevesebb fénynyel és ünnepséggel, mint azelőtt. Géczy nem nagy részt vett a vármegye ügyeinek intézésében, és így a közigazgatás, e nehéz napokban, teljesen az első alispán vállaira nehezedett.

A június 5-én tartott közgyűlésen olvasták fel az országgyűlés egybehívásáról szóló királyi leiratot. Az 1848. törvények értelmében Hont vármegye három képviselőt küldött az országgyűlésre, Selmeczbányán kívül; így alakúlt az ipolysági, szalkai és németi kerület. Az első képviselőházba Ivánka Zsigmondot (ipolysági), Okolicsányi Antalt (szalkai), Sembery Imrét (németi) küldte fel a vármegye, míg Selmeczbányán Jendrassik Miksát választották képviselővé. A képviselőválasztás Szalkán nem ment simán, Okolicsányit a nép nem szerette és helyette Luczenbacher Pált óhajtotta volna, de Luczenbacher az izgatott hangulatra való tekintettel visszalépett a jelöltségtől; mindennek ellenére Szalkán a választás befejeztével véres verekedés támadt, mely ügyben a vármegye külön bizottságot küldött Szobra. (Gyürky Antal i. m. 287. — Pongrácz Lajos: Kivonatok Hont vármegye Jegyzőkönyveiből). Országgyűlés.

Alig gyűlt egybe a képviselőház, mindenfelől vészfelhők tornyosultak a hazára. A nemzeti állam megteremtését féltékeny szemmel néző nemzetiségek már tavasz óta mozgolódtak, főleg a határőrvidéken, mely mozgalmak szálai messze elágaztak. Mire az országgyűlés egybegyült, a délvidéken a szerbek már nyílt támadással törtek a magyarság ellen, mely mozgalmak napról-napra aggasztóbb jelleget öltöttek. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kiáltványára, a vármegye még a júniusi közgyűlésből kiküldte Gracza Antalt és Gyürky Antalt,

hogy a kormány részére katonákat toborozzanak. A kormány rendelkezésére álló hadierő azonban a délvidéki lázadás leküzdésére nem bizonyúlván elégségesnek, a hadügyminiszter a vármegye nemzetőrségét is fegyverbe szólította. A hadügyminiszter rendeletére a vármegye július 22-ére Ipolyságra hívta egybe az egész nemzetőrséget, melynek száma a 6000 főt meghaladta, honnan július 23-án Majthényi László első alispán vezérlete alatt megindúltak Vácz felé. Itt azonban a komolyabbak belátták, hogy ily fegyelmezetlen sereggel mi sem érhető el, azért a kormány az ő közbenjárásukra a honti nemzetőrséget nehány nap multán hazaeresztette.

Majthényi László azonban ekkor már nem sokáig maradt meg alispáni székében, minthogy felfogásával nem tudta, vagy nem akarta összeegyeztetni azoknak a feladatoknak a teljesítését, melyeket reá ezekben a nehéz időkben az első alispánság megtartása rótt volna. Lemondásának, illetőleg a nemzeti küzdelem szinteréről való visszavonulásának indokait megvilágítja a szabadságharczban tanusított szereplése, mely alatt Schlick táborában császári biztosként működött. Majthényi lemondásával a július 20-án tartott közgyűlés Luka Antalt választotta meg első alispánná; Vajda II. alispán megmaradt állásában, de a tisztikarban csakhamar nagy változás állott be, mert a tisztviselők nagy része honvédnek csapott fel.

Azok a honti hősök, a kik szabadságharczunkban a haza, a magyar szent szabadság védelmére ellenségeink ellen vezették dicső honvédeinket, és a kiknek neveit a feledéstől sikerült megmentenünk, hadd vonuljanak fel még egyszer az ország, a vármegyéjük szine előtt. De nem csatakészen többé, mert fájdalom, nagy részök már a föld alatt pihen, a még élők pedig már leszámoltak az élettel. Végbúcsú ez a sír széléről. Közel az idő, midőn élő régi honvéd egy sem lesz többé a föld kerekségén. Az alábbi névsor a hajdani nagy tűz utolsó fellobbanása; nyomában van a pusztulás és rom. E romokat nem hagyhattuk nyom és emlék nélkül elpusztulni. Megmentettünk annyit, a mennyit lehetett.

A 48/49-es honvédek névsora.

Itt közöljük azoknak a névsorát, a kik a szabadságharczban részt vettek. Nem teljes a névsor, mert fél évszázad multával, a részben elkallódott följegyzések híjjával, nem örökíthetjük meg mindazok nevét, a kik megérdemelnék.

Bátori Schulz Bódog tábornok, id. Ivánka Imre ezredes, Pongrácz István alezredes, Ipolyi Lajos és Sulyovszky Nándor őrnagyok, Horváth Valér, Mártonyi József, Pelczer Béla, id. Sárpy György (később garibaldista), Totovics Szilárd (Guyon segédtisztje) és Salkovszky Mihály századosok, Biszterszky Károly, Fabricius Ágoston és Ferencz, Ipolyi György és Gyula, Melczer József, Nedeczky Géza, Pongrácz Péter, Schőn Alajos és Zabreczky Rezső főhadnagyok, Alvinczy János, Bernhardt Adolf, Gubik Pál, Hancsók János, Hornyák János, Kövér Mihály, Lehoczky Péter, Majovszky Vilmos és Medgyessy Sándor alhadnagyok; Belházy Lajos, Gábel Bódog, Levatay Ignácz, id. Luczenbacher Pál, Lypták Nándor, Nagy Miklós, Ocsovszky Vilmos, Pongrácz Samu, Salkovszky László, Szilvák Mihály, Tirtsch Rezső, Tóth János, Tutsek József és Weisz József őrmesterek, Achatz Mór, Belusitz János, Csókási Károly, Czigler Alajos, Emt Jakab, Etl János, Gábner Károly, Gáspár István, Haluska Ferencz, Mathäidesz István, Matuschek Pál, Nyilas András, Osstor Ferencz, Óváry János, Pallér Ferencz, Petricsek Tivadar, Péter József, Platzer Jenő, Richter Károly, Riedl Alajos, Sextius János és József, Wallach János és Weisz János tizedesek. A legénység sorában még a következők voltak: Nyéki István, Zemkó József, Grezza György, Paraj Mátyás, Metykó János, Simon Albert, Darányi Mihály, Tapló György József, Stang János, Burdai József, Horváth József, Kresmár János, Péter József, Czerovszky Pál, Laky János, Koczka Alajos, Grausz Mihály, Lakatos Imre, Béres György, Pál János, Tóth József, Biksza István, Lalóha József, Góra István, Nagy György, Molnár András, Urbán István, Balázs István, Belóczy Dániel, Balázs József, Varga György, Mihalovich Ambrus, Pölyhös István, Lakatos János, Beló József, Kosik István, Alexa József, Deák Imre, Tuhószki János, Takács Pál, Rados Loizi, Mráz Ignácz, Deák Mihály, Gyenes József, Urbán András, Pobori Albert, Bugyi Ignácz, Széles István, Kovács Tamás, Halunka Ferencz, Petrezsel Ignácz (ifjú), Refka Mátyás, Dobos Ferencz, Molnár Károly, Luth Pál, Dobos Ágoston, Gáspár Ferencz, Kelemen István, Mics István, Osztor Ferencz gyalogos tizedes, Hulga Ferencz, Skerlecz János, Koncz Ferencz, Márton Fülöp, Naggal István, Mihályik János, Fischer György, Sinkov Antal, Brlos Mihály, Sinkonkin György, Gregus Pál, Pásztor József, Huszár János, Balga Pál, Filip Márton, Hives József, Bantz Lajos, Kossik József, Kafkó András, Petrovics György, Cselleng József, Balog György, Mikus János, Simkon János, Zatykó András, Gáspár József, Orosz Mihály, Szudra János, Hepes András, Granza Pál, Molitórisz Gusztáv, Vida András, Simon György, Drienka

Pál, Slapák József, Frcska József, Kállai Didi József, Soltész Mátyás, Vadrab József, özv. Kohút Józsefné közvitéz, Klenner Pál, Chugvik Mihály, Lendvai János, Ribár Samu, Vachold István, Fonka János, Herman András, Taliga András, Nyilas András tizedes, Dudás András, Garró Sándor, Huszár József, Kakurda István, Varga József, Brza István, Kutnyiai János, Kovács József, Machó András, Kovács János, Zalay József, Sipiczki András, Galaksa János, Mészáros István, Mánik János, Kalina Márton, Kliment István, Balázs György, Hrivnak János, Balkovics János, Gály János, Matyó József, Udvardy Dávid, Repinszky János, Zvara Mátyás, Bendik János, Nagy János tüzér, Karácsonyi Jónás, Horváth Pál tüzér, Siket János, Vassenyik János, Fotyka János, Henter János, Burák János, Kollár Ferencz, Porusz József, Lachky János, Kreczmik István, Drevni András, Bukoven Mihály, Krusza Pál, Burda János, Krizsán János, Murányi György, Szlavinka János, Kaylik György, Lois Márton, Masztics Márton, Szlávik Pál, Veres Mihály, Pereszlényi Pál, Vicenc István, Veres János, Tamás István, Csáki István, Bodzsár Tóbiás, Koncz József, Csókási Károly tizedes, Zalay Ferencz, Vitális Mór, Hinel József, Vass József, Bartos János, Szalay Gábor, Lypták Nándor őrmester, Pataj Ignácz, Antal József, Belohorszky János, Szondi Márton, Kis András, Szivák György, Cseri József, Pikula János, Buszai Ferencz, Belák János, Lencsés Menyhárd, Gyenes István, Biszkup Tamás, Korcsok András, Lencsés József, Fehér György, Lekács, helyesen Krekáts József, Oravecz József, Tóth János, Kovács István, Belujszky István, Ployák Mátyás, Bazsa Ferencz, Hormusz József, Kiss Ferencz, Suba István, Kutzla János, Vavrik András, Kancsik György, Luska János, Lupták József, Szekuricz János, Ergasz György, Szluka Mihály, Bencsák Sámuel, Benko József, Kormosói Szilveszter, Oroszlány János, Kardos György, Csókás András, Csókás Ferencz, Csókás István, Pásztor András, Duló János, Tóth József, Naszáli János, Varga Pál, Molnár János, Repiczki Pál, Csókás Mihály, Faborik István, Czukor János, Szabó András, Papp György, Petrás N., Móricz István, Tóth Márton, Jusztin Ignácz, Jelinek Simon, Virág József, Kis Ignácz, Szarka József (bali), Cseri József, Balga Imre, Kupkár József, Kliment József, Koczka Alajos, Laki János, Petrik József, Zelenay Pál, Trubiánky Pál, Csintalan János, Duvok Mihály, Nagy János (kőfaragó), Germányi Pál, Smitka József, Orosz Mihály, Csókány János, Gábel Bódog, Szilvák (Szivák) Mihály, Mlinár Mátyás, Polduf János, Szabó József, Kossik Adalbert, Szluka István, Bartik József, Nyemecz János, Czut Mihály, Krizsán János, Kriskov János, Hrozják György, Krinan Pál, Vermes János, Hasterik Mihály, Szabó József, Ordonyka István, Vinnye Pál.

A bekövetkezett nehéz napokban Hont vármegye hazafias áldozatkészségének megannyi tanújelét adta. Még május havában, midőn az ország polgárai a felállítandó sereg eltartására, arany és ezüst készletüknek felajánlására kérettek fel, Hont vármegyében is nagyobb mennyiségű adomány gyült egybe, melynek sorában legnevezetesebb volt Buócz Lajos adománya, a ki férjhez menendő leányának összes ezüstkészletét felajánlotta a haza oltárára. (Gyürky i. m. I. 289.)

A nemzetőrség visszatértével Mészáros Lázár 1200 jól felfegyverezett embert kivánt a vármegyétől, de ezt az 1200 főnyi nemzetőrségét sem rendelték a délvidékre, hanem további intézkedésig velük fegyvergyakorlatot tartottak.

Jellasich horvát bán betörése és a miniszterium lemondása csakhamar óriási fordulatot adott az eseményeknek. Az országgyűlés szeptember 14-én a Kossuth Lajos elnöklete alatt álló honvédelmi bizottságot felruházván teljes hatalommal, megindult a küzdelem egyfelől Jellasich horvát bán betörő hada, másfelől a fellázadt nemzetiségek ellen. A honvédelmi bizottmány még szeptember havában felhívást intézett a vármegyéhez a szeptember közepén Nyitra vármegyébe betört Hurbanisták ellen. Jellasics betörése.

A vármegye az 500 nemzetőrön kívül, mely Túróczba rendeltetett, utóbb a vármegyei lovas nemzetőrséget is útnak indította Trencsén vármegyébe Horváth Rudolf vezérlete alatt, a ki Stubnyán átadván a parancsnokságot Bolgár Gábor századosnak, visszatért Hont vármegyébe. (Gyürky i. m. I. 297.) A felvidéki lázadás következtében a vármegye komoly veszedelemben forgott. A kormány még szeptember havában Beniczky Lajost küldte a bányavárosokba kormánybiztosi minőségben, a ki mellé Géczy Péter főispán is csatlakozott. Ennek helyébe Batthyány Lajos miniszterelnök Boronkay Lajost nevezte ki Hont vármegyében kormánybiztossá. (Pongrácz Lajos i. m. 33. l.) A kinevezett kormánybiztos főtörekvése első sorban a toborzás sikeres keresztülvitelére irányult. Ebben Horváth Rezső fejtett ki nagy tevékenységet. A kormánybiztos erélyes fellépésének, fáradhatatlan buzgalmának meg is volt a kivánt eredménye. Még október havában a nemzetőrség két százada felkészülvén, november 20-án útnak indult Túrócz vármegyébe. E sereg számát a vármegyei jegyzőkönyv ezerre, Gyürky Antal ellenben csak háromszázra becsüli ; de maradt ezenkívül még egy csapat Ipolyságon,

úgyszintén egy mozgó nemzetőrcsapatot is szerveztek a vármegye területén Blaskovich Pál parancsnoksága alatt, a belrend és a közbiztonság fentartására.

A felvidéki hadjárat.

A mint Windisch-Grätz hada 1848 végén feltartóztatlanúl közeledett a magyar főváros felé, az országgyűlés és a honvédelmi bizottmány Debreczenbe tette át székhelyét, míg a Görgey Artur vezérlete alatt álló ú. n. feldunai sereg, kisebb csetepaték után, Vácznál átkelvén a Dunán, a bányavárosok felé vette útját. Görgey 1849. január 6-án hagyta el Váczot, a közös haditerv szerint a végből, hogy az ellenséget mindaddig foglalkoztassa, míg a magyar haderő a Tiszánál szervezkedik; összes hadereje 16.000 emberből és 72 ágyúból állott, melyet négy részre osztott. Serege két irányban indult a váczi táborból; a balszárny Piller ezredes parancsnoksága alatt a Duna mentén Szob, innen pedig Nagysurány felé húzódott, míg Görgey a jobbszárnynyal, a középhadosztálylyal és a tartalékkal Rétságon át Ipolyság felé vette útját. Görgey a fősereggel január 9-én ért Ipolyságra, hol a nemzetőrség parancsnoka átadta neki az ujonczokat s megtette a szükséges intézkedéseket csapatainak elhelyezése és továszállítása iránt. Görgey másnap, január 10-én már Lévára tette át fődhadi-szállását, míg Guyon Richard ezredes a tartalékkal Ipolyságon helyezkedett el.

Windisch-Grätz, attól tartva, hogy a feldunai sereg Bécs ellen nyomul, Wrbna, majd Csorich tábornokokat bízta meg Görgey üldözésével. Csorich január 10-én indult el Váczról Rétság felé és Ipolyságnál, valamint Varsány mellett utólérte Görgey utóhadát. De Guyon ezredes, a ki Görgey hadainak hátvédét alkotta, január 12-én egy üteg ágyuval fogadta a Hont helység felől közelgő ellenséget, mire a Csorich vezérlete alatt álló nehéz lovasság, mely ellenállásra nem számított, csakhamar megfutamodott. Ekkor azonban Csorich az Ipoly-híd felé irányíttatta az ágyúit, hogy annak fedezetét visszavonulásra kényszerítse, a huszárok mindaddig védték a hidat, míg Guyon hada is kivonult Ipolyságról. Másnap, január 13-án, Varsánynál volt kisebb csetepaté, mely szintén a magyarok győzelmével végződött. Görgey hada azonban ez apró sikerek daczára, mindegyre veszélyesebb helyzetbe jött, mert Simunich, abbanhagyván Lipótvár ostromát, eléje sietett. Görgey Báton, Kőpatakon és Szélaknán át január 14-én Selmeczbányára érkezett, hol Guyon hada is elhelyezkedett, míg a jobbszárny Aulich ezredes alatt Körmöczbányán, Kmetty alezredes a középhadosztálylyal Beszterczebányán és Piller ezredes a balszárnynyal Zólyomban ütött tábort. De a császári sereg nem engedett a fáradt magyar hadaknak pihenőt. Götz tábornokot január 16—17-én két napi heves harcz után Aulich visszaszorította ugyan, de 19-én Csorich és Simunich egyesült hadai Richnyavánál rátámadtak Guyon dandárára, mely alkalommal egy fiatal honvédtüzér remek irányítású ágyúlövéssel lelőtte az ellenséges gróf Berchthold fejét. Január 21-én megújult a harcz Szélaknánál, bár Guyon hada oroszlánként harczolt; a túlerővel szemben mégis meg kellett hátrálnia.

Január 23-án Hodrusbányánál folyt a csatározás. Guyon dandára vitézül védte magát, de Wyss tábornok és Collery vadászezredes támadása elől kétórai kétségbeesett védekezés után Búcsa, majd Zólyom felé meghátrálni kényszerült. E csatározásokban elesett honvédeknek emlékére emelkedett a hodrusi honvédemlék, melyhez Selmeczbánya tanuló ifjusága és hazafias polgársága a márczius 15. ünnepélyek alkalmával ki szokott zarándokolni.

Önkényuralom Hont vármegyében.

Ekkor érkezett meg Görgey is, de már későn jött, kénytelen volt ő is a hátrálókhoz csatlakozni. A magyar sereg ezzel odahagyta a bányavárosokat s Hontban megkezdődött az önkényuralom. (Gracza György: Az 1848—49. Magyar Szabadságharcz Tört. III. 374—380. — Gyürky i. m. I. 299.) Midőn Csorich és utána Wrbna bevonultak Ipolyságra, a vármegyét ostromállapotba helyezték. Január 26-án Windisch-Grätz Luka Sándort nevezte ki cs. biztosnak. Vajda István megmaradt I. alispánnak, melléje Luka cs. biztos február 17-én Bolgár Gábort nevezte ki II. alispánná. A vármegyei tisztikar súlyos megpróbáltatásoknak volt kitéve, nemcsak azért, mert az önkény rendeleteit kellett végrehajtani, de megesett, hogy néha egy-egy menekült honvéd, vagy egy magyar futár talált náluk menedéket.

Luka cs. kir. biztos, átvevén hivatalát, február 8-án szétosztatta a vármegyében Windisch-Grätz herczeg kiáltványait, melyeknek terjesztésére a lelkészek is utasítást nyertek; e végből a cs. biztos február 14-ére a kath. espereseket és a két protestáns felekezet lelkészei közül többet berendelt Ipolyságra. Ezután a rendeletek egész özöne zúdult a vármegyére. Az első megtiltott minden nemzeti jel-

vényviselést, megszüntette a nemzetőrséget és minden község templomára a császári szineket rendelte feltűzni. Majd megkezdték a hódolati ívek körözését, de Kemencze és Perőcsény községek hazafias lakossága azoknak aláírását megtagadta. Majd a 15 és 30 kros, utóbb az 5 frtos és a 100 frtos magyar bankjegyeket is kivonták a forgalomból.

A megpróbáltatás nehéz napjaiban a vármegye lakossága a csatatéren történtekről csak az osztrák forrásokból értesült; így, mikor már a magyar sereg diadalmasan közeledett Vácz felé, a cs. biztos hazug tartalmú hirdetvényeket köröztetett a vármegyében, melyek a magyar seregek vereségeiről számoltak be a népnek.

Görgey az isaszegi, illetőleg a váczi diadalmas csata (április 10-én) után Rétságon át Komárom felszabadítására indult, míg a váczi csata után Nagymaros felé menekülő osztrákokat nem üldözte, hanem egy oldalfordulattal Nagyoroszi és onnan Léva felé tartott. Seregéből két huszár április 12-én érkezett Ipolyságra, hol a sóházról és a postaépületről a sárgafekete zászlókat levéve, Bolgár Gábor alispánt keresték fel, kitől bizonyítványt kértek és kaptak, hogy ők a vármegyét meghódították. (Gyürky Antal i. m. I. 301. Pongrácz Lajos: Kivonatok Hont vármegye Jegyzőkönyveiből. Gracza György i. m. IV. 238—309.) Harmadnapra megérkezett Görgey is seregével, de csakhamar tovább vonult Lévára; ez a sereg vívta ki Klapka György, Damjanics János és Gáspár András tábornokok vezérlete alatt április 19-én a nagysarlói diadalt.

Egy nappal korábban (április 18-án) pedig Görgey Ármin őrnagy Selmeczbányát foglalta vissza, ekként az egész vármegye megszabadult a császári uralomtól. Selmeczbánya visszafoglalása.

Ekkor ujból beköszöntött a magyar világ. A magyar kormány ismét Boronkay Lajos kormánybiztost küldte Hontba, a ki április 21-én tisztújítást tartott, mely alkalommal Laszkáry Miklós első alispán, Ulmann Bernát II. alispán lett. A tisztikart is a legnépszerűbb férfiakból állították össze, de sokan helyet foglaltak benne a régi tisztikarból is. A május havában tartott közgyűlésen kihirdették a függetlenségi nyilatkozatot, melyhez Hont is csatlakozott. Az új tisztikarnak első feladata a vármegyére eső 338 főnyi ujoncz kiállítása czéljából az ujonczozás keresztülvitele, továbbá a szükséges hadifelszerelés szállítása volt; mindkét feladatot megkönnyítette nekik a vármegyei lakosság magatartása, mely lelkesedéssel karolta fel a szabadságharcz ügyét.

Az orosz betörés hírére a kormány népfelkelést rendelt, majd portyázó (guerilla) csapatokat szervezett; a honti guerillacsapatnak Gracza Antal lett a vezére, mely csapat nagy vakmerőségéről lett ismeretes. Az oroszok betörésével egyideig az osztrákok is megkezdték előnyomulásukat, mire Görgey július 12-én elhagyta Komáromot és másnap Szob vidékén tartott pihenőt; de mire az előhad Nagymarosra ért, már szemben találkozott a Bebustov tábornok vezetése alatt álló ezredből kémszemlére kiküldött cserkesz lovassággal. Görgey hada mindennek daczára bevonult Váczra, honnan azonban július 17-én Rétságra, majd másnap az Ipolyvölgyén Balassagyarmatra, innen Losonczra húzódott és Rimaszombat felé vette útját. Orosz betörés.

Görgey hadának eltávoztával Hont teljesen ki volt szolgáltatva az ellenségnek, ezért a népfelkelés tárgyában kiadott rendeletnek sem lehetett már érvényt szerezni. Egyedül Laszkáry alispán állott helyt még az utolsó napokban is és nagyobb mennyiségű ruhát és csizmát, melyet a sereg részére Hontban szereztek be, még idejekorán eljuttatott Losonczra, Görgey főhadiszállására.

Ez volt az utolsó szolgálat, melyet a vármegye a nemzeti ügynek tehetett. A Görgey hadának üldözésére küldött kozák lovasság már július 18-án Balassa-Gyarmatra ért, honnan egyes portyázó csapatok Hont vármegye területére is elkalandoztak. Ugyanez időtájt Grabbe orosz tábornok elkülönített hadoszlopából, a mely Zólyomban volt, egy csapat Selmeczbányát szállotta meg, mely alkalommal nehány honvédhuszár rátört az előőrsökre és azok közűl nehányat lekaszabolván, Szentantal felé vágtatott vissza. Az oroszok ekkor az egész várost halomra akarták lövetni és csak Goldbrunner Sándor, az akkori polgármester, magatartásának volt köszönhető, hogy a város megmenekült a pusztulástól.

Egyedül Komárom vára állott még rendületlenűl. Klapka tábornok augusztus 3-án Komárom várát az ostromzár alól felszabadítván, egész Győrig hatolt, de mire onnan visszatért, már minden oldalról megerősítették a világosi fegyver-

letétel hírét. Mindazonáltal Klapka nem csüggedt, hanem tovább folytatta az ellenállást, mirc Csorich osztrák tábornok utóda a várat szorosan körülzárolta és Grabbe orosz tábornok a Duna balpartját zárta el. A Grabbe seregével együtt Lévára érkező Mátyus János egykori huszárszázados, most tábori biztos egykori barátját Bakay Nándor volt vármegyei főjegyzőt bízta meg Hont vármegye közigazgatásának vezetésével, császári biztos minőségében, melyet úgy látszik, a hatalom hallgatólag elismert. Bakay Nándor cs. ideiglenes biztos csakhamar hozzáfogott Hont vármegye igazgatásához. A mi a legfontosabb volt, első sorban a tisztikart egészítette ki. Alispán Bolgár Gábor, főjegyző Gyürky Medárd lett; Bakay azonfelül pazar kézzel osztogatta a czímeket, az egyik aljegyzőnek és a levéltárnoknak főjegyzői, az iktatónak aljegyzői czímeket adományozott. A magyar világ alatt szolgált tisztikar jórészt eltávozott, vagy visszavonúlt; ezeket szeptember 18-án Ipolyságra rendelte, hogy a náluk levő hivatalos iratokat, pénzeket és fegyvereket, valamint más felszereléseket átadják.

Komárom eleste. Komárom kapituláczziója (október 2.) után az oroszok is elhagyván a leigázott országot, megkezdődött a katonai önkényuralom, az üldözés és a megtorlás korszaka. A hatalom először a magyar bankjegyekre vetette magát. Selmeczbányán október 12-én a Szent-Háromság-téren 1,332.162 forint, október 23-án 34.610 forint 40 krajczár értékű Kossuth-bankjegyet égettek el. (Richter Ede közleménye.)

Megtorlás. Már október 8-án kezdetét vette a volt honvédek, a cs. kir. hadseregnél szolgálatban volt katonák összeírása. Utóbb ez az összeírás még szélesebb alapokon történt, mert a nemzetőrök a guerilla csapatokban részt vettek, sőt a megyebelieket is összeírták. De a császári hadseregbe való besorozás szerencsére már kisebb buzgalommal folyt, mert ha ezt az őrült rendeletet végrehajtották volna, a vármegye elvesztette volna összes munkabíró férfilakosságát. Az 1850. márczius 14-én megjelent rendelet azután a nemzetőröket felmentette a besorozás alól. Már október havában egyre-másra keresték a szabadságharczban résztvett vagy gyanusított egyéneket. A trencsénvármegyei császári biztos Ulmann Lászlót köröztette, a ki azonban nem volt Paláston, hanem a Liptó vármegyéből Hontba menekült Madocsányi Pál magyar kormánybiztos tartózkodott Paláston, a ki azonban a zsandárok közeledtének hírére idejében tovább állt. Ugyancsak körözték a Hontba menekült Nedeczky Lajos volt trencsénvármegyei főjegyzőt, Boros Lajost és Gracza Antal volt guerillavezért, a kinek javai, miként Sembery Imre volt honvédelmi bizottmányi tag, továbbá Rákóczy János, Kossuth Lajos titkárának Rákócz helységben levő birtokai is, zár alá vétettek. (Pongrácz Lajos i. m. I. 10—16.) November havában Andreánszky Sándor kerületi biztos is megkezdte működését a vármegyében. Sok tisztviselőt elcsapott, azonfelül több rendbeli rendőri intézkedést léptetett életbe. A vármegyei képviselők közűl Ivánka Zsigmond szerencsésen külföldre menekült, Sembery Imre azonban nem akarta elhagyni a hazát, így egy ideig bújdosott, majd önként jelentkezvén, hadi törvényszék elé állíttatott; de Haynau táborszernagy, midőn az udvarral meghasonlott, neki is megkegyelmezett. Az áldozatok sorába tartozik Kantsur András, szokolai református lelkész is, a kit, mivel néhány elrabolt értéktárgyat a református templomban engedett elrejteni, a pesti haditörvényszék halálra ítélt, mely ítélet rajta 1849. november havában az »Újépületben« végrehajtatott.

November havában Baloghy László, nógrádvármegyei sápi birtokos került a vármegye élére, de mivel erre az állásra alkalmasnak nem mutatkozott, 1850. év végével lemondott. Az ideiglenes katonai kormányzat helyébe azonban 1850. év elején szinte észrevétlenűl a polgári abszolutizmus lépett. Az új beosztás értelmében Hont vármegye a pozsonyi kerülethez tartozott, melynek élére a kerületi főispán került. A járási beosztás egy ideig megmaradt, de már Bakay Nándor cs. biztos az eddig fennálló négy főszolgabírói állás mellé ötödiket rendszeresített, s ekként a vármegye öt járásra oszlott. (Ipolyi, báti, selmeczi, bozóki, szalkai.)

A régi tisztviselők közűl többen megmaradtak hivatalukban; némelyeket a kenyérkeresés útalt erre, legtöbben azonban abban a reményben ajánlották fel szolgálataikat, hogy az abszolutizmus csak ideiglenes leend. Ez utóbbiak közé tartoztak az 1848 előtti konzervativ párt tagjai is, a kik meg voltak győződve arról, hogy a szabadságharcz leveretése után a bécsi kormány velük veszi fel a tárgyalásokat.

A vármegye élére megyefőnöki minőségben báró Majthényi László került, a ki azonban 1853-ban, a közigazgatás végleges szervezésekor, megvált állásától, miként ezt más konzervativ-pártbeli hivatalnokok tették, a kik az új irányzatban egyrészt nem találták meg a maguk jutalmát, másrészt pedig visszavonultak azért, mert az alkotmány meglevő kis részét is veszélyeztetve látván, ehhez már nem akartak segédkezet nyujtani. Majthényi helyébe Bossányi Simon, egy nyitravármegyei tönkrement földbirtokos lett a megyefőnök. Majthényi távoztával a tisztviselők egy része is megvált hivatalától; ekkor már semmi kétség sem volt többé az iránt, hogy a bécsi kormány hazánkat is az osztrák örökös tartományok mintájára fogja igazgatni. Maguk a konzervativek is belátták a fáradozásaik hiábavalóságát és visszavonultak.

A Bach-korszak.

Ekkor kezdetét vette az idegen elem beözönlése a vármegyei hivatalokba. Mindazonáltal most is akadtak egyesek, a kik felajánlották szolgálataikat a Bach rendszerének. A magyarországi hivatalok 1856. évi névsorában Bossányin kívűl mindössze három magyar nevet találunk Hont vármegye tisztikarában, kik kerületi szolgabírói állásokat töltöttek be, ú. m. Kardoss Ádám, Báthory Gábor, Somoskeöy János. (Millenniumi Tört. X. 474.)

Területi beosztás.

A területi beosztás is lényegesen megváltozott. Hont vármegye területe lényegesen gyarapodott, mert hozzácsatolták Zólyomból Korpona várost, Barsból Nemes-Oroszi községet, mely azelőtt a verebélyi érseki székhez tartozott és Kicsind falut, mely 1848-ig Esztergom, azután 1853-ig Komárom vármegye hatósága alá tartozott. (Ifj. Palugyay Imre : Hont vármegye leírása.)

Közigazgatási beosztás.

A járási beosztás is változást szenvedett. Járási székhelyek voltak : Ipolyság, Vámos-Mikola, Báth, Korpona (bozóki járás) és Selmeczbánya ; ezek közül a selmeczi járásban a törvénykezést és a közigazgatást külön szolgabíróra bízták, míg a többi járásban a szolgabíróság vegyes volt, vagyis elsőfokú hatóság mind a közigazgatás, mind pedig a törvénykezés terén.

Igazságszolgáltatás.

Az igazságszolgáltatás rendezése mindjárt a polgári abszolutizmus életbeléptével vette kezdetét. A bécsi kormány báró Nyáry Antalt bízta meg a pozsonyi kerületben a törvényszékek szervezésével. Nyáry, megalakítván a honti törvényszéket, annak elnökévé Bene József udvari tanácsost tette meg, melléje mind magyar ember került, de ezek sehogysem tudtak megbarátkozni a német nyelvvel, azért Bene elnök több ízben tett felterjesztést a magyar nyelvű ügyvitel érdekében ; de, miután a hatalom nem engedett, a bírák egyike, Benyovszky Péter, csakhamar megvált állásától. 1854-ben, midőn a közigazgatás is végleges szervezetet nyert, a honti törvényszéket beszüntették és helyébe Balassagyarmaton szerveztek cs. megyei törvényszéket. Ennek tagjai azonban már túlnyomólag idegenek voltak, sőt akadt köztük egy hurbanista hadnagy is, a kit megfelelő műveltség hiányában kiadónak tettek meg. 1856. május 1-én azonban Hont vármegye részére Ipolyságon külön úrbéri és tagosítási törvényszéket állítottak fel, melynek tagjai közűl csak Salkovszky Lajos volt hontvármegyei származású.

Ügyvédi gyakorlat.

A törvénykezés szabályozásával az ügyvédi gyakorlat is új rendezést nyert. Az ügyvédek azonban tömérdek zaklatásnak voltak kitéve, ezek közűl különösen akadályozta az ügyvédi gyakorlatot az 1855. évi február 12-én kelt rendelet, mely az ügyvédek működési körét csak meghatározott területre szorította és így az ügyvéd székhelyének önkéntes változtatásával elvesztette ügyvédi gyakorlatának jogát. (Gyürky Antal i. m. II. 23. l.)

I. Ferencz József Hontban.

1857-ben Bach emberei már Hontban is elérkezettnek látták az időt, hogy az új rendszer áldásos tevékenységét az uralkodónak bemutassák. Ez alkalommal másodízben látogatta meg az uralkodó a vármegyét. Első ízben, 1852-ben, ugyan nem sok vígasztalót láthatott ; a fogadtatás hideg volt, bármennyire is erőlködött az akkori megyefőnök, hogy a vármegyei urakat az uralkodó fogadtatásán leendő megjelenésre rábírja, mert csak a két Terstyánszky és Plachy Ferencz kir. tanácsos, valamint nehány tisztviselő és pap jelent meg. Az uralkodó akkor Albrecht főherczeggel Nagyoroszi felől jött Ipolyságra, honnan a bányavárosokba utazott. Annál lázasabb tevékenységet fejtettek ki a hivatalnokok 1857-ben, midőn tervbe volt véve, hogy az uralkodó országos körútjában Ipolyságon fog megállapodni. Ezért először is befejezték a vármegyeház építését, melyre a kormány 13.000 forintot utalványozott. Lázas buzgalommal igyekeztek a tisztviselők az ünnepélyes fogadtatás fényét emelni, hanem azért ez a fogad-

tatás alig különbözött az 1852. évi fogadtatástól. A főúri családok sarjai közül mintegy hatan jelentek meg Ipolyságon; a vármegyei urak közül is kevesen, ezek között volt Blaskovics Pál, a ki, politikai nézeteinek ellenére, saját ötös fogatán vitte az uralkodót Ipolyságról Balassagyarmatra. Mindazonáltal a hivatalos világ igen meg volt elégedve a fogadtatással, sőt Bossányi megyefőnök is, a kinek ez volt az utolsó nyilvános szereplése, mert a következő év (1858.) végével, zilált anyagi viszonyai miatt, nyugdíjba küldték és helyébe báró Baumgarten Károly lépett. Baumgartennel zárult a vármegyei megyefőnökök sorozata, mert a mint a nemzeti ellenállás 1859-től kezdve mindegyre erősebben kezdett nyilvánulni, a külpolitikai események, 1860-ban, véget vetettek a Bach-rendszernek Hont vármegyében is.

Az 1859. évben két nagyjelentőségű ünnepélyen vett részt Hont vármegye közönsége; az egyik a máriaczelli búcsújárás volt, melyet maga Szcitovszky herczegprímás vezetett, a másik Szcitovszky bibornok-herczegprímás aranymiséje (nov. 6.), mely szintén alkalmúl szolgált hazafias tüntetésekre. Az 1860. évben egymást érték a hazafias ünnepélyek. Ezeknek egyike volt a Széchényi István halála alkalmával, május 8-án, tartott gyászünnepély, melyen már együtt találjuk a vármegye egész társadalmát.

Az ipolysági kaszinó is hatalmas lendületet nyert. Az ötvenes években ott a cs. hivatalnokok voltak ugyan az urak és a vidéki nemesség távoltartotta magát. 1860-ban azonban a tagok száma is jelentékenyen emelkedett. 1861-ben a vármegye legnépszerűbb férfia, Boronkay Lajos lett az elnök és a tagok száma ekkor százötvenre növekedett.

A nemzeti felbuzdulás e korszakában a vármegye figyelme Drégely hősére irányult, kinek emlékét méltóképpen óhajtotta megörökíteni. Az október 20-án megtartott kaszinói gyűlés vette kezébe a gyűjtés ügyét. A vármegyében azonban a közvélemény megoszlott az emelendő emlék alakjára nézve. Némelyek szobrot óhajtottak, míg mások kápolna létesítését tartották megfelelőbbnek. Ez utóbbi emlékmű 1885-ben el is készült, Simor herczegprímás bőkezűsége segítségével, a ki a szobor-emlékre begyűlt és neki átadott összeget közművelődési czélokra visszaadta a vármegyének és maga viselte a kápolna építésének költségét. (Pongrácz Lajos: Szemelvények.)

Az októberi diploma kibocsátásával ismét megnyílt a vármegyeház kapuja a bizottsági tagok előtt, az imént magyar ruhába öltöztetett (1859.) német beamterek sietve hagyták el a vármegyét; néhányan ugyan megmaradtak, sőt az alkotmányos tisztikarban is helyet nyertek, a többség azonban sietve elinalt, félvén a szabadjára eresztett közvélemény megnyilatkozásától.

November 13-án báró Majthényi Lászlót nevezték ki a vármegye főispánjává, mely kinevezés nem mindenkit elégített ki és a főispáni székben sokan Boronkay Lajost szerették volna, a ki a 48-as eszmékért lelkesedett és a ki a nemzeti ellenállás napjaiban önfeláldozó tevékenységet fejtett ki; a deczember 12-ére egybehívott közgyűlésen azonban már elsímultak az ellentétek. A vármegye urai előzőleg Szalatnyán értekezletet tartottak, melyen a közelgő közgyűlés tárgyait megvitatták. Ezen az értekezleten már sejteni lehetett a közel jövőben végbemenő pártalakulásokat. (Pongrácz Lajos: Szemelvények. 80. l.)

Az októberi diploma.

A deczember 12-ére egybehívott közgyűlés rendkívül nagy érdeklődés mellett ment végbe. Az elnöklő főispán, miután felolvasta az uralkodónak 1860. október 20-án kelt elhatározását (októberi diploma) és a főispán kinevezését, letette az esküt; jegyzőnek ideiglenesen Pongrácz Lajost nevezte ki. A főispán megnyitó beszédére Pongrácz Lajos válaszolt a vármegye közönsége nevében. Ekkor kiegészítették az 1848. évi megyebizottsági tagok névsorát és megalakították a központi választmányt. A közgyűlés a »Szózat« hangjaival ért véget. Másnap megtartották a tisztújítást. I. alispán lett Rajner Pál, a későbbi belügyminiszter, II. alispán Buócz Kálmán, I. főjegyző Pongrácz Lajos, II. főjegyző Palugyay Gusztáv. Az újonnan megalakúlt tisztikarnak nehéz feladata volt, mert nemcsak a közigazgatást, hanem a törvénykezést is át kellett vennie. A törvényszék, a másodalispán elnöklete alatt alakult meg és ugyanakkor árvaszéket is szerveztek.

Az októberi diploma kibocsátását az egész vármegye jobb jövő hajnalaként üdvözölte, de a következő év elején az általános örömöt már aggodalom váltotta fel. Az országgyűlés egybehívása még mindig késett, úgyszintén az 1848.

évi törvények visszaállítása is ; már előrelátható volt, hogy még évek hosszú során át tartó küzdelemre lesz szükség, míg az alkotmány győzedelmeskedik az önkény túlkapásaival szemben. Az 1861. január 21-én tartott közgyűlésen felolvasott királyi leirat már szemére is lobbantja a vármegye közönségének, hogy az októberi diplomában megszabott korlátokon túlcsapott, sőt e leirat a bizottsági közgyűlések betiltásával is megfenyegeti a vármegyét. A vármegye feliratban védekezett és a feliratát a társtörvényhatóságoknak is megküldötte. E közgyűlésen került szóba gróf Teleky Lászlónak, az emigráczió egyik legtevékenyebb szereplőjének ügye, a kit a szász kormány Drezdában elfogatott és Ausztriának kiszolgáltatott. Az uralkodó visszaadta ugyan Telekinek szabadságát, de a közéletben való szerepléstől eltiltotta. Hont vármegyében Telekinek még 1848 előtt is sok barátja és tisztelője volt, azonkívül birtokos is volt a vármegyében (Nagy-Csalomia, Nyék, Gyürki, stb.) ; kitörő örömmel üdvözölték tehát visszatértét, melynek a közgyűlés is kifejezést adott. (Gyürky Antal, II. 62—64. Pongrácz Lajos, Kivonatok Hontvárm. jegyzők. 34—35.)

Az április 2-ára egybehivott országgyűlésre az ipolysági kerületben Boronkay Lajost, a németi-i kerületben Blaskovich Pált, a szalkaiban Okolicsányi Antalt választották képviselőül. Alig nehány nappal az országgyűlés megnyitása után érkezett Teleki László megrendítő halálának híre. A május 13-án tartott közgyűlésen Rajner Pál I. alispán megható beszédben hangsúlyozta a nagy veszteséget, melyet az ország Teleki halálával szenvedett. A vármegye fényes gyászünnepélyt tartott Perőcsényben, az ottani református templomban és három napos gyászt viselt. Az 1861. évi képviselő-választás.

Az országgyűlés erőszakos feloszlatásával az alkotmányos élet csakhamar véget ért. Július 21-én gróf Forgách Antalt főkanczellárrá nevezték ki, mire csakhamar rákerült a sor a vármegyékre. Hont vármegye még két közgyűlést tartott ; mindegyiket báró Majthényi elnöklete alatt. A július 29-én és 30-án tartott közgyűlésen, a főispán megnyitó beszéde után, melyben a helyzetet feltárta, a közgyülés bizalmat szavazott az országgyűlés mindkét házának. A szeptember 4-én és 5-én tartott közgyülésen, Pest vármegye körlevelére válaszolván, kijelentette a vármegye, hogy az 1848. évi törvényekhez szilárdan ragaszkodik és minden olyan lépést, mely azokkal ellenkezik, alkotmány- és törvényellenesnek tekint. A közgyülés befejeztével, az elnöklő főispán zárószavaiban fájdalmasan említette annak a lehetőségét, hogy utoljára vannak együtt a bizottsági tagok ; »meglehet« — úgymond — »hogy megszűnnek a bizottsági ülések, de a haza élni meg nem szűnik, a hazának örökké élni kell és élni fog !« (Gyürky i. m. II. 67.) A főispán jóslata csakugyan beteljesedett, de mire az önkény hatalma Hontig elért, a vármegyei tisztikar, a főispánnal együtt, beadta a lemondását, nehogy az önkényhatalomnak engedelmeskedjenek.

A főispán lemondásával, Forgách főkanczellárnak első sorban királyi biztosról kellett gondoskodnia. Miután Gyürky Medárd semmiféle hivatalt sem akart elvállalni, Salkovszky Lajosra esett a választás. Salkovszkynak nehéz feladat jutott osztályrészül, mivel a vármegyei tisztikar legnagyobbrészt lemondott és az új tisztikart úgy kellett neki összefogdosni. Alispánná és főjegyzővé olyanokat sikerült neki megnyerni, a kik csak az ügyvédséghez értettek. (Szilassy, Matuska és Kabzan Sándor), de a legtöbb tisztviselő alig ismerte a közigazgatást. (Gyürky i. m., II. 70.) Súlyosbította ezt, hogy a királyi biztosnak nem volt tekintélye ; a közvélemény éreztette vele a megvetését, mint mindazokkal, a kik az önkény szolgálatába szegődtek. Ennek a következménye volt az a gúnyirat, mely akkoriban kézről-kézre járt és a mely az egész tisztikart gúny tárgyává tette. Salkovszkyt nagyon bántatta e gúnyirat, de a szerzőit akkoriban nem tudták kinyomozni ; elborúlt kedélylyel végezte tehát még egyideig a hivatalos teendőket, azután 1862. február 3-án önkezével véget vetett életének.

Salkovszky váratlan halálával a vármegyei tisztviselők hivatalfőnök nélkül maradtak, míglen Andreánszky Sándor került a vármegye élére főispánként és utóbb, midőn gróf Zichy Herman foglalta el Forgách helyét, Hont vármegye élére Koreska József került és maradt 1865-ig, az alkotmány visszaállításáig.

Az 1861-től 1865-ig terjedő éveket főleg az erőszakos adóbehajtások tették emlékezetessé. A vármegye közönsége még az 1861. május 13-án tartott közgyűlésen eltiltotta a tisztikart az országgyűlésen meg nem szavazott adók behajtásától. Időközben azonban az alkotmányos tisztikar leköszönt és az annak helyébe

lépő kinevezett hivatalnokok megkezdték az adóbehajtást. De a nemzeti ellenállással szemben a hivatalnokok tehetetlenek voltak és így 1862-ben megkezdődött az adónak a katonasággal való behajtása. Az adófizetők mégis inkább eltartották 10—20 katonát, semhogy a reájuk kivetett adót befizessék. A kíméletlen adóbehajtás különben sok keserűségnek volt okozója és a kormánynak sem volt belőle haszna, mert az erőszakosan beszedett adó, eltekintve attól, hogy roppant költségbe került, jórészt elsikkadt a beszedők kezén. A provizorium alatt alkalmazást nyert hivatalnoki kar nem is volt alkalmas az adókezelésre. (Gyürky i. m. II. 73.)

A provizóriumnak egyébként is meg voltak számlálva a napjai: Schmerling szerencsétlen külpolitikája, a mindegyre növekvő pénzügyi bajok csak siettették bukását. Deák Ferencz husvéti czikke megtörte a jeget. Az uralkodó személyesen eljött Budára és a mezőgazdasági kiállítás megtekintése alkalmával az őt üdvözlő herczegprímás beszédére válaszolván, kijelentette, hogy Magyarország kielégítést nyer. Schmerling bukása magával rántotta gróf Zichy Herman kanczellárt is, kinek helyét Mailáth György foglalta el és ezzel ismét felderült az alkotmányos korszak hajnala.

Az új kanczellár ajánlatára, az 1865. év szeptember végén báró Majthényi László volt főispán az uralkodótól megbizást nyert az 1861. évi alkotmányos tisztikar visszaállítására. Az 1865. október hó 5-én tartott közgyűlésen Majthényi főispán újra alakította a tisztikart; első alispán lett Rajner Pál, másodalispán Zmeskall Zsigmond és főjegyző Majláth István. A tisztikar megalakítása ellen ugyan többen felszólaltak, sőt Hederváry Antal e miatt heves hirlapi támadást is intézett a főispán ellen, minthogy azonban a tisztikar megfelelt a közbizalomnak, csakhamar elsimultak az ellentétek.

A kiegyezés. Az 1865. deczember 20-ára egybehívott országgyűlés felvette a kiegyezési tárgyalásoknak 1861-ben megszakított fonalát, melyek 1867 tavaszán eredményes befejezést nyertek. Még a kiegyezési tárgyalások alatt súlyos gazdasági válság nehezedett a vármegyére; az 1866. év május 23-án és 24-én bekövetkezett fagy nagy károkat okozott a gazdáknak. A vármegye külön bizottságot alakított az inségesek felsegélyezésére, a közgyűlés pedig becslő bizottságokat küldött ki a károk megállapítására; ennek alapján a károsultak adóját részben leírták és a károsultakat a szükséghez mérten segélyben is részesítették.

Az 1867. február 17-én kinevezett második felelős miniszterium báró Majthényi Lászlót főispáni méltóságában megerősítvén, a vármegye április 23-án iktatta be őt. A főispáni beiktatással kezdetét vette az alkotmányos korszak a vármegyében is. Az 1867. évi kiegyezés visszaállította régi jogaiba a vármegyei önkormányzatot, melynek az utolsó negyven év alatt végbement fejlődését a következő fejezetben fogjuk ismertetni.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok, valamint az országgyűlési képviselők névsorát; az előbbiekét 1711-től kezdve folytatólag, az utóbbiakét 1848-tól napjainkig.

Főispánok. *Főispánok:* Csábrági és szitnyai gróf Koháry István, II.-szor 1711—1731. Koháry András 1732—57. Koháry Miklós 1758—1769. Koháry Ignácz 1769—1777. Koháry János 1777—1781., örökös főispán. Gróf Erdődy József főispáni helytartó 1778—1782. Fületinczi Kelcz József helytartó 1782—83. Báró Ráday Gedeon helytartó 1783—1785. Báró Prónay László kerületi biztos 1785—1790. Gróf Szápáry Pál helytartó 1790—1796. Herczeg Koháry Ferencz örökös főispán 1796—1826. közben Vásárosnaményi br. Eötvös Ignácz 1822—1827., főispáni helytartó, előbb egyszersmind királyi biztos. Németújvári gróf Batthyány Vincze 1827., a beiktatása előtt elhálálozott. Székhelyi Majláth György királyi személynök, majd országbíró 1828—1843. Lukanényei Luka Sándor 1843-tól főispáni helytartó, 1845-től 1848-ig adminisztrátor. Garamszeghi Géczy Péter 1848. május-szeptember Luka Sándor cs. és kir. biztos, 1848. február-április. Boronkay Lajos 1848. szeptembertől 1849. januárig és 1849. április 21-től szeptemberig. Bakay Nándor cs. és kir. biztos, 1849. szeptember-deczember. Andreánszky Sándor besztercze-bányai cs. kir. kerületi főispán 1849. Baloghy László 1849—1851., cs. kir. megyefőnök. Báró Majthényi László megyefőnök, 1851—1853. Bossányi Simon megyefőnök, 1853—1857. Báró Baumgarten Nándor megyefőnök, 1857—1860. Báró Majthényi László 1860—1861. Salkovszky Lajos cs. kir. biztos 1861—1862. Andreánszky Sándor 1862—1864. Koreska József cs. kir. biztos 1864—1865.

Báró Majthényi László 1865. október 5. megerősíttetett 1867—1890. Roseneggi báró Roszner Ervin 1890—94. Rudnay és Divékujfalusi Rudnay Béla 1894. szeptember—1895. november. Szentgyörgyi Horváth Béla 1895. deczembertől 1901. februárig. Lits Gyula 1901. márczius—1905. deczember 4. Szabó Mihály megyefőnök 1905. deczember 4.—1906. április 21. Lits Gyula másodszor 1906. április 21.

Alispánok.

Alispánok : Kelkó István I. 1712. Bellosovich Boldizsár II. 1715. Dvornikovits Miklós 1716. Goszthonyi Farkas I. 1730. Török Imre II. 1730. Kubinyi Zsigmond Imre II. 1730. Baross György I. 1745. Ettre Gábor II. 1745. Baross György I. 1750. Ettre Gábor 1750. Foglár Imre I. 1753. Balogh János 1735. Blaskovits József I. 1759. Balogh János II. 1759., egyúttal Gömör vármegye alispánja I. alispáni czímmel. Kubinyi Dániel II. 1760-ban kineveztetett. Mailáth József I. 1765. Terstyánszky Ignácz II. 1765. Pongrácz László I. 1768. Terstyánszky Ignácz II. 1771. Etthre Zsigmond 1771. Id. Baross György I. 1780. Simonyi János II. 1780. Rakovszky József II. 1781. Majthényi László I. 1784. Géczy György II. 1784. Róth Ferencz II. kineveztetett 1784-ben. Majthényi László I. 1786. kineveztetett. Palásthy István I. 1793. Róth Ferencz kishonti II. alispán 1793. Foglár János nagyhonti II. alispán 1793. Foglár János I. 1799. Róth Ferencz kishonti II. alispán 1799. Halácsy László nagyhonti II. alispán 1799. Halácsy László I. 1804. Kisfaludi Lipthai Sándor I. 1809. Lipthay Sándor I. 1804. Nyáry Ignácz II. 1809. Lipthay Sándor I. 1811. Plachy Ferencz II. 1811. Plachy Ferencz I. 1824. Fekete István II. 1824. Majthényi Antal I. 1830. Birócz Imre II. 1830. Terstyánszky Sándor I. 1835. Nyáry Antal II. 1835. Luka Sándor I. 1839. Baloghy Imre II. 1839. Baloghy Imre I. 1842. Sembery Imre II. 1842. Báró Majthényi László I. 1845—1848. júl. 29. Vajda István II. 1845—1848. Luka Antal I. 1848. július 20., helyettes. Vajda István I. 1849. Bolgár Gábor II. 1849. február—április. Laszkáry Miklós I. 1849. április 21.—szeptember. Ulmann (Szitányi) Bernát II. 1849. április—szeptember. Bolgár Gábor II. 1849. szeptember 14.—deczember. Rajner Pál I. 1860—1861. Bócz Kálmán II. 1860—1861. Szilassy Gábor I. és Matuska Adolf II. 1861—1865., kinevezettek. Rajner Pál I. és Horváth Miklós II. 1867—1869. Horváth Miklós I. és báró Nyáry Adolf II. 1869—1872. Mailáth István 1872—1875. Podhorszky György 1875—1878. Podhorszky György 1878—1881. Pongrácz Lajos 1881—1889. Lestyánszky Sándor 1889—1894. Bolgár Endre 1895—96. Czobor László 1896—1906. Marek Károly 1906.

Országgyűlési képviselők.

Országgyűlési képviselők. Az ipolysági választókerületben : Ivánka Zsigmond 1848, Boronkay Lajos 1861, Rajner Pál 1865—1868, Paczolay János 1869—1881, Paczolay János, utóbb báró Nyáry Béla 1881—1884, báró Nyáry Béla 1884—1887, Horváth Béla 1887—1892, Horváth Béla, utóbb Luka Pál 1892—1896 gróf Zichy Jenő 1896—1901, Ivánka Oszkár 1901—. A szalkai választókerületben : Okolicsányi Antal 1848 és 1861, Paczolay János 1865—1868, Mailáth István 1869—1872 Zmeskall Zsigmond 1872—1878 Luka Lajos 1878—1881, Podhorszky György 1881—1884, Jakabffy István 1884—1892, Ivánka Oszkár 1892—1896, Konkoly Thege Sándor 1896 - 1901, Jakabffy István, utóbb Konkoly Thege Sándor 1901—1906, Kovács Ernő 1905—. Németii, most korponai választókerület: Sembery Imre 1848, Blaskovich Pál 1861, Ivánka Zsigmond 1865—1878 Dacsó Pál 1878—1887, báró Nyáry Béla 1887—1896, Ivánka Oszkár 1896—1901, Holczer János 1901—1906, Czobor László 1906—. (Pongrácz Elemér adatai.)

Források : Bél Mátyás IV. 552—553. — Ifj. Palugyay Imre : Hont vármegye leírása. Gyürky Antal : Ötvennégy év Hont vármegye történetéből. I.—II Közgyülési Jegyzőkönyvek. — Pongrácz Lajos : Kivonatok Hont vármegye jegyzőkönyveiből.

HONT VÁRMEGYE ÖNKORMÁNYZATA ÉS KÖZIGAZGATÁSA.

1867—1906.

Legújabb kor.

A kiegyezéstől napjainkig terjedő négy évtized még nem alkalmas arra, hogy a történetíró behatóan foglalkozzék vele. Ez a korszak, melyben a régi vármegyei önkormányzat a változott viszonyokhoz mérten, szinte észrevétlenül átalakult, még nem forrott ki annyira, hogy tanulságos képet nyujthatna a lefolyt eseményekről.

Azok a férfiak, a kik éveken, sőt évtizedeken át a vármegye sorsát intézték, még jórészt életben vannak, és így valódi egyéniségüket nem láthatjuk még magunk előtt, azok emléke pedig, a kik a közelmultban az élők sorából elköltöztek, még sokkal élénkebben áll előttünk, semhogy tetteiket elfogulatlanul megbirálhassuk. Nem is lehet czélunk, hogy az utolsó négy évtized eseményeit feltárjuk olvasóink előtt, hanem csupán azokat az átalakulásokat fogjuk vázolni, melyek a kiegyezéssel visszaállított vármegyei önkormányzat és közigazgatás terén végbementek.

Mégis ki kellett terjeszkednünk mindama társadalmi, közigazgatási és közművelődési intézményekre és alkotásokra, melyek a vármegye közönségének kezdeményezésére létesültek és a melyeket ez tart fenn. Ha vázlatunkban itt-ott a politikai eseményeket is érintettük, ezt csak oly mértékben és azért tettük, a mennyiben azok Magyarország újabbkori történetével összefüggnek.

A mint a provizórium után, 1865-ben, kinevezett báró Majthényi Lászlót a második felelős magyar miniszterium főispáni méltóságában megerősítette, az 1865-ben hivatalba lépett tisztikar, élén Rajner Pál első alispánnal, befejezettnek látta megbizatását, a minek Zmeskall Zsigmond már a beiktató közgyűlés alkalmával is kifejezést adott, midőn kijelentette, hogy mind ő, mind pedig tiszttársai két évvel ezelőtt csak azon föltétellel vállalták el tisztüket, hogy nyomban megválnak hivataluktól, a mint a viszonyok lehetővé teszik a tisztújítást. Ily körülmények között a főispán a tisztújítást 1867. május 9-ére tűzte ki, mely alkalommal Zmeskall Zsigmondot megválasztották első, Horváth Miklóst pedig második alispánnak. Az előbbi már régi munkás tagja a vármegyei tisztikarnak; 1842-ben lett szolgabíró, majd 1865-ben báró Majthényi a második alispán teendőivel bízta meg. Kitünő gazdának ismerték; puritán jellemével, szívjóságával és áldozatkészségével pedig sok barátot szerzett. Horváth Miklós tiszteletbeli aljegyzőként kezdte pályáját; az 1860-ban megválasztott alkotmányos tisztikarban az ipolyi járás főszolgabírájaként foglalt helyet, de a rövid ideig tartó alkotmányos korszak után ismét a gazdaságának szentelte idejét. Ettől hívták el a második alispáni tisztségre.

A tisztikarban már ekkor is némi változás állott be az 1848-ban rendszeresitett számhoz képest. Nevezetesen a főjegyzői állások közül az egyiket beszüntették, az aljegyzők számát négyre, az alszolgabírákét tizre emelték, sőt az útbiztosok számát is szaporították.

Alig foglalta el helyét az akotmányos tisztikar, az egész vármegye készült a június 8-ára kitűzött koronázás megünneplésére. A vármegye öttagú bandériummal képviseltette magát a felvonuláson. E bandérium tagjai voltak Blaskovics Pál vezérlete alatt: Mailáth István, Mailáth Imre, Nagy Antal, Szilassy Czézár és Kovács Ervin. A vármegye zászlaját Blaskovich Pál vitte, ki azt az augusztus 12-én tartott közgyűlésen adta át a vármegyének, mely alkalommal a közgyűlés Deák Ferencz arczképének a vármegyei közgyűlési terem részére leendő lefestését határozta el. (Gyürky Antal, i. m. II. 76—80.)

A történelmi emlékek felkutatása és gyűjtése iránt Hont vármegye közönsége mindenkor nagy előszeretetet tanusított. Fejérváry Miklós még az 1848. előtti években egy történelmi társaság létesítésén fáradozott, az akkori ifjúság tagjai között pedig Pongrácz Lajos, a vármegye későbbi nagyérdemű alispánja a vármegye történetének megírását tűzte ki feladatául. E lelkes munkálkodást megakasztották a bekövetkezett események, de a szabadságharcz leveretése után, az önkényuralom éveiben annál nagyobb mértékben tették kutatás tárgyává nemzetünk multját s annál nagyobb előszeretettel viseltettek történelmi emlékeink iránt. A vármegye fiai közül ezidőtájt többen foglalkoztak a történelmi emlékek kutatásával, így Hőke Lajos, Pongrácz Lajos, Gyürky Antal, de különösen báró Nyáry Jenő és Albert, a kik már a hatvanas években szakavatott kézzel végezték az ásatásokat, melyekkel főleg a történelem előtti korszak emlékeit hozták napfényre.

A Történelmi Társulat Hontban.

E kiváló tudósok irányították az 1867-ben megalakúlt Történelmi Társulat figyelmét is Hont vármegyére, mely társulat első vidéki kirándulását s vándorgyűlését 1868-ban Ipolyságon tartotta meg. Szeptember 20-án indultak el a Történelmi Társulat kiküldöttjei Hont vármegyébe. Közöttük voltak Horváth Mihály, Ipolyi Arnold, a vármegye nagynevű szülötte, Fraknói Vilmos, a két báró Nyáry (Jenő és Albert), Toldy István, Thaly Kálmán, Véghelyi Dezső, Haan Lajos, Bottka Tivadar, Nagy Imre és Nagy Iván, kik Szobról kocsikon érkeztek Ipoly-

ságra, hol a vármegye alispánja fogadta őket. Másnap a társulat a feldíszített vármegyeház nagytermében a vármegyei tisztikar és nagyszámú közönség jelenlétében megtartotta első vándorgyűlését, melyben Nagy Iván, báró Nyáry Jenő és Gyürky Antal felolvasásai nagy érdeklődést keltettek. (Ered. tudósítás. Megj. a »Hon«-ban.)

A társulat tagjai ez alkalommal a vidékre is kirándultak, nevezetesen Selmeczre, Korponára, Bagonyára és Zsélyre az ottani levéltárak tanulmányozása végett.

Épp oly szívélyes fogadtatásban részesültek 1876. szeptember havában a VIII. nemzetközi régészeti és embertani kongresszus tagjai, a kik Vámosmikolán a Huszár-család vendégszeretetét élvezték. A túlnyomólag külföldiekből álló vendégek Magyaradra mentek az őstörténeti ásatások megtekintésére, a hol Somogyi Károly uri házában részesültek méltó fogadtatásban. Somogyi Károly lelkes pártfogásába vette a tudós küldöttséget, a miért azután a »Congrès international d'anthrop. et d'archeol. préhistoriques« elismerő okirattal tüntette ki. Magyaradról a szántói savanyúvíz-forrást keresték fel a kongresszus tagjai.

Az 1869. év lényeges változást hozott a vármegyei közigazgatás terén is. Zmeskall Zsigmond a magányviszonyaiban támadt váratlan körülmények kényszere alatt (a mint ezt 1869. január hó 11-én a főispánhoz intézett levelében indolkoja) lemondván az első alispánságról, helyét Horváth Miklós II. alispán foglalta el, kinek helyébe báró Nyáry Adolf főszolgabíró lépett.

Új rend a közigazgatásban.

A birói hatalom gyakorlásáról szóló 1869 : IV. törvényczikk, mely az igazságszolgáltatást a közigazgatástól elkülönítette, megszüntette a vármegye hatalmát a jogszolgáltatás terén. A következő évben (1870.) a köztörvényhatóságok rendezéséről alkotott törvény (1870 : XLII.) lényeges változást idézett elő a közigazgatásban. A törvény végrehajtása azonban nem kis munkát okozott a törvényhatóságoknak. Meg kellett állapítani az új járási beosztást, azonfelül az árvaszék felállítása, a pénztári kezelés módosítása, a virilis (legtöbb adót fizető) bizottsági tagok névsorának egybeállítása, a szervezetben történt egyéb változások hosszabb munkát vettek igénybe. A vármegye e tárgyban kiküldött bizottsága azonban lelkiismeretesen megfelelt hivatásának.

A kir. bíróságok szervezése.

Az igazságszolgáltatás szétválasztása következtében a vármegye területén két törvényszék létesült, u. m. Ipolyságon és Selmeczbányán, de ez utóbbit később megszüntették. A két törvényszék alatt négy járásbíróságot rendszeresítettek és pedig Ipolyságon, Vámosmikolán, Korponán és Selmeczbányán. Az ipolysági törvényszék elnöke Horváth Miklós, a vármegye érdemes alispánja lett. A törvényszéki és járásbírák is túlnyomólag a vármegye szülötteinek sorából kerültek ki, a mi csak fokozta az új intézmény iránti bizalmat. (Gyürky Antal i. m. II. 105.)

A bíróságok szervezésével egyidejüleg a vármegyék rendezéséről alkotott törvény végrehajtása is serényen közeledett a befejezéshez. Az 1848-iki alapon szervezett bizottság, melyet 1861-ben újra alakítottak, s mely 1867-től kezdve szakadatlanul folytatta működését, 1871. nov. 27-én tartotta utolsó közgyűlését. Majthényi főispán ez alkalommal magasan szárnyaló beszéddel búcsúzott el a bizottságtól.

Az 1872. évi tisztújítás már az új alapon történt. A tisztikar élére Mailáth István került, ki 1867-ben Hont vármegye főjegyzőjévé választatván, fényes tehetségével és nagy munkabirásával megszerezte a vármegye becsülését. Alig két évi hivataloskodás után azonban az ipolyszalkai kerület országgyűlési képviselőjévé választatván, rövid időre el kellett hagynia szülővármegyéjét, hova csak 1872-ben tért vissza, midőn a vármegye az alispáni székbe ültette. Az új alispánra súlyos feladatok vártak. Az igazságszolgáltatás szétválasztása következtében a vármegyei tisztviselők közül számos kipróbált, tehetséges munkaerő lépett át a birói pályára ; voltak azonfelül többen a vármegyei tisztviselők közül, a kik az újonnan felállított honvédtisztikarba léptek be, így a régi vármegyei tisztikart jórészt tapasztalatlan, gyakorlattal nem biró elemekkel kellett kiegészíteni.

Községek rendezése.

De Mailáth fényes szervezőképessége csakhamar diadalmaskodott e nehézségeken. A tisztújítás után elsősorban a községek rendezéséhez fogott. Az 1871 : XVIII. törvényczikk értelmében a községek önkormányzati jogának gyakorlása oly elemek kezébe került, melyek arra hivatottsággal nem birtak, még nagyobb baj volt, hogy a községi jegyzői kar is alkalmatlan volt e nagyjelentőségű reform kereszt-

tülvitelére. Mailáth szívós kitartással hozzáfogott a községek elhanyagolt háztartásának rendezéséhez, az eddig létezett ipolysági és nagymarosi jegyzők mellé még 40 új körjegyzőséget szervezett, majd a közlekedési ügy fejlesztését tűzte ki feladatául. E téren is jelentékeny sikereket ért el, nemcsak azáltal, hogy egy 375 km. hosszú viczinális útvonal alapját rakta le, hanem hogy a vármegyén keresztül vonuló állami útaknak fedőanyaggal való ellátását is jutányosabbá tette, a mivel az általa létesített vármegyei úthálózat kiépítését s fentartását jelentékenyen megkönnyítette. Ugyancsak az ő kezdeményezésének köszönheti létét a vármegyei kórház is, melyet azonban a vármegyének csak évek mulva sikerült felállítania. Különös tevékenységet fejtett ki az 1873. évi kolerajárvány alkalmával, mely alkalommal személyesen bejárta a ragály által megfertőzött községeket s hathatósan közreműködött a járvány tovaterjedésének megakadályozásában. Kiváló tevékenységet fejtett ki továbbá a népnevelés terén, különösen az óvodák létesítése által. Így az 1888-ban épült ipolysági kisdedóvoda alapját is ő vetette meg. (Főispánok Albuma, I. kiad.71—72.) Midőn az 1875. év elején Bars vármegye főispánjává nevezték ki, az egész vármegye érezte azt a veszteséget, mely távoztával a vármegyei közigazgatást érte. Közel 15 évig tartó főispánsága után többé nem játszott vezérszerepet a vármegyében, de emlékét megőrzik alkotásai, melyek fennen hirdetik tevékenységét.

A honvédség szervezése.

1870-ben felállíttatván a honvédség, a honti zászlóalj első parancsnoka báró Nyáry Adolf lett őrnagyi ranggal. A vármegyei tisztviselők közül is többen foglaltak helyet a honvédtisztikarban, Ipolyság község pedig előkészületeket tett egy honvédlaktanya építésére, sajnos azonban e terv nem valósult meg, sőt a honvédséget is áthelyezték Ipolyságról. 1870 nyarán a honvédség újonnan kinevezett főparancsnoka, József főherczeg meglátogatta Ipolyságot, melynek polgársága fáklyásmenettel üdvözölte magas vendégét, kinek a megyeház erkélyéről mondott beszéde nagy lelkesedést keltett vármegyeszerte. 1873. július havában szentelték fel a honti honvédzászlóalj zászlaját Ipolyságon. A zászlóanyai tisztet Horváth Miklósné teljesítette. (Gyürky i. m. II. 123.)

Mailáth István távoztával a vármegye közönségének tekintélyes része Pongrácz Lajos főjegyzőt óhajtotta az alispáni székbe ültetni, de az 1875. február 11-én tartott közgyűlés Podhorszky Györgyöt választotta meg alispánná. Az ő alispánsága alatt létesült 1875-ben a mértékhitelesítő hivatal. Az 1875. november 18-án tartott közgyűlésen került szóba a vármegyei kórház ügye. A közgyűlés határozata értelmében a régi kórházépületet eladták, s a befolyt összegből épült meg a városon kívül, a homokon a modern egészségügynek megfelelő új kórház. (Gyürky i. m. II. 128.)

A közigazgatási bizottságok létesítése.

Az 1876. évi törvényczikkek közül főleg a közigazgatási bizottságok felállítása és a közadók kezelése iránti intézkedések hoztak jelentékeny változást a vármegyei közigazgatásba. A közigazgatási bizottság még az 1876. év folyamán megalakult ; ügyviteli szabályait 1877. január hó 4-én tartott bizottsági ülésében állapította meg. Ezek szerint üléseit minden hó első csütörtökén tartotta.

A közadók kezeléséről alkotott 1876 : XV. t.-cz. értelmében állították fel a következő évben Ipolyságon az adófelügyelőséget, mely a vármegyei székhely fejlődésére jelentékeny befolyással volt. A közegészségügyről szóló 1876 : XIV. törvényczikk végrehajtása azonban már a nyolczvanas évek elejére esik.

Bakabánya és Korpona városok bekebelezése.

Az 1876. : XX. törvényczikk Bakabánya és Korpona önálló törvényhatósági joggal biró városok önállóságát megszüntetvén, azokat abba a vármegyébe kebeleztette be, melynek területén feküdtek. Bars vármegye részéről történtek ugyan kisérletek Bakabányának átcsatolására, de ezek sikerre nem vezettek, sőt Hont vármegye területe az 1877. : III. törvényczikk intézkedése folytán Korpona szabad kir. város területével gyarapodott, utóbb Királyfalu községet is a vármegye területéhez csatolták.

A gyámsági és gondnoksági ügy rendezéséről szóló 1877 : XX. törvényczikk életbeléptetésével a vármegyei árvaszék is új szervezetet nyert. Az új árvaszéki szabályrendeletet a vármegye közönsége 1879. május 15-én tartott közgyülésében alkotta, mely szabályrendelet 1898-ig maradt érvényben, a vármegyébe kebelezett két szabad királyi város (Selmecz- és Bélabánya) árvaszéke azonban továbbra is megtartotta eddigi szervezetét.

Az 1877. év végével lejárván az 1872-ben hat évre megválasztott tisztikar megbizatása, a vármegyében már erősen készültek a közelgő tisztújításra. A tiszti-

karban is lényeges változást idézett elő a vármegyei szabályrendeletnek az az intézkedése, melylyel az eddigi tizenkét szolgabirói járást hatra szállította le. A járások felosztásában szintén történt változás. Az újonnan szervezett járások közül csupán az ipolyságinak és a bozókinak volt helyben a székhelye, a többieké, nevezetesen a szalkai járásé Szobon, a nemetié Terényben, a balogié Luka-Nényén, a bátié Zsemberben. (Gyürky i. m. II. 129.)

Az 1878. január 3-án megtartott tisztújítás alkalmával Podhorszky Györgyöt alispánná, Pongrácz Lajost főjegyzővé és Berzsenyi Dénest árvaszéki elnökké választották. Az újonan választott tisztikarban ott találjuk Luka Pált, Lestyánszky Sándort, a ki később főjegyző, majd alispán, utóbb földmivelésügyi miniszteri tanácsos és államtitkár lett, továbbá Bolgár Endrét, Czibulya Lászlót, a vármegye későbbi érdemes alispánjait és Marek Károlyt, a mostani alispánt. A vármegye főispánja ez alkalommal Ivánka Oszkárt és ifj. Mailáth Györgyöt tiszteletbeli főjegyzőkké nevezte ki.

Az orosz-török háború, valamint Bosznia megszállása nem idézett elő a vármegyében nagyobb mozgalmat, az előbbi kérdést a vármegye közönsége nem tartotta alkalmasnak a megvitatásra, mindazonáltal 1878. május 16-án tartott közgyűléséből Zólyom vármegyének e tárgyban hozzá juttatott körlevelére feliratot intézett az országgyűléshez a san-stefanoi béke megváltoztatása érdekében. A berlini kongresszus csakugyan módosította is a török birodalomra nézve oly szégyenletes békét, melynek következménye Boszniának megszállása lett. Bosznia megszállása — melyben a vármegyei tisztikarból Luka Pál és a vármegyei urak közül Ivánka István, Konkoly-Thege Sándor, Bedros József, Bolgár János, dr. Salkovszky Ferencz, Szulyovszky Aurél, Czobor Gyula, Tindly József és Totovich Kálmán vettek részt — egy időre esett a képviselőválasztásokkal. Ez alkalommal lépett ki a szabadelvü pártból Paczolay János, a ki a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott. Paczolay 1865-től a szalkai, 1869-től az ipolysági kerületet képviselte és győztesen került ki a választásból. A szalkai és a németi kerületekben, melyeket eddig Zmeskall Zsigmond és Ivánka Zsigmond képviseltek, ez alkalommal Luka Lajost és Dacsó Pált választották meg; mindketten a szabadelvü párthoz tartoztak.

Őszre azonban már elsimultak a Bosznia megszállásával okozott hullámok. A november 14-én tartott közgyűlésben 38 szótöbbséggel napirendre tért a vármegye közönsége a társtörvényhatóságok által e tárgyban hozzá intézett átiratai felett.

1879-ben mély megdöbbenéssel értesült a vármegye Rajner Pál váratlan haláláról. Rajner Pál 1861-ben, a rövid ideig tartó alkotmányos korszak alatt mint első alispán kezdte meg hivatalos pályáját a vármegyében, hol Boronkay Lajos mellett ez időtájt a legnagyobb népszerűségnek örvendett. Az 1865-iki képviselőválasztások alkalmával mind a három kerület őt óhajtotta jelöltül, de Rajner az ipolysági kerület bizalmát fogadta el; 1867-ben az Andrássy-miniszterium megalakulása után a szomszéd Bars vármegye főispánja lett, honnan azonban 1869-ben a belügyi tárczára hivták meg. Rövid ideig tartó belügyminisztersége után (1871. február 10.) elborúlt kedélylyel visszavonult Lontóra, hol 1879 nyarán önkezével oltotta ki életét. A mily részvéttel kisérte utolsó útjára az egész vármegye, éppen oly kegyeletes módon örökitették meg az emlékét.

A vármegye közönsége életnagyságú arcképét megfesttette a díszterem számára, melyet az 1880. november 11-én tartott közgyűlésen lepleztek le. Ez alkalommal Plachy Bertalan kir. tanácsos, tanfelügyelő mondta az ünnepi beszédet.

Az 1881. évi képviselőválasztások nem okoztak nagyobb mozgalmat a vármegyében. Ipolyságon Paczolay Jánost, a mérsékelt ellenzék kiváló tagját egyhangúlag megválasztották. Németiben Dacsó Pál az eddigi képviselő nyert mandátumot; csupán a szalkai kerületben volt nagyobb élénkség, hol Podhorszky Györgyöt, a vármegye alispánját választották meg. Az 1881. évi képviselőválasztás.

Ez a választás lényeges változást idézett elő a vármegyei tisztikarban. A vármegye bizalma Pongrácz Lajost, a vármegye érdemdús főjegyzőjét ültette az alispáni székbe, kinek nagy érdemei voltak a vármegye közművelődési intézményeinek létesítése körűl. Pongrácz helyét Lestyánszky Sándor első aljegyző foglalta el, annak helyébe pedig ismét Bolgár Endre lépett. (Gyürky II. 137.)

Mielőtt a vármegyei közigazgatás további fejlődését vázoljuk, rövid visszapillantást kell vetnünk a hetvenes évek közgazdasági és közművelődési viszonyaira is.

Népoktatás. A kiegyezést követő években báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter lánglelkű buzgalma némileg rendezte a népoktatás ügyét. E téren rendkivül sok volt a teendő, mert évszázadok mulasztásait kellett pótolnia. A munkában a vármegye is derekasan kivette a részét. A népiskolai törvény, a népnevelési ügyek vezetésére, a tanfelügyelői intézményt léptette életbe. Hont vármegye eleintén a szomszéd Barssal egyesített tanfelügyelőséget alkotott, de a szervezés munkájában már észrevehető volt, hogy e feladatok teljesítésére egy ember ereje kevés, mert azt messze túlhaladja a két törvényhatóság területére terjedő munkakör; ezért csakhamar az ipolysági iskolaszék elnökét, Gyürky Antalt, mint helyettes tanfelügyelőt bízták meg a vármegye területén a népnevelés ügyeinek vezetésével. Később Hont vármegyében külön tanfelügyelőség rendszeresíttetett. A tanfelügyelőség szervezésével számos újabb intézkedés történt a népnevelés terén. Ipolyságon, Szobon, Gyekésen, Drégelypalánkon, Tölgyesen, Hidvégen új iskolák épültek, több iskolát megbővítettek, s a szükséges taneszközökkel láttak el. Uj tanerők nyertek alkalmazást, mely utóbbi körülmény sokat lendített a népnevelés ügyén, főleg azért is, mert a régiek közül 1871 után nagyon sokan cserélték fel eddigi állásukat a községi és körjegyzői tisztséggel. A népnevelés előmozdításával a gyümölcstenyésztés is nagyobb lendületet nyert. Több községben ez időtájt honosították meg a gyümölcsfákat. Az állattenyésztés fejlesztése érdekében a vármegyei állattenyésztő választmány, különösen egyik vezérférfia, gróf Chorinsky Igó fejtett ki nagy arányú és eredményes tevékenységet. A közlekedésügy terén különös jelentőséggel bir a vármegyei úthálózat kiépítése, mely, mint már láttuk, Mailáth István akkori alispán kezdeményezésére létesült, Schőnn Alajos főmérnök szakavatott közreműködése mellett. A községi útak rendszeres kezelésére vonatkozólag a vármegye 1873. november 17-én tartott közgyűlésében javaslatot tárgyaltak, melyet némi módosítással az 1874 november 12-én tartott közgyűlés elfogadott. A községi útépítészeti szabályrendelettel Hont vármegye megelőzte az összes törvényhatóságokat. E szabályrendelet alkalmazása tette lehetővé, hogy 1883-ban a vármegyei községi úthálózat 412 km.-re emelkedett.

Vasútügy. A vasútügy terén azonban még 1888-ig nagyobb eredmény nem volt elérhető. A vármegye déli részét Szobnál és Nagymarosnál ez időtájt érintette ugyan az ötvenes években épült osztrák államvaspálya, de e vonal a vármegye székhelyétől távol esik, s így a fővárossal való közlekedés, különösen az 1876 után megindult fellendülés korában, nehézségekbe ütközött. Már a hatvanas években történtek kisérletek egy Salgótarjántól Balassagyarmaton és Ipolyságon át Szobig vonuló vaspálya kiépítésére, de mind e kisérletek, mind az 1874—75. évi tervek, melyek német vállalkozókkal a vármegyét a mai Párkánynána állomástól építendő szárnyvonallal akarták a fővárossal egybekapcsolni, meghiusultak. Végre az 1880. és 1881. években tartott tárgyalások eredményeképp az osztrák államvaspálya-társaság kötelezte magát az Ipolyságtól kiinduló s Párkánynánáig, esetleg Szobig terjedő szárnyvonal kiépítésére, mely alkalommal a vármegyén keresztül vonuló pályarész kisajátítási költségeinek fedezését a vármegye vállalta el. Ekként a pályaterület ingyen jutott a társaság birtokába. (Gyürky Antal i. m. II. 181.)

Rudolf trónörökös eljegyzése alkalmával, a vármegye közönsége hódolatteljes feliratot intézett a fenséges mátkapárhoz, midőn pedig a trónörökös fenséges nejével 1881. május 18-án keresztülutazott a vármegyén, Nagymarosnál, hol a vonat nehány perczre megállapodott, a vármegye küldöttsége fogadta a magas vendégeket.

A budapesti ünnepélyeken a vármegye báró Majthényi László főispán vezetése alatt álló küldöttséggel képviseltette magát, mely alkalommal a főispán tolmácsolta a trónörököspárnak a vármegye hódolatát.

Közigazgatási élet. Az 1883. év ismét jelentékeny változást idézett elő a vármegyei közigazgatás terén

Az 1883 : XIV. törvényczikk a vármegye közigazgatási, árva- és gyámhatósági kiadásainak fedezésére 1884. január 1-től kezdődőleg folyósítandó illetményt (dotáczió) 58.800 frtban állapítván meg, a változott viszonyokhoz képest a vármegye is új szervezeti szabályrendeletet nyert. A vármegyei tisztviselői állások

után a javadalmazást 45.450 forint, a szolgaszemélyzet bérét 3380 frtban állapították meg.

Ugyanekkor a járási beosztás is némi változást szenvedett. Az új beosztás a következő volt: 1. ipolysági járás harminczhét községgel; 2. szobi járás harminczegy községgel; 3 nagycsalomiai járás harminczn yolcz községgel; 4. korponai járás negyvenkét községgel; 5. báthi járás harminczhat községgel; továbbá Bakabánya és Korpona rendezett tanácsú városok. A tisztújításokat ebben az évben (1883. deczember 29-én) az új szervezési szabályrendelet alapján tartották meg, mely alkalommal alispán közfelkiáltás útján Pongrácz Lajos, főjegyző Lestyánszky Sándor, első aljegyző Bolgár Endre lett.

Pongrácz Lajos alispánsága alatt számos új szabályrendeletet alkotott a vármegye. Nevezetesen 1884-ben állapították meg a közegészségi és körszülésznői, 1887-ben pedig a himlőoltási köröket.

Az 1886: XXI. és XXII. törvényczikkek életbeléptetése után, 1888-ban, a vármegyei szervezeti és ügyviteli szabályrendeletet is lényegesen át kellett alakítani. Ugyancsak 1887-ben állapították meg szabályrendeletileg a törvényhatósági bizottság tanácskozási ügyrendjét, s ugyanebben az évben lépett életbe az állandó választmány ügyrendjéről alkotott szabályrendelet is. 1887-ben alkották meg a vármegyei tiszti, segéd- és kezelő-, valamint a szolgaszemélyzet nyugdíjszabályrendeletét. Az 1886: XXII. törvényczikk határozmányai alapján a vármegyei kis- és nagyközségek szervezési szabályrendelete is jelentékeny módosítást szenvedett, de e szabályrendelet csak 1890-ben készült el s 1893. január 1-én lépett életbe.

Ugyancsak 1890-ben alkották a vármegye rendezett tanácsú városainak, nagy- és kisközségeinek pénztári kezeléséről és számviteléről szóló szabályrendeletet, miután a községi és körjegyzői nyugdíjszabályzatot már előzőleg, az 1887. szeptember 22-én tartott közgyűlésen módosították.

Az 1886: XXI — XXII. törvényczikkek képezik napjainkig is a vármegyei, valamint a községi közigazgatás és önkormányzat alapját.

A vármegyei közigazgatás újjászervezésével egyidejűleg indult meg a magyarosodás is. Az 1881. évi népszámlálás adatai e tekintetben rendkívül kedvezőtlen képet nyujtanak a vármegyéről. A vármegye 115.787 lakója közül 1881-ben 54.242 volt tót, 49.165 magyar, 7924 német, 255 czigány, 326 egyéb, mig beszélni nem tudott 3875. Tehát a vármegye lakosainak 46.85%-a volt tót, és 42.47%-a magyarajkú. (Körösi József: Adalékok Hont várm. nemzetiségi monographiájához.) De hogy a vármegye tisztikarának és tantestületének vállvetett munkája mit képes elérni a magyarosodás terén, azt legjobban Hont vármegye mutatta meg. Ez eredményes munka bírálatát épp ama férfiú tollából bírjuk, a ki a vármegyét az eltótosodás veszélyére figyelmeztette. Az 1890. évi népszámlálás már sokkal kedvezőbb viszonyokat tüntet fel e tekintetben. Ennek eredménye szerint a vármegye száznyolczvanhét községét 123.000 ember lakta, ebből 58.200 volt magyar, 65.500 tót, vagyis az utolsó tíz év alatt a magyarság 3%-al gyarapodott, míg ellenben a tótság 2%, a németség 1%-al fogyott. A magyarosodás legerősebben mutatkozik az Ipoly völgyében, vagyis a Balassagyarmat és Szob között elterülő vidéken. Magyarosodás.

Elmagyarosodott községek Szelestény, Haraszti, Zahora (Erdőmeg), Újfalu, Leszenye, Nagycsalomia, Ipolyvecze, stb. A Korpona völgyében azonban Paláston túl, a Selmecz patak völgyében pedig Egegen túl megszűnik a magyar szó. A Búr-patak völgyében az utóbbi időben több tót falu magyarosodott meg, mint Százd és Bori is, mely utóbbinak állandó lakossága szintén magyarnak tekintendő. Az Alsó-Ipoly völgyében megmagyarosodott falvak közé tartoznak Ipolyszakállas, Leléd, Márianosztra és különösen Kóspallag. A Szikincze völgyében teljesen elmagyarosodott falvak Zalaba, Horhi, továbbá erősen magyarosodott Kis-Kereskény, a mi főleg Mailáth István buzgóságának tudható be.

A magyarosodás terén hathatós támaszt nyert a vármegye a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületben, melynek honti fiókja 1888-ban alakult meg. Alapszabályait az 1888. évi szeptember 27-én tartott közgyűlésében állapította meg a vármegye közönsége.

A magyarosodás terén elért eredményeken felbuzdulva, a vármegye közönsége odatörekedett, hogy a vármegye magyar jellege külsőleg is kifejezésre jusson. E végből 1890-ben és 1891. szeptember 29-én tartott bizottsági közgyűlésében összesen harminczkét nem magyar nevű község nevének megváltoztatása iránt

tett előterjesztést határozattá emelte, melyet a belügyi miniszter 1891. év deczember hó 1-én 87.892/IV. sz. leiratával jóváhagyott. A nyolczvanas évek elején a gazdasági élet is jelentékeny lendületet nyer a vármegyei »Gazdasági Egyesület« megalapítása által. A »Gazdasági Egyesület« 1882-ben alakult, első elnöke gróf Chorinsky Igó, alelnöke Braunmüller Sándor, titkára Bolgár János volt. 1883-tól kezdve megindította a »Honti Gazda« czímű szaklapot, mely az egyesület közlönyévé lett.

A vasúti hálózat kiépítésének kérdése mind nagyobb mértékben foglalkoztatta a vármegye közönségét. 1886. szeptember 23-án robogott be az első vonat a vármegye székhelyére, melyet ennek közönsége nagy ünnepélyességgel fogadott.

E vasútvonal továbbfejlesztése képezte a vármegye főfeladatát, ezért nem fogadták el a nyitravármegyei vasútügyi bizottság javaslatát egy Ipolyságtól Léván át Nyitráig, illetőleg az országhatárig vezetendő vasútvonal tárgyában, hanem még 1889-ben hozzáfogtak az ipolyság-balassagyarmati vasútvonal előmunkálataihoz, mely vonal 1891-ben elkészülvén, át is adatott a forgalomnak. E vasútvonal kiépítéséhez a vármegye 21.000 forinttal járult.

Pártküzdelmek.

1883-ban vették kezdetüket azok a heves pártküzdelmek, a melyek évtizedeken át háborgatták a vármegye belbékéjét. E *honti állapotok* elnevezéssel, a mely valóságos szállóigévé lett, a báró Majthényi László és Ivánka Zsigmond között évek során át tartó küzdelmet illették. Az ellenségeskedésnek az vetette el a magját, hogy 1882-ben Kossuth Lajost, a nyolczvanadik születése napján, az egész ország törvényhatóságai ünnepelték, csupán Hont vármegye késett az üdvözléssel. A vármegye e késését pótlandó, Ivánka Zsigmond — Hédervány Antallal egyetemben — mozgalmat indított, hogy Kossuth Lajost a vármegye legközelebbi közgyűléséről üdvözöljék. A közgyűlést megelőzőleg Ivánka Zsigmond tudomására hozta Majthényi László főispánnak a tervet, a ki — a tüntetést immár meg nem akadályozhatván — távol maradt a nevezetes közgyűlésről. Ebből az esetből csirázott a két férfiú ellenséges érzülete, a melyet Paczolay Jánosnak az 1883 évben bekövetkezett halálakor megüresedett ipolysági választókerületben támadt pártviszály még jobban kiélesített. Ivánka Zsigmond, a választókerület ellenzéki pártállására való tekintettel, a kerületet az ellenzék számára óhajtván megtartani, bejelentette Majthényi főispánnak, hogy maga lép fel itt képviselőjelöltként. A főispán ezt tudomásul vette és kijelentette, hogy nem befolyásolja a szabadelvű pártot a jelölést illetőleg ; ennek ellenére azonban a szabadelvü párt gyűlésén maga a főispán hozta javaslatba báró Nyáry Béla jelöltetését. Báró Majthényi László ezzel maga ellen támasztotta fel az egész honti ellenzéket, a mely sietett szervezkedni a szabadelvű párt ellen. Az ipolysági választás rendkívül heves volt és báró Nyáry Béla győzelmével végződött, a mi az ellenzék elkeseredését még fokozta. Alig zajlott le a választás, két hónappal utóbb az országgyülést feloszlatták és így a honti ellenzékre újabb küzdelem várt. A szervezett ellenzék vezérférfiai, Ivánka Zsigmondon kívül, két fia : László és Oszkár, továbbá Szabadhegyi Géza, Hedervány Antal, Ivánka István, id. Ságh Benő, Kádár Kálmán voltak, a kiknek meghivására gróf Apponyi Albert Horánszky Nándor és több képviselő Felsőszemerédre, az Ivánka birtokára jöttek és a vármegye valamennyi választókerületéből összesereglett ellenzéki választók óriási részvéte mellett megtartott népgyűlésen tömörítették a honti ellenzéket. Közvetlenül az általános választások előtt gróf Apponyi Albert és Szilágyi Dezső több más képviselővel együtt, Vámosmikolára mentek id. Jakabffy István jelölt érdekében és a választók nagy lelkesedése mellett bejárták a szalkai kerület egy részét, főképpen a Szikincze völgyét. A megejtett választások mindazonáltal nem hozták meg a remélt eredményt. Ivánka Zsigmond, az ipolysági kerületben 6 szavazattal kisebbségben maradt a szabadelvüpárti báró Nyáry Bélával szemben Korponán az eddigi képviselőt, Dacsó Pált, egyhangúlag választották meg újból Szalkán azonban az addigi szabadelvüpárti Podhorszky György ellen Jakabffy István ellenzéki jelölt győzött. A választásokat az akkori kormány nagy erőszakoskodása jellemezte ; a választási elnököket meg sem eskették, miért is Ivánka Zsigmond peticzióval támadta meg báró Nyáry Béla mandátumát. — Az ipolysági választás ügyében az országgyülés vizsgálatot is tartott, de jóllehet a vizsgálat visszaéléseket derített ki, a mandátumot nem semmisítették meg.

A pártküzdelmek hullámai ezúttal túlcsaptak a vármegye határain, sőt el jutottak a fővárosi sajtóig és az országgyűlésig, mely utóbbi Szabadhegyi Géz

és társainak az országgyüléshez intézett kérvénye esetéből foglalkozott a »*honti állapotok*«-kal. Az 1887-iki általános választások alkalmával egyezség jött létre az országos kormánypárt és a közjogi alapon álló ellenzék országos végrehajtó-bizottsága között; az egyezség értelmében a korponai és ipolysági kerületben kormánypárti, a szalkaiban pedig ellenzéki képviselőt választatnak meg. Az egyezséget Majthényi László főispán tudta nélkül kötötték; amikor pedig tudomást nyert róla, kijelentette, hogy inkább elhagyja főispáni székét, semhogy egy Ivánka válasszassék meg Hont vármegyében. Ennek következtében a két elnök: báró Podmaniczky Frigyes és Horánszky Nándor aláirásával újabb egyezség köttetett, mely szerint a szalkai kerület megmaradt az ellenzék számára, egy Ivánka-jelöltnek pedig a lovrini kerületet engedték át. Ily módon az ellenzék egygyel több kerülethez jutott az országban. A véderő-vita, mely az országgyűlés ellenzéki pártjai között megteremtette a fegyverbarátságot, új anyagot hozott ugyan a pártküzdelmekbe, de mielőtt az e tárgyban a vármegyéhez érkezett társtörvényhatósági átiratok tárgyalás alá kerülhettek volna, (1889. márczius 8.) a képviselőház már letárgyalta a törvényjavaslatot. Az 1884. évi képviselőválasztás.

Ebben az évben (1889.) volt a tisztújítás. Pongrácz Lajos, a vármegye érdemes alispánja, a ki már 1835-ben esküdtként szolgálta szülővármegyéjét, megvált állásától s nyugalomba vonult. Hosszú hivatalos pályája alatt, de különösen alispánságának kezdete óta (1881.) rendkívül sokat tett a vármegye s annak székhelye érdekében. Ipolyságon ő létesítette a sétateret, a közvilágítást és a kövezetet. Mint a hontvármegyei kaszinó egyik oszlopos tagja, sokat fáradozott annak felvirágoztatásán. 1886-ban a kaszinó megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmából megírta annak történetét; ő rendezte továbbá 1887-ben Ipolykeszin az Ipolyi-ünnepélyt, mely alkalommal a vármegye nagynevű szülöttének emlékét márványtáblával örökítették meg. Nyugalombavonulásakor nagybecsű könyvtárának egy részét a vármegyének, másik részét a hontvármegyei kaszinónak adományozta. 1899-ben bekövetkezett haláláig nagy tevékenységet fejtett ki az irodalom terén. Emlékét kegyelettel őrzi e vármegye közönsége, melynek hat évtizeden át egyik legönzetlenebb és legmunkásabb tagja volt.

Pongrácz távoztával Lestyánszky Sándor főjegyző lett a vármegye alispánja, kinek helyét Bolgár Endre foglalta el. Az alispánválasztás eredménye megnyugtatólag hatott a kedélyekre, minek a székváros közönsége pártkülönbség nélkül fáklyás zenével adott kifejezést.

Lestyánszky alispánsága alatt már a pártküzdelmek némileg veszítettek élességükből, különösen a mióta báró Majthényi László az 1890. év végén megvált a főispánságtól. A vármegye közönsége 1890. szeptember 29-én búcsúzott el ünnepélyesen a távozó főispántól, a kit ő felsége ez alkalommal a vaskorona-rend első osztályával tüntetett ki.

Majthényi báró helyébe ő felsége a király 1890. deczember 30-án báró Roszner Ervin cs. és kir. kamarást nevezte ki a vármegye főispánjává. Roszner Ervin báró pályáját Nagyváradon kezdte meg mint jogakadémiai tanár. Közel tiz éven át volt a jogtörténelem és az egyházjog tanára. Ebbe az időbe esik jogvitája dr. Kováts Gyula budapesti egyetemi tanárral, az egyházi kegyuraság kérdésében, mely nagy mértékben felkeltette a tudományos körök figyelmét. 1887-ben a szécsényi kerület őt képviselővé választván, odahagyta a tanári pályát s mint a képviselőház jegyzője, csakhamar jelentékeny helyet vívott ki magának a képviselőházban. Mindazonáltal csak rövid ideig volt képviselő, mert bár a véderő-vita alatt lemondott Horváth Gyula helyébe, az alelnöki állás jelöltjeképp emlegették, midőn gróf Szápáry Gyula akkori belügyminiszter Hont vármegye főispánságát felajánlotta neki, elfogadta ezt, noha rendkívül nehéz feladatra vállalkozott, midőn az egy évtizeden át tartó pártviszályok által fenekestől felfordult vármegyében a belbéke helyreállítását tűzte ki céljául. Sima modora, tapintatos eljárása végül mégis győzedelmeskedett a nehézségeken. Rövid ideig tartó főispánsága alatt sikerült a békét helyreállítania és a vármegye közönségének bizalmát megnyernie, a mit legjobban bizonyít az a körülmény, hogy távoztával a vármegye közönsége arczképét megfesttette és a vármegyei székház dísztermében elhelyeztette. Báró Roszner Ervin.

Báró Roszner Ervin kiváló munkatársakat nyert művéhez az alispánban és a főjegyzőben. Főispánságának e rövid négy éve alatt rendkívül sok új intézmény lépett életbe a vármegyei közigazgatásban. 1891-ben Bakabánya egykor

szabad királyi és bányaváros, mely mindegyre jobban elveszítette ama szellemi kellékeket, melyek a rendezett tanácsú város szervezetéhez megkivántatnak, ez évben nagyközséggé alakult át, de az átalakulás a községi lakosok vonakodása következtében némi nehézségekbe ütközött s kiváltképp a főispán tapintatos eljárásának eredménye, hogy az átalakulás rövid idő alatt mégis keresztülvihető volt.

1891-ben merült fel elsőízben egy fiúárvaház létesítésének eszméje, melynek felállítása czéljából 1892-ben a belügyminiszter az árvatári tartalékalapból harminczezer forint felhasználását engedélyezte. Az 1892. április 7-én tartott közgyűlésben a vármegye közönsége vármegyei hivatalos közlöny létesítését határozta el, melyet még ez évben meg is indítottak.

A hivatalos közlöny létesítésével Hont vármegye közel egy évtizeddel megelőzte az ügykezelés egyszerűsítésével életbeléptetett hasonló irányú intézményt. Ebben az évben emelte fel a vármegye az összes községi és körjegyzők illetményeit hatszáz forintra, mely intézkedés következtében, még mielőtt 1905-ben a községi és körjegyzők javadalmazásának rendezéséről szóló 1904 : XI. törvényczikk életbelépett volna, a vármegyei községjegyzői kar, melynek a magánmunkálatok után csak csekély mellékjövedelme volt, a viszonyokhoz mérten, megfelelő javadalmazásban részesült.

Az 1892. évi képviselőválasztás.

Az 1892. január havában végbement képviselőválasztások alkalmával Szalkán Ivánka Oszkár nemzeti párti, Korponán báró Nyáry Béla s Ipolyságon Horváth Béla — az utóbbi kettő szabadelvű párti — nyertek mandátumot. A Szápárykormány bukása után az országgyűlést, valamint a közvéleményt főleg az egyházpolitikai kérdések foglalkoztatták. A vármegye közönsége 1893. április 12-én tartott közgyűlésében Luka Pál, Ivánka Oszkár, Sághi Benő és mások felszólalásai után az egyházpolitikai reform mellett nyilatkozott ugyan, de egyúttal a katholikus autonómia szervezésének szükséges voltát is hangsúlyozta. 1894. tavaszán már az egész vármegyét bejárta a hír, hogy Roszner Ervin báró főispán, a kinek a vármegyei béke helyreállításában elévülhetlen érdemei vannak, legközelebb megválik állásától. A beavatottak tudomása szerint a kormány Horváth Bélát szándékozott a főispáni székbe ültetni. Midőn erről a vármegye tisztviselői tudomást szereztek, Bolgár Endre főjegyző kezdeményezésére értekezletre gyűltek össze, hogy állást foglaljanak a kinevezéssel szemben, mert az a kötelék, mely őt a letünt korszak vezéreihez fűzte, nem látszott alkalmasnak a csak rövid idővel ezelőtt helyreállt béke fentartására. Ezen az értekezleten a tisztviselők, négynek kivételével, lemondási nyilatkozatot irtak alá, arra az esetre, ha Horváth Bélát neveznék ki főispánná.

Ezen értekezlet következményeképp a nyilatkozatot Kalmár Lajos elnöklete alatt Ivánka Oszkár, Ivánka István, Ivánka László, Somogyi László, gróf Chorinszky Igó, Mailáth István, gróf Oberndorf Hugó s más bizottsági tagokból álló küldöttség bemutatta Wekerle Sándor miniszterelnöknek, mire a kormány Horváth Bélának már a királyhoz felterjesztett kinevezését visszavonta és Rudnay Bélát, Komárom vármegye főispánját hozta javaslatba az uralkodó előtt a honti főispánságra, a ki főispáni székét augusztus hó 25-én el is foglalta.

1894 őszén a balassagyarmati nagy hadgyakorlatok alkalmával a vármegye közönsége is bemutatta hódolatát az uralkodónak. Nógrád vármegye főispánja mondotta ez alkalommal az üdvözlő beszédet s az erre adott királyi választ a vármegye alispánja a vármegyei hivatalos lapban hozta tudomásul a lakosságnak.

Az 1894. év végével Lestyánszky alispán a földmívelésügyi miniszteriumba osztálytanácsossá neveztetvén ki, a vármegye közönségének osztatlan rokonszenvétől kisérve, megvált állásától, helyébe pedig 1895. április 4-én Bolgár Endre főjegyzőt választották meg, kinek utóda Czibulya (Czobor) László főszolgabíró lett, míg a korponai járás élére Nyáry Alfonz báró került, de csak rövid időre, mert a még ebben az évben tartott általános tisztújítás után a szobi járás vezetését vette át.

Horváth Béla.

Az 1895. december 16-án tartott tisztújítás után Rudnay Béla főispán megvált állásától, és helyét Horváth Béla foglalta el. Horváth Béla kinevezéséről a vármegye csak mint befejezett tényről értesült, és habár kinevezését a multak miatt még mindig nagy ellenszenvvel fogadták, a bevégzett tényt megmásítani immár lehetetlen volt. Az ellenszenv azonban később némileg engedett.

Bár voltak a vármegyében, a kik nem szívesen vették kinevezését; tagadhatatlan, hogy sokat tett a vármegye javáért. Az ő főispánsága alatt helyezték át a

lévai pénzügyigazgatóságot Ipolyságra. Székfoglalóját megelőzőleg (1896. január 13.), súlyos csapás érte a vármegyét, alispánjának, Bolgár Endrének 1896. január 9-én bekövetkezett váratlan halálával. Alig egy évi alispánsága alatt nem nyilott arra alkalma, hogy a közigazgatás terén számbavehető eredményt tudott volna felmutatni, mert a halál épp munkássága közepén szakította meg életfonalát; így történt azután, hogy a gyámsági és gondnoksági ügyekről alkotott szabályrendelet, melyet 1895-ben terjesztett a közgyülés elé s 1897-ben új átdolgozáson ment keresztül, csak 1898-ban nyerhetett jóváhagyást. »Hosszúra nyúlt köztevékenységét« — miként Czibulya főjegyző a gyászeset bejelentésekor a közgyülésen megjegyzi — »nem a fényes szereplés hiú csillogása, hanem a zajtalan, áldásthozó munkásság jellemezte, mert használni kivánt és nem fényleni.«

A vármegye közönsége 1896. április 9-én tartott közgyülésében Czibulya (Czobor) Lászlót alispánná, Tóth Lajos árvaszéki elnököt pedig főjegyzővé választotta. Czobor László 1876-ban lépett a vármegye szolgálatába mint tiszteletbeli aljegyző, 1882-ben választották meg a bozóki járás főszolgabírájává, mely járásnak székhelye később Korpona lett. Itt 1894-ig működött. 1879-ben főleg az ő ösztönzésére alakúlt meg Korponán a Felső-Hontmegyei Gyümölcsfatenyésztő Egylet, mely közhasznú működését a közönségnek az 1888. évi korponai gyümölcskiállítás alkalmával mutatta be. 1894-ben főjegyzővé választatván, nem szünt meg egykori szolgabírói székhelye és járása javára működni. Sokat tett a női háziipar — a korponai varrottas — meghonosítása érdekében; Rudnay Béla főispánnal pedig a korponai vasútat létesítette. Legfőbb feladatának ismerte továbbá a közútak fejlesztését.

Az alispánválasztás után a vármegye közönsége az ezredév megünneplésére készült.

Az ezredévi kiállítás megnyitása alkalmából a vármegyét a főispán vezetése alatt Luka Pál, Ivánka Oszkár és báró Nyáry Béla bizottsági tagok képviselték. Az ezredévi ünnepélyek május 10-én és 11-én folytak le Ipolyságon. Május 10-én az egész vármegye területén ünnepi istenitiszteleteket tartottak, az ünnepi közgyűlés május 11-én folyt le Ipolyságon, mely alkalommal az ünnepi szónoklatot Horváth Béla tartotta.

Az 1896. június 8-án tartott hodoló díszfelvonuláson a vármegyét nyolcz tagból álló bandérium képviselte. Ezen bandériumban résztvettek: Forster Gyula, Ivánka László, ifj. Luczenbacher Pál, báró Nyáry Alfonz, Sántha Béla, Soltész István, Somogyi Béla és Totovich Kálmán.

Az ezredévi ünnepélyeket betetőzte a vármegyei kórház létesítése. Künn a Homokon már rég állott egy kórházépület, mely azonban híján volt minden czélszerűségnek. Dr. Kovács Sebestyén Endre vármegyei főorvosé az érdem, a ki felhasználva az ünnepi hangulatot, a vármegyei közönség figyelmét a szenvedőkre irányította. Megindította a gyüjtést s míg a vármegye urai, mint báró Majthényi László főispán, Luczenbacher Pál, Rajner Lajos esztergomi prelátus-kanonok, gróf Chorinszky Igóné 5000—1000 forintos alapítványokkal járultak a kórház alapjához, addig a falvakban a lelkészek és a tanítók vették kezökbe a gyüjtés ügyét. Különös tevékenységet fejtett ki e téren Kovács József kisgyarmati esperes-plébános, nem csupán azzal, hogy egymaga 1000 forintot megközelítő összeget gyüjtött, hanem azzal is, hogy a kórházkápolna felszerelésének költségeit az ő kezdeményezésére a vármegyei római katholikus papság viselte. A társadalmi úton egybegyült összegből csakhamar felépült az új kórház, melyet 1900. szeptember 27-én adtak át rendeltetésének. Az ezredév őszén ismét a választási mozgalmak zavarták meg az ünnepi hangulatot. Ipolyságon, Ivánka Zsigmond hivására, gróf Zichy Jenő lépett fel, a ki erős küzdelem után 36 szótöbbséggel nyerte el a mandátumot a szabadelvű párti gróf Festetich Andor, volt földmívelésügyi miniszter elől. Ez alkalommal Ipolyságon nagy népgyülés volt, melyen gróf Apponyi Albert és Hock János beszéltek a néphez. Korponán Ivánka Oszkárt választották meg óriási szótöbbséggel dr. Fodor Kálmán ellen. Szalkán Konkoly-Thege Sándort egyhangúlag kiáltották ki képviselőnek, miután ellenjelöltje, Jakabffy István visszalépett.

A vármegyei kórház létesítése.

1897-ben került napirendre az Ipoly-szabályozás kérdése s ugyanakkor vették kezdetüket az ipolyság-korponai h. é. vasút előmunkálatai. Az 1898. év folyamán szervezték a vármegye területén a gyermekmenházakat és a gazdasági ismétlő-iskolákat.

Ipoly-szabályozás.

Június 2-án József főherczeg, a magyar honvédség főparancsnoka Ipolyságon időzött, a kit Léváról odautaztában a környékbeli falvak valósággal elborítottak virágokkal. Az Ipolyságon történt fogadtatás után a fenséges ur vasúton folytatta tovább útját.

Történelmi kiállítás.

Június 27-én és 28-án óriási jégverés vonúlt át a vármegyén. A vihar főleg az Ipoly völgyében dühöngött, de azért a Szikincze, Korpona, valamint a Búrpatak alsó vidékén is óriási károkat okozott.

Augusztus 13-ától 27-éig történelmi kiállítás volt Ipolyságon, melyet dr. Czobor Béla és Nagy Iván történettudósok is megtekintettek. A kiállítással kapcsolatban Pongrácz Elemér felvetette a »Hontvármegyei Múzeum« eszméjét. Főleg az ő kezdeményezésére még ez év őszén megalakult a vármegyei Múzeum Egylet, mely a következő évben már megkezdte eredményes működését. A vármegye egyházi épületei ebben az évben díszes templommal gyarapodtak, melyet Palásthy Pál felszentelt püspök emelt Paláston, ősei székhelyén, s a melyet július 3-án szentelt fel.

Múzeum Egylet.

A megrendítő gyászban, mely az egész nemzetet Erzsébet királynőnek váratlan halálával érte, a vármegye közönsége is mély részvéttel osztozott. A vármegye gyásza jeléűl a vármegyeházán szeptember 30-áig gyászlobogó lengett ; a szeptember 21-én tartott ünnepélyes gyászistentisztelet után a közgyűlésre egybegyült bizottsági tagok előtt a vármegye főispánja költői szárnyalású beszédben emlékezett meg nagyasszonyunkról. A vármegye továbbá feliratban fejezte ki fájdalmát az uralkodó előtt, kegyelete jeléül ezüst olajágat küldött a megdicsőült királyné koporsójára, a temetésen pedig küldöttség útján képviseltette magát.

A küldött ezüstolajágat átfutó ezüstszalagok egyikére e szavakat : »Erzsébet királynő emlékének«, — másikára : »*Hont vármegye közönsége*« feliratot, az összekötő csokorra pedig a vármegye czímerét vésették.

1899 folyamán kezdetét vette a vármegyei székház jobb szárnyának kiépítése. Ebben az esztendőben serényen folytak az Ipoly-szabályozási tágyalások, melyeknek folyományaként a búrvölgyi birtokosok a Búr patak szabályozása érdekében mozgalmat indítottak ; a patak szabályozási munkálatai még ebben az évben kezdetüket is vették. Július 1-től kezdve a belügyminiszterium a vármegye javadalmazását 2655 forinttal felemelvén, ez összegből az árvaszéknél egy harmadik ülnöki és a szobi szolgabíróságnál egy második szolgabírói állást rendszeresítettek.

1900. elején vették kezdetüket a belügyminiszteri vizsgálatok, melyek három szakaszban harminczhárom napot vettek igénybe. Ez alkalommal a vármegyei központi, a báti és a szobi szolgabírói hivatal, továbbá Korpona város és több község került vizsgálat alá. A belügyminiszterium kiküldöttei által megtartott vizsgálatok következményeképp a belügyminiszter még ebben az évben a tisztikar létszámának kiegészítése végett, egy szolgabírói és három dijnoki állás rendszeresítését engedélyezte, mely czélból 4640 korona pótjavadalmazást utalványozott. Augusztus 1-én kezdte meg működését az ipolysági pénzügyigazgatóság és ugyanebben az évben adták át rendeltetésének az ipolysági közkórházat is. Ez év szeptember havában leplezték le a vármegyeház termében Ferencz József királyunk és Erzsébet királyné arczképét; ez alkalommal Kudora János mondta az ünnepi szónoklatot. A tisztikarban is lényeges változás állott be. Laszkáry Pál árvaszéki elnök ez évi január 1-ével nyugalomba vonulván, helyébe báró Nyáry Alfonz főszolgabírót választotta meg a közgyűlés, kinek helyébe ifj. Jakabffy István lépett. 1901. márczius 27-én a vármegye főispánja Esztergom vármegye főispánjává neveztetvén ki, megvált állásától ; helyébe Lits Gyulát, a vaáli kerület országgyülési képviselőjét nevezte ki a király. Az a szivélyes viszony, mely a vármegye tisztikara, de különösen Ipolyság község és a távozó főispán közt fennállott, ez alkalommal külsőleg is kifejezésre jutott. A vármegye közönsége és Ipolyság nagyközség a távozó főispán arczképét gyüjtés utján megfesttette a székház ülésterme számára, az előbbi pedig nagy küldöttséggel vett részt az esztergomi beiktatáson.

Lits Gyula.

Az új főispán május 2-án foglalta el főispáni székét. Lits Gyula 1846. szeptember 10-én Simongáton, Somogy vármegyében született. Tanulmányainak befejeztével 1868-ban Fejér vármegye aljegyzője lett, honnan 1870-ben a kir. ítélőtáblához fogalmazóvá nevezték ki. Ugyanebben az évben ügyvédi oklevelet nyert

s szabadságolt állományú honvédhuszár-hadnagy lett. 1875-ben főhadnagygyá nevezték ki, mely rangjáról 1881-ben párbajban kapott sebe következtében lemondott. Ugyanebben az évben (1875.) Fejér vármegye vaáli járásának főszolgabirájává választatott, 1881-ben pedig a vaáli kerület országgyülési képviselője lett, mely kerületet öt ízben képviselte. 1892-ben megválasztották a képviselőház jegyzőjévé. Képviselősége alatt mint Fejér vármegye bizottsági és közigazgatási bizottsági tagja, tizennyolcz éven át élénk részt vett a vármegyei életben, az 1896. évi hódoló felvonulás alkalmával ő vezette a festőien szép fejérvármegyei bandériumot. A képviselőházban, hol főleg katonai és közigazgatási kérdésekben szólalt fel, rövid, de velős beszédeivel magára vonta a közfigyelmet. Mint úrlovas sokat tett a lótenyésztés és a lovas sport meghonosítása érdekében, de e mellett kitűnő gazda hírében áll, százhalombattai birtokán híres tehenészetet tart fenn s a szőlőmívelés és a gyümölcstermelés terén is kiváló eredményt ért el. E mellett a tollat is jelesül kezeli. Már a hatvanas, hetvenes években számos czikket írt a »Vadász- és Versenylap«-ba, az utóbbi időben a »Magyarország«-ba és a »Budapesti Hirlap«-ba tárczákat. Lits Gyula főispáni működésének eredményei még nem állapíthatók meg s teljesen el sem birálhatók, hiszen azok a legközelebbi múltban s a jelenben folytak s folynak le, tény azonban, hogy főispáni székének elfoglalása óta, a fennálló nehéz viszonyok között is helyreállította a vármegye belső békéjét s a nemzeti küzdelem napjaiban tanúsított magatartásával kivívta a vármegye osztatlan elismerését.

Az 1901. évi képviselőválasztás.

Az október 4-én megtartott képviselőválasztás legnagyobb rendben folyt le. Az ipolysági kerületben Ivánka Oszkár szabadelvű párti jelöltet választották meg Zlínszky János néppárti ellen; a korponaiban ifj. Holczer Jánost Ivánka Zsigmond ellen.

Szalkán a szabadelvű párti id. Jakabffy István győzött Konkoly-Thege Sándor szabadelvü párti jelölttel szemben. A választást Konkoly-Thege Sándor pártja peticzióval támadta meg ; az itélet hozatala előtt Jakabffy a mandátumáról lemondott és az új választásnál a két ellenfél ismét szemben állott egymással. Az új választás Szalkán 1902. július 28-án volt és ismét a Jakabffy győzelmével végződött. A második választást is peticzióval támadta meg a Konkoly-Thege pártja ; hosszú vizsgálat után a Curia 1903. november 2-án kelt itéletével, a mely jogászkörökben nagy feltünést keltett, a kisebbségben maradt Konkoly-Thege Sándort mondta ki képviselőnek. Az itélet indokolása hangsúlyozta, hogy habár mindkét jelölt részéről találtatott fertőzött szavazat, Konkoly-Thege részéről kevesebb fertőzött szavazat találtatván, a két jelölt kölcsönös fertőzött szavazatainak különbözete alapján jelentette ki a Curia Konkoly-Thege Sándort megválasztott szalkai képviselőnek.

Az 1901. év folyamán egybegyüjtötték a vármegyei szabályrendeleteket. E rendkívüli gondos összeállítás gróf Wilczek Frigyes vármegyei tiszteletbeli főjegyző érdeme, a ki utóbb országgyülési képviselővé választatván, megvált állásától. Az 1901. évi deczember 21-én megtartott tisztújítás nagy változást idézett elő a tisztikarban. Forster Frigyes főjegyző helyét Somogyi Béla első aljegyző foglalta el, kinek helyébe dr. Landauer Béla választatott meg. Kivülök megválasztották még : báti főszolgabiróvá Nándory Pál szolgabirót, új szolgabirákká pedig Mészáros Tibor, Bolgár István, dr. Reviczky Gábor és dr. Matlaszkovszky Istvánt ; Mészáros Tibor azonban a néki juttatott szolgabirói állást el nem fogadván, arról nyomban a közgyűlés előtt lemondott és helyébe ifj. Berzeviczy Bélát választották meg. — 1902. július 6-án nyilt meg a vármegyei múzeum, midőn egyúttal Szondy halálának 350-ik évfordulója alkalmával rendezett ünnepélylyel fejezte ki a vármegye kegyeletét a drégelyi hős iránt. Az ez évben megtartott pozsonyi országos gazdasági kiállításon méltóképpen volt képviselve a vármegye is. A sikerben legnagyobb része Czobor László alispán és Totovits Kálmán akkori vármegyei főszámvevőnek volt, a kire a hontmegyei csoport rendezésének fáradságteljes munkája hárult.

A közigazgatás egyszerűsítése.

1903. január 1-én lépett életbe a közigazgatás egyszerűsítése. Ugyanebben az évben államosították a vármegyei pénztárt és számvevőséget is ; a házi és gyámpénztár által őrzött vagyon átadása január 12-én történt meg. Szeptember 1-én lépett életbe az állami gyermekmenhelyről és a közsegélyre szoruló hét éven aluli gyermekek gondozásáról alkotott 1901 : VIII. és XXI. törvényczikk ; a kereskedelemügyi miniszter továbbá jóváhagyta a vármegyei útmesterek szolgálati

viszonyairól, minősítéséről és hivatali teendőiről alkotott szabályrendeletet, melyet szintén életbeléptettek. Ez év keretében még két nagyobbszabású ünnepélyről kell megemlékeznünk. Az egyik a »Hontvármegyei Múzeum Társulat« november 8-án tartott Rákóczi-ünnepélye, mely alkalommal Lits Gyula vármegyei főispán tartotta az ünnepi beszédet, a másik Horváth Béla volt főispán arczképének leleplezése, mely az őszi közgyűlésen ment végbe. Az 1904. év végével az országgyűlésen végbement események hatása alatt a vármegyei ellenzék is erősen szervezkedett.

Mihelyt kiírták a választásokat, megjelent a hontvármegyei ellenzéki pártszövetkezet elnökének, Ivánka Istvánnak felhivása, mire a vármegyei egyesült ellenzéki pártok közös értekezletet tartottak. Ez alkalommal id. Sághi Benőt a végrehajtó-bizottság elnökévé, Kádár Kálmánt pedig helyettes elnökévé választották.

Az 1905. évi képviselőválasztás.

A január 26-án megtartott képviselőválasztás a szövetkezett ellenzék győzelmével végződött. Az ipolysági kerületben az egyesült ellenzéki pártok jelöltje, Ivánka Oszkár, a ki pártonkivüli programmal lépett fel, száztizennyolcz szótöbbséggel győzött Czobor Lászlóval szemben. Korponán ifj. Holczer János szabadelvű pártit választották meg Kovácsi Kálmán függetlenségi párti ellenében, míg a szalkai kerületben dr. Kovács Ernő függetlenségi párti képviselőjelölt, kinek érdekében az ellenzék egyik vezéralakja, gróf Apponyi Albert is megjelent a kerületben, nagy többséggel győzött Konkoly-Thege Sándor eddigi képviselővel szemben.

A nemzeti küzdelem.

A választások lezajlása és a Tisza-kormány lemondása után azonban már ledőltek azok a válaszfalak, melyek a vármegyei pártokat eddig évtizedeken át egymástól elkülönítették és a nemzeti küzdelem az egész vármegyét egyesítette a törvénytelen kormánynyal szemben. Ennek első jele ifj. Holczer Jánosnak, a korponai kerület képviselőjének a szabadelvű pártból való kilépése volt, a ki a Nagy Ferencz és Miklós Ödön vezetése alatt álló disszidensekhez csatlakozott. Tudvalevőleg ezek alapították meg a nemzeti küzdelem folyamán a gróf Andrássy vezetése alatt álló kilépettekkel együtt az alkotmánypártot. A Fejérváry-kormány kinevezése után, melynek helyzete a képviselőházban kezdettől fogva tarthatatlan volt, előreláthatóvá lett, hogy az új kormány alkotmányos úton nem lesz képes feladatának megfelelni. A képviselőháznak a törvényenkívüli állapotban történt elnapolása csak növelte a bizalmatlanságot a törvényhatóságokban az új kormány ellen. Az alkotmányunkat fenyegető veszélylylel szemben való állásfoglalás czéljából a vármegyei szövetkezett ellenzék vezére, Ivánka István és társainak előterjesztésére 1905. július 6-án egybehívott közgyűlésben a vármegye közönsége az országgyűlés által meg nem szavazott adók és ujonczok beszolgáltatásától a vármegyei tisztviselőket eltiltván, az ez eljárásukból netán reájuk háramló károkért a szavatosságot magára vállalta. E határozat végrehajtásának ellenőrzése czéljából pedig kebeléből huszonöttagú bizottságot küldött ki, melynek tagjaivá lettek: Ivánka László, Kondor József, Luka Pál, Toldy Zsigmond, Bartakovich Ágoston, Haydin Károly, Somogyi László, id. Sághi Benő, Thuránszky Zoltán, dr. Wilheim Károly, Nedeczky Pál, ifj. dr. Sághi Benő, Berkó István, Bolgár János, dr. Csermák Ernő, Tretter Mátyás, Schreiber Aladár, Ivánka István, Ivánka Oszkár, Gálffy István, Kádár Kálmán, Méhes József, Kudora János, dr. gróf Wilczek Vilmos és ifj. Jankovich Béla.

A huszonötös bizottság.

A huszonötös bizottság megalakulván, elnökévé Ivánka Oszkárt választotta. Az augusztus hó 3-án tartott bizottsági közgyűlésben hozott határozatával a vármegye közönsége kimondotta, hogy az állami adó beszedésének tilalma az önként befizetett adókat is magában foglalja. A belügyminiszter azonban a közgyűlésnek előző határozatait megsemmisítvén, az önként befizetett adókat és az önként jelentkező ujonczok beszolgáltatása tárgyában kiadott körrendeletének végrehajtását követelte. A szeptember hó 7-én tartott közgyűlés azonban a leiratokat tudomásul nem vevén, azokat irattárba helyezte, egyben felterjesztést intézett a képviselőházhoz a kormány vád alá helyezése iránt. Ez utóbbi azonban czélba vette a vármegyék ellenállásának megtörését s így az eddig inkább csak miniszteri leiratok és közgyűlési határozatok útján folytatott harczot az év vége felé komoly küzdelem váltotta fel. A küzdelem a vármegye főispánjának lemondásával vette kezdetét, melyet táviratilag tudatott az alispánnal, a ki a vármegyei közgyűlést deczember 7-ére összehívta. E közgyűlésen búcsúzott a főispán a

vármegye közönségétől. Búcsúbeszédére Ivánka Oszkár országgyűlési képviselő válaszolt. A közgyűlés ugyanekkor határozatilag kimondotta, hogy az esetleg kinevezendő új főispánt nem iktatja be hivatalába, s a hivatalos helyiségeket és magánlakást rendelkezésére nem bocsátja, a tisztviselőket pedig az új főispán által netán összehivandó közgyűlésen való részvételtől eltiltotta. Ugyanezen a közgyűlésen értesült a vármegye a belügyminiszter ama rendeletéről, melylyel a vármegye javadalmazását beszüntette, ez intézkedés ellen azonban a vármegye alispánja a leirat kézhezvétele után azonnal panaszszal élt a közigazgatási bírósághoz.

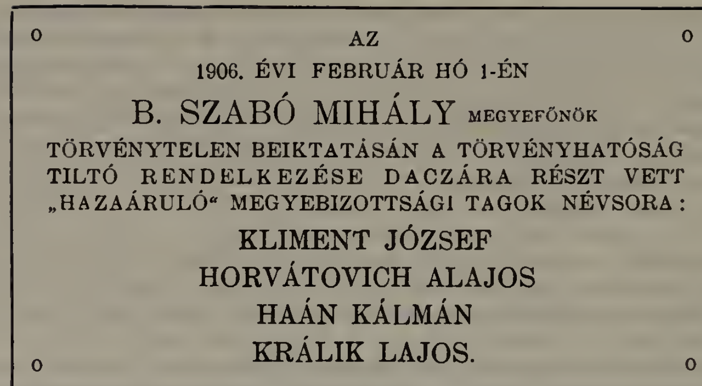
A közgyűlés szétoszlása után a vármegye alispánja nyomban hozzáfogott a fenti határozatok foganatosításához. A vármegye közgyűlési termét lepecsételték, a főispáni lakosztályban levő s az állam tulajdonát képező bútorokat alkalmas helyiségben raktározták be, a főispáni lakosztályt pedig a vármegyei jegyzői kar részére rendezték be hivatalos helyiségül. A kormány a lemondott főispán helyett Szabó Mihályt, Esztergom vármegye főjegyzőjét terjesztette elő, mire a belügyminiszter a vármegyének összes, e tárgyban hozott határozatait megsemmisítette, a huszonötös bizottságot pedig feloszlatta és annak működését betiltotta. Szabó Mihály

A vármegye közönsége deczember 29-én tartott ülésében értesült Szabó Mihály megyefőnök kineveztetéséről, a belügyminiszter megsemmisítő leíratát pedig a január 23-án tartott bizottsági közgyűlésben mutatta be az alispán. Mindkét közgyűlés megmaradt az előzők álláspontján, sőt a feloszlatott 25-ös bizottság tagjai számának 50-re való kiegészítését is elrendelte és így rövid idő alatt kezdetét vette a végletekig menő harcz, egyfelől a vármegye, másfelől az újonnan kinevezett megyefőnök között.

Nagyobb baj volt azonban, hogy az állami javadalmazás beszüntetésével a vármegye nem volt képes dologi kiadásait fedezni, így tartani lehetett attól, hogy a közigazgatás e miatt fennakad. A január 23-án tartott közgyűlés az irodai munkálatok beszüntetésére az alispánnak felhatalmazást adott ugyan arra az esetre, ha a dologi kiadásokra fedezet nem volna, mindazonáltal a közigazgatás és az ügyvitel tovább folyt. Szabó Mihály, kinek első beiktatása Selmeczbányán kudarczot vallott, s ki január folyamán nem mutatkozott még Ipolyságon, február 1-ére tüzte ki székfoglalóját. Már az előző napokban nagyszámú katonaság, három század huszár, egy zászlóalj gyalogság és százötven csendőr érkezett Ipolyságra.

Ezeknek fedezete alatt éjjel vonúlt be az új megyefőnök Ipolyságra, hol, miután az előre kiküldött főispáni titkár a megyeház nagytermét és a főispáni lakást karhatalommal elfoglalta, s a vármegyei jegyzőket onnan kilakoltatta. Másnap délelőtt tiz órakor csakugyan megtörtént a beiktatás, melyen három bizottsági tagon kívül a tisztikarból egyedül Haán Kálmán vármegyei levéltáros, tb. főjegyző vett részt. A beiktatás alatt a megyebizottság tagjai a »Lengyel« szállodában gyűltek össze, hol a vármegye tisztikara is megjelent, élén Czobor alispánnal. Az értekezlet Ivánka Oszkár indítványára kimondta, hogy a közgyűlés egybehívását, valamint az eskületételt törvénytelennek tekinti. Szabó megyefőnök még aznap délben elhagyta Ipolyságot, mire a katonaság is eltávozott.

A február 9-én tartott bizottsági közgyűlésen, melyen Czobor László alispán elnökölt, a vármegye Sághi Benő, Ivánka Oszkár, Okolicsányi László felszólalásai után a végletekig menő harczot mondta ki a megyefőnökkel szemben. Ivánka István a hazafias tisztviselői kar megtarthatása és a vármegyei közigazgatás autonomiájának megőrzése érdekében egy közvetítő indítványt akart tenni. melyet azonban az országos vezérlő-bizottság véleményére való tekintettel visszavont és amely azután a Jankovich kezdeményezése alapján létrejött egyezségben nyert még radikálisabb megoldást. A február 9-diki közgyűlés kimondta, hogy addig is, a míg a B. Szabó Mihály beiktatásán részt vett megyebizottsági tagok megbélyegzésére szolgáló végleges szégyentábla elkészül és elhelyezhető lesz, a Sághi Benő által bemutatott ideiglenes, fekete szegélyű sárga lap helyeztessék el a közgyűlési terem falán, mely fekete-sárga lapot a közgyűlés határozata értelmében, a főajtó mellett bal oldalon levő üres falra nyomban a közgyűlés előtt fölfüggesztettek. A lapon a következő fölirás volt :

AZ
1906. ÉVI FEBRUÁR HÓ 1-ÉN
B. SZABÓ MIHÁLY MEGYEFŐNÖK
TÖRVÉNYTELEN BEIKTATÁSÁN A TÖRVÉNYHATÓSÁG
TILTÓ RENDELKEZÉSE DACZÁRA RÉSZT VETT
„HAZAÁRULÓ" MEGYEBIZOTTSÁGI TAGOK NÉVSORA:
KLIMENT JÓZSEF
HORVÁTOVICH ALAJOS
HAÁN KÁLMÁN
KRÁLIK LAJOS.

A február 9-én tartott közgyűlés a legközelebbi közgyűlés napját márczius 1-ére tűzte ki, mely azonban, miután annak a vármegyeházban való megtartását a csendőrség karhatalommal megakadályozta, Landauer Béla tb. főjegyző magánlakásán folyt le. E közgyűlésen, melyen Somogyi Béla főjegyző elnökölt, a tisztviselők, névszerint Somogyi Béla főjegyző, Landauer Béla tb. főjegyző, Czompó Ede tb. főjegyző, Pályi Pál, Okolicsányi István aljegyzők, Salkovszky Ferencz tiszti ügyész, Tölgyesy Ferencz helyettes tiszti ügyész, báró Nyáry Alfonz árvaszéki elnök, Hédervány Lajos, Kancsár Márton, Halász Ferencz árvaszéki ülnökök, Sartorius István árvaszéki jegyző, Halmay László, Fodor Vilmos, Keve Károly főszolgabirák, Bolgár István, Berzeviczy Béla, Sippler Dezső, Reviczky Gábor, Battha László dr., Czobor Imre szolgabirák és Mailáth László közigazgatási gyakornok lemondtak állásukról. Ellenben Czobor László alispán, Marek Károly és Nándory Pál főszolgabirák, mint a tisztikar idősebb tagjai — megállapodás szerint — benyújtották nyugdíj iránti kérvényeiket. Egyben a hivatalhelyiségek bizottság által lepecsételtettek és a kulcsok a belügyminiszteriumba küldettek fel.

Szabó Mihály megyefőnök, ki az alispánt és főjegyzőt tiszti állásaikról elmozdítani megkisérelte, Haán Kálmánt az alispáni teendőkkel megbízta, de előrelátható volt, hogy ennek betöltésére, a melléje összetoborzott tisztikarral nem lesz képes.

Ez áldatlan helyzet megszüntetése végett Jankovich Béla vármegyei bizottsági tag Kaffka belügyi államtitkárral értekezvén, tőle azt a biztosítást nyerte, hogy elfogadható mód esetén a kormány szivesen beleegyezik a kibontakozásba. Erre a huszonötös bizottság, mely a nemzeti ellenállást szervezte, a következő feltételeket szabta meg: 1. Szabó Mihály eltávolítása; 2. az összes eddigi ellenállás tárgyában hozott határozatainak teljes épségben való fentartása; 3. a vármegye alispánjának főispáni hatáskörrel való megbízása és 4. a törvényhatóság visszatartott dotácziójának folyósítása. Miután a belügyi kormány e feltételeket elfogadta, Szabó Mihály megyefőnököt szabadságolta, Hontból eltávolította, hatóságát beszüntette és Czobor László alispánt a főispáni teendőkkel, de korlátolt hatáskörrel megbízta; továbbá folyósította az elmaradt dotácziót. Igy jött létre a több vármegye által is megirigyelt hires paktum, a melyet az országos vezérlő-bizottság is helyeselt, és a mely biztosította a hazafias vármegye törvényes adminisztráczióját.

Czobor alispán szabadságát megszakítva, márczius 16-án szolgálattételre behívta Czompó Ede és Totovits Kálmán tb. főjegyzőket, a kik tiszteletbeli állásaikról nem mondtak le és a közgyűlés határnapját márczius 24-ére kitűzte. A közgyűlés azután felszólította a lemondott, vagy nyugdíjaztatásukat kért tisztviselőket állásaiknak újból való elfoglalására, egyben azonban megismételte összes eddigi határozatait, melyek az országgyűlés által meg nem szavazott adók és ujonczokra vonatkoztak.

A közigazgatás zavartalan menete egyelőre biztosítva volt ugyan, de mégis némi aggodalom tartotta lekötve a kedélyeket a jövendőt illetőleg.

Az események ez időtől kezdve rohamosan követték egymást. Már április hó elején teljes megegyezés jött létre a korona és a nemzet vezérei között, melyet csakhamar követett a Wekerle-kormány kinevezése. Andrássy Gyula gróf belügyminiszter előterjesztésére a korona ismét Lits Gyulát nevezte ki a vármegye

főispánjává, a kit a vármegye közönsége osztatlan örömmel látott viszont a főispáni méltóságban. Ezzel a vármegye alispánjának, a ki betegsége miatt időközben nyugdíjazását kérte, megbízatása lejárt.

Az 1906. évi képviselőválasztás.

Következtek a képviselőválasztások. Ipolyságon Ivánka Oszkár pártonkivüli jelöltet dr. Csermák Ernő függetlenségi párti ipolysági ügyvéddel szemben, — Szalkán Kovács Ernő függetlenségi párti eddigi képviselőt gróf Pongrácz Jenő függetlenségi párti szabolcsmegyei birtokossal szemben — végül Czobor Lászlót a vármegye érdemes nyugalmazott alispánját alkotmánypárti programmal Balla Géza függetlenségi párti terényi birtokossal szemben képviselővé választották.

A május 2-án megtartott közgyűlést, melyen Lits Gyula, a vármegye népszerű főispánja újból elfoglalta székét, jobb jövő hajnalaként üdvözölte a vármegye közönsége.

Az 1906. szeptember 26-án Lits Gyula elnöklete alatt tartott közgyűlésen jelentette be az alispáni ügykörrel megbizott vármegyei főjegyző, Somogyi Béla, hogy időközben az alkotmányvédő 50-es bizottságtól átvette és a nagyteremben már el is helyeztette a fekete márványból készült, sárga betüvel vésett végleges szégyentáblát. Ugyanarra a helyre tétette, a hol az ideiglenes tábla volt, a mely még a B. Szabó Mihály idejében onnan, valószinüleg annak rendeletére, eltünt.

Hont vármegye tisztviselői 1907-ben a következők : Alispán : Marek Károly ; főjegyző : Somogyi Béla ; I. aljegyző : Czompó Ede, tb. főjegyző ; II. aljegyző : Bolgár István, tb. főszolgabíró ; III. aljegyző : Okolicsányi István ; IV. aljegyző : Dr. Czobor Imre. — Árvaszéki elnök : Báró Nyáry Alfonz ; helyettese : Hédervárv Lajos ; ülnökök : Halász Ferencz és Kaucsár Márton, jegyző : Sartorius István tb. ülnök. — Szolgabírói járások : az ipolysági járásban főszolgabíró : Dr. Fodor Vilmos ; szolgabírák : Farkas Rezső, tb. főszolgabíró és ifj. Berzeviczy Béla ; gyakornok : Ifj. Csupor István, tb. szolgabíró ; a szobi járásban főszolgabíró : Keve Károly ; szolgabírák : Dr. Matlaszkovszky István tb. főszolgabíró és dr. Reviczky Gábor ; gyakornok : Würzler Vilmos ; az ipolynyéki járásban főszolgabíró : Pályi Pál ; szolgabíró : Battha László ; gyakornok : Rimélyi Dénes ; a korponai járásban főszolgabíró : Halmay László ; szolgabíró : Sipler Dezső ; a báti járásban főszolgabíró : Nándory Pál ; szolgabírák : Mailáth László és Herezegh József.

Ezeréves múlt dicsősége és küzdelme, fénye és gyásza áll előttünk. Az egykori királyi uradalomból, a honti várszerkezetből, megalakúlt vármegye, nemzeti királyaink uralkodásának végszakában, a féktelen és hovatovább elhatalmasodó főurak ellenében mind a királyságnak, mind pedig a nemzetnek egyaránt oltalmul szolgált. Miként a mohácsi vész után, az ország három részre szakadásának korában, a vármegye összekötő kapcsot alkotott a nemzet tagjai között, úgy bizonyult az utóbbi évek nemzeti küzdelmeiben is alkotmányunk kilenczszázados, törhetetlen védőbástyájának.

A múlt dicsősége alkotja a jelen alapját és ez ad erőt és kitartást a jövőre nézve.

Legyen a honti föld minden porszeme termékeny talaja a magyarságnak s a nemzeti törekvéseknek.

HONT VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

Hunt-Pázmán.

A mai Hont vármegye alsó részét, vagyis az Ipoly és a Garam völgyeit kétségkívül már a vezérek korában megszállották a honfoglaló nemzetségek; de a vármegye ezen legrégibb birtokosairól még hozzávetőleges adatok sem állanak rendelkezésünkre, sőt Béla király névtelen jegyzője, a ki pedig bőkezűen osztogatja krónikájában a birtokokat, sem tud a mai Hont vármegye első megszállóiról, a mi kétségtelen jele annak, hogy emlékük már Anonymus korában is teljesen elenyészett. Valószinűleg még a vezérek korában folytatott öldöklő hadjáratokban pusztultak el ezek az ősi nemzetségek, mert csak így magyarázhatjuk meg, hogy a hazánkba költöző Hunt és Pázmán (Pázmány) idegen jövevény lovagok a Garam vidékétől kezdve, az Ipoly völgyén át, felfelé egészen Kékkőig és Korponáig hatalmas terület urai lettek. A Hunt és Pázmán lovagoktól származó Hunt-Pázmán nemzetség idővel nagyon szétágazott, főleg II. Endre király bőkezű adományai következtében. Pozsony és Nyitra vármegyékben is birtokokat szerzett a nemzetség, sőt az ország távolabbi vidékeire is kiterjedt. Egyik őse Hunt, a ki a róla elnevezett várat építette, 997—1020 táján élt. Fia, Bény, a Garam mellett fekvő, róla elnevezett falut kapta; míg másik fia, Lampert, 1030. táján Egyházas-Marót és Palatnya helységeket nyerte Szent Istvántól. Lampert hasonnevű unokája (1090—1132.), a ki Szent László király nőtestvérét birta nőül, az Árpádok családi birtokából Ipolypásztót, az ott levő királyi palotával együtt, továbbá Szigetfőn két szőlőt nyert a nejével hozományul. Az 1124-ben kötött egyezség értelmében Lampert megtartotta Egyházasmarótot; fivére, Hippolit (Ipoly) pedig Palatnyát nyerte. (Karácsonyi: Magyar Nemzetségek II. 182.) Lampert második nejével, Zsófiával és fiával, Miklóssal, megalapítja a bozóki monostort. II. Lampert szörnyű véget ért, 1132-ben, a II. Béla király által hirdetett aradi gyűlésen felkonczoltatott.

Hunt-Pázmán. A Hunt-Pázmán nemzetség ágai csak a XIII. században bontakoznak ki szemeink előtt, de a tatárjárás előtti okleveleink fogyatékossága miatt nem tudjuk azokat az első törzszsel összekötni. Karácsonyi idézett művében, legrégibb lakóhelyeik szerint, a következőleg csoportosítja őket: hontmegyei, nyitramegyei, bihar-szabolcsi ágak. E nagykiterjedésű nemzetségből ezúttal csupán a hontmegyei ágakkal foglalkozunk. A hontmegyei ágakat ismét a következő alágakra csoportosíthatjuk: bozóki, bényi, csalomjai és fődémesi ágak.

Bozóki ág. 1. *A bozóki ág.* Ez ág tagjai a II. Lamperttől alapított bozóki monostor kegyurai voltak, tehát valószinűleg egyenes leszármazói II. Lampertnek. Birtokaik is Bozók környékén terültek el. Ők építették a drégelyi és a litvai (Csábrág, Hradnok) várakat is. Az ág őse Lampert és I. Hunt voltak. Hunt II. Endre király alatt honti ispán és a bozóki prépostság kegyura, 1266. előtt odaadta az ősi alsóvarbóki jószágáért elcserélt Pribelt a nevezett monostornak. Lampert 1246-ban a Szuhához tartozó Masztincz puszta birtokosa. 1266-ban ez az ág Szent-Antal, Zsibritó és Kormosó birtokainak határait megjáratja. (Wenzel, VIII. 151.)

Hunt ifj. Ders (Dezső) és Demeter megrohanták id. Ders (Dezső) litavai várát (a mai Csábrágot), mely tettük miatt IV. László király megfosztotta őket összes jószágaiktól. De a királyi ítélet csak papiron maradt, mert Demeter, a ki már 1262-ben barsi, majd 1275-től kezdve honti főispán volt, 1278-ban Korpona ellen tervezett támadása ellenére is, visszanyerte a király kegyét, mert 1279-ben Drégely területét, még ugyanez évben az Otakár elleni háborúban szerzett érdemeiért Kisteszért, majd 1280-ban a Csábrágtól délre eső Cseri helységet nyerte a királytól. (Századok, 1869. 522.); 1284-ben pedig a honti várföld is az övé lett. Hunt fiai 1285-ben osztoztak, mely alkalommal II. Ders (Dezső) kapta Litava

(Csábrág) várát tartozékaival, míg Drégely vára Demeteré lett. I., vagy másként öregebb Ders (Dezső), kitől testvérei a litavai, másként csábrági várat elfoglalták, 1290-ben prencsfalvi földesúrként szerepel. Fia Tamás (1294—1322.) legtöbbnyire a Velezd, Harmacz és Jánok birtokokért folytatott perben szerepel. 1312-ben beleegyezik a nyéki és a hrussói birtokok eladásába.

Ders.

I. Hunt ivadéka Péter, a ki 1266-ban beleegyezik atyjának a bozóki monostor javára tett ajándékozásaiba. Fiai : Márton és Károly 1294-ben Velezd és Harmacz falvakért folytatott perben fordulnak elő, 1303-ban megveszik a Szuha és Szelcze között eső Turulypa és Kietelke nevű falvakat. Péter testvére volt Welk, kinek fia, Sándor 1290-ben Klaszita (Selmeczbányától délre) és 1303-ban unokatestvéreivel együtt Szelcze földesura.

Hunt fiai : Kis, vagy másként ifjabb Ders és Demeter még 1307 előtt elvesztették a litavai (csábrági) várat, melyért Tergenye és Nemes-Oroszi között fekvő Falussi helységet nyerték. (Fejér, VIII. 6. 186.) Kis Dersnek egy fia volt, Miklós, a ki rendesen Túron lakott. 1302-ben a jánoki uradalmat adta cserébe apósának, Szügyi Lontó Andrásnak, a ki viszont Nyék, Méznevelő és több más nógrádvármegyei jószágokkal kárpótolta őt. 1331-ig a jánoki uradalomért folytatott perben szerepel.

A jánoki uradalom javarésze 1344-ben visszakerült a nemzetség bozóki ágának birtokába, de Jánok-falunak visszaszerzése az öregebb Ders fia Tamás fiára, Demeterre, a későbbi veszprémi püspökre (1389—98.) szállott. Az ekként visszaszerzett jánoki uradalom a következő falvakból állott : Jánok, Vajda, Büttös (a mai Krasznik-puszta), Papolcz, továbbá Raksony és Parlagi, ma elpusztult helységek.

Lampert utódai közül Bagos fia, Miklós (1353—58.) az Osgyáni Bakos-család, Márton (1294—1303.) fia, András fiai az Osgyániak ősei. Hont unokája, Tamás (1294—1337.) fiaitól a Jánoky és a Vajday családok származnak. (Karácsonyi : i. m. II. 189. stb. l.)

2. *A bényi ág.* Ez ág birtokai az Esztergom vármegyében fekvő Bény helység körül feküdtek, de az Ipoly és a Garam völgyeire is kiterjedtek. Egyik őse Amadé, a ki 1217-ben szentföldi útját megelőzőleg a bényi monostort alapította. Fia István 1262-ben a helembai szolgák közt felmerült per elintézésére küldetett ki. István 1273-ban elhalálozván, a bényi monostorban temettetett el. Amadé testvére Pongrácz, kinek fiai Kázmér és Lampert 1236-ban visszaadták a dömösi egyháznak a Szete és Lontó közt fekvő Csepel falu egy részét. (Fejér IV. 3. 553.) Kázmér neve 1262-ben szintén előfordul, mint a helembai viszály elintézésére kiküldött bíróé. Fiai Pongrácz és Péter 1273-ban Csejte várának hősi védelméért 1276-ban Lontó falut nyerik IV. László királytól. Kázmér fiai Ugrin, Péter és Lampert az 1289—1294. években, az esztergomi érsek és káptalan birtokainak elpusztításával tették nevüket hirhedtté. Az országbíró 1295. márczius 22-én az okozott károk megtérítése fejében a keméndi és a bényi javak elvesztésére ítélte ugyan őket, de a Kázmérfiak ellene szegültek az 1295. évi ítéletnek. 1297-ben a király páldi és kisgyarmati javaik elvesztésére ítélte őket. Lampert 1297-ben jobb útra térvén, a sági monostor felgyujtásával okozott károkért harmincz márka megfizetésére kötelezte magát, mely összeg biztosítékául olvári jószágát kötötte le, de mivel ezt a kitűzött határidőre ki nem váltotta, 1298-ban Lampert e jószágot örökös joggal a sági monostornak adományozta. 1297-ben azonban a király hűségére tértek s egyik testvérük, László, a király iránti hűségét vérével is megpecsételte, a mennyiben Monoszlóvára alatt elesett. Ugrin, Péter és Lampert 1299-ben Csák Máté ellen harczoltak ; III. Endre király nekik adta az általuk elfoglalt nyitravármegyei várakat, de 1301-ben Csák Máté visszavette tőlük. Ők maguk elpusztultak a Csák Máté elleni küzdelemben, s csak fiaik : Ugrin fia Demeter, Péter fia István, Cseh Miklós és Lampert fia István élték túl Csák Mátét. 1358-ban mint bényi nemesek említtetnek, s ekkor már, úgy látszik, a kisbirtokú nemesség sorai közé kerültek.

Bényi ág.

Csalomiai ág. 3. *A csalomiai ág.* Ezen ág birtokai az Ipoly mentén Egyházas-, Nagy-Csalomja és a körülötte fekvő falvakban terültek el. Az ág három vonalra szakad. ú. m. leszenyei, egyházascsalomjai és kiscsalomjai, másként kovári vonalra. Tagjai közül a leszenyei vonalon I. Lampert unokái II. Lampert és I. István 1265-ben a sági monostor Szőlős nevű falujával voltak szomszédos birtokosok. 1281-ben kiegyeztek a Szügyi családdal Kovárszeg birtokát illetőleg. II. Lampert 1290-ben Bélt, vagyis a mai Béldet (Beluja), 1303-ban pedig a kishonti Turipa és Kiete falvakat (Szelcze és Szuha közt) eladta. István 1296-ban Csall falu birtokosa. A kiscsalomjai vonalon Lampert egri püspök (1246—75.) testvérének, Miklósnak, fiai, Pázmány és Miklós, 1270-ben Szelény részeiért perelnek.

Az 1303. évi osztály alkalmával Pázmány, Kovár és Szelény falvakat, továbbá Apáti és Szent-Lőrincz falvak felét nyeri, míg Miklós Kis-Csalomját és Felszerfalu egy részét, valamint Apáti és Szent-Lőrincz másik felét. Ez osztály alapján Pázmány a Kovári, Miklós a Kiscsalomjai család őse. Pázmány utódai közül Kovári László 1338-ban királyi ember, unokája Pál (1388—1427.), a ki 1397-től 1407-ig nádori itélőmester volt. Családjának a XVI. században magva szakadt.

Födémesi ág. 4. *A födémesi ág.* Őse I. Jákó, ennek fia I. István, kinek fia II. Jákó 1259-ben megvette unokatestvérétől ennek födémesi birtokrészét. II. Jákó fia: II. István. fia III. Jákó (1334—79), a ki 1358-ban vármegyei esküdt volt, a Szuhai család őse. I. Jákó másik fia Móka, kinek unokája Födémesi Miklós (1245—59), ennek hasonló nevű fia a Ráhói és Velezdi Kövér család őse. II. Jákó fia, Miklós, 1292-ben Palatnya földet vette meg. (Fejér V. 2. 39.) II. István 1298-ban a Rimócza mellett volt birtokos. IV. Miklós Ipoly, vagy másként Kőkeszin lakott. Miklós, László nevű fiával 1349-ben bizonyítványt kapott arról, hogy Zalaba és Atyagyarmata (Kis-Gyarmata) Szent István király ideje óta szakadatlanúl őseié volt. Ugyanő 1359-ben megosztozik Jákó unokaöcscsével, mely alkalommal Födémest és a Hont mellett fekvő Palasát nyeri, mig Jákó a Födémes melletti Szkornát és a kishonti Szuhát nyeri. III. Jákó a kishonti Ráhóért folytatott pert. Móka utódai szintén Ráhón voltak birtokosok, igy Kövér János (1326—48) vagy Velezden, vagy Ráhón lakott. (Karácsonyi I. i. m.)

A Hunt-Pázmánokon kivül még a következő nemzetségek telepedtek le az Árpád-házi királyok korában a mai Hont vármegye területén.

Csák. *Csák.* Ez ősrégi nemzetség, mely Anonymus szerint a honfoglalók közé tartozik, a XIII. században szerez birtokokat a mai Hont vármegye területén. IV. Béla király egy kelet nélküli oklevelében Palást helységet adta Máté fia Istvánnak, Márk fiai nagybátyjának. Márk fiai István (1280—1307) bakonyi ispán és Péter 1288-ban Palást e részét eladták Palásti Péternek és társainak (Honti Oklt. 33. Wenzel, IV. 326.) A XIII. század elején a trencséni ágból Péter fia Máté 1308-ban nádor († 1321), a felvidék hatalmas kényura, számos várat kerített hatalmába, igy Drégelyt is, mely 1308-ban birtokában volt. A rozgonyi csata után azonban lassanként kiszorult a vármegye területéről.

Dobák. *Dobák.* E nemzetség ősei Dobák, Tiba, Dona és Váczik az 1244 előtti időben a királyi palotában teljesítettek szolgálatot. Ekkor már a nyitrai Chrenóczot birták, melyet azonban IV. Béla király tőlük elvevén, őket a honti várhoz tartozó Palota (Palojta), Kőkeszi és Nénye nevű várföldekkel kárpótolta. Ugyanekkor nyerték Esztergályt is, melyet azonban 1260-ban Kelenye és Terbegecz birtokokért elcseréltek. I. Dobák fiai közül Demeter és Tiba 1280—90 közt iktatási parancsot nyertek a hontvármegyei Drégely és a nógrádi Legénd jövedelmeire. de az iktatás alkalmával kitünt, hogy e falvakra a Hunt nemzetség bir tulajdonjoggal. Ekkor Hunt fiai beleegyeztek, hogy bizonyos peres ügyek eldőltéig a falvak jövedelmeit ők élvezzék. 1312-ben a Hunt-Pázmán nembeli Ders (Dezső) comes fia, Miklós, a Dobák nemből eredt Miklósnak, Lászlónak és Istvánnak, valamint Máté fiainak Jakabnak és Péternek, Nyék és Hrussó helységeket bevallja (Századok 1869. 610. l.). 1337-ben, midőn I. Dobáknak Demetertől és Lukától származó unokái megosztoztak a nemzetségi javakban, Demeter fiai Nénye déli részét kapják, vagyis a mai Dacsó pusztát, továbbá Palojta északi részét és Lam falu északi részét (Felső-Lam), míg Luka fiai Nénye északi részét, vagyis a mai Lukanénye falut, továbbá Palojta és Lam falvak déli részét (Alsó-Lam) nyerik. — Demeter fiai közűl Dacsó és Lóránt 1353-ban Kőkeszit birják zálogban. Luka fiai közül Darási Dobák 1358-ban Hont vármegye szolgabirája volt. A fent Demeter fiai András, Dacsó és Lóránt (1337—53), a Dacsó, míg Luka fiai István

(1337), Miklós és II. Dobák (1337—1348) a Luka-család ősei. (Karácsonyi i. m. I., 411—413.)

Kacsics (Kacsuk, Kathyz). E nagy kiterjedésű nemzetség már a tatárjárás előtt birtokos volt Hont vármegyében. Simon bán (1213—1229), a kinek része volt Gertrud királyné meggyilkolásában, Ipoly-Bolyk falut birta (Wenzel VII. 384.), mely azonban tőle elvétetett. E birtokot utóbb 1255-ben IV. Béla király a nevezett Simon bán Jánosnak visszaadta. Ugyane nemzetség sarja (az előbbinek unokatestvére lehet) Mihály fia, Simon (1281—1322) a Palásti Radó család őse, előbb Csák Máté híve, 1313-ban Túr falút birta zálogban, de 1317-ben elpártolván Csák Mátétól, Hontban többé nem érezhette magát biztonságban, s ezért az ország déli részén kapott birtokokat, majd a székelyek ispánja lett. A nemzetség legkimagaslóbb ágából, Fulkó ágából Szécsényi I. Tamás (1299—1354) erdélyi vajda, országbiró, majd tárnokmester 1338-ban Bélt (Beluja, később Béld) vette meg, (Anjouk. Okmt. III. 475.) előzőleg pedig 1334-ben a régi kishonti kerületben Rimaszombatot és tartozékát szerezte meg cserében Bács és Szerém vármegyékben fekvő jószágaiért a kalocsai érsektől. (Anjouk. Okmt. III. 79.) Fia, Kónya Miklós (1327—1355), a királyné tárnokmestere, kinek másodunokája, László (1441—54), a vármegye főispánja volt. Az itt említett Kónya Miklós neje Erzsébet, Harsendorfer Wolfing leánya (1347—1355) volt, a ki Szemeréd, Stzracsán és Visk helységeket nyerte hozományul. (Wertner Mór : Magyar Nemzetségek II., 140—141.) Kacsics.

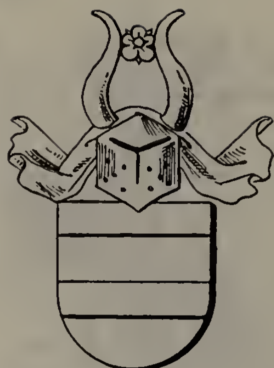

Kacsics.

Gyulazombor. E nemzetségről csupán egy adatunk van. Zeudeni (Sződéni) Sebrid fia, Erdő, 1297-ben az esztergomi káptalantól kétszáz márkát felvevén, Nempty (Nemeti) helységhez való jogairól a káptalan javára lemondott (Az Eszterg. Főkápt. Fekvő stb. 165 okl.). Valószinűleg ekkor elköltözött a vármegyéből, mert ezentúl többé nincs említés e nemzetségről. Gyulazombor.

Tardos. Anonymus e nemzetséget a honfoglalók közé számítja, okleveles adataink azonban csak a tatárjárás utáni korszakban vannak róla. Ősi fészke a mai Komárom, hajdan azonban Esztergom vármegyéhez tartozó Tardos helység, de valószinűleg még a tatárjárás előtti korszakban birta Palojta birtok egy részét, melyet 1244-ben vagy 1264-ben Pósa fiai Tardos és Sándor, Roland sági prépostnak négy és fél márkáért átengedtek. (Fejér VII. I. 286. IV. 3. 243.) E nemzetség három ágra szakadt, u. m. a palojtai, köbölkúti és a marótira, de ezek közűl csak a palojtai hontvármegyei. Ez ág sarja Tardos fia Torda, a ki 1337-ben beleegyezik Palojta határjárásába. (Karácsonyi i. m. III. 57—76.) Tardos.

A *Balassák.* E családot Wertner Mór (Magyar Nemzetségek II. 142—43.) a Kathyz nemzetségből származtatja, Karácsonyi ellenben az e nemzetségtől való leszármazást nem tartja beigazoltnak. Őse Detre (1222—36.) zólyomi ispán, ennek fia Mikó (Miklós) 1247-ben sárosi, 1248—52-ig zólyomi főispán, fiai közül Péter 1267-ben Hont vármegye főispánja, másik fia Bytter (Bettér) zólyomi főispán, kinek fiai közűl Péter (1315) és 1360—63) Hont vármegye főispánja volt. A XIV. században már kihalófélben volt e nemzetség, midőn Gyarmati Miklós fia Balázs Hont vármegye főispánja (1376—85) újra alapította. Utódai Balázsfiaknak neveztettek, mint Gyarmati Balázsfi Miklós is, a ki 1396-ban honti főispán volt. Később a család tagjai a Balázsfi névvel azonos Balassa nevet veszik fel. A fenti Detre fia, Mikó, 1246-ban a honti várkötelék alól felmentett Gyarmat földét nyerte cserébe. 1252-ben Leusták és rokonaitól, honti várjobbágyoktól, a hontvármegyei Aba nevű földet szerezte meg. Egyik fia, Péter, Olvárt vette birtokába. (Századok. 1869. 523.) Két leánya, Anna és Katalin, a kik a Hunt-Pázmán nembeli Lamperthez és Demeterhez mentek férjhez, 1290-ben anyjukkal együtt Olvárt, Abát és a hidvégi favárat nyerték osztályrészül. (Fejér, V. 3. 500.) Balassák.

A *Lévai Csehek* ősei már 1225-ben az ipolymenti Ságizsidódon voltak birtokosok ; valamelyik ismeretlen nemzetség ősi birtokai terültek el itten, melyből Rugas comes utódai kiválva, a XIV. században mindegyre nagyobb jelentőségre emelkednek. Rugas fia, Egyed, 1245-ben osztozik rokonaival az ősi javakon, mely alkalommal (Ipoly) Ságot nyeri. Egyedet egy 1254-ben kelt oklevélben már Lévai Cseh.

Lévai Cseh.

sági nemesnek mondják. 1266-ban unokatestvéreivel osztozik, mely alkalommal az előbbiek a barsvármegyei Sárót nyerik, Egyed pedig megmarad Ságh birtokában. Egyed fia, Bede comes, Csák, nb. Csák tisztje (1291), majd 1311-ben Bélhelység zálogos ura, ugyanazon évben Lissót vette zálogba. Mint Csák Máté híve, az Anjouk uralmának megszilárdulása előtt az esztergomi érsekség és a Ratold (Rátót) nembeli Roland nádor fia, Dezső tisztjének birtokait pusztította. 1321-ben Hrussó várnagya, Csák Máté halála után meghódolván Károly királynak, a Sági nevet a Sárói névvel cserélte fel. 1344-ben már így említtetik s ez a név utódaira is átszállott. Fia, Sárói Péter, Nagy Lajostól 1348-ban vásárjogot nyert, ennek fia, László (1370—96.) Temes és Liptó vármegye főispánja, Szlavonia bánja és kir. főajtónálló családját a főranguak sorába emeli s ezzel megveti a Lévai Csehek közel kétszázados fénykorának alapját. (Wertner Mór czikke : Századok. 1901. évf.)

Palásthy. A *Palásthyak* ősei a honti és a bolondóczi várjobbágyok sorából emelkedtek a nemesek közé. A várjobbágyok még 1279-ben megosztoztak Palást föld egy részén. Álmost és Fábiánt hadiérdemeik jutalmául IV. László király 1281-ben felmentette a várszolgálat alól és az ország nemesei közé emelte őket. E két testvér őse tehát a máig virágzó Palásthy családnak. Paláston azonban a Csák nembeli István és Péter is birtokosok voltak, a kik 1288-ban birtokukat királyi engedélylyel a Palásthyak egyik ősének, nevezetesen Péternek engedték át.

Palásthy Brizó fia, Miklós, már Nagyvezekényben lakott, hol 1295-ben birtokot vásárolt Vezekényi Pétertől. Brizó unokái, Fülöp és János Várad felerészét nyerték nagyanyjuk leánynegyede czímén. 1295-ben Ladomér, esztergomi érsek is adományt nyert Palástra, de ezen adományozás érvénytelenné vált, sőt való színüleg egyik indító oka volt a Palásthyak későbbi magatartásának a Csák Máté és Róbert Károly közötti küzdelmekben. A Csák Máté halála utáni időben a Palásthyak is meghódoltak, legalább erre enged következtetni az a körülmény, hogy 1327-ben Károly király Palásthy Lipót fiát, Györgyöt és testvéreit is megnemesítette. A XIV. század elején már jelentékenyen szétágaztak a Palásthyak. 1308-ban Mikus fia, Mihály és Göze fia, Fábián palásti részüket Ravasz mesterre ruházták át. Bagonya fia, Miklós pedig 1327-ben Rakoncza felét (Felső-Rakoncza) vásárolta meg Rakonczai Istvántól. Brizó unokája, János, Zsemberben volt birtokos. Bagonya unokái, János és György 1368-ban szintén vásárolták Zsemberben birtokrészt. Palásthy Mihály fiai az általuk elkövetett hatalmaskodások következtében elveszítik palásti birtokrészeiket, a melyeket a főispán 1341-ben Palásthy Liptó fiának, Istvánnak adott el; 1368-ban Palásthy Kónya, Sásd, Sztráczin, Szemeréd határain birtokol. 1379-ben a családot Egyházasnénye részeinek birtokában találjuk. 1392-ben Miklós és Péter anyjuk, a Hunt-Pázmán nembeli Kovári Anna után, leánynegyed czímén Zelént bírják, 1394-ben a Kováriak, Terjeniek (Terényiek) és a Palásthyak közt kölcsönös örökösödési szerződés jön létre, melynek értelmében Kovári Pál mester és testvérei 1395-ben beiktattatnak néhai Palásthy György palásti birtokrészeibe. (Palásthy Pál : A Palásthyak. I. l. és Kubinyi Ferencz : Id. oklt. 197—98. okl.)

Simonyi. A *Simonyi* család ősei már a XIII. században a vármegye nyugati sarkában fekvő Varsány, Kiskér és Csánk birtokosai. Varsányi Simon fia, Adorján comes 1290-ben Gyerken négy eke földet örökölt Miklós esztergomi préposttól, melyet az esztergomi káptalan Kér birtokával elcserélt. 1294-ben eladja Kér birtokát az ugyanezen nemzetségből származó Mortunus fia, Simon comes fiainak. Simon Comes fia, Ják, Kereskényinek nevezi magát (1301), testvére Phile (Füle) (1301—1303.) eladja Varsány, Niczk és Csánk részeit testvérének, Mihálynak és Mártonnak. Mihály (1301—29.) fiai, Pál mester és Lőkös, 1324-ben Varsányt, Kért, több más bars-, trencsén- és nyitravármegyei birtokokkal együtt felosztják

Palásthy.

egymás közt. Lőkös fia, István mester 1392-ben Csánk és Kér birtokába kér beiktatást. Tőle származik a Simonyi család idősebb ága, míg testvérétől, Imrétől (1395—1418.) az ifjabb, vagyis a varsányi ág. Imre utódai a XV. században a Varsányi nevet veszik fel. Az idősebb ágból származó Simonyi és Varsányi Simonyi család jelenleg Bars, Nógrád és Trencsén vármegyékben virágzik.

Bory. E család őse Márton, a ki 1275-ben a honti várszolgálat alól felmentetvén, Bori helységet kapta a királytól. Ennek utódai lehetnek Borfői Tamás és Beke, a kik 1357-ben több birtokra vonatkozó oklevelet helyeznek el a szentbenedeki konventnél megőrzés végett. (Kubinyi, 122 okl.) Bory.

Közös törzsből származnak a *Derzsenyei* és a *Zsemberi* családok is, melyeknek ősei Zsemberi Zazun és Ambrus 1275-ben mint szomszédok jelen voltak Nempthy-i Buzádnak, a honti várhoz tartozó Szud helységbe történt beiktatásánál. (Századok, 1869. 525.) Ez a Zazun fia, Gergely, 1329-ben unokáinak, Kiskereskényi Miklós fiainak bizonyos Zsemberi birtokrészeket engedett át. Gergely comes és rokonai 1324-ben Deméndi István mestert anyjának leánynegyedét illetőleg kielégítik. Derzsenyei Ipót és Kereskényi Pál, másfelől Disznós Pál és Derzsenyei János 1332-ben egyezkednek a kölcsönösen elkövetett hatalmaskodások dolgában. 1376-ban Zsemberi Saul és János megosztoznak Derzsenyei Mihálylyal a zsemberi határhoz tartozó Aba részén. Márton 1389-ben eltiltja Disznósi Gergelyt és testvéreit neje disznósi, alsózsemberi és zaholyai birtokrészeinek jogtalan birtoklásától. Egyed 1392-ben tarcsányi (ma puszta) birtokának felét Mérei Gergely deáknak adományozza. Derzsenyei. Zsemberi.

A Derzsenyei ágból Derzsenyei Ipót 1336-ban perhalasztást nyer Barátkai Tamással fennforgó perében. 1335-ben Derzsenyei Illés fiai ellen vizsgálatot indítanak az általuk elkövetett hatalmaskodások ügyében, Derzsenyei Ipót, János és Illés 1339-ben osztoznak a Derezsnyei birtokrészeken. Derzsenyei András 1373-ban kibékül Zsemberi Saullal és a kölcsönösen elkövetett hatalmaskodások dolgában kiegyeznek. Mihály neje és fiai 1381-ben tiltakoznak a zsemberi birtokok elidegenítése ellen.

A XIV. századbeli többi birtokosok közül kiemeljük a következőket : Herencsényi Tamás 1303-ban herencsényi birtokát eladta Haraszti Tamásnak, Herencsényi Olivér fia, István, szintén bizonyos birtokokat átruház Haraszti Tamásra (1322.). Kormosói Fülöp és testvérei 1317-ben Kormosón vesznek birtokokat. Héleczi Fábián 1302-ben megveszi Szudot, fia Miklós 1323-ban megerősítő levelet nyer Károly királytól. Gábor, a ki Szudi nevet visel, 1342-ben Felső-Paláston birtokos. János 1369-ben igényt emel bizonyos felső-palásti birtokrészekre. — Terbegeczi István hatalmaskodásai dolgában 1381-ben vizsgálatot indítanak. A Dalmadi család 1364-ben a magtalanúl elhalt Darázsi Péter birtokait nyeri, az adománylevelet Dalmadi Gergely részére II. Károly király 1386-ban megerősíti. 1394-ben ugyanaz Udvarnok-Darázs és Udvarnok-Sipek helységeket nyeri Zsigmond királytól. Szalatnyai Benedek bajvívó özvegyének kérelmére 1326-ban Szalatnya határai megjáratnak. Besenyő Gergely 1331-ben Palásti Bors akasztófán kivégzett fiainak részeit nyeri Paláston. Mérei János fia, Pál és Bodó, fia Bot 1327-ben Mere föld birtokosai, melyről a Palástiak lemondanak. Balogi Péter 1388-ban a Kaladia nevű birtokra vonatkozó oklevél bemutatására kötelezi Kovári Pál mestert. Baratkai Tamás 1336-ban Derzsenyei Lipóttal egyezkedik. Keszői Mihály fia, István és társai 1353-ban újra elzálogosítanak Palojtai Lórándnak és Dacsónak bizonyos keszői birtokrészeket. Varsányi Pál és Lőkös 1337-ben kielégítik Kereskényi Miklós özvegyét ; az utóbbi családból Mihály és Miklós 1358-ban vármegyei esküdtek voltak. Nemcsényi György 1394-ben a palásti birtokrészekre vonatkozó adománylevelet átiratja. Szemerédi Mihály birtokait Károly király 1338-ban elcseréli a magtalanúl elhalt Jakab fia, István palásti birtokaival. Méri Ágoston,a ki 1397-ben Tamás fia, Miklós várjobbágy, palásti birtokát nyeri Zsigmond királytól, 1398-ban beiktattatik bizonyos palásti birtokrészekbe, de még ezen évben e birtokot Kovári Pál mesterre ruházza. Horhi Csákót 1386-ban eltiltják Zsember megvételétől. 1394-ben Oszlári Lőkös fiait beiktatják azon pribeli birtokokba, melyeket a király János, Pető fia magvaszakadtával nekik adományozott. A Sepere nemzetségből származó Rásztokai családból 1377-ben Pál fia Mihály, Mikó fiai Márton és János Lissón voltak birtokosok. (Turul, 1890. 4.) Birtokosok a XIV. században.

A XV. században.

A XV. században egész Mátyás király trónraléptéig a vármegyei birtokviszonyok terén a következő nevezetesebb változások észlelhetők.

Szobi Péter 1440-ben I. Ulászló királytól a magtalanul elhalt Alsópetényiek nógrád-honti birtokait nyeri adományul. Szendi István vajda, a Kálnay család ősének fia, Benedek 1405-ben új adományt nyer Dalmad, Kis- és Nagy-Terenne (Derzsenye ?), Varsány, Borfő, Felső- és Alsó-Zsember helységekre, mely adományt Mátyás király 1475-ben megerősített. (Kálnay László leveles ládája.) Lévai Cseh Péter 1428-ban új adományt nyer Zsigmond királytól Lévára és tartozékaira, melyek közt Csánk, Kér (Kiskér) és Bát helységek szerepelnek Hont vármegyéből. Ugyanez 1439-ben fiával, Lászlóval együtt Simonyi György fiaitól a csánki és kéri birtokaikat vette zálogba. (Századok 1901—339.) A csalomjai uradalmat, melyet Zsigmond király Borbála királynénak adományozott, Albert király 1439-ben elvette tőle és nejének, Erzsébetnek adományozta. (Teleki Hunyadiak kora X. 47.) A Hunt-Pázmán nembeli Vajdai Demeter és unokaöcscsei Vajdai Lukács, Tamás és Ders, még 1389-ben visszanyerik Zsigmondtól az ősi nemzetségi javakat, 1391-ben pedig osztályos egyezségre lépnek Cseri, Túr, Szuha, Zsaluzsány és a vármegyében fekvő többi birtokokat illetőleg. Egy 1398-ban kelt nádori itélet értelmében Demeter püspök és testvérének fiai beiktattattak a jánoki uradalomba. (Honti Oklt. 180. 186. 204.) A Palásthi családból Egyed fia Miklós, a Pousz ágból, a kereskényi birtokhoz való jogát 1419-ben sikeresen megvédelmezi az országbíró előtt a Borfőiek, másként Sipékiek ellen, noha a birtokra vonatkozó okmányok, még a Csák Máté pusztításai idejében elvesztek. 1422—25-ben a Szudi Palástiak és a Paláston lakó Bagonya közt nagy viszályok támadtak a palásti birtokrészek miatt.

Erdődi-Bakócz.

A kisebb birtokosok közül Nyéki János 1421-ben, Nyéki Demeter 1439-ben birtokos Nyéken, Kistúri Miklós 1418-ban Felső-Zsemberen. A Nényei Lukacsalád, a Mocskosokkal és a Palástiakkal együtt Egyházas- és Győrös-Nényén birtokos.

A Mátyás király trónraléptétől egész a mohácsi vészig terjedő időszakban, különösen a Jagellók uralkodása alatt mélyreható változás áll be a vármegye birtokosai közt. A régi birtokosok közül Kálnai Ferencz, János testőrkapitány, István lévai kapitány és Imre, utóbb II. Lajos király udvari titkára 1506-ban Borfőre nyernek adományt Ulászló királytól. A XVI. század elején Werbőczi István és Szobi Mihály szereznek számos birtokot a vármegyében. Terjéni Radnóti György és Werbőczi István 1506-ban kölcsönös örökösödési szerződést kötnek egymással, melynek következtében az előbbi Inám falut kötötte le. Radnóti György gyermekek hátrahagyása nélkül halván el, Ulászló király 1515-ben megerősíti Werbőczit Inám birtokában, sőt neki adja Iván falut is, melyet Ludányi Bay János és Vid, Radnóti hagyatékából, a maguk részére lefoglaltak. Szobi Mihály 1511-ben Csallban, 1524-ben Barátin, Alsó-és Felső-Nyéken birtokos. Erdődi Bakócz Tamás, esztergomi érsek unokaöcscsei : Erdődi István és Farkas 1517-ben Csábrág várát nyerik, s ugyancsak ők még ez évben Zeliz mezővárosra is adományt nyernek, mely adomány Bátmonostori Tőttös halálával visszaszállott a koronára, s melyhez Hontból négy falu tartozott. (Századok : 1888. 101.) Lévai Cseh Zsigmond (1506—1529.) második neje, Pásztói Anna után Ipoly-Pásztót nyerte, melyet azonban I. Ferdinánd király a mohácsi vész után 1529-ben tőle elvevén, nejének, Anna királynénak adományozott. A Palástiak közül Péter 1477-ben Szudon elkövetett hatalmaskodásával tette nevét emlékezetessé. Paska 1483-ban Túr, Pográny és Dicse helységekben volt birtokos. Paska János 1497-ben Kőkeszit nyeri cserében esztergomi házáért a Siráki Filpesi testvérektől. Péter 1498-ban Rakonczán telepedik le.

Tamás 1491-ben Felső-Rakonczán két jobbágytelket ád a Rakonczaiaknak zálogba. Gergely, neje után, Szudon (1502.) birtokos. László Dombai Jánossal

társulva, megveszi Szalatnyai Jakab birtokát Ináncsfalván, melyet 1505-ben maguk között felosztanak. (Palásthy Pál : A Palásthyak I.)

A kisebb birtokosok közül a Keszihóczi és a Szelényi családok 1483-ban megjáratják a Keszihócz helységhez tartozó Harsány határait. Jákóffi István, Litvai Horváth Péter és Horváth Dömjén leányai közt 1482-ben Szkornya és Födémes birtokok miatt per van folyamatban. Középbéli Mihály 1468-ban Középbélen, Nyéki János 1494-ben Nyéken, Kaghbéli László 1464-ben Kaghbélen, Szalatnyai János 1504-ben Szalatnyán, Balogh Miklós 1517-ben Györkön, Berzenczei Bornemisza János 1526-ban Kőkeszin birtokosok.

A vármegye birtokviszonyairól az 1494. és 1495. évi összeírások csak nagyon hiányos adatokat nyujtanak. 1494-ben öszeírtak 3659 portát (jobbágytelket). Ebből alig egynehánynak a birtokosa van megnevezve. A királyi javak 304$^1/_2$, Losonczi László 268, Országh Zsigmond 22 (e két utóbbi csoport valószinűleg a kishonti kerületben), Lévai Zsigmond 27, a sági prépost 18 portát birtak. Még hiányosabb az 1495. évi összeírás. melyben 3600 porta birtokosa közt csupán a királyi javak (369) és a sági prépost (38) vannak megnevezve. (Acsády Ign. : Régi magyar birtokviszonyok. Értek. XVI. k.)

A mohácsi vész utáni birtokviszonyokról az 1542. és az 1549. évi összeírások nyujtanak adatokat. Különösen becses az utóbbi, melyből tiszta képet nyerhetünk a vármegye akkori birtokosairól. Birtokosok a mohácsi vész után.

Ezen összeírásban már számos új birtokost találunk, a kik az ellenkirályok korszakában részint adomány, részint erőszak útján nagy vagyonra tettek szert, a XVI. század közepén (1549.) történt összeírás adatai szerint a vármegyében már óriási túlsúlyban vannak a nagybirtokosok. 1542-ben összeírtak 2278 portát, ebből esik Basó Mátyásra 380, az esztergomi érsekre 336, Balassa Menyhértre 320, özvegy Lévay Gábornéra 216, Balassa Zsigmondra 138, Nyáry Ferenczre 120, Balassa Imrére 51, Pálffy Péterre 12 és Nyáry Lőrinczre 9.

Az 1549. évi összeírás szerint, mely a vármegye egész területére kiterjedt, beleértve a kishonti kerületet is, 2023 portát találtak ; ebből háromszázhatvanötnél a tulajdonos nincs megnevezve, a többi a következőleg oszlik meg az egyes birtokosok között : Balassa János 7, Balassa Zsigmond 128$^1/_2$, Baloghy János és Berényi András 8, a bozóki prépost 101, Derencsényi Farkas 6, az esztergomi érsek 236, az esztergomi káptalan 185, Feledy Euszták 8, Goszthonyi Miklós 12, Losonczy István 287, néhai Madách Miklós 15$^1/_2$, Nyáry Ferencz 29, Nyáry Lőrincz 6, Putnoki György 9$^1/_2$, a sági prépost 81, Zsemberi Boldizsár 6$^1/_2$, Setétkuthy Farkas 1, a Tapolcsányiak 5, Várday Tamás 4, a zenggi püspök 6. (Acsády Ign. : A magyar nemesség birtokvisz. Értek. XIV.)

Bocskay a tizenhetedik század elején, diadalmas felkelő hadjárata folyamán, híveit főleg az elfoglalt egyházi javakkal jutalmazta. Igy a sági prépostság birtokait Bakos János, Rimay János, Kovács Boldizsár és Némethy Gergely nyerték, de az 1609. évi országgyűlés ezen jószágok visszaadását rendelte el.

Ugyanez időben három vármegyei özvegyasszony újabb férjhezmenetele nagy változást idézett elő a vármegyei birtokviszonyok tekintetében. Az egyik Mágócsy Ferencz özvegye, született Szerdahelyi Dersffy Orsolya, a ki néhai férje hadának kapitányához, Esterházy Miklóshoz — a későbbi nádorhoz — ment nőül. Esterházy e házasság révén a Szikincze völgyében elterülő javak birtokába jutott, s ezzel későbbi emelkedésének alapját vetette meg. A másik özvegy, Perényi Zsófia, kinek harmadik férje, Kollonich Sigfried, a komáromi várparancsnok, Lévát nyerte a hozzátartozó urodalommal, melynek tartozékai — mint Bát is — részben Hontban terültek el. Kollonich azonban, mint tékozló ember, annyira megterhelte az uradalmat, hogy csődbe került s a birtokra a kamara tette rá a kezét. E birtokot 1630-ban gróf Csáky László vette meg 180.000 forintért. A harmadik özvegy Balassa Borbála, a ki előbb Kaszaházi Joó János, királyi személynök, majd Gregoróczi Péter özvegye volt, harmadszor Koháry Péter kir. személynökhöz ment férjhez, ki előbb (1621-ben) Csábrágot és Szitnyát vette zálogba II. Ferdinándtól, majd 1629-ben a hozzátartozó uradalmakkal együtt királyi adományt nyert e két várra. Ettől kezdve családja Hont vármegye első nagybirtokosai közt foglal helyet.

Ugyanerre az időre esik a Kubinyiak megtelepedése is a kishonti kerületben. XVII. század.
Ezen ág őse, I. Mátyás 1616-ban még harminczados, 1637-ben Liptó vármegye követe, a ki Nyustya, Klenócz és Tiszolcz helységekben szerzett birtokokat.

A tizenhetedik század elején a vármegyében birtokos főrangúakról és nemesekről a vármegyei jegyzőkönyvekben foglalt s 1603-ból származó feljegyzésből nyerünk becses adatokat. Ezen feljegyzés külön csoportosítja a főrangú birtokosokat, ú. m. : a király, az esztergomi érsek, gróf Kollonich (a lévai várhoz tartozó birtokok után), Balassa, Forgách, Dersffy István, az esztergomi káptalan, a sági prépostság és a felhévvizi (budafelhévvizi) prépostság. Az egyes birtokos nemes családok sarjai, a kik 1603-ban egy forint taksát fizettek, tehát a vagyonosabbak, járásonként a következők : 1. báti járás : Zsemberi Pál árvái, Dersffy István, Kasza Pál, Bartakovics, Baki Tamás, Madách Miklós, Kálnay, Borfőy, Mokor Theodor, Sirmiensis (Szulyovszky). 2. bozóki járás : Fánchy, Kéry, Asguti, Bory, Palásthy. 3. selmeczi járás : Lipcsey János, Zmeskál Jób, Horváth, Gedey, Soós és Balogh. 4. A kishonti járás : Bakos, Kubinyi, Lorántffy. Jákóffy, Jánoki. Az összes megtaksált udvartelkes nemesek száma 1603-ban 117 volt a vármegyében.

A tizenhetedik század közepén a vármegye területe nagyobbrészt a török uralma alá került. A behódolt községekben azután a budai és váczi bégek lettek a földesurak. A pusztulás szomorú képét tárja elénk az 1649. évi összeírás, mely szerint az egész vármegyében összesen csak 82 birtokos és 121 curialista s armalista nemes találtatott. Nagyobb birtokosok voltak a kishonti kerületben : Osgyáni Bakos Gábor, a Jákóffyak és a Jánokyak ; a selmeczi járásban : Kaizer Ulrik és Mátyás, Kaizer Márton, Reiter Ulrik és Ehrenreiter János ; a báti járásban Zsembery Ferencz ; a bozókiban Fáncsi Pál, Fáncsi János. Nem fordulnak elő ezen összeírásban a Balassák és a Koháryak, a kik, mint várurak, saját katonaságot tartván, a hajdu katonaság ellátására nem köteleztettek. A többi családok közül a Bory, Palásthy, Horváth, Pomoti, Gyarmathy szerepelnek a legtöbb (6—6) családfővel.

A törökök kiüzetése után Esterházy Pál nádor Ipoly-Pásztót, Vámos-Mikolát s a hozzájuk tartozó falvakat kérte az új szerzeményi bizottságtól (neoacquistica commisio), melyekre még a mohácsi vész, illetőleg a török hódoltság előtti időkből származó állítólagos jogalapon emelt igényt.

XVIII. század. Az 1715. évi XCV. törvényczikk azonban az e birtokok, valamint Bát ügyében való döntést kivette az új szerzeményi bizottság kezéből, s azt a rendes bíróságok hatáskörébe utalta. A bíróság helyt adván az Esterházy család keresetének, Bát visszakerült az Esterházy herczeg lévai uradalmához, melyhez azelőtt is tartozott, Ipolypásztó és a hozzá tartozó helységekből pedig a vámosmikolai uradalom alakult, mely egész 1868-ig maradt az Esterházy-herczegi hitbizomány birtokában. A vámosmikolai uradalomhoz a következő helységek tartoztak : Ipolypásztó, Vámosmikola, Szakállos, Perőcsény, Zalaba és Szokola.

A szatmári békekötés után mélyreható változás áll be a vármegyei birtokviszonyokban. A tizenhetedik század küzdelmei közepett számos család kihalt, sokan elszegényedtek, vagy elköltözködtek és helyüket uj családok foglalják el. A hatalomra jutott családok közül a Koháryak és az Esterházyak, továbbá a visszaállított egyházi méltóságok birtokaiból újra alakúlnak a török hódoltság következtében megszűnt uradalmak, de a változott viszonyokhoz képest az uradalmak már nem várak körül csoportosulnak, melyek az előző század viszontagságaiban jórészt megsemmisültek, hanem valamely földrajzilag vagy gazdasági tekintetben jelentékenyebb pont körül. A tizennyolczadik század harminczas éveiben a vármegye területén hat nagy uradalom állott fenn. Ezen uradalmak közül a drégelyit, vagy drégelypalánkit az esztergomi érsek, a csábrágit és szitnyait gróf Koháry, a bozókit a nagyszombati jezsuiták és a Szelepcsényi érsek által alapított papnevelő intézet, a ságit beszterczebányai collégium, a vámosmikolait a herczeg Esterházy család bírta. (Bél Mátyás : Notitia Hist. IV. 556.) Ezen hat uradalmon kívül a tizennyolczadik század első felében még a következő nagyobb birtokos családok voltak a vármegye három (selmeczbányai, báti és bozóki) járásában : gróf Berényi (Nagyterény, Kispeszek), báró Balassa (Záhora részben), gróf Zichy (Záhora részben), báró Várkonyi Amadé (Felsőtótbaka részben), báró Hellenbach (Felsőszemeréd, Százd, Horvát), Ambró (Lissó), Baloghy (Felsőnyék, Alsónyék, Balog), Baross (Felsőzsember, Bagyán), Beniczky (Felsőtúr, Keszihócz), Blaskovich (Udvarnok) Ebeczky (Középpalojta), Dacsó (Keszihócz, Középpalojta) Tésai Foglár (Tésa), Farkas (Ipolykeszi), Géczy (Ledény), Gerhárd (Klaszita), Gyurcsányi (Lissó), Disznósi Horváthy (Horváti, Disznós), Jánoky (Varsány).

Kubinyi (Bátorfalu), Kováry (Kovár és Bátorfalu), Lenkey (Udvarnok), Lipthay (Kisterény, Bél, IV. 702.), Lipthay (Nagyfalu, Szécsényke), Laszkáry (Felsőpribély), Luka (Ipolykeszi, Nénye, Középpalojta), Madocsányi (Bél), Majthényi (Nagycsalomja, Felsődacsólam, Alsódacsólam), Palásthy (Középtúr, Palást, Felsőrakoncza), Prónay (Udvarnok), Pongrácz (Terbegecz, Felsőpribély), Radvánszky (Darázsi), Ráday (Nagycsalomja, Prikkel), Felső-Szudi Zsembery (Egeg, Klaszita, Alsósipék, Darázsi, Mére, Kisterény, Szúd, Dalmad), Simonyi (Varsány, Nagykereskény), Szentkereszthy (Kistúr), Szulyovszky (Gyugy, Alsózsember, Felsőfegyvernek), Szmrecsányi (Födémes, Kelenye), Szenczy (Horpácsvarbók), Szombathelyi (Szécsényke), Szelényi (Szelény), Török (Ledény), Zmeskál (Házasmarót, Kiscsalomja).

1730-ban Hont vármegye általános nemesi vizsgálatot tartott, mely alkalommal a vizsgálat alá került nemes családokat a következő hat osztályba sorozták : I. Birtokos nemes családok. Csupán nyolcz birtokos család nemessége került vizsgálat alá, a többiek a kétségtelen nemesek sorában foglaltak helyet. A vizsgálat alá vett birtokos nemes családok a következők : Bolgár 1539-ben János királytól nyert adományt egy inámi kuriára. Szudy Szud helységben birtokos. Horváth Varsányban birtokos, 1629-ben nyert a vármegyétől nemesi bizonyítványt. Pomoti Boriban és Horhiban birtokos. Huszár Turócz vármegyéből származik. Horhy az 1552-ben kelt örökvallás szerint Horhiban birtokos. Prandorffy 1550-ben I. Ferdinánd királytól Prandorffra nyert adományt. Barthal 1676-ban I. Lipót királytól nyert adományt bizonyos részbirtokra. A II. osztályba sorozták az armalistákat, számszerint nyolczvannégyet, a kiknek nemeslevele a nemeslevél kiállításától számítva egy éven belül a vármegyében kihirdettetett. A III-ba azokat a családokat sorozták, melyeknek nemessége az armális keltétől számítva egyévi határidő lejárta után hirdettetett ki a vármegyében, számszerint tizenhármat. A IV. osztályba két családot soroztak, melynek nemeslevele egyáltalán nem hirdettetett ki. Az V. osztályba sorozták azokat a nemeseket, a kiknek elődei nemesi összeírásban, vagy más lajstromokban fel vannak véve, a nemesi jogok háborítatlan birtokában voltak, s azokat tényleg gyakorolták is, számszerint nyolczat ; végül a VI. osztályba sorozták azokat az armalistákat, a kik nemességüket idegen vármegyéktől nyert nemesi bizonylatokkal igazolták, — számszerint harminczhatot.

Az állandó katonaság fentartása és a folyton növekvő közterhek az adóalanyok szaporítását tevén szükségessé, az 1754—55. években az egész országra kiterjedőleg új, általános nemesi összeírás rendeltetett el. Ezen összeírás szerint Hont vármegyében összesen 518 nemes találtatott, ezekből 375 birtokos, 143 pedig armalista. Az összeírásból azonban hiányzanak a főrangu családok. Ezekről némi tájékozást nyerünk a magyarországi főuraknak 1764-ben elrendelt összeírásából. Ezen összeírás szerint a következők főrangúak voltak Hont vármegyében. Grófok : Koháry Miklós főispán, Koháry Ignácz, Koháry Nep. János. Bárók : Hellenbach György, Regliczi Luzsinszky Ferencz özvegye, Vass Klára és fia, Luzsénszky Elek. Miután ezen összeírás a lakóhelyet vette alapúl, a vármegyében birtokos főrangúak közül többen, mint például herczeg Esterházy, báró Balassa, stb. kimaradtak. (Várm. levéltár : Az 1730. évi nemesi összeírás törzskönyve. Illéssy János : Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás. Nagy Iván : Családt. ért. II. évf.)

A II. József császár által 1785-ben elrendelt összeírás alkalmával 3350 nemes személy találtatott, míg Fényes Elek szerint 1843-ban, mikor már Kis-Hont elvált a vármegyétől, 5423 volt a nemesek száma.

A jobbágyság felszabadítása előtt kilencz nagyobb uradalom volt a vármegyében, ebből a csábrágit és szitnyait Kóburg-Koháry herczeg, a vámosmikolait és a lévait (melynek egy része Hontban terült el), herczeg Esterházy, a németi központtal alakúlt uradalmat az esztergomi főkáptalan, a bozókinak felét a Szent István papnevelő-intézet, másik felét a pesti egyetem, az ipolyságit a beszterczebányai és a rozsnyói káptalanok, a gyekesit a selmeczbányai bányászakadémia, a drégelypalánkit az esztergomi érsek bírta. Ezenkívül még a visegrádi koronauradalomhoz is tartozott több helység a vármegyéből.

A tizenkilenczedik század első felében a következő főrangú családokat találjuk a vármegye birtokosai közt : báró Balassa, gróf Berényi, gróf Esterházy, gróf Forgách, báró Luzsénszky, gróf Mailáth, báró Majthény, báró Nyáry, herczeg

Aczél.

Pálffy, báró Prónay, gróf Ráday, báró Sághy, gróf Serényi, gróf Steinlein, gróf Teleki, gróf Török, gróf Zichy.

Alább közöljük a vármegye családait oly számban és terjedelemben, mint azt e mű kerete megengedi. Különös tekintettel leszünk azokra a családokra, melyeknek tagjai a közpályán szerepeltek és az 1848 előtti korszakban közhivatalokat viseltek, vagy jelenleg is birtokosok.

Aczél. *Aczél* (Kemenczei). A nemességet József kapta, István és Károly nevű fiaival, 1905-ben. *Czímer :* kékben, zöld alapon jobbra fordúlt és ágaskodó aranyszínű mén, a pajzs felsőrészén kétfelül vörös függöny, egy-egy hatágú ezüst csillaggal. Sisakdísz pajzsbeli mén. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Agárdy. *Agárdy.* A. Mátyás és gyermekei, továbbá testvére, András és ennek fia III. Ferdinándtól nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1654. márczius 21-én Hont vármegye közgyűlésén kihirdettetett. Az 1754—55. évi összeírásban e családból András van felvéve Hont vármegye nemesei közé. A család Nógrád és Pest vármegyékbe is átszármazott.

Akacs. *Akacs* (Barlomlaki), Vas vármegyéből származik. A., másként Lóránt Jakab 1548-ban Nagy-Unyomban birtokos. 1555-ben több vasvármegyei helységben nyert adományt. A család egyik ága idővel Komárom vármegyébe szakadt, melyből A. Imre 1692-ben nádori adományt nyer Baromlakra. Ezen ágból Ferencz 1794-ben Hont vármegye szolgabírája. Az 1754—55. évi összeírásban György van felvéve a vármegye nemesei közé. *Czímer :* kékben, zöld alapon, veres ruhás, fekete kucsmás, sárga öves és csizmás magyar vitéz, jobbjában arany markolatú görbe kardot tart, balját csípőjére támasztja. Sisakdísz : kinövő paizsalak. Takarók : kékarany, veres ezüst.

Auka. *Auka.* A család 1631-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család Kecskeméten lakott, Mihály, a ki 1725. márczius 4-én nyert nemesi bizonyítványt, 1730-ban, mint viski lakos, igazolta nemességét Hont vármegyében. János, a ki 1775-ben Hont vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt, Ujkécskén telepedett le.

Badiny. *Badiny* (Badini). Hudoba Antal, valamint fiai, Gáspár és Jakab 1582. február 21-én nyertek nemeslevelet, I. Rudolf királytól, Badini előnévvel. A nemeslevelet 1583. szeptember 19-én hirdették ki Zólyom vármegyében. Idővel a család átszármazott Gömör vármegyébe is. A XIX. század elejétől fogva már a Badiny nevet használták a család tagjai. János és Lajos beszterczebányai lakosok 1903. június 3-án, továbbá a kiskorú Gyula és testvérei 1906. február 16-án kelt legfelsőbb engedélylyel családnevüket Badiny-ra változtatták. *Czímer :* veresben, fehér lovon vágtató, hosszú, ősz szakállú, kék köpenyű magyar férfi, fején nyestprémes kalpag, jobbjában arany kocsikereket, baljában kantárt tart. Sisakdísz : pajzsbeli alak növekvően, de bal hóna alatt kapcsos fekete könyv. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Bakay. *Bakay* (Bakai). Az 1730-ban megtartott nemesi vizsgálat alkalmával a B. család egy 1629. márczius 22-én adományozott czímeres nemeslevelet mutatott fel, mely Bars vármegyében hirdettetett ki. A XIX. század első felében Kis-Kereskényben bírt földesúri joggal. *Czímer :* kékben, hármas zöld halmon kétfarkú arany oroszlán, jobb előlábával aranymarkolatú, görbe kardot tartva. Sisakdísz : szarvaival felfelé álló ezüst holdsarló, hegyein egy-egy hatágú arany csillag nyugszik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Balassa. *Balassa* (Kékkői és Gyarmati báró és gróf). Zólyom, Nógrád és Hont vármegyékre kiterjedt nemzetség, melynek eredete a tatárjárás előtti korszakba nyúlik vissza. Őse Detre comes (1222—1236.) zólyomi ispán. Ennek fia, I. Mikó, 1247. sárosi, 1248—52. zólyomi főispán. Fiai közül Péter 1267. honti, Bitter (Betér) 1277. zólyomi főispán ; fia, Péter 1312—1315. Hont vármegye főispánja. A nemzetség a XIV. század közepén már kihalóban volt ; Miklós fia, Balázs (1385—76) terjesztette tovább a nemzetséget, róla nevezték Ipoly-Gyarmat helységet Balás, utóbb Balassa-Gyarmatnak s utódait Balázsfiaknak, később Balassáknak. Ferencz (1492.) szörényi, 1504. horvát bán, résztvett Mohácsnál s II. Lajos király oldala melett harczolva elesett. Imre († 1550.) erdélyi vajda. Testvére Menyhért, Hont vármegye főispánja, 1552-ben a királyi hadak kapitánya, 1561-ben az ország bárói közé emeltetett

Balassa.

(† 1568.) ; János 1550. Szlonok várának kapitánya, 1562. Hont és Zólyom vármegyék főispánja, 1569-ben rokonával, Dobó Istvánnal együtt perbe fogták, de utóbb kiszabadulván, 1574-ben királyi főajtónállóvá neveztetett ki. Bálint (szül. 1551., meghalt 1594-ben), Esztergom ostrománál kapott sebeiben, a XVI. század legnagyobb magyar lirikusa, Zsigmond Nógrád vármegye főispánja, 1619-ben a megrongált Kékkő várát építette fel. Ferencz (1635—1642.), András (1643—57.) Hont vármegye főispánjai. András fia, Bálint (szül. 1626. v. 1631., † 1684.) kir. tanácsos, Hont vármegye főispánja, majd a kir. tábla bírája, 1664. deczember 19-én grófi rangra emeltetett, ágának azonban hasonnevű kiskorú fiában magvaszakadt. Pál, gömöri főispán, 1721. április 15-én nyert grófi rangot, e grófi ág is kihalt fiaiban. Ferencz 1756. kir. kamarás, 1785. Horvát- és Dalmátország bánja, 1772-ben grófi rangra emeltetett, ága azonban benne 1807-ben kihalt. A XVIII—XIX. században Hont vármegyében virágzott B. család Lászlótól származott, a ki 1721-ben nyert bárói rangot. Ez az ág a XIX. század első felében Csáb, Dacsó-Lam, Felső-Pribel és Záhora helységekben bírt földesúri joggal. A családnak fiágban 1901-ben magvaszakadt. *Ősi czímer :* vörösben, köralakban hajlott, farkát szájában tartó arany-vörös szárnyas sárkánynyal körülvett, szemközt fordúlt fekete bölényfej. Sisakdísz : szemközt fordúlt koronás, természetes sas, ballábában hegyével fölfelé nyilat, jobbjában kivont egyenes kardot tart. Takaró : feketearany.

Bartakovics.

Baloghy (Balogi). Ősrégi család, mely a Poltári Soós és az Alsó-Sztregovai Madách-családokkal közös törzsből származik. Őse Radun comes, a ki már II. András király uralkodása alatt szerepel (1235). Fiai : Mike Madách de Aszlár 1250, Tóbiás és Tamás új adománylevelet kapnak IV. Béla királytól a Garam vize mentén Zólyomban elterülő ősi birtokaikra. Ezen testvérektől származnak a Madách, Baloghy, Soós és a Micsinszky családok. A XVIII. század közepén Balog, Hrussó és Bátorfalu, a XIX. század első felében Ipoly-Balogon bírt földesúri joggal. Baloghy.

Baross (Bellusi). Trencsén vármegyéből származik, nemességét 1579. július 22-én kapta Rudolftól Bellusi B. Péter és általa fiai Péter, Jakab, Márton és György, valamint Jakab személyében. Péter fia, Györgytől származik a Hont és Nógrád vármegyékbe szakadt ág, melyből Ádám fia, György 1743-ben a vármegye alispánja és követe, 1741-ben ennek fia, György a család jelenleg virágzó honti ágát alapította. A család a XVIII—XXI. században Bagyán, Deménd, Felső-Zsember és Tompa helységekben volt birtokos. Baross.

Bartakovics (Kis-Apponyi). E család Horvátországból származik, honnan előbb Szabolcs vármegyébe telepedett. János 1552-ben Fehértóra nyert királyi adományt. Idővel Nyitra vármegyébe származott át és 1668-ban Szalakusz, Menyhért, Bééd birtokában volt. Ezenkívül Kis-Appony, Bori, Maniga, Felső-Elefánt stb. községekben volt földesúri joga. Nyitra vármegyében való megtelepedése után a család házasság útján összeköttetésbe jutott a Kereszthury, Elefánthy, Apponyi, Vitalis, Brunszvick, Majthényi, Almásy és Kelecsényi családokkal. A XVII. század végén János Pest vármegye alispánja. Hont vármegyébe Ágost cs. és kir. kamarás, m. kir. testőrszázados telepedett le és Egyházmaróton volt birtokos ; † 1906-ban. *Czímer :* kékben, nyakán hátulról ezüst nyíllal átlőtt fehér hattyú. Sisakdísz : pajzsbeli hattyú. Takarók : kék-arany-, veres-ezüst. Bartakovics.

Battha (Vattai) borsodvármegyei család, mely idővel átszármazott Nógrád és Zemplén vármegyékbe is. Első ismert őse Pál 1511-ben. Péter 1566-ban Szigetvár védelmében esett el. Bálint 1595-ben már Nógrád vármegyében birtokos ; Pál fia, 1629—33. években Nógrád alispánja. Ennek fia Bálint 1672—77. években szolgabíró. II. Pál 1684-ben szolgabíró. III. Pál 1744—63. években Nógrád vármegye alispánja. 1848. előtt a családnak Rap, Nézsa (Nógrád), Legenyemihályi és Czéke (Zemplén) helységekben volt földesúri joga. Battha.

Az újabb időkben Hont vármegyébe telepedett László jelenleg az ipolynyéki járás szolgabírája. *Czímer :* kékben hármas zöld halom középsőjén leveles koronán könyöklő, arany markolatú, görbe kardot tartó, pánczélos kar ; a kardon átütött török fő. Sisakdísz : pajzsbeli kar. Takarók : mindkét felől vöröskék.

Battha.

Belházy (Bakaliar). Az 1754—55. évi nemesi összeírásban Hont vármegye nemeseinek névjegyzékében e családból György és János neveivel találkozunk. Ödönt 1845-ben vármegyei alpénztárnokká választották. Belházy.

Beniczky.

Berkó.

Beniczky (Beniczi és Micsinyei) egyike a legrégibb felsőmagyarországi családoknak. Ősei 1235-ben a magtalanul elhalt Radó nádor birtokait nyerték Túrócz vármegyében. Márton 1413-ban hadi érdemeiért Benicz nevü falut kapta Zsigmond királytól. Miklós Turócz vármegye alispánja 1562-ben ujított czímeres nemeslevelet nyert I. Ferdinánd királytól. Péter több nyitramegyei jószágra nádori adományt kapott. A család a XVIII. század első felében Keszihóczon volt birtokos. Az 1754—55. évi összeirásban Farkas szerepel a vármegye nemesei sorában. A XIX. század első felében Közép-Turon volt birtokos a család.

Berényi.

Berényi (Karancsberényi gróf) család ősei nógrádi várjobbágyok voltak. Bertalan 1256-ban Kemcsed és Jób fiaival együtt, hadi érdemeiért nemességet nyert. Berényi András sírköve a XIII. századból ma a karancsberényi (Nógrád m.) római katholikus templom belső falába van illesztve. Ugyanott állott a régi templom, mely a család legrégibb temetkezési helye volt. A harmadik testvér, Ders, a görög császár ellen viselt hadjáratban elesett. András a Győr ostroma alkalmával szerzett érdemeiért 1274-ben kapott nemességet. Berényi Kakas László fia János, testvéreivel együtt, 1431-ben czímerlevelet nyert Zsigmond királytól. A család fényét András alapította meg, a ki Ferdinánd király híveként 1558-ban Keszi, Mihály-Geregye, Nagyarán és Tarnócz helységekre, továbbá 1560-ban több hontmegyei birtokra kapott adományt. A családot 1651-ben bárói rangra emelték. Tagjai közül György 1720-ban grófi rangra emelkedett. A XVIII. században Kis-Peszek és Nagy-Terény helységekben volt birtokos. Jelenleg élő tagja gróf Berényi János, született 1873. május 4-én (Budapest). A családi levéltárát, mely a XIII—XIX. századbeli okiratokat tartalmazza, a Nemzeti Muzeum őrzi. *Czímer:* (ősi) aranyban, ezüstleveles koronából kinövő, balról hatágú aranycsillagtól kisért, balra fordúlt mókus, jobb előlábában mogyorót tartva. Sisakdísz : pajzsbeli mókus. Takarók : aranyfekete.

Berkó.

Berkó (Báti). Hont vármegye Keszihócz (Dacsókeszi) községéből származó család. A nemességet B. István ipolysági gyógyszerész és takarékpénztári igazgató kapta 1903-ban. *Czímer :* vízszintesen kétfelé osztott pajzs, kék felsőrészében három hat-hatágú ezüst csillag, az alsó mező ezüstszínű ; a pajzs közepén vörös szívpajzs, benne hatágú aranycsillag, a szívpajzs csücskén kék liliom csüng. Sisakdísz : három fiókját tápláló fehér pelikán. Takarók : kékarany. vörösezüst.

Berzeviczy.

Berzeviczy (Berzeviczei és Kakas-Lomniczi urak és bárók) tiroli eredetű ősrégi család, melynek első ismert őse, a XIII. század elején, comes Ruthker (Rüdiger) várispán volt. Ruthkernek neje, Adolf szepesi prépostnak nővére, szintén külföldi volt és Gertrúd királyné udvarhölgyeként, vele együtt jött Magyarországba. A Berzeviczy család ősi birtoka az a föld volt, melyet 1209-ben a Poprád vize mellett II. András királytól kapott és a hol később a most is fennálló Nagylomnicz, Kunsdorf, Altwalddorf és Mekler helységek épültek. Ruthkernek két fia volt : Hermann (1276), kinek ága kihalt, és Rikolf comes. Ez utóbbinak fiai voltak : Kakas, ki 1307-ben Róbert Károlytól Nehre falut kapta hősi érdemeiért adományképpen ; ennek ága fiában, Miklósban kihalt ; János, a Berzeviczyek őse; II. Rikolf, Tarkő ura, a Berzeviczyekkel egy törzsből eredő, de már kihalt Tárczay család őse. A Berzeviczyek birtokai már a XIV. század elején Szepes és Sáros vármegyékben nagyon kiterjedtek. Berzevicze várát 1350. körül I. Mihály építette, kinek unokája, István főpohárnokmester, történelmi szerepet is játszott és több jószágon kívül, 1425-ben Ajnácskő várát kapta Borbála királynétól. Péter, szepesi főispán és tárnokmester, a Sárkány-rend vitéze, 1425-ben kapta Jamnikot és építette Dunajecz hegyvárát. Nagy szerepet vitt Márton (Kristófnak fia) Erdélyország kanczellárja, kit Báthory István magával vitt Lengyelországba, ott lovaggá, dondaghi báróvá és staragardi kapitánynyá nevezte ki. Márton felesége Báthory Erzse volt. A bárói ágat János kassai tartományi biztosnak nejétől, báró L'Huillier Anna Máriától született fia : Ferencz alapította. Hont vármegyében Berzeviczy Bélának volt nagyobb kiterjedésű kegyúri birtoka Ipolynyék és Inám községekben. Ennek fia, Béla jelenleg az ipolysági járás szolgabírája. A család vallása : római katholikus. *Czímere :* kék mezőben királyi koronából kiemelkedő kőszáli kecske, előlábaival sziklára kapaszkodva. A pajzsot sárkány veszi körül, fejével jobbrafordulva. Sisakdísz : a kecske növekvően.

Berzeviczy.

Blaskovics (Ebeczki) Sámuel 1712-ben nyert czímeres nemeslevelet Károly királytól. Az 1751—55. évi összeírásban Hont vármegye nemesei között József nevével találkozunk. A XVIII. század első felében Udvarnok helységben volt birtokos. Később Ebeczken szerzett a család birtokokat. *Czímer:* kékben, hármas zöld halom középsőjéből kinövő három zöld szálú és levelű vörös rózsa. Sisakdísz: a pajzsbeli rózsa. Takarók: veresarany, veresezüst. Blaskovics.

Bolgár (Inámi) ősrégi székely család, melynek egyik ága ősi idők óta élvezett nemesi jogainak megerősítéséül 1539-ben Inámra, az egykori Szobi és Werbőczy-féle birtokra, nyert új adományt János királytól. A család tagjai már a XVII. században előkelő szerepet játszanak Hont vármegyében és általában mindig a nemzeti mozgalmakban tűntek ki. András és János 1705-ben jelen voltak a szécsényi országgyűlésen. A család a XVIII. század első felében igen szétágazott. Márton, a ki Gyürky Máriát vette nőül, Gyürkiben telepedett le és tőle származik a gyürki és nagyoroszi ág. A fentemlített János fiai közül Benedek a tiszapolgári, Mátyás pedig a váczi ágat alapította, ki után a Ferencz fiától (1800—1855.) közvetetlenül leszármazott Emil (született 1840.) kir. kuriai bíró, Ferencz (született 1851.) pedig előbb a katonai pályán működött, ugyanez később szakíró, lapszerkesztő, majd országgyűlési képviselő, 1905-ben a képviselőház alelnöke, 1906-tól kezdve pedig a honvédelmi miniszterium államtitkára. Imrétől a becskei és a szécsénykei ág eredt. András utódai Inámban élnek. Ezen ágból a csalomjai vonal sarjadzott. Az 1754—55. évi összeírásban József, András, Ferencz, György, László volt alispán, Mihály és István (1785—1849. herczeg Kóburg csábrágvári tiszttartója) szerepelnek a hontvármegyebeli nemesek között. István utóda Gábor, az 1842—47. években Hont vármegye szolgabírája, majd 1849-ben alispán, a honti lovas-nemzetőrség parancsnoka és csalomjai birtokos volt. Ugyanő 1861-től és a provizórium után 1870-ig főszolgabíró. Gábor fiai: János (született 1850.) nagy-csalomjai birtokos, megyei törvényhatósági bizottsági tag, a vármegyei gazdasági egylet alelnöke; Endre (1851—1896.) a vármegye pénztárosa, majd főjegyzője és 1895-ben alispánja; István (1853—1875.) szolgabíró. János fia István (született 1879.) 1902-től szolgabíró, 1905. óta tb. főszolgabíró. – Emil kir. kuriai bíró. — Mihály (a kökényesi ágból) kegyesrendi tanár. *Czímer:* vörösben, zöld alapon hosszu egyenes tőrt tartó arany oroszlán. Sisakdísz: arany markolatú görbe kardot tartó vörös ruhás és kalpagos kinövő magyar vitéz. Takarók: kék-arany, vörösezüst. Bolgár.

Bolgár.

Bory (Bori és Borfői). Első ismert őse Márton fia, Miklós, 1275-ben IV. László királytól a honti várhoz tartozó Bori földet nyerte hadi érdemei jutalmául. Idővel átszármazott Nyitra és Nógrád vármegyékbe. Tagjai közül Döme és Lőrincz, Hont vármegye szolgabírái voltak (1581. és 1596.). Mihály 1594-ben a bakabányai várőrség parancsnoka. Mihály előbb bakabányai, majd (1665—1667.) korponai kapitány. György (1675.), Gábor (1767—68.) Korpona város bírái voltak. Ezeknek utódai állandóan Korponán laktak; ez ág utolsó sarja Arnold († 1897.), ki Korpona város főjegyzője volt. A fent említett Mihály 1595-ben Varbókra nyer adományt. Fia, István, a ki 1619-ben domaniki részbirtokát elzálogosította, Korponán lakott. Ferencz 1622-ben Hont vármegye szolgabírája. György fiával, Mihálylyal Tegzesre és Nemes-Borfőre nyer adományt, de midőn 1657-ben e birtokokba be akarták iktatni, Lipthay György és István ellentmondottak. Idővel mégis sikerült e birtokokra való jogát érvényesíteni, mert Mihály korponai kapitány (1665.) Kálnai és Tegzes-Borfői előnévvel élt. A fenti György Cseri helyiségre is igényt tartott. Gábor 1705-ben Hont vármegye alispánja, egy másik Gábor pedig 1756-ban a vármegye esküdtje. Bory.

A nógrádi ágból származott Miklós 1810-ben aljegyző, 1811—1818-ig főjegyző, majd ítélőmester, kir. táblai ülnök, végre kanczelláriai előadó és udvari tanácsos. Pál (1836—1839.) Nógrád vármegye főszolgabírája, 1847-ben Nógrád vármegye országgyülési követe, 1850-ben Hont vármegye, 1851—1853-ig Nógrád vármegye főnöke. Egyik ága 1860-ban Szabolcs vármegyében telepedett le, hol jelenleg is birtokos. *Czímer:* kékben görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fő. A pajzs felső jobb sarkában hatszögű aranycsillag, a karhajlásnál ezüst félhold. Sisakdísz: pajzsbeli kar, kisérők nélkül. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Bory.

Boronkay. *Boronkay* (Boronkai és Nezettei). Somogy vármegyéből származó család, hol 1476-ban Pál Boronka helységre nyert adományt. A családfa az 1560-ban élt János deáktól származtatható. I. István ezredes I. Lipót királytól a nyitravármegyei Nezettére nyer adományt. II. István fiai közül István 1711-ben Zemplén vármegye másod-alispánja. Mihály szintén Zemplénbe költözött, László Nyitrában maradt. Ennek fia, Imre, kir tanácsos, kir. táblai ülnök (1810.), fia Imre, Nyitra vármegye főadószedője, Lajos Nyitra vármegyének főbírája. Ennek fia, Lajos, 1839-ben Hont vármegye főjegyzője, 1848-ban Hont, Bars és Turócz vármegyékre kiterjedő hatáskörrel kormánybiztos.

Bossányi. *Bossányi* (Nagy-Bossányi és Nagy-Ugróczi urak és bárók). A család a Divék nemzetségből származik. Őse Folkmár comes a XIII. század közepén, a ki IV. Béla királytól Bosán földet nyerte cserébe. Fiai Divéki Baan fia Barleus és Kozma 1275-ben osztoznak. 1277-ben IV. László király Divéki Baan fia Barleus mestert és testvéreit, valamint nagybátyja fiait megerősíti Bosán birtokában. 1294-ben Barleus 12 márka vérdíjat fizet az általa megölt Aladár fia, István barsi várjobbágy testvérének, Miklósnak. III. Endre király 1300-ban a barsmegyei Vezekényt adja Barleus és Iroszló testvéreknek. A fenti Baan fiai közül Barleus fiai, Miklós és János, Iroszló fiai, Domonkos és Péter, végül Budmer fia, András, terjesztették a családot. Tagjai közül János 1618-ban Nyitra vármegye követe, Márton Bars vármegye szolgabírája 1610-ben. Miklós 1760-ban hétszemélynök. Mihály 1635-ben Bars vármegye alispánja. György 1673-ban Bars vármegye alispánja, Mihály 1694-ben Bars vármegye alispánja, ez utóbbi bárói rangot kap. Gábor 1681—1720. nyitrai követ, majd a nagy-szombati kerületi tábla ülnöke. Ádám 1681-ben Nyitra vármegye alispánja ; testvére Sándor ; ennek fia, Imre 1760-ban grófi rangra emeltetett, de ágának magvaszakadt. A nemesi ágból János van felvéve az 1754—55. évi hontmegyei összeírásba. (*Czimerét* lásd a Bars vármegyét tárgyaló kötetben.)

Breuner. *Breuner* gróf. A család Köln és Utrecht vidékéről származik, honnan 1385-ben vándorolt ki Styriába. Tagjai közül Frigyes a XVI. század elején Stübing vár ura volt. A XVI. század folyamán a család két főágra szakadt. Az idősebb vagy az alsó-ausztriai ág, mely 1620. óta az alsó-ausztriai főkamarássági hivatalt bírta, 1535-ben bárói, 1693-ban grófi rangra emeltetett. A styriai ágnak, mely 1666-ban nyert grófi rangot, 1827-ben magva szakadt. Az alsó-ausztriai ágból Fülöp Ignácz, a ki 1693-ban grófi rangot nyert, két fia az asparni és a nussdorfi vonalat alapította. Az asparni vonalból Ágost cs. és kir. kamarás Vis, Garamkissarló és Tergenye helységekben birtokos. *Czímer :* négyelt pajzs szívpajzszsal. Abban ezüstben, aranynyal és feketével váltakozva vágott két czölöp. Nagy pajzs. 1. kékkel és vörössel jobbharánt hasítva. Alól felugró fekete ló, felül három egymás alá helyezett ezüstgolyó. 2. aranynyal és ezüsttel balharánt vágva. Felül természetes színű, ágaskodó hód, alul fekete szárny. 3. ezüsttel és aranynyal balharánt vágva. Felül aranyleveles koronából kiemelkedő természetes színű koronás oroszlánfő, alul természetes színű galy, jobbról két, balról egy zöld levéllel. 4. kékkel és vörössel jobbharánt vágva. Felül vörös bibornokkalap felett egy vízszint fektetett természetes színű hal. Alul két egymást keresztező arany jogar. Négy sisak, melyek közt a középen az osztrák házi koronával és az aranygyapjas rendjellel díszített vörös pajzs egy arany L betüvel megrakott ezüst pólyával. Sisakdíszek. I. Zárt ezüst szárny, a szívpajzsbeli czölöpökkel megrakva. II. Pajzsbeli hód. III. Pajzsbeli ló növekvően. IV. Pajzsbeli jogarokkal megrakott zárt vörös szárny. Takarók : I. Fekete ezüst. II. Feketearany. III. Kékezüst. IV. Vörösezüst. Pajzstartók : Jobbról egy angyal kiterjesztett szárnyakkal, jobbjában arany szegélyű kék százlóval, melynek közepén farkát szájában tartó koronás zöld kígyó által alkotott körben kettős arany kereszt. Az angyal lábainál aranyfejű és lábú, ugrásra kész zöld sárkány. Balról pánczélos, hat, váltakozva vörösfehér strucztollas, nyilt sisakos lovag hermelin palásttal. Pánczéljának jobb oldala a szív paizsbeli czölöpökkel van díszítve. Baljában aranyszegélyű ezüst (másutt kék) az osztrák házi czímerekkel díszített zászlót tartva. Lábainál arany oroszlán nyugszik.

Buócz. *Buócz* (Nagyrákói). A XVIII. században Túrócz vármegyében találjuk, mely vármegye nemeseinek sorába az 1754—55. évi összeírás alkalmával András, István, János, György, Miklós, Péter és Mátyás özvegye vétettek fel. Idővel átszármazott Hont vármegyébe, hol Imre 1830-ban és Kálmán 1860-ban másod alispán, s az utóbbi 1865-ben helyettes törvényszéki elnök lett. *Czímer :* kékben, hármas zöld halmon, repülésre kész, csőrében zöld olajágat tartó fehér galamb. Sisakdísz : pajzsbeli galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Czobor.

Czobor. *Czobor* (Nemespanni). Eredeti neve Czibulya alias Czibulay volt, mely család 1793-ban Batthyány József esztergomi érsek, herczegprimástól praedialis (egyház) nemességet nyert. A család Nyitra vármegyéből származik. 1834-ben telepedett Hont vármegyébe. László, 1896-tól 1906-ig Hont vármegye alispánja, valamint testvérei Gyula herczegprimási jószágfelügyelő és Vilmos plebános

1899-ben Nemespanni előnévvel magyar nemességet kaptak. *Czímer :* hasított pajzsban elől ezüstben zöld halmon természetes színű almafa, négy aranyvörös almával. Hátul kékben arany pólyával vágva, mely felett arany metszetű nyitott könyvre balharánt fektetett ezüst ludtoll. A pólya alatt zöld alapon álló arany buzakéve, négy kiálló arany buzakalászszal. Sisakdísz: zárt kék szárny közt könyöklő fehérmezű kar, ezüst ludtollat tartva. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Dacsó.

Cseh. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból László, Mihály, András, István és János van felvéve a vármegyei családok névsorába. János 1820-ban vármegyei esküdt volt. Cseh.

Csesznák. Cs. András, Pál, Mátyás, György és Jakab, valamint ezeknek gyermekei 1699. november 21-én nyertek czimeres nemeslevelet, melyet 1700. január 5-én hirdettek ki Hont vármegyében. Az 1733-ban tartott nemesi vizsgálat alkalmával a családot Korpás-Varbókon találjuk. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával e családból György, Márton, Mihály, János és András szerepelnek Hont vármegye nemeseinek névsorában A XVIII. század folyamán egy ága Nógrádba költözött. Mihály 1769-ben a vármegye kétségtelen nemesei közt foglal helyet. Ennek unokája, József, Kis-Zellőről, Zala vármegyébe költözvén, 1807-ben nyert nemesi bizonyítványt Nógrád vármegyétől. A zalai ágból származik Cs. Benő cs. és kir. altábornagy (szül. 1845.) a budapesti honvédkerület parancsnoka. *Czímer :* kékben, zöld dombon könyöklő. három buzakalászt tartó vörösmezü kar. Sisakdísz : pajzsbeli kar. Takarók : kékarany, vörösezüst. Csesznák.

Dacsó (Dacsólami és Keszihóczi) család a Dobák-nemzetségből származik. Őse Demeter (1280.), kinek fiaitól, Andrástól, Dacsótól és Lóránttól (1337—1353.) terjed tovább a család. Demeter fiai az 1337. évi osztály alkalmával Nénye déli részét, továbbá Palojta és Lam falu északi részét nyerik, vagyis a mai Felső- és Alsó-Lamot. Dacsó és Lóránt 1353-ban Kőkeszi zálogos birtokosai. Dacsó-Nényéről nevezte magát fia Miklós, ki 1369-ben bizonyos, általa elkövetett károk miatt tizenhat forintot fizet Jakab bozóki prépostnak. A családot János terjesztette tovább, ennek fiai István (1416—1434.), Lóránt (1423.) és Demeter (1423—1434.) utódokat hagytak, ezek voltak Lóránt és Demeter ágának ősei. Az utóbbinak a XVII. század elején magvaszakadt. István ágából István fiai, István és Pál 1729-ben Majthényi Ádámnak Palojta birtokába való beiktatása ellen tiltakoznak. Az 1754—55. évi összeírásban Hont vármegye nemesei sorában István, János és László neveivel találkozunk. A család, mely Pálban a XIX. század végén kihalt, Keszihóczon és Dacsólamon volt birtokos. *Czímer :* vörössel és kékkel hasítva ; elől zöld alapon, balfelől alulról felfelé irányuló nyíllal átlőtt fehér egyszarvú. Hátul jobbról és balról, alulról felfelé irányuló nyíllal átdöfött vörös szív, három zöldszárú és levelű fehér liliommal. Sisakdísz : I. pajzsbeli egyszarvú növekvően. II. pajzsbeli szív. Takarók : vörösezüst. Dacsó.

Dalmady (Dalmadi). Hont vármegye régi családainak egyike. Első ismert őse István comes, honti várjobbágy, a ki 1290—94-ben mint királyi ember szerepel, már Dalmadon volt birtokos, testvére Bogyoszló pedig a Dalmaddal szomszédos Nádason. István fiai közül Tamás terjeszti a családot. Gergely 1394-ben a barsvármegyei Csekére nyer adományt, Miklós deák, lévai várnagy, 1464-ben új adományt nyer Mátyás királytól Dalmadra és Darázsra. 1515-ben Tamás, Kelemen és Balázs Bobrovnikra nyertek adományt. A család idővel átszármazott Pozsony, Komárom és Esztergom vármegyékbe. Sebestyén fia, András, 1565-ben Kis-Jóka, Nagy-Jóka és Hegy helységekben levő birtokrészekre nyer nádori adományt. András testvére, Gáspár Boriban telepedett le s ez az ág még a XIX. században is ott volt birtokos. A család 1801-ben és 1836-ban nyert nemesi bizonyitványt Hont vármegyétől. *Czímer :* kékben egyenes kardot tartó pánczélos kar. Siakdísz : repülésre kész természetes színű sólyom. Takarók : kékarany. Dalmady.

Disznósy. Ősrégi, ma már kihalt család. Első ismert őse Gál, a XIV. század elején, ennek utóda Zsemberi és Disznósy Mihály (1346—1358.), kinek unokái Miklós és László 1456-ban V. László királytól czímerlevelet nyertek. Miklósnak csak leányai lévén, László terjesztette tovább a családot. Disznósy.

Draskóczy (Draskóczi és Dolinai). Turócz vármegyéből származik. Őse Draskó, a ki testvérével, Mikolával IV. Béla királytól 1242-ben Turócz vármegyében, Szklabina környékén négy eke földet nyert adományul. Ezt a földet róla Draskafalvának, később Draskócznak nevezték el. Fia István (1269—1273.), a ki új adománylevelet nyert Draskóra. Fiai, László (1329.) és András a család két főágát alapították. László ágát György terjesztette tovább (1391.), kinek fiai Mihály (1440.) és György (1460.) voltak. Mihály utódai több vármegyébe (Gömör, Bihar, Turócz, Bereg, Borsod) szakadtak. György Draskóczy.

utóda, Sámuel 1722-ben Gömör vármegye követe és a harkácsi ág őse. Jenő ez időszerint királyi főmérnök Ipolyságon. *Czímer* (ősi) : kékben, zöld alapon felugró szarvas, nyakán balfelől alulról irányzott nyíllal átlőve. Sisakdísz : pajzsalak növekvően. Takarók : kékarany—vörösezüst. (Más változat.) Hasított pajzs, elől vörösben balrafordult, könyöklő pánczélos kar, markában íjjat tartva. Hátul az ősi czímer. Sisakdísz : mint az ősi czímernél.

Dvornikovich. *Dvornikovich* (Liptó-Teplai). Liptó, Nyitra és Hont vármegyékben elterjedt család. Miklós 1716-ban Hont vármegye alispánjává választatott. 1722-ben Nyitra vármegye követe. A XIX. század elején még birtokos volt a vármegyében.

Dubraviczky. *Dubraviczky* (Dubraviczai). A család Horvátországból származik, a XVI. században már Zólyom vármegyében birtokos, idővel átszármazott Nógrád és Pest vármegyékbe, hol Antal 1790-ben táblabíró lett. Bálint 1810-ben, Simon 1832-ben Pest vármegye követe, majd 1836-tól alispánja. A család a XIX. század első felében Kovár helységben bírt földesuri joggal.

Duló. *Duló* (Felső-Szudi). A család a XV. században tűnik fel. István 1450-ben egy beiktatásnál, mint királyi ember szerepel. Gergely 1589-ben a nógrádi várból, mint Bory Mihály egyik tanúja ment azon párbajra, melyet az utóbbi egy törökkel vívott. Gábor 1682-ben Nógrád vármegye alispánja. Fia, Gábor, Hont vármegye szolgabírája. Ádám 1658-ban a korponai nemesség követe.

Ebeczky. *Ebeczky* (Ináncsi), eredetileg Ebeczky aliter Inánchy volt a család neve. Családi közlés szerint már 1354-ben ismeretes Tamás, a család őse. Az okleveles följegyzésekben az Ebeczky-család a XVI. század második felében lép fel. Tagjai közül Imre, a ki Ebeczky és Ináncsy néven szerepelt, 1583—90. években Zólyom várának kapitánya volt. Mihály 1673-ban drégelyi provizor ; fia István pedig II. Rákóczy Ferencz fő-haditisztje 1707-ben. Az 1754—55. évi összeírásban e családból Miklós a nógrádvármegyei nemesek között fordul elő. Imre (született 1788., meghalt 1853.) királyi tanácsos és a helytartó tanács számvevőszékének főnöke, 1848-ban pénzügyminiszteri tanácsos. Ennek fia, Emil, tanfelügyelő volt. A család Nógrádban, Ebeczken, továbbá Palojtán és Ináncson szerzett birtokokat. A XIX. század első felében Kóvár helységben volt földesúri joga, a hol Imre, nyugalmazott pénzügyi titkár jelenleg is birtokos. *Czímer :* négyelt pajzs, az 1. és 4. mezőn aranyban kiterjesztett szárnyú fekete sas, a 2. és 3. kék mezőn a 2-ben arany-, a 3-ban ezüstleveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz : kiterjesztett szárnyú, nyakán nyíllal átlőtt fekete sas. Takarók : vörösarany.

Egry. *Egry* (Siroki), Horvátországból származó család. Őse, András Eger várában kapitányoskodván, felvette az Egry nevet. 1596-ban elesett. Fia, II. András (1616—23.) terjesztette a családot. II. András fiai István és Márton 1652-ben Kökeszi, Almás és Györke részeibe iktattatnak. Márton utódai közül József (1769—1770.) Nógrád vármegye főszolgabírája volt.

Egeghy. *Egeghy.* A család 1601-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1603-ban hirdettek ki Hont vármegyében. 1730-ban igazolta nemességét. István előfordul az 1754—55 évi összeírásban Hont vármegye nemesei közt.

Farkas. *Farkas* (Alsó-Eöri). A család Vas vármegyéből származik. Ősei ama határőrök közül valók, a kiket még Róbert Károly király telepített le Borostyánkő és Németújvár között s kiket 1327-ben a királyi nemes szolgák sorába emelt. E királyi nemes szolgák utódai 1582. február 28-án, majd 1611. évi február 16-án Alsó- és Felső-Eörre nyertek adományt. A család tagjait még 1724-ben, 1740-ben és 1788-ban Alsó-Eörött találjuk. Az 1733. évi összeírás alkalmával e családból Mátyás, Gáspár, György, Ferencz, János, egy másik János, György fia, János, Miklós és István laktak Alsó-Eörött. Tamás 1690. április 2-án nyert czímerlevelet I. Lipót királytól. Tamás fia, Mihály 1751-ben nemesi bizonyítványt nyert Vas vármegyétől, melyet 1763-ban Somogy vármegyében hirdettetett ki. Mihály fia, István pedig Somogy vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt. István fia János, ezé József, kinek fiai közül Ferencz Komárom vármegyében, Anyalán uradalmi intéző, Géza 1897. óta Drégelypalánkon lakik.

Czímer : kékben, zöld lapon, zöld dolmányos, vörös öves, hajadonfőt álló, sárga csizmás, vörös nadrágos, lövésre kész, puskás magyar vitéz. Sisakdísz : kinövő, természetes szinű farkas. Takarók : kékarany-vörösezüst.

Farkas.

Farkas. *Farkas* (Hügyei.) E családból János van felvéve az 1754—55. évi összeírásban Hont vármegye nemeseinek névsorába.

Fejérpataky (Kelecsényi), Liptó vármegye törzsökös családja. Milath törzséből származik, a ki 1248-ban atyjával és testvéreivel, mint a királyi erdőségek őre Verbicha és Okalicsna közt három eke földet nyert adományul. 1274-ben Milath már Likwán birtokos. Egyik fia, Péter, 1311 előtt elhalálozott, ekkor Milath törzse már Hontmegyében, Lissón is be volt iktatva, melyet fiai Jákó és Anda örököltek. Likawa (Likva) azonban a XIV. század elején idegen kézre kerülvén, Károly király Milath utódait Lubelával (Liptó vármegye) kárpótolja ; ezt az adománylevelet a szepesi káptalan 1348-ban átírta. A fentemlített Péter ágából Jákó fiát, II. Pétert, 1370. márczius 22-én kelt oklevélben már Fejérpatakinak írják. Fejérpatak jelenleg egy dülő neve Kelecsény község határában, de a XIV. században még mint possessio szerepel, a XVI. században pedig csupán mint puszta fordul elő az oklevelekben. II. Péter (1356—1391.) utódai III. János (1447—1477.) és Mátyás (1447—1477.) 1477-ben új adománylevelet nyernek Fejérpatak, Kelecsény és Malatin birtokokra. János fiai közül Benedek litteratus (1485—1525.), kinek fia Florián (1506—1536.) a család kelecsényi és felső ágának megalapítója. Pétertől, Benedek testvérétől származik a család malatini, vagyis alsó ága. A család 1564-ben nyert czímerlevelet. A XVII. század folyamán ismét feltűnik Hont vármegyében. Az 1754—55. évi összeírásban Mihályt találjuk Hont vármegye nemeseinek névsorában. Tagjai közül jelenleg László (született 1857.) a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság másodelnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Kálmán pedig (született 1852.) a Magyar Földhitelintézet ügyésze. *Czímer :* Kékben zöld alapon, szemközt fordult, bal, illetőleg jobb hátsó lábukkal a köztük nyugvó arany leveles korona középső boglárára támaszkodó fehér ló és három természetesszínű leveles liliomot tartó koronás arany oroszlán. Sisakdísz : pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók : kékarany-vörösezüst. Fejérpataky.

Fekete. A család 1539-ben nyert czímeres nemes-levelet János királytól, melyet 1652. február 14-én hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta. A XVIII. század közepén Nyéken volt birtokos. Fekete.

Foglár (Tésai). Foglár Pál 1583-ban nyert czímeres nemeslevelet Rudolf királytól. 1725-ben Tésa helységre nádori adományt nyert. Mária Terézia királynő 1775. június 2-án Foglár Imrének a Tésai előnevet adományozta. Imre a XIX. század első felében Tésán bírt földesúri joggal. Foglár.

Folkusházy (Folkusfalvi). A család Túrócz vármegyéből származik. Tagjai közül László 1860-ban telepedett le Tesmagon, hol birtokot vásárolt. Fiai közül Gusztáv (meghalt Csábon) Hont vármegye szolgabírája. Sándor (1902—1905.) Hont vármegye helyettes tiszti ügyésze, ügyvéd és Tesmagon birtokos. *Czímer :* hasított pajzs. Elől kékben, zöld halomból kiemelkedő ezüst félholdtól kisért zöld lombos fa. Hátul, veresben zöld halmon nyugvó leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz : görbe kardot tartó kinövő pánczélos sisakos vitéz. Takarók : kékarany-vörösezüst. Folkusházy.

Forgách (Gimesi gróf). A család multját a Bars vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük ; a XIX. század első felében Alsószemeréd és Visk helységekben volt birtokos. Forgách.

Földváry (Bernátfalvi). A család őse, Mátyás, 1573-ban nyert czímeres nemeslevelet Miksa királytól. Tagjai már a XVII. században előkelő hivatalokat töltöttek be Pest vármegyében. János az 1644—1658. években Pest vármegye alispánja volt. György a czibakházi és a dunavecsei uradalmakat bírta ; 1646-ban bekövetkezett halála után utódai e jószágokat közös birtokul hagyták, mely csak napjainkban oszlott föl. A család idővel átszármazott Hont és Nógrád vármegyékbe is. Az 1754—55. évi összeírásban a honti nemesek sorában Sándor van felvéve a Földváryak közül. A XIX. század elején még birtokos volt a család Hont vármegyében. Jelenleg a pestmegyei Tason van birtoka. Földváry.

Gáspár (Galántai). Gáspár János 1657-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család Erdélyből származik, honnan a pozsonyvármegyei Galántára telepedett le, innen 1779-ben Hont vármegyébe költözött. Egyes családtagok azonban már előzőleg is laktak Hont vármegyében, mert az 1754—1755. évi összeírásban László és Tamás neveivel találkozunk a vármegye nemesei közt. A család 1848. előtt Teszéren, Nagycsalomján, Udvarnokon, Ipolybalogon, továbbá Nógrád vármegyében Ribán és Mohorán bírt földesúri joggal. Tagjai közül András (született 1803., meghalt 1884.) 1848—49-es honvédtábornok, később (1868—75.) országgyűlési képviselő, György 1860-ban Hont vármegye főszolgabírája. *Czímer :* (színjelzés nélkül). Zöld alapon álló magyar vitéz, vállaira leomló hosszú hajjal, derekán keskeny övvel, jobbjában buzogányt tart, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz : görbe kardot tartó kar. Gáspár.

Gerhard. E családból György 1685-ben, Pál 1670-ben a vármegye alispánja volt. A XVIII. század közepén Klaszita helységben volt birtokos. Gerhard..

Géczy (Géczi és Garamszegi). Ősi nógrádvármegyei család. A XIV. században már Gécz birtokában találjuk. Idővel átszármazott Gömör és Hont vármegyékbe. Az 1754—55. évi összeírásban György és Pál vannak felvéve Hont vármegye nemesi közé. A XIX. század első felében Apáti, Kovár és Középtúr helységekben bírt földesúri joggal. Géczy.

Goszthonyi. *Goszthonyi* (Gosztonyi és Krencsi) család Vas vármegyéből származik. Első ismert őse Miklós, a ki fiaival, Miklóssal és Mihálylyal együtt, 1269-ben kapott hadi érdemei elismeréseül nemességet István ifjabb királytól; ugyanakkor Kövesszarvot kapták adományul. A család a XV. században két fő ágra szakadt. Miklós fiai közül Miklós (1431.) utódától Miklóstól (1551.) a krencsi, vagy másként a nyitravármegyei ág származott; míg Benedek fia István (1475.) a kövesszarvi ág őse. István jászkún kapitány (1699.) és helytartósági tanácsos, a hevesi ágazatot alapította. A család 1467-ben nyert czímereslevelet I. Mátyás királytól. Boldizsár 1559-ben a hűtlenségi perbe jutott Bornemisza Anna hevesvármegyei birtokait nyerte adományul Ferdinánd királytól. Hont vármegyében a krencsi ág telepedett le, melyből az 1754—55. évi összeírásban József és Mihály szerepelnek a vármegye nemesei sorában. A XVIII. század közepén Magyarád és Nagykereskény helységekben volt birtokcs. *Czímer :* kékben, arany koronából kiemelkedő vörös ruhás férfikar ezüst kürtöt tart. Sisakdísz : pajzsbeli kar. Takarók : mindkétfelől kékvörös.

Gregersen. *Gregersen* (Sági) Norvégiából származ k. Gudbrand 1847-ben telepedett meg. Magyarországon és 1884-ben, a szegedi árvízkatasztrófa után, a rombadöntött Szeged újjáteremtése körül szerzett érdemeiért és a közjóért teljesített szolgálatokért, I. Ferencz Józseftől, Sági előnévvel, magyar nemességet és czímerlevelet nyert, György, Hugó, Nils, Ödön, Béla és Endre nevű fiaival úgyszintén Emma (férj. Azary Ákosné), Margit (férj. Marek Károlyné), Hermin (férj. Koderle Emilné), Anna, Sarolta (férj. Wagner Istvánné), Ilona (férj. Verebély Jenőné) nevű leányaival együtt. *Czímer :* kékkel és aranynyal vágott pajzs, melynek vörös széle hat aranycsillaggal és ugyanannyi aranyrózsával van felváltva megrakva. A felső kékben a vágási vonalból kinövő és karmai között arany-nyelű bardot maga elé tartó arany oroszlán. Az alsó aranyban kék szarufa, melynek jobb és bal oldalán egy-egy természetes méh repül, a szarufa alatt víz folyik, mely fölött barna kőből épített négyboltozatú híd vonul át. Sisakdísz a pajzsbeli oroszlán, takarók, kékarany, vörösarany.

Gudics. *Gudics.* A családot a XVIII. században Pozsony vármegyében találjuk. A XIX. század első felében Klaszitán bírt földesúri joggal.

Gyürky. *Gyürky* (Losonczi gróf). A család alapítója Gyürky István, a ki Losonczon gróf Forgách Ádámtól házat nyert adományul, s abba 1634-ben királyi beleegyezéssel beiktattatott. György 1652-ben czímeres nemeslevelet nyert. Ábrahám, cs. kir. főhadnagy, később Nyitra és Nógrád vármegye főispánja, valóságos belső titkos tanácsos, 1867-ben grófi rangra emeltetett, mely rangemelés 1874-ben megerősíttetett. A család Nógrád, Temes és Heves vármegyékben birtokos.

Gyürky. *Gyürky* (Gyürki). E családból az 1754—55. évi összeírásban tizenhárman vannak felvéve Hont vármegye nemesei sorában.

Haan. *Haan.* Haan András és József 1694. augusztus 20-án nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1694-ben Bars vármegyében hirdettetett ki. A család 1756-ban Bars vármegyétől nemesi bizonyítványt nyert. Idővel átszármazott Hont és Nógrád vármegyékbe. Középtúron bírt földesúri joggal. Tagjai közül Imre Nógrád vármegye főszolgabírája volt (1828—1832).

Halácsy. *Halácsy* (Halácsi). E családból István van felvéve az 1754—55. évi hontmegyei összeírásba.

Halma. *Halma.* H. János, valamint fiai András, Pál, János, István, továbbá testvére András, Lőrincz, Bertalan és János, végül Dienes Márton és ennek fia András, 1659 szeptember 24-én nyertek czímeres nemes-levelet Lipót királytól. A család Ungvármegyéből származik, egyik ága később áttelepült Hont vármegyébe és felvette a Halmay nevet. Tagjai közül Lajos († 1871.) Disznóson volt birtokos, fia László ez időszerint a korponai járás főszolgabírája. *Czímer :* Kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó, természetes színű leopárd. Sisakdísz : pajzsbeli leopárd növekvően. Takarók : kék-arany-vörösezüst.

Halma.

Haydin. *Haydin* (Ipolynyéki). Haydin Károly ügyvéd 1903-ban nyert czímeres nemeslevelet Ipolynyéki előnévvel. *Czímer :* Vágott pajzs, felül hasítva ; első vörös mezejében arany koronán könyöklő pánczélos kar ezüst mérleget : a második arany mezőben

Haydin.

jobbra repülő fehér galamb, csőrében olajágat tart. Az alsó kék mezőben folyó viz mellett fekvő s fákkal benőtt zöld hegy tetején jobbra dülő mohás sziklatömb mellett fekvő két tornyu nyilt kapus váromladék, a felső sarkokban egy-egy hatágu arany csillag. Sisakdísz: három vörös rózsaágat tartó növekvő arany oroszlán. Takarók: vörösezüst-kékarany.

Horváth.

Held. E családból az 1754—55. évi összeirásban János van felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába. Jelenleg Dalmadon birtokos. Held.

Hell. Bajorországból származik, honnan Selmecz bányára telepedett le. Hell Kornél Ferencz selmeczi bányatanácsos neje Bernhard Kata, továbbá gyermekei, Ferencz, Kornél, Nep. János, József és Lőrincz 1792. július 26-án nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1793. szeptember 22-én Hont, 1812. augusztus 11-én pedig Liptó vármegyében hirdettetett ki. Tagjai közül Jenő Dacsókesziben birtokos. *Czímer:* négyelt pajzs 1. és 4. kékben fészkében ülő s fiait vérével tápláló pelikán. 2. és 3. ezüstben zöld alapon emelkedő pálmafa mellett jobbfelől álló, jobbjában bányászkalapácsot tartó bányász. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt kiemelkedő pajzsbeli bányász. Takarók: kékarany-veresezüst. Hell.

Hodossy. Pozsony vármegye legrégibb családainak egyike. Ősei pozsonyi várjobbágyok voltak. A várjobbágyság alól felmentetvén, 1279-ben a királyi szolgák sorába emelkedtek. Idővel átszármaztak Nyitrába is; Barsban a XVIII. század elején találkozunk e családdal. Pál fel van véve a vármegye 1732. évi összeirásában, özvegye pedig az 1754—55. évi országos nemesi összeirásba. Nyitra vármegyében a XVI. század elején tűnik fel. Bernát, Albert, Pál és Imre 1504-ben egyezségre léptek a Szokolyiakkal. József 1754-ben anyai részbirtokait, melyek Karva és Sárkány helységekben feküdtek, elzálogosította Cserey Sándor nyitrai alispánnak. Hodossy.

Horváth (Szent-Györgyi). Sopron és Vas vármegyékben birtokos család, melynek egyik ága a XVIII. században Pest vármegyében telepedett le. Ez ág őse János fia, Mihály, a ki Sopron vármegyében Szil-Sárkányban lakott, 1758-ban igazolta a nemességét. Fia, Mihály 1776-ban nyert nemesi bizonyítványt Sopron vármegyétől, 1787-ben pedig, (mint jászkún kerületi táblabíró), Pest vármegyében hirdettette ki nemességét. Fia, Miklós, a cs. kir. 2. számú huszárezred kapitánya, 1815-ben a Mária Terézia-lovagrendet kapta. Miklós 1807. február 23-án nyert nemesi bizonyítványt Bács-Bodrog vármegyétől. Családja Majsán lakott, honnan ez ágat Majsai Horváthoknak is nevezték. Fiai, Rudolf, cs. kir. huszárkapitány és Miklós, vármegyei aljegyző, majd főszolgabíró és alispán, 1844-ben hirdettették ki nemességöket Hont vármegyében. Rudolf később huszárőrnagy, majd 1848-ban a honti nemzetőrség parancsnoka. Miklós (született 1821.) Hont vármegye alispánja, majd törvényszéki elnök, jelenleg Felsőturon birtokos. Fiai: Béla (született 1859.) 1887—1895. országgyülési képviselő, 1895—1901. Hont vármegye, valamint Selmecz és Bélabánya sz. kir. városok főispánja, 1901—1906. Esztergom vármegye főispánja, a perzsa II. osztályú Nap- és Oroszlán-rend tulajdonosa. A honti ág Felsőturon és Kövesden (Nógrád vármegye) bírt földesuri joggal. *Czímer* I. (ősi): kékben, kettős farkú arany oroszlán, első jobb lábával görbe kardot tartva. Sisakdisz: arany markolatú görbe kardot tartó vörösmezű kar. Takarók: kékarany, vörös ezüst. — II. (melyet a család pestmegyei ága használ) vörösben, zöld alapon álló pánczélos, sisakos vitéz, jobbjában buzogányt, baljában félholdat tartva. Sisakdísz: czölöpösen, hegyével felfelé állított pallos, mindkét oldalán két-két póznán lógó lófarkkal, melyek közül az 1. és 3. vörös, a 2. és 4. zöld. Takaró: mindkét felől vöröskék. Horváth.

Horváth.

Horváthy (Horváti és Disznósi). A család első ismert ősei Lőrincz és Loránt, a kik 1277-ben Szepes várának ostroma alkalmával tanúsított vitézségükért a Horváti nevű földterületet nyerték adományul, melytől a család a nevét is vette. Lóránt fia, Lukács királyi apród volt Róbert Károly udvarában. Ennek utóda András (1581—89.) Korponán lakott és ő állította össze a család leszármazását, melyet 1581-ben egy Pozsonyban vásárolt könyvbe, valószinüleg bibliába, jegyzett föl. Ugyanezen könyvben érdekes följegyzéseket hagyott hátra az 1585—89. évekből. András fiai közül György Hont vármegye alispánja volt (1619—1627.); két fia, Pál és Gábor, terjesztették tovább a családot. Pál utódai közül Kálmán 1861-től 1865-ig, majd ismét 1867-től 1880-ig Hont vármegye házi főpénztárosa, Horváthy.

ennek fia, Albert 1867—1875. években Hont vármegye tisztviselője és bizottsági tagja, jelenleg nyugalmazott magyar királyi honvéd százados és Hont vármegye tb. főszolgabírája ; fia, Géza, cs. és kir. méneskari százados és osztályparancsnok Kisbéren. A családnak 1848. előtt Nagycsalomján volt földesúri joga. *Czímer :* kékben, zöld alapon vörös ruhás férfi, fekete darutollas kalpaggal és a derekára kötött kardtokkal ; jobbjában kivont kardot tart, balját a csípőjére teszi. Sisakdísz : kinövő pajzsalak. Takarók : kékarany, vörösezüst. (Más változattal : kékben koronás arany oroszlán. Sisakdísz : nyilt fekete szárny között kinövő vörös-ruhás férfi. Egy harmadik változatban az oroszlán egyfarkú.)

Huszár. *Huszár* (Baráti). Bars vármegyéből származó régi nemes család, melynek okmányai az idők viszontagságai következtében elveszvén, Márton 1591-ben Rudolf királytól régi nemességének megerősítése mellett czímeres levelet nyert. Mártonnak fia György volt, kinek fiai közül János 1644-ben mint kapitány esett el a Füleknél vívott ütközetben. Másik fia, II. Márton terjesztette tovább a családot. Ennek unokája. IV. Márton (szül. 1684., meghalt 1756.), kinek fiai közül József (szül. 1729., meghalt 1816.) az esztergomi érseki birtokokból a hontvármegyei Baráti helységet nyerte adományul, ettől kezdve a család a Baráti előnevet vette fel, elhagyván az eredeti származási helye, Garam-Szent-Kereszt (Bars vármegye) után eddig használt Garamszentkereszti előnevét. József a család jelenleg virágzó ágának megalapítója ; testvérétől V. Mártontól származott Imre, Esztergom vármegye alispánja, utóbb követe. I. József kir. tanácsos fia II. József (szül. 1774. meghalt 1855.), ennek fiai közül Károly (szül. 1808.) előkelő szerepet játszott Nógrád vármegye közéletében ; 1848-ban országgyűlési követe volt. Fiai közül István (szül. 1826.), kinek neje Ebeczki Blaskovics Anna volt, a XIX. század közepén a vámosmikolai uradalmat vette meg az Esterházy herczegektől fia, Béla (meghalt 1904.) részére, a ki 1885. ben ez uradalomból hitbizományt alakított. Gyula, István öcscse (szül. 1838. meghalt 1858.) jeles író, kinek költeményei az ötvenes években a Hölgyfutárban jelentek meg. Béla fiai közül Tibor jelenleg a vámosmikolai hitbizomány haszonélvezője, Elemér Keszegen (Nógrád vármegye) birtokos, mely két század óta van a család birtokában, Aladár Ipolybalogon és Magasmajthényban birtokos. István testvérétől, Lászlótól származnak Károly, a ki Honorrison (Krassó-Szörény vármegye) és László, a ki Terecskén (Nógrád vármegye) birtokos. *Czímer :* vörösben, zöld alapon fehér lovon ülő kékruhás magyar huszár fejével vissza fordulva, kardjával visszafelé vág. Sisakdísz : kinövő fehér ló. Takarók : kékarany-vörösezüst. Pajzstartók : két aranygriff.

Ivánka.

Illéssy. *Illéssy.* A család a XIX. század első felében Szécsénke (Ipolyszécsénke) helységben bírt földesúri joggal.

Ivánka. *Ivánka* (Draskóczi és Jordánföldi). A család Turócz vármegyéből származik és a XIII. században tűnik fel. 1251-ben a Madách-család ősei, IV. Béla király beleegyezésével, eladták Kopasz Ivánkának a Cutera nevű, ma ismeretlen fekvésű földjüket. E Kopasz Ivánka, túróczi nemes, 1262-ben a Jordán patak menti Jordán nevű földből két ekényit kapott IV. Béla királytól adományul. Ivánka utóda volt Bertalan, kinek fiai, Balázs és Bálint, a család jelenleg virágzó két főágának megalapítói. Balázs utóda, Imre, gróf Forgách Miklós nyitrai főispán (1777—98.) jószágainak igazgatója volt és neje, Gedey Zsuzsánna révén Hont, Nógrád és Pest vármegyékben szerzett birtokokat. Ennek fia László, (szül. 1782, megh. 1819.) volt, kinek fiai közül Imre (szül. 1818., megh. 1896.) a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja, valóságos belső titkos tanácsos, 1848—49. honvédezredes volt. Zsigmond (szül. 1817., megh. 1902.) Korpona város követe volt, 1847—48-ban, majd később is több ízben országgyülési képviselő és a vármegyei ellenzék vezérférfia. Fiai : Oszkár (szül. 1852-ben) cs. és kir. kamarás, orsz. képviselő, László (szül. 1854.) volt országgyűlési képviselő, ez időszerint kiváló gazdász és nagybirtokos. A fenti László (szül. 1782., megh. 1819.) testvérétől, Imrétől származik a nógrádvármegyei, másként zellői vonal, mely jelenlegi Nógrád és Pest vármegyékben virágzik. Bálint ágából az egyik vonal szintén Hont vármegyében, Paláston, birtokos ; a másik a turóczmegyei Draskóczon. A palásti vonalból Imre (meghalt 1886-ban) fiai közül István (szül. 1855.) jelenleg Paláston birtokos és ismert költő. Pál (szül. 1859.) a váczi járás főszolgabírája. Balázs ága a XIX. század első felében Alsó-Szemeréden, Felső-Szemeréden, Tompán, Szárdon és Horvátiban bírt földesúri joggal, a hol jelenleg is birtokos. *Czímer :* kékben, hullámzó folyótól hasított zöld alapon, szemközt álló pánczélos, vörös strucztollas sisakos és vörös pánczélinges vitéz jobbjában egyenes kardot, baljában pedig aranykeresztes országalmát tart. A kardon átütött török fő vérzik. Sisakdísz : pajzsbeli vitéz növekvően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Jancsó.

Jancsó (Nújtódi és Esztelneki). A család Háromszék vármegyéből származik. István és Gáspár 1625-ben Bethlen Gábor fejedelemtől nyertek czímeres nemeslevelet. A család származási helye Nagynyújtód. Idővel áttelepedtek Esztelnekre, Gelenczére és Gidófalvára. Az esztelneki Jancsók közül Ferencz 1696—1697. években Bars vármegyébe, Lévára származott át, hol gróf Csáky Pál tisztje volt. Ennek utódai : Gyula, született Léván Bars vármegyében, jelenleg a nyitramegyei Miaván plébános és esztergomi főszékesegyházi szentszéki ülnök ; Kálmán, született Léván, majd az esztergomi főkáptalan uradalmainak gazdatisztje Tapsonyban, később a hontmegyei letkés-kiskeszi uradalom intézője, most Deménden földbirtokos. *Czímer :* vágott, kék pajzs, felül két pánczélos kar karddal alul. szántóföldből kinövő buzakalászok. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : vörösezüst, kékezüst. Jancsó.

Jankovich (Jeszeniczei). Horvátországi eredetű család, mely a XVII. században Trencsén vármegyébe származott át. Miklós és András 1686-ban I. Lipót királytól új czímeres nemeslevelet nyert. András ága Lengyel- és Francziaországba származott ki. Nevezett Miklós három fia : Ferencz, Miklós hétszemélynök (1698—1760.) és György, a család jelenleg virágzó három főágát alapították. Ferencz ága, mely Nógrád vármegyében telepedett le, Varsányban volt birtokos. Miklós hétszemélynök (1741—1760.) fiai : László, Miklós és József, három fővonalban folytatták az ágat. László vonalából, mely szintén Nógrádban virágzott, származott Antal (született 1789., meghalt 1855.), Gömör vármegye főispáni helytartója. Miklós jászkúnkapitánytól (1722—1793.) származik a Fejér és Pest vármegyei vonal, melyből Miklós (született 177?, meghalt 1846.) híres régiséggyűjtő és a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a ki Vadas birtoka után a Vadasi előnevet kezdte használni, emelkedik ki. Az utóbbinak unokája, Béla, (született 1844-ben) orsz. képviselő, Tésán és a fejérvármegyei Ráczalmáson birtokos. Fiai : Béla, egyetemi tanár és László, cs. és kir. kamarás, honvédhuszár százados. József vonala Udvardon virágzott. Az alapító fentnevezett György fiától származik a harmadik nógrádi ág, mely Galábocson volt birtokos ; ezen ágból Vinczét, a családi francziaországi ágának utolsó sarja, Szaniszló (született 1763., meghalt 1847.), örökbe fogadta és 1817-ben reá ruházta a franczia bárói rangot. *Czímer :* kékben, zöld alapon, jobbjában pálmaágat, baljában zöld koszorút tartó, kétfarkú arany oroszlán. Sisakdísz : repülésre kész galamb, csőrében olajággal. Jankovich.

Jánoky (Jánoki és Nagy-Szuhai). A Hunt-Pázmán nemzetségből származó család. Őse öregebb Ders fia, Tamás (1294.). Ennek fiai közül László (1321—1369.) esztergomi prépost, kinek testvére István (1344—1369.) Vajdai nevet visel, ; ennek fia Vajdai Ders (1398—1414.). Fiai közül Ders István és Gergely (1433—1454.) Jánoki név alatt fordúlnak elő, míg Bertalan (1414—1433.) Szuhainak íratik. A családot Szuhai Jánoki Pázmán Tamás terjesztette tovább (1454—1478.), kinek fiai Pál (1474—1492.) és Gergely (1474—1494.) voltak. Pál ágának a XVI. század második felében magva szakadt. Gergely ágából István Jánoki és Szuhai néven fordúl elő (1503—1548.) ; ez ágnak a XVIII. század közepén Lászlóban, a ki Varsányban volt birtokos, magvaszakadt. A család 1431. nevember 1-én nyert czímerlevelet. *Czímer :* kékben, aranyleveles koronából két, könyökével kifelé kinyúló fehér mezű hajlott kar, markaikban háromhárom rózsát tartva, melyeknek leveles szárai a koronán áthúzva, e felett egymást keresztezik. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : kékezüst. Jánoky.

Jekelfalusy (Jekelfalusi és Margitfalvi). Ősrégi szepesvármegyei család, melynek első ismert őse, kitől a leszármazás szakadatlanul lehozható, Hekkul, IV. László királytól 1284-ben a mai Jekelfalu és Margitfalva területét nyeri királyi adományul. Idővel átszármazott Zemplén vármegyébe is, hol János, báró Vécsey Borbála férje a nelcsei és a nagydomasai uradalmat bírta, ennek fia József (szül. 1766. meghalt 1826.) a Ludovika Akadémiára 20.000, a Magyar Nemzeti Múzeumra pedig 10.000 pengő forint alapítványt tett. József második fiától, Sándortól (szül. 1823., meghalt 1882.) származik Lajos (szül. 1848.) cs. és kir. kamarás, táborszernagy, m. kir. honvédelmi miniszter, Lontón birtokos. *Czímer :* kékben, zöld hármas halom, középsőjén könyöklő pánczélos kar tövestől kitépett fenyőfát tart. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : kékarany, vörösezüst. Jekelfalusy.

Jekelfalusy.

Jeszenszky (Nagyjeszeni). A család Túrócz vármegyéből származik, őse Temérdek András a XII. században, ennek utóda, Mihály comes, IV. Béla király híve, a morvamezei ütközetben esett el (1278.) ; Sámuel 1271-ben új ado- Jeszenszky.

mányt nyert Jeszen földére, melyet a nemzetség már emberemlékezet óta bírt. Sámuel fiai István és Péter 1287-ben, majd 1293-ban megerősítő levelet nyernek Jeszen földére. A család birtokai a túróczvármegyei Jeszentől egész a Liptó vármegyében fekvő Lubochnyáig terültek el, az utóbbit azonban a XIX. század elején a kincstár elperelte tőle. A családot I. István terjesztette tovább, ennek egyik utóda, Miklós, a XVI. század elején Túrócz vármegye alispánja volt. Fia, III. István, Túrócz vármegye szolgabírája, I. Ferdinánd egyik lelkes híve III. István fiai 1563-ban régi nemességük megerősítése mellett czímerlevelet nyertek I. Ferdinánd királytól. III. István egyik fia, László, ifjú korában, 1526-ban Mohácsnál esett el, másik fia, Dániel, 1563-ban Túrócz vármegye alispánja. Lőrincz Sziléziába vándorolt ki. Boldizsár, a ki az 1563. évi czímerlevélben említtetik, szintén kiköltözködött s Boroszlóban telepedett le; fia, János (született 1561., meghalt 1621.) előbb a wittenbergai egyetem tanára lett, majd a prágai egyetemre hivatott meg, Rudolf császár pedig kinevezte udvari orvosának, de mint a cseh felkelés egyik vezérét, elfogták és kivégezték. I. György fia, V. István, a ki a czímerujító levél egyik szerzője volt, négy gyermeket nemzett. Közülök György (1578—1586.) Túrócz vármegye alispánja, kinek öt fia volt: Gábor, VII. János, Gáspár, VI. István és Zsigmond. János Trencsén vármegye jegyzője, fia Mihály; 1687-ben kir. ítélőmester, 1689-ben nógrádvármegyei Nöténcs községre nyer adományt. Fiai: Miklós, István és Mihály. Mihály Nyitra vármegyébe szakadt, hol főszolgabíró volt. Fia Antal 1741-ben bárói rangra emeltetett A fenti VII. János másik fia, Imre, a család jelenleg virágzó egyik ágának megalapítója Fia György, ennek fia Miklós, kinek fiai közül Sándor (1773.) Tolna vármegye alispánja, kitől a tolnai ág, és Elek, a kitől a barsi ág származik. Elek (1790.) Bars vármegye alispánja. Utódai jelenleg Bars vármegyében élnek. A barsi ág a XIX. század első felében, valószinűleg Simonyi Teréz, Elek, barsi alispán neje révén, Hont vármegyében is birtokos volt.

Kaas. *Kaas* (báró). Dániából származik. Első őse János, a ki 1270 körül szerepelt, I. Keresztély király választási okmányát is aláírta. A család ősi vára, honnan nevét vette. Észak-Jüttlandban, a tengerparton állott. 1534-ben a tengerészlázadás alkalmával felgyujtották, később újraépült. A család kimagasló tagja K. Niels, Dánia kanczellárja. a koppenhágai egyetem megalapítója, IV. Keresztély (szül. 1577. † 1648). kiskorúsága alatt 1588—1596-ig I. regens. A család utóbb két ágra szakadt: az idősebb vagy dániai és az ifjabb, vagy norvégiai ágra. A norvégiai ágból ez utóbbi ág sarja Eduárd mint a Walmoden lovasezred főhadnagya jött hazánkba. 1838-ban vette nőül Ivánka Idát. 1848-ban Morvából nejéhez intézett levelei a rendőrség kezeibe kerülvén, ezek miatt elfogták s haditörvényszék elé állították, de 1850-ben felmentették, ekkor nyugdíjba vonult s Magyarországban telepedett le. Fia, Ivor (szül. 1842. január 24-én, Lontón) 1868 őszén hosszabb külföldi útra indult Ázsiába, majd Délafrikát, Khinát és Észak-Amerikát kereste fel. 1870-ben gróf Andrássy Gyula mellett volt fogalmazó. 1871-ben a Reform szerkesztőségébe lépett. Az 1875—78. évi országgyűlésen a hátszegi, az 1888. s 1892. évi országgyűlésen Budapest belvárosi kerületét képviselte.

Kádár. *Kádár.* Ilynevű családdal több vármegyében találkozunk. Szabolcsban, melynek nemesei sorában az 1754—55. évi összeírásban György, János és Pál neveivel találkozunk, a család Jéke községben birt földesúri joggal. Ugocsába is átszármazott, hol 1750-ben Péterfalvára nyert új nádori adományt. Abaúj vármegyében az 1754—55. évi összeírásban Mihály özvegye és ifj. Mihály fordulnak elő. Biharban 1751-ben hirdettette ki nemességét, utóbb 1835-ben és 1839-ben nyert nemesi bizonyítványt. Hont vármegyében a XIX. században telepedett le. Kálmán Vámosmikolán ügyvéd.

Kalmár. *Kalmár.* K. Simon, valamint rokonai 1652 május 8-án nyertek czímeres nemes levelet III. Ferdinánd királytól, mely 1653 november 15-én hirdettetett ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi nemesi vizsgálat alkalmával igazolván, neve a vármegyei nemesi törzskönyvbe beiktattatott. Az 1754.—55. évi országos összeírásban e családból Albert, István, János, Mihály és Pál vannak felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába. A család utolsó sarja János, a ki 1820-ban Hont vármegye alszolgabírája volt.

Kalmár II. E család a XIX. század első felében telepedett le a vármegyében. Lajos 1840-ben Koburg herczegnek uradalmi ügyvédje, a ki mint táblabiró jelentékeny szerepet játszott 1848 előtt Hont vármegye közéletében. *Czímer:* vörösben zöld alapon czölöpösen állított arany buzakéve. Sisakdísz: három arany buzakalászt tartó kék mezű, könyöklő kar. Takarók: kékarany, vörösezüst. (Ered. Hont vm. lt.)

Kalocsa. *Kalocsa.* Kalocsa János és gyermekei, valamint testvére 1668. június 3-án nyertek czímeres nemeslevelet, mely Füleken hirdettetett ki. A család Pest vármegyében, Kecskeméten és Nagykőrösön telepedett le, s a XIX. század első felében Hont vármegyében is birtokos volt. Tagjai közül az 1848 előtti években Antal tűnt ki, mint híres ellenzéki szónok.

Kasza. *Kasza* (Tamásfalvai). A család Gömör vármegyéből származik, honnan 1750-ben nyert nemesi bizonyítványt, mely ugyanezen évben, november 19-én, Nógrád vár-

megyében hirdettetett ki. Idővel átszármazott Hont vármegyébe, hol a XIX. század első felében Középtúron bírt földesúri joggal.

Kazy (Garamveszelei). A család multját a Bars vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Lázár, volt tengerészapród, jelenleg Ipolybalogon birtokos. *Czímer :* vörösben, zöld mezőn kardot tartó leopárd és szintén kardot tartó oroszlán egymással szemközt küzd, a jobb felső sarokban félhold, a balban hatágú arany csillag. Sisakdísz : jobbról egy-egy ezüst félholddal ellátott két zöld, balról egy-egy hatágú arany csillaggal ellátott két vörös zászló közt kiemelkedő pánczélos, sisakos, vörös ruhás magyar vitéz, jobbjában kardot tart. Takarók : kékarany, vörösezüst. Kazy.

Kiszely.

Kiszely (Benedekfalvi). Liptó vármegye törzsökös családja. Közös törzsből származik a Benedekfalvi Detrich, Luby, Horai Horánszky és Andreánszky családokkal. 1578-ban új adományt nyer Benedekfalvára az Andreánszky, Detrich, Dlholuszky és Luby családokkal Rudolf királytól. A család egyik ága a XVIII. században Erdélybe költözött ; ezen ágból pedig egy vonal Szatmár vármegyébe szakadt. A liptóvármegyei főágból Márton a XVIII. század végén Bát községben telepedett le, hol földesúri joggal bírt. Nemességét 1841-ben hirdettette ki Hont vármegyében. Fia, János jelenleg körjegyző Báton. *Czímer :* kékben, zöld alapon fészkében ülő, fiait vérével tápláló pelikán. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : kékarany, vörösezüst. Kiszely.

Kmoskó (Berniczei). A család Liptó vármegyéből származik, hol jelenleg is birtokos. Idővel átszármazott Pozsony, Árva és Hont vármegyékbe ; Pozsony vármegyében a XIX. század elején Zavaron volt birtokos. Tagjai közül Ágoston 1820-tól 1830-ig m. kir. kamarai tanácsos, fia, László († 1857.) m. kir. udvari kanczelláriai titkár. Elek 1820—25-ben a m. kir. helytartóságnál hivataloskodott. Ágoston 1829-ben Pest vármegye táblabirájává neveztetett ki. Kispeszeken volt birtokos. *Czimer :* Kékben, zöld alapon felugró természetes szinű szarvas. Sisakdísz : a szarvas növekvően. Takarók : mindkétfelől kékarany. Kmoskó.

Konkoly-Thege. Komárom vármegye legrégibb adományos családainak egyike. Őse Máté (1242.). Fiai István Thege de Konkoly és Barnabás. István fia Miklós (1357—77.) Barnabás fia András (1306.). Ennek utóda János 1471-ben adományt nyer Konkoly és Merche helységekre. Albert 1485. királyi ember. A jelenleg élő nemzedék őse Péter (1572—1611.). Pál 1861. és 1865-ben országgyülési képviselő, 1867—71. Bars vármegye alispánja. Fia Sándor (1896—1901. országgyülési képviselő) Szántón gazdálkodik. *Czimer :* kékben, zöld hármas halomból kinövő fehér egyszarvú, mindkét előlábával arany markolatú kardot tartva. Sisakdísz : pajzsbeli egyszarvú. Takarók : kékarany, vörösezüst. Konkoly-Thege.

Korponay (Komonkai). A család Szepes vármegyéből származik. Idővel átszármazott Hont vármegyébe is. Az 1754—55. évi összeírásban Gábor van felvéve Hont vármegye nemesei közé. E családból származik K. János (meghalt 1881.), a ki mint testőr kezdte katonai pályáját, majd 1848-ban a hadügyi ministerium elnöki osztályának főnöke lett. 1849-ben mint dandárnok résztvett az augusztus 2-án vívott debreczeni csatában. Mint hadtudományi iró már korán magára vonta a tudományos körök figyelmét ; az Akadémia 1843-ban levelező tagjává választotta. Korponay.

Koncsek (Dvoreczi). A család Túrócz vármegyéből származik, honnan 1697-ben nyert nemesi bizonyítványt. Nemességét 1730-ban igazolta Hont vármegyében, melynek nemesei sorában az 1754—55. évi összeírásban András és István neveivel találkozunk. Koncsek.

Kovács-Sebestény. Annak a Sebestény családnak egyik ága, mely 1555 körül királyi adomány czímén Nemeskürtön (Nyitra vármegye) birtokos volt. György, István és Erzsébet 1685-ben az ősi nemesség megerősítése mellett új czímerlevelet nyernek, mely ugyanez évben Nyitra vármegye Pöstyénben tartott gyűlésen kihirdettetett. Innen a család szétágazott Pozsony, Bars, Komárom, Fehér és más vármegyékbe. Egyik ága a XVIII. század elején, eddig hitelesen meg nem állapított okból, a Sebestény mellett a Kovács nevet kezdte használni. Ebből az ágból származott János, ki 1797-ban Hont vármegyében, Fegyverneken prédikátor, majd innen Garamvezekénybe (Bars megye) költözik. Idősebbik fia, József, 1833-ban ipolypásztói lelkésznek visszatér Hont vármegyébe Ő az itt ma is élő ágnak megalapítója, később esperes és a Ferencz József-rend lovagja. 1848-ban nemzetőr-tiszt, majd a debreczeni kormány bizalmasa, ki az összeköttetést a kormány és Komárom között fentartotta, miért börtönnel is lakolt. Testvére Endre (szül. 1814. † 1878.) híres sebész-tanár, a Szent István-rend kiskeresztese, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, kir. tanácsos. A család férfitagjai közül Hont vármegyében élnek : Endre, vármegyei tiszti főorvos, kir. tanácsos, ki az ipolysági közkórházat megteremtette Kovács-Sebestény.

és a szerb-bolgár háborúban kifejtett tevékenységeért több érdemrenddel tüntette tett ki. Neje Brinkmann Mária, három leányán kivül két fia van, u. m. Endre é Kálmán, ipolypásztói ref. lelkész. Ennek fia József. *Czímer:* Kékben zöld halombó kiemelkedő oszlop két oldalán, feléje fordulva egy-egy tátott szájú ágaskodó aran oroszlán; az oszlopon kiterjesztett szárnyú fehér galamb, csőrében zöld ággal, Sisak disz: koronából kiemelkedő pajzsbeli oroszlán növekvőben. jobb első lábával kar dot, a ballal zöld koszorút tart. Takarók: kékarany. vörösezüst.

Körmendy. *Körmendy.* Valószinűleg Vas vármegyéből származik, honnan Veszprémbe költö zött, mely vármegyétől 1725-ben nyert nemesi bizonyítványt. Veszprém vármegy nemesi bizonyítványa alapján 1730-ban Hont vármegye nemesei sorába felvétetett A XVIII. században Kálnaborfő helységben volt birtokos.

Kupecz. *Kupecz.* 1692. április 12-én nyert czímeres nemeslevelet, mely 1693. márczius 17-é Kis-Hontban hirdettetett ki. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta midőn a vármegyei armalisták névsorába felvétetett.

Kubinyi. *Kubinyi* (Felsőkubini, Nagyolaszi és Deménfalvi). Ősrégi liptóvármegyei család melynek első ismert őse Ite, vagy Ete, 1288-ban testvérével, Györkével, a Meskó csalá ősével, a revucsei birtokot szerzi Liptó vármegyében, melyet az unokák 1355-be Lajos királylyal Felsőkubinért, Árva vármegyében, elcserélnek. II. Miklós fia, I. Lászl 1424-ben új adományt nyer Felsőkubinra. I. Lászlónak György nevű fiától hat unokáj maradt, köztük II. László, a ki 1497-ben czímerlevelet nyer, továbbá Dániel, a k 1526-ban Mohácsnál elesett, s kitől a nagyolaszi, valamint Máté (1535.), a kitől a demén falvi főág származik. A család a XVII. század folyamán telepedett le a kishonti kerület ben. Ezen ág megalapítója I. Mátyás (1637.), Liptó vármegye követe, a Nyusta Klenócz és Tiszolcz helységekben levő birtokokat szerezte meg. A deménfalvi főágbó III. János 1616—1652.) fia, II. Mihály (1653.) alapította a nyustyai idősebb vonalat melyből Györgytől (1693—1721.), Hont vármegye alispánjától a család katholikus ág származik. A fenti Mátyás (1613—71.) fővonalát Ádám terjesztette tovább, kinek fia közül Mihály (1693—1730.) a kővári mellékvonalat, Mátyás (1693—1712.) a nyustya mellékvonalat alapította. A kővári vonalból származott Ferencz (született 1836 Kőváron, meghalt 1903.) Kőváron volt birtokos, történetíró, a ki a deménfalvi ifjabl vonalból származó Miklóssal együtt a család történetét kiadta. *Czímer:* (1578.) jobb haránt hasított pajzs alsó kék mezejében zöld alapon, két magas szikla között kiemel kedő zöldfenyő alatt jobbra ugró, lihegő vad kecske, szarvai közt hatágú arany csillag gal. A felső vörös mezőben a baloldali felhőkből kinyúló pánczélos jobb kar kardot tart Sisakdísz: nyilt fekete szárny közt kiemelkedő pajzsbeli vadkecske. Takarók: vörös ezüst, kékarany.

Labody. *Labody.* Az 1754—55. évi nemesi összeírásban e családból István van felvév Hont vármegye nemeseinek sorába.

Laczkó. *Laczkó.* E család 1659. augusztus 17-én nyert czímeres nemes levelet, mely 1660-ba hirdettetett ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmáva igazolta. *Czímer:* Kékben, zöld alapon arany griff, felemelt jobb előlábában öt arany búzakalászt tartva. Sisakdísz: kinövő pánczélos, három strucztollal díszített sisako vitéz jobbjában pallost tartva, balját csípőjén nyugtatja. Takarók: kékarany, vörös ezüst.

Laky. *Laky* (Niczki-Laki és Ondódi). Régi vasvármegyei család, mely a XVI. század ban már birtokos volt a vármegyében. Tagjai közül Gergely 1577-ben, Ambru 1599-ben Vas vármegye főszolgabírája. Az 1733. évi nemesi vizsgálat alkalmáva Ferencz és György ondódi lakosok igazolták a nemességüket. Az 1754—55. évi össze írásban több tagja van felvéve Vas vármegye nemeseinek sorába. Tagjai körül Károly nyug. honvédezredes, cs. és kir. kamarás, lakik Felsőtúron. *Czímer:* kékben, zöl halmon a paizs két alsó sarkában egy-egy ezüst liliomtól kísért pánczélos sisako vitéz, jobbjában buzogánynyal. Zárt sisak. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz jobbjában ter mészetes szőlőfürttel. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Laszkáry.

Landauer. *Landauer.* A magyar nemességet Landauer Béla, a jog és államtudományok doctora, Hont vármegyének tb. főjegy zője, 1904-ben kapta. Fiai: Edward és Béla. *Czímer:* feketé ben, a pajzs mindkét oldalán álló arany pólya között, zöl halom fölött ezüst felhőből alányúló természetes szín meztelen kar, kezében lefelé tartott égő fáklyával. Sisak dísz: koronából növő arany oroszlán, jobbjában lefelé tartot égő fáklyával. Takarók: feketeezüst, feketearany.

Laszkáry. *Laszkáry* (Draskóczi és Laszkári.) Régi túróczvár megyei nemes család, leszármazása, közelebbi adatok hiá nyában, az 1628-ban született Jánostól hozható le, a k Laczháza és Láz pusztákra nyert adományt. A csalá tagjai közül Lajos (született 1807. meghalt 1892.) Hon vármegye főadószedője volt; fia Gyula (született 1839.) a dunáninneni ág. hitv. ev. egyházkerület világi felügyelője é

a főrendiház tagja, a nógrádvármegyei Romhányban birtokos. Miklós (szül. 1812, † 1889.) 1849-ben Hont vármegye alispánja volt. Fiai : Ödön m. kir. pénzügyi tanácsos, meghalt 1905., Ferencz és Pál, Hont vármegye volt árvaszéki elnöke, a honti ev. egyházmegye felügyelője a hontmegyei Felsőfehérkuton (Pribel) az ősi Laszkáry-birtok birtokosa. *Czímer :* kékben, hármas zöld halom középsőjén, fészekben ülő, fiait vérével tápláló pelikán. Sisakdísz : pajzsbeli pelikán, nyíllal átlőtt nyakkal. (Más változat szerint : nyakán nyíllal átlőtt daru és a nyílat másik nyíl keresztezi.) Takarók : kékarany, vörösezüst.

Ledebur (Wicheln, gróf). Ősrégi westfáliai család, melyből a warburgi vonal már a XVII. században az Osnabrück-Rawensberg grófságban az örökös fővadászmesteri hivatalt birta. Tagjai közül János Detrik 1669-ben, Sándor János 1719-ben bárói, Frigyes Ágost 1807-ben osztrák grófi rangra emeltettek. A bárói rang 1848-ban a porosz királyság területére kiterjedőleg elismertetett. A grófi ág Csehországban a Kremusch, Kostenblat, Schöberitz és Mileschau-Nedroiedic helységekre kiterjedő uradalmakat bírja. Magyarországon a hontmegyei Ledényben birtokos. *Czímer :* négyelt pajzs szívpajzszsal. Abban aranyban fekete, egyfejű sas. Nagy pajzs : 1. és 4. vörösben ezüst szarufa. 2. és 3. vörösben három ezüst pólya. Három sisak. Sisakdíszek : I. ezüst szarufával megrakott két ezüsttoll. II. Szívpajzsbeli sas. III. Kinövő kétfarkú, természetesszínű oroszlán. Takarók : vörös, ezüst. Ladebur.

Lipcsey (Bilkei). A család a Bilkey, Bilkei Gorzó, Ilosvay stb. családokkal közös törzsből ered. Őse Bilkei Karácson, a ki 1331—34 között Bereg vármegyében telepedett le, és a kinek I. Lajos király a bilkei birtokot adományozta. Karácsony fia volt Szerecsen, ennek I. János nevű fiától ágazik a Lipcsey család. Jánosnak Gergely nevű fiától született unokája volt István, a kinek kérelmére 1467-ben Mátyás király kiváltságképpen Lipcse, Herincse stb. helységeket Bereg vármegyéhez csatolta. A családot Lázár terjeszti tovább. A jelenleg virágzó nemzedékek egyik ága I. Gergelytől (1653), a másik ág I. Mihálytól (1583—1638) veszi eredetét. Gergely ágából származik Ervin (szül. 1852.) királyi főügyész-helyettes. *Czímer :* négyelt pajzs, 1. vörösben arany korona, 2. kékben kardot tartó pánczélos jobb kar, 3. kékben egymás felett két hal egymással ellenkező irányban. 4. vörösben zöld alapon két fenyőfa. A pajzson ötágú korona. Lipcsey.

Lipthay (Kisfaludi). Liptó vármegyéből származik. Ősi fészke Lubelle helység. Első ismert őse Myloth (1263—1298.), ki Likva helységet bírta ; ezt fiai elcserélték Lubelle helységért, melyre 1341-ben adományt nyertek. Ettől fogva magukat Lubelleieknek írták. Myloth fia Zaád volt, ennek fia Fülöp és ennek unokája Bálint (meghalt 1435. előtt), a ki már Lár nevet viselt. Ennek fiai II. Miklós és Péter hadiérdemeik jutalmául Borsod és Heves vármegyékben nyertek birtokokat. Ők szerzik meg a nógrádvármegyei Kisfaludot is, honnan a család előnevét vette. A család legnevezetesebb tagja, Imre (meghalt 1633.) előbb Hont, majd Bars vármegye alispánja, s 1619-ben törökországi követ. Fiai közül IV. György terjesztette tovább a családot, mely a XIX. század első felében Ipolyfödémes, Nagyfalu és Szécsénke helységekben bírt földesúri joggal. (L. még a Bars vármegyét tárgyaló kötetet. Ugyanott a czímer.) Lipthay.

Luczenbacher (Szobi), Szob helységből származik, hol L. János a XVIII. század elején, mint egyszerű halász saját szorgalma révén a ma is virágzó faipari vállalat megalapítója lőn. Fia, Pál (szül. 1818. † 1900.), a Ferencz József rend lovagja, a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja 1878-ban magyar nemességet nyert. Fiai közül Jenő, Váczon, Pál Szobon birtokos, Miklós földmív. min. tanácsos, pettendi birtokos. István meghalt 1897-ben. *Czímer :* hasított pajzs ; elől kékben gyökerestől kitépett arany tölgyfa. Hátul aranyban, a paizs közepén természetes színű folyóvízen át fektetett fekete horgony. Sisakdísz : pajzsbeli tölgy növekvően. Takarók mindkétfelől : kékarany. Luczenbacher.

Luka (Lukanényei), egyike Hont vármegye legrégibb törzsökös családainak ; őse I. Dubák néven, már Szent István királyunk alatt várispánként (Comes) szerepelt. A család a most már kihalt Keszihóczi Dacsó családdal közös törzsből eredt. Terjedelmesebb birtoka Nyitra vármegye Hyrenon vagy Hernoch helység mellett volt, azonban a család törzsének négy fia : Dona, Waczik, Dubák és Tyba, kik IV. Béla udvarában szolgáltak, átengedték e birtokot a királynak és cserébe Palojta, Bátorfalu, Ujfalu, Nénye, Kőkeszi hontmegyei és Esztergály nógrádmegyei helységeket nyerték. A négy testvér közül Dona utód nélkül halt meg, Wacziknak maradékai Hliniki Harabor néven a XV. század közepéig éltek, Tyba ivadéka szintén több ízben fentartá magát, Dubák pedig két fiával a Dacsó és Luka Luka.

Luka.

családok törzse lett. A családfán II. Dubáknak unokája I. Miklós az, kit Dacsó Miklós meggyilkolt. Ennek unokája Mátyás, kinek leányát, Margitot, 1472-ben, jegyezte el feleségül Borbély Máté. Mátyásnak fia, Luka János Szapolyai János fejedelem főudvarmestere volt. I. Pálnak ágán Ambrusnak, a ki 1526-ban élt, három fia volt: József, IV. Miklós és János. Ezek közül József, 1547-ben, a smalkaldeni háborúban résztvevén, Fridrik János szász választó fejedelmet megsebesítette és elfogta ; e vitézségéért V. Károly császár aranysarkantyús vitézzé nevezte ki és arany lánczczal jutalmazta. Ugyane tettéért I. Ferdinánd is megjutalmazta és 1548-ban oklevélileg biztosította őt, hogy a királyra legelső alkalommal szállandó száz telket neki és testvérének Jánosnak adományozandja, sőt ennek eszközlésére akkori kir. helytartóját, Várdai Pál esztergomi érseket is felhatalmazta. IV. János 1568-ban kapta I. Ferdinand királytól Csongrád vármegyében Serked helységet, továbbá Kraszna vármegyében Magyarkeszel, Oláhkeszel, Felső- és Alsószeverén és Zemplénalja helységeket. A családot IV. Miklós terjesztette tovább ; fia, Miklós, 1632-ben, a balassagyarmati várkapitáayszék előtt pörösködött a várőrök ellen, utóbb kétízben török fogságba esett és csak nagy váltságdíj árán szabadulhatott. Hogy a váltságdíjat megadhassa, kénytelen volt lukanényei, palojtai, kőkeszi, terbegeczi, ujfalusi, bátorfalusi és leszenyei birtokait elvesztegetni, de a kivánt összeg abból sem kerülvén ki, Balassa Imre, Pest-Pilis-Solt vármegyék főispánjától és Balassagyarmat vára főkapitányától nyert levéllel kéregette össze a hiányzó összeget. Nógrád vármegyétől 300 forintot, Borsod vármegyétől 200 forintot kapott ilyképp. Fiának, Istvánnak számos gyermeke született, de ezek között csak két fia, György és II. Benedek, maradt meg. György ága a XVIII. században kihalt. II. Benedek fiának, II. Józsefnek unokája, III. József Váczon halt meg, 1842-ben. Négy fia maradt, kik közül Ferencz Hont vármegye főjegyzője volt. Másik fia, László, a harmadik pedig, Antal, a ki szintén Hont vármegyében kezdte hivatalos pályáját, 1850-ben a pozsonyi főtörvényszék tanácsosa volt. Egyetlen leányát, Máriát unokaöcsese, Lajos, vette nőül. IV. Józsefnek negyedik fia, Sándor, a ki Lukanényén, 1802-ben született, Hont vármegye alispánja volt, majd 1847-ben a vármegye főispánja, legutóbb pedig cs. kir. udvari és legfőbb törvényszéki tanácsos. Luka Ferencz fiai közül : Lajos, volt országgyűlési képviselő, vasúti igazgató-tanácsos, meghalt 1890-ben. Gyermekei közül Lajos jelenleg főtisztviselő ; Pál, a ki Ebeczki Blaskovics Máriát vette nőül, Hont vármegye főügyésze, utóbb országgyűlési képviselő volt. Gyermekei : Pál, László és Mariska. Luka Lajosnak leányai közül Anna, Mihalkovics Dezsőhöz ment nőül. Luka Gusztáv, Lajosnak testvére, Nógrád vármegyében, pusztaszántói birtokán gazdálkodott ; meghalt 1887-ben. Gyermekei : László, jelenleg m. kir. honvéd-huszár főhadnagy ; Gita, férjezett Czárán Istvánné ; Janka, férjezett Peterdi Jenőné. *Czimer :* (ősi) kékben két alulról felfelé irányuló, egymást keresztező nyíllal átlőtt vörös szív, felül három zöldszárú és levelű fehér liliommal megtűzve. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : mindkétfelől kékarany.

Luzsénszky. *Luzsénszky* (Rogliczi báró). A család múltját a Gömör-Kis-Hont vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Az 1754—55. évi összeírásban Elek és Ferencz vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. (Czímer a gömör-kis-honti kötetben.)

Madocsányi. *Madocsányi* (Madocsányi és Horóczi). Liptó vármegye ősi családja. Őse Kelemen, a ki 1264-ben Teplárra nyert adományt. Idővel átszármozott Trencsén, Komárom és Hont vármegyékbe, az utóbbiban a XVIII. század közepén Bélen volt birtokos. *Czímer :* kékben, aranyleveles koronán, zöldesaranyos sárkány, jobb karmait felemelve. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : mindkétfelől kékezüst.

Mailáth. *Mailáth* (Székhelyi gróf és nemes). A család a XVII. század közepén tünik fel Hont és Bars vármegyékben. Miklós (1646—1649.) Lippay primás titkára, 1662—1672-ben a királyi jogügyek igazgatója volt. Fia Boldizsár, unokája pedig I. József (meghalt 1757.) hétszemélynök ; ennek fiai : II. József, államminiszter 1783-ban személyes grófi és 1794-ben gyermekeivel együtt grófi rangra emelkedett ; I. György (1752—1821,) királyi személynök volt. II. József államminiszter, fia, III. József (1820.) királyi kamarai elnök volt, ennek fia, Antal udvari kanczellár és az aranygyapjas rend vitéze. II. József második fia, János (született 1786., meghalt 1861.) már 1817-ben Pozsony vármegye első alispánja, 1821-ben helytartó-tanácsos, 1822-ben ítélőmester, 1825-ben királyi személynök, 1828—1846-ban Hont vármegye főispánja ; közben pedig, 1831-ben, államtanácsossá és 1839-ben országbíróvá nevezték ki, mely méltóságát 1848-ig viselte. 1843-ban a főrendiház elnöke lett. A fenti I. József hétszemélynök, másik fia Ferencz (meghalt 1813.) kir. alapítványi ügyész és unokája, Lajos, Hont vármegye főszolgabírája (született 1805., meghalt 1872.) ; ennek fia István (született 1833., meghalt 1903.) előbb Hont vármegye alispánja (1872—1875.), majd Bars vármegye főispánja és kis-kereskényi birtokos, fiai : István, Bars vármegye főjegyzője, László, Hont vármegye szolgabírája. A család további leszármazását és czímerét a Bars és Zemplén vármegyéket tárgyaló köteteinkben ismertettük.

Majthényi. *Majthényi* (Kesselőkeői báró és nemes). A család a Divék nemzetségből származik. Első ismert őse János, ennek fia László (1380.) volt. Benedek 1424-ben királyi emberként szerepel. Gergely, híres hadvezér és trencséni követ, 1434-ben nyerte

Kesselőkő várát a hozzá tartozó uradalommal; ugyancsak ő nyerte a Zavar és Zuka nevű birtokokat, a melyekbe őt és Jánost, a ki úgy látszik fia volt, beiktatták. János a csejtei vár várnagyaként tüntette ki magát. Unokája, Gergely de Maithen, 1483-ban fiaival együtt (Zoránd túróczi prépost, Mihály, János és Rafael) a szentbenedeki konvent előtt Czygel helység (Nyitra megye) megvételétől eltiltatott. A föntemlített Jánost, Hunyadi János péterváradi kapitánynyá nevezte ki. Gergely de Maithen fiai közül Rafael Mátyás király korában a csehek ellen viselt háborúban, továbbá Szabács ostrománál, valamint a IV. Frigyes elleni harczban tünt ki; vitézségeért bajmóczi várnagygyá nevezték ki, mely tisztet 1491-ig viselte. Rafaelnek és testvérének, Zsigmondnak az ága kihalt; a harmadik testvérnek, Jánosnak, azonban több fia volt. Ez utóbbiak közűl való Uriel (1535—39.) túróczi prépost. Uriel testvérének, Imrének, fia, szintén Uriel, 1549-ben csapatvezérként Léva ostrománál tünt ki; neje, Thurzó Kata, Bessei Farkas Ferencz özvegye volt, kitől azonban csak egy leánya született. Az 1552. évi szerencsétlen palásti csatában részes Miklós a családfán nem helyezhető el. A fenti Uriel testvérei, Márton és Bertalan, a család két főágát alapították. Mártonnak ága két fiával, Ákossal és Kristóffal ismét két vonalra szakadt, de az utóbbi vonal negyedízen kihalt. Ákosnak is két fia volt: János és Bernát, a kik e vonalat két mellékvonalon terjesztették tovább. János mellékvonalán Ferencz és Albert a család bars-honti vonalát terjesztik, melyhez az újabb bárói és a pestmegyei vonalak is tartoznak. Ferencz utódai közűl: Antal (született 1780.) esztergomi nagyprépost és czímzetes püspök, Flórián 1844-ben Nyitra vármegye tisztviselője; leánya, Flóra (született 1837.) költőnő, jelenleg Sevillában lakik. Márton, kinek neje Ebeczky Éva volt, 1725-ben új adomány czímen Deménd részeibe, továbbá Leszenyébe, Apáti vagy Gyarmat-Ujfaluba és Alsócseri részeibe lőn beiktatva, 1729-ben pedig Bars vármegye alispánja volt. Egyik fia, Károly, már 1760-ban országbírói ítélőmester, 1770-ben hétszemélynök és a Szent-István-rend vitéze. Ennek unokája, Imre cs. és kir. kamarás. Márton harmadik fiától, Pétertől, származik László, előbb Hont vármegye főjegyzője, majd első alispánja, utóbb a helytartótanács tagja. Ennek három fia volt: András vértes kapitány (meghalt 1850.), Antal és László cs. és kir. kamarások. Antal 1837-ben bárói rangra emelkedett, 1839-ben Liptó vármegye főispánja, utóbb val. b. t. tanácsos. László 1834-ben lett báró és Bars vármegye főispáni helytartója (1839—1845.), utóbb főispánja. Antal egyetlen fia, László (született 1820. deczember 22-ikén), 1845-ben Hont vármegye első alispánja; 1849 után rövid ideig megyefőnök, majd pedig 1860—1861-ben Hont vármegye főispánja; 1861-től 1865-ig nem viselt hivatalt; 1865-ben újra Hont vármegye főispánjává neveztetvén ki, a főrendiház jegyzője s egyik legtevékenyebb tagja. 1879-ben, mint Hont vármegye és Selmecz-Bélabánya sz. kir. város főispánja, valóságos b. t. t. és Nyitra vármegye főispánja is lett. 1882-ben e tisztségről lemondott s a Szt. István-rend közép-, majd 1890-ben a másik két főispánságról is lemondván, a vaskorona-rend nagykeresztjét nyerte. Ez időszerint nyáron lukanényei kastélyában, a téli hónapokban pedig Budapesten él. Birtokai Hont vármegye huszonnégy községének határában terűlnek el. — A család másik ágából, mely János fiával, Bertalannal veszi kezdetét, a ki a mohácsi vészkor török fogságba esett, majd onnan kiváltatván, Trencsén megvételénél tűntette ki magát, származnak: György zágrábi kanonok (1549.), László, a Zrinyi Miklós vitéze és később Zólyom vármegye főispánja. Utóbbinak fia, György 1631-ben bárói rangra emelkedett; ennek utóda, István (szül. 1788., † 1868.) Komárom várának 1848-ban parancsnoka volt. *Czimer:* (bárói) vágott, felül hasított pajzs; abban elől, vörösben koronás fekete sas, kiterjesztett szárnyakkal. Hátúl aranyban koronás, fekete, ágaskodó oroszlán. Alúl kékben, zöld alapon, jobbról befelé fordúlt arany félhold és balról hatágú arany csillagtól kisért, zöld lombos tölgyfa alatt haladó barna medve. Két sisak. Sisakdísz: I. pajzsbeli sas. Takarók: feketearany. II. pajzsbeli oroszlán. Takarók: vöröskék.

Majthényi (ősi czimer.)

Majthényi.

Matulay (Matolay, Zsolnai és Nagy-Szalatnyai). A család őse, János, 1692-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely 1693-ban Zólyom vármegyében hirdettetett ki. 1740-ben Zólyomra és Nagy-Szalatnyára nyert adományt. Az 1754—55. évi összeírásban János van felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába. 1796-ban Zemplén vármegyébe költözött, hol jelenleg is virágzik. Matulay.

Mártonffy.

Mártonffy. Az 1754—55. évi országos összeírásban Pál van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Középtúron bírt földesúri joggal.

Méhes.

Méhes.

Méhes. A család jászkún eredetű és Szabadszállásról származik, honnan előbb Pozsony vármegyébe telepedett és ott Nyék helységre nyert adományt. Az 1754—55. évi országos összeírásban István, Imre, Zsigmond, Gáspár, Ferencz, János és József szerepelnek Pozsony vármegye nemesei sorában. Később Bihar vármegyében telepedett le a család, a hol 1776-ban és 1815-ben hirdették ki a nemességét. 1836-ban Hont vármegyébe költözött. József 1867—1872. években vármegyei tisztviselő, jelenleg vármegyei bizottsági tag és nagycsalomjai birtokos. Ennek testvére, Sándor, ez idő szerint Kőkeszin birtokos, kinek fia, Mózes, joghallgató. Sámuel (született 1785-ban, meghalt 1852-ben.) a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. *Czímer :* kékben, zöld alapon természetes szinű párducz. Sisakdísz : világoskék dolmányos, fekete kucsmás, kócsagtollas, kinövő magyar vitéz, mindkét kezében hegyére állított és a sisak koronáját érintő kardot tartva. Takarók : mindkét felől kékarany.

Michnay.

Michnay. Mrukovich, másként Michna Mihály és fia, Mátyás. 1655-ben nyertek czímeres nemeslevelet, mely ugyanezen évben Liptó vármegyében hirdettetett ki. Idővel átszármazott Árvába, honnan 1761-ben nyert nemesi bizonyítványt, majd Zólyomba, később Nógrádba (1820—1831.) és Hontba is. *Czímer :* kékben aranyleveles koronán álló, a pajzs felső jobb sarkában befelé fordult ezüst holdsarló és balfelől hatágu arany csillagtól kísért, veres csőrű és lábú fehér galamb, csőrében olajággal. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Nagy.

Nagy. Az 1730. évi vármegyei nemesi vizsgálat alkalmával ily nevű család, mely 1628. október 6-án nyert czímeres levelet, igazolta nemességét. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával két Albert, két János, Mihály, Ferencz, István és Sámuel vétettek fel Hont vármegye nemeseinek sorába.

Nándory.

Nándory (Nándori). Nógrádvármegyei eredetű család. Első ismert őse István, a ki 1610-ben II. Mátyás királytól czímeres nemesség-újító levelet nyert. A család Nándorban, Vanyarczon, Bakópusztán és Berczelen volt birtokos. A XIX. század első felében egyik ága Nyitra vármegyébe szakadt, a másik ága pedig Hontba költözött. Tagjai közül Pál jelenleg a báti járás főszolgabírája. *Czímer :* kékben, arany leveles koronából kinövő és nyakán alulról jövő, balfelé irányított, nyíllal átlőtt természetes szinű szarvas. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Nedeczky.

Nedeczky (Nedeczei). Ősi trencsénmegyei birtokos család. Első ismert őse Domokos, kinek unokái : László, Péter és János, a Mária királynőnek tett szolgálataik jutalmául, Nedeczét nyerték adományul, melynek birtokában 1412-ben Zsigmond király is megerősítette őket. 1458., 1475. (I. Mátyás királytól) és 1526-ban (I. Lajos királytól) a család új adományt nyert Nedeczére. 1702-ben a család több komáromvármegyei helységre kapott adományt. Idővel a család Komárom, Hont, Nyitra, Zala, Esztergom és más vármegyékbe származott el. A jelenleg élő nemzedék őse Miklós (1492.) volt, a kinek fiai, Érazmus, (1505—1573.) Tóbiás és János, a család három főágát alapították. Tóbiás ágát az unokái : Dávid és György, két fővonalon terjesztették tovább. György utódai Hont vármegyébe származtak; közülök László (született 1782-ben, meghalt 1866-ban.) Felsőtúron volt birtokos ; ennek fiai közül Bertalan 1848-ban Hont vármegye szolgabirája volt, fia, Pál (született 1869-ben) jelenleg Felsőtúron birtokos. Géza 1848—49-es honvéd főhadnagy (meghalt 1893.). *Czímer :* kékben, zöld alapon, nyakán nyíllal átlőtt fekete medve. Sisakdísz : pajzsbeli medve növekvően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Nándory.

Nozdroviczky.

Nozdroviczky (Nozdroviczi). Trencsén vármegye régi birtokos családja. Már 1250 évben bírta Nozdroviczot. A leszármazás kimutatható a XIV. század közepén élt Pétertől, a ki 1370-ben új adományt nyer Nozdroviczra. 1463-ban Péter unokája új adományt nyer. 1507-ben pedig László nyer adományt. Ennek fia, György, kinek fiai László, János és György 1599-ben Rudolf királytól nyernek adományt. Ez a három fiú a család jelenleg virágzó három főágát alapította. A XIX. század első felében Hont vármegyében is birtokos volt.

Nyáry.

Nyáry (Nyáregyházi báró). Régi pestvármegyei család, mely már 1411-ben birtokos volt Nyáregy-

házán. Lajos, a ki Albert király hű szolgája volt, 1438-ban újabb adományt nyert Nyáregyházára. A család jelenleg élő nemzedéke az 1716. előtt elhalt Zsigmondtól hozható le, kinek egyik fia, Mihály, Nagykőrösre szakadt és a jelenleg virágzó nemesi ágat alapította. Zsigmond másik fia, Péter a bárói ág őse. Péter Bars vármegyében volt birtokos, de utódai Hontba költöztek, mely vármegyének nemesei sorába az 1754—1755. évi összeírás alkalmával vétetett fel. Antal és gyermekei 1836. deczember 9-én emelkedtek bárói rangra. Utódai: Antal (született 1803-ban Varsányban, meghalt 1877.) valóságos titkos tanácsos, koronaőr és hétszemélynök volt; Gyula (született 1827-ben Bagonyán) a főrendiház jegyzője; Albert (született 1828-ban Bagonyán, meghalt 1886.) a Magyar Tudományos Akadémia tagja; Adolf (született 1832-ben Bagonyán) cs. és kir. kamarás és v. b. t. t. altábornagy, valamint József főherczeg főudvarmestere volt; fia, Alfonz (született 1871.) Hont vármegye árvaszéki elnöke. Sándor (született 1833-ban Bagonyán) Péterfalván és Utason birtokos; fia: László, (született 1868.), Jenő (született 1836.) cs. és kir. kamarás, arany sarkantyús vitéz, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Alfonz (született 1841., meghalt 1871.) huszárszázados. Béla (született 1845.), volt orsz. képviselő, Bagonyán és Varsányban birtokos; fia Antal cs. és kir. dzsidás-százados. *Czímer :* egymás alatt álló három liliommal megrakott, zöld, balharánt gerendától osztott pajzs; felül kékben balra fordult ezüst félhold, alul vörösben, zöld alapon nyugvó arany oroszlán. Három sisak. Sisakdíszek: I. (középső) kinövő pánczélos-vitéz, fején vörös bokrétás sisakkal, fölemelt jobbjában pedig kardot tart, balját a csípőjére teszi. II. vörös-kékkel vágott zárt szárny, a pajzsbeli gerendával jobb haránt megrakva. III. kék-vörössel vágott szárny, ugyanazzal a gerendával balharánt megrakva. Takarók: vörösezüst, kékarany. Pajzstartók: jobbról kifelé néző, kitárt szárnyú fekete sas, — balról kifelé néző arany griff.

Nyáry.

Oberndorf (gróf). Ősi bajorországi család, mely 1150-ben tűnik fel. Tagjai közül János regensburgi herczegpüspöki tanácsos 1612. Albert báró bajor államminiszter, a kit Károly Tivadar, bajor választófejedelem 1790. április 19-én grófi rangra emelt. A jelenleg virágzó grófi ág két fővonalra szakad. Az egyik a neckarhauseni, a másik a regendorfi vonal. Az utóbbiból származik Hugó (született 1846.) cs. és kir. kamarás, neje, Migazzi grófnő révén, Királyfián birtokos. *Czímer :* négyelt pajzs szívpajzszsal. Abban az ősi czímer: kékben, arany széken gombolyitó állvány előtt ülő feketeruhás, fehérkendős nő, baljában a fonalat legombolyítva. Nagy pajzs. 1. és 4. aranynyal és kékkel hasítva, abban kétfejű hasított sas kiterjesztett szárnyakkal, mely az aranymezőben fekete, a kékben arany, 2. és 3. ezüstben vörös pólya által vágva, a gerenda alatt és felett egy-egy haladó kék oroszlán. Három sisak. Sisakdísz: I. Két elefántormány előtt pajzsbeli hasított kétfejű sas, kiterjesztett szárnyakkal. Takaró: feketeezüst. II. három (feketeezüst-fekete) strucztoll. Takarók: kékezüst, feketeezüst. III. vörös pólyával vágott elefántormány előtt kinövő kék oroszlán. Takarók: kékezüst. Oberndorf.

Okolicsányi (Okolicsnói). Liptó vármegye törzsökös családja; első ismert őse az 1245—1282-ben élt Szerephil, ennek fia Péter. Ennek fiai közül I. János 1879-ben új adománylevelet nyert Akalicsnára, Porubára, Szent-Istvánra, Csemerna és Harankfia nevű birtokokra. A családot János testvére, I. Márk terjesztette tovább, kinek fia, II. János deák (1391.), ennek fia pedig I. Mihály volt (1422—35.). Fiai Bernát és Lénárt terjesztették tovább a családot. Jakab ága kihalt. Hont vármegyébe a család árvai ága telepedett le. Az 1754—55. évi összeírásban Gábor van felvéve a vármegyei nemesek névjegyzékébe. György (szül. 1842. † 1902.), kinek neje, Baráti Huszár Ida révén Barátiban volt birtokos. Fia László (szül. 1865.) jogdoctor és ügyvéd, 1892 óta a hevesvármegyei kápolnai kerület képviselője. *Czímer :* kékben, zöld halmon (más változat szerint csupán) leveles koronán könyöklő pánczélos kar, turbános török fővel átütött görbe kardot tart, a pajzs jobb felső sarkában félhold, a balsarokban hatágú aranycsillagtól kisérve. Sisakdísz: pajzsbeli kar, a karhajlásnál félhold és abban hatágú aranycsillag. Takarók: kékarany—vörösezüst. Okolicsányi.

Ordódy (Ordódi és Alsólieszkói). O. György 1340-ben tűnik fel Bács-Bodrog vármegyében. György (1504.) Bodrog vármegye alispánja. A mohácsi vész után a család Trencsén, Bars és Komárom vármegyékben talált menedéket. György 1527-ben Hont vármegyében Cseri helységre nyert adományt. 1534-ben a komáromvármegyei Bagotára és a barsvármegyei Nagymálas, Nagysalló s Fakóvezekény helységekre nyert adományt. A XVI. században két ágra oszlott u. m. az ordódi és alsólieszkói és a rozsonmiticzi ágra. Az elsőnek őse Kristóf trencséni alispán, idősebb fia II. Gáspár (1576—1629.) kincstári tanácsos, a másiknak pedig ifjabb fia III. János. Tagjai közül jelenleg Ordódy.

Paksy.

Lajos (született 1852.) közgazdasági író, a Ferencz József-rend stb. lovagja, Nagykereskényben birtokos. *Czímer :* ezüstben, zöld halmon nyugvó aranyleveles koronából kiemelkedő, nyakán nyíllal átlőtt koronás fekete sas. Sisakdísz : pajzsbeli sas. Takarók : mindkétfelől vörösezüst. (L. a Bars vármegyét tárgyaló kötetet.)

Paczolay. *Paczolay.* Nyitra vármegyéből származik. Ősi fészke Paczolaj falu, honnan idővel Nógrád és Hont vármegyékbe költözött. A család a XVII. század első felében nyert czímeres nemes-levelet. György (1660) Sámbokréthy Magdolnát vette nőül, kinek révén utódai Nógrád vármegyében Szügyön örököltek részbirtokokat. György unokája Sándor, a ki a család több más tagjával (János, György, Antal és Pál) az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával Nógrád vármegye nemeseinek névsorában szerepel. Sándor unokája, Gergely már Hont vármegyében, Deménden lakott, hol postamester volt. Gergely unokája, János (született 1818-ban Deménden, meghalt u. o. 1884. február 28.) az 1847—48. évi országgyűlésen Hont vármegye követe, majd 1848—49-ben, 1865-től 1884-ben bekövetkezett haláláig az ipolysági kerület képviselője. *Czímer :* Kékben, zöld alapon felugró őz, nyakán nyíllal átlőve. Sisakdísz : arany markolatú, görbe kardot tartó, kinövő arany oroszlán. Takarók : kékezüst-vörösezüst.

Paksy. *Paksy* (Paxy). Ung vármegyéből származik, honnan idővel Hont vármegyébe telepedett. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával e családból István van Hont vármegye nemeseinek névjegyzékébe felvéve. A XIX. század első felében Kovár községben volt a családnak földesúri joga. Ádám 1848/49. főhadnagy, fia Péter körjegyző Paláston és Nógrádban birtokos. *Czímer :* kékben, zöld halmon vörösruhás és kalpagos magyar vitéz jobbjában görbe kardot, baljában levágott vérző török főt tartva. Sisakdísz : kinövő pajzsalak. Takarók : vörösezüst-kékarany.

Palásthy. *Palásthy* (Palásti és Keszihóczi). A család multját a bevezetésben ismertettük. Tagjai közül kiváló szerepet játszottak Bertalan és László (1654.) korponai várnagyok ; József (1601—1609.) és Pál (1627—1646.) Hont vármegye alispánjai, az utóbbi a vármegyének több ízben országgyülési követe. Miklós (1649.) Hont vármegye helyettes alispánja. Ferencz (1691.) alispán, Ignácz (1760.) a szepesi kamara tanácsosa, István (1711.) Hont vármegye esküdtje, József (1796.) Hont vármegye alispánja és országgyülési követe, Pál (született 1825., meghalt 1899.) esztergomi kanonok, felszentelt püspök, az esztergomi biborosérsek segédpüspöke, egyházi író. *Czímer :* négyelt pajzs. 1. és 4. aranyban vörös keresztettel megrakott fekete ökörfő. 2. és 3. befelé fordított kardot tartó könyöklő pánczélos kar, a hajlás felett egy hatágú arany csillaggal és ezüst félholddal megrakva. Két sisak. Sisakdíszek : I. pajzsbeli ökörfő. Takaró : feketearany. II. pajzsbeli kar. Takaró : vörösezüst.

Pap. *Pap.* P. Mihály, valamint gyermekei, János, Tamás és Márton 1609. augusztus 10-én nyertek czímeres nemeslevelet Szakolczai Mártonnal egyetemben, mely 1610-ben Hont vármegyében kihirdettetett. A család Nyitra vármegyében Lopassón telepedett le. Az itt lakó György és Ferencz 1725-ben nyertek nemesi bizonyságlevelet. György 1730-ban Hont vármegyében igazolja nemességét, melynek sorában az 1754—55. évi összeírásban László és Sámuel neveivel találkozunk.

Paluska. *Paluska* (Aranyosmaróti). P. György 1701-ben nyert czímeres nemeslevelet, — 1719-ben pedig Aranyosmarótra adományt. A család Bars vármegyében virágzott. A XVIII. században Hont vármegyébe is átszármazott egy hasonnevű család, mely 1722-ben nyert nemeslevelet. Hont vármegye nemesei sorában az 1754-55. évi összeírásban János és Pál neveivel találkozunk.

Palugyay. *Palugyay* (Nagy- és Kis-Palugyai, Bodafalvai). Liptó vármegyéből származik. Őse, Péter fia András mester 1286-ban nyer adományt Kis-Palugyára. Otmár, Péter, Fülöp és Márton 1317-ben Nagy-Palugyát kapják I. Károly királytól. Ezeknek utódai : Balázs 1610-ben Hont vármegye szolgabírája, Ferencz, (1618—35.) a ki a Lengyelország felőli határszabályozás ügyében küldetett ki, Zsigmond (1705.), Bercsényi Miklós főhadbiztosa, Imre (született 1780., meghalt 1858.) nyitrai püspök.

Petróczy. *Petróczy* (Petróczi). A család Szepes vármegyéből származik. 1456-ban és 1463-ban már Petróczon birtokos. A XVII. század folyamán Sárosba költözött. A XIX. század első felében Fényes Elek szerint Hontban is birtokos volt.

Palásthy.

Plachy (Nemesvarbóki). E családból Mátyás, János, Péter és Jakab testvérek 1699. nov. 1-én nyertek czímeres levelet, melyet 1700. jan. 5-én hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta. Az 1754—1755. évi összeírásban László, Márton, Mátyás, György, Mihály, Tamás és András vannak Hont vármegye nemesei sorába felvéve. A család időközben átszármazott Nógrád, Zólyom, Heves és Pest vármegyékbe. A család tagjai a Nemesvarbóki előnevet használják. *Czímer :* kékben, hármas zöld halmon vörös csőrű és lábú fehér galamb, csőrében olajággal. Sisakdísz : pajzsbeli galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst. Plachy.

Platthy (Turóczvidéki és Nagypalugyai). Liptó-, Árva- és Turócz vármegyék törzsökös családainak egyike. Első ismert őse Marcheus (1260—1316.), ennek fiai közül Otmár mester (1296—1352.) 1317-ben testvéreivel együtt Nagy-Palugyát nyerte adományul, honnan a család előnevét vette. Otmár testvére Fülöp mester, ennek unokája, II. Péter (1391—1417.) vette fel a P. nevet. Péter unokája, II. György pozsonyi főispán (1481—1518.). Testvére Péter (1523.), ennek fia János. János fiai I. Mátyás (1582.), I. Gáspár és I. András a család jelenleg virágzó három főágát alapították. I. Mátyás ága Liptó és Trencsén, I. Gáspár ága Nógrád, I. András ága Borsod vármegyében virágzik. A fenti János testvére Mihály, kinek fiai az árvavármegyei ágat alapították. Ez ágból Miklós 1876-ban Biharban telepedett le. II. Mihály (1585.) utóda Antal (1750.), kinek unokája volt VII. Mihály (szül. 1788.), Bars vármegye híres főjegyzője, 1836-ban nádori ítélőmester. *Czímer :* vörössel és kékkel vágva. Felül 3 ezüstpólya ; alól hegyeivel felfelé állított holdsarló és azon hatágú aranycsillag. Sisakdísz : pajzsbeli holdsarló és csillag. Takarók : kékarany—vörösezüst. Platthy.

Podhorszky (Podhorai és Nemes-Kotessói). A család Trencsén vármegyéből származik. P. Miklós 1651-ben nyert czímeres nemeslevelet. Idővel átszármazott Hont vármegyébe is. A honti ág sarja János, a ki 1808-ban a Ludovika Akadémia javára 1000 forintot ajánlott fel. György 1875—1881. években Hont vármegye alispánja, utóbb orsz. képviselö; László jelenleg miniszteri titkár és gazdasági szaktudósító Szentpétervárott. Podhorszky.

Pongrácz.

Pongrácz (Szentmiklósi és Óvári gróf, báró és nemes). Egyike Liptó vármegye legrégibb családainak. Közös törzsből származik a Szent-Ivány, Szmrecsányi, Nádasdi Baán és Pottornyay családokkal. Első kimutatható őse Lőrincz volt 1241-ben. A család ősi birtoka Szent-Miklós, melyre 1368-ban nyert új adományt, míg Óvár az 1458. évi országgyülés határozata következtében került a birtokába. A család tagjai közül Dániel 1608-ban az ország bárói közé emelkedett. 1690-ben Ferencz fiai : Ferencz, János és Gáspár a bárói rangban megerősíttettek. Ferencz unokája, Nep. János, 1763-ban grófi rangot nyert ; ez az ág azonban fiágon kihalt. Gáspár hasonnevű fia 1743-ban grófi rangra emeltetvén, tőle származik az idősebb grófi ág. A jelenleg virágzó nemesi ág Istvántól (1457—1474.) származik, kinek unokái, Miklós (1548.) liptói alispán, Péter (1551.) és Mátyás (1548.) három fővonalon terjesztették ezt a családágat. Mátyás fővonalából Mihály mellékvonala Hont vármegyében telepedett le, a hol Felsőtúron volt birtokos. Ebből a vonalból József (meghalt 1722.) kir. udvarnok ; István (meghalt 1832.) Hont vármegye táblabírája, Gyula (meghalt 1861.) főszolgabíró, Lajos (szül. 1815., meghalt 1899.) Hont vármegye főjegyzője, majd alispánja és cs. és kir. kamarás volt. Neves író. Ennek fia Jenő (szül. 1852-ben Paláston.) kir. kuriai bíró. István (szül. 1821., meghalt 1900.) a szabadságharcz alatt honvédőrnagy, később cs. és kir. kamarás és tábornok ; ennek fiai : Aladár (szül. 1859.) cs. és kir. kamarás, huszárőrnagy; Elemér (szül. 1862.) a képviselőház pénztárnoka és a hontvármegyei muzeum igazgatója. Sándor (szül. 1824., meghalt 1890.) cs. és kir. kamarás, altábornagy. Ennek fia László 1848/49. alezredes ; utóbb cs. és kir. altábornagy (szül, 1824. meghalt 1890.). *Czímer :* vörösben, kiterjesztett szárnyú, fekete kétfejű sas, melynek teste közepét a pajzs alsó részétől a felsőig érő kék ék födi el ; ebben zöld hármas hegy, koronás középsőjéből czölöpösen kiemelkedő kék mezü pánczélos kar, kezében arany zsinórjánál fogva ezüst kürtöt tart. mely aranyos öblével a hármashegy koronáján nyugszik ; e fölött az ék csúcsán hatágú arany csillag. Sisakdísz : nyilt fekete szárny között egyenes kardot tartó pánczélos kar. Takarók : kékezüst, feketeezüst. Pongrácz.

Pósa (Szentkirályszabadjai). A család Veszprém vármegyéből származik. Az 1754—55. évi összeírásban István Abaúj vármegye, István, Péter, Mihály és János Veszprém vármegye nemeseinek névsorában említtetnek. *Czímer :* vágott kék pajzsban felül, a vágási vonalból kiemelkedő vörös dolmányos és kalpagos, aranyöves magyar vitéz, Pósa.

jobbjában görbe kardot tartva, melyen egy török fő van átütve. Alul hatágú aranycsillag. Sisakdísz : pajzsbeli vitéz. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Prónay. *Prónay* (Tót-Prónai és Blatniczai nemes és báró). A család Turócz vármegyéből származik. Őse Becsk comes, a ki 1279-ben Tótpróna helységet szerzi, melyre fiai 1293-ban adományt nyertek. A leszármazás a XV. század közepén élt György Serephiltől szakadatlanul kimutatható. Mátyás és Mihály 1563-ban nemességujító czimerlevelet nyertek I. Ferdinánd királytól. László és gyermekei 1582-ben bárói rangra emeltettek. A XVIII. században Udvarnok helységet bírta a család.

Rádai. *Ráday* (Rádai gróf). A Rátót nemzetségből származó család. Őse Balázs, a ki 1348-ban Dobos helység beiktatásáról szóló oklevélben említtetik. Máté alországbíró 1552. április 4-én I. Ferdinánd királytól czímerbővítést nyert. Pál (született 1677., meghalt 1733.) II. Rákóczi Ferencz diplomatája és erdélyi kanczellárja. Fia Gedeon (született 1713., meghalt 1792.) a költő, fiával, ifj. Gedeonnal együtt 1782-ben bárói, 1790-ben grófi rangra emelkedett. A család a XVIII. század közepén Nagy-Csalomja és Prikkel helységekben volt birtokos.

Radvánszky. *Radvánszky* (Radványi és Sajókazai). Zólyom vármegye legrégibb családjainak egyike, melynek első kimutatható őse, Jurk vagy Györk, a XIII. század elején élt. Györk fia Dénes 1278-ban a dürnkruti csatában tüntette ki magát, 1287-ben már mint radványi birtokos szerepel. 1291-ben Radványra nyer uj adományt III. Endre királytól. A családot Zsigmond terjesztette tovább, kinek fia, II. György, 1509-ben Zólyom vármegye alispánja volt. Fiai : Menyhért, Boldizsár és III. Péter állandóan a R. nevet használják. III. György fia, III. Ferencz, Zólyom vármegye alispánja (meghalt 1645.); utószülött fiát, IV. Györgyöt 1687-ben Caraffa Eperjesen halálra kinoztatta. Fia, János (született 1666., meghalt 1738.), II. Rákóczi Ferencz főkapitánya és az egyesült rendek kincstárnoka. Fiai közül V. György (meghalt 1763.) alispán, II. László kir. udvari tanácsos, tőle származik a család ifjabb (bárói) ága. II. Antal (született 1807., meghalt 1882.) Zólyom vármegye főispánja (1848-ban és 1865-ben), majd Turócz vármegye főispánja (1877.), valós. b. titk. tanácsos, 1875-ben Albert nevü elhunyt testvérének fiaival együtt bárói rangra emeltetett. A család a XVIII. század közepén Darázsi helységben volt birtokos.

Rajner. *Rajner.* R. István, Miklós és Ferencz, továbbá néhai Mihály fiai, András és Mihály 1808 julius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet. Miklós 1887-ben a m. kir. udv. kanczelláriánál hivatalnok volt. Józsefet 1822-ben Pest vármegye táblabirájává nevezték ki. Pál (szül. 1823 február 28. † 1879. szeptember 9. Lontón) 1848-ban fogalmazó a földmívelésügyi miniszteriumban, majd Ivánka Imre, később Guyon hadsegéde. 1861-ben Hont vármegye alispánja. 1865-ben országgyűlési képviselő. 1868-tól 1869-ig Bars vármegye főispánja. 1869 október 21-étől 1871 február 10-éig belügyminiszter, mely állásától egyre súlyosodó idegbaja miatt megvált. Lontón birtokos.

Rakovszky. *Rakovszky* (Nagyrákói és Kelemenfalvi, illetőleg Nagyrákói és Nagyselmeczi). A Jeszen törzsből származó család, melynek nemességét III. László király 1204-ben megerősítette. Márton udvari káplán és testvére, László, a tatárjárás alatt tanúsított hűségükért 1245-ben a turóczvármegyei Rakov, vagy Zanasan földjét nyerték adományul. A leszármazás az 1410—1496. években élt Mátyástól hozható le, a ki Turócz vármegye alispánja volt. Ennek fia, Simon, blatniczai várkapitány, fia, György és István. György ágának azonban még a XVI. században magva szakadt. István négy fia: Albert, Miklós, Mátyás és Márton terjeszti tovább a családot, a kik a fenti György fiaival együtt 1561. augusztus 16-án czímeres nemeslevelet nyernek I. Ferdinánd királytól. A családot Albert fia, János, vezeti tovább. Utódai Péter és János a XVII. század második felében az ősi javakon megosztoztak, mely alkalommal Péter a turóczi, János pedig a liptóvármegyei birtokokat nyerte, a két testvértől származik a család jelenlegi virágzó két (turóczi és liptai) főága. Hont vármegyében a liptói ág szerzett birtokokat, a mely ág Nagyrákói és Nagyselmeczi előnévvel él. Jelenleg R. Béla cs. és kir. kamarás, követségi tanácsos, rendelkezési állományban, orsz. képviselő. Lontón és Bélen birtokos. *Czímer :* kékkel és aranynyal vágva. Felül aranyleveles koronából két oldalt egy-egy lefelé hajló fehér liliom közül kinövő pánczélos vitéz, jobbjában pallost, baljában zöld olajágat tartva, a pajzs belső sarkában arany nap, balról hatágú arany csillag ; alul : hármas fehér sziklán vízszintes helyzetbe illesztett vörösrák. Sisakdisz : pajzsalak. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Razgha.

Razgha. *Razgha.* A XVIII. század közepén Nyitra és Trencsén vármegyékben birtokos család. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Pál a Nyitra és Miklós a Trencsén vármegyebeli nemesek között szerepel. Trencsénben Velsiczen és Adamóczon volt birtokos, az utóbbi helyen Pál fia, József 1803-ban és utóbb 1837-ben is előfordul a vármegyebeli nemesi összeírásban. A család nyitravármegyei ága Kisbiróczon volt birtokos. Ebből

Rudnay.

az ágból származik Ernő, a ki jelenleg Hontkiskéren birtokos. A család tagjai sorából a szabadságharcz alatt tanúsított hazafias magatartásával, különösen Pál (született 1798., meghalt 1849.) ev. lelkész örökítette meg a nevét, a kit Haynau 1849. június 18-án Pozsonyban kivégeztetett. *Czímer* (egyik változat): jobbharánt dőlt alapon nyugvó farkas, nyakán felülről jövő nyíllal átdöfve. Czimer (másik változatban családi közlés szerint): Kékben, a paizs felső jobb sarkában, hatágú arany csillag és a balsarokban befelé fordult ezüst félholdtól kisért, leveles arany koronán álló, görbe kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Reviczky (Revisnyei). A család Árva vármegyéből származik. Őse Hontimér, a ki 1272-ben IV. László királytól Revisnye birtokra nyert adományt. A jelenleg élő nemzedék őse György (1550)., kinek fiai, Sámuel és Tamás (1584.), a család két főágát alapitották. Tamás ágát utóda, András, folytatta, kinek fiai, János és Mátyás, ez ágat két fővonalon tovább terjesztették. A család idővel átszármazott Zemplén, Szabolcs és Esztergom vármegyékbe. A XIX század első felében Hont vármegyében is birtokos volt. Reviczky.

Rudnay (Rudnói és Divék-Ujfalusi). A család a Divék-nemzetségből származik. Őse István, a ki a XIII. század közepén élt. Ennek utódai János és András a XIV. század végén, a kik közül János a XVIII. század végén kihalt gróf Ujfalussy, András pedig (1373—1414.) a R. csalad őse. A család törzshelye Nyitra vármegye. 1411-ben új adományt nyert Zsigmondtól Egyházas-Divék, Divék-Ujfalu, Rudnó, Lestyén, Mocsonok, Terestyénfalva és Kis-Bossán birtokokra. Idővel átszármazott Hont, Bars, Nógrád, rád, Trencsén és Pest vármegyékbe. A jelenleg virágzó nemzedék őse, Zsigmond 1606—1641 között szerepelt; fiai: Vilmos (1650—1680.) és Zsigmond (1650—1707.) a család két főágát alapították. Vilmos ágából István 1848—49-es honvédfőhadnagy, 1867-ben Nyitra vármegye alispánja majd országgyülési képviselő és kir. táblabíró. Fia, Béla (született 1857.), Komárom vármegye és város, majd Hont vármegye, Selmecz- és Bélabánya városok, utóbb Nógrád vármegye főispánja (1896-ig), a budapesti államrendőrség főkapitánya (1896—1906.), a szent István-rend kiskeresztese. Felső-Zsemberen birtokos. *Czímer*, melyet a család 1424-ben nyert, a következő: kékben, zöld halmon növő tölgy zöldel, s alatta barna medve lépdel. A pajzs szögleteiben jobbról arany csillag, balról félhold ragyog. Sisakdísz: növő medve. Takarók: jobbról kékarany, balról vörösezüst. Rudnay.

Sághy (Dormándházi, báró). S. Mihály 1790. november 18-án nyert személyes báróságot. Családja Honton kivül Hevesben is birtokos volt. Sághy.

Sántha. E család 1652. november 2-án nyert czímeres nemeslevelet, mely 1653. november 14-én hirdettetett ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban András, György, István, Lőrincz és Pál vannak felvéve Hont vármegye nemeseinek névjegyzékébe. Béla 1888—1899. Hont vármegye főjegyzője volt. Sántha.

Sarnóczay (Sarnói). A család 1655. május 9-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1655. július 17-én Zólyomban, 1698-ban deczember 9-én Hont vármegyének Szent-Antalon tartott közgyűlésében hirdettek ki. Nemességét 1730-ban igazolta. A XIX. század első felében Nagy-Kereskényben bírt földesúri joggal. Sarnóczay.

Sebe. A család Gömör vármegyéből származik. Őse S. Péter, a ki fiaival, Istvánnal és Mihálylyal együtt 1714-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. Fia, Mihály 1760-ban Borsod vármegye helyettes alispánja volt. *Czímer:* keskeny aranygerendától kettéosztott kék pajzsban felül két aranycsillag között Isten szeme, alul zöld halmon aranyleveles koronán nyugvó, írótollat tartó vörös mezű kar. Si sakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kékarany—vörösezüst. Sebe.

Sembery (Felső-Szúdi). Szászországból, az ott jelenleg is virágzó Schönberg-családból származik. Még a XVI. században telepedett le Magyarországon. Bernát (1550.) kamaragróf, fia, János, (1604), szintén a kamaránál szolgált és Zólyom vármegyében szerzett birtokokat, majd Szúdon szőlőt vásárolt és ott nyaralót épített. A Dúló-család kihalta után János unokája, Sámuel (született 1651., meghalt 1736.), az egész Felső-Szúd, majd Bácsfalu birtokába jut. Sámuel elődei már felvették a Sembery nevet, s ő a Szúdra nyert adomány után a Felső-Szúdi előnévvel élt. Fia, Márton, épitette a szúdi kastélyt. Ennek unokája, Imre (született 1804., meghalt Sembery.

Sembery.

1898.), az 1839. és 1840. évi országgyűlésen Hont vármegye követe, 1848-ban pedig képviselő és a honvédelmi bizottmány tagja volt. Fia, István (született 1841.), ifjú korában részt vett az 1860. évi tüntetésekben, majd az 1863. évi lengyel forradalommal állott összeköttetésben. 1866-ban külföldi utat tett, s a königgrätzi csata után hazájába visszatérvén, 1869-ben részt vett a függetlenségi párt megalakításában, majd 1875-ben, valamint 1878-ban, 1881-ben országgyűlési képviselőnek választották; jelenleg Felső-Szúdon birtokos és az irodalomnak él. *Czimer*: kékben, zöld alapon haladó kétfarkú arany oroszlán. Sisakdisz: pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst. *Más változat:* vörösben, hármas zöld halmon pálmaágat tartó arany oroszlán. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán növekvően.

Sembery. *Sembery* (Semberi és Derzsenyei). Hont vármegye ősi családja. Egyik őse, Mihály comes, 1310-ben Zsemberen birtokos. A család tagjai 1320-ban osztoznak Zsemberen. Tagjai közül: György 1454-ben a vármegye alispánja volt; Boldizsár az 1653. évi összeirás szerint 6½ portát birt a vármegyében. Az 1754—55. évi összeirásban Sándor szerepel a vármegye nemesei között. Boldizsár 1845-től 1849-ig Hont vármegye szolgabírája volt.

Simonyi. *Simonyi* (Simonyi és Varsányi). Egyike azoknak a kevés családoknak, melyeknek nyomaira még a tatárjárást megelőző időben akadunk. Törzse Huba bán, kinek fia Péter és Márton 1196-ban nővérüket, Osanát kielégítik. Márton fia Simon comes 1220 táján a Nyitra folyó völgyében nagyobb kiterjedésű birtokot szerzett Bars vármegyében, melyet róla Simonynak neveztek el. Varsányi Simon comes fia, Adorján comes 1290-ben Gyerken négy ekényi földet örökölt Miklós esztergomi préposttól, melyet az esztergomi káptalan Kér birtokával cserélt el. 1294-ben testvérével, Simonnal együtt eladja Kér birtokot az ugyane törzsből származó Mortunus fia, Simon comes fiainak. Simon comes és fiai, Mihály, Mortunus, Ják, Péter és Phile (Füle) 1283-ban Magosmart birtokot nyerik. Ezek közül Ják Kereskényinek nevezi magát (1301.), Phile (1301—1303.) eladja Varsány, Niczk és Csány részeit a fentebb említett két testvérének, Mihálynak és Mártonnak. Simon fiai, Mortunus és Jákó, Smaragd comes panaszára, az ellene elkövetett hatalmaskodások miatt, Máté nádor és pozsonyi főispántól 1304. táján személyes bajvívásra köteleztetnek. A fenti Mihály (1301—1329), a ki Varsányinak, Simonyinak vagy Dobrainak írja magát, két fiút hagyott maga után, ezek Pál mester (1324—1351.) és Lőkös, a kik 1324-ben Radobiczát, Simonyt, Varsányt és Kért más birtokokkal egyetemben felosztják egymás között. Lőkös fiai közül István mester (1375.), Bars vármegye főispánja, 1392-ben Csánk és Kér birtokába kér beiktatást. Tőle származik az idősebb vagyis a twerdomeczi ág, míg testvérétől, Imrétől (1395—1418) az ifjabb, vagyis a varsányi ág. A varsányi ágból Simonyi Imre fiai, Miklós és Imre, 1411-ben új adományt nyertek Simon, Radobicza, Kis-Töre, Kereskény, Návoj, stb. birtokokra. Imre utódai a Varsányi családnevet vették fel. A család hontvármegyei ága III. Mihálytól (1620—1622.) származik, kinek két fia, János és Imre. Bars vármegye alispánja (1664—1878.) a család legnépesebb vonalát alapították. János (1642.) fia Imre (1646.), kinek utóda László, a ki az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Hont vármegye nemesei között előfordul, Varsányban volt birtokos. Fia: Miklós, Magyaradon bírt földesúri joggal. Fiai: Ferencz (szül. 1761., megh. 1833.) cs. és kir. kamarás, Deménden volt birtokos. József (szül. 1771., meghalt 1826), az 1809. évi felkelt nemesi seregben kapitány, Lontón volt birtokos. József fia Sándor (szül. 1811., megh. 1891.), 1848—49-ben lovas nemzetőri hadnagy, később honvédfőhadnagyként tevékeny részt vett a szabadságharczban. Bél községben volt birtokos. Gyermekei: Gyula (szül. 1838., megh. 1901.), reszt vett az 1859. évi olaszországi hadjáratban. Kitünő lovasnak ismerték. Bélen volt birtokos. Adolf (szül. 1842. megh. 1905.), Imre (szül. 1844., megh. 1861.), Emma (szül. 1850.). Gyula fia, József (szül. 1870.), m. kir. csendőrszázados, szárnyparancsnok Miskolczon. A család többi ágait a Bars vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. *Czimer*: Kékben, zöld alapon álló eke mögül kiemelkedő egyenes kardra felfuttatott, kétfelé hajló zöld leveles szőlőtő, melyen két természetes színű seregély ül. Sisakdísz: pajzsbeli szőlőtőn ülő két seregély. Takarók: kékarany-vörösezüst. Pajzstartók: két arany oroszlán, az egyik jobb előlábával hegyével lefelé álló nyilat, a másik (a baloldali) arany markolatú pallost tart.

Simonyi.

Somogyi. *Somogyi* (Gyöngyösi). A család eredeti neve Gyöngyösi Nagy volt. Első ismert őse, Nagy Egyed, váczi kapitány, Rudolf királytól nyert czímeres nemeslevelet, de miután ez elveszett, János nógrádi, később váczi, és Tamás drégelyi alkapitányok, továbbá János fia, Ferencz, 1633. január 10-én nemességujító czímerlevelet nyertek III. Ferdinánd királytól, mely czímerlevelet Nógrád vármegyében, 1637-ben hirdettek ki. A fenti Egyed

egyenes leszármazója Ferencz (1742—1759.) a Gyöngyösi előnév megtartása mellett, családnevét Somogyira változtatta. Ferencz 1742-ben nyert nemesi bizonyítványt, a melyet 1754-ben Győr vármegyében hirdettek ki. Ferencz fia, Antal, 1765-ben Győr vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt, melyet 1792-ben Pest vármegyében, 1803-ban pedig Nógrád vármegyében hirdettek ki. Fia, II. Antal, 1815-ben a jászkún kerület nádori al-, később főkapitánya és kir. tanácsos. László (született 1833.) Magyardon birtokos, az 1848-i szabadságharczot mint huszár-hadapród küzdötte végig. Fia, Béla (született 1872.) Hont vármegye főjegyzője és 1906-ban helyettes alispánja. Ennek fiai : Béla (született 1905.) és Imre (született 1906.). *Czímer :* kékben, zöld halmon, vörös dolmányos, kék nadrágos, zöld mentés, sárga csizmás, három darútollal díszített fekete kalpagos vitéz, jobbjában három nyíllal és csípőjéhez támasztott baljában levágott török főt tart a hajánál fogva. Sisakdísz : kinövő pajzsalak. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Somogyi.

Somssich (Sárdi, gróf). Ősi fészke Kőrös és Varasd vármegyékben volt, honnan a XVII. század közepén Zala vármegyébe költözött. Miklós a XVII. század második felében csáktornyai várkapitány volt; fiai : Pongrácz, Péter és Mátyás 1716-ban új czímeres nemeslevelet nyertek III. Károly királytól. Pongrácz Zala vármegye főadószedője volt, fia Antal (született 1689., meghalt 1779.) a jelenleg virágzó idősebb grófi ág őse. Antal 1741-ben Somogy vármegye alispánja és követe, 1760-ig az udvari kanczellária előadó tanácsosa volt. 1741. szeptember 21-én királyi adományt nyert Sárd mezővárosra és a hozzátartozó uradalomra. Fiai : Lázár 1790-ben Zala vármegye követe és 1792-ben helytartósági tanácsos ; II. Antal somogyvármegyei főszolgabiró ; József. E három testvér terjeszti tovább az ágat. II. Antal fia II. János (szül. 1784., megh. 1861.) cs. kir. kamarás, dzsidás kapitány, 1812. deczember 11-én bárói, majd 1813. április 9-én grófi rangra emelkedett. Fiai Adolf (szül. 1808., megh. 1869.) cs. kir. lovassági főhadnagy és János (szül. 1809., megh. 1859.) cs. kir. huszár főhadnagy ; az utóbbinak fia Ödön Kadarkuton birtokos, ifjabb fia, Ödön Ipolyszécsénykén birtokos. *Czímer :* kékben, zöld halmon nyugvó leveles koronából kiemelkedő, jobb markában három ezüst hegyű és vörös tollu, lefelé fordított nyilat tartó, természetes színű kétfarkú oroszlán. Sisakdísz : kinövő pajzsbeli oroszlán. Takarók : ezüstveres-aranykék. Pajzstartók : két ágaskodó hátratekintő arany oroszlán, elől lábaikkal a pajzsot tartva. Somssich.

Stummer. A hagyomány szerint Würtenbergből származott. György 1741. október 28-án nyert nemességet a Koháry István országbíró szolgálatában szerzett érdemeiért. A nemességszerző János nevű fiától származik a jelenleg élő nemzedék. János (1730—1788.) fiai közül Ignácz (született 1772., meghalt 1837.) az ipolykeszi, János (született 1770., meghalt 1837.) a terényi ágat alapította. A terényi ág János fiaiban, Imrében kihalván, Imre örökbe fogadta Ferencz fiát, Lajost, Békés vármegye alispánját (1849. és 1861.), a ki a S. nevet elhagyván, nevét Terényire változtatta. Az ipolykeszi ág 1892-ben királyi engedélylyel nevét Ipolyira változtatta. Ezen ág sarja, Arnold (született 1823., meghalt 1886.) előbb beszterczebányai, majd váradi püspök, a Magyar Tudományos Akadémia osztályelnöke s a magyar történettudomány nagynevű művelője. Stummer.

Szabadhegyi (Csallóköz-Megyeresi) János, valamint fia, Nándor, továbbá Kleri Gáspár 1686. november 14-én nyertek czímeres nemeslevelet. A család átszármazott Komárom, Veszprém és Hont vármegyékbe. Tagjai közül Géza 1870—1890. között tevékeny részt vett a vármegye közéletében, Tésán birtokos. *Czímer :* kékben, zöld alapon, vörös takaróval borított fehér lovon vágtató fehér dolmányos, vörös nadrágos és sárga csizmás vitéz, fején fekete prémes vörös kucsmával, melyre három fekete sastoll van tűzve ; jobbjában kard, melyre levágott, vérző török fő van tűzve ; baljában a kantárszárak. Sisakdísz : a koronából kiemelkedő vörös mezű kar arany markolatú görbe kardot tart. Takarók : kékarany, vörösezüst. Szabadhegyi.

Szelényi (Felső-Szelényi). A családot már a XV. században Alsó- és Felső-Szelény birtokában találjuk. Tamás 1455-ben Hont vármegye alispánja. A családfa az 1590. táján élt Mihálytól vezethető le. János 1641-ben helyettes, 1649—55. első alispán, majd ismét 1673—80 közt Hont vármegye alispánja. 1730-ban még Szelény földesura volt. A családnak a XVIII. század második felében magva szakadt. Szelényi.

Szentkereszty (Szentkereszti). E családból István van felvéve az 1754—55. évi összeírásban Hont vármegye nemceseinek névjegyzékébe. Szentkereszty.

Szitányi (Szitányi). Üllmann Mór és fiai : Frigyes, Izidor, Adolf, Vilmos, Gábor, Sámuel, 1825. deczember 2-án nyertek czímeres nemeslevelet, 1826-ban pedig a Szitányi előnevet kapták. Ezeknek utódai László, Bernát, Sámuel, Izidor és Adolf 1867. január 20-án családnevüket legfelsőbb engedélylyel Sz.-ra változtatták. A család az 1848. Szitányi.

előtti időben megvette a Palásthy-féle ősi birtokot Paláston, s Hont vármegyében telepedett le. Tagjai közül Bernát 1842-ben Hont vármegye főszolgabírája, majd 1849-ben másodalispánja. László 1849-ben Trencsén vármegye pénztárnoka, mindketten a szabadságharcz leveretése után hazafias maguktartása miatt az önkényuralom részéről sok zaklatásnak voltak kitéve.

Szmrecsányi. *Szmrecsányi* (Szmrecsányi). Liptó vármegye törzsökös családja. A Szent-Ivány családdal közös törzsből, Bogomér fiától, Miklóstól, származik. A család az osztályba jutott Zemerchen után Zemerchényinek írta magát. Idővel elterjedt Árva, Nyitra, Zemplén- s Hont vármegyékben, az utóbbiban Imre van felvéve az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírásban a vármegyei nemesek névjegyzékébe.

Sztankay. *Sztankay* (Hermányi) család Horvátországból származik. Őse Ztanechich János, Báthori István erdélyi fejedelem titkára (1571.) volt és tőle a leszármazás szakadatlanul terjed. Fiai közül Miklós 1596. május 26-án czímerlevelet nyert és felvette a Sztankay családnevet. Családi adatok szerint Jánosnak két unokatestvére volt : Gáspár (1587—1613.), zágrábi püspök és István, a ki 1566-ban Szigetvár védelmében elesett. A fenti János fia, Miklós, kamarai tanácsos 1622-ben adományt nyert néhány sárosi birtokrészre ; ennek egyik fia, András, 1660-ban Sáros vármegye szolgabírája és ennek fia. Ádám, 1698-ban Torna vármegye alispánja volt. Miklós másik fiától származik Lajos, (1685.) Sáros vármegye alispánja. A vallási villongások idején a család egyik tagja áttért az evangelikus hitre és Gömör vármegyébe menekült ; az ő utódai alkotják a család gömöri ágát. Lajos, Sáros vármegye alispánja, 1681. és 1686-ban néhány sárosvármegyei birtokra nyert adományt Lipót királytól. A család gömöri ágából származik Ferencz, jelenleg Selmeczbányán birtokos ; ennek fiai : Aba bölcsésztudor és báti gyógyszerész és Farkas, okleveles mérnök, kir. ipariskolai igazgató Gölniczbányán. *Czímer :* 1. (melyet Miklós 1596. május 20-án nyert Báthory Zsigmond fejedelemtől) : kékben, hármas zöld halmon kétfarkú arany oroszlán jobbjában kardot, baljában liliomot tart. Sisakdísz : kinövő pajzs. Takarók : vörösezüst, kékarany. 2. (melyet II. Mátyás király 1615-ben kelt megerősítő levelében adományozott) : kékben, pálmaágat tartó, kétfarkú arany oroszlán. Sisakdísz : kinövő pajzsalak. Takarók : mint előbb.

Sztankay.

Szudy. *Szudy* (Közép-Szudi). Hont vármegye ősi családja. Antal 1521-ben Közép-Szúdon birtokos. Fiai András és Pál (1564.). Ezek közül azonban csak Andrásnak maradtak utódai. Fia Bálint, ennek fia Mihály (1611—1614.), ennek utódai : István és János (1719.). István Aszódra költözött, de fiában vagy unokájában, Józsefben, ágának magva szakadt. János tovább terjesztette a családot, melyből István van felvéve az 1754—55. évi összeírásban Hont vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Szulyovszky. *Szulyovszky* (Kátói és Szúlói). A család ősei a Szerémségből eredő Bornemisza Abstemius Sebestyén, a ki 1555-ben nyerte a szulyói, hradnai és a rohácsi javakat adományul. E család egyes tagiai a Szerémségből való származás emlékéül a Syrmiensis, mások meg az adományba nyert birtok után a Sz. nevet vették fel. A család a XVIII. század első felében telepedett le Hont vármegyében, hol Felső-Fegyvernek Alsó-Zsember és Gyúgy helységeket birta. Aurél jelenleg Felső-Fegyverneken birtokos. *Czímer :* kékben, hármas természetes szinű szikla középsője előtt vörös rózsa, felette pedig két hatágu arany csillag közt tizenhatsugarú arany nap látható. Sisakdisz : pajzsbeli nap. Takarók : kékarany, veresezüst.

Tersztyánszky *Tersztyánszky* (Nádasi). Trencsén vármegye régi birtokos családjainak egyike. Őse Fekete András, a ki 1330-ban csereadományban kapja Nádast, vagyis Tersztyét s ez adományt Lajos király 1372-ben megerősíti. Hontban 1772-ben hirdettette ki nemességét. A XIX. század első felében Ipolyfödémes, Szécsényke, Magyarád, Nagyfalu és Házasnénye helységekben bírt földesúri joggal. Andor jelenleg Ipolykesziben birtokos. *Czímer :* zöld alapon arany leveles koronán álló, jobbról befelé fordult félhold, balról hatágú arany csillagtól kisért természetes szinü galamb, csőrében olajággal. Sisakdisz : pajzsbeli galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Thék. *Thék* (Kis-Nardai). T. István, György, Mihály, Gergely, másik György, Ambrus, Ferencz, Benedek és Jakab 1584-ben adománylevelet nyernek a kisnardai nemesi kuriára és tartozékaira, melyekbe még azon évben bevezettettek. Családi közlés szerint már 1513-ban birtokos volt Vas vármegyében, honnan a vallásüldözés elől Békés vármegyében talált menedéket. A XVII. században Jobbágyiban és a sopronvármegyei Közép-Bükön szerzett birtokokat. Az 1754—55. évi összeírásban István van felvéve Sopron vármegye nemesei névsorába. Idővel ismét Békés vármegyébe, Orosházára, költözött. Ennek az ágnak sarja Endre (született 1842.), Budapesten gyáros és Lontón birtokos.

Tholt (Nagy- és Kis-Selmeczi és Ludrovai). A család Liptó vármegyéből származik. Őse János (1350.), a kitől a leszármazás szakadatlanul kimutatható. Fia, István. 1380-ban új adományt nyer Lajos királytól Sceuniché-re. A [családot a XV. században »de Nagy vagy, de Kis-Stavjnicza« néven említik. A XVI. század elején János, a ki 1511-ben túróczmegyei birtokos volt, felveszi a T. családnevet. A család idővel átszármazott Szepes, Pozsony, Nyitra és Hont vármegyékbe, az utóbbiban Ferencz és Pál vannak felvéve az 1754—55. évi összeírásban a vármegye nemeseinek névsorába. Tholt.

Thuránszky (Thúriki, Thúrapataki és Komjátnai). Liptó vármegyéből származó család. Ősei, Sybur és Marczell, liptói várjobbágyok voltak, a kik 1248-ban felmentettek a várszolgálat alól és Tepla földet nyerték adományul. A család 1278-ban Túrapatakára 1320-ban pedig a mai Komjátnára nyert adományt. 1777-ben Zemplén vármegyében telepedett le, hol jelenleg is virágzik. Tagjai közül Béla Tompán birtokos. *Czímer :* kékben, zöld alapon, féllábon álló daru, jobb lábában virágot, csőrében gyűrűt tart. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : kékarany, vörösezüst. Thuránszky.

Thuránszky.

Thury (Közép-Thúri). Törzsökös hontvármegyei család, melynek ősi fészke Nagy- és !Kis-Túr, vagy másként Alsó- és Felső-Túr. Tagjai közül Mihály és Imre 1422-ben Kis-Túron, másként Kis-Ságon voltak birtokosok. János 1464-ben királyi ember. A családfa Imrétől (1483.) hozható le. A XIX. század első felében magva szakadt. Közép-Túron bírt földesúri joggal. Thury.

Tihanyi (Ebeczki). Hont és Nógrád vármegyékre kiterjedő család. Őse Tehén, aliter T. Farkas (1611—1632), János (1632.), a ki Ebeczky Zsófiával lépett házasságra, Ebeczken szerzett birtokokat, melyekre unokája, II. István (1705—1755.) adományt nyert. A XIX. század első felében Apátiban bírt földesúri joggal. Tihanyi.

Toldy (Nagyselmeczi). A család 1736-ban Liptó vármegyétől nyert nemesi bizonyságlevelet, melyet 1824-ben Hont vármegyében kihirdettetett. A XIX. század első felében Szántón bírt földesúri joggal; jelenleg Zsigmond, a vármegye közgazdasági előadója, Deménden birtokos. *Czímer :* kékben, zöld halmon, aranyleveles koronán könyöklő, a pajzs felső jobb sarkában hatágú arany csillag és a balsarokban befelé fordúlt félhold által kisért pánczélos kar, markában három nemzeti színű zászlóval. Sisakdísz : pajzsbeli kar. Takarók : kékarany, vörösezüst. Toldy.

Toldy.

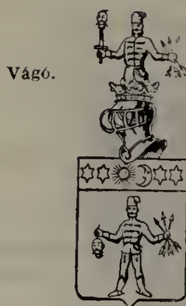
Udvardy. A család 1655 junius 24-én nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet 1656. február 23-án hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évben megtartott nemesi vizsgálat alkalmával igazolta. Az 1754—55. évi összeírásban e családból Mihály van felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába. Antal 1820-ban aladószedő Hont vármegyében. Sándor 1845—48-ban Hont vármegye főadószedője volt. († 1848.) Udvardy.

Vajda. Az 1730. évi nemesi vizsgálat alkalmával két ilynemű család igazolta nemességét a vármegyében. Az egyik armalista család 1657. január 8-án nyert czímeres nemeslevelet, mely ugyanazon évi április 30-án hirdettetett ki. A másik birtokos nemes család, melynek nemességére nézve az 1664., illetőleg 1725. évekből vannak adatok a vármegyei levéltárban. Az 1754—55. évi összeírásban e családból György és Péter vannak felvéve vármegyei nemesek névjegyzékébe. Vajda.

Vajda (Merei). A család Abauj vármegyéből származik, honnan a XVI. század végén költözött Hontba. Albert, a kinek neje Gedey Erzsébet volt, 1617-ben nyert új czímeres nemeslevelet. Albert már a XVI. század végén (1595.) Merén volt birtokos, utódai 1650-ben Paláston is birtokosok voltak, az előbbi birtok 1876-ig maradt a család tulajdonában. Merén kivül a család Terbegeczen, Bátorfaluban, Felsőtúron és Terényben bírt földesúri joggal. Tagjai közül István 1848—49-ben alispán. Pál, nyugalmazott árvaszéki elnök, jelenleg Paláston birtokos. *Czi-* Vajda.

Vajda.

Vágó.

mer : kékben, leveles koronán könyöklő, jobbról ezüst félhold, balról hatágú arany csillagtól kisért, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz : pajzsbeli kar. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Vágó. *Vágó.* A család multja csak a XVII. század elején Sajóőrösön élt V. Györgyig nyúlik vissza, kinek unokái, Ferencz és József 1786. márcz. 6-án igazolták nemességüket Zemplén vármegyében, melynek határozata 1793-ban legfelsőbb helyen is megerősítést nyert. Ferencz és József, valamint ezeknek fiai, illetőleg unokái, 1832-ben nyertek nemesi bizonyítványt Zemplén vármegyétől. A Sajóőrösön lakott Györgynek László nevű testvére is volt, kinek unokái, a Sátoraljaujhelyen lakó László és Pál részére, 1818-ban állított ki nemesi bizonyítványt a vármegye. György másik két testvére : Pál Jászapátiban, Péter Szabolcs vármegyében telepedett le. Pál unokája, Ignácz, 1809-ben a nógrádvármegyei felkelt lovas nemes seregnél főhadnagyi minőségben szolgált, utóbb (1843.) a Jászkún-kerület kapitánya és követe lett. Pál és Péter utódai 1846-ban nyertek nemesi bizonyítványt Zemplén vármegyétől. A fenti Ignácz fia, Pál, jeles festőművész. Antal (meghalt 1865.) Jászapátiban volt birtokos. Ennek fia, Béla jelenleg Báton lakik. *Czímer :* (színjelzés nélkül) a pajzsfőben jobbról és balról két-két hatágú csillag között álló nap és befelé fordult félhold alatt, jobbjában hajánál fogva levágott török főt, baljában három egymást keresztező nyílat tartó magyar vitéz. Sisakdísz : kinövő pajzsbeli vitéz jobbjában hegyes tőrre tűzött török főt, baljában három nyilat tartva.

Verebélyi. *Verebélyi.* (Verebélyi). V. László fiaival, Jánossal, Ferenczczel és Mihálylyal együtt 1581-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely dr. Verebélyi László egyetemi tanár tulajdonában van. Ily nevű család az 1754—55. évi nemesi összeírás szerint Abauj, Szatmár, Vas és Zala vármegyékben lakott. Közelebbi adatok hiányában nem állapíthatjuk meg, hogy V. Nándor, a kit Hont vármegyében 1845-ben a báti járás szolgabirájává választottak meg, melyik V. család sarja. József nyugalmazott járásbiró. *Czímer* (melyet a hont-vármegyei család használ) : kékkel és vörössel vágva. Felül három (1 : 2) hatágú aranycsillag, alól arany nap. Sisakdísz : két elefántorrmány, vagy bölényszarv közül kiemelkedő pajzsbeli nap. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Vladár. *Vladár* (Nagy-Csepcsényi és Muthnai). Túrócz vármegye ősi családja. 1263-ban nyert adományt Mutnára, melynek birtokában 1295-ben megerősíttetett. 1724-ben nyert Túrócz vármegyétől nemesi bizonyítványt, melylyel az 1730. évi nemesi vizsgálat alkalmával nemessége Hontban elismertetett. *Czímer :* kékben, ezüst habokból kinövő, jobbról hatágú arany csillagtól, balról befelé fordult ezüst félholdtól kisért természetes színű szarvas. Sisakdísz : nyíllal átlőtt és három zöldszárú és levelű liliommal megrakott vörös szíven álló, vörös csőrű és lábú fehér galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Visky. *Visky.* E család 1659. augusztus 4-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1660. február 4-én hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét 1730-ban igazolta. Az 1754—55. évi összeírásban e családból Jakab és János vannak felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába.

Vitalis. *Vitalis* (Vitalisfalvai). A család Liptó vármegyéből, Vitalisfalváról származik, honnan előnevét is vette. Tagjai közül István 1698-ban a Szepes vármegyében fekvő Licsókovára nyert adományt Lipót királytól. György 1730-ban a kir. kamaránál altitkár. Ignácz 1760-ban a m. kir. helytartóságnál jegyző, 1770-ben segédszámvevő. József 1787-ben szepesi őrkanonok. Pál a XVIII. század végén Hont vármegyében telepedett le. Fiai közül Sámuel ügyvéd Balassagyarmaton 1849-ben halt el. Pál Felsőszelestényben lakott, István 1862-ben Nógrád vármegye főszolgabirája volt. Ez időszerint két sarjadéka él a családnak Hont vármegyében : Vitális József nyug. kir. törvényszéki biró és dr. Vitális István főiskolai tanár Selmeczbányán. *Czímer :* kékben aranyleveles koronán (más változat szerint hármas zöld halmon) könyöklő pánczélos kar, markában három nyilat tartva. Sisakdísz : pajzsbeli kar. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Wilczek.

Wilczek. *Wilczek* (gróf). A család Lengyelországból származik. 1500. április 1-én báróságra, 1714. április 8-án birodalmi grófi rangra emeltetett. Henrik Vilmos, cs. kir. kamarás, udvari hadibiztos az 1715 : 133. törvényczikkel honfiúsíttatott. A honfiúsított Henrik Vilmos ifjabb fiától, János Boldizsártól származik a család ifjabb, vagy magyarországi ága. Ezen ágból Henrik Vilmos (megh. 1884.) cs. kir. kamarás, udvari titkár, neje, gróf Stainlein Malvina révén Felső-Szemeréden szerzett birtokokat,

fia, Ede Frigyes (született 1842. Felső-Szemeréden) Erdőkürtön (Nógrád vármegye) birtokos. Ennek fia Henrik Vilmos (született 1873.) jelenleg Felső-Szemeréden birtokos. *Czímer :* négyelt pajzs szívpajzszsal, ebben az ősi Koziel czímer ; vörösben ezüst zerge, melynek derekán fekete öv, ezen három aranyfoglalatú türkiszkő és egy arany karika. Nagy pajzs 1. és 4. vörösben koronás kétfejű ezüstsas. 2. és 3. kékben aranyleveles korona, melyből két zöld pálmaág emelkedik ki. (Más változat : leveles koronából kiemelkedő két zergegamó.) Három sisak. Sisakdíszek : I. pajzsbeli sas. Takaró : fekete-arany. II. szívpajzsbeli zerge növekvően. Takaró : feketeezüst. III. leveles koronából kiemelkedő zergegamók. Takarók : vörösezüst.

Zmeskall.

Zichy (Zichy és Vásonkői gróf). A család leszármazását a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Csáb, Lam (Dacsolam), Felső-Pribel és Zahora helységekben bírt földesúri joggal. Birtokai a nógrád-vármegyei zsélyi uradalomhoz tartoztak, mely Balassa Imre hűtlensége folytán a koronára szállván, azt 1686-ban Z. István nyerte adományul. Z. István grófnak 1687-ben kelt végrendelete értelmében az uradalom elsőszülöttségi hitbizománynyá alakult, mely azonban I. Károlynak (meghalt 1741.) fiutódok nélkül való elhaltával koridősbbségi hitbizománynyá (senioratus) alakíttatott át. Zichy.

Zmeskall (Domanoveczi és Lestinei). A család Sziléziából származik, honnan Venczel költözött be Magyarországba, a ki 1548-ban Lestinére nyert adományt. A család Árva vármegyében telepedett le. A XVIII. században már Hont vármegyében is birtokos volt, még pedig Kis-Csalomján és Házas-(Egyházas-)Maróton. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban Lőrincz van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Kis-Kereskényben bírt földesúri joggal. Zsigmond (meghalt 1894.) Hont vármegye alispánja (1865—67.) és országgyűlési képviselő volt. Fiai közül Kálmán († 1890.), Hont vármegye árvaszéki elnöke, György Paláston birtokos. István jelenleg Temes vármegyében. Gyirok pusztán kincstári bérlő. Ernő hivatalnok Budapesten *Czímer :* ezüstben, zöld alapon haladó aranyszarvú vörös ökör, derekán öv, melylyel égő fáklya van átkötve. Sisakdísz : három (fehér-vörös-kék) strucztoll. Takarók : vörösezüst, kékezüst. Zmeskall.

Zubovics (Pruszpokorinszki). Ősi lengyel család, melynek eredete 1434-ig nyúlik vissza. Első ismert őse Sándor, a litvánok kormányzója 1434 július 12-én Cielski birtokot nyerte adományul III. Szaniszló királytól. Utóbb a poroszok elleni hadjáratok alatt szerzett hadvezéri érdemeiért Pruszpokorinszki előnévvel tüntettetett ki. Ferencz 1786-ban lengyel kir. főasztalnok. Ennek fia, József 1794-ben Magyarországban telepedett le. 1810-ben a Nádor-huszároknál kapitány († 1829.). Neje : Tésai Foglár Zsuzsanna (F. Imre kir. tanácsos, Hont vármegye alispánjának leánya). Ennek fiai, József és István az 1840 : LII. törvényczikkel honfiúsíttattak. József (szül. 1812. † 1861.) 1848 előtt Hont vármegye táblabirája, később a cs. kir. úrbéri szék ülnöke. Fiai : Fedor (szül. 1848. október 29.) katonai feltaláló, szabadságolt állományú honvédhuszár százados 1872—74-ig az egyiptomi alkirályt szolgálta, 1875-ben Spanyolországban harczolt a karlisták ellen, majd az orosz-török háborúban egy cserkesz-csapatot vezényelt. 1878-ban Boszniában harczolt. Igazi hírnévre feltalálásai révén jutott. Román (szül. 1856.) kir. táblai biró. *Czímer :* Kékben arany patriarcha-kereszt, melynek alsó bal karja hiányzik. Sisakdísz : arany markolatú, egyenes kardot tartó, könyöklő pánczélos kar. Takarók : mindkétfelől kékarany. Zubovics.

Zorkovszky. E családból Zsigmond, Mihály Ferencz, András Miklós, Pál és János vannak felvéve Hont vármegye nemeseinek 1754—55. évi névjegyzékébe. Zorkovszky.

Zsembery. Lásd a Sembery családot. Zsembery.

Források : J. Siebmacher's Allg. Wappenbuch : Der Adel von Ungarn. — Turul, 1883—1905. évf. — Magyar nemzetségi zsebkönyv, I. Főrangú családok. II. Nemes Családok. — Illéssy János : Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás. — Illéssy—Petkó : A királyi könyvek. — Nagy Iván : Magyarország családai. — Hont vármegye levéltára : az 1730. évi nemesi vizsgálatra vonatkozó iratok. — Közgyűlési jegyzőkönyvek. — Hefner: Stammbuch des Adels in Deutschland. — Matlachowski : Land Lomza 1850. — Borkowszki Jerry Sever, Graf : Jahrbuch des Polnischen Adels, Lemberg, 1881. és 1882.

A KOHÁRYAK.

A mohácsi vész nemcsak hazánk politikai történetének szomorú fordulópontja, hanem egyúttal jelentékeny hatással volt egy új, hatalmas főnemesség kialakulására. Az ellenkirályok korszakában dúló pártküzdelmek, a török hatalom rohamos terjeszkedése, a folytonos harczok számos, a középkorban virágzó nemzetség sirját ásták meg, míg mások elszegényedvén, örökre letüntek a közszereplés teréről.

A sors számos új és eddig ismeretlen családot segített fényhez, hatalomhoz és vagyonhoz, de az ősi nemzetségek sarjai közül is többnek sikerült hatalmat, vagyont és tekintélyt szerezni e korban, melyben a bátorság és személyes vitézség, de mindenek felett az ügyes számítás és kitartás mindenkinek útat nyitott az emelkedésre.

Imre, köznemes.

Az Ipoly völgyében, a hol a Hunt-Pázmán nemzetség ősi birtokai feküsznek, feltünik e korszakban *Koháry* Imre, egy ősi nemzetség ivadéka, a ki egyszerű vitézként lép elénk, de kardjával tiszteletet és becsülést szerzett a maga nevének, mert a háborús időkben szükség volt erős férfikarra és bátor szívre. Házassága révén tekintélyes vagyonhoz jut, melyet jelentékenyen gyarapított. A törökökkel vívott harczai ismertté teszik nevét, s emlegetetté családját, mely ettől kezdve egyre fényesebb pályát fut be.

Péter.

Fia, *Péter* az atyja által kijelölt nyomokat követve, családját a főrangúak közé emelte. Pályáját Hont vármegye aljegyzőjeként kezdi, de csakhamar a harcztéren is kitünik. Magára irányítja az uralkodó figyelmét és fontos megbizatásokat nyer, melyekben mindenkor megelégedésre jár el. Az atyja által szerzett vagyont gazdag házassága révén jelentékenyen növeli, megszerzi Csábrágot és Szitnyát, melyek ettől kezdve nagy szerepet játszanak a család életében.

István, Szécsény és Fülek kapitánya.

Péter fia, *István*, már férfikora kezdetén Szécsény, majd Fülek kapitányaként jelentékeny állást töltött be. Családjának tagjai közül ő nyitja meg Hont vármegye főispánjainak sorát. 1664-ben már fővezérré lesz, de a lévai ütközetben halálosan megsebesülvén, szépen indult pályájának hirtelen vége szakad.

Legidősebb fia, *István*, ugyancsak füleki kapitányként már kora ifjúságában félelmetessé teszi nevét a törökök előtt. Testvérei közül *Farkas* és *János* szintén több ízben harczoltak a török ellen. A harczkészség, a katonai pálya iránti előszeretet egyébként szinte hagyományképpen öröklődik a családban.

István, füleki kapitány.

Farkas fiai közül *György* Pétervāradnál, *János* Belgrádnál esett el. Harmadszülött fia, *András* is a törökök elleni harczokban kezdte pályáját és utóbb lovassági tábornokságig emelkedvén, nagy része volt Mária Terézia királynő ingadozó trónjának megmentésében. Fiai, *Miklós* és *Ignácz* szintén részt vettek a poroszok elleni hadjáratokban ; az előbbi dandártábornokságig emelkedett, az utóbbi a felkelt nemességet vezette harczba.

Ferencz, kanczellár.

E fényes sort Ignácz fia, *Ferencz* zárja be. Szakítva családja hagyományaival, hivatali pályára lépett, melyen fokról-fokra a magyar királyi udvari főkanczellárságig emelkedett. De ha vele ki is halt a család, a Koháryak fényes neve, mely harmadfél századon át élt a történelem lapjain, nem ment feledésbe. Egyetlen leánya *Mária Antonia* herczegnő, a ki *Coburg* Ferdinánd herczeghez ment nőül, nem csupán a Koháry birtokokat tartotta meg a magyarrá lett Koburgoknak, de örökségképp egyúttal rájuk hagyta a magyar föld iránti szeretetet és a Koháryak emlékezetét.

Mielőtt fejezetünk tulajdonképpeni tárgyához fognánk, röviden összegeznünk kell az egyes írók által a családra vonatkozólag közzétett adatokat.

Lehoczky András 1796-ban megjelent »Stemmatographiá«-jában, a család őséül *Koháry Györgyöt*, Mátyás király egyik udvarnokát említi, 1470-ből.

Nagy Iván »Magyarország Családai« czímű alapvető művében, bár Lehoczkyra hivatkozik, a családfát az 1560-ban szereplő Imrével kezdi. Ugyanezt a családfát megtaláljuk, noha hibás évszámokkal, Schönfeld »Adels-Lexikon«-jában is. (Lehóczky, II. 217. Nagy Iván, VI. 289. Schönfeld, I. 13—16.) A család eredete.

Sajnos azonban, eddigelé nem sikerült találnunk egyetlen oklevelet, melylyel a fenti Koháry György szereplése kimutatható volna. A szentantali levéltárban levő családfán megtaláljuk ezt a Koháry Györgyöt 1476. évszámmal, kinek őséül ugyancsak egy Kohári György (Georgius de Kohár circa annum 1380.) van feltüntetve. Ez idősebb György házastársaként Nádasdi Darabos Erzsébet szerepel. György.

Wurzbach Konstantin műve szerint (»Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich«) a család már 1111-ben a zalavármegyei Kohár birtokában volt. A család őse *Both* Konrád, Altenburg és Reittenberg ura, a ki 1061-ben (talán 1074-ben) Salamon királynak, unokatestvérei, Géza és László herczegek ellen segélyt hozott, s Magyarországon letelepedvén, utódai *Both*, *Butt*, *Buttar* és *Bothar* név alatt fordulnak elő, mígnem Kohár birtokuk után a Koháry nevet vették fel.

Mind a szentantali levéltárban őrzött családfa készítője, mind az, a ki a Wurzbach-féle Lexikon adatait szolgáltatta, valószinűleg tudomással bírt egy dunántúli hasonnevű család létezéséről, melylyel a hontvármegyei Koháryakat egybekapcsolni igyekezett. Zala és Veszprém vármegye határán, a mai Kisberzseny és Szegvár közt, a Kigyós ér partján a középkorban csakugyan volt egy Kohár nevű helység, melynek emlékét a mai napig hasonnevű major, illetőleg malom őrzi. Okleveles adataink azonban csak a XIV. század elejéig nyúlnak vissza az e helységből származó Koháryakról. A legrégibb, eddig ismert adat szerint Kuhári Udvaros fiai (filii Wdworus de Kuhar) ellen a székesfehérvári káptalan I. Károly király parancsára Gerencséri Pállal és másokkal együtt elkövetett hatalmaskodások ügyében 1319. július 17-én vizsgálatot indított. (Anjouk. Okmt. I. 525.) A XIV. század végén e családnak már több tagjáról vannak adataink, így egy 1373. évi oklevélben több zala- és somogyvármegyei birtok miatt támadt perben Kohári János fia, Péter és Miklós fia, Gergely szerepel. (Körmendi levélt. Ad Miscell. Heim. No 241.) Az előbb említett Péter azonos lehet avval a János fiával, Péterrel, kinek fia Kálmán volt, s a kit rokonaival, Kohári György fiai, Miklóssal, Jánossal és Kelemennel, együtt, Zala vármegye alispánja és birtoktársai a Csepfalváról és Kohárról Hosszútótra (ma Hosztód, Zala vármegyében) vezető út mentén fekvő birtokok elfoglalásától eltiltottak. (Zala várm. oklt. II. 214.) Ezek egyikének utóda lehetett az a Kohári Tamás, a ki Debrentei Hymfi Balázs özvegyének a zalavármegyei Szent-Grót várába és tartozékaiba 1448-ban történt beiktatása alkalmával szomszéd birtokosként említtetik. (Körmendi levélt. Ad Heimana No. 480.) Wdworus de Kuhar.

A család a XV. században már nem volt képes megtartani ősi birtokát. Kohárt 1488-ban már Devecseri Csoron Márton birtokában találjuk. (Orsz. Lev. D. 28,340.) Kohár ilyképp a Devecseri Csoron család devecseri várának, illetőleg uradalmának tartozéka lett. Midőn Csoron Márton fia, András 1502-ben Uzsai Gáspárral kölcsönös örökösödési szerződést kötött, a lekötött birtokok között ott találjuk Kohárt is, mely ekkor Veszprém vármegyéhez tartozott. (Dl. 21.133.) Kohárra Csoron András 1521-ben új adományt nyert II. Lajos királytól. (Dl. 7187.) Csoron Andrásnak két fia volt, ú. m. István és János, a kik I. Ferdinánd király 1535. évi adomány-levelében szerepelnek. István még 1549 előtt ifjan elhálálozott. (Turul III. 189.) Jánosnak két leánya volt, Anna és Margit. Csoron Anna Balassa Istvánhoz ment nőül, kinek harmadik neje volt. E házasságból származott Balassa Borbála, a ki, mint alább látni fogjuk, Koháry Péter neje lett. (Orsz. Lev. N. R. A. f. 105.5.) A Csoron család kihaltával, midőn e hatalmas nemzetség leányági örökösei és a fiscus között a család nagy kiterjedésű birtokaiért 1626-ban perre került a dolog, e perben Koháry Péterné Balassa Borbála vitte a főszerepet a leányági örökösök között és férje, Koháry Péter, a ki ekkor már báró és nagytekintélyű férfiú volt, csak mint Balassa Borbála férje szerepel. A perben annak sehol sincs nyoma, hogy a dunántúli Koháry családból való származása révén igényt emelt volna a Csoron család hagyatékában levő Kohár birtokra, pedig, mint szívesen szerző ember, aligha mulasztotta volna el Péter, báró

az alkalmat, ha vérségi összeköttetésben állott volna a dunántúli Koháryakkal. A dunántúli Koháryakról különben sokkal kevesebb okleveles adat áll rendelkezésünkre, semhogy leszármazásukat egybe tudnók állítani. 1482-ben, Kinizsi Pálnak a vasmegyei Karakóba történt beiktatásánál, Koháry Gergely mint királyi ember szerepel. (Orsz. Lev. Dl. 18.597.) A vasvár-szombathelyi székeskáptalan legrégibb jegyzőkönyveiben Koháry Péter és János neveivel találkozunk. (Prot. I. Pars II. Fcl. 139. Anno 1544.)

Ezek egyikének utóda, sőt talán az előbb említett Péterrel ugyanazon személy lehet az a Koháry Péter, a ki 1571-ben Puskás Ferencznek zálogosított el bizonyos birtokrészeket, s ez a Koháry Péter valószínűleg egy azzal a Koháry Péterrel, a ki 1581 július 16-án Hosszútóti János ellen, Zala vármegye közönsége előtt, Kohár nevű helységben levő birtokrészeinek elfoglalása miatt tiltakozott. (Zala várm. Levélt. Prot. ex. 1581.) De az 1571-ben, illetőleg 1581-ben szereplő Koháry Péter semmi esetre sem lehet egy személy az 1616-ban bárói rangra emelt Koháry Péterrel, a ki, mint alább látni fogjuk, 1564-ben született, tehát még 1581-ben is kiskorú volt, kinek atyja, Imre ekkor már tekintélyes birtokos volt Hont vármegyében. Zala vármegye jegyzőkönyveiben még egy ízben, ezúttal utoljára találkozunk a Koháryakkal. 1587-ben Koháry Istvánt és Tamást mint Kohár puszta szomszéd birtokosait említik, tehát alkalmasint fiai voltak az 1544—1581. között szereplő Koháry Péternek.

Mind Koháry Tamás, mind Koháry István nevét megtaláljuk a vasvár-szombathelyi káptalan jegyzőkönyveiben is, az előbbi 1585-ben Kocsi Salamon Orbánnak, az utóbbi 1593-ban Adorjáni Huszár Antalnak zálogosított el bizonyos birtokrészeket. (Prot. ab Anno 1559.)

Összegezve az elmondottakat, a dunántúli Koháryak és a hontmegyei Koháryak közötti összeköttetés okleveles alapon nem mutatható ki s ilyképp a két család közötti kapcsolat, a névazonosságon kívül, másra nem alapítható. Ez a körülmény indíthatta Pallini Inkey Imrét is arra, hogy a Coburg Fülöp herczegnek ajánlott családfát az 1561-ben szereplő Koháry Imre atyjával, Koháry Györgygyel kezdje, kinek neve mellé az 1505. évszámot tette s nejéül Thurzó Erzsébet Mária grófnőt tüntette fel, de ezt az utóbbi adatot már csak azért is óvatosan kell fogadnunk, mert a Thurzó-család éppen száz évvel később (1606) nyert grófi rangot (Királyi Könyvek V. 738.), miután Thurzó Jánost, Anna királynő 1505-ben fiával, Györgygyel egyetemben bányakamaragróffá nevezte ki, midőn a bányavárosokat tőle zálogba vette. Különben is Thurzó Erzsébet Mária nevét hiába keressük a Thurzó-család leszármazási tábláján.

A család ősi fészke.

Mindezekre tekintettel, a Koháryak ősi fészkét nem Dunántúl, hanem másutt kell keresnünk.

Hont vármegye keleti határán, ott, a hol az Ipoly a vármegye területére lép, fekszik a mai *Kovár* helység. E helység neve a legrégibb oklevelekben *Kuar*, *Kuarzeg* (Hazai Okmt. IV. 75—77.), *Kouar* (Kubinyi Pál, Hont vm. oklt. 302. 316.) alakban fordul elő és csak a XV. században állandósul az oklevelekben a *Kowar* elnevezés.

Hőke Lajos szerint azonban a helység neve a későbbi korban (a XVI. században) *Kohár* alakban is előfordul. Ez alapon Hőke a Koháry család nevét a mai Kovár helységből származtatja. (Kézirat a vármegye levéltárában.) Kovár, mint általában az Ipoly vidéke, a Hunt-Pázmán nemzetség ősi fészke.

Hunt és Pázmán.

E területen nyertek a beköltöző Hunt és Pázmán lovagok birtokokat első szent királyunktól. Közel harmadfél század alatt a Hunt-Pázmán nemzetség jelentékenyen elterjedt, míg az egyes ágak sarjai az ország főurai között foglaltak helyet, addig más ágak elszaporodván s elszegényedvén, a tatárjárás után kialakult köznemesség soraiba kerültek.

A tatárjárás utáni korszakban, a XIII. század második felében, midőn a Kováron, Egyházascsalomján és Kiscsalomján lakó ágak feltünnek, az oklevelek fogyatékossága miatt nem vagyunk képesek megállapítani, hogy minő vérségi összeköttetésben állottak a nemzetség többi ágaival, csupán annyit tudunk, hogy legközelebbi rokonai voltak a bozóki ágnak. A kovári és a csalomjai ágak eddig ismert őse Miklós, kinek testvére, Lampert 1246—1275 között egri püspök. Miklósnak két fia volt : Csalomjai Pázmán, a ki Miklós testvérével együtt Szelény birtok miatt perelt, de perét elvesztette. (Hazai Okmt. I. 43.) E két testvér közül Pázmán a Kovári, Miklós a Csalomjai család őse.

CSÁBRÁG VÁRA

A Koháryak nemesi czímere.

A Coburgok ősi czímere.

A Koháryak herczegi czímerc.

A Coburgok herczegi czímere.

Koháry II. István.

Koháry Farkas.

Koháry András.

Koháry Miklós.

Koháry Ignácz.

Herczeg Koháry Ferencz.

Clementina coburgi herczegnő.

E két testvéren kívül a nemzetség ez ágának még más tagjairól is vannak adataink. Midőn 1281-ben Szudi András Koarzeg határa ügyében a Hunt-Pázmán nembeliekkel kiegyezett, Csalomjai Pázmánon és Miklóson kívül még Egyházascsalomjai Feliczián fiai, Lőrincz és Elek, továbbá Leszenyei Miklós fiai, Lampert és István is részt vesznek az egyezségben. (Wenzel IX. 322.) Csalomjai Feliczián utódaival még több ízben találkozunk Koarzeg (Kovárszeg) birtoka miatt folyó peres ügyben. Feliczián fia, Elek 1295-ben elfogadja az ez ügyben kiküldött választott bíróságot. Testvére, Lőrincz ekkor már nem szerepel, hanem helyette fia, János csatlakozik nagybátyjához. (Wenzel, X. 203.) Csalomjai Pázmán, a ki 1303-ban szerepel utoljára, ebben az évben osztozik Miklóssal, mely alkalommal Kovár, Szelény, Szentlőrincz, Csalomja és Felszenfalu tették az osztály tárgyát. (Fejér, VIII. 1. 151.)

A Kováry család.

Pázmánnak egy fia volt, László, a ki 1338-ban királyi ember volt és már *Kovári* nevet visel. (Anjoukori Okmt. III. 46.) Ennek fiai közül Pál és Miklós 1359-ben a szentlőrinczi birtok miatt viszálykodnak egymással. (Károlyi Oklt. I. 238.) Harmadik fiától, Mátyástól származik Pál (1388—1425.), Garai Miklós nádor ítélőmestere, ebből az ágból az egyetlen, a ki országos hivatalt viselt. Pálnak három fitestvére István, Miklós és János, de ezeknek utódait nem ismerjük. (Palásthy Pál : A Palásthyak, I. 221.)

Pálnak két fia volt, u. m. László és János. Az utóbbinak ágát azonban csak Loránt fiától származott unokájáig, Demeterig hozhatjuk le. (Palásthy i. m. I. 303.) László, a ki 1398-ban már életben volt (Kubinyi Pál : Honti Oklt. 387 l.) magas kort ért el, mert még 1474-ben tanúvallatást rendeltek el ellene, mivel vejével, Kendcresi Balázszsal együtt Simonyi György fia, György ellen hatalmaskodott. (Garamszentbenedeki Convent Elenchusai, fasc. 129. No. 10.)

Lászlónak két gyermeke volt : Balázs, a ki 1474 előtt elhálózott és Anna, a ki Kovári Simonhoz ment nőül. (Garamszentbenedeki Convent levélt. fasc. 47, No. 20.) Ennek a Kovári Simonnak származását sem sikerült eddigelé megállapítanunk.

Kovári Simon utódait megtaláljuk Nagy Iván művében is (Magyarország Családai, VI. 424. l.) ; eddigelé egyedül az ő ivadékairól vannak biztos adataink, noha a XVI. században más Kováriak is éltek, nevezetesen a fenti László testvérének, Jánosnak (1430—36.) három fia volt, ezek közül Loránt, Palásthy műve szerint Demeter nevű fiut hagyott hátra. (A Palásthyak I. 303.) Simonnak két fia volt : Pál, a ki 1484—1524. között szerepelt, s 1513-ban Hont vármegye alispánja volt és László (1484—1516.). Pál leányai közül Ilona előbb Dubraviczky János (meghalt 1542. előtt), majd Nagy-Apponyi Apponyi Benedek neje volt, másik leánya előbb Dubraviczky Lászlóhoz, majd Palásthy Jánoshoz ment nőül (1531—1560.).

Említettük már, hogy a család neve a XV. századbeli oklevelekben *Kowary*, vagy *de Kowar* alakban fordul elő. A XVI. században azonban e családnév írásmódja megváltozik. Mikor Lászlót és Pált 1511-ben Felső-Petény és Alsó-Lám nevű birtokrészekbe beiktatják, a családnév *Koary* alakban fordul elő. (Esztergomi Kápt. Levélt. Caps. 40. fasc. 4. No. 5.).

Midőn 1549-ben leányát, Ilonát, még mint Dubraviczky János özvegyét, Mária királynővel szemben elmarasztalták, családneve a marasztaló végzésben *Kovary*, illetőleg *Koháry* alakban olvasható. (Garamszentbenedeki Convent elenchusai az Orsz. Levéltárban és a Convent levéltára, fasc. 25. No. 35.).

Utóbb 1552-ben, midőn Thardy Tamás ellen tiltakozott, családneve az eredeti jegyzőkönyvbe *Koary* alakban jegyeztetett be. (Eszterg. Kápt. levélt. Prot. Liber 1. Anno 1552. Folio 11.). 1487-ben hosszú per vette kezdetét a Kováriak és a Mohorai Vidfiak közt, a Kovár és a Nagy-Csalomia községek határai között elterülő Kovárszeg birtok miatt. E per közel száz évig tartott s csak 1591-ben ért véget, midőn Hont vármegye törvényszéke Vidfi Kristófot és II. Vid drégelyi kapitányt, valamint Gyarmati Balassa Andrást, Gyürki Benedeket és Kürtösi Mátyást arra kötelezte, hogy a Kovári-család leányági maradékaitól elfoglalt területet amazoknak visszaadják. (Turul, III. 1885. 64.)

E perben a Kovári család részéről a fenti László (1484—1516.) szerepel. Fiai, Ferencz és János 1497-ben, utóbb János 1518-ban újból tiltakoznak Kovárszeg birtok elfoglalása ellen. Ferencznek két fia volt, László és Pál, a kiket atyjokkal, Ferenczczel együtt Kovári Pál leányai 1531-ben a Kovári családi javak

elidegenítésétől eltiltottak. (Garamszentbenedeki Conv. Levélt. Prot. C. Pag. 64.) Ferencz idősebb fia, László még 1554 előtt elhalálozott (Esztergomi Kápt. Levélt. Caps. 34. Fasc. 9. No. 28.), a másik fiáról nincsenek adataink, de ennek sem lehettek utódai, mert a Mohorai Vidfiak elleni per befejezése alkalmával már csak a leányági örökösök szerepelnek. Ekkor tehát Kovári Simon ágának magvaszakadt.

Koháry Imrét 1561-ben Uzsaly Ferenczczel együtt a Némedi (Pest) és Bodon (Nógrád) birtokokba iktatják. 1569-ben, midőn Baloghi Sebestyéntől ennek mohorai kuriáját zálogba veszi, már korponai kapitány. Ebben az állásban találjuk még 1573-ban is. (Garamszentbenedeki Convent Levélt. Prot. D. 157. — Fasc. 2. No. 23. — Fasc. 6. No. 44.). Közben, midőn 1571-ben nádori iktató parancsot nyer, a nádori leiratban mint Emericus *Kowar,* korponai kapitány van megnevezve. Ellenben a garamszentbenedeki convent Kowarynak írja az iktatólevélben. (Garamszentbenedeki Convent levéltára : Fasc. 127. No. 14.).

Sőt még Imre fia, Péter is, a ki később bárói rangra emelkedett, 1602-ben, midőn özv. Bihary Gergelynétől malmot vesz Kosolnán (Pozsony vármegye), *Kováry* név alatt van bejegyezve az esztergomi káptalan jegyzőkönyvébe (Liber 10. Folio 793.) és csak a kezdősorokban van a család neve egyízben, későbbi kéztől származó írással *Koháry*-ra változtatva.

Összegezve az elmondottakat, láthatjuk, hogy a Koháry család tagjai éppúgy használták a Kováry családnevet, mint a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Kovári családbeliek a Koáry és Koháry nevet.

Koháry Imre a XVI. század közepén tűnik fel. Az 1561—1573. közötti időben tömérdek birtokot szerez, leginkább Hont vármegyében, az Ipoly vidékén, tehát a Hunt-Pázmán nemzetség által bírt területen. Akkor, a midőn előtérbe lép, Kovári Simon ága már kihalófélben van. De Kovári Simon utódain kívül még más családtagoknak is kellett lenniök a XVI. században, mert az 1430—1436-ban élt Jánosnak három fia maradt, de mivel János testvére, László a család ősi birtokait, nevezetesen Kovár, továbbá Terbegecz, Bátorfalu, Apátfödémes, Százd, Szelény, Szemeréd, Kis-Kereskény (Hont), Tiszabő és Kenderes (Heves) helységekben levő birtokrészeket leánya, Anna, illetőleg ennek férje, Kovári Simon részére tartotta fenn, a család többi ivadékainak, vagyis János utódainak már csak szűkösen jutott az ősi földből.

További kutatásainkat azonban rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy eddigelé egyetlen olyan oklevelet vagy bejegyzést sem sikerült találnunk, a melyben Koháry Imrének atyja meg volna említve. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a Hunt-Pázmán nembeli Kovári családon kívül más hasonnevű család nem volt, továbbá azt, hogy a Koháryak eddig kimutatható első ismert őse, Koháry Imre, valamint annak fia, Péter is a Kovári családnevet használta, végül, mert Koháry Péter, mikor előtérbe lép, már mint Hontban megtelepedett régi nemes család ivadéka tűnik fel, a mit legjobban igazol házassága Hont vármegye egyik legrégibb s legelőkelőbb családjának sarjával, a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Jákóffy Katával : igen valószínűnek kell tartanunk, hogy *Kováry Imre is a Hunt-Pázmán nembeli Kovári családból származik.*

Imre, lévai és csábrági kapitány.

Koháry Imre, a ki családja jövő nagyságának és emelkedésének alapját megvetette, a XVI. század második felében tünik fel.

Abban az időben, a mikor Koháry Imre a szereplés terére lépett, a Dunántúlt láng és vérözön borította el ; a Duna és Tisza köze pedig már török iga alatt vergődött. Az ozmán martalóczok az Ipoly völgyét is fenyegették rablótámadásaikkal. Koháry Imre fegyvert fogott a hitetlenek ellen. A családi levéltár feljegyzései szerint, 1561-ben, már harczban találjuk. Ezután Lévára került, a hol fia, Péter, született.

Léva ez időben Dobó Istvánt, az egri hőst, uralta, a ki 1560 szeptember 13-án nyerte adományul Ferdinánd királytól a várat, a mely ettől fogva a törökök elleni támadások kiinduló pontja lett. Koháry Imre azonban nem sokáig maradt Léván, mert 1568-ban már, miként ezt Tarjáni Nagy Fábián csábrági kapitányhoz Korponára intézett leveléből tudjuk, báró Krusich János alatt, Csuthy Gáspárral együtt Korpona alkapitánya volt. (Matunák Mihály : Korpona Várkapitányai.)

1572-ben Koháry Imrét még Korponán találjuk, miként ezt Usaly Imrének Pozsonyból, 1572, deczember 7-én hozzá intézett levele is igazolja, melynek

eredetijét a szentantali levéltárban őrzik ; de a következő évben (1573) már eltávozott Korponáról, a hol Nagy Fábián csábrági alkapitány jutott a helyébe. (Matunák Mihály i. h. 17. l.)

Alkalmasint ekkor került Imre Csábrágra, mely jószágot a fia már örökös adományképp nyerte a családja számára. Imre, csábrági kapitányként, nem sokáig őrködött a vidék biztonsága felett, mert 1575 előtt (alkalmasint 1574-ben) elhalálozott. Koháry Imre előkelő családból nősült és házassága nagyban hozzájárult emelkedéséhez. Neje, *Jákóffy* Kata, a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Ráhói Jákóffy György († 1570) és Szügyi Orbonás Anna leánya volt, a ki anyja révén tekintélyes vagyont örökölt. Maga Jákóffy György is előkelő birtokos volt ; ősi birtokai a kishonti kerületben (Ráhó és Szuha) terültek el, hol a XVI. század második felében 10 és fél porta birtokosa volt és így Hont vármegye birtokosai között a 11. helyen állott. (Nagy Iván : Magyarország Családai. V., 287. Acsády Ignácz : Értekezés a Törtud. Köréből. XIV. kötet.) De Koháry Imre, a neje hozományán kivül, maga is jelentékenyen gyarapította a családi vagyont. Már 1561-ben, Usaly Ferenczczel együtt, a garamszentbenedeki convent beiktatta a pestvármegyebeli Alsónémedi és a nógrádvármegyebeli Bodon birtokába. 1569-ben tiszttársával, Csuthy Gáspárral együtt, zálogba vette Baloghi Sebestyén mohorai kúriáját 42 forintért. (Országos Levéltár. Garamszentbenedeki Convent Elenchusai. Prot. D. pag. 157. — Fasc. 2. No. 23.) Majd Födémes (Ipoly-Födémes) és Iszkornya birtokába iktatták be, de a beiktatás alkalmával Jákóffy János ellentmondott (1572), mert e birtokot Koháry Imre csak gondnoki czímen birta. Még ebben az évben 200 forintért zálogba vette Tarssy István Nyék és Vecze (Ipoly-Vecze), úgyszintén nógrádi Herencsén és pestvármegyei Iklad jószágait. (Orsz. Levéltár. Esztergomi Káptalan Elenchusai. Liber 4. Fol. 154.) 1573-ban Jánoky alias Sissáry János fia, Péter nagytúri kúriáját vette zálogba Koháry Imre. Ez aztán az utolsó adat is, melyet Koháry Imréről felkutathattunk. (Orsz. Levéltár. Garamszentbenedeki Convent Elenchusai. Fasc. 5. No. 7. — 60. No. 38. — 6. No. 44. Prot. D. Pag. 42.) Özvegye újra férjhez ment, előbb Beniczky Ferenczhez (1575.), majd pedig (1579.) Onory Miklóshoz. (Orsz. Lev. Garamszentbenedeki Conv. Elench. Fasc. 25. No. 36.)

Koháry Imre fia, *Péter*, az atyjától kijelölt úton haladván, nem csupán a vitézségével tünt ki, hanem fényes tehetségével és kiváló egyéni tulajdonaival az országos ügyek intézésében is jelentékeny szerepet biztosított a maga számára. Családját a főrangúak közé emelte ; gazdag házassága, józan és takarékos élete révén megvetette a család gazdagságának és hatalmának alapjait. Péter, báró.

Koháry Péter, a családi levéltár feljegyzései szerint, 1564-ben Léván született. Ezt az adatot megerősíti a nyitrai káptalan előtt, 1578-ban kelt időlátó levele, mely még kiskorúnak tünteti fel. (Orsz. Levéltár. Nyitrai Kápt. Elenchusai. Prot. 23. Fol. 24.) Pályáját Hont vármegyében, a vármegye jegyzőjeként kezdte meg, de a tollat csakhamar felcserélte a karddal. 1593-ban, a hosszú háború megindultával, a többi magyar urakkal együtt, Teuffenbach Kristóf kassai főkapitány hadaihoz csatlakozott és részt vett a Rimaszombat mellett levő Szabadka erősség bevételében (november 9.) ; küzdött továbbá Fülek ostromában is. Füleknél tanúsított vitéz magatartásával magára vonta a főkapitány figyelmét, a ki drága mívű zománczozott karddal ajándékozta meg. Fülek bevétele után ő is azok közé tartozott, a kik a helyzet kiaknázását óhajtották ; ezért a kisebb nógrádi várak, majd Drégely visszafoglalására indult. A magyar hadak közeledtének hírére, a török őrség kifutott az erősségekből, minek következtében nagy terület szabadult fel a török iga alól.

Az 1593. évi hadjárat alatt Koháry Péter már megalapította hírnevét a harcztéren is. 1594-ben részt vett, Mátyás főherczeg vezérlete alatt, Esztergom ostromában. Az 1596. év elején számos kisebb csete-patéban küzdött. Sógorához, báró Zay Péterhez, 1596. június 25-én Érsekújvárról intézett leveléből tudjuk, hogy erősen készült a törökök ellen megindítandó hadjáratra. (Hazánk s a Külföld. 1871. 44.) Csapataival az óvári táborban csatlakozott a Miksa főherczeg seregéhez, melylyel előbb Hatvan megvételénél működött közre, utóbb pedig jelen volt a szerencsétlen véget ért mezőkeresztesi csatában (október 23—26.), mely alkalommal, Pálffy Miklóssal együtt, csak nagy bajjal tudott az általános zavar következtében megmenekülni. 1598-ban Pálffy Miklós hadával ő is részt

vett Győr visszafoglalásában. 1606-ban pedig, királyi biztosként, a bécsi béke megkötésénél volt jelen. 1608-ban tagja volt annak a bizottságnak, mely Prágából, Rudolf királytól haza hozta a szent koronát. II. Mátyás király megkoronáztatása után egy ideig a királyi udvarban maradt. 1613. február 11-én, királyi követként Báthori Gábor erdélyi fejedelem udvarában találjuk, mely fontos megbizatásában uralkodójának megelégedését vívta ki. 1618-ban a törökökkel való egyezkedés végett Komáromba küldték. Érdemei elismeréseűl 1616. február hó 15-én *bárói* rangra emeltetett, 1618-ban pedig Érsekújvár alkapitánya lett.

Érsekújvár parancsnokaként, Bethlen Gábor első támadása alkalmával, 1619 szeptember havában, nem tudta a várbeliek hűségét biztosítani. A felkelés sikereinek hírére az őrség követeket küldött Bethlen alvezérei elé, a Gyarmat felől közelgő Széchy Györgyhöz és Rhédey Ferenczhez, azzal az üzenettel, hogy bátran jöhetnek a vár alá. Koháry Pétert pedig, a ki rendületlenűl kitartott II. Ferdinánd király mellett, elfogták és átszolgáltatták Bethlen alvezéreinek. (Millenn. Tört. VI. 233.) Széchy György Koháryt előbb Kassára, majd Erdélybe vitette; több ízben igyekezett őt a Bethlen pártjára téríteni; de Koháry Péter mindenkor erélyesen utasította vissza a csábító ajánlatokat, példát adván ezzel később az unokáinak is, a kik az adott esetekben mindig hasonlóképpen cselekedtek.

Az 1621-ben kötött béke értelmében Koháry Péter visszanyerte szabadságát és engedélyt kapott a királytól, hogy testőrségűl állandóan 60 lovast és 40 gyalogost tartson maga mellett. A királyi kegy 1623-ban még Érsekújvár főkapitányi méltóságával is felruházta őt. Ebben az új méltóságában találta őt Bethlen Gábor második felkelése.

1623 őszén egész Felső-Magyarország Bethlen hatalmába került; egyedül Érsekújvár állott ellent, melyet ezúttal Koháry Péter sikerrel meg tudott tartani. A vár a november 20-án kötött fegyverszünet értelmében is meg maradt Ferdinánd király birtokában.

Eszterházy Miklós bányavidéki főkapitány, Érsekújvár főkapitányának védelmére támaszkodván, november végén megtámadta a Bethlen táborából hazatérő török hadat és nagyszámú keresztény rabot szabadított fel. E siker után Koháry állandó összeköttetésben maradt Esterházyval. 1624 január 16-án Esterházy értesítette Koháryt a lengyel segédcsapatok megérkezéséről és felhívta őt, hogy Ujvárt minden eshetőséggel szemben tartsa meg. Erre a biztatásra azonban nem volt szükség, mert Érsekújvárhoz nem is fértek a felkelők. Mihelyt az erdélyi had visszavonult, Koháry Lévára csapott és azt csakhamar visszafoglalta, majd gyalog- és lovashadakkal látta el.

A Bethlen Gábor harmadik felkelését követő pozsonyi békekötés után II. Ferdinánd király a törökökkel is megkezdte az alkudozásokat. Ferdinánd e végből Koháry Pétert 1627 nyarán Komáromba küldte királyi biztosként és Koháry-nak sikerült Murtézával megegyezésre jutni, mely egyezség az 1627. szeptember 13-án kötött szőnyi békében nyert befejezést. A békekötés után csakhamar Bécsben találjuk Koháry Pétert, a hol részt vesz a Ferdinánd elnöklete alatt álló tanácskozásokban. Az 1627. július 2-án elhalt Mózes helyére királyi személynökké nevezte ki Ferdinánd király Koháryt, a ki azonban ezt a hivatalt csak igen rövid ideig viselte.

Élete végszakában Koháry Péter rendkivül nagy gondot fordított Érsekújvár helyreállítására és jókarbantartására. 1628-ban Nyitra vármegyéhez intézett levelében a mindenható Isten nevében kéri a vármegyét, hogy siessenek Érsekujvár segélyére, mert ennek a várnak elvesztését megérezné az egész haza. 1629-ben már erélyesebb hangon sürgette a vár megerősítéséhez szükséges segélyt; úgy látszik azonban, nem sok eredménynyel, mert még 1630 márczius havában is kénytelen volt a vár megerősítésére megajánlott összeg beküldését szorgalmazni a vármegyétől. Koháry Péter felesége *Gyarmati Balassa* Borbála volt, kinek révén *Szitnyát* és *Csábrágot* nyerte adományul. Balassa Borbála előbb Kaszaházi Joó János királyi személynök neje volt, kitől három gyermeke született: Miklós, — Rózsa, Zombori Lippay Gáspárné, — és Mária, Ekker Lukácsné. (Orsz. Lev. N. r. a. 70 : 2.) Joó János, a ki zalavármegyei eredetű köznemes család ivadéka volt, a saját erejéből magas méltóságokra emelkedett, melyeket nem késett vagyonszerzésre is felhasználni. Nejével, Balassa Borbálával együtt, Illésházy Istvántól megszerezte Csábrágot és Szitnyát. De éppen a kapzsiság okozta

vesztét. A mikor, 1601-ben, Illésházy ellen hűtlenségi pert indítottak, Joó János is azok közé tartozott, a kik nagy jutalom reményében vádakat koholtak e dúsgazdag főúr ellen. Illésházy azonban 1603-ban az ítélet elől Lengyelországban keresett menedéket, és a midőn szabadnak érezte magát, nem mulasztotta el az ellene áskálódó Joó Jánost a saját bűnébe mártani, felmutatván a királyi személynöknek hozzá intézett leveleit, a melyekben élesen kifakadt az udvar önkénye ellen. Ez alapon most Joó János ellen indítottak hűtlenségi pert és harminczkét évi hű szolgálatainak ellenére Bécsben elfogták, birtokait pedig lefoglalták. De Balassa Borbálának, az erőslelkű asszonynak, sikerült Szitnyát és Csábrágot megtartani, míg Joó János többi várai, és közöttük Körmend is, idegen kézre kerültek. A rendek az 1608. és 1609. évi országgyűlésen eredménytelenül szólaltak fel Joó János ügyében, de ő már pörének eldőltét nem érte meg. Özvegye, 1613-ban, már Gregoróczy Péter neje volt.

Az 1613. évi 41. törvényczikk újból felveti a csábrági és szitnyai vár ügyét, melynek megtartása érdekében a jószágok örökösei az országgyűléshez folyamodtak, még pedig sikerrel. Erre látszik utalni az 1618. évi 53. törvénycikk is, a mely elrendeli, hogy a királyi hajdúk mellett a várbirtokos is tartozzék maga részére hajdúkat tartani Csábrágban. Balassa Borbála 1613—1622 (1622. évi 57. t.-cz.) között, ezúttal harmadízben, Koháry Péterhez ment nőül. Koháry Péter 51.421 magyar forintért kiváltván Csábrágot és Szitnyát, 1622-ben II. Ferdinánd királytól e várakra és a hozzátartozó uradalmakra a családja részére adománylevelet nyert, melyet III. Ferdinánd 1654-ben Koháry István kérelmére, megerősített. (Szentantali levéltár.) Koháry Péter magát és utódait esküvel kötelezte, hogy az adományozott várakat sem a pártütőknek, sem pedig a király bármely ellenségének át nem adja, sem el nem idegeníti.

Csábrág és Szitnya megszerzésével Koháry Péter betetőzte művét; családját a főrangúak közé emelte, nagy vagyont és két várat hagyott hátra egyetlen fiának, Istvánnak. (Orsz. Levéltár, N. r. a. 1091 : 42.) Koháry Péternek, István nevű fián kívül, még két leánya volt: Mária, a ki kiskorában halt el, és Magdolna, a ki Eohieni (Öcsényi) Baranyay Tamáshoz ment nőül. (Orsz. Levéltár, Eszterg. Kápt. Elenchusai. 306.) *Koháry István* már kisgyermek korában szerepel az oklevelekben; és pedig első ízben akkor, a mikor atyjával együtt, 1629-ben, Beluja birtokába beiktattatott. (Szentantali levéltár.) Az ifjú István korán jutott árvaságra. Atyja, Péter, jóval idősebb lehetett negyven évesnél, a mikor megnősült; a halála pedig 1631. után, vagy alkalmasint még abban az évben bekövetkezett. István anyja is hamar követte férjét; utolsó intézkedései között szerepel az az egyezkedése, a melyet 1635-ben a Csuda és Oroszi (Oroszka, Bars vármegye) között való határ ügyében kötött a lekéri apáttal. (Orsz. Levéltár, Esztergomi Káptalan Elench. Caps. 13. Fasc. 8. No. 2.) 1638-ban Érsekújvárt felbontották özvegy Koháry Péterné végrendeletét, melynek végrehajtói Esterházy Dániel, Csehovics István és Konkoly Pál voltak. (Orsz. Levéltár, N. r. a. 70 : 2.)

István.

Az árvaságra maradt ifjú Esterházy Dániel aranysarkantyús vitéz gyámsága alá került, a ki jelentékeny befolyással volt szellemi fejlődésére. A mint István felserdült, átvette atyja örökét és Csábrág várában telepedett le. Itt érte őt I. Rákóczy György felkelése, melynek hírére Koháry István Pozsonyba rendeltetett. Alig hagyta el azonban Koháry István a várát, Bornemisza Pál, Rákóczy egyik alvezére, rajtaütött és a bányavárosok elfoglalása után, 1644 április elején, Csábrágot is megszállotta. Bornemisza nem sokáig bitorolta a Koháryak várát: Puchheim császári tábornok és Esterházy hadainak közeledtére hamarosan kivonult onnan a hadaival.

Koháry István nem volt türelmes földesúr protestáns vallású jobbágyaival szemben; papjaikat elűzte és templomaikat elfoglalta a katholikusok számára, a miért azután a protestánsok panaszt is emeltek ellene az országgyűlésen. — Az 1647 : VI. törvényczikk kötelezte Koháryt, hogy a protestánsoktól elvett prinzfalusi templomot adja vissza.

1647. szeptember 23-án Koháry Istvánt Szécsény vár főkapitányává nevezte ki a király. Ebben a méltóságában nagy gondot fordított a bányavárosokra, állandó éber figyelemmel kísérte a törökök mozdulatait és megfigyeléseit közölte a városokkal (Matunák Mihály i. m. 42.), hogy esetleges támadás ellen védekezzenek. Koháry István 1657-ben Fülek várának örökös kapitánya lett, még pedig a legválságosabb időben, a midőn II. Rákóczy György lengyelországi vállalata

a török beavatkozást és ezzel együtt újabb török háború kitörését vonta maga után. A mint Koháry átvette a füleki vár parancsnokságát, hozzálátott megerősítéséhez. E tekintetben főleg az 1661. évben fejtett ki nagy buzgalmat. Balassa Ferencz halála után Lipót király 1661. április 10-én Hont vármegye főispánjává nevezte ki Koháryt, de a főispáni méltóságot ünnepélyes beiktatás megtartása nélkül foglalta el (Hont várm. levélt. Prot. H.), a miben valószínűleg a török támadás és az erdélyi ügyek akadályozták.

1664 tavaszán, a mikor Köprili nagyvezér újból betört Magyarországba, Lipót király Koháry Istvánt altábornagygyá és bányavidéki főkapitánynyá nevezte ki. Szabadkozott ugyan ez állás elfogadása ellen, július 9-én Lipóthoz intézett levelében; de a király határozott kivánsága elől többé ki nem térhetett és nyomban útnak indult, hogy Des Souches tábornokhoz csatlakozzék, a ki Léva elfoglalása után (június 14.) ismét a Vág mellé húzódott. Ekkor azonban Ali esztergomi basa Léva felé vonult és azt ostrom alá vette. A váratlan hírre Des Souches Galgóczról megindult a szorongatott vár felmentésére. Báró Koháry István, az előhad vezére, július 18-án kisebb csatározásokba bocsátkozott a törököktől a Garamon át küldött tatárokkal, majd pedig Szentbenedeknél idejében megszállván, a Garam átjáróit födözte a fősereg átkeléséig. A július 19-én vívott lévai csatában Koháry István a jobb szárnyat vezérelte, de mindjárt a küzdelem kezdetén golyó találta halálos sebbel. A lövéstől megvadult paripája egészen a garamkeszi határig hurczolta maga után Koháry István holttestét. Azon a helyen, a hol holttestét megtalálták, kápolna őrzi emlékét, melynek falán a következő felirat olvasható:

AD LEVAM DEXTRE STEPHANUS KOHÁRY
PRO PATRIA OCCUBUIT CAESARE PROQUE DEO.

(Millenn. Tört. VII. 196. — Bars várm. Monogr. — Illéssy János: Gróf Koháry István élete és művei.)

Koháry Istvánnak két neje volt. Első neje: Divék-Ujfalusi Ujfalussy Éva, kivel — a családi levéltár feljegyzése szerint — 1648 előtt lépett házasságra: második neje: Balassa Judit, báró Balassa Imre és Bosnyák Judit leánya volt. Második neje révén Kecskemétet szerezte meg. Balassa Judit nagyműveltségű nő volt, szép magyarsággal és melegséggel írott leveleit máig is megőrizték a szentantali levéltárban. Mély vallásossága, kiváló lelki tulajdonságai és páratlan anyai szeretete nagy befolyással volt gyermekeire. Közel húsz évig viselte az özvegyi fátyolt; halálát (1684.) legidősebb fiának szenvedései siettették, a kit hasztalan igyekezett Thököly fogságából kiszabadítani. Koháry István hat gyermeke közűl (István, Judith, Farkas, János, Gábor és Imre) a legnagyobb nevet kétségkivűl elsőszülött fia, István vívta ki magának.

II Isván. *Koháry II. István* hosszú közpályáján az a kiváló szerep, melyet hazánk történetében elfoglalt, sokkal nagyobb anyagot szolgáltat életírójának, semhogy életének e helyen kimerítő képét adhatnók. Csak röviden óhajtjuk ezúttal vázolni e nagy férfiú életrajzi adatait, a ki családjának legkimagaslóbb alakja volt. Önzetlen szolgálataival, melyekkel éppen a legválságosabb időkben az uralkodóház és a nemzet között fölmerült ellentétek kiegyenlítésére törekedett, mindkettőnek háláját is méltán kiérdemelte.

Koháry István 1649. márczius 11-én a kies csábrági várban pillantotta meg a napvilágot. Csábrág vára, mely akkoriban a török hódoltsági részek határán emelkedett, állandóan harczra készen állott. A török martalóczok támadásai ellenében éber őrködésre volt szükség. A vár maga jól el volt látva lőszerekkel és katonasággal. Harczedzett vitézek védték az erősséget, honnan ki-kitörve, gyakran szembe szállottak a török csapatokkal. Ebben a környezetben töltötte gyermekéveit az ifjú István, de a nélkül, hogy annak szilajsága befolyással lett volna a kedélyvilágára, mert kora ifjúságában inkább szelídségével, vallásos buzgalmával és a tanulmányaiban való előmenetelével tünt ki. De azért a harczi környezet sem volt reá hatástalan. Atyja örömmel szemlélte, a midőn kardját az oldalához illesztette, vagy a mikor gyönyörködve forgatta aranynyal és ezüsttel kivert fegyvereit. Alig nyolcz éves volt, midőn tanulmányaihoz látott. Szeretett költeményeket tanulni és azokat elszavalta. Ifjú korában inkább magába zárkózott és visszavonult volt, úgy hogy sokan az oltár jövendő szolgáját látták benne. Tényleg volt is benne némi hajlandóság a papi pályára, ami főleg anyjának befolyására vezethető vissza; de elsőszülött

lévén, sokkal nagyobb és jelentékenyebb kötelezettségei voltak családjával szemben, semhogy letérhetett volna arról a pályáról, melyet neki a sors születésénél fogva kijelölt.

A mint az elemi ismereteket a szülői háznál elsajátította, anyjának unszolására atyja Nagyszombatba küldte tanulmányainak folytatására. Nagyszombat ekkor állott virágzása tetőpontján. A nagyszombati jezsuita kollégiumot akkoriban az egész ország tanulni vágyó ifjúsága látogatta. Koháry Istvánnal ez időben együtt tanultak a Zichy, Erdődy és a Pethő családok sarjai, a kikről az ifjú Koháry szintén megemlékezik atyjához 1664. márczius 28-án és április 25-én intézett levelében. (A leveleket közli Thaly Kálmán. Századok : 1876. 384.)

Alig néhány hónappal később Koháry atyja a törökök ellen vívott hősi küzdelemben elesett és így a tizenöt éves korában árván maradt ifjú az ekkor már jelentékeny szerepet vivő és nagy kiterjedésű birtokos család legidősebb férfi tagja, váratlanul ugyan, de nem előkészületlenűl, a közszereplés terére lépett. Lipót király a család hűségének biztosítására, alig néhány nappal atyja halála után, az ifjú Istvánt július 25-én Fülek várának kapitányává nevezte ki, helyettesévé azonban, tanulmányainak befejeztéig, a német származású Unger Mártont tette, a ki már atyját is gyakran helyettesítette.

Az István atyjának halála után maradt vagyont a Koháry árvák gyámja, Bodorfalvai Baranyay Tamás kezelte, a kihez István — miként ezt a Bécsből hozzá intézett levelek is igazolják — különös ragaszkodással viseltetett.

Az ifjú István, valószínűleg Lipót király kivánságára, testvéreivel Bécsbe ment az egyetemre, melynek 1665 őszétől fogva hallgatója volt, mint azt az 1666. január 5-én anyjához intézett leveléből következtethetjük. Miután a legnagyobb tudori fok (magister) elnyerésére törekedett, az 1666. év folyamán javában készült a disputácziókra. Doctori értekezését Lipót királynak ajánlotta fel és abban a kitüntetésben részesűlt, hogy a második disputácziót az uralkodó jelenlétében tarthatta meg, melynek sikeres befejezésekor Lipót király aranylánczczal tüntette ki őt.

Még bécsi időzése alatt ismerkedett meg Zrinyi Miklóssal, a kit rövid ott tartózdodása alatt a császárváros lakossága kitüntető figyelemmel vett körül. Koháry István már ifjú éveiben bámulattal csüggött korának legnagyobb hősén. A mint Bécsbe való érkezéséről értesült, felkereste őt a szállásán ; üdvözlő szavaira Zrinyi melegen megrázta jobbját és azzal buzdította, hogy megkezdett pályáját kitartással folytassa ; ragadjon egyszer kardot, vagy tollat, mindenkor czélt ér, ha bölcseség vezérli.

Koháry István az 1667. év elejét még Bécsben töltötte, mely alkalommal tanúja volt Lipót király Margit spanyol herczegnővel kötött esküvőjének. De az udvari ünnepségek lezajlása után, Lipót király felszólítására, átvette a füleki várparancsnokságot.

A füleki kapitányság abban az időben a legfontosabb tisztségek egyike volt. Maga Koháry István, a ki ekkor még csak huszonegy éves volt, eleinte szabadkozott, nem érezvén magát eléggé alkalmasnak ; de a király határozott parancsára elhagyta Bécset és rövid idő alatt, Csábrágon keresztűl utazván, hol anyját is meglátogatta, Füleken termett. A füleki vár őrsége és a tisztikar jelentékeny része is protestáns vallású volt, így tehát némi idegenkedéssel fogadták az új parancsnokot ; de Koháry megnyerő, nyájas modorával csakhamar a maga részére hódította a kedélyeket. Füleken sok dolga akadt. A vár nem volt épen a legjobb karban, az őrségben hiányzott a fegyelem ; e mellett a török gyakori támadása állandó őrködést követelt. De az új parancsnok túltette magát a nehézségeken. A vár jókarba hozatalára megtette a szükséges intézkedéseket. 1671-ben felterjesztést intézett a haditanácshoz, hogy az erődítési munkálatokra segélyt adjon, mire a kamara 1500 frtot folyósított.

Az ifjú István atyjának vérrel áztatott ruháit, melyekben az a lévai csatában elesett, állandóan a szobájában tartotta, hogy a hősi példa lelkesítse. Felhívta várbeli vitézei figyelmét is ezekre a hősi ereklyékre, a mikor őket a törökök elleni harczban kitartásra buzdította. Erős intézkedésre szükség is volt, mert a gyöngyösi és az egri törökök, a békekötés ellenére, állandóan háborgatták Fülek vidékét ; de a füleki őrség rajta ütött a portyázókon és a zsákmányt nem egyszer elvette tőlük. A várparancsnok ily alkalmakkor a zsákmányt katonái között osztotta szét, hogy ezzel is fokozza a harczi kedvöket.

A Koháry név csakhamar félelmetes lett az egri törökök előtt, minek élénk bizonysága az alábbi eset, melyet Kazy Ferencz jegyzett fel az utókor számára. Egy ízben török martalóczok szállottak a Fülekhez közel eső faluba s a jobbágyoktól szekereket és marhákat követeltek; a megrettent jobbágyok már egybegyűjtötték a követelt zsákmányt, a mikor egyik falubeli ember ezzel a kiáltással szaladt a törökökhöz: »Jön Koháry!« Erre a török martalóczok ott hagyva a prédát, szerteszét szaladtak.

A törökök elleni harczot rövid idő mulva a bujdosók és Thököly támadásai váltották fel. A bécsi kormány önkényes uralma és a protestánsok üldözése felköltötte a nemzeti visszahatást, melynek élére 1678-ban az ifjú Thököly Imre állott. Thököly kuruczai, a török segédhadakkal együtt, 1678 nyarán ostrom alá vették Füleket, de bevenni nem tudták. Időközben megkötötték a fegyverszünetet is és így Fülek egy időre felszabadult az ostromzár alól. Lipót király Koháry Istvánt, Fülek védőjét, deczember 13-án aranylánczon függő arczképével tüntette ki.

Lipót király 1681-ben Sopronba országgyűlést hirdetett, melyen Koháry István is megjelent testvéreivel együtt. Az országgyűlésen főleg a vallásügyi kérdések uralták a helyzetet és Koháry a közvetítő hálátlan szerepére vállalkozott. Sokat tett, hogy a protestánsokat megnyerje az uralkodócsalád részére; e tekintetben nem követte atyját, ki az ellenreformáczió idejében a protestánsok erőszakos térítésétől sem tartózkodott. Koháry kezdeményezésére iktatta az országgyűlés törvénybe, hogy a protestánsok Füleken is új templomot építhetnek. Koháry magatartását Lipót király is helyeselte és elismeréséül még ebben az évben kamarássá, királyi tanácsossá és ezredessé nevezte ki.

A soproni országgyűlés azonban nem hozta meg a békét. Thököly, bízván a protestánsok elégületlenségében, 1682-ben újból felkelt és Kassa elfoglalása után az egész felvidék szinte kardcsapás nélkül hódolt meg neki. Kassa elfoglalása (augusztus 14.) nagy ijedelmet okozott a bécsi udvarban, mert jól tudták, hogy a kurucz had csakhamar ostrom alá fogja venni Füleket is; maga Esterházy nádor sürgette Fülek megmentését és a kuruczok hatalmába még nem került vármegyékben nemesi fölkelést hirdetett, miről Koháryt is értesítette. Koháry maga nem igen számított a segítségre és erélyesen készült a védelemre. A sánczárkokat kimélyítette, a vár aljánál elterülő síkságot az Ipoly vízével elárasztotta és a környékbeli nemeseket a várba hívta. Hanem a védők száma alig volt 2000. A kurucz had szinte diadalmenetben érkezett Kassáról Fülek alá (augusztus 22-én), melyet néhány nappal később (augusztus 26-án) ostrom alá vett. Az ostromló had összes száma, beleértve a török hadat és az Apafi vezérlete alatt álló segédcsapatokat is, a melyek szeptember 2-án értek a füleki táborba, mintegy 60.000-re emelkedett. Hasztalan fordúlt Koháry István anyja az uralkodóhoz segélyért, gróf Strassoldo és Kaprara nem mertek Zólyomból kimozdúlni. Özvegy Koháryné ekkor a saját jobbágyait és katonáit akarta Fülek felmentésére küldeni, de — mint a kétségbeesett anya írja Csábrágból Strassoldonak — oda senki sem mer elmenni, a nádor által hirdetett felkelés pedig eredménytelen maradt. E közben a várbeliek helyzete egyre rosszabbra fordult. Zivataros éjjel a belövöldözött golyók annyira megrongálták az alsóvárost, hogy Koháry azt felgyújtatta és a belső várba vonult vissza. Ekkor Ibrahim basa, Seldius basa, Thököly és Apafi négy oldalról kezdték lövetni a várat. 17 napig tartó ostrom alatt azonban az őrség csüggedni kezdett. Hasztalan lelkesítette Koháry a küzdőket, a vár feladását nem akadályozhatta meg. Az őrség, melynek protestáns hitű része úgyis Thökölyhez szított, szeptember 10 és 11-én Koháry tudta nélkül alkudozásba bocsátkozott az ostromlókkal, melynek eredményeképp ezek, szabad elvonulás feltétele alatt, feladták a várat. De Koháry állhatatosan vonakodott a feladási egyezséget aláírni és habár ezzel a várban levő kincseit megmenthette volna, rendületlenül megmaradt álláspontja mellett és csak az őrség kivonulása után utolsónak hagyta el a várat.

Thököly, a török óhajára, levegőbe röpítette a füleki erődítvényeket; ezzel a vár örökre elvesztette katonai jelentőségét.

Az őrség menedéklevelet kapott, de Koháry István, a ki nem írta alá az egyezséget, Thököly fogságába került. Ezzel súlyos megpróbáltatás napjai kezdődtek Koháry életében, mely idő alatt páratlan kitartást és jellemszilárdságot tanúsított. Thököly jóindulattal közeledett Koháry felé; még Kassa elfogla-

Fülöp coburgi herczeg.

Ferdinánd bolgár fejedelem.

lásakor felszólította a csatlakozásra, nagy előnyöket helyezvén neki kilátásba. Koháry azonban, mihelyt a füleki várból történt kivonulása alkalmával találkozott Thökölyvel, kemény szóval megtámadta őt, majd jelenlétében tüntetőleg leült Szirmay István mellé. Thökölyt ez az eljárás felháborította ; talán meg is öleti Koháryt, ha mások közbe nem lépnek. Koháryt ekkor Regéczre vitték, a hol Szirmay Miklós gondjaira bízatott. Zrinyi Ilona azonban, értesülvén elfogatásáról, még szeptember 27-én meghagyta Szirmaynak, hogy ellátásáról gondoskodjék, sőt gyakran maga is küldött asztaláról ételeket a fogságban sínylődőnek. Az áldott lelkű nő gondoskodása következtében Koháry István fogsága Regéczen még csak tűrhető volt.

Mialatt Koháryt Regéczen őrízték, Thököly a Koháry-birtokokra vetette magát ; előbb Csábrágot, majd Szitnyát foglalta el. De nem sokáig tarthatta meg, mert Bécs felmentése után (1683.) Thököly egész Felső-Magyarországból kiszorult.

1683 őszén, valószínűleg az alatt, míg Thököly a Bécs elleni hadjáraton volt, Koháry Istvánt rávették regéczi őrei, hogy börtönéből szökés útján keressen menedéket, de a kisérlet balul ütött ki, a szomszéd faluban Thököly kuruczai felismerték a menekülőket és visszakisérték őket Regéczre. A mint Thököly értesült a Koháry István szökési kisérletéről, éktelen haragra lobbant és valószinűleg meg is ölette volna, ha János lengyel király közbe nem lép. Az őrök nagy részét azonban, a kik Koháry szökését elősegítették, karóba húzatta. Csak kevesen menekültek meg e rettenetes haláltól, így többek között Tokaji Nagy Ferencz is, a ki 1697-ben, a pórlázadás alkalmával elfogatván, Koháry Istvánhoz folyamodott közbenjárásért ; Koháry akkor segítségére is volt Tokaji Nagy Ferencznek, a ki most viszonzásul Koháryt kisérelte meg megmenteni. Koháry István fogsága, a menekülés meghiúsulása után, mindegyre súlyosbodott. Thököly a regéczi börtönt nem látta többé biztosnak, onnan tehát Munkács várába szállíttatta a foglyát és ott földalatti üregben hónapokon keresztül puszta kenyéren és vízen tartotta. Ekkor Zrinyi Ilonának már minden jóakarata hiába valónak bizonyult és csak midőn már a bilincsek következtében a bőr Koháry István kezéről és lábairól is lehámlott, sikerült férjét rávennie, hogy legalább a bilincsektől szabadítsa meg rabját. Thököly nagynehezen engedett neje unszolásának, de elrettentő például a bilincseket oda akasztatta a Koháry börtönének falára.

Munkácsi fogsága alatt Thököly nem szünt meg Koháryt pártjára édesgetni, de Koháry mindenkor állhatatosan visszautasította ez ajánlatait. Mivel a külvilágtól úgyszólván el volt zárva, a hozzá intézett leveleket pedig a szigorú várparancsnok elsikkasztotta, 1684. év folyamán már halálának híre kezdett elterjedni. E közben anyja, kinek már második fia, János is a Thököly fogságába került, Farkas nevű fiával karöltve, minden követ megmozdított a foglyok kiszabadítása érdekében. De fáradozásukat az udvarnál nem koronázta siker, mire azután Koháry Farkas, egy kurucz tiszt közvetítése útján, magával Thökölyvel lépett érintkezésbe. Ez a kisérlet is sikertelen maradt, miután Thököly roppant váltságdíjat követelt Koháry Istvánért. A mint Thököly szerencsecsillaga hanyatlott, a Koháry István fogsága is tűrhetőbbé vált. Most már szabadon levelezhetett rokonaival és jobbágyaival, a kik közűl különösen a kecskemétiek és a gyöngyösiek gyakran felkeresték földesurukat, sőt néha ajándékkal is kedveskedtek neki és a levelezését is közvetítették. Az 1685. év elején Thököly már nem csigázta oly magasra a Koháry István váltságdíját ; most már megelégedett volna nyolcz kurucz főtiszttel, a kik a császáriak fogságába kerültek. Mihelyt a Koháry családja tudomást szerzett Thököly követeléséről, özvegy Koháryné sietett közbenjárásért a bécsi udvarhoz folyamodni és ezúttal nem is hasztalanul. Az udvar utasítására a szatmári várban őrzött kuruczok közűl kiválasztottak nyolcz főtisztet, hogy azokért cserébe Koháry István visszanyerje a szabadságát. Minthogy azonban időközben Thököly ügye némileg javult, ismét keveselte a Koháryért felajánlott kárpótlást. Megindultak tehát újból az alkudozások, de ezek során a Thököly ügye mindegyre roszabbra fordult. A mikor az 1685. év szeptember havában, a császári had egész Felső-Magyarországban túlsúlyra jutott, Thököly Koháry Istvánt elébb Tokajba, majd szeptember 29-e előtt Sárospatakra, onnan pedig október 25-e előtt Ungvárra szállíttatta.

De közben, midőn Thököly október 15-én a váradi basa fogságába került és egész pártja szétzüllött, a magára hagyott Ungvár pedig november 6-án meg-

adta magát gróf Caprarának, — Koháry István is visszanyerte, 3 évig és 3 hónapig tartó rabság után, a szabadságát. Már Ungvár ostroma idején is inkább csak névleges volt a Koháry fogsága és főleg az ő közbenjárásának köszönhető, hogy az őrség, belátván a sikertelen ellenállást, alkudozásokba bocsátkozott az ostromlókkal.

Mihelyt Koháry némileg összeszedte magát, Bécsbe sietett Lipót király elé, a ki nagy kitüntetéssel vette körül és e szavakkal ölelte meg őt : — »Ime, a hűség eleven példaképe !« (Speculum fidelitatis).

XI. Incze pápa pedig díszkalappal és sajátkezű levéllel tüntette ki Koháryt. Az uralkodói kegy csakhamar újabb működési kört biztosított Koháry István számára, a füleki kapitányság helyett. Lipót király 1686-ban dunáninneni főkapitánynyá és a bányavárosok főkapitányává nevezte ki őt. Ebben az új tisztében, még Buda ostroma előtt, véres ütközetet vívott a törökökkel Székesfehérvár tájékán, mely alkalommal fényes győzelmet aratott. Budavár visszafoglalásánál, huszárai élén, a lotharingiai herczeg parancsnoksága alatt álló balszárnyon küzdött. A mikor szeptember 2-án Buda elesett, a herczeg a fősereggel Eszék felé indúlt, az elfoglalt vár őrizetére pedig Koháry Istvánt rendelte ki 2000 magyar katonával. 1687 márczius havában Koháry még Buda parancsnoka volt, mely alkalommal sikerült meghiusítania Fink Konrád császári hadnagy árulását, a ki Budát a székesfehérvári basa kezére akarta játszani.

1687. november végén résztvett gróf Caraffa és Doria János vezérlete alatt Eger visszafoglalásában, mely alkalommal a magyar csapatokat külön vezette. Az ostrom folyamán azonban végzetes baleset érte : török golyó a jobb karját összeroncsolta. Daczára nagy fájdalmainak, Koháry nem akart eltávozni az ostromlott vár közeléből és megvárta, míg a kiéheztetett őrség deczember 17-én kaput nyitott. Eger visszavétele is egyedül a Koháry István buzgalmának köszönhető, mert súlyos sebe ellenére is folyton csak kitartásra buzdította katonáit ; és a midőn a vár meghódolását hírül hozták, feledve testi fájdalmait, résztvett még a vár átadásában is.

De jobb karját többé sem a kard, sem a toll forgatására nem használhatta ; azért költeményeit a békés idők beálltával udvari káplánjának mondta tollba.

Midőn 1703. tavaszán Thököly mostoha fia, II. Rákóczi Ferencz kibontotta a szabadságharcz lobogóit, a bécsi főhaditanács előbb felhívta az értekezletre Koháryt is, majd az alvidékre küldte őt, hol sereget toborzott és azzal a Vágvidékre húzódott. A kurucz hadak közeledtének hírére Schlick seregéhez csatlakozott, mely azonban a zólyomi vereség után (november 15.) Pozsonyig hátrált és ekként Koháry István birtokai is a felkelők kezére jutottak, maga pedig bujdosni volt kénytelen.

Rákóczi rendeletére (1703. deczember 17.) Dúló Ádám a honti, Radvánszky János a zólyomi felkelőkkel ostrom alá fogták Csábrágot és bevették. Zólyomrákóczi Rákóczy Pál lett a Koháry javak zárgondnoka.

Rákóczi épúgy, mint két évtizeddel azelőtt Thököly, meg akarta nyerni a maga ügyének Koháry Istvánt, de ez állhatatosan megmaradt Lipót király hűségében, noha erősen fáradozott a béke létrehozásán is. Ám a megegyezésnek ekkor már kiegyenlíthetetlen ellentétek állottak útjában. Az 1704. évi selmeczi tanácskozások alkalmával, a melyeken Koháry a Lipót király biztosaként vett részt, Seilern báró államminiszter kíméletlen fellépésének rossz benyomását nem tudta enyhíteni, miért is a béketárgyalások meghiusultak.

A selmeczi értekezlet befejezése után egy időre visszavonult a táborból, s mivel várai és birtokai a kuruczok kezében voltak, Budán, a Vizivárosban vonta meg magát, de azért nem szünt meg az udvart támogatni. Saját költségén huszár-ezredet tartott fenn, s hadi czélokra több izben jelentékeny összegeket kölcsönzött az uralkodóháznak. Később mégis elhagyta vizivárosi magányát. Ujból a táborban találjuk, de vezetőszerepet itt többé nem vállalt. 1706-ban gróf Starhemberg Guidó tábornok mellett működött, kinek hadaival ez év őszén a Duna mellett, jelesül Komárom vármegyében táborozott. (Tört. Tár, 1878. 134.)

Az 1707. évi ónodi országgyűlés javait lefoglalván, birtokait a kurucz tábornokok közt osztotta szét. Csábrág ilyképpen Bercsényi Miklósnak jutott. Lipót utóda, József azonban kárpótlásúl altábornagygyá nevezte ki. Utóbb, 1711. január 2-án, örökössé tette családjában a honti főispánságot, melyet 1685 óta viselt, és a melyet fogsága alatt testvére, Farkas töltött be.

1709. augusztus havában Pálffy János gróf Csábrágot csellel kézre kerítvén, Koháry István is visszatért kedves várába, hol ezentúl haláláig tartózkodott.

A szatmári békekötés után új szerep várt reá. Az 1712. évi koronázó országgyűlésen III. Károly király, a haditanács ajánlatára, negyvennyolcz évi hű szolgálataiért teljes fizetéssel nyugdíjazta, majd 1714. október 18-án belső titkos tanácsossá nevezte ki. 1729. deczember 29-én pedig megerősítette I. József királynak a honti örökös főispánságról szóló adomány-levelét. Mindazonáltal, bár ekkor már megtört férfiu volt, nem vonult vissza, csak a harczteret cserélte fel a zöld asztallal.

Az 1714. év szeptember havában egybehívott országgyűlés országbíróvá választotta, felhatalmazván őt, hogy nevét ezüstlapra metszesse és ezt a bélyegzőt használja névaláírás helyett. Az 1714. évi országgyűlésen jelentékeny részt vett a vallásügyi tanácskozásokban, s noha buzgó katholikus volt, nem egyszer adta példáját vallási türelmességének.

Midőn 1720-ban a vallásügyi bizottság megkezdte tanácskozásait, Koháry István a király által kiküldött biztosként, majd mint e bizottság elnöke, mindent elkövetett az ellentétek kiegyenlítésére, de mind a katholikusok, mind a protestánsok oly mereven ragaszkodtak álláspontjukhoz, hogy minden törekvése meghiúsult. Ott azonban, a hol szabad keze volt, békét igyekezett teremteni a felekezetek közt, mint pl. Bars vármegyében, hol Szvetenay Jánost rendelte ki vizsgáló-biróul annak megállapitására, hogy mely templomok voltak 1681-ben az egyes felekezetek birtokában.

Belépve új hivatalába, neki jutott az a súlyos feladat, hogy Korponay Jánosné, Géczy Julianna ügyében, a ki a Rákóczi emigráczióból kapott levelekkel vélt az udvarnak szolgálatot tenni, de ezen rajta vesztett, mint a Károly király által külön ez alkalomra kirendelt biróság elnöke eljárjon. Koháry István mindent elkövetett e szerencsétlen nő érdekében. Perét két évig halogatta, végre azonban mégis kénytelen volt engedelmeskedni a király parancsának, melynek értelmében a vádlottat, mint felségsértőt, halálra ítélték s ez ítéletet rajta 1715. augusztus 18-án Győrött végre is hajtották.

Az 1723. évben tartott országgyűlésen újból tevékeny részt vett ; ez az országgyűlés ismét az országhatár megállapitása czéljából kiküldött bizottság tagjának választotta, melynek csakhamar elnöke lett.

Ezután már alig szerepel. Csábrági várába visszavonulva, szerető rokonai körében töltötte napjait. 1720-ban kezdte közrebocsátani költeményeit, melyeket nagyrészt munkácsi fogságában, Egernél történt megsebesülése alkalmával, valamint budai és csábrági magányában írt. Élete végéig megőrizte egészségét és mozgékonyságát, sokat vadászott s bár dús asztalt tartott, fogsága idejében szerzett gyomorbaja miatt igen mértékletesen és egyszerűen élt.

Súlyosabb betegség csak 1731. január havában kezdte gyötörni. Születése napját még megérte, de márczius 29-én, husvét után három nappal, csendesen elhunyt. Hült tetemei a garamszentbenedeki egyházban nyugszanak.

Hajthatatlan lélek, szigorú igazságszeretet és az uralkodóházhoz való rendületlen hűség vezérelte egész életében. Szeplőtlen jelleme, mindenkor következetes magatartása, mély vallásossága és vitézsége kortársai fölé emelték, de élete példányképül állhat az utókor előtt is. Nem volt hadvezéri tehetség, de mint csapatvezér derekasan megállta helyét, mint huszár-ezredparancsnok pedig merész támadásaival híressé tette nevét. Fülek védelmében és Eger ostroma alkalmával tanúsított magatartása páratlan szívósságról és vasakaratról tesz tanúságot.

Jobbágyainak igazi atyja volt és Kecskemét városa, melynek ő volt földesura, nem egyszer mutatta ki hozzá való ragaszkodását. Ez utóbbit főleg vallási türelmességével vívta ki magának. Midőn Kecskeméten a protestánsok fatemploma a lángok martaléka lőn, Koháry István utasította az elöljáróságot, hogy templomépítés czéljaira alkalmas teret jelöljenek ki a protestánsoknak.

Családja vagyonát okszerű gazdálkodással és takarékossággal jelentékenyen növelte, de számos új birtokot is szerzett. Még 1691-ben megvásárolta a gömörvármegyei felsőbalogi uradalmat, 1694-ben pedig lépéseket tett a Wesselényi-Széchy vagyon többi részeinek megszerzésére, melyek közül Murány várába, továbbá Jolsva mezővárosba és tartozékaikba 1701-ben Farkas öcscsével együtt beiktattatott. (Orsz. Levélt. N. r. a. Fasc. 156. No. 9. §. 1. és Fasc.

1442 : 17.) De a beiktatás alkalmával történt ellenmondások, valamint a közbejött szabadságharcz e birtokok átvételét meghiusították. A szatmári békekötés után III. Károly király 1720-ban a murányi várra s a hozzátartozó uradalomra új adománylevelet állított ki, melynek alapján e birtokok végleg a család kezébe kerültek. Rendkívül sokat áldozott a közjóra s egyházi és iskolai czélokra tett alapítványai meghaladják a 713.000 forintot. Kecskeméten kegyesrendi gimnáziumot alapított, a debreczeni intézetet pedig harminczegy növendék részére internátussal látta el.

Vallásossága költészetében is visszatükröződik. Nem volt különösebb költői tehetség. Nyelve tiszta ugyan, de költői működése költészetünket nem vitte előbbre. Munkái is bizonyítják, hogy a verselés nem volt élethivatása, s azzal csak szabad óráiban foglalkozott. Munkácson mint rab, Egerben mint sebesült, Budán, midőn a kuruczok elől visszavonult, Csábrágon mint pihenő aggastyán élt igazán a költészetnek. Őt a szenvedés avatta költővé, ezért nem bír felvidulni, s költészetének alaphangja mindvégig komoly, sőt bánatos. De azért költői működése is bele tartozik életébe, melynek viszontagságait és szenvedéseit festi. Versei nemes lelkének, vallásosságának és erkölcsi érzületének megannyi tanúbizonyságai.

(Kazy Ferencz: Posthuma memoria res pace belloque gestae Exc. Dom. ac Com. Stephani Koháry. Tyrnaviae. — Bajza József: Koháry István életrajza. Aurora, 1732. — Horváth Pius a kolozsvári kath. gimnázium 1854—55. értesítőjében. — Magyar Mágnások Élete. 1870. IV. 1863. — Toldy Ferencz: Magyar Költők Élete. 1870. — Nemzeti Plutharchus, II. 124 — Sárváry Béla: Család könyve. 1855. 145. — Greguss Ágost Koszoru. 1863. — Illéssy János: Gróf Koháry István élete és munkái. 1855. Önálló munka. — Pallas Nagy Lexikona. X. 665—666. — Wurzbach: Biogr. Lex. — Mocsáry Antal: Nógrád Várm. Ismertetése. III. 53—75.)

Farkas. Koháry István másodszülött fia, *Farkas* született 1650-ben Csábrágon. Atyja halála után egy ideig anyjának felügyelete alatt nevelkedett, majd Lipót király kívánságára István fivérével egyetemben a bécsi egyetemre került tanulmányai folytatására. Ezek befejezte után, miközben István bátyja átvette a füleki kapitányságot, anyja mellett tartózkodott a csábrági várban.

Midőn István Thököly fogságába került, ő rá nehezedett a családi birtokok megvédésének és fentartásának súlyos feladata. E mellett egyedüli vigasza volt kétségbeesett anyjának, kinek rövid időn belül második fia, János is Thököly rabja lőn.

Míg Thökölyvel István bátyjának a fogságból való kiváltása felett tárgyalt, azalatt a kuruczok egyre nagyobb tért hódítottak Magyarország területén. Farkas épp Bécsben tartózkodott, hogy fogságban sinylődő bátyja érdekében az udvar közbenjárását is kikérje (1863), midőn Kara Mustafa nagyvezér feltartóztathatlanul közeledett a császárváros felé. Mivel magyarországi birtokait elfoglalva tartották a kuruczok, oda nem térhetett vissza, hanem a védők közé állván, lelkesülten részt vett a császárváros védelmében.

Bécs felmentése után azonban csakhamar visszatért Csábrág várába. Lipót király 1685-ben az elhalt gróf Balassa Bálint helyébe Hont vármegye főispánjává nevezte ki, s még ugyanez év július 15-én István és János testvéreivel együtt grófi rangra emelte. 1686-ban Buda ostrománál Hont és Nógrád vármegyék felkelt nemességét vezényelte, de ezután már nem igen szerepel.

A következő évben (1687.) nőül vette Rechberg Mária Ludovika bárónőt, kitől nyolcz gyermeke származott. Ezek György, János, Ignácz, András, József, Borbála, Ferencz, Éva és Zsófia. Fiai közül csupán Andrásnak és Józsefnek voltak utódai.

Boldog családi köréből a szabadságharcz riadója zavarta fel.

Rákóczi Ferencz hadainak közeledtére ő is fegyvert fogott, de a zólyomi vereség hírére (1703. november 19-én) Horvátországba rendelték az ott kitört belzavarok lecsendesítésére, hol a következő évben Dubraván (1704) váratlanul elhalálozott.

Gróf Koháry Farkas nem volt különös tehetség. Benne hiába keressük azokat a kiváló egyéni tulajdonságokat, melyekkel István bátyja kortársai közül kimagaslik, de mint szerető fiu és jó testvér családjának a megpróbáltatás napjaiban mindenkor hasznára vált. Mivel pedig testvérei közül egyik sem hagyott hátra utódokat, ő lett nagynevű családjának fentartójává. (Szentantali családi levélt. Wurzbach : Biogr. Lex.)

István harmadik fia, *János* született 1657 június 13-án Csábrágon. Kora ifjuságában a katonai pályára lépett. Fülek eleste után, midőn Thököly hada 1682 október havában diadalmasan közeledett a bányavárosok felé, ő is ama kevesek közé tartozott, a kik megkisérelték az ellenállást, de a Korpona körüli harczokban elfogatván, fogolyként előbb Makovicza várába, majd Kassára vitték. Bár Thököly őt is pártjára óhajtotta téríteni, János, István bátyjához hasonlóan állhatatosan megmaradt Lipót király iránti hűségében, mire Thököly teljesen elzárta a külvilágtól. Ez az oka annak, hogy 1684-ben halálának híre terjedt el. János.

A mint Thököly szerencsecsillaga lehanyatlott, a felvidéki városok egymásután kaput nyitottak a császári hadak előtt. Kassa 1685. október 25-én szintén meghódolván, János is megszabadult fogságából, melynek folyamán az uralkodói kegy grófi rangra emelte.

Fogsága emlékét maig is őrzi a szentantali várban István bátyjával egyazon keretbe foglalt életnagyságú mellképe, mely alatt a következő sorok állanak :

In arCe MakoVICza et In LIbera regIa Vrbe CassoVIensi
VI X non trIennIo CaptIVItatIsVae.
e Labente VoLentIbus superIs LIbertatIs restItVtVs.
Joannes KoharI.

Fogságából kiszabadulván, ő is részt vett Budavár visszafoglalásában, majd nőül vevén Orbávai Jakusith Polixenát, kitől azonban gyermekei nem származtak, visszavonult a magánéletbe. 1690-ban, 39 éves korában hunyt el. Hült tetemeit a szentbenedeki sírboltban tették örök nyugalomra. Külsejére, szentantali arczképe szerint, János lényegesen elütött István bátyjától ; villogó fekete szemű, nagy fekete hajú és szakállú, vad kinézésű férfiú volt, ellentétben bátyja szellemdús, szép arczával. (Századok, 1871. évf. 57. l.)

I. Istvánnak, Jánoson kívül, még három gyermeke volt : *Gábor*, a ki mint Ferencz-rendű szerzetes, a világtól elvonúlva élt, *Imre*, a ki ifjukorában, 1664-ben, halt el és *Judith*, a ki Szalai báró Barkóczy György ugocsai főispán (1687.) hitvese lőn. Barkóczyt Thököly, mivel Lipót hűségére tért, elfogatta és kivégeztette. E házasságból származott Krisztina, a ki gróf Károlyi Sándorhoz (született 1669., meghalt 1743.), Rákóczi Ferencz vitéz tábornokához ment nőül. Károlyi e házassága révén a szatmári béke után benső baráti viszonyban állt Koháry István országbiróval.

Farkasnak elsőszülött fia, *György* 1688. április 13-án Olmützben befejezve tanulmányait, 1708-ban katonává lett, 1711-ben, augusztus 10-én, a gróf Starhemberg-féle gyalogezredben kapitánynyá nevezték ki. Ezredével előbb Spanyolországban, majd Olaszországban harczolt. 1716-ban résztvett a törökök elleni hadjáratban, mely alkalommal a péterváradi csatában (augusztus 5-én) mindkét kezét elvesztvén, tizenhat sebből vérezve elesett. Hült tetemei Péterváradon nyugosznak. György.

Farkas másodszülött fia, *János*, született 1689. szeptember 20-án Csábrágon. Testvéreivel, András Józseffel és Györgygyel együtt Olmützben elvégezvén tanulmányait, belépett a herczeg Lobkovitz-féle vasasezredbe, hol kapitányságig emelkedett. 1717-ben, augusztus 16-án, a Belgrádnál vívott véres ütközetben elesett. Holttestét a család Péterváradra vitette s az előző évben elhalt György nevü fivére mellé temették el. János.

Farkas harmadik fia, *Ignácz* szintén kora ifjuságában halt el (1719. november 5-én) Nagyszombatban, hol tanulmányainak folytatása végett tartózkodott.

Farkas negyedik fia, *András József*, született 1694. november 30-án Csábrágon. Tanulmányai befejeztével 1715-ben katonai pályára lépett. 1716-ban a Schecz-féle vasasezredben hadnagygyá, 1717-ben pedig a Gondrecourt-vasasezredben századossá neveztetvén ki, ezredével együtt résztvett 1717-ben Belgrád ostromában. Az augusztus 16-án vívott véres ütközetben, mely alkalommal három lovat lőttek ki alóla, bár ő is sebet kapott, felült a negyedikre. 1703 augusztus 11-én a Scheer-ezredben alezredessé lett. 1733-ban saját költségén dragonyos-ezredet állított ki, mely utóbb 1767-ben az Althan-féle dragonyosezreddé alakult át. E dragonyosezred 8 századának felállítási költségeire 161,120 forint 20 krajczárt fizetett. (Feldzüge d. Prinzen Eugen von Savoyen, XVII. K.). András József.

Károly király 1734-ben az általa létesített dragonyosezred parancsnokává, 1739-ben vezérőrnagygyá, Mária Terézia királynő pedig koronázása alkalmából (1741.) altábornagygyá és belső titkos tanácsossá nevezte ki.

Még nagybátyja életében, kevéssel annak halála előtt, 1731. márczius 10-én gróf Forgách János által Hont vármegye főispáni székébe iktattatott. Mint főispán rendkívül sokat tett Mária Terézia királynő ingadozó trónjának megmentésére. Nem csupán a vármegyei nemesi felkelés kiállításán buzgólkodott, de 1742-ben saját jobbágyaiból 162.000 frt költséggel gyalogezredet állított ki. A Mária Terézia által alapított kórházban két ágyalapítványt tett, utóbb ismét 4000 és 1000 forintot adományozott ágyalapítvány czímén. Mint jó gazda, nagyban növelte a családi vagyont. Magyarországi birtokain kívül Alsóausztriában az ebenthali és a walterskircheni uradalmakat is bírta. 1736. szeptember 3-án uradalmaira pallosjogot (ius gladii) nyert.

Nejétől, született Thavonat Margit Mária Terézia bárónőtől († 1773.), báró Thavonat Lajos és Jakusith Polixena Jozéfa leányától, kivel 1720. augusztus 2-án kelt egybe, hét gyermeke született, közöttük három fiu. Ezek egyike, Ignácz József terjesztette tovább a családot. Meghalt az általa épített szentantali kastélyban, 1757. deczember 21-én. Porai Selmeczbányán nyugosznak. (Wurzbach: Biogr. Lexikon. XII. köt. — Arneth Alfred, Ritter v.: Maria Theresias erste Regierungsjahre. — Mocsáry Antal i. m.)

Miklós. András legidősebb fia, *Miklós*, született 1721. július 6-án, Szentantalon. Már gyermekkorában (1733.) az atyja által létesitett dragonyosezredben kapitánynyá neveztetett ki, mely ezredben fokról-fokra emelkedvén, 1754. augusztus 28-án ezredessé lett.

Atyja halála után, elsőszülött fiuként, 1758. január 2-án Hont vármegye főispánjává lett, mely méltóságába ugyanez évi április 26-án ünnepélyesen beiktattatott.

Miklós új méltósága mellett sem hagyta ott a katonai pályát, melyen ezután is emelkedett. Még 1758. május 15-én vezérőrnagygyá, 1759. márczius 5-én pedig dandárnokká nevezték ki.

A hétéves háború befejezése után megvált a katonaságtól. Ez időtől kezdve gyakran tartózkodott a gömörmegyei felsőbalogi kastélyban, melyet István országbíró építtetett. Itt érte a halál; váratlanul, szélütés következtében, 1769. november 14-én húnyt el. Selmeczbányán temették el.

Miklós ifjukorában a költészettel is foglalkozott. 1734-ben, még mint tanuló, latin verseket ajánlott fel atyjának ily czímen: »Primitiae Poeticae ex filiali reverentia devotae honoribus I. C. D. Andreae Koháry, etc.« (Nagy Iván: Magyarország Családai. VI. 294.)

Ignácz József. András másodszülött fia, *Ignácz József* 1726. deczember 2-án született. Tanulmányainak befejeztével a katonai pályára lépett s alig tizennyolcz éves korában kapitányként részt vett a Frigyes porosz király elleni, 1744. évi hadjáratban. 1745-ben őrnagygyá neveztetvén ki, mint a felkelt nemesség parancsnoka nagy érdemeket szerzett annak kiképeztetése és hadilábra állítása érdekében.

Bátyjának, Miklósnak, 1769-ben bekövetkezett halálával, Hont vármegye főispánjává lett. Meghalt 1777. október 10-én, Bécsben. Nejétől, született Cavriani Mária Gabriella Jozéfa grófnő, csillagkeresztes hölgytől (született 1736. április 25., meghalt 1803. július 29.), kivel 1758. január 15-én kelt egybe, egy fia és három leánya származott: *Mária Terézia*, *Jozéfa*, *Mária Anna* és *Ferencz József*.

Antal. András József harmadik fia, *Antal*, ifjan halt el (1758 május 12-én); leányai közül Mária Polixena gróf Erdődy Károlyhoz, Karolina gróf Mittrowski Józsefhez ment nőűl, Mária Terézia pedig még ifju korában elhalálozott.

János. András József legifjabb fia, *János*, született 1733-ban. Ellentétben testvéreivel, a művészetekért lelkesedett. Előbb Bécsben, a cs. kir. udvari színház bérlője, majd annak igazgatója lett; de pazarló életmódjával eljátszotta az udvar bizalmát. Bátyjának 1777-ben bekövetkezett halálával reá szállott volna Hont vármegye örökös főispáni méltósága, de Mária Terézia királynő nem bízta rá a vármegye kormányát, hanem helyébe, 1778-ban, gróf Erdődy Józsefet nevezte ki főispáni helytartóvá.

Koháry János, elveszítvén az udvar kegyét és Magyarországon sem maradhatván, hosszabb utazást tett a Keleten. Bejárta Egyiptomot, Sziriát, Pa-

lesztinát, majd Perzsiába ment, hol 1800 november 12-én Örmény-Tiflisben utólérte a halál. Nejétől, báró Pinelli Mária Jozéfától, három gyermeke született: *Miklós*, kiről alább emlékezünk meg, — *Jozéfa* (szül. 1767. június 26-án, meghalt 1803. július 13-án), a ki gróf Riesch János Zsigmond felesége lett, — *Mária* (szül. 1769. május 8.), a ki gróf Forgách Ignáczhoz ment nőűl. Fenti Miklós született 1764. július 12-én. Katonai pályára lépvén, 1788 és 1789-ben részt vett a törökök elleni hadjáratban. 1793-ban a francziák ellen harczolt, 1794-ben, a Ferencz császár nevét viselő I. számú huszár-ezred őrnagyaként, egy kartácstól lábán oly súlyosan megsebesült, hogy a tényleges szolgálattól vissza kellett vonulnia. Ekkor alezredesi ranggal egyik határőrvidéki gyalogezred parancsnoka lett, mely tisztében 1810-ben bekövetkezett haláláig szolgált. Nejétől, gróf Kinsky Mária Borbálától (meghalt 1798.) gyermekei nem maradtak.

Ignácz József leányai közül Mária Terézia (szül. 1761. február 1-én, meghalt 1812. november 9-én) gróf Haller Józsefhez, Jozéfa (szül. 1764. április 17-én, meghalt 1815. június 8-án) gróf Laurencin Nándorhoz és Mária Anna (szül. 1765. augusztus 5-én, meghalt 1815. június 8-án) báró Gudenus János Henrikhez ment nőűl.

Ignácz József legifjabb gyermeke, *Ferencz József*, a ki 1767. szeptember 4-én született, nagynevű családjának utolsó férfi sarja volt. Ferencz József.

Koháry Ferencz József alig tíz éves volt, mikor atyját elveszítette; de daczára az akkori nevelésnek, mely a főúri ifjuságot elnémetesítette, teljesen hibátlanul beszélt és írt magyarul, miként azt fenmaradt levelei is tanúsítják. Hivatalos pályáját 1787-ben, az akkor fennállott magyar-erdélyi udvari kanczelláriánál kezdte, 1789-ben már udvari titkár lett és tanácsosi czímet nyert. A II. József halálát követő nagy átalakulások ellenére is megmaradt a kanczellária szolgálatában; 1793-ban átvette Hont vármegye örökös főispáni méltóságát, melyet haláláig megtartott, 1796-ban már Hont vármegye főispánjaként vett részt az országgyűlésen. 1798-ban udvari tanácsos, majd gróf Révay halála után (1801.) az udvari kamara alelnöke lett, O'Donnelnek, az udvari kamara elnökének halála után pedig átvette a pénzügyek vezetését. 1811-ben alkanczellárrá, 1814-ben pedig magyar királyi főpohárnokmesterré neveztetett ki. Hivatalos állásáért fizetést nem fogadott el, sőt a 23 éves franczia háboru alatt tetemes anyagi áldozatot hozott az uralkodóháznak. Hont vármegye főispánjaként gyorsan kiállíttatta a vármegyére eső ujonczlétszámot és a kivetett adó-átalányt és e mellett a magáéból is sokat áldozott a háboru czéljaira; nagy összegeket ajánlott fel még a rokkantak házára. A franczia háboruk alatt kifejtett tevékenységeért, 1813-ban, az arany polgári érdemkeresztet, utóbb pedig az aranygyapjas rendet kapta. A mint hivatalos gondjaitól szabadult, örömmel tartózkodott magyarországi birtokain, különösen Felsőbalogon és Jolsván, hol 1796-ban kezdte építtetni a kastélyt, melyet 1801-ben fejeztek be. Különös érdeklődést tanúsított a gömöri vasipar iránt is. 1793-ban a vasérczolvasztást Nagyrőczén rendeletileg szabályozta; a kohók szabad birtokosai és a vasolvasztó czéh részére szabályokat adott ki; a kemenczetulajdonosoknak megparancsolta, hogy olvasztó-kemenczéjüket gyakran újítsák meg és olcsóbb, tisztább vas termelésére törekedjenek. De a tudományoknak is lelkes pártfogója volt ez a Koháry. A lévai kegyesrendi gimnázium létesítéséhez, 1807-ben, 500 forinttal járult, a rozsnyói ferenczrendiek is hatalmas pártfogót nyertek benne. Ezek közül választotta udvari káplánjait a felsőbalogi kastélya számára; ezek között volt a számos kómikus esete miatt híressé vált Suth Gerő, kivel gyakran eltréfált. Egy ízben, midőn 1813. július havában Koháry ismét Felsőbalogon járt, Suth Gerő azzal a folyamodványnyal járult a grófhoz, hogy a neki eddig kijáró 12 akó bort emelje a kétszeresére. Koháry Ferencz azonban július 13-án kelt sajátkezü levelében megtagadta e kérést. »Jóllehet — úgymond — kérelmező tisztelendő atya az öregek tápláló tejének állítja lenni a bort, mégis illő megemlékeznie arról is, hogy a véneknek mindenben mértékleteseknek kell lenniök. Már pedig kétlem, hogy képes lenne-e a kért bor a folyamodó szomjazó torkát akkor is kielégíteni, ha minden hordó egy-egy fejős tehénné változnék. Ép azért, mert a tisztelendő atya egészségét fentartani óhajtom: legtanácsosabbnak vélem, hogy azon 12 akó bor, melyet ön még ifjabb korában, midőn az élet gyönyöreit élveznie inkább szabad volt, kapott, a jövőre felére leszállíttassék, s a másik fele ugyanannyi akó sörben szolgáltassék ki, miután ennek édessége a borszesztől

megromlott vérét leginkább javíthatandja meg. Az említett Rozsnyóra átköltözését pedig legkevésbbé sem tanácsolom, mert ott annyi ifju társai közt akkor sem jutna önnek hat akó bor, ha önre bíznák a pincze kulcsát, a mit azonban önnek az írásban való kitünősége miatt alig hiszek megtörténhetőnek.« (Vasárnapi Ujság. 1861. 45.)

Gróf Erdődy József m. kir. udvari kanczellárnak államminiszterré történt kinevezése (1820.) alkalmával, az uralkodó bizalma Koháry Ferencz felé fordúlt és őt szemelte ki a távozó kanczellár helyébe.

Koháry Ferencz ép a legválságosabb időben került a kanczellária élére. Ekkor már ötvenen túl volt, fényes hivatali pálya állott mögötte és habár új tisztét is lankadatlan buzgalommal töltötte be, hivatalos működése nem hozta meg a kívánt eredményt; de ez nem rajta múlt, mert Metternich államkanczellár önkényes uralma sokkal jobban kiélesítette az ellentéteket, semhogy azokat kiegyenlíthette volna.

A mikor Koháry Ferencz a hivatalába lépett, a kormány és az ősi alkotmány megvédésére tömörült vármegyék között a szent szövetség megalakulása óta inkább csak papiroson folyó háboru immár komolyabb alakot öltött. Midőn az elbizakodott államkanczellár 1820-ban rövid úton újból 35 000 ujonczot követelt a vármegyéktől, a magyar kanczellária is kifejezte aggodalmait a törvénytelen rendelet következményei felett. De Metternich nem tartozott azok közé, a kik félúton megállanak. 1821. április 4-én kibocsáttatta Ferencz királylyal az ujonczozás elrendelése tárgyában kelt leíratát, melyet az 1822. augusztus 13-án kelt rendelet követett, mely a legsúlyosabb adóemelést vonta maga után. A kormány a vármegyéktől a hazai törvényekkel homlokegyenest ellenkező rendeletek végrehajtását követelte; erre azután a nemzeti ellenállás félelmetes erővel tört ki. Koháry, a ki jól ismerte a hazai viszonyokat, mindezt előre látta és meg is mondta, de Bécsben süket füleknek beszélt. Mikor a rendeletek végrehajtására került a sor, melyet sikerült is neki ideig-óráig elodáznia, Koháry kénytelen-kelletlen hozzáfog a gyűlöletes munkához, melyből mindennek daczára érintetlenül kerül ki és hat évig tartó kanczellársága nem vet árnyékot fényes pályájára.

Arra azonban nem vállalkozott, hogy a törvénytelen rendeleteket Hontban, a saját vármegyéjében, hajtsa végre. 1823-ban, maga helyett, báró Eötvös Ignáczot küldi főispáni helytartónak, a ki ugyan kényszereszközök nélkül hajtotta végre Hontban a rendeleteket, de nevét e szereplésével örökre gyűlöletessé tette. Koháry azonban igazi nagyúri bőkezűséggel gondoskodik róla; előbb a megüresedett hétszemélynöki állások egyikére szemeli ki, majd az ő ajánlatára a felség főpohárnokmesternek nevezi ki és évi 3000 frt járadékot biztosított neki.

A királyi biztosok kiküldetése alkalmával is azon igyekezett Koháry, hogy a törvényes formák betartásával a nemzeti küzdelem élét elvegye, ezért nem egyezett bele Lónyay Gábor zempléni királyi biztos előterjesztésébe, a ki közgyűlés nélkül akart a megbizatásában eljárni; csupán annyit engedett meg, hogy a közgyűlést ne őszszel, hanem deczemberben tarthassa meg. (Millenn. Tört. IX. 105.) Sokszor undorral vette a hivatalos jelentéseket, mert a kik a kormány szolgálatában állottak, egyenes megbízás nélkül árulkodtak nála. A mikor a kormány az ellenzék vezérférfiait hűtlenség czímén bíróilag felelősségre akarta vonni, Koháry a Németh János kir. ügyigazgató álláspontját támogatta, mely szerint hűtlenségi per megindítása helyett az ellenzék kiválóbb tagjait részint maga a király, részint a főispánok és a kir. biztosok útján dorgálja meg, mihez nagynehezen sikerült Ferencz király hozzájárulását kieszközölnie. A vármegyék bátor magatartásával megbukott az önkényuralom. Ferencz király 1825. szeptember 11-ére egybehívta az országgyűlést Pozsonyba, hova Koháry is követte a szeptember hó folyamán megérkező udvart.

Az országgyűlés folyamán leginkább Pozsonyban tartózkodott, honnan gyakran átrándult a Moson vármegyében fekvő Oroszvárra, gróf Zichy Károly kamarai elnökhöz, a hol 1826. június 27-én este 9 órakor szélhüdés következtében váratlanul elhalálozott. Hült tetemeit Garamszentbenedekre vitték, a hol július 5-én helyezték a családi sírboltba. (Orsz. Lev. Liber Dignitariorum.)

Külsejére nézve daliás alak volt. Dús, kissé lombos hajtól övezett magas homloka mély értelemről tanúskodott; élénk szeme, szabályos szép orra és símára borotvált arcza igazi nőies finomságú volt; ezt az üdeségét haláláig meg-

Szentantal — A Koháryak ősi kastélya. (Jelenleg Fülöp coburgi herczegé.)

A szentantali kastély lépcsőháza.

A szentantali kastély billiárdterme.

Szoba a szentantali kastélyban.

Teremrészlet a szentantali kastélyból.

A szentantali kastély kápolnája.

A szentantali kastély folyosója.

tartotta. Ünnepélyes alkalmakkor dúsan sujtásozott és paszomántozott dolmány, féloldalt vetett prémes mente símult daliás termetéhez.

Koháry Ferencznek, nejétől, Waldstein-Wartenberg Mária Antónia grófnőtől (szül. 1771. márczius 4-én, † 1854 január 17-én), kivel 1792. február 15-én kelt egybe, két gyermeke született. Elsőszülött fia, Ferencz, (szül. 1792. deczember 21-én) ifjan, alig három éves korában, 1795. április 19-én, elhalálozott. Második gyermeke: *Mária Antónia Gabriella,* a ki 1797. július 2-án Bécsben született, a bécsi udvari körök dédelgetett kedvencze volt, kire Ferencz király irányította egy udvari bál alkalmával Ferdinánd György Ágost herczeg figyelmét.

Ferdinánd György Ágost herczeg (szül. Coburgban 1785 márczius 28-án † 1851 augusztus 27-én), Ferencz Szász-Coburg herczeg másodszülött fia, különös kedveltje volt Ferencz királynak. Korán hadi szolgálatba lépvén, még mint gyermek (1791.) a 6. számú Coburg-dragonyos ezredben alhadnagygyá, 1796. márczius 1-én főhadnagygyá, 1798. november 18-án másodosztályú századossá neveztetett ki. Az ezred feloszlatása után, 1802. február 1-én, a herczeg Rosenberg nevét viselő Chevauxleger ezredbe helyeztett át és 1804. szeptember 29-én őrnagygyá lépett elő, mely minőségben a gróf Blankenstein nevét viselő 6. számú huszárezredhez került. 1808. szeptember 15-én a Ferdinánd főherczeg nevét viselő 3. számú huszárezred parancsnoka lett. Ezredével, 1809-ben részt vett a francziák elleni hadjáratban. Április 22-én a Hohenzollern herczeg vezénylete alatt álló III. hadtest előhadának parancsnokaként Luckepointnál egy merész lovassági támadással megmentette a III. hadtest balszárnyát, mely érdemeiért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét nyerte. Hasonlóképpen kitüntette magát 1809. július 5-én és 6-án a Deutsch-Wagramnál vívott ütközetben és herczeg Lichtenstein a jelentésében különösen megemlékezik róla. 1811. április 15-én vezérőrnagyi ranggal kilépett az osztrák hadseregből. A mikor 1813-ban Németországban kezdetét vette a szabadságharcz a gyülölt franczia uralom ellen, Ferdinánd herczeg ismét felajánlotta kardját Napoleon ellen. 1813-ban ismét az osztrák hadseregbe lépett, de a Coburg herczegségre való tekintettel, mely a Rajnai szövetség részeseként még mindig Napoleon igája alatt szenvedett, a gróf Sorenburg nevet vette fel. Az 1813. évi hadjárat alatt ismét számos tanújelét adta hősiességének és merész támadásának. Mint dandárparancsnok, gróf Colloredo táborszernagy alatt előbb Neudorfnál tünt ki merész támadásával, mely alkalommal gróf Colloredo parancsára a János főherczeg nevét viselő dragonyos-ezred élén a francziáktól szorongatott orosz lovasság támogatására sietett; ezt a feladatát rendkivül sikerrel oldotta meg és három ágyút vett el az ellenségtől. De hősiességének és rettenthetlen vitézségének legnagyobb tanújelét adta a Kulm melletti ütközetben, a mikor merész lovassági támadással nemcsak a porosz hadsereget mentette meg szorongatott helyzetéből és a tőlük elvett ágyúkat a francziáktól visszaszerezte, de közel 2000 embert fogott el és a francziák podgyászkészletét is birtokába vette. Egy ütközetben tíz sebet kapott, nagyrészt bajonetszúrást. A kulmi ütközetben szerzett hervadhatatlan érdemei elismeréseül 1814-ben a Mária Terézia-rend középkeresztjét nyerte.

Az 1813. október 14—20. között vívott híres lipcsei csata után Napoleon hatalma megdőlvén, Németországban Ferdinánd herczeg letette a Sorenburg nevet. A lipcsei csata után, november 7-én, a Majna mellett levő Hochheimnél vívott ütközetben tüntette ki magát, mely alkalommal az osztrák sereg fényes győzelmet aratott a Bertrand vezérlete alatt küzdő francziákon.

A mikor a szövetségesek már Francziaország területére léptek, Lyon bevétele után a hadvezetőség reá bízta a st.-etiennei fegyvergyár szétrombolását. E nehéz feladatot, melyet a lakosság és 3000 főnyi nemzeti gárdista mindenáron megakadályozni igyekezett, két zászlóaljjal sikerrel oldotta meg, miáltal a délvidéken küzdő franczia sereg elveszítette az egyedüli fegyverkészletét. Az 1815. évi rövid hadjáratban az osztrák hadsereg tartalékhadtestét vezérelte. 1822. május 8-án, a herczeg Schwarzenberg nevét viselő dzsidás-ezred tulajdonosává, 1824-ben altábornagygyá, 1828 november 22-én a 8. számú huszár-ezred tulajdonosává és lovassági tábornokká emelkedett. 1831-ben a Bécs városi divisio parancsnoka lett. A hadjárat alatt szerzett érdemei elismeréseül pedig a Mária Terézia-rend középkeresztjét, a porosz királyi Veres sas, az orosz császári Szent-György és a szász rutakorona-rend első

osztályát nyerte. Ferencz király, a ki maga is óhajtotta e házasság létrejöttét, 1815-ben gróf Koháry Ferenczet *herczegi* rangra emelte, melylyel a rangbeli különbség is elenyészvén, Ferdinánd herczeg 1816, január 2-án oltárhoz vezette Koháry Ferencz leányát. A házasságkötés után Koháry Ferencz herczeg, hogy halála esetére az óriási Koháry vagyont leánya számára biztosíthassa, lépéseket tett leányának fiusítása érdekében. Az ügy azonban évekig elhúzódott, közbejött herczeg Koháry Ferencz váratlan halála, mire a fiskus rátette a kezét az összes Koháry-javakra. Koháry Ferencz herczeg özvegye, valamint leánya azonban vonakodtak az ősi birtokokat átadni, mely miatt élénk protestatio folyt köztük és a kincstár képviselői között, Hont és Nógrád vármegyék közönsége előtt ; sőt özvegy Koháry Ferenczné, 1827. október 20-án kiállított nyilatkozatával a murányi, csábrági és szitnyai uradalmak után őt megillető özvegyi jogáról veje javára lemondott. (Orsz. Lev. N. r. a. 1822 : 20—1823 : 12—1824 : 5—1834 : 19.) Végre hosszabb eljárás után Ferdinánd herczeg, a kit időközben az 1827. évi országgyűlés (XLI. t.-czikk) »nagybátyjának, Szász-Coburg Józsiás herczegnek fényes és többszörös, úgy ipjának a férfiágban nemrég mag nélkül kihalt... herczeg Koháry Ferencznek... az utódok előtt említésre méltó érdemeiért« honfiúsított, a királyi kamara által kiállított becslés alapján, *egy millió és néhány százezer forint lefizetése után*, »pro fidelibus servitiis donatione mixta mediante« — *megkapta a koronától a Koháry-javakat*, melyekbe be is iktattatott. A beiktatás nem ment mindenütt símán, így a murányi uradalomba és tartozékaiba 1832. január 3-án a jászói prémontrei konvent által teljesített beiktatás alkalmával tömegesen jelentkeztek az ellenmondók ; de ezek már nem igen akadályozták a Coburgok birtokjogát a Koháry-javak felett. (Orsz. Lev. Neo reg. acta, 1833 : 1.)

Coburg Ferdinánd herczeg.

Ferdinánd herczeg, a Coburgok magyarországi ágának megalapítója, 1851. augusztus 27-én Bécsben halt el. Neje, Koháry Mária Antonia herczegnő, 1862. szeptember 25-én követte őt a sirba. Házasságukból három fiú és egy leány származott : *Ferdinánd Ágost*, *Ágost Lajos Viktor*, *Lipót Ferencz Gyula* (szül. 1824 január 31. † 1881. július 26.) tábornok, és *Lujza Auguszta Viktória* (szül. 1822. február 14.).

Ferdinánd Ágost Ferencz Antal (szül. 1816. október 29-én Bécsben, † 1885. deczember 15.) a katonai pályára lépett ; 1836. április 9-én feleségül vette *Maria da Gloria*-t, Portugália királynőjét és a *Braganza* herczeg királyi fenség czímet nyerte. Dom Pedro de Alcantara trónörökösnek születése alkalmából (1837. szept.) a *királyi* czímet is megkapta. Nejének, II. Maria da Gloria királynőnek, 1853. november 15-én bekövetkezett halála után fiának, *V. Pedronak* nagykorúságáig Portugália kormányzója volt. Daczára a pártok versengésének, tapintatos magaviseletével jelentékeny népszerűségre tudott szert tenni. 1855 szeptember 16-án átadta fiának a kormányt és a magánéletbe vonúlt vissza. 1869-ben ugyan megkinálták a spanyol koronával is, de ezt az ajánlatot nem fogadta el. Fiai közül Pedro, Portugália királya 1861. november 11-én az országszerte dühöngő ragály áldozata lett. Második fia, *Lajos*, 1861-ben lépett Portugália trónjára, 1862-ben nőül vevén Mária Pia olasz királyi herczegnőt, Viktor Emanuel olasz király leányát, kitől két fia született : *Károly* és *Alfonz ;* az előbbi, atyjának 1889. október 19-én bekövetkezett halálával, Portugália királya lett.

Ágost Lajos Viktor herczeg.

A magyarországi uradalmak, Ferdinánd Ágost herczegnek Mária da Gloria Portugalia királynőjével kötött házassága következtében, a másodszülött fiúra : *Ágost Lajos Viktor* herczegre (szül. 1818. június 13. † 1881. július 26.) szállottak. Ágost herczeg, bátyjával együtt, magyar nevelésben részesült. Tanulmányai befejeztével az osztrák hadseregbe lépett, hol kapitányként szolgált, noha a szász királyi seregben már akkor tábornoki rangja volt, utóbb az osztrák-magyar hadseregben is vezérőrnagyságig emelkedett. Kitünő gazda volt és a katonai szolgálat mellett gyakran tartózkodott magyarországi birtokain, melyeknek jövedelmeit jelentékenyen növelte. Különösen a bányászat és az erdészet terén fejtett ki hasznos tevékenységet. A gömöri bányászat felvirágoztatása az ő nevéhez fűződik. E mellett nagy pártfogója volt a tudományoknak is. Bécsi palotájában, különösen a hatvanas évek óta, gyakran felkeresték a hazai tudósok ; állandó levelezésben állott Kubinyi Ágosttal, a Magyar Nemzeti Muzeum igazgatójával, továbbá Hunfalvy Jánossal. Érdemei elismeréseül a magyar orvosok és termé-

szetvizsgálók 1865-ben Pozsonyban tartott vándorgyűlésükön az 1866. évben Gömör vármegyében tartandó vándorgyűlés elnökévé választották, a mit el is fogadott. Kedvelője volt a művészeteknek is. Tagja, majd védnöke lett a bécsi művész-egyletnek. Sokat tett a művészet érdekében; jövedelmének tekintélyes részét költötte képek vásárlására. Mint gondos családapát, gyermekei nevelésében is oly czél vezette, hogy bennök a szép iránti érzéket kifejtse és a tudományok iránt kedvet csepegtessen lelkükbe. Az ő intézkedésére rendezték a XIX. század hatvanas éveiben a Koháry-levéltárt, mely alkalommal magyar elenchusokat készíttetett.

1843. április 20-án vette nőül *Klementina Mária Karolina Leopoldina Klotild Bourbon-Orléans* herczegnőt, *Lajos Fülöp* orléansi herczeg, később Francziaország királyának leányát, a ki Párisban, 1817 június 3-án született. Klementina herczegnő az anyja, a nápolyi királyné, révén egyenes leszármazottja, illetve dédunokája volt Mária Teréziának. Tizenhárom éves volt, a mikor atyja, Lajos Fülöp, Francziaország trónjára lépett. Magas származásának megfelelő sokoldalú és gondos nevelésben részesült; már korán jelét adta éles felfogásának és nem közönséges diplomácziai tehetségének. Huszonhat éves korában ment férjhez és házasságából négy gyermek származott: Fülöp, Ágost-Lipót herczegek, Klotild herczegnő, József főherczeg özvegye, és végül Ferdinánd bolgár fejedelem. A mikor atyja, Lajos Fülöp az 1848-iki márcziusi forradalom következtében trónját vesztette és a sokat szenvedett uralkodó tizenkét évvel később Angliában befejezte életét, ettől fogva Klementina vette kezébe a családja politikájának intézését és mesteri kezekkel szőtte annak szálait egész Európában. Rokoni kötelékben állván csaknem az összes uralkodó-családokkal, nagy befolyását ügyesen érvényesítette a gyermekei javára. Mikor a bolgárok Battenberg Sándort elűzték, Klementina fáradhatatlan törekvéseinek sikerült az elárvult trónba beleültetnie fiát, Ferdinánd herczeget. Ez a diplomácziai remekműve óriási vagyonba került és nagy nehézségeket is támasztott, de Klementina herczegasszony genialitása le tudta csendesíteni a keletkező vihart és Bulgária fejlődése, mint általában a balkáni helyzet javulása, beigazolta a választás helyes voltát és Ferdinánd fejedelmi erényeit. Klementina herczegasszony élénk részt vett fia trónjának megszilárdításában, segítségére volt a kissé elvadult viszonyok rendezésében és a szófiai udvari élet megteremtésében. A bolgár nép osztatlan szeretete és hálája volt a jutalma. A mikor 1897-ben, nyolczvanadik születésnapján, Párist elhagyta és a bolgár fővárosba érkezett, a bolgár nép nemzeti ünnepként ülte meg e napot. Az 1907. év kezdetén nyugtalanító hírek keltek szárnyra Bulgáriából s ezek arra birták a kilenczven éves herczegnőt, hogy fiához utazzék Szófiába, a politikai helyzet tisztázásában néki segítendő. Szófiában, február elején, a herczegnő megbetegedett s aggódó családja Mentoneba akarta vinni, de csak Bécsig jutott el, hol február 16-án reggeli 9 órakor a Coburgok palotájában meghalt. Coburgban temették el fejedelmi pompával február 21-én.

Klementina kir. herczegnő

Ferdinánd Fülöp Mária Ágost Rafael született 1844. márczius 28-án Párisban. Az 1848. évi franczia forradalom következtében szüleivel együtt el kellett hagynia Párist, szülei Coburgba költöztek, hol gyermekéveit töltötte. Már kora ifjuságában nagy előszeretetet mutatott a katonai pálya iránt, ezért a szász-coburg-góthai herczegi ház akkori feje zászlótartóvá (Fähnrich) nevezte ki. Tanulmányait Bonnban befejezvén, az osztrák hadseregbe lépett s a Vilmos braunschweigi herczeg nevét viselő 7. számú vértesezredben szolgált, mely ezredével Győrött, Siófokon és Székesfehérvárott állomásozott. Nagyatyjának halála után (1851. augusztus 27.) családja Bécsbe költözött, de a nyarat Magyarországban, leginkább Szentantalon töltötte. 1866-ban másodosztályú századosként báró Boxberg Károly vezérőrnagy, a 2. számú lovashadosztály parancsnoka mellett résztvett a königgrätzi csatában, mely alkalommal egy ellenséges golyó a sisakját átfurta.

Fülöp Ferdinánd kir. herczeg.

1868-ban Ágost Lajos herczeggel, a braziliai császári hajóraj czímzetes tengernagyával, előbb Braziliába ment, majd onnan sok viszontagság között bejárta Kaliforniát, Kanadát és az Egyesült-Államokat. Utazásából József főherczegnek sok, Európában eddig ismeretlen növényt hozott, melyek az alcsuti üvegházak díszét alkották. Amerikai körútjából visszatérvén, előbb Európában tett körútat, majd Izlandot kereste fel. 1872-ben testvérével, Ágost Lajos herczeggel, másodízben indult világkörútra. Utiélményeit és vadászkalandjait 1876-ban

Bécsben »Vadászatok négy világrészben« czímmel kiadta ; ez a munkája 1881-ben a Sárkány János Ferencztől szerkesztett Sport Könyvtárban magyarul is megjelent *Cariudo* álnév alatt, mely japánul vadászt jelent. Néhány évvel később e műve franczia nyelven is napvilágot látott.

A honvédség szervezésekor, saját kérelmére, a király a vértesektől a honvédhuszárokhoz helyezte át őrnagyi ranggal. 1881-ben aranygyapjas rendet és királyi fenség czímet nyert, majd vezérőrnagygyá, később altábornagygyá, 1902-ben pedig a Frigyes Józsiás szász-coburg-saalfeldi herczeg nevét viselő 57. számú gyalogezred tulajdonosává neveztetett ki, azonkivül a bolgár első számú lovasezred tábornoka. Mint a Koháry István és András grófok, valamint a Coburg-Góthai Ferdinánd herczegtől 1831-ben alapított hitbizományok haszonélvezője, Borsod, Gömör, Hont, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék legnagyobb birtokosa, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye második virilistája és hazánk egyik legnagyobb vasbánya-tulajdonosa.

Fülöp herczeg különös érdeklődéssel kiséri a földrajzi és az éremtani irodalmat. A Magyar Földrajzi Társaságnak, mely előbb tiszteletbeli tagjává választotta, 1891 óta védnöke ; benne a társaság hathatós pártfogót nyert. Naplójegyzeteiből a Földrajzi Közlemények 1892. évfolyamában is megjelent egy czikk e czímen : Egy Hét Honoluluban. Mint szenvedélyes éremgyűjtő, irodalmilag is foglalkozik éremtannal és a »Magyar Numizmatikai Társulatnak« 1901-ben történt alakulása óta alapító tagja.

Lujza belga királyi herczegnővel 1875. február 4-én kötött házasságából két gyermeke született. Fia : *Lipót Kelemen Fülöp Ágost Mária* (született 1878. július 19-én, Szentantalon) jelenleg cs. és kir. főhadnagy a gróf Nádasdy nevét viselő 9. számú huszárezredben. Leánya : *Dorottya Mária Henriette Auguszta* herczegnő (szül. 1881. április 30-án Bécsben) 1898. aug. 2-án *Ernő Günter* schleswig-holsteini herczeggel, porosz királyi vezérőrnagygyal, a porosz királyi uralkodóházának örökös jogú tagjával, a porosz királyi fekete sasrend vitézével kelt egybe.

Lipót Kelemen herczeg.

Ágoston Lajos herczeg.

Ágoston Lajos (született 1845. augusztus 9-én), a ki 1864. deczember 15-én II. Pedro braziliai császár leányát, Leopoldina Terézia Francziskát vette nőül, a braziliai császári hajóhad tengernagya lett. Midőn 1889-ben a forradalmárok az ősz császárt Európába távozni kényszerítették, Ágost Lajos herczeg is megvált a tengernagyi állástól. Mikor pedig Peixoto tábornok köztársasági elnök túlkapásai ellenében Custodio de Mello és Saldanha da Gama tengernagyok vezérlete alatt a fővárosban és a hajóhad körében, mely 1889-ben is legtovább tartott ki a császári család mellett, felkelés támadt, szó volt róla, hogy Ágost Lajos herczeget hívják meg apósa trónjára ; de 1894. tavaszán a felkelők minden oldalról vereséget szenvedtek és így a terv meghiusult.

Klotild kir. herczegnő.

Klotild Mária Amália (szül. 1846. július 8-án) *József* király herczeghez, a magyar honvédség főparancsnokához ment nőül.

Amália Mária Lujza (született 1848. október 23. Meghalt 1894. május 6.) *Miksa* bajor királyi herczeghez, dicsőült emlékű Erzsébet királynő fivéréhez ment nőül.

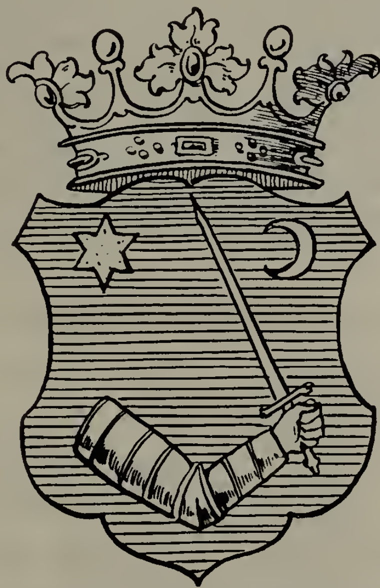
Ferdinánd bolgár fejedelem.

Ferdinánd Miksa Károly Lipót Mária 1861. február 26-án született. Kora ifjuságában testvérével, Ágosttal, Braziliába ment, hol természettudományi kutatásokat végzett, melyeknek eredményeit egy munkában közzé tette. Ifju korában nagy előszeretettel foglalkozott a madártannal. Szakismeretei e téren korán magukra vonták a tudományos világ figyelmét. Tanulmányai befejeztével a cs. kir. 11. számú huszárezred hadnagya lett, de csakhamar a m. királyi honvédség kötelékébe lépett át főhadnagyi ranggal. 1883-ban III. Sándor orosz czár koronázásánál Moszkvában ő képviselte a családját.

Sándor bolgár fejedelem lemondása és az orosz beavatkozás visszautasítása után, a trnovói nemzetgyűlés, 1887 július 7-én, *bolgár fejedelemmé választotta.* Ferdinánd herczeg a fejedelemmé való megválasztását Ebenhőchben elfogadván, augusztus 14-én Trnovóban megesküdött az alkotmányra. Ferdinánd fejedelem uralkodásával Bulgáriának új korszaka kezdődik. Míg uralmát rövid idő alatt megszilárdította, addig a sokat zaklatott ország békés fejlődésnek indult. — Az uralkodása alatt elért fejlődést élénken igazolta az 1893. augusztus 15-én Filippopolban rendezett első bolgár kiállítás, mely a magyar iparosok jelentékeny részvételével folyt le. Az alkotmány 38. czikkének módosítása után, 1893. tavaszán Pianoreban nőül vette *Róbert* pármai herczeg leányát, *Mária Lujza* herczegnőt,

kitől 1894. január 30-án *Boris* fia, Bulgária jelenlegi trónörököse született. — A Sztoilov-kabinet ügyes magatartása előbb Oroszország rokonszenvét nyerte meg, melynek következtében 1896. márczius 14-én a szultán is elismerte Ferdinándot fejedelemnek és megbízta őt egyúttal Kelet-Rumélia kormányzásával; valamennyi nagyhatalom szintén csatlakozott az elismerő nyilatkozathoz. — Az elismerést követte a fejedelem körútja az európai udvaroknál, hol mindenütt barátságos fogadtatásban részesült. Közel két évtizedre terjedő uralkodása alatt uralkodói bölcsességének, uralkodói nemes szívének sikerült lebilincselnie azokat is, a kik kételylyel és bizalmatlansággal fogadták új hazájának határán. Húsz éves uralma alatt Bulgária nemzetközi helyzetét biztosítva, a belügyek minden egyes ágát a fejlődés azon fokára emelte, melylyel a jobb jövő alapjait rakta le.

A mikor az uralkodás gondjai megengedik, Ferdinánd fejedelem szeretettel keresi fel azokat a tájakat, hol ifjukora legnagyobb részét töltötte. Itthon, Gömörben, vagy Hontban, Szentantalon, minden évben fölkeresi a Koháryak ősi fészkét és ilyenkor nem a fejedelmet, hanem e nagynevű család utódját, a magyar főurat találjuk, a ki a Koháryak révén büszkén vallja magát magyarnak és kegyelettel őrzi magyar őseinek emlékét. Ferdinánd fejedelem, mint ember, kiváló szívjóságával és erős igazságosságával még az elleneseit is lefegyverzi; ebben rejlik uralkodói nagyságának a súlya is. Mint uralkodó, a történelem nagy igazságaiban és annak tradiczióiban gyökerező filozofiát követ. Jeles történettudós ő és éppen ezért sohasem tekinti másodrendű kérdéseknek azokat a nemzeti jogokat, a melyeket a történeti tradiczió szentesített. Nagyarányú tudása és mindenre kiterjedő gondossága, igazi demokratikus emberszeretettel párosul.

Hont vármegye czímere.

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MŰLAPOK JEGYZÉKE.

A kötetben előforduló fényképek nagy része a Baker utóda czég műterméből került ki.

CZIMEREK.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

0240916